

Copyright, June 7, 1906

All rights reserved.

חזקת וזכנס לאנטרנט

www.hebrewbooks.org

ע"י חיים תשס"ב

Ozar Vitzrael

AN ENCYCLOPEDIA

OF ALL MATTERS CONCERNING
JEWS AND JUDAISM, IN HEBREW

COMPLETE IN 10 VOLUMES

J. D. EISENSTEIN, Editor

ASSISTED BY SCHOLARS OF VARIOUS COUNTRIES

INCLUDING

RABBI DR. J. L. LANDAU

RABBI DR. NATHAN BAMBERGER

PROF. DR. J. Z. LAUTERBACH

RABBI DR. I. GOLDBERGER

הוצאת וזכונס לאינטרנט

www.hebrewbooks.org

ע"ז חיים תשס"ב
Volume VI.

לור-מתקה

Published by

J. D. EISENSTEIN

165 EAST BROADWAY

NEW YORK

1911.

אוצר ישראל

אנציקלופדיא

לכל מקצועות תורת ישראל, ספרותו ודברי ימיו

בעשרה כרכים

ע"י העורך

יהודה דוד אייזענשטיין

בעזרת

הרב דר' יהודה ליב לנדא, הרב דר' נתן באמבערגער
פר' דר' יעקב בצלאל לויטערבאך, המטיף דר' י' גאלדבערגער
ועוד חכמים וסופרים בארצות שונות

חלק ששי

תעתיק וחוכנס לאינטרנט

www.hebrewbooks.org

ע"י חיים תשס"ב לוד - מתקה

בדפוס חמ"ל

י' ד' אייזענשטיין

165 איסט בראדוויי

ניוארק • תרע"א

Copyright. All rights reserved.

לוח המפתחות לפי הענינים

[שמות אנשים ועמים בכתבי הקודש]

לום; לוי; למך; מדין; מואב; מיכה; מיכה הנביא; מיכל; מישע; מכיר; מלאכי הנביא;
מלכי יהודה וישראל; מלכי צדק; מנוח; מנחם בן נדי; מנשה; מנשה המלך; מעון (מעונים); מפיבשת;
מרדך בלאדן; מרגלים; מרדכי; מרים; משה; מתשלח.

[כדינות ערים ומקומות בכתב]

לוד; לח; ליש; לכיש; מגדו; מואב; ארץ; מוריה; מחנים; מידבא; מכמש; מכפלה; ממרא;
מעון; מצפה; מצרים; מרה; מרום.

[שמות תנאים ואמוראים ושמות פרטים עד החיסת התלמוד]

לוי; ר'; לוי בן סיס; מאיר; ר'; מונבז; מכבי; מנחם (מכת האיסורים); מני בר יונה; מינלאוס;
מר זוטרא; מרימי; מרימר; מתיא בן חרש.

[אנשי שם שאתר התלמוד]

לוי בן אברהם בן חיים; לוי בן נרשון (רלב"ג); לומברוסו; ציסארי; לונזאנו, מנחם ב"ר יהודה;
לונץ, אברהם משה; לוצאטו, משה חיים; לוצאטו, שמואל דוד; לוצאטו, שמחה בן יצחק; לוריא, יצחק
בן שלמה (האר"י); לוריא, שלמה בן יחיאל (מהרש"ל); לטיף, יצחק; ליאון טימפלר, יעקב יהודה אריה;
ליאון, יהודה בן יצחק; ליאון, מסיר יהודה; ליאון, עדווין ר'; ליאונסון, יהודה בן מאיר; ליב, משפאלא;
ליוואי, אשר; ליוואי פיליפס; ליכטענשטיין, הלל; ליליען, אפרים משה; לילענבלום, משה ליב; ליליענ-
טהאל, מנחם; ליסער, יצחק; ליפא, נחן פתחיה; ליפשיץ, ישראל; לאמפרונטי, יצחק; לנדא, משפחת;
לנדא, יהודה ליב; לנדא, יחזקאל; לעב, איזידור; לעבענזאה, אברהם דוב; לעהסאן, מאיר; לעהרין,
משפחת; לעוו, ליאופולד; לעוו, אליעזר הלוי; לעוו, יעקב; לעוו, ישראל; לעוו, הירש; לעווינזאה,
יצחק בער; לעמערס, מאיר הלוי; לעמל, שמעון עדלער, פאן; לעסער, יעקב גרשון; מאהילובר, שמואל;
כאיר בעל הנס; מאיר בן ברוך מרומבורג; מאיר בן גדליה מלובלין; מאירבער, גיאסקו; מאיר, מנחם
בן שלמה; מאנדלעקער, שלמה; מאנדלשטאם, אריה דוב; מאנהיימר, יצחק נח; מאסליאנסקי, צבי
הירש; מאפו, אברהם; מאריקס, אדאלף; מארקס, קארל; מבורך בן נחן; מדינא, משפחת; מדינא,
חיים חזקיה, מדינא, אהרן ברכיה; מודינא, יהודה אריה; מוטום, שמואל; מולין, יעקב הלוי (מהר"ל);
מולכו שלמה; מונטאנו, שמואל; מונטאלטו, אליהו; מונטיפיורי, סיר משה; מונק, שלמה; מוסא, חיים
'ן; מוספיא, בנימין; מוסקאטו, יהודה אריה; מוריש, שבי; מורפורגו, שמשון; מורח, אליהו; מיגאש,
יוסף; מיועלש, משפחת; מילרולא, משפחת; מילער, דוד צבי; מילער, יואל; מילציר, משה; מיפון,
שלמה; מימוני, אברהם; מימוני, משה (הרמב"ם); מינדיס, משפחת; מינדסא, נרסא; מינץ, משפחת;
מיעזס, יצחק; מכיר, ר'; מכיר בן אבא מרי; מלבים, מאיר; מנדלסון, משה; מנחם בן אהרן 'ן זרח;
מנחם מענדל מלובאוויץ; מנחם בן סרוק; מנשה בן יוסף מאיליע; מנשה בן ישראל; מרגלית, משפחת;
מרדכי, משפחת; מרדכי בן הלל; מרדכי מן טשערנאביל; מרדכי בן ניסן חזקן; משה בומריל; משה
הדרשן; משה בן יעקב מקוצי (בעל הסמ"ג); משה בן נחמן (הרמב"ן); משה מקיוב; מתקא, יהודה.

[שמות שרים וחכמי ארץ; אותבי ושונאי ישראל]

לוחי, מארטין; לעסינג, אפרים גאטהאלד; מחמד.

[כדינות ומקומות בתלמוד ובקורות ישראל]

לוד; לודז; לודקא; לונדון; לונלי; לוצק; לוקא; ליאון; ליבעק; לידס; ליורדו; ליטא; ליסבון;
ליפסא; לריסא; מרדיר; מאהילוב; מאינץ; מאנהיים; מאנטריאל; מאניסא; מאנשעסטר; מאסא-
משעטס; מאסקו; מארמיניק; מארילאנד; מנדלא; מדינת הים; מודינא; מודיעים; מונטפלייר;
מוצא; מוציל (מוסול); מורוקא; מחחא; מילאן; מינכען; מינסק; מיסינא; מין; מירון; מישין;
מכבר; מנטובה; מסופוממא; מעהרין; מעקלענבורג; מעקסיקא; מצרים, עיר (קאירו); מרגוא;
מרסיליא.

[עניני אכונה קבלה פילוסופיא והגדות-עם]

ממטרן; מיכאל; מיתח (מלאך המות); מלאכים; מעשה בראשית ומעשה מרכבה.

II.

[ענינו הלכה ואגדה. כללים מדות ומנהגים]

לוח ושלוח; לוי (הלוי המט); לולב; לועג לרש; לחם הפנים; לכתחילה, דיעבד; למד (למוד); לעז; לקט שבתה ופאה; לשון הרע; לשמה; מאבד עצמו לדעת; מאכלות אסורות; מביז; מברית, מברחת; מדות התורה; מדים; מודעה; מום; מוכח; מוסר; מוסף; מועדים (חולו של מועד); מוצאי שבת; מוציא שם רע; מציאין מזה ונותנין לזה; מקצה; מורדת; מורנא; מזבח; מזוזה; מזונות; מחאה; מחובר, תלוש; מחילה; מחיצה; מחלוקת; ממלכתי; מיאון; מינו; מילה; מכירה; מלוח; מלחמה (דינים); מליחה; מלך; מלך; מלכות; מלשינות; ממזר; מנהג; מנחה (קרבן); מנחה (תפלה); מנין; מנקה; מסורה; מסיג גבול; מסיח לפי תוכו; מסייע; מעוכרת; מעות; מעילה; מעמדות; מעקה; מעריב; מערופיא; מעשר; מעשר שני; מפתה; מצת; מצות (תרי"ג); מקות; מקושש עצים; מקלט, עיר; משכון; מתורגמן; מתנה; מתנות כהונה; מתעסק.

[שמות עצמים ודברים שונים]

לח (עצם); לוח; לויתן; לחם; לחש; לינה; לץ; לשון; לשכת הגזית; מבויל; מבטא; מבצר; מגדל (מגדל בבל); מגיד; מניה; מגילה; מגן דוד; מנפה; מדבר; מדה; משקל; מדה כנגד מדה; מדות; מדות, שלש עשרה; מדידה; מה יפית; מוכס; מוסר; מופת; מוציאים לאור; מוקדם ומאוחר; מורד במלכות; מורנו; מזל; מזרח; מחול; מחלה; מחנה; מחצב; מטבחים; מטבע; מטה; מילדת; מימרא; מין; מיתה; מכונה; מכות מצרים; מלח; מלחמה; מלמד (גן ילדים); מן; מנא מנא תקל ופרסין; מנורה; מנצח; מס; מספר; מסכת; מסעות; מספרים; כעניות; מערב; מערה; מצבה; מקל; מר (שם תואר); מרגלית; מרחץ; מרחשון; מרקולים; משי; משיח; משיח שקר; משכן; משל; משמרות; משפחה; משקה; מתכת.

[חברות ובתות]

מוסר, חברת; מנדיא (מנדיים).

[כפרים ועיירות]

לקומים; כאספים; מגילות חמשי; מגילות, מס'; מגילות תענית; מדות, מס'; מדות, מיט; מדרשים; מועד, סדר; מועד קטן, מס'; מהזור; מיכה, ס'; מכות מס'; מכלתא; מבשרין, מס'; מלאכי, ס'; מלכים, ס'; מנחות, מס'; מעילה, מס'; מעשה (מעשיות); מעשרות, מס'; מקואות, מס'; מילה, ס'.

[ציורים ותמונות]

הציורים נעשו ע"י אפרים גראווער ע"ש התכנית של העורך

מצבת אבן של מישע מלך מואב בראש הספר; תמונת שמואל דוד ליצאטו בצד 24; תמונת פילים ליוואי 38; ציור מן הוד ומנן שלמה 96; תמונת משה מונטיפיורי 122; דמות המזבח 139; צורות מטבעות שונות 160; תמונת ר' משה בן מימון (הרמב"ם) 184; אלפא ביתא של כתב מנדיים 235; תמונת משה מנדלסון 235; דמות הכנורה שעשה משה 241; תמונת ר' מנשה בן ישראל 251; דמות ב"חב"ג "שער השמים" בקאירן (שני ציורים) 284; תמונת החכם כאשי ר' רפאל אחרן שמעון הרב הראשי במצרים 285; תבנית המשכן, ודמותו כאשר הוקם 311.

ה ע ר ה

בכפרי האזור מובא מספר השנים ליצירה ביחד עם סה"נ. היינו מספר הנהוג (Common Era), ולרוב מה"נ לכד, מפני כי הסופרים והקוראים רגילים יותר במה"נ ונקל להם לצמצם הזמן במחשבתם. ואין כאן מקום למעות בהאלפים. במספר הנהוג אין שום חשש אסור של הזכרת אמונה אחרת. כי המספר איננו למספר הנוצרים ביהודי רק למנין מלכות רומי כמו מנין השמרות לשלכות יון, וכבר נתבאר הדבר הזה היטב בערך כרונולוגיית חלק חמישי.

ת ק ו נ י מ

החותמים יקבלו עם הכרך הזה תקונים והערות לחמשת הכרכים הראשונים. ואבקש מהקוראים לשלוח לי עוד תקונים והערות לכרכים האלה וגם להכרכים הבאים ויודפסו כשלימות אחר צאת הכרך העשירי הוא האחרון. כל מי שלא הגיע לידו התקונים יכתוב להמירל ויקבלם בפוסטא החדרת.

המירל

שמות הסופרים בחלק השני:

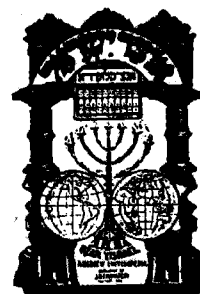
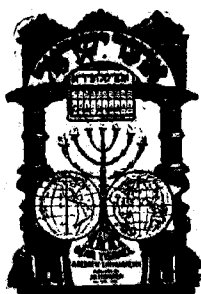
מ"ה. מאיר אליעזר הכהן רפאפורט-הארטשטיין.	א. יהודה דוד אייזענשטיין, העורך
אוהעלי אונגריא	א. ד. רעזי אהרן ראברוינסקי, ניוארק
מ. נ. מנשה גראסבערג, לונדון	א. ב. א' כהן, רב במאנשעסטר אנגליא
מ. ד. מאיר דוד הירשעלם, קאניון מצרים	א. ל. וו. אליעזר ליפא ווייסבלום, רב בניוארק
מ. ח. מאניש היילפערין, לונדון	א-ס. אבא אפפעלבוים, רישא גליצא
מ. ז. מרדכי (מאקס) זעלינזאהן, ניוארק	א. מ"ש דר' אברהם מרמלשטיין, רב בטקאסעוו שלעניא
מ. ז. מרדכי זאב רייזין, סקרידאן מיס	א. מ. ש. אברהם משה שערשעווסקי, רב בבאסמאן
מ. י. משה יוסף הויזער, סאנקטוויץ אונגריא	ב. ז. ב. דר' בנימין זאב באכער פרופיסור בבאראפעשט
מ. ל. ב. דר' משה אריה הלוי באמבערגער, רב בשעני-לאנקע גרמניא	ב. מ. העזרים בבית המערכת
מ. מ. מנחם מענדל האבמאן, סקרידאן גליצא	ג. ב. גרשון באדער, לבוב
נ. ח. נחמה הירשענזאהן, הובאקן נ"ד	ג. ד. דר' נ' דייטש, פרופיסור בבית מדרש הרבנים בסיניסניאמי
נ. ה. ב. דר' נתן הלוי באמבערגער רב תלול בוורעבורג גרמניא	ג. ל. נעציל לאסקער, ש"ב בשערברוק קאנאדא
נ. מ. דר' נחמיה מאזעסון, פארמלאנד אר	ד. ד. דוד רובער סוויירן, ניוארק
נע"ם. נ"ע מענדראבאוויץ, ספרי גליצא	ה. א. דר' הנרי אילאוויי, ניוארק
נ. צ. נ. נחמן צבי נעצאוו, נאווהורדאק רוסיא	ז. ק. זלמן קאטלער, ניוארק
ס. דר' נחמן סירקין, ניוארק	י. ב. ל. דר' יעקב בצלאל לוימערבאך, פרופיסור בבית מדרש הרבנים בסיניסניאמי
צ. ה. ג. צבי הירש געלבערג, לונדון	י. ג. יעקב בהר"ל נאדאן, רב בסאראמא קאנאדא
צ. ל. צבי ליפשיץ, ש"ץ יעפעסמאן, טראכטאל	י. ז. וו. יצחק זאב ווענדראווסקי, רב בניוארק
ד"ר. יעקב זלמן רייזין, רב בעיר ביום מאנט	י. ז. ק. י"ז קאבלענץ, רב בכרוקלין
ר. ר. ראובן ריבסקין, רב בלארענס מאס	י. ז. ר. ישראל זיסל רובינשטיין, רב בפראוורענס ר"א יינ"ר
ש. א. פ. דר' שמואל אברהם פאזאנסקי רב ומטיף בווארשא	י. ל. ישראל לנדא, רב בסאראמא אומסריא
ש. ב. שלמה בערמאן, האסקל רוסיא	י. לים. יחזקאל לעווים, משורר ניוארק
ש. ד. שלמה דיאמאנט, ניוארק	י. ל. ל. יחזקאל ליב לנדא, רב ביאהניסבורג, דרום אפריקא
ש. ד. פ. שלמה דוד פאזנער, רב בעיר דזשוירוי סיני נ"ד	י. מ. נ. דר' יחיאל מיכל הכהן גוטמאן פרופיסור בבאראפעשט
ש. ה. ח. שרנא הכהן קאהען, רב ממלא מקום בחערנאד-שאדני אונגריא	י. פ. דר' יוסף פמאי, פרופיסור בבאראפעשט
ש. י. ש. שלמה יצחק שיינפעלד, רב במילוואקי וו"ס	י. צ. א. דר' יצחק צבי אייזענבערג, רב בראבויס ביהם
ש. מ. שמואל מילער, יאנקערס נ"י	י. ר. יוליוס רפאפורט, מטיף בשיקאגא
ש. מ. נ. שלמה מיכאל נעכעס, ניוארק	ישעב. דר' ישראל גאלדבערגער, מטיף באוהעלי אונגריא
ש. מ. פ. ש"ס פערלמאן, לונדון	ל. נחום טוביה לאנדאן, בראנקס ניוארק
ש"ר. שלמה א' רחאנים, רוסטשוק בולגריא	
ש. רן. המנוח דר' שלמה רובין, קראקא	

הודעה

עד עתה כבר יצאו לאור ששה חלקים:

חלק הראשון מכיל 417 ערכין מן איליון עד אבסניא	
" השני " 405 " אל תקרי— בולגריא	
" השלישי " 430 " בונא — גת	
" הרביעי " 452 " דאג — חתן	
" החמישי " 351 " מאבאק — לוג	
" השישי " 388 " לוד — מחקא	

על החלקים האחרונים עיין הודעה בחלק ה'

הוספה לשיטת ההתומים בחלקים ב-ה' Additional Subscription List (See Lists in Vol. II-V)

Abihzir, Rabbi Abraham	Alexandria, Egypt	Lewy, Rein	S. Ujhely, Hungary
Adler, Morris	Salt Lake City, Utah	Lipkin, Rev. B.	Boksburg, S. Africa
Alpert, J. L.	Williamsport, Pa.	Lipman, M.	Carnegie, Pa.
Aronson, Rev. J.	St. Paul, Minn.	Litinsky, A.	Pittsburg, Pa.
Bernstein, Julius	New York City	Lurie, H.	Johannesburg, S. Africa
Bicovsky, Rev. A.	Steeleton, Pa.	Magdowitz, S.	Latrobe, Pa.
Birken, Jacob O.	Przemysl, Galicia	Manishevitz, Max	Cincinnati, O.
Blumberg, J.	Queensland, Australia	Mark, Rev. L.	Chicago, Ill.
Blumfield, Marcus	Liverpool, England	May, Dr. B.	Frankfurt a/M., Germany
Brody, S.	Sault Ste. Marie, Mich.	Mendelsohn, L.	Oudtshoorn, C. C. S. Africa
Campell, Rev. S.	Manchester, England	Mesheretzky, Alexander	Republic, Wash.
Carliph, Abraham	Manchester, England	Meyerson, S.	Pretoria, S. Africa
Chanania, L.	Amsterdam, Holland	Michlin, Ch. M.	Jerusalem, Palestine
Cherniak, M.	Winnipeg, Canada	Miller, Simon	Yonkers, N. Y.
Claff, Samuel Aron	Southport, England	Mirowsky, D.	Oudtshoorn, C. C. S. Africa
Cohen, A. B.	Scranton, Pa.	Mulwitz, Sam	Portchester, N. Y.
Cohen, Rabbi Barnett I. (B. A.)	Sheffield, England	Needleman, Moses	London, England
Cohen, Jacques J.	Manchester, England	Neiman, Bennie	Pittsburg, Pa.
Cohen, Sam. J.	Manchester, England	Newman, Rev. A.	London, England
Congregation Rensl Israel	Paterson, N. J.	Nordau Library	Oudtshoorn, S. Africa
Daiches, Rabbi Dr. Salis	Sunderland, England	Pearl, Rev. M.	Bethal, S. Africa
Dworasky, A. J.	New York City	Perewazkin, Sam	Zdunskawala, Russia
Eckstein, Emanuel	Szilagy-Kraszna, Hungary	Ploin, Baruch	Trembowla, Galicia
Eisen, M.	New York City	Posner, Rabbi S. D.	Jersey City, N. J.
Eisman, J.	Forsyth, Ga.	Price, Aaron J.	Liverpool, England
Ellis, Abraham	Brooklyn, N. Y.	Pullan, E.	Toronto, Canada
Enelow, M. G.	Pittsburg, Pa.	Rabinowitz, J.	Liverpool, England
Epstein, N.	Wallego, Cal.	Rabinowitz, M.	Chicago, Ill.
Farcas, Simon	Kolozsvár, Hungary	Rabinowitz, Rabbi S. J.	Liverpool, England
Feigelson, B.	Worcester, Mass.	Rabinowitz, Rabbi Samuel	St. John, Canada
Feldman, Joseph	Philadelphia, Pa.	Raffalovich, Rev. Isaiah	Liverpool, England
Fischer, Asher	Hoboken, N. J.	Rapaport, M.	Canton, O.
Fischer, Rabbi M.	Chicago, Ill.	Rapaport, Moses	M. Sziget, Hungary
Fink, Dr. med. E.	Hamburg, Germany	Reiser, H.	Pittsburg, Pa.
Flacks, David	Stockport, England	Reiner, Armin	Verpelt, Hungary
Freeman, Meyer	New York City	Rosenberg, J. M.	Waco, Tex.
Friedberg, Louis	East St. Louis, Mo.	Rosenberg, Prof. Dr. S.	Wien, Austria
Friedman, Louis	New York City	Rosenfeld, Rev. B.	Rock Island, Ill.
Fuchs, Dr. J. S.	Liverpool, England	Rubin, L.	Johannesburg, S. Africa
Goldberg, M.	Kansas City, Mo.	Rubin, M.	Montreal, Canada
Goldman, Isidor	Nagy-Varad, Hungary	Russin, L.	St. Louis, Mo.
Goldstein, Rev. H.	Elmira, N. Y.	Salet, M.	Worcester, Mass.
Gordon, S.	Montreal, Canada	Samuels, W.	Benoni, S. Africa
Grünwald, Leopold	M. Sziget, Hungary	Scheidling, Oscar D.	Lubaczów, Galicia
Günzler, Mor	Wajdacska, Hungary	Schönmark, David	New York City
Guterman, Rabbi H.	Scranton, Pa.	Shad, P.	Johnston, S. C.
Hebrew Literary Society	Pittsburg, Pa.	Shafer, B.	Jacksonville, Fla.
Heilpern, Godel	Manchester, England	Shankman, M.	Kansas City, Mo.
Hencowitz, Sam	Liverpool, England	Shapiro, J. H.	Kansas City, Mo.
Hirschinger, Jakob	München, Germany	Shear, A. W.	Johannesburg, S. Africa
Hirshovitz, Rev. A.	Salem, Mass.	Shershewsky, A.	London, England
Hootkins, Hirsh	Gwand Rapids, Mich.	Shershewsky, Rabbi A. M.	Boston, Mass.
Hurwitz, Rev. J.	Johannesburg, S. Africa	Sieff, Israel M.	Manchester, England
Isaacson, H. B.	New York City	Silberman, H.	Benoni, S. Africa
Israelitische Culturgemeinde	Ujpest, Hungary	Silberschutz, Ch. M.	Zloczów, Galicia
Itzkowsky, Reuben	Hartford, Conn.	Simenhoff, J. J.	Charleston, S. C.
Jeidel, E.	Bad Kissingen, Germany	Sirota, Joseph	Manchester, England
Jewish Literary Association	Baltimore, Md.	Sless, J.	Johannesburg, S. Africa
Kadishevitz, Rev. J. B.	Durham, N. C.	Sonnschein, A.	Brooklyn, N. Y.
Kandel, Jacob	Bukarest, Rumania	Sosnitzky, Rev. H.	Calgary, Canada
Kaplan, Moses	Fall River, Mass.	Stollow, Moses Hirsh	Manchester, England
Karp, Israel	New York City	Sumner, S.	Gary, Ind.
Katz, I.	Johannesburg, S. Africa	Supersky, Louis	New York City
Katz, Rev. M.	Glasgow, England	Teitelbaum, Benjamin	Passaic, N. J.
Katz, S.	New York City	Tucotzinsky, J. M.	Jerusalem, Palestine
Klein, Jacob	Banffy hunyad, Hungary	Turkelstein, I.	Scranton, Pa.
Kowarsky, N.	Johannesburg, S. Africa	Turman, N.	Worcester, Mass.
Krakauer, Gerson	Pittsburg, Pa.	Vatz, S. H.	Pittsburg, Pa.
Kratz, Mechel Hers.	M. Sziget, Hungary	Wahl, J.	New York City
Krieger, Joseph	Pittsburg, Pa.	Wald, Rev. B.	New York City
Kuper, I. (Solicitor)	Benoni, S. Africa	Whiser, W.	St. Louis, Mo.
Landman, Lazarns	Leeds, England	Weidman, H.	Winnipeg, Canada
Lask, I. Ch. Cohen	London, England	Weissblum, Rabbi L.	New York City
Last, J.	Ramsgate, England	Weisz, Dr. Miksa	Budapest, Hungary
Lawrence, Rev. Z.	Bloemfontein, S. Africa	Weizenblüth, Isaak Leiser	Lublin, Russia
Laxer, Rev. I. G.	Sherbrooke, Canada	Miller, Louis	Schenectady, N. Y.
Leivenberg, C.	Charlestown, W. Va.	Wolkowitz, P.	Worcester, Mass.
Levenson, Marks	Manchester, England	Woolman, S. B.	Troy, N. Y.
Levin, V.	Akron, O.	Yudkin, Louis	London, England
Levitt, A.	Seattle, Wash.	Zidell, D. M.	Excelsior Springs, Mo.
Levy, David	Manchester, England		

הודעה

בצר זה נרשמים החותמים החדשים על האוצר במשך הדפסת הכרך הששי וכן בכל כרך יבואו שמות החתומים במשך הדפסתו. ואלה אשר לא ימצאו שם ברשימת החתומים בזה או בכרכים הקודמים, וכמו כן הקונים מן הסוכנים, יודיעו שמם והאדרסם שלהם להמיר.

ע"ע מ"ש ע צד 192. ועי' הא"ב של הכתב הזה תחת מצבת אשמןעזר בראש החלק השני.

לוד

לוד (Lydda): עיר אחת בא"י אשר בנה שמר משכנו בנימין (נחמיה י"א ל"ה, דהיי"א ח' י"ב). נבוכדנצר הגלה את יושביה לבבל, וישבו לעירם עם זרובבל (עזרא ב' ל"א, נחמיה ז' ל"ז). מקומה סמוכה ליפו (מפעלות השליחים ט' ל"ח), כשנים עשר מיל דרומית מזרחית ממנה. והיתה מחלף יום אחר מירושלם מתחומה המערבי לענין כרם רבעי (מעשר שני פ"ה ב', ביצה ה'). אמנם בימי בית שני חיו בנות לוד לשות עיסתן ועולות [לירושלם] ומתפללות ויודרות ער שלא התמצו (ירוש' מעשר שני פ"ה ב', איכה רבה פ' גור רכ"ו). ונראה שהדרך חיתה אז יותר סלולה וקרובה. בראשונה היתה לוד ברשות שמרון אבל בימי יונתן כהן גדול נתנה דימיטריוס השני לארץ יהודה (חשמונאים ח"א י"א ל"ה, יוסיפוס קרמוניות ח"ג פ"ר ט'). בימי יוסיפוס חיתה לוד כבר אבל גדולה כעיר (שם ח"ב פ"ו ב'), וחזל אמרו כי לוד היא משנה לירושלם (פסיקתא רבתי פ"ה הוצאת איש שלום כ"ט). מן המאה השנייה וחלפה נקרא שם העיר דיוספוליס (Diospolis) והשם הזה נמצא על מסבעות רומיות, אבל השם הישן נבר וגם היום נקראה העיר לוד בפי הערביים. יוסיפוס מזכיר קורות העיר באיזה מקומות. קסטיוס גאלוס (Cestius Gallus) אחד משרי נירן קיסר בא אליה בתוך הסוכות וימצא כי רוב האנשים עלו אל ירושלם לרגל ויהרג חמשים מן הנשואים וישרף את העיר באש (מלחמות ח"ב פ"ט א'). לוד היתה אחת מן הערים אשר פתחו את שעריהן אל אכפסיינוס (שם ח"א א'). קרוב אחר מות יוליוס קיסר נשתעברו ארבע ערי יהודה להרומיים וגם לוד עמנה (קרמוניות ח"א פ"א כ"ג) ונשתחררו אח"כ על יד אנטוניוס (שם פ"ב ב'—ה').

(בתלמוד ומדרשים) לוד היא עיר מוקפת חומה מימות יהושע בן נון (מגילה ד'). בזמן בית שני נודעה לעיר מצויינות וסוכה היתה שם לחילי המלכה ותי"ח נכנסין ויוצאין בה (סוכה ב'). ועי' ירושלמי שם פ"א. בימי שמעיה ואבטליון פירש יהודה בן דורתא ללוד (פסחים ע' ז'), והיו בה כמה בתי כנסיות ישנים שנבנו במסמן רב (ירושלמי שקלים פ"ה) ואחת מהם של מרסים (ירוש' סוף פאה, וקרא רבה פ"ח) ונודעת לתהלה בעבור פריה, וא"ר יעקב ב' רוסתאי מלוד לאונו שלשה מילין מעם אחת קרמתי בנשא וחלכתי ער קרסולי ברבש של תאנים (בדרך נחמא, כתובות ק"א:), וגם מפורסמת לעיר מסחר ונעשו בה כלי חר"ט ובפרט

חביות לודיות (כלים פ"ב ב'). אחר החרבן נוסדה בלוד ישיבה גדולה מחכמי ישראל שנקראו זקני ררום (ע"ע) (תולין קל"ב: זכאים כ"ג). רבנן דרוסא (ויק"ר פ"ב), דרוסאי (ירושלמי פסחים פ"ז ז'), ודרום הוא לוד (ע"י פסחים ס"ב: וירוש' שם פ"ה א'). הגדולים והנודעים מן חכמיה הם: ר' אליעזר בן הורקנוס (סנהדרין ל"ב:), ר' טרפון (ב"מ פ"ד נ'), ר' עקיבא (ר"ה פ"א ר'), ר' יוסי הגלילי (ספרי עקב, הוצאת איש שלום ע"ט:), ר' יהושע (ר"ה י"ח:), וגם תודוס הרופא ישב בה (ירוש' ברכות פ"א א'). כמה נורות חמורות נגזרו שמה, וא"ר יוחנן משום ר"ש בן יהוצקדק נסנו ונסרו בעליית בית נתזה בלוד: כל עבירות שבתורה אם אומרין לאדם עבד ואל ההרג יעבור ואל יהרג, חוץ מע"ז וגלוי עריות ושפיכות דמים (סנהדרין ע"ד:). ר' טרפון וזקנים היו מסובין בעליית בית נתזה (הנוסחאות שגויות, ע"י ספרי שם) בלוד ונשאלה שאלה זו בפניהם: תלמוד גדול או מעשה גדול וכו' (קדושין ט':). וכל כך גדלה מעלת הישיבה בלוד ער שחיה למשל בפי העם הרצאה יחכים יררים (ב"ב כ"ה:), כפי' בעל הערוך ילך אצל החכמי ררום (לוד) וילמד חכמה מהם. אך במרוצת הזמן נראה יררה מעלת ישיבת לוד וחכמיה, ונחשדו לגסי רוח ומעוטי תורה, ומצינו ר' שמלאי אתא לקמיה ר' יוחנן א"ל ניתני לי מר ספר יוחסין, א"ל מהיכן את — מלוד — והיכן מותבך — בנהרדעא — א"ל אין נידונין לא ללודים ולא לנהרדעיים (פסחים ס"ב:), בירושלמי (שם פ"ה נ') הגירסא ר' שמלאי אתי גבי ר' יוחנן אמר ליה אלפן אנרה, א"ל מסורת ביד אבותי שלא ללמד אנרה לא לבבלי ולא לדרומי שהן גסי רוח ומעוטי תורה ואת נהרדעאי ודר בדרום. ר' ירמיה בעא קומי ר' זעירא ולוד לאו מיחודה היה? א"ל אין? ומפני מה אין מעברין בה (את השנה?) א"ל שהן גסי רוח ומעוטי תורה (ירוש' סנהדרין פ"א ב'). ר' אליעזר בשם ר' חנינה מעשה בעשרים וארבע קריות (אפשר שצ"ל קרייא ופי' תלמידים) של בית רבי שנכנסו לעבר שנה בכוד ונכנסו בהן עין רע ומתו כלם בפרק אחד. מאותה שעה עקרה מיהודה וקבעוה בגליל (שם), ולוראי מבלבלי [מיד רבנן] (ע"ז ל"ז:). מצב לוד הוא על גבול ארץ העמים הנקרא חוץ לארץ, וכפר לודים הסמוך לה נחשב לחז"ל (גיטין פ"א א').

ביבליוגרפיה: גייבויער, *Geog. du Talmud* צד 76; האמבורנער, אנציקלופדיא דער ביבעל אונד תלמוד ח"א 721; רמפורט, בתורה אור ליוסף כהן צדק.

האיצמדינן להתנששות האתליטים, והעברים התאבקו זה עם זה או עם פריצי חיזת לעונג הראים מכל המדינות. לתכלית ההתנששות היו בתי חנוך ומן החניכים לא מנעו כל כלכלה טובה להחזיק נופם להכינם למבחן. על זה אמרו חז"ל: שעה ראשונה מאכל לודים (שבת י"א). ובמדרש: משל לאדם שנכנס למדינה ושמע שפלוסמאי נזשית חלק ושאל ללוד (Gladiator) וכו' אינו יודע שהוא יורד ונהרג וכו' (שמות רבה פ"ט). בימי האמוראים היו רבים מביי שחרפו נפשם למות בלחם למקומות אלה להציל נפשות (שבת ק"ג, ע"ז י"ח). רבי שמעון בן לקיש התמכר גם הוא ללודים ועלה ברוב חילו לעקור זרים ויראם נחת וזרעו (גמין מ"ז). וכמהו עשו עוד גבורי כח (ירוש' תרומות פ"ח). ומסרתם היתה למרוד נגד מלכות רומי הרשעה, ולא היו ליסמים סתם. בכ"ז יעץ ר' יוחנן לקיש לעזוב דרכו המסוכן ויעתר לו (ע"י נעצאו, על נהרות בבל צד 130 ומאמרו בהצפירה 1896 גליון 116; לעזוזאק, ארץ קדומים ח"ב 60).

ג. צ. ג.

לודז (לאדז) (Lodz, Lodz): עיר הראשית בפלך פיעמקוב בפולין הרוסית, בתשעים פרסאות אנגליות למערב ווארשא. בשנת 1821, ואז היתה לודז כפר עם שמונה מאות תושבים, החלו האשכנזים שחתישבו שם לעשות במלאכת הצמר, ומאז התפתחו שיערי מערבית לכנעני הארץ ומספר יושביה נתרבו לאם לאם. עד כי בשנת 1872 עלו לחמשים אלף, וארבע שנים אח"כ הגיעו למספר שמונים אלף וביניהם יהודים כחמשה עשר אלף. בשנת 1904 היה מספר יושבי לודז כשלוש מאות אלף וביניהם כשבעים וחמשה אלף יהודים. כעת (1911) נמצאו בלודז כארבע מאות אלף תושבים ומתוכם 98,671 יהודים. לודז נחשבת עתה לעיר השניה במעלת המסחר (אחר ווארשא) במדינת פולין הרוסית, וע"ש מעשה חממה בצמר וצמר גפן תכונה בשם "מאני שעסמר" אשר ברוסיה. האשכנזים היו הראשונים והיהודים האחרונים אשר התפתחו את המסחר והמעשה בלודז, ובפרט משנת 1891 ואילך, כאשר נרשו היהודים הסוחרים ממאסקאו ובאו ללודז לסחור מסחרה. בין מרחיבי המסחר בלודז נחשבו בפרט ה' חיים בער פרישבערג והאחים קיפער ומשכיל ר' יהושע דובער חאוקין משקלאוו. נין ונכד לר' ברוך שקלאוו (ע"ע). שהיו מן החלוצים אשר משכו הסוחרים מכל קצות רוסיה לרכול סרכולת לודז. העוברים בבתי חרשת המעשה היו מתחלה אינם יהודים ומעת שהתחילו הפועלים היהודים לעבוד שם חשתול חרב ר' אליה חיים מיזיל אצל ה' ישראל בן קלמן פאונאנסקי שהיה מראשי בתי החרשת לפתוח בית מלאכה מיוחד בשביל היהודים למען יעבדו שם ביום הראשון ויטעו ביום השבת, וממנו ראו ועשו בעלי בתי מלאכה אחרים. [עדת ישראל בלודז] חעדה נוסדה מזמן קודם.

מפר"ם 1874; הגיל בהסעסר הוצאת לונדן צד 221. ירושלם 1905; היינענזאק, שבע חכמות 148, לבוב 1888; J. E. viii. 227.

א. ב.

— לוד (Lydia): עיר ומדינה בקצה אסיה הקטנה. עוד מימים קדמונים נודעו לנו יושבי לוד. אומה יצאת ירך מצרים בן חם (בראשית י"ג), לעם בעלי מלחמה דורכי קשת ויודעים לירות היטב בחצים ורחוקים מדעת אלהים (ישעיה ס"ז י"ט, ירמיה מ"ז מ'). יחזקאל בנבואתו על מפלת צור המעמירה זכיר ג"כ את לוד בעלת בריתה, אשר שתו עליה חור וחרד בתפארת כלי נשקם (יחזקאל כ"ז י'). והלאה יבא על לוד בבוא עת פקודתה ומפלתה (שם ל' ה'). כאשר גברה ממשלת פרס היתה לוד פתחה (Satrapy) מיוחדת. הפרסיים תבימו על לוד כעל ארץ טובה וחשובה. לא בנקל כבש כורש את הארץ הזאת בפרשו ממשלתו על אסיה כולה, כי אנשי לוד לחמו ברוח גבורה נגדו ורבים ברחו מארצם ויבחרו בגלות מעברות. בימי דריוש היסמפים התקוממו בני הארץ למרירה נגד הממשלה, והפרסים הוכרחו לתת להם חרות. בימי ממשלת חיונים נקראה לוד עיר חבירה סרדים (Sardes) ששם ישבו מלכיה, ונודע שם שם המלך רב האצורות קירוזס. מקום העיר בעמק הר מומולוס על שפת נחל מיאונדך. נני הבתים נעשו מקנה וסוף, והעיר בכלל לא הצמיחה ביופי רק בצורתה ע"י מצבה וחומתה המושלשת.

[תכונת המדינה ויושביה]

כל התנאים לעשותה לארץ עשירה ופוחתת. האדמה היתה פוריה ומהרריה חצבו זהב, וזיה שם ישוב רב. בלוד היה סרכו הפריקה של סחורות מארצות אסיה הדרומות והולכות לאירופא. בעיר חבירה נקבעו יונים פריניים ועמים נורדים ממרחק להחליף מערבם. ביותר נראו פה סחורות הלוקסוס, בגדי כבוד וכל מיני תכשיטין ואבן יקרה. בסרדים היה חשוק הראשי למסחר העברים ושם חזמינו סריסים לארמנות פרתי פרס. היהודים יאמר כי הלודים חמביעו ראשונה את הממבעות המחכיות, וחיו הראשונים אשר פתחו בתים צבודים להכנסת אורחים. לדעת רפאפורס נקראת סרדים בשם אסיה או עסיה בימי התנאים, ושם נמצאה עדה ישראלית, אם אמנם הדיומים וקלים במצוות, בכ"ז היו קשורים עם המרכז של האומה שהיה אז ביבנה, וחלבו שם לימי הרגל. שמה ברח ר' יוסי מרדיפות הרוסיים, ר"מ הלך לשם לעבר שנים ופעם אחת בהיותו שם בימי הפורים ולא מצא מגילה לקרות כתבה מלבו בעל פה וקראה, ושם מנוחתו כבוד (מגילה י"ח: סנהדרין כ"ג ירש' סוף בלאים). משם הביאו יין מתוק ומוב שגדל בסביבות הר מומולוס (ע"ז ל'). הקיסר מיכירוס בנה את העיר מחדש. אחר שנחרכה ע"י רעד הארץ (ע"ע אסיה). הרוסיים בנו בתוכה תיאמרות וקדסאות לשעשועי העם, ובתי משחק

חרגו לוד (ב"ב י': ע"י רש"י). ואמרו משכו צנורות דם בלודקיא (ירוש' ע"ז פ"ג דמ"ב ע"ג). אך כנראה יש כאן טעות סופר וצ"ל "לוד" ומעתיק מזה והוסיף עליו "קיא" (ע"י קאהוט ערך השלם ע' לודק, ושבע חכמות 150).

ב. מ.

לוד וּמְלוּחָ: הלוקה כסף פירות או חפצים מולתו להחזיר לו מהירם לאחר זמן נקרא "לוד". והנזון לחברו הכסף או החפצים נקרא "מלוח". הכסף או החפצים שנותן המלוה אל הלוח נקרא "מלוח". או "הלואה". לשון שאלה שיש בדבר החזר בעין כגון בהמה וכלים, והלואה שייד בממון דלחצואה ניתנה ואינם החזרים בעין אלא מעות אחרים (רש"י ע"ז פ"ב א'). ויש עוד חילוק אחר כי שאלה היא לזמן מועט והלואה לזמן מרובה, ואמרו במשנה שואל אדם מחבירו בדיין וכדי שמן ובלבד שלא יאמר לו הלויני (שבת קמ"ח:) ומפרש בגמרא המעט דכשאמר לו הלויני היישינ דלמא אתא למכתב, ופירש"י דהלואה מורה לזמן מרובה וסתם הלואה שלשים יום וכו'. ונאמר עבר לזה לאיש מלוה (משלי כ"ב ד'). מלוה ה' חונן דל (שם י"ט י"ז) ר"ל החונן דל הוא מלוה לה' שהוא בטוח לשלם לו כמפעלו. מצות עשה היא לחלות לעני ואפילו לעשיר בעת צרכו. ונאמר בתורה: אם כסף תלוה את עמי את העני עמך לא תהיה לו כנושה וכו' (שמות כ"ב ד'). התורה הקפידה על מי שימנע מלהלוות לעני שנאמר ורעה עינך באחיך האביון (דברים ט"ו). תניא ר' ישמעאל אומר, אם כסף תלוה—חובה, או אינו אלא רשות? כשהוא אומר והעבט תעביטנו הוי אומר חובה ולא רשות (מכילתא). הנא רב יוסף אם כסף תלוה את עמי וגו' עמי וגו' עמי קודם, עני ועשיר עני קודם, ענייך ועניי עירך ענייך קודמים, עניי עירך ועניי עיר אחרת עניי עירך קודמין (ב"מ ע"א). ומדאמר עני ועשיר עני קודם מבואר דנמילת הסדרים מצוה בין לעניים בין לעשירים, ואמרו גדול המלוה יותר מן העושה צדקה (שבת ס"ג). מפני שאין העני בוש בדבר (רש"י). המלוה סלע לעני בשעת דחקו וכו' (מכות נ':) ודרשו חז"ל אשרי משכיל אל דל (תהלים ט"א) הלא דמסתכל במצות היך לעשותה, כשהיה ר' יונה רואה בן טובים שירד מנכסיו והוא מתבייש לימולתיה אומר לו בני בשביל ששמעתי שנמלה לך ירשה ממקום אחר טול ואת פורע (ירוש' סוף פאה, שקלים פ"ה ד', ויק"ר פל"ד). חז"ל חששו מאד שלא תנעול דלת בפני לוויין (ב"ב ע"ב:). הלוח שיש לו ואינו משלם נקרא רשע: לח רשע ולא ישלם (תהלים ל"ז ב"א), ובמשנה אמרו: איזהו דרך רעה שיתרחק ממנה האדם? אמר רבי שמעון: הלוח ואינו משלם, אחר הלוח מן האדם בלוח מן המקום (אבות פ"ב ט'), ר"ל השוכה נמולי ח' ואינו מודה לו על כל הטוב שהוא נוטל עליו, ובענין שאמרו החנות פתוחה והחנותני סקיף וכל חרצה ללוח יבא

חרב הראשון ר' הלל מת בשנת 1823, ואחריו ר' יחזקאל מת בשנת 1861. ר' אליה חיים מייחל נהמנה שם בשנת 1873 ועודנו עומד על משמרתו. היהודים "הגאונים" בנו להם היכל מפואר בשנת 1888 במחיר חצי מיליון רובל. ומסיפם הוא דר' ישראל יעלסקי. ויש עוד שני בתי בנסיות גדולים אחר בשוק הישן ואחר ב"וואלקע" שכונת היהודים. בית התלמוד הורה עומד תחת משמרת הערמאן קאנשטארט משנת 1877 עד עתה. למד האווקין יש בית אוצר ספרים גדול ומשאל ספריו לאחרים. בית חולים נבנה ע"י ישראל פאונאנסקי במחיר ארבעים אלף רובל ונתחנך בשנת 1883. חברת נמילות חסדים נוסדה בשנת 1883 ע"י י"ש גאלרמאן ויצחק מאנריעצקי. בשנה ההיא יסד ישעיה ראזנעבלאט בית הכנסת אורחים. מרדכי זילבערשטיין יסד בית יתומים שנפתח בשנת 1895 ויש בו כשבעים וחמשה ילדים. בית ספר לאומנות נוסד ע"י י"ק פאונאנסקי. ראבראניצקי ויארצינסקי וכו' למידים כשלוש מאות תלמידים. גם נמצא בלודז בית מושב זקנים ובית אוסף נערות עניות, ועוד בתי חסד וצדקה. שרה פייגה פאנער מחברת "בגד בוגדים", ואחבת ישרים" יסדה חברת "בת ציון" ללמד את בנות ישראל השפה העברית וספרותה וקורות היהודים. מר אווער מויל "לאדער מאנעבלאט".

ביבליוגרפיה: כנסת ישראל ח"ב 187—208;

J. E. viii. 147.

ב. מ.

לודקִיָּא (Loadicea): מחוז בפריגיא. סנדל לדיקי (כלים זכ"ו א') פ"י הרמב"ם ע"ש הארץ המפורסמת לודקיא. ר' ישמעאל בר יוסי נהמנה ע"י הממשלה לתופס נגבים ולסכים ופגע בו אליהו ואמר לו עד מתי אתה מוסר עמו של אלהינו להריגה א"ל ומה אעשה שפקודת המלך היא והשיב לו אליהו: אביך ברח לאסיה (היא לוד השניה) ואתה בודך לך ללודקיא וכו' (ב"מ פ"ד). ר' תימא בר אבא נתארח אצל בע"ה אחר בלודקיא וראה אצלו שלחן של זהב משאוי מ"ו בני אדם וכו' (שבת ק"ט). ריב"ל היה בלודקיא והיה שם ר' יהודה נשיאה והמבילו שם ניורת אחת וכו' (ירוש' יבמות פ"ח א'). מעשה שבא דבינו מלודקיא ונכנסו ר' יוסי ב"ר יהודה ור' אלעזר בן יהודה וכו' (ספרי פ' האזינו פסוק ויאמר אליהם). פעם אחת נצרכו אנשי לודקיא לשמן שלחו לירושלם וכו' (מנחות פ"ח: ספרי פ' ברכה). ואפשר שלודקיא זו שהיו בה חכמי ישראל היא עיר לודקיא לדרום מערבית אנמוכיא במהלך יום אחד על שפת חים ונוכרת גם בפסיקתא רבתי ובעת היא עיר קטנה. כי רתוק להאמין שהיו חכמי ישראל במחוז פריגיא שהיה רחוק מא"י ולא היו יושבים שם יהודים. יש אומרים שלודקיא היינו לוד, וראייתם מהמאמר: כשבקש מוריגוס להרוג את קליניוס ופפוס אחיו בלודקיא (תענית י"ח:) והן הן

הזקת. לדברי וינער (בן תנניה לשנת 1867 צד 75) ותיביוע (G. du Talmud צד 394) תבון תאנדה על העיר ליסא אשר במדינת קורדיסמאן הנודעת בזמן אירא המוכר ומכריא ואנשיה מאריכים ימים. ודבר נפלא היא כי הנדח כאלה מרקמות גם על העיר Liass אשר במדינת מיבעט כתינא.

ביבליוגרפיא: פין האוצר 489; שבע חכמות 160; ארץ קדומים בערכו.

ש. י. ש.

לז: עצם קמן בעורף אדם בסוף השדרה שיש בה י"ה חוליות והלח הוא החוליא האחרונה. העצם הזה הוא קשה מאד ונקרא כן ע"ש שהוא דומה לפרי הלח. במדרש נקרא לוח של שזרת או שזרת. באגרות עמי הקדם נקרא "אב אדיר" (Abadaron) ובפי האשכנזים נקרא "עצם היהודים" (יודענקעכעל). העצם הזה יהיה יסוד לתחית המתים לעתיד לבוא כי מסגנו תתחיל התחיה. מתיכן אדם מניץ (מקיץ) לעתיד לבא מלוח של שזרת. הביא לוח אחד נתנו במים ולא נמחה. כאור ולא נשרף. ברחים ולא נטחן וכו' (ויקיר פי"ה א'). כי היא קשה מאד ואין בו כליון. כל גופו של אדם נרקב חוץ מאותה חוליא לוח ודומה לשקר (ע"פ וזכור את בוראך וינאץ השקר. ילקוט קהלת י"ב ה'). ומאמינים כי חבורה בתפלה במודים עד אשר יתפרקו חוליות השדרה עם חוליא הלח יקום לקץ הימין. גם הנצרים אבי הכנסייה (אוריניוס והיונינוס ומרומן באגרת פולוס אל הקורנתים) האמינו כי העצם הזה מורה על התחיה העתידה. הירמל בספרו "ראם ארא" בישע אונר העברעאישע אין דער אנאטאמיע" צד 161 אוסר כי הלח נקרא בפי הסופרים האשכנזים "יודעני קענעכעל". אך חכמי המבוע החדשים הבקיאים בנתוח האברים לשוא עמלו למצוא את הלח של שדרה.

ל.

לז: עיקר הוראתו קרש או נמר חלק עשוי כעין סבלא מאבן עץ או מתכת. כמו לוחות האבן (שמות כ"ד י"ב). לוח ארז (שה"ש ח' ט'). אך בעברית החדשה התיחד השם לוח לחשבון תקופת השנה (Calendar) שנכתב על גליון או על סבלא או בספר. בערך "עבור" יבואר קביעות השנה ע"פ החשבון המדויק. ובערך הזה יבא רק סדר הלוה תכונתו ועשייתו וספרי הלוחות.

[תוכן הלוח] בלוח נרשמים ימי השבוע וימי החדש. ושמות החדשים; וכן ה"מולד" של חלבנה בכל חרש בשעות וחלקים (היינו תהרף חלקים לשעה וי"ח חלקים הם מינוט אחד); אם החדש הוא מלא=ל יום או חסר=כ"ט יום. אם ר"ח הוא יום אחד או כ' ימים (ומתחילין למנות החדש מיום כ' דר"ח); וכן ארבע תקופות השנה. ואם השנה פשוטה או מעוברת; באיזה שנה ממחזור חקמן (י"ח שנים ללכנה הוא מ"ס) ובאיזה שנה ממחזור הנדול (כ"ח שנה לשמש הוא

וילוח (שם פיג מ"ו). אבל להתנאות דבר מצוה ובפרט להתנאות שבת ימים אמרו: לוח עלי וקדשו היום ותאמינו כי ואני פורע (כיצה מ"ו: שיע א"ח ס' תקכ"ט ע"י רמ"ב). ע"ע מלות.

ה. ר.

לז: שם עיר בארץ כנען אורי ע"ש עצי לח שנדלו בה. ועקב אבינו קרא לח בית אל ע"ש המאורע (בראשית כ"ח י"ט) ע"ע בית אל. העיר תואת נפלה בגורל למטה בנימין בנבול הצפוני; ועבר משם הנבול לחת היא בית אל (ויהושע י"ח ג'). אמנם בספור נבול הדרומי לבני יוסף יאמר: ויצא מבית אל לחה (שם מ"ז ב'). ולפי דעת הגר"א לוח ולחה הם שני מקומות. ולחה בכתוב הזה אות הה"א איננה במקום למיד מתחלחה היא הנמכה. אבל יותר נראה שהם מקום אחד. אך לפי שעמדה על הגבול שבין נחלת מטה בנימין לבין נחלת בני יוסף נזכרת גם בין זכרון ערי נבול בני יוסף: ויצא מבית אל לחה (שם מ"ז ב') חיינו מבית אל שהיא לחה. והנכון שהיתה העיר בית אל דהוקה קצת מן לוח אבל בתחומה (או שלח היתה העיר הישנה ובית אל העיר החדשה). לוח נכבשת לפני בני יוסף (שופטים א' כ"ג כ"ה). והנה מאשר שלא יכלו השומרים אשר העמידו בני יוסף על העיר למצוא מבואת עד אשר הראם איש אחד מבני העיר. נראה שהיתה מוקפת חומה לפניו מחומה סבוכות ועקומות. ויתכן שעל כן נקראת לוח שפריו מקופל ומוקף קליפות. האיש אשר הראה את מבוא העיר הלך לו לארץ החתים ויבן שם עיר ויקרא גם שמה לוח (שם) והיא לא תוזכר עוד בכל ספרי הקדש. העיר לוח שנוכרת בתלמוד אפשר שהוא לוח של יעקב אבינו או לוח אחרת בארץ ישראל. ואפשר נ"כ שהיא לוח בארץ תחתית. ואמרו היא לוח שצובעין בה תכלת. בא סנהריב ולא בלבלה. בא נבוכדנצר ולא חזריבה ואף מלאך המות אין לו רשות לעבור בה. אלא זקנים שבה בזמן שדעתם קצה עליהם יוצאים חוץ לחומת והן מותים. והכל בזכות תכנעני הזה שעשה חסד עם ישראל (סומת מ"ו: ע"י יומא ג"ד. ב"ר פסי"ט. וע"י סנהדרין צ"ו. מעיר קושטא בעין זה). ומסופר עוד כי אליהרף ואחיה בני שישא סופרים דשלמה (מ"א ד') היו כושים וראה שלמה את המלאך המות נעצב ושאלו ואמר לו בעבור שמצוים עליו ליקח נשמות אליהרף ואחיה. ובששמע שלמה זה מסר אותם לשעירים (שירים) כדי להוליך אותם לעיר לוח. וכשבאו לשער לוח מתי וירא שלמה אח"כ את המלאך המות שמה והודה לו על אשר שלחם למקום הנכון. אז אמר שלמה: רגלוהי דבר נש אינן עריבן ביה לאתר דמתבעי חמן מובילין יתיה (סוכה ג"ג.). ובירושלמי (כלאים פ"ט ד') נאמר שהגביהם באויר השמים ומתו. והנה ממה שנאמר שצובעין בה תכלת נראה שהוא בארץ הנליל. אבל מאגרת חז"ל כי שלמה מסר את סופריו בידי השדים משמע שלוח היא בארץ

תשעה באב, מצי חסמה עשר באב; אלול ב' מתחילין
לחקוק שופר, מצאי יצבת שקודם כ"ז בו מתחילים
ימי הסליחות.

[סדרות התורה] פְּרָשִׁיּוֹת או סדרות התורה נחלקים
לפי שבתות השנה, יש מהם שלפעמים מחוברים
לפעמים מפורדים כי תלים בקביעות השנה. הסדרות
האלה הם ויקהל־פקודי, תורע־מצורע, אחרי־קדושים,
בהרב־חקותי, ממות־מסעי. נציבים־לך, ויקהל־פקודי
הם מחוברים אם קביעות השנה היא בחג, בשבת,
גבירה, חג, וזמא, ושיג; ומפורדים בקביעות בחג,
בשני, גביל, החמא, השמא, השיג, וזשיג, וזשיה. תורע־
מצורע, אחרי־קדושים, בהרב־חקותי הם מחוברים
בקביעות בחג, בשבת, גביל, חג, השמא, וזשיג;
ומפורדים בקביעות בחג, בשני, גביל, החמא, השיג,
וזשיג וזשיה. חוקת־בלק מחוברים בקביעות בחג, בשבת,
גביל, וזשיג; ומפורדים בחג, בשני, גביל, החמא,
חג, השמא, השיג, וזשיג, וזשיה. ממות־מסעי
מחוברים בחג, בחג, בשבת, בשני, גביל, חג, חג,
השמא, וזשיג, וזשיג, וזשיה. נציבים־לך מחוברים
בחג, בחג, בשבת, גביל, השיג, וזשיג, וזשיג, וזשיג;
ומפורדים בשני, גביל, החמא, חג, השמא, וזשיג.

[הזון הרוחות] חוברי הלוחות הראשונים התאספו
לנבאות על שני העתים חום קור נשם ושלג, שחשבו
לפי השימוש של כוכבי הלכת שבתאי צדק מאדים
חמה נונה כוכב לבנה, אשר ישמשו כל אחד שעה
אחת ביום (ע"ע מזלות), ולכל אחד תכונה אחרת:
שבתאי קר ויבש, אך הקרירות יעדיף על חיובש; צדק
ממוסך או בינתי לא חם לרוב ולא קר ביותר, והוא
חם ולך; מאדים חם ויבש כאש, וחמימות עורפת
על חיובש; חמה כחה ממוסך מארבעה מקר ולח חם
ויבש; נונה קר ולח כמים ומתחמם מעט מהום החמה
שעליה; כוכב קר וחס ויבש ולח מעט והוא ממוסך;
לבנה קרה כשלג, גם ממוסכת בחום. ויהשבו בעלי
הלוחות איזה כוכב או מזל משמש בעת המולד ברבע
החדש, בחצי החדש וברבע השלישי. למשל בעת
שמשמש שבתאי יכתבו בחורף, "קור גדול ושלג" ובקיץ
"קר וגשם", צדק—חצי חזון יבש וחצי חזון לת. חמה—
בחורף קר ויבש ובקיץ חום גדול ויבש. נונה—בחורף
שלג ורוח, ובקיץ סער ורוח, ושאר הימים סמנעים
ברוח היום ובורחת השמש. מוכן כי חזוי חזיונות אלה
החמיאו לפעמים אל המטרה אם אך שמרו נפשם
שלא לנבאות חום גדול בחורף ושלג בקיץ. בלוחות
האחרונים נשמטו החזיונות האלה. בכל הלוחות רשומים
הי"ב מזלות לפי תרשי השנה, וחכונות או כרונולוגיא.
[לוחות שונים] לוח השנה נחשב לדברי זמני
ולשימוש לצורך אותה השנה ולא הניחו אותו למשמרת,
ולכן יקרים במציאות לוחות ישנים, ובפרט לוחות בביי
קודם המצאת הדפוס. הלוח הראשון נדפס בבית
הדפוס של רי נארד בוינציא בשנת 1597. בעיר טראנ

כרדלעמר עם מלך סדום נשבה לוח ויקחו את רכוש ויצילו אברהם וחשיב את רכוש (שם י"ד פ"ח). אנשי סדום היו רעים וחמאים ויבוא מלאכי ה' להשחיתם. ולוח אשר ישב בשער סדום הכניס את המלאכים לביתו, ויספרו לו כי באו להפוך את סדום ויעצו ללוח עם כל אשר לו מן הארץ. ויצא לוח וידבר עם התניז לוקחי בנותיו ללוח עמו ויהי כמצחק בעיניהם ולא שמעו לו. וכאשר עלה השחר האיצו המלאכים בלוח לצאת מסדום ויקח עמו את אשתו ושתי בנותיו הנמצאות עמו בבית, ויאמרו לו לחמלט על נפשם ויבוא עד העיר הסמוכה צוער. ותבט אשתו מאחריו לראות מהפכת סדום ותחי נציב מלה. ויעל לוח מצוער וישב בחר ושתי בנותיו עמו. והן חשבו כי לא נשאר עוד איש בארץ, ותתעצנה לחשקות את אביהן ויין ולהחיות ממנו זרע. ותלד הבכירה בן מאביה "מואב" והצעירה ילדה ממנו "בן עמי" (שם י"ט). ע"ע מואב; עמו.

[בתלמוד ומדרשים] סלסתר פנים של אברהם ולוח חיו דומה זה לזה, לפיכך אמר לו אברהם, "אנשים אחים אנחנו" (ב"ר פמ"א ר'). וגם להודיע שבחו של אברהם כי גם אחרי הריב שהתפרץ ביניהם קראו אחי (אנדת בראשית י"ג ב'). לוח נחשף בזכותו של אברהם. שכל מי שמתדבק בצדיק וזה להיות כמותו (ב"ר שם). ארבעה דברים טובים היו ללוח בזכות אברהם: א' הלך עמו לא"י, ב' נחשף בזכותו, ג' חצילו מן השכי והתחור רכשו, ד' ניצל ממהפכת סדום בעבור אברהם (שם). לוח היה מוכן איש רשע, אך בהיותו בקרבת אברהם למד ממנו דברים טובים, ראה שאברהם הכניס אורחים לביתו ועשה כמותו גם בסדום, וכמו אברהם כן לוח היה מבקש רחמים על סדום (שם פכ"ז) לפי שהוא היה ארכי הדיינים בסדום ויום לפני המהפכה מנתו לכך (שם פ"ג). כנראה החל לוח להראות את רשעתו כאשר התפרץ הריב בין רועי ובין רועי אברהם, והנורם לריב היה כי בהמות אברהם יצאו זמזמים שלא יגזלו בשדות אחרים אבל רועי לוח לא חשו לכך והיו רועי אברהם מוכיחים אותם בעבור הנזלה והם לא שמעו להם (פסיקתא רבתי פ"ג). לוח נקרא אח נפשע (משלי י"ח י"ט. נזיר כ"ג). ולוח הרשע (פסיקתא רבתי פ"ג ביום השמיני) ומעת החי' עד חפרד לוח לא היה חקב"ה נגלה לאברהם שנאמר: וה' אמר אל אברם אחרי הפרד לוח מעמו ונ' (בראשית י"ג י"ד. תנחומא ויצא י'). אמר לוח אם אני מהלך עם אברהם איני יכול לעמוד בנחלתו (צדקתו) כי מעשיו רבים על שלי, אבל בין אנשי סדום צדיק אני (ב"ר י"א). ויסע לוח מקדם. הסיע עצמו מקדמונו של עולם ואמר אי אפשר לא באברהם ולא באלהותו (שם פמ"א). להצלת לוח נשלח מלאך רפאל, אבל לא היה לוח מקפיד על מנופת ע"ז כמו אברהם, שהיה מקדים לנה לרחיצת רגליו (שם).

הרפסו לוח בכל שנה משנת 1655 ואילך. בריצא משנת 1670 ואילך. בפראנקפורט ג"כ משנת 1670 ואילך וזלת בשנת 1711 בשעת השרפה הגדולה שם והרפסו הלוח בשנה החי' בעיר הומברג, ואח"כ הרפסו אותו בעיר רעדעלהיים בתמידות. במשך השנים הוסיפו על הלוח זכרונות. רשימות ויריעות הנתעים ליהודים ולעניי המדינה. הלוח הראשון שהוסיפו בו עניי ספרות נרמס ע"י היינעמאן בברלין 1818—1820 בשם "אלטמאנך פיר די איזראעלישע יוגענד". הלוחות נכתבו גם בלשון יהודית-אשכנזית ובלשונות הראשיות באירופא, ונערכו לשנה או לשנים רבות. בין הלוחות המשובחים נחשבו: לוח על ששת אלפים שנה מאת ר' משה ב"ר אליעזר ליפמאן הלוי מ"מ ומ"ץ באמורד (הוראדנא שנת 1789); לוח על סדר קביעות השנים ותקופות ומולדות חנים ומועדים מחמשים שנה שעברו ושמונים שנה הבאות, משנת תק"ל עד תרי"ט (1770—1900) וסדר ראשי חדשים וחגים. חברו ר' איצק ב"ר פסח האהן (אלטמאן 1819); לוח על אלף שנים והוא אלף הששי לר' יעקב ב"ר אברהם גארדאן (וילנא 1854); לוח ישרון על ארבע מאות שנה. עד סוף אלף הששי, עברית ויהודית, מרדכי בילסקי (ווימאמיר 1890). "ראמון מאבעללען אויף 216 יאחרע" (שנות תקמ"ה—תש"ס). שלמה ווי פריינד (וויין 1885). בין הלוחות הספרותיים נחשבו: לוח אחיאסף ווארשא משנת 1893 עד 1900; לוח ארץ ישראל הוצאת אברהם משה לונץ משנת תרנ"ה ואילך. בשנים האחרונות החלו להדפיס גם "לוח יומי" שיש בו דפים כמנץ ימי חשנה, ובכל דף רשימות חשיבות לאותו חיום, וכשעבר חיום מעבירים הדף שלו. ע"ע חדש; מזלות; עבור; תקופות.

ביבליוגרפיה: יוסף י"ל זאסניץ, ערך עולמים. השוואת שלשת העדנים של היהודים הנוצרים והמחמרים בעד 2018 שנה עד שנת 2000 למה"ג, וואלא 1888; צני הירש סמאליאנסקי, מעשה הלוחות, למד לעשות ולסדר לוח שנה. ארעסא 1897; ש"ם לאנדסבערג, סימטעס דער מאסחעמאטישען אונד סטעאלאגישען כראנאלאגישע אדער צייטקונדע, תק"ע—תר"ס=1810—1900, אלטמאן 1855. J. E. 1 426.

א.

לוחות: ע' עשרת הדברות

לוח: בן חרן בנו של חר. הן אביו (אחי אברהם) מת בחיי חרן באור כשרים, וחרן העתיק את משכנו לעיר חרן ויקח עמו את אברהם בנו ואת לוח בן בנו, ובמות חרן בחרן נסע אברהם סחרן ועמו לוח בן אחיו, וחתישבו בבית אל בארץ כנען. שם נתעשרו אברהם ולוח בצאן ובקר ואהלים ורכוש רב, ויהי ריב בין רועי אברהם ולוח כי לא נשא אותם תארץ לשבת יחדו, ויפרדו שניהם, ויבחר לו לוח את ערי הככר אצל סדום (בראשית י"א כ"ג—י"ב). במלחמת

דינה אחותם שחלל שבט בן חמור ויהרנו אותם וכל אנשי עירם, אך יעקב אביהם חוכים על מעשיהם באמרו עכרתם אותי להבאישני ביושב הארץ וני (שם ל"ד ל'), וגם בברכתו מרם מותו אמר: שמעון ולי אחים כלי חסם מכרותיהם וני ארוד אפס כי עז וגו' (שם מ"ט ז'). לוי חוליד שלשה בנים את נרשון קחת ומררי ובת אחת יוכבד אשר לקח עמרם והיא היתה דודתו ותלד את משה ואת אהרן. לוי מת בן שבע ושלשים ומאת שנה בארץ מצרים (שמות ו' י"ח).

[שבט לוי] שבטו של לוי נקרא "בני לוי" (שמות ל"ב כ"ז) "בית לוי" (שם א' ב') "מטה לוי" (במדבר א' מ"ט) "שבט הלוי" (דברים י' ח'), וגם בשם חיוסם "הלוי" (Levite), כמו אהרן אחיך הלוי (שמות ד' י"ב). ראשי אבות "הלויים" (שם ו' כ"ח). ואחרי שנברלו אהרן ובניו לחיות כהנים (במדבר ט"ז ח')—היה חשם לוי לשאר בני השבט. הכהנים והלויים (מ"א ח' ד'). ובא גם בחבור עם השם כהן ליהם משפחתם. כמו בכל אשר יורו אתכם הכהנים הלויים (דברים כ"ד ח'). ואמר ריב"ל בב"ד מקומות נקראו הכהנים לויים זה אחד מהם והכהנים הלויים בני צדוק (יחזקאל מ"ד ו') (יבמות פ"ז:). לפי הקבלה שמרו בני לוי כטהרה את אמונת היחוד וברית המילה גם בימי שבת ישראל במצרים ובמדבר (ספרי במדבר פ"י ס"ז, ספרי דברים ס"י שם"ט—שנ"א; תנחומא בעלותך הוצאת באבער צד י"ג, מדרש תהלים א' י"ד; שמות רבה פט"ז א', במדבר רבה פ"ג, פ"ז ופמ"ו). שבט לוי לא עבד עבודה במצרים כ"א עבודת חשם (תנחומא וירא הוצאת באבער צד ד', במדבר רבה פ"ה א'). מנזע לוי יצא משת אבי הנביאים ואהרן ובניו כהנים משרתי אל והלויים שומרי משמרת הקדש. לשבט לוי לא נתנה נחלה בא"י כי ה' הוא נחלתם (יהושע י"ג י"ד). וכמו שניבא להם יעקב אביהם אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל (בראשית מ"ט ז'). בני השבט היו מודי העם בדרך התורה ומחם יצאו ראשוני הסופרים, "חמבנים בעם" (פן האוצר ח"ב 486).

[מספר הלויים ועריהם] הלויים לא התפקדו בתוך בני ישראל מבן עשרים שנה ולמעלה, כ"א מבן חדש ולמעלה, ומספרם היה שנים ועשרים אלף (במדבר ג' ל"ט), ומספר הבכורים מבן חדש ולמעלה מבני ישראל היה 273 עורפים על הלויים, והבכורים האלה נפרו בחמשת שקלים לגלגלת (שם פסוק נ'). בני נרשון 7500, בני קחת 8600, בני מררי 6200, ס"ה 22300 (במדבר ג') הרי שלש מאות עורפים על מספר הכולל של כ"ב אלפים וע"ז שאל קונטרס ג' מאות לחיוב חלכו? והשיבו ריב"ז אותן שלש מאות בכורות היו ואין בכור מפקיע בכור (בכורות ח'). הלויים נתלקו לראשי אבות במשמרתם בקדש, והתפקדו במשמרת לעבודתם המיוחדת מבן שלשים ועד חמשים. פקדי בני קחת למשמרתם 2750, בני נרשון למשמרתם

[אשת לוי] לוי היה יותר צדיק מאשתו, לכן באו המלאכים בצל קורתו, משא"כ במנוח (במדבר רבה פ"י). הרואה אשתו של לוי (המקום שנתפכה שם לנציב מלח) אומר ברוך דיון האמת, ועל לוי אומר ברוך זוכר הצדיקים (ברכות נ"ד:). אשתו של לוי אינה מטמאת, שמת מטמא ואין נציב מלח מטמא (נדה ע'). ארבע בנות היו ללוי שתי ארוסות ושתי נשואות, הנשואות מתו בסדום. מעשה לוי ושותי בנותיו נקרא ומתרגם כי איננו נוגע לכבוד אברהם (כגילה כ"ח:), "שכרותו של לוי" נעשה לשיעור שכרות (ע"ז).

ישיב

— [בהנהגה הערבית] לוי נשלח לחמשת הערים: סדום עמורה צוער חמור ודומא לקרא יושביו אל אלוה ולחזהירם על הרעה הנשקפת עליהם. כארבעים שנה קרא אליהם השבט וקראו אך דבריו לא עשו פרי. וישלח אלוה את נבריאלי ומיכאל שרפיאל ועזריאל לחזויע לאברהם דבר הולדת יצחק וכי גם להפוך את סדום מנמנתם. לזרוע על יושביה אבנים ועל כל אבן חרות שם האיש אשר עליו תפול. ויאמר אברהם: אם תמצאו שם חמש מאות צדיקים התשמירו אותה? ויאמרו לא. ויוסף לאמר: ואם יהיו שם ארבע מאות, ויאמרו לא. ויוסף לאמר: ואם יהיו שם שלש מאות, מאתים, מאה, ארבעים או שלש עשרה צדיקים התשמיתו אותה? ויאמרו לא. ויאמר הלא תדעו כי לוי יגור שם? ויענו נחנו נדע כי יגור שם וגם נחיש לו ולביתו רוח והצלח ורק אשתו תשתה מכוס התרעלה (קוראן פכ"ט פסוק ל"א). ויבואו המלאכים סדומה בערב ותמצאם, "רביה" בת לוי בצאתה לשאוב מים ותביאם אל בית אביה והוא קבלם במאור פנים. כרעו נסבו אנשי העיר על הבית וידבר אליהם לוי: בני עמי הנה נא בנותי אצייא אותן אליכם אך אל תרעו לי בדבר אורחי (קוראן פ"א פסוק פ'). ויאמרו: הן תדע כי אין לנו משפט על בנותיך וגם ידוע לך הפענו (פ"א וכו'). ויציא נבריאלי את לוי ואנשי ביתו ויניחם בארבעים פרסאות הרחק מן העיר. אשתו מאנה לצאת ותפול אבן על ראשה ותרתצו ותתי לנציב מלח ארבעים שנה וחטבע בארץ וכו'. גם לפי אגדת התלמוד מיכאל בהריה הגבריאלי לשיזיבה ללוי (ב"מ פ"ו). יסודות ערביים נראים בספורים הנזכרים בפרקי דר"א פכ"ה, בספר הישר פ' וירא, "עדיה" הוא שם אשת לוי, והשם הזה מוצאו מהשם "הדיתא" אשת מחמר לוי, והשם הזה מוצאו מהשם "שלמ" בת לוי הנזכר שם מוצאו מהשם "פטימ" והוא בת מחמר. אך לפי ההנהגה הערבית נקראה בתו "רביה".

י. צ. א.

ל"ז: הבן השלישי ללאה אשר ילדה ליעקב אבינו בפדן ארם (בראשית כ"ט ל"ז, ל"ח כ"ג; דה"א ב' א') ומפורש מעם קריאת השם הזה: הפעם ילדה אישי אלי (בראש' שם). לוי עם שמעון אחיו נקמו את כבוד

2630, בני מררי למשפחתם 3200, בס"ה 8580 (במדבר ד') נמצא כי בבית אב היו רק ילד אחד או שנים עם ראש הבית ממספר חבולל י"ב אלפים. הלוי, מלכר הבתנים המסוררים והשוערים ואנשי המסמר בירושלם, היו גרים בערים מיוחדות להם ומגשרים בתחום הערים לבחמם ורכושם, היו להם שש ערי הסקלט ועוד מיב ערים בין השבטים, בס"ה ארבעים ושמונה עיר ומגשריהן (במדבר ל"ה). בני אחרן לקחו מנהלה ממה יחודה שמעון ובנימין י"ג עיר, ולבני קהת חצותים ממטח אפרים דן וחצי מנשה ערים עשר. לבני גרשון ממטות יששכר גר ובלקן ערים י"ב (יחושע כ"א, דח"א ו'). הלויים שלא היו בעבודת המשכן התבוללו אח"כ בין בני ישראל ולכן נשארו רק סעט לעומת הבתנים. הלויים שעלו מבבל עם עזרא ונחמיה היו כתובים על ספר דברי הימים עד ימי יוחנן בן אלישיב (נחמיה י"ב כ"ג), אך כנראה היו אלה שומרי משמרת הקדש בירושלם, ולא ישבו עוד בערים מיוחדות בימי הבית השני. גם בזמן חזק מספר הלויים פחות ממספר מכהנים, אף כי הכהנים הם רק ענף אחד משבט

לוי (רבי לוי): אמורא ירושלמי, ר' לוי היה מגדולי בעלי אנדה אשר קמו מתלמידי ר' יוחנן, וכבר בבית מדרשו של ר' יוחנן היו לוי ויהודה בר נחמני מסמינים לדרוש דברי אנדה מרם יבוא ר"י לבית המדרש, ור' יוחנן שבה פעם אחת את ר' לוי ובידך אותו (ירוש') סוכה נ"ח ע"א, ב"ר פצינ). שם אביו בלחי גורע וגם מתולדות חייו אין זכר בדברי חקרמנים. יתכן שגם אחרי מות ר' יוחנן היה מקומו הקבוע של ר' לוי במבריא ושם היה דורש ברבים, והיה נכבד בעיני גדולי החלכה. ר' אמי שלח את תלמידיו לשמוע את ר' לוי (פסיקתא רבתי פ"ט), ור' זעירא צוה לתברים שיכנסו לשמוע את ר' לוי כשהוא דורש, שאי אפשר שלא ללמוד תורה כשהוא מציא את פרשתו (ירוש') ר"ח נ"ט ע"ב). אולם פעם היה ר' זעירא מקנתר לבעלי אנדה כאשר ישב אז עם ר' אבא בר כהנא ור' לוי (ירוש' מעשרות נ"א ע"א). אמרו על ר' לוי (ירוש' סנהדרין כ"ג ע"ב) שהיה דורש את הפסוק הזה לא היה כאתאב ונ"י (מ"א כ"א ב"ה) ששה חרשים לננאי. ונראה אליו אחאב כחלום לילה ואמר לו מה המאתי לך שאתה דורש את ראש הפסוק ואיך דורש את סופו (אשר הסתה אותו איובל אשתו) ואח"כ דרש ר' לוי את הפסוק תנאמר על אחאב ששה חרשים לשבת.

[בתלמוד] לזעזע רב אחא בר' יעקב שבטו של לוי לא נקרא "קהל", כי לא היה לו נחלה בין בני ישראל, כל שיש לו אחחה איקרי קהל וכל שאין לו אחחה לא איקרי קהל, בברכת ה' ליעקב, חנוני ממך וחברתיך ונתתך לקהל עמים (בראשית מ"ח). איב חסדי להו יב שבטים? אמר אבי אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי (תהויות ו'). כי שבט לוי

ועינך דרכי הצרנה (משלי כ"ג כ"ז). אמר הקב"ה אי יחבת לי לבך ועיניך אנא ידע דאת לי (ירוש' ברכות ג' ע"ג).—כל מה שיפעל אדם עם נפשו אינו יוצא ידי חובתו למה שהוא מלמעלה, משל לעירתי שהיה נשוי בת מלכים אע"פ שמאכילה כל מעדני עולם אינו יוצא ידי חובתו, למה? לפי שהוא בת מלכים (ויקרא פ"ד).—ליסוד תורה דרך ארץ לפום חילך אכול (מכל עץ הגן אכול תאכל) ופרא ממה דאת לביש (ועש' ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור) ויתיר ממא דאת שרי (שהרי שנים היו שרדים בכל העולם כולו) ובר (ב"ר סוף פ"כ).—קשה ענין של מדות יותר מענין של עריות (ב"ב פ"ה); קשה גול הדיוט יותר מגול נבזה (שם).—כל שאין לו אשה שרי בלא חיים שנאמר (קהלת ט' ט') ראה חיים עם אשה אשר אהבת (ב"ר פ"ז).—תורה ומצות: מי שהוא מיטש מה הוא אוסר? מה אני מתעל ללמוד תורה ומשכחה; מי שהוא פיקח מהו אוסר? ולא שכר יגיעה חקב"ה נותן! (ויקרא פ"ט).—מנין שכל מי שיש לו בן ינע בתורה שהוא מתחמל עליו רחמים? ח"ל (משלי כ"ג מ"ז) בני אם חכם לבך ישמח לבי גם אני (ב"ר פס"ג א').—אף הקורא מקרא בעינונא ובנינונא עליו נאמר (שח"ש ד' י"א) רבש וחלב תחת לשונך (מדרש חוית).—ת"ה אין לחם מנוחה לעסוק בתורה אפילו לעה"ב שנאמר (תהלים פ"ד ח') ילכו מחיל אל חיל (מדרש תהלים וע' בבלי סוף מס' ברכות בשם רב אך ב"י מינכען גם שם ר' לוי שם האומר).—ד' דברים יצר הרע משיב יליון ובבולן כתיב בהו חוקה ואלו הן: אשת אחיו וכלאים ושעיר המשתלח ופורה (פסיקתא ל"ה:).—מפני מה קורין שתי פרשיות הללו (שמע חוית) בכל יום? מפני שעשרת הדברות בלולין בתן.—כל מי שיש לו בית הכנסת בעירו ואינו נכנס שם להתפלל נקרא שכן רע (ברכות ח').—כל דבר שב"ד נותנין נפשם עליו סוף הוא מתקיים כזה שנאמר למשה מסיני (ירוש' פ"א מ"ז ע"ב).—ישראל ואומות העולם: מה תמר זה אין לו אלא לב אחד אף ישראל אין לחם אלא לב אחד לאביהם שבשמים (סוכה מ"ה:).—מה הדבורה הזאת כל מה שהיא מסגלת מסגלת לבעליה כך כל מה שישראל מסגלן מצות ומעשים טובים הם מסגלים לאביהם שבשמים (דברים רבה פ"א).—חשולמית (שח"ש ז' א') אומה שכל סוכות שבעולם אינן באות אלא בזכותה, היא הוא דכתיב (בראשית כ"ז כ"ח) ויתן לך האלהים ממל השמים ומשמני הארץ, לך בזכותך (מדרש חוית).—הוא ישפוט תכל בצדק ידן לאושים במשרים (תהלים צ"ט ט') חקב"ה דן את ישראל ביום בשעה שהן עוסקין במצות ואת האומות בלילה בשעה שהן במלין מן העבירות (ירוש' ר"ה ג"ז ע"א).—על משכבי בלילות (שח"ש ג' א') אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה לשעבר חיית קאיד לי בין לילות ללילות, בין לילן של מצרים ללילן של בבל, בין לילן של בבל

ועד אמרו על ר' לוי שודש את דברי קהלת (י"ב ב') ושבו חברים אחר הגשם, על שתי דרכים אחת לחברים ואחת לבורים (קהל שם ויקרא פ"ה א'). דרכו באגדה לא סגא חמיד הן בעיני חבריו ור' אבא בר כהנא שהיה ג"כ מגדולי בעלי האגדה פעם אחת נתקצף על המדרש שודש ר' לוי על המקרא: נימול אברתם (בראשית י"ז כ"ז) ואמר לו שקרנא כזבנא אתה (ב"ר סוף פס"ז). ממעשה אחר נראה כמה גדול היה כבודו בעיני החכמים: פעם אחת ישבו דבי חמא בר עוקבא ורבנן היו מתקשים בשאלה למה יחס הכתוב את תולדות ישמעאל (בראשית כ"ב), וכאשר עבר ד' לוי אמרו הא אתא מרי דשמעתא נשאלינך (ב"ר סוף פס"ב). ור' לוי בעצמו היה משבת גדולתו ונחז בדברי אגדה ומדרש הכתוב, באמרו: יש שיועד לחרוץ ויש שיועד לקדוח (את המרגליות) אבל אני חורח ואני קודח (מדרש חוית א' י"א). ר"ל שיועד לדרוש כל כתוב וכתוב ולפתור אותו וגם יודע לדבק את הכתובים זה בזה כחורז את המרגליות לחרוזים.

[בהלכה ובאגדה] בדברי הלכה לא קנה לו שם אבל נזכר בתלמוד בבלי (בכורות ט"ו: אסרי במעבדא) מעם הלכה אחת אשר לר' חנינא בשם ר' לוי, וגם מדרש מקרא הנוגעים בהלכה נאמרו בשם ר' לוי. בתלמוד בבלי (ברכות ס': ר"ה כ"ב). כמו בתלמוד ירושלמי לא נמצא זכר לחיות ר' לוי בבבל, אך יתכן שהיה בא במסעיו אל ארצות הערביים. כי הרבה פעמים דרש מלות המקרא מלשון ערב, וגם דרש עניני המקרא ע"פ מה שראה בעצמו בחיותו בין הערביאים (ע' איכה רבתי פתיחתא כ"ג: כהד"ן ערבא דהוה נכים אימרא וחמי בכבדא, על דברי יחזקאל כ"א כ"ז). עוד תחומא הוצאת באבער פ' וישלח סי' י"א על בראשית ל"ה ט"ז: אם הייתי מחזיר בכל אחלי קדר אין אחי מתא נמלים מניקוח הן ובניהן שלשים). דברי ר' לוי באגדה רבים עד מאד והם מפורשים בכל ספרי המדרש וגם בשני התלמודים. יש שזונו עם דבריו דברי ר' אבא בר כהנא אשר היה בעל פלוגתא שלו, וכן נמצאו מחלוקותיו במדרש המקראות עם ר' יצחק ור' סימון ואחרים מבני דורו, הרבה פעמים הוא אומר דברי ר' חמא בר חנינא בשם אומרים, וכן את דברי ר' יוחנן ור' שמעון בן לקיש ור' שמואל בר נחמן. יותר ממה שאמרנו של ר' לוי נאמרו בשמו ע"י ר' יהושע דסכנין, ובלי ספק ר' יהושע זה היה תלמידו והוא היה קובץ אגדות רבו ומלמדן לבעלי אגדה, ובמעט שלא נזכר ר' יהושע דסכנין רק על דרך זה. גם בעלי אגדה אחרים כמו ר' פינחס ור' ברכיה נזכרים כאומרים מאמרי ר' לוי בשמו, וכן ר' זכריה חתנו של ר' לוי (פסיקתא ס"ז:). אומר בשמו והוא לבדו נזכר ממשפחת ר' לוי.

[לקומים ממאמרי ר' לוי] דברי מוסר: עינא וליבא תרין סרטורא דחמא, כתיב תנה בני לבך לי

היה לוי בנרבונה בבית ר' שלמה שולמי שחיה משורר וחכם, עד אשר העיר לוי עליו את חמת הרשב"א וצוה לר' שמואל שולמי לנרשו מביתו, ואז מצא לוי מפלט לו בבית שאר בשרו שמואל בן ראובן מבזיר (עי' מנחת קנאות סי' מ"א). וגם שם רדפוהו שונאי הפילוסופיא והחרטומן. אחר המחלוקת בא לארץ ושם מצא מנוחת מאויביו וישב שם עד יום מותו. ר' יהודה מושיקוני בביאורו על פ"י הראב"ע מזכיר את ר' לוי מפרפרינאן בתואר חכם גדול ובנראה כותנו על ר' לוי זה (ברלינער „מאנאזן" ח"ג 148. חלק העברי צד 41).

[ספריו] לוי כתב שני ספרים הכוללים ענינים נפדרים כעין אנציקלופדיא. הראשון „בתי קשר חנפשי והלחשים" שירים על מחות שבע החכמות וגדריהן ועצמותן, ונחלק לעשרה מאמרים, ומספר הבתים 1846 כמנין „קשר בתי חנפשי והלחשים". וגודעו כמה חרחים מתוך ספרו וחמח כרמות אגרת האזובי (אגרות הלא כתבתי לך שלישים לר' יוסף האזובי, כרם חמד ח"ד). שלמה ב"ר נחמן המכונה פראט מימון (בערך שנת 1400) כתב ביאור על ספר זה. גם חיבר לוי ס' „לית חן בחקירות ודחשים על ענינים רבים ושונים בתורה וחכמה", ונחלק לשני עמודים יכין ובעו, העמוד הראשון נחלק לשלשה מאמרים: א' על חכמת החשבון, ב' על חכמת החנדה, ג' על חכמת התבונה, ד' על חכמת הטבע, ה' על מה שאחר הטבע. העמוד השני כולל רק מאמר אחד והוא נקרא ששי. המאמר הזה נחלק לשלשה חלקים: א' מדבר על איכות הנבואה וסודות התורה, ב' על סתרי האמונה, ג' על מעשה בראשית, (כ"י פאריס סי' 1047; וואסיקאן סי' 383; נייבויער קטלוג בודליאנא סי' 1285, 2035; די רוסי כ"י פארמא סי' 1346). המחבר מביא דברי המשורר (ובנראה הוא בן גבירול) באמרו:

קמחו ותוח יעלה תמר לכל יגש אגוש עליו ויקסוף הפרי
אך מה לדדור יעלה סירים ואין עמו פרוי ומעם דבש ומעם צרי
[שיטת לוי בחקירה] לוי אומר כי דרך הקרטונים

הוא להסתיר האמתיות מעיני החמקן במעטה חמשים (אלגוריא). ועל דרך חזו הוא מביא במח אגרות חז"ל. כמו המאמר על שעתיד הקב"ה להחיות בו מתים, בי חטל מרמו על חידועה העמוקה הנסתרה, ומטר הוא הדעת הנגלה וכל ב"א נקראו מתים, בי האדם הוא עלול למיתה, וא"כ חוראתו כי חטל ישפיע חשפעה שכלית על כל בני אדם, וכדומה. אע"פ שהוא מתנגד להמינין ואפוקרסין התופכים דברי אלהים חיים ללענה ועושים פנים בתורה שלא כהלכה ועושים את המצות והתקנים למשל בעלמא. גם בספורי התורה אין מוב להפכם למשל, לפי דעתו, אא"כ היה הצורך מביא לזה או שיעשה כן ע"ד ספק ודדש, שאין ספור ודבר בתורה ללא תועלת או בחכמה ברעת ומדות וכו'. הוא מחלק את ספורי התורה לנ' חלקים: ספורי האבות,

לליל של מדי, ובין ליל של מדי לליל של יון, ובין ליל של יון לליל של ארם (וחמי), ועבשו שישנתי לו מן התורה ומן המצות נסמכו לי לילות ללילות, על משכבי בלילות באו לילות (מדרש חזית). — ימות המשיח: אין בן חד בא אלא בחד שפניו הצופות וחייב כלייה (מדרש חזית ב' י"ג). — אילו היו ישראל עושין תשובה יום אחד היו נגאלין, ומאי טעמא (תהלים צ"ח ז') היום אם בקולו תשמעו (פסיקתא קמ"ג). — בנאל ראשון כך נאל אחרון, מה נואל ראשון (משה רבינו) נגלה להם וחרר ונכסה מחם כך נואל אחרון נגלה להם וחרר ונכסה מחם (שם מ"ט:). — כל מוכות וברכות ונחמות שהקב"ה עתיד ליתן לישראל אינן אלא מציון (ויק"ד פכ"ד). — בשעה שברא הקב"ה את העולם מה כתיב, וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד (ברא' א' י"א). פתח שר העולם ואמר יהי כבוד ה' לעולם. פתחו כל הבריות ואמרו ישמח ה' במעשיו, ואימתי שמחתן של ישראל? לעולם הבא שנאמר (תהלים קמ"ט ב') ישמח ישראל בעושיו (מדרש תהלים ק"ד). בללים במדרש מקראות: כל מקום שנאמר בו „יד ה'" מבת דבר תא, ובנין תאב שבכולם (שמות ט' ג') הנה יד ה' היתה (רות רבה פ"א א'). — כל מקום שנאמר „אין לה" (ברא' י"א ל'), ש"א א' ב', ישעיה ג"א ב') הות לה (ב"ר סוף פל"ה). — כל מקום שהוא אומר „לוי אינו זה אלא בעולם הזה ובעוה"ב (מדרש שמואל פ"ט). — מצינו בתורה ובנביאים ובכתובים שאין הקב"ה חפץ בקילוסו של אדם רשע (ויק"ד פכ"ז). ועוד אגרות רבות באלה. מ"ר לוי נשאר הרבה פתיה תות (ע"ע) אשר פתח בהם דרשותיו לפרשיות התורה וגם למגילות איכה ואסתר. רבו מאד חמשים אשר על ידיהם דרש דברי המקרא, וגם משלי שועלים ושאר חיות נמצאים בין מאמריו (עי' ב"ר פנ"ה ז'). ראוי להזכיר שבעל סדר חדרות לא חבריל בין רבי לוי זה ובין לוי (בן סיסי) המוכא להלן, ובערך ר' לוי שלו אינו רמו על מציאות ר' לוי האמורא בעל האגדה שלטו.

ביבליוגרפיא: W. Bacher, Ag. Pal. Amor. II. 296—436.

ב. ז. ב.

לוי בן אברהם בן חיים: מחבר וחוקר; נולד בעיר ווילפראנש (Villefranche-de-Confluent) בצרפת בין שנות 50—1240, ומת בארץ או סמוך לה בערך שנת 1315. הוא היה מצאצאי משפחת חכמים, ואביו אברהם בן חיים היה פיימן ורב בנרבונה, והעתיק משם משכנו לוילפראנש בשנת 1240. הוא היה זקנו של הרלב"ג. לוי היה מורה בתנ"ך ותלמוד ובחכמות חול, מורו היה ר' יעקב שחיה מומחה בתבונה. ובנראה הוא ר' יעקב בן מכיר אבן תנן. לוי עזב את עירו וחלך למונטפלייר בשנת 1276, ובזמן המריבה עם החכמים שחיו מנינים על המורה והרמב"ם ולחפילוסופיא בכלל,

המדרשות בטרם נכנסם לפרדס וחכמת ומדעים חיצוניים. בחסדמותו לפירוש התורה כותב כי חסכים לחבר עוד שני תבדיר גדולים תלמודיים, אחד על המצות ושרשי הדינים חיצונים מהן מדאורייתא ומדרבנן. והתבדיר השני ביאור על התלמוד ובראש כל מסכתא המצות הנכללות בה, וגם להעיר על תועלת ספורי התלמוד בקצור. גם חבר ספר „מחוקק ספן“ מודיע על אנדות רבביה ע"ש ספורי חסדינה אשר בהם ובשכיל זה נספחו בתלמוד בפרק הספיתא. בתשובות ר' יצחק לאמיס נמצא תשובה חתומה „לוי ב"ר צבי גרשון. ג' שבט ה'א ק"ג“. מיחסים לו גם ספר „מגלת סתרים לפורים“ בסגנון הגמרא והמדרשים ובשם מרש הנביא הלבאי (הלוי). אך בכ"י הוואטיקאן מיוחס ספר זה יחד עם ספר „אות נפש“ באור לסודות אבן עזרא למ"י ליאן דבניוליס. יש חושבים כי חר"ת למ"י הם „מסיר יהודה“ ויותר נכון שהמלה הזאת היא קצור מן התואר „מייסיר“ אשר מכונה בו הרלב"ג. שמינישניידר מסכים שם מגלת סתרים הוא הרלב"ג ובנראה גם ספר אות אמת שייך לו.

[פירושו על התנ"ך] פירושו עז"ת נוסד על שלש דברים: א') באור המצות ע"פ תשע מרות אשר קראן בשם „מקומות“ (loci, topes), לא מפני שהתנגד לציג מדות התורה שהוא בעצמו חבר עליהן פירוש, אלא שלדעתו לא יכול כל אדם לדרוש אותן מעצמו, כי אם יתן רשות לכל אדם לדרוש בהן יכול לסחר את השרץ (הקדמות לפי התורה). משא"כ אלו התשע מרות שנתנו לכל אשר חננו אלהים דעת תורה לפרש על ידן את התורה בכל מה דאפשר; ב') לסוד המדות וההנהגה אשר קראו בשם חלק חסדיהחכמה חסדינית; ג') לסוד הדעות העיוניות, הן מה שכתובים בפירוש וצריכים באור והרחבה, הן המרומזים בספורים. בפירושו משחרל הרלב"ג קודם לבאר המלות שרשיהן ונכותיהן, ואח"כ באור הענין, ולדעתו „מרס יתן חקורא לכו תחלה לחבין כוונת הענינים לא יובן אליו באור המלות אם לא במקרה“ (הקדמת פירושו על איוב). פירושו לשח"ש חיו כלו פילוסופיא עמוקה על חשוקה הנפש להשתלם בעיוניות ובעזות למען ישאר השכל החיילאני נצחי ע"י השכל הנקנה לפי היסודות אשר הניח במאמר א' בספרו מלחמות ח'. את „שלמה“ ספרש לפעמים השכל היוליאני ולפעמים השכל הנקנה. „ירושלם“ הוא האדם, „בנות ירושלם“ כחות הנפש, ואלה מכות הנפש המתחסיס יוחר על פעולת השכל בשם „בנות ציון“. שלמות החכמה „בפר“ ואשר בכח למדחים ושופנים, וכדומה מהמשלים. הוא חלק את ספר שח"ש לשש חלקים: א') מראש הספר עד פרשה ג'; הספקות באפשרויות ההצלחה האנושית (ר"ל השארת הנפש ע"י השכל הנקנה); ב') עד פרשה ה'; בהשתדלות לחסיר מונעי ההצלחה מצד הדמיון והמחשבת עד שיער להשלם מן המעות ולהבחין בין האמת לחשקר; עד

ספורי משה, וספורי ישראל, וספרש ספורי האבות ע"ד רמז לכתות האלהיות ולתכונות האדם, וספרש ספורי משה דרך משל; ומשה היה רועה את צאן יתרוותנו אחר המדבר ויבא הר האלהים חורבת, כלומר שהיה מנהיג את ישראל שהוא עם הקדוש אחר השכל ועלה למדרגת האלהות שהוא חחר אשר חמד אלהים לשבחו וכו'. הוא מתאמץ לבאר חסדים ע"פ המבט, כי בן הצרפתית לא מת רק ההעלה כמת, ומביא ראיה מדברי חז"ל בן הצרפתית מהו שיממא? והשיבו ובי חי מממא! בעמידת חסה ליהושע הוא מביא דברי ר"ם אבן חבון על דברי הראב"ע, ואין למען מעמידת השמש כי סודו ברור במלת וירח בעמק אילן, כי יהושע החפיל לה שיתן לו כה להניע לנבען קודם שידום השמש ושיניע בלילה לעמק אילן קודם שחשקע הירח וח' קבל תפלתו וינצח את אויביו. ולכן אין להתפלא כי התנגדו לשיטתו הרבנים ובפרט הרשב"א שקרא אוהו מין ואפיקורס אשר המאמין בדת מהמד מוב מסנו (מנחת קנאות סי' י"ד ופערלעס בספרו על הרשב"א צד 25).

ביבליוגרפיא: אברהם גייגר בהחלוק ח"ב 12—24; הנ"ל באוצר נחמד ח"ב 94 והלאה; Gross, Gallia Judaica pp 88, 199, 829, 465. ג. ס.

לוי בן גרשון (רלב"ג); נודע נ"כ בשם „גרשון“=Gersonides; ובשם „ליאון“=Magister Leo Hebraeus); פילוסוף, מפרש כח"ק, מהנדס ורופא; נולד בעיר באניולש (Bagnols) בצרפת בשנת מ"ח (1288) ומת בשנת 1344 (לפי עדות פיסוס מאלכסנדריא, אך לפי ר' אברהם זכות בספרו היוחסין מת הרלב"ג בעיר פרמינין בשנת 1370). אביו ר' גרשון מובא כמה פעמים בפי הרלב"ג ולדעת היוחסין ובעל סח"ד הוא ר' גרשון ב"ר שלמה מקשטלוניא מחבר ספר שער השמים על חכמת הטבע ותכונה היה התנו של הרמב"ן. אך יש מסילים ספק ביחוס הזה מפני שהרלב"ג אינו מזכיר את ס' שער השמים בפירושו. אולם זה ברור כי היה נכד ר' לוי בן חיים הכהן מוילנאראנש (פ' הרלב"ג עז"ת פ' כי חשא. תשב"ץ ח"א סי' קל"ד. ומת שלא הזכיר ספר „לויית חן“ לזקנו הוא מפני שאנשי דורו השבו את הספר לדברי מינות (ע'י הערך הקרום לזה). לא רחוק לחשוב כי המחלוקה הנדולה על זקנו ועל דודו (ע'י מנחת קנאות סי' י"ז) משכה אליה גם את הרלב"ג ועשתה פעולה הפכית לעורר את הרלב"ג, שהיה בעת החרם בן שבע עשרה שנה, להרחות חקר בלמוד הפילוסופיא ובכל חכמה. [ספריו] לא ידענו מי היו רבותיו של הרלב"ג, אך אנו מוצאים את דרכו בהלכה בהניח ישר ועמוק בפירושו עז"ת ובספרו „שערי צדק“ על חייג מדות דרי (ליורנו 1800, ירושלם 1884). וגם בספר „יסוד משנה“ המיוחס לו, ובלי ספק למד את התלמוד וספרות

השעת הישע, כי ש רשע אשר לפי חכונת נפשו היא
מכרה אל החלשיות תאלה או אנוס הוא ולא יחשב
לו רשעו לעוף. ויש צדיק אשר לפי חכונת נפשו היה
לו לצדיק הרבה ואינו צדיק כיכ לכן באה עליו הרעה.
לדעת אליהו בן ברכיאל תבוי החשנה חלית בקצת
מן הפרטים ע"י השכל הפועל, והרעות באות לפעמים
לאדם צדיק כדי להרחיקו מן החמא, למען תבוא אליו
ההודעה והשמירה הראויה. חלוקי הרעות האלה
סבאר הרלב"ג בפרטית בפירושו לספר איוב.

[התעליות] המלאכה המושכת את הלב מכל
פירושי חיו הוצאת התעליות מכל ספור המקרא במח
שנע ברעות בסדות בעיניות ובהנהגה, אשר בצדק
כתב אדם הכחן שקובץ התעליות האלה יהיה ספר
נעלה מכל ספרי חסדות אשר יצאו בעמנו עד כה
(בחסכמנו לס' הרעות והמדות). ובזה נעלה הרלב"ג
מהרמב"ם שלא הבין את תועלת דברי הימים, וכתב
שספרי המלחמות והמלכים הם מחלק דבור הנמוס
(אבות פרק משנה), והיה צריך לבקש מעמים בחספורים
אשר קראום בשם סתרי תורה (מורה מאמר ג' פ"ג).
והרלב"ג ידע להוציא מכל ספור עצות בחיים אשר על
פיהם יהיה האדם בחברה ובמשפחה ובעם. לפי דעת
רינאן היו התעליות האלה למען להרלב"ג להיות נשאר
שמו לברכה בישראל אף שהיו מתנגדים רבים לדעותיו.
הרלב"ג חדר פירושים על כל ספרי אבן רשד על ספרי
אריסטו, אך כלם בכ"י, גם מיחסים לו פיוטים, וידוי
(כ"י פארמא סי' 919 ופזמון (בכ"י שם 349).

[ספר מלחמות ה'] ספרו, "מלחמות ה" שכתב

מיוסד על שאלות פילוסופיות בעקרי האמונה. והן: א'
השאלה הנפש, ב' הנבואה, ג' הידיעה והבחירה, ד'
החשנה והנמשך ממנה לפי דעתו ולפי דעת הפילוסופים
מבני זמנו ה' בהדרש העולם והנמשך מה. בחקרו
על שאלת השאלת הנפש הוא מחלים בלי שאלות
ופקפוקים שהוא "השכל", כדעת אלכסנדר הפרדסי
כ"י השאלת הנפש היא מציאות כחי המצוץ בין העדר
והנמצא, אשר ע"כ נקרא אצל אריסטו בשם "שכל
היולאני" וגו' הוא הנפש החייתי באמצעות המדמה.
אך בקבולו המושכלות אינו מעורב עם חנושא, כי
חנושא הכרחי לו רק למצאוות ולא לקבולו המושכלות.
ע"כ בקבולו המושכלות נהנה שכל נברל חדש הנקרא
אצלו בשם "שכל הנקנה", אך לא היה די להרלב"ג
בבאור מהות שכל היולאני למען הניע לממרת דעתו
בענין השאלת הנפש עד שיבאר מקורם גם מהות שכל
הפועל. ואחרי האריכו בחקירה זו בא להחלמתו האחרונה
כי השאלת הנפש הוא להשכל היולאני ע"י שכל הנקנה
וכ"י הרלב"ג יחלק בין הנבואה לחלום והקסם, כי יחוס
ה' להנבואה הוא מצד האמונה לבד, לא מצד הפילוסופיא
המבקשת רק טבע הדברים, וחלום והקסם באים
באמצעות הנרמים חשמים על האדמה, בדבר הידיעה
והבחירה הוא מבמל דעת הרמב"ם אשר מתיר אותה

פרטת י"ג: על הנעת החכמה הלמודית; ה') עד
פסוק מי זאת עולה מן המדבר: על הנעת החכמות
המבעיות; ו') עד סוף הספר על הנעת החכמה
האלחית. פירושו לקהלת ומשלי הוא פירושו לשח"ש,
ואחרי אשר העיר על ספקות עצומות בא בלבו לחבר
ספר שלם אשר נחן את כל הספקות והרעות הסותרות
בהטוב והרע" במי קהלת אשר לדעתו נתחבר הספר
לכונה זו, ואמר שהמחשבה הזאת לקבץ הסותרים
קרא המתבר בשם "קהלת". הרלב"ג אינו מפרש "הכל
הבלים אמר קהלת" על חבלי העולם רק על קהלת
בעצמו שקבץ דברי חבל ורעות רוח, וגו' ואיהם רעיון
רוח שהם מחשבה לבד ודבר שאין לו אמתות וקיום.
ואמר הרלב"ג כי להיות אלו ההקדמות מתחלפות
באמתתם לכן אמר קהלת בקצתם, "דברתי אני עם לבי"
ובקצתם, "ראיתי" ובקצתם, "ידעתי" והם היותר צודקות.
הוא חלק את ההשתדלות להמועיל בשלשה: א'
השתדלות בקנינים, ב' השתדלות כבשרן המעשה
ובמדות, ג' השתדלות בעיניות, וכלם עוזרים קצתם
את קצתם, אך הנבחר הוא השתדלות בחכמה ובתורה.
בפירושו למשלי באר איך ראי שיתנגד האדם בהשגת
הטוב והמועיל ולחשמו מחסת הרע, לדעתו כל השלשה
ספרים שח"ש, קהלת ומשלי, אין ספק כלל שהם משלמה
המלך, וחבר תחלה את ספר קהלת ואח"כ שח"ש, כי
זה דרך העיון שיעין תחלה כבולל ואח"כ במיוהר,
ומפני שהנבחר שבטוב הוא השלמת בעין השלים אחר
זה העיון בשח"ש (הקדמות לקהלת). והנה הפך מדברי
חז"ל שבנערותו אמר שירים ובזקנותו חבליים. בפירושו
על איוב נתן הרלב"ג בפי איוב וחבריו חלוקי הרעות
בהשגחה בין מצד העיון ובין מצד ההנהגה והסדר אשר
אנו רואים פעמים ישר ופעמים עות הדין, כצדיק ורע
לו רשע ומוב לו. הרלב"ג מביא ראיה שהספור הוא
רק משל מפני שא"א שימצא במקרה ארבעה אנשים
אשר כל אחד יהיה ברעה מיוחדת ממש לפי מספר
החלוקים ממנו למשכילים. ומסכים הרלב"ג להרעה כי
משה רבינו המציא את המשל הזה וחבר ספר איוב
אחרי אמרו, "הודיעני נא את דרכיך", וישם בפי איוב
את המחשבה שכל מקרי האדם הם מסודרים ומנובלים
לפי מערכת הכוכבים ואין הקב"ה משנה בשפלים כלל
ע"כ יציא המשפט מעוקל. ובפי אליפו החמני שם
התשובה שמהרעות יש באות לאדם מצד העונש ויש
שבאות מצד פתיותו ואולתו אשר יסלף דרכו ועל ה'
יעוף לבו, כי האדם נברא חסר משלמותו וברא לו
חשיית הכלים אשר אפשר שישתלם על ידם, והוא לא
ידע איך להשתמש בהם והנה סבת רעתו. בפי בלדד
השחתי שם את הרעה שכל מכות האדם ודעותיו הם
בסדר ובצדק ובמשפט רק שהאדם אינו יודע מה
טוב לו וחושב על המכות שהן רעות תעל הרעות שהן
מוכות. בפי צופר הנעמתי שם הרעה שאין אנו מבינים
את הסדר בהשגחה מפני אי הכנתנו את צדקת הצדיק

תנועה וחשיית חדש בו מבע האפשרות לקבל צורה וזאת תחומר השכל וקצתו נשאר במקום וזאת תנשם בין לגלל לגלל בגרמי השמים. כנספח לסאמר תחדש כתב מאמר שני על חסמים, ומשתדל להראות ששמותו בתומר קדום איננה מכונת המופתים, ואמר שהמופתים אשר הם למכונת האדם לא יתכנו רק ע"י נביא או חכם הקרוב ביותר אל השכל המופל משאר האנשים, להיות בו השגחה מיוחדת מתחת לגלל חידה. גם מחלים כי אי אפשר להם כי יחמיר, והגם חיות מתמיד היה חמן ולא האריך יותר מארבעים שנה. המופתים באים לפעמים למען חוק האמונה הישרה. [מקורי הרלב"ג] בספרו מלחמות ה' וכן בפירושו על התנ"ך אין אנו מכירים בדבריו מקורים הרבת מחכמי ישראל אשר עסקו במקצוע הזה רק את הרמב"ם ואת הראב"ע. יש חושבים כי המלות הערביות והרומיות אשר מביאים הרלב"ג לקוים הם מהראב"ע כי הוא בעצמו לא ידע לשונות אלו (כאשר הוכיח רינא, ניר ביוער והוסיק). גם אמונתו החזקה באסטרולוגיא ובקסמים היתה פעולת הראב"ע עליו. אמנם במה שנוגע להלכה לא זו כחום השערה מדברי חז"ל, ולזאת בפירוש המצוות לא סר משימת התלמוד ולרוב לפי היסודות ביד החזקה להרמב"ם, אך במקום שאין נפקא מינה לדינא כותב הדבר חיות מתקבל אל השכל על דרך הרמב"ם (יד מלאכי כללי הרמב"ם ז' בשם מהר" קורקש).

[בקרת הרבנים על הרלב"ג] בכל חפשויות הרלב"ג לחקור בענינים חיות דקים והיותר מסובכים בעקרי האמונה, לא קם בחייו התנגדות עליו מן הרבנים בעלי ההלכה כהרא"ש ותלמידיו הרשב"א שחיו בזמנו, אף כי לחמו מלחמת תנופה נגד כל העוסקים בפילוסופיא, כי באמת לא היתה התנגדותם להפילוסופיא סבת מלחמתם, רק מה שהפילוסופים היהודים חפצו לחוציא את התורה מפשוטה ולעקור ההלכה. לא כן הרלב"ג אשר האמין בתורה מן השמים, בנבואה, בהנסיים ואפילו במופתים בתלמוד, וגם בחלום ובכשפים, ודעותיו המשותות בעומק הפילוסופיא לא חשבו הרבנים לו לעון. ואפשר ג"כ שלא עיינו בדבריו לדעת אם נמצאו בהם דברים אשר לא כן בעקרי האמונה. אולם מצד אחר התנגדו לו התורנים הפילוסופים אשר חשבתו לקוצץ בנמיעות. הראשון אשר יצא נגדו עוד בחייו היה הפילוסוף והתוכן ר' שמואל ב"ר יהודה בן משולם בסלון ממרשיליא. ואחריו ר' חסדאי קרשקש אשר השיב את הארי אחרי מותו, וכמעט שכל ספרו אור ה' מן כלל ב' והלאת מתנגד לשם הרלב"ג וגם נגד דעת הרמב"ם. אחריו נתעורר הריב"ש לעשות קובלנא נגד דעות הרלב"ג. בכל זאת לא סנע ממנו חכבוד הראוי לו, ובמכתבו נגד חכמת יונית בכלל העיר כי "החכם ר' לוי ז"ל גם הוא היה חכם גדול בתלמוד ועשה פירוש נאה לתורה ולספרי הנביאים, וחלך

בתהליך הירדעה שאין ידיעתו כמו ידיעתו ומשונה הוא ממנה בחמשה דברים. ידיעה כזאת יאמר הרלב"ג איננה ידיעה כלל, ומחלים שידיעת האל בפרטים היא לא במה שהם פרטים, רק במה שהם מסודרים בסדור המושכלות תוך עצמותו. זאת נקראת לדעתו ידיעה בפרטים. כי כמו שמציאותם נודע לו ע"י ידיעתו את עצמותו מפני שהוא נמוס כל הנמצאים. כן יודע סדרם והגבלתם בשפרטים משתלמים אחת לאחת ומתאחדים בו. ההבדל בין דעה זו לדעת אלה המיחסים לה ידיעה רק בכללים כההבדל שבין בעל הבית שנודע שיש לו בית ולא שם לבו מעולם לפרטי הבית אשר נתחבר, להאומן הראשי והאדרכת של הבית אף שאין לו עסק מיוחד עם פרטי העבודה של הנבלים החוצבים המסתתרים והנגרים מצד שהם פרטים אבל ידיעתו כוללת אותם מצד שהם חלקי הבית. אדות חח שגחה דעת הרלב"ג כי איננה במישג "ידיעה" רק "שמירה", כלומר המבע שמה שמירה להברואים וכתובם האדם להשמר מהמקרים, והשמירה באת מצד גרמי השמים אשר מסודרות בהן לפי דעתו גם פעולות ומחשבות האדם, ויכולים לגרום רעה כמו טובה. אמנם המבע שמה כת בחירה באדם שיכול לבחר כדרכיו כדי להנצל מן פעולות גרמי השמים בעת שחן לדע לו, והשכל המופל מודיע לאנשים בלבבם להשמר ממקשים רעים. השמירה הזאת נקראת השגחה בפרטים. כדי לבאר פעולות הנרמים השמימים המשיפיעים על ההשגחה בפרטים חבר הרלב"ג מאמר גדול בעל שלשה חלקים. בגרמי השמים. החלק הראשון כלו בחכמת התכונה וממה שהתבאר בספר המנסים. והוא חלק גדול בפני עצמו וגשמת מהדפים בספר מלחמות ה'. בפרק צ"ח מספר זה (כ"י) כותב שחבר מאמר זה לבקשת רבים ונבדדה מחכמי הנוצרים. האפיפיור קלימנס חששי צוה לתרגם חלק ממנו (מפרק ד' ער פ' י"א) ברומית בשנת 1342 עוד בחייו הרלב"ג. התוכן הגדול קעפלער השתדל להשיג העתקה ממנו. ואח"כ נעתק כלו ברומית ונדפס ע"י פרינץ בונקונפאנגי, ומחזיק קלץ פרקים. בו מתאר הרלב"ג מכונה אשר המציא לריק ולכוון יותר הבחינות על מצב הכוכבים וקרא אותה בשם "מנלה עמוקות". על שלמות ההמצאה הזאת שמח מאד וחבר עליה שני שירים כעין חידה בשם "שיר המקל" או "מטה לוי" (מקצת מהם נדפס בדברי חפץ לעדעלמאן צד ז'). בפרק צ"ט חבר לוחות של תכונה, ופירש אותם ר' משה בומריל. הרלב"ג גמר את מלאכתו זאת בכ"ד נאור 1328, ותיקן אותם בהוספות ונסיונות בשנת 1340.

[חדוש העולם וניסים] שמת תרלב"ג בחדוש העולם קרובה לשיטת אפלטון המאמין בחומר קדום, וההתחדשות הוא רק בצורה ולא בחומר, אך אפלטון נותן להחומר הזה תנועה קדומה בלתי סדורית והרלב"ג מבטל דעתו בזה, כי לדעתו היה רק גשם נעדר מכל צורה וכלתי

(משול לי פרסים למה הם דומים. רש"י) א"ל דומים לחילול של בית דוד, ובר הראני חיה שבבל—דומין למלאכי השרת ובר (קדושין ע"ב). ואין ראיה מה שהיה לוי כבר בבבל, כי הוא היה רק מתארים לפני רבי כמו שהיה מתאר את הפרסים. לוי הראה כריעה קמיה דרבי ונפסח ולא נתראם (ירוש' ברכות פ"א ג' ע"ג) ובבלי איתא: אחוי קידה קמיה דרבי ואימלע, דשא בוקא דאמסא מדוכתיה (מגילת כ"ב:), ועוד גרם לו מפני שהחיה דברים בלפי מעלה בעת עציות גשמים שנוזר תענית ולא אתי מיטרא, אמר דבשיע עלית למרום ואין אתה מרחם על בניך (סוכה נ"ג:). פעם אחת בא הנייסות לעירו (לא נזכר שם העיר), נטל ס"ת ועלה לראש חנן אמר רבן העולמים! אין בטלית חזא מלח מן הדין ספר אורייתא ייעלן לך, ואם לא ייעלן לך, מן יד איחבעין ולא אשתבחין (ירוש' תענית פ"ג ה' דף ס"ז ע"ד). לוי ירד לבבל אחרי מות רבי, וישב ר' אפס במקומו ויתב ר"ה אבראי ואתא לוי ויתב גביה, נח נפשיה דר' אפס ויתב ר"ה ברישא ולא הוה ליה ללוי איניש למיתב גביה וקאתא לבבל וכו' (שבת נ"ט: בתוכות ק"ג:). והיה לוי נושא ונותן עם שמואל בנהרדעא. א"ל לוי לשמואל לא תיתב אכרעך עד דמפרש לי וכו' (מנחות ל"ח:). שמואל נהג בו כבוד ואמר הלכתי בשמו שני פעמים, במבוי שהוא רחב עשרים אמה אמר שמואל משמיה דלוי ערשה פס נבוח וכו' (עירובין י"א). ובל נדרים בעל מיפר לאשהו חזן מן הנאחי על פלוני שאינו מיפר וכו' (נדרים פ"ב:). לוי מת בבבל ואעל אביו שמואל ואמפר עלוי (ירוש' ברכות פ"ב ה'). ומסופר כי שמואל הלך לחצר מות לשאול את אביו המת היכן חזי דיתמי דאפסר גביה, אמרו ליה אול למתיבתא דרקיע, אדהבי חזיה ללוי דיתב אבראי, א"ל מיטיתבת אבראי מ"ט לא סליקת? א"ל אמרו לי בל הנך שני ולא סלקת למתיבתא דר' אפס (אחרי מות רבי) ואחלישתא לעתיה לא מעלינן לך למתיבתא דרקיע וכו' ואמר שמואל לאביו: אי חשיבנא נעלחו ללוי, ועיילוהו (ברכות י"ח:).

ב. מ.

לוי: ע' לעווי

לוי' (הלכות המות): ללכת עם קרובי המת אחרי ספתו להובילו לקבורה. מצוה נזילה היא ללות את המת. מבטלין תלמוד תורה להוצאת המת ולהכנסת בלה. אמרו עלוי על ר' יהודה בר אלעאי שהיה מבטל תית להוצאת המת ולהכנסת בלה. במה דברים אמורים כשאין עמו כל צרכו אבל יש עמו כל צרכו אין מבטלין. ובמה כל צרכו? אמר רב שמואל בר איני משמיה דרב: תריסר אלפי גברי ושתא אלפי שיפורי (המכריזין עליו בשופר שיבאו לכבודו. רש"י) וכו'. רב ששת ואיתמר ר' יוחנן אמר נמילתה (של תורה)

בעקבות הרמב"ם ו'ל. אמנם גם הוא המו את לבבו אותן התכמות הרבה מדרך האמת והפך דעת הרב רבינו משה בקצת ענינים כגון בענין ידיעת ה' בעתיד האפשרי, ובן העמדת השמש לחושע והשיב על המעלות האחרות כתב דברים שאסור לשומעם, וכן בהשארות הנפש ובהשנחה בענין עונשי רשעים בעוה"ז. ומעתה ישא אדם ק"ו בעצמו אם שני המלכים האלה לא עמדו רגליהם במישור בקצת דברים, כבודם במקומם מונח, ואם היו כן גדולי העולם איך נעמדו אנחנו וכו'". האברבנאל (יחושע י') מתאונן על הרלב"ג כי דבר באופן ב"ב פתוח בדעות הפשוטות. ר' יהודה ב"ר יחיאל מסיד ליהאן מנאפול בספרו על החנין מתנגד בסדר לחנינו של הרלב"ג בלי הזכרת שמו רק בשם, "החכם בעיניו" (לפי הוכחת הוסיס בספרו Judah Messer Leon ליידען 1906). ר' יצחק עראמא בספרו עקדת יצחק מתנגד לשפת הרלב"ג ביריעה והשנחה ובחדוש העולם וקורא את ספר מלחמות ה' בשם "מלחמות על ה'", אבל מסכים לדעתו בהשארות הנפש. ר' מנשה בן ישראל לא נקח גם את בעל העקדה ואמר על שמתו כי הלואי שלא כתבה ולא תבא בקהל ישראל. הרשב"ץ קרובו של הרלב"ג בהיותו בן עזי שנה חבר ספר, "אור החיים" לתרץ בל השנות ר' הסדאי קרשקש בספר אור ה' ויש בו נ"ח שערים, ונותן סימן, "הן יראת ה' היא התכמה", וגם המקובל ר' אברהם שלום ב"ר ישראל השתדל בספרו נוח שלום לתרץ כל החשנות על הרלב"ג. ובזמננו כתב הרב הגדול ר"ל דיסקין (ע"ע) הסבכה על ספר חרעוה והמדות ואומר: "עברתי משער לשער, ראיתי דברים יקרים נחלים ממקור חיים הרלב"ג וללח"ה".

ביבליוגרפיה: על תולדות הרלב"ג: מסורה ומסע ערב חוברת ד' 40; שטיינשניידר, קאמפאלאג בודליאנא, עמודי 1607—1615; ערש אונד גרובער אנציקלופדיא, ס' 48 t עמודי 295—801; מאגאזין פיר די וויסענשאפט דעם יודענזום שנת 1889, צד 137—155; ש' מונק, Mélanges צד 497—501, על הפילוסופיה של הרלב"ג; מ' וואל לוי בן גרשון אלס רעליגיאנספילאזאף; Isidor Weil, Philosophie Religieuse de Levi Ben-Gerson.

ג. ה.

לוי בן סיסי (גם "לוי" סתם בלי תואר ר'): מגדולי תלמידי רבי (ע' דרבי המשנה פ"ג). מקום ישיבת לוי לא נודע. הוא היה גדול בתורה, ורבי אמר עליו שהוא בר נש דכוותיה, ובאשר באו בני סימוניא אצל רבי ושאלו ממנו שיתן להם איש והוא דריש דין וחזן וסופר נתן להם לוי בר סיסי (ע' ירוש' יבמות פ"ב י"ג ע"א, ב"ר פ' פ"א). לוי היה דרשן מצואר ואמרו עליו קראים טובים ודרשנים טובים כגון לוי בר סיסי (ילקוט סוף חושע ס' תקל"ג ע"פ קהו עמכם דברים). סתם למדין לפני הכתבים — לוי מרבי (סנהדרין י"ז:). אמר ליה רבי ללוי הראני פרסים

ליתן זה יצרת לשחק בו (תהלים ק"ד כ"ז), ר"ל הליתן משחק בו—בים ואינו מתירא מפניו, ע"ד המליצה יחשוב תהום לשיבה (איוב מ"א כ"ד), מבריתא דשמואל ופירוש ר' שבתי דונולו (ע"ע) נראה כי נחש בריה הנזכר באיזכ (כ"ז י"ג) הוא התלי יציר המאורות הכוכבים והמזלות שנקרא בריה ע"ש שהוא מבריה את השמים מקצה לקצה (היממעלסאקסע). העתידים לעורר ליתן (שם ג' ח') מוסב על הקוסמים והמנחשים המטביעים את התנינים בלחשיהם (ע"י כרם חמד ח"ו 62).

[בדברי חז"ל] תבריה המורה הזאת נתנה חומר רב להנחות וספורים. אמר רב יהודה אמר רב כל מה שברא הקב"ה בעולמו וזכר ונקבה בראם (הבהמה בהררי אלף) היא בן וזו של ליתן, לפי תגדת ס' חנוך ס' ז'—ט'). אף ליתן נחש בריה וליתן נחש עקלתון וזכר ונקבה בראם, ואלמלא נזקקין זה לזה מתריבין כל העולם כולו. מה עשה הקב"ה סירס את חוזר וחרג הנקבה ומלחה לצדיקים לעתיד לבוא (ב"ב ע"ד:). ואע"פ שכתו גדול כ"כ. אימת כלבית עליו והיא אחת מחמש אימות, אימת חלש על גבור (שבת ע"ד:). בתקופת מכת ירים ליתן ראשו וממיל אימה על כל הרגים (מדרש כונן). בכל יום יום הוא מצחק כשלוש שעות ביום, בשעה שהוא רעב מציא חבל מפיו ומרתיה את המצולה, ובשעה שהוא צמא עושה תלמים תלמים בים, ואלמלא מכנים ראשו בנן עין לא היתה בריה יכולה לעמוד מריחו. אבל לעתיד לבוא גבריה המלאך יעשה קנייניא (מלחמה) עם ליתן ובעזרת הקב"ה ישחמחו (ב"ב ע"ח, ויק"ר פ"ג י"ג). כי הליתן הוא דג מחור (הולין ס"ו, ויק"ר פ"ב). לעולם תבא נשחמין חבהמות בסנפיריו של ליתן, ומשום שחיסה שאינה כשרה? אמר הקב"ה תורה חדשה מאתי תצא חדשה תורה מאתי תצא (ב"ר פ"ג, ע"י שם ובספרשים). ועתיד הקב"ה לעשות סוכה לצדיקים מעורו של ליתן (שם). וע"י יסוד הפייטן של אקדמות, "קרמטע נון לקבליה מקרב ליה בריה מלולא דליתן אריסטון לצדיקי יתקן ושרותא". הנשאר מעורו פירסו הקב"ה על חומות ירושלם וחיו מבהיק מסוף העולם עד סופו (פסיקתא ס' קפ"ה ב'). ונהנין להתפלל ביום האחרון של סוכה כשיצאין מן הסוכה יח"ד כשם שזכינו לישיב בסוכה זו כך נזכה לישיב בסוכת עורו של ליתן לעזר"ב (לקוטי צבי). האמנה בסעודת ליתן לע"ל לצדיקים נהפרכמה כבר בימים הקדמונים, וחיתה ידועה גם אצל הנזים. אנטוניוס שאל לריב התאכילנו מן הליתן? וחשיבו הן. ושאל עוד ומדוע לא האכלתני מפסחך?—כל ערל לא יאכל בו בתיב (ירוש' טוילה פ"א).

[בקבלה] המקובלים מצאו דברים עמוקים בהנחות האלה ורמזים ידועים ליודעי ח"ן. לפי דעתם ליתן נחש בריה ונחש עקלתון הם סמאל ואשתו לילית (עמק המלך ע' קל). בזהר (רעיא מהימנא פ' תולדות דף

כתיבתה בששים רבוא וכו' וה"מ דקרי ותני (תניך ומשנה) אבל למאן דמתני (לאחרים) לית ליה שיעורא (כתובות י"ז:). אבל למאן דלא קרא ולא תני אין מבטלין אם יש לו מתעסקין (שאלתות דרב אחאי פ' וחי ס"י ל"ב, וכן פסק הש"ע יו"ד ס"י שס"א א'). והוא שיש שם עשרה כרי שיזכרו לומר קדיש וברכת אבלים (ש"ך שם). והרמ"א פסק דעבשיו מן הסתם מבטלין שאין לך אדם מישראל בזמן הזה שאינו במקרא או במשנה. ואשה י"א שדינה כמאן דקרי ותני, וי"א שדינה כמאן דלא קרי ותני, ונחנו להקל באשה ותינוק. אבל אם אין שם מתעסקים קבועים צריכין לבטל ממלאכה כל בני העיר, דאמר רבי יהודה אמר רב מה בעיר כל בני העיר אסורין בעשיית מלאכה, רב חמנא איקלע לדרומתא שמע קל שימורא דשכבא. הוא הנך אינשי דקא עבדי עבירותא, אמר להו ליחיו הנך אינשיכשמתא. לא שכבא איכא במתא? אמרו ליה חבורתא איכא במתא (מ"ק כ"ז: וע"ע חברה קדישא). בריא שלא בשעת הוצאתו אבל בשעת הוצאת חמת הכל במלים ממלאכה. וכתב בעל "בית לחם יהודה" בשם הרשדים אם חסכיסו שכל זמן שיש מה בעיר שלא יפתח אדם הנות אין הלילה בכלל, ובכמה קהלות נהגין שלא לפתוח החנות כשטלום סת מפורסם בתורה בשעת הוצאתו עד אחר הקבורה (וכן חמנה באוהעל). ובקהלות קטנות (וכן בעיר מולדתי באמארקעס) נהגין לסגור החניות בשעת הוצאת כל מת מישראל, ונס בקצת קהלות נהגין כן. אין מבטלין חינוקות של בית רבן להוצאת חמת (שבת קמ"ז: ש"ע שם, וע"י מרדכי פ"ג דמ"ק). אבל שלא בשעת מלאכה, אמר רחבה א"ר יהודה כל הרואה את חמת ואינו מלווה עובר משום לעג לרש חרף עשהו (משלי י"ז ח') ובר נדוי הוא, ולפחות ילונו ד' אמות. ואם הלחו מה שכרו? א"ר אסי עליו הכתוב אוטר (משלי י"ט י"ז) מלוח ה' חונן דל (י"ד) ומכברו חונן אביון (ברכות י"ח). ואפילו במקום שאינו צריך ללות את חמת צריך לעמוד בפניו (ש"ע שם סעיף ד'). מה שהובא מעיר אחרת או מחוץ למדינה אם שלדו קיים צריכין ללוותו כמו בשעת הוצאת חמת. רב חונא מת בבבל והביאחו לקברו בא"י, ושמעו רבנן כי ארזנו בא, ר' אמי ור' אסי נפוק, ר' אילא ור' הנינא לא נפוק וכו' כאן ששלדו קיימת וכו' (מ"ק כ"ח. ש"ע שם). ע"ע חברה קדישא; קבורה.

ש"נב

ליתן: אחד ממיני התנינים הגדולים בים, ונקרא כן ע"ש שמתענל ומתעקם ומחקל ומתפשט בחליכתו, ומהו תמשך ליתן בחבה (איוב מ' כ"ד). יש אומרים שהוא חזיה קרוקודיל (Crocodile), אך מן הציוורים והתוארים של הליתן בבח"ק לא יתכן שיכוון לאותה חזיה כ"א אל התנינים שבים בכלל. נחש בריה ונחש עקלתון (ישעיה כ"ז א') הוא תואר לשונאי ישראל.

על מצות לולב ושאר כל הימים על מצות הזקנים (מפני שהוא מדברי סופרים). ר' יהושע מברך בכל יום על נמילת לולב (מז' פיר' י"ב) והלכה כ"ר יהושע. איסור נמילת לולב בשבת הוא רק בגבולין ולא במקדש. וגזרו בחז"ל משום גזרה שמא ימלנו ביום לילך אצל בקי ללמוד הגענועים וחברכה ועבירונו ר' אבות בריה (שם סי' ב:). וצריך ליטול חמינים דרך גדילתו (שם סי' ב:). צד שמחזכר יחיה למטה, ואם הפכו לא יצא וצריך ליטול כראוי ולכרך פעם שנית. ויטול הלולב ביום חמינית והאחרון בשמאלו, ויסמוך האחרון ללולב בשעת הברכה, אך קודם הברכה יחזיק האחרון עוקצו למעלה ופסמו למטה ויברך ואח"כ יחפכו כדרך גדילתו ויעשה הגענועים. שדרו של לולב יהיה מול פניו, ההדס בימין הלולב והערבה בשמאלו. זמן נמילת הלולב ביום ועיקר מצותו בבקר בזמן תפלת שחרית באמירת הלל, ואסור לאכול קודם הנמילה. יש אומרים, "יהי רצון" קודם נמילת לולב, ויש בו סודות בקבלה מובאים בס' הנפש לר' משה בר שם טוב מליאן סי' נ"ה. אך הרב יעב"ץ חשמים היהיר מסדרו. קמן היודע לנענע חייב בלולב מצד החנוך (שם סי' א').

[גענועים] הנענע, היינו כסכום העלין בנמיית לולב, הוא מעיקר המצות. אופן הנענע היה לעמוד פניו למזרח ועושה שלש הולכות ושלש הבאות לכל רוח ויכסכם בעלין בכל הלכה והבאה, סדר הרוחות: מזרח דרום מערב צפון מעלה מטה. ועושים הגענועים בשעת נמילת לולב אחר הברכה קודם הלל, וגם בהלל. והיכן היו מנענעין? בחורזו לה' תהלל וסוף (בהחזו שבסוף הלל). ובאנא ה' הושיעה נא. אמר רבי יוחנן מולך ומביא למי שהארבע רוחות שלו מעלה ומוריד למי שהשמים והארץ שלו זכו, מולך ומביא כדי לעצור רוחות רעות, מעלה ומוריד כדי לעצור מללים רעים (שם ל"ז:). גם בהקפות בהשענות אוחזין הלולב ועושים גענועים קמנים בדרך הליכתו.

[דיני לולב] לולב הגזול וכן גנוב פסול משום דהוי מצוה חבאה בעבירה, יבש פסול משום דלא הוי חדר, וסימן היבש בלולב אם הוא כמוש ועבר הלחלוהית שבו וכלה ממנו מראה הירקות בשרו והרי הוא כמת שחלבינו פניו, ועליו אמרו בירושלמי היבש פסול ע"ש לא חמתים יהללו ית. גם צריכין שתהא חתימת העליונה לחה, כדאמרינן גבי הדס וערבה. ניקב פסול משום דלא הוי לקיחה תמה. נסדק חתימת כשר ואם פתוח עד השדרה יש אומרים שפסול ויש מכשירין ומלכד שלא יסדק השדרה. אורך הלולב צריך להיות לא פחות מארבעה מפרחים כדי לנענע בו. אורך ההדס והערבה די בשלשה מפרחים, ואם נשתירו בחדס תלתא תלתא מרפי בקינא כשר (סוכה ל"ב:). ויש מכשירין אפילו שלשה עלין בקו אחד. נקסם ראשו בשר, ויש מחמירין ופוסלין. שיעור האחרון לא פחות מכביצה (ע"י א"ה סי' תרי"ח). אסור להוסיף על הארבעה המינים משום

קל"ז אר"י ברי"ש. אי"ב מהו ליתן ושור חבר? אר"י הוא כתיב ביום החא יפקוד ה' בחרבו הקשה והנדולה את ליתן נחש בריה ואת הליתן נחש עקלתון והרג את התנין אשר בים ונ"ר הרי תלתא? אלא דמז דקא מרמז על מלכותא (רומי). בעל העקדה יפרש ענין ליתן זכר ונקבה רמז על חומר וצורה של האדם. ואם נזקקין זה לזה שמשחעברין איש לרעהו לגמרי מחריבין העולם (עקדת יצחק שער ס', ע"י בחיי עז"ת בראשית על הפסוק ויבא את התנינים הגדולים). הדר"ק האברבנאל וביחוד הרמב"ם (סורה ח"ג פכ"ג) ראו בזה תקוות גביאות על המקרים שיקרו לע"ל. ועל השפעת המוכות והשנות שכליות (ע"י יד החזקה ח"ל תשובה).

ביבליוגרפיה: יעלינעק, בית המדרש ח"י סעודת ליתן; פין, הכרמל תרל"א צד 512; דיב"ל זרובבל ח"ג 68; רמב"ן, שער הגמול; הערמאן קאהאן, האם משה מיימוני דען קרופטא-מאהאמדיסמוס געהולדיגט? והקדמה עברית של מא"ה.

מא"ה-מ. ה.-ד"י.

לולב: מלשון לב, שמלבלב ומצמיח וענינו ענף המכוסה בעלים; כפת תמרים (חרגום אונקלוס לולבין) שהוא ענף עץ התמר הידוע בעליו הארוכים והקצרים. הלולב הוא אחד מארבעה מינים הנלקחים בהג הסוכות וזוהי מצות, "נמילת לולב". מצות לולב כתוב בתורה: ולקחתם לכם ביום הראשון (בחמשה עשר לחדש השביעי הוא תשרי) פרי עץ הדר (אתרוג). כפת תמרים (לולב) וענף עץ עבות (הדס) וערבי נחל (ערבה או הושענא) ושמתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים (ויקרא כ"ג ט'). ארבעה המינים נקראים ביהר, "לולב" הואיל והוא גבוה מכולם נחשב ביותר. שלשת המינים לולב הדס וערבה הם באגודה אחת והאתרוג לבד. יכול יהא אתרוג עמהם? וכי נאמר פרי עץ הדר וכפת תמרים?—כפת תמרים כתיב (סוכה ל"ד:). ובתלת מיני כתיב בואיז החבור. ונומלין לולב אחד ואתרוג אחד ושני בדי ערבה ושלשה בדי הדס. ר' מינים אלו הם מצוה אחת ומעבדין זה את זה, אבל אם מונחים כולן לפנינו נמלך בזה אחר זה יצא, דק"ל לולב אין צריך אגוד. אבל נחנו לאגוד את הלולב במינו. אמר ר' מאיר מעשה באנשי ירושלם שחיו אונדן את לולביהן בגימוניות של זהב, אמרו לו במינו היו אונדן אותו מלמטה (סוכה ל"ז:).

[נמילת לולב] בראשונה היה לולב נימל במקדש שבעה ובמדינה יום אחד, משחרב בית המקדש חתקין ריב"ז שיהא לולב נימל במדינה שבעה זכר למקדש (שם מא"ה). נמילת לולב ביום הראשון של חג היא דאודייתא מכאן ואילך דרבנן, דכתיב ולקחתם לכם ביום הראשון וגו'. ולכן מברך שהחיינו רק ביום ראשון ואם חל בשבת נדחה ומברך שהחיינו ביום שני, אבל ברכת על נמילת לולב מברך בכל יום שנוסלו לצורך מצוה לצאת בו. ר' יוחנן מברך יום הראשון של חג: בא"י אמ"ה אקב"ו

בכ"ז היה מצבו ברע. עד אשר נתמנה למרופיסור בחכמת הנפש (psychiatry) בפאוריא ומשכורתו חיתה רק אלפים פראנק לשנה. בחקירותיו אודות תכונות הפושעים פתח שער חדש בחכמת הרפואה, ומצא מתנגדים לו מבעלי האמונה בהשגם שחא סבטל ע"ז העיקר של הבחירה החפשית, ורבים מסתגנריו כתבו עליו שמנה לחממשלה ויאשימוהו בכפירות וכי יצא מדעתו. הרדיפות היוהר גדולות שסבל היו בשביל התגלותו את סבת המחלה החדשה פילאגרא (Pellagra) מחלת עור חשוררת באיטליא הצפונית. לפי דעתו יש בחטים נשחתים ונרקבים מין רעל אשר מוליד מחלה חזאת. בעלי האחתות אשר האכילו את עובדיהם החטים הנרקבים מצאו בדעה הזאת חזק גדול לרכושם, וירדשו מחממשלה כי תוריד את לומברוסו מן הקתדרא כי הוא חסר דעת ומשונע. אבל תנסיונות הרבים תוכיחו כי הצדק אתו. לפי שמת לומברוסו השגנונות והנאותות הן צורות משונות של מחלת העצבים, אשר תתפתח לאט לאט עד מחלת חולי הנופלים. הוא תראה בראיות כי רוב בעלי בשרונות סבלו מחמלה חממרת חזאת, והיו נוסים לשנען. ע"פ דרכו זה חוכה ג"כ כי הפושעים והחוטאים נועדו מראש להיות פושעים וחוטאים, והנמיות האלה ירדו להם בירושה מאבותיהם או כי חזרו שלא ברצונם לאותו המצב האנושי שחיה בימים מקדם בעת "איש כל הישר בעיניו יעשה", ולא תתפתח בהם הנמיה המוסרית. לכן האיץ בבעלי חדין שלא למתוח נזר דינם על הפושעים, כי אין אדם עובר עבירה אא"כ נכנס בו רוח שטות וביחוד הפושעים סבטן, והם באמת אוטללים וראוי להם עליהם ולדונם לקף זכות. לומברוסו קבע סימנים בפושעים להכירם ע"י הפשעים והחטאים שעוברים עליהם להכירם אם הם אשמים או לא. לאט לאט מצאו השקפותיו אלה סהלכים בכל תארן, ויקימו רבים לחטיב מצב הפושעים. באיטליא נוסדה חברה בשם "תלמידי בית מדרשו של לומברוסו" אשר בין חבריה נמצאים מנדולי חכמי המדינה והיא.

[ספריו] בין ספריו נחשבו בפרט: L' Uomo Delinquente בשלשה חלקים ונתקנו ע"י פראנקעל בשם "דער פערברעכער אין אנטראפאלאגישער ערצמ" ליכער אונד יוריסטישער בעציהונג" ב"ח; L' Uomo di Genio בהעקפה פראנקעל "דער געניאלער מענש"; וביחוד חשוב לנו ספרו L' Antisemitismo e le Scienze Moderne והעקפה אשכנזית (לייפציג 1894), אשר בו מדאח כי שנאת העמים ליחודים היא ראשית שנאת החזק להחלש, ושנית ירושה מימי קדם מזמן הרומיים עד עתה.

[התערבותו בעניני היהודים] מעת שכתב את ספרו על "האנטישמיות והחכמה המודרנית" החל להעסק יותר בעניני היהודים, עד כי נהפך לצינוני בשנת 1898 ונבחר לציר על אספת הציונים בבאוויל (חמליץ 7 אנוסט 1898). דעתו אודות פושעי ישראל היא כי חסרת להם

בל חוסיה (ע"ע). חרמב"ם אוסר לחוסיה אף על שני בדי ערבה, אך אחד מתכמי פרוכניצא העיר כי חרמב"ם חזר מדעתו זו בסוף ימיו והורה להכשיר כי ערבי נחל כתיב, ואע"ז דמיעוט ערבי שנים ליכא למשמע מינה דמפי משנים פסול, ולא בתרי סניא ואי אוסיה שפיר דמי (רבנו ירוהם נתיב שמיני חלק ד'). משום שנאמר ולקחתם "לכם", צריך שתהא לקיחה לכל אחד ואחד משלו ואינו יוצא בשל חבירו. והני מילי ביום הראשון אבל בשאר הימים יוצא בלולב חשואלי, וגם ביום ראשון יוצא אם מסר לו חבירו לולבו במתנה אע"פ שהיא מתנה על מנת להחזיר. ומעשה בר"ג ור' יהושע ור"ע וכו' שהיו באים בספינה ולא היה לולב אלא לר"ג שלקחו באלף זה, נמלו ר"ג יוצא בו ונתנו לר' יהושע בן לוי יוצא בו וכו' (שם מ"א:).

[מ"פ למצות לולב] מצות לולב עם שלשה מיניו היא כדי לשמח לפני ה' בפירות נאות בחג האסיף בעת אסיפת התבואות ופירות האילן, כדי לעורר תודה ותהלה לה'. בעל החנוך מרמז את ארבעה המינים לאברים שבאדם: אחרון דומה ללב שהוא משכן השכל לרמו שיעבוד בוראו בשכלו, הלולב דומה לשררה שהיא העיקר שבאדם לרמו שיישר כל גופו לעבודת הבורא, ההדרס דומה לעינים לרמו שלא יתור אחרי עיניו ביום שמחת לבו, והערבה דומה לשפתים שבחן יגמור האדם כל מעשהו, לרמו שישים רסן בפיו ויכונן דבריו בצדק ובמשפט (ס' החנוך מצוח רפ"ה). ארבעת המינים האלה שנים מהן עושין פירות (לולב ואתרוג) ושנים מהן אין עושין פירות (הדרס וערבה). העושין פירות יהיו זקוקין לשאין עושין, ושאין עושין פירות יהיו זקוקין לעושין פירות וכו' וכן ישראל בהרצאה עד שיהיו כולן באגודה אחת (מנחות כ"ז). העושין פירות אלו ת"ח ושאין עושין פירות אלו בעלי בתים (ויק"ר פ"ו ל' הלולב צ"ב). ע"ע אתרוג.

ביבליוגרפיה: מחזור ויטרי ס"ו שפ"ד צד 418; רמב"ם הלכות סוכה פ"ז; או"ח ס"ו תרמ"ה—תרס"ה.

א.

לוליאנוס: ע' יוליאנוס

לומברוסו, ציסארי (Cesare Lombroso); רומא מומחה על שגעון ועל תכונות הפושעים (Criminologist); נולד 18 נאו' 1835 בעיר וירונא איטליא ומת 19 אקט' 1909 בעיר מורין. משפחתו הייתה רמה בישראל ונמצאים בה רבנים, חכמים, עורכי דינים וסופרים ידועים. בהיותו בן י"א שנה החל לכתוב שירים, וכן י"ב התעסק בקדמוניות הרומיים. הוא למד לשונות עברית, ארמית, ערבית וחינית, והיה בודעתו להתעסק בחכמה חלשונות. אח"כ למד חכמת הרפואה בפדובה, פאריס ווין, ונמיתו הייתה מראש אל למוד מחלת העצבים והשגעון וידיעת הנפש של החוטאים. שמו יצא לתהלה ע"י הספרים שכתב במקצועות אלה.

1244 בדו עליהם עלילת הדם, אשר נתחדשו באנגליא עוד בשנת 1144, ובלי ספק היתה אמתלא לעשק את היהודים. כי הושת עליהם עונש כסף ששים אלף מארק (לערך מאתיים אלף דולאר). בשנת 1277 העלילו עליהם כי הם מקצצים ומחסידים הממבעות, ואף כי נחשדו יהודים בזה (עי' ס' חסידים סי' אלף ע"ח—פ"א אשר הוהיר המחבר נגד העול הזה), אבל נראה בעליל כי בכלל לא היו רגלים להעלילה הזאת. ועדות הנוצרים היתה רק בלבול, כי "מצאו" כלים שוים לקצץ ממבעות על גג הבית אשר למנצד (יונה?) בן אהרן. ועל הראיה הזאת תפשו 680 יהודים ושימו אותם במאסר בשנת 1277 ושנחים ימים אח"כ הוציאו משפטם לתלות 293 יהודים. ועוד נזרו עליהם נזרות רעות, כמו בשנת 1271 נאסר להם לקנות קרקעות, והאסור הזה נרם שלא יכלו ללוות כסף ברבית באחריות קרקעות, ובשנת 1283 סוגרו כל בחי הכנסיות עפ"י מצות הבישוף. ובמרם נחו מאויביהם צוה המלך עדוארד הראשון לגרשם כלה מן הארץ בשנת 1290.

[הישוב החדש] כמאתים וחמשים שנה אחר הגירוש

לא נמצאו יהודים בכל מדינות אנגליא, אף כי יש רגלים לדבר כי התגוררו שם איזה יהודים בחשאי זמן מה, אבל ישוב לא היה עד אשר החלו איזה אנוסים לבוא מספרד להתישב באנגליא. הראשון אשר נודע לנו בשם היה אנמוניו פירנאנדרס קארוואיאל, שהיה יליד פורטוגאל וינס מפני האונקוויזיציא אל אחד מאיי הקאנאריים ואחרי אשר גם שם רדפוהו בא ללונדון בשנת 1635, ונתקבל בין אזרחי הארץ הוא ובניו ביתו בשנת 1655. קרוב לזמן הזה בא איש אחר מן האנוסים ושמו אנמוניו רורדיניס רובליס ג"כ מן האיים הקאנאריים, ובשעת מלחמה בין ספרד ובין אנגליא נתפשו שתי אניותיו בשלל המלחמה. רובליס ערער על הדין הזה באמרו כי הוא יהודי ואיננו נחשב בין הספרדים, והבי"ד פסק להחזיר לו את האניות (1656) כי המשפט עמו. ובצדק נוכל לומר כי זאת היתה התחלת הישוב החדש של היהודים בלונדון. מספר האנוסים בלונדון נחרבה עוד איזה שנים מקודם והיו מתאספים בלאט בשני בתים להתפלל בצבור, ובשנת 1653 כתב דזשימס האויל (Howel) לאחד מרעיו באמשמרדס: "יש קרנות בעירנו אשר עולה משם צחנת היהודים כצחנתם בעירכם". גם בית הקברות מיוחד היה להם, ועד שנת 1656 נקברו שם חמשה יהודים, ועד שנת 1660 עלה מספר הנקברים לעשרים וחמשה. בשנת 1655 בא ר' מנשה בן ישראל מאמשמרדס ללונדון לדבר עם אליווער קראמוועל ראש הדיפובליק האנגלית ולהציע לפניו שיתן הרשיון ליהודים לחזור לאנגליא. קראמוועל נתן לו און קשבת, אך רבים עמדו נגדו ולא הניחו לו להוציא מחשבתו המוכנה, עד כי בסוף הורו שם שופטי ב"ד הגדול שבאנגליא כי גירוש היהודים לא היה ע"פ החוק, ולכן אין שום חוק מתנגד לישוב היהודים. בשנת 1657

הנמיה לחמשים גדולים כמו שפיכות דמים אף כי יש להם הנמיה לנאותות, ובדבר הזה הם עם אחד בארץ יוצאים מן הכלל (Jewish Chronicle Oct. 2 1909). מרם מותו נתפך ויחי למאמן ברוחות ודורש אל המתים (ספיריטואליסם).

ביבליוגרפיא: הדור תרס"ב גליון 89; ובכל האנציקלופדיות הגדולות.

ר"י

לונדון: בירת אנגליא, מספר יושביה כששה מיליונים ומהם לערך מאתיים אלף יהודים. יש הגדות ברורות אשר האנגלים מתנאים בהן כי אבותיהם הם משארות עשרת השבטים, ואחרות כי היהודים הראשונים באו לגור באנגליא בימי יוליוס קיסר. זה כאלפים שנה, אבל ע"פ מקורות ההיסטורים וויליאם הלובר (William the Conqueror) שר צבא הגרמנים אשר בא מצרפת וילכוור את אנגליא בשנת 1066 קרא את היהודים מארצו להיות לשלחנים לצבאו. ראייה נמורה לסברא הזאת מצינו בשמות הצרפתים אשר ליהודי אנגליא בשמרות הקדומים הנמצאים באוצרות המלוכה, למשל נתנאל דיוונוי, נרליה דיולאקארש, ישעיה דיוליסאלם, חיים וויש (Vives) וכדומה. הוכר הראשון במקורות ההיסטורים ליהודים בלונדון נמצא משנת 1115 ברשימת קרקעות בשכונת "רחוב היהודים" (Jacobae, Jews in Angevin. England p 13.) חרדיפות אשר בצרפת הסבו ליהודים רבים באולאנגליא, ובשנת 1158 התגורר הראב"ע בלונדון ויכתוב שם את ספריו "יסוד מורא" ואגרת חשבת (י"א שספר יסוד מורא כתב בלוקא). מזה נוכל ללמוד כי היה מספר היהודים רב וכי הצליחו במעשיהם ועשו עושר. ונוכל לשפוט על עשרם מסבום המס אשר עלה בשנת 1188 לשלש מאות וולארים לכל יהודי אנגליא וקרוב הוא לרון כי יהודי עיר הבירה נשאו חלק בראש במסים האלה.

[זמן הדיניות] במאות הי"ב והי"ג היו באנגליא

כמו בשאר ארצות אירופא מריבות תדירות בין המלך ובין שריו, והיהודים נמחנו כקטת בין הרדים האלה. המלך שהיה נצרך למסי היהודים היה להם כנוגש לזרזם להוסיף על חרבות שהיתה מחיתם, וחשרים אשר לו מן היהודים הבימו עליהם בעין רעה. השנאה הכמוסה בערה כאש בעת הנתן כתר מלכות בראש ריכארד לך-הארי (3 ספט' 1189) ע"י קטמת בין הנוצרים ובין היהודים, כאשר באו היהודים להתחנן למלך שיסכים על קיום שמותיהם. המון העם התנפלו על היהודים וימיתו מהם הרבה וישללו שלל רב. כנראה לא היו מעשים האלה כדבר היוצא מן הכלל, כי בשנת 1204 נער המלך יהון בראש העיר על אשר חדל מהגן על היהודים כראוי. בעלי ההיסטוריא מספרים לנו אדות דריפות כאלה בשנות 1215, 1262, 1264. בשנת 1262 עלה מספר ההרוגים לשבע מאות ויד חשרים היתה באמצע. עלילות רבות הוסיפו על שנאת העם. בשנת

נחקיים קניית בית הקברות בירי היהודים לאחת עולם. ובשנת 1661 הורשו איזה יהודים לבוא לכית חשלחנים (בערע Exchange).

[הישוב מחרבת] בזמן קצר אחרי ישוב הספרדים באו גם אשכנזים. פרטי התחלת ישובם לא ידענו. אך זאת נדע כי עוד בשנת 1659 היה להם בית תפלה בלי ספק חדר באחד הבתים, אולם בשנת 1704 במות בנימין לוי יליד המבורג הניה אחריו עושר מסויים ובצואתו נתן נ"כ מעות לבית הכנסת לעלוי נשמתו. בלי ספק נמלטו איזה פלמים מגורת ת"ח לאנגליא, כי בשנת 1671 נתן חוק נגד התישבות האומללים האלה באנגליא. התנועה להיטיב מצב היהודים ולתת להם משפט אזרחים גברה בלונדון, אך כאשר הסכים הפרלמנט לזה בשנת 1753 גברה השנאה ליהודים, ופרעות נעשו נגד השלחני העשיר שמשון נדען אבוריענטי, ובסתרם עברה השנה בטלו את החוק לתת משפט אזרחים ליהודים. מנהיגי הספרדים נאספו במות המלך ג'ורג' השני בשנת 1760 לבחור באי כח חקרה אשר יבואו לפני המלך החודש לקבל מלכותו עליהם, ולעמוד תמיד על המשמר אם יקרה מקרה אשר יצטרך למעשה מצדם. הנבחרים ההם קראו את עצמם "ועד המורשים" (Board of Deputies). גם האשכנזים נמנו עמם אח"כ. בעת ההיא נמצאו גם בין האשכנזים אנשים אשר פעלו הרבה למכות הכלל. כמו אהרן פראנק אשר השתתף לפני המלך למכות היהודים בביהם, והמלך צוה על פקידו בווינ לזכר עם הקיסרית תיריסי לבטל גזרת הנירוש אשר גזרה בשנת 1745. בכ"ז לא היתה אחות ורעות בין שתי מפלגות העדה. ועוד בשנת 1802 חלשינו הספרדים על האשכנזים כי הם לא יחישו למכות הארץ וקוראים לרלח העם מחוץ לארץ לבוא לאנגליא תחת אשר הספרדים שמים לבם במעשה צדקתם רק להטיב לעניים אשר בקרבם הם יושבים. בימים ההם גברו האשכנזים על הספרדים לא רק במספר כ"א גם בתוקף. האחים נאלרסמיר, אשר כנראה באו מהולאנד, עלו למעלה גדולה בין העשירים אף כי בתחלת המאה ה"ט אברו אשרם בענין רע. בשנת 1805 בא נתן רומשילר ללונדון ויעשה עושר רב בזמן מועט.

[השתדלות בעד שיווי זכויות] בשנת 1829 בטל

הפרלמנט את החוקים אשר הצדיכו שבועה באמונת הפרוטסטנטית האנגלית לכל הנשוא משרה צבורית. עפ"י החוק הזה נמנעו מחסתפח אל כהונה מדינית לא רק קתוליקים אך גם הפרוטסטנטים אשר לא נחשבו בכנסיה האנגלית. השבועה נשתנתה, והיה צריך להאמין "באמונת הנצרים האמתית". הנצרים שנמנעים להשבע אף על אמת כמו כת הקועקעדר (Quakers) תניחו אותם ע"פ החוק שלא לשבע כלל רק על חן צדק, אבל ליהודים נאסרה כל משרה צבורית מתמת השבועה. יהודי לונדון השתדלו לבטל השבועה הזאת.

ובראשם השלחני יצחק ליאון נאלרסמיר תועדיו משה מוקאטו ראש ועד המורשים, משה מונטיפיורי, בארון ליאונל ראמסילר וודד סאלומנס. האחרון היה עולה על כלם בקנאותו למשפט חשינוי והיה הראשון לזכות להיות נמנה למנוי עירוני בתור שערף (בעין שופט וסומר) בשנת 1835, ואח"כ נתמנה ליועץ העיר (Alderman) ולזה היה צריך חוק מיוחד ע"פ הפרלמנט "להרשות להאיש אשר נבחר למינוי עירוני ולבו נוקפו נגד השבועה באמונת חתוצה האמתית שיוכל להשמיט את המלות האלה משבועתו" (1845), ואחר מן הארונים (לורדס) אמר בפירוש כי החוק הזה נעשה בשביל דוד סאלומנס למען יוכל להמנות בין יועצי לונדון. בשנת 1855 נבחר סאלומנס לראש העיר (Lord Mayor). עוד ארבעה יהודים נתמנו למשרה הזאת הם: בנימין פיליפס בשנת 1865, הנרי אייוויס בשנת 1889, ג'וארל פוידעל בנו של בנימין פיליפס בשנת 1897 והיא שנת יובל הששים שנה לשבת ויקטוריא המלכה על כסא מלכותה, ומרקוס סאמועל בשנת 1902. היהודי הראשון שנבחר לפרלמנט בא מלונדון. הבארון ליאונל ראמסילר שנבחר ראשונה למשרה הזאת בשנת 1847 לא יכל לשבת בין היועצים עד שנת 1858 כאשר הוסר החיוב להשבע באמונת הנצרי ע"י חוק שהתיר לאלה אשר לבם נוקפם בדבר הזה לרלע על המלות האלה בשבועתם. מובן מאליה כי כמעט כל תנועות רוחניות צבדיות ומדיניות החלו בלונדון אשר שם ישבו רוב יהודי אנגליא והתשובים שבהם.

[גולי רוסיא] בעת אשר החלה השתדלות לשיווי זכויות ליהודים היה מספר יהודי לונדון כעשרת אלפים, ובשנת 1880 היה מספרם כחמשים אלף. אך מאז נתרבו מספרם ע"י גולי רוסיא. מזמן הפרעות הראשונות בשנת 1881 והלאה, ואחרי עבור שלשים שנה (1911) נוכל לאמוד את מספר היהודים בלונדון למאתים אלף, כי מלבד היהודים מרוסיא באו גם יהודים מרוסניא וגליציא. ההמונים האלה שנו את מראה הצבור הלונדוני שנו ניכר ומפורסם, כי אלה היו מצוינים ביהדותם יותר מהיהודים אשר חשורשו בארץ משך איזה דורות ואף מאלה שבאו ממערב אירופא. גם מפני מספרם הרב ניכרו יותר, ומפני עניותם נתנו פתחון פה למשמינים אשר אמרו כי בהסתפקם בשכר מועט משפילים את מצב הפועל האנגלי. נקל להבין כי בעיר רבתי עם כלונדון אשר שם יושבים שני שלשים מכל יהודי אנגליא נראו המראות האלה באופן היותר מפורסם, והיו תוצאות התנועה נגד התישבות הגולים עוד בשנת 1887, עד כי בשנת 1906 נתנו חוק להרחיק את חגולים הבאים אל אנגליא. התאספות המון רב של יהודים במזרח העיר בראה גיטו חדש, ויחשיבה אשר שמרו את השבת עשו מלאכתם ועסקו מסחרם ביזם הראשון. זאת היתה לשכים בעיני אזרחי הארץ ופעם בפעם בקשו יחידים או חברות אומנים וסוחרים לאסור

שמשון גדעון אבורדענמי שחיה חנכבר מכל יהודי אנגליא כזמנו, ויוצאי חלציו של הבארון משה אנוולאר שהיה מן האנוסים ויבחר מספרד למען עובד את אלהי אבותיו. בעת ההיא אמרו איזה אנשים כי צריכים לעשות תקונים בהנהגת ביהכ"נ פן יאבדו הצעירים מן חקל. התנועה הזאת לא יצאה לפועל עד שנת 1840, ער אשר התחברו כ"ד בעלי בתים, מהם י"ח ספרדים וששה אשכנזים, וקרא עצמם בשם „חקל יהודים ברימים במערב לונדון“. בשם הזה רצו להודיע כי אינם לא ספרדים ולא אשכנזים כ"א אנגלים. והם עשו סדר חדש בתפלה, במלו קדושת יו"ט שני והביאו עונב בביהכ"נ. רבני הספרדים הכריזו חרם נגדם, אך הם עמדו על מעמדם, ובשנת 1911 עשו תקנות אחרות להתפלל בלעז. בכ"ז לא נוסד ביהכ"נ ע"פ שיטת חרפורם עד שנת 1910, תחת אשר בתי כנסיות האשכנזים רבו, ובשנת 1870 נוסדה אגודה ביניהם ע"פ חוק הפרלמנט ונקראה United Synagogue. אבל היהודים אשר באו ללונדון ממזרח אירופא לא התחברו אל אלה, וייסדו כנסיות רבות לפי מנהגם במזרח העיר. הנדיב שמואל מונטמאנו (ע"ע) חבר את החברות והבתי כנסיות חקמנות לאגודה אחרת בשם Federation of Synagogues בשנת 1887. בתחלה חוברו לה מ"ז כנסיות ועתה (1911) מונים מ"ח בתי כנסיות, ויש עוד י"א כנסיות שלא נתחברו עם הכנסיות הישנות ולא עם החדשות. בערך שנת 1900 החלה חנועה חדשה בשיטת הריפורם בלונדון אשר בראשה היו קלאוד מונטיפיורי נכד אחי ר' משה מונטיפיורי (ע"ע), איש אשר לו שם בספרות ישראל בלשון אנגלית, וסרת לילי מונמאנו בת שמואל ליסר חברה חדשה בשם „אגודה של בעלי האמונה הישראלית“ (Jewish Religious Union), ע"פ יסוד הריפורם האמריקאני ובשנת 1910 בנו בית לחפלה ע"פ נוסחיהם. ובכן נודעו לנו שבעים וחמש בתי כנסיות בלונדון.

[הרבנים] „החכם“ הראשון לעדת הספרדים היה ר' יעקב ששפורטש מחבר ספר „ציצת נובל צבי“ נגד ש"צ, ונבחר בשנת 1656 ושמש כבהתנתו משך עשר שנים. מאלה שמלאו את מקומו נזכיר אה ר' שלמה אא"ליון (ע"ע) שהיה מריבה בינו ובין רב האשכנזים „חכם צבי“ אדות הנוכל נחמיה חיון. מחכמים המפורסמים היה ר' דוד נימו יליד איטליא הנודע בספרו מטה דן או „כחוי שני“ להוכיח את אמתת תורה שבע"פ. משה חבהן איזוורדי היה לחכם 1765—1784, ובשנת 1805 נקרא ר' רפאל מילרוא מליוורנו ללונדון ושרת בקדש עד שנת 1828. אחריו לא היו להם חכמים בשם דק חזנים בני תורה, כר דוד די סולא אשר תירגם איזה חלקים מן המשנה וגם מחזור הספרדים לאנגלית. בשנת 1866 נקרא ר' בנימין אדמוס ג"כ מאיטליא וישרת עד יום מותו בשנת 1879. אחרי מותו עברו שמונה שנים עד אשר נבחר ר' משה

את חלול יום הראשון אשר הוא שבת הארץ. אך אותבי הצדק הנינו על היהודים שומרי השבת להצילם מן עונש עוברי החוק ההוא (1908). ההתנגדות לנולי רוסיא באה גם מצד אחר, באמנם כי יהודי רוסיא חפצים בתורת ההפכה האנארכית. בראשית שנת 1911 קרה מקרה כי שומרי העיר חפצו לתפוש איזה גולנים במושב היהודים והגולנים נפלמו לבית אחד ומשם ירו בקני רבה וימיתו איזה מהשומרים. אנשי החיל והשומרים אשר סבבו את הבית ירו גם הם כדורי אש על הגולנים ויציתו את הבית והגולנים נשרפו שם ויש אומרים כי הגולנים שרפו את עצמם בראותם כי אין מנוס להם. המקרה הזאת עשתה מחומה גדולה בעיר ובכל הארץ לאמר: צריכים אנחנו לסגור את שערי הארץ בפני אלה אשר באים לחרס יסודות המלוכה. כמושב ועד המחוז (Stepney Borough Council) אשר שם היו הפרעות הסבימו לבקש מהממשלה לעשות חקים חדשים נגד הבאים מארצות אחרות ומפצים תודות מרד (11 יאנואר 1911). גם בסררי חקחלה הפנימיים הסבו החושבים החדשים רושם. כי אף שהקחלה הלונדונית היא אורתודוקסית במובן המערבי לא הספיקה בוח לבאים ממזרח אירופא אשר יסדו בתי ת"ת לצרכם והביאו להם רבנים ומטיפים מארצם. האגודה אשר חברה את כל קהלות לונדון לאחת היא ועד השחיטה שתחת השגחת הרב הכולל. בעלי הועד הם מן האורחים שרובם אינם מדקדקים באסורי אכילה ובכ"ז הם ממונים על הכנסת השחיטה. לכן עמדו נגדם יושבי הנימו מעת לעת. ובשנת 1908 התפרצה מריבה אשר בסוף נשתתקה, אבל בראשית שנת 1911 בא קצב אחד במחאה לפני הערכאות נגד ועד השחיטה אשר קרא איסור על חבשר במקולין שלו, אך שופטי המדינה לא יכלו להכריע עם מי הדין (9 פברואר 1911).

[בתי כנסיות והרבנים] בית הכנסת הראשון לספרדים, מלבד אלה הקדומים שהיו רק חדרים מיועדים לחפלה בבתי יחידים, נבנה בשנת 1701 ועורנו עומד במזרח העיר (בעווים מארקס), ואחרי שעזבו העשירים את השכונה הזאת נוסד בית הכנסת אחר במערב העיר Lauderdale Road בשנת 1896. האשכנזים יסדו להם בית הכנסת הראשון בשנת 1696 ובשנת 1722 בנו את בית הכנסת הנודל ברחוב דוקס פלייס, וגם הוא עורנו עומד במקומו ונחשב למרכז חקלה האשכנזי. לא ארכו הימים ומריבה פרצה בין חברי הקחלה ור' מרדכי המבורגר יסד בית הכנסת אחר בשנת 1725, למרות כל מחאות, ונקרא על שם עירו ביהכ"נ המבורגר (Hambro Synagogue). בראשית המאה ה"ט כאשר עלו ילידי המשפחות העתיקות לעושר ולכבוד בעמו בירושת אבותיהם ומחם המירו דתם או נדלו את בניהם בנצרות. ביניהם היה יצחק ישראלי די זרעא לי (ע"ע), אשר בנו חלודר ביקונספילד היה אח"כ למיניסטר הראשי באנגליא, דוד ריקרדו מפורסם בחכמת הפינאנץ, בני

לשנה. גם בתי חולים שונים, בית מחסה לקנים, וחבנסת אורחים Jews' Temporary Shelter, וחברות רבות למעשה צדקות שונות. ברבות האוכלוסין רבו ג'כ עושי עול, וייסדו שני בתים להשיב ילדים סורדים על דרך מוכה Industrial School, אחד לנערים ואחד לנערות.

[חברות] החברה הנושנה הוא ועד המורשים הנוסד בשנת 1760 (ע"י לעיל). ונלוה אליה החברה היהודית האנגלית Anglo-Jewish Association אשר ממרתה כממרת חבי"ח להושיע את הנרכאים בארצות אחרות. אשר נוסדה בשנת 1871. הבארן הירש נתן חלק מהקדן קיימת שיסד ביד החברה האנגלית. גם איזה מוסדות ציוניים כמו הבאנק הפלשתיני, וחברת ימ"א הנוסדה ע"י זאננוויל, אין מספר לאגודות חברותיות וחברות אוטניות. המלומדים הסופרים והציירים יסדו חסם הברה בשם "מכביים" בשנת 1892. הנערים התחברו לחברה עפ"י סדרי הצבא Jewish Lads' Brigade בשנת 1895 לחלץ את עצמותם ולחזק את גופם למען לא יבושו בפני נערים נוצרים המתימרים בנבורתם. יש גם הברה לחקירת קורות ישראל באנגליה, וחברת הרבנים והחזנים ושאר פקידים הכנסיות אשר לחם יקראו באנגליה משתרי הקהל (מיניסטר) ונתאחדו בשנת 1909. בלונדון נרפסים שני עתונים גדולים: Jewish Chronicle הנוסד בשנת 1841, Jewish World בשנת 1873. ועוד עתון שבוע בעברית, "היהודי" חיו"ל ע"י יצחק סובלסקי, ושני עתונים יומיים ביהודית: "ידישער עקספרס", "ידישער ושוורנאל". קהלת לונדון נחשבת בין הקהלות הגדולות והנכבדות בישראל.

[רפוס] בית רפוס לספרים בשפה העברית נוסד בלונדון באמצע המאה הי"ז ע"י נוצרים. הספר הראשון שנרפס באותיות עברית היה ספר תהלים בהעתקה לשלש לשונות בשנת 1643. הספר הישני היה פרקי אבות עם נקודות בשנת 1651. הספר הראשון מספרות הרבנים שנרפס בלונדון הוא ס' "אורים ותומים" לר' אוריפיוווש הסבורגר, רבני ריבות בענין גמ' שנת תס"ז (1707) שנרפס בבית רפוס של יהודי. באמצע המאה הי"ט יסד ר' צבי פליפאווסקי בית רפוס בלונדון עם אותיות קטנות מרובעות יפות מאד וחרפים ס' היהוסין השלם ועוד ספרים יקרים. בין הספרים היפים שיצאו לאור מרפוס לונדון נחשבו הסדור של דר' שמעון זינגער והמחזור "עבדת אהל מעד".

ביבליוגרפיה Transaction of the Jewish Historical Society אשר יצאו ממנו לאור ח' כרכים Emanuel Charles, A Century and a half of Jewish History, London 1910; Hyemson, History of the Jews in England, London 1907; Jewish Yearbook, חיוצא מדי שנה בשנה וכבר יצא ממנו ט"ו כרכים (1911). ובהם נמצאה ג'כ רשימה שלמה מכל מקורות החיסטוריה של היהודים באנגליה; J. E. viii 165. והביבליוגרפיה שם.

ג. ד.

נאסטר יליד רומניא לחכם ועודנו (1911) עומד על משמרתו. האשכנזים לא מנו להם דב חבולל בראשותה. רק בל ביהב"ג היה לקהל מיוחד. בראשית המאה הי"ת מצאנו את הרב ר' אורי פייבוש אשר נגדו קם ר' מרדכי הסבורגר ויבחד לו רב אחר את ר' יוחנן מחעלישוי אשר בספרו חקטן, "מעשה רב" מחה נגד הרב בדיני גמ' אחר. בשנת 1756 היה ר' הירש בן ר' לייב האב"ד מאמשטרדם לרב, הוא עזב את משמרתו בשנת 1763 וילך לאשכנז וסוף ימיו היה לרב בברלין. בשנת 1765 נבחר ר' משולם זלמן בן הרב יעב"ץ לרב בערת הסבורגר, וכיה הכנסת הגדול בחרו בר' מעבלי שוף מפר"ס אשר שרר בשנות 1765—1792. אחריו בחרו שני בתי כנסיות הגדולות את ר' שלמה ב"ר הירש הרב הקדום והוא שרר כארבעים שנה 1802—1842. והיה הרב האהרון מן הרור הישן אשר נתחנך על ברכי התלמוד לבר. בסוף ימיו החלה תנועת הרפורם בלונדון וכרי לעצור בזרם הרפורם בחרו באחד מעבלי המדעים החדשים את דר' נתן ב"ר מרדכי אדלר שהיה אז רב בהנובר והוא שרר משנת 1845 עד יום מותו בשנת 1890. אחרי מותו נבחר בנו נפתלי צבי (הערמאן) והוא עוד (1911) עומד על משמרתו. מלבד אלה יש רבנים רבים לכנסיות הישוב החרש ומטיפים לכנסיות האנגליות ומחס נזכור את דוד וואלף מארקס שהיה ימים רבים המטיף הראשון לכנסת היהודים הבריטים מיום הוסדה בשנת 1841. וימת בשנת 1908 בשנת התשעים ושמונה לימי חייו.

[בתי הספר ומעשה הצדקה] עד ראשית המאה הי"ט היו בתי ת"ת ובתי מדרשות לספרדים לברם ולאשכנזים לברם. בית הת"ת לאשכנזים נוסד בשנת 1770 ע"י הנהוג ללמד את בני העניים. בשנת 1817 נשתנה לבית ספר עפ"י הסדר החדש אשר למדו גם לימודי חול, ועתה הוא בית ספר עברי היותר גדול. כי הוא מכיל כאלפים נערים ואלף ומאתים נערות. ויש עוד בתי ספר אחרים בשאר מחלקות העיר. וכלם עתה תחת יד הממשלה ומקבלים פרס מהממשלה. בבוא דר' ארלד הזקן ללונדון ראה כי חסרים שם מלמדים וחזנים היכולים לדבר בשפת הארץ וישם לבו ליסד בית חנוך למטרה הזאת בשם Jews' College אשר נפתח בשנת 1855 ובסוף הרחיבו את מפתחו לבית חנוך לרבנים, ובראשו היה דר' מיכאל פרידלענדר משנת 1865 עד אשר עזב משמרתו מפני זקנה בשנת 1907 (מת בשנת 1910). ודר' אראלף ביכלער מלא את מקומו. בין בתי הספר ובתי החסד נמנה בית חנוך לחרשים ואלמים הנוסד בשנת 1863. לחינוך דתי יש ועד המפקח על הלמודים האלה בשם Jewish Religious Education Board הנוסד בשנת 1860. בין מפעלות יצודקה המוסד היותר חשוב הוא ועד המפקח על העניים Board of Guardians הנוסד בשנת 1859. אשר הוצאותיו יעלו לערך ארבע מאות אלף רולאר

שראח חיבורי זה נתעורר ועש גם הוא מטעמים כאשר אהב להוסיף או לנרוע. חיתח רוח אחרת עמו בשנותיו את מטעמו ועשה סדר עבודה רבא וסדר עבודה זוטא, וכל דרך איש ישר בעיניו" (דף ס"ב). פזכנו לפורים נמצא בס' אורה ושמחה (ליורנו תקס"ו) וחמרים שם החרחים:

עוד קט וצום בין ובגיל ושמחה יומר
חמח ואב כארדים יהו ויבוער כל מר

פ"י "כאדרים" כחדשי אדר שמרבין בו שמחה. אוהבי הקבלה בחרו בשיריו ואספו אותם תוך ספריהם, כבעל מעבר יבק שהבנים איזה פיוטיו במעירי שחר ובאשמות הבקר לר"ח. לונאנו נזהר מאד בשיריו שלא ימצא בהם שום דבר פגול ולצון. ואע"פ שהכיר פזמונים לנעם זמירות הישמעאלים. הוא בחר בלחן הישמעאלים "לפי שראיתם לחן לב נשבר ונרכה, ואמרתיו אולי הם יכנע לבבם חערל". הוא מתרעם מאד על ר' ישראל נאנארה בעל "זמירות ישראל" על שאינו חושש כלל לשים בפי השי"ת דבריו בלתי הנונים ושאנם לפי כבודו. ואמר כי בהיותו ברמקס הוכיח את המשרור ר' ישראל על הדבר הזה. לונאנו היה משונאי הפילוסופיא ואוהבי הקבלה ובשירו בתוכחת מוסר יאמר (דף פ"ט):

כל תחמוד יפי חכמה יזנית בלבך, ולא תחון מכארים
אמרי דת בדרכי יוניס אשר חלק אליהך להגדים
הכי שוגים באהבתה נבוכים וכמעט אומרה כופרים ומסרים
וענבי רוש ענבימו וגפן סדום גפנם ומשדמות עמורים
ולמה תחבוק חיק מואביה מצודים היא והיא תמציד אשורים
ואין מעשה בראשית המכעים ואין סוד אל ומרכבה במצרים.
הוא מקונן על בני דורו שאינם הונים בסדר הזהר והקבלה אבל ירדפו דעת אריסטו (ע"י שם דף קל"ה).

ביבליוגרפיא: פרוסקין אבן ישראל 108;
לאנדסהוט, עמודי העבודה ח"א 178; ועלינעק
בהקדמתו למעריך; דעליש, צור געשיכמע דער יידישען
פאעזיע 56; צונץ ס"א 357.

ב. מ.

לונגיל: עיר בצרפת. ר' זרחיה כהקדמתו לספרו המאור קורא אותה "מגדל ירחו" או "בקעת ירחו" (ר' לאמיש בספרו שערי ציון צד ע'). ישיבת היהודים בלונגיל עתיקה מאד, ר' בנימין הנוסע התארח שם בשנת 1166 ומצא כשלוש מאות יהודים חכמים ועשירים. במאה ה"ב היתה לונגיל מקום חורח ומרכז היהדות (ע"י המאור לפסחים פ"ו, תמים דעים ס' ז'). אדוני לונגיל המו חסד עם היהודים, ובשנת 1252 שלח האדון נאסלין שני יהודים מלונגיל לספרד לשאול שם את הרופא היהודי אברהים לבוא לרפאות את אלפונז מפורטש ממחלת העינים. בשנת 1295 מסר האדון רוסילין את מכם לונגיל ביד היהודי תאורוס (Thauros) בתור משכן בעד הלוואת כסף, אף כי מתעצי הכנסיה אסרו עליו לעשות זאת. בשנת 1319 נאשמו היהודים כי "בשבעת הקדוש" חובילו את צלם משיחם בתחנות

לונאנו, מנחם בר' יהודה, די: מחבר ופיימן; חי בסוף המאה ה"ט, כנראה נולד באיטליא, ומת בירושלם בשנת 1608 ונקבר ברנלי חר חיותים (לונץ ירושלם ח"א 115). בעודו רך בשנים עזבדו אביו ואמו בחוסר כל ויהי נע ונר בארץ נודד ללחם (שחי הלחם פ"א). נוסף לזה רכאו החלי וכהו עיניו וכבר כבן עשר חוכרח להשתמש במראות, כמו שמזכיר מזה בספרו דרך חיים, ומסיים: "אין לי יום שאין קללת עיני מרובה מחברו, והייתי צריך שלא לעיין בלילה". בימי עלומיו בא לירושלם ושם נשא אשה. אחד מבניו אדוניקס די לונאנו היה אבי חותן ר' דוד קונפורטו בעל קורא החרוזות. לונאנו מתאונן כי חכם אחד בשם גרליה קורדוירי (אולי הוא ר' גרליה בן המקובל ר' משה מקורדוביא) בגד בו ורדף אותו ועל ידו הגלה מארצו, ובשירו יאמר

אשר ארח לחברה עם רשעים, שמו חכם גרליה קורדוירי;
אשר זנני הביאותיו לציון, אהבתיהו ושמתיו לו גבירי.
והנה חנם צרני, ושפך דמו לבי ואכל את בשרי,
וסבב אלמנות חיות לאשה, וגלות לי, ואוי לבני ולבתי.
(מובה תוכחת דף ק"ט, קמ"ח). הוא נסע לקושטא ושם התארח עם ר' שלמה, ולמד אצל הרשדים (קורא החרוזות מ"ד). וחזר לירושלם, והיה בעיר הקדש כארבעים שנה ולעת זקנתו נסע לאיטליא. וירדש שם לפני הקהל ערב ובקר. בני הקהלה עזרוהו בכסף לעלות שנית לירושלם ושם מנוחתו כבוד.

[ספריו] ספרו "שתי ידות" כולל עשרה ספרים בשתי מחלקות: החלק הראשון נקרא "יד עני" מחולק לחמש אצבעות: א' אור תורה, ההנהח המדויקת בתורה לפי המסורה פתוחות וסתומות חסר ומלא להנהח ס"ת וסופרי סת"ם; ב' מעריך, לבאר כל המלות הזרות הנמצאות בדברי חז"ל והוא תוספת לערוך של ר' נתן מרומא; ג' עבודת מקדש, סדר עבודה לכל יום, עבודה הכהנים והלויים עם תפלות ופזמונים ושירים ע"פ מאמרי חזקוני; ד' דרך חיים, שיר גדול בעל ש"ח בתים בעניני מוסר ותוכחה עם פ"י ומחובר אליו; ח' תוצאות חיים חרות ושירים ביראת ה' לר' משה נתן. החלק השני נקרא "יד המלך" ומחולק ג"כ לחמש אצבעות: א' אגדת בראשית, ב' מדרש אגור, ג' הנדות עם תנא דבי אליהו, ד' אגדת דר' נתן וכו' ה' ס' תשלומין כל מה שחסר ממדרש רבה ותנחומא וכו' (ויניציא שעי"ז=1618). יתר ספריו הם עדיין בכ"י: א' עיר זחב, הנהות על ס' הלבוש, ב' אמרי אמת, השנות על ר' חיים וימאל בקבלה, ג' עומר מן, פירוש על האדרא זוטא בהאזינו וקצת השנות על הארזיל ובסופו שבתא דמטרוניתא שיר לשבת ע"ד הקבלה, ד' הנחות על הירושלמי. לונאנו היה פיימן מצוין. בספרו עבודת מקדש יש סדר עבודה לאמרו בבקר ובערב, ובעבודת מסוף של שבת אומר: "ודאיתי שבא אחרי מעלת הנאון החסיד כמתוריד מנחם עזריה מפאנו גריו, וכיון

לוצאטו, משה חיים: משורר ומקובל; נולד בפאדובה בשנת 1707, ומת בעטו בחדש ניסן שנת תק"ו (1747). אביו יעקב לוצאטו היה סוחר נבחר ועשיר וגם אמו חיה ממשפחת לוצאטו. עודנו נער ובבית רבו ר' ישעיהו באסן (חתן חפיימן והמקובל ר' בנימין חבון) נפתחו לו שערי חקבלה והסוד אשר בהם התעסק כל ימיו. ובפרט הלחיבו את מוחו כתבי האר"י. ודמיונו הצעיר חוליכוהו שולל ויבקש להחיש את הנאותה. בשביל היותו המשיחיות רדפוהו והחרימוהו רבני גרמניה עד כי הוכרח לעזוב את ארץ מולדתו וילך לגור לאמסטרדם. עשר שנים התגורר לוצאטו בבית חולאנד עד אשר תקפתהו תשוקתו ללכת לא"י. בשנת 1743 בא לוצאטו לצפת מקום המקובלים העתיקים ואחרי שלש שנים של שלוח סתו אשתו ובנו במנפה הוא נמלט לעכו ויסח שם והובא לקבורה בטבריה.

[ספריו] לוצאטו בנפשו המעמקת לחרגיש ובדמיונו הנלהב והכביר לגדולות נוצר, אולם כל ימיו תעה בו נתיבות החכמה והקבלה, הנגלה והנסתר, ולכן לא יכלו כשרונותיו להתפתח ולא השאיר לנו מפרי רוחו רק בוסר. בוחו חגדול בשיר ומליצה נתגלה עוד בימי ילדותו, כבן י"ב שנה כתב שיר חזיון "שמעון ודלילה" שנשארו ממנו רק קטעים אחדים בכפרו "לשון למודים" הוא תורת הסגנון העברי שחבר ג"ב בעת ההיא. גם שר ק"ץ מזמורי תהלים שנתרו ממנו רק ב' מזמורים שנרפסו בכבורי העתים תקפ"ז ותקפ"ח. בשנת 1727 כתב את ספרו "מגדל עז" דראמא איראליית לכבוד חתונת ידידו, הדראמא הזאת כמו הדראמא האליליגורית "לישרים חלה" שהו"ל בשנת 1743 לכבוד חתונת תלמידו באמסטרדם. נעשתה בעקבות ה"רועה הנאמן" (Pastor Fido) למשורר האיטלקי גואריני. לוצאטו כתב ספריו הפיוטים על מחרת כה"ק, ולכן נחשב למחדש השפה העברית, ומשוררים אחרים (מינדים, ויזל) הלכו בעקבותיו ויתאמצו לחקות את סגנונו המהור. שיחות רבות בספריו אלה מלאות הן ויפיו רוך ואהבת הטבע, והן מעידות כי לולא תעה בנסתרות כי אז היה למשורר גדול קים לדורות. לוצאטו היה מאמץ כי מגיד מן השמים יורד אליו ומגלה לו רזי דרין. באמונתו זאת כתב את ספרו "זהר תנינא" בסגנון החדר הישן. ועוד ספרים אחרים כמו "ע" תקונים", "פירוש על קהלת", "חוקר ומקובל", "קליח פתחי חכמה" אשר בהם הציג את דעותיו ושטתו בחכמת הקבלה. עיקרה לפי דעתו הפעולה אשר ישראל פעלים למטה לחזק כחו של חקב"ה שעל ידי זה יבוסל כח הקליפה ויתעלה ויבא משיח. אחרי אשר נגזר על לוצאטו בהרס שלא יעמק עוד בקבלה כתב באמסטרדם מלבד הסחזה "לישרים תחלה" את ספרו "דרך תבונות" על דרכי התלמוד, וספר "מסלת ישרים" דברי מוסר, ובתוכם ענינים קרובים ללמודי החסידות. תוך מאמרים על ההנחות, על העקריות ודרך חכמה.

לונץ והשליכות באשפות (כ"י אובאים באוצר הספרים מעיר נימש דף 60). כעת לא נמצאים יהודים בלונץ, ונשארו רק אותות אחדים מבית הכנסת הישן אשר על מקומו עומד עתה בית מלון אורחים, "האמיל די ברנים". בית הקברות הישן היה בדרך "מא דפארט". [חכמי ורבני לונץ] בין "חכמי לונץ" במאות ה"ב והי"ג נחשבו: ר' יהודה ור' שמואל אבן תבן, ר' זרחיה הלוי (הרד"ה), ר' אבא מרי ב"ר משה אסתרונס מחבר "מנחת קנאות" נגד הפילוסופיא. ויש ששמותיהם "ירחי" מורה שבאו מלונץ (הוראת לבנה או ירח בצרפתית). כמו אברהם ב"ר נתן הירחי, ר' שלמה ב"ר אבא מרי הירחי מחבר "לשון למורים" על דקדוק. ביבליוגרפיה: Gross, Gallia Judaica, p 271. ב. מ.

לונץ, אברהם משה: מחבר ומעריך, נולד בקאונא רוסיא א' חנוכה תרמ"ו (1854), ובעודו נער חובא לירושלם והוא שם עד היום (1911), וזה שנים רבות הוא סני נהור, וצער עצמו חעירו ליסד בחברת דר' קאזעווסקי בית חנוך לעורים בירושלם. לונץ חבר כמה ספרים יקרים על עניני א"י, כמו "נתיבות ציון וירושלם" מורת דרך לנוסעים לא"י; משנת תרנ"ה ואילך הדפיס לוח א"י שנתי; ספר "ירושלם" בשבעה חלקים. גם חו"ל ספרים נכבדים מספרות א"י, כמו "תבואות הארץ" לשווארץ, "כפתור ופרח" לאשתרי הפרחי, ספר "המעמר" קובץ מאמרים בנוגע לא"י, ועסוק בהדפסת תלמוד ירושלמי ע"פ נוסחאות שונות עם פירוש מספיק, וחלק אחד ממנו כבר יצא לאור.

מ. ל. ב.

לועג לרש: המליצה הזאת (משלי י"ז ה') חושאלה אצל חכמי התלמוד לפונם בכבוד המת, וע"ז נוסדו איזה הלכות בהנהגת האדם לפני המת או בבית הקברות. א"ר יהודה כל הרואה המת ואינו מלוחו עובר משום לועג לרש (ברכות י"ח). ממילין ציצית בכנור של מת משום לועג לרש (מנחות מ"א). ממעם זה תופס מת ארבע אמות לקריאת שמע (סוטה מ"ג); שלא לקרות ק"ש בתוך ד' אמות שלו. לא יכנס אדם לבית הקברות ויעשה צרכיו שם, ואם עשה כן עליו הכתוב אומר לועג לרש (ירוש' ברכות פ"ב ג'). בספר חסידים (דפוס בולוניה סי' תשכ"ח, והוצאת מ"ג סי' שכ"ג) מובא מעשה שעשו ארון למת ונשארו מן העץ, אמר יתודי אתה אקח אותה חתיכה ואתקן כינור, וכן עשה אף שהמת חזוירו בחלום שישמר מזה, אח"כ חלה ובנו לקח את הכלי שיר חזו ושברו על קברו של האיש הנראה בחלום ונתרמא האב מחליו, ואמר על חננין חזו לועג לרש חרף עושהו (עי' רמב"ם אבל פ"ד י"ג—י"ד, ק"ש פ"ג ב'; ש"ע א"ת סי' ע"א ו'; יו"ד סי' שני"א ב', סי' שס"ז ב—ד, סי' שס"ח א', סי' ת"ג בסוף, ועי' לחם הפנים יו"ד סי' שצ"ז).

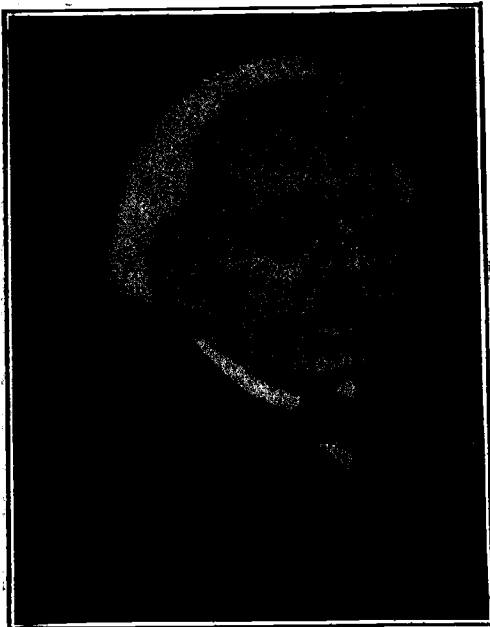
י. מ. ג.

צונץ, גינז, גרעץ, יאסס, שטיינשניידר, פירסט, ייזש
ועוד רבים מאנשי חסם שנקשו עצמו חיות דעתו
בעניני חספרות, תאגרות האלה המלאות בקרת חדה
ועמוקה בבחי חקירת קרמוניות ישראל. נדפסו אחרי
מותו ע"י גרעבער בשם "אגרות שר"ל" בתלעה חלקים.
גם נדפסו הערותיו ומאמריו בספרים שכתבו או שהדפיסו
חכמים אחרים (הם נסנו בכ"ה מאכרו של ב"ה בספר
הזכרון לכבוד שר"ל). בשנת 1840 הו"ל את הספר
"בתולת בת יהודה", שירי ר' יהודה הלוי שהיו כונחים
נפורים בכ"י ונשכחים כזה מאות שנה. ויעורר רוח
חבריו לעשות כמח, ומאז נדלה החלטה להו"ל פניני
חכמת ישראל אשר נקברו במחשבי בחי עקר הספרים
בכ"י ממושטשים ומשובשים. גם חספר "מנדול עד"

ביבליוגרפיה: אברהם כהנא, רבי חיים לוצאטו
ווארשא 1890; ר' יעקב עמדין, תורת הקנאות; כרם
חסד ח"ב 54, ח"ג 118; רומשטיין, נזיר אלהים.
פפרים 1875; גרעץ געשיכטע ח"י, 256, 266, R. E. J.
xxxix. 133.

לוצאטו, שמואל דוד (שר"ל): משווד,
בלשן ופרשן; נולד במריעסס א' אלול תק"ס (1800),
ומת בפאדובה בליל יום הכפורים שנת תרכ"ז (30
ספט' 1865). אביו חזקיה היה חרש עצים ירא שמים
וגם "חכם בחורה ובחכמת המכע", ויגל אותו ע"פ
התורה המסורה. שר"ל היה בנו יחידו אחרי מות
שני בניו הגדולים, ובהיותו בן ארבע חצי שלחו לבית
הת"ת שנוסד שם על בסיס מודרני ע"פ שמת מכתביו
של וויל, וילמדו בו גם לשונות לעזות כמו איטלקית
ואשכנזית וחכמת החשבון. בשנתו החשיעית נסה
לכתב את שירו הראשון "הרבור העברי היה שגור על
לשוננו", וכבר עלה על לבו הרעיון שכתבי קדש לא
נתפרשו עדיין כל צרכם ושספר איוב היה צריך ליתר
באור. בן י"א שנה למד צרפתית וגם רוסית, ועה היה
בן י"ג כבר הכיר מתוך קריאתו בתלמוד ובעין יעקב
כי בזמן התנאים והאמוראים לא היו עוד כה"ק מנוקדים,
ונחשר בעיניו הזהר שזכרו בו הנקודות והמעשים.
אחרי מות אמו התרשש אביו מאד ודרש מאתו שילמוד
איזה אומנות להחיות את נפשו, אך שר"ל לא שמע
לעצתו כי נפשו חשקה בלמודים. ע"י פתרון חידה
שכתב בחרחים בעברית צחה, שתרנם ג"כ לצרפתית
ואיטלקית, נתפרסם שמו בעירו ויתנו לו מהלכים
בבחי העשירים כמורה פרמי. בשנת 1818 עת התעכב
יש"ר במריעסס התודע אליו ויכרתו שניהם בריח ירירות,
אשר חשפיעה חרבה על חיו בכלל ועל התפתחותו
הרוחנית בפרט.

[ספריו] בשנת 1822 הדפיס שר"ל פירוש
האיטלקי על התפלות, שהוסיף לפרסם שמו וע"י הוסב
גם מצבה ובשנת 1825 הדפיס את קובץ שיריו "כנור
נעים" (בכה"ע חקפ"י). בשנת 1826 נשא לו אשה את
בת מורו ר' רפאל ברוך סגרי, ובשנת 1829 כאשר
נפחה בית המדרש לרבנים בפאדובה נמנה (בעזרת
יש"ר) להיות אחד משני המורים הראשים, ובהתמנותו
זאת החל פרק חדש בחייו. בשנה החיא גמר את ספרו
"אוהב גר" על תרגום אונקלוס, ועל שם ספרו זה שהיה
יקר בעיניו קרא את שם בנו הבכור "אוהב-גר"
(Philo-Xene), ומני אז עבר בחריצות נפלאה בשרה
חכמת ישראל בכמה לשונות ובפרט בלשון עבר אשר
אהב מאד ויקדש לה מבחר כחותיו ומימב כשרונותיו
המצוינים. רבים ממאמריו הגדולים נדפסו בבכורי
העתים, כרם חמר, המגיד, כוכבי יצחק, ישרן, חליבות
קדם. אחר נחמד, מלבד אלה שנדפסו בעתונים
אשכנזים צרפתים ואיטלקים, ועוד שלח מאות אגרות
לחבריו ראשי חכמי ישראל בזמנו כמו יש"ר, ש"ר,

שמואל דוד לוצאטו

של רמח"ל, אשר הו"ל לעמערס ודילימס בשנת 1837
נדפס בהערותיו ובעזרתו של שר"ל, וכן המחברת "אבני
זכרון" שנדפסה בשנת 1841. במשך שנות עבודתו
חפורה בבית מדרשו כמורה כה"ק ודקדק שפת עבר
ודח"י, פרסם פירושו האיטלקי לספר איוב (פאדובה
1853), לספר ישעיהו (שם 1855) ולספר התורה
והתפסרות (מריעסס 1858). ואת ספרו "ויכוח על
חכמת הקבלה, על קדמות ספר הזהר הנקודות והמעשים"
(גורעיא 1852). את חספר החו"א כתב, כאשר אמר
על השער, עוד בימי נעוריו רק עשה איזה תקונים והוסיף
בוכמה רברים. בשנת 1856 הדפיס את "מבוא למחזור
כמנהגי בני רומא", ועוד ספרים רבי ערך שכתב ואתרים
מהם לא נדפסו עד אחרי מותו. ספרו "יסודי התורה"
שנדפס בלוב 1890, ואשר הוא בעצמו חשב אז שהיה

כשירו חלק בחלק יאכלו (כנור נעים ח"ב):

אריז מדע אם רק ערמה וכל
יורה אותנו וצדקה לא ירב;
תאבד חכמה לער, יאבד השכל
אם חסד אם חסלה יסיר מקרב.

העיקר לשדל הוא רגש הצדק שבלב, ולא "דברי נבטים
חבניים על יסוד תהו". ע"כ חתנגד להרמב"ם שהיה
כרוך אחרי אריסטו וחבניים מדעותיו הנפסדות לתוך
מקדש ישראל, והמיה דברים כלפי הראב"ע "שנמכר
לעבד לפילוסופי יון וישמעאל". כל יגיעם של הרס"ג
ור"י הלוי היה לפי דעתו לעמוד בפרץ "כי ראו את
ההפסד המרובה שהיה תחומה מאסדת יום יום ע"י
הפילוסופיא המשובשת (אגרותיו 693). וחכמת ישראל
האמתית היתה לשדל לא זו של יאסם ונייגר, לא
בקרת המהרסת את אשיות היהדות ומשפלת כבוד
התורה, כ"א החכמה המיוסדת על האמונה, הדרושת
וחוקרת, "להבין דברי התורה והנביאים בדברים אלהיים,
ולהבין תולדות האומה המיוחדת" (שם 1367). חכמה
ישראל היא לו המיוסדת על דברי חז"ל, כי חכמי ישראל
הקדמונים, כלומר חכמי המשנה, לא קבלו שום אמונה
ולא שום סברה מחכמי יון ומחכמי שאר אומות" (שם
695). ר"ל שתורתם ושמתם נולדה והתפתחה רק
בתוך תחומי האומה ולא ינקת משדת קול מורא נכריה,
ומאותו מעם שהתנגד להפילוסופים מימי הביניים התמרמר
נ"כ על חכמי ישראל כי אסם ונייגר בדורו, כידוע
ממכתביו לשי"ר, ומדבריו ליאסם עצמו, המוכיח אותו
וחבריו חכמי אשכנז, "כי בהיותם נמשכים אחר החמון
מניחים להנאציאנאלשטאלץ שיכבה, וללשון אבותינו
שתשכת מפי זרענו, ולאמיציזמוס שיתגבר בקרבנו בכל
יום... בהכרת יתקיים בכם מאמר מלאכי... שתתמעט
דמות ישראל והיו נבזים ושפלים בעיני כל העם"...
(שם 660).

ביבליאנרפיא: תולדות שדל, כחובות בידו עצמו
המגיד שנה ב' י"ד; אגרות שדל, ס"ח תוצאת
גרעבער; ברנפלה, דור חכם; אברהם כהנא, בהשלה
ח"ג וחד"ד; מליונה, שם ח"ז ובספרו יהדות ואגישות
(מאמר מצוין); ספר היוכל בשפת אשכנז; שמואל דוד
לוצאטא, איין געדענקבוק, ברלין 1900 ושם בסוף מאמרו
של ב"ם לוח מפורט מכל ספריו של שדל בעברית ושפות
לועזיות.

י. ל. ל.

לוצאטא, שמתח בן יצחק: רב ומחבר,
נולד בשנת 1580, ומת ה' כסלו תכ"ג (1663) בויניציא.
רבותיו היו ר' שמואל יהודה קאצנילעבונג, ר' אביגדור
וויורא, ר' בניציון הצרפתי ור' ליב סראו. בהיותו בן
כ"ג כבר היה אחד מרבני ויניציא הנודלים, ונתפרסם
שמו ע"י הויכוח של הרבנים ע"ד הסקה בעיר דוינו.
ר' שמתח לוצאטא היה בין המתירים, ומספקד צבא
של האוסרים ר' יהודה פאנו קרא עליו: "מעולם
חרמותיך בחיר מעם בין זקני שבת, כרבי אליעזר בן

מבחר מרי יצחק, כתב בשנת 1839. חיי שדל היו
מלאים מטרדות ופגעים רעים, ופרנסתו לא היתה מצויה
לו ברוחה, כי בית מדרשו לא נתמך כראוי ומשכורתו
המצומצמת מאד (1500 זהובים לשנה) נתמעטה גם
היא, ויען חספדים ובפרט הב"י שקנה אכלו סכום
גדול מכספו היה הוא ומשפחתו בצער ובמחסור ולפעמים
סבל גם הרפת רעב. בשנת 1841 מתח עליו אשתו
אחרי מחלת ארוכה וקשה של מרה שחורה, וישא את
אחותה הצעירה לו לאשה. בשנת 1854 מת בנו הבכור
"אוחב-נר" שהיה כבר חכם מפורסם ושארית חקותו.
האברה הזאת שברה את לבו ותרכא את נפשו. מרוב
עבודה ספרותית ורוב צער ומחסור כהו עיניו עד
שכמעט נבו לפני מותו. אחרי מותו נרפסו עוד ספריו:
באור לתורה עם פירוש איטלקי (פאדובה 6—1870),
כנור נעים ח"ב, החלקים ב' וג' מספרו "בית האוצר"
(לבוש 9—1888, ח"א נרפס בחייו שם 1847), "פניני
שדל" (שפעמישל 1888) מלבד אגרותיו.

[הכונתו] רשדל בתבונת רוחו תומתו וחכמתו
היה אחד מיחירי הסגולה שהצטיין בהם עמנו במאה
ה"ט. לפי עדותו של ר"ש פינסקר (לקוטי קרמוניות,
נספחים 114 בהערות), היה: "אחד השרירים המעטים
המשעבדים א"ע לחכמה ועושים א"ע משרתים לה,
ולא את החכמה משרתת להם, ועוד ומסייע לכל צד
ולכל שואל, כשם שהוא שמח לעשות רצון קונו ולהרבך
במדותיו. תנבר אשר יאות לו קודם כל יתר תארי
הכבוד, השם אדם על צד האמת". שדל אהב כל
כך את חבריו החכמים עד שעשה א"ע "כשור לעול
ובחמור למשאוי" ללקום ולהעתיק בשבילם מתוך כתבי
חיד שהיו לו (אגרותיו 299). לא רק בשביל תועלת
החכמה שיצאת מעבודה כזו, אבל תפצו היה לעשות
נתת רוח לכל חבריו ולעזור להם בעבודתם הספרותית
למובנתם ולהנאתם. בכלל היה שש לעשות חסד וצדקה.
הוא היה "אבי אביונים דובר אמת ומורה על האמת"
(אוצר נחמד ח"א 63).

[שיטתו] שדל אהב את האמת בכל עוזו לבו
יגלהם בערה מבלי שום משא פנים. אבל לפי דעתו
ישנם כמה מדרגות וגוונים של אמת. הוא הוקיר את
החסד שבאמת, ולא האמין בהכלל "קוב הרין את
החר", כ"א בתורה שדרכיה דרכי נועם. "אין הריליגיון
הביבה עלי (כצ"ל) בשביל אמתתה רק בשביל תועלתה
בתקון המדות, וע"י אין צורך שיחיו כל דבריה אמתיים"
(אגרותיו 661). "אם הצלחת האדם תלויה ברמיון
הרמיון מוב מהאמת" (שם). האושר הרוחני והמוסרי
של האדם היו לו העקר ע"כ כבר וחבב את ישראל
ותורתו יתן לו היתרון על עם יון ופילוסופיותו, מפני
שעם ישראל יצר את תורת המוסר וסדות היושר
והרהמים, ועם יון נתנה לנו פסילים אלמים של יופי
ואמת פילוסופית שאין תעולם יכול להתקיים בה, אשרו
של המין האנושי יוצא מחיי חסד ומוסר, וכן הוא אוסר

פוצה מה נגדו להסתמך באמונתו ביחדות המקובלת. וזולת מה שהיה בין המסילים במקום שיש לסמוך על גדולי הוראה. כמו בענין המקוה הנ"ל, וכן החיר פעם לעבור בספינה בויניציא מעבר אל עבר בשבת, והרבנים הגדולים צוו לכל לגלות את הפסק זה משום, "שאם אמנם כח דהתירא עדיף וכה החכמה הוא, מי"ם אין לחתיר מדרך התבונה דברים הנראים לאיסור בעיני המון העם" (עקרי הד"ט סט"ז אר"ה סי"ח). כאשר נרדף המשורר ר' יעקב פרנסוס מרבני מנמכה ע"ד שיר אחד שכתב בקבלה עמד רש"ל בצדו אם כשהוא לעצמו לא היה מהנומים אחרי הקבלה (בראדו, "מתק שפחים"). יש"ר סקנדיא שהיה מחכמי חזו ידע את רש"ל פנים אל פנים, ויאמר עליו: "מה"ר שמחה לוצאטו נר"ו ידע בכל חלקי החכמה הלמודית ונכנס בחדריה", אולם כל חכמתו הרבה של רש"ל לא עמדו לו רק להיות אחד מהרבנים הנמסלים אל הרבנות של הריא"ם, כי בויניציא היה המנהג לכבד את הזקן בשנים, וכ"ז שהריא"ם היה מתהלך בחיי"ם נשא הוא בעול משרש הרב הראשי. אך אחרי מות הריא"ם בשנת 1648 בחרו אלוף העדה את רש"ל לרב הכללי תחתיו, ויהי במשמרתו זאת עד יום מותו, בשנת השמונים לי"ם חייו.

[משפחת לוצאטו] נצר אחד ממשפחת לוצאטו נקרא בשם לוצאטו (ביו"ד בסוף חתיבה) וגם בנצר הזה נמצאים חכמים גדולים, ואחד מהם Luigi Luzzatti הוא חכם מדיני מצוין באיטליא, נולד 11 מארץ 1841 והיה חבר הפרלמנט במשך שלשים שנה ובשנת 1898 נתמנה לשר האוצרות, ובשנת 1910 נתעלה לשר המדינה לעניני חוץ.

ביבליוגרפיה: שד"ל בלוח השנתי של בוש ח"ו 105; תולדות גדולי איטליא 816; גרעץ העתקת שפ"ה תולדות ישראל ח"ה 198; ר' עזריא פיגו 81; בלוי כתבי ריא"ם ח"א 119, ח"ב 154 ועוד.

א. אים

לוצץ: עיר בפלך וואליניא ברוסיא. ישיבת היהודים בכתף החלה בראשית המאה ח"נ. בערך שנת 1225 באו יהודים רבים ללוצק. בעת ההיא באו שם גם כשלוש מאות קראים מחילנא. חזכויות שנתן וויטאלד ליהודי ליטא ביום 1 יולי 1388 נזכרו גם יהודי לוצק. בגירוש ליטא משנת 1495 נכללו גם היהודים מלוצק ואחוזותיהם נמסרו לאצילי פולין. בשנת 1503 הורשו היהודים לחזור לליטא ונוסדו אז שתי קהלות בלוצק אחת לרבנים ואחת לקראים (כאשר נראה מאגרת הרשיון שנתן המלך זיגיסמונד ביום 22 דעצ' 1506). במחצית הראשונה ממאה המ"ז היו היהודים בלוצק בשלוה והצלחה במעשיהם, ואחר השרפה הגדולה בשנת 1528 הוקל משא המס מהתושבים, ובתוכם היהודים, במשך עשר שנים. בשנת 1545 התאחדו הרבנים עם הקראים להתאונן על הנסיך סאמוויי משעמוערמינסקי לפני

עזריה בתנאים, וכהר"ז הלוי בפוסקים, חשוב אתה בעיני כמלך מכל מלכי דבנן הקדושים, כי רק חכם ונבון אחז כמלאך ה' צבאות, ירבו כמותך בישראל". רש"ל ישב בצוואת תרא עם הרב ר"א ממודינא שהיה זקן מסנו בבית דין של ערת ויניציא ואחבה גדולה היתה שוררת ביניהם וכמעט בכל מקום נמצא אותם בדעת אחת ובהסכמה שלמה. פעם אחת ערער הרב ר' עזריאל האב"ד באמשטרדם (הוא ר' יצחק עזריאל מפאסי שהיה רב באמשטרדם בשנות ש"ע-שפ"ב, תוג"י 208) נגד רבני ויניציא בדבר הלכה אחת "ע"ד בחורים שלבשו בגדי נשים ביום שמחת תורה", אז קם הריא"ם לתבוע עלבון חברו רש"ל, "אלופו ורעו בתורה חח' לוצאטו", ובין שלשת חרבנים שישבו אצל סמט הריא"ם החולה שהתורה לפנייהם לפני מותו היה הרש"ל הראשון.

[חכם ומלומד] מלכר חורו וידיעתו בחכמת ישראל, היה מלומד בלשונות ולעניות וחכמות חיצוניות, וכתב רוב ספריו בלשון איטלקית הכוללים ויכוחים רתיים. מספריו העברים לא נשאר לנו רק איזה תשובות, אחת בשם "משען מי"ם" הנדפסת בס' משבית מלחמות, ועוד תשובות אחרות בס' נחלת יעקב מ'ר יעקב היילברון, ותשובות בס' פחד יצחק, ותשובות רבות בכ"י. רש"ל עשה לו שם בספריו הנכתבים בלשון איטלקית. הראשון יצא לאור בשנת 1638 ונקרא Discorso circa il stato degli Hebrei (ויכוחים על מצב היהודים). ספרו זה כתב כרי להגן על היהודים משנאת המון העם שהתעוררה עליהם ולהשתיק את הקיסמונריא נגדם. גרעץ כפליא את מעלת הספר הזה המלא יריעות בכלכלה וסדר העולם, שנתים ימים קודם מותו חבר ספר שני בשם Socrate opera, etc. להוכיח שאי אפשר להניע אל שלמות האנושית בלתי אור האלהי (השכל) ואמונת הנבואה. ושבוהו כל חכמי הדרז בין ישראלים בין משאר האומות, בספר הזה יוכיח אמתת חופעת האלהית ע"פ השכל על יסודות פילוסופיים, ומראה בקיאות רבה בספרי הפילוסופים השונים (ע"י שד"ל בספר השנתי של בוש ח"ו 8-106). הוא חבר גם ספר נגד הקראים ביחד עם חברו הריא"ם, ור' יעקב אבוהב בככתבו להחכם הנוצרי אונגאר מזכירו בזה הלשון: "יש בכאן כתובות משובחות נגד הקראים, מעשה ידי חר' שמחה לוצאטו והריא"ם והם כמו עשרה דפים נייר גדול בלשון איטלקית". וחבר עוד, "שלחן ערוך" על חקי ומנהגי היהודים על מתכונתו של הריא"ם. המומר נוליו מורוסיני בדה על רש"ל שהביע פעם אחת ספקות על תורת היהדות, אבל כל דבריו במלים (ע"י ר"ע מפאנו 32), וגאמנה עזרתו של הרב ר"ש אבוהב "כי נמצא ח"י דברי קומרס בכ"י מאת חר"ש לוצאטו ונכבדות מדובר בו על אמתות התורה שבע"פ. מן הכתב מן המקובל ומן המושכל". ובכל הזמן הרב שישב רש"ל על כסא הרבנות, לערך ששים שנה, לא היה

תפלה ובית הקברות. הנוצרים כתבו שטנה להאפיפיור ניקולאס החמישי על יהודי לוקא אך הוא לא שעה אליהם. בשנת 1489 דרש הכמר ברנארדינו דא פלמרי על היהודים דרשות של דופי ומאז התחילו רדיפות נגד היהודים. יש אומרים שגורשו היהודים משם ו"א שעזבו את העיר מעצמם, אך חזרו אליה אחר שנת 1500. שנים רבות לא נתנו ליהודים לחשתקע בעיר רק לעבור בה ולגור שם מ"י ימים. אחר המרידה בצרפת שלח ראש העיר בקשה ליהודים לבוא לשבת בלוקא. אך מעטים באו שמה וכעת ישבו שם רק כשלישים יהודים (J. E. viii. 203).

ב. מ.

לוריא. יצחק בן שלמה אשכנזי (האר"י):
אבי שיטה חדשה בתכמת הקבלה; נולד בירושלם בשנת רצ"ד (1534) ונפטר בעיר צפת ה' אב שנת של"ב (1572). אבותיו היו אשכנזים ובעורו ילד מת אביו, ונתגל בבית רודו מררכי פראנקים שהיה עשיר ומוכסן בקהירא במצרים. רבוהיה ר' בצלאל אשכנזי (ע"ע), וכשהיה בן מ"י שנים גבר בחכמתו ובפלפולו בגמרא על כל בני נילו, ודורו נתן לו את בתו לאשה וכלכלו בכבוד. בהיותו בן כ"א שם כל מעינו בס' זוהר שנרפס אז בפעם הראשונה, והתבודד בקרשה ופרישות בבית מיוחד בנוי על נהר נילוס, ובא לבית חמיו בכל ערב שבת עם חשכה, ולא היה משיח עם שום איש רק בדרך קצרה בלשון הקדש, ובמנוצאי שבת שב למקום התבודדותו. בהיותו בן שלשים ושש נגלה אליו אליהו ז"ל ואמר לו כ"י בעוד שנתיים יסתלק מן העולם והגיעה העת שיעלה לא"י להשיג קרשה יתירה ושפע חכמה אלהית. ושם ימצא את ר' תיים ויטאל (ע"ע) וימסור לו את כל סתרי התורה שלמד, ויעלה האר"י לארץ ישראל הוא וביתו ויקבע מושבו בצפה. הרח"ו אשר למד חכמת הקבלה מפי ר"ם קורדוויירא בא אל האר"י לשמוע תורתו ותרבק נפשו בו ולא מש מאהלו תמיד. בין החברים ותלמידי האר"י היו הרמ"ק, ר' שלמה אלקבץ, מרן רי"ק, ר' משה אלשיך, ר' אליהו רי וויראש, ר' יוסף האגיו, ר' אלישע נאלדוא ור' משה באסולא, ויתחברו יחד לשמוע תורה מפי אלופם ורבה החדש הזה. והאר"י אשר היה כמעין הנובע גלה להם חרושים נפלאים בח"ן רוב חדושו היו ברכי זוהר, והיה מנהגו לחגאספ יחר בכל ערב שבת ולהתודות על חמאיהם, והלך עמם לעיר מירון (הסמוכה לצפת) מקום קבר רשב"י ובנו אלעזר, והושיב את תלמידיו במקומות שיסבו תלמידי רשב"י ושמעו את האירארא רבא, והיה האר"י משתמח על קבר רשב"י ומכוון ומיחר נשמתו עם נשמת התנא ומרבר עמו כאשר ידבר איש על רעהו, ורשב"י היה מגלה לו ח"ן דרין שלמד בשיבה של מעלה. גם גלה האר"י מקום קברי תנאים ואמוראים ושאר צדיקים וחסידים הקבורים בא"י ע"י האור אשר ראה על קבריהם. האר"י החזיק את עצמו למשיח בן

המלך זיניסמונד אוגוסט, כי הנסיך תחם את זינדרד המלך לבית הקברות של היהודים, והמלך צוה עליו לחסיר הנדר. בשנת 1569 שמו ראשי העיר מס מיוחד על היהודים וכאשר מאנו לשלם סגרו את בית הכנסת ושימו את ראשי הקהל בכלא. אך המלך צוה לפתוח את בית הכנסת ולתת חופשה לנתפשים. באותה חשנה נספח מלך וואליניא לפולין והיהודים נשבעו לחממשלה שבעות אומן (23 יוני 1569). בשנת 1637 באו אודחי לוצק בקובלנא על היהודים כי אינם משלמים המס שהוקצב עליהם, ומשטמים עצמם מהובתם לשמור את העיר, וכי הם קונים משקאות מחוץ לעיר ומביאים אותם לתוך העיר למכירה כדי לפטור מן המכס העירוני. והיהודים מצדם התאוננו כי המס המיוחד שהעלו עליהם קשה מנשוא. בשנת 1647 קם כמר אחד בבית תפלת הנוצרים להזהיר את העם שלא לקנות בשר מן הקצבים היהודים. הדבר הובא לבית המשפט ויענשו את הכמר לשלם קנס. בימי חמלניצקי בנורת ת"ת ומ"ט סבלה קהלת לוצק הרבה מרציחות הקזקים. בית הישיבה ובית הכנסת נהרסו ואת ספרי התורה שרפו באש. שמוה הנהרנים מן הקראים נרשמו ב"ספר זכרון" שלהם (נייבויער, גנזי פטרבורג צד 130). בבית הקברות של היהודים בלוצק נמצאו מצבות עתיקות: חנה גינצבורג משה בשנת ה' ע"ע (1317?), ומצבות משנת שנה"ה תע"ה, חפ"ג ועוד (המליץ 1860 גליון 19). בשנת 1791 כאשר נספחה לוצק לרוסיה היו בה רק בחמשים בתים של נוצרים ויתר הבתים היו שייכים ליהודים רבנים וקראים. בשנת 1864 היו בה 3644 יהודים ומהם 221 קראים בין חמשת אלפים תושבים. בשנת 1895 היה מספר היהודים 12007 עם 72 קראים בין מ"י אלף תושבים, והיה שם י"ח בתי כנסיות ובית תפלה אחר לקראים. איזה ממחברי הקראים נקראו ע"ש עירם לוצק. ע"ע יוסף שלמה בן משה לוצק; יצחק בן משה לוצק (J. E. viii. 215).

ב. מ.

לוקא (Lucca): עיר באיטליא. אחר ממשפחת קדונימוס בלוקא מלט את נפש הקיסר אמא השני אתרי מלחמתו בקלמבריא בשנת 982, בני המשפחה הזאת החישובו בעיר מאינץ והקיסר נתן להם זכויות בלי מצרים. הראב"ע גר בלוקא והיה מורה דקדוק והבנת המקרא, ושם חבר ספריו "יסור", "שפת יתר" ופירושו עה"ת. בנימין הנוסע מצא שם (בשנת 1165) ארבעים יהודים וראשי הקהל חזו ר' דוד שמואל ור' יעקב. היהודי אנגילו די גאוי מעיר פורלי השיג רשיון בשנת 1431 לפתוח בלוקא בית מסחר שמרות וללוות כסף ברבית. אך כאשר עבר המלך זיניסמונד דרך העיר שם מס אלף וחמש מאות פולדין על היהודי די גאוי ולא רצה לשלם ויעזוב את העיר. אח"כ ניתן הרשיון ליהודי אחר יצחק מנאלי לעשות המסחר הזה. מעת ההיא החישובו יהודים רבים בלוקא והיה להם בית

לחארז'ל, ראשית יסודי הקבלה שלו על עליות העולמות, לבוב 1788, ו' לקומי שיש, פי' על מאמרי חז"ל ע"ד קבלה, קארין 1785, ז' לקומי מהאר"י, ונכ לקומי מכתבי האר"י כ"י ח) מוכתר שבאבות, על פרקי אבות 1680, ט' מעין החכמה, מפתח וכללים להכמת הקבלה מלוקט מכתבי הארז"ל עם ר' אברהם קלמנקש, אמשטרדם 1652; י' מרפא לנפש, תקוני הנפש ורפואתם מהארז"ל, ע"י ר' אברהם צחקן, ויניציא 1595; י"א סדר לתקן קריאת שמע, פראנ 1615; י"ב פירוש על ספר יצירה, אמשטרדם 1715; י"ג קול ברמה, פי' הארז"ל על אידרא רבא ועל ספרא דצניעותא, קארין 1785; י"ד רעמים ורעשים, שחקן הארז"ל לדעת עתידות, קושטא 1710; ט"ו שלחן ערוך של הארז"ל דינים וכוונות חדשים גם ישנים ומעמים ע"פ סוד וקבלה כסדר ש"ע או"ח קראקא 1680; ט"ז תקן אשמורות, אמשטרדם 1728; י"ז תקוני שבת כפי יסוד הארז"ל, ויניציא 1624; י"ח תקוני התשובה מסודר ע"י הרמ"ע מפאנו כראשית חכמה הקצר, ויניציא 1600, כנ"ל עם תקוני ק"ש שעל חכמה להאר"י, זאלקווא 1742.

ביבליוגרפיה: ר' נפתלי הירץ ב"ר יעקב אלחנן, תולדות האר"י עם עמק המלך אמשטרדם 1648; ר' חיים כהן, מעשה האר"י בהקדמתו לספרו מקור חיים שם 1655; מעשה נסים של האר"י שם 1720; אוולאי שם הגדולים ח"א 104; קורא הדורות ט': פין, כנסת ישראל 680.

א.

לוריא, שלמה בן יחיאל (מהרש"ל): רב, מפרט ופוסק; נולד בבריסק דלימא בשנת 1510, ומת בגובלין י"ב כסלו שנת של"ד (1573). בנערותו שלחוהו אבותיו לפזנא אצל אביו זקנו ר' יצחק קלויבריא ונתגדל בביתו ולמד תחת השגחתו. בשנת 1535 נשרף בית זקנו, וחזר לעיר מולדתו ושם למד בהתמדה רבה. וישא את ליפא בת ר' קלונימוס לאשה. אח"כ נתמנה לרב בבריסק ושם יסר ישיבה. בערך שנת 1550 נקרא לחיות רב ור"מ באוסטראה. ובשנת 1555 העתיק מושבו לגובלין ונעשה ר"מ בהישיבה הגדולה. לפעמים סבל הרבה מהתלמידים שומעי לקחו אשר התפרצו בפניו ומרדו בו, וביותר מתלמידי הרב ר' שכנא רבו של הרמ"א שישב על מדרן בגובלין. הרש"ל מתאונן: בעויה ממריות תלמידים הכורדים ופושעים בי וכו' הם המוציאים אותי חוץ למחוצתי ומחסרים גופי (שו"ת סי' ט'). ואני נע ונד בארץ והפרוץ מרובה על חסוד וכו' (שם סי' כ'). במלציה חדה הוא עונח את סחרפו דבר: ובעבוד ששמעתי שקדמני אחד מן הגסים, חלובש מעיל פסים, וחושב כצנ בין הדסים, וכותב עלי במנילת סתרים, ולא יחדול פשע ברוב דברים, ואומר כאלו ליוהרא נוסח, ואינו אלא הדם שומה, ובמלית שאינו שלו עומה, וכו' (שו"ת סי' י"א).

יוסף, בשבת קדש הית האר"י לבוש בנד לבן מקומל ארבעה ירכין בו השם של ארבע אותיות.

[שיטת האר"י] האר"י לא חבר ספר שלם בהצעת שיטתו החדשה בחכמת הקבלה, וכל דברי הסודות והרזים אשר נתגלו לו מסר בעל פה לתלמידיו וביחוד לרח"ו והוא חבר ספרים המכלילים דברי רבו, אך לפעמים אי אפשר לברר איזה דברים נמסרו לו ואיזה מהם הוסיף מדעתו. אולם מספרי הרח"ו נראה כי עיקר שיטתו בנויה על ספר הזהר וקבלה מעשית, והשמייע חרזות בסדר התפשטות והשתלשלות אצילות העולמות העליונים והתחתונים מסוד הצמצום של אין סוף, ומדות עצמות הספירות ויחוסם זה לזה, רוב חרזי האר"י הם כלמורי חכונות במעשה המצוות והתפלות, והיחודים ע"פ נמטריאות וצדופי השמות הקדושים להמשיך ע"י צנודים את שפע אלחי על המכוון והמיוחד, ולתקן בהם סדר השתלשלות ההשפעה האלהית בעולם, שהם נפנעים ומתקלקלים במעשה העבירות והן "הקליפות". ר' אלעזר אזכרי אומר עליו: "הרב המקובל מהר"ר יצחק אשכנזי כאשר הופיע עליו רוח הקדש השיב רבים מעון כי למדם נודל פגם כל עון בספירותיו של אדון יחיד, ולמד למשכילים התיקון אשר יעשה לנפשם דברי הצומות וזעקתם במספרם כמשפט ובכונתם הנדולה והחזקה על דרך האמת ע"י שמות הקדש" (ספר חרדים פ"ב). דרכי התשובה כלולים בנומריקון של השם תשובה: ת'ענית ש"ק ויאפר ב'כיה ה'ספר (ראשית חכמה שער התשובה בשם האר"י). קבלת האר"י נתפשטה בישראל ומשכה בבח"ח רבים מטובי הרבנים בעלי העיון והחקירה. תלמידיו כנו שם רבם האר"י (ר"ת האשכנזי ר' יצחק, או מפני שהיה "האר"י" שבחבורה) ולתלמידיו נושאי דגלו קראו "גורי האר"י". מעריצי שמו מספרים עליו נפלאות בדרך נחמא, (ע"י שבחי האר"י לר' שלמה שלימל מכונה מיינשמריל מק"ק לומינברנו כ"ג ניסן שס"ט. הנדפסים בקובץ נובלות חכמה).

[ספריו] לדברי הרב חיד"א חבר האר"י שימה על מס' זכחים, ונמצאה ממנו שאלה בדיני שותפות אשר שאל מסרן הבית יוסף (אבקת רוכל סי' קל"ו). גם חבר שירי ומירות לשבת בלשון ארמית ע"ד הקבלה אשר שמו חתום עליהן. והן: "אומר בשבחיך" "אסדר לסעודתא בצפרא דשבתא" "בני היכלא" ועוד "יום זה דר במדומים" פיוט לשחרית ר"ה במחזור ספרד. "מחלך יצרי תמיד תרדפני" פזמון בתפלות ספרד. ומיחוס אליו גם הפיוט "אלי אלי אלי" (עמודי העבודה 122). חספרים האלה מיוחסים אליו ע"י תלמידיו ומסודרים פה בסדר א"ב: א') דרך אמת, הנהות על הזהר, ויניציא 1663. ב') זהר חדש, הנהות, ויניציא 1663. ג') זהר הרקיע, פרשים, קארין 1785, ד') כוונות הארז"ל, סודות וכוונות על התפלות ע"ד הקבלה, ד"ץ 1624 ועוד בכמה נוסחאות, ה') כללות החכמה

פ"ט.

[בקרת] ר' יחזקאל לנרא מעיר על הרש"ל, כי אפילו על גדולי הראשונים היה חולק כי לבו כלל הארי (נודע ביהודה מהדורא ב' יו"ד סי' נ"ג). על הרמב"ם התרעם מהרש"ל ואמר, "שרי ליה מריה" על מה שנמצא באגרת הרמב"ם שכתב לבנו וגזר עליו ללמוד ספר הראב"ע, כי לדעת מהרש"ל לא היה הראב"ע תלמודי, "ורוב בנינו ופירושו על דרך התכונה והמבנים וקבלות חיצוניות, והתרים בכמה מקומות נגד דברי חכמי התורה והתלמוד וכו' וכי נתן יר' לסינים ולצדוקים ולקלי האמונה" (הקדמה ליש"ש מס' חולין). והיה חולק גם על דברי קדמונים גדולי החוראה ואומר: ראף רנפס מפומיה דנברא רבא לא צייתין ליה (יש"ש קדושין פ"ב סי' א'); מה שכתב (מהרי"ק) שמי יבנים ראשו בין הרים גדולים בין רש"י ור"ת להכריע וק' אנו יתמי דיתמי ע"כ, בזה אינני מסכים עמו כי בודאי יפתח בדורו כשמואל בדורו (יש"ש ב"ק פ"ב סי' ה'); על הרשב"א הוא אוכר ומילהא פריהה כשמועה פורחת ע"כ היא נדחת (שו"ת סי' יורד); על פי' רבנו בחיי בדרך סוד שהוא בעיניו כפחדון חלומות ורש"ל של תוחו (שו"ת סי' ס"ג); על רבנו פרץ אוכר: לא אשגיחן בו כל עיקר ובמלה דעתו וכו'. מי הוא חנניא שהגיד לו נזירה זו וכו' ולית מאן דאשנח ביה (שו"ת סי' ל"ט); על בעל המורים הוא אומר: ומעה מעות גדולה (יש"ש יבמות פ"ח סי' ל"ה). ועוד: והעולם סברו שכך הוא בחלמם כאלו הלמ"ם הוא ואינו כן. כי מה לו שחשכים עם אביו (הרא"ש). אנו לא מסכימים עמו בדבר הלכה, וכן הוא בכמה מקומות באיסור והיתר, דלא נחניין כוותיה (יש"ש חולין פ"א סי' ל"ב); על הכלבו אומר: ואין זה אלא נביאות דמנין לנו להקל מסברת הכרם (שו"ת סי' ע"ה); ואל תשגיח ברברי המרדכי (יש"ש ב"ק פ"ט סי' ל', עמורי שלמה סי' ס"ח); על מרן הבי"ח כתב: בכמה מקומות לא ירד לעומקה רהלכה וכו', זאת ועוד אחרת לא חיו לפניו ספרים מוגהים והעתיקים במעות וכו' (הקדמה ליש"ש מס' חולין). ומחרי' קארו כתב מאחר שהרי"ף והרמב"ם פסקו להקל הכי נקטינן, והיינו לפי סברתם שעשה פשרה בינו ובין עצמו כל היבא שהרי"ף והרמב"ם והרא"ש חולקים הולכים אחרי הרוב, ומי כהתחם יודע פשר דבר? כי לא ידעתי מאין לו סוד זה לפסוק בלא סברא וראיה להקל? וכו' וע"כ אני אומר עליו פשרה כזו וכיצא בה חזרת כי אין בה קנין (יש"ש חולין פ"א סי' י"ב). על בעל המחבר "מגדל עז" על הרמב"ם יצא בבקרת עוז ואומר: כי הוא סותם דבריו במצליף ומסקלל ומעוות הדברים בלי מעם וריח ועובר בבל תשחית דריו (הקדמה ליש"ש חולין). ומה אעשה שכך דרכו שהלשון מדבר ולבו אין עמו וכו' ואין לסמוך עליו (יש"ש יבמות פ"ד סי' ד'). מהרש"ל היה אוהב נאמן להרמ"א שחיה בזמנו, ואומר עליו: מחר"ם (הרמ"א)

בב"ז היה ענו מאד, וכמו שהיה מוכיח לאחרים היה חפץ שאחרים יוכיחו אותו אם עבר על איזה דבר ועשה ט"א כהגון, מספרים כי בשבתו על כסא ההוראה צוה לכוביה אחר שיבא אליו בכל יום שעה אחת ויוכיחו ויחזירו כאלו היה אחד מן ההסון, ובעת שבא המוכיח, היה הרש"ל מתעטף תיכף ויושב לפניו לשמוע תוכחת מוסר (ההיד"א מערכת ספרים ערך ראשית חכמה). [ייד למודי] מהרש"ל היה עסקן גדול ומבקר בתלמוד, וקודם שפסק איזה דין היה "חוקר ודורש היטב בשבע חקירות ושבע בדיקות אחר כל מקור וחתב בהלכה בתכלית היגיעה והעיון ובמעט שינה, מרוב שיחי עם חבריו ועם תלמידיו יותר מכולם וכו' ושלא הנחתי שום מחבר שלא עסקתי בעיוני קודם חיתום גזר דין" וכו' והיה מביא כל הדעות של הפוסקים קדמונים אמצעים ובתראים, "כדי שלא יבא בעל דין לחלוק ולומר, אלמלי ראה מחבר זה דברי חספר או אגרת תשובה על הרב ההוא לא נקט לבו לחלוק ובודאי היה חוזר מרבירו, לזאת יראתי ותבאתי כל הדעות, קדמאי דקדמאי ובתראי דבתראי (הקדמתו ליש"ש חולין). הוא למד במתינות ויחידה, ואומר: כשתי שנים לא הגעתי במס' יבמות אלא לחצי המס', ועל כתובות יגעתי שנה תמימה ולא הגעתי אלא לשני פרקים, ובפרק מצות חליצה עסקתי חצי שנה וכו' (הקדמתו ליש"ש יבמות), הוא היה נוסה לקולא (עי' שו"ת סי' ו' ל"ו; יש"ש יבמות פ"א סי' ג', פ"ח סי' ר', פ"ג סי' ו'; עמורי שלמה סי' ע"ה).

[הגהות בתלמוד וכללים] נרעץ מכנה את מהרש"ל "רבנו חם של המאה הסי'". אך לדעת רא"ה ווייס רחוק דרך הרש"ל מר"ת, 'בענין הגרסאות' כי ר"ת השתדל לקיים כל גרסא אף מומעת ע"פ פלפול, ומהרש"ל להיפך כי בספרו חכמת שלמה זקק וצרף את הנוסחאות בגמרא רש"י ותוספות (מכתב ראה"ו בראש כרם שלמה, ועי' במאמר על התלמוד לר' ר"ג ראבינאוויטש). הרש"ל הזהיר על הספרים שנדפסו בימיו ואמר: ואל תשגיח בספרים הנדפסים מחדש ע"י סופר מומעת, שכך היה דרכו שכל פשט שלא הבין מחק וכתב כרצונו כאשר הראתי בכמה מקומות (הגהותיו לעירובין ס"א). הרש"ל מסר לנו הרבה כללים בדרכי התלמוד: כמה בעיות שנאמרו בתלמוד ולא נפשטו, אם היה חכם אחד אפילו בזמנו מביא ראיה לפשטם חרשות בידו ואולינן בתריה, לא כן חיבא שנסתרה חבצא דתלמוד בתיק"ו ולא נפשטו, אין רשות לשום גאון בעולם לפשט ממתניתין או מבריייתא או מסברא, דהוי כחולק על תלמידא דרבינא ורב אשי (יש"ש ב"ק פ"ב סי' ה'). מאחר שרב אשי ודורו שחתמו התלמוד כתבו עליו חיקו אלמלא שחניחו בספק איסור עד שיבא אליהו (יש"ש ביצה פ"א סי' מ"ג). גם הוציא משפט: שדרך הגמרא לשנות המקראות (ברכות ס"א), ולשנות לשון המשניות שמביא מסדר זרעים או מחרות (שבת

וירעם עליו כי נמלה רעה תחת טובה (a trat-quodam circulator 221, 159). לוחי בעצמו הודה כי לא היתה לו ידיעה בעברית, וכאשר שלח לו אחד מאוהביו ספר עברי למתנה אמר: "נשנב ממני הדבר הזה" (Werke, II. 612). את נדולי הספרים כהרדק ואחיו ר' משה קמחי ידע ע"י ספרי הכמר ניקולאוס די לרא והמומר פאולוס מבורגאס, ופעמים הרבה מביא דברים מהם, אך לפעמים שופך בוז על פירושי היהודים באמרו כי סרסו המקראות והפכו את הפשט (שם II. 317-311).

[יחוסו ליהודים] יחוס לוחי ליהודים צריכים אנו לחלק לשני פרקים. הפרק הראשון כלה לערך שנת 1537 ובו נמה אליהם שלום ויתן אותם לרחמים על כל התלאות אשר סבלו, ויקו כי יהפכו כלם לדת הנוצרית אם הנוצרים יעשו עמם חסד. בפרק השני נהפך להם לאויב וישפוך עליהם בוז וחרפות ויקרא לשרים ולהטמן העם לעשות אותם כלה. הספר הראשון שכתב לוחי על היהודים קרא: "ראס יעווס איין געבארענער יודע זיין" (ישו היה יהודי מלידה) ונדפס שבע פעמים בשנת צאתו לאור 1523. מטרת ספרו היתה ללמד זכות על עצמו נגד אויביו אשר אמרו כי הוא יהודי בלב, ואחרי הרשיעו את מתנגדיו אמר: "אם הייתי נולד בין היהודים בחרתי לנפשי למות מיתה משונה עשר פעמים מלהאמין את הנבלות והכזבים אשר הורו האפיפיורים, ואבחר להתנלל בחזיר מהיות נוצרי. לכן עצתי היא להתקרב אל היהודים, להורותם את ספרינו חקדושים, להרשותם לשבת אתנו כאחים למען ילמדו דרכינו. אך אם מאשימים אנחנו אותם בדברי שקר כי ישתמשו בדם הנוצרים לחסיר מעליהם את חריה הרע אשר להם, וכדומה, למה נתסה כי לא יתנו לרעותינו און קשב?" כחמש עשרה שנה אח"כ נהפך לב לוחי אל היהודים לרעה. סבת השתנותו לא נודעה לנו, אבל נוכל לשער כי נשתנה מעמו אחרי שנבזה תוחלחו להמיר את היהודים. גם איזה מומרים המו את לבבו, כי בחפצם למצוא חן בעיניו הלשינו על היהודים לאמר כי הם שונאים לו ולכל האמונה הנוצרית. בין המומרים האלה היה אנטוניוס מרגיתא בן הרב יעקב מרגלית מרגנשבורג, וכתב ספר בשם "דער גאנצע יידישע גלויב" (כל אמונת היהודים) בשנת 1530, וברנהארד נופאר שהיה אדם בור ולא ידע קרוא אשכנזית וגם בהתנצרותו חתם את שמו באותיות עברית, ואולי הוא ברנהארד ציגלער אשר עליו אמר לוחי כי הודיעהו את רעת לב היהודים (Werke XII. 357). לוחי נמלהו חסד וישימו פרופיסור לשון עברית בוויטענברג, ואחרי שפמרהו משם מפני אי ידעתו, חסך לוחי בידו ויתן לו את שפחת אוהבו קארלסטארט לאשה ויהי מנדק בלדת בנו (מאנאסט-שריפט כרך 48 צד 292). לוחי הראה שנאתו ליהודים כאשר בא אליו השתדלן יוחל ראסיהיים להתחנן לפניו למען יטה לב הקורפירשט מאכנס לטובת היהודים

נדל בדורו היה ולא היה מן האחרונים כמוהו (יש"ש כתובות פ"ד סי' מ"ח). ובכ"ז אומר על הלכה אתה משמו: ואל תשגיח בדבר מהר"ם בספר תורת חמאת בכלל ו' סי' ל"ג ובר' כי לא ידל לעומק הענין ע"כ אין לסמוך עליו כלל להקל (ביאורו לשערי הורא סי' ל"ג). גם הוכיחו על שלא כתב ע"פ דקדוק הלשון וכתביו הם "חומה פרוצה" (ע"י איסרלש. מ"ש. ה). [ספדיו] אלה שמות ספרי הרש"ל: א' חכמת שלמה, הנהות על הש"ס ותקוני הנוסחאות (קראקא 1582) הרבה מתקוניו העלו בגמרא עצמה ברפוס הראשון שבאמשטרדם והתקונים חאלה חסרים בחכמת שלמה שנדפס אח"כ; ב' שרית ופסקים הנוהגים באשכנז (לובלין 1574); ג' ים של שלמה, חידושים על התלמוד, על ס' ביצה, יבמות, כתובות, גיטין, קדושין, ב"ק, חולין; ד' יריעות שלמה הנהות וקצת באור על רש"י עה"ת וקצת השנות על המורחי (פראג 1609); ה' עמורי שלמה, באורים על הסמ"ג (באזיל 1600); ו' עמרת שלמה, ז' והנהות על איסור והיתר בשם שערי הורא (לובלין 1598); ח' זמירות לשבת ולמצו"ש עם פירוש (ויניציא 1603); ט' חידושי סדר של ליל השמורים בנוסח ההנהה וברכותיה (שרית רש"ל סי' ס"ד פ"ח). ונשארו בכ"י חידושי לארבעה טורים ועוד.

ביבליוגרפיה: ש"א הארדאדעקי, כרם שלמה, דראהאביטש 1896; המגיד שנת 1858 צד 27; האסיף ח"ה 127; עפשטיין, רי פאמיליע לוריא צד 14 ויין 1901, א.

לוחי: (Luther). **מרטין:** מיסר האמונה הפרוטסטנטית; נולד באייסלעבען 10 נאו' 1483, ומת שם 18 פברואר 1546. אין לנו עסק מה רק ביחוסו ליהודים וליהדות, אבל להבנת הדברים האלה נצרך לדעת כי בסוף ימי הביניים החלו מדידות נגד האמונה הנוצרית ע"פ תורת האפיפיורים והתנועה הזאת חיתה פרי, "הריניסאנס" (הוראת המילה היא לידה שנית או התחיה) אשר מטרתה היתה להביא בכור הבחינה כל הדעות המסורות ע"י המקורות הראשונים. וכן אמר לוחי כאשר הובא לדין לפני אספת הרייכס-טאג בווארמש בשנת 1521: "כל חוקי האפיפיורים וכל תקנות אספות הקונצילים כאין וכאפס נחשבו בעיני ורק אם תשיבוני מרבר ה' בספריו שנאמרו ברוח הקדש אודה על שגגתם". מהמעם הזה היה דורש טוב לשפה העברית ואמר שהיא עשירה ובוררה מכל הלשונות, ולכן התאמץ לתת מקום ללימוד עברית בהאוניברסיטא בעיר וויטענברג אשר שם דרש ברבים, אולם היא חפץ בעברית רק לדיעת ארע' וקצף על המורה בעשענ-שמין (נוצרי), שהורה את חשפה העברית לשמה, ויאמר אליו "אין מטרתנו להעמיד תלמידים אשר יהיו למטיפים בין היהודים" (מאנאסטשריפט כרך 48 צד 155). ואשים את בעשענשטיין כי הוא נוצרי מבחוץ ויהודי מבפנים. ובעשענשטיין קרא ללוחי "חשוק מחזיר על הפתחים"

לחיים: בעין ברכה, שנהגין לומר איש לרעהו בשוחן יין או משקים המשכרים, וקרב ללשון מקרא כח לחי (ש"א ב' ח'). בתלמוד מצינו מעשה ברע שעשה משה לבנו ועל כל כוס וכוס שהביא אמר חמרא דחיי לפום רבנן תיי וחמרא לפום רבנן ולפום תלמידיהון, ואין כזה משום דרכי אמורי. (שבת ס"ז:). ובירושלמי (ברכות פ"ז ח') איתא, "על כל תבית וחבית שהיה פותח מברך עליה ואומר חמרא דחיי, וכל תבית וחבית שהיה ותלמידיהון" (עי' יפה עינים). ומעם המנהג מפני שהיוצא להרג משקין אותו קורס של לבונת בכוס של יין כדי שתמרח דעתו, ע"ד תנו שכן לאובר ויין למדי נפש (סנהדרין מ"ג, ועי' שמחות פ"ב ט') ובמדרש תנחומא (דפוס ווארשא תרל"ט) פ' אלף פקודי מביא דברי הש"ס בתוספת ביאור: "ודורשין לעדים וכששביין מלחקור אומר להם: סברי מרגן! והם אומרים אם לחיים לחיים ואם למיתה למיתה וכו', וכן שליח צבור כשיש בידו כוס של קדוש או של הבדלה הוא אומר סברי מרגן! ואומר חקהל לחיים! כלומר כי לחיים יהיה הכוס". מהר"ם מינץ הביא מעם אחר למה אומרים לחיים על היין ולא על הפת לפי שהיין הביא קללה לעולם בימי נח שנשתכר ונתארר בני כנען ע"כ אומרים, "סברי" כלומר תבינו שברעתי לשנות באופן שלא אשהכר ולא יזיק, וע"כ רגילים להשיב אתריו לחיים. בחיקוני הזהר איתא שאומרים לחיים לחורות כי נקשר יי המשמח באילן החיים לא באילן המות שהוא הגפן שחטא בו אדם הראשון. אמירת לחיים שונה במנהג בין בני אשכנז לבני פולין. האשכנזים אומרים לחיים לפני הברכה והפולנים מברכים ושותין מעט ואח"כ אומרים לחיים, וכבר דברו על הענין הזה הפרי מגדים ואליהו רבה סי' קע"ה, ומתוך דבריהם נראה שנהגו בבני פולין.

ביבליוגרפיה: מקורו המנהגים סי' ל"ה; מ"ל באמר בערגער, רער אורשפרונג רעם פארמאלער לחיים אונד סברי מרגן, אין לעהרער הייט, ברעסלוי 1897, גליון 16, מ. ל. ב.

לחם: כולל מיני מאכל העשויים מתבואת רגן אחרי תקונם, והוא המאכל הסועד והמשיבע, ולחם לבב אנוש יסעד (תהלים ק"ד מ"ז). ויען כי הלחם הוא עיקר המאכל נקרא לפעמים כל הסעודה ע"ש לחם. לחם הוא דבר הנצרך לאדם בכל יום להחיות את גופו, והיו רגילים להתפלל עליו: לחם לאכול ובגד ללבוש. המרפני לחם חקי (משלי ל' ח'). מתקני הברכות תקנו ברכות "המוציא לחם מן הארץ" על הפת הנעשית רק מחמשת מיני דגן (ברכות ו'). במקדש הביאו לחם הבכורים (ויקרא כ"ג כ'), שתי הלחם בחג השבועות, שנקרא לחם תנופה (שם י"ז) לפי שחתן מניחם לפני ה'. הלחם היה נעשה בצורות שונות, תלת לחם, פת לחם, כבר לחם ע"ש שהיה עגול ככבר; לביכה (ש"ב י"ג ו'), לחם הפתה (נחמיה ח' י"ד), לחם תמורות

אשר גרש אותם בשנת 1537, כי הקורפירשט היה אותה נאמן ללותיר בעת צרתו. אבל לותיר לא שמע אל יחל ולא נתנו לראות פניו אף כי רעיו בתעור וקאפיטא נתנו מכתבי תעודה ביד יחל להמליץ בעדו. יחל במר רוחו כתב בספר זכרונותיו על לותיר: "בניחנם רוחו ונשמתו" (R. E. J. xvi, 92). בשנת 1543 הוציא לותיר לאור שני כתבי פלסתר, אחד בשם "היהודים וכזביהם", והשני "על דבר שם חמפורש". בראשון קרא תגר כי היהודים לעתים לאמונה הנוצרית, ובתוך דבריו הוא משובח את הקיסר קארל אשר גרש את היהודים מספרד (כזה טעה). ויעץ לכל השרים הנוצרים לגרש את היהודים ולשרוף את בתי כנסיותיהם באש או לפתות לקפח את פרנסתם. הספר השני נוסר על השמטתה כי היהודים אמרו על ישו שעשה נפלאותיו ע"י שם חמפורש. בו שופך בך על היהודים ועל התלמוד ומדרשים כאחד הריקים, ותחת אשר לפניו קוה להתנצרות היהודים, אומר עתה כי כבר לב היהודים, וכי יותר נקל לחמיר את השטן מהמיר יהודי.

[השפעתו] דעות לותיר עשו רושם על השרים אשר כבדוהו ויתאמצו לבצע שנאתו ליהודים ולהרע להם. פיליפ, הלאנרנראף מהעסען, גרש את היהודים בשנת 1524, ואף כי החזירים בשנת 1532 נזר עליהם גזרות קשות בשנת 1543 (מאנאמסשריפט כרך 41 צד 506; אללגעמיינע צייטונג דעם יודענטומס 1890 צד 552; מיטטהיילונגען אויס דען פערראיין צור בעקעמפונג אנטיסעמיטיזמוס 1905 צד 335). לותיר התאונן במכתב לפני הקורפירשט יואכים מבראנדענבורג על כי נטה חסד ליהודים ויאמר כי מקוה שבני השר לא ילכו בדרך אביהם, גם משבת את האפיפיור אשר מעורר תמיד לשנוא את היהודים (אללגעמיינע צייטונג ד' יודענטומס 1906 צד 392). תלמידי לותיר ירשו ממנו אהבתו לשפה העברית ואף שנאתו ליהודים. מיכאל נעאנדער (1525—1595) הציע לחת מקום ללמוד עברית בכל בתי ספר הנבונים (העברעאישע ביבליאגראפיע חלק VII צד 69). יוסטוס יונאס העתיק את הספר "על היהודים וכזביהם" ללשון רומית (פפר'ס 1544), ואחד מרעי לותיר ושמו מאריין גאלטץ קנה חמשת אלפים אכסמפלרים להפיצם בספרד ובאיטליא (מאנאמס' שריפט כרך 53 צד 136). ועד הימים האחרונים מרגלא בפי האנטישמיים דברי הספר הזה, וכאשר נשרף בית הכנסת בעיר ניישטעטין בשנת 1881 נחשדו האנטישמיים בדבר, העתיק עורך העתון וואהררייט את דברי לותיר אשר צוה לעשות כן, אך בשביל זה נענש בקנס בבית המשפט בברלין.

ביבליוגרפיה: ספרי לותיר, דפוס פפר'ס 1826—1857; מאנאמסשריפט כרך 48 צד 22 והלאה (1904); J. E. viii, 218 והביבליוגרפיה שם.

הלחם נעשה ע"י תיקון האדם. והבהמה תאכל מן הצומח בדרך הטבעי. רשבי אומר כבר ומסל כרובין ירדו זה בזה מן השמים ואומר אם אחם עוסקים בתורה הרי כבר לאכול ואם לאו הרי מסל ללקות בו (ספרי עקב פ"מ).

[עשיית לחם באופנים שונים] בחלמוד מצינו שעשו לחם באופנים שונים, ונערוך פה אחדים בסדר א"ב: אספוגית (שבת ע"ח:), היא עוגה מלאה חורים כספוג (spongecake). חרנום רקיקי מצות אספוגין פטירין (שמות כ"ב ב'); אשיש. צפוחית ברבש חרנום כאשישן ברבש (שמות מ"ז ל"א); גלוסקא (ברכות נ"ח:), לחם לכן נעשה בעין לביכוח עגולות; גרצת, לחם עבה, ואמר ר"ג מימיהן של בית אבא לא חיו אופין פיתן נייצין אלא רקיקין (ערוית פ"ג י'); מריטא, קמח שנותני אותו לתוך מים רותחין, ולא עיסה היא ופמורה מן החלה (ברכות ל"ז:); כיסנין, פת נקיה לסנוח סעודה (ברכות מ"א:); וכוססין אותה בבית המטבח, וכן כער, הוא לחם שנעשה חורין חורין כספוג ונאפה שתי פעמים (צוויכאק) ואינו שובע, ר' חונא אכל ריפי (ריפתא) כעכי בני תלתא תלתא כנא לקבא ולא בריך עליה. שלא היה שובע (ברכות ל"ז:). לחמניות, נאפות בין שני דפים של ברזל (ברכות מ"ב:), והן בעין רקיקי מצות (אבלאמטון); קקבטון (cacabacius) פ"י לחם הפתח (נחמיה ה' י"ח) היינו לחם מבושל, סלי חרי (בראשית מ' מ"ז) תרנום סלי דריפתא קקבטון; קרץ (כלים פ"ה ו') לחם עגול; תפיני, פת אפייח הרבה (מנחות נ':), ע"ע אוכל; חלה; מצות.

א.

לחם הפנים: שתיים עשרה חלות שהיו ערוכות על השלחן הזהב בהיכל ה' מדי שבת בשבתו, בשתי מערכות שש חלות בכל מערכה ונותנין על המערכה לבונה זכה (ויקרא כ"ד ה'—ט"ו). ונקראו ג"כ "לחם החמיר" (במדבר ד' ז') מפני שהיו חמיר לפני ה' כי לא חוסרו עד שהביאו אחרות תחתיהן, וכמו כן נקראו "לחם המערכת" (דה"א מ' ל"ב) ע"ש שנערכו בשני מערכות. "לחם הפנים" מפני שפנים היו להן (מנחות צ"ו:), או מפני שהיו מונחות בקדש פנימה (פ"י הכתב והקבלה פ' אמור). לחם הפנים נאפה מקמח סולת י"ב חלות, כל חלה משני עשרונים בס"ה כ"ד עשרונים ואע"ג שנאמר סולת, דרשו "ולקחת" מכל מקום ואפילו חמין, אבל בשאר מנחות צריכין סולת דוקא. והמעם שהקילו בלחם הפנים משום שהן של כ"ד עשרונים בכל שבת ושבת ועולין לסכום גדול הותרו לקנותן מן החמין כדי שיהיו בול כי התורה חסה על ממון של ישראל, אבל שאר מנחות שהן דבר מועם ואין באות תדיר לא הותרו לקנות כ"א סולת (מנחות ע"ז:); לחם הפנים נילושת אחת אחת ונותנין בדפוס ונאפות שתיים שתיים בדפוס בתנור, וכשהוא רורן נותנין בדפוס שלישי כדי שלא יתקלקלו וישברו. אופן עשיית החלות הית'

(דניאל י'). בלשון חז"ל נקרא לחם גם פיתא, ריפתא, נהמא; פת קיבר, פת של כסמט או פת הדראה והפכו פת נקייה, השם לחם נמצא גם בשמות עצמים פרטים בהרכבה לשם אחר: בית-לחם, ע"ש המקום שהוציא לחם רב, בדרך השאלה מכונה האשה בשם לחם: ביוסף, כי אם הלחם (בראשית ל"ט), במשה ויאכל לחם (שמות ב'), לחם סחרים יונעם (משלי ה'; שה"ש רבה פ"א). שלח לחםך על פני המים כי ברוב חיים תמצאינה (קהלת י"א א') נאמר על הצדקה (אדר"ג פ"ג).

[בתלמוד ומדרש] נהמא סעיד ולא משמח, בניגוד ל"ן דסעיד ומשמח (ברכות ל"ה:). פת קיבר מריבה הזבל (עירובין נ"ו:), פת נקיה ממעט הזבל (פסחים מ"ב:), הלחם הוא מאכל העני, ואמרו משהעני נכנס לאכול פחו במלח (ברכות ב':), דרכה של תורה: פת במלח חאכל (אבות פ"ו ד'), א"ר חסדא בר בי רב דלא נפישא ליה ריפתא לא ליכול ירקא משום דגריה, ולא ליבעע בצויה (לא יאכל קימטא קימטא כפני שאין דרך שביעה בכך אלא יצרף ויאכל ביהר) מ"ט? דלא עביד בעין יפה, וא"ר חסדא האי מאן דאפשר ליה למיכל נהמא דשערי ואכל דחמי קעבר משום כל תשחית—ולאו מילתא היא, כל תשחית דנופא עדיף (שבת ק"מ:). רב יהודה מפרש לחם חסודות (דניאל י') נהמא דחימי דכייחא, חמים נאות ונקיות (יומא ע"ז:). פת לא מלפתא (אין אוכלין בלפת). א"ר זירא הני בכלאי טפשא ראכלי נהמא בנהמא (פת בדייסא שהוא כמו פת) וכו' (ביצה מ"ו:). פת שחרית במלח וקיתון של מים מבטלת כמח חלאים, י"ג דברים נאמר בפת שחרית: מצלח מן החממה ומן חצינה ומן הויקין וכו' (ב"מ ק"ו:). ארבעה דברים נאמרו בפת: אין מניחין בשר חי על גבי פת, ואין מעבירין כוס מלא על הפת, ואין זורקין את הפת, ואין סומכין את הקערה בפת, דמאים הפת בזה (ברכות נ':), אינו דומה מי שיש לו פת בסלו למי שאין לו פת בסלו (יומא ע"ה:). כי הוא דואג על למחר והדאנה איננה מניחה לו לשכוע כראוי, הדבור הזה הוא גם כנוי לאשה. נשורא (פרורין) בביתא קשי לעניוחא (פסחים ק"א:). מחוך שאינו נוהר בנקיות סופו בא לידי עניות. (עי' חולין ק"ה:). במקום אחד אמר ר' אלעזר כל שאינו משיר פת על שלחנו אינו רואח סימן ברכה לעולם שנאמר אין שריר לאכלו ע"כ לא יחיל טובו, ר"ל שאינו משיר שיורי הפת לעניים בעין פיאח, ובמקום אחר אמר ר"א כל המשיר פחיתים על שלחנו כאילו עובר ע"ז שנאמר העורכים לגר שלחן, והיינו במקום שיש לחוש לע"ז כגון אם מניח שלימה בהדיח (סנהדרין צ"ב, ע"י רש"י). ריב"ל דרש: בשעה שאמר הקב"ה לאדם קוף ודרדר תצמיח לך ולנו עינינו דמעות, אמר לפניו רבש"ע אני וחמורי נאכל באבוס אחד? כיון שאמר לו בועת אפך תאכל לחם נתקררה דעתו (פסחים ק"ה:). כי

לדברי רבי חנינא כמין תיבה פרוצה, חיינו בשוליים רחב ודפנות זקופים בצד הארוך ופתוח למעלה כמו ח' מהופך (L). ור' יוחנן אמר כמין ספינת רוקדת, שהיו דפני החלות משופעים צרים מלמטה והולכים ומתרחבים למעלה כמו השוליים של הספינה. אורך החלות עשרה טפחים ורחבן חמשה טפחים וקרנותיהם שבע אצבעות (שם צ"ו). ועובה של הרפנות טפח (פסחים ל"ז). הכהן היה עורך את לחם הפנים ביום השבת, ובערב שבת הבא נכנס ושומט הקנים ונותן לארכו של שלחן. כי אין סדור הקנים או נמילתן רוחה את השבת, וכשבת מסדר הלחם החרש במקום הישן ולמצאי שבת נותן הקנים בין כל לחם ולחם במשפטן (שם ע"ר רש"י). הלבונה נקמרת בשבת כשמשלסין אותה, והיא "לזכרון" ללחם שעל ידה הוא נזכר, כקומץ שהיא אוכרת למנחת. לחם הפנים הישן נאכל ע"י הכהנים במקום קדוש, מחצה לכ"ג ומחצה לכהנים (יומא י"ז). אמרו במשנה, "כי מעולם לא נמצא פסול בלחם הפנים" (אבות פ"ה). ודרש ר"ל "על השלחן המהור" סלמד שמגביהין אותו לפני עולי רגלים ואומרים להם ראו חיבתכם לפני המקום "סלוקו כסדורו", ראמר ריב"ל גם גדול נעשה בלחם הפנים כסדורו כך סלוקו שנאמר לשום לחם חם ביום הלקחו (ש"א כ"א ד' חגיגה כ"ז). אבל בתוספות פירשו סדורו כך סלוקו שהיה רך ולא חם ממש. ומה שנתנו לדוד את לחם הפנים שאסור לזרים, תרצו בגמרא כי בברחו אז מפני שאול אחוזו בולמוס ומסוכן היה (יומא צ"ה). מלאכת לחם הפנים היתה חכמה ואומנות יתרה, ולא רבים מהכהנים הבינו לעשות הלחם. האומנות הזאת היתה מסורה וחתומה בידי "בית גרמו" שחורישו סוד אפיית הלחם לבניהם אחריהם, ולא רצו ללמד מעשה לחם הפנים לאחרים, והיו החכמים מזכירין את בית גרמו לגנאי בשביל זה (יומא ל"ח). [מעם מצות לחם הפנים] הרמב"ם יאמר כי ענין לחם הפנים לא נתבאר לו ולא יכול לעמוד על מעמו ונסקו (מורה ח"ג פ' ל"ב). בעל העקדה (שער כ"ח ומ"ט) הרלב"ג (פ' תרומה) והרמ"א בספרו תורת העולה (ח"א פכ"ב) ימצאו רמזים בזה להישר דרכנו בחיים ולהפנות לבנו לה'. ואפשר לומר ע"ד הרמב"ם בענין הקרבנות כי נתנו לצדף את הבריות ולהרחיקם מעבודה זרה, ולפי שהעמים הקדמונים ערכו לגד שלחן כדי שיאכל ממזנותיהם וישתח מנסכיהם, לכן צונו ה' להניח את לחם הפנים לאכילה לכהנים, להראות שאין אכילה ושתיה לאלחי ישראל. והיו מגביהין השלחן להראות לעם שלא חסר מהלחם כלום ונשארו במו שהונחו ורק הכהנים אכלו את הלחם.

צ. ל.

לחש (לחשים): דבור כחשאי ובלאט, בקול דממה דקה, כדרך החוכרים חבר ומנחשים. חמכשפים היו משמשים בלחשים כדי לעודד הכישוף ע"י שדים ודמויות רעות, וגם הרוצים להחליש כת הכישוף ולחסירו

בקצו ארץ ושמעו אליו בני ישראל ועשו ככל אשר צוה ה' את משה ואת בני ישראל והחוראות על פיו מחיום שלשים שנה (מזה יוכיח די רוס' כי למ"ף חבר ספרו בשנת 1244), ועבשו בדורנו זה קמו פתאים בתבלית פתיות וחסרון חכמה ולא שמעו אל משה מקוצר רוח השנתם וכו'. ומרוב חבתי ואחבתי חשקי להחזיק במעוז האמת ולהמשיך אחרי דעות הרמב"ם ז"ל וכוונתו הכללית מלאני לבי אני חול וכו' נער מבני נלות ירושלם אשר בספרד וכו' לחבר חבור ענינים הנפלאים שיעדתי לדבר בהם בפי מעט השנתי וכו'.

[ספריו] ספדי ר"י למ"ף הנודעים לנו הם: א) "שער השמים", ע"ד ספר המדע להרמב"ם, חלקו לארבעה שערים; ב) "צדור המור", כולל י"א פרקים בענינים שונים, וחבדי לכבוד הנשיא מודדוס, וכנראה הוא ר' מודדוס בעל אוצר חכבוד (נרפס ע"י יעלינעק בכרם חסד ח"ט; ג') "גנוי חסלך", באור סודות מעשה בראשית ע"פ יסודות חכמת חמבע (נרפס ע"י חנ"ל בכוכבי יצחק חוברות כ"ח ואילך); ד) "רב פעלים", כולל מ"ח מאמרים שונים ג"כ בחכמות חמבע הפילוסופיות (שם חוברת כ"ח מעמוד 7 והלאה); ה) "אגרת התשובה" ש"ת בעניני המחקר הפילוסופי, (קצת ממנו נרפס בכרם חסד חוברת ד'; ו') ס' "צורת עולם" וכו' כ"ז פרקים (ותכן שהוא ס' צורת הארץ ברשימת אוצרות חיים סי' 818; ז') "פירוש על קהלת", ע"ד הפשט נוסח אל המושכל והחכמה המבעית (לדברי די רוס' נרפס בלא רשימת המקום והזמן); ח') "פירוש על ס' איוב" (כ"י), ונמצא שם חכם ר' יצחק בן למ"ף מאוחר ממנו הרבה, ושואל מר' צמח זוראן על ס' פרקי ס' צורת העולם לר"י בן למ"ף הקודם, ור' צמח משיב ומפרש לו (ע' שו"ת יבין ובתע' סי' קל"ח). למ"ף בא לירושלם בשנת 1290 ומת שם.

ביבליוגרפיה: פין, כנסת ישראל 824.

ב. ס.

ליאון (Lyon, Lyons): עיר בצרפת. היהודים ישבו בליאון וסביבותיה עוד במאות הראשונות. במאה החמישית צוה האפיפיור וויקטור על הארכיבישוף מוויני שלא לחגוג חג הפסח בזמן אחד עם היהודים. במאה התשיעית ישבו היהודים בליאון בשכונת מיוחדת ברנלי הנבעה פורווייר (Fouvier) ורחוב אחד משם נקרא גם עתה "רחוב היהודים" (Rue Juferie). היהודים היו אז תחת חסות המלך לאז לידבונניר וממלכת יוויית אשר נמו להם חסד, לסודת רוח הבישוף אנובארד שהיה שונאי ישראל. במאה ה"ג, כאשר ברח האפיפיור אינצינטיס חרביני ומצא מנוחה במקום ממלכת הארכיבישוף בליאון, חורע מצב היהודים, כי האפיפיור בראש המועצה (Council) שנאספה בליאון בשנת 1245 התאונן על החתקרות שבין היהודים והנוצרים והתאמץ להפסיד ביניהם ולהכביד עליו על היהודים, ויצו שישאו על בנייהם מלאי ענול מצבע מיוחד כדי להכירם שחם

בלחשים, וביחוד מעת תחלו המינים והמאמינים בישו להשתמש ברפאות הלחשים ע"י אמירת פסוקים מתנ"ך. כמו ולחש ליה בשמיה דישו (ויקד פ"ט, במדבר רבה פ"ט). ובשעת הלחש היו מפיחים בפייהם על החולה או על חסכה ורוקקים על הארץ, להראות שהם מסירים המחלה או הבאב חודקין אותו לארץ. וכן נהגין עתה הלחשים על עין חרע (ע"ע). חרקה בעצמה לא נאסרה אך אסר להזכיר שם שמים על חרקה. ובמשנה אמרו הלחשים על חסכה ואומר כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רופאך אין לו חלק לעזיב (סנהדרין צ'). רב ורבי חנינא אמרו אפילו פסוק שאין בו שם שמים אסור, אפילו הפסוק ננע צרעת או ויקרא אל משה (שם ק"א). מזמן הנאונים נמצא לחש בתפלה במצאי שבת אחר המבדיל להועיל לזכרון ולהסיר השכחה, וה נוסחו: אשבעית עליך פורה (או פורה) שר שכחה שתסיר לב מפש ממני ותפיל יתיה על מוריא ועל רמתא בשם שמחתא קדישתא בשם ארטס אריטס ארמיטס אנסים יאל ותתאל, ואח"כ אומר פסוקים ותפלות (סדר ר' עמרם 31). ע"ע אברקדברא; אחיות עינים; אמונה מפלה; דרכי אמורי; בשוף; סגולות; עין חרע; שרים.

ביבליוגרפיה: ראבין, מעשה העתועים שער ה"ב; שולמאן בספר השנה של מאקאלאו ח"ב תרס"א צד 167.

א.

לפירה (לאטירה), יצחק בן אברהם, י': פיוסוף ומקובל, חי במולידא ספרד במאה ה"ג. הוא חבר ספרים הרבה בחקירת הדת ע"ד חקבלה, חריב"ש מהלל את ספרי למ"ף ובפרט ספרו "שער השמים" שהוא נכבד מאד ומדבר בו בפי המושכל והחקירה הפילוסופית אבל מבטל דעותיהם במה שהם נגד תורתנו, "החכם הזה נראה שראה הרבה בפילוסופיה והיה עם זה תורירי וחסיד". לדעת חריב"ש שימת למ"ף בקבלה ארות עשרת ספירות שונה משסת הרמב"ן והנמשכים אחריו, ונראה בעיני חריב"ש כי למ"ף ברה השיטה שלו מלכו ומשכלו בלי קבלה (ע' יעלינעק בכרם חסד ח"ט 154 והלאה). ר' יהודה חיים מחבר מנחת יהודה על מערכות השמים, כתב עליו לאמר: "החכם האלהי ר' יצחק בן למ"ף אשר חבר השמים והעולם (ר"ל "שער השמים", "צורת העולם") צדור המור וס' גנוי חסלך דבריו בהם יקרים מפנינים, אבל בדברים חנוניים לחכמת הקבלה רגלו אחת בפנים ורגלו אחת מבחוץ (פילוסופיה), לכן קצוה תראה וכלו לא תראה". למ"ף חיח מעריך שם הרמב"ם וספריו, ואומר עליו (בהקדמתו לס' שער השמים): עד שעמד הרמב"ם לסוף שבע מאות וחמ"ת שנים אחר חבור החלמוד וצא כצאת השמש בנבורתו ועמד דעת בעם ה' וחכן ופעל חבר כללי אחד וכו' ונשט החבור הזה

אנגליא, וכתב ביאור חציו בלשון ספרדית בשם Retrato del Templo de Salomoh (מידלבורג 1642). באותה השנה נעתק ספרו זה ללשון הולאנדית ובשנת 1643 לצרפתית, והמחבר בעצמו העתיקו ללשון עברית בשם „תבנית היכל“ (אמשטרדם 1650). נעתק גם לאשכנזית בשנת 1665. לבקשת הנסך מברונשווייג ואשתו אליזבת העתיקו פרופסור זיכערט לרומית באותה השנה. העתקה אנגלית נעשתה ע"י ריקאסטר בשנת 1778. ליאון חבר בשנת 1647 ספר על ארון הברית בלשון ספרדית (אמשטרדם 1653), ובאותה השנה כתב ספר בלשון רומית על הכרובים ונעתק לספרדית (שם 1654), וספר על משכן משה בלשון הולאנדית (שם) שנעתק לאנגלית בשנת 1675. המחבר העתיק את ספר תהלים לספרדית (שם 1671) ובהקדמתו יאמר כי עשה את ההעתקה במשך שבעה חודשים בחיותו בן ס"ו. הוא השאיר אחריו כ"י על מעשה הקרבנות ועבודת ביחסי, והיוכחים שהיו לו עם חכמי הנצרים.

ביבליוגרפיה: דוד פראנקו בהמאסף לשנת הקמ"ח; מ"ן, כנסת ישראל 397; גרעץ געשיכטע ח"י 24, 200 וחלאת.

ב. מ.

ליאון, יהודה בן יצחק (יהודה סיר ליאון כפרש): אחד מבעלי התוספות; נולד בפאריס בשנת 1166 ומת שם בשנת 1224 (ע"י שו"ת מהרש"ל סי' כ"ט). הוא היה מצאצאי רש"י ותלמיד ר' יצחק ב"ר שמואל מדמפיר ובנו אלחנן. הוא נשא את בת ר' אברהם ב"ר יוסף מנארליינש. ר' יהודה עזב את פאריס בשנת 1182 בעת שנורשו משם חתודים וחזר לפאריס בשנת 1198. הוא יסד ישיבה בפאריס, ובין תלמידיו היו ר' יחיאל ב"ר יוסף (ממלא מקומו), ור' יצחק ב"ר משה מחבר אור זרוע ור' משה מקוצי. ר' יהודה כתב תוספות על עשרים מסכתות ונרפסו ממנו התוספות למס' ברכות (דפוס ווארשא 1863). ויש ממנו תוספות על ע"ז בכ"י בלונדון. ר' יהודה כתב איזה פיוטים (ע"י עמודי העבודה ח"א 68; Gallia Judaica 519).

ב. מ.

ליאון, מסיר יהודה בן יחיאל (נודע ג"כ בשם מסיר ליאון די נאפולי): רב, רופא ופילוסוף; חי באימליא באמצע המאה ה-15 ובנראה נולד בנאפולי. לפי דברי בעל שלשלת הקבלה היה אב"ד במנטובה, ובסבת המחלקות שהיתה בינו ובין הר"י קולון גרש הרוכס מנטובה אותו ואת איש ריבו (ערך 1875). בחיותו רופא מומחה נקרא בשם התואר „מסיר“ (Maestro).

[ספריו] מסיר ליאון חבר: א', „נופת צופים“ על חכמת הדבור והמליצה (Rhetoric) ע"ד ציצירי וקויניסליאן ובפרט כתב על המליצה בכח"ק (מנטובה

יהודים, ולאחרונה נרשו מליאון ע"י הארכיבישוף פיליפ סטאבוי. במשך מאה שנה אח"כ לא ישבו יהודים בסמוך תחא, וכל יהודי שעבר דרך ליאון הוכרח לשלם י"ב דינר בכניסתו לעיר ואם לא שלם חסכום הזה הכו אותו על הלחי. באמצע המאה הי"ב כבר שבו היהודים לליאון, כנראה מחוק המלך קארל החמישי מיום 27 ספט' 1364, המצוה ליהודים לשלם חלקם בהוצאות הכלליות. וכן המלך קארל הששי צות בשנת 1386 שהיהודים ישחטפו בהוצאות העיר (כ"י בארכיו העיר ליאון 290, c.c.). יהודי ליאון נרשו משם בערך שנת 1420, אף כי החוק לגרש את יהודי צרפת כבר יצא מאת המלך קארל הששי ביום 27 ספט' 1394. היהודים המנושרים התיישבו במריוס (Trevoux). מאז ועד אמצע המאה הי"ח לא ישבו יהודים בליאון ישיבה קבועה. אחרי מות המלך לואי המ"ז התיישבו איזה משפחות של יהודים אשר באו מדרום צרפת או מעלואס, ושדי העיר נתנו להם מקום מיוחד לבית הקברות, ונמצא ברשימת העיר כי משנת 1767 עד 1787 נקברו שם ל"ב מתים מבני ישראל. ראש הקהל היה אליהו רוז'ים מאוויניון, ואחריו בנימין נאקים ששרת בכהונתו עשרים שנה. בימי המרידה נעשו היהודים לאזרחי צרפת ע"פ החוק מכ"ז ספט' 1791, ובשנת 1795 קנו להם יהודי ליאון בית הקברות אצל גילוסיר במחיר י"ב אלף פראנק. מספר היהודים היה אז שתי מאות נפשות, ובימי נפוליון הראשון היה מספרם חמש מאות. [ביוזכ"נ ורבנים] עד אמצע המאה הי"ט לא היה לקהלת ליאון ביהכ"נ ולא רב רק בית תפלה למנינים. בשנת 1850 אשרה הממשלה החוק ליסד „רבנות“ בליאון והרב הראשון היה ר' יעקב וויינבערג. בשנת 1857 חיתה ליאון אחת מקהלות המרכז ליהדות בצרפת ובראשה החכם שלמה מונק (1858—1867). בשנת 1864 נבנה בית הכנסת החדש ברב יופי ופאר. מספר היהודים בליאון עולה עתה (1911) לערך אלף וחמש מאות בתוך חצי מיליון תושבים.

ביבליוגרפיה: A Lévy, Notice sur les Israélites de Lyon, 1894; J. E. viii, 229.

ב. מ.

ליאון טיימפלד, יעקב יהודה אריה: חכם ומתקן תבנית בית המקדש; נולד בהמבורג בשנת 1603 ומת שם אחר שנת 1675. הוא היה בן אברהם די ליאון מצאצאי האנוסים בספרד, ולמד אצל ר' יצחק עזיאל אב"ד קהלת נוה שלום באמשטרדם. רבו סמך ידו עליו ונתקבל לחכם במידלבורג ואחר שנת 1643 לרב ומורה בבית מדרש הששי באמשטרדם. הוא כתב נקודות על כל סדר המשנה שנדרס בבית דפוסו של ר' מנשה בן ישראל בשנת 1646. ליאון עשה ציור סבית המקדש ככל פרטיו, גם עשה תבנית החיכל במדת קמנה משוערת מעשה תרשים באורך שלש אמות עם כל כלי חשרת, וחראה אותו לפני קארל השני מלך

קול ה' בכת. נחל עדנים.

ביבליאגראפא: פון: כנסת ישראל 248, 407; תולדות גדולי ישראל 78, 200; אור החיים סי' 727; והקדמת ברנפלד לכבוד חכמים.

א.

ליאון, משה בן ש"ס: ע' דיריאון, משה

ליאון, עדווין די: חכם מדיני וסופר בעתונים; נולד בשנת 1818 בקולומביא מחוז סאוס קארולינא אמריקא, ומת בשנת 1891. אביו היה רופא ונבחר לראש העיר קולומביא. על משך איזה שנים. די ליאון נמר למדו בבית ספר גבוה לדת ודיון. אך התעסק לרוב בעניני הספרות ועניני הפוליטיק. וכאשר העתיק משכנו לעיר סאוואנה נחמנה לעורך העתון Savannah Republican. ואח"כ לעורך עתון היומי Telegraph בקולומביא. בערך שנת 1850 בא לוואשינגטון וה'ל העתון The Southern Press שהיה האורגן למחאות הדרום בארצות הברית. בערך שנת 1853 מנה אותו הפרזידנט פירס בתור קונסול-ראשי למצרים. וע"י נתרחה חוג המסחר בין אמריקא ובין מצרים. במלחמת קרים כאשר נתן השולמן צו לגרש את היונים מארצות ממשלתו. לקח די ליאון את היונים במצרים תחת מחסו והשגחתו, וימנע לקבל אות כבוד ממלך יון בעד מפעלו. כי הוא נגד תומי הרפובליקא האמריקני שבא כחה יקבלו אות כבוד מאיזה ממלכה. די ליאון היה לעור גם להמסיינונים האמריקנים ביפו וביאם תחת מחסו בשם ממשלתו. הכריז הקונגרס והפרזידנט הוקירו פעלו ויביעו לו תודה בעד מפעלו. כאשר פרצה מלחמת האזרחים בארצות הברית, בין מחאות הדרום ובין מחאות הצפון, התפטר די ליאון ממשרתו ושב למדינתו והיה נומה לאנשי הדרום. דושעפערסאן דעווים שעמד בראש אגודת מתווי הדרום שלח את די ליאון לאירופא להשתדל אצל הממלכות האדירות להכיר את אגודת הדרום למובה. ונתקבל ברצון לפני הלורד פאלמירסמן באנגליא ולפני נפוליון בצרפת. די ליאון לא רצה לקבל פרס בעד עבודתו למובח מדינתו ועוד הוציא סכום גדול מכספו לשלם הוצאות דרכו. אחר המלחמה שב לארצו ולעבודתו הספרותית. מספריו הכי נכבד: Thirty Years of My Life on Three Continents (שלושים שנה מחיי בשלושה חלקי העולם).

ביבליאגראפא: American Biography III.; Adams, A Dictionary of American Authors, p. 95; J. E. VIII. 3.

ב. ס.

ליאונקין, יהודה בן מאיר (מכונה נ"כ ליאון): פוסק; חי באמצע המאה העשירית, והיה רבו של רבנו גרשם מאור הגולה. הרגמיה אמר שהוא סומך עליו אף נגד הכרעת הגאונים, כי הוא מופלא בדורו ואחרי דבריו לא ישנו (שירת מהרים מרומבונר

קודם שנת 1480 ונרפס מחדש ע"י יעלינקע בורן 1863); ב' "לבנת הספיר" כולל כל חכמת הרקדוק בסדר יפה. השלימו ר"ת אלול ר"ד (1454). ומזכירו ר' אברהם די בלמס (כ"י); ג' "מכלל יופ" על חכמת ההגיון והמדות של אריסטו (ע"י שרל בכרם חמד ח"ד 48); ד' פירוש על ספר משלי (כ"י אצל די דוסי); ה' ביאור על פירוש רש"י עה"ת; ו' הלכות שחיטה ובריאות בשמנה פרקים בדרך קצרה; ז' העתקת הספר הטאפיק והנאלימיק לאריסטו עם באור (כ"י די דוסי); ח' דרשות מאמרים וכתבים אל הקהלות בבלוניה ופולרינצא (ע"י מכ"ע ישרון שנה ששית); ט' פירוש ע"ס המבוא לפארפירוס עם באור אבן רשר (כ"י אוצרות חיים); י' קובץ תפלות וודיים והקדמות לדרושים שכתב בשביל תלמידיו (כ"י). ר' עזריה מן האדומים מביאו בספרו מאור עינים (ח"א 75 רפוס וילנא) ור"ש דילמדיגו היה משבח את ספרו לפני הקראי ורח בן נתן (גיינר מלא חפנים צד 19 ברלין 1840).

בנו ר' דוד מסיר ליאון: רב ופילוסוף; למד בנאפולי אצל אביו ואח"כ אצל ר"י מינץ בפאדובה, ומשם הלך לתורקיא והתעבב בשאלוניקי, ונבחר לרב באבלונא שהיו שם שלש קהלות שונות פורמוגניזם, קאטאלונים וקשמיליאנים. הוא דרש בכל שבת בבית הכנסת של קהלה אחרת. אך מפני שנוי המנהגים וחלוקי הדעות התפרצה ריב בין הקהלות והחרימו זה את זה, ובהיות ר' דוד נומה לצד הפורמוגניזם התנגדו לו ראשי הקהלות האחרות. הוא כתב ספרים רבים והתאמץ להרכיב בהם את הפילוסופיא עם הקבלה. לדעתו גם אפלטון היה בעל מקובל ולמד תכמה מירמיה הנביא. רק שנים מספריו נרפסו והשאר הם בכ"י (ומהם שכבר אבדו ואינם עוד במציאות). ואלה הם: א' ס' "תהלה לדוד" במעלות התורה ובבאור עקרי הדת, נחלק לשלושה שערים והרכבה פרקים בכל שער (קושמא 1577); ב' "כבוד חכמים" ע"ד הפסק שהתנגדו עליו הקהלות השונות נרפס ע"י ברנפלד (הוצאת מקיצי נרדמים ברלין 1899); ג' ס' "עין הקורא" פירוש ארוך על ס' המורה ובקרת על פי האברבנאל (כ"י יה"ש); ועוד: ד' "אביר יעקב" על תכמת הרפואה; ה' "ספר הדרשות" בסדר פרשיות התורה. ולפי ניבוער נקרא "תפארת אדם" שמזכיר המחבר בפירושו לאיכה; ו' "מנורת הוחב" בנראה היא הפירוש על איכה; ז' "מכתם לדוד" על קבלה ונזכר בעין הקורא; ח' "סוד הגמול" ובו יוכיח כי אין מול לישראל, ומשיב על בקרת ר"י אלבו נגד אריסטו; ט' "שבח הנשים" (בכ"י ע"י העברעאישע ביבליאגראפא כרך י"ט 83). גם נמצאים ממנו שתי שירות (שירת אליהו מורחי סי' מ"ז, רשימת ניבוער סי' 834). ר' שבתי בס בספרו שפתי ישנים מ"חם אליו עוד ספרים: בית יעקב. בסא דוד, נפש דוד,

ליבעק. ביום 4 מארץ 1699 נורשו היהודים מליבעק למלאות בקשת הסחרים הנזכרים, אך איזה שנים אחרי הרשו ראשי המועצה היהודי אחד לגור בעיר במחיר שלש מאות מארק לשנת. כאשר נספחה ליבעק לצרפת ביום 1 יאנואר 1181 השינו היהודים שיוור זכויות. אולם לדאבון היהודים שבה ליבעק בזמן קצר לממשלתה הראשונה וחסידאם תחל לקצץ בזכויות היהודים והסחרים בקשו לגרש אותם כלה, עד כי נתרצה חסינאם להוציא מקודה ביום 6 מארץ 1816 לגרש את היהודים מליבעק במשך ארבעת שבועות, ונתן להם רשות להתישב בכפר הסמוך מויסלינג ע"פ תנאים נאותים, לאט לאט השינו היהודים איזה הנחות, עד אשר הגיע זמן העמאנציפאצין בשנת 1848, ואז נשתו היהודים בזכויותיהם ליתר העם. בשנת 1850 קנו בני הקהלה מקום לבנין בהכ"י, ובשנת 1880 בנו אותו מחדש ברוב פאר והדר. גם יסוד בית ספר וחברות שונות למעשה הצדקה, הרב בליבעק הוא ד"ר שלמה קארלעבאך אשר עומד במשמרתו שם יותר מארבעים שנה (משנת 1869 ואילך).

ביבליוגרפא: קארלעבאך, געשיכטע דער יודען אין ליבעק אונד מאיסלינג, ליבעק 1898.

ב. מ.

לידס (Leeds): עיר במחוז יארקשאיר אנגליא. מספר היהודים בלידס בשלשים אלף מחצי מילין תושבים. קהלת לידס נחשבת השלישית במעלה באנגליא אחר לונדון ומאנשעסטר. ישוב היהודים בלידס מתחיל משנת 1840 כאשר השינו מספר קטן של יהודים מקום לבית הקברות בדרך "גאלדערד" מאת הנסיך (Earl) מקארדינאן. המקום הזה נתרבב אח"כ ושייך עתה לקהלות שונות בלידס. בית התפלה הראשון היה בחדר בעליה ברחוב בירדש, ובשנת 1846 היה נדול מעט ברחוב ראקינגהאם. בשנת 1850 נתקבל אפרים כהן לרב הקהלה. בשנת 1860 בנו בית הכנסת ברחוב בעלגריי, ועל המקום הזה בנו ביהכ"י מפואר בשנת 1877. הקהלה השנייה נוסדה בשנת 1869 בתור חברה ברחוב סט' אלבאנס, ובשנת 1883 קנו בית נדול במקום סט' דזשאנס, נוברייט, ועשו ממנו ביהכ"י. בשנת 1894 הרשו את הבית ובנו במקומו ביהכ"י יפה עם בית הספר. הקהלה השלישית נוסדה בשנת 1887 מחברת "אנשי מאריעמפאלער" ועתה היא תקהלה המרכזית, ובשנת 1898 בנו בית הכנסת תרש ברחוב מעמפלאר. הקהלה הרביעית היא חברת "אנשי פולין" שנוסדה בשנת 1876, ובשנת 1890 קנו ברחוב בירון בית תפלה נוצרים ומפכוהו לבית הכנסת. חברת בית המדרש נוסדה בשנת 1873 לתורה ולתפלה, ובשנת 1895 הרחיבו אותו ברחוב האופ בתוך שכונת היהודים ונקרא עתה "בית המדרש הגדול". בשנת 1876 נוסד בית התלמוד תורה, מלבד חורי התלמוד אשר בבתי הכנסיות. בין מוסדי הצדקה נחשבו: חברה קדישא, בקור חולים, הכנסת אורחים, חברת בני ציון וחבר

סי' רס"ד). תראבין בספרו אבן העזר מביא בשם הרממה כי כך קבל מרבו רבי לאון (דף צ"ב ע"ג, קט"ז ע"ג). ליאונטין היה כמעט המוסק הראשון בין רבני צרפת ואשכנז.

ב. מ.

ליב משפאלא (מכונה האב חזק משפאלא = "דער שפאלער זיידע"); צדיק הרב"י לחסידים; נולד בתחלת המאה ה"ה ונפטר ו' תשרי תקע"א (1810). הוא היה מתלמידי ר' יעקב יוסף מפולנאה שהיה תלמיד הבעש"ט, ר' ליב בא רק פעם אחת להבעש"ט, ר' ברוך ממעזיב ור' נחמן מבראצלאב (שהיו מצאצאי הבעש"ט) התנגדו לר' ליב. הוא התנהג בהתבודדות וחלק כסף הפדיונות לצדקה, וסבב ממקום למקום לחושיע את בני ישראל מצרותיהם ע"י תפלה ומופתיו הנפלאים. אך לא נתן קמיעות ולא עשה חשבונות כ"א בדבור פיו ע"ד "הקב"ה נור וצדיק מבטלי". הסגולה המיוחדת שהשתמש בה היה להניח ספר רבו "תולדות יעקב יוסף" תחת ראש החולה, ומזה נמשך עד היום אצל הרבה חסידים ממעריציו להשתמש בסגולה הזאת. החסידים מספרים עליו נפלאות. בשנה אחת בחדש אדר קנה חרבה חטים, ואיש לא הבין מעשחו כי מעולם לא עשה מסחרים, וקורב לפסח קרה מקרה כי נשרף הכפר סמוך לשפאלא וכל רכוש היהודים נשרף וגם החטים שהבינו לפסח, ויתן להם ר' ליב החטים שקנה ואמר בדרך הלצה שעשה מסחר טוב. החסידים אומרים שהיה לו דמות דיוקנו של יעקב אבינו וכי אליהו הנביא נגלה אליו תדיר.

ביבליוגרפא: גאטלאבער הבקר אור ח"ה 884; ראקינסאן, תולדות בעלי שם טוב 89, סעניגסבערג 1876; וואלדען, שם הגדולים החודש 51, ווארשא 1880; ספורי החסידים; תולדות החסידים, ע"ש.

ש. מ. נ.

ליבוי: ע' קורלאנדר

ליביא: ע' לוד.

ליבעק (Lübeck): עיר חפשית בגרמניא, על הנחל טראווע לא רחוק מים הבאלטיק. בין מאת אלף תושבים נמצאים כשבע מאות יהודים. ישיבת היהודים בליבעק התחילה באמצע המאה ה"ט, וכנראה היו מן הפליטים ממלחמת השלשים שנה וגם מן הנדרפים מהריגות המעלניצקי בפולין. בשנת 1658 התאוננו בעלי האומנים הזהבים כי "הרבה יהודים ואנשים חשודים יתגנבו יום יום לתוך העיר לעשות מסחרים במתכיות יקרות". ביום 15 אפריל 1677 הוציאו ראשי המועצה חוק לאסור לכל יהודי ללון בעיר מבלי רשות מיוחדת מהסינאט. בשנת 1680 היו בליבעק שני יהודים אשר חסינאם היה להם למתנה (שומציווען): שמואל פראנק ונתן סיעמסענס, אך כאשר הפך חסינאם להוסיף את נתן נאלדשמידט חתן סיעמסענס בתור "שומציווען" התנגדו לזה אורחי

ליוואי לא בוש להגיד לכל כי הוא יהודי, ולכן סבל הרבה מאויבי ישראל בין פקידי האניות אשר הניחו מכשולים על דרכו. פעם אחת נלחם מלחמת-שנים ויהרגו את אשר ריכו, ובשביל זה נענש והורד מסעלתו שעלה בתור קאפיטאן, אך אחרי חקירה ודרישה הושב על כנו בשנת 1855 ועוד עלה לגדולה בתור קומודור (Commodore) = רברבין לרבי החובל בים. ליוואי היה מוקיר את מהומאס דזשעפרסון, ויתן את פסל דזשעפרסון למתנה להממשלה והעמידה אותו בבירת וואי שינגטון, וקנה לעצמו את בית דזשעפרסון בטונסיסללא. ליוואי היה אחד ממיסדי הקהלה הראשונה בואשינגטון. הוא נקבר בבית הקברות של הקהלה הספרדית שארית ישראל בציפרים הילס סביב ניוארק. על מצבתו הגדולה חרות כי היה „אב להחוק לבטל עונש הגוף על אניות המלחמה אשר לארצות הברית“. אחד מצאצאיו דזשעפרסון מונראו ליוואי עורך דין נבחר כמה פעמים לחבר הקונגרס (1891-1901).

ביבליוגרפיה: American Jewish Year Book, 1902-3 pp 42-45.

ב. מ.

ליוואי, אשר: אחד מבעלי הישוב הראשון בנואטשמרדס (כעת ניוארק), ומת בשנת 1680. הוא בא לניוארק בשנת 1654 מבראזיל (ע"ע). אך כנראה נולד באטשמרדס. הוא התאמן הרבה לטובת אחיו בישוב ההדש. בעת ההיא היתה הקולוניא תחת ממשלת הולאנד ופיטר סמאיוויסאנס היה הנציב, ויאמר להעלות מס על היהודים לשלם בעד הצבא אך אשר ליוואי מען כי היהודים רוצים ג'כ לעבוד עבודת הצבא תחת שלם מס, ויכתבו בקשה ביום 5 נאו' 1655 להרשות אותם להיות שומרי העיר. הנציב ענה להם כי הרשות בידם לחזור להארץ שבאו משם או לקבל עליהם לשלם המס. ליוואי כתב קובלנא לממשלת הולאנד אשר מלאה בקשת היהודים. גם התאונן על הנציב שלא נתן ליהודים לעסוק במסחרם כפארם אראנז (כעת אלבאני) והממשלה הכריעה לצד היהודים. בהשתדלותו נרשמו היהודים בין אזרחי הארץ (1657). ליוואי היה הקצב הראשון בניוארק למכור בשר בשר, ובשנת 1678 היה לו בית מקולין ברחוב וואל (כעת שוק השמרות). הוא נתעשר ממסחרים אחרים שהיו לו באלבאני וניוארק והיו לו קרקעות ונכסים רבים בשתי הערים האלה.

ביבליוגרפיה: Publications Am. Jewish Hist. Society; J. E. viii. 57.

ב. מ.

ליוורנז (Livorno, באנגליה Leghorn): עיר באיטליא על חוף הים. מספר היהודים בליוורנז היה פעם אחת כעשרת אלפים ובשנת 1848 היו שם שבעת אלפים וכעת ירד מספרם עד שלשת אלפים. ישוב היהודים התחיל בסוף המאה ה-17. מדיצי שר העיר

ספרותית, בחברת אגודת האומנים היהודים יש כאלפים חברים מבעלי מלאכות שונים. בין נכבדי היהודים בלידס נחשבו: פאול הירש שהיה היהודי הראשון שנחמנה בתור שופט שלום בלידס, ובשנת 1899 נבחר לשופט בבית משפט גבוה. מ' צאסעסהיים היה סגן בלשבת הסוחרים ואח"כ נחמנה לקונסול באיטליא. בשנת 1911 (ז'-ט' אדר תרע"א) היתה אספת רבנים מארץ אנגליא בלידס להתייעץ ע"ד החנוך, שאלות דתיות ושמירת השבת. בין הרבנים היו רב העיר ר' ישראל חיים דייכעס, הרב הורוויץ מסונדערלאנד, הרב בלאך מברסינגנהאם, הרב הילמאן מנלאסגוי, הרב יפה ממאנשעסטר, הרב ראבינאוויץ מליווערפול והרב שיינ' פעלד מלונדון (העברי מברלין שנה ב' גליון ח').

ב. מ.

ליווא: ע' יהודה ליווא בן בצלאל

ליוואי (Levy), פיליפס: פקיד על אניות המלחמה שק ממשלת ארצות הברית; נולד בפילאדלפיה 22 אפריל 1792, ומת בנווארק 22 מארץ 1862. הוא היה מלח בשנת 1806 באחד הספינות ולמד מכסיס

דקאפיטאן אוריה פיליפס ליוואי

מלחמת הים בבית ספר בפילאדלפיה. בשנת 1812 הופקד על ספינה קטנה של הממשלה בזמן המלחמה עם אנגליא. מתחלה עלתה ביד ליוואי לחפוש איה ספינות נושאות סחורה של האויב בין ארץ אנגליה וצרפת, אך לבסוף נתפש בידי פקידי אניות האויב והובא עם ספינתו ומלחיו לאנגליא ונאסרו שם במשך ט"ז חודשים. בשנת 1816 הופקד לרב החובל על אניות „פראנקלין“ עם 74 קני רובה. ובשנה הבאה נתמנה בתור לייטנאנט ע"י הפרוידענט בהסכמת הסינאט.

יוסף פראנקו בשנת 1772 לתורה לחכנסת כלה ולצדקה לעניי א"י.

ביבליוגרפיה: דעפינה, די יודען אים מיטטעלאטער
372; שולמית ח"ב 145 והלאה; J. E. vii, 664
ב. מ.

ליטא: (ברוסית או פולנית Litwa, באנגלית Lithuania): לפנים נסיכה גדולה תחת חשנתה פולין, ואח"כ נספחה לרוסיה. מתחלה נכללו בליטא רק מחוזות ווילנא וטרקוי, אך במאה ה"ג נתרבה ע"י כבוש המחוזות סביב לה עם הנסיכה זמיט (ושמוד, Samogitia). במחצית הראשונה למאה ה"ד כבש הנסיך הגדול געדימין (41–1316) עוד מחוזות ויטעבסק, קיעב, מינסק, אלנערד קייסמאט בני געדימין כבשו את משערנינאו, פאדאליא, וואליניא (1377) שהיו שייכים לרוסיה, ואז עבר גבול ליטא מים הבאלטיק עד ים השחור.

[היהודים בליטא] ראשית ישיבת היהודים בליטא היתה באיזה מקומות עוד במאה השמינית, ועשו מסחרים בין ליטא ובין מחוזות הבאלטיק ובפרט עם ראנציג והערים על נהרות ווייכסל אדער ועלבע. בשנת 997 שלח הנסיך באלעסלאוו הראשון מפולין את הבישוף אדאלבערט מפראג ללמד תורת הברית החדשה לחגים עובדי אלילים בליטא, הבישוף חתאונן כי שברים נוצרים נמכרו ליהודים בעד בצע כסף ואין בירו לפדותם. עוד נשארו רשימות חכרונות מיהודים שגרו אז בקיעב. ר' אליעזר ממאינץ במאה ה"ב מזכיר איזה מנהגים דתיים של יהודי רוסיה, היינו ליטאים (אכן העוד ע"י פראג 1710). במאה הזאת נזכר גם משה מקיעב. במאה ה"ג גרו יהודים במשערנינאו, וואליניא וסמאלענסק. בין היהודים האלה היו חכמים ויודעי חורה כנראה מן הכ"י בואטיקאן (Codex 308) משנת 1094 שהוא פירוש על תנ"ך בלשון רוסית (הלשון המדוברת אצל יהודי ליטא בזמן ההוא), ועוד כ"י משנת 1124 בלשון רוסית באוצר הספרים בורליאן, אוקספורד. במחצית הראשונה במאה ה"ד חי בטולידא ספרד חכם תלמודי בשם אשר בן סיני מרוסיה (שורת הרא"ש כלל נ"א סי' ב'; צונץ, עיר הצדק 45). הקהלות בפולין אונגריא ורוסיה היו אז קטנות ורלות, והוכרחו למנות איש אחד למלאות שלש פקידות של חזן רב ומלמד (אוד זרוע ס" קי"ג צד מ' ויטומיר 1862). אטנם אי אפשר להחליט כי הכותב או "רוסיה" היתה כוונתו ליטא כי בזמן הבינים בנו לפעמים גם גליציה בשם רוסיה, ואת רוסיה האמתית קראו בשם מאסקווא. השם "ליטא" נזכר בפעם הראשונה בשורת של ר' ישראל איסרליין, ומזכיר את טוביה שחזר מעיר גרדימא (גראדנא?) בליטא, ואומר כי בני ברית אינם שכיחים בליטא (שורת ר' ישראל ברונא ס' כ"ה, ע"ג).

[מקור היהודים הליטאים] בעת שנתרחבה מדינת ליטא חניעה לרוסיה הקטנת עד פאדאליא ואוקריינא

והחוק הפך להרבות הישוב בלייורנו ולהגדיל שם המסחר, ונתן צו בשנות 1591–1593 כי כל מי שיתישב בלייורנו, וגם היהודים בכלל, ישינו זכויות מיוחדות. היהודים הורשו ליסד סניף לקהלת פיסא ולבנות ביה"כ, ומקום לבית הקברות ניתן להם. בשנת 1597 ניתן להם הרשות לדון לעצמם דיני ממונות וקנסות, ועניני ירושה. ואם איזה מבני הקהלה מת בלא יורשים ירשה הקהלה את נחלתו. כאשר נספחה העיר לממשלת צרפת בשנת 1808 בטלה זכויות המשפטים ליהודים. ראשי הקהלה קצבו את מס החברים לשלם הוצאות הקהל. בשנת 1829 קצבו: א') לצרכי הצבור חצי פרוצענט מן ההכנסה של כל איש ואיש ועלו בערך אלף וחמש מאות לירות. ב') מס המדינה לשלם בעד הסחורות הבאות והיוצאות שמינית פרוצענט מיושבי לייורנו ורבעית פרוצענט מיהודים אחרים. ג') משנת 1767 והלאה העלו מס על מנינים שמתפללים בבתי תפלה של יחידים. ד') מס על בשר כשר. בשנים האחרונות בטלו המסים השונים וכללו כלם במס אחד בשם sussidio obligatorio. כאשר השיגה לייורנו את זכויותיה כרת הקונסטיטוציון בשנת 1780 נכללו גם יהודים בין הבוחרים והנבחרים לפקירי העיר וזלת שופטים. ובשנת 1845 הורשו לשאת איזה פקידה שבאה ע"י הבחירה.

[בתי חכנסיות והרבנים ומוסדות לצדקה] היהודים הראשונים באו לרוב מספרד ופורטוגאל שנסו מן חרדיפות. בשנת 1603 בנו ביה"כ מפואר שעורנו על מעמדו כעת. בין החכמים והרבנים שנולדו או חיו בלייורנו הם: ר' שלמה אאילין, ר' חיים יוסף דוד אוליא, ר' אליהו בךאמונ, ר' בנימין אספינו, ר' יעקב האני, ר' מלאכי הכהן, ר' רפאל מילחאל, ר' שבתי מוראים (בפילארפיה), ר' יונה נבון, ר' עמנואל חי ריקי, ר' חזקיהו דא סילוא. הרב בזמן הזה (1911) הוא דר' שמואל קולומבו כהן. בלייורנו נמצאים הרבה בתי תפלה ובתי כנסיות גדולות ואחד מהם ע"ש הרב אירנאס ואחד ע"ש הרב אוליא. החברה חסד לישראל (Beneficenza Israelitica) נוסדה בשנת 1683 לעזרת עניים ופדיון שבוים. בתי הת"ת עולים בסדרם וצביונם על כל בתי הת"ת אשר באיטליא, ובהם תתפאר קהלה לייורנו. ראשי העדה ובפרט משפחת פראנקיטי הרימו נדבתם לקרן קימת עד מאת אלפים פלורין לחסיכת הת"ת. סניף להת"ת הוא בית מדרש לרבנים (instuto rabbinico) וסניף אחר בתור נן ילדים (asili infantili). בשנת 1885 הניה שמואלי דעל מארי עזובן סכום רב לקרן קימת והקדיש פירותיו להרחבת ספרות ישראל. בית חולים נוסד בשנת 1826 ע"י שלמה אבורדחם ובני משפחתו ומשפחת פראנקיטי הוסיפו סכום גדול ובנו בית מפואר אשר חנכו בשנת 1863. חברת מוחר בתולות (maritare donzelle) נוסד בשנת 1644 לתת מוחר לכלות עניות. חברת מלבוש ערומים (vestire poveri) נוסדה בשנת 1654. מוסד

בין שני יהודים לא יבא לפני שופט העיר רק לפני שופט המחוז ואח"כ לפני בית משפט הגבוה ואח"כ לפני המלך. דיני נפשות חמורות יבואו רק לפני משפט המלך. (9) אם נוצרי יחבול באשה עבריה ישלם קנס למלך ונקז והוצאות להאומללה לפי החוק המקומי. (10) נוצרי הרצת יהודי יענש בבית המשפט בראוי ונכסיו יוחרמו לאוצר המלך. (11) נוצרי החובל באיש יהודי מבלי שפיכת דם יענש לפי החוק המקומי. (12) חרשות ליהודי לנסות ממקום למקום בכל הארץ ואם יוביל סחורה ישלם חמס הקצוב להאזרחים במקום ההוא. (13) חרשות ליהודים לחבול טחיהם ממקום למקום מבלי שילום סם. (14) נוצרי חמשהית ומאבר בית חקברות של היהודים יענש כפי החוק המקומי ונכסיו יוחרמו לאוצר המלך. (15) האיש הזורק אבנים לבית הכנסת ישלם לראש העיר קנס שני לימרות כסף. (16) היהודי אשר ימאן לשלם להשופט חקנס המכונה "וואנדיל" ישלם חקנס שהוקבע משנים קדמוניות. (17) היהודי אשר ימאן לבוא לבית המשפט אחר שהחמץ לבוא פעמים יענש בקנס הרגיל. (18) יהודי החובל בחבירו ישלם קנס כמנהג המקום. (19) היהודי ישבע שבועה על ספר החורה רק בדיני מסונות אשר המענה היא יחור מחמשים "גריווען" כסף זקוק, או בדינים הבאים לפני משפט המלך. (20) אם נוצרי נאשם בחריגת יהודי ע"י קרובי חמת אע"פ שאין עדים, יהיה נתפש ויובא למשפט לפני המלך. (21) נוצרי המאנס עבריה יענש לפי מנהג המקום. (22) אין רשות לסגן הוואיוואדע (פקיד העיר) להזמין איזה יהודי לבוא לפני לבית המשפט מבלי טענה מפורשת בכתב. (23) הדברים הנגעים ליהודים ישפטו דיני ישראל בבית הכנסת או בבית דין אשר יקבעו היהודים. (24) אם הנוצרי משלם חקרן שלוח על המשכון ואינו משלם הרכית, ירחיק לו היהודי הזמן לפרעונו בכתב מפורש, ואחר הזמן חייב לשלם רכית על הרכית. (25) בבית יהודי לא יתאכסנו אנשי החיל. (26) אציל המלוה כסף מיהודי באחריות נחלתו, אם אינו משלם ההלוואה בזמן הפרעון החרשות ליהודי להחזיק בנחלת האציל מבלי מפרע. (27) הגונב ילד יהודי יענש כמו גנב. (28) אם המשכון שנתן חנוצרי ליהודי לא יעלה בערכו לסכום שלה ממונה החרשות ליהודי למכור המשכון בתוך השנה, אחר שיערכנו הוואיוואדע. ואם מחיר החפץ יותר מחלואה ישא את המשכון עוד שנה אחת ויום אחד ואח"כ יחזיק היהודי בהמשכון לעצמו. (29) אין רשות לאדם לבקש לפדות המשכון ביום טוב של היהודים. (30) נוצרי הלוקח בחזקה איזה חפץ שנתמשכן בעד יהודי, או הנכנס לבית יהודי נגד חפצו יענש כגונב מאוצר העיר. (31) אין רשות לשום אדם להזמין יהודי לבית המשפט רק לחמלך או להוואיוואדע. (32) אחרי שהוכיחו האפיפיורים באגרותיהם כי היהודים נוהרים מלאכול דם אדם וגם דם בהמת וחיה ע"פ חוקי תורתם, לכן אסור להאשים

מצד דרום נתחלקו או היהודים לשתי מחלקות לא רק במנהגיהם אך גם במבטאם, כי היושבים בדרום מבטאם שונה מהיושבים בצפון לימא (ע"ע מבטא). ומה נראה ברור כי משני מקורים מתאם. ואם גם נניח כי מקור אחד ממערב אשכנז ופולין, מקור השני בודאי ממזרח: מארמניא, בוספורוס, קרים ועוד. [זכיות היהודים בלימא] מבצ היהודים בקיעב ובואליניא תחת געדימין (1321) היה טוב, וחיו בשלום ובשלוח בין שכניהם הליטאים, כנראה מסופר רוסי המספר כי כמות וולאדימיר וואסילקאוויטש בעיר וולא-דימיר וואליניא הספידוהו היהודים "ויתאבלו עליו כמו על חורבן ירושלים". גם אחרי אשר ישב על כסאו נכדו וויטאלד (1341) נמה להם חסר, ואחרי שנים רבות נתן זכיות מפורשות ברשיון מיוחד מיום 1 יולי 1388 ליהודי בריסק, ואח"כ ליהודי מרוק, הוראדנא (1389), לוצק, וולאדימיר וערים אחרות. בעת ההיא החלו יהודי לימא לבוא כרכרים עם היהודים מפולין. כי אחרי מות המלך קאזימיר הגדול (1370) הורע מצב היהודים ע"י נגישות ורדיפות של הזואטים אשר חשפעחם היתה אז רכה בחצר המלך. ולכן השתדלו יהודי פולין להתאחד עם יהודי לימא כדי לפעול על לב וויטאלד לתת להם זכיות טובות, ופרי אחרותם והשתדלותם היו רכרי הכרית בכתב שנתן להם. תחלת דבריו המה: "בשם ה' אמן. כל דברי בני אדם אם לא נתבררו ע"י עדים ולא נחתמו בכתב, יחלופו ויעברו וישכחו ממנו. לכן, אנחנו, אלכסנדר המכונה ג'ב וויטאלד וכחסר אל הנסיך הגדול מלימא, ומושל על בריסק, לוצק, וולאדימיר ומקומות אחרים, מורעים ע"י ספר הכרית הזה לדור הנוכחי ולדורות הבאים, כי אחרי שקלא ומריא וישוב הדעת עם אצילינו, נמרנו אומר לתת לכל היהודים הנמצאים על נחלתנו, הזכיות והרשיונות שנוכרו פה בספר הכרית": התמצית של חל"ז פרקים מדברי הכרית המה: (1) בכל דין שיש בו עונש הנוף או אבדת נכסים, אם היהודי הוא הנשפט צריכים שני עדים, אחד נוצרי ואחד יהודי להאשימו ולא יתעיל עדות של הנוצרי לבד. (2) אם הנוצרי טוען כי נתן משכון ליהודי והיהודי בפר בכל, ישבע היהודי שלא קבל המשכון ויפסור. (3) אם הנוצרי אומר כי קבל על המשכון סכום פחות מאשר טוען היהודי, ישבע היהודי כמה היה הסכום ויהא נאמן. (4) אם היהודי טוען שהלוה כסף לנוצרי ואין לו עדים, אז חשבוה חל על הנוצרי ויפסור. (5) החרשות ליהודי לקחת משכון מהנוצרי כל דבר שהוא, זולת בגדים מגואלים בדם או דברים שמשחמשים בהם לעבודת האמונה. (6) אם מודה הנוצרי כי המשכון שנתן ליהודי הוא גנוב מנוצרי אחר, והיהודי נשבע כי הוא שונג ולא ידע מזה מאומה, אינו חייב להחזיר המשכון עד אשר יקבל הסכום שהלוה עליו. (7) אם נגנב המשכון מרשות היהודי או נשרף בתוך יתר מטלטליו ישבע ויפסור. (8) דין ודברים

בפולין בנו יאחז אלכסנדר, ובנו הצעיר אלכסנדר יאנעלאן משל על ליטא. מתחלה היה אחוז ישראל ואישר את הזכויות שהיו להם מכבר וגם חוסף עליהם איזה זכויות. את חובות אביו ליהודים שלם במקצת, ומנה יהודים למוכסין בערים שונות. אך פתאום שנה את מעמו והציא נזרה לגרש את היהודים מליטא (אפריל 1495). כנראה היתה סבת הנזרה ברי לשמטת החובות הרבים ליהודים שהייבו הנוצרים ובפרט תאצילים. הגולים החישוב בערי פולין והקראים החישוב בעיר ראמנא בפולין. בשנת 1503 כאשר עלה אלכסנדר על כסא המלוכה בפולין נתן רשיון ליהודים לחזור לליטא ולחשוב שם בשלה ויתן צו לחתור את רכושם ולשלם להם החובות הישנים. מצב היהודים הוטב ביותר כאשר מלך אחריו אחיו הצעיר זיגיסמונד הראשון (48—1508). הוא השיב ליהודים את זכויותיהם שהיו להם בימי וויטאלד, ופטרם מלשלם מס 12 קאפ' גראשען לנלולת בכל שנה. גם הוא מנה יהודים למוכסין, וביניהם מיכאל יאסעפאוויטש. בשנת 1508 מרד הנסיך גלינסקי נגד זיגיסמונד ועשה קשר עם מושלי מאסקווא למסור את פולין וליטא לממשלת רוסיא. בין הקושרים היו שני יהודים איצקא ובערעק מבריסק אשר עזרו לו בכסף וביריעות בעניני המדינה. אך מיכאל יעסאפאד וויטש התזיק בזיגיסמונד והחרים את איצקא ובערעק בשופר לפני כל הקהל. ובעד אמונתו זאת נתמנה לראש על היהודים, (1512). אבל לא היה רב הכולל כאשר חושבים איזה מכותבי הקורות בליטא. בשנת 1540 הוציא מומד אחד קול כי רבים מהנוצרים התניירו חוסים בבתי היהודים. זיגיסמונד עשה חקירה ודרישה ומצא כי העלילה בשקר יסודה. אנוסמט תבן היחירי לזיגיסמונד נתמנה לנסיך חגדול על ליטא בשנת 1544, ובמות אביו ירש כסא המלוכה בפולין בשנת 1548 בתור זיגיסמונד השני. הוא חתנה עם היהודים ברוח חפשי וסבלנות יתירה, ומשפט אחד להם ולנוצרים. נכבדי היהודים היו מכונים „פאני“ (אדונים) בזכרונות הממשלה, ומהם היו תנורים חרב כמו אצילי העם. ר' מענדיל פראנק הרב מבריסק נקרא „פקיד המלך“ ושמאלי איוראעלעוויטש נתמנה ציר להנציב בוולנא. עד אשר התקנאו בהם האצילים הפחותים (שליאכצ'י). [התנגדות ליהודים] השנאה ליהודים בליטא התעוררה ע"י הקנאה של השליאכצ'י בקנאתם לעשירי היהודים ובפרט בעלי המוכסין אף כי רבות פעמים התאמצו לחיות בעצמם חוכרי המכס ואבדו כספם בעסק הזה. גם התעוררה אז קנאת הרת הכללית למארטין לותיר וקאלוין מבעלי הריפורמציון וליהודים בפרט. בשנת 1564 נאשם ברנט אברהמאוויטש שהיה מנהל חשבונות בבית יצחק באראדאווקא בעל המוכסין, בעלילת דם כי רצה ילד נוצרי. אך אחד חקירה ודרישה יצא משפטו לאור. שנתיים ימים אח"כ באו שני משרתים בבית באראדאווקא בעלילת כוזא, אך זיגיסמונד עמד

את היהודים בעלילת דם. ואם נאשם יהודי כי רצה נפש ילד נוצרי צריכים להיות עדים לדבר לא פחות משלשה נוצרים ושלשה יהודים. ואם לא יוכל הנוצרי להוכיח בעדות נאמנה כי היהודי אשם ברציחת הילד, אז יענשו את הנוצרי המאשים באותה עונש שהיה היהודי נענש אם היה נמצא חייב. (33) חלואות שהייבו נוצרים ליהודים צריכים הם לשלם עם רבית. (34) נוצרי המשכין סוס באתריות חלואה שמלוה לו היהודי צריך להעמיד אצלו הסוס לאור היום, ואם מוען נוצרי אתר כי הסוס נגוב ממנו, ישבע היהודי שהשכינו אצלו ביום ויפטור מלהחזירו. (35) העושים ממכעות המדינה אסורים לתפוש היהודים אם נמצא בידם ממכעות מוזיפות מבלי ידיעת פקיד המלך, או שלא בפני אורחים חשובים. (36) נוצרי אשר לא יבא לעזרת יהודי שכנו הקורא אליו לעזרה בלילה יענש לשלם שלשים זהובים (זלאטי). (37) רשות ליהודים לקנות ולמכור כמו הנוצרים, וכל אשר יפריע מעשיהם יענש ע"י הוואיוואדע. הפרקים האלה שנערכו שלא כסדר וגם נשנו באיזה מקומות מוכיחים כי לא נכתבו בפעם אחת רק נעתקו מספרי ברית שונים שנתנו מושלים אחרים מקודם. כמו זכויות קאזימיר הגדול וע"י באלעסלאוו מקאליש ליהודי פולין. וקודם לזה הזכויות של הענר מגלוגא (1251), המלך אטמאקאר מביהם (67—1254), ופרידריך השני (1244), וזה האחרון יסד זכויותיו על ספר הברית שכתב הבישוף משפיער (1084). ברית וויטאלד נשתנה בפרט בפרקים ה' כ"א כ"ב ל"ג ל"ד ע"י השתנות תנאי החיים והכלכלה של היהודים בליטא. כי היהודים האשכנזים ומאלה שבאו לפולין התעסקו לרוב בהלואות, ויהודי ליטא התעסקו בתכירות גם באומנות ועבודת האדמה.

[תחת מושלים שונים] אחריו מות וויטאלד היה סווייריגאילא הנסיך הגדול על ליטא (1430), אשר מנה למוכסין את היהודי שאניא (שכנא?) על וולאדימיר והיהודי יאצקא (יצחק) על בוסק. סווייריגאילא נהרג וימשול אחריו הנסיך הגדול קאזימיר יאנעלאן (92—1440). וגם הוא נטה חסד ליהודים כמו וויטאלד. בשנת 1441 נתן להקראים בטרקוי זכויות שוות עם הנוצרים ואחוזת קרקע לצרכי הקהלה במתנה. הקראים תאלה באו מקרים בסוף המאה ה"ד ואז כבר ישבו שם יהודים רבנים (ע"י גרעץ ד"ר העתקת שפ"ר ח"ו 225). מושלי ליטא לא הברילו בין קראים ורבנים ויכנו שניהם בשם „זשידי“ (יהודים). בשנת 1486 נתמנו שמחה קארוומשיק, צרוק וצמח דניאלאוויטש ועוד איזה יהודים לבעלי מוכסין בערי קיעב. ווישענאראד וויטאמיר על משך שלש שנים, וכן נתמנו אז יהודים למוכסין בערי בריאנסק, גראדנא, מערעץ, בריסק, דראה-מישין, ביעלסק ולוצק. היהודים התפתחו את מסחר הארץ עם מחוזות הבאלטיק ופרוסיא. קאזימיר נשאר חייב סכומים גדולים ליהודים. במות קאזימיר (1492) מלך אחריו

הכהן (השי"ך) אומר עליו, "כי היה מלך ישר מחסיד אריה ונטח חסד ליהודים".

[אחר גזירות ת"ח] המדיבות והקטמות בין היואיימים, הקתוליקים חיונים ואצילי פולין בעלי האתחות פתחו אש שנאת הדת ועשו את היהודים לשעיר חטשלה כאשר נתעוררה מידת הקוזקים (ע"ע) ע"י המעלנצקי. קהלות ישראל בליטא נתרששו ונתרללו מאד, והיהודים שנלו ממקום למקום לא מצאו מנוח ונשארו עניים מרודים גם אחרי שובם למקומם הראשון כאשר שקמה הארץ. עוד קודם לשנת ת"ח היו גזירות ורציחות בליטא, כנראה משורת "גבורות אנשים" מר' מאיר, אביו של השי"ך, שהיה רב במיקטין, וכתוב בשנת תצ"ח (1638) מתפחד הגדול לרגלי המהומות והגזירות בליטא, והסכימו ראשי הקהלות להתאמץ יחד, "וגדור על כל בני ברייתנו חרדים במדינת ליטא" להתענות כל שני חמישי ושני במשך ששה שבועות (שם דף ל"ח ע"ב דפוס דעסוי תנ"י). יאהן קאזימיר (1648—1668) התאמץ לתמוך בירי היהודים ויתן להם תנחות רבות. המלך מיכאל ווישניעוועצקי (1669—1673) נתן צו לחזק את כח הקהל ולמסד פושעי ישראל בירי ראשי הקהל לקנס לעונש ולחרם. באמרו: "יען כי רב עתה מספר החוטאים מבני ישראל נגר השליאכצי ונזרים אחרים ועייז תתרבה השנאה לישראל, והאצילים מגינים בעד החוטאים האלה. לכן נותן המלך רשות לראשי הקהל לחזמן את החוטאים לפני בית דין ולענוש אותם וגם להחריםם". המלך יאהן סאביעצקי (1674—1696), לבקשת היהודים מבריסק (1676), נתן רשות לרב העיר ר' מרדכי בעניאשעוויטש לרדן דיני נפשות קנסות ועונשין בקהלתו. (ע"ע קהל). ע"פ הרשיונות האלה נתחזק כח ב"ד וכן התורה בישראל בליטא. כן היה מצב הרוחני של היהודים בליטא עד אשר נתחלקה פולין בפעם השנייה (1793) ומדינות ליטא באו תחת יד רוסיא.

[ועד מדינות ליטא] ועד הארצות בליטא בשנת 1623, ע"ד ועד אדכע ארצות בפולין שמדכוו היה בלובלין, התאחדות הקהלות בליטא היתה בשביל פרעון המס שהושם על הקהלות ע"י ויניסמונד השלישי משנת 1613 ואילך (סכום המס היה תשעת אלפים זהובים לליטא ושבעת אלפים לפולין מדי שנה בשנה). עד שנת 1652 היו שלש מדינות או קהלות באונורה, והן: בריסק הוראדנא ופינסק, ומשנת 1652 נוספה עליהן קהלת ווילנא, ואח"כ גם קהלת סלוצק (1691). שם הועד היה, "ועד המדינות הראשיות דליטא", ולרוב התאספו בבריסק וגם בסעלץ. בהאספות האלה עשו חרבנים והפרנסים הנאספים תקנות למובת הכלל אשר תכליתן היתה: א' להגדיל תורה ולהאדירה ע"י ישיבות; ב' לעמוד על המשמר לחרחיק רעה מעם ישראל מחמת הצוררים והמסורים, להעביר עלילות שוא. לסתום פיות המסמרינים, ולעשות חשתדלות בין השרים

לימינם ולא נתן לשונאי ישראל להפק זממם. בשנת 1566 ניתן הרשיון להאצילים להתאסף ולהשתתף בעשיית חוקים למובת הארץ. בין החוקים שהציעו היה חוק שהיהודים לא ילבשו בגדים יקרים, ולא ישאו שלשלת של זהב ונשיהם לא ישאו תכשיטים. היהודים לא יעשו פמודי צצים של כסף על חרבם ועל חנותיהם. ובגדיהם יהיו שונים מבגדי הנוצרים, וישאו כובע צהוב על ראשיהם ונשיהם ישאו מטפחת צהובה על ראשיהן כדי להכירם שהם יהודים ולהבדילם מן הנוצרים. אך המלך לא שמע אליהם ולא הסכים להחוקים האלה, ולא אבה להגביל הזכויות שזכו בהם היהודים ע"פ ספר חברית אשר בידם. תחת ממשלת סטעפען באטהארי היו היהודים בפולין ובליטא חיי מנוחה. הוא עשה חוק בשנת 1576 לענוש קשה כל מוצאי דבה של עלילת הדם ומחללי קרש הנוצרים, וכל המאשימים יהודים בעלילה הזאת בבית המשפט בעדות שקר יענשו עונש מות. הוא אישר את זכויות היהודים מכבר. המלך ויניסמונד השלישי (1587—1632) במשך מלכותו הארוכה היה מתחלה נומה לצד הסבלנות בנוגע ליהודים בפולין וליטא, אך תנוכו ברת היואיימית גברה עליו באחרונה לשנוא את היהודים ולהגביל זכותם. היהודי שאול יודיק מבריסק היה מוכסן המלך (1593) והשתדל הרבה למובת היהודים בליטא ולהצדיקם מול הסוחרים הנוצרים אשר התחרו תמיד עמם. לדעת ברשאדסקי, שאול יודיק זה הוא שאול וואהל (ע"ע) יריד הנסיך ראדיוויל ולפי ההגדה נבחר שאול למלך פולין בליטא. בשנת 1597 נתן ויניסמונד לאזרחי וויטעבסק משפטים טובים והוציא מכלל האזרחים את היהודים, ולא הניחם לשבת שם בקביעות. גם נזר על היהודים שלא לבנות בית הכנסת מבלי רשיון המלך. ונתן חוק להעלות את מומרי ישראל למעלת רחנים בשם "אצילי ירחשלים", אבל אצילי פולין התנגדו לדבר הזה והמלך הוכרח לבטל את החוק. המלך לאדיסלאב הרביעי (1632—1648) לא היה קתוליקי אדוק ולא אהב את היואיימים. הוא התאמץ לעשות שלום בין הכתות הדתיות השונות. ביום 11 מארץ 1633 אישר את זכויות היהודים בליטא מימי קדם. ויתן צו כי דין ודברים בין יהודי ונוצרי יובא לפני הוואיווארע חקני העיר ולא לפני השופטים שהיו שונאי ישראל. אבל בהיותו מטבעו קל הדעת לא יכול לעמוד לפעמים מול השפעת הכמרים והסוחרים הנוצרים שקשה להם ישוב היהודים. ונגד רצונו חידש את חוק אביו לגרש את היהודים מאמצע העיר מאהילעב למקום מיוחד בתחתית העיר, והגביל את זכויות היהודים בוילנא. גם נתן צו שלא יראו היהודים בחצות העיר בימי חג הנוצרים, ורופאים יהודים לא ידפאו חולים נוצרים, וגלב יהודי לא יגלה נוצרי. אבל האצילים עמדו לימינן היהודים ובזמן מועט נשתכחו החוקים האלה. בכ"ז היו היהודים מכירים מובת למלך לאדיסלאו, ור' שבתי ב"ר מאיר

באיש חבקי במיב משא ומתן. דבר שלא יכלו הגרים לעשות בעצמם. אולם כאשר עברה ליטא לידי רוסיא ירדו האצילים מנכסיהם, ופקודה יצאה מקסרית יעקאטרינא השניה לכלי להחכיר האחוות היהודים. בכ"ז לא יכלו האצילים הנשארים לעשות דבר מבלי אמצעות יהודי, ומאשר נאסר להם למסור ליהודי שטר חכירה לא נמנעו למסור לו החכירה בעל פה, והיהודים סמכו על האדונים והאמינו אותם כי לבבם שלם עמם ולא ישלמו רעה תחת טובה. ע"ז יעידו דברי חרב ר' דוד שלמה אייבשיץ (בעל לבושי שרד) שחי בתחלת המאה ה"ט. ויאמר בתשובתו "נאות דשא" סי' ס"ו: "כיון רבעתים חללו המנהג אצל כל האדונים שאין נותנים כתב אורינדא עבור הפקודה מחקירה לכלתי יחזיק שום יהודי אורינדא, ומחמת זה מנתנם שהיהודי השוכר אורינדא נותן להארון שטר חוב (ועקסל) בעד כל דמי השכירות, ומחזיק האורינדא וכו'. עיקר קניית האורינדא אצל כל השלמונים רק חכאת כף ועל סמך זה עוקרים (היהודים) דירתם ועוסקים באורינדא והשלמונים אינם משנים דבריהם זולת אחר מני אלה". ומסוף לאמר "וארבה הם (השלמונים) מטיבים תמיד עם היהודים בכל אופן". עם ירדת האצילים ירדה גם פרנסת היהודים בכפרים. בימי הקיסר ניקולאי הראשון החלו איזת יהודים להתעסק בעבודת האדמה שנתנה להם הממשלה, אך האדמה שנפלה בחלקם לא היתה פוריה ולא הצליחו במעשיהם. היהודים היושבים בערים יתעסקו במסחר וחלק גדול מהם יתחשבו בין בעלי מלאכה ופועלים. בליטא נמצאים עניים מחזירים על הפתחים יותר ממדינות אחרות שגרים שם יהודים, ובכלל חיי היהודים בליטא מעצבים סאר, ולכן כמעט הרוב מיהודי ליטא נודדים מארצם וחלכו מתחלה לאשכנז ולמדינות אחרות, ועתה מניחם מעדות לאמריקא. ע"ע פולין; רוסיא.

ביבליוגרפיה: בן ציון כ"ף, לקורות היהודים ברוסיא פולין וליטא, ברלין 1899; לתולדות היהודים בליטא במאה החמשית לאלף השש, יובלשריפט תהלה לרוד קויפמאן, ברעסלין 1900; תולדות גדולי ישראל בליטא, כנסת הגדולה ח"ב 125, ח"ג 86; היהודים והיהדות בליטא חשלה ח"ב 177; בערשאדסקי, ליטאווסקי יעוורעי (רוסית) פטרבורג 1883; הרכבי, רוסישע רעווי חלק כ"ב וכ"ג פטרבורג 1888—4; רעגעסטי אי נאדריסטי ח"א פטרבורג 1899 רשימות וזכרונות של הרשות; J. E. VIII, 118.

א.

לייפציג: ע' ליפסיא

ליכטענשטיין, חלל (ברית: ל"ש): רב וסחר; נולד בעיר ועטש אונגריא בשנת 1815 ומת בקאלאמעא גליציה "אייר חני"א (1891). הוא למד בישיבת ר' משה סופר בעל חתם סופר, והיה חתן הגביר ר' יחיאל שלעווינגער בנאלאמא. ר' חלל נתמנה לרב במארגארעמעהן (מענט-מארגיט) בשנת 1850. ארבע שנים אח"כ נבחר לרב בעיר קלויזענבורג, אך

להסתלק הרגלים המתחמים על היהודים; ג') לחשנית על הקהלות ועל יחידים שלא יחללו, במעשיהם שם שמים; ד') לעשות חלוקה נכונה במסים וארנוניות בין הקהלות ובעלי הבתים; ה') השתתפות וערכות בערכי הצבור וצרכי הכלל; ו') חזקת הישוב, לבל יסיג איש את גבול רעהו; ז') תמיכה לעניים בכלל ולעניי א"י בפרט. (ע"ע תקנות). ר' מרדכי יפה בעל הלבנונים קורא את בעלי האסיפות "מאורות הגדולים... ראשי גליות אריאל העומדים על משמרת... פרנסים וראשים ומנהיגים שלש ארצות יצ"ו ועמדותיהם בראשם בעלי תריסים ראשי ישיבות אשר כל בית ישראל נשען עליהם, מחזיקי כל ברק, חמה חגבורים המאירים והבהירים, היושבים ראשונה במלכות" וכו' (א' אדר ש"ע"ב, שו"ת מהר"ם לובלין סי' קכ"ה). הרבנים הראשונים בפולין וליטא בזמן ההוא חיו: ר' מרדכי יפה אב"ד בעיר פוזנא, ר' משה אב"ד דנליל קראקא, ור' ליב אב"ד בעיר בריסק וכל מדינת ליטא, והרב ר' יוסף אב"ד דלובק וכל מדינת פאדאליא, ואחריהם נמשכים כל יתר ראשי הישיבות של כל ארצנו" (שם סי' פ"ה).

[מספר היהודים בליטא ומצבם החומרי] בשנת 1569

חיה מספר היהודים בליטא מאת אלפים ועשרים אלף, ובשנת 1792 חיה מספרם קרוב לרבע מיליון. כל עניני המסחר והאומנות היה בידי היהודים, והיו בעלי מוססין להמושלים. יהודים רבים גרו אז בכפרים והיו חוכרים להאצילים, ובעלי האחוות האלה הכירו את התעלות שמביאים להם היהודים. מהחכירות הזאת שנודעה בשם "אורינדא" התפרנסו משפחות רבות מישראל בליטא. החכירות היו על מכירת פרי שדותיהם וגניהם, וגם חכירת חרשיון לעשות יין שרף שבר או משפאוי (מין משקה), ומשכבה ג' שנים (ע"י שו"ת מהרש"ל סי' ל"ה; ושו"ת שארית יוסף סי' י"ז). בשו"ת הבי"ה (שנת סי' ס') יש נוסח התקנה בדבר חסנת גבול האורינדא בליטא: "הנה מאשר ראינו מהזיקות שגורם איש לרעהו לחעלות ברמי חכירת האורינדא ולקפח מחיתו של חברו ומאבר עצמו לדעת ג"כ, ע"כ גורנו והסכמנו שכל מי שהחזיק באורינדא ג' שנים או יש לו כתב אורינדא של ג' שנים אף שלא החזיק בה, שוב אין רשות לחברו להשיג גבולו כל ימי חייו". בשו"ת הנ"ל (סי' ס"א) יעשה חילוק בין מכירה של יין שרף לחכירה של משפאוי, ויאמר כי דין חזקה באורינדא נהוג רק ביין שרף אבל במשפאוי אין בו חקנה, ואררבה גורשלא לשכור שום יהודי המשפאוי כי חיתה הסכנה גדולה מצעקת הגוים וכו'. ובר מן דין אינו דומה לחכירת יין שרף שהחוכר הראשון מוציא התאות בבנינים ובכמה דברים ומלצין (השעורים שעושים ממנו חשכר) ובלי ספק היה מגיע היזק גדול לחוכר הראשון וכו'. גם היה היהודי בכפרים "חמשביר" והסרסור בין האציל והאכרים והיה עושה מעשיו בחשבון ודעת

שכל מטרתם חיתה רק למצוא תן בעיני העמים ולהתרמות לחם או להיות "יהודי בבית ואדם בחוץ". כיא לחלל תומרות האחרונים והמנהגים שנחישנו ואינם מתאימים עוד עם חיי העם בזמן הזה. וכשבא לחלל בקש למצוא איזה קרמון לסמוך עליו (עי' מאמרו ארחות החלמוד בחמליץ 1868). הוא נלחם עם הרבנים האדוקים אך הגין על החלמוד והמאור שבתורה. עכ"פ חיתה כונתו רצויה ונזכה חאמת דרכו, כי בבואו לארעסא (1869) והתבונן כי חיים חזקים יותר מהדת ונערי בני ישראל אינם נזקקים כלל לתקונים, החחיל לפתור פן "רוח השרלמנזמוס והכפירה הנמהרה ישא את רוח חלאום שלנו והיה ככלי אובד" (ח"ג, ח"ב), ומדבר על אדות ההפקרות בארעסא במלים יותר מרים משדבר לפניו על מורדי האור שבעירו. ואחרי אשר נזכה בארעסא כי ישועת עם ישראל נמצאת לא בתקונים דתים כיא בתקונים חומרים, כלומר בחטבת מצבו הכלכלי ומעמדו הסוציאלי, אז התחיל לכתוב את מאמריו: "משנת אלישע בן אבויה" באספת חכמים ובהקול, ולא הסתפק ברעיון הסוציאלי שהוא חלכתא למשיחא כי חפץ היה למצוא בעד עמו תשועה תכופית, וידבק ברעיון יסוד מושבות ליהודי רוסיא. ולחוציא הרעיון לפעולה כתב מאמרים רבים בעברית ורוסית. הפערות ברוסיא בשנות השמונים עשו מחפכה ברוחו, ונזכה לדעת כי אין תקוה לעמו בארצות גלותו רק בארץ אבותיו (עי' ראסווינעט שנת 1881 גליון 41, 42). ויהי לחובב ציון, ולא חדל ללחום בעד הרעיון הלאומי עד יום מותו. בחשתדלותו ופעולתו היה דר' ל' פינסקר לחובב ציון שנועד בחבורו, "אמאעמאנציפאציא", ונוסדה בארעסא, "החברה לתמיכת היהודים עובדי ארמט ובעלי מלאכה בסוריא ופלישתינא" (1883) שחיה מזכירה מאז נוסדה עד יומי האחרון. אחר תקונגרים הראשון של הציונים בבאזיל נעשה ליליענבלום לציוני מדיני ונלחם קשה נגד "אחד העם" וחבריו הציונים הקולטורים.

[ספריו] מלבד הרבה מאמריו ושיריו שכתב בעברית יתודית ורוסית שנרפסו כמעט בכל העתונים והמאספים לבני ישראל (שירו הראשון נרפס בראש חספר "הערות ותקונים לתשובות הגאונים והדיוואן, חוצאת מקיצי נרדמים ליק 1866). חבר חספרים האלה: "קהל רפאים" (ארעסא 1870); "חמאת נעורים" ב"ח (וין 7—1876); "א וואראזשעניי יעוורייסקאוא נאראדא" (תחית העם העברי על ארמט אבותיו, ארעסא 1883); "זרובבל" דראמא היסטורית ביהודית (שם 1888); "דרך לעבור גולים" (ווארשא 1899); "דרך תשובה", להורות כי המחבר חזר טמה שכתב לפניו בחטאת נעורים (שם); "פיאט מאמעני" מאוז ושזשני מאיפעיא" (חמשה מומנמים בחיי משה, שם 1901). אחרי מותו יסדה החברה חנ"ל קרן קימת בשמו בכדי לח"ל ספרי חנוך ולמוד בעברית, וחבריו הסופרים בארעסא חוציאו לאור את כתביו שסדר

הרב חנלי ר' אברהם פרידמאן לא חניחו לעמוד על משמרתו, ושב למארגארעמחען. בשנת 1867 נקרא להיות רב בסיקסא, ושנתים ימים אח"כ השחקע בקאלאמטא עד יום מותו. ר' הלל היה מוכן תמיד ללחום מלחמת חרת נגד המתחדשים, והוא היה בראש האספה בעיר נאז'רמיהאלי למחות נגד יסוד בית מדרש לרבנים בבוארפעשט, ויבקש את חממשלה למנוע את בנין חסימינאר. הוא היה מסוקירי החסידים וצדיקים. ר' חלל היה מעורר את העם לתשובה ע"י דרשותיו הנעימות. הוא חבר ספר "משכיל אל דל" (לכוב 1867), "אבקת רוכל" ב"ח (שם 1883), "עת לעשות" ב"ח, "סקרי דרדקי", "בית הלל". וכמעט כולם כוננו נגד הרפורם.

ביבליוגרפיא: חירש העללער, בית הלל, מונקאטש 1898; זכרון לראשונים גרולי סיגעט; פאר חכמי מדינתנו. י"ג"ר

לילה: ע. יום ולילה ליל שמורים: ע' פסח

ליריען, אפרים משה: צייד; נולד בדראד האביטש גליצא בשנת 1874. תחלת מעשהו היה בבית אומן לכתוב מודעות על פתחי בתי מסחר, אח"כ למד בחאקאדמיות בקראקא ומינכען והעתיק משכנו לברלין. ליליען הוא צייר נפלא בעם עופרת על הגליות. ציוריו הם קיים ניכרים ורשימות מצוינות, מחשוף הלבן מצעיף שחור, ובזה הוא יחיד במינו. ברוב ציוריו שפוף רוח כהה והתפעלות הנפש, אך יש מהם המעוררים רצון טוב ושחוק. כמעט כל ציוריו נוגעים לעניני היהודים, ויש מהם לציונים. ציוריו המשובחים נקבצו בספר J. E. (1900). הוא רשם סימני הכרה לספרים (Ex Libris=מספרי) וביניהם על ספריו, ועל ספרי ראובן בריינין ועוד. נכבדים הם בפרט ציוריו על ספורי חתנ"ך.

ביבליוגרפיא: אסט אונד וועסט; יידישע קינסטלער; J. E. VIII, 85.

ב. מ.

ליליענבלום, משה ליב: סופר ומחבר ועסקן בעניני הצבור; נולד בקייראנו פלך קאוונא כ"ט תשרי תר"ד (1843) ומת בארעסא ג' אדר א' תר"ע (1910). מאביו (שם משפחתו הערליכמזאהן) למד חשבון תקופות ומזלות (חמאת נעורים ח"א 15). בהיותו בן י"ג יסד חברה עין יעקב (שם 14) ובן מ"ז נשא אשה והתישב בוילקאמיר. בשנת 1865 יסד ישיבה בוילנא (שם 58). רוח החשכלה נתעוררה בקרבו ע"י כתבי מאמו ומ"א נינצבורג, והחלים בדעתו לעמוד בראש הלוחמים או להטיב ולחקן נצב עם ישראל הרוחני. והשתקע ראשו ורובו במלחמת ההשכלה בסוף שנות הששים וראשית שנות השבעים. אבל הוא לא נתכוון להרוס לעקר ולעזער כיתר, "המתקנים" שבמערב אירופא

וערך זמן קצר לפני מותו.

ביבליוגרפיה: ספרי ליליענטהאל הנ"ל; מאקאלאו, ספר זכרון; העולם שנת תרע"ג גליונות 5, 9; השלח כרך כ"ב; לוח אחיאסף 1898; ברויטשעווסקי דור דור ווארשא 1901.

ז. פ.

ליליענטהאל, מנחם (מאקס): רב פורט, ומורה דרכי החנוך הסודי; נולד במינבען 6 נאוו 1815 ומת בסינינאמי אמריקא 5 אפריל 1882. הוא גמר חוק לסודי בהאוניברסיטא במינבען ויצא משם בתואר דוקטור לפילוסופיא בשנת 1837. בשנת 1839 נתקבל למורה בבית הספר בסדר מדעי בעיר רינא קורלאנד. הוא פתח את בית הספר בדרשה בשבח ניקולאי הראשון והקיסר כבדו במסע עם אכן יקרה לסתנה. הנסיך אובאראוו, השר לעניי הלסוד הכללי ברוסיא, קרא את ליליענטהאל לפטרבורג והציע לפניו את חפץ הממשלה ליסד בתי ספר ליהודים בכל מקום מושבותיהם ברוסיא לחנוך האמונה וללמוד ידעיות כלליות. ליליענטהאל נשלח במלאכות הרשות לרבר על לב ראשי הקהלות להוציא את מחשבת הממשלה לפועל. אך הרבנים ויודעי תורה חשדו את ליליענטהאל במינות, ובי כוונת הממשלה היא התבוללות ונצרות. התאמצות ליליענטהאל עלתה בתוהו וישב לפטרבורג סבלי לבצוע מעשהו, ויתעץ עם הנסיך אובאראוו לקרוא אספת רבנים לפטרבורג ולתכלית הזאת הוציא קול קורא „מגיד ישועה“. בין הרבנים הנאספים היו: ר' יצחק בן חיים ר"ס בוואלאוו, ר' מענדל שניאורזאהן מלובאוויטש, ר' בצלאל שמערן מאדעסא ור' ישראל היילפרין מבערדיטשוב. ליליענטהאל התוכח עמם להוכיח כי ההשכלה לא תתנגד לאמונת ישראל, אך ר' בצלאל שמערן הראה כי ליליענטהאל אינו מבין מה שכתב בתלמוד. בשנת 1842 נשלח לאדעסא ושם נתמנה לרב הממשלה. אך בראותו כי לא יוכל לפעול סאומה ברוסיא. החלים לעזוב את הארץ פתאום (1844) ויסע לאמריקא, ונתקבל לרב ודרשן בקהלת אנשי חסד ואח"כ בקהלת שער השמים בניו יארק. גם שם לא מצא מנוח כי בני עדתו התנגדו לרעיונותיו חקיצנות בעניי חדת ונתפטר ממשרתו בשנת 1850, ופתח בית ספר דתי לנערים. בשנת 1855 העתיק משכנו לסינינאמי ויהי עוזר להעורך American Israelite שהו"ל וויין. ונבחר שם לרב בקהלת בני ישראל. וויין מנהו למורה ואח"כ לפרופיסור בבית מדרש הרבנים. ליליענטהאל הו"ל מאסף בלשון אנגלית Hebrew Review ותתן Sabbath School Visitor, ובלשון אשכנזית „פרייטייט תווד“. גם תבד שירים בלשון אשכנזית „פרייטייט פריחלינג אונד ליעבע“ (1887), ואיזה ספרים בכ"י. ביבליוגרפיה: לקס אמרים חוספה להמליך 1888 עד 86; המפרס עד 186, 198; ליליענטהאל מסעי ברוסיא בעתון Israelite שנה ראשונה ושנית.

ז. פ.

לילית: שם שידה המושלת בלילה. על לילית במקרא: שם הרגיעה לילית (ישעיה ל"ד י"ב) מפרשים הראב"ע והרד"ק שהוא שם עוף ידוע הצועק ומורה בלילה (owl). לפי תרגום יב"ע ורש"י הוא שם שידה מוזיקה ברמות נקבה, וכן תרגם חירונימוס Lamia שהיא שידה בלשון רומית. ואמרו עליה שהיא נראית בלילה כאשה מקושמת בער עדים ומוצצת דמי חילדים כעלוקה, ולכן כותבים בשיד המעלות לילדת „לילית וכל כת דילה חוצה“. וא"ד חנינא אסור לישן בבית יחידי וכל הישן בבית יחידי אחזות לילית (שבת קנ"א:). במתניתא תנא ומגדלת שער כלילית (עירובין ק:). ואמר שמואל המפלת דמות לילית אמו טמאה, ולד הוא אלא שיש לו כנפים (נדה כ"ד:). בלשון רבים רוחין שידין ולילין (עירובין י"ח:). וזכרנ"ב בנה חורטין בת לילית (ב"ב ע"ג ע"י כנסת ישראל ח"ג 562) ע"ע שדים.

ז. פ.

ליסא, ע' יעקב בר' יעקב משה

לינה: עיקרו דירת לילה במקום אחד, כמו והוא קן בלילה שהוא (בראשית ל"ב כ"ב). גם מקום ללון (בראשית כ"ד כ"ה) במלאפ"ם, היא תשובת רבקה על שאלת אליעזר חיש בית אביך מקום לנו ללון (שם שם י"ג) בחיר"ק, ובמדרש העירו על החלוק חזה ואמרו ללון (ביו"ד) שינה אחת, ללון (בוא"ז) כמה לינות (ב"ר פ"ט), וכן דרשו ויתלונן (איוב ל"ט כ"ה) לינות הרבה (ויק"ר פ"ב), יתלונן (תהלים צ"א א') ששם לן לינות הרבה (במדבר רבה פ"ב), מה בין לינה מה בין שביתה? אדם מגלגל בלינה ואין אדם מגלגל בשביתה, בכל מקום אדם לן ואין אדם שוכת בכל מקום (ירוש' מעשר שני פ"ב דף מ"ט ע"ד). אחד מעשרה ניסים שנעשו לאבותינו היה בעולי דגלים שלא אמר אדם מעולם צר לי המקום שאלין בירושלם (אבות פ"ה ח' יוסא כ"א.). ונאמר בחוראת עכבה בלילה כמו: ולא ילין חלב חגי עד בקר (שמות כ"ג י"ח). ולא ילין מן הבשר וגו' (דברים מ"ו ד') שנפסלין בלינה (ירוש' סוכה פ"ד דף ע"ד). הנתלה ע"פ ב"ר צדיקין לחורירו כבוא השמש ולקבורו שנאמר לא תלין נבלתו וגו' (דברים כ"א כ"ג). הפועל חיומי מקבל שבורתו בסוף היום ואסור ללון פעולת שכיר עד בקר (ויקרא י"ט י"ג). אסור ללון חסת מבלי קבורה, אבל סותר לחלינהו לכבודו (סנהדרין ו'). צדיקין ללוש המצות לפסח במים שלנו חלילה (ע"ע מצות), מלון הוא לינה לאורחים כי באנו אל חסלון (בראשית מ"ג כ"א), מלונה (ישעיה א' ח') היא סוכה קטנה שעושים חשומרים בננות ללון שם, ויונתן תרגם כמלונה במקשה (שם) כערסל מכתותא, פ' מסת תלויה באויר מתוחה מאילן לאילן והשומר שוכב בה בלילה ויושב בצלה ביום.

ז. פ.

קוויוזיציא. בליסבון היה משיח השקר דוד ראובני, והגר שלמה מולכו. זולת האנוסים באו שמה יהודים בפעם בפעם מארצות חקדם אך לא ישבו שם בקביעות. גם לא יכלו להתפלל בצבור מפני חמת האינקוויזיציא. עד שנת 1773, כי אז יצא חוק מהמלך יוסף לעצור בעד האינקוויזיציא. היהודים הראשונים שחרשו את קתל ליסבון באו מציבראלטר ובסוף המאה ה־17 קנו שם מקום לבית הקברות והראשון שנקבר שם היה יוסי אמאולאנא (1804). בתחלת המאה ה־19 היו סוחרים יהודים בליסבון אשר תכניסו תבואות לארץ פורטוגאל בשנת תרעב (1810), והממשלה הכירה את מעשיהם למוב ותתן להם רשיון לבנות ביה"כ בשם "שער חשמים" (1813). ראש מיסדי הקהלה היה ר' אברהם דאבילא. לפי עדות סופר צרפתי בשנת 1825 היה אז מספר היהודים בליסבון חמש מאות ולחם שלשה בתי תפלה של יחידים. ביה"כ חדש נבנה בשנת 1860 ברחוב האפוסטולים (Alley dos Aposto-los). בעת ההיא נחמנה לרב ר' יעקב מולידאנו ממאז'יר ועמד במשמרתו עד שנת 1899 ואחריו ר' לוי בן שמעון מיפו. ביום 30 אקט' 1868 אישרה הממשלה את קהלת היהודים בליסבון, וביום 30 יוני 1892 הסכימה ליסוד התברת נמילות חסדים. הברה אחרת, "סוסך נופלים" נוסדה בשנת 1865, ובשנת 1900 פתחה בית אוכל כשר והכנסת אורחים. בשנת 1890 נתאחדו הספרדים עם האשכנזים באגודה אחת, והתנו ביניהם כי אם יעזבו הספרדים את העיר יחזיקו האשכנזים בביה"כ לעצמם. בשנת 1902 בנו בית הכנסת גדול לצורך כל יהודי ליסבון בשם "שער תקוה", וביום 23 מאי 1904 נתחנך בפומבי. התנפלות ההמון על היהודים קרה גם בימים האחרונים (29 ספט' 1908) בעת הלילת חמ"ת וכעשרים אנשים נפצעו. השנוי שנעשה בסדרי הממשלה ויסוד תרופובליקא בשנת 1911 יזיה למותה היהודים.

ביבליוגרפיה: קייזרלינג, געשיכטע דער יודען אין פארטוגאל לייפציג 1867; Lindo, *History of the Jews in Spain and Portugal*, pp. 374 et seq.

א.

ליסער (Leeser), יצחק: רבדרשן ומ"ל; נולד בניינקירכען במחוז וועסטפאליא פרוסיא בשנת 1806 ומת בפילדאלפיא 1 פבר 1868. הוא למד בנימנסיא בעיר מינסער. בשנת 1824 בחינתו בן י"ה בא לאמריקא לעיר ריטשמאנד ווירג'יניא. לבית דודו. בשנת 1829 נבחר לחזן ודרשן בקהלת מקוה ישראל בפילדאלפיא. וידרש לפניהם בלשון אנגלית. הוא חל ספרים רבים שכתב בעצמו וספרו הראשון היה על "היהודים ותורת משה" (1833). גם חז"ל מאסף מרעי חרשי בשם Occident, משנת 1843 ואילך בסיח 26 כרכים. הוא העתיק את התנ"ך בלשון אנגלית (1857) והעתיקו נתקבלה בתעוקת נאמנה למי רוח תאורתודוקסי. בשנת

ליסבון (ליסבונה, Lisbon): בירת פורטוגאל. תיקר ישיבת היהודים בארץ החדא קורם הגרש. שם ישב הרב חב"ל (araby mor). שכנת היהודים (Judarias) תחת ברחובות מיוחדים, ואחר סחם נקרא de Pedreira. בשנת 1457 חיו שם שלש שכונות של יהודים, וברחוב החדש (Rua Nova) נרץ היהודים העשירים והנכבדים ושם היה ביה"כ הגדול. ר' יוסף אבן יהיא בנה ביה"כ בליסבון בשנת 1260 על חשבונו. היהודים בליסבון חיו בשלה ימים רבים עד אשר פרצה המלחמה בין פרדינאנד מפורטוגאל ובין העירי השני מקסטיליא. חיל קסטיליא באו לליסבון ויכחו את שלל העיר והחריבו אותה, ויהודים רבים נחרגו אז (1373). בשנת 1462 שלמו יתודי ליסבון מס לחממשלה חמשים אלף ריס (reis), בערך שלשה אלפים וחמש מאות פראנק. שר העיר עשה תנפלות שונות כדי להפריד את היהודים ולהבריגם מהנצרים, אך המלך מלא את בקשת ראשי העדה להעביר את ההנפלות האלה (5 דעצ' 1436). הצלחת היהודים וגדולתם עוררו רוח קנאה בלב ההמון ויתנפלו כמה פעמים על היהודים, אך המלך וצבאותיו תגינו בעריהם. בפרעות שעשו תהמון בשנת 1482 אבד דון יצחק אברבנאל את הונו ורכשו וגם אוצר ספריו היקרים. נוסף לזה היתה מנפה בתוך העם, והאשימו את היהודים הגרים שבאו מספרד אחרי גרושם שהביאו אתם את המחלה הזאת. סקירי העיר גרשו את הנרים האלה, אך נתנו רשות לראש היהודים שמואל נאיאס והרופא שמואל יהודה לחשאר בעיר (Rios, Hist. III, 340-333). בשנת 1497 צות המלך עמנואל לגרש את היהודים מפורטוגאל ומאז נתבטלה שם קהלת היהודים וביה"כ נהפך לבית תפלת הנצרים. וגשאריו שם רק אנוסים ומוסרים.

[חכמי ליסבון] בין חכמי ישראל מליסבון נחשבו

משפת אבן יהיא ומשפחת ניגרו, הרבנים תכוללים ר' יהודה ור' משה נאבארה, ר' יהודה כהן ועוד, גם הרבנים ר' יוסף ור' משה חיים והרופא דון אברהם ובשנת 1484 היה רב העיר. בליסבון נולדו ר' יצחק אברבנאל ובניו, גם ר' יעקב ו' חביב. שם ישב הרופא ביצינהו (Vecinho) שחיה רופא למלך יוהן חשני. בליסבון גר ר' אברהם זכות בעל היוחסין, ואברהם צרצר. ר' אליעזר מולידאנו יסד שם בית דפוס עברי בשנת 1485. והדפיס חומשים (ע' העתקה מדף אחד בראש אוצר ישראל ח"א). ר' שמואל בן יום מוב כתב שם ספר תורה בשנת 1410 והוא באוצר הספרים בעיר בעק. ר' אליעזר ב"ר משה נאגוס כתב סדר מנתיים בעד ר' יצחק ב"ר ישעיה חתן (1484).

[אחר הגרש] האנוסים שנשארו בליסבון סבלו

ג"כ רדיפות רבות. בשנת 1506 בהג תפסח ובזמנים אחרים התנפלו עליהם ההמון ויתפשו אותם וחרגו מהם במיתות משונות. ע"ע אומן דא פ"י; אי"נ

ליפמאן-מילהוין, יום טוב בן שלמה:
תלמודי, בעל מקובל, ומחבר ס' הנצחון; חי בקראקא ואח"כ בפראג בסוף המאה ה"ד ותחלת המאה ה"ה. הוא היה מבין בלשון רומית וקורא בספרים היוונים לדעת מה לחשיב על המענים על דת ישראל, גם ידע ספרות הקראים. בכ"י האלבערשטאם (ס' 223) הוא חתום בתור דיין בפראג בשנת 1413, ותשובת אליו מן מחרי'ל (נייבויער כ"י בודילאן ס' 9076). ר' ישראל איסרלין מזכירו בתרומת הדרשן (ס' כ"ד) בין חמשת החכמים שמצא בערפודס. הוא שלח אנגרת להרבנים לחזוירים שלא לחקת כיא בשופר של איל (ע"י שרל בברס חמד ח"ו 56). בימיו העליל מוסר אחד בשם פימר על היהודים שהם מחרפים אמונת הנוצרים ומבזים את ישו, וחרבה מיהודי פראג עם ליפמאן נחננו בכלא (1399). ליפמאן התנצל והשיב על מענות המוסר, אך הבטרים והחמקן לא שמעו אליו, וכיום אשר הורד המלך ווענצעל מכסאו ונבחר רופרעכט תחתיו (22 אונסמ 1400) נחרנו שבעים ושבעה יהודים, ואח"כ (11 ספט' באותה השנה) נשרפו עוד שלשה ורק ליפמאן לבדו ניצל.

[ספר הנצחון] בימים ההם חבר ליפמאן את ספרו "הנצחון" הנודע, על מענות הנוצרים וראייתם מספרי חתנ"ך בשנ"ר מקומות במנין ימי שנת חלבנה, והוא משיב עליהם וגם על ספרם חברית החרשה, גם משיב על מענות הקראים. נחלק לו חלקים או שערים, ובסופו ויכוח שהיה לו עם חכם נוצרי ביום י"ד אלול הקני"ה (1399). וכן עשה קצור ממנו בדרך הלצה ושיר ונקרא "וכרן ספר הנצחון". הספר הזה היה כמוס בכ"י באוצר חכם יהודי, ונוצרי בשם האקספאן נגבו ממנו והדפיסו באלמדורף (1644) להבאיש רוח היהודים בעיני הנוצרים, עם תשובותיו ומאמר על דברי חז"ל בלשון רומית. גם העתיקו וואנענזיל בספרו (פרייבורג 1681). לדעת ניינר ספק הוא אם הנוסח הקצר בדרך שיר נכתב בידי ליפמאן (ברעסלויער, "דיימשער פאלקס-קאלענדער ח"ג 48). ליפמאן חבר עוד פ' על שיר חיחוד (פרייבורג 1560). בספרו של ר' שמשון ב"ד אלעזר "ברוך שאמר" (שקלאו 1804) נספח "ספר אלפא ביתא למחר'ל שלי"י" על תמונות האותיות ע"ד חרמו, והוא לר' ליפמאן (ושם דף כ"ד ע"ב חתם את עצמו מב יומי שהוא כמו יום טוב). בא"ב חנ' והר' מזכיר תדיר ספר האשכול שחבר, ובא"ב ר' אות כ' וס' מזכיר פירשו ע"ס יצירה. ספר "צפוני ציוני" לר' מנחם ציוני מיוחס לפי המחברת שמוכר ראובן חשקי (ילקוט ראובני ערך נשא) לר' מביומי, ולדעת שמינשניידר הוא ליפמאן (קאמאלאג בודל' עמוד 1411).

ביבליוגרפיא: פין כנסת ישראל 448; זקש בכרם חמר ח"ה 206 והלאה; J. E. viii. 98.

ב. מ.

1867 נרפסו ודשותיו בעשרה חלקים. גם העתיק ספרו של ר' יחוסף שווארץ תבואות הארץ בשם Geography of Palestine (מילאולפיא 1853). בשנת 1850 החפסר ממסמרתו בקהלת מקוה ישראל ובשנת 1857 נתמנה לרב בקהלת הדרשא, "בית אל אמת" ועמד שם במסמרתו עד יום מותו. השפעת ליסער היחה גדולה מאוד על היהדות באמריקא, וספריו וביחוד עתונת חיו לתועלת יחידה להתפתחות הספרות היהודית בלשון חסדינה (J. E. vii. 662).

ב. מ.

ליפא, נתן פתחיה (מארפל): רופא סופר ומחבר: נודד בחורש מרחשון שנת תקצ"א (1830) בעיר סטאניסלאוו גליצא. שם אביו ר' ברוך משה ממספחה מיוחסת עד רש"י ז"ל, ואחיו חיים דוד ליפא חז"ל, "אסף המזכיר" בווינא. בימי עלומיו למד מקרא וחלמוד ואחיו חתבנו בקריאה אישכניות ופולנית. בשנת 1850 החל לבקר את חנינינסיוס בווינא ונספח לתלמיד מובהק בחכמת הרפואה ויצא משם מוכתר בתור חובל ומילר מומחה ורופא חולי אברים הפגמים. הוא נשא אשה בטארנופול בת קארל פלאהן שהיה מורה פולנית בבית הספר שיסד יוסף פערל. שם עסק ליפא חרבה בקריאה ולמוד ספרות העברית בבית עקר הספרים אשר על יד בית ספר ההוא. הוא נתמנה לפקיד בבית החולים בטארנופול וגם בתור מורה לנערים בלשונות חסדינה, אך לא מצא בוח די לפרנסתו, ויעזב את עירו וילך לעיר יאסי ברומניא אל ניסו דר' עודאד פלאהן ושם נסמך לדוקטור בחכמת הרפואה, תפקד לרופא משנה בבית החולים ביאסי במשך שלש שנים. בשנת 1864 הלך לבוקארעשט וגם שם נסמך לרופא מומחה. ליפא נחשב בין הרופאים היחידים בזמן האחרון אשר התעסקו גם בספרות ישראל, ואשר נלחם נגד התבוללות. השמעת ליפא היתה רבה על תוכבי ציון. הוא היה באספת הציונים בעיר קאמאויטש, ובקונגרים הראשון בבאוויל נתכבד ליפא בראש ולפתות האספה.

[ספריו ומאמריו] ליפא חבר: א' מחברת "נע-זעזאמלונג" נגד מחברת "ידענשפינעל" של המומר יסמים ברימאן (יאסי 1885); ב' מחברת "עוואננע ליום" נגד העתקת השלחן ערוך מאת שמעפון מאראג במדינת שווייץ; (שם 1889). ג' "דרכי הרפואה" (נרפס בהמשכים בחלבונן בשנות 9-1888); ד' "התלמוד ביחס אל חסדעים בזמננו" (בעתון חרומני Vocca Dreptatullu משנת 1873); ה' "די רומענישע ידענפראגע פאר דעם בערלינער קאנגרעס" (בעתון איזראעליים בלבוב שנת 1878); ו' "מלחמת היהודים בעד חרותם בלשון רומנית (יאסי 1879); ז' "דער תלמוד-ידע" (פרעסבורג 1889). ועוד כמה מאמרים בעתונים בלשון עברית יהודית אישכניות וצרפתית. נספרים בעתונים ברומניא בלשון חסדינה.

ש. ד.

תר"ע). בשנת 1901 יסד ר' אפרים קארלעבאך התלמוד חורה, ובשנת 1902 יסד ר' נאבעל חברה אורתודוקסית בשם "ישרון". בשנת 1900 היה מספר היהודים 6314 נפשות מחצי מיליון תושבים (J. E. VII. 678). ב. מ.

ליפסין: ע' סלאנטר, ישראל

ליפשיץ, ישראל בר' גדליה: רב ומחבר "תפארת ישראל" על המשניות; נולד בשנת 1782, ומת פתאום בצום גדליה תרכ"א בביהכ"נ בדאנציג. הוא היה אב"ד ברעסו והסדינה ואח"כ בדאנציג והגליל. והיה סדקס מאד במצות ועוסק בצדקה ובגמ"ח, ויושב בתענית לפעמים ג' ימים בהפסקה. הוא מפורסם ע"י פירושו על משניות "תפארת ישראל" שהוא באור מדעי לפשט ולהלכה, ומבאר תוראת הטלים הודות בלשון אשכנזי צחה, והקדים הקדמות גדולות מבוואות וכללים בסדר נכון ויפה לכל סדר וסדר וגם לרוב המסכתות. בסדר זרעים יש לו מאמר "בתי כלאים" על הלכות כלאים ושעמנו; בסדר מועד, "כלכלת שבת" ו"שבילי דרקיע" על סור העיבור; בסדר נשים, "אבי עזר" על הלכות אשות, הקצור מחבורו על ש"ע אה"ע; בסדר נזיקין "דרוש אור החיים" על השארת הנפש ותחיית המתים (על פ"ט רסנהדרין); בסדר קדשים "חומר בקדש" על העבודה וקרבנות, ו"צורת בית המקדש" על מס' מדות; בסדר מהרות "בקש רצת" על עניני מומאה ומהרה. גם כתב "צואת" בכ"ח סימנים, והניח בב"י דרשות על ש"ע ויד החזקה ושו"ת. פירושו על משניות נרפס כמה פעמים, ומצוי בידי למדי המשנה. ביבליוגרפיה: פין, כנסת ישראל 698; וואלדען שם הגדולים החדש ח"א 406.

ב. מ.

ליש: (1) עיר בשבט בנימין קרובה לירושלם, חקשיבה ליש (ישעיה י' ל') בה"א נוספת. העיר הזאת נודעת גם בקורות ישראל בימי המכבים כי שם נפל במלחמה יהודה המכבי בימי ניסן שנת ג"א ת"ר (160 קודם מה"נ) נגר שר צבא הסוריים.

(2) עיר בצפון א"י ומכונה ג"כ בשם "לשם" בעמק אשר לבית רחוב אשר בבשוה בני דן ויקראו לה בשם דן (יהושע י"ט מ"ז), במלחמות בני דן עמה נקראת ליש ושם הציבו את פסל מיכה (שופטים י"ח ז'-כ"ט). בתלמוד אמרו: לשם זו פמיים (מגילה ד'). זכרותה ירדנא ממערת פמיים (בכורות נ"ח.). לדעת לעזיזאחן במחקרי ארץ (ארץ קדומים) לשם הוא גם לשע (בראשית ז' י"ט). בתרגום יונתן קלרחי (Kallirhoe), ע"ז אמר ר' אלעזר בירוש' (מגילה פ"א) עד קלרה (ובמעות קלרה). העיר הזאת היתה נודעת בימי בית שני בשם חוה, ובת היו מעינות נובעים מים חמים והיו טובים לרפואה וגם נעשים לשתות וכאשר חלה הורדוס את חליו שמת בה הלך אליה בעצת תרופאים

ליפסיה (Leipzig, Lipsia): עיר בזאבסן. ליפסיה נזכרת בספרות ישראל בפעם הראשונה באמצע המאה ה"ג, בספר "אור זרוע" (רף רמץ ע"ב) לר' משה מווינא. אהודת ביהכ"נ ומס הקהל. רחוב היהודים "וידענבורק" עם שער (valva) מיוחד לכנסיה נזכר ברשימות העיר "לייפציגער שמאדטבוך" בשנת 1359. השר פרידריך המכונה "התמים" צוה בשנת 1349 לשרוף את היהודים בארצו הכוללת את לייפציג, והבא אחריו פרידריך "הערץ" נחן את בית הכנסת (Scolam Judaeorum) לשלישו למתנה (אורקונדענבוך פאן לייפציג ח"ג סי' 44). אך בשנת 1364 נתן הרשין לאיזה יהודים להתישב בליפסיה והתנה לחסות עליהם במחיר רב. בשנת 1430 צוה הנבחר פרידריך לגרש את היהודים מאזבסן וישללו את רכושם. ורק אברהם מליפסיה מלווה עשיר נשאר שם ע"פ רשיון מיוחד. הנסיך מאזבסן הכיר לו טובה בעד אמונתו ויחן לו הרשין ליסר בית תפלה (וידענשולע). אך לאחרונה נתקנאו בו הנוצרים והוציאו עליו דבה ויענישו אותו לשלם קנס אלף ושתי מאות זהובים ונגרש מן הארץ (אורקונדענבוך ח"ג צד 103 והלאה). בערך שלש מאות שנה אח"כ לא היה ישוב קבוע של יהודים בליפסיה. מלבד הרשין לבוא לימי השוק ואז היה מספרם רב. משנת 1675 עד 1748 היה מספרם בערך כמחצית שבע מאות וחמשים. בשנות 9-1770 היו 1652 יהודים נגר 8597 נוצרים; בשנות 1786-1839 היו 3185 יהודים נגר 13005 נוצרים (מארגראף, "דער איינפלוס דער יודען אויף רי לייפציגער מעססען" בעתון לייפציגער טאגעבלאט. מארץ 1896). וגם בימי השוק הגבילו את מעמדם כי בשנת 1704 חבילו להם מקום מיוחד על ה"בריהל", ולא הרשו אותם לפתוח את חנותיהם אל הרחוב. בשנת 1713 נהסנה נערר לוי מהמבורג לפקיד על עשיית המטבעות של הממשלה, והשר פרידריך אוגוסט נחן לו הרשין לקבוע דירתו בליפסיה. גם ברוך אהרן מדעסוי השיג רשיון כזה (1754). בשנת 1766 ישובו שם י"ג יהודים, ואחר שנת 1788 נתוספו עליהם עוד יהודים. ביום 18 מאי 1837 הורשו היהודים ליסד קהלה ולבנות ביהכ"נ. ביום 7 יאנואר 1839 זכה שלמה פייט (Veith) מדרעזן בזכות "אזרח".

[רבנים ובתי תפלה] בשנת 1815 חנכו את בית חקברות בליפסיה (ועד אז קברו המתים ברעסו או בהאלע). בשנת 1847 נתיסדה הקהלה בהסכמת הממשלה, ור' אהרן יעלינק נבחר לדרשן ומורה. בשנת 1855 נתחנך בית הכנסת חדש. כאשר נקרא יעלינק לוינא בשנת 1857 מלא מקומו אברהם מאיר גאלדשמידט, ובשנת 1888 נתמנה ר' נתן פארנעס לרב ודרשן בליפסיה ועורנו עומד על משמרתו (1911). ר' שמעון הורוויץ מחבר פירוש על התניא (ווארשא 1879) והערות על מחזור ויטרי (הוצאת מקיצי נרדמים 1884), היה המשגיח על השחיטה (מת ה' אדר ב'

לרחוק במענינותיה (ע"י ש"ר שהשיג עליו בבכור העתים שנת 1830).

ב. מ.

לכיש: עיר מלוכה למלכי כנען (יהושע י"ג), ונפלה בגורל לשבט יהודה בשפלה (שם מ"ו ל"ט), בדרום-מערבית לירושלם ורחוקה ממנה כמ"ץ שעות. רחבעם חזקה ובצרה לעיר מצור (דה"ב י"א מ'). ושמה נס אמציה מלך יהודה מפני הקושרים שקשרו עליו ושם המיתוהו. כנראה חרלה להיות עיר בצורה אחרי הרבן הארץ ע"י נבוכדנצר (ירמיה ל"ד ז'). במיכה נאמר: רתם המרכבה לרכש יושבת לכיש ראשית חמאת היא לבת ציון (מיכה א' י"ג) ומפוש פירסט שהיתה לכיש מקום לעבודת השמש והיו רצים לפניו בצאתה במרכבות רתומות לסוסים יפים קלי המרוץ (מ"ב כ"ג י"א). ואפשר שלכיש ענינו לכיש מן רכש בחלוקה למ"ד ברי"ש (פ"ן האוצר 508). עולי הגולה שעלו מבבל ישבו בה ובשדותיה (נחמיה י"א ל'). מקום לכיש נודע עתה בשם חל אלחסי בשפלת יהודה ומ"ן פרסאות אנגליות למורה עזה. פמרי חפר מתחת לכיש בשנת 1890 ותוצאות חפירותיו הודיע בספרו "חל אלחסי" (1891). בליס חפר בחרבותיה בעומק 340 רגל עד אשר הגיע לקרקע בתולה, ומצא כי העיר נבנתה ונחרבה שמונה פעמים. בפעם הראשונה היתה עיר מבצר של עם האמורי בערך 1700 קמ"ה; הפעם השנייה בערך 1500 קמ"ה; העיר השלישית היא שרופה ומכוסה ברגן ושם נמצא לח בכתב יתירות מזמן אמון הותף הרביעי מלך מצרים, ושם נציב העיר זימריא; העיר נבנתה בפעם הרביעית בערך שנת 1200 קמ"ה, ובהלך הזה נמצאים כלי חרס של הפיניקים; הפעם החמישית משנת אלף קמ"ה; הפעם השישית משנת שמונה מאות, ובה נמצאים דברים עתיקים מבני ישראל; הפעם השביעית והשמינית משנות חמש מאות וארבע מאות קמ"ה ובשטחים האלה נמצאים כלי חרש שחורים מעשי ירי חיונים, גם נראו שם אותות ממלחות נוראות שנלחמו בה עמים שונים בזמנים שונים (ע"י ספרו Mound of Many Cities משנת 1898).

א.

לכתחילה: דיעבד: לשון רגיל בפי חז"ל בדיני איסור והיתר. "לכתחילה" מורכב מן לכתחילה והפכו "דיעבד" = דאריעבד; לכתחילה מורה על לשעבר ודיעבד מורה על לחבא. כלומר שיש דבר שאסור לכתחילה ומותר בדיעבד (ex post facto), למשל אם השואל הלכה למעשה אומרים לו שלא נכון לעשות בן, והוא בעצמו צריך להיות נזהר מלעשות המעשה, אבל אם עבר ועשה לא נאסר הדבר בשביל זה. כמו לענין שחיטה אמרו במשנה: חכל שוחטין ושחיטתן כשרה ושאלו בנמצא הכל שוחטין לכתחילה ושחיטתן כשרה דיעבד? (חולין ב'). השוחט במנל יד שחיטתו כשרה. דיעבד אין לכתחילה לא? (שם מ"ז). ומשימא היא

כי לשון "שחיטתו" או "שחיטתו" משמע דיעבד כלומר לאחר המעשה. אבל לשון "חכל שוחטין" מסתפקא לחו אי משמע לכתחילה או דיעבד, דאיכא חכל לכתחילה ואיכא חכל דיעבד, אבל למדו מכלל. מדקתני שחיטת כשרה שהיא דיעבד, מכלל ד"חכל" לכתחילה הוא, דאי דיעבד? תרתי דיעבד למא לי! וכו' (שם ב'). ויש חלוק בין לכתחילה נמור ולכתחילה שאינו נמור (ע"י כנסת הגדולה א"ח דף קס"ד עמוד א' אות ס"ח).

א.

למד (למוד): קנין ידיעה ע"י הרגל או עין, ובפרט למוד התורה שבכתב והתורה שבע"פ. ולמדתם אתם (דברים ה' א'). למען אלמד חקך (תהלים ק"ט ע"א). בחכמי הישיבות נמצאו חכמים בחרו המעלות: חלומדים לפני חכמים (סנהדרין י"ד ע"ב) וחם גדולים במעלה מן חרנים לפני חכמים (שם). ובפעול יוצא: ראה ולמדה את בני ישראל (דברים ל"א י"ט) ואת בניהם ילמדו (שם ד' י'). המלומד בתורה נקרא בדברי חז"ל "תלמיד חכם" או "צורבא מרבנן". אך בספרות החרדית של הרבנים נקרא הלומד תורה בתמידות ויודע ספר בשם התואר "למדן" או רבנים, "למדנים". בחשובת כנסת יחזקאל (חור"ט ס' צ"ה) לענין פטירת חכם לח"ה אומר כי אין לחלק בין למדן ללמדן. בסגילת ספר לעיבד (רפוס ווארשא תרנ"ז, צד 21) אומר על ר' בער הכהן מיסר חקליו בהמבורג כי היה "קצת למדן". גם בשער לפרוש המדעי לכה"ק שעורך אברהם כהנא כתוב כי נעשה בחשתתפות חכמים ו"למדנים". המלמד אחרים נקרא מורה או מלמד (ע"ע).

[מצות הלמוד] חלמוד, בין לעצמו בין לאחרים, הוא מצות עשה מן התורה. ותיקור הוא למוד האב לבנו. על אברהם אבינו נאמר: כי ידעתיו למען אשר יצא את בניו ואת ביתו אחריי ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט (בראשית י"ח י"ט). ראה למדתי אתכם חקים ומשפטים וגו' כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים (דברים ד' ה'—ו'). שמע ישראל את החקים ואת המשפטים וגו' ולמדתם אותם וגו' (שם ה' א'). ומזה חוב הלמוד על כל איש מישראל לעצמו. מלבד מה שנאמר לא ימוש חתורה חזה מפין והגית בויאוסם ולילה (יהושע א'). על חובת האב ללמד לבניו נאמר: ושננתם לבניך (דברים ו' ז') ולמדתם את בניכם (שם י"א י"ט) ואפילו לבני בנים שנאמר וחורעתם לבניך ולבני בניך (קדושין ל'). לבניך אלו תלמידך (ספרי). כי ע"י הלמוד מרב לבנו ומרב לחלמידו חשומר המסורה המסורה לנו מסיני. כל הפוסקים חושבים את הלמוד לעצמו ולאחרים למצות עשה (ע"י רמב"ם הלכות ת"ת, סמ"ג עשין ס' י"ב, מוש"ע י"ד ס' רמ"ו).

[בתלמוד וספרות חרבים] חאב חייב ללמד לבנו תורה משיתחיל לדבר, וידלילו לומר הפסוק "תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב", ופסוק "שמע ישראל

נרשא בעל עם חבירו, לים) מכרעו לבן זכות, מ' מעמידו על האמת, מ"א מעמידו על השלום, מ"ב מתיישב על לבו בתלמודו, מ"ג שואל ומשיב, מ"ד שומע ומספיק, מ"ה הלומד על מנת ללמד, מ"ו הלומד על מנת לעשות, מ"ז המחכים את רבו, מ"ח ומסבין את שמעתו לאמר דבר בשם אומרו (שם משנה ח'—ו'). פתח ר' יהודה בכבוד תורה ודרש: הסכת ושמע ישראל חיים הוה נחיית לעם (דברים כ"ז י'), וכי אוהו יום נתנה תורה? אלא ללמדך שתביבה תורה על לומדיה בכל יום ביום שנתנה סחר סיני (ברכות ס"ג:).

[דרכי הלמוד] א"ר אין אדם לומד תורה אלא ממקום שלבו חפץ שנאמר כי אם בתורת ה' חפצו (ע"ז י"ט.). אמר רב חסדא אין התורה נקנית אלא בסימנין שנאמר שימה בפהם אל תקרי שימה אלא סימנה וכו', רבי אבון אמר מהבא הציבו לך ציונים (ירמיה ל"א) וכו' רבא דרש אמור להכחמ אחרותי את וסודע לבינה תקרא (משלי ו') עשה מועדים לחורה, קביעות עתים וכו' (עירובין נ"ד:). בשם ר' יוחנן: כל הקורא בלא נעימה ושונא בלא זמרה עליו הכתוב אומר וגם אני נתתי להם חקים לא טובים וכו' (מגילה ל"א.). ברוריה אשת ר"מ אשכחתי לההוא תלמידא דהוה קא גרים בלחישא במשה ביה אמרה ליח לא כך כתיב ערוכה בכל ושמורה (ש"ב כ"ג) אם ערוכה ברמ"ח אברים שלך משתמרת ואם לאו אינה משתמרת. תלמיד אחד היה לו לר' אלעזר שחיה שונה בלחש ולאחר ג' שנים שכח תלמידו (עירובין נ"ג: נ"ד:). ואמר רבא לעולם ילמד אדם תורה ואח"כ יהנה (ברכות ס"ג:). וליגמר איניש והדר ליסבר, כלומר לגרום שמעתא מרביתא אע"ג דלא ידע מעמיה (שבת ס"ג:). כי אחר שיהנה בה בעצמו יבין המעם. מיגמר בעתיקתא קשה מהדחא, וסימנך מינא בר מינא, פ"י מי שלמד והסיה דעתו ושכח קשה לחזור וללמוד מה ששכח יותר ממה שלא למד (יומא כ"ט.). דברי תורה נמשלו לזהב וזכוכית (איוב ח') מפני שקשין לקנותן כבלי זהב וכלי פז ונותין לאבדן כבלי זכוכית (חגיגה מ"ו.). ר' יהושע בן קרחה אומר כל הלומד תורה ואינו חוזר עליה דומה לאדם שזורע ואינו קוצר. ר' יהושע אומר כל הלומד תורה ומשכחה דומה לאשה שיוולדת וקוברת (סנהדרין צ"ט.). רב יצחק תנא מר' אבהו, ארבעין זימנין ודמיא ליח כמאן דמנחא בכיסיה (פסחים ע"ב:). חלל אמר אינו דומה, שונה פרקו מאח פועמים לשונה פרקו מאח פועמים ואחד וכו' (חגיגה מ"ו:). ואמר ר' יצחק אם יאמר לך אדם יגעתי ולא מצאתי אל תאמין, לא יגעתי ומצאתי אל תאמין. יגעתי ומצאתי תאמין, ולא אמרן אלא לחודי אבל לאוקמי גרסא סייעתא הוא מן שמיא (מגילה ו'). ת"ד חמשה דברים משכחים את תלמוד: האוכל ממה שאוכל עכבר או חתול, האוכל לב של בחמה, הרגיל ביותים, השותה מים של שיורי רחיצה, הרחוק רגליו זו ע"ג זו, וי"א אף המנית

ה' אלדנו ה' אחד" (סוכה מ"ב. קדושין כ"ט.). לעולם ילמד אדם תורה ואח"כ ישא אשה שאם נשא תחלה אין דעתו פנויה ללמוד, ולדעת ר' חנינא הלומד תורה בטחורה הוא שנושא אשה ואח"כ לומד תורה (יומא ע"ב:). כל איש מישראל חייב בת"ת בין עני בין עשיר, בין שלם בנופו בין בעל יסורים, בין בתור בין זקן. חייב לקבוע לו זמן לת"ת ביום ובליילה שנאמר וחנית בו יומם וליילה, אעפ"כ אין אדם לומד רוב חממתו אלא בליילה, לפיכך מי שרצה לזכות בכתר התורה יחזיר בכל לילותיו ולא יאבד אפילו אחד בשינה ואכילה ושתייה ושיחה וכיוצא בהן אלא בת"ת ודברי חכמה (רמב"ם ח"ת פ"ג י"ג). בשלשה כתרים נכתרו ישראל כתר תורה וכתר כהונה וכתר מלכות. כתר כהונה זכה בו אהרן ובניו כתר מלכות זכה בו דוד וחרעו אחריו, כתר תורה הרי מונח תעומד ומוכן לכל ישראל שהיא "מורשה קהלת יעקב", כל מי שירצה יבא ויטול (שם). אין לך מצוה בכל המצוות כולן שהיא שקולה כנגד ת"ת, אלא ת"ת כנגד כולן, שהתלמוד מביא ליד מעשה, לפיכך התלמוד קודם למעשה בכל מקום (שם). ר' ישמעאל אומר הלומד ע"ס ללמד מספיקין בידו ללמוד וללמד לשמור ולעשות (אבות פ"ד ה'). מרגלגל בפומיה דרבא תכלית חכמה תשובה ומעשים ולא הלומד שלא לשמה (אלא לקנמר), אבל אמרו לעולם יעסוק אדם בתורה אפילו שלא לשמה (ובלבד שלא לקנמר), שמתוך שלא לשמה בא לשמה, והמאור שבה מחזירו למוטב (פסחים נ': רמב"ם שם). ומוכרין ס"ת כדי ללמוד תורה (מגילה כ"ג). ויצא מא"י ומטמא בארץ עמסין כדי ללמוד תורה (עירובין מ"ו.). ודרשו רבי רב ענמאי דכתיב רוכבי אתונות צהורות יושבי על סדין וגו' (שופטים ה') אלו ת"ת שמתלכין מעיר לעיר וממדינה למדינה ללמוד תורה (עירובין נ"ד:). כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן וחיי צער תחיה וכו' (אבות פ"ד ר'). התורה נקנית במ"ח דברים: א' בתלמוד, ב' בשמיעת האזן, ג' בעריכת שפתיים, ד' בבינת הלב, ה' בשכלות הלב, ו' באימה, ז' ביראה, ח' בענוה, ט' בשמחה, י' בשמוש תכמים, י"א בדרוק חברים, י"ב ובפסול התלמידים, י"ג בישוב, י"ד במקרא, מ"ו במשנה, מ"ז במיעוט סחורה, י"ז במיעוט שינה, י"ח במיעוט תענוג, י"ט במיעוט שחוק, כ' במיעוט דרך ארץ, כ"א בארץ אפים, כ"ב בלב טוב, כ"ג באמנות החכמים, כ"ד ובקבלת יסודין, כ"ה חסכיר את מקומו, כ"ו והשמה בחלקו, כ"ז והעושה סייג לדבריו, כ"ח ואינו מחזיק טובה לעצמו, כ"ט אהוב, ל' אוהב את המקום, ל"א אוהב את הבריות, ל"ב אוהב את הצדקות, ל"ג אוהב את התוכחות, ל"ד אוהב את הישרים, ל"ה מתרחק מן הכבוד, ל"ו ולא מניס לבו בתלמודו, ל"ז ואינו שמה בחורא, ל"ח

חיה אחד מהן לוקח לו שתיים, אחת לפריה ורביה ואחת לתשמיש וכו' ושם חשנית צלה שחיתה יושבת בצלו, וכו'. תבעו לתשמיש, איל למחר המבול בא נשבע לך ונחיה פרות ורבות למארה? איל וכו' איש חרנתי לפעמי, שיבואו עלי פצעים בשבילי, וילד לחבורתי שיבואו עלי תבורת בשבילי? אחמחה. קין חרג ונתלה לו ד' דורות, ואני שלא חרנתי אינו דין שיתלה לי שבעים ושבעה? וכו'. (ב"ר פכ"ה ח'). רש"י מפרש (כנראה הוא ממדרש אנדרה): שחיו נשיו פורשות ממנו מתשמיש לפי שהרג את קין ואת תובל קין בנו. שחיה למך סומא ותובל קין מושבו וראה את קין וגדמה לו כחיה ואמר לאביו למשוך בקשת והרגו וכיון שידע שהוא קין וקנו תכה כף אל כף וספק את בנו ביניהם והרגו, וחיו נשיו פורשות ממנו והוא מפיסן: וכו' איש אשר חרנתי לפעמי הוא נהרג? וכו' אני פצעתי מויד שיחה הפצע קרוי על שמי? והלא שונג אני! ואם קין שהרג מויד נתלה לו עד שבעה דורות, אני שהרגתי שונג לא כ"ש שיתלה לי שבעיות הרבה! לדעת הרמב"ן חיו נשי למך יראות מעונש שלא יהרג למך בעק קין, ולמך נחם אותם לומר כי לא יתכן שיענשו השם, כי הוא לא הרג שום איש ואם קין שהרג את הנפש יוקם בעד שבעה דורות, למך שלא הרג אע"כ שלא יענש אפילו אחר שבעים ושבעה דורות. עכ"פ, "ויאמר למך" הוא מאוחר בפרשה (הראב"ע) והיה קודם שילדו לו נשיו תבנים. לדעת יוספוס חיו למך שבעים ושבעה בנים (קדמוניות ס"א פ"ב ס"ב ב').

ב. מ.

קמפרונטי, יצחק ב"ר שמואל: רב ומחבר "פחד יצחק". נולד כ"א שבט תל"ט (1679) בעיר פירארה איטליא, ומת שם ב"ה כסלו תקי"ז (16 נאו' 1756). אביו וקנו ר' יצחק בא מקושטא לאיטליא במאה הי"ז. אביו ר' שמואל היה סוחר ומת כשהיה יצחק בנו בן שש שנים. הוא למד אצל ר' שבתי אלחנן ריקאנטי. כהיותו בן י"ד הלך ללמוד תורה בישיבת ר' מנוח פרויניציאל, ומשם הלך לפאדובה ללמוד חכמת חרפואה והפילוסופיא. אח"כ הלך למנובוב ולמד תלמוד אצל ר' יהודה בריאל ור' יוסף קאסיס שהיה ג"כ רופא. בשנת 1701 שב לעיר מולדתו בתור רופא ונתמנה למורה בבית הת"ת לספרדים בשכר י"ב סקורי (בערך י"ב דולאר) לחודש. למפרונטי כתב דרשה לכל סדרא בכל שבוע ושבות בלשון איטלקית, ויסר אותה לתלמידיו לתרגמה לעברית. גם כתב דרשותיו שדרש לפני הקהל בתור דרשן בביה"כ משנת 1717 ואילך. הוא מזכיר, "ספר דרושים של" בפתח יצחק (אות מ' ערך מותר לו לאדם). הוא היה מרביץ תורה ברבים בפירארה, וכמעט כל תלמידי העיר התפארו כי כל התורה שלמדו שמעו מפי "יצחק אביהם". בשנת 1718 נסמך לרב. ואחרי מות רבו הראשון ר' שבתי אלחנן (1738) נקרא להיות ממלא

כלי תחת טראשיותיו. חמשה דברים משיבים את הלימוד: פת פתחין וכ"ש פתחין עצמן, האוכל ביצה מנוללת בלא מלח, חרניל בשמן דת, הרניל בין ובשמים, השותה מים של שיורי עסא, וי"א אף המוכל מצבעו במלח ואוכל (הוריות י"ג:). עשרה דברים קשים ללימוד: העובר תחת האספר של גמל וכ"ש תחת גמל עצמו, העובר בין שני גמלים, העובר בין שתי נשים, והאשה העוברת בין שני אנשים. העובר מתחת ריה רע של נבלה, העובר מתחת הגשר שלא עברו חתניו מים מ' יום, האוכל פת שלא בשל כל צרכו, האוכל בשר מזהמא ליסטרון (הכף שבחשיין הוזהמא לצדדין), השותה מאמת חמים העוברת בביה"ק, המסתכל בפני חמת, וי"א אף הקורא כתב שע"נ הקבר (שם).

[הגבלות] חז"ל הוזהרו שלא ללמוד מן חמינים ומן האמנושי, ושלא ללמוד חכמת יונית והגיון (ברכות ב"ח: ב"ק פ"ב:) ושלא ללמוד מספר שאינו מונה (פסחים ק"ב:). שלא ללמד לתלמיד שאינו הנן (מכות י"ג:). אסור ללמוד את עבדו תורה (כתובות כ"ה:). וללמד לבתו תורה יש מחלוקת בזה (סוטה כ'). חלמוד בביה"כ בשעת קריאת התורה אסור אע"פ שבכד יצא בקריאה, אבל לת"ח שתורתו אומנתו מותר ובלבד שלא יבלבל השומעים הקריאה, ורב ששת מהדר אפיה וגרים (עי' הרי"ף ברכות פ"א וש"ע א"ח סי' קמ"ו ב'). ועי' גיטל; תשעה באב, לענין למוד פילוסופיא וחכמות שונות ע"ע פילוסופיא. חז"ל ר' מרדכי יפה בעל הלבנושים (הקדמתו ללבוש התכלת): "כתחלה ילמוד בחכמות המחקר והמעבד הכוללים כל חכמות העולם השפל חוזה אשר כולם כוללים בספר החכמה הזה הוא ספר מורה הנבוכים (להרמב"ם), ואח"כ יעלה וילמוד חכמת התכונה הכוללת העולם האמצעי הוא עולם הנגלי אשר בו הוכוכים וכו' וצבא השמים, ואח"כ יעלה מעלה מעלה ויבנם בפרדס במסילה העולה בית אל היא חכמת הקבלה או יזכה להשיג השגת העילה הראשונה יתבדק העומדת עליהם לקיימם ולשומרם." ע"ע בית ספר; תורה.

א. *

למך: בן משותאל בן מחיאל בן עירר בן חנוך בן קין. שתי נשיו היו עדה וצלה. עדה ילדה לו את יבל שהיה זבי יושב אהל ומקנה, ואת יובל שהיה אבי כל תופש כנור ועוגב. צלה ילדה לו את תובל"קין שהיה לומש נחשת וברזל, וכת אחת בשם נעמה. למך אמר לנשיו בדרך מליצה: "שמעו קולי נשי למך, האזנה אמרתי! כי איש חרנתי לפעמי וילד לחבורתי; כי שבעתים יוקם קין ולמך שבעים ושבעה" (בראשית ד' י"ה-כ"ד). קשה להבין כוונת המליצה הזאת שהיא כעין התנצלות. אונקלס תרגם, "לא נברא קמלית דבריליה אנא סביל הוכין ואף לא עוליסא תבילית דבריליה ישתיצו ורע". במדרש אמר ר' עזריה בשם ר' יהודה בר סימון כך היו אנשי דור המבול עושין.

אשכנז שישבו בה יהודים מפולין וכנראה גורשו משם באמצע המאה חמ"ז (ע"י לעווענשטיין. נעשיכעמ דער יודען אין דער קורפאלץ. צד 33 פפד"ם 1895). מבני המשפחה הזאת היו רבנים ומנהיגים ואנשי מעשה מהם ליום ההתחמם א"ע בשם סג"ל לנדא, ואותם שאינם ליום הם מיוחסים א"ע למשפחת לנדא ע"י אחת מאמוניהם, ומצאנו בן בכמה משפחות שנקראו ע"ש משפחת חותניהם או ע"ש זקנם אבי אמם, אם המשפחה החיה היתה נודעת ביותר. הראשון שנודע לנו בשם לנדא הוא ר' יהודא לנדא אשכנזי אביו של הפוסק ר' יעקב ברוך לנדא בעל "האגור" שחי בערך שנת 1480 באיטליא והיה תלמיד וחתן ר' אברהם זכש (שם ס' תשמ"ב). ר' אברהם לנדא בנו של בעל האגור היה עוסק בבית הדפוס בנפוליא איטליא והוא הדפיס שם ס' בחי' עז"ת ואת ס' חקאנן בשנת 1491. בשנת 1550 מצאנו משפחה זו בקראקא, הוא הרב הישיב ר' משה לנדא ור' שמואל לנדא (שו"ת רמ"א ס' נ"ז נ"ח). בשנת 1558 היה הרב ר' משה לנדא חנ"ל מראשי רבני העיר קראקא (שו"ת רמ"א ס' י"ב ושו"ת שארית יוסף ס' ע"ז) וחתמיתו היתה משה ב"ר יקותיאל סג"ל איש לנדא. בנו ר' יקותיאל נפטר שם בשנת שע"ד. מנכדיו ר' משה לנדא חנ"ל היו ר' בנימין וואלף סג"ל לנדא ראש משפחת לנדא בעיר אפסא (Opotow), ובנו ר' יחזקאל לנדא היה אלוף ודיין באפסא. מבניו היה חקצין ר' צבי לנדא מאפסא פר"ט דארבע ארצות נודע בשם ר' הירש ווימיש ע"ש אמו מרת ווימיא (בת הרב ר' יצחק חרף אבד"ק קראקא). מובא בס' אבני שהם הנספח לס' נחלת יעקב פ' ויצא. בנו ר' יצחק סג"ל לנדא היה אב"ד בעיר קראקא (חתן ר' שמחה דוסמור מלובוב), ובנו ר' יחזקאל לנדא בעל נודע ביהודה (ע"י לחל). בנו הנניד ר' יעקבא סג"ל לנדא מבראד. חידושי נדפסו בג'ב תנינא, ומובא בג'ב קמא ובס' צ"ח ובשו"ת בית אפרים אור"ח ס' ס"ז מ', ובס' תרומת הרשן בפסקים ובתבים ס' מ"ב). בנו הגביר ר' יהודה סג"ל לנדא מבראד, חתן הגביר ר' חיים אפרת באדעסא. ר' ישראל לנדא מפראג היה בן השלישי לר' יחזקאל לנדא בעל נ"ב, והיה אביו הנניד ר' משה לנדא מפראג. מחבר מערכי לשון על ס' הערוך וס' מרפא לשון. אלה הם רק אחדים מחשובי משפחת לנדא רבניה וחכמיה.

ביבליוגרפא: פרידבערג, בני לנדא למשפחותם. פפד"ם 1905; באבער, קריה נשגבה קראקא 1908; אייזענשטאט-וויניצה, דעת קדושים; פארבורג 1897; מופת הדור; מטה לוי הנדפס בראש ס' עין הדבולח; מעלות היוחסין; וועטשטיין, המצפה 1910 גליון 80-64; תולדות אנשי שם בקראקא. 160-174.

לנדא, יהודה ליב: רב ומחבר; נולד ח' אייר תרכ"ז (1866) בעיר זאלאנצע גליצא, כעת (1911) רב

סקומו, ואחרי מות ר' מרדכי צהלון (1749) נתמנה לראש המתיבתא. אבל עיקר פרנסתו היתה מחכמת הרפואה אשר התעסק בה בשקידה רבה ויצאו לו מוניטין במחוז הארץ שהוא כאחד מגדולי הרופאים והיה נקרא רישו בעצתו. דרכו היה להשכים טרם הנץ החמה וללכת לאור הנר לדרוש את החולים. בי האמין שיותר טוב לבקרם בבקר השכם. למפרנמי היה פוזן גדול לרברים שבצדקה ושבקרדושה, ותוך הרבה בירי לומדי התורה. ע"פ השתדלותו נבנה בית הכנסת המפורד בעירו, ומכספו בנה את ארון הקודש של שיש שנמצא שם. כאשר הזקין בקש את הממונים להרשותו לעשות את ארונו מקדשי שלחן יסן שבבית הכנסת ההוא. את הארון הזה הציב בביתו לחיות בחרו כל ימי חייו. ועליו נחרתו החרוטים האלה:

הבם ילוד אשה ועווב דרכך
כי עד הלום בא אחרית כל גבר;
את בוראך כימי בחרותיך
תזכור, ותשיש יום מצוא הקבר.

מצבה לא נמצאה על קברו, כי בחצי שנה לפני מותו האיצו חכמים בהחמק לשבור את המצבות בבית הקברות של היהודים. ורק בשנת 1872 קבעו היהודים והנצרים בחבית שנה בו מבלא של אבן ועליו כתוב באיטלקית: "בבית הזה דר יצחק למפרנמי נולד בשנת 1679 ומת בשנת 1756. הוא היה רופא ותיאולוג מפורסם. ארץ מולדתו תתימר בכבודו, ותושבי העיר הזאת המוקירים תכמה ומדע עשו לו המזכרת הזאת בשנת 1872".

[ספרו "פחד יצחק"] בספרו פחד יצחק עבר כמעט כל ימי חייו, מתחלה בקש מתלמידיו בת"ת לעזור באספת החומר, אבל הממונים על הת"ת ראו בזה מעץ במול זמן ולא הרשוהו להשתמש בתלמידיו או לעסוק בזה בבית הת"ת. ותוכרה לעשות מלאכתו בעצמו בביתו. למפרנמי עשה לו שם בספרו הגדול הזה. בו אסף כל שרשי הדינים הנוגעים להלכה ולאנדה בערכין בסדר א"ב ע"פ דברי התלמוד והפוסקים ושו"ת אחרונים שנמצאו בדפוס ובכ"י. בהיותו בן שבעים שנה (1749) נשלם הספר ובשנת 1750 חר"ל החלק הראשון הכולל אות א'. שלש שנים אח"כ נדפס אות ב'. וארבעה חלקים אחרים עד סוף אות מ'. נדפסו אחרי מותו. חברת מקיצי נדרמים הוציאו לאור יתר החלקים עד גמירא מכ"י בפאריס בשנות 1864-1887. בין ערבו נמצאים שו"ת מרבני איטליא הנוגעים לערכין שעוסק בו. תועלת הספר הזה רבה היא לדורשים וחוקרים בספרות הרבנים.

ביבליוגרפא: פין, כנסת ישראל 625; המגיד 1875 כרך י"ט צד 69 והלאה; גייגר יידישע צייטונג כרך י"ט 188 והלאה.

לנדא (לנדוי Landau): שם משפחה גדולה ומיוחסת בישראל, נקראת ע"ש העיר לנדא במערב

עם ש"ב ר' יצחק מהמבורג, ובלמודי הקבלה עם ר' חיים צאנזר, ור' חיים המלץ עליו לאמר: "צפה יחזקאל במעשה מרכבה". בהיותו בן עשרים כבר נתפרסם שמו ע"י תשובותיו שהשיב לשאליו בדבר הלכה. (עי' גיב מהד"ק אה"ע פ"ב בענין ענוה). בשנות 1734–1745 היה דיין בבראד ובשנת 1746 נתמנה לרב ביאמפאל. הוא התערב בדבר הריב בין חרי עמדין וחרי אייבשיץ, ודרש מהרבנים להשקט הרב ולתן השלום בין בעלי המחלוקת, כי לעתו הקמיעות שנחשד בהן ר' אייבשיץ היו מזויפות. וקרא תגר על ה"ד במין שקבלו העדות על הקמיעות שלא בפני חב"ד דין בדבר שנוגע ממש לנפשות, וגור לננו הקמיעות שלא יטעו העם ולמען הסר מכשול, וחבריו ברבים: שלא מפני שיש ח"ו צד מינות בהן ירין אותן לנניח, ובנוגע לר' יונתן אייבשיץ, בבורו במקומו מונח כמאז וכמקדם ותורה יבקשו מפיו. בבור ר"א היה יקר בעיניו מאד כנראה מתהלותיו בהספדו עליו (דרושי הצ"ח) באמרו: "כשם שאי אפשר להכחיש אור השמש בצהרים כך א"א להכחיש עוצם גדולת תורתו ומדותיו הטובות". ולכן יש להסתפק באמתת האגרת הנמצאה בירחון חבוקר אור (שנה ב' חוברת ו' צד 345) כי ר' יחזקאל הלשין אצל הקסרית מריא תירסא לעורר דין על ר' יונתן. בשנת 1755 נקרא ר' יחזקאל למשרת הרבנות בפראג ועמוד במשמרתו זאת עד יום מותו. כתב הרבנות שנתנה לו קהלת פראג נכתב בעשרים להדש כסלו תקט"ו (1755) מתחיל בשיר אשר בו השם יחזקאל מרובע בראשי החרוזים, וכן חרוזים משמו על נב האגרת. בכתב נאמר כי ההתמנות נעשתה באספה מראשי העם עם בי דינא רבא ובי דינא זוטא. ההתמנות היא על משך עשר שנים "לרב ולאב"ד ולראש ישיבה" ולסמוך סמיכת חכמים, ועל הרב לדרוש פעמים בשתא בשבת הגדול ובשבת שובה, ויקבל מקופת הקהל מדי שבע בשבע סך שנים עשר זהובים ריינש ומדור לפי צרכו ובבדו, והכנסת מחופות בערך כסף הנומיא, סמאה הראשונה אחד זהוב שלשים צ"ל, וסמאה שניה ולמעלה תצי זהוב ריינש מכל סמאה. מלבד מתנות מיחידים. על החתום אברהם דושנת לבית לוי הורוויץ ועוד קצת מחברי הקהלה. ונתקבל בכבוד גדול. שם חפץ מעינותיו חצה והעמיד תלמידים מנולי הרבנים, ומהם ר' אדאניץ בעל ס' חיי אדם, ר' דוד רייטש בע"ס אהל דוד, ר' אילעקלש בע"ס תשובה מאתבה ועוד, וקבע ללמוד עם תלמידיו ארבעה שעורים בכל יום. הוא היה דרשן מפורא, ורבים חשיב מעון בדברי מוסרו. והיה מושלם בכל המעלות והכם בכל חכמות גבוהות ורמות גלויות ונעלמות (ועלת חרש ח"ג דרוש ס"ז אות י"ז). בנו ר' יעקבא מעיד עליו שהוא רחב לב ואמץ כח לעמוד בחיבל שרים וירע לכלכל דבריו במשפט איך לבקש רחמים על צאן מרעיתו. ושאלתו לא שבה ריקם, כי

ומטיף בעיר יאהניסבורג דרום-אפריקא. אביו ר' משה יששכר הוא נין וכנר ל"חכם צבי" ולבעל "נודע ביהודה" (עי' בסמוך). עד העשרים ושלש לימי חייו למד נפ"ת בלבוב אצל אביו ואביו וקנו הרב מנרא באויטש. בשנת 1889 חלך לבראד ושם כלל חוק למדיו בהנמנים, ובא לעיר ווין ולמד בבית מדרש הרבנים ושמע לקח בהאוניברסיטא, ויצא משם נכחר בתואר דוקטור לפילוסופיא, ונסמך לחוראה ע"י הרב ר' ישראל ראטה מגליצא ומחרב דר' אריה שווארטץ מבית מדרש הרבנים בוין. בשנת 1901 נתמנה לרב במאנשעסטר אנגליא, ובשנת 1903 נקרא לעיר יאהניס בורג בתור רב ומטיף ומורה דבר ח', והוא ראש המדברים באגודות שנסודו שם להפצת חדת וספרות ישראל.

[ספריו] דר' לנרא התחיל להתעסק בספרות העברית בחיותו כבן י"ג שנה וחציא אז לאוד בכורי שיריו בהעתונים "מחזיקי חדת", "ננה הירח" ש"ל בלבוב. בשנת 1881 חרפים בהעתון "המזכיר" שיר גדול בהמשח פרקים בשם "אהבת יונתן" בנוי על תנדה בפי העם מחיי המלך סוביעצק. ואלה הם ספריו: א' "ההשכלה החדשה" (1883); "בר כוכבא" שיר חזיון בחמש מערכות (1884); "אהרית ירושלם" שיר חזיון בחמש מערכות, מדבר מחרבן בית שני (1885); "הורדוס" שיר חזיון בחמש מערכות (1887); "יש תקוה" חזיון ציוני מחיי עמנו בדור האחרון (1893); "נגינות" קבוצת שירים (1895); "דם תחת דם" חזיון היסטורי בחמש מערכות, וגבוריו הראשונים חמה אריסטובל הראשון ושמעון בן שטח (1897); "הגזרת שוה" תרגום ספר בשם זה מחפרי שווארץ; "לבות נשברים" ספור נדפס בלונדון ע"י התצאת התחיה (1903); "ר"ג קראכמאל" בלשון אשכנז, חולדתו ושיטתו (ברלין 1904). מלבד מאמרים נכבדים ב"אוצר ישראל" ובעתונים שונים בעברית אשכנזית ואנגלית החת שמו הספרותי, "הילל בן שחר", "סופר עברי" או "דר' מארגענשטערן".

ביבליוגרפיא: סאקאלאו ספר הזכרון וארשא 1899; ליפע, אסף המזכיר החדש ווין 1899; London, Jewish Year Book.

צ. ל.

לנרא, יחזקאל ב"ר יהודה: רב ופוסק;

נולד י"ח חשוון תע"ד (1713) בעיר אפסא, (עי' הקדמת בנו יעקבא לנודע ביהודה תנינא). ונפטר י"ז אייר תקנ"ג בפראג. עד י"ג שנה למד אצל ר' משה יעקב האב"ד באפסא ואח"כ למד בעצמו. בן י"ח נשא לאשה בת הנביר ר' יעקבא מדובנא רבתי, אח"כ העתיק אהליו עם בית חותנו לעיר בראד. העיר תזאת חיתתו אז מלאה חכמים וסופרים, וארח לחברה עם "אריות ונמרים וזיראת ח' טהורים" (הקדמת גיב מהחורא קמא). ולמד בהקליו הגדול יום ולילה והחרוע בתורה

לשבת הנמסים ולדעת דקדוק הלשון של העמים גם אני משבח מאד" (צ"ח דרוש ל"ט). ואין ספק כי רמז בזה על מנדלסון. אמנם מדברי בנו נראה ההפך. כי בס' "מבוא הלשון הארמית" לר' יהודה י"מליש הנדפס בחסכת ר' שמואל ב"ר יחזקאל לנדא, מביא המחבר בקדמתו גם דברי האגדה של ר' יעקבא ב"ר יחזקאל באמרו: ונחירנא זה כמו ל' שנה נקרא נקראתי בית אבינו וכו'. בעת ההיא יצא לאור עולם התרגום האשכנזי ע"ת מאת הח' הספואר הנודע בשערים מ"ח משה מדעס ז"ל ובעיני כמה רבנים רע וכו' ויראו מגשת אליו אם לא יעמיד עמוד הימיני למשען למו, ע"כ אמר להם אאמור הנאון זצ"ל וכו': "חדלו לכם מהמיל מום בניב שפתי דעת, ואין אני רואה את כל מאומה בידו ולמה זה נשים מסוח על קרני הודו". ואלי אמר: "תמה אני על החכם השלם בענינו והעקתו החמודה, הלא על ארבעה חכמי חרשים ראשי המפרשים ידו הדה". אמנם יש להספיק מאד אם הדברים האלה יצאו באמת מפי ר' יחזקאל לנדא. ואפשר שבמשך שלשים שנה נשתנתה דעת הרבנים אדות מנדלסון ור' יעקבא שכן את פרטי הדברים, או כי כל דברי האגדה הזאת הם מזויפים, כי סגנון הלשון ושבחו של מנדלסון יעידו כי יצאו מפי משכיל ולא מפי רב בימים האלה.

[ספריו] הוא חבר שו"ת "נודע ביהודה" (מהדורא קמא 1776, מהדורא תניינא 1811); "דרוש הספד" על מריא תירימא באשכנזית (פראג 1781); "שבת והוראה" דרש (1790); "מראה יחזקאל" הנהגות על הש"ס נדפס ע"י בנו ד"ש עם התלמוד (1830); "ציון לנפש חיה" (צ"ח) חידושים על מסכתות ברכות פסחים ביצה (1824) "דגול מרבבה" הגהות על ד' ש"ע (1794) "אהבת ציון" דרשות (1827); "דרוש לציון" על הש"ס (1827). במותו נמצא כתוב בכתב ידו לכל יזכירו הסופרים אותו לא בשם צדיק ולא בשם חסיד ושלא לבנות אוהל על קברו רק מצבת אבן אחת ולא יעלה מחירה יותר מח"י זהובים. את מצבתו חרשו עוד הפעם במלואות מאה שנה למיתתו בשנת 1893.

ביבליוגרפיה: פון, כנסת ישראל 516; גרעין דברי ימי ישראל ח"ח; קאמפלחאר מופת הדור מונקאטש; שמואל זאנוויל כהנא ענף עץ עבות, קראקא; פאשעלעס וירושער פאלקסאלענדער צד 85, פראג 1884; חורוויץ, פראנקפורט מער ראיניער ח"ג 99, פפריים 1885.

מא"ח

לסטים: ע' גולן

לעב (Lorb), איידור: תנחומי ומחבר; נולד בעיר וולצטאם בעלאס העליונה, 1 נאו' 1839 ומת בפאריס 3 יוני 1892. הוא למד אצל אביו ר' ועלינמאן לעב שהיה רב בוולצטאם. בשנת 1856 למד בבית מדרש הרבנים במיץ, ובשנת 1862 נסר חוק למדוי בחסימנאר בפאריס. הוא נתמנה לרב באחת הקהלות בצרפת

ה' נתן חנו בעיני חשרים. בשנת 1756 כאשר גלחמה המלכה מריא תירימא עם המלך פרידריך השני מלחמת השבע שנים, השתתף עצמו בצרת הצבא כאשר באה פראג במצור ובמנצח והתלאות עלו למעלה ראש, ולא הקדים לצאת מן העיר כאשר עשו רבים מן הנכבדים, כי"א עמד על משמרתו והשתדל לפרנס עניי העיר ולבצר חומותיה (ס' דברי ידידות לנו"ב מהדורא תניינא). ונשא תפלה בשלושה של מלכות, וירעם בחרם על העם לבלתי לבגוד במלכות ושלא להמציא להאויב תבן או מספוא. ר' יחזקאל היה מעורר את בני ישראל שיהיו נמסרים לצבא ע"פ פקודת הקיסר פראנץ יוסף בפעם הראשונה בשנת 1789 (המאסף לשנת חקמ"ט צד 252). וכן השביל בתכמה לענות להממשלה על חומר השבועה ספני שהיהודים נשבעים לפעמים בספר תורה פסולת (נו"ב חלק י"ד ס' ע"א). הלוקוס המכלה את סמונה של ישראל היה לר' יחזקאל לנעול נפש, ויעשה תקנות להגביל הסעודות לשמחות ושלא להרבות בקרואים ולמעט בכלי זמר ובדחנים כדי להמעיט את ההוצאות יותר מכפי בהם, והנשים לא יתראו מחוץ להגינו לבושות מכלול בתכשימים וכצניפים או במנבעות ירוקים ומנעלים אדומים, למען לא יקראו בהן בנות הגוים, ואלו גורמים כוכר המס ועוד ועוד (הצ"ח דרוש ל' או"ח ב').

[עומד על דעתו] בהוראה היתה דעתו רחבה לדון ולהורות כפי ראות עיניו ולא נשא פנים לשום איש ולא הת ספני כל, אף כי לפעמים העיר עליו חמת מחנגריו, כמו שנראה מן החלטה הכרנסים בפפריים ב"מ מרחשון תקכ"ט (1769) על דבר אשר עמד ר' יחזקאל על דעתו בפסקיו וננע בכבוד האב"ד דשם ובית דינו, לקבל על עצמם שלא יהיה להרב מפראג ולבניו אחריו שום התמנות בקהלתם ולא יתנו להם הרשות לדרוש ביניהם (פראנקפורטער ראיניער ח"ג צד 99). ע"ד הגם מקליווא שחכמי פפריים ערערו עליו נשבע ברכים בבית הכנסת כי האשה מותרת להנשא ואסור להוציא לעז על הגם (שם דרוש ב"ח). אע"פ שהוקיר חכמת הקבלה ובקי בספרותה בכ"ז התנגד לאמירת "לשם יהוד" והתרעם על הסחזיקים במנהג הזה, ואמר עליהם: בדורנו זה כי עזבו את תורת ה' וכו' לחצות להם בורות נשברים ומתנשאים ברוח לבבם כל אחד אומר אנכי הרואה וכו', אלה חמה מחריבי עולם ועל הדור היתום חזה אני אומר: ישרים דרכי ה' צדיקים ילכו בהם וחסידים יכשלו בהם (נו"ב חלק י"ד ס' צ"ג). ועם היותו ג"כ אוהב חכמה והשכלה על מחדת הקדש כאשר נראה מהסכתו על ס' יין לבנון להרנייה ויזל, בכ"ז לא היה יכול לסבול את תרגום האשכנזי של מנדלסון תצק מרח על אשר נתפסם בימיו (צ"ח למס' ברכות כ"ח:). עוד יאמר: "והנת קם מאנשי עמנו איש רשע העיז פניו וכו', והנמסים חשובים יותר מהתורה וכו'. אמנם נוף הדיבר

והבאורים שיל עי סנדלסון ותלמידיו ונח באורים חדשים מאד"ם בעצמו. והפעם הצליח בידם למכור בשלש אלפים אכסמפלרים ברוסיא. באוריו באו גם בספר מיוחד בשם „באורים חדשים“ או „תורת האדם“ (שם 1858). באחרית ימיו הרגל ספר תלמוד לשון עברי לבן-זאב בתקונים והערות בשם „יתרון לאדם“ (שם 1874). ועוד איזה ספרים, מלבד מאמריו בהמניד והכרמל.

[מכתר שיריו] משיריו נחשב בפרט תחזיון האליגורי „אמת ואמונה“ בני מערכות. יסודו „למהר האמונה מכל דבר שקר ולהקרישה קדש אך לאמת“, לפי דעת המשכילים בימים ההם. התחזון הזה היה שמור אהו כעשרים שנה בכתובים, כי ירא לפרסמו בקהל פן יבולע לו מחמת האדוקים. הוא התכוון בספרו זה לחבר את ההשכלה עם האמונה. התחזון הזה היה מעורר שאון בין מתנגדיו, והרב המלבי"ם מצא לנכון לצאת בדראמא אליגורי בשם „משל ומליצה“ להראות את יתרון הרבנים החרדים על המשכילים. בין יתר שיריו מצוינים: „המתאונן“ „החמלה“ „הדעת והמות“ ושירו „מיכל דמעה“ על מות בנו. בריינין יאמר כי השיר „המתאונן“ הוא „מרגלית יקרה בנוז שירתנו. הצורה התכן השפה הרעיון והרגש בשיר הזה השיגו מדרגה גבוהה מאד מסולם השירה הכללית והעולמית“. לדוגמא שלש מכתיו:

לו ארע כי יהרוס קולי בכח
תכל ומלואה גם צבאות שמים
אז תתי קול גדול: „הבו מנח!“
ולתוהו אשובה עם כל החיים.

ולאדם אין כל רק דעת מכאבת,
ערום גם רעב ענוג וחמר חול;
כל אשר אין לו, לו נפשו תאבת,
בו יגע יומם, בו ולא גם ליל.

איה איפה המה דורות שכחנו?
גם זכרם ושמותם אין עוד אתנו;
ובדור עוד יבוא נשכח גם נחנו,
ומי זה ימלט? לא אחד בנו.

בנו מיכת יוסף לעבענזאגן (מיכל). נולד ז' אדר תקפ"ה בוויילנא ונחלה במחלת השחפת ומת שם כ"ז שבט תרי"ב (1828–1852). שירי מיכל נכללו ביתר שירי אדם. נעלה מאד העתקתו „הדיוט מרויה“ (1849) משירי ווידנל, אשר אין דוגמתו ליופי בין שירי עברית הנעתקים; „שירי בת ציון“ שירי ספורים (1851), והעתיקם ניסוי יהושע שמינבערג לשון אשכנזית בשם „געזענע ציונים“ (1859); „כנור בת ציון“ (1870) והוא ח"ב משירי בת ציון נדפס אחר מותו. עליו קונן אביו: סקני צפורי חח מי הכריה, מביתו מזמורי מי זה השכית, מי נפץ כנורי ויקרא נהי! (שיר „מיכל דמעה“). ויל"ג הספידו „הי אח!“ (כל שירי יהודה).

אך התפטר ממסמרתו ותחמנה למזכיר הכ"ה בפאריס, והשפיע כהו על החברה להרחיב פעולתה בארצות הקדם. ובחשתדלותו יסדה החברה בית עקר ספרים גדול. במות אלברט כהן בשנת 1878 לקח מקומו בתור פרופיסור לקורות ישראל בחסימינאר בפאריס במשך י"ב שנה. עיקר פעולתו הספרותית היתה בהוצאת המאסף Revue des Etudes Juives משנת 1880 ואילך. הוא חבר ספרים הרבה בלשון צרפת: „מצב היהודים בתורקיא, סרביא, ורומניא“ (1869); „תולדות אלברט כהן“ (1878); „היהודים ברוסיא“ (1891) ועוד.

ביבליוגרפיא: R. E. J. xxiv. ושם רשימה מכל ספריו.

ב. מ.

לעבענזאגן, אברהם רוב בן חיים (מכונה: אד"ם=אברהם רוב מיכאלישקר): משורר, מדרקס ומבאר כה"ק; נולד בוויילנא בערך שנת 1789 ומת שם כ"ג מרחשון תרל"ט (1879). בנעוריו היה עיקר למדו בתלמוד, ואצל ר' משה כהן למד קריאת התורה בצבור, וזאת העירה אותו להבנת דרכי הנקוד וחוקי הלשון והמליצה. וביחוד פעלו עליו מחזות רמ"ה לתאכזו ושירי תפארת לרנ"ה וויזל. ימי עלומיו עברו בבית משכן חותנו בעיר קסנה מיכאלישאק (ועל שם העיר הזאת מכונה „מיכאלישקר“) הסמוכה לוויילנא, וכאשר אכף עליו המחסור שב לוויילנא והיה למלמד ומורה שפת עברית בבתי הנבירים במשך עשר שנים, וכאשר כבדה עליו עבודת המלמדות נעשה לסרסור בין המלומים והלויים וימצא בזה מחית ידו משך מ"ו שנה. אח"כ היה מורה בבית ספר לרבנים בוויילנא במשך עשרים שנה. לעת פנות מעסקיו השתעשע בעניני הספרות ובפרט בשיר ומליצה. אד"ם הכהן היה הראשון בין משכילי רוסיא להחיות את הספרות השירית, ועד היום נחשב לא רק הראשון אך גם לראש המשוררים האחרונים בשפה העברית. ונוסף לרוח השירה האמתית שנוססה בו היה מדרקס גדול ומבאר נמלא בכח"ק.

[ספריו] ראשית מלאכתו היתה השיר „מזמור שיר חביבים“ (ווילנא 1822) לחתונת הנסיד מישקיע וויטש אציל מליטא; הספר בחרוזים „אבל כבוד“ (שם 1825) על הרב ר' שאול קאצענעלנבנין; „קול הכון חונג“ (1841) לחנ גנוסיא. קבוצת שיריו נדפסו בשם „שירי שפת קדש“ (ח"א לייפציג 1842, ח"ב וויילנא 1856). „יתר שירי אדם“ (1870). המשכילים שמחו לקראת שיריו וילמדו לשוררם בנגון בעל פה. שד"ל קרא עליהם „כי מצפון אור יאתה“, בשנת 1846 כאשר עבר סיד משה מונטיפיורי דרך וויילנא, חציע לפניו אד"ם איך להטיב מצב ישראל ברוסיא בחזקת הממשלה. תמצית דבריו כתב בשירו „אבות נזיקין“ (עי' דק, „הארח“); „יתר שירי אדם“ צד 67 והלאה. בשנת 1848 השתתף עם ברעקב בהוצאת חרשה של כה"ק „מקראי קדש“ וויילנא 1848–1853 עם תרגום אשכנזי

הספרדים והאשכנזים בא"י. לחקנות אלה נמצאו מתנגדים וכתבו עליהם שמנה וחשדום בהעלמת כספים, אך הם תוכיחו את צדקם ואמנתם (ע"י קונטרס "אמת מארץ" ח"א אמשטרדם 1843, ח"ב שם 1844, וע"י פירסם "דער ארענט" 1843 צד 361 ועד 377). בשנת 1844 שלחו האחים לעהרין ואהרן פרינץ אגרת לרבנים באשכנז ביחס מעהרין ואונגריא למחות נגד אספת הרפורמים בברלין (כחדש יוני באותה חשנה). שבעים ושמנה רבנים התמודים על המחאה ואגרותיהם נדפסו בחוברת "תורת הקנאות" (שם 1845). לעקיבא יעקב מאיר היה אוצר ספרים גדול שנמכרו ע"י יאכיםמסמחאל באמשטרדם בשנת 1899 (ע"י צייטשריפט פיר העברעאישע ביבליאגראפיע 1899 צד 152). עקיבא הו"ל ספר "אור ורע" לר' יצחק ב"ר משה מווינא (וימאד מיר 1862).

ביבליוגרפא: המגיד 1876 צד 412; ברנפלד תולדות הרפורמציון בישראל צד 199. קראקא 1900; אללגעמיינע צייטונג דעם יודענמוסם 1845 צד 125, 1861 צד 344, 1876 צד 809.

ב. מ.

לעו (Loew), ליאופולד: רב ומחבר, נולד בעיר טשערנאהארא מעהרין בשנת 1811, ומת בסענערין אונגריא ערב סוכות תרל"ו (13 אקט' 1875). הוא למד בישיבות מרעביטש, קאלי, לייפניק ואייזענשטאט (1824-1835), ואח"כ למד חכמות חול ופילוסופיא בהליסיים בפרעשבורג ובהאוניברסיטאות בפעשט ובווינא (1835-1841). הוא היה מורה דת בפרוסניץ ואח"כ נתמנה לרב בעיר גראסקאנישא (1841). הוא היה דרשן ספואר, והראשון לדרוש בלשון אונגריא. הוא השתדל שיהודי אונגריא ישינו שיווי זכויות ע"י מאמריו בהעתון "בן חנניה" שהוציא לאור (1858-1867). בשנת 1846 נחקל לרב בפאפא, ובחיותו מתערב בעניני המדינה בצד הממשלה נתפש אחר המהפכה בשנת 1848 והושם בכלא, אך אחר שני חדשים יצא לחפשי (14 דעצ' 1849). בסוף שנת 1850 נחקל לרב בעיר סענערין ושם ישב עד יום מותו. לעו היה נוסה לצד הרפורם, והשתמש בידעתו הרחבה בההלכה להראות את ההשתלשלות של היהדות לפי רוח הזמן. מלבד מאמריו על ההלכה כתב ספר "חמפתח" (1855) בלשון אשכנזית על קורות הפירושים. גם עסק חרבה בקדמוניות היהודים וכתב "די גראפישען רעקוויזיטען" (1870); "די לעבענסמאלער אין דער יידישען ליטעראטור" (1875); ספרו "דער סינאנאאלע ריטוס" לא נשלם ונדפס אחר מותו (1884). מאמריו נחקצו יחד בחמשה חלקים בשם "געזאמטעלע שריפטען" (סענערין 1889-1900).

בנו עמנואל לעו, נולד 20 יאנואר 1854 בסענערין, והוא ממלא מקום אביו ברבנות בסענערין. אך תחת שאביו היה נוסה לרפורם, נחשב הוא בן

ביבליוגרפא: פין, כנסת ישראל 88; הנ"ל שפה לנאמנים 156, ווילנא 1881; מגדלקרן האסיף ח"ג 417; ברייניק, אספ אוגר וועטש שנה כ' גליון 4. ברייניק בעתון האשכול ח"א 29-48.

נע"ם

לעג: ע' לוועג לרש

לעמאן, מאיר (מארקוס): רב ועורך העתון "אזראעלים"; נולד בווערדען הנובר בגרמניא 29 דעצ' 1831, ומת במאינץ 14 אפריל 1890. לאחר שנמר חוק למודי בהגמנסיא בהאלבערשטאדט למד למודי עברית אצל ר' עקיבא הילדעסהיימר. גם למד בהאוברסיטא בברלין ובפראג, ונכתר בתואר דוקטור לפילוסופיא בעיר האללע. בשנת 1853 נפרדו החברים החרדים מקהלת מאינץ שבנו להם היכל והכניסו בו עוגב, ויכתנו קהלה לעצמם בשם "רליגיאנסגעזעלשאפט" ובשנת 1854 מנו את לעמאן לרבם ומסיפם ובמשמרתו זאת עמד עד יום מותו. בהשתדלותו בנתה קהלתו ביהב"ג בשנת 1856, ובשנת 1879 נתחדש ביתר פאר. בשנת 1859 יסד בית ספר ללמד את בני ישראל למודי קרש ולמודי חול. בשנת 1860 התחיל להו"ל חשבעון "אזראעלים" בלשון אשכנז. שנעשה האורגאן של החרדים באשכנז לעומת "אללגעמיינע צייטונג דעם יודענמוס" שהו"ל לדודין פיליפסאן שהיה האורגאן ליהודים מסמלנת הרפורם. ולאחר מותו נעשה בנו אסקר העורך. לעמאן כתב ספורים קטנים מחי' היהודים בעתונו, ונקבצו אח"כ בששה כרכים בשם "פערנאנגענהייט אונד געגענווארט" (פפרים 1872-1888). גם כתב הספורים: רב יוסלמאן פאן ראוהיים (ב"ח 1879) ו"עקיבא" (על יסוד הספור בתלמוד אדות החנא ר' עקיבא). גם כתב "די ארגעל אין דער סינאנאנע" (מאינץ 1862); "די אכשאפונג דעם כל נדרי אונד הערר דר' אויב אין מאינץ" (1863); והוציא מס' ברכות מחלמוד ירושלמי עם פ"י ר' ישראל סיריליי (1874).

ביבליוגרפא: געדענקבלעטטער אן ראבינער דר' מארקוס לעמאן, מאינץ 1890.

י. מ.

לעהרין, משפחת: שם משפחה בהולאנד שמקורה מכפר לעהרענשטיינפעלד בוירטמבערג; מהמשפחה הזאת נודעו שלשת האחים "לעהרין" שהיו סוחרים ובנקירים ועוסקים בצרכי הצבור: צבי הירש לעהרין נולד בשנת 1784 ומת באמשטרדם בשנת 1853; אחיו יעקב מאיר לעהרין נולד בשנת 1793 ומת באמשטרדם בשנת 1861; אחיו עקיבא לעהרין נולד בשנת 1795 ומת באמשטרדם בשנת 1876. האחים האלה היו פרנסי העדה באמשטרדם והעסקו הרבה בתור פקידים לחלוקת איי מכסף הנרבות שנקבצו בהולאנד משנת 1810 ואילך. בשנת 1822 עשו חקנה ששלחו מאי רק משולח אחד לאמשטרדם והכסף יחולק לפי מספר הגפשות של

לחכמים ואנשי שם, ולא ארכו הימים עד שנבחר לחבר בחברות דירשי קרמוניז וחוקרי לשונות בני קדם. בשנת 1837 כתב מאמר על שפת המצרים העתיקה במאסף של חברת Royal Asiatic Society אשר בבריטניה הנדולה ואירלאנד. ואח"כ נתקבל לחבר בחברה הזאת. [נפיעותיו] במקורות ראשי החברה, "ראיאל אסיאטיק" נסע לעווי למצרים להתחקות על המצבות ולגלות מסתרי כתב החרטומים אשר על החיילים הנמצאה שם בכתב צורי, והוא באר את הכתובת לחוכיה כי שגו החוקרים שקדמו לו בחבנת י"ג מלים. בבואו לאלכסנדריא באר להמושל מחמד עלי אחת מהכתובות הישנות שנלאו חכמי מצרים לפותרה. בקהירא התעכב שני חדשים ויתחקק על דרכי המצריים ותכונותיהם, ובלכתו מקהירא לנוביא און חקק את שפת הנוסעים בני נוביא וילמד את לשונם וחבר עליה ספר מלים, ויעבור במדינות מצרים העליונה ויסל לו את הלשון הסתהלכת בארץ. משם הלך עד מעבען וחקק על כתובות עתיקות ומצבות קדומות, ושלח ללונדון מכל הסגלות אשר הצליח לאסוף. ממצרים הלך לא". בעת ההיא סדרו הדרחים במלכם ויפשו על צפה וסביבותיה לשלול שלל ולבזבז, ויפגעו בלעווי ויפשימו את בגדיו ויבזוהו לגלות לחם את מסמוני אוצרותיו. אחד הערביים "מוסספו מחמד" חמל עליו ויתן לו שמיכה לבסות מערמוני וחנית בידו למחסה, וישב לצפת. משם נסע לשכם וירושלם וחברון ורמשק ושם קנה מסבעות עתיקות. וילך דרך אלכסנדריא לקושטא, והתעכב שם שלשה חדשים, וילמד את שפת תורקית, וגם שם לבו אל לשון המשיקסית. שם חקר על שרשי הקדאים ויאסף כמה כ"י מהם. בשובו לביתו בלונדון הלך דרך אתונה ורומא ויבקר את בית עקד הספרים אשר בוואטיקאן.

[פגישתו עם סיר משה] ברומא פגש לעווי את חשר מונטיפיורי ואשתו יהודיה בלכתם למסעם לא"י (1830), ויבקשהו חשר לארח עמו לחברה, ולעווי נאות לו. מן העת ההיא לא חדל לעווי מהתארה עמו בכל דרכיו, והיה רוח החיה באופני מפעלות השר. גם התארה עמו ועם השר ברמיה ודר' מונק למושל מצרים ולפני השולמן בקושטא לבקש בעד חיהודים הנאשמים בעלילת הדרם בדמשק (1840). וחשולמן הוציא "פורמאן" למוכת היהודים. בשנת 1846 הלך עם השר משה לרוסיה להתחנן לפני הקיסר ניקולאי הראשון על חיהודים, ועוד חפעם בשנת 1873 לפני הקיסר אלכסנדר השני. בשנת 1868 הלך לעווי עם השר לרומניה, וכן נסע עמו למורוקא ורומא, בהשתדלות להמכת מצב היהודים. בשנת 1871 יסד בית הנדן נערים בברייטן, ועמד לימין השר ליסד את ישיבת "אהל משה ויהודית" בראמסנטיים ולעווי נבחר למנהל הישיבה. לעווי העתיק לאנגלית את ספר "מסח דן" או "בנימין חשני" לר"ד נימו, גם העתיק את ספר

הרבנים האורתודוקסים, וזהו אחד מן השונים בתנועת ההתחדשות. הוא למד בבית ספר לרבנים בברלין (לעזראנשטאלט פיר די וויסענשאפט דעס יודענמוסס) ובהאוניברסיטא שם, ויצא מוסמך בתור רב וכתואר דקטור לזילוסופיא בשנת 1878, ואז נתמנה לרב בעיר מולדתו, ועודנו עומד על משמרתו (1911). הוא חבר ספרים רבים בחכמת ישראל בלשון אונגריה, ואחד בלשון אשכנזית "אראמאישע פפלאנצענאמען" (וין 1881), וכתב מאמרים רבים על לשון הסורית בעתן "צייטשריפט דער דייטשען מארגענלענדישען געזעל-שאפט". גם חר"ל ספריאביו אחרי מותו. אחיו שמואל לעווי הוא רופא בבודאפעשט ויסד שם חעתן "פעס" מער מערציניש-כיורנישע פרעססע. אחיו השני תיאודור לעווי הוא עורך דין מצוין בבודאפעשט. אחיו השלישי מוביה לעווי היה עורך דין לחממשה בבודאפעשט (מת 7 יוני 1880). אחיו הרביעי וויליאם לעווי הוא עורך דין בנייראק.

ביבליוגרפיה: Szinnyei, Magyar Jók Elete; J. E. viii. 192.

א.

לעווי, אליעזר הלוי: בלשן חוקר בדברים עתיקים, וכן משק השר משה מונטיפיורי; נולד בעיר סולץ במדינת שלעווי י' תמוז תקס"ט (1809), ומת א' בסלו תרמ"ח (1888) בעיר ברייטן (Brighton) אנגליא. הוא למד אצל אביו ר' מרדכי שהיה רב בעיר ראזעני בערג, ואצל מורים נוצרים למד לשונות אשכנזית וצרפתית ויריעות כלליות. במות אביו בשנת 1822, הלך ללמוד בישיבת ר' הירש פריישימאדט בליסא ולמד בעצמו לשונות רומית ויונית. את מחיתו מצא בתור מורה שפת עבר. בשנת 1824 הלך ללמוד תורה אצל ר' מרדכי בנעט בעיר ניקלסבורג ואצל הרב דמטא ר' משה סולץ. בשנת 1827 הלך לעווי לפרעשבורג ללמוד בישיבת ר' משה סופר, וימצא חן בעיני רבו ויסמך את ידיו עליו. שם למד גם לשונות ספרדית ואיטלקית ובלשונות בני קדם. ידעו בלשונות שונות חיתה לו למקור מחית נפשו. משם הלך לווינא לשמוע בלמודים בבית מדרש המדעים ואח"כ לברלין ויבקר את האוניברסיטא ויצא משם מוכתר בתואר דקטור לפילי-סופיא ופילולוגיא. בברלין הציעו לפניו להיות לרב ומסיף באחת הקהלות אך הוא מאן לקבל משרה זאת. מברלין בא להמבורג. בעת ההיא ישב שם דר' פאן שפרעוועטץ שאכף ממבעות עתיקות, ועפ"י מקרה נאברו הכתובות שעל המטבעות ולא נמצא איש אשר ירשום מתקאות חדשות עד אשר נאות לעווי לכותבם בתנאי כי יתן לו בשכר עבודתו את המטבעות המשנים (duplicates); ועיין קנה לו ידעה רבה בחכמת המטבעות (נומוסמאטיק), ומאז התעורר בלבו חתשוקה לאסוף מטבעות שונות לעצמו. בשנת 1833 בא ללונדון לעסוק בלמוד כתב החרטומים וכתובות עתיקות, ויתדע

אריה ליב (ונודע ג"כ בשם שאול לעווין) היה רב באמשטרדם, ור' יעקב עמרין היה דודו אחי אמו וכאשר פרצה הריב בין יעבץ ובין ר' אייבשיץ בשנת 1751 כתב מכתבים לחזקו בירי יעבץ, ובשכיל זה בחרוהו קהלת האשכנזים והפולנים בלונדון עליהם לרב הכולל (1756). בשנת 1760 כתב ר' יעקב קמחי שירת בדבר השוחטים בלונדון אשר לדעתו לא היו משגיחים כראוי בעניני הבשרות. ויען כי לא נתנו לו פרנסי הקהלה חרשות לענות בדברי התנצלות, התפטר ממשרתו בשנת 1763 ונתקבל לרב בהאלברשטאדט באשכנז. כנראה השתוקק להעתיק משכנו לעיר של חכמים וסופרים כי בלונדון היו אז תופשי התורה טועים. אח"כ היה לרב במאנחיים, ובשנת 1772 נבחר לרב בברלין.

[התערבותו עם המשיכילים] ר' הירש התרועע עם מנדלסון, ונתן הסכמה על תרגומו ובאורו עה"ת, וכאשר בקשה ממשלת פרוסיה מהרב ר' הירש כי יחבר ספר על דיני ירושות ונחלות ואפסטרופוס הנהונים בישראל בעד שר המשפטים, פנה ר' הירש אל מנדלסון לעזור לו בהעתקה אשכנזית, וכתב ספרו "ריטואלנעזעצטע דער יורען" תחת השגחת הרב (1778). עוד כשבת ר' הירש בהאלברשטאדט הנה וקרא בספרי מנדלסון וביחוד ספרו "פירון" על השארת הנפש. ר' הירש היה אוהב חכמה, ובהסכמתו על "עמודי שמים" לר' ברוך משקלאוו כתב: "ועם היות כי עצמות התורה היא לבדה ממלכת גברת וכל ההכמות לה כשפחות ועלמות, מ"ט אין מן הראוי להיותן מסנו נעלמות, גם שכבר היו לעולמים, יחדו נכוננו על שפתי החכמים, רבותינו הקדושים ז"ל אשר בארץ המה ולא באלה לבד אלא בכל חכמות המבע ידם רמה וכו' (תולדות אנשי שם לר' אליעזר לאנדסהוט). אמנם יראתו של ר' הירש היתה קודמת לחכמתו ובמשך ימי שבתו בברלין ראה את המהפכה שעשתה השכלת מנדלסון ותלמידיו, כי רבים מטובי העם סרו מדרך היהדות והקדיחו תבשילם על מזבח ההתבוללות והשמד. והדבר הזה הכרית אותו להזהר מהמשיכילים ויצא להלחם נגדם ובתום לבו התנפל על נפתלי הירץ וייזל שהוציא מחברתו "דברי שלום ואמת", אף כי וייזל היה באמת הכשר והישר שבחבורה ובעצמו קרא תגר על מעשי דוד פרידלענדער וסייעתו. והרב ר' הירש עמד בפרץ "ויקנא לכבוד התורה ולומדיה" ויתתבר עם הרבנים מגלונא ומליסא לרדוף אחרי רנה"ץ ולהחרים את ספרו ויאסור להדפיס אותו, ויבקש מראשי קהלת לגרש את רנה"ץ מברלין. אולם מנדלסון נכנס בעובי הקורה וכתב לפרידלענדער שידבר על לב חותנו דניאל יפה וגיסו של זה איציק דעסוי שהיו אז ראשי קהל עדת ברלין שלא ישמעו הפעם לקול רבם ר' הירש. שלמי תקי המדינה אי אפשר למחות ביד איש מלחמץ רעיוני ע"י חרפות (ע"י אויערבאך, קורות היהודים בהאלברשטאדט;

אפס דמים" לרייבל עם הקדמה ארוכה, וחבר ספר הסקור לשפת מצרים (1837), וספר מלים בלשון צירקסית (1854), ועוד וסדר את ספרי הזכרונות להשר משה, ועוד ספרים בחקרי פילולוגיא.

ביבליוגרפיא: מצפה 1886; האסוף 1886; דר' קיווערלינג "געדענקבלעטער" בערכו.

נע"מ

לעוויטא: ע' בחור, אליהו

לעווי, יעקב: רב ומעריך ספר מלים מן התרגומים והתלמוד. נולד בשנת 1819 בעיר ראבדווי מחוז פוזנא, ומת בברעסלוי כ"ט שבט תרנ"ב (1892). הוא למד תלמוד אצל אביו ר' יצחק הלוי, שהיה רב בעיר שילד-בערג, ומר' עקיבא איגר, ואח"כ נכנס בהנמסיוס בברעסלוי ולמד שם בהאוניברסיטא, ובשנת 1845 השיג התואר "דוקטור" מהאוניברסיטא בהאללע. בשנת 1846 נבחר לרב בעיר ראזענבערג בשלעזיא העליונה, ועמר במשרתו שם ארבע שנים, וחזר לברעסלוי. בשנת 1857 נבחר לדיין בברעסלוי, ובשנת 1878 נתמנה למורה בבית הספר "מארא-סאלאמאן לייפציגער שטיף-טונג", בשנת 1867 הו"ל ספר המלים "באלדעאישעס ווערטערבוך איבער די תרגומים" עם הערות מפרופיסור ח' פליישער. הממשלה הכירה את ספרו לטוב ובשנת 1875 כברה אותו בתואר "קעניגליכער פרופיסור" אבל ספרו העיקרי והיותר נכבד הוא "נייהעברעאישעס אונד באלדעאישעס ווערטערבוך איבער דיא תלמודים אונד מדרשים" (עם הערות פליישער, ארבעה כרכים לייפציג 1876—1889). ע"ע קאהוט.

ביבליוגרפיא: אללגעמיינע צייטונג רעס יודענמאסס 1892 גליון 11; Z. D. M. G. xlvii, 494.

ב. מ.

לעווי, ישראל: רב ומחבר; נולד בפאריס 7 יולי 1856. הוא גמר למדור ברבנות בהסמינאר בפאריס בשנת 1879. ונתמנה לעוזר להרב הכולל בפאריס בשנת 1892, וקורא בתלמוד וספרות הרבנים בבית ספר למדעים נעלים בפאריס בשנת 1896. הוא היה בין מיסדי החברה לחקירת חכמת ישראל בפאריס בשנת 1880, ויהי המזכיר והמנהל להמאסף שהוציאה ההברה, לאור בשם Revue Etudes Juives וכתב בו מאמרים רבים בנוגע לאגדות חז"ל, ויוכחים בין חכמי ישראל ובין חכמי אר"ה, וקורות היהודים בצרפת. הוא חרפים כמה ספרים בלשון צרפתית בעניני היהודים היהדות (ע"י רשימת שוואב Repertoire 228—231 (1899) ובהוספות 1903).

ב. מ.

לעווין, הירש ב"ר אריה ליב (מבונה "הירש לייבל" וגם בשם "ליאון הארט"): תלמודי מדקדק ומשורר; נולד בעיר רישא בגליצא בשנת 1721 ומת בברלין ה' אלול תק"ס (1800). אביו ר'

ביבליאגראפא: פון, כנסת ישראל 284; ברנפלד דוד
H. Adler, *Publ. Anglo-Jew.* וב';
Hist. Exhibition 1887; p 280.

נעים

לעוונוואהן, יצחק בער (ר"י בל): חכם וחוקר
בספרות ישראל; נולד ער"ה לשנת תקס"ה (1787).
בעיר קרעמניץ במחוז וואליניא רוסיא, ומת כ"ד שבט
תר"ך (1860). אביו יהודה היה ממספחה נכבדה,
תורני ויודע לשונות פולנית ורוסית, איש עשיר וסוחר
נכבד. לעוונוואהן למד אצל מלמדים תחת השגחת
אביו, ואצל הרב בעירו ר' דוד צבי שהשבו לבחיר
תלמידיו, ובהיותו בן עשר היו כל כח"ק שנורים על
פיו ובקי בכמה מסכתות מהש"ס. בשנת 1806 נשא
אשה מעיר ראדזיווילאוו ושם קנה לו ידיעות לשונות
אשכנזית רוסית צרפתית וגם רוסית, וכידעו את
לשון רוסית על בוריה התפרנס מהעסקות מעברית
לרוסית. במלחמת נפוליון הראשון עם ממלכות אירופא
בשנת 1812 היה לעוונוואהן המתורגמן אצל השר ניערס
שהיה ספקר המלחמה בעירו והפיק רצון ממנו. מרוב
עבודתו נחלשו עורקי נופו, החולאת הזאת אלצה אותו
ליסע לנליציא אחרי תום המלחמה, שם התרועע עם
יוסף פערלס, נחמן קראכמאל, י"ל רפאפורט, אליעזר
וליב לנרא, ליב מיוזיס, יצחק ערטער, ישראל מיכל
מיניס, לעמטערס, שמשון בלאך בערמאן בלומענפעלד
ואחרים ממשכילי העם. שם למד לשונות בני קדם
ועוד לשונות אירופא. בביראדי נתקבל בבית מסחר
שטרות (באנק) לסופר ומחשב חשבונות, אח"כ עזב
את משמרתו זאת וילך לטרנאפאל ועמד על הבחינה
להשיג רשיון להיות מורה, והיה מלמד בגמנסיום לשון
עברית לתלמידים יהודים. בשנת 1817 שב לעיר מולדתו
ומשם הלך לברדישוב ויהי למורה לבני חבירדים.
וממרת חייו שם לשנות למוכה את האי-סודים בלמוד
הבנים בימים ההם. וכאשר התרופפה בריאותו חזר
לעיר מולדתו קרעמניץ (1822). שנים הרבה שכב על
ערש דוי, והיה שוכב על מטתו וקורא והונה בספרים.
השר משאצקי אשר נר בימים ההם בקרעמניץ התודע
אליו באהבה ורצון, ויפתח לפניו את בית עקד ספריו
שעמד על יד הליציאוס, והשאילו ספרים כתפצו, וגם
המורים בהליציאוס חבבוהו ויאצלו עליו מחבתם.
[השפעתו] הריב"ל לא הפריז על המדה באמרו
כי ספרו "תעודה בישראל" היה חנר הראשון לרגלי
ההשכלה ליהודי רוסיא (מהדורא שנית ווילנא 1855).
וכאמת עשה ספרו רושם גדול בישראל ותעודתו לא
שבה ריקס. אמנם התמרמרו עליו האדוקים וביותר
הרה בו אף החסידים עד לחשחית. על אי אמונתו
בצדיקיהם, ועל לעגו על חנסיס והנפלאות שקפדו
עליהם. חנת לעומתם התעוררו תרבה ממובי בחורי
ישראל לפנות אל למורי התנ"ך ואל למורי לשונות
התיות והמדעים תכללים. תשכלת ישראל תיתח מסרתו,

קייזערלינג, מענדעלסזאהן צר 307). במות מנדלסון
שלחו בחי היתדות רסן מעל פניהם ויהללו קרשי בני
ישראל לעיני הרב, ודברי מסורו היו להם לשחוק, וגם
לב הרב נהפך לשנוא אותם, ובחשכמותיו שכתב
באחרית ימיו מתאונן תמיד על זה, תחת שבימים
הראשונים דבר בשבה החכמות. ועוד יותר כעס
התעצב בלבו בראותו כי המשכילים ההם כמעט חידו
את בנו מדרך הדת, וכאשר נתמלאה תסאה ולא יכול
עוד נשוא תעלולות בני דורו ובראותו כי אין בירו
למחות, החלים לעזוב את ברלין, וכתב לראשי הקהלה
מכתב תמרורים על מצב המוסרי של אנשי העדה
והעיר למוסר אונם להטיב דרכיהם, ויבקש להחפטר
ממשמרתו, ועל ה' השליך יהבו כי לא יעזבוהו לעת
זקנתו, ויבקש מהעדה לעשות חסד עם אשתו הנשארת
בעיר לנהלה בלחם משך זמן החורף. תשובת העדה לא
נודעת, כי בפנסם הקהל לא נמצא זכרה, אבל כפי
הנראה השקיט ראשי העדה את תלונתו ולכן נשאר
בברלין עד יום מותו.

[ספריו] הרב ר' הירש חבר האגרות נדר ר"י אייבשיץ
שנרפסו ע"י תלמידיו יעבץ בס', "שפת אמת ולשון
זהרית" (אלטונא 1752); הערות על פרקי אבות
נרפס עם פ"י יעבץ לפרקי אבות (ברלין 1834); חנהות
לס' היוחסין וס' התנוך ונרפסו קצתן בישראל לר' יוסף
קאבאק; תשובתו בהלכה בס' בית אפרים להרא"ז
סרגיליות; וכתב שירים בענינים שונים, קצתם נרפסו
בהמגיד לשנה י"ד מגילת 11 ואילך ע"י מיוזיס בשם
"נהלת צבי" וגם ע"י אחרים.

בנו ר' שאול לעווין, היה רב בפראנקפורט
דאדר, והיה גדול בתורה, אבל נפגע בהתחברו אל
דוד פרידלענדער וחביריו, ועשה מעשה מכוער שהסב
שאון בזמנו. זה הדבר: בשנת 1772 היה ר' רפאל
הכהן בברלין והרפים את ספרו "תורת יקותיאל", וע"י
הספר הזה נתגלגל שמו ונתקבל לאב"ד בשלש הקהלות
אלטונא המבורג ואנדסבעק (אחי"ו), והנה בשנת 1789
יצא לאור ע"י ר' שאול בעילום שמו מבית הרפוס
של ר' איציק ב"ר דניאל וגיסו דוד פרידלענדער הספר
"מצפה יקותיאל" השנת נדר ספר "תורת יקותיאל" ובו
חרף וגדף את ר' רפאל הכהן בדברי ליצנות והוללות.
ועוד יתרה עשה כי בדה מלכו ס' "שירת בשמים ראש"
שקרא בשם הרא"ש ושם כפיו דברים הראויים לרוח
טובי המשכילים בימים ההם. כדי לחלוך שולל את
הקוראים החמימים ולגלות פנים בתורה שלא בהלכה
ותלה עצמו כאילן גדול כהרא"ש. הרבנים הכירו את
זיוף הספר מתוכו, אע"פ שחבר ר' הירש התאמץ
להצדיק מעשי בנו באמרו כי איננו מזויף, וכי הכי
הוא ימן נושן, וירבר קשות על המטילים ספק בדבר.
בכ"ז סבל הרב ר' הירש ע"י כעס ומכאובים. נכדו
אדיר ליב בנו של ר' שאול יצא לתרבות רעה ונשחטה,
ציתר עם רוב תלמידי מנדלסון.

ערי ימצו כוס שמחה. רעי יינקו משוד נחמה.
 הן מבית הכלוא לחפשי. תעופף או על נפשי.
 אל קרבתה תשוב האהלה. אל מלך הכבוד סלה.
 הדברים האחרונים מסבכתו אשר חרת בעצמו בחייו:
 עם אויבי ה' נלחמתי שערים
 לא בנשק ברזל אך באמרים;
 חמת ישרון גליתי בעמים.
 עדי זרובבל שהרי אפס דמים.

[ספריו] ואלה הם ספריו: א' "תעודה בישראל" (1828). בו פתר השאלות: הכרח ידיעת כה"ק ע"פ משומם וקדימתם בזמן ללמודי התלמוד, והכרח ידיעת לשון הקדש; הכרח ידיעת הלשונות הלוועזות ובפרט לשון המדינה; תועלת למודי ההכמות והמדעים הכלליים; הכרח למוד המלאכות והתעסקות בעבודת האדמה. ובמעום מסתרים חסנים ובאסור חברת המכס. ב' "בית יהודה" ב"ה. כולל קורות חדת וקורות האומה, וזוא השלמת ומלואים לתעודה בישראל (1829). ג' "אפס דמים" לבמל עלילת דם (1837). הספר הזה נעתק ללשון אנגלית ע"י הר"ר אליעזר לעווי מלונדון. ד' "זרובבל ד"ה. תשובה לס' נתיבות עולם לחמיסיוניר הלונדוני, ומדבר בו מיסוד שבע מצות לבני נח, יסוד התורה שבכתב ושבע"פ, מדות ישראל, על חכמי ישראל הסופרים והסנהדרין. הספר הזה נדפס אחר מותו (ווארשא 1876). ה' "אחיה שילוני החזה" הוא כעין הקדמה לספרו זרובבל (לייפציג 1841). ו' "תער הסופר" תשובות על מענות הקראים (אדעסא 1863). ז' "ימין צדק" תשובות וחשנות להכופר אשר מעמקין במתברתו "דרך סלולה" נגד דת ישראל וחז"ל (1888). "בית האוצר" שעקרו החלק שנקראו "שרשי לבנון" בחקרי הוראת שרשי לה"ק בסדר א"ב ונלוה לו חלק שני בענינים שונים וקונטרס אבני מלואים תשלומים לספרו בית יהודה (ווילנא 1841). ט' "תולדות שם" חקירות בשמות לשה"ק בסדר א"ב (ווארשא 1877). י' "חקר מלים" תקונים והשנות לס' אוצר השרשים לבן זאב (כ"י). י"א "ענפי הדסה" הערות למגלת אסתר (אדעסא 1865). י"ב "יהושפט" בקורת לספר התורה והפילר סופיא לישי"ר (ווארשא 1883). י"ג "פתוחי חותם" מאמרים על שלשלת הקבלה ושם מסמרון חרות ובאודים. י"ד "זרעאל" ספר גדול כולל ענינים נפדרים. ט"ו "אור ליד", י"ד באורים לאנדרתות שונות. ט"ז "באר יצחק" כולל אנרות שהחליף עם חכמי הזמן בענינים מלומדים, וחדושים והשנות ובקורת. י"ז "אשכול הכופר" מכתבים ומליצות חירות והלצות (ווארשא 1890). וכתב ספורי התולדים נגד המתחסדים; י"ח "דברי צדיקים" שלש אנרות ושיחה בין שני חסידים על אדות מנלה מסירין (ווין 1830). י"ט "עמק רפאים" חזון בעולם האצילות (אדעסא 1867). כ' "די תפקד וועלט" בלשון יהודית, ציור מעשה התענועים של החוטאים

ולכן הציע לפני חנסיך קאנסטאנטין פאולאוויטש ליסד בתי ספר ליהודים ובית מדרש למורים (סמינאר) ברוסיא (1823). גם בקש מחממשלה לתת קרקעות לאחזחת נחלה בהנם לכמה בתי אבות מישראל בפלך תערסאן, אשר חעיד את לבבם להחזיק בעבודת האדמה (בית יהודה פ' קס"ו בהערה). את ספרו "בית יהודה" כתב כעין תשובה לשאלות הממשלה מיום 12 אפריל 1827 על אדות יסודות אמנות ישראל והליכות חייו המדיניים והמסוריים, וחרון ספרי סודע בספרות ישראל סדור דור, וגם המפלגות והכתות השונות. וחותם דבריו בהצעות לתקנת החנוך והלמוד ולהמבנת מצב המדיני והמסורי של היהודים ברוסיא. הממשלה הכירה לטוב את מחשבותיו לתקנת תיהודים. וע"פ הצעת שר החשכלה בלודאוואו האיל הקיסר ניקולאי הראשון לתת לריב"ל אלף רובל בעד ספרו זה שהקריב לו. בימים ההם העלילו על היהודים בואסלאוו כי השתמשו בדם נוצרים למצות פסח, וכמה יהודים נתפסו במאסר. אז קם ריב"ל למלץ יושר בעדם, וחבר את ספרו "אפס דמים" וחוכיח שקרות העלילה הזאת לא לבד שחיא נגד התורה שבכתב ושבע"פ, כ"א גם בזה שכבר הוכחשה העלילה סדור דור, ע"י האפיפיורים ומלכי פולין. את ספרו זה הקריב מנתח לראשי הכמרים מורי חדת הנוצרית ברוסיא, והמיסרופולים אנמוניא נתן מקום לבקשתו לעת התחדשה העלילה בעיר לוצקא בפלך וואלין להוציא את האסורים על ירה לחפשי. ריב"ל היה האיש היותר מוכשר לכתוב ספרים כאלה שהיו הוראת שעת. הרב הנדול ר' אבלי מווילנא נתן הסכמתו לספר "תעודה בישראל", וכאשר נשאל באספת נכבדי עיר ווילנא לאמר: מה ספר זה, מה מובומה חסרונו? וען הרב קבל עם: "לא נמצא בו חסרון כי אם זה שלא חברו רבנו הנדול הגר"א מווילנא" (הקרמת התצאה שניה תעודה בישראל). באחרית ימיו שמה הממשלה עיניה אליו למובת, ובשנת 1858 בהיותו כבן שבעים נתנה לו למחנה שלשת אלפים רובל מחיר ספריו אשר שלחה לבתי מדרשות ובתי הספר לבני ישראל להיות למסרא לבני העם ללמדם איך להטיב מצבם ומעמדם. כ"כ היה ריב"ל חביב בעיני הממשלה. ער כי חנסיך ד"א מאלסמאי נתן תשורה להנשיאה הרמה מבית המלכות מריא ניקאלאיעוונא את תמונת ריב"ל משוח בששר, והנהו עד היום בבית המלכות. ריב"ל היה אוהב את עמו בכל לבבו ודרש בהצלחתו, גם תפץ להציל תורתנו וספריו חז"ל מהמלענינים עליהם. בכ"ז סבל הרבה ממרדי האור, אשר מררו את חייו. ישרת לבו ואמונתו נראה מחשיר שכתב ה' שבמ תר"ז על יום מותו:

על יום אספה לעמי, בגוע בשרי בבוא יומי.
 יום אנוע יאנחו אהובי, גם ישמחו לי אויבי;
 אלה מיגון יחלאו יאבלי, ואלה סבאים מיין יתהוללו.
 אך לו ישבילו שניהם, אז ימירו את מעשיהם;

לעשות פתוחות משום שלא להוציא לעו על הראשונים (מג"א סי' ל"ב), וכן לענין נטילת ידים (ב"י אורח סי' קס"א). וחנה לחקל במה שהחמירו הראשונים, אי איכא בזה משום לעו על הראשונים יש בזה מחלוקת הפוסקים. בעל נתפה בכסף מביא ע"ד מצבת שרנו קרובי המט להחליפה בגדולה ומסיים: ואם בי נראה שמותר הדבר, אך מכיון שבי"ד שבזמן פלוני אסרוה אין לחקל בדבר, שחוששין להתנאת לעו על הראשונים. אך רוב הפוסקים מוכרים כי רק להחמיר חששו משום לעו הראשונים ולא לחקל (ע"י שדי חמד ערך "לעו").

י. י. ר.

לעטעריס (Letteris), מאיר הלוי: משורר; נולד בזאלקווא 13 ספט' 1800, ומת ביוני 19 מאי 1871. אבותיו היו מרפסים שבאו מאמשטרדם לאוסטריא. בחינתו כבן י"ב שלח שיר לר"ג קראבמאל שמצא חן בעיניו ויקרבהו ויעוררו ללמוד לשונות אשכנזיות צרפתית ורומית וספרותיהן. בשנת 1826 נכנס לעמ"ע-ריס להאוניברסיטא בלבוב ולמד שם פילוסופיא ולשונות בני קדם במשך ארבע שנים. בשנת 1831 חתעסק בתור מניה ספרים בברלין ואח"כ בפרעשבורג. בפראג העריך כ"י להרפסה ושם הוכתר בתואר דוקטור לפילוסופיא (1844). בשנת 1848 התישב בווינא בקביעות.

[ספריו] לעטעריס כתב ספרים רבים: א' "דבר" שיר" קובץ שירים רובם הם העתקות (וזאלקווא 1822); ב' "הצפירה" מאסף לספרות אגרות ישראל. חוברת אחת (לייפציג 1824); ג' "אילת השחר" שירים (וזאלקווא 1824); ד' "מכתבים" אגרות (לכוב 1827); ה' "פלגי מים" שירים (לכוב 1827); ו' "חקרי לב" מבוא לכה"ק (פרעשבורג 1837); ז' "נזע ישי" מחזות חונה בחמש מערכות, העתקה "מעתיקה" לראסין (וויין 1836); ח' "מגדל עוז" או תומת ישראל, דראסא בארבע מערכות מריה לזאטאו, נערך ע"י לעטעריס עם מבוא והערות (לייפציג 1837); ט' "שפת יתר" להראב"ע, עם הערות מלעטעריס (פרעשבורג 1838); י' "שלום אסתר" מחזות חונה בשלש מערכות העתקה מראסין (פראג 1812); י"א "קול נה" הספר על הרב ר' נחום מרעביטש מניקלסבורג (פראג 1842); י"ב "רוח נדיבה של שלמה" על צואת שלמה היינע ועוד (פראג 1845); י"ג "עפרות זהב" שירים נעתיקים משיללער וביירן (וויין 1852); י"ד "אבני נזר" מאסף ספרות. הוספה לעתון "ווינער פירמעליאהרשריפט" שלש חוברות (וויין 1853); ט"ו "צפירת תפארה" ירחון (י"ב חוברת). הוספה לעתון "ווינער בלעטטער" שהחל (וויין 1851); ט"ז "עסק חבכא" קורות מרדפות היהודים עד שנת 1575 לר' יוסף הכהן מאויניץ, עם הערות לעטעריס ושר"ל (וויין 1852); י"ז "קול מבושר" העתקה מורעת מנסיעת דר' פראנקל לירושלם לכונן שם בית ספר

בנפשותם, תוכחה נמרצה ומוסר השכל. כ"א) "ילקוט ריב"ל (ווארשא 1879).

ביבליוגרפיה: פיל. כנסת ישראל 683; האסיף ח"א 1; המאסף כנסת ישראל לראבינאוויטש ווארשא תרמ"ח צד 262; הויזנער תולדות ריב"ל אדעמא 1862; נאמאח"נ ואח"י ספר הזכרונות, ווארשא 1878.

נ. י.

לעו: רבור של ננות דופי ורנן ע"י עקימת שפתים וכן שפה זרה נקראת לעו (ע"ע בלע"ז), מפני שנדמה להשומע שהיא מדוברת בעקימת שפתים ובגמגום לשון. בתלמוד נשתמשה מלת לעו בפרט בענין ערות דבר, כמו: להוציא לעו על בניה (קרושין פ"א). וגם לחשוד איש בעברה, כמו בצלפחד שנחשד למקושש, אמר ר' יהודה בן בתירה לר"ע, אם כדברייך התורה ביסתו ואתה מגלה אותו ואם לאו אתה מוציא לעו על אותו צדיק (שבת צ"ו). וחששו גם בקריאת ספר תורה של כהן גדול ביוה"כ באחרי מות ואך בעשור. וגולל ספר תורה וגניחו בחיקו ואומר יותר ממה שקראתי לפניכם כתוב כאן וכו'. ושאלו בנמרא וכל כך למה? שלא להוציא לעו על ספר תורה, כשרואין אותו קורא פירש ובעשור שבחומש הפקודים על פה יהו סבורים שספר תורה חסר אותה פרשה (יומא ע"י רש"י). אך ביותר חששו חכמים שלא להוציא לעו על הנימין, ואמר ר' מאיר כל המשנה ממטבע שטבעו חכמים בנימין יוציא והולך ממזר וכו' וכי תימא אעביד לחומרא, נמצא אתה מוציא לעו על נימין הראשונים (נימין ה'). אמנם לא חיישינו ללעו אלא במקום שאומרים תצא, אבל במקום שצריכין גם אחר לכתחלה לא (פוסקים וכתבים סי' כ"א, כנסת הגדולה כללים נפרדים אר"ח דף קס"ד אות גט). רוב הפוסקים סוברים דדוקא בעניני אישות תוששין ללעו על הראשונים אבל לא בשאר איסורין. ויש שמחלקים בשאר איסורים: כל דהוי שב ואל תעשה וכל דלא מינכרא מילתא דמשום איסורא קא מחמיר, אין תוששין ללעו הראשונים. ועוד כל איכא שיש פקפוק בעיקר הדין או דהוי פלוגתא בין הראשונים בעצמם לא ניהוש ללעו על הראשונים אם נהגו להתיר, כגון חלב שתחת קרום הלכן שנהגו בו היתר ועכשו רוצים להחמיר בדבר לא חיישינן ללעו, יען כי גם אז לא היה מנהג ההיתר בדור ולא הסכימו עליו כל הראשונים. וכן דבר שהוקבע להלכת בש"ס או בפוסקים ואח"כ קבעו מנהג נגד חרין המפורש לא משגיחינן במנהג זה ובמלינן ליה (סמיכה לחיים דף י"ב). מנהג רע שנהגו ההמון או נשים ולא מיהו בהם החכמים בדורם לא חיישינן ללעו הראשונים (ס' כנסיה לשם שמים). בענין תפלת ערבית שנהגו להתפלל בעוד היום גדול אמרו שהוא מנהג רע ובדי שלא להוציא לעו על הראשונים אפשר לומר שהאחרונים שגנו וטעו בדברי הראשונים לחשוב שהקילו בזה (ס' גט פשוט להר"ם בן חביב על ש"ע אה"ע סי' קכ"ח ס"ק ל"א). לענין תפילין תופסים המנהג

יצא לאור

„אוצר ישראל“ חלק שמיני

כולל הערכין

עגונה-פתרים

החלק הזה כמו שבעת החלקים הקודמים מחזיק 320 עמודים כפולים בפורמאט גדול, מלבד הגליון הראשון של השערים ומפתחות וכו' שאינו מן הסנין. הערכין בתלס הזה הם יותר ארוכים ולכן מספרם קטן כי נמצאו בו רק 290 ערכין ונכתבים ע"י 58 סופרים, ומהם כמה חדשים שלא כתבו בחלקים הקודמים.

בין הערכין החשובים נזכיר לדוגמא: עולי רגלים: מאמר ארוך על מצות הראיון בזמן הבית, עצת ירבעם לבטל העלייה, העלייה בזמן הבית השני, תיקונים לצורך עולי רגלים, העלייה שלא נפסקה אחר חרבן הבית, העלייה ע"י הקראים, עליית החסידים לא"י, סקומות אחרים המיוחדים לעולי רגל להשתטח על קברי צדיקים (העורך). ע"כ פרא: עיר שנזכרה בתלמוד ושם היו ישמעאל העכברי ומשוי העכברי במאה התשיעית שיסרו שתי כחות אשר נתרקו מקהל ישראל ובנו במה לעצמם (דר' ש"א פאונאנסקי). עליית דם: מאמר ארוך, קרוב ל"ב עמודים כפולים. על מקור העלייה והתפתחותה בארצות שונות עד המאורע בקיבו, המשא ומתן ארוחה בהרומא. ומחאות של הנוצרים הישרים נגד העלייה הזאת (מר מענדראוסקי והעורך). עם הארץ: מובן התואר לפי המקרא והתלמוד, דיני עמי הארץ בין החכמים הפרושים, גם הוראה חדשה של ע"ה שמצא השופט מאיר זולצברגר, כי עם הארץ בזמן התנ"ך היו הנבחרים ע"פ ממשלת העם כעץ הפרלמנט בימינו. עמים, ישראל בין העמים: על פזור היהודים בין הגוים, והשפעת העמים של ישראל, ולהיפך השפעת ישראל על העמים; שנאת העמים לישראל (הרב דר' י"ל לנדא). עפ"ש מ"ן, משפחת: תולדות בני המשפחה הזאת (שלמה בערמאן). עקיבא: רבי: ישיבתו ותלמידיו, תורתו ודרכו בהלכה ואגדה, והשתתפותו במדינת בר כוכבא (פרופ' דר' ב"ז באכער). עקרים: יסודות הרמב"ם שבנה עליהם י"ג עקרים חידושים והמקובלים בכל תפוצת ישראל, אך לפי הנראה מדברי חז"ל אין עקרים בדת ישראל; הספרים שנתחברו על העקרים (העורך). ערב: לשון הערבית וספרותה (דר' יצחק אייזענבערג). עשרת הדברות: השתנות הרבנות הראשונות עם הדברות האחרונות ומעשה הלוחות; עשרת הדברות הם כללים, כי נכללו בהם כל התרי"ג מצות ומסודרים כלם לפי הענינים בסדר הניגון. הערך הזה הוא היותר גדול בכרך הנוכחי ויכל י"ג עמודים כפולים. עתונים: סכתבי עתים שונים בעברית ובלשונות העמים בעניני היהודים והיהדות; רשימת כל העתונים העברים שחופיעו עד עתה (העורך). פאם: ידיעות חדשות אודות העיר הראשה במורקא (י"מ מולידאנו). פולין: קורות היהודים בארץ פולין מראשית התישבותם שם עד אשר נחלקה הארץ בין שכניה (גרשם בארער). פועל: דיני הפועל, חובותיו ע"פ החורה ותקנות חז"ל (א"ח ראזענבערג). פורים: כל הרינים והמנהגים אודות שמחת פורים וקריאת המגילה, מחזות לפורים והיתר להתחפש בפרצופין; רשימה של כ"ז מאורעות בזמנים שונים שנצולו בהם היהודים ועשו „פורים קטן“ (העורך). פיוט: הזמן שנתחברו הפיוטים, הפיוטים הגדולים, שמות הפיוטים לשונם וסגנונם, התנגדות הרבנים לפיוטים בתוך התפלה, ומדברים בשבח הפיוטים (דר' י"ל לנדא). פילון היהודי: הפילוסוף האלכסנדרני בתור מאמין וידענותי בהלכה וספריו. פילוסופיא: שימת חכמי היהודים הפילוסופים ובראשם פילון. ואחריו רב סעדיה גאון, רבנו בחיי, ר"ש בן גבירול, ר' יהודה הלוי, הרמב"ם ושפינוא. התנגדות הרבנים לפילוסופים היהודים בזמן האחרון עד הנרי בערנסאן (העורך); הפילוסופיא שבחסידות, וחששות החסידות. לשימת שפינוא (יצחק אבן). פלפול: דרכי החידוד בלמוד התלמוד והחילוקים, ומתנגדי הפלפול (דר' י"ל לנדא). פלשים: תולדות היהודים השחורים באבי סיניא, אמונתם מנהגם ולבושיהם, ראשי עדתם וכהניהם, ותפלותיהם בלשון כושית. פספורט: דבר בעתו, אדות סכתבי מסע ובטול כריתת הברית משנת 1832 בין אמריקא ורוסיא, ספני כי רוסיא לא תכיר למוב את הפספורט האמריקאני בידי היהודים חבאים לרוסיא. דעת הקהל בשתי הארצות בענין הזה (העורך). פרושים: דעת יוס'פ'ס על הכת הזו בימיו, דעת הנוצרים עליהם; פרושים צבועים בתלמוד (פרופ' דר' ש"נ דיינאנד ודר' א' סרמרשטיין). פרעשבורג: קורות העיר והרבנים שישבו בה ובפרט הנאון ריש סופר בעל חתם סופר, הניאולוגים וכו' (פרופ' דר' ג' דייטש).

מחיר כל חלק בכריכת בד טוב שלשה דולאר.

אדריסא

J. D. Eisenstein, 165 East Broadway, New York, America.

הסוכנות המיוחדת ברוסיא: חברת „ענטראל“ בוארשא, נאוואליפקי 7
סובנים יבוקשו במדינות אחרות

יצא לאור

„אוצר ישראל“ חלק שמיני

כולל הערכין

עגונה-פתרון

החלק הזה כמו שבעת החלקים הקודמים מחזיק 320 עמודים כפולים בפורמט גדול, מלבד הנליח הראשון של השער ומפתחות וכו' שאינו מן המנין. הערכין בחלק הזה הם יותר ארוכים ולכן מספרם קטן כי נמצאו בו רק 290 ערכין ונכתבים ע"י 58 סופרים, ומתם במח תרשים שלא בתבו בחלקים הקודמים.

בין הערכין החשובים נזכיר לדוגמא: עולי רגלים: מאמר ארוך על מצות תראין בזמן הבית, עצת ירבעם לבסל העלייה, העלייה בזמן הבית השני, תיקונים לצורך עולי רגלים, העלייה שלא נפסקה אחר חרבן הבית, העלייה ע"י הקראים, עליית החסידים לא"י, מקומות אתרים המיוחדים לעולי רגל להשתמח על קברי צדיקים (העורך). ע"כ ברא: עיר שנוכרה בתלמוד ושם תיו ישמעאל העכברי ומשוי העכברי במאה התשיעית שיסדו שתי כתות אשר נתרחקו מקהל ישראל ובנו במה לעצמם (דר' שיא מאונאנסקי). עליה ח' דם: מאמר ארוך, קרוב ל"ב עמודים כפולים, על מקור העליה והתפתחותה בארצות שונות עד המאורע בקיבו, המשא ומתן אדותה בהרומא, ומחאות של הנוצרים הישרים נגד העליה הזאת (מר מענדראווסקי והעורך). עם הארץ: מוכן התואר לפי המקרא והתלמוד, דיני עמי הארץ בין התברים הפרושים, גם הוראת הרשה של ע"ה שמצא השופט מאיר זולצברג, כי עם הארץ בזמן התנ"ך היו הנבחרים ע"ה ממטלת העם כעין הפרלמנט בימינו. עמים, ישראל בין העמים: על פזור היהודים בין הגוים, והשפעת העמים של ישראל, ולחיפך השפעת ישראל על העמים; שנאת העמים לישראל (חבר דר' י"ל לנדא). עפ"ש"ן, משפחה: תולדות בני המשפחה הזאת (שלמה בערמאן). עק"בא, רבי: ישיבתו ותלמידיו, תורתו ודרכו בהלכה ואגדה, והשתתפותו במידת בר כוכבא (פרופ' דר' ב"ז באכער). עקרים: יסודות הרמב"ם שבנה עליהם י"ג עקרים תירועים והמקובלים בכל תפוצות ישראל, אך לפי הנראה מדברי חז"ל אין עקרים בדת ישראל; הספרים שנתחברו על העקרים (העורך). ערב, לשון הערבית וספרותה (דר' יצחק אייזענבערג). עשרת הדברות: השתוות הדברות הראשונות עם הדברות האחרונות ומעשה הלוחות; עשרת הדברות הם כללים, כי נכללו בהם כל התרי"ג מצוות ומסודרים כלם לפי הענינים בסדר הגיוני. הערך הזה הוא היותר גדול בכרך הנוכחי ויכל י"ג עמודים כפולים, עתונים: מכתבי עתים שונים בעברית ובלשונות העמים בעניני היהודים ויהדות; רשימת כל העתונים העברים שתופיעו עד עתה (העורך). פ"אס: ידיעות חדשות אדות העיר הראשה במרוקא (י"ס מולידאנו). פולין: קורות היהודים בארץ פולין מראשית התישבותם שם עד אשר נחתלקת הארץ בין שכנית ונרשם באדער. פועל: דיני הפועל, חכיותיו ע"ה החוזה ותקנות ת"ל (א"ה ראזענבערג). פורים: כל הדינים והמנהגים אדות שמחת פורים וקריאת המגילה, מחזות לפורים והיתר להתחפש בפרצופין; רשימה של כ"ו מאורעות בזמנים שונים שנגזלו בהם היהודים ועשו „פורים קטן“ (העורך). פיוט: הזמן שנתחברו הפיוטים, תפישנים הנרולים, שמות הפיוטים לשונם וסגנונם, התנגדות תרכנים לפיוטים בתוך התפלה, ותמכרים בשבת הפיוטים (דר' י"ל לנדא). פילון היהודי: הפילוסוף האלכסנדר בחר מאמין וידיעותיו בהלכה וספריו. פילוסופ"א: שיטת חכמי היהודים הפילוסופים ובראשם פילון, ואתרו רב סעדיה גאון, רבנו בת"י ר"ש בן נכירול, ר' יהודה הלוי, תרמב"ם ושמ"נא. התנגדות תרכנים לפילוסופ"א. הפילוסופים היהודים בזמן האחרון עד הנרי בערגסאן (העורך); הפילוסופ"א שבחסידות, והשתוות החסידות לשיטת שפינאז (יצחק אבן). פלפול: דרכי החידוד בלמוד התלמוד והחילוקים, ומתנגדי הפלפול (דר' י"ל לנדא). פלשים: תולדות היהודים השתורים באב"ר סיניא, אמותם מנהגם ולבושיהם, ראשי ערמם וכהניהם, ותפלותיהם בלשון כושית. פספורט: דבר בעתו, אדות מכתבי מסע ובטל ברית הברית משנת 1882 בין אמריקא ורוסיא, מפני כי רוסיא לא תכיר למוכ את הפספורט האמריקאני ביד היהודים הבאים לרוסיא, דעת חקל בשתי הארצות בענין הזה (העורך). פרושים: דעת יוס"ט"ס על תבת חזו בימיו, דעת הנוצרים עליהם; פרושים צבועים בתלמוד (פרופ' דר' ש"ע דינארד ודר' א' מרמרטש"ן). פרעשבורג: קורות העיר והרבנים שישבו בה ובפרט חנאן ר"ש סופר בעל החתם סופר, תניאולזים וכו' (פרופ' דר' נ' דייטש).

מחיר כל חלק בכריכת בר מוב שלשה דולאר.

אדריסא

J. D. Eisenstein, 165 East Broadway, New York, America.

הסוכנות המיוחדת ברוסיא: תברת „צנטראל“ בווארשא, נאוואליסקי 7

סוכנים יבוקשו במדינות אחרות

הוא מסכים לכל הנאי ביד חן במני המשיגים בת"ת, וכמו כן בבית התפלה אשר נקבע שם שהוא במנהג הספרדים בלי שום שנוי ותמורה וכלי שום כלי וזמנ הנקרא מחיקה לא מינה ולא מקצתה וכו'. ואם ח"ו במשך הזמן יראו בעיניהם איזה שנוי קטן או גדול שיחיה נרמא בנזקין וקיום הדת ועבודת ה' הרשות נתונה ביד המשיגים ומנהלי הספרדים לבטל הת"ת חנ"ו ואין לנו עליהם ולא על הבאים אחריהם שום מענה ותביעה וכו'. ואם אחר זמן ירצו האשכנזים להסכים ולזכות גם הם בבית ת"ת חנ"ו ע"פ חתנאים חאלה יכנסו גם הם לפי רכוי האוכלסין בכוללות הספרדים נגד שאר הכוללות האשכנזים" וכו' (לונז, לוח א"י שנת י"א 143—150).

ב. מ.

לעמלין: ע' אשר לעמלין.

לענה: ע' ספרים חיצונים

לעסינג (Lessing), אפרים גוטהולד: נוצרי וראש למיסרי הספרות הגרמנית החדשה; נולד 22 יאנואר 1729 בעיר קאמענץ, ומת 15 פברואר 1781 בעיר ברלין. הוא היה אחד מחסידי אומות העולם שחבבו את ישראל והניגו בערם בעת אשר זכויות אזרחי הארץ עוד לא נתנו להם. בימי בחירות כתב לעסינג מחזה בשם "די יורען" (היהודים) ערוך נגד שנאת הדת, משנת 1759 עד 1765 ח"ל בעזרת רעו מגדלסון אגרות בקורת על הספרות החדשה. בשנת 1779 הרפס לעסינג את ספר "נאמאהן דער ווייזע" (נתן החכם) מחזה נשגב ונעלה על שיווי הדתות. הספר הזה עשה לו שם בכל הארץ ונעתק לכמה לשונות ולשפת עבר (ע"י שמעון באכער וע"י יוסף מרפלוביץ). לפי דעת רבים מחקה לעסינג במפוס נתן החכם את רעו מגדלסון.

ביבליוגרפיה: דר' מילער בהשחר ח"ד 39.

פ. פ.

לעסער, (אברהם) יעקב גרשון: רב אמריקאני; נולד בעיר רוסיא כ"ג כסלו תקצ"ד (1834) ואחר אשר למד בישיבות שונות בליסא נתמנה לרב בעיר אמשיבובי (1882) אשר שם שרת בקודש ר' מאיר אביו של חש"ך (חלקת מחוקק אה"ע סי' י"ז). אח"כ היה רב בערים שונות: האלינקע, האראדאק הסמוכה לוואלאזין, לידווינאווי. בשנת 1842 קראתו אנשי עירו אשר התישבו באמריקא להיות לרב לעדת "בית המדרש הגדול" ו"בני יעקב" בשיקאגא, ובשנת 1898 נקרא לסיניסנאמי להיות לרב לשלש קהלות מילידי רוסיא ופולין, ושם הוא עומד על התורה ועל העבודה עד היום (1911). ר' יעקב גרשון הוא הישיש והנכבד בין הרבנים האורתודוקסים באמריקא ובעת התיסד אספתם מנהו לראש, וגם אחרי שנתפטר ממשרתו בחרו בו

ליתומים ע"ש מאציל לעמיל (ח"ן 1856); י"ח) "קול ששוק" שיר ברכה לנשיא אברענאוויטץ ליום שעלה על כסא מסלכת טרביא, מקהלת ישראל בבלגראד (ח"ן 1859); י"ט) "תופש כנור ועוגב" קובץ שיריו (ח"ן 1860); כ') העתקה שירים מדר' פראנקל ותולדותיו (ח"ן 1862); כ"א) "בן אביה" העתקה ממחזה פריש לעמחע (ח"ן 1865); כ"ב) "ברכת חורים" עוד משירי פראנקל (ח"ן 1866); כ"ג) "המאסף" שנה א' ארבע חוברות (ח"ן 1862); כ"ד) "מכתבי בני קדם" ספר אגרות וטופסי שמרות (ח"ן 1866); כ"ה) "זכרון בספר" זכרונות המחבר ח"א משנת 1800 עד 1831 (ח"ן 1869).

ביבליוגרפיה: באדער האסיף 1903; סלושט, קורות הספרות החדשה ע"י ספתחות.

ב. מ.

לעמבערג: ע' לבוב

לעמעל (Laemel), שמעון עדלער פאן:

סוחר באוסטריא, והממשלה כבדהו בתואר אציל (Edler Von) בעד טובתו לארץ מולדתו; נולד בעיר מושקוי אצל פילון במדינת ביהם 28 אוגוסט 1766, ומת בוויין 18 אפריל 1845. בית מסחרו היה בפראג, ובעת מלחמת נאפוליון הראשון במדינות אוסטריא, קנה את שלל המלחמה ומסרו לממשלתו בלי ריוח, וחלזה כמעט כל כספו להממשלה להשלים עם נפוליון: בשנת 1811 כבדהו מלך אוסטריא בתואר אציל ויתן לו רשות לגור בעיר וויין שנאסרה אז לדירת יהודים. בשנת 1813 מנהו הנסיך שווארצבערגער לסוחר קבלן (קאמיר סאר) של הממשלה להמציא כל צרכי הצבא. לעמעל חשתדל לפני הממשלה להמבי מצב היהודים בארצה, ועל ידו השיגו היהודים הנחה מן המסים בשנת 1817, וקודם מותו התאמץ לבטל את שבעת היהודים המיוחדת. בתו אליזי הערץ (1788—1868) יסדה ביה ספר ליתומים בירושלם לזכרון שם אביה (1856) ונודע בשם "סימון עדלער פאן לעמעל'ס שמיפמונג", אשר עורנו עומד היום (1911). יסוד הבית מסרה לדר' אברהם אלעזר (לורוויג אוגוסט) פראנקל והפרישה סך גדול לקרן קימת לחזקתו, אך רבני ירושלם האשכנזים חששו שיש בזה צד מינות וימנעו לשלוח את בניהם והתירטו את המפעל הזה, אולם הספרדים נאותו לקבלו ברצון ועשו שמר החקשרות ביום ח' סיון תרמ"ז עם ר' פראנקל שהבית יהיה בית תלמוד תורה תחת השגחת החכם באשי ועוזריו, באופן היותר טוב והישר בעיני אליהם ואדם וכו'. ועל מה ששאלה האשה המקדשת לברך בשם אביה אשר שמעון מאציל משפחת לעמעל חנ"ו בחשבבה בימים טובים ויוה"כ בכל ר' בתי כנסיות ולמעבר נייחא נפשו שתהא נפש מר אביה נ"ע צרורה בצרור החיים". וחתום עליו שם ראשון לציון ר' חיים גסים אבאלעפא ועוזר ר' חיים דוד חזן והבי"ר. גם דר' פראנקל כתב בשטר כי מצדו

להתרחק מחברת לצים (קדושין מ"א.) ורבנו חקדוש צוה לבניו אל תדורו בשכנעצו ולצני חיי ומשכיל לך בלענותא (פסחים ק"ב.) ושלם לילך לאוצרדינן ולקרקמאות שהם מושב לצים (ע"ז י"ח.) ואפילו לישב במל בלא תורה חיי מושב לצים (אבות פ"ג.) שחבמלח מביאת לירי שעמום.

[לצני הדור.] הפלשתיים היו לצנים שנאמר כמזג לבם ויאמרו קראו לשמשון וישחק. (ע"ז י"ח.) ואפשר שלצני הדור שאמרו מאבימלך נתעברה שרה (ב"מ פ"ז) היו ג"כ מן הפלשתיים. בדורו של משה חיו לצני ישראל אומרים אפשר שחשבינה שורה על בן עמרם. וחיו מרבדים מאחוריו: אדם ששלם על מלאכת המשכן אין אתה מבקש שיהא עשיר (ש"ר פנ"א ונ"ב.) ואין דור שאין בו לצנים כדורו של דוד. שתפצו להקניטו ולפגוע בכבודו. וכאשר נאמר לו ע"י הנביא, "אתה לא תבנה הבית" באו ואמרו לו, "מתי יבנה הבית?" וכו' (ירוש' ברכות פ"ב, שקלים פ"ב, דברים רבה פ"ד.) בדורו של ישעיה חיו מושלי העם בירושלם אנשי לצון והוא חתרה בהם, "ועתה אל תתלוצצו מן יחזקו כוסריכם" (ישעיה כ"ח י"ד). ירמיה הנביא התאונן, "חייתי לשחוק כל חיום בלה לענ ל". (ירמיה כ"ז.) ע"ע בתות. ג.

לקוחות: ע' מטה וממכר

לְהוֹשִׁים: לקחת דברים קטנים מפתחים לאחר אחד. כמו לקטו אבנים (בראשית ל"א מ"ו.) וילקט יוסף את כל הכסף (שם מ"ז י"ד.) כמלקט שבילים (ישעיה י"ז ה'). ומזה השם ילקוט (ש"א י"ז מ'). שק או כלי להניח בו מה שלוקטים. בספרות ישראל חתידה השם ילקוט למדרשים קטנים על התנ"ך (ע"ע ילקוט). וספרים רבים נודעים בשם לקוטים כמו לקוטים מרב האי גאון (ווארשא תקנ"ח); לקוטים מהאריז"ל; לקוטים על עניני המבע ומוסר ואמונה וכו' למתכונים שונים (כ"ז); ס' חלקוטות לרמב"ן. חידושים על הש"ס (ווארשא תר"ח); לקוטי אמרים לר' דוב ממעזריטש (קאריץ תקמ"ד); לקוטי דינים שונים; לקוטים יקרים, לקוטי תורה מחסידים גדולים (לכוב תקנ"ב); לקוטי מתרין (אוסטראח תקס"ח); לקוטי הפרדס (ויניציא רע"ט); לקוטי קרמוניות לפינסקער על חקראים (וויין תר"ך); ויש לקוטי תפלות רבים, ובפרט לקוטי צבי לר' צבי הירש ב"ר חיים מרפס מוילנא שגדלם בכמה תוצאות, וחמוכח שבהם הוא לקט צבי לר' יצחק אריה יוסף דוב (רעזעל' חיים תרמ"ז). וכן נודעו ספרים אחרים בשם "לקט" או לקט עם שם המחבר: לקט דוד, לקט יהודה, לקט יוסף. גם לקט הקמה לר' משה חאניז על ש"ע (אמשטרם תנ"ז); לקט שכתח ופאה לר' זונדל. לקוטי מאמרים (כ"ז) ועוד (ע"י אוצר חספרים לכ"ז עקב 263—271).

ב. מ.

ליושב ראש נכבד. הוא חבר "אהל מתוך" ודעות "באתרית הימים" על קברו נליות בדרך שיחה בין אב ובנו עם העתקה אנגלית מאת אליאסף (שניהם י"ל בטיקאנא תרנ"ז). גם כתב מאמרים בהלכה ובתורה בחמאסף "בית ועד לחכמים" שהוציא לאור חרב אבראמאויטש בנויאק, ויש לו חרבה בכתובים. ג. ד.

לֵץ, לְצִים, לְצִנוֹת: חלוצני ומחלח בחברו, ובפרט בעל מדות רעות המשחית לשונו באיש צדיק, לץ שונא מוכיחו ובורח מחכמים, ועליו נאמר: יוסר לץ לוקח לו קלון וגו' אל תוכח לץ מן ישנאך (משלי ט' ד—ה') לא יאהב לץ תוכח לו אל חכמים לא ילך (שם ט"ז י"ב), ואשרי האיש אשר במושב לצים לא ישב (תהלים א' א'). הלצנים משחיתים נפשותם עד שאין מיררים עוד דבר אמת ואינם בכלל הרשעים המלאים חרטה. עצם נפשם הפוכה במבע אל הרע עד שלא יתכן למצוא בלבם איזה הרתור ורעיון טוב (ע"ז יוסף, יומא מ"ב.). עד אם גם "בקש לץ חכמה ואין" (משלי י"ד ר'). הלץ הוא חומא וחסר לב כי נותן דופי ברעהו מבלי הנאה לעצמו. ומתנאה בשפלות רעהו: זד יהיר לץ שמו עושה בעברת זדון (שם כ"א כ"ד). כח הלשון מהרס עניני המוסר והוראה, וע"ז אמרו חז"ל שחוק וקלות ראש מרנילין האדם לערה (אבות פ"ג.) חשחוק והלצון כל מי שטובע בהם הוא כמי שטובע בים הגדול שקשה להמלט ממנו (מסלת ישרים). הלץ הוא רואה בחברו רק הנדע והרע, לכן ילעג ומהחל בבעלי מוסים, או העושים עצמם חגרים, ובעלי מוסים בדרך לצנות אינם נפמרים מן העולם עד שנעשו בעלי מוסים (ע"ז י"ח רש"י). חלץ הוא הפך הענו הרואה בכל אדם ובכל דבר רק המעולה והטוב. ונאמר אם ללצים הוא יליץ ולענוים יתן חן (שם ג' ל"ד) כי הם שני הפכים. ואסור להתלוצץ אפילו בעוברי עברה. ור"ם התלוצץ בהם ונענש כוח שנרמה לו היצר כאשה בעבר הנחה, ואמר אם לא הכריו ברקיע הזהרו בר"ם ותורתו לא התנבר גם הוא על יצרו. ולר"ע שהתלוצץ בעוברי עברה נרמה חשטן כאשה בראש הרקל ושבקיה היצר ג"כ ע"י כרוז ברקיע (קדושין פ"א.). אסור להשתמש במרה המגונה לצנות, רק לעקור ע"ז ולשרש אחריה ולשקצה מותר, ואמר ר"ג כל ליצנוחא אסורה בר מלענותא דע"ז דשריא (מגילה כ"ה, סנהדרין ס"ג, ע"ז מ"ו, שר"ע י"ד קמ"ז).

[עונש הלצים] בין ד' כתות שאינם מקבלים פני השכינה נחשבת כת לצנים (סוטה מ"ב). ר"א אמר כל המתלוצץ יסורין באין עליו. רב קמינא אמר מזונותיו מתמעטים, ר"ל אומר נופל בניהם, ר' תנחום אמר נורם כליו לעולם (ע"ז י"ח). קשה היא הלצנות שתתלתה יסורין וסופה כליו (ירוש' ברכות פ"ב). מבה אהר היה מתלוצץ בר' זעירא ושלחו אחריו ליסרו ומצאו אורנו יוצא ונפטר מן העולם בעון הזה (שם). וצריכים

לקט טוב: ע' טוביה בר אלעזר

לקט שכחה ופאה: לקט נקרא השבליים הנושרים מיד הקוצר בשעה שקוצר התבואה. איזהו לקט הנושר בשעת הקצירה (פאה פ"ד י'). עזיבת לקט שכחה ופאה לעניים היא מצוה, שנאמר ובקצרכם את קציר ארצכם לא תכלה פאת שדה לקצור ולקט קצירך לא תלקט וכרמך לא תעולל ופרט כרמך לא תלקט, לעני ולגר תעזוב אותם (ויקרא י"ט ט'). בי תקצור קצירך בשדה ושכחת עומר בשדה לא תשוב לקחתו, לגר ליתום ולא למנה יהיה וגו' כי תחבום זיתך לא תפאר אחריו וגו' (דברים כ"ד י"ט-י'). זהו פאה לאילן (חולין קל"א). ממשומות המקרא משמע כי לקט ופאה הם מצות עשה ושכחה היא מצוה בדרך שלילה אם שכח עומר בשדה לא ישוב לקחתו, וכן נראה ממשנה רוח כי אמרה אלכה נא השרה ואלקטה בשבליים... ואספתי כעשרים אחרי הקוצרים. וכאשר מצאה חן בעיני בתען צוה לנערי לאמר גם בין העמרים תלקט ולא תכלימוה וגם שול תשולו לה מן הצבתים ועזבתם ולא תנערו בה (רות ב' ב'-ז' מ"ו). ובאמת לא היו צריכים לשכח איזה עומר.

[בתלמוד ופוסקים] תניא, "את קציר ארצכם" ולא קציר חר"ל (ירוש' פאה פ"ב ה'), זהו מדאורייתא דהיה מצוה התלוי בארץ, אבל מדרבנן נהגו אף בחר"ל (חולין קל"ז: רמב"ם מתנות עניים פ"א י"ד). אבל הפוסקים האחרונים הורו כי לקט שכחה ופאה אינו נהגו בזמן הזה לא בא"י ולא בחר"ל משום דרוב המדינה בירי נכרים ואם ינחו ישראל לקט שכחה ופאה יבואו הם וימלטו (יריד סי' של"ב). ולפי' בימינו אלה שאין חוששין לכך חייבים בלשון בא"י מדאורייתא ובחר"ל מדרבנן. בפאה נאמר, "לא תכלה פאת שדה לקצור", א"ר שמעון בשביל ד' דברים אמרה תורה להניח פאה בסוף שדהו (בגמרא הקציר ולא בתחלתו ולא באמצעו): מפני נול עניים ומפני במול עניים ומפני חשד וכו' ומפני הרמאין (שבת כ"ג). ודוקא שבליים הנושרים אחת אחת או שתיים שתיים אבל שלש אינו לקט וכן בפרט ענבים, שלשה אינן פרט (ח"ב; פ"א פ"ח; ירוש' פאה פ"ד ד'). בשכחה חקילו חכמים, ואמרו העומר ששכחוהו פועלים ולא שכחו בעה"ב אינה שכחה, וכן שכחוהו בעה"ב ולא שכחוהו פועלים אינה שכחה (ירוש' פאה פ"ה ו'): המעמר לכובעות לכוססאות לחררה ולעומרים אין לו שכחה (והם אסיפת עומרים לפי שעה ולאחר זמן יעמרום ויאספום הגורנה) מ"ח קציר שאין אחריו קציר אף עומר שאין אחריו עומר (שם שם ז'). ראשי שורות העומר מוכיה אינו שכחה (שם פ"ז ג'). הקטת מצלת את העומר ואת הקטת (שם שם ו'). עומר שאתה שוכחו לעולם הוא שכחה, יצא [זית שיש לו שם בשדה] שאתה זוכרו לאחר זמן לא היה שכחה (סוטה מ"ה). בשדה שכח

מעקרו היה שכחה. זכור ולבסוף שכח לא היה שכחה, אבל בעיר אפילו זכור ולבסוף שכח היה שכחה (ב"מ י"א). מ"ח שלפניו אינה שכחה ומה שלאחריו היה שכחה, זה הכלל כל שהוא בבל תשוב היה שכחה וכל מ"ח שאינו בבל תשוב אינו שכחה (שם). ספק לקט שכחה ופאה לעניים (ירוש' פאה פ"ד ח'). בשל"ט עתות ביום מחלקין את הפאה לעניים בשדה או מניחין אותן לבח: בשחר ובחצי היום ובמנחה, ועני עבא שלא בזמן זה אין מניחין אותו ליטול, כדי שיחיה עת קבוע לעניים שיתקבצו בו כולן ליטול, ולמה לא קבעו לה עת אחת ביום? מפני שיש שם עניות מניקות שצריכות לאכול בתחלת היום, ויש שם עניים קטנים שאין נעורין בבקר ולא יגיעו לשרה עד חצי היום, ויש שם זקנים שאינם מניעין עד חמנחה (הרמב"ם מהנות עניים פ"ב י"ז). בלקט כרם יש פרט ועוללות, פרט הוא אשכול שלם או נרנרים ממנו, עוללות הם נמף הענבים המחוברות בשדה ולמה נקרא שמו עולל? מפני שהוא לשאר האשכולות כעולל לאיש (שם פ"ד ח').

ש. ה. ק. א.

לריסה (לאריסה Larissa): עיר באמצע מדינת תסליא במלכות יון. מתי מספר מיהודי תימאלוניק הקרובה התישבו בה כימי מלכות ביזאנץ, ואחרי שנספחה לריסה לתוגרמה באו שם יהודים במספר יוטר רב. בשנת 1520 היה שם ר' יצחק ב"ר דוד, ר' שמואל טולוז, ר' יצחק פיסו, ור' ברוך קארפיליו (שורת רש"ם אה"ע סי' מ"ז). אחרי הדור ההוא עמד שם ר' יוסף פרץ תלמיד ר' מרדכי קלעי משאלוניקי (1560) והרביץ שם תורה עד ימיו האחרונים (קורא הדורות דף מ"ה-). בשנת 1680 היה שם ר' דניאל חנקרא במליצת בני דורו, "דניאל איש חמדות" ואצלו עמד ר' חיים גאמיניו, ר' יוסף חרין ו' ארדום. בשנת 1725 עבר על פני העיר הזאת השליח הירושלמי ר' משה ששון (דבר משה ח"א אריה סי' ו'). אחרי הדור ההוא עמד ר' אברהם פילוסוף ואצלו היו שני רבנים אחרים, ר' שמואל בכ"ר יצחק משען ור' אליהו חנדאלי (שם ח"ג אה"ע סי' א'). ע"פ תנאי חברית מברלין משנת 1878 נספחה לריסה ובל מדינת תסליא לממלכת יון, ואז נתמעט ג"כ הישוב היהודי, כי רבים נדרו לתוגרמה ואחרים לעיר בולו (Volos) הקרובה. מספר חתומים בלריסה יעלה בעת לארבעים משפחות כלם ספרדים ושפת ספרדית עורנה שנוהג בהם אף שכל יהודי יון מדברים ביניהם יונית. בראש העדה עומד ר' אליהו חנדאלי מצאצאי הרב קוראלי שחיה שם כמאה וחמשים שנה לפניו.

ש"ר

לשון: חתיכת תבשר אשר בתוך תפה שהוא כלי הדבור באדם, לשון מחתך פה נומר (ברכות ס"א). ולכן נאמר בבר לשון (שמות ד' י') נלעג לשון (ישעיה

חם ויפת (ע"ע אומות העולם). תגד שבעים אומות הואיל משה באר את התורה באל חוטב (דברים א' ה') בשבעים לשון. ואמרו תול' איך למד אומות של אותו הזמן תורה? בינה יתירה נתן בהם חכמה וכו' וחשיאוח פירש"י והעתיקה (סומה ל"ח:). והכני מצרים העתיקה ללשון יונית. מלכות שאינה הונת היא שאין לה לא כתב ולא לשון (נימין פ'). ודרשו והכרתי לבבל שם ושאר (ישעיה י"ד כ"ב) שם זה הכתב שאר זה הלשון (מגילה י'). מרדכי נקרא "בלשן" (עזרא ב' ב', נחמיה ז' ז') ע"ש שהיה יודע בשבעים לשונות (מנחות ס"ה). ואין מושיבין בסנהדרין אלא היודעים בשבעים לשונות. שלא תהא סנהדרין שומעת מפי המתורגמן (סנהדרין י"ז). בשנים האחרונות התלו החכמים לחשוב איך להשיב לכל יושבי החבל שפה אחת כמקדם. והמציאו לשון-עולם בשם "וואלאפיק" ובשם אספיראנטו (ע"ע).

צ. ה. נ.

— [לשון נקיה] צריכין לדייק בלשון (עירובין נ"ג). ולדבר בלישנא דניחותא ולא בלישנא דהוצפא (גמין ל"ו:). וצריכין לדבר בלשון כבוד. לשון נקיה, ולישנא מעליא, וראוי להרחיק מהדבור כל מלה וכל ציור שמרמוז על דבר זר או מומאה המסונל לבבל את פה הבריות. לשון המקרא מסונלת לדבר בלשון נקיה (ע"י פסחים ג'. ויק"ר פכ"ו). וכן המקרא למדו דבי רבי ישמעאל לדבר ולספר בלשון זך ונקי, וכל החכמים דברו בלשון נקיה וטהורה (סנהדרין פ"ח). בכלל זה השתמשו חז"ל בפירוש המקראות. כמו: א' ומאי נסתר? נבעלה. ואמאי קרי לה נסתר? לישנא מעליא נקט (יבמות י"א:); ב' לא עשה דגליו ולא עשה שפמו לישנא מעליא, ויבא שאול להסך את רגליו לישנא מעליא, אך מסך הוא את רגליו בחדר המקרא לישנא מעליא (יבמות ק"ג. כתובות י"ג:); ג' מאי אובלת? תשמיש, לישנא מעליא (כתובות ס"ה:); ד' כתיב רע וקרי הכל? לישנא מעליא (ברכות י"א:); ה' מאי פנים? תשמיש, ואמאי קרי ליה פנים? לישנא מעליא נקים (נימין ע"ו:); ו' אין אהלו אלא אשתו (ת"כ מצורע פ"א. מ"ט ז': מ"ו:); ז' מדברתי במקום נבעלה (כתובות י"ג:); ח' אחיזה היא הכנסה וקרי לי אחיזה בלישנא מעליא (ב"מ צ"א:); ט' בחורים מתון נשאו לשון נקיה, וכמו והוא מותן בבית האסורים (שופטים ט"ז כ"א), ואמרו אין טחינה אלא לשון עברה שנאמר ותמתן אחר אשתו (איוב ל"א י' סומה י"א:); י' כי יתן בכוס עינו (משלי כ"ג ב') בכים כחבי לשון נקי הוא בדכתיב כיס אתר יהיה לכלנו (ויק"ר פ"ב י"א). ועי' מדרש איכה הוצאת באבער דף קנ"ב, וזכר עוד להרבות בראיות מיוסא ע"ה. סנהדרין נ"ד. תמורה ל'. מטעם זה דברו החכמים בכמה מקומות בדרך משל ומליצה שלא להציא דבר מנוגה מפייהם כמו "האונס שותה בעציו" (כתובות פ"ג ד') היינו ישאנה

ל"ג י"ט), לשון מדברת גדולות (תהלים י"ב ד'), ולשוני אם יהנה דמיה (איוב כ"ז ד'). גם בלשון זכר. ועי' המליצה לשוני עם סופר מהיר (תהלים מ"ה ב'). הלשון קולמס הלב (עומד השכחה נ"ד). לשון דכה תשבר נרם (משלי כ"ז ט"ז). כלומר הלשון אע"פ שבשרה רך בכתה לשבר לב. האדם שקשה כגרום. והכונה שבדברים רבים ונעימים יכולים לפייסו. והדבור בננות חבירו נקרא לשון הרע (עי' בסמוך). וביחוד השתמשו במלת לשון בהוראת "שפה". הדבורים שבתם יודיע עם כלו את כל מחשבותיו והשנותיו (language): במשפחותם ללשונותם (בראשית י' כ'). ובלשון אחרת ידבר (ישעיה כ"ח י"א) וללמדם ספר ולשון כשרים (דניאל א' ד'). ואמרו דברה תורה כלשון בני אדם (ברכות ל"א:). ולהיפך לשון תורה לעצמה לשון חכמים לעצמן (חולין קל"ז:). דברה תורה לשון הבאי (שם צ':). דבור סתום ומופלא אשר ידבר איש בדרך חרה, נקרא בתלמוד לשון חכמה (עירובין נ"ג:). תנא ירושלמא נקיט לישנא קלילא (ב"ק ו'). ארבעה לשונות הן: לשון דומי לקרב, לשון יוני לזמר, לשון פרסי לאלוה (ליללה), לשון אשורית לתפלה (ירוש' מנילה פ"א ט' אסתר רבה פ"ג). על לשון הקדש ע"ע עברית.

[לשון נופל על לשון] מסונלת הלשון הוא שיש בה מלות דומות במבטאן ומצינו כזאת בלשון כה"ק ובתלמוד ומדרש. כמו לזאת יקרא אשה כי מאיש לקחה זאת (בראשית ב' כ"ג) שהלשון הזה נופל על הלשון הזה (ב"ר פ"ת ד'). וכן האדם עפר מן האדמה (שם ב' ז'), יפת אלהים ליפת (שם ט' כ"ז). נחש הנהיג (במדבר כ"א ט' ע"י רש"י). מי דימון מלא דם (ישעיה מ"ו ט'). ועקרון תעקר (צפניה ב' ד'). וכמוהם רבים. וכן בתלמוד: הצפינו היכן רבי אלעאי צפון (עירובין נ"ג:). המלות הצפינו וצפון דומות במבטאן ושונות במובן, הראשון בהוראת ראייה והשני בהוראת חבוי וסמינה. ויש ספרים שלמים שנכתבו במליצות לשון נופל על לשון כמו ס' "בחינת עולם" לר' ידעיה הפניני, וס' "ארבע כוסות" לר' שלמה פפנהיים, והרבה ספרים הולכים בעקבותם ומשתמשים בזה הלשון ליופי המליצה. ר' יוסף ווייסע במבוא לס' בחינת עולם עם תרגום אשכנזי לר"ם שמערן חושב כרוכלא הרבה מאמרים הכתובים בלשון נופל על לשון, ואומר: ורבים כאלה אשר יתנו עדיהם ויענו כי מליצת לשון נופל על לשון נושנת כמו הלשון בעצמה. [שבעים לשונות] מבריתא העולם עד דור הפלגה

היתה אחדות שלמה בין בני האדם, עד שנחשבו כלם יחד לעם אחד (בראשית י"א ו'). ויהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים (שם) שהיא לשון עברית, וברצותם לבנות להם עיר ומגדל. נגר דעת עליון תרה בהם אף ה' ובלל את שפתם שלא ישמעו איש שפת רעהו, וישח' אותם על פני הארץ ומהם נפרדו הנרים ונתבללה לשונם ונתלקה לשבעים לשון. במספר בני שם

ר"י לא תהא כדחל הזה מסעין דבריו של זה לזה דבריו של זה לזה. מלשני בסתר ת"י דמשתעי לשון תליתאי (תהלים ק"א ה'). כי בסעברא קראו לה "לשון תליתאי" (שלישית) לפי שהורגת שלשה: לשפח ולמקבלו ולאומרים עליו. ורש"י פירש שהיא שלישית בין אדם לחברו לנלות סוד אחר (ועי' תוספות ערבין מ"י).

[במקרא] ר' חנינא אמר בוא וראה כמה קשה הוא [אפילו] אבק לשון חרע, שדברו הכתובים דבר בראי בשביל לחטיל שלום בין אברהם לשרה, שנאמר ותצחק שרה וגו' ואדוני זקן, ולאברהם נאמר למח זה צחק שרה וגו' ואדוני זקן אין כתיב כאן (בראשית י"ז, י"ד) פאה פ"א). יוסף חביא את דבתם רעה אל אביהם (בראשית ל"ז) ונענש כי דובא חתגרה בו' ותשא אשת אדוניו את עיניה אל יוסף (שם ל"ט). מרים דברה לה' במשה על אדות האשה הכושית אשר לקח ונענשה בצרעת (במדבר י"ב). המרגלים שהוציאו דבה רעה על ארץ ישראל מתו במנפה (שם י"ד). וסתו במיתה משונה (סוטה ל"ח). ואין להם חלק לעוה"ב (סנהדרין ק"ח). רב אמר קבל דוד לשון חרע על ציבא עבר מפיכשת. ואילמלא לא קיבל דוד לה' לא נתלקח מלכות בית דוד ולא עברו ישראל ע"ז ולא גלינו מארצנו (שבת נ"ו). אמר ר' אבא בר כהנא דודו של דוד כלם צדיקים היו וע"י שחיו להם דילמורין היו יוצאין במלחמה והיו נופלין וכו'. דואג ואחיתופל היו להוסיף אחר לה'ר, ולשונם חרב חדה אלו הוי"פ (ירוש' פאה פ"א). דואג אמר לה'ר בנוב עיר הכהנים (סנהדרין צ"ג: ק"ו). מפני מה זכה ירבעם בן יואש מלך ישראל להמנות עם מלכי יהודה מפני שלא קבל לה'ר על עמוס (פסחים פ"ו). ישעיהו חנביא דבר לה'ר על כלל ישראל באסור, ובתוך עם מטא שפתים אנכי יושב" ונענש ע"י המלאך שנענע ברצפה על שפתו לכפר עונו (ישעיהו י; יבמות מ"ט). וליכא דידע לישנא בישא כהמן (מגילה י"ב).

[עונש לשון חרע וכפרתו] עשרה נסיונות נסו אבותינו את חקבי' ולא נענשו אלא על לה'ר (אדר"ג פ"ט). א"ר בן פזי אין חנשמים נעצרון אלא בשביל מספרי לה'ר, שנאמר רוח צפון תחולל נשם ופנים נזעמים לשון סתר (משלי כ"ה, תענית ד'). בעון לה'ר באח אסכרה, וע"ז נאמר יסכר פי דוברי שקר (תהלים כ"ג). מכה זו מפני מה מתחלת בבני מעיים וגומרת בפה? וכו' אע"פ שבליות יעצות ולב מכין ולשון מחתך פה גומר (שבת ל"ג). ארבעה דברים שהן נפרעין מן האדם בעוה"ז וחקרן קיימת לעוה"ב ואלו הן: ע"ז גלי עריות ושפיכות דמים ולשון הרע כנגד כולן וכו'. אצל לה'ר מה הוא אומר יכרת ה' כל שפתי חלקות לשון מדברת נדולות (ירוש' פאה פ"א). כל המספר אחר מיטתו של ח"ח נופל בניהעם (ברכות י"ט). ר' יסא ב"ר יוחנן: זה שהוא אומר לה'ר אינו אומר ע"ז

כמו שהיא (עי' לעזר בתהלה לדוד" ת"א 63 אדות לשון אצבע בין שיניה והמקומות שגרשמו שם), או "הקדיה תבשילו ברכים" שהוא כמו הלוקח גרדשה בתי בעלה (עי' פסחים ק"ג). או "ובכח מצא" ג"ב לשון מכוסה, התימך של לשון נקיה היא לשון סתומה, ואמרו "גוי המדבר בלשון הקדש לשונו סרוח" (במדבר רבה מ"ב).

ביבליזרפ"א: ווייס, משפט לשון המשנה עד 51. דאבשימין, די אוינפאכע ביבעלעקסענעז דער חנאישען, עד 41. ברעסלוי 1898.

א. ממש

— [לשון יפה] בתנ"ך ובספרות חרבים יש מלים ודבורים שנשתנו מסגנון טענה לסגנון יפה (Euphemism) כמו מן שגל לשכיבה, אכלה (משלי ל' כ'), כתובות ס"ה:), שמשא את המטה, עשה צרכיו, (נימין ע'). הפך את השלחן, דרך נשים, אורח כנשים (בראשית י"ח י"א) עונה, ביאה, אותו מקום, עקבה, פתח פתוח, לזונה נפקת ברא, יוצאת לחוץ (כלים פכ"ד מ"ז). נפנה, מי רגלים (שתן), יצא לנקביו, "תחתוניות" (ברכות נ"ה). "דבר אחר" לחזיר, צרעת או ע"ז (שבת י"ז: מנחות ק"ט). עיקם כתוב שמונה אותיות בתורה כדי שלא לחצויה דבר טעונה: מן הבחמה אשר איננה סחורה (פסחים נ'). ואמרו לעולם אל יפתח פה לשמן (ברכות י"ט). ויש מליצות רבות למיתה: ואינו כי לקח אותו אלהים, שכב עם אבותיו, נאסף אל עמו, שוכן עפר, ישן שנת עולם, שבק חיים לכל חי, נתבקש לשיבה של מעלה, מיתה נשיקה. ובית חקברות נקרא בית חיים, בית עלמין, בית מנוחה, ומס' אבות נקראת "שמחות". לנוקב שם ה': ברך נבות אלהים ומלך (מ"א כ"א י"ג). וברכו אלהים כלבבם (איוב א' ה'). נדוף נקרא "ברכת ה'" (סנהדרין נ"ג). העור נקרא סני נחור, מאור עינים, ולחיפך אשה כושית שלקח משה חיתה אשה יפה (במדבר י"ב א' רש"י). הראב"ע כתב על מוסר אחר: "ששם את בגדיו ולבש בגדים אחרים". ע"ע ארמית; עברית.

א.

לשון הרע (רכילות): דבור בגנות חבירו, ונקרא ג"כ הוצאת דבה או שם רע, הולך רכיל, מרגל, או מלשין (עי' מלשונות), ובלשון חז"ל לישנא בישא (Calumny). לשון הרע אסור מן התורה שנאמר: לא תלך רכיל בעמך (ויקרא י"ט מ"ז) ומפרש רש"י ע"ש שכל משלתי מרגלים ומספרי לה'ר הולכים בבתי רעיהם להגל מה יראו רע או מה ישמעו רע לספר בשוק, וכן רוכל חסודר ומרגל כל סתורה שמחזר תמיד בעיירות, ותרטמו לא תיכול קורצין כמו ואכלו קורציהן די יודאי, אבל קורצא בי מלכא (דניאל ג'). ודבר זה קרוב יותר למלשונות, ובידושלמי אמרו אזהרה לה'ר: סגין? ונשפדת מכל דבר רע, א"ר לא תגיד ישמעאל לא תלך רכיל בעמך, ו רכילות זו לשון הרע! חגי

מה יד מציחה אף לשון מציחה (ערכין מ"ו): לאדם יש אברים כפולים ידים רגלים עינים וכו' ורק מה אחד, ואמר ע"ז: ומה אין חד הוא לית עלמא יכול קאים ביה מן דילמוריא דיליה, אלו חוץ תרין פוסין על אתת כמח וכמה (ירוש' ברכות ז'). אם שמרת פיך מלהיר תהא כל יסוד בשלום (ר"א זוטא פ"ט).

[אבק לשון הרע] אבק להיר נקרא מה שאינו להיר בפירוש רק משמע מכללא. כגון דאמר אינשי נורא בי פלניא, חיבא משכחת נורא אלא בי פלניא דאיכא בשרא וכוור (ערכין מ"ו): שמשמע מה שהוא אוכל ושותה כל היום ואש תוקד תמיד בביתו. או המבדק רעהו בקול גדול בבקר חשכם קללה תחשב לו (משלי ב"ז), וכן אמרו חז"ל אל יספר אדם במכותיו של חבירו שמתוך מכותיו בא לידי רעתו (ערכין מ"ו), ומתוך שמרבת בשבתו בא לספר ננותו, וכן בדין שמצא זכות בדין אך רבו עליו חביריו לחייב, כשיצא מביד לא יאמר אני כיבדתי וחבירי מחייבין אבל מה אעשה שחבירי רבו עלי. ע"ז נאמר לא תלך רכיל בעמך, ואומר תולך רכיל סגלה סוד (סנהדרין כ"ט). א"ר עמרם אמר רב שלש עבירות אין אדם ניצול מהן בכל יום: החרור עבירה עיון תפלה (שלא כיון בתפלה כראוי) ואבק לשון הרע (ב"ב קס"ד). אמר רבא תאי לישנא בישא אע"פ דלקבולי לא מיבעי מיחש ליה מיבעי וראיה מישמעאל בן נתניה ויוחנן בן קרח (ירמיה מ"א, נדח ס"א). אבל יש גם חיתור ללשון הרע אם הוא לדבר מצוה או לצרכי הצבור, ואמר ר"ש בר נחמני בשם ר' יונה מותר לומר להיר על בעלי מחלוקת, ומה מעם ואני אבוא אחריו ומלאתי את דברך, אצל נתן חנניא ובת שבע (מ"א א', ירוש' פאה פ"א). אמר רבא כל מילתא דמיתאמרי באפי מרא לית בה משום לישנא בישא. א"ל ב"ש חוצפא ולישנא בישא! רבה בר רב הונא אמר דמותר לומר להיר בפני שלשה, מ"ט חברך חבא אית ליה וחבא דחברך חבא אית ליה (ב"ב ל"ט), וחזה כאילו אמר זאת באפי מרא. ע"ע תשרי; מוציא שם רע; מלשינות.

א.

לשכת הגזית: שם לשכה או חדר מששה לשכות שהיו בעזרה (מדות פ"ח נ'). והיתה בנויה בתוך העזרה, חציה בקדש וחציה בחול, וכמין בסילקי גדולה חיתה (יומא ב"ה). פירוש פולמין גדול (ע"י רש"י וערך ע' בסלקי). נקראת בתואר "גזית" מפני שהיתה בנויה מאבני גזית (ע"י מ"א ר' ז'). ויש מפרשים מפני שהיתה גדולה מלשכות האחרות ולא חיתה נראות עד שיבא אדם לחובת, מן יוגו שלום (במדבר י"א ל"א, ע"י ערוך ע' גזית), והבחי כתב (פ' ואחחנן) שנקרא כן ע"ש שחיה בית ועד ששם היו חותבין הדין וגזית הוא מלשון חיתוך. בלשכת הגזית היו יושבים ב"ד הגדול של שבעים ואחד ודנים מזמן תמיד של שחר עד תמיד של בין הערבים, ובשבתות וימים יושבין בחיל, שלא

שחיה כפר בעיקר, כמה מעמא? אשר אמרו ללשוננו נגביר שפתינו אתנו מי אדון לנו (שם). בין ד' כתות שאין מקבלים פני שכניה הם מספרי להיר (סוטה מ"ב), אין אני ותא יבולין לחד בשולם (ערכין מ"ו). א"ר ששת משום ר"א בן עזריה כל חסספר להיר וכל חסבל להיר ראי לחשליכו לכלבים שנאמר לכלב חשליכון אותו וכתוב בתריה לא תשא שמע שוא (שמות כ"ג, פסוקים ק"ח). ונענש בצרעת ונגעים באין עליו וכו' כתיב זאת תהיה תורת המצורע זאת תהיה תורתו של מוציא שם רע וכו' (ערכין מ"ו). לענין בפרת לשון הרע יש חלוקי דעות: תנודבי ר' ישמעאל על מה קטרת מכפרת? על להיר, יבא דבר שבחשאי ויכפר על מעשה חשאי (יומא מ"ד). מעיל מכפר על להיר, יבא דבר שבקול (פסוקים) ויכפר על קל הרע ודקא להיר שבצנעה אבל בפרהסיא אין קטרת מכפרת (נבחים פ"ח). א"ר חייא בר חנינא מה תקנתן של מספרי להיר? אם ת"ח הוא יעסוק בתורה שנאמר מדפא לשון עץ חיים (משלי מ"ו), אם עם הארץ הוא ישפיל דעתו. רב אחא ב"ר חנינא אמר סיפר אין לו תקנה, ותקנתו היא רק שלא יבא לידי להיר (ערכין מ"ד). וכן משמע בזהר: כל חובי עלמא חקביה מכפר עליהו בתשובה בר מההוא לישנא בישא וכו' ר' חייא אמר כל מאן דאפיק לישנא בישא אסתאבן ליה כל שייפוי ויתחזא לסגרא (שפתותיו טמאות וראויות להיות סגורות) בנין רהתיא מלח בישא סלקא ואתער דחא מסאבא עלי ואסתאבא (פ' מצורע דף נ"ג), ולכן אמרו מאן באי חיי נצור לשונך מרע (ע"י מ"ט). וסר בריה רבניא כי תוח מסיים צלותיה אמר חכי: אלהי נצור לשוני מרע (ברכות י"ז). וחזה גם סיום תפלתנו. [תכונה לשון הרע] א"ר יוחנן משום ר' יוסי בן זימרא מאי דכתיב מה יתן לך ומה יוסיף לך לשון רמיה (תהלים ק"ב), אמר לו הקב"ה ללשון: כל אברים של אדם זקופים ואתה מוטל, כל אברים של אדם מבחוץ ואתה מבפנים, ולא עוד אלא שהקפתי לך שתי חומות אחת של עצם ואחת של בשר וכו' (ערכין מ"ו). חצי גבור שנונים עם נחלי רתמים, כל בלי זיין סכין במקום חח (להיר) מכה מרחוק, כל הנחלים כבו מבחוץ כבו מבפנים ואלו אע"פ שכבו מבחוץ לא כבו מבפנים. א"ר שמואל ב"ר נחמן, אומר לנחש מפני מה אתה מחלך ולשונך שותת וכו', מפני מה אתה נושך אבר אחד וכל תאברים מנישים? אמר להן ולי אתם שואלים? אמרו לבעל הלשון שהוא אומר כאן וחורן ברומי אומר ברומי והורן בסוריא (ירוש' פאה פ"א), ודרשו עליו הפסוק יגיד עליו רעו ואין יתרון לבעל הלשון (איוב ל"ז, תענית ז'). סגור אל חרב (יחזקאל כ"א), א"ר אליעזר אלו בני אדם שאוכלין ושותין זה עם זה ודוקרין זה את זה בחרבות שבלשונם (יומא ט"ז). א"ר חייא בר חנינא מאי רכתיב מות וחיים ביד הלשון (משלי י"ח) וכי יש יד ללשון? לומר לך

היו נראים כיושבים ברין (סנהדרין פ"ו: פ"ח: רש"י).
 ארבע פייסות היו שם (יוכא כ"ח). ושם היתה סנהדרין
 גדולה יושבת ודנה את הכהונה (מדות פ"ה ה'). ובה
 עמדו הנביאים, שלא היו מתנבאים רק ע"פ ב"ד של
 שבעים ואחר (תענית ט"ז רש"י ד"ה תר. תרגום שני
 לאסתר ד' א'). חגי זכריה ומלאכי דיתבין בלשכת
 הגזית ומתנבאין תמן (שירת הנאונים שערי תשובה
 ס' י"ד). מרדכי מיושבי לשכת הגזית היה (מגילה
 י"ג:). ונחשב בין ס"ח נביאים (סדר עולם פ"ב).
 מ. ג.

לשם: ע' ליש

לשמה: עשיית איזה מעשה לתכלית המעשה בעצמו
 בלי כוונה צדדית, כמאמר רב: לעולם יעסוק אדם
 בתורה ובמצוות אע"פ שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה
 בא לשמה (פסחים נ':). אמנם בלשון ההלכה מתייחד
 "לשמה" לכוונה הררשה אצל תקן איזה דבר כדי
 שהדבר המכוון יהיה ראוי ומוכשר לתכליתו. למשל:
 אם נאמר שכתובת הנגזר צריכה להיות לשמה, נרצה
 בזה, שהנגזר לא יוכשר לתכליתו הנעדרה לו, כלומר
 לגרש בו, רק אם נכתב לשם האיש המגרש ולשם
 האשה המגרשת בו, אבל אין לנו עתה בבחינת ענין
 לשמה שום עסק בסופר שכתב הנגזר, אם קיים בזה
 איזו מצוה או לא. זה הוא החבדל בין ענין "לשמה"
 ובין ענין "מצוות צריכות כוונה", כי אצל מצוות צריכות
 כוונה אנו דנים על האיש העושה מעשה אם יצא יד
 חובתו או לא, אבל אצל לשמה אין אנו דנים על
 האיש בעצמו אם יצא או לא, רק על המעשה שנעשה
 על ידו. אם המעשה בעצמו ראוי הוא לתכליתו או
 לא. מן הבדל מהות שני המונחים האלה מתבארים גם
 החלוקים שבין פרטי הלכותיהם. ר' יוסי סובר שמצוות
 צריכות כוונה (פסחים ק"ד: ועי' ר"ה כ"ח. תוד"ה
 אמר רבא). ובכל זאת אומר על דברי ח"ק שאוסר
 מילת בותי בישראל מפני שמל ל"ם הר נרזים, וכי
 היכן מצינו מילה מן התורה לשמה? (ע"ו כ"ו). כי
 באמת הם שני דברים שונים זה מזה.
 [מצוות צריכות להיות לשמה] דברים תחתונים
 להעשות לשמה: מצוה. יכול יצא אדם יד חובתו בחלות
 תורה ורקיקי נזיר? ת"ל ושמרתם את הכצות (שמות
 י"ב י"ז). מצוה המשמרת לשם מצוה, יצאו אלו שאין
 משמרות לשם מצוה אלא לשם זבח (פסחים ל"ח:

י. מ. ג.

לתך: ע' מדות ומשקלות

מ

מ': ע' אותיות

מאבד עצמו לדעת: התורנ את עצמו בעת שדעתו מיושבת עליו. דבר זה אסור בדיני ישראל, במשנה אמרו על כרחך אתה חי ועל כרחך אתה מת (אבות פ"ד). ומדומה בתורה, ואך את-דמכם לנפשותיכם אדרוש" (בראשית מ' ח') על שופך דם עצמו (ב"ר פל"ד), ואף להחונק את עצמו, אע"פ שלא יצא דם, כמו החונק חברו שהי"ב בשפיכות דמים. אבל על קדוש השם יהרג, ובעליית בית נתזה בלוד ומנו ונסרו שעל כל עבדות אדם עובר ואל יחרג חוץ משלשה ע"ז נלוו עריות ושפיכות דמים (סנהדרין ע"ד). וכן ישראל הירא שמה יכריחוהו לעבור על דת וחובל בעצמו, אין מונעין ממנו שום דבר. ומסעם זה שחטו אבות את ילדיהם בידיהם בשעת הגזרות (רימב"א ע"ז פ"א בשם הר"ת). וזה הדין גם בהמקבל על עצמו מיתה בידי אדם על איזה איסור חמור שעבר עליו (שבות יעקב ח"ב סי' ק"א). ומי שנשמתה והוא אנוס בשאל המלך לא נקרא מאבד עצמו לדעת. קמן המאבד עצמו לדעת חשוב כשלא לדעת (שמחות פ"ד). וכן שכור בשחניע לשכרותו של לום (שדי חמד בשם כמה פוסקים). אבל אדם שהוא בר דעת ודעתו מיושבת עליו אסור לאבד את נפשו, ואפילו ח"ת המוסר עצמו למות על דברי תורה אין אומרים דבר הלכה משמו (ב"ק ס"א). דכתיב וחי בהם ולא שימות בהם. כמה פוסקים סוברים שהמאבד עצמו לדעת אפילו עשה תשובה לפני מותו אין תשובתו מועלת כי הוא הרג את עצמו אחר התשובה וחי הוא כמובל ושרץ בירו. איזהו המאבד עצמו לדעת? האומר חריני עולה לראש חגג, ורואין אותו שעלה ונפל ומת (שמחות שם ומור י"ד סי' שס"ה). והח"ס (שם) מבאר ברייתא זו שצריכין תרתי לזון אותו כמאבד עצמו לדעת, היינו, שיאמר בפנינו שנמר לעשות כן, וכשאנחנו רואים אותו בעינינו שממית את עצמו. אבל אם אמר שעולה לראש חגג ליהרג ונמצא נפל ומת, אין אנו רשאים לזון אותו כמאע"ל, דעכיד אינש דגוים, ושם נרמז לו בינתים איזה סבה אחרת לפול ומת. ואפילו אם נמצא חלו בחרד סנו. מכפנים ולא אמר בפנינו דבר, אומרים שמה נכנסה בו רוח שמות, שנוי בפי העם שהמאבד על אין לו חלק לעוה"ב. אולי יצא להם זה מהמשנה בחלק האומרת שאחיתופל (שהיה מאבד עצמו לדעת) הוא מארבעה החידושים שאין להם חלק לעוה"ב. ולדינא המאע"ל אין מתאבלין עליו ואין מספידין אותו

ולא קורעין, אפילו הקרובים (רמב"ם אבל פ"א). אבל עומדין עליו בשורה ואומרים עליו ברכת אכלים מפני שהוא כבוד חיים. כללו של דבר כל שהוא כבוד חיים חיינו כבוד משפחה רשאי חמורה לחקל אפילו לכתחילה להתאכל (בדעת הרמב"ן). הבנים רשאים לומר קדיש באין המסד לאכלים אחרים (ולפי מנהגנו אין המסד שהכל אומרים קדיש ביחד). ואומרים כל י"ב חדש (ת"ס י"ד סי' שכ"ו). והנה חנם כי לא מנעו ממאבד עצמו לדעת תכריכין וקבורה (תשובת רשב"א סי' תשס"ג). נחנו שלא לקברו בקבורת אבותיו ולא בשורת קברים של אחרים שמתו על מפתחם אלא רחוק מהם ומן הצד במקום מיוחד, דומיא דנהרגין ע"פ ב"ר (סנהדרין מ"א. מ"ו). וכן היו נוהגים בבית הקברות הישן בברלין שהיה שם מקום נבדל למי שאבדו עצמם לדעת, אך ע"פ פקודת המלכות נתבטל מנהג זה והוכרחו לקבורם בלי שום הפרש (לאגדסהוס, סדר בקור חולים סי' ב"ט, ברלין 1867).

י. ל. ל.

[מקור הדיון] בנמרא אמרו: איכא למיד אין אדם רשאי לחבל את עצמו ואיכא מ"ד אדם רשאי לחבל בעצמו. מאן תנא דשמעת ליה דאמר אין אדם רשאי לחבל בעצמו? אילימא האי, תנא הוא: דתניא ואך את דמכם לנפשותיכם אדרש. ר"א אומר מיד נפשותיכם אדרש את דמכם, ודלמא קטלא שאני וכו' (ב"ק צ"א:). מזה משמע שהכל מודים שאסור להרוג את עצמו. והרב חיד"א בפירושו נחל קדושים מצא רמז בתורה ונפש כי תחמא ומעלה מעל (ויקרא ד') ר"ת "מעל" מאבד ע'צמו לדעת. ומה שמורגל בפי ההמון לומר כי המאבד עצמו לדעת אין לו חלק לעוה"ב דייק בתרומי מהר"ם מכתובות ד' קנ"ב בהאי עובדא ההכובס שהפיל א"ע למות מדלא היה באשכבתא דרבי וכת קול יצאת שמוזמן לעוה"ב, וכתב, משמע שאם לא יצאת ב"ק היינו אומרים שאין לו חלק לעוה"ב משום שאיבד עצמו לדעת, א"כ מוכח שהמאבד ע"ל אין לו חלק לעוה"ב. והנה דעת מהר"ל וחובאה ברי"ם סי' שס"ה דלא חוי מאבד ע"ל אלא כשהתרו בו וקבל ההתראה שאמר (אחר שהגידו לו שהיה עובר נזילה אך את דמכם וכו') על דעת כן אני עושה. אבל בלא התראה אין לו דין מאבד ע"ל. וכתב הרב רמ"ם (תתם סופר ח"ל אכלות סי' שב"ו) על מנהג העולם שאין אומרים קדיש אחרי המאע"ל, ולא ידעתי טעם חגן לזה, ובי מפני שלא עשה מעשה עמיו לא נצילתו מידת שחת? ומי לנו אינו עושה מעשה עמיו באבשלום.

1869 החלו יהודים להתישב שנית במספר מעט במאדריד. היהודים האלה באו מתוניס מונאדור ליסבן ואלכסנדריא ומערי צרפת. וכעת נמצא שם בעשרים משפחות יהודים, אך אין להם בית הכנסת קבוע רק מתפללים במנין בריה יודיז, גם אין להם בית הקברות מיוחד.

ביבליוגרפיה: Rios, Hist. 196; R. E. J., 245.

ב. מ.

מאה ברכות: ע' ברכות

מאהילוב (מאגילעף): עיר ראשית ברומסא חלבנה על נהר דניעפר. היהודים התישבו במאהילוב בסוף המאה ה-15, ובשנת 1522 מנה חמלך זיניסמנר את מיכאל יוספאוויטש יליד בריסק למוכסן על מאהילוב על משך שלש שנים. אפרת ראכמאעלאוויטש עשה מסחרים בין עיר מאהילוב ובין הערים רינא ולובלין (1583). ביום 5 מארץ 1585 בקשו האזרחים מחמלך באתורי לאסור את ישוב היהודים במאהילוב למען לא יתחרו עם סוחר הנצרים, והוא מלא בקשתם במקצת, וברשימות הממשלה מיום 31 יאנואר 1597 נזכר היהודי הסוחר אברהם ראבינאוויטש שהיה נר ברחוב פקקראור סק. בשנת 1621 החליטו הקצבים במאהילוב לאסור לקנות בחנות סחור לעיר, וכי הקצבים הנצרים המוכרים בשר כשר בחתימת שוחטים יהודים צריכים לפתוח חנותם בשכונת היהודים. בשנת 1622 הלה נביראל שמואלאוויטש ואשתו רבקה בת יצחק, מאה קאפ' גראשין ליסאים למתעצת העיר על משך עשר שנים, ולקחו למשכון בית אחד השייך להעיר ברחוב ניקאלסקי. ביום 28 יולי 1626 נתן זיניסמנר השלישי חוק להרחיק את חציות היהודים משוק העיר לרחוב צר שהיה שם בית תפלת היהודים למען אשר לא יתחרו עם הסוחרים הנצרים. על החוק הזה הסכים גם לאדיסלאו הרביעי (8 מארץ 1633) והוסיף איסור על היהודים לבנות מרחץ ובית הכר בתחום העיר. החמקן התנפל על היהודים בריח שנת ת"ז (1645) בעת שעמדו על נהר דניעפר בתפלת "תשלד", ויפצעו איזה יהודים וישללו את תכשיטי נשותיהם. יהודי מאהילוב נצולו מהריגת המעלניצקי בשנת ת"ח. ביום 17 פברואר 1649 השיגו זכויות מיוחדות מחמלך יוחן קאזימיר ביחד עם קהלות אחרות בליטא. בשנת 1654 נספתה מאהילוב לרוסא, ולמלאות רצון האזרחים צוה הצאר אלעקסיי מיכאלאוויטש לגרש את היהודים מן העיר (15 ספט' 1654), בכל זאת עוד נשארו יהודים רבים ע"י מקח שוחד ותשלומין לפקיד העיר. בשנת 1655 צוה שר הצבא הרוסי פאקלאנסקי לגרש את היהודים חוץ לחומת העיר ושם הרגו אותם תיל הרוסים, ותנשארם בעיר נאנמו לקבל דת הנצרות, ושוב לאמונתם אחר מלחמת הקוזאקים. בשנת 1656 שבה מאהילוב לממשלת פולין חזו בזכויותיהם הקודמות, אך בתלוות פולין בשנת

בכ"ז מצינו בחז"ל שאמר דוד, "בני אבשלום" שבע פעמים להצילו משבעה מדורי ניהנם. בעל בשמים ראש (המיוחס להרא"ש) בתשובה סי' שמ"ח כתב דאינו נקרא מאבד עצמו לדעת כל שעושה כן מרובי צרותיו ודאגת יסורים או עוני, אך הח"ס חולק עליו שם בתשובה סי' שכ"ה כי מוכח ממעשה דרבי תנניה בן תרדיון (ע"ע) ששרפוהו על שעסק בתורה, ואמרו לו תלמידיו פתח פיה ותכנס בך האש כדי שימות מהרה, אמר להם מומב שימלנה (הנשמה) מי שנתנה ואל יחבל הוא בעצמו (ע"י י"ת.), ואין לך מיצר ביותר ממי שנשרף חיים, א"כ מוכח שאפיל המיצר ביותר אסור לו לאבד את נפשו. וכתב שבוה נודיף ספר בשמים ראש (ע"ע לעיון, הירש). אטנם אפשר לומר כי רבי תנניה בן תרדיון היה מחמיר על עצמו ביותר ע"פ מדת הסידות, עכ"פ לא מקרי מאבד ע"ל כבהאי נונא, שעושה כדי לקרב מיתתו. ושאל המלך יוכיה שנפל על תניתו לקרב מיתתו עוד מרם שהשיגוהו הפלשתיים, ובכ"ז כתב הרמב"ן שהיה שאל אנוס ומותר לו וחובאו דבריו להלכה ביריד סי' שמה.

א. ס. ש.

מאגנעט: ע' אבן שואבת

מאדים: ע' מזלות

מאדריד: עיר הכירה בספרד. היהודים ישובו שם במאה ה"ב. לפי חוקי העיר (Fuero de Madrid) היו זכויותיהם שוות לנצרים, מלבד שלא הותרה להם לסבור את חבשר שנמרח על ידם לקצבים נצרים, ואם סברו נקנסו בעונש כסף עשרה מאראוועדים או לשבת במאסר. יהודי אחד בשם יוסף די דן שלמה אבן סהל מכר בשנת 1336 כרמו שהיה בכפר אנסינילא אצל מאדריד לנצריא די קאנילאס, על שמר המכירה חתום שם הער יאזק סאראנוסי (Boletín de la Real Academia de la Historia x, 1607). בשנת 1384 נתן המלך יוחן הראשון לבית תפלת הנצרים שלשת אלפים מאראוועדים סמס היהודים. אחר הנידוש משנת 1391 נותרו במאדריד רק אנוסים. מושב היהודים היה ברחוב "די לא פי" אצל רחוב "לאס דאמאס", והרחוב נודע בשם "רחוב בית הכנסת של היהודים". איזה זמן אחר הנידוש התישבו שם יהודים אחרים, ולאט לאט נתרבה הישוב. ע"פ החוק מיום 28 מאי 1480 מחמלך פרדינאנד והמלכה איזבילא נבנתה החומה סביב הנימו של היהודים והשערים נסגרו בלילה. להרב ר' יעקב שהיה רופא ניתן הרשיון (9 נאו' 1481) לדרו מחוץ להנימו כדי שיוכל לבקר את חוליו הנצרים בלילה. בין רופאים אחרים היו יוסף בן הרב דוד יהודה ובנו שלמה. היהודים כמו המורים תוכרחו לבוא לחניגת בית תפלת הנצרים (22 יוני 1480) והראו קידות מיוחדים שלהם. אחר שנת הנידוש 1492 לא ישובו שם יהודים בקביעות, ורק אחרי שנת

לתור את הארץ ולדרוש מצב הישוב התומרי והרוחני. בעה התיא נמרה קנית כבדת ארץ אצל יפו ויסבו את שמה לשם „רחובות“, והרב בעצמו קנה במושב ההוא שתי אחוזות. בשנת 1891 כאשר נודע בקהל הפך הבארון חידש ליסד מושבות בארנמינא נסע הרב לארצות המערב לחסות את לב הבארון לזרוע זרע צדקתו בארץ הקדושה, או למצער להקדיש איזה סכום מנכרתו הגדולה ליסוד מושבות נם בציון. הפצו חסוב לא הצליח הפעם. אך במסעותיו עלתה לו למשור לב רבים לרעיון הישוב בא"י. בשנת 1894 כאשר חנן הרב יום מלאה לו שבעים שנה, השתתפו כל הציונים, ונסעו אילנות ב„גן שמואל“ אצל יפו אשר יסדו לזכרונו. כאשר נפתחה האספה הראשונה בבאזיל בשנת 1897 לא יכל לבוא שם מפני חלשות גופו אך שלח מכתב ארוך בברכה ועצות מובות להציונים הנאספים. ביום לפני סתו כתב מכתב להציונים לאשר את יסוד הבאנק הקולוני ועוררם לאחדות ביניהם. בין הכתבים שהניח אחריו נמצאים שרית פירש על חסן המשפט ודרשותיו. גם כתב „מעשה פולין“ על מצב היהודים בפולין ונרמס בהעתקה באחד העתונים האשכנזים בשנת 1872. בנו ר' יוסף שהוא נ"כ ציוני נחמנה לרב בשנת 1902 למלאות מקום אביו בביאליסטאק.

ביבליוגרפיה: רבנו שמואל מאהילובר, בדיששוב 1898; לוח אחיאסף תרנ"ח צד 289; המליץ תרנ"ח גליון 27; השלח כרך ד'; אלגעמיינע צייטונג דעם יודענשטחם 1898 גליון 24; די וועלט שנת א' גליון 8.

נעים

מאינץ (מנגצא Mainz, Mayence): עיר בנסיכות העם-דארמשטאדט על נהר רהין בגרמניה; מקום מושב הארכיבישוף שהיה לפניו מושל נבחר במלכות רומי הנוצרית. לפי ההגדה בא למאינץ ר' קלונימוס מעיר לוקא באיטליא ע"פ בקשת המלך Charlemagne, אך אין לנו עדות נאמנה ע"י כי הזכרונות הראשונים מיהודי מאינץ לא יקדימו מן המאה העשירית. מזמן הארכיבישוף פרידריך (937—954) אשר התאמץ להגביל עסק היהודים במסחרם. בשנת 1012 נרדפו יהודי מאינץ ע"י הענרי השני ואלה שלא רצו לקבל את דת הנוצרית גורשו משם. אח"כ הורשו היהודים לשבת במאינץ ואז באמת היו שם מצאנאי ר' קלונימוס בתור רבנים וגם רבנו גרשון סאור הגולה היה במאינץ. בשנת 1080 היתה שרפה גדולה במאינץ והיהודים נחשדו בה, ורבים גלו משם. הגולים האלה נתקבלו בעיר שפירא (שפייער) שממשל בה הבישוף רידינער הויסאן בשנת 1090. נוסעי הצלב התנפלו על היהודים במאינץ בשנת 1096 והרגו יותר מאלף ומאה יהודים ההריגה הזאת נודעה בשם גזירת תתניץ שזוכרה בקינות לת"י. גם במסע הצלב השני בשנת 1147 נהרגו יהודים רבים במאינץ. בסוף המאה הי"ג היתה עלילת דם במאינץ. בחורש סיון שנת ה"א מ"א

1772 נספחה מאהילוב עוד הפעם לרוסיה. בשנת 1780 בקרה הקסריה קאטרינא השניה את מאהילוב, ונתקבלה בכבוד גדול אצל היהודים, והשימו לה פרחים ובנו קשת פאר בתוך העיר לכבודה ועליו כתוב „אנחנו שבעי רצון כמו בימי שלמה המלך“, ומננים בכלי זמר שרו לפניו ביום ובלילה, ובאמת היו ימים טובים לישראל בימי הקסרית קאטרינא, והקיסרים פאול ואולכסנדר הראשון.

[קהלת מאהילוב] הרב הראשון במאהילוב היה ר' מרדכי יוסקינר רומנובורג שהיה שם בשנת 1686 כנראה משרת של ה"א דף מ"ד ע"ב, (אמשטרדם 1746). מספר היהודים במאהילוב בשנת 1897 היה 19398 ומספר כל התושבים עם היהודים 34106. יש שם שני בתי כנסיות וכארבעים בתי הפלה של מנינים יחידים. ליה הררים ת"ת ושלש ישיבות לתורה, בתי ספר ללמוד חול, בית חולים וחברות שונות למעשה הצדקה. בין היהודים במאהילוב נמצאים בעלי מלאכה רבים. ויש עיר אחרת בשם מאהילוב בפלך פאדאליא ושם מספר היהודים בערך 15000, והם המחצית מכל התושבים.

ביבליוגרפיה: פיון. כנסת ישראל ה"א 699; J. E. viii, 641.

ב. מ.

מאהילובר, שמואל: רב וציוני; נולד כ"ז ניסן תרמ"ד (1824) בעיר הלובאקא פלך ווילנא, ומת י"ט סיון תרנ"ח (1898) בעיר ביאליסטאק. אביו ר' יהודה ליב למד אותו לא לבר התלמוד אך גם ידעות כלליות. בן י"ה נסמך לרבנות. אך לא הפך לעשות את תורתו קרדום להפר בה ויהי לסוחר עד חיתו כבן כ"ד ואז החלו עסקיו להתמסס ויאבד את כספו בענין רע. ונאלץ לקבל את משרת הרבנות בעיר מולדתו עד שנת 1856, ובעיר שאקי עד שנת 1860, בסובאלק עד שנת 1868, בראדאם עד שנת 1883, ומאז עד יום מותו בעיר ביאליסטאק. בשנת 1875 בעת הגינת שנה התשעים לסיר משה מזנסיפוי, נלה הרב מאהילובר את דעתו למוכת הישוב בא"י, ולקח חלק בראש באספת חובבי ציון בעיר קאמארוין, ותוצאת האספה היתה התיסדות ועד הפועל ביפו להשניה על כל צרכי הקולוניסטים ומחסוריהם. בשנות 7—1886 עת המהומה בהקולוניא „ראשון לציון“ ורבים מהאכרים התפרצו מפני פקידיהם, עמד הרב בפנין לשבך המתם והשלום שב על כנו. בשנת תרמ"ט (1889) כאשר קרבה שנת השמיטה, ירא הרב פן יבטל הישוב ע"י שבתה מעבודה שנה המיטה והקולוניסטים יסבלו רעב ומחסור והחיר להם לעבוד בשביעית ההיא, ועל ידו החזיקו עוד רבנים גדולים, ויצאו האכרים בבה דהחירא זה למעלה ולעבורתם בשדה. בקיץ שנת 1890 אחרי האספה הראשונה להחברה „לחמיכת אכרים יהודים בא"י“, התנדב הרב לעלות בראש השירא שעלתה לאח"ק

מליא (1679–1683), ר' משה תריף (1733–1767).
ר' נתן חיים צבי ברלינר (1783–1800). בסוף המאה
הי"ם היו הרבנים ר' מרדכי לעזרסאן (1854–1890),
ר' יונה באנדל משנת 1890, ור' סינמנר זאלפלד
משנת 1880.

[בהכ"נ ובתי צדקה] בית הכנסת הגדול נתחנך
בשנת 1853, ובית הכנסת הגדול לחרדים (רעליגיאנס-
געזעלשאפט) נתחנך בשנת 1879; בית ספר לרת
וללמודי חול; בית הקברות הישן נוסד בשנת 1286.
ונסגר בשנת 1880, ואז נתחנך בית הקברות החדש;
בית תולים ובית הכנסת אורחים נפתחו בשנת 1904.

ביבליוגרפיה: שאאב, דיפלאמאטישע געשיכטע דער
יודען אין מאינץ 1855; כרמול, די יודען צו מאינץ, אין
איוואעליס 1865, 1866; זאלפלד, בילדער אויס דער פער-
גאנגענהייט דער יודישען געמיינדע מאינץ 1903; ליאפלד
ראטשיל, די יודענגעמיינדען אין מאינץ שפיייער אונד ווארמס
פון 1849 ביז 1488, ברלין 1904; פנקס הקהל דמאינץ
משנות 1583–1847; J. E. viii. 386.

ב. מ.

מַאִיר, רַבִּי: תנא מגדולי תלמידי ר' ע. שם
אביו ומקום מולדתו בלתי נודעים, וגם על שמו אמרו
שעיקרו היה מיישא (מיאשא) ולמה נקרא שמו מאיר?
שהיה מאיר עיני חכמים בהלכה (עירובין י"ג:). ועל
שם מאיר נוסד הספור שנמצא במעשה החורבן (גמין
נ"ז:). שנתון קיסר נתיידי ויצא ממנו ר' מאיר כי גזרו
שם נרון מנר ושם נר נופל על שם מאיר, ר' מאיר
היה לומד בבית מדרשו של ר' ישמעאל וגם בבית
מדרשו של ר' ע. וריב"ל אמר כל מקום שאתה מוצא
משום ר' ישמעאל אמר תלמיד אחד לפני ר' עקיבא
(במו במשנה עירובין פ"א ב') אינו אלא ר' מאיר, וגם
אלישע בן אבויה היה רבו של ר' מאיר, ואף אחד שפקד
ויצא למינות דבק בו ר' מאיר ולא מש מללמוד תורה
מפיו, ואמרו ע"ז ר' מאיר רמון מצא טובו אכל וקליפתו
זרק (חגיגה מ"ז:). ר' מאיר היה אומר תובה היא
לארם שימש שלשה תלמידי חכמים (אבות דרבי
פ"ג). לרברי ר' אבא, מינה ר' ע. את ר"ם יחד עם
רשב"י (ירוש' סנהדרין דף י"ט ע"ג), וכן אמר רבה בר
בר חנא בשם ר' יוחנן (סנהדרין י"ד). כל האומר ר'
מאיר לא סמכו ר' ע. אינו אלא מועה, אך לפי קבלתו
של רב (שם) נסמך ר' מאיר יחד עם שאר תלמידי
ר' ע. הנרולים בשעת הסכנה ע"י ר' יהודה בן בבא.
ר' מאיר נשא את ברוריה (ע"ע) בת ר' חנינא בן
תריון הנודעת בחכמתה, שהיתה מפיסת את בעלה
ברברי מעם (ברכות י': מדרש משלי בסופו). תמוהים
הם הספורים על אחותה של ברוריה (ע"ז י"ח:). ועל
ברוריה עצמה (רש"י שם). שאמרו שמפני מעשה זה
ברח ר"ם לבבל, אך לא נודע מאומה אדות שבתו
בבבל. אחרי מות אדריינוס קיסר כששקמה א"י מצרות
השמד חזרו תלמידי ר' ע. ובתוכם ר"ם ונתקבצו בבקעת
רמון לעבר את השנה (ירוש' חגיגה דף ע"א ע"ד).

(1281) נהרג ר' מאיר ב"ד אברהם כהן על קדוש
השם ושרפו את ביהכ"נ. בשנת 1283 נחרנו עשרה
יחידים, בשנת 1285 חנינו חריפות עד ווארמס
שפיייער ופפד"ם, ואז החליטו היהודים בערים האלה
למכור כל נכסיהם ולנסוע לארץ ישראל וכן הסכים
ברעתו ר' מאיר מרוסנבורג. ראשי העיר חתווקו בבתי
היהודים ונחלתם (יודענערבען). בשנת 1349 נחשדו
היהודים במגפה השחורה ונחרנו במעט כל יהודי
מאינץ והנימו נשרפה באש. אח"כ שבו בשלום ולא
נפרעו עוד ממנוחתם במשך חששים שנה עד שנת 1438
שנורשו משם ונהרסו ביהכ"נ ובית הקברות שלהם.
בשנת 1414 הורשו לבוא עוד הפעם למאינץ תחת
מחסה הארכיבישוף דיתר, וגורשו עוד הפעם בשנת
1462 ע"י הארכיבישוף אדאלף, ועוד בשנת 1473 וביהכ"נ
נחפך לתפלת הנוצרים, בשנת 1492 ניתן הרשות
ליהודי אחד בשם יצחק להחזיק "המקוה" ולקבור מתים
יהודים בבית הקברות הנקרא "יודענאונר". בראשית
המאה הסי' נתן הרשיון רק למשפחה יהודית אחת
לגור במאינץ. הארכיבישוף אוריאל מן געמינגען מנה
בשנת 1513 את היהודי ב"פוס לרב ואב"ד בתואר
"האכמיססער" ומחשבו היה בכפר וויזענוי אצל מאינץ.
קחלת מאינץ נתחדשה בשנת 1583 ונוספו עליה
היהודים שנורשו מפפד"ם מווארמס והענא ובראשם
ר' אליהו לאנץ. בשנת 1630 נתמנה הרב בהסכמת
הממשלה וביהכ"נ נבנה בשנת 1639. בעת כבוש העיר
בידי הצרפתים (8–1644) סבלו היהודים שם מסכות
כבדות. בשנת 1662 היו רק כ"ג יהודים תחת מחסה
הנבחר יוהן פיליפ, ואח"כ נחרבו "החוסים" למאה
ואחר. בסוף המאה ה"ח הוטב מעט מצב היהודים
במאינץ, ומעת שנכבש בידי הצרפתים בשנת 1792
עד שובה לרשות גרמניא בשנת 1814 נחשבו היהודים
כאזרחים צרפתים לכל דבר. שערי הנימו נעתקו ממקומם
12 ספט' 1798, ויהודים יצאו ממחבואם ודרו בכל
רחובות העיר בין הנוצרים. יהודי מאינץ שלחו ציריהם
לאספת הסנהדרין שאסף נפוליון בפאריס בשנת 1806.
היהודים השינו זכות אזרח ע"י חוק שיצא ביום 17
דעז' 1820, ושיווי זכויות ביום 2 נאו' 1841.

[הרבנים] בין הרבנים והכמי ישראל במאינץ
נחשבו בני משפחת קלוינסוס שיסרו שם הישיבה
הראשונה במאה העשירית והישיבה הזאת באה למרום
קצה בימי רבנו גרשון מ"ה ורבני דורו ותלמידיו ר'
יהודה הכהן ר' אליעזר בן יעקב, ר' יעקב בן יקר
(1080), ר' יצחק הלוי, ר' יצחק ב"ד יהודה, רבני
מאינץ התאספו בשנות 1150, 1223, 1245, 1307,
1381 ועשו תקנות רבות, ר' מאיר מרוסנבורג (1230–
1293), ר' יעקב ב"ר משה הלוי (מהרי"ל 1355–1427),
ר' משה מינץ (עזב את מאינץ בשנת 1445), ור' יהודה
מינץ, ר' יהושע ב"ר שלמה לוריא (מת בשנת 1591),
ר' יעקב מאוסטראט (1668–1674), ר' אריה ליב

(קידושין מ"ט). איזו היא משנה הלכות, ר"ל שתחלכות הם יסודה של תורת שבועים. והוא הוסיף לתקן סדרי החלכות כמו שקבלן מר' עקיבא, ועל משנתו נבנית משנתו של ר' יהודה הנשיא. חת מה שאמר ר' יוחנן (סנהדרין כ"ז). סתם מתניתין ר' מאיר. ואף שחשבו אותו לגדול בכל חבריו אבל מפני דרכי רוחו בחפץ מעמי תחלכות לא נתקבלו דעותיו וסברותיו ואמר רב אחא בר חנינא (אמורא דא"י) גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שאין בדורו של ר' מאיר כמותו ומפני מה לא קבעו הלכה כמותו? שלא יכלו חבריו לעמוד על סוף דעתו. שהוא אומר על טמא מהור ומראה לו פנים, על מהור טמא ומראה לו פנים (עירובין י"ג:). ר' מאיר היה מרחיב גבול האיסורין וגזר נזירות ועליהן אמר רב נתמן אמר שמואל (כתובות ט"ו). הלכה כר"מ. ומתוך דברי הלכה הכוללים אשר לו ראויים לחזק: מצוה לקיים דברי המת (גיטין ע"ב); כל תנאי שאינו כתנאי בני נר ובני ראובן אינו תנאי (קדושין פ"ג ד'); אחד נותן טעם לפנים ואחר נותן טעם לשבח אמור (ע"ז ס"ז); כל המשנה ממעט שטבעו חכמים בגמין יוציא והולך ממור (גמין ה'); החשוד לרבר אחד חשוד לכל התורה כולה (בכורות ל'); החשוד בדבר לא דנו ולא מעידו (שם ל"ה).

[סופר] מפני שאומנתו של ר"מ היתה בתיבת ספרים (קהלת רבה ב' י"ז: כתבן טב מוכהר). כמו שאמר בענין אל ר' ישמעאל רבו לבלר אני (עירובין י"ג). וכמו שהיה איסי בן יהודה משבחן שהוא חכם וסופר (גמין ט"ז). לכן נמצא בו, מה שלא נמצא בשאר תנאים, זכר כתבי הקדש שכתבן ועשה בנליונים הנהגות על מלוח יחידות כעין אל חקרי כן אלא כן. בתורתו של ר"מ מצאו כתוב והנה טוב מאד: והנה טוב מות (ב"ר פ"ט), וכן כתנות עור: כתנות אור (שם פ"ב). ובני דן חושים: ובן דן חושים (שם פ' צ"ד). וגם על ספר ישעיה, בספרו של ר"מ מצאו כתוב במקום משא דומא: משא רומי (ירוש' תענית דף ס"ד ע"א). ובדרך זה רמז על מדרש שדרש בפסוק. על ספר תהלים של ר"מ אמר רב שאם יתנהו לו אדם הוא מוחק כל הללויה שבו שלא נתכוון לקדשו (ירוש' מגילה דף ע"ב ע"א).

[דרשותיו] בשחיה ר' מאיר דורש בפרקו (בבית חמדרש לפני תלמידיו היה דורש שליש הלכה שליש אנדה ושלש משלים, ושלש מאות ממשלות שועלים היו לו לר"מ (סנהדרין ל"ח: מאמר ר' יוחנן). ואמרו עליו משמת ר"מ בטלו מושלי משלים (משנה סוף סוטה). ואפשר שלמד המשלים האלה ברברי איופוס היוני מפי רבו אלישע בן אבויה או מאבנימוס הנדרי, אך הוא סמך כל משל על מקרא שדומה למעמו (דברי רב האי נאון מחשובות הנאונים, הרכבי צד 183). וגם חזן מפרט זה היה גדול כח ר' מאיר באגדה וזכרו מחלוקתיו באגדה עם ר' יהודה בן אילעאי (ספרי על

אח"כ נכנסו לארשא, וכמו חבריו גם ר"מ דורש בכבוד אנשי אושא (מדרש חוית על שה"ש ב' ד'). כאושא החזירו את בית דין הגדול ליושנו ורשב"ג ישב על כסא אבותיו והיה לנשיא, ואצלו מינו את ר' נתן לאב בית דין, ואת ר' מאיר לחכם, אך כאשר תקן רשב"ג שיחלקו לנשיא כבוד גדול יותר מהכבוד שחולקין לאב"ד וחכם, יעץ עצות עם ר' נתן להשפל כבודו של רשב"ג, אך עצתם נתבטלה. ר' נתן הלך ופייס את רשב"ג אך ר"מ לא פייסו ונפרד מחבריו (הוריות י"ג:). גם בקשו לגדלותו ואמר להם אין אני שומע לכם עד שתאמרו לי את מי מנדין ועל מה מנדין ועל כמה דברים מנדין (ירוש' ט"ז ריש פ"ג). אחרי הפרדו מבית הועד הגדול קבע לו ר' מאיר מקומו בטבריא, ושם בשבתו בבית חמדרש ראה את רבו אלישע בן אבויה ורבר עמו (ירוש' חגיגה דף ע"ז ע"ב), ואפשר שהיה בית מדרשו בחמה אצל טבריה. כי בביהכ"נ של חמתא היה דורש בכל לילי שבת (ירוש' סוטה דף ט"ז ע"ד). אבל גם במקומות אחרים בגליל נמצא את ר"מ. הוא בא אל צפורי מקום מושבו של ר' יוסי בן חלפתא, ור' יוסי שבחו לפני אנשי העיר כאדם גדול אדם קרוש אדם צנוע (ירוש' ברכות דף ה' ע"ב). בבית הכנסת של מביעין (או טבעין) היה קורא את המגלה (תוספתא מגילה פ"ב), ובערדיקוס שהוא מקום סמוך לטבעין היה יושב ימים רבים ותלמידיו ר"ש בן אלעזר היה עמו (ע"י תוס' עירובין פ"א, עירובין ס"ט). גם בבית שאן דר ר"מ (חולין ו'). ור' אלעזר מצאו שם יושב ודן עם יהודה בן פתירוש (תוס' נזירות פ"ה, נזיר כ"ז:). בשבתו בגליל נחודע עם אבנימוס הנדרי (צ"ל הנדרי) הפילוסוף ונקשרה ברית אהבה ביניהם. ור' מאיר עלה לגדר (מעבר הירדן) להראות לו פנים כאשר מתה אמו וגם כאשר מת אביו (מדרש רות פ"א ח'). והיה נושא ונותן עמו בדברי חורה (חגיגה ט"ז). והיו לר' מאיר דברי ויכוחים עם הכותים (סנהדרין צ"א: ב"ר פ"ד ופ' צ"ד). בסוף ימיו הלך ר"מ לעסיא אשר שם כבר לפני היה הולך לעבר השנה (ר"ל בשליחות ב"ד של א"י אשר עברו את השנה). ומפני שישאל של אותה המדינה היתה לשונם יונית לא מצא שם מגילה כתובה עברית וכתבה מפיו וקרא כתובה (תוס' מגילה פ"ב, מגילה י"ח.). ושם בעסיא (או אסיא) נפטר מן החיים. ולפני מותו אמר: אמרו לבני א"י הא משיחכן דירכון (ואולי צ"ל הא משיחכן דירמוך, כלומר: הנה מת משיחכם). ועוד צוה שישמו קברו על שפת הים כעבור שנים א"י על שפת הים נתונה (ירוש' סוף כלאים). בימים האחרונים צמחה האמונה שנקבר בטבריא מקום בית מדרשו, וגם האמינו שתפלות הנאמרים שם נשמעות (ע"י ע"ז י"ח: אלהא רמאיר ענגי). והיה למנהג לגדור לשמו וקראו לו ר' מאיר בעל הנס (ע"ע בסמוך).

[בהלכה ואגדה] ר' מאיר היה גדול בהלכה ובאגדה. עיקר למודיו היו תחלכות וסידוק. וע"כ אמר

דברים י"ג ל"ב, שבת ל"ב:). במדרש חוית נמצא שתי פעמים שדרש ר' מאיר פסוקי שיר השירים (א' י"ב, ב' ד') לגנאי, ואמר לו ר' יהודה דייך מאיר, אי דורשין שה"ש לגנאי אלא לשבח. וגם במקומות אחרים נמצא שלא מצאו דברי ר"מ חן בעיני חביריו ואמרו לו דייך (ב"ר פ"ל, ויקר פ"ה, קה"ר א' י"א). חולק היה ר"מ על מי שאמר שהפסוקים אחרונים של התורה לא נכתבו ע"י משה כ"א יהושע כתבם (ספרי דברים ס' שני, ועין בפ"י ב"ב מ"ו). והיה אומר שכל השבחות הנאמרות בספר תהלים כולן דוד אמרן (פסחים ק"ו). מדברי מוסר ודרך ארץ: מרגלא בפומיה (דברים נאמרים בשם הקב"ה): נמור בכל לבבך ובכל נפשך לדעת את דרכי ולשמור על דלתי תורתך, שמור מצותי וחקותי, נצור תורתך בלבבך, וגנר עיניך תהיה יראתי, שמור פיך מכל חטא וקדש עצמך מכל אשמה ועון ואני אחיה עמך בכל מקום (ברכות י"ז); איזהו עשיר כל שיש לו נחת רוח בעשרו (שבת כ"ח); לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקייה וקלה ויתפלל למי שחשור והנכסים שלו, שאין אומנות שאין בה עניות ועשירות... הכל לפי הזכות (משנה קדושין פ"ד י"ד); יש לך חבירים מקצתן טוביחין אותך ומקצתן משבחין אותך. אהוב את הטוביך ושנא את המשבחך, שמכיחך מביאך לידי חיי העולם הבא והמשבחך מציאך מן העולם (אבות דר"ג פכ"ט); כשאדם בא לעולם ידיו הן קפוצות כלומר כל העולם כולו שלי הוא אני נחלו, וכשהוא נפטר מן העולם ידיו הן פשומות כלומר לא נחלתי מן העולם כלום (קהלת רבה ח' ט"ו). תלמוד תורה: כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה ולא עוד אלא שכל העולם כולו כראי הוא לו וכו' (אבות פ"ו): הלומד תורה ואינו מלמדה זהו דבר ח' בזה (סנהדרין צ"ט); לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה (פסחים ג'); מנין שאפילו נוי ועוסק בתורה שהוא ככהן גדול ת"ל אשר יעשה אותם האדם חיי בהם, כהנים ולויים וישראלים לא נאמר אלא אדם (בי"ט ל"ח). מצות וברכות: אין לך אדם מישראל שאין מצות מוקירות אותו (תוספתא סוף ברכות); מה נשתנה תכלת (במצות ציצית) מכל מיני צבעונים? מפני שהתכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע לכסא הכבוד (מנחות ט"ג); חייב אדם לברך מאה ברכות בכל יום שנאמר ועתה מה ה' אליך שואל מעמך (מנחות שם). ע"פ הדרש מה—מאה. אבל בתוספתא ברכות פ"ב וגם בירוש' ברכות דף י"ג ע"ב נקרא שם ר' יהודה על המאמר הזה, וגם בבבלי יש כ"י שנכתב בהם ר' יהודה במקום ר' מאיר; חייב אדם לברך בכל יום שלש ברכות, ואלו הן: שלא עשני נוי שלא עשני אשה ושלא עשני בוד (מנחות שם). ישראל וארץ ישראל; מפני מה ניתנה תורה לישראל מפני שהן עושים (ביצה כ"ח); בזמן שהמאורות לוקין סימן רע לשונאי ישראל מפני שהן לימודי זכות (תוס' סוכה

פ"ב, סוכה כ"ט); הוא עשך ויבוננך, כרכא וכולא ביה, כהניו מתוכו נביאיו מתוכו סופריו מתוכו, וכן הוא אומר ממנו פנה ממנו יתד (ספרי דברים ס' צ"ט); כל היושב בא"י ארץ ישראל מכפרת עליו (שם ס' של"ג); כל הדר בא"י וקרא ק"ש שחרית וערבית ומדבר בלשון הקדש הרי הוא בן העולם הבא (שם). מדות הקב"ה: שוכה ישראל עד ח' עד שהוא עומד במדת החמים, ואם לאו אלהיך עד דלא יתעביר סניגוריא קמיגוריא (פסיקתא דף קס"ד); כי הנח ה' יוצא מסקמו יוצא ממדה למדה, ממדת חרחן למדת החמים על ישראל (שם קס"ב); מנין שבמדה שאדם מודד מודדין לו? שנאמר בסאסאה בשלחה תריבנה (תוס' סומא פ"ג); אדם עובר עבירה בסתר והקב"ה מברין עליו בגלוי (סומא ג'); גדולה תשובה שבשביל יחיד שעשה תשובה מוחלים לכל העולם כולו (יומא פ"ו); בשעה שאדם מצמער שבינה מה לשון אומרת? בביכול קלני מראשי קלני מרועי (משנה סנהדרין פ"ו ה'). פירושי מקראות: הרבה פרשיות סמוכות זו לזו ורחוקות זו מזו כמורה ממערב (ספרי במדבר ס' קל"א); כל מקום שנאמר עגל בתורה סתם בן שנה, בקר בן שנים, פר בן שלש (ר"ה י"ו); עד מות הכהן הגדול (במדבר ל"ה כ"ח) רוצה מקצר ימיו של אדם וכהן גדול מאריך ימיו של אדם ואין ברין שיהא מי שמקצר ימיו של אדם לפני מי שמאריך ימיו של אדם (ספרי ס' קס"א); והלכו בניו ועשו משתח (איוב א' ד') שכן דרך בני מלכים לקרות לאחיהם ולאחיותיהם עמחן בסעודת (ויק' פ"ג). משל: מה ת"ל כי קללת אלחים תלי (דברים כ"א כ"ג)? משל לשני אחים תאומים דומים זה לזה אחד מלך על כל העולם כולו ואחד יוצא ללסטיא, לאחר זמן נתפס זה שיצא ללסטיא וחיו צולבין אותו על הצלוב והיה כל עובר ושם אומר דומה שהמלך צלוב (תוס' סנהדרין פ"ט, סנהדרין ט"ו).

ביבליוגרפיה: פראנקל דרכי המשנה 164—158; ווייס, דו"ד ח"ב 144—158; באכער, Ag. Tan. ח"ב 1—69.

ב. ז. ב.

מאיר בעל הנס, ר': (רמבתי): בעל נסים אחד בשם ר' מאיר הקבור במבריא אשר מרחסין אותו במעות להתנא ר' מאיר (לעיל). על שם ר' מאיר בחי' הנחינו לקבוע קופות בבתי ישראל וכל חמדינות וכסף הנדבות הנקבץ בהן ישלחו לא"י לצורך החלוקת (ע"ע). חמנהג חוזה התחיל בתחלת חמאה הי"ט (בערך שנת תק"ס), ובאשר נתפשט חמנהג בראשונה חיו נודבים נרות או מעות בשביל נרות לנשמת רמבתי כדי להנצל מסכנה, ומבא חובר בשם חכמי' בספר חתך תורה (ח"ב דף כ"ב ע"ב): „אם אדם בסכנה וצריך לגם אזי יתן ח"י גדולים לנרות בשביל גשמת רמבה"ן ויאמר בפה מלא: אני מגדל אותך ח"י גדולים

הוא הרמ בעל הנס האחר. ואפשר לומר כי הוא ר' מאיר בר' יצחק ש"ץ בעל האקדמות שהיה ג"כ מלומד בנסים ונודע בשם בעל נס. או ר' מאיר בר' יעקב שבא עם ר' יחיאל מפאריס לא"י ואולי מת במבורג. עכ"פ נראה ברור שר' מאיר התנא איננו קבור במבורג (עי' הערך הקודם). הציגו של רמב"ן הוא קרוב לחוף ים כנרת ואצל תמי מבריא חוץ לתומת העיר. והוא ציין כפול הציון שייך לקהלת ספרדים וחציו לקהלת אשכנזים. זה מקרוב התחילו לחונן במבורג את הלולא ר' מאיר ב"מ אייר בעין תלולא דרשב"י במירון בל"ג בעומר. ע"ע מבריא.

ביבליוגרפיה: כרם חמד ח"ב 16—89; חב"ב חיים דוד סתהון, תקפו של נס, ירושלים 1894; מאיר בת עין תוניס 1899; רעוואן, תולדות ר' מאיר ווארשא 1889.

א.

מאיר בן ברוך מהמבורג, ר' (מהר"ם): מבעל התוספות האשכנזים, פוסק ופיימן; נולד בוארמש בערך שנת 1215 ומת בתפיסה במגדל ענייסיים בעלזאס י"ט אייר נ"ג (1293). ולא נתן לקבורה עד ר' אייר ס"ו (1306) ע"י פרנס עשיר הנקרא ר' אלכסנדר זיסקינד בר' שלמה ווימפן מפפד"ם שפדח את גוית מהר"ם בממק דב וקבר אותו בוארמש, ושתי שנים אח"כ מת ר' זיסקינד ונקבר בצד מהר"ם כאשר צוה (מצבות שניהם בנפשות צדיקים מלעווינזאן ס"י ב"א וכ"ב. ועי' מהרש"ל ישי"ש יומא פ' התלץ ס"י י"ח וניטין פ"ד ס"י ס"ו). רבותיו היו אביו (נפטר בוארמש בשנת 1275). ר' שמואל בר' מנחם, ר' יחיאל מפריש (עי' תוס' יומא דף י"ח), ור' יצחק בר' משה מווינא. תלמידו המובהק היה ר' שמשון בר' צדוק שהכיר שירת חשב"ן וכו' רובי תורתו של מהר"ם. לא נודע אם מהר"ם היה רב חבולל לקהלות האשכנזים אף כי הוא מכונה "ראש" ו"אב לרבנים" בשאלות שנשלחו לו. אך מצינו אותו בתור אב"ד בקהלות: קאסמניץ, אונג' בורג, ווירצבורג, רומנבורג (שנקרא ע"ש והיה על גהר מויבער), ווארמש, נידבורג ומאינץ. מהר"ם נחשב לפוסק מומחה ברורו וגם האחרונים סמכו עליו. המהרש"ל (בתקדמתו לב"ק ולחולין) אומר עליו שהיה "איש עניו ומהור אשר אין באחרונים כמדו" (ועי' מהר"י ממראני בתשובה ח"ב ח"ט ס"י קכ"ד). וגם ברורו לא היה כמותו מופלג ובקי, וידע דעת כל הקדמונים (תגהות מימוני ח"ל חמץ ומצה פ"ח ב.). הרשב"א (בתשובה ח"א ס"י תרכ"ט) אומר על הוראתו "כבר הורה זקן יושב בישיבה חכם עם איש שיבה".

[תפוס בבית האסורים] בנסות מהר"ם ביום ד' חמץ שנת ה"א מ"ו (1286) נפל עליו שורד הבישוף מבאזיל בסיעת משומד אחד ומסרו לרודלפוס קיסר רומי אשר העליל עליו וראסרתו תפוס במגדל ענייסיים (בהנהות מימוני ח"ל יסורי התורה פ"ב ס"י י"ט, ח"ל

לנרות בשביל נשמת רמב"ן, אלהא דמאיר ענני" ג"מ. ובכן יהי רצון מלפניך יא"א כשם ששמעת את תפלת עבדך מאיר ועשית לו נסים ונפלאות כן תעשה עמדי ועם כל ישראל הצריכים לנסים נסתרות וגלויים אמן כי"ר. המקור הראשון למנהג הזה נמצא במדרש תלפיות (ענף אברה ומציאה) ח"ל: "קבלתי מי שמאבד איזה דבר אם ינודר למאור. אם אני מוצא אותה אני נודר כך מעות שמן למאור לנשמתו של ר"ם מיר מוציא האברה וכו'". כנראה נשתרבה המנהג הזה באופנים שונים עד שבא לכלל קביעת הקופות לצורך החלוקה ע"ש רמב"ן במאה האחרונה. הסגולה למצוא אברה נוסדה באמת ע"ש התנא ר"ם מפני שנס הוא מצא את אחות אשתו ע"י אמירת "אלהא דמאיר ענני". ואח"כ נשתלשל הסגולה על כל דבר סכנה ונדב ונרות לביה"כ לנשמתו, כמו שנהגו לנדב נרות לנשמות חמטים ביום היאהרציים ובעיה"ב. אולם במשך הזמן מצאו שר' מאיר אחד המכונה "בעל הנס" נקבר בארץ ישראל וחלו בו הנדבות המיוחדות לחסיכת עניי א"י בשם "קופות רמב"ן" לצורך תחלוקת.

[רמב"ן לחור והתנא ר' מאיר לחור] יש ראיות מוכיחות כי רמב"ן אינו ר' מאיר התנא, כי חז"ל לא השתמשו בשם התואר "בעל נס" רק מלומד בנסים כמו שאמר על נתום איש נמזו (ע"ע). ומלומדת בנסים על דביתו דר' חנינא בן דוסא ולא בעל נס או בעלת נס, ובתואר הזה התחילו הרבנים להשתמש בזמן מאוחר, וחז"ל לא אמרו על ר"ם שהוא ב"ע ומדרכיו בהלכת ואגדה לא משכע שהיה בעל נס במובן התואר הזה. ועיקרו של הנס האחד המסופר אדותו שהציל את אחות אשתו מקובה של זונות ע"י שחד שנתן להשומר נוכל לבאר זאת ע"פ המבע, כי בזמנו היו שמדות ונורות ארדייננס והיה מתירא לומר כי הוא מאמין באלהי ישראל ולכן התפלל "אלהא דמאיר ענני" ר"ל אלוה המאיר לארץ ולדרים (עי' מהרש"א). ובאמת לא התעיל כלל להשומר שאמר הסגולה הזאת כי נתפס ורצו לחלואו ואולי ניצל ע"י כסף השוחד שנתן לו ר"ם, ורצו לתפוס את ר"ם וניצל בקובה של זונות ורודפיו חשבו שבוראי לא ימצא ר"ם בבית כזה (עי' עין י"ח:). וראיה כי היה איש אחר בשם רמב"ן, סמה שנאמר בס' גלילות הארץ (רפוס פראג תקפ"ד דף ר' ע"ב) באמרו כי בגוש חלב (אחלב) נקבר ר' יצחק מנחם חלב ור' מאיר בעל הנס, ואצל מבריא אומר (שם דף י' ע"א וע"ב) כי שם נקבר ר' מאיר תלמיד אלישע. בעל סדר הדורות באות אבמליון (רפוס קארלסרוה דף ס"ט) מביא דברי ס' גלילות הארץ על אדות ר' יצחק מנחם חלב ורמב"ן הקבורים בגוש חלב, ואומר "לא ידעתי אלו ב' מי הם", ושם (דף קכ"ט ע"ב) מביא ג"כ בשמו כי התנא ר' מאיר קבור במבריא. משמע כי שני ר"ם היו (ואפשר שנתחלקו לו ר"ם בגוש חלב עם ר"ם במבריא), וגם בעל סח"ד לא ידע מי

ק"ש פ"א, חל' תפלה פ"ד, חל' שבת פ"י נקרא המגדל אינו נשתיים או אונשתיים). אך במקום אחר (חל' שבת פ"ז) כתוב "חכתי כשחיתי אצל מורי במגדל ושבדוק" (ובכ"י כתוב ושרבורק) ואולי הובא ממגדל אחר לחברו. ובקש הקיסר מן הקהלות סך גדול פדיון נפשו, והקהלות רצו לפדותו ולא הניחם חרב, כי אמר אין פודין את השבויים יותר על כרי דמיהם, שכבר תורה הוא בעצמו כן בפדיון שבויים אחרים. וגם בהיותו במגדל חרבין תורה בחלמידים אשר מספרם היה מעט מאשר נער יכתבם (הנחת סמ"ק סי' קמ"ו ובתשב"ץ סי' ר"ח), והשיב תשובות לשואליו (כנראה מתשובות מימוניות לס' נשים סי' ל') והשיב להרא"ש וסיים: "ואם תמצא שהתוספות וספרי הפוסקים חולקים עלי בשום דבר דעתי מבוססת להם, כי מה לעני יודע שיושב חושך צלמות ולא סדרים זה שלש שנים ומחצה, העני הנשכח מכל מובח, אסקופה הנדרסת הנקרא בשכבר מאיר בר ברוך זלה"ה. וכן חתם את עצמו "העני" וכי בכל התשובות שהשיב משם, ומהרש"ל (ביש"ש יבמות פ"ד סי' י"ח) אומר "כל היבא שחותם בסגנון זה היה בתפיסה במגדל", ותלמידו ומשרתו ר' שמשון ב"ר צדוק חבר שם המנהנים והרינים אשר קבל סמיו.

[מנהגיו] מהר"ם היה אבי מנהגים רבים שהחזיקו בהם אנשי דורו באשכנז, כמו לאכול בריה ראש איל, וזכר לאילו של יצחק (תשב"ץ סי' ק"ח), ולומר זכרנו לחיים בשוא ולא בפתח רששעם לאחיים לפי ההברה הספרדית (שם סי' ק"ט), ולומר קודם כל נדרי הנוסח בישיבת של מעלה ובישיבה של מטה אנו מתירים להתפלל עם העבריינים (שם סי' קל"א). בימיו עוד נהגו שהאשה יושבת מקושטת בביהכ"נ עם האנשים ומלין בחיקה התינוק, והוא קרא לו מנהג מכוונת ומחה בו (שם תרצ"ו). וכן הורה שלא לומר קדיש על אם בחיי האב אם הוא מקפיד בו אף אם עשתה צוואה לומר עליה קדיש (סי' תכ"ז). הוא בנה על יסוד הניסמריאות מנהגים ושאר דברים (סי' ק"ט, קכ"ב, רנ"א, רנ"ה, רנ"ח, שס"ו, תס"ח, תס"ט, תקמ"ה, תקנ"ג), והוסיף איסור אכילת לב עוף על איסור אכילת לב בהמה מפני שקשה לשכחה (סי' תקס"א). וחתיר לכתוב על העונה שנותנים לנערים שמות המלאכים משום פתיחת חלב (סי' ת"ח). אך כנגד זה לא היה חושש ליסול צפרניו כסדר (סי' תקס"ט), ולא הקפיד על הזוגות הן לאכול הן לדבר אחר (סי' תקנ"ב). וחתיר לילך בגלי ראש, ומח שיש בכל כתבי (שבת ק"ח) תיתי לי רלא מסיגא ד' אמות בגלי ראש, זהו מדת חסידות (סי' תקמ"ט).

[ספריו] מהר"ם כתב ספרים רבים, ומהם: א' תוספות ופירושים לכמה מסכתות ונזכרים ע"י מחברים אחרים לברכות, שבת, עירובין (מועתק רבד מהם במדרכי סוף פ' שבעות שתיים), יומא, נמין, נדרים,

ביבליוגרפיה: חיים מיכל, אור החיים סי' 1095; כוכבי יצחק ח"ג 20; לאנדסהוט, עמודי העבודה 160; באק, ר' מאיר בן ברוך פפר'ם 1895; מאנאסשריפט שנה מ' 126; 185; צונץ ליטעראטורנער שיכטע 257-362; הגיל ס"ט 310.

א.

מאיר בן גדליה מלובלין (מהר"ם מלובלין): רב ופוסק; נולד בלובלין בשנת 1558 ומת שם מ"ז אייר שע"ו (1616). בנעוריו הלך ללמוד תורה בישיבת ר' יצחק ב"ר דוד הכהן שפירא אב"ד ור"מ בקראקא, ולקח את בתו אסתר לאשה. מהר"ם התייחס בכבוד חותנו והתם תשובותיו "חתן המלך הנאון מהר"ן כ"ץ ז"ל. בשנת 1582 עזב את בית חותנו ויסד ישיבה בלובלין ועמד בראשה חמש שנים. בשנת 1587 במרם מלאו לו שלשים שנה לימי חייו, נקרא לקראקא למלאות מקום חותנו בתור אב"ד ור"מ והחזיק משמרתו שמונה שנים, ובשנת 1595 נתמנה לרב ור"מ בלובלין, ושם ישיב י"ח שנה. בשנת 1613 שב עוד חפצם ללובלין

אחד בדין תבונה שנחשדה בקנס לקום בהשבעה לקרוא בס' תהלים, ויחיד אחר שא"א לו לקיים ההתקשרות, מפני שהוא מתנהג עפ"י חזקת לצאת מביתו לבוש ציצית ותפילין, ובימות החורף משימים לביהב"נ קודם שיאזנה היום עד שלא הגיע זמן הנחת תפילין, פסק מהר"ם שפסור חידוד משלם קנס, אף כי יש בזה חפרת שבעה נדרה, יען הזהר פוסק שצריך לצאת מן הבית מעומף במית (שם סי' ל"ד), וכן בדין הנונין החפובין של פ' ויהי בנסות הארון נשען על הזהר (שם סי' ע"ח), ובקריאת שם אדני בשוא האלף ולא בהסדפתח כפי הדקדוק נשען על ספר, "עסק הכרבת" של זקנו (שם סי' פ"ג). בכלל היתה ידיעתו בדקדוק מעטה, כנראה מהנהגתו לפירוש בסנהדרין ד' ר"ה, "יכול בחלב אמו" שכבר תסחו עליו האחרונים (ש"ת מהר"י הכהן שער הענינים סי' ט"ז). הוא חשב את חכמה הדקדוק לדרב של מה בכך, ואת חכמי הדקדוק כנה בשם "כת" בדרך בוין, באמרו, וגם שלא יתוין אותי הכת הזאת למועז ח"י" (שם סי' פ"ג). הוא האמין בשרים כנראה מתשובתו ע"ד אשה שנבעלה לשד (ש"ת סי' קמ"ז).

[מחלוקת] בגלל גמ שסדר רב אחר בוין לאשה שהיה בעלה חולה ולא החזירה לבעלה אחרי שובו לבריאותו, יצא מהר"ם לערער עליו ויבטל את הנמ לפרע (שם סי' קכ"ב). לימינו עמד ר' מרדכי יפה בעל הלבושים ועוד רבנים מפורסמים. אך ר' יהושע העשיל בעל הסמ"ע והמהרש"א התנגדו לו. זאת הסב כי ר' אברהם כ"ץ רפאפורט שרענצילס בעל ש"ת "איתן האזרחי", שהיה עשיר ומנהיג הקהלה בלובלין ותלמיד הסמ"ע, דרף את המהר"ם והבריה אותו לעזוב את לבוב (1613), ונתקבל אח"כ לרב וסיס בלובלין. ישנם עוד ספורים בדבר ריבו עם הרב ר' שמעון וואלף אויערבאך בלובלין, ודברי העקיצות שעברו אז בין המהר"ם והמהרש"א, אך כמעט כולם הם בלי יסוד אמת.

[ספריו] ספריו הנדפסים הם דק שנים: (א') ש"ת בשם "מנהיג עיני חכמים" שהו"ל בנו ר' גדליהו רב בעיר לומבלא (ויניציא 1619); (ב') "סאיר עיני חכמים" ע"י הנ"ל (שם), חידושים על חש"ם ועתה נספחו לכל הוצאות חש"ם. ספרים בכ"י הם: (ג') "המאור הנדול" על ארבעה טורים ומזכירו בתשובותיו סי' צ"ב; (ד') "המאור הקטן" על שערי דורא; (ה') "נר מצוה" על הסמ"ג; (ו') "תורה אור" דרשים לשבתות ועוד; (ז') "אור שבעת הימים" חבור גדול על תורה שבע"פ ולא נמר אותו כי לקח אותו אלהים (הקדמת בנו לש"ת).

ביבליוגרפיה: סדר הדורות ח"ג 18; שם הגדולים ח"א סי' י"ז; באבער, אנשי שם אות סי' שמ"ג; צונץ, עיר הצדק 28; ניסענבוים, לקורות היהודים בלובלין 81; פרידברג, לוחות זכרון 9; הארוארעצק, הגרן ח"א 82.

בתור רב וראש תשיבה ויהי שם עד יום מותו. מהר"ם יצא ממשפחה רמת (ע"י שו"ת מהר"ם סי' א' אדות אביו, וסי' פ"ג אדות אביו זקנו), ומבניו ובנותיו השתלשלה שלשלת ארוכה של רבנים גדולים. הוא הרבין תורה בישראל, ומתלמידיו היותר נודעים הם. ר' ישעיה הורוויץ בעל השל"ה, ר' מאיר כ"ץ רב באסמטיבאוי אבי חש"ד, ר' יהושע ר"מ בקראקא בעל "פני יהושע", ר' אפרים זלמן שור בעל "תבואות שור", ועוד כמה רבנים.

[דרכו בהלכה] מהר"ם בלמדו בישיבה עם תלמידיו בחר דרך הפלפול "לחדודי" (מהר"ם שבת סי' ה'). ע"י כ"ב. חולין ב: נדה ב': בתשובותיו אהב לפעמים את האריכות, "לחוחא דמילתא", אבל סגנונו והוצאת דבריו הם קלים להבין. בפירושו וחיידושו בחר דרך קצרה והגיון ישר (ע"י חולין ס': פ"א). הוא הצטיין בכחא דהיתרא, ובפרט בדיני אישות לתקנת עגונה ואמר, "דמילתא דפשיטא היא דכל מצדיקי דמציעין למיעבר בהתרת עגונה עבדינן" (שו"ת סי' פ"ט), וכן בדיני נשים לענין כתובה או הוצאת לעז על האשה להפרידה מבעלה, צדד תמיד לעמוד לימינו ולהגן עליהן. בשאלות אסור והיתר, במקום שיש הפסד מרובה או במקום שנהג ההמון היתר כנגד הרין, היה מצדד להיתר, כמו בדבר הכיזות שהתלעז, הורה: "והנלע"ד משום הפסד מרובה כתבתי, ומשום שהוא מעוות שלא יוכל לתקן, וא"א למנוע שתית המשקין מההמון וכו' ומוטב שהיו שונגין וכו' ע"י יש לסמוך על מה שכתבתי" (שם סי' כ"ז). מכל העברים פנו אליו רבני זמנו בשאלותיהם והוא היה תמיד נכון להשיב דבר, "ביר ה' המוכח עלי" (שם סי' ק"ג), וכותב לשאליו: "אם יתחדשו אצלכם עוד שאלות בדינים והוראות הנני מוכן להשיב לכל שואלי, כי כאלה הפצתי" (שם סי' י"ח). הוא היה מבקר הרוף ולפעמים לא נשא פנים גם לראשונים אם מצא כי טעות היא בידם, או על בעלי התוספות אם דבריהם אינם מובנים (מהר"ם ביצה ז', סוכה י'), והיה עומד על דעתו כי פירושו נכון ואי אפשר לפרש בדרך אחר (שם שבת ס"ז ועוד). לפעמים התנגד לפירושי המהרש"ל והמהרש"א וחשש שמא ימנעו בהם התלמידים (שבת נ"ח: חולין כ"ח. ועוד). לדינא נסמך על הפוסקים הראשונים ועל ראשוני האחרונים כהריב"ש מהר"ל ומהר"י, ולא חש להפוסקים שהיו בדורו כהכ"י והרמ"א ופעמים רבות הוא תופס עליהם וכותב שאין לסמוך על דבריהם (ש"ת סי' קכ"ח). בכ"ז כבד את המהרש"ל, וכותב בתשובה: "ומה שאמרו לכ"ת בשם הגאון מהרש"ל בהפך ממה שכתבתי רחוק להאמין שיצא זה מפי פה קדוש כמותו, ואם יצא אין משיבין את הארי אחר מותו" (שם סי' ק"ג).

[ידיעתו בקבלה] מהר"ם לא עסק תרבה בקבלה, ובתשובותיו הוא נשען על התלמוד והפוסקים, אך במקום

על התשובה (כ"י די רופי סי' 1313); „בית הבחירה“ פסקי חלכות ובאור המשנה לרמב"ם על ל"ז מסכתות בש"ס, ונרמסו על פס' מגילה (אמסטרדם 1769). יבמות (שאלותיו 1794), שבת (ליוונו 1794), נדרים נזיר וסוטה (שם 1795), יומא (שם 1760), אבות (ובו הקדמת המר"ל שמעון עם תולדות המחבר, ויין 1854); „קריית ספר“ על המסורה ובחיבת סת"ם (אמסטרדם 1863–1881); פירוש על תנ"ך גרמס על משלי (לירא 1492) ועל תהלים (כ"י אוקספורד סי' 69). בפירושו לסנהדרין מזכיר ספרו „כתב דת“, חרב חירא מביא ממנו עוד שלשה ספרים: „בית יד“ על נטילת ידים, „מגן אבות“ ו„אהל מועד“.

ביבליוגרפיה: שם הגדולים ח"א 128; חולון ח"ב 14; אוצר נחמד ח"ב 99; גרעץ געשיכטע ח"ו 206 וחלאת.

ב. מ.

מאכל: ע אוכל

מאכלות אסורות: מאכלים שנאסרו מדברי תורה או מדרבנן, וגם שתיות בכלל מאכלות (dietary laws). בני ישראל נצטוו „את זה תאכלו“ (ומה זה לא תאכלו) (ויקרא י"א). עיקר המעם לתאיסור הוא „אל תשקצו את נפשותיכם וגו' ולא תסמאו בהם וגו' והתקדשתם והייתם קדושים כי קדוש אני“ (שם שם מ"ג–מ"ד). כשם שאני קדוש כך אתם קדושים, בשם שאני פרוש כך אתם חיו פרושים (ספרא שמיני פ"ב). ומעם אחר: „לא תשקצו את נפשותיכם וגו' אשר הבלתי לכם לטמא וגו' ואבדל אתכם מן העמים להיות לי“ (ויקרא כ' ב"ה–כ"ו). ראב"ע אומר, מנין שלא יאמר אדם אי אפשר לאכול בשר חזיר וכו', אבל אפשרי ומה אעשה ואבי שבשמים גזר עלי כה, ת"ל ואבדל אתכם מן העמים להיות לי (ספרא קדושים פ"א). המעם הראשון משום שקרן ומאום ומשום שמירות חבירות, אך שמה יכשל איש במעם הזה באמרו כי אין בזה שום סכנה לכריאת האדם, יש מעם שני כי היא גזרת המלך, כדי להבדיל את ישראל מן העמים במנהגיהם. ובעלי הקבלה רואים בזה גם שיקוף וניעול רוחני כי הוא סממא את נפש האדם. ח"ל חזק: מאן ראינו בדיוקנא דמלכא לא לבעי ליה לאתפרשא מאורתי דמלכא (כדרשת הספרא בשם שאני פרוש כך אתם חיו פרושים) וכו'. כל מאן דאכיל מאינון מאכלי דאסירי אתרדק בספרא אתרא, ונעיל נפשיה גרמיה ורחו מסאב שריא עליה ואחוי גרמיה דליה ליה חולקא באלהא עלאה וכו'. ואי יפוק הכי סחאי עלמא אחיון ביה כל אינון דאחורן בספרא דמסאבא ומסאבין ליה ודיינין ליה כבר נש דאיתו נעלא דמרא נעלא בחאי עלמא ונעלא בעלמא דאיתו, ועל דא כתיב ונטמאתם בם בלא אי ולא אשתבח אפותא לגעליה ולא נפיק סממאבותיה לעלמין. ווי לון ווי לפשייתו ולא יתרעקן בעזרא דחיי לעלמן

בעלינמאן, שלום אמוני ישראל 45; שריב „קנת סופרים“ רף ס"ג ס"ד; גרעץ, געשיכטע ח"א 58.

ש. ב.

מאירבער, גיאסקומו (שמו העברי היה: יעקב ליבמאן בער): מחבר סגנינות; נולד 5 ספט' 1791 בברלין, ומת 2 מאי 1864 בעיר פאריס. רבותיו בחכמת המוזיקא היו פראנץ לאוסקא וסעריו קלישענסקי, ובהיותו בן י"א כבר השמיע את קול נגינותיו על חצוצר בפומבי. אח"כ למד „עיון“ חגיגות מפי צעלמאר. בשנת 1810 הלך לארמזשפארט ולמד שם שתי שנים תחת תאבי פאנלר. בשנת 1811 חבר האוראמוריא „נאט אונדרי נאמור“ (אלהים והמבע) שהפיק רצון טוב מהנסיך הגדול מהעססע והפיקידו לחובר סגנינות בחצר המלך. בשנת 1813 חבר שתי מחזות: „יפתח“ ו„אביסלך“ אשר שרו בבית האופירא של המלך בעיר מינכען. בשנת 1815 הלך לוינציא לחשתלם בקול ובנגון האיטלקי, ומאז החל לכתוב המעגנות בתכנת האיטלקית. בשנת 1826 הלך לפאריס ושם נתה עליו הרוח הצרפתי במנגינותיו. ויחבר Robert le Diable שתעלה על הגראנד אופירא בפאריס בשנת 1831, והאופיר Les Huguenots בשנת 1836. אח"כ נקרא לברלין והמלך פרידריך וייל-העלם הרביעי מנחו לדירקטור ראשי בבית המוזיקא של חצר המלך. שתי המחזות הנ"ל ובפרט המחזה L' Africaine שהביא לפני האופירא בשנת 1862 נעתקו לשפות הראשיות באירופא, והגדילו את שמו בין מחברי מחזות בעד האופירא. בין השירים הרבים שהכיר בעד סגנינות העוגב נחשבו בפרט Le Moine; „דאס פישער מעדכען“. מיערבער נחבד באותות ומסבעות של כבוד כמעט מכל ממלכות אירופא. הוא היה מודה ביהדותו ומעולם לא פנה עורף לעמו. בצואתו הניח סכום גדול לעזור ולחמון בבני אומנתו העניים.

ביבליוגרפיה: Hermann Mendel, G. Meyer-Beer, Berlin 1868; J. E. viii, 528.

ב. מ.

מאירי, מנחם בן שלמה (לבית מאיר): תלמודי ופרשן; נולד בפרסיניון צרפת בשנת 1249, ומת שם בשנת 1306. הוא נודע גם בשם „דון ויראל שלמה“, ונחשב בין המפרשים המשכילים בזמן ההיא. לבקשת ר' אבא מאיר שר"ם מאירי ישתתף בחרם על העוסקים בפילוסופיא ענה כי הוא אינו מסכים להרם על למוד ההכמות, אך הוא מוכן לאסור את התלמוד הזה לאיש שלא מלא ברסו עדנה בלמוד התלמוד. אולם הוא מתנגד להשתמש בפילוסופיא להתיא דברי התורה מפשומם ולהשאיר בה רק רמזים שכליים (פי' לאבות פ"ג י"ג). הוא סכחיש מציאות השדים ולא האמין בסגולות, או השפעת חוכבים על האדם הסבמלת בדירתו ותנפילו (פירושו לשבת ס"ז וקנ"ה, נדרים ל"ט). כל דבריו נכתבו בסדר נכון ותנזן ישר. מספריו נודעים לנו: „תכוד התשובה“ או „משיבת נפש“

והראש סוכרין דבאיסורין דרבנן מברכין, וולת בסתם יינם שחמירי ואמרו שלא לברך, ורבנו יונה וחרשביא (ס' חשד'י) סוכרין דאפילו באיסור דרבנן אין מברכין.

ביבליוגראפיה: רמב"ם, מאכלות אסורות; שמשון רפאל הירש, חורב אלטונא 1887; ווינער, די יידישען שפייזעגעזעצע, ברעסלוי 1895.

א.

מאמין: ע' אמונה; עקרים מאמר: ע' מימרא

מאנדלקערן, שלמה (בן שמחה דוב). משורר ועורך הקונקורדנצא; נולד בעיר מלינאו פלך וואליניא ברוסיא מ"ז ניסן תר"ץ (1846) ומת בווינ בשושן פורים תרס"ב (24 מארץ 1902). בנעוריו למד התלמוד, ואחרי מות אביו (1960) הלך לזובנא ללמוד תורה אצל ר' צבי הירש רפאפורט וניסו ר' יצחק אליהו לנדא. שם התודע אל החסידים והלך לקאצק לקבל את פני הצדיק ר' מנחם מנדל לפני מותו. ולמד עם בנו ר' דוד ספרי חקירה וקבלת. אח"כ התחבר אל המשכילים, והלך לוילנא לקחת לקח בבית הספר לרבנים, ואחרי נמרו שם את למודיו נכנס לתאוניברסיטא בפמברורג ולמד לשונות הקדם, וזכה באות כבוד של זהב בעד מאמרו על דבר חשתות התרגומים הקדומים בתנ"ך. בשנת 1873 נבחר מטעם הממשלה לרב משנה באודיסא ושמש בכהונתו זאת שבע שנים, והיה הראשון לדרוש בביח"כ בלשון רוסית. באותו הזמן השלים שם בהאוניברסיטא את למודיו בתור קנדידאט להכמת המשפטים, וכתב מאמר ע"ד משפט הירושה. התואר „דוקטור לפילוסופיא“ חשיג מהאוניברסיטא בעיר יענא באשכנז. בערך שנת 1880 החישב בלייפציג ושם הדפיס את הקונקורדנצא והתפרנס בתור מורה עברית. בשנת 1900 היה בנייאק ובערים אחרות בארצות חברית למכור את ספריו, ובשנת הבאה שב ללייפציג, ובהיותו בווינ נחלה פתאום ומת שם בבית החולים.

[ספריו] מאנדלקערן היה סופר מחיר בעברית רוסית אשכנזית. הוא חבר „חצים שנונים“ (וילנא 1866); תרגום הספור „עזרא הסופר“ לפיליפסון, וס' „בת שבע“ (שם 1867); „דברי ימי רוסיא“ בני חלקים (ווארשא 1875), ובעד חספר הזה נתן לוהקיסר אלכסנדר השני מבעת יקרה; „שירי שפח קדש“ ב"ח (לייפציג 1882, 1889); „שירי ישרון“ העתקה משירי בייחן (שם 1890); והעתיק את ספר „יון מצולה“ לרוסית בשם „באנדאן המעלניצקי“ (פמברורג 1878, לייפציג 1883); „תמר“ בלשון אשכנזית והוא תרגום אחבת ציון למאפו (שם 1897). העתקתו של אשמת שומרון למאפו נדפסה בעתון „יידישע פרעסע“ בברלין. ועוד איזה ספרים ומאמרים ושירים רבים בעתונים ובפרס

דוא אסתאבא (והר שמיני מ"א). ועוד מעט אחר למאכלות אסורות כדי לצרף בהם את הבריות להרגילם למאס המותרות. וכאמת יכולין אנו לחנות מכל עניני החיים בדרך חיתר ולא באיסור, כי כל האסור לן דחמא שרא לן בותיד. אסור לן דמא שרא לן כבדא, נדח—דמ מותר, חלב בהמת—חלב חיה, חזיר—מחא דשיבומא, נירחא (עוף ממא)—לישנא דבוורא, אשת איש—נרשח בחיי בעלת, אשת אח—יבמת, נויח—יפת תואר וכו', בשרא בחלבא—כתלי (תולין ק"ט).

[מאכלים שונים] מאכלים הנאסרים נחלקו לשני מינים: מאכלים מפור האדמה ומאכלים מבעלי חיים, וכל אחד משני המינים יסתעף לכמה ענפים. האיסורין בורע תארץ הם: חדש, כלאי הברם, טבל, ערלה; תבואות תארץ בשנת השמיטה ובשנת היובל; ואסור לזר לאכול תרומות ומעשרות. מאכלות אסורות של דבר מן החי רבים הם: א' אכילת בשר נאסר לאדח"ד ועשרה דורות קודם נח (סנהדרין נ"ט); ב' לבני נח נאסר אבר מן החי, ונשאר האיסור לדורות; ג' איסור נבלה ע"י מיתה; ד' מרפה ע"י חיה או שחיטת פסולה; ה' בהמות חיות ועופות ממאים, שרצים ורמשים (תולעים); ו' דנים שאין להם סנפיר וקשקשת; ז' היתא מן בעלי החיים, כמו דם, חלב, גיד הנשה, ביצי עופות ודגים ממאים; ח' מאכלים האסורים משום תערובות, כמו בשר בחלב, או מאכל כשר שנתערב בו בנחון מעט ממאכל מרפה, או שיש ספק באיסורו כמו בשר שנתעלם מן העין ולא נדע אם הוא כשר או מרפה, או היישינן שמא נתערב דבר אסור, כגון כלים של גוים, בשול גוים, נבינה של גוים (ע"ז כ"ט); ט' דברים האסורים משום ע"י, כגון תערובת ע"י, יין גסך; י' מצד אחר דברים האסורים משום קרושה, כגון אכילת קרבנות שנקרבין לגבוה או שהכהנים אוכלין אותם ואסורין לזר; י"א איסור אכילת משום נדר או יין לנזיר; י"ב איסורין לשעתן, כגון חמץ בפסח ואכילת ושתיה ביוה"כ ובתענית; י"ג האסורים משום סכנה כגון מים מגולים (ע"ע גלוי); י"ד איסור אכילת דמחי ברעבתנותא (ברכות ל"ט); להרגילנו שלא להיות זולל וסובא, ונאסר תרמימר בשר וחצי לוג יין לסורר ומורה (סנהדרין ע"ב), שלא לשתות לשכרה, ואמרו לא תרוי ולא תחמא (ברכות כ"ט); וכדומה (ע"י ערכי המלים שאותיותיהן מפחרים בערך חזה).

[לענין ברכה] מאכלות אסורות אם אכל אדם איזה מהן אין מברך עליהן לא בתחלה ולא בסוף, כי בוצע בך נאץ ה' (ש"ע אי"ח סי' קצ"ו א'), אבל אם אכל במסום סכנה, או לצורך רפואה וכגון שאחזותו בולמוס שמאכילין אותו גם מרפות, מברך עליהן תחלה וסוף (רבנו ירחם בשם הרמ"ה, ש"ע סי' ר"ד ט'). יש מחלקין בין איסור דאורייתא לאיסור דרבנן והראב"ד

ספרדים) להתישב במאנהיים. אבל עוד מקודם נזכר שם איזה יהודים ובשנת 1656 קנו בית קברות אשר התליפו בשנת 1661 במקום אחר לצורך הזה. הרב הראשון היה ר' נפתלי הירש (1657–1671) ואחריו ר' יצחק ברילין, ובמותו לקח מקומו תתנו ר' אליעזר ב"ר יקותיאל, ואחריו ר' משה גראמזאחל (1679). בעת ההיא היו רק ע"ח יהודים במאנהיים. ר' יצחק אהרן ווארמש מעיר מיץ היה הרב במאנהיים בשנות 1685–1693. בשנת 1690 היתה שרפה גדולה במאנהיים ובמעט כל בתי היהודים עלו באש. אחר שנבנתה העיר מחדש נתרבו שם היהודים למאה וחמשים משפחות, ואז היה רב הקהלה ר' יוסף דוד אולף (1706–1729). בעת ההיא נרב הגביר לעמלי משה ריינאנוס מאת אלף זהובים ליסד הקלויז במאנהיים. הכולל בנין ביהב"ב ובית המדרש, שנתחנך בשנת 1708. ועודנו עומד היום. מיכאל מאי ואליהו האיום יסרו ג"ב קלויז בזה אך במדה קטנה ורבים היה ר' שמואל העלמאן (1726–1751) שהתנגד לר' יונתן אייבשיץ, אחריו היה הרב הכולל ר' דוד טיבילי העס. בימיו (1766) נולדה המחלוקת אדות הנט מקווי המפורסם בתשובות הרבנים (ע' "אור ישראל" קלויז 1770; לבעצקי "בדקי בתים" מ"ד: פאדים 1896). אחריו היה הרב הכולל (של הקלויז) ר' נפתלי הירש קאצער נעלנבוין, והרב דמחא (שטאדטראבינער) היה ר' הירשל לעווין שנתמנה אח"כ לרב בברלין (1773). בעת עומד שם במשמרתו. הרב מ' שמעקעלמאכער (משנת 1880 ואילך).

ביבליוגרפיה: לעווענשטיין, געשיכטע דער יודען אין דער קורפאלק, פאר"מ 1895; J. E. viii, 294; ב. מ.

מאנהיימר, יצחק נח: מטיף; נולד בקאפרי האנן בשנת 1793 ומת בוויין י"ט אדר תרי"ה (1865). אביו היה חזן ויתכן את בנו בדרכי התלמוד, וילמדו גם למורי חול. אח"כ נכנס בהאוניברסיטא בעיר מולדתו והשתלם בלשונות בני קדם וחבמת הפילוסופיא. בשנת 1817 נתמנה למורה דת בקאפרינהאנן, ובשנת 1821 נקרא לוויין לפשר בין שתי המפלגות הישנה והחדשה ולא עלתה בידו, וישב לקאפרינהאנן אך גם שם לא הגיעה עוד העת ליסוד קהלה רפורמית שחפצה נפשו, וילך לברלין למלאות מקום צונץ בתור מטיף לעם לפי רוח הרפורם. אך גם שם הפריעה הממשלה את מעשי המתחרשים והיכלם שבהן שם פאר המטיף בעער נסגר ע"פ חוק הממשלה (26 דעצ' 1823). ויסע מאנהיימר להמבורג ויטיף לעדת הריפורם בעיר ההיא בדרך עראי, ומשם נסע ללייפציג להטיף ביום רשוקא, ובסוף שנת 1824 נתקבל לדרשן אצל הריפורמים בוויין, ויתכן את היכלם בשנת 1826 ודרש לפניהם עד שנת 1829. כח מאנהיימר הית גדול בתור מטיף ודרשן בלשון אשכנז צחה (נייגר "נאכגעלאסענע שריפטען"

בחדש והאסיף, אך עבודתו היותר גדולה היא ספרו "היכל הקדש" (התבנית היכל' הוצאה בתבנית קמנה) והוא הקונסורדנציא של כל השרשים והמלים בתנ"כ עברית וארמית, ויסלא בה התסרונות והשממות של הקונסורדנציא הקודמות, ונוסף בה מלות השמוש והיחס ושמות עצמים פרטים. לפי סדר בה"ק הנהוג בישראל, ועם הערות בשפת עברית לכל מלים זרות. בהוצאה הזאת קנה לו מאנדלשטאם שם עולם בספרות העברית.

ביבליוגרפיה: גן פרחים ח"ב; המגיד 1902 גליון 14; ספר זכרון צד 67; אללגעמיינע צייטונג דעם יודענ-מוס, (16 מאי 1902).

נע"ם

מאנדלשטאם, אריה דוב (ליאון): משורר מעתיק ועסקן בצרכי הצבור; נולד בזאנער פלך קאוונא רוסיא בשנת 1809, ומת 12 ספט' 1889. בנעריו למד את התלמוד, אח"כ פנה ללמודי חול ובשנת 1832 נכנס בהאוניברסיטא במאסקו, ובשנת 1844 יצא מהאוניברסיטא מפטרבורג מוסמך בשם "קאנדידאט בפילולוגיא", והיה היהודי הראשון ברוסיא בתואר הזה. מאנדלשטאם היה המזכיר לאספת הרבנים שקראה הממשלה לפטרבורג בשנת 1843 לעורר התשוקה ללימוד הפרטים הבללים בין יהודי רוסיא, וליליענסה אל נבחר להוציא מחשבת הממשלה לפעולה. אך אחר שעזב ללייענסהאל את רוסיא בשנת 1845 לקח מאנדלשטאם את מקומו עד אשר התפטר ממשמרתו בשנת 1857. במשך הי"ב שנה האלה חבר מאנדלשטאם ספרי חנוך ועשה סדרים בבתי הספר לרבנים בוילנא ויטאמיר (ע' המגיד שנה י"ז צד 392). ולצורך הזה העלה הממשלה מס הנרות (בעד הרלקת נר שבת).

[ספריו] הוא כתב ספרים רבים ברוסית אשכנזית ועברית, ומהם: "חינוך נערים" בעברית ואשכנזית ב"ח (וילנא 1849); שני פרקים או "כבוד מלך" (שם 1852); ספר מלים, עברית ורוסית ולהפך (שם 1859). העתיק את התנ"ך ללשון רוסית, ומתחלה נאסרה העתקתו מטעם הצנזור ואח"כ הותרה בתנאי שתבוא ביחד עם העברית (אללגעמיינע צייטונג דעם יודענ-מוס 1870 צד 438, 1871 צד 340). תחת השגחתו העתיק חיים ואק הקיצור מיד החזקה להרמב"ם (פטרבורג 1851). בן אחיו (יוחאקא), עמנואל (מאסק) מאנדלשטאם (נולד בשנת 1838) הוא רופא עינים מומחה בקיעו ובימיו האחרונים נעשה ציוני ומאמריו במקצוע הזה הופיעו בעתון "וועלט" אסט אונד וועסט".

ביבליוגרפיה: המליץ 1889 גליונות 198, 199, 201, 232; אחיאסף 1900 צד 386.

ב. מ.

מאנהיים: עיר בנסיכות באדען גרמניא. מספר יושביה במאה וחמשים אלף, ומהם בששת אלפים יהודים (1911). ביום 1 ספט' 1660 הרשה הנבחר קארל לודוויג לשלש עשרה משפחות (מתן שחים של

מאיומיר. יש בה כאלפים יהודים קן ארבעים אלף חושבים. הנוסע פוקוקי, שהיה שם בשנת 1733. כותב כי יהודים סוחרים שלחו סחורותיהם מעיר מאניסא לאזמיר ולעיר אירופא (Pococke, Description of the East II. 56). כעת המסחר הוא כמעט כלו ביד היהודים, ויש מהם אומנים ברקועי פחים ורצעים ועוד. הנשים עוסקות באריגת מחצלות ורכידים. ישוב יהודים היה שם במאה ה"א, כי נמצאת מצבה בבית הקברות הישן משנת ה"א ת"ו (1646). בשנת 1702 מצא שם הנוסע מורנפורט שלשה בתי כנסיות (Voyage au Levant II. 490), וכעת יש שם חמשה בתי כנסיות: שלום, מאיוקא, מולידא, עץ חיים, ותלמוד תורה. ומוסדות לצדקה: חברה קדישא, בקור חולים, מוהר ומתן (הכנסת בלה), חסד ואמת, וחברת "שלוחים" לעזור לעוברים דרך שם לנסוע למחוז חפצם. תנוד דלים. חברת כי"ח יסדה שם בית ספר לנערים (1892). ולנערות (1896) ולומדים שם עברית צרפתית תורקית, ומדברים בלשון יונית תורקית ולאדינו. מתחלה היו בני הקהלה משלמים מס שנקרא "אריכה" תחת הכנסת הקהלה היא מסמ המלה. הרב הראשי הראשון הנווד לנו היה ר' אהרן לפא מחבר בני אהרן (אומיר 1674). ואחריו ר' בנימין מלמד. ואחריו ר' זרחיה אולאי בעל "סוכת דוד", אח"כ ר' רפאל אברהם מצליח מחבר "מאמר המלך" (שאלוניקי 1806). ר' יוסף הכים, ר' דוד נומל שהוא רב הקהלה כעת. בשנת 1837 חיתה מנפה במאניסא ושתי מאות יהודים מתו בה. בשנות 1883, 1893 חיתה שם עלילת דם (J. E. VII. 291). ב. מ.

מאנשעסטר (מאנשעסטר Manchestr): עיר באנגליא, קפ"ג מילין צפונית-מערבית מלונדון, והיא נבכרה ומחוללה בתבל בחרשת המעשה של מטה ארינה וצביעת צמר נפון. בשנת 1910 היה מספר התושבים במאנשעסטר (עם הפרור סאלפורד) 710687 ומהם כשליש אלף יהודים, והיא העיר השניה באנגליא (אחר לונדון) בערכה למספר היהודים ולחשיבות הקהלה שמה, אף כי היא איננה עתיקה. ישוב היהודים במאנשעסטר מתחיל מאמצע המאה ה"ח, ובסוף המאה ה"ח היא היו שם בס"ה כעשרים משפחות. בשנת 1780 נפתח בית התפלה הראשון ע"י האחים לימן ויעקב למשפחת נתן. בחדר אחד ברחוב "לאנג מילנייט" והרב הראשון היה ר' אהרן יעקבס. בשנת 1824 נבנה בית הבנסת ברחוב האליוועל. בשנת 1840 נחלקה הקהלה ברעות וחברים רבים נפרדו מהקהלה ופתחו בית תפלה לעצמם אך בזמן קצר נתפשו והתאחדו שנית. אולם כאשר נבחר לרב הקהלה דר' שלעריסניעס (שהיה אח"כ הקורא בספרות הרבנים בהאוניברסיטא של קעמברידג' התפרצה המחלוקת עוד הפעם בין שתי המפלגות ואיזה חברים חשוכים בראש הרב הוז יסדו להם קהלה מיוחדת. וממנה צמחה קהלת הריפורם

ח"ב 31), והעתקתו של סדר התפלה נחקלה בכמה קהלות. הוא כתב הספרים האלה בלשון אשכנזית: "נאמסרדינסמליכע פארטרענע נעהאלטען אים איזראע" לימישען בעמהווע צו וויען אים מאנאמע חשרי ה' תקצ"ד (ווין 1834); "פארטרענע פיר די וואכענאבשניטע דעם יאהרעס" (ח"א בראשית ושמות, שם 1835, ומקצתו נעתק לעברית ע"י קוטנער בשם "מי נח", שם 1840); "גומאכמען פיר דאס געבעטבוך דעם האמבורגער מעד פעלס" (1841); "גומאכמען גענען די רעפארמפארטי אין פראנקפורט אין געלעגנהייט דער בעשיידונספראגע (1843). בשנת 1848 נבחר בעיר בראר להרייכסטאנ באוסטריא, ושם הטיף דבריו על המס של היהודים (5 אקט' 1848), ונגד עונש המות (29 יאנואר 1849). כאשר הגיע לשנת השבעים לימי חייו כבדהו ראשי העיר ווין בתור "אורה נכבד" ומן המתנות הרבות שנתנו לו בני עירו יסד תמיכה למסיפים דרשנים ומורי חרת.

ביבליוגרפא: קיווערלינג, ביבליאמחעק יודישער קאנצלערענער, ח"א 285.

ב. מ.

מאנטריאל (Montreal): עיר תראשית במדינת קאנאדא בצפון אמריקא על נהר סט' לארינס, ויש בה יהודים יותר מאשר נמצאים באיזה עיר אחרת בקאנאדא. מספרם בשנת 1901 היה רק 6790 אך במשך עשרת שנים אח"כ נתרבה מספרם על אחר ארבעה, ועולה כעת (1911) כשליש אלף יהודים, מארבע מאות אלף תושבים. היהודים הראשונים באו עם צבא האנגלים במלחמתם עם הצרפתים, אח"כ נתוספו עליהם עוד איזה יהודים, ובשנת 1768 יסדו להם קהלה בשם "שארית ישראל", רובם היו ספרדים והעדה הספרדית בלונדון נתנו להם מתנה שני ספרי תורה, הספרים ההם עורם ביד הקהלה. בשנת 1775 קנו בית הקברות. בשנת 1777 בנו ביה"כ על הקרקע שנתן דוד דאוור במתנה, במקצוע רחוב נומר-דאם וסט' רושעמס. הרב הראשון היה יעקב רפאל כהן (1778-1782). קהלת אשכנזים נוסדה בשנת 1858 בשם "שער השמים", ובשנת 1882 נבנה ההיכל עמנואל. ומאז ועד עתה נתוספו כמה קהלות אחרות, כמו "בני ישראל" מילידי רוסיא (1885), "בית דוד" אנשי רומניא (1888), "שערי תפלה" בני גליצא (1892), חברה קדישא (1893), בית המדרש הגדול חברה ש"ס (1894), אהבת אחים (1896), חברה תהלים (1902) ועוד. ויש להם בית ספר ע"ש בארון די הירש שלומדים בו למורי קדש ולמורי תול. במוסד הזה יש גם סניף לצדקה ולעזרת עניים. מלבד חוברות שונות, חובבי ציון, בנוגע לעניני המדינה ע"ע קאנאדא.

ב. מ.

מאניסא (Manissa, לפנים Magnesia): עיר בתורקיא במחוז אידון, כ"ח מילין צפונית-מזרחית

שנת 1880 באו שם נולי רוסיא. בין הערים במאסאר משוועטס שיש בהן יותר מאלף יהודים נחשבו: וואסמאר, לארינס, לעזל, מאלדען, נוא בערסארד, משעלסי. בעיר מאלדירדער יש כחמשת אלפים, שמעלסי כשלוש אלפים ובעיר בוסטון (ע"ע) כחמשים אלף.

ב. מ.

מאסליאנסקי, צבי הירש: מטיף לעם; נולד בעיר סלוצק רוסיא בשנת 1856, ולמד בישיבת מיר. הוא היה מורה ומניד במינסק י"ד שנה, וביעקא-מרינסלאוו בשנות 1887—1891. אח"כ הלך לארעסא ולערים הנדולות ברוסיא בתור מטיף נוסע. בשנת 1894 הלך לאנגליא ובשנה אחרת לאמריקא. ומאז ועד עתה (1911) הוא דורש תמיד לפני העם בלשון יהודית ולפעמים גם בעברית. דרשותיו מיוסדות על הציונות והלאומות ומושך את לב שומעיו במליצותו בהתלהבות יתירה. משנת 1898 ואילך הוא דורש ביום השבת לפני החמון הנאספים בהאינסטיטוט העברי באיסט בראדווי בנייארק. הוא הו"ל איזה שנים העתון היומי "די וועלט" בנייארק משנת 1902. וכתב מאמרים בהעברי בנייארק והפסנה בשיקאגא. גם הו"ל דרשותיו בשני חלקים, "מאסליאנסקיס דרשות פיר שבתות ויו"ט" (נייארק 1909). סגנון דרשותיו הוא ע"ד המטיף דינאווי. משנת 1905 הוא המפקח בנייארק על עניני החולים במחלת השחפת היושבים בדענווער. ע"ע דיינאווי; דרש.

ביבליוגרפיא: אייזענשטאט, דור רבניו וספריו ח"ב 30; חכמי ישראל באמריקא 70; י" מול היצחקי מאב-שעצמר 1895.

ב. מ.

מאספיים: אוספי אנודות חקים ומשפטים הנודות עם ושירים, ומלקטי משלים וחכמות יודעי בינה לעתים מרור ודור, וכל דבר שחיה מסור לפנים בע"פ מאבות לבנים. הסופר המקבץ אותם נקרא "מאסף" או מקבץ, מסדר, מעריך, מקהיל (קהלת) וכדומה. ככה נקרא בלשון סנסקריט "וויאסא" ובשאר ספרי ההודיים "סאמאסאס" שענינו סופר מחבר ומאסף מעתיק ומסדר. המחבר שני השירים הנודעים ליונים מכונה, לדעת אחרים, בשם "הומירוס" הנודע על מלקט מחבר ומדבק, ואיננו שם איש פרטי. מעריכים כאלה ככה"ק נקראו "בעלי אסופות" (קהלת י"ב), או "מעתיקים" (משלי כ"א), וכן דברי "אגור בן יקה" נקרא על שם אספת המשלים האחרונים בספר משלי שלמה, כלומר "מאסף בן מאסף" כי אגור הוא מלשון אגור בקץ, ויקה מלשון יקהת עמים, מורים גם שניהם קבוץ ואספה. רוב ראשוני העמים מזכירים ממשל משלים קדמוני בשם Eesop, והוא בלשון סורית "ספרא מתלא רסופוס" (שהו"ל החכם לאנרסבערנער) שגם הוא אינו שם פרטי כי"א חמלה "אסף" בעברית (ע"י ש"ר בהקרמטו

בשנת 1856. אך למרות תפידוד הזה הצליחה הקהלה האדוורקסית ובשנת 1857 בנו חברה בית הכנסת גדול בדרך "משימהאם היל" ובהם היה פרופיסור אייזקס. ואחריו דר' ב' סאלאמאן שעומד עתה (1911) על משמרתו. בחיכל הריפורם נבחר בשנת 1861 המטיף דר' גוסטאוו גאמטהייל עד שנת 1874 שנקרא לנוראק. כעת יכון שם המטיף היס לאיס. בשנת 1871 נוסד בית הכנסת לספרדים על דרך "משימהאם היל" ומטיפם עתה הוא י"ה וואלינטין, ובאותה השנה נפתח עוד ביהכ"נ בדרום מאנשעסטר ושם יכהן עתה המטיף "י. סימן. מאז נתוספו כמה קהלות קטנות וגדולות ובאחת מהן היה הרב המטיף י"ל לנרא שהוא כעת ביאהניסבורד. הקהלה היותר צעירה לימים היא בפרור סאלפורד ובית הכנסת שלה ברחוב בראמאן העליונה. ונתחנך בשנת 1907 ושם יכהן עתה המטיף א' כהן. בשנת 1842 נוסד בית הספר לנערים, ובשנת 1903 נוסד שם בית החולים ליהודים שהוא הראשון באנגליא. יש שם חברות שונות למעשה הצדקה ולספרות ולציונות.

ביבליוגרפיא: London, Jewish Year Book, J. E. viii. 286.

א. ב.

מאסאט'שוועטס (Massachusetts): מדינה בצפון-מזרחית של ארצות הברית. היהודי הראשון הנזכר ביחס המדינה הזאת הוא שלמה פראנקו שבא מהולאנד ביום 3 מאי 1649, ובין יושבי העיר באסמאן היה "שמואל היהודי" ורפאל אבנדאנא. בשנת 1702 המיר היהודי שמעון את דתו בעיר משארלסמאן והחליף שמו לשם "בארנס", אך יוסף פראצון או פראזיר (Frazier) בבאסמאן מאן לקבל דת הנוצרית קודם מותו 4 פבר' 1704 ונקבר בנופארט. בשנת 1722 המיר דתו יודא מוניס ונתמנה למורה עברית בהארוארד קולג' בשנות 1723—1760. ישוב היהודים במאסא-טשוועטס החלה בשנת 1777 במלחמת המדינה נגד אנגליא כאשר עזבו אהרן לופיץ ויעקב ריוורא ועוד 59 יהודים את נופארט ויאהזו בעיר ליסטר (Leicester). לופיץ היה עשיר וסוחר גדול באמריקא. הפורימאנים שעזבו את אנגליא מפני אמונתם ובאו לאמריקא להתיישב במחוזות האלה כדי לעבוד את ה' כחפצם מבלי מפרע, לא נחה עליהם הרוח הסבלנות על בעלי אמונה אחרת ולא נתנו ליהודים זכויות שוות. ולכן הוכרחו איזה יהודים להמר את דתם, ורק אחר שבאו המחוזות האלה ברשות ממשלת ארצות הברית נשתנה מצב היהודים לטובה. אברהם טורא היה סוחר נכבד ובמזונו בשנת 1822 חנית עשרים אלפים דולאר לבית החולים הבללי ובתי חסד אחרים במאסאטשוועטס. אחיו היה יהודה טורא (ע"ע). בשנת 1830 באו יהודים רבים מאלנידיא לבאסמאן והתעסקו במסחר, ובשנת 1840 באו שם יהודים מאשכנז ופולין, ואחר

הקברות. בימי ממלכת הקיסר אלכסנדר השני נתרבה מספר היהודים במאסקו: היהודים שהיו אומנים סוחרים מגילוד ראשונה ושניה ומלומדים חודשו לגור בכל מקום בעיר, והפקידים ע"י מקה שחוד סגרו עיניהם מבלי הבט גם על היהודים שלא חלו להם המשפט לשבת במאסקו. וכדרך הזה עלה שם מספר היהודים בשנת 1871 לשמונת אלפים. חקתלה הראשונה שיסדה אנשי החיל מבני ישראל נמסרה אז ביד סוחרים ומלומדים חס וחסד נם בתי חסד וצדקה. הרב הראשון היה ר' חיים ברלין (1868). ובשנת 1871 הסכימה הממשלה למניית חרב שלמה ולמן מינאר (נולד בוילנא בשנת 1827 ומת שם בשנת 1900). בימי עצמו היהודים במאסקו ובשנת 1890 עלה מספרם יותר מעשרים אלף ומצבם היה טוב, ורק אחרים מהם היו עניים. אך פתאום נתפך עליהם חנלל כאשר הפקד סערניי אלכסנדראוויטש לנציב מאסקו (פברואר 1891). ביום 28 מארץ 1891 יצא חק הקיסר לגרש ממאסקו היהודים האומנים והעוסקים בעשיית שכר ומשקאות, וחק שני יצא לגרש גם את היהודים שעברו בחיל הקיסר ניקולאי הם עם ב"ב, וזלת אלה שעוסקים באיזה מלאכה. כעשרים אלף יהודים נורשוממאסקו בתוך אפריל 1891, ונודע בפי היהודים בשם "נירש מאסקו". יהודים רבים ירדו ממצבם באופן נורא מאד, ואיזה מהם הוכרחו להסיר את רתם למען יאזרו במקום. בינתיים בנו היהודים במאסקו בית הכנסת מפואר אשר נתתך בחדש ניסן תרנ"א (1891). בנין ביהכ"נ היה ע"פ רשיון בעל פה מפקירי העיר, ואח"כ חזרו מרעתם ויודיעו להקהלה כי ביהכ"נ נפתח שלא ברשות ויצו את הקהלה לסכור אותו לבית תפלת נוצרים או לשנות אותו לבית חסד באופן שלא יהיה ניכר שנבנה לשם ביהכ"נ. הרב מינאר וחזקן שניידער שלחו בקשה להקיסר לבטל את החוק הזה, אך הקיסר לא שמע להם. הקהלה נפרדת והרב מינאר נורש ממאסקו. היהודים הוציאו כסאת אלף רובל לשנות את ביהכ"נ שלא יהיה ניכר מן החוץ כבית תפלה. אעפ"כ לא נתנו הפקידים רשות ליהודים להשתמש בו. היהודים שנשארו במאסקו התפללו ביתירות בחדר מיוחד בבית הנביר ל' פאליאקאוו. משנת 1893 ישרת שם בתור רב א"י מאי. בכל פעם ופעם כאשר יתרבו מעט תיחודים במאסקו יצא חק לגרש את אלה שאין להם רשיון לגור שם. נירוש כזה היה גם בראשית שנת 1911.

ביבליוגרפיה: האסיף שנה א' 160; העתון וואסחאד שנת 1898, 1895; Frederic, *The New Exodus* pp 192-208, London 1892.

ב. מ.

מאסף אברהם: יוצר ספורים; נולד בתוך שבט שנת תקס"ח (1808) בסלאבאדקא אצל קאונא, ומת ביוה"כ שנת תרכ"ח (1868) בעיר קעניגסבערג

לאוצר הכמה על אדות "מאסף היהודי או הרופא". וכן חשם מאסף המשורר בס' תהלים ע"ש מאסף הרבה שירים ומזמורים ונזכרו על שמו, כאשר רמז ע"ז חז"ל (ע"ע מאסף בן ברביהו).

[המאסף] המאסף הוא העתון הראשון בלשון עברית שיצא לפרקים באשכנז בין שנות 1784-1811. (עם "המאסף חתוש") ונוסד ע"י "חברת דורשי לשון עבר" בברלין ע"י איצק אברהם אייכל ומענדיל ברעסלוי שהיו אז סורים בבית דוד פרידלענדער בקעניגסבערג. בין הסופרים היו מגדלסון (בעלום שמו) נפתלי הירץ וייזל, בךאב, פראנקרטיגריס, פרידלענדער, וואלף זאחק. ע"ע באורים; השכלה; מגדלסון.

ביבליוגרפיה: גרעץ נעשיכמע היא 181 והלאה; J. E. viii. 397.

ש. רן.

מאסקו (מאסקווא Moscow): עיר גדולה ברוסיה, וישניה בחשיבות לבירת פטרבורג. יהודים יחידים היו במאסקו עוד במאה ה'טז בתור בעלי מוכסין על חסם שמסרו נסיכי רוסיה להמרסרים. יהודי אחר בשם לעא היה רופא בחצר הנסיך במאסקו בשנת 1490. במחצית הראשונה של המאה ה'טז נאסרו היהודים מלבוא למאסקו. הקיסר איואן האיום מנע למלאות בקשת הנסיך מליטא להרשות ליהודים לבוא למאסקו לצורך מסחרם (1549). אבל במחצית השניה של המאה ההיא כבר נמצאו איזה יהודים עשירים במאסקו. בלי מפריע, ע"י השפעת סמיפאן פאן נאדען שהיה הרופא בחצר הנסיך. בשנת 1676 אסר הקיסר פיאדאר אלכסייבויטש ליהודים להשאר במאסקו, והאיסור הזה עמד בתקפו שנים רבות.

[תחלת הישוב] בימי הקסרית קאטרינא השניה נפרדו מחוזות "רוסיה הלבנה" מממלכת פולין ובאו לרשות רוסיה (1772) ובמחוזות האלה כבר ישבו יהודים רבים. והם היו "היהודים הרוסים" הראשונים. הסוחרים היהודים מהמחוזות האלה וביחוד משקלאוו החלו לבוא למאסקו, אך לא הורשו להשאר שם כ"א זמן קצר. כאשר נכבשו עוד מחוזות מארץ פולין נתוספו עוד "יהודים רוסים" וגם מהם באו לסחור במאסקו שנחשבה מחוץ "לתחום היהודים". היהודים שישבו במאסקו בדרך עראי ע"י "סבלנות" הפקידים נאספו כלם בבית אחד שנועד בשם "בית מלון היהודים" ברחוב "גליע" באווסקאיע. ישערי הבית היו סגורות אחרי שקיעת התמה ולא חורשו לצאת משם בלילה, הבית הזה נחשב כעין ניסו. בשנת 1827 הוציא הקיסר ניקולאי הראשון צו כי היהודים ישתתפו בעבודת הצבא, וזמן העבורח היה כ"ה שנה. רבים מהם נשלחו למאסקו ושם נשאו נשים והולידו בנים ולהם ניתן הרשות לגור בתוך העיר לעסוק במסחר או באומנות. אנשי החיל האלה יסרו להם בתי כנסיות במאסקו שנקראו ע"ש הריגמנס שעברו בו, והממשלה נתנה להם מקום מיוחד לבית

התנודו בהם, ובשנת 1658 המו את לב חברי בית המועצה לאסור את מסחר היהודים במארטיניק, אך הממשלה בצרפת בראותם כי הצלחת האי תלויה ביד היהודים לא הכניסה להגביל את מסחר היהודים או לנגוע בזכויותיהם. אולם בשנת 1664 עלתה ביד היוזאמים למצוא חן בעיני הנציב מרייסי והוציא חוק ב' : "אסור לבני עם ישראל לקנות ולמכור איזה דבר ביום הראשון שהוא יום השבת, והעובר ע"ז ישלם קנס שלש מאות ליטרות פיסט, שלש מחסכום הזה ינתן להכנסיה הנוצרית, שלש לעניים ושלש להמלשין". הנציב החדש באאם במל את החוק הזה, אך שונאי היהודים התאמצו בכל עוז להרע להם, והנציב נאות להם באחרונה לעשות חוק (1669) : "לאסור איסור על היהודים להתפלל ביום השביעי או לעבוד איזה עבודה דתית ביום השבת, ושלא לעשות מלאכה ביום הראשון, ולא יתראו החוצה מיום ה' המכונה בשם "מאונדי" עד יום א' של חג פסחם". אבל גם הוא נוכח לדעת כי הגבלת מסחר היהודים היא לרעה ליושבי האי בכלל, ויתאמץ בהשתדלות קולבירט, לפני המלך לואיס ח' לבטל החוקים המועקים על היהודים, וממלך נאות לבקשתו, ויתן צו ביום 23 מאי 1671 כי לא יפריעו מעתה את אמונת היהודים וכי זכויותיהם שוות לזכויות יתר התושבים באי מארטיניק. הנציב הנסיך די בלינאק נתפתה ע"י היוזאמים לבקש מהמלך לואיס ח' לנרש את היהודים ממארטיניק, והמלך הוציא חוק הנוגע בכנוי "שחור" (Code Noir) ביום 24 ספט' 1683, כי היהודים יעזבו את האי במשך שלשה חרשים. הוצאת החוק לפועל נמשכה כשתי שנים, וכל היהודים גורשו משם ובתוכם בנימין די אקוסטא שהיה הראשון באי החוא לנמט קני נופת (Sugar-cane). בראשית המאה ה"ח השינו איזה יהודים שבאו מצרפת הרשין לגור באי מארטיניק, באמרם כי "החוק השחור" נעשה רק בשביל יהודים מארצות נכריות ולא בשביל יהודים צרפתים; בשנת 1722 בא דוד נראדים מבארדוי לגור בעיר סמ' פיאר. בשנת 1764 הושם סם מיוחד על היהודים שהיו במארטיניק אלה בתור צרפתים ואלה מחמת סבלנות. היהודים הצרפתים שלחו מכתב לאחיהם בבארדוי שישתדלו לפני המלך לתת להם זכויות שוות, אך השר החיצון מארמין לא רצה להתערב בדבר וישב בקשתם ריקם (1776), ולא נשתנה מצבם למזבח עד המרידה בצרפת בשנת 1789 ואז השיגו זכות האזרחים.

ב. מ.

מאריילאנד (מערילענד Maryland) : אחת מיצ' המדינות הראשונות שנתאחדו לאגודה אחת, אחר המרידה נגד אנגליא. בשם "ארצות הברית באמריקא". המחוז הזה נתישב בראשונה ע"י קתוליקים ויוזאמים בשנת 1634, ושנאתם לבעלי הדת אחרת היתה גדולה עזה. וגם כאשר נוסדה שם הכנסית הפרוטסטנטית

בפרוסיא. אביו ר' יקותיאל היה מלמד ויחנך את בנו על דרך התלמוד, גם למד בשיבת ר' אליהו קאלישער הרב בעיר מולדתו, ולמד בעצמו ידעת לשון הקודש ולשונות רוסית, אשכנזית, צרפתית ורומית. והתפרנס בדוחק מעסק המלמדות. בערים שונות ובהיותו בעיר ראסיין התרועע עם שניאור זקס. בשנת 1848 נמנה למורה הנ"ך ולשון עברית בבית הספר שיסדה הממשלה בקאונא, ועל משמרתו זאת עמד עד אשר חלה, ונסע לקענינסבערג לבקש תרופה למחלתו ומת שמה.

[ספריין] מאפו היה אבי סופרי הספורים היפים בספרותינו שקרא להם "ספרי חזיון", המציירים תכונת בני האדם מעשיהם וגמיותיהם למפלגותיהם. סגנונו נאה ונעים והשיב למליצה העברית את המעט והיופי שהיו לה בימי קדם. מלפנים ועד עתה לא היה סופר נעלה כמותו במקצוע הזה. הוא היה הראשון להבר ספורים מקוריים בלשון עברית, כי עד ימיו היו כל הספורים היפים בלשון עברית רק העתקות מלשון אשכנזית או צרפתית. ספרו "אהבת ציון" הוא ספור חזיון בציון בהיות עוד יהודה על אדמתו (ווילנא 1853); "עם צבוע", ספור מעשים שהיו והיוס כזמן הזה ובו מעורבים גם במרס תלמודיים, והוא ציור מחזה מלחמת החנפים והצבועים עם הכשרים והתמימים, ה' חלקים (ווילנא 1851—1863); "אשמת שמרון", ציור תכונת בני יהודה וישראל בימי אחז מלך יהודה ופסח בן רמליהו והושע בן אלה מלכי ישראל (ווארשא 1870). גם חבר ספרים קטנים בררכי החנוך, ומהם "חנוך לגער" ו"אמון פרנו" (ווילנא 1859, קענינסבערג 1868), וראשית הלמור בשפת עבר בשמת אללענדארף בשם "היופראנצאזע" (ווילנא 1861). גם כתב "חזון הרוחות" ספור בעשרה חלקים בימי שבת צבי ונאבר בררך חובלתו אל השר הסמונה על עניני השכלה ברוסיא לקבל הסכמתו עליו, יש אומרים כי הצבועים בעירו גנבו את הכ"י ושרפוהו, ונשארו ממנו רק איזה גליונות. ספרו אהבת ציון נעתק לאשכנזית ע"י מאנדלקערן בשם תמר (בעלום שם המחבר, ליפציג 1897) ולאנגלית ע"י פראנק יפה בשם Amnon, Prince and Peasant (לונדון 1887), וגם ע"י שפירא בשם In the days of Isayah (ניארק 1903).

ביבליוגרפיה: פין, כנסת ישראל 87; קאפלאן, חיי מאפו, ווין 1870; בריינין, אברהם מאפו, פיעטרקוב 1900; זקס, בהמאסף צד 18 וחללה, הוספה להצפירה שנת 1903.

א.

מאריאם: ע. מוריאם

מאראנוס: ע. אנוסים

מארטיניק (Martinique) : אחד מאי הודו המערביים (West Indies) תחת ממשלת צרפת. בתחלת המאה ה"ז התיישבו שם יהודים שבאו מהולאנד ומצבם היה טוב בעת שנכבש האי בידי הצרפתים בשנת 1635. הסוחרים היוזאמים אשר יראו מהתחרות היהודים

ביבליוגרפיה: Hamersly, *Records of Living Officers of the U. S. Navy*, New York, 1898. ב. מ.

מאריקס (Marx), קארל: מייסד של הסוציאליסם המודרני ע"פ שמה מדעית; נולד בעיר טריער באשכנ 5 מאי 1818, ומת בלונדון 14 מארץ 1883. אביו היה עורך דין וחמיר דתו בשנת 1824. שם משפחתו אשר הצמינה ברכנים וחכמים היה לפניו, "מרדכי" ואבי זקנו החליף אותו בשם אשכנזי, "מאריקס". קארל מאריקס למד בראוניברסיטת של בונא וברלין ויצא משם מוכתר בתואר דוקטור לפילוסופיה. בהיותו עוד צעיר לימים, בשנת 1842, פנה אל שרה הפוליטיק ויהי למר"ל של העתון הראיקאלי אז, "ריינישע צייטונג" בקולוניא (קעלן). אח"כ עמד תחת הדגל הסוציאלי של סופרים צרפתיים. ובשנת 1843 הלך לאמריק לעזור בהוצאת "רייטשפראנצעזישע יאהרביכער" אשר בו השתתפו מובי הסוציאליים אז, כמו ענגעלס, משח העם ואחרים. רק חוברת-כפולה הופיע מן המאסף השנתי הזה ובו כתב מאריקס שני מאמרים: "מבוא לבקרת הפילוסופיה של הענעל", אשר בו ננחם חרעונים של הפילוסופיה ההיסטורית-המטריאלי; "לשאלת היהודים", בקרת על ספרו של ברונא בויער ארום היהודים. מאריקס דורש בשביל היהודים: שיווי זכויות ואמנציפאציה גמורה, אבל היהדות שהיא בעיניו רק מחזה סוציאלי-היסטורי, מתאמת לפי מושגה עם חבור "זואווא". הוא אחד מעורכי העתון "פארווערטס" בפאריס, ובשביל איזה מאמר שכתב נגר הממשלה גורש מפאריס בשנת 1845 וחלך לבריסעל ושם התחיל יחד עם ענגעלס תעמולה ריבולוציונית-סאציאלית, ונתחבר על החברה הקומונית בשם, "אגודת הישרים". בשנה ההיא חו"ל יחד עם ענגעלס את הספר "המשפחה הקדושה" או "בקרת של הבקרת הבקרתית" נגד הפילוסופיה העיונית של ברונא בויער. בשנת 1847 חו"ל בלשון צרפית "מאמר אודות המסחר החפשי" והוא בקרת נגד ספרו של פורון "פילוסופיה של העניות". בעת ההיא חבר עם ענגעלס את פתשן כתב כת הקומונית "קאממוניסטישער מאניפעסט" אשר סובב אל הרעיון המרכזי, כי כל ההיסטוריה האנושית היא מלחמת המעמדים, וכי המלחמה בעד החופש הפוליטיק הוא הצעד הראשון לנצחתו של הפרולטאריאנים נגד הבורזואואים. במאניפעסט הזה הוא מסיים: "פראלעז מאריער אללער לענדער, פערדאייניגט אייך!" כאשר פרצה המרידה באשכנז (1848) הלך מאריקס לקעלן לחו"ל שם את העתון "די נייע ריינישע צייטונג", ואחרי מפלתה של הריבולוציה נגרש מאריקס מקעלן וילך לפאריס ומשם ללונדון. שם עמד בראש התנועה הריבולוציונית והסוציאלי אשר נתרכזה אז בעיר ההיא מן הבורחים והמנושרים מכל הארצות. ביום 24 ספט' 1864 השפיע על האספה ההיסטורית בלונדון אשר

בשנת 1692, לא הכירו איזה דת המתנגדת להנצרות. עד כי גם בשנת 1723 יצא חוק, "לענוש את המנדפים והמחרפים והשבורים" ובראשית החוק הזה כתוב: "כל איש אשר ימצא במחוז הזה שהוא מבחיש כי ישו הוא בן אלהים, או אם הוא מבחיש בשילוש הקדוש. יענוש בפעם הראשונה לקדוח את לשונו במרצע; בפעם השניה לכוות את ראשו באש; בפעם השלישי יומת". החוק הזה עמד בתקפו עד אשר נתקבלה הקונסטיטוציה בשנת 1776. אבל כנראה לא יצא אל הפועל, מפני שלא היו אז יהודים במארילאנד במספר מסוים, והיחידים נזכרו בלשונם. אבל גם אחר קבלת הקונסטיטוציה לא יכלו היהודים להשתמש באיזה משרה של הממשלה מפני שהיו מצווים לסבל עליהם בשבועה שהם, "מאמינים בדת הנוצרית". הרבה פעמים נסו היהודים לבטל את חתנאי הזה ע"י בקשה שהציעו לפני בית המחוקקים במחוז מארילאנד ולא עלתה בידם. האתים בהן שבאו מריטשמאנד לבאלטימור ויסדו שם בית מסחר של שמורות וכספים, התאמצו בכל עוז במשך עשר שנים עד אשר הצליחו לאחרונה שנתקבלה החצעה בבית הסנאט וגם בבית המחוקקים ביום 26 פברואר 1825 בכ"ו דעות ננר כ"ה, כי כל יהודי שהוא אזרח המחוז מארילאנד אם יתמנה לאיזה משרה של הממשלה יהיה פטור מלהשבע השבועה המקובלת, רק כי הוא מאמין בעונש ושכר בעולם הבא". ומאז והלאה נפקדו יהודים למשרות נכבדות ורמות במארילאנד. ע"ע באלטימור.

ביבליוגרפיה: *Publications of Am. Jew. Hist. Soc.* No. 1, pp. 25—39; No. 2, pp. 33—44; J. E. viii. 359.

ב. מ.

מאריקס (Marix), אדאלף: מפקד צבא ארצות הברית באניות מלחמה בים; נולד 24 אפריל 1848 בזאכסן. בעודו נער בא לאמריקא, ובשנת 1864 נכנס בהאקדמיה של למודי צבא הים אשר בעיר אנאפוליס במחוז מארילאנד, וגמר חוק למורו בשנת 1868. בשנת 1870 נתעלה לתואר, "רב החובל" (Master) על אנית Canandaigua מן צי אדיר על האטלנטיק הצפוני. ואח"כ על אניות שונות בים האטלנטיק ובים השקט, וגם נשא משרה בבית הפקודות של שר הים בניו-ארק. בחדש יאנואר שנת 1898 היה על האניה "מאין" שנתפוצצה בחוף קובא. והיה השופט בחקירת האניה הזאת. אח"כ היה רב החובל על אנית "סקארפאין", ובחדש מארץ 1899 נתעלה לתואר Commander. מאריקס הצמיין במלחמה נגד הספרדים באי קובא ביום 1 וביום 18 יולי 1898 ונבחרו הקונגרסים חודו לו על פעולתו זאת. בשנת 1910, אחרי שעברו עליו יותר משכעים שנה לימי חייו, התפטרה אותו הממשלה מעבודתו, והוא מקבל שכרו הקצוב לו מדי שנה כל ימי חייו.

לרשות חרבים, אם יש נבזה עשרה מנחים בתוך ארבע אמות אין צריך לחי וקורה (תוס' שבת פ"ג.). מבוא שיש לו צורת פתח אע"פ שרחב מעשר אמות אין צריך למעט (תוס' עירובין פ"א ב.). ויש מבוא מפולש שפתחו משני ראשו לרחוב ומבוי שאינו מפולש שפתחו רק ממקום חבניס ומראש השני הוא סתום בבית או חצר. מבוי עקום והעשוי כגדל, הוא שרץ מרבח רגלים, וכן המבוי יש בו שבילים מן הצד, ומבואות קמנים פתוחין אליו מכאן ומכאן, עושה צורת פתח לגדול באחד משני ראשיו, והאחרים הקמנים משתרי בלחי וקורה (עירובין ה'.). ע"ע ערוב.

א.

מבול: תרגומו טופנא, שם מים כבירים מתהומות הארץ עם זרם מסרות נשם מן השמים אשר כלח את כל הברואים בתבל על השחיתם את דרכם. רק נת ומשפחתו עם מיני החיים אשר לקח עמו אל חתבת שבנה במצות ה' נמלטו. הנביא מזכיר את המבול בשם מי נח (ישעיה נ"ד מ'). ונקרא "מבול" משורש בול בלל, ע"ש שבלה את הכל ובלבל את הכל, שהוביל את חבל מן הגובה לנמוך וכו' לבבל שהיא עמוקה (רש"י בראשית ו' יז.).

[חטא דור המבול] כאשר החל האדם לרוב בארץ לקחו להם נשים מכל אשר בחרו, והשחיתו את דרכם בתועבות וזמה, בגלל חמסם. ויאמר ה' לא ידון רוחי באדם לעולם, ולא אאריך אפי יותר מטאה ועשרים שנה, ואם לא יחזרו ומסעשיהם בזמן הזה הגני להשחיתם מן הארץ. והנורה הזאת נגזרה עשרים שנה קודם שהוליד נח את בניו (סדר עולם). דור המבול לא נתנאה אלא בשביל טובה שהשפיע להם הקב"ה וכו'. אמרו כלום צריכין אנו אלא למיפה של גשמים ושיורד מן השמים? יש לנו נחירות ומעינות שאנו מסתפקין מהם! אמר הקב"ה בחובה שהשפעתיו להם בה מבעיסין אותי, ובה אני הן אותם וכו'. ר' יוסי אמר דור המבול לא נתנאו אלא בשביל לגלל העין שדומה למים שנאמר ויקחו להם נשים מכל אשר בחרו (ור"ל עץ של זנות שהוא סרסור הלב) לפיכך הן אותם במים (סנהדרין ק"ח.). רק נח לבד היה צדיק בדור ההוא ומצא חן בעיני ה', ויצוהו ה' לעשות תבה (ע"ע) להמלט מן המבול הוא ובני ביתו וכל מיני חיות ובהמות ועופות, זכר ונקבה מכל מין, וכן המינים המהורים שבעה מכל מין. חזבה שהיחה כעין ספינה גדולה נבנתה מעצי גופר בהררי מיוחדים תחתים שנים ושלשים, שלש אמות אמה ארכה, חמשים אמה רחבה ושלשים אמה קומתה. והכסוי היה משופע ועולה עד רחב אמה. פתח התבה היה מן הצד וחלק מלמעלה. נח היה מוכיח את אנשי דורו בעת שבנה את התבה כדי שיחזרו בתשובה, אך הם היו מבזין אותו. אמר לו: זקן, תיבה זה למה? אמר להם, הקב"ה מביא עליכם את המבול: אמרו: מבול של מה? אם מבול

החליטה ליסד את התברת האינטרנאציונלית של הפועלים, ועמד בראשה עד שנת 1872.

[ספרו "קאפיטאל"] את מרומ גדלו חשיג מארקס כאשר חרפים את החלק הראשון מספרו המרכזי "הקאפיטאל" (עשירות), שהיא בקרת של כלכלת המדינית (1867). הקאפיטאל נעשה לראש פנה של הסוציאליסם המדעי שעומד עתה על הפרק. מארקס מבקר בו את תכנית האוקונמיה של הקאפיטאל ומראה לדעת את סופה ההכרחי, הוא מבקר את חסמחה הנפלא בהשתלשלות הכלכלה, כי הכסף נשתנה בשווי לעומת חילופיו הסחורה, אשר במהלך שמושה היא יוצרת ערך חדש. ערך כל הסחורות הוא לפי סכום העבודה הנלווה בהן, וערך העבודה הוא לפי סכום האמצעים והוצרכים חנתוצים לחיי הפועל ובני ביתו, אבל העבודה יוצרת ערך יותר גדול משוויין של האמצעים האלה, וזה הערך העורף הולך לקונה העבודה ונעשה לקאפיטאל. הקאפיטאל הוא נ"כ שבר העבודה אך הקונה לא שלם בעדו להפועל וגולה מיניע כפיו. השאיפה חסבעית של הקאפיטאל היא להתרבת ולהתגדל עד אין סוף ולהתרכז במספר קטן של בעלים, מפני שהקאפיטאל הוא אלים ונובר על חברו הפועל החלש ובלועו בקרבו. החברה מתפתחת בדרך זו, שעל קצה האחד עומדת קבוצה של בעלי הקאפיטאל ועל קצה השני הסון פועלים, וגם במהלך הקאפיטאליסם מתארנן ומסתדר מעמד מיוחד של הפרוליטארי ובשעה שעולה הקאפיטאליסם למרומ קצו הוא נחל את נחליו ומשנה את תואר הכלכלה המדינית. ועל סתירת הקאפיטאל תבנה לפי דעתו החברה הסוציאלית. החלק השני מספרו הקאפיטאל נערך אחרי מותו ע"י ענגעלס ונרפס בשנת 1885, והחלק השלישי בשנת 1894. ועד היום נחשב "הקאפיטאל" לספר היותר נכבד וחשוב בספרות הסוציאלית. ע"ע סאציאליסם.

ביבליוגרפיה: געארג אדלער, די גרונדלאגען דער קארל מארקס'שען קריטיק דער בעשטעהענדען פאלקסווירט" שאפט, מינינגען 1887; סלאנימסקי, קארל מארקס' נאציא-נאלעקאנאמישע איירלעהרען, נעתק מלשון רוסית, ברלין 1897; Spargo, Carl Marx, New York, 1910.

ס.

מארשאליק: ע' ברחן מבדיל: ע' המבדיל

מבוי (בעברית: מבוא, חרבי מבואות): מקום חבניסה, רחוב קמנה וצרה (alley) חפתחה לרחוב גדולה הנקראת רשות חרבים. ומן המבוי נכנסים לחצרות ולבתים. גובה המבוי עד עשרים אמה ורחבו עד עשר אמה. ולענין עירוב בשבת: אם המבוי נבזה יותר מעשרים נותן קורה עליו מעשרים ולמטה, ואם רחב יותר מעשר אמות עושה לו פס (לחי) בצדו מצד אחד או משני צדדיו (ע"י עירובין פ"א א' ובתוספתא שם). מבוא ששוח לרשות חיידר ועשוי מדרון (משופע)

השני יבשה תארץ. לדעת ר' יוחנן לא שמשו מזלות כל י"ב חדש של המבול, ור' יוחנן אמר שמשו אלא שלא הית רשומן ניכר (ב"ר פל"ג ד'). ונחלקו חכמים בהוראת "צוחר" שעשה נח לתיבה, ר"א ב"ב אמר הלון (וכן כתיב ויפתח נח את הלון חתבה אשר עשת. ועב"פ חיה צריך לו לאחר שכלל המבול מן הארץ). ר' לוי אמר מרגלית, וכן אמר ר' פנחס משום ר' לוי כל י"ב חדש שהיה נח בתיבה לא חיה צריך לא לאור החמט ביום ולא לאור הלכנה בלילה אלא מרגלית חיתה לו ותולת אותה ובשעה שחיה כחה חיה יודע שהוא יום. ובשעה שהיתה מבחקה היה יודע שהוא לילה (ב"ר פל"א י"ב). נח יצא מהתיבה עם בני ביחובל דבר חי שהביא אתו. ויבן נח מזבה לה' ועלת עולות מן בהמות המהורות ועוף המהור. וקבל ה' ברצון את קרבנו. ויבטיחוהו שלא יביא עוד מבול על הארץ. ויברך את נח ויכרות עמו ברית. ויתן את הקשת לאות הברית בינו ובין כל בשר חי (בראשית ט.).

[מקום המבול] הדעות חלוקות על אדות המבול אשר היה בכל הארץ או רק בבבל. לדעת ר' יוחנן לא היה המבול בארץ ישראל, שנאמר לא נושמה ביום זעם (יחזקאל כ"ב), ולמה נקראת בבל ארץ שנער? שכל מחי (גוסס המהרש"ל "מימי") מבול ננערו שם (וזכתיים קייג:). גם מה שנאמר "ויסכרו מעינות תהום" לא נאמר על א"י כי מעיני מבריא ואבולונים ומערת פסיים נשתתירו (ב"ר פל"ג ה'). וגרסא אחרת: בלועה דגדר וחמי מבריא ועיניא רבחי דבירם (פנהרין ק"ה.). כי דור המבול נדרנו ברוחחין (שם). עיקר המבול היה בארם נהרים בין הנהרות הרקל ופרת, אך תוצאותיו הגיעו גם לא"י והמים נשפכו לים הגדול במערב א"י אצל יפו, ודרשו ע"ז עד פה חבוא עד יפו חבוא. שחי פעמים עלה הים וחציף את העולם (ברור אנש וברור הפלגה (ועד חיבן עלה בראשונה? עד עכו ועד יפו, ובשניה עלה עד כפי ברבריאה וכו' (ב"ר פכ"ג י"א). [אגדות המבול בפי אומה] דברי המבול נתאמתו באגדות כל העמים להקדמונים, ובפרט קרובה לרברי החורה אגדת הכשדים הכתובה ע"י בירוסוס (ע"ע) ואבידינוס (Eusebius "Chronicon" 19 I.). יוסיפוס (קדמוניות א' ג') מביא אגדה ידועה בזמנו שעל הרי קארדו (אדרט) בארמניה נמצאו עוד שרידי קרשים מתבת נח, ויושבי ההרים עושים מהם סגולות להנצל מפגעים רעים. וכן המטבעות של עם הפרינים בעיר אפמיא מראשית המאה השנייה הרוותים עליהם תב צפה על פני המים תל נח חתבה יושבת צפור ועוף אחד מעופף אל התיבה ובפיו ענף עץ. ובקרבת התב עומדים איש ואשה ובניהם פרושות לשמים, תל התבה חרות חשם נזנח (שמינבערנ משפט האורים 418).

ע"י בירוסוס; בקרת כה"ק; נח; קשת; תיבת. ביבליוגרפיה: על האגדות העמים ע"י בפרט ספרו של ריכארד אנדרעץ; די פלופזאגן עסחנאגראפיש בעד

של אש יש לנו דבר אחד ועליתח שמה, ואם מים הוא מבוא, אם מן הארץ יש לנו עששיות של ברזל שאנו מחפין בהם את הארץ, ואם מן השמים, יש לנו דבר ועקב שמו וכו' ואמרו חז"ל על דור המבול שאין לו חלק לעה"ב (שם ק"ה:).

[זמן המבול] משותלח מת בסוף מאה ועשרים שנה שהאריך ה' את אפו לדור המבול, "ויהי לשבעת הימים ומי המבול חיו על הארץ", מלמד שתלח להם הקב"ה ז' ימי אבלות של משותלח הצדיק כדי שיעשו תשובה ולא עשו (שם: ב"ר פל"ב י'). ומשותלח היה הצדיק האחרון ברור חוה זולת נח (פרקי דר"א פכ"ב סוף). תחלת המבול היה ב"ז לחדש השני (מרחשון) לשש מאות ח"י נח 1656 ליצירה = 2104 קודם מספר הנהוג). ומקצת ק"ג יום שבו המים הלך וחסור ותנה התבה על הרי אררט (ע"ע) ב"ז לחדש השביעי, ובאחר לחדש העשירי נראו ראשי ההרים. ביום כ"ז לחדש השני (מרחשון) לשנה השנייה יבשה הארץ (בראשית ח' י"ד). נמצא שמשך המבול היה שנה אחת ועשרה ימים, ואם נחשוב יום הראשון ויום האחרון הם י"א ימים נוספים על שנה אחת. וי"א ימים האלה הם ימי החמה (שם"ה) הנוספים על ימי הלכנה (שנ"ד). נמצא כי משפט דור המבול י"ב חדש שלמים (ב"ר פל"ג י'). חז"ל למרו כי התבה היתה משוקעת במים י"א אמה ממה שנאמר באחר לחדש העשירי (אב, והיא להפסקת הנשמים) נראו ראשי ההרים והמים היו גבוהים על ההרים מ"ו אמה ונחסרו מא' סיון עד א' אב, נמצא כי במשך שני חדשים, או ששים יום, נחסרו המים מ"ו אמה, הרי אמה לכל ר' ימים, ולפי"ז כאשר נחה התבה ב"ז סיון (שביעי להפסקת גשמים) על הרי אררט נחסרו רק ארבע אמות מיום א' סיון עד י"ז בנ. ואם חסיר הדר' אמות מן המ"ו אמות ישארו י"א אמות שהיתה התבה שקועה במים. כי החשבון של ק"ג יום שנברו המים נחשב מהפסקת הנשמים אחר ארבעים יום שכלו בסוף חדש כסלו, וביום א' טבת עד א' סיון חמשה חדשים או ק"ג יום (ע"י רש"י וב"ר שם; וע"י לקח טוב בראשית ז' כ"ג נ"ד). ולפי החשבון הזה שנחשוב אמה לכל ר' ימים נמצא כי במשך ק"ג יום שנברו המים עלו 3 1/2 אמות. אולם אם נפרש הדברים כמשומן כי המים גברו ק"ג יום או חמשה חדשים מ"ז לחדש השני שהוא מרחשון עד י"ז לחדש השביעי הוא ניסן מתחלת המבול, והמים גברו על ראשי ההרים מ"ו אמה, ובאחר לחדש העשירי הוא תמוז לתחלת המבול הרי מ"ג יום למ"ו אמה. נמצא לק"ג יום 52 1/2 אמות בקירוב. שנת המבול נשלמה אחרי שנראו ראשי ההרים בא' לחדש העשירי ומקץ ארבעים יום שפתח נח את הלון חתבה, וכ"א יום לשילוח העורב והיונה הרי ס"א יום או שני חדשים בס"ה י"ב חדש, וביום א' לחדש הראשון (תשרי) לשנה השנייה חרבת המים מן הארץ, ובב"ז לחדש

ס' 2878⁸ וס' 2878⁷). תעוד נמצא בשריד חגיגה בבוליא ס' פיוטים עם ר"ת מבורך או מבורך חזק מבלי שנדע מי היה מחברם.

[השם מבורך במצרים] חתם מצינו עוד את "מבורך ב"ר נתן החבר" חתום תחת תקנת הרמב"ם הידועה ברבר מנה מיונת שהיו נוהגין במצרים בדבר מבילת נדה (פאר חרור ס' קנ"ב. קובץ תשובות הרמב"ם ס' קמ"ט. והמקור הערבי שנתגלה מקרוב נדפס במאמססרפס נ"ג 469 והלאה). ובלי ספק אין זה הפיימן אחרי שלא נודע ממנו פיוטים ואחרי שלא חתם עצמו בתור הלוי אף השם ניסן לא נודע עוד בודאי בזמן הרמב"ם במצרים. אמנם נמצא את מבורך שלנו חתום עוד בהרבה תעודות מהגניזה המשתרעת על שנות 1155–1188 ונראה מהן שהיה חשוב ונכבד בעדתו ואולי הוא "חבר אדוני מבורך" הנזכר בכ"א אחד מהגניזה מהר"ר מרשרשמיין (מא-נאמססרפס נ' 594, וע"ש 753). ובכלל נפלא הדבר כי יש כנראה איזה חבור בין השמות מבורך ונתן, כי מצאנו מלבד המפורסמים כבר עוד את מבורך בן נתן הנאמן ס' בפסמאס בסוף המאה ה"א (כ"א בודלינא 1836²⁸). את מבורך בן נתן הכתן בשנת 1152 (שם 2878⁸⁷, 1876⁸⁵). תעוד את מבורך בן הב"ה (שם 2807) שהם שמות ערבים המקבילים להשמות שלנו מאבאר = מבורך, הב"ה נתן). תעוד בזמן מאוחר הרבה נמצא בשירת הריב"ש ס' ק"ע נזכר איש אחד ושמו דוד בן מבורך בן נתן נרבוני אשר חי בעיר ברשך במדינת המערב (היא אפריקא הצפונית, ואמנם מקור מחצבו היה מנרבונא) בשנת 1405.

ביבליוגרפיה: Poznanski, Rivista Israelitica (1910) No. 5, 6. וזו ושם נזכרו כל הספרים והסופרים המתייחסים לענייננו.

ש. א. ב.

מבזבז: מפור מעות ונכסים יותר מדאי (Spend-tibrit). הדבר הזה אסור מצד הנמוס וסדר התבונה, כי ראוי לאדם להסתפק במעות, ועכ"פ שלא להוציא הוצאות מרובות יותר מכפי מצבו ועשרו. זהו אחד מהמעשים שבן סורר ומורה (ע"ע) נענש על שאכל אכילה נסח ומרובה. תרגום וראיתי כי אין מוב מאשר ישמח אדם במעשיו = למח דין אנא מכובו ממנא (קהלת נ' כ"ב). ואפילו לבזבז מעותיו לצורך צדקה יותר מכפי כחו (Squandering) אסור מצד התקנה, שמה יצטרך לבריות, וא"ר אילעא באושה התקיני המבזבז אל יבזבז יותר מחומשו. ומעשה ברבי ישבב שבקש לבזבז יותר מחומשו ולא הניחו ר' עקיבא. רב נחמן מצא קרא לסמוך עליו, בטח שאמר יעקב אבינו. וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך (בראשית כ"ח). כלומר שני עשורים חיינו חומשו. כי הצדקה הראויה היא עשירית, ולא יותר מחומשו (כתובות נ'). ודוקא מחיים, שמה ירד מנכסיו ויצטרך לבריות, אבל לאחר

מראכמס, ברוינשווייג 1891; הערמאן אונזער. די זינט-פלוסואגען אויפגערוכט באן 1899; פראנץ פאן שווארץ, זינטפלוס אונד פולקערויאנדרעיוגען, שטאטנארט 1894; *Bibliotheca Sacra* April, July, 1901.

א.

מבורך בן נתן: פיימן קדמן, וכפי הנראה חי בירושלם קודם מחצית המאה העשירית, כי הקראי סלמן בן ירוחם, בפירשו לאיכה שנתחבר בשנת 956, מביא ממנו חרוז אחד מקינתו בזה"ל: "ואבכה מול קבר זכריה בן יהודע, אשר קברו בצלע האלף נודע", ואולי הקינה הנמצאת בחזוניה (הוא סדר תפלות ישן של הקראים) כ"י (ע"י) לקומי קדמוניות לפינסקר צד 139) אשר תחלתה היא, "האספי מכל עבר כל אשה וכל גבר לספור עמי מול קבר נביא נהרג ביום שבר" ואשר ר"ת שלה הוא, "מבורך בן נתן". היא הקינה אשר הובא ממנה החרוז הנ"ל אצל סלמן כי קרובות הנה בתוכנו. אבל אע"פ שנמצא את פיומי מבורך רגילים אצל הקראים אין לתוכיח מזה שחיה גם הוא קראי, כי כבר נודע שהשתמשו הקראים בפיומי הרבנים במדה מרובה והכניסו גם לסדרי תפלותיהם. חתם נמצא בסדור הקראים עוד שני פיוטים אשר האחד מהם תחלתו, "סדוע נרים ראש", ור"ת שלו "מבורך בן נתן הלוי", והשני היא עקדה תחלתה "מרום בעז נאדר", ור"ת שלה "מבורך" סתם (ע"י סדור דפוס ווילנא ח"ג 21, 323). וכן נמצא בחזוניה הנ"ל מלבד הקינה שנזכרה כבר ומלבד הפיוט "סדוע נרים ראש" עוד שני פיוטים אחרים, אשר האחד מהם ר"ת שלו "למבורך בן נתן". והשני "מבורך בן נתן הלוי". ושני האחרים, "מבורך בן נתן בן ניסן הלוי חבר". ואין כל ספק כי צריך להפריד בין מבורך בן נתן שהיה כפי האמור פיימן קדמן ובין מבורך בן נתן הלוי שנקרא במלואו מבורך בן נתן בן ניסן הלוי חבר" ושחי בוראי בזמן מאוחר, כי את השם ניסן לא מצינו בזמן סדור. חת האחרון היה בלי ספק רבני כמו שמוכח התואר "חבר" שלא נמצא אצל הקראים, ועוד כי הפיוט שלו סדוע נרים ראש הנ"ל נבנה על מדרשי חז"ל בפסיקתא רבתי. הן אמנם נמצא במקדמה לסלמן בן ירוחם (אצל פינסקר 62) שמביא חרוז אחד מפיוט זה והוא קורא את מחברו בשם "מר" ור' מבורך בר' נתן בר' ניסן הלוי ר"ת", ואומר עליו כי למד מפי "הריבונק" ומספריהם ונמה בזה אחריהם, אבל המקדמה הזאת נודעה כבר למזויפת, והיה זה ערות חדשה על זיופה. אמנם בהפיוטים שר"ת שלהם "מבורך" סתם קשה לדעת אל מי משניהם הכונה, אם אל קדמן או אל האחרון, ואולי לא אל אחד משניהם, כי מצינו עוד פייטנים בשם מבורך, כמו למשל מבורך הפרנס (ע"י צונץ, נאכמראנ צור לימערמארגעשיכטע וכו' צד 59), שהוא אולי אחד עם מבורך הפרנס בר חלפון בפסמאס אשר חי במחצית השנייה למאה ה"א (ע"י ראימת כ"א בודלינא

[מבטא האותיות] בהברת האותיות יש חלוקים נדולים בין האשכנזים הספרדים והתימנים. האשכנזים מברילים במבטאם בין דגשות לרפיות באותיות ב' כ' פ' ת' הספרדים מברילים באותיות כ' פ' אך באותיות ב' ת' אין ההבדל ניכר, ויש מברילים בין ת' דגשה כמו t ות' רפיה כמו th באנגלית. התימני מבריל גם באותיות נ' ד', כי נ' דגשה היא אצלם כמו g רפה בצרפתית. בהברת זש—(ז), וקוראין: חזרול חזשבור (הגדול הנבור) וחד' דגשה כמו dh. אנשי זאמז ברר סיא מחלפין שיין ימנית לשיין שמאלית כמו בני אפרים שאמרו סבולת במקום שבולת (שופטים י"ב ר'). בזמן חכמי התלמוד היו בית שאן קורין לאלפיין עיניין ולעיניין אלפיין (מגילה כ"ד). ואנשי א"י היו מבטאין אות ח' כמו ח' כמבואר בירושלמי. ולפעמים היו משמיטין אותיות אהוי כמו במקום חייב אמר חב שהיא לשון קליא (כ"כ ב'). וכן השמיטו אות א' ואת ע' וקראו לאליעור=ליזר ולעזרא=זירא, ובדומה. אין חילוק במבטא בין אות מ' לאות ת' דגשה אך תלמיד הנרא הכרילו ביניהן וקראו ת' דגשה כמו th באנגלית. יהודי ביעין כמעט לא יברילו בין ב' ובין פ' ומבטאים הדגושות כמו q והרפיות כמו v. ויהודי הנזכר יבטאו גם הואי כמו v. באיזה מקומות בנרמניא יבטאו אות כ' רפיה כמו ch באשכנזית. בהולאנד ואנגליא יבטאו אות ע' בנשימת החוטם כחוספת אות נ', כמו שמע=שמעון, יעקב=יענקב וכמו האות ת בצרפתית. ויש מקומות בפולין דרום רוסיא וגליציא המבטאים גם המלה אשר כמו אנשר. יהודי המבורג לא יברילו בין אות ס' לאות צ' במבטא. בשלעזיא העליונה באנגליא ובאפריקא קשה לילודי הארץ לבטא ח' ויקראו כמו ח'=h.

[המבטא העברית בהעתקת הלועזים] בחרנום השבעים נתחלפה אות ח' באות ה' כמו נחום=Nabum=חני=Haggai וגם באות א' או ע' כמו חוה=Eva. הע' מבטאים לפעמים כמו נ' בשמות עמורה=Gomorah, רעמה=Regma ועוד. אות צ' נחלפה באות מ' כמו צור=Tyre. בשם צלפחד=Salpaad נחלפה הצ' בס' והח' בשני אלפיין. גם יוסיפוס שנה הרבה בהעתקת השמות הפרסיים מהברת העברית. בתנועות השחמשו לרוב במבטא הספרדי, קמץ כמו פתח, צירה כמו סגל, תנועה חספית כמו תנועה שלמה, שרא כמו צירה. אות פ' רפיה ph, ת' רפיה th, ש' sch או sh, צ' s או c, אות ס' חכפילו לפעמים as. ויש שמברילים בין כ'=c ובין ק'=k ויש שעושים נקודה על k המורה על אות ק' ועל s המורה על ש', ועל z המורה על צ'. ועל t המורה על מ', ועוד הרבה שונים בין המעתיקים האותיות (transliteration).

[המבטא בתלמוד] יש ראיות כי חז"ל בא"י שמשו במבטא האשכנזי ממה שנמצא בתלמוד ירושלמי אות ו' במקום ב' כמו במקום ר' אבא ר' ווא בי חלפין

מיתה לית לן בה, ומר עוקבא קודם מותו בזכו למלניה ממניה (כתובות ס"ז). ואפשר מפני שהיה עשיר גדול וידע כי גם מחצית נכסיו יהיה די למתנת אשתו ובני ביתו אחריו, כי כשם שאומרים שמא יצטרך לבריות, נאמר נ"כ שמא יצטרכו ב"ב לבריות. מנבנו חמלך בזכו אוצרותיו ואוצרות אבותיו בשני בצורת וכו'. אמר להם אבותי ננו למטה ואני ננתי למעלה וכו' (ב"ב י"א). אך הוא בזכו רק האוצרות ולא נכסיו לצרכו ולצורך ב"ב. דניאל אמר לנבוכדנצר, חמאך בצדקה פרוק (דניאל ר'), והוא פתח אוצרותיו והיה מפרנס לישראל י"ב חדש וכו'. אלמלא נכסים שהיו לי מהיכן הייתי בונה כל חמדינה וכו'. ואני מבזבו כל נכסי, אם ילכו נכסי אין לי כבוד, נעל את האוצרות וכו'. מי נרם לו לישב בשלוח י"ב חדש הצדקה (שמות רבה פ"ל כ'). ע"ע צדקה. א.

מבטא (pronunciation): הברה, מוצא ותחך הפה, מבטא שפתיים (במברר ל' ו'); בתורת הלשון כלי המבטא הם: הנדון ההך הלשון השנים והשפתיים. המבטא נרשם ע"י אותות והם שבע תנועות נשימות או קולות: פתח a, קמץ o, צירה ei, סגל e, חירק i, חולם oi, שורק או מלאפום u (ויש מחלוקת בזה ע"ע תנועות). מבטא העברי כמו מבטא הסורי יש לו שני מבטאות: מדרנאי ומערבאי, או מזרחי ומערבי, ששונים זה מזה ע"י השפעת המקום והאקלים. המבטאות האלה נודעו עתה בשם המבטא האשכנזי והמבטא הספרדי, ונראה כי מקור האשכנזי הוא ממדרנאי שהיא א"י, ומקור הספרדי הוא ממערבאי חיינו בבל. הקריאה הספרדית הושפעה מהקריאה הערבית, והקריאה האשכנזית הושפעה מהקריאה הסורית. הספרדים קוראים את הקמץ דומה לפתח והצירה דומה לסגל והחולם oh. הראב"ע שהיה ספרדי אומר בספרו „צחות" בצורת קמץ כי „קמץ בקריאתו ואינו פתוח כפתח גדול כאשר אנחנו קוראים במקומות אלה. רק אנשי מבריא (א"י) גם חכמי מצרים ואפריקא יודעין לקרות הקמץ. מזה נראה כי גם במצרים ואפריקא שמשו במבטא האשכנזי. וכן באבן ירחי ומקנה אברם משבח הקריאה האשכנזית (יתרן לאדם לתלמוד עברי צד 19). אולם גם בין האשכנזים נמצאים חלוקים הרבה בקריאה, כי הליטאים קוראים המלאפום כמו הספרדים, אבל בני אשכנז, אוסטריו אוונריא פולין חמניא וברדום רוסיא יבטאו את המלאפום כמו חירק. וכמו שיבטאו הצרפתים התנועה u והאשכנזים התנועה ü. וכמו שיש חילוק במבטא התנועה e בין הרוסים ובין יתר עמי אירופא. גם יש חלוקים במבטא הצירה כי הליטאים ובני דרום רוסיא ורומניא יבטאו התנועה כמו ei, ובני פולין אוסטריו אוונריא ואשכנז יבטאו אותה כמו ai. הליטאים יבטאו חולם כמו צירה, ויש שאינם מברילים בין תנועה פשוטה לתנועה בחסף, ויבטאו השרא כמו צירה.

הכחן, ופתח מורה על פתיחת הפה זה, ראייה למבטא האשכנזי (ע' אברהם די בלמס בספרו מקנה אברם שער הנקודות), ולפי מבטא הספרדים חסרות תנועת קמץ ותנועת צירה כי תחבול שעושים אתרים בין תנועה ארוכה וממושכת ובין תנועה קטנה ורחוקה לא ניכר כלל. וכן בנוגע לבני אשכנז ופולין ועוד, שאינם מברילים בהברה בין מלאפום לחירק, אף כי המבטא הזה הוא עתיק מאד כנראה מבעלי התרגומים הראשונים שבלשון ארמית נתחלף וא"י ביו"ד, אין לחוש להם כי גם הם מחסידי תנועת אחת וע"ז מתלפפים הברת הקמץ כמו הברת המלאפום = u ברוסית, ולכן כרי שלא לאבר שום תנועה משבע התנועות הסכימו כמעט כל בתי החינוך בזמן הזה בארצות המערב לאחוז במבטא הלימאי בהברה של הקמץ o, הצירה ei, והסל e, והמלאפום u, אך את החולם ישנו להברה oh, ואין מחלוקת בחברת הפתח a והחירק i. הציונים שחתישבו בארץ ישראל בשנים האחרונות רצו לעשות נחת רוח להספרדים ויחזיקו במבטא שלהם ויסתפרדו כמזהם, בחשבם כי ע"ז יתקרבו אליהם ויכרתו ברית שלום עמהם. אבל תחת זה עוררו עליהם מחלוקת בני ארץ מולדתם על אשר עזבו את קבלת אבותיהם בשביל מבטא חדש קטוע ומשחת, וגם כי הספרדים הם כעת המעטים לעומת האשכנזים ואחרי רבים לחמות. ע"ע ספרדים.

ביבליוגרפיה: חבצלת שנה ל"ח; רומאנעלי, מעשה בערב 9; שרל בית האוצר ח"ג 55; הבקר אור ח"ה 165; רייכערסאן, הלכות הנקוד 105; פרידריכספעלד, מענה רך משיב חמה; זאמערהאף, רודף משרים; רפאפורט אגרות שו"ד 224, 281, 286; י"מ כהן, דער ע' לויט, ספרים 1871.

א.

מבצר, עיר: קריה בצורה, קרית עז; עיר מוקפת חומה להגן עליה מפני האויבים. ערי המבצר (במדרב ל"ב י"ז, חומה בצורה (ישעיה ב' מ"ז), חומה עבה בנויה מאבנים גדולות מחוברות ומקושרות היטב, ולפעמים הוא בנין גבוה בכניסת העיר, ועשוי לעמוד עליו ולראות את הנעשה מסביב. וגם מגדלים ופנות לירוא בחצים ואבנים גדולות (דה"ב כ"ז מ"ז). הבנענים ישבו בערים בצורות גדולות מאד (במדרב י"ג כ"ח), ערים גדולות ובצורות בשמים (דברים א' כ"ח). ממלכת עז מלך הבשן נכבשה לפני בני ישראל, ששים עיר וגו'. כל אלה ערים בצורות חומה גבוהה דלתים ובריה וגו' (שם נ"ח). בחומה היו דלתות שערי העיר ושתי מזוזות עם חבריה (שופטים מ"ז נ'). דוד המלך לכד את מצודת ציון על יד יבוס היא ירושלים (ש"ב ח' ו'). שלמה בנו בנה את המלוא ואת חומת ירושלים וגו' ואת כל ערי המלכות וגו' (מ"א מ' י"ט). יחזקיהו המלך בנה את כל החומה חפזתה ויעל על המגדלות ולתוצה החומה אחרת ויהק את המלוא עיר דוד ויעש שלח

נשטט. והוא"ז במקום ב"ת. וכי קמץ נקרא כמו o שדומה למבטא החולם ולא לפתח. ואמרו חינוק שקורא למושח משה ולאחרון אחרן ולעפרון עפרן. אמר הקב"ה ולנגנו עלי אתה (שח"ש רבה פסוק ודגלו עלי אהבה) כי בין קמץ אשכנזי לחולם יש חילוק קטן ונקל לחינוק למעות. גם בהברת ההמון אם משתמשים במלה עברית מחליפים קמץ בחולם כמו: רוצחים שונאים רוב דור סוד סוף. בני יהודה דקדקו בלשונם ובהברתם ובני גליל לא דקדקו, ומסופר כי ההוא גלילאה רהוה קאזיל ואמר "אמר למאן" אמרו ליה גלילאה שומה חמר למירבב או חמר למישתי, עמד למילבש או אימר לאיתכסאה? כי הוא לא הבריל בין א' לע' ובין א' לח' (עירובין נ"ג:). חז"ל בבבל נראה כי שמשו במבטא הספרדי קמה שאמרו שצריכין לתת ריוח בין הרבקים בק"ש, כמו עשב בשדך הכנף פתיל (ברכות מ"ו:). מפני שלא הברילו באותיות ב' פ' בין דגושות לרפיות והיו יכולין לבלע אות אחת כשהן כפולות (ע' הגר"א בבאורו לתקוני זהר, תקון שיתסר ב"ה ושוב בדנ"ש, ורפאפורט בתולדות הקליר הערה 10). אבל המאמר הזה מכחיש גם המבטא של הספרדים שיש להם פ' רפה. אמנם לפי פירוש הרד"ק (מכלול דפוס ליק דף ע"ג) "עשב בשדך הכנף פתיל אף כי האחת רפה והשנית דגושה צריך לתת ריוח ביניהם בלשון, שאם לא יעשה כן ידמה שלא קרא אלא אחת, כי הרפה נבלעת בדגושה". ונראה מזה שגם הרד"ק היה מבריל באות ב' בין דגושה לרפוייה. גם משמע שחז"ל הברילו בין ת' דגושה לרפוייה, וקראו את הרפוייה כמו ס' לפי המבטא האשכנזי, ממה שאמרו לענין בושח ופגם של האשה: מתקיף לה רבא בר חנן אלא מעתה בייש סוסתו של חברו ה"נ דבעי למיתן ליה בושח? ומקשא בגמרא וסוס בר בושח הוא? אלא דקק בבגדו של חברו וכו' (כתובות ס"ז:). ונראה שחיתה שאלת רבא בייש סותתו בשתי תו"ן והוא בגד מלשון וברם ענבים סותה (בראשית מ"ט י"א). והמקשה לא חבין דבריו וסבר ששואל בייש סוסתו בשתי סמכ"ן. כי אם נאמר שהברת הת"ן הרפוייה דחוקה מהברת הסמ"ך כרחוק חברת המ"ית סממ"ך, איך איתחליף ליה סות בסוס (א"ל נאדראן חבצלת שנה ל"ח 204).

[המבטא הנכון] אין ספק כי כל המבטאות האלה

יבואו מסקוד אחד אך נשתנו לפי המקום והאקלים. כמו שאנו רואים ג"כ בלשונות לתעיות, וכ"כ גדול כח האקלים עד כי באיזה מקומות אי אפשר לבטא אותיות שלטות כמו אות ח' באנגלית, אות ר' בלשון סינית (ואומרים אמליקא במקום אמריקא), ובדומה הרבה. גם הפתח והקמץ מתחלפות כמו באשכנזית, "וואס", "ראס", "שלאף" שנכתב באות a ונקרא בפי כמה אשכנזים וגם בלשון יהודית-אשכנזית כמו o. אמנם להעביר את מבטא הקמץ של האשכנזים אי אפשר כי הוראת השם קמץ מורה על קטיוות חמת מלשון וקמץ

עולמית", אבל אם נכתב בן חרי חיא מתנה נמורה ואין בעל חוב יכול לנכות ממנה (עי' ש"ע אה"ע סי' צ' סעיף ח'). ע"ע שמר.

א.

מגדל (מגדל): עיר בחלק שבט מנשה, ולא יכלו בני מנשה להורשה והכנענים ישבו בתוכה. וכאשר חזקו בני ישראל נתנום למס (יהושע י"ז י"א. שופטים א' כ"ז). מגדל נזכרת עם הענק (שופטים ה' י"ט), ושם היה בענא בן אחילוד נציב שלמה (מ"א ד' י"ב). אחיהו מלך יהודה נס לעיר מגדל ושם הסית אוהיוהא (מ"ב ט' כ"ז, עי' דה"יב כ"ב ט' וע"ע אחז"ח). פרעה נכה מלך מצרים כאשר יצא לחלום עם מלך אשור על נהר פרת עבר דרך א"י, ובבואו למגדל הלך לקראתו יאשיהו המלך למלחמה וימיהו שם פרעה נכה (מ"ב כ"ג כ"ט, דה"יב ל"ח כ"ב). חנביא מזכיר המאורע הזה בשם "מספר הדדמון בבקעת מגדל" (זכריה י"ב י"א). ותרנומו כמספדא דאשיהו בר אמון דקטיל יתיה פרעה בבקעת מגדל (מרק כ"ח. מנילה ג'). על פני מגדל עובר נחל קישון ונקרא "מי מגדל" ע"ש העיר. מגדל היתה עיר בצורה בשנים קדמוניות ורשומה בכתובת תותמים השלישי. המלחמה של יאשיהו עם פרעה נכה נזכרת בפי היורדמוס (ח"ב 159) בשם "מאגדולום" תחת מגדל. גם נזכרת בלוחות אל-אמרנ. רובינסון יאחרה עם המקום אל-לאגון בגבול המערבי של עמק יזרעאל, וחוקרים אחרים נפלגו בדעותיהם ויאחרו אותה עם אל-מונאיריל אצל צפת; עם מגדל אצל עכו; עם זירא; עם מונאדה שלשה מילים לדרום בית שאן (עי' תבואות הארץ הנצאה לונץ 86, 184).

ב. מ.

מגדל: (הרבו מגדלים או מגדלות): בנין גדול ונשגב למחסה מאויב (tower). עיר ומגדל (בראשית י"א ד'). ומגדל עוז היה בחוף העיר (שופטים ט' נ"א). ברניות ומגדלים (דה"יב כ"ז ד'). ויען כי על המגדל עמדו שומרים נקרא מגדל נוצרים (מ"ב י"ז ט') או מגדל צופים. מגדל במדה קטנה בנו גם בכרמים (ישעיה ה' ב') כרי לשמור את הגפנים. ערים רבים נקראו בשם מגדל: מגדל, עיר בצורה בקצה הצפוני מזרחת לארץ מצרים ממערב לים סוף (שמות י"ד ב'); עיר בצורה בנחלת נפתלי (יהושע י"ט ל"ח) על חוף המערבי לים כנרת בקרבת טבריא ובמדרש נקראה מגדל לא (ע"ע בסמוך); מגדל נהר עיר ביהודה (יהושע ט"ז ל"ז). ויש סוברים שהיא אל מגדל מזרחת לאשקלון; מגדל עדר (בראשית ל"ח כ"א) בקרבת בית לחם, והוא מקום משגב ומחסה לרועים וגדרות צאן. וכן היה מגדל עדר כוח אצל חר ציון, מגדל עדר עפל בת ציון (איכה ד' ח'), והוא נזכר בתלמוד: בהמת שנמצאת מירושלם למגדל עדר (קדושין נ"ח). ונוסחא אחרת מגדל נזכר ע"ש גדרות צאן; מגדל התנורים (נחמיה ג' י"א) אצל חומות ירושלם. אדום מגדל דוד ע"ע ירושלם. מגדל

לדוד ומגנים (דה"יב ל"ב ח'). מנשה בנו בנה חומה חיצונה לעיר דוד וגו' וסבב לעופל וינביהה מאד ושם שרי חיל בכל הערים הבצורות ביהודה (שם ל"ג י"ד). בעשא מלך ישראל עלה על יהודה ויבן אח הרמה לבלתי תת יצא ובא לאסא מלך יהודה וגו', והמלך אסא השמיט את כל יהודה, "אין נקיו" וישאו את אבני הרמה ואת עציה אשר בנה בעשא ויבן בס המלך אסא את גבע בנימין ואת המצפה (מ"א ט"ז י"ז—כ"ב). סביב שמרון היה מבצר גדול אשר בנה עמרי בראש הר אפרים. ומלך אשור לכרה אחר אשר יצר עליה שלש שנים (מ"ב י"ז ח'). המצוד על המבצר נעשה ע"י בנין מגדלים ומהם ירו אבנים גדולות לתוך העיר, או שהרסו את החומה ע"י כלי תותח וקרני ברזל, או שסבבו את העיר באנשי חיל ולא נתנו לאנשי העיר לצאת ולבוא ולהכניס אוכל עד אשר חוכרחו לפתוח שערי העיר לפני האויב. בני ישראל שצרו על עיר של נכרים לתופשה נאסרו לכרות עץ מאכל לבנות מצור. דק עץ סרק מותר להשחית לצורך הזה. ע"ע בל תשחית.

א.

מברית, מברית: משרש ברח שענינו ניסה. המלט במהרה מפחד רעת, כי ברח יעקב (בראשית ל"א כ"ב). ח"ל השתמשו בלשון מברית גם להמסחיר נכסיו, מברית נכסיו (כתובות ע"ח). המחביא חפציו מבעלי חובותיו שלא יפרעו מהם, או המונע תשלום חובו מקרקעותיו ע"י מתנה לאחר למראית עין, זה נקרא שטר מברית (assignment). שטר כזה אע"פ שקדם להלוואה בעל חוב נובה (ש"ע ח"ט סי' ק"א). המברית נכסיו ממסים אינו יכול לשבע שאין לו (עי' שו"ת הרא"ש כלל ט' סי' א'). ורואה אם יש ראיות מוכיחות שהברית נכסיו שהיא בעין הערמה, אבל אם אין ראיות אומרים שהמברית או המתנה היתה מוחלטת. וכן אין שייך מברית נכסיו במתנה שכיב מרע לאחר מיתה לאמר שכיון להועיל לקרוביו ולמנוע פריעת בעל חוב (עי' תשובת הכהן ח"א סי' י"ב). המברית נכסיה מבעלה, היינו אלמנה שבאה להנשא עם איש אחד והיתה מקדמת ונוחנת נכסיה לבתה כרי להברית זכות בעלה שלא יזכה בהם, זה שטר מברית או שטר פסים לאחרים שמפייסת איזה איש לקבל מתנה זו למראית עין כרי להפקיע זכות בעלה. הריא איחנתא דבעיא דתברחינהו לנכסה מנברה כתבתינהו לברתה, אינסיבה ואינרשה, אתאי לקמיה דרב נחמן (לתבוע את בתה לחזיר לה הנכסים, ובתה הוציאת השטר מתנה ומענה כי שלה הן). קרעיה ר"נ לשטרא וכו'. וכן אמר שמואל מודה חוראה אני אם יבא שטר מברית לידי אקרענו (כתובות ע"ט). משום דאומדנא חיא ולא נמרה ומטנה, כי לא עשתה כן אלא להברית נכסיה מבעלה. אבל יש פוסק דרינא דמברית דוקא כשלא בתבה כשטר, מתנה נמורה מתנה חלוטה מתנה

(עם הקב"ה) וכו'. רבי נתן אומר כלם לשם ע"ז נתכוונו כתיב חנא נעשה לנו שם, וכתיב חתם ושם אלהים אחרים לא חזקו (סנהדרין ק"ט). שש מאות אלף איש עסקו מ"ג שנים בבנין המגדל (ספר חישור פ' נח; ספר היובלים פ"י). ונמשכה שנה שלמה להעלות הלבנים מן הארץ לרום המגדל (ספר ברוך פ"ג). א"ר חייא בר אבא המגדל הזה שבנו שלישו נשרף ושלישו שקע ושלישו קיים וכו'. וכל שהוא עולה על ראשו וזאת דקלים שלפניו כאלו חם חנבים (ב"ר פלי"ח י"א).

[הרבות המגדל] גם לפי האגדות עמים שונים בנה נמרד את מגדל בבל, ונקרא בירם נמרד (מגדל נמרד), ואומרים כי נבוכדנצר מלך בבל חשלימו ועמד בעיר בורסיף רחוק כשמונה עשרה מיל מבבל, על עבר חשמאלי של הנהר פרת. הבנין הזה היה בן שמונה סכפלות וגובה הסכפלה התחתונה לבדה שש מאות רגל. עשרת אלפים איש לא עצרו כח בימי אלכסנדרוס מקדון לחלץ אבניה ועיי שרידיה. בשרידי החרבות נלח ראוולסון לוח אבן חרות עליה אשורית בכתב היתדות וזכר בנין המגדל, "ברספא" היא ברסיף (שבת ל"ז). ע"ע בבל; ביסמ"ה; מצבר.

א.

מגדלא: עיר בארץ הנליל בא"י, לצפונית מערבית מצריא כחצי שעה, והנוצרים מחכים אותה לעיר מולדת מרים אם ישו. ישו הלך למגדלא בספינה על ים כנרת (מתיא מ"ז ל"ט). ונקראת ג"כ מגדלא דצבעיא ע"ש הצובעים שגרו שם. כבול ושיחין ומגדלא דצבעיא (באיכה רבה מגדלא סתם) נחרבו. כבול מפני הסחלוקת, שיחין מפני כשפים מגדלאן מפני הזנות (איכה רבה פ"ב, ירושלמי תענית פ"ד ה'). רשב"ל ברח לכפר חמיטא מפני ר' יהודה נשיאה וכו' וי"א כי ברח למגדלא (ירוש' הוריות פ"ג ב'). מגדלא היתה סמוכה לחמחן ומצריא, ואמרו רבי התיר שיהיו בני מגדלא עולין לחמטא וכו' (ירוש' ערוכין פ"ח ז'). מעשה בזקן אחד רועה שבא לפני רבי ואמר לו זכור הייתי שהיו בני מגדל יורדין לחמטא וכו' (תוספתא ערוכין פ"ז סוף). שיעור מיל כמו סמגדל נוגיא למצריא (פסחים מ"ז). וצ"ל ממגדלוגיא שהיא תיבה אחת (עי' באבער פסיקתא דר"ג פ' ויהי בהצי הלילה). ג' מאות חנויות של סוכרי מהרות חיו במגדלא והיה בית המדרש ובית ספר לתינוקות (קתלת רבה פ"י ח'). במגדלא נולדו ר' יצחק (ב"מ כ"ה). ר' יוחנן (ירוש' ברכות פ"ט דף י"ד ע"א; שם תענית פ"א ס"ד ע"ב). ובלשון ערבית נקראת סתם מגדל.

ביבליוגרפיה: נייבויער G. T. צד 217; שבע חכמות 152.

ב. מ.

מגדל: ע' גדרה
מגדל: ע' מיגד

מורה באויר הוא תיבה גדולה כעין בימה. ודרשו איה סופר את המגדלים (ישעיה ל"ג) שהיו שונין שלש מאות הלכות במגדל הפורה באויר, וא"ר אמי חלת מאה בעיי בעו דזאנ ואחיתופל במגדל הפורה באויר (חגיגה מ"ז:) ופירש"י: "יש אומרים מגדל דור הפלגה ולי נראה מגדל הפתוח לאויר נרסינן והן מהלכות אחרות מגדל של עץ שקורין משמיי"ר ועומד בפתח ופתחו פתוח לבקעה או לחצר שהוא אויר, ובמס' אהלות פ"ד א' ישנה משנת מגדל העומד באויר". ובמס' סנהדרין (ק"ז:) הוסיף רש"י לפרש: "לשון אחר ג' מאות הלכות במגדל הפורה באויר לעשות כישוף להעמיד מגדל באויר, כגון ג' מאות הלכות בנטיעות קשואים" (שם ס"ח). ויש גורסים מגדל הפתוח לאויר לענין מומאת כלים שבתוכו.

[מגדל בבל] אחר המבול החישבו בני נח בבקעת אחת בארץ שנער היא בבל, ויאמרו איש אל רעהו "נתנה נבונה לנו עיר ומגדל וראשו בשמים ונעשה לנו שם מן נפוח על פני כל הארץ" (בראשית י"א ד'). ויבנו את העיר והמגדל בלבנים שרופים וחמר. אך מעשיהם לא ישרו בעיני ה' ויאמר, "הן עם אחד ושפה אחת לכלם וזה חחלם לעשות ועתה לא יבצר מהם כל אשר יזמו לעשות" ויבלל ה' את שפתם אשר לא ישמעו איש את שפת רעהו, "ויפץ אותם משם על פני כל הארץ ויחדלו לבנות העיר". בדברי חז"ל נקראו "דור הפלגה" כי ביסיהם נפלגה הארץ. וכמו כן נקרא בן שם פלג (שם י' כ"ח). הסבה שהניעה את דור החפלה לבנות העיר והמגדל מבואר בפסוק "מן נפוח על פני כל הארץ" מפני שרצו לישוב כלם ביחד, ובנו מגדל גבוה וראשו בשמים (בלשון נחמא כמו ערים בצורות וגדולות בשמים) כדי לעשות להם "שם" עולם. והצריכו לבנותו גדול מאד כדי להמלט עליו ולהנצל כאשר יקרה מבול על הארץ עוד הפעם. כי אמרו אחת לאלף ותרניו שנים הרקיע מחמוסם כשם שעשה בימי המבול. באו ונעשה לו סמיכות (ב"ר פלי"ח א'). כי הם לא האמינו בה' שהבטיח לנח שלא יהיה עוד מבול על הארץ. הם היו הראשונים שמרדו בה', ונמרוד (ע"ש מרד) עמד בראשם ויעץ לבנות המגדל (מכילתא משפטים ס" ב', סנהדרין ק"ט: פרסי דר"א פכ"ד). והיו החילוק בין דור המבול לדור הפלגה: דור המבול לא מרדו ב"ה אבל היו שמופים בזימה ונולדו ולבן לא נשתירה מהם פליטה. אבל דור הפלגה שהיו אוהבים זה את זה אע"פ שעבדו ע"ז נשתירה מהם פליטה (ב"ר פלי"ח ו'). אנשי דור הפלגה היו כמו חברה קומונית-אנארכית ולא האמינו בה', ואמרו בדרך הלצה: "לא כל הימנו (חקב"ח) לבור לו את העליונים וליתן לנו את התחתונים אלא באו ונעשה לנו מגדל ונעשה ע"ז בראשו" וכו' (שם). דור הפלגה נחלקו ל' כתות: אחת אומרת נעלה ונשב שם, ואחת אומרת נעלה ונעבוד ע"ז, ואחת אומרת נעלה ונעשה מלחכה

מגוג: ע' גוג

מגוש: ע' חבר; פרס

מגיד: מלשון תגדה ואמירה והנחתו הראשונה הנדת בשורה טובה או רעה הנער המגיד (ש"ב א' ה'). לאיש המגיד (שם י"ח י"א), אמירה היא רכה והנדה קשה (רש"י על פסוק כה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל (שמות י"ט ג') ונזכר גם על המספר הנדות וקורות הדורות, זכור ימות עולם שאל אביך ויגיד (דברים ל"ב ז') ולכן נקרא בעל הבית הקורא הנדה של פסח בשם "מגיד", ובדברי חז"ל נקראו מדרשי מקראות אנדה (ע"ע), על שערי ספרי הנביאים והכתובים מרפוסים ישנים רשום "מגידים" וכנראה הוא סמנים שהנביאים ומחברי הכתובים הטיפו מוסר השכל לעם ברוח קדשם כמו הדרשנים בזמננו שנקראו ג"כ מגידים. ע"ע ר"ש.

צ. ה. ג.

מגיד: סופר אומן המניה ספר תורה או ספרים אחרים בכ"י וגם הנרפסים ומתקן השיבושים שמוציא בתם. מניה ספר העזרה נומלין שבין מתרומת הלשכה (שקלים פ"ד ב'), מניה ספרים שבירושלם היו נומלין שבין מתרומת הלשכה (כתובות ק"ז:) פירש"י ספרים של כל אדם ואדם, שאסור להשהות ספר שאינו מונה (שם י"ט:) משום אל תשכן באהליך עולה, וראו ב"ד שחיו מתעצלין בדבר והפקירו תרומת הלשכה לכהן. הרמב"ם הגיה ס"ת מן ספר שחניהו בן אשר (חל' ס"ת ז'). שלשה דברים הגיה רבינו קלונימוס לפני פטירתו שהיה כתוב סכין מושכתו "למשה" וחניה "למה שה" (תוס' מנחות ק"ט: ד"ה בתחלה), חג"א הגיה בירושלמי ותוספתא הרבה מאד, ולא חידש שום הגהה עד שחיה לו ראיות ברורות מתורה שבע"פ לא פחות ממ"ו (עלית קיר נ"ב דפוס שמעטין), הרמב"ן בפרק יש נחלין כתב כי "עבידה היא להגיה ספרים מסבא וראוי לנדות עליה, וליימי עליה רבנן יהא ויהא". הראב"ד כתב (בפרק המדר) "ויד המוחקות תיקצץ, שמוחקי הספרים בשורפי התורה, ויש לי לספר מכמה וכמה שמחקו ועקרו מן הספרים העיקר שהוא סרוקדק ומפולפל יותר מן הנהגתם שהוא שכוש ומשגח ואתם תלין משונתם". וכמה מהחכמים שכתבו הנהגות על גליון הספר, ואח"כ הכניסו אותם המעתיקים בפנים הספר, ונמצא כן גם בספרי התלמוד (ע"י בסדר תנאים ואמוראים פ"ג הערה ג') הוצאת גראסבערג, ובספר חצי מנשה דף ו'. ע"ע הנהגה.

מ. ג.

מגילה (מגלה): ספר קטן הנגלל כאגרת, מגלת ספר (תהלים מ' ח'), מגילת סוטה (תוספתא ניטין פ"ב ו'). ביחוד נקראת כן מגילת אסתר שקורין בשורים, וע"ש זה נקראת המסכתא מגילה (ע"י בסמוך). קורא את המגילה הכתובה בין הכתובים לא יצא (מגילה י"ט:).

וכתב רב חאי נאמן: מנהגא דחזינא קורא וקושט כאגרת, אבל קורא וכוך כס"ת לא חזי לנא" (ע"י מור אר"ח סי' תר"צ). הא"ך אדם לומר תורה תחלה? אומרים לו תחלה קורא במגילה ואח"כ בספר ואח"כ בנביאים (ב"ר פ' פ"ח א').

[חמש מגילות] שיר השירים רות איכה קתלת אסתר, הם חמש מגילות בתנ"ך, אבל רק ספר אסתר לבר נקרא. מגילה בפי חז"ל (ב"ב י"ד:). במס' סופרים נאמר: ברות בשה"ש באיכה ובמגלת אסתר צריך לומר על מקרא מגילה ואע"פ שכתובה בכתובים (פ"ד ג'). ומשמע מזה כי ארבעה הספרים האחרים לא נקראו מגילות. קריאה המגילה בפורים נזכרת קודם החרבן בזמן ר' זכריה הקצב (תוספתא מגילה פ"א ו'). במס' סופרים (פ"ד י"ח) נאמר שקורין ששה בלילי ימים טובים של גליות האחרונים (של פסח) חציו בלילה אחד וחציו בלילה השני, רות במצאי יו"ט ראשון של עצרת (שבתות) עד חציו ומשלים במצאי יו"ט האחרון וכו'. ולא נזכר קריאת קהלת בצבור אפילו בזמן חנאונים רק במחזור וימרי (תלמיד רש"י) באמרו קורין (בסוכות) כל הצבור ספר קהלת מיושב ליתן הלך לשבעה וגם לשמונה וכו' ז' ימי חגג ושנייה עצרת. ע"ע איכה; אנטיוכוס (מגילה); אסתר; פורים; קהלת; רות; שיר השירים.

א.

— [מגילות שונות] מגילות חרבה היו לראשונים, ונמצא זכרוןן בשני התלמודים ומדרשים. ואלו הן: א) מגילות היו לישראל במצרים שהיו משתעשעין בהן משבת לשבת, לומר שהקב"ה גואלן (מ"ד ותנחומא פ' וארא אות ו'). יש מפרשים שהמגילות הן מגילות של ספורי אדם ונה המבול והמלגה וספורי האבות והבתות הנאולה (ע"י רש"י ניטין ס'. ד"ה כתוב), וענין הספור והתולדה מבני אפרים (דח"א ז') ועוד ענינים כאלה. יש אומרים כי נמצא כתוב במגלה קרמונית איך משרע"ה היה מוליך ומביא בידו את ספר איוב ומראת לכל אחד ואחד מקני ישראל בשעבוד מצרים, למען ישמעו וילמדו כי יש תקוה לכל חבוסה ב"ה, שאחר הרע יקבל גם טוב וחסד ממנו, זה נכון לפי מאן דאמר משה כתב את ספר איוב (ב"ב מ"ז.). ב') מגלה שמסר שמואל לדוד, תוכנה הוא תבנית ביחמ"ק, זה שכתוב ויתן דוד לשלמה בנו את תבנית האולם וגו' (דח"א כ"ח), ואפשר שהמגילה הזאת היתה למראה עיני בעלי התלמוד וממנה הוציאו חלכות תבנית ביחמ"ק (ירוש' מגילה פ"א א', ושם סנהדרין פ"י ב'). ג') מגלת סממנין, היתה ביד זקן אחד מבית אבמינס והראה אותה לרי' בן גורי (ירוש' שקלים פ"ה א', ויומא ל"ח). תוכנה ציורים ותוארי חסממנים כמו שחם גדלים, והיה רשום על כל אחד ואחד שמו (תרש"ש). וכן פירש הרש"ש בירוש' שקלים (כ"י בריש מחזיקים) חל': "שכתובין בה שמות סממני חקמרת וצורת כל

אלו כאן (פ"ג); סדר ומנהג הקריאה במגילה ובתורה, ודברים שלא נעשו פתוח מצדד, דיני המפסיד בנביא, העובר לפני תבת, הפורס על שמע, הנרשאת את כפיו, המתרנם ומה שנקרא ומתרנם, וכמה מפסירין (פ"ד). יש בה אגדות רבות חשובות לחתיד ספקות במקצעות שונות בתורה.

מ. מ. ה.

מגילת תענית: ספר כולל זכרון הימים המובים שאסור להתענות בהם, יש לו ערך חשוב מאד לקורות ישראל והמאורעות שאירעו לאבותינו בימי תבית השני, מספר הזכרונות שלשים ותמשה ונערכו לפי סדר ימי חדשי השנה, כתחיל מניסן ומסיים באדר. מגילת תענית הוא הספר הראשון מחבמי תורה שבע"פ שכתבו קודם המשינות. ואף בעת שנאסרה כתיבת תורה שבע"פ הותרה מני"ת בכתב. מפני שזו נכתבה רק לזכרון לדעת הימים האסורים בתענית שנעשו בהם חטונות ונצחונות לישראל. שלא היתה הלכה כתובה בימיהם אפילו אות אחת חוץ ממני"ת וכו' (רש"י עירובין ס"ב: ועי' רש"י שבת י"ג:). מגילת תענית נזכרת במשנה במס' תענית (ט"ו:), ואולי נקראת מגילת תענית כדי להבדילה ממסכת תענית, וגם כי השם מסכת לא היה נודע בזמן קודם המשנה רק השם מגילה או מגילת ספר.

[עורכי מגילת תענית] בברייתא שאלו מי כתב מני"ת? אמרו חנניה בן חזקיה וסיעתו שהיו מהבבין את הצרות (שבת י"ג:). שנאלץ מהן והנס חביב עליהם להזכירו לשבח של הקב"ה וכותבין ימי הנס לעשותן יום (רש"י). בסוף מני"ת (שהיא הוספה מאוחרת) נאמר סיעתו של רבי אליעזר בן חנניא בן חזקיהו בן גרין הם כתבו מני"ת, ולמה כתבו? מפני שאין למורים בצרות ואין הצרות מצויות לבוא עליהם. אבל בזמן הזה שהם למורים בצרות והצרות באות עליהם, אם יהיו כל הימים וכל הנחלים דיו וכו' וכל בני אדם לבלרים אינם מספיקין לכתוב צרות רבות הבאות עליהם בכל שנה ושנה וכו' (עי' ירושלמי תענית פ"ח). ואפשר שחנניה התחיל לערוך הזכרונות ובנו ר"א הוסיף עליהם חיר"ם שנעשו ע"י הנסים אח"כ (תוס' חדשים למני"ת לר' יהודה ל"ב בן מנחם). בהלכות גדולות (הל' סופרים) נאמר: זקני ב"ש וכו' הן כתבו מני"ת בעליית חנניא בן חזקיה בן גרין כשעלו לבקרו (ואפשר כי זקני ב"ש וכו' היינו סיעתו של חנניא). אליעזר זה הוא אליעזר הקנאי בחרבן הבית (עי' אלעזר בן חנניא). אך גם הוא לא השלים מני"ת ונתוספו בה עוד איזה ימים טובים: בתרין עשר ביה (אדר) יום מודיינום ובעשרין ותמניא ביה אחת בשודתא מבתא ליהודאי דלא עידון ספתנמי אודייתא, וזה היה בימי אדריינום ונעשה להם נס ע"י מטרונתא אחת שכל גדולי רומי מצוין אצלם. אחר חחרבן כאשר נתרבו הצרות בטלו מני"ת, וכנראה במלח רשבי"ג באושא באמרו אף אנו מחבבין הצרות אבל מה נעשת שאם באנו לכתוב אין אנו מספיקין

עשב, וסימן להכיר". ואפשר שחברייתא רפיטום הקפדה נלקחה מהמגילה הזאת. ר' מגילה שמצא אדם אחר שנשכר לחיילות פרס בכתב אשורית ולשון הקודש, וכתוב בה. לאחר ר' אלפים ומאתים ותשעים ואחר שנה לבריתו של עולם, העולם יתום, מהן מלחמות תנינים, מהן מלחמות נג' ומגו, ושאר ימות המשיח, ואין הקב"ה מורש את עולמו אלא לאחר שבעת אלפים שנה (סנהדרין צ"ז:). בתשובה מרב האי נאמן על תחיית המתים (נדרים בכוכבי יצחק) נאמר: ו"א עד תום ד' אלפים שנה מימי בראשית, וי"א אלפים בלא שעור נודע וכו'. ה' מגילת חסידים (ירוש' סוף ברכות). ונקראת כן ע"ש מילי דחסידי דכתיבי בה (עי' ב"ק ל. ל.), ורש"י (בב' עקב) על פסוק והיה אם שמע, בתב: וכתוב במגלה סתם והיא מגילת חסידים, ובספרי (פיסקא מ"ח וילקוט ח"א רמז תתע"ג) נכתב במעות מגילת סתרים. בפירוש הרשב"ם (פ' עקב) אומר בן שניה באגדת שמואל, במגילת חסידים מצאו כתוב אם תעובנה יום וכו'. ואולי מגילת חסידים היינו הק' דבירושלמי (תרוכות סוף פ' האשה וב"ר פ' צ"ד) מייתי לה בשם "משנת חסידים". ו' מגילת סתרים (שבת ד' : צ"ו: ב"מ צ"ב). פרש"י מגילה סמונה. לפי שאסור לכתוב הלכות וכשהיה שומע דבר חידוש וירא לשוכחו היה כותבו ומסתיר מן העין. והערוך (ערך מגל ג') פירש מגילה שיש בה הלכות פסוקות כעין ספר הלכות שאין בתלמוד שמצוי אצל כל אדם. בערוך (ערך מכלא) מפרש פוק עין במבילתיך (גיטין מ"ה:). מכילתא מגילתא, נימל בכף מתחלפין, כמו מכורותיך מגורותיך. ונראה שהיא כעין מגילת סתרים. בספר השמרות לר"י ברצלוני (צד 126) מביא מגילת סתרים זכרונות ושמועות משום ראשוני ראשונים קודם למר רב יהודאי נאמן, ובעל הליכות עולם אומר כי מגילת סתרים היתה כוללת משניות קדמוניות לפני רבנו הקדוש. ו' מגילת יוחסין, הוא ספר היחס שמצא שמעון בן עזאי בירושלם (עי' ירושלמי תענית פ"ו ד' ומ"ר פ' צ"ח) ועוד ספר יוחסין היה שנמנ, והיא מתניתא דרבירי הימים (פסחים ס"ב: ועי' ירושלמי סנהדרין פ' חלק). ע"ע יוחסין.

מ. ג.

מגילה, מסכת: אחד מספרי התלמוד מסדר מועד, במשניות יש ארבעה פרקים ובגמרא ל"ב פרקים. אך הפרק ה' הוא הקורא עומד והפ"ד בני העיר, ההיפך ממה שהוא במשניות, בירושלמי ובהרי"ף. המס' עוסקת בעניני המגילה (מגילת אסתר). זמן ומקום קריאתה, ואגב רתני "אין בין" אדר הראשון לאדר שני, נקט הרבה דינים מענינים אחרים ששייך לומר בהם, "אין בין" (פ"א); אופן כתיבת המגילה וקריאתה וסי הכשר לקרות, ודברים שונים שהם כשרים כל חיום או כל חלילה (פ"ב); קדושת בית חכנסת ודיניה ודיני קריאת ס"ת, דאידי דמירי בקריאת המגילה נקט דינים

בימי החמישים.

[ימים טובים] בחדש ניסן, תימים א'—ח' איתוקם תמידא דלא למספד; מיום ח' עד סוף מעדא (כ"ב בו) תנא רשבתיא (נצחון על הצדקים במירוש סמחרת השבת) די לא למספד. אייר, ו' תנוכת שור ירושלם דלא למספד; י"ד נכיסת פסחא ועירא (פסח שני) דלא למספד; כ"ג נפקו בני תקרא (מקרא) מירושלם; כ"ז אתגמילו כלילאי (מס הכהן) מיהודה וירושלם. סיון, י"ז אחידת מגדל צוד (תפיסת המבצר ע"י החשמונאים); ט"ז ומ"ז גלו אנשי בית שאן ואנשי בקעתה (שונאי ישראל); ב"ת אתגמילו בני דימסנאי (מלשינים) מיהודה וירושלם. תמוז, י"ד עדא ספר גזירתא (נצחון של הצדקים שדרשו עין תחת עין ממש) דלא למספד. אב, ט"ז זמן אעי כהניא (חג קרבן העצים) דלא למספד; כ"ד תבנא לדינא (חורו לדין ישראל). אלול, ו' תנוכת שור ירושלם דלא למספד; י"ז איתגמילו רומאי מיהודה וירושלם; כ"ב תבנא לקמלא רשיעיא (תור דין ישראל להרוג חייבי מיתות ב"ד). תשרי, ג' איתגמלית אדברתא מן שמריא (שלא להזכיר שם שמים בשמרות). מרחשון, כ"ג איסתתר סוריגה מן עזרתא (נסתר הסורג שבנו היונים סביב איהו מקום אצל העזרה שהבנינו בו וזנות; כ"ח אחירת שור שמרון (תפיסת עיר השמרונים); כ"ז תבת סולתא למיסק על מרבחא (ולא יאכל לכהנים הפך דעת הצדקים). כסלו, ג' איתגמלו סימאנתא מן ררתא (אוצרות שבנו היונים בעזרה); ו' מות חורדוס שונא החכמים; כ"א הר נרזים (נצחון על השמרונים) דלא למספד; כ"ה—ב' מבת ימי תנוכה דלא למספד. מבת כ"ח יתיבא בכנישתא על דינא (ישיבת הפרושים בסנהדרין). שבט, ב' דלא למספד. מות ינאי המלך; כ"ב במילת עבירתא דאמר סנאה להיתאח לחיכלא (במלה נזירת נסקלגס להעמיד צלם בהיכל) דלא למספד; כ"ח אינטיל אנמיכוס מלכא מן ירושלם. אדר, ח' ומ' תרועת מימדא (שירד הממד אחד תקיעת תשופר); י"ב יום מורינוס; י"ג יום נקנור; י"ד ומ"ז יומי פורייתא דלא למספד; ט"ז שריו למבנא שור ירושלם. דלא למספד; י"ז קמו עממיא על פלישת ספריא במדינת סולקוס ובית זכראי והוה פורקן לבית ישראל (בימי ינאי); כ' צמא עמא למטרא ונתת להון (בימי חוני המעגל); כ"ח אתת בשורתא מבתא ליהודאי דלא יעידון מפתמי אורייתא (בימי ארריינוס) דלא למספד. ואם נחשוב ימים מיוחדים נמצא ט"ב יום דלא למספד וכ"ג יום סתם דלא להתענות, בס"ה ס"ח יום. ע"ע תענית.

ביבליוגרפיה: ווייס דו"ר ח"כ 254; ראטנער בהמאסף של ראבינאוויץ 1902 צד 94; רב פעלים 77; מגילת עם פירוש ר' אברהם ב"ר יוסף הלוי (אמשטרדם 1656); מגילת מן תלמוד שנקרי הוצאת מנשה גראסבערג עם הסבוא שלו (לכוב 1906); הוצאת נייבויער ע"פ תרפוס

(שבת י"ג: וע"י סוף מגילת). בחלכות גדולות (שם) אמרו כי עמדו ב"ד אחרי ב"ש וב"ת וננוח, ולמה ננוח? אמרו כתיב בה אילין יומיא דלא להתענותא בהון ומקצותהון דלא למספד בהון מן ריש דירחא וניסן עד תמניא ביה איתוקם תמידא דלא למספד בהון. עכשיו שבמל התמיד מותר לספד ולהתענות ואפילו בשבת (היינו תענית חלום). בזמן האמוראים כבר במלה מנ"ת (הרא"ש פ"ב דמס' תענית), ולא נותרו רק ימי תנוכה ופורים (ר"ת י"ט:), ע"ז אמר חפיימן "ואם כל המועדים יהיו בטלים ימי הפורים לא יחיו מבטלים" ויש שמעו לחשוב כי כל מועדי ה' חתובים בתורה יחיו בטלים ובאמת כוננת חפיימן רק על הימים הטובים שבמגילת תענית. ואחר שבמלה מגילת תענית לא קבעוה בש"ס, בכ"ז היו לומדין אותה לתלמידים וחיחה שגורה על פיהם כנראה מסה שאמר רבי יעקב בר אבא לאביי (לענין להורות חלכה בפני רבו שאסור כנח מגילת תענית דכתיבא ומנחא מהו לאודיי באתריה דרביה? וכו' (עירובין ס"ב:)) וכתב הרא"ש שם, ולא נקט להו מנ"ת אלא לאשמעינן דאפילו בהני שחתלמיד יודע בודאי שאינו מותר אסור להורות בפני רבו.

[תבנת מגילת תענית] מנ"ת כולל ל"ה ימים טובים שאסור להתענות בהם, וביניהם י"ד ימים שאסור גם לספד בהם. וכלל אמר ר"מ: "די לא למספד" אסר [גם] להתענות, "דלא להתענות" מותר בהספד. די לא סתם כדי לא להתענייא, כלומר במקום שלא פרש וכחוב סתם הרי הוא כאלו כתוב בהדיא די לא להתענייא ומותר בהספד (ירוש' תענית פ"ב י"ב). מנ"ת נכתבה בזמנים שונים בימי בית שני ונחתמה בארשא ראשית כתיבת מנ"ת לא נודעת לנו, ומן המדרש נראה שכבר בימי מרדכי ואסתר היתה מנ"ת נחונה בישראל. ובאשר צוה אסתר למרדכי לך כנוס את כל היהודים וצומו עלי שלשת ימים (אסתר ד') ענה מרדכי אינו יכול לבטל מנ"ת שכתוב בה מר"ח ניסן ועד יומין י"ח דלא למספד בהון. ב"ד ובמ"ז ובמ"ז שקרב עומד התנופה, שלחה ואמרה לית, אתה הוא זקנן של ישראל! אם אין ישראל בעולם מה המצות יפים? אם ישראל אינם למה תורה? (ילקוט אסתר ובמדרש פנים אחרים נוסח ב' דף ל"ו. בספר דאגרתא שהו"ל באבער). מנ"ת נובל לחלק לשלשה חלקים: א' עיקר מופש המגילה ומשנתה בלשון ארמית; ב' תוספות באודים בעין נמרא שתברו בעלי התלמוד, או שנאספו תדברים הנאמרים אדותה בתלמוד וחוברו למנ"ת אחרי חתימת התלמוד; ג' דברים שנתוספו במנ"ת בימי הגאונים ובפרט הפרק האחרון במנ"ת. זכרונות דברי חיים נובל לחלק לארבעה ראשים: א' זכרונות אשר יסודם קודם ממשלת המכביים, כמו יומי דתמידא בימי עזרא וחנכת שור בירושלם בימי נחמיה, ויומא דפוריא בזמן מרדכי ואסתר; ב' זכרונות בימי החשמונאים; ג' נצחונות הפרושים על חכמות חסונות; ד' ישועות

ידישע פאלקסבונדע ח"י 187, המבורג 1902; צונץ רישום
צד 149; J. E. viii, 261.

א.

מגנצא: ע' מאינץ

מגנצא: משרש ננף, מכת הרג וקטל ובפרט מכת דבר וחליים רעים. אחר שיצאה אש מאת ה' ותאכל את עדת קרח מקריבי הקמרת במחלוקתם על משה ואהרן, וילוגו עליהם כל העדה לאמר אתם המיתם את עם ה'. ונענשו במגפה, וימותו מהם י"ד אלף ושבע מאות. ויצו משה את אהרן להוליד קמרת בתוך העם. ויעמוד בין המתים ובין החיים ותעצר המגפה (במדבר י"ז ו-ט"ז). רז זה שהקמרת תעצור המגפה מסר מלאך המות למשה כשעלה לרקיע, ואי לא דאמר ליה מי הוה ידע כי לא כתוב בתורה (שבת פ"ט. רש"י). ולא יכול לעצור בתחלה כאשר החל הנגף, כי מה שגזר הקב"ה בהדיא אין תבונה ואין תבונה רק מה שמוסיף מלאך המות מדיליה, כשנתן רשות למשחתים ואין מבחין בין טוב לרע, יש חסידים בקמרת (רש"י במדבר י"ז ו-א). במיתה רגילות יעוף מלאך המות בשמונת פריחות ובשעת המגפה באחת (ברכות ד'). בשימים כאשר החל העם לזנות אל בנות מואב ויצמדו לבעל פעור מתו כ"ד אלף במגפה (במדבר כ"ה א'-ט'; תהלים ק"ו ב'-ל'). משה נצטוו: "כי חשא את ראש בני ישראל לפקודיהם ונתנו איש כפר נפשו לה" מחצית השקל תרומה לה' ולא יהיה בהם נגף בפקוד אותם (שמות ל' א'-ג'). ובאשר צוה דוד המלך את יואב למנות את בני ישראל נענש כי היתה מגפה בעם וימותו מהם שבעים אלף. ויצו נד הנביא לדוד להקים מזבח לה' בנגן ארונה חיבסי ותעצר המגפה (מ"ב ב'). הפלשתים וסרגיהם מתו במגפה בעת שחית ארון ה' בתוכם וגם חובו בעפולים, ויצו להם כהניהם להשיב את ארון ה' עם אשם למען יתרפאו מחלים (ש"א ו' ה'). הנביא מתאר את מגפת העמים לעת קץ: "חמק בשרו והוא עומד על רגליו ועיניו תמקנה בחוריהן ולשונו תמק בפה... וכן תהיה מגפת הסוס הפרד" ונ'. ורק אלה אשר יעלו לירושלם להשתחוות לה' ינצלו מן המגפה (זכריה י"ד). מכל אלה נראה כי איזה עבודה או תרומה לה' תציל ממות המגפה.

[המגפה השחורה] מגפה גדולה וגוראה ככנה בשם "המות השחור" היתה בעמי אירופא בין חדש מארץ 1348 ובין חדש מאי 1351, וימותו בה כמחצית התושבים. המגפה הובאה מאסיה התיכונית לרוסיה ומחוף דרום רוסיה הובאה ע"י מלחים באניות לחוף גינבה באיטליא. מאיטליא נתפשטה המגפה לספרד ודרום צרפת ומשם לאשכנז שווייץ ואנגליא. יאף כי גם היהודים חלו במחלה הזאת כמו שכניהם הנוצרים (ע' העניינה דער שווארצע מאד אין דייטשלאנד, 1882), בכ"ו האמינו תהמן כהעלילה שנאסמו היהודים כי שמו סם מות בנהרות ובבורות להמית את הנוצרים

הראשון של אמשטרדם עם נוסחאות שונות. M. J. C. ח"ב 3-25 (אוקספורד 1895); שמילג, איבער ענטשטעהונג אונד היסטארישען זיעגעסקאלענדערס מגילת העניות, לייפציג 1874; וואל מילער, אין מאנאמסטריום 1875 צד 48, 139; בראנן, שם 1876 צד 375, 410, 445.

א.

מגן דוד: ציור של שני משולשים מורכבים ונעשה בעל שש קצוות (hexagram), ונחשב לסמל (Symbol) של עם ישראל, ובפרט הסרישו הציונים את המגן דוד לאות לאומי, ומציירים אותו על רגל ציון. התבירה קדישא ביאהאניסבורג שמה לה לאות את המגן דוד בצבע אדום כנגד הצלם האדום (red cross) של החברה האנושית אשר מוצאה משווייץ. שש הקצוות רומזות הרבה בקבלה על ארבע רוחות ומעלה ומטה, ובשם מגן דוד יש שש אותיות. גם לשלמה המלך מיחסים אות מיוחד בצורת חמש קצוות (pentagram או tagram) שהיה חרות על חותם מבעתו. והיא עוקתא דשלמה מלכא (ג'מין ס"ח). וידוע גם בתנודות הישמעאליים. ונוכל לכנותו בשם מגן שלמה.

ציור מגן שלמה

ציור מגן דוד

ציור מגן דוד נמצא על מצבת של קבר יהודי בעיר טארענמום בדרום איטליא וחושבים שהיא סמאה השלישית למספר הנהגה (J. Q. R. xiv 111). המגן דוד נזכר ראשונה בספר אשכול חבפר להקראי יהודה הרסי שחי במאה ה"ב (ע' שם פרק רמ"ב המזכיר את מגן דוד עם המלאכים מיכאל וגבריאל ושם המפורש). צורת מגן דוד נדפסה בראשונה בספר רויאל המלאך (דפוס אמשטרדם). המלך קארל הרביעי צוה בשנת 1354 שיהודי פראג יהיה להם דגל אדום עם מגן דוד ומגן שלמה. במאה ה"ז קבלו היהודים את פני המלך סתיאס מאונגריא בדגל אדום באותות שני מגני שלמה ושני כוכבים של זהב (Schwandtner, Scriptores Re-rum Hungaricarum ii. 148). מגן שלמה נמצא בכ"ו משנת 1073 של סדר אליהו רבא וסדר אליהו זומא (ע' הוצאת איש שלום בראש הספר, ווין 1900). גם נמצא מגן דוד בשמונה קצוות על פתח ביהכ"נ המיוחס לרבי' בירושלם. ומגן דוד של שש קצוות נמצא גם על סמבט נחשת סמאה ה"א בערך (והיא בידי הכותב). בכלל נראה כי האות של חמגן דוד אינו נובע ממקור ישראלי, כי ע"פ הדין אסור לעשות צלם וכל דמות לאותות אמונה.

ביבליאוגרפיה. רייפמאן השחם ח"א 485; גרייב-וואלד יאהרביכער פיר ידישע געשיכטע אונד ליטעראטור ח"ד ברלין 1901; מיטשטילובען דער געזעלשאפט פיר

השונים ממינהם. האשמה הזו נתפשטה מהר מעיר לעיר ויקומו הנוצרים כאיש אחד להרוג את היהודים או לגרשם מן הארץ. איזה מהיהודים עינו בענויים קשים עד אשר „הודו“ על חטא שלא חטאו. מקור האשמה היה בשווייץ בחורף שנת 1348, ולא הועיל גם פתנם האפיפיור קלימנט הששי אשר הודיע כי האשמה בשקר יסודה (Baronius, Annales 1348 No 33) בעיר צורף השתתפו את האשמה החדשה הזאת עם עלילת הדם ואיזה יהודים נשרפו באש (21 ספט' 1348) והנשארים גורשו משם (שורם, יידישע מערק ווירדינקייטען ח"א 323). בעיר שטראסבורג העבירו ההמון את ראש העיר מפקודתו מפני שרצה להגן על היהודים ויהרגו יותר מאלפים יהודים (16 פבר' 1349) וישללו את רכושם וישרפו את שטרי קנינים ואת שטרי חובות הנוצרים. בכאינץ הומתו ששת אלפים יהודים (23 אנוסט 1349). בערפורט שלש אלפים. בספר חזקוניות (מיסורבך) של נידנבורג רשומים הערים שסבלו שם היהודים מסבת האשמה של המגפה השחורה. מספר הערים כשלש מאות וחמשים, וכמאת אלף יהודים הומתו ע"י ההמון. שרי אשכנז עוררו את ההמון להרציחות האלה כדי לשלול את רכוש היהודים ולהיות פטורים מלשלם החובות שהיו היהודים נושים בהם. אך הקיסר האשכנזי נתן צו כי הוא יורש את החובות האלה וגם העניש את שרי העיר פראנקפורט עשרים אלף מארק על אשר הרגו את יהודי העיר הזאת ועייז נתמעטה הכנסת אוצרו. בכלל סבלו מדינות אירופא הרבה מן מצב המסחר והכנסת המס ע"י הרגת היהודים באשמה הזאת. אך ביותר סבלו היהודים שנשארו כי ירדו מנכסיהם, וקהלות למאות נתבטלו לגמרי ונתפזרו לכל רוח. עד כי בסוף המאה ה"ד נמצאו רק קהלות יחידות באשכנז. לדעה ר' חיים גאליפאפו בספרו עמק רפאים באה האשמה על היהודים מסבת קנאת הנוצרים יען כי מהיהודים מת רק אחד לעומת מאה נוצרים (עמק הבכא לר' יוסף הכהן, צד 80 קראקא 1895).

השונים ממינהם. האשמה הזו נתפשטה מהר מעיר לעיר ויקומו הנוצרים כאיש אחד להרוג את היהודים או לגרשם מן הארץ. איזה מהיהודים עינו בענויים קשים עד אשר „הודו“ על חטא שלא חטאו. מקור האשמה היה בשווייץ בחורף שנת 1348, ולא הועיל גם פתנם האפיפיור קלימנט הששי אשר הודיע כי האשמה בשקר יסודה (Baronius, Annales 1348 No 33) בעיר צורף השתתפו את האשמה החדשה הזאת עם עלילת הדם ואיזה יהודים נשרפו באש (21 ספט' 1348) והנשארים גורשו משם (שורם, יידישע מערק ווירדינקייטען ח"א 323). בעיר שטראסבורג העבירו ההמון את ראש העיר מפקודתו מפני שרצה להגן על היהודים ויהרגו יותר מאלפים יהודים (16 פבר' 1349) וישללו את רכושם וישרפו את שטרי קנינים ואת שטרי חובות הנוצרים. בכאינץ הומתו ששת אלפים יהודים (23 אנוסט 1349). בערפורט שלש אלפים. בספר חזקוניות (מיסורבך) של נידנבורג רשומים הערים שסבלו שם היהודים מסבת האשמה של המגפה השחורה. מספר הערים כשלש מאות וחמשים, וכמאת אלף יהודים הומתו ע"י ההמון. שרי אשכנז עוררו את ההמון להרציחות האלה כדי לשלול את רכוש היהודים ולהיות פטורים מלשלם החובות שהיו היהודים נושים בהם. אך הקיסר האשכנזי נתן צו כי הוא יורש את החובות האלה וגם העניש את שרי העיר פראנקפורט עשרים אלף מארק על אשר הרגו את יהודי העיר הזאת ועייז נתמעטה הכנסת אוצרו. בכלל סבלו מדינות אירופא הרבה מן מצב המסחר והכנסת המס ע"י הרגת היהודים באשמה הזאת. אך ביותר סבלו היהודים שנשארו כי ירדו מנכסיהם, וקהלות למאות נתבטלו לגמרי ונתפזרו לכל רוח. עד כי בסוף המאה ה"ד נמצאו רק קהלות יחידות באשכנז. לדעה ר' חיים גאליפאפו בספרו עמק רפאים באה האשמה על היהודים מסבת קנאת הנוצרים יען כי מהיהודים מת רק אחד לעומת מאה נוצרים (עמק הבכא לר' יוסף הכהן, צד 80 קראקא 1895).

[כגולות למגפה] להקל המגפה מעל אנשי העיר יתפללו לה' (עי' דרוש נגד המגפה, תפארת שיבה ליוכל צונץ צד 91, ותפלות בס' מושיע חוסים לר' אברהם יגל). ויאמרו בכל יום ז' פעמים מזמור שירו לה' שיר חדש שירו לה' כל הארץ, ואח"כ פסוק כי תשא את ראש בני ישראל וגו' ולא יהיה בהם נגף בפקוד אותם. ואח"כ הפסוק וירשע ח' וגו' וירא ישראל את מצרים סת על שפת הים, המקובל ר' שלום מזרחי שרעבי מירושלם נתן סגילה למגפה או למי שאכל סם המות שמות כתובים על נייד בכתב אשורית וצוה לבלוע חנייד עם קאפי או עם מים חמין. ופעם אחת אכל אחד סם המות ביום השבת והגידו לר' שלום וימחר לכתוב הסגולה הזאת ובלע אותה חתולה ויהי מחליה. אך אין ראוי לארס אחר לחלל השבת באופן זה, רשאני

אדם גדול דודאי אתמחי גברא וליח רבנותיה מלעיל (אביעא חידות לר' אפרים חמוי ס"ח, ליחורנו 1879). מלכר הסגולות יש גם חזקנות בדרכי חבראות: א' לא ישתח מים חיים כ"א מבושלים. ב' ירחיק מהפירות או שיאכל מהם מעט ומבושלים. ג' לא יאכל הרבה ורק מאכלים קלים ולא יישן הרבה, ד' יוחר ממאכלים חרופים כמו פלפל חזרת בצלים ושומים ודומיהם, ה' באכילה יהיה מעט חוכך או בוסר, ו' ריח מיב אל יחסר, ז' קודם שיצא מהבית ירחץ פניו וידיו בחומץ עם מי וורדים, ח' אל יצא מרם זריחת השמש ולא ביום המעונן, ט' אל ירבה בתשמיש כ"א במטילת מצוה, י' בלכתו בדרך לא ילך ברחוב העיר באמצע כ"א מן הצד ויהיה זהיר בקפיצה ודילוג, י"א לא יעבי עצמו ולא יתענה ולא ידאג כלל, וגם בתענית צבור ויה"כ הקילו במגפה, וכ" (שם ס"ו). ע"ע מכות מצרים; מות.

מגרש: ע' עיר

מְדַבֵּר: ארץ לא נושבה או ארץ מלחה ואדמה בלתי פוריה. במדבר בארץ לא זרעה (ירמיה ב' ב'), בארץ ערבה ושוחה (ו'), בארץ ציה (הושע ב' ה'), מדבר שממה (יואל ב' ג'), חרבות (ישעיה ס"ח כ"א), שימון (דברים ל"ב י'), שמה, שממה, (ישעיה ה' ט'), ירמיה מ"ב י"ח), שרב (ישעיה ל"ח ז'), תהו (תהלים ק"ז ט'), איוב י"ב כ"ד). אבל גם במדבר נמצאו לפעמים מקומות יפים שנקראו „נאות מדבר“ (ירמיה כ"ג י'). במדבר ישכנו חיות מורפות וצ"ח (ישעיה י"ג כ"א) ופרא למוד מדבר (ירמיה ב' כ"ד), וצומחים שם קוצים וברקנים (שופטים ח' ז'). השם מדבר אינו מורה תמיד על מקום שלא יצא למושב בני אדם, אך גם על חבל ארץ אשר לא ירעו בזרעוני שדה וכרם ומיעד למרעה בקד וצאן, ומצאנו ערים רבות עומדות במדבר שהיה כמו מגרש העיר. כמו במדבר בית הערבה מדין וסבבה וגו' (יהושע מ"ז ס"א), ועתהו מלך יהודה בנה מגדלים במדבר ויחצוב ברות דבים כי מקנה רב היה לו (דהיי"ב כ"ו י'), ויואב נקבר בביתו אשר היה לו במדבר (מ"א ב'). גם בלשון חמשה: אין מגדלין בהמה דקה בא"י אבל מגדלין בסוריא ובמדברות שבא"י (ב"ק פ"ז ז'). הגדול במדברות חאלה היה מדבר יהודה ובו נמצאו ששה ערים (יהושע מ"ז ס"א), בנב א"י ממערב לים המלח (שופטים א' מ"ז), וחלקי המדבר הגדול הזה נקראו לפעמים כשמות הערים שנמצאו שמה. כמו מדבר זוף (ש"א כ"ג מ"ז), מדבר מעון (שם), מדבר תקוע (דהיי"ב כ' כ'), מדבר ירואל (דהיי"ב כ' מ"ז), הנאולה העתידה תהיה במדבר (ישעיה מ' ג') במדבר העמים (יחזקאל כ' ל"ה) שחוא בין הירדן וים פרת (עי' ארץ קדמים ח"ב 69). אדות המדבר שחלכו בו בני ישראל בצאתם ממצרים ע"ע מסעות.

נראם, נמצא שיש בשקל חול 13.643 נראם. בשקל חול יש ב' זחים ובשקל הקדש ארבעה זחים. במשנה איטלקית יש כיה שקלי קדש או חמישים שקלי חול. במנה קדש יש ארבעים שקלי קדש או שמונים שקלי חול. בכבר ככף יש $37\frac{1}{2}$ מנה קדש או ששים מנה איטלקית; אלה חמשה מאות שקלי קדש או שלשת אלפים שקלי חול = 21510 ג'אב. ע"ע מטבעות. (בתלמוד ומדרשים) הכבר הוא ששים מנה (סוכה נ"א: ע"ז מ"ד. בכורות ה'). בירושלמי (סנהדרין י"ט ע"ד) נאמר כי הכבר הוא ששים לימרא ומאה מנה, ונראה כי המנה הזאת הוא מטבע קמנה ממדינה אחרת. הלימרא הוא המנה החול או האיטלקי. הלימרא כמו ביונית *λίτρα* הוא באיטלקית *libra* וזכור במשנה (שבתות פ"ג נ"ג. בכורות פ"ה א') ובגמרא (עירובין כ"ט. כתובות ס"ז:) היה משקל לתאנים וירקות בשר ודגים כסף זהב. בירושלמי (תרומות ס"ז ע"ב) נאמר כי בלימרא יש מאה זינן הזין הוא הזון (ע"י במשנה תרומות י' ח' ובתוספתא שם פ"ט דוח חיינו י"ן) ולפי זה יש בלימרא מאה זון או דיגרי כמו במנה. גם נזכר חצי לימרא ורבע לימרא (תוספתא כלים ב"ט פ"ב. בבלי ב"ב פ"ט. ספרי דברים ס" רצ"ד). גם נזכר מדות קמנות כמו האונקיא (*ounce*) בירושלמי (תענית ס"ח ע"א) ובמדרש (ב"ר פ"ט ס"א). התרמיסר הוא משקל חצי מנה (סנהדרין ע'). אשר הוראתו ביונית היא "שליש" וכנראה היא שליש ממנה אלכסנדרית שיש בה מאה וחמשים דיגרי. משקולת קמנה ריבעא דריבעא דפומבריתא (שבת ע"ט. גמ"י כ"ב. ב"מ ק"ה:). עוד משקולת קמנה בשם ריטל (ירוש' יומא ס"א ע"ד) שהוא מטבע נחושת, ומכונה כן ע"ש מראהו האדום (ברומית *rutilus*). המשקולת לא חיו שוות בכל מקום, ויש מהם שהיו כבדות פי שנים כיהודה מאשר בגליל, והסלעים כיהודה חיו שנים לחמשה בגליל (תרומות פ"י ח' כתובות פ"ה ט' חולין קל"ז: ספרי דברים ס" קס"ו).

[מדות שונות] המדות בתנ"ך נקראו מדה מרבית, ומדה ירושלמית היתה גדולה ממנה המישיית מלכר (מנחות פ"א א'). ומדה צפורית היתה גדולה מהירושלמית המישיית (עירובין פ"ב). השעור לביצים לא היה שווה בכל הזמנים, וביצים שחוקות היו גדולות מעט (עירובין פ"ג). בסאה יש קמ"ד ביצים (שם). ויש סאה ארבלית (ירושלמי פאה כ' ע"א. סוטה י"ז ע"ב) אך לא נודע שעורה. גריוא שווה לסאה (עירובין י"ד: כ"ט: פסחים ל"ב. ב"ק צ"ו). גריב או גרב הוא סאתים (תרומות פ"י ח'; ובגמ"ס ס"ט: עירוש' שהוא כמו גריוא מדה סאה). מוריא הוא מדה סאה (עירובין פ"ג). ממרתא (*metreta*) שם מדה לדבר לה. חוקנים העתיקו, "בת" ממרתא (דח"ב ד' ה'). וחושאל גם לדבר יבש, ודבא במסרתא (ע"י י"ז:). אורב (כ"ט פ'): הוא לתך לרשי, וייא חצי לתך. פסכתו הוא לתך (תמיד פ"ה ח'). ויש

מדה; משקל: מדה היא שמה דבר ותכן שעורה. משקל הוא תכן המשא על המאזנים, במדה במשקל ובמשורה (ויקרא י"ט ל"ה). מדות חמשה (יחזקאל מ"ג י"ג) שעור שמתו לכל עברי מניו. איש מדה (דח"ב כ' ו') ענינו נבה קומה, וכן אנשי מדות (במדבר י"ג ל"ב). בית מדות (ירמיה ב"ב י"ד) נבה ורחב ידיים. חבלי שמודדים בו נקראו חמדה (ירמיה ל"א ל"ט). חבל מדה (זכריה ב' ח'). קנה המדה (יחזקאל מ' ה'). במדה (ויקרא י"ט ל"ה) זו מדה קרקע (כ"ט ס"א). אנגרמוס הוא הממונה לחשניה על חמדות (ע"י מכ"ע כנסת הגדולה ח"ב 59).

[מדה איש] סקור המדה לפי האורך הוא מנוף האדם: אצבע מפה אמה רגל פסיעה, ונחשב לפי מדת אדם בינוני. אורך האצבע בשבעה שעורין ממוצעים זה אחר זה, המפה ארבע אצבעות באגודל, ובאמה ששה מפתים (ואמת הקדש חיתה אמה ומפה, או שבעה מפתים, ע"י יחזקאל מ' ה', מ"ג י"ג). אמה היא מעט יותר מן 56 סנטימטרים. בכתיבת השלח חרות כי אורך הנקב הוא מאתים ואלף אמה (ע"ע כתבת) ובאמת ארכו 537.6 מיתר נמצא כי האמה הוא רק 44.8 מיתר, אף כנראה כתבו רק לפי אומדנא ולא לפי המדה (וגם אפשר שהכתובת הזאת היא מזויפת). הורת (שמות כ"ח ט"ז) הוא חצי אמה או שלשה מפתים (תוספתא כלים ב"ט פ"י י"ב). הסים (עזרה פ"ג ב'; שבת פ"ג ד') הוא כרוחב שבין האגודל לאצבע (רמב"ם שבת פ"ט ז"ז) שהוא כשני שלישי זרת או שני מפתים. נמצא כי יש שלשה סימים באמה. פסיעה נחשבה לאמה. דרך היחיד הוא שתי אמות וחצי, דרך הרכים הוא מ"ז אמות. סרח ריס או שמארום הוא $266\frac{3}{4}$ אמה. תחום שבת (מיל) הוא אלפים אמה. בפרסא (בו ארבעה מיל ושלישים ריס) יש שמונת אלפים אמה. ודרך יום (עשר פרסאות) שמונים אלף אמה או 44814 מיתר.

[מדה היבש והלח] הלוג (ויקרא י"ד י') הוא מרת ששה ביצים או 0.506 ליטר, חקב הוא ארבעה לוגים, הסאה ששה קבים. האיפה שלש סאים, כור עשר איפות. נמצא הכור הוא שלשים סאים. ק"פ קבים, תש"ך לוגים = 364.4 ליטר. הלחך (הושע ג' ב') הוא חצי כור. במדת הלח נחשב הלוג והקב כמו במדת היבש, ויש בה הין שהוא שלשה קבים, הבת ששה הין, החומר (כור) עשר בת או תש"ך לוג כמו הכור במדת היבש. העומר הוא עשירית האיפה (שמות מ"ז ל"ז) והוא כמו עשרון (במדבר כ"ח ח' וזלחהו), ובלח היא עשירית הבת (יחזקאל מ"ח י"ד).

[המשקל] משקל הנרה 0.5975 נראם, השקל עשרים נרה (שמות ל' י"ג). אך כנראה היה השקל הזה מיוחד למס תפקודים, ושקל הקדש יש בו כ"ד נרה. ושקל החול י"ב נרה שהם י"ב גרמסין (שקלים מ"ז:). שהוא אחד מכ"ד מלימרא רומית שיש בה 327.434

ושכח בחמה, מה מכה בהמה לתשלומין אף מכה אדם לתשלומין, שנאמר לא חקוהו בפר לנפש רעה, ברתח נפש אי אתה לוקח כופר אבל אתה לוקח כופר לראשי אברים שאין חורין (ב"ק פ"ג:). העונש הזה מדה כנגד מדה היה נהוג אצל הרומיים וידוע בשם Lex Talionis, אבל דין ישראל התנגד לזה, אמנם דין שמים נהג: כן, וכנראה כיון לזה רב יוסף באמר אע"ג דמדה במילה במדה לא במיל (ומתים ברומא אותה מיתה, רש"י) וכו'. ר"מ אומר מנין שבמדה שאדם מודד מודדין לו שנאמר בספסאח בשלחת תריבנה (ישעיה כ"ז) וכו' (סוטה ח':). מה נשתנה מצורע שאמרה תורה בדד ישב (ויקרא י"ג)? הוא הבריל בין איש לאשתו בין איש לרעהו לפיכך אמרה תורה בדד ישב (ערכין מ"ז:). כל המנחש לו נחש וכו' מדה כנגד מדה (נדרים ל"ב). ולכן הכופר בתחית המתים אין לו חלק בעוה"ב ולא יהיה לו חלק בתחית המתים, שכל מדותיו של חקב"ה מדה כנגד מדה (סנהדרין צ'). הסוטה שקשמה את עצמה לעבירה המקום נוול (סוטה ה':). אנשי דור המבול שקלקלו ברותחין (זנות) ברותחין נדדו (ר"ה י"ב). המצריים שרדו בני ישראל במים נדדו הם במי חים סוף, ובדבר אשר זרו עליהם (שמות י"ח) בקדירה שבישלו בה נתבשלו (סוטה י"א). שמשון חלק אחרי עיניו לפיכך נקרו שלשתים את עיניו, אבשלום נתנא בשערו לפיכך נתלה בשערו (שם מ':). ושתי נדונה ערומה מפני שהיחה מביאה בנות ישראל ומפשיטן ערומות ועושה בהן מלאכה בשבת וכו' ונאמר את אשר עשתה ואת אשר נגזר עליה, כשם שעשתה כך נגזר עליה (מגילה י"ב:). וכן לענין המוכה נותן חקב"ה שכר מדה כנגד מדה, מרים המתינה למשה שעה אחת שנאמר ותתצב אחרתו מרחוק (שמות ב') לפיכך נתעכבו לה ישראל שבעה ימים במדבר (במדבר י"ב); יוסף זכה לקבור את אביו לפיכך זכה שנתעסק משה בעצמותיו, ומשה זכה שנתעסק בו חקב"ה (סוטה מ':). בתלמוד נמצאים מאמרים רבים המראים ההבדל שבין מדה חקב"ה למדת בשר ודם. ב"ו מנצחין אותו ועצב אבל חקב"ה נוצחין אותו ושמה שנאמר ויאמר לחשמירם לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו (פסחים ק"מ.). אדם מוכר חפץ לחבירו מוכר עצב ולוקח שמה, אבל חקב"ה אינו כן, נתן לחם תורה לישראל ושמה וכו' (ברכות ה'), וכמוהם רבים.

א.

מדות: שיעור הכונה מוסרית, יש מדה טובה ומדה רעה. המדה היותר טובה היא המצוה, ואהבת לרעך כמוך, כפירוש הלל, "רעלך סני לחברך לא תעביד" (שבת ל"א.). בפרקי אבות, נסדרו חרבה מדות, ואמרו ארבע מדות באדם: האומר שלי שלי ושלך שלך זו מדה בינונית, ויש אומרים זו מדה סרום שלא רצו להנות אחרים משלהם וכו'. ארבע מדות ברעות: נח לכעוס ונח לרעות וכו' קשה לכעוס ונח לרעות חסיד

שמות שונות למדה אחת, כמו נרמיה למדת האמת, והוא מלשון חסדא נמר ארכה (שופטים ג' ט"ז), והוראתו בלשון עזרית אמת חזרה, ולרוב משתמשים בלשון נרמיה על מדת אמת על אמת, אמה מרובעת (cubic), מי מקוה ארבעים סאה, כמה חזו לחו חמש סאה נרמדי (עירובין י"ד:). גם פסיעה היא אמה (שם מ"ב). אמת שתי (תמיד פ"ג ר') היא עשרה טפחים. מדת החבל חמשים אמה (עירובין פ"ה ד'), וגם של ד' אמות (שם בגמרא נ"ח:). ביזבא (מנחות ס"ט.). שיה למפת, הקומץ הוא יד מלאה, חתרוך (נזיר נ':). הוא יד נדושה, תרקב (תמיד פ"ה ד') פ"י תרי וקב היינו ג' קבים, קייסא (ברכות מ"ד:). הוא מדת הלוג (רש"י). כססמאות (Sextarius) הוא מחזיק לוג (ב"ר פ"ו), וכן קיסמא, וא"ר יצחק קיסמא דמורמא רחוק בעימורי היא הות כמין לוגא דמקדשא (פסחים ק"ט.). מדה חלוג עשרים אונקין (ounces). קפיא (Caphisus) הוא בלי מחזיק ג' לוגין (שבת ק"י: רש"י). ובמנחות ע"ה. פירש"י קפיז חצי קבים היינו שני לוגין. כחא הוא רובע הלוג (תולין ק"ז:). אנמל זהו רביעית [הלוג] של תורה (ב"ב נ"ח:). אנבנא איספרגוס דקרייה רבנן או אנפק דאטרי אינשי (קדושין ע'). כל אחד ביצה ומחצה. תומן הוא חצי חלוג או שמינית חקב. ועובלא היא חמישית חלוג ועשרים בקב (ב"ב פ"ט: ע"י רשב"ם). ברוינא (שבת ק"ט:). הוא אחד מל"ב בלוג. קורמב הוא אחד מס"ד בלוג (תוספתא ב"ב פ"ה י'). בית סאה ובית סאתים, מקום שראוי לרדע בו תבואה במדת סאה או שני סאים. בית סאה שני אלפים וחמש מאות נרמדי (אמות מרובעות), ומאחר שמדת סאה שליש איפה וכו' יש לו עשר איפה, א"ב בית כור ע"ה אלפי נרמדי (ב"ב כ"ז:). בית קב הוא ארבע מאות וששה עשר אמות ושני שליש אמה, וא"כ בית רובע (הקב) מאה אמת וארבע אמה וששית אחת (פיאה פ"ג ר'). והיא עשר אמות וחמישית על עשר אמות וחמישית שעולה למנין 104¹/₆ והוא מעט יתר על 104¹/₆. ע"ע אלכסון, ויש עוד מדות כשיעור פירות: ב"ת, כרימון ככותבת כנגדית ע"ע שיעור.

ביבליוגרפיה: האסיף ח"א סדר כ' 86; שעפמיל ערך מלון, ברידשטוב 1905; צוקערמאן, איבער תלמודישע געוויכטען אונד מינצען, ברעסלוי 1862; הג"ל ברעסלויער יאהרעסבעריכט 1867.

א.

מדה כנגד מדה: עונש דבר במה שחמא בו, כמו נפש תחת נפש, עין תחת עין שן תחת שן ונ"ר (שמות כ"א כ"ג-כ"ח). ואף כי בהורג נפש בזהו דנו למיתה בכ"ז בררו לו מיתה יפה ולא דנו אותו באותה מיתה משונה שהרג בה חברו, וגם בעין תחת עין ודשו הצדוקים במשפטו (ידים פ"ד ר'), אך הפרשים דרשו סמון תחת החבלה, יכול קיסא את עינו מסמא את עינו קמע את ידו מקמע את ידו וכו' ת"ל מכה אדם

המאמרים האלה שמצא בברייתא דמיט מדות הנוגעים לענינו. אך לא נוכל להסכים כי הברייתא דמיט מדות היא רק נוסחא אחרת ומשונה מתברייתא דמלאכת המשכן ושניהם הם תוספתא לס' מדות. כאשר חושב תורוץ (תוספתא עתיקתא שם). וכל ראיותיו על זה אינן מכריחות. הברייתא דמיט מדות נאבדה ואין לנו סמנה רק מה שתביאו הקדמונים בשמח. ר' אלעזר חלי נרינהוט אסף כל המאמרים האלה והוציאם לאור בחלק השני מספרו „הלקוטים“ (ירושלם 1898).

י. ב. ל.

מדות, מסכת: ע' בית המקדש

מדות, שלש עשרה: אופני הנמול סאת ה': מדת הרין ומדת הרחמים (ג' פ"ב). י"ג מדות נכללות בפסוקים: ה' ה' אל רחום וחנן ארך אפים ורב חסד ואמת נוצר חסד לאלפים נושא עון ופושע וחטאה ונקח לא ינקח (שמות ל"ד ו'). בספרי (שם ס' ס"ט) נקראו המדות האלה „דרכים“ דרכי ה' שבקש משה „ותריעני נא את דרכך“ (שמות ל"ג יג). א"ר יוחנן אילמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו, מלמד שנתעטף הקב"ה בשליח צבור והראה לו למשה סדר תפלה, אמר לו כ"ז שישראל חוטאין עשו לפני כסדר הזה ואני מוחל להם. אמר רב יהודה ברית כרותה ל"ג מדות שאין חחרות ריקם (ר"ח י"ז): שאם זכירום ישראל בתפלת תעניתם אינן חחרות ריקם (רש"י). „ורב חסד“ מטה כלפי חסד. ר"א אומר כובשו (העוק) ר' יוסי בר חנינא: אמר נושא וכו'. חנא דבי ר' ישמעאל כעביר ראשון ראשון וכן היא המדה (שם י"ז). י"ג מדות דן על סדר הזה: א' ה' ב' ה' ג' אל ד' רחום, ה' וחנן, ו' ארך אפים, ז' ורב חסד, ח' ואמת, ט' נוצר חסד לאלפים, י' נושא עון, י"א ופושע, י"ב וחטאה, י"ג ונקח (לקח טוב שם, ר"ת כתוספות ר"ה י"ז: ד"ה י"ג מדות, הראב"ע בפירושו עה"ת שם, הרא"ש, ר' קלונימוס בספרו משרת משה צד 14 לייפציג 1845). ויש אומרים כי י"ג מדות מתחילות משם השני „ה“ ומחלקים „נוצר חסד לאלפים“ לשתי מדות (רבנו נסים תוספות לר"ה שם ורב אלפסי ועוד). ואחרים אומרים כי „לא ינקח“ היא המדה הי"ג (ש"ת הרשב"ם פאר הדור י"ט: לבוב 1859). ועוד אחרים חושבים למדה הי"ג „פוקד עון אבות על בנים“ (רשב"ם שם ודעת זקנים. ע"י יומא פ"ו). י"ג מדות אומרים רק בצבור ולא ביחידות (ש"ע או"ח ס' תקס"ה ה'). ואומרים הי"ג מדות ביו"ט (וולת אם חל בשבת) בפתיחת הארון קודם הקריאה. ובקריאת „ויחל“ בתענית צבור עונים הקהל חפסוקים של י"ג מדות בקול רם. ח"ג מדות נכללות בסליחות לר"ה ויוה"כ וסליחות בחדש אלול ועשרת ימי תשובה ומתחילות „אל מלך יושב“ ובפזמון „מדת הרחמים“ לר' אטתי בר שפטיה ליום ה' של ע"ת ובליל יוה"כ (ע"י שליח שליג דפוס

וכו'. ארבע מדות בנותני צדקה: הרצח שיתן ולא יתנו אחרים עינו רעה בשל אחרים וכו', יתן ויתנו אחרים חסיד וכו' (אבות פ"ה י"ג). מיט מדות נאמרו בת"ח נאה בביאתו נאה בשיבתו וכו' (ר"א זוטא פ"ג). כל מקום שנאמר שהיא מדת סדום כופין עליה (עירובין מ"ט. ב"ב י"ב. ג"ט. קס"ח). א"ר לוי קשה עונשין של מדות יותר מעונשין של עריות (יבמות כ"א).

ב. מ.

מדות, ארבעים ותשע (ברייתא או מדרש

של מ"ט מדות): ספר שמזכירים הקדמונים. רש"י מביאו בכמה מקומות (ע"י סוכה ח'). ובפירושו עה"ת מזכירו בשם „משנת מ"ט מדות“ (תרומה כ"ז ה'). הרא"ש (ב"ב פ' ס' כ"ז) והילקוט (פ' נח רמז ס"א) מזכירים אותו בשם „מדרש מ"ט מדות“. המאמרים שבאו בו נסדרו ונערכו עפ"י סדר המספרי בדרך המשנה באבות פ"ה (ובאבות דר"ג נ"א פרק ל"ב עד מ"א, ונ"ב פ' ל"ו עד ס"ח). וכל המאמרים הבאים תחת כל אחד מהמספרים נכללו למדה אחת. ובאו בו כל המספרים מן א' עד מ"ט ולכן נקרא ברייתא או מדרש של מ"ט מדות, כלומר שכולל מ"ט כללים או מדות וכל מדה כוללת כמה מאמרים. הראב"ע בספרו יסוד מורא (ו'). מזכירו בשם „מ"ט מדות של ר' נתן“ ומה נראה שאיזה מן הקדמונים יחסו אותו לר' נתן. ואפשר משום שמצאו בש"ס כמה מאמרים מר' נתן על המספרים (ע"י צונץ בספרו ג"פ 96 הערה 1). או אפשר יחסו סתם ברייתא לר' נתן (ע"י תוספתא עתיקתא לר' חיים מאיר הורוץ מתלקה ראשונה צד 10). „משנת ר' נתן“ (ע"י ספר ראב"ה לר' אליקים מיהלאוני צד 4 וצד 7, ומאמר נינצברג J. E. II 518). אך בזה נכונה דעת צונץ כי הברייתא הזאת היתה כוללת מאמרי הלכה ואגדה וגם עניני חכמה שונים כפי מה שנצרכים להבנת ענינים תורניים. ומה שחשב שמינשינדר כי הברייתא דמיט מדות הוא ספר „משנת המדות“ שהוציא הוא לאור מכ"י מינצברג בשנת 1864 (ע"י הקדמתו) הוא מעות גמור. כי חספר משנת המדות ענינו רק חכמת ההנרסה ואינו כולל איזה דבר מוסר או הלכה או הנרה, גם לא נמצא בו אפילו מאמר אחד מכל המאמרים שהביאו הקדמונים בשם הברייתא דמיט מדות, ומן המאמרים האלה שהביאו הקדמונים כמעט כולם בעניני הלכה והנרה, ואם גם נמצא איזה ענינים בחכמת המדות והמספר הם רק כמה שנוגע לחבנת איזה הלכה או לפרש איזה פסוק בתורה. ונראה נ"כ שהברייתא דמיט מדות היתה כוללת הרבה ענינים של מדות ומספרים במלאכת המשכן, וכמה מאמרים שהביאו הקדמונים ממנה נמצאו נ"כ בברייתא דמלאכת המשכן (ע"י תוספתא עתיקתא צד 7 והלאה), ונוכל לשער כי בעל הברייתא דמלאכת המשכן לקח כל

אמשטרדם תנ"ח; מורה נבוכים ח"א פנ"ב). א.

מדות התורה: אופן השעור השכלי, ז' מדות, י"ג מדות ולי"ב מדות שהתורה נדרשת בהן. הלל הזקן היה הראשון לעשות יסודות או מדות לתורה שבע"פ, ודרש שבעה דברים לפני זקני פתורא (בתירא): א' קל וחומר, ב' וגזירה שוה, ג' ובנין אב וכתוב אחר, ד' ושני כתובים, ה' וכלל ופרט וכלל, ו' וכיוצא בו מסקום אחר, ז' ודבר הלמד מענינו (תוספתא סנהדרין פ"ז). רבי ישמעאל אומר בשלש עשרה מדות התורה נדרשת: א' מקל וחומר, ב' מנזרה שוה, ג' מבנין אב מכתוב אחר, ד' מבנין אב משני כתובים, ה' מכלל ופרט מפרט וכלל, ו' מכלל ופרט וכלל אי אתה דן אלא כעין הפרט, ז' מכלל שהוא צריך לפרט ומפרט שהוא צריך לכלל, ח' כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד לא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כלי יצא, ט' כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ליטען מען אחר שהוא בענינו יצא להקל ולא להחמיר, י' כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ליטען מען אחר שלא בענינו יצא להקל ולהחמיר, י"א כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל לידון בדבר חדש אי אתה יכול להחזירו לכללו עד שיהיו רנו הכתוב לכללו בפירושו, י"ב דבר הלמד מענינו ודבר הלמד מסופו, י"ג ובן שני כתובים המכחישים זה את זה עד שיבא השלישי ויכריע ביניהם. המדה הששית של הלל וכיוצא בו ממקום אחר לא נשנית אצל רבי ישמעאל (ע"י הקדמת ספרא דבי רב (תורת כהנים) הוצאת ווייס ווין 1862). אבל בפירוש המיוחס לרב סעדיה גאון שנעתק מערבית לעברית ע"י ר' נחום והדפיסו שעכסער בבית תלמוד (ח"ד 237) נראה כי הגאון חושב מבנין אב מכתוב אחר מבנין אב משני כתובים למדה אחת, והפריד בין דבר הלמד מענינו ודבר הלמד מסופו לחשבם לשתי מדות.

[לי"ב מדות באגדה] ברייתא דלי"ב מדות מיוחסת לרבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי. בין המדות האלה יש אחדות מהראשונים שנשנו להלכה, וגם בין המדות שחידש הוא ישנן שנוכל להשתמש בהן להלכה, אך רובן הן לאגדה ובפרט לדרוש ולבאר כתבי הקדש בין להלכה בין לפשט הכתובים. עליו נאמר, "כל מקום שאחזה מוצא דברי ר' אליעזר בנו של ריה"ג עשה אונך כאפרסכח" (חולין פ"ט). הגאונים לא הביאו הברייתא הזאת, ואלה מן הקדמונים שהביאו את הברייתא או זכרוה: ר' משה הררשן בילקומו מדה א' וירא רמז צ"ב, מדה ב' נח רמז נ"ז, מדה ג' ראה רמז תתע"ה, מדה ח' שמות רמז ק"ע, מדה י"ג בראשית רמז ט"ז, מדה י"ד האינוני רמז תתקמ"ב, ר' יונה אבן גנאח הביא ממנה בהקדמה מדה י"ט (צד 164) והדק"ק בפירושו (יורמה לי"ג כ"ו) אומר כי ד' יונה הביא בשער כ"ח מס' הקדמה מדה כ' וכותב: וכן נאמר בלי"ב

מדות של ר"א בן ר"י הגלילי. רש"י הביא ממנה בפירושו על תנ"ך כמה מדות, ובש"א א' י"א אומר: זו מצאתי באגדה של ר"י הגלילי. ובפירושו על חש"ם (תורות נ"י ד"ה ציבור מיתני) הביא ממנה דבר שלא נמצא בברייתא שלפנינו ואומר וכן בלי"ב מדות מצאתי. הרמב"ם הביא ממנה בספר המצות (עשין ל"ז) מדה י"ז בנוסחא אחרת, ושם (עשין ה') מביא בשם משנתו של ר"א בנו של ריה"ג, מנין לעקר תפלה מצוה מחכא את ה' אלהיך תירא ואותו תעבוד, ואין זה לפנינו. ואולי כיון לברייתא אחרת לר"א או שהיה לפנינו נוסחא אחרת. גם הרשב"ץ הביא ממנה דבר שאינו לפנינו בברייתא, בפירושו לפיוט ברוך אשר איש (חפש מטמונים צ"א). ר' שבעון מקינון הביא כל הברייתא בספרו כדיתות וספח אליה הערותיו.

[מדות ר"א בנו של ריה"ג] ואלה הן מדותיו: א' דרכיו, ב' במיעוט, ג' ברבוי אחר רבוי, ד' במיעוט אחר מיעוט, ה' בקל וחומר מפורש, ו' בקל וחומר סחום, ז' בנזרה שוה, ח' בבנין אב, ט' בדרך קצרה, י' בדבר שהוא שנוי, י"א מחבור שנחלק, י"ב מדבר שבא ללמד ונמצא ללמד, י"ג מדבר שאחריו מעשה והוא פרטו של ראשון, י"ד מדבר נדול שנחלק בקמן הימנו להשמיע האזן בדרך שהיא שומעת, ט"ו משני כתובים המכחישים זה את זה עד שיבא הכתוב השלישי ויכריע ביניהם, ט"ז מדבר שהוא מיוחד במקומו, י"ח מדבר שאינו מתפרש במקומו ומתפרש במקום אחר, י"ח מדבר שנאמר במקצת והוא נהוג בכל, י"ט מדבר שנאמר בזה והוא הדין בחברו, כ' מדבר שנאמר בזה ואינו ענין לו אבל הוא ענין לחברו, כ"א מדבר שהוקש לשתי מדות ואחת נותן לו כח היפה שבשתיים, כ"ב מדבר שחברו מוכיח עליו, כ"ג מדבר שהוא מוכיח על חברו, כ"ד מדבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד על עצמו, כ"ה מדבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד על חברו, כ"ו ממשל, כ"ז מלשון נופל על לשון, כ"ח מנדר, כ"ט מלשון נרמטיא, ל' מלשון נוסריקון, ל"א מוקדם שהוא מאוחר בענין, ל"ב מוקדם שהוא מאוחר בפרשיות. בהקדמת סדרש הנדול (הוצאת שעכסער קעמברירש 1902) נמצאה הברייתא הזאת במספר ל"ג מדות, מדה ב"ט נחלקה לשלש, ומדה כ"ז נחסרה לגמרי. ע"ע תלמוד.

[באור הברייתא] ר' יעקב רייפמאן בספרו המיוחד משיב דבר (ווין 1866) מפרש את הברייתא הזאת באופן נעלה, ותמצית דבריו הם. ברבוי, כמו את ח' אלהיך תירא לרבות ת"ח (פסחים כ"ב); תרימו גם אתם לרבות את השליח (קרושן מ"א); במיעוט, כמו וימח את כל היקום ונו' וישאר אך נח (ב"ר סוף פל"ג), ברבוי אחר רבוי, כמו ואף גם בהיותם בארץ אויביהם (ויקרא כ"ו מ"ד), להשלמת ולחיזוק הלשון (ע"י תלמוד לשון עברי חלק ה' מאמר ג' פ"ג), במיעוט אחר מיעוט, כמו חדק אך

במשה דבר ה' (במדרב י"ב ב'), וכתב הראב"ע שהוא דרך צחות כמו המבלי אין קברים (שמות י"ד י"א), ובעל הברייתא בא ללמדנו בשתי המדות האלה כי בן הוא דרך לשון הקדש להכפיל חרבו והמיעוט במלות טענות. בקל וחומר מפורש, כמו הן כסף אשר כצאנו בפי אמתחותינו השבנו אליך מארץ כנען ואיך נגנב מבית אדניך כסף או זהב (בראשית מ"ד ח', ע"י ב"ר שם). בקל וחומר סתום, כמו ערות אחותך בת אביך או בת אמך וגו' לא תגלה ערותה (ויקרא י"ח ט'), ולא נאמר ערות אחותך בת אביך ואמך, כי למרין זאת ע"פ מדר ק"ו, וכן נאמר לא תקלל חרש (ויקרא י"ח ט') לפי שהוא חרש יותר מאסור קללת איש שומע שהוא פשוט ולמרין מק"ו, בנזרה שזה הוא למוד הוראות המלות המסופקות ממלות אחרות אשר הן מנורתן והוראותיהן ידועות, או שכתובות בענינים שמוכיחים הוראותיהן, בבנין אב, כמו עניתי בצום נפשי (תהלים ל"ח י"ג) הוא בנין אב המלמד כי כל עני הרבק בנפש הוא צום, ועפ"ז נדע כי מה שכתוב בחרש השביעי בעשר לחדש תענו את נפשותיכם (ויקרא מ"ז כ"ט) הוא בצום, בדרך קצרה, כמו ואהיה מאהל אל אהל וממשכן (דחי"א י"ז ח') והיה צריך למר ואהיה מתהלך מאהל אל אהל וממשכן אל משכן, אלא שדבר הכתוב בדרך, קצרה וכו'; ותכל דוד לצאת (ש"ב י"ג ל"ט) והיה צ"ל ותכל נפש דוד וכו', ובדרך הזה פירש רש"י פסוקים הרבה, כמו למעוד אשר שמואל (ש"א י"ג ח'), הרי זה מקרא חסר תיבה אחת למעוד אשר שם שמואל, וכיצא בו חרבה, בדבר שהוא שנוי, המדה הזאת רומזת על תקוני המופרים בעבור כבוד ה', כמו ואברהם עודנו עומד לפני ה', א"ר סימן תקון סופרים הוא זה שהשכינה היתה ממתנת לאברהם (ע"י ב"ר פ' מ"ט), מתבור שנה לך, כמו הפסוקים כי מרבית העם וגו' יכפר בעד, כל לבבו הכין וגו' (דחי"ב ל' י"ח י"ט) שהם נחלקים וראוים להיות מחוברים, ותבונה היא: ה' המוב יכפר בעד אשר כל לבבו הכין, מדבר שבא ללמד ונמצא למד, כמו ביום החוה נדל המספר בירושלם כמספר הדרמון בבקעת מנדון (זכריה י"ב י"א), מספר הדרמון מלמד על מספר ירושלם והוא בעצמו לא היה ידוע לנו לפי פשוטו לולא בא ללמד על אחרים, מכלל שאחריו מעשה והוא פרמו של ראשון, כמו ויברא אלהים את האדם בצלמו וגו' (בראשית א' כ"ז) הרי זה כלל, ואח"כ פרט מעשיו, שנאמר ויצר ה' אלהים את האדם וגו', השומע סבור שהוא מעשה אחר, ואינו אלא פרמו של ראשון, וכן כל ספר משלי אינו כ"א פרמו של ששת הפסוקים אשר בראשו, וכן ספר קהלת הוא פרמו של הפסוק הראשון הבל הבלים אמר קהלת, מדבר קטן שנתלה בגדול הימנו להשמיע האזן בדרך שהיא שומעת, זה מורה על מה שנראה כהנשכח

הש"י"ח: בצלם אלהים עשה את האדם, יד ה', עני' ה' וכו' כדי לשבר את האזן, וכן כתב הרד"ק על הנותן שלג כצמר (תהלים קמ"ז מ"ז) אע"פ שהוא פתוח ממנו בלובן, מפני שלא יכול לרמותו בלבן ממנו בדברים אשר בארץ, משני כתובים המכתישים זה את זה עד שיבא הכתוב השלישי ויכריע ביניהם, כמו היהודים שלשת אלפים ומשאר שבטים שבעת אלפים (ירמיה נ"ב כ"ח) הרי עשרת אלפים, וזה מבריע מה שכתוב אחד אומר עשרת אלפים (מ"ב כ"ד) ואחד אומר שבעת אלפים (שם כ"ח), מדבר שהוא מיוחד במקומו, למשל שם תפלה שהוא מיוחד לתתנה אשר יפיל איש לפני ה', נעה הוא מיוחד להמית בקר, אם ינעה שור (איוב ו' ה') שקק להמית רוב (משלי כ"ח מ"ה), צהל להמית סוס (ירמיה ח' מ"ז), שאנ להמית ארי (יחזקאל כ"ב כ"ה), נבת להמית כלב (ישעיה נ"ח י') וכדומה, וסגנון מיוחד לכל נביא ונביא, ויש נביאים אשר דרכי מליצות ארמיות היו דגילות על לשונם, כמו אין יש רוח בפהם (תהלים קל"ח י"ד), שהוא דרך לשון ארמית, כמו לא אית (דניאל ב' י'), מדבר שאינו מתפרש במקומו ומתפרש במקום אחר, כמו בספור מחפכת סדום ועמורה לא נתפרש כ"א המטרת נפירת ואט (בראשית י"ט כ"ד) ולא המטרת מלה, ובלתי מובן אפוא מה שכתוב ותבט אשתו כאחריו ותהי נציב מלה, אך נתפרש במקום אחר נפירת ומלה שרפה כל ארצה (דברים כ"ט כ"ב), וכן בספור יוסף נאמר אשר דאינו צרת נפשו בהתחננו אלינו ולא נתפרש במקומו בעת מכירתו (בראשית ל"ז), מדבר שנאמר במקצת ותוא נוהג בכל, פיצר? ובשר בשדה מרפה לא תאכלו (שמות כ"ב ל'), אין לי אלא בשדה, בעיר מנין? ת"ל ומרפה לא יאכל (ויקרא כ"ב ח'), א"כ למח נאמר בשדה? דברה הכתוב בחוה, שדרך תבהמות להסתר בשדה יותר מבעיר, וכן כל אלמנה ויתום לא תענן (שמות כ"ב ל') שאסור גם באחרים, אלא מפני שדרך האלמנה והיתום להיות מעונים, וכן מכשפה לא תחיה (שם כ"ב י"ז) ה"ה בכשף, אלא מפני שרוב נשים מצויות בכשפים (כנהדרין ס"ז), מדבר שנאמר בזה והוא הדין לחברו, כמו בן חכם ישמח אב וכן כסיל תונת אמו (משלי י"א), שהדבר שנאמר באב הוא הדין באם וכן להיפך, וכן תועבת ה' אבן ואבן ומאנוי מרמה לא מוב (שם כ' כ"ג), שניהם הם תועבת ה' ושניהם לא מובים, מדבר שנאמר בזה ואינו ענין לו אבל הוא ענין לחברו, כיצד? זאת ליהודה (דברים ל"ג ז') ואינו ענין ליהודה, שהרי הוא אומר שמע ה' קול יהודה, תנהו ענין לשמעון, מדבר שהוקש לשתי מדות ואתה נותן לו כח היפה שבשתיים, כמו יפה כלבנה ברח כחמה (שח"ש ו' י'), הקיש את חרעית ללבנת ולחמה ונתן לה חכה היפה שבשתיים, ויפ

מבוא התלמוד לרצ"ה חיות; מלכים; אילת השחר; פראנקל; רכ"ה חמשה 19, 108; ווייס דר"ד ח"א 164; מרדכי פלוגניאן ספר תלפיות; כרם. חמר ח"ו 112; ברכת אברהם ליובל ברלינר 60; שווארמן, די הערמעניטישע אנאלאגיע, ווין 1897.

מְדִי (Media): בן יפת אחי יון (בראשית י' ב'). צאצאיו התיישבו בארץ גדולה ורחבה היא פרס העתיקה אצל הרי קורדיסטאן ולוריסטאן ובצד הדרומי והמערבי של ים הכספי. עם מדי נחשב בין העמים הגדולים והעצומים כימי קדם. שם מדי נזכר הרבה פעמים בתנ"ך. מלך אשור נלח את בני ישראל משמרן לערי מדי (מ"ב י"ז ו' י"ח י"א) וא"ר אכא בר כהנא זו חמדן (קדושין ע"ב). וכן חרנם רב יוסף (דה"ב א' ח'). ע"ע חמדן. ממלכת מדי החלה אחרי ממלכת הכשדים (ישעיה י"ג י"ז, ירמיה כ"ה כ"ח) ודריוש המדי היה המלך הראשון, ונמשכה מלכותו עד ממלכת אלכסנדרוס מקדון שהיא תחלת מלכות יון, ואמרו מדי זו מקדוניה (יומא י'). בימי המלך אחשורוש היו ממלכות פרס ומדי בבית שלום, ואמר רבא אתנני אתנו בתדרי, אי מינן מלכי מינייכו איפרכי ואי מינייכו מלכי מינן איפרכי (מניח י"ב). ודתי פרס ומדי נתקבלו במשך זמן מלכות אחשורוש (אסתר א' ג' י' ב'; דניאל ח' כ"ח). רש"ן כרש לבנות בית המקדש בירושלם אשתכח באחמטא (חמדן) בירת מדינת מדי (עזרא ו' ב'). העיר הזאת נזכרה בספרים החיצונים, בעת שמלך ארפכשד מלך מדי בעיר הכירה אחמטא היא אקבתנה (יהודית א' א'). טובי ממטה נפתלי היה בעיר רנש בארץ מדי (ספר טובי א' ט"ז) שהיתה על הרי אחמטא (שם ח' י').

[בתלמוד] אין לך עושר כעשרו של מדי (אדר"ג פכ"ח). עשרה חלקים נוי ירדה לעולם חשעה נמלה מדי (אסתר רבה פ"א). עשרה קבין כנים ירדה לעולם חשעה נמלה מדי ואחד כל העולם כולו (קדושין מ"ט:). אי"ר עקיבא בשלשה דברים אהב אני את המדיים שכשחותכין בשר אין תותכין אלא ע"ג שלהן וכשנושקין אין נושקין אלא ע"ג חיר, וכשיועצין אין יועצין אלא בשדה (ברכות ח'). המדיות יוצאות פרופות, מעומפות במלית ותולה הרצועה בשפתה אחת נגד צוארה ובשפתה השניה כורכת אבן או אגוז וקושרת הרצועה בכרך ואין המלית נופלת מעליה (שבת ס"ח.). אנשי מדי אין להם אלא שמן אגוזים (שבת כ"ז.). ושם עשו מין מרוכה שהיו דוכין בה ברכיבת אדם עליה ונקראת מרוכת המדיית (כלים פכ"ג ב'). ועשו שכר משעודים שנקרא שכר המדי (פסחים מ"ב: רש"י). ונמצא שם גורגניות שנקראו חנרקוי מדאי (עירובין כ"ה.). במדי עשו שעד להצירות כעין כיפה גורגני בשם שעד המדי (יומא י"א:). בימי התלמוד היו גרים יהודים במדי, ורבן גמליאל כשהיה מעבר השנה צוה לסופרו יוחנן לכתוב אגרת לאחנא בני גלוהא בבבל ולאחנא דבמדי להודיע להם

ונתום הלכנה ובור חוזה החמה, וע"ז דרשו במדרש: אי טח הלכנה אין אורה ברור וכו' ת"ל ברח בחמה. אי מה החמה קופחת (מכה על הראש) וכו' ת"ל יפה כלכנה. מדבר שהברו מוכיח עליו, הוא מה ששגור בפי המדקדקים: מושך עצמו ואחר עמו. כיצד? מתן בסתר יכפה אף ושוחד בחק חמה עזה. מלת "יכפה" מוסב גם על שוחד כי יכפה חמתו. וכן אל בקצף תוכיחני ובחמתך תיסרני (תהלים ל"א ד'). "אל" הראשון מוכיח על השני. מדבר שהוא מוכיח על הברו. הוא מושך עצמו ואחר עמו הפוך, כמו בן חכם מוסר אב ולץ לא שמע נורה (משלי י"ז א') שמע השני מוסב גם על הראשון, והוא אפוא: בן חכם שמע מוסר אב. יראת ה' מוסר חכמה ולפני כבוד ענוה (שם מ"ז סוף). לפני השני מוכיח על הראשון, והוא כאלו היה כתוב לפני יראת ה' ומוסר-חכמה, כי אם אין חכמה אין יראה (אבות פ"ג י"ז). מדבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד על עצמו. כיצד? וישלח יהושע וגו' לכו ראו את הארץ ואת יריחו (יהושע ב' א') והלא יריחו בכלל הארץ היתה ולמה יצאה? ללמד על עצמה ששקולה נגד כל הארץ בחזקה. כיוצא בו, ויפקידו מעבדי דוד חשעה עשר איש ועשהאל (ש"ב ב' ל') והלא עשהאל בכלל היה ולמה יצא? ללמד ששקול כנגד כלם. מדבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד על הברו. כמו קרוב ה' לכל קוראיו לכל אשר יקראוהו באמת (תהלים קמ"ח י"ח) הקורא באמת יצא מן כלל הקוראים ללמד על תבונת הכלל הכולל רק את אלה אשר יקראוהו באמת. ממשל כמו איוב לא היה ולא נברא אלא משל היה (ב"ב ט"ו). מתים שהחיה יחזקאל וכו' ר' יהודה אומר אמת משל היה וכו' באמת משל היה (סנהדרין צ"ב:). וכן בן סורר ומורה לא היה ולא עתיד להיות ולמה נכתב? אלא דרוש וקבל שכר וכו'. עיר הנדחת לא היתה ולא עתידה להיות וכו' אלא דרוש וקבל שכר. וכן בית חמנוע (שם ע"א. וע"י השרון שנה ד' הערה 48). מלשון נופל על לשון. כמו שלמד משה לעשות חשרף מנחשת, נחשנחשת, לשון נופל על לשון (ב"ד פ"א). והרבה פסוקים נאמרו בדרך הזה: נד נדוד יגודנו והוא יגוד (בראשית מ"ט). בלתי החמור תמוד חמורתיים (שופטים ט"ז ט"ז), ויקו למשפט והנה משפט לצדקה והנה צדקה. (ישעיה ח' ו'). מנגד, מצב מאמרי מליצה זה לנגד זה במדה אחת וקצב אחד, והמצב הזה מועיל להבנת המלים, כמו בבס ביין לבושו וברם ענבים סוטה (בראשית ט"ז) ולולא מלת לבושו לא היינו יודעים הוראת מלת סוטה שאין לה דומה במקרא. גרמטיא; נוסריקון; מוקדם ומאוחר (ע"ע).

ביבליוגרפיה: פירוש רש"י על י"ג מדות בחמאסא ישראל לקאבאק ח"ו 88, 201; פירושים בקונטרס הכללים לעליבנק מ"ו 168-175; ספר כריתות; יד מלאכי; ובין שמועה; מלא חרועים ח"ב; מדות אחר, לר' אהרן ו' חיים;

שעברו השנה (סנהדרין י"א:). יהודי מדי רובם כשרים
 ביחוש (קדושין ע"א:). מדי היתה רחוקה מאי עד
 שהיתה למלה "וילכנו אחריו למדי" להשיב את הגולה
 שגלו אפילו לסוף העולם (ב"ק ק"ג, ב"מ נ"ה).
 נחום המדי היה מנחרי נזרות שבירושלם (כתובות
 ק"ה). אביו של ר' צדוק מת בגזוק של מדי (שמות
 פ"ב). ר' יוסי מראה יישוב לפני רבי (חולין נ"א). ע"ע
 פרס.

ביבליוגרפיה: J. Oppert, *Le Peuple et la Langue des Médes*, Paris 1879.

א.

מְדִינָה: תוכן אורך רחב או עמק; מדר ארכו
 ורחבו (יחזקאל מ' כ'). לארבע רוחות מדרו (שם מ"ב
 כ'). ומדותם מחוץ לעיר (במדבר ל"ה ח'). וימדרם
 בחבל (ש"ב ח' ב'). במדה (ויקרא י"ט ל"ה) זו מדידת
 קרקע. שלא ימורד לאחר בימות החמה ולאחר בימות
 הנשמים באותו חבל. כי בימות הנשמים החבל לא
 מתפשט ובימות החמה הוא יבש ומחכוץ ויפחת מן
 המדה (ב"מ ס"א: ב"ב פ"ט:). במדידת הערים לענין
 ערוב אלפים לכל רוח אין מורדין אלא בחבל של
 חמשים אמה, ולא ימורד אלא כנגד לבו (עירובין נ"ז:).
 ארא משחאה היה מורד תחומי העיר וגם קרקעות
 הנמכרות והנחלקות בירושה ושותפין (עירובין נ"ז: ע"י
 רש"י). שופפת היתה לו לר"ג שהיה מביט וצופה בה
 [ומתקנה למרת] אלפים אמה ביבשה וכנגדה אלפים
 אמה בים. ובדרך הזה היה מורד ארכו של ים. וכן
 הרוצה לידע כמה אורכו של גיא מביא שופפת ומביט
 בה (ביבשה) וידע כמה עומקו של גיא. הרוצה לידע
 כמה גובהו של דקל מורד קומתו וצלו וצל קומתו של
 דקל וידע כמה גובהו לפי הערך (עירובין מ"ג:). ר'
 אלעזר הסמא ור' יוחנן בן נורדא חיו יודעין לשער
 כמה טפות יש בים (חוריות י'). חז"ל שיערו: כל
 אמתא בריבוע אמתא ותרי חומשי באלכסונוא (עירובין
 נ"ו. סוכה ח'. ב"ב ק"א). אך אין השיעור הזה בריוק
 (ע"י גלוי דעת ליעקב משה הלוי מאיראזאן בסוף מבוא
 התלמוד לראבינאוויץ ווילנא 1894) ע"ע אלכסון.
 ב. מ.

מְדִינָה, מְדִינָה: צאצאי מדין בן אברהם מפלגשו
 קמורה שנשא אחרי מות שרה, והוא נמנה הרביעי בין
 ששה אחיו ובני מדין היו עיפה ואפר וחנוך ואבירע
 ואלדעה (בראשית כ"ה-א' ד'; דה"א א' ל"ב-ל"ג).
 אברהם בעורנו חי נתן לבני פלגשו מתנות וישלחם
 מעל פניו קדמה אל ארץ קדם (שם ו'). ואי אפשר
 לברר בריוק מקום מושב המדינים. הגיאוגרפים הערבים
 מימי הבינים זכירו חרבן עיר מאדיאן בלשון הים
 הלנטי על יד חים סוף, וכנראה ישבו בצפון ים סוף
 ופשטו עד ארץ מואב סביב ארץ אדום למזרח.
 חמלק האדומי הדר בן ברד מעיר עיית הכה את

המדינים שפשטו בשדה מואב (בראשית ל"ו ל"ה).
 אמנם עיקר המדינים ישבו על שפת ים סוף ובחצי
 אי הר סיני וכן כדרום ארץ כנען. רובם היו יושבי
 אהלים ודועי צאן. ארץ מדין היתה משוכחת בפרט
 בגידול נמלים, ולנמליהם אין מספר (שופטים ו' ה').
 שפעת נמלים תכסך כברי מדין ועיפא (ישעיה ס"ו).
 המדינים היו מימי קדם סוחרים בין מדינתם ומצרים,
 וארחה אחת שהיתה הולכת מצרימה פנשח בדרך עם
 הישמעאלים סוחרים והעלו את יוסף מן הכור ומכרוהו
 לישמעאלים בעשרים כסף (בראשית ל"ו ב"ח). נראה
 הדבר שחלק מן המדינים שישבו בקרבת כנען וגדר
 עברו האל האהר או אל עליון כמו תושבי נדר ושלם.
 ונמצא בנייהם שם רעו-אל שהיה אחד מכתניהם היותר
 קדמונים (שמות י"ב י"ח, במדבר י' כ"ח). ועל שמו
 נקראה משפחתו. מבני בניו היה יתרו כהן מדין
 שישב על שפת ים סוף בקרבת הר הורב וסיני, ומשה
 בברחו ממצרים התישב שם, ונשא את בתו צפורה
 (שמות ב' ט'-כ"ב). יתרו היה איש חכם ונבון ותהי
 עצתו למשה לשים שופטים על העם שישפטו אותו וכל
 הדבר הקשה יביאו אליו, להקל מעליו המשא הכבד
 ההוא. מזה נראה כי במדין כבר היו איזה סדרים
 בהנהגת העם (שמות י"ח מ"ז-כ'). סיחון מלך האמורי
 כבש חלק גדול מארץ מואב אך השלים עם מדין
 שישבו סביב ארצו מזרחה וימנה מחם נסיכים הנקראים
 בפי המדינים "נשיאים" את אוי ואת דקם ואת צור
 ואת חור ואת רבע (יהושע י"ג כ"א). וכאשר בבשו
 ישראל את ממלכת סיחון ועוג, הרימו המדינים ראש
 מפני האמוריים ויקראו את נשיאיהם בשם מלכים
 חפשים. ואז התחברו עם בלק מלך מואב להתנמר
 לישראל. מואב ומדין לא היה להם שלום מעולם
 (סנהדרין ק"ה). אך נתחברו שניהם להציר לישראל
 בעצה אחת עם בלעם לקלל אותם (במדבר כ"ב
 ב'). ותהי עצת בלעם להכשיל את ישראל בבנותיהם
 ולהמות לבם להצמד בבצל פעור (שם כ"ה י"ח) ויצא
 הקצף על ישראל וימותו מהם כ"ד אלף. פנחס בן
 אלעזר הכהן דקר את זמרי בן סלוא עם אהובתו המדינית
 בזביבת צור, ומשה בפקודת ה' צוה ללחום עם המדינים
 ולקחת מהם נקמה, "כי צוררים הם לישראל" שנים
 עשר אלף אנשי חיל מבני ישראל עלו על מדין ויכו
 את חמשת מלכיהם וכל הזכרים לפי חרב, ואת כל
 עריהם ומירוהם שרפו באש וישמום להל עולם (במדבר
 ל"א). וישבו את כל נשי מדין ומפס, ובניהם היו
 שטים ושלשים אלף בתולות. ואם נחשוב על הרוב שתי
 בנות לכל בית אב ולכל בית אב חמש נפשות נמצא
 שהיו ששה עשר אלפי בתי אבות או שמונים אלף נפש
 כל העם במדין. מן השלל שהביאו עמם בני ישראל
 נדע כי המדינים כבר הגיעו לאיזה התקדמות ידעיה
 והשתמשו במחתות וזב וססף נחשת וברזל ברזל ועופרת.
 והיו להם בגדים כלי עור ומעשה עזים וכלי עץ (שם

בשם פסקי רש"ם (ע"י בן יעקב אוצר הספרים 491). בנו ר' משה הדפוס ספרי אביו (ע"י קורא הדורות מ"ג: נכדו ר' יהודה המכונה "קונראד" היה חכם ועשיר ונתקנא בו עד כי אחד וימיתו אצל פתח ביתו. והיהודים בשאלוניקי תלו את הרצח במקום הרצחה (שם נ''). אחיו (ובן ר' משה) ר' שמעיה היה לו ריב עם בני העיר שאלוניקי ויצא משם והתישב בויניציא והיה אחד מדייני העיר ההיא ומת שם בשנת 1648. ר' יעקב פראנקיס כתב עליו הספר. ר' שמעיה חבר כמה פיוטים ו"מאמר על אנשי ניתנו" על עוגש הרשעים והקדישו לר' יצחק אבובח הצעיר. גם מיוחס אליו פירוש על משלי (ניפ"נירנודי, תולדות גדולי ישראל 323, 352, 358).

ב. מ.

מדינא, חיים חזקיה (בר"ת חח"ם): רב ומחבר ומעריך; נולד בירושלם בשנת 1833, ומת בחברון כ"ד כסלו תרס"ה (1905). בהיותו בן י"ג קבל סמיכה להוראה, והלך לקושטא ונתמנה שם לדיין. בשנת 1866 נקרא להיות רב הכולל בעיר קארס-בצר במדינת קרים ברוסא. בשנת 1889 שב לא"י וישב שנתים בירושלם ואח"כ נתמנה לרב הכולל בחברון, ועמד במשמרתו זאת עד יום מותו. הוא חבר "מכתב לחזקיהו" חרשים ושו"ת (אומיר 1865); "אור לי" שו"ת (שם 1874); "פקעות שדה" (ירושלם 1900); "שדי חמד" פסקים וחדושים ובללים בערכין בסדר א"ב. וכבר יצאו ממנו לאור (דפוס ווארשא) מ"ז חלקים וישנם עוד איזה חלקים בב"י. הספר הזה הוא מאסף חש"ת האחרונים לפי הערבין כדרך שעשה בעל כנסת הגדולה בזמנו לפי סדר הש"ע. אך בעל שדי חמד הוא מאריך יותר מדאי והסדר לא נעשה בפעם אחת כיא במחזורות שונות, והרצף לעמוד על איזה ערך צריך לחזור אחריו בחלקים שונים. ר' ח"ח מדינא היה נכבד מאד בין הישמעאלים אשר חשבוהו לאיש אלהים לפי מראהו הנאות, וזקנו שהיה יורד על פי סדורו והגיע עד ברכיו, וכאשר חובא לקבורה לזהו ביראת הכבוד, ובלילה אח"כ התגנבו לבית הקברות ויחפרו את קברו ורצו לפנותו משם אל חצר בית תפלתם, אך נבעו מעצנותיהם ועדת ישראל בירושלם שלחה משם אנשים לשמור את קברו ימים רבים.

ביבליוגרפא: מאקאלאו, ספר השנה, ווארשא 1900, י"ג.

מדינת הים: השם "מדינה" הוראתו פלך או מגרש העיר: מדינה ומדינה ועיר ועיר (אסתר מ' ב"ח). על עיר המלוכה: שרתי במדינות (איכה א' א'). בעולם המדינה (דניאל ת' ב') היא פרס. ואמרו אחד עירוני ואחד בן המדינה (ב"ר פ"ג) כמו בן כפר. במקדש אבל לא במדינה (עירובין פ"א י"א) בירושלם עיר המקדש ולא חוצה לה. מדינת הים (נימין פ"א א') פירוש חוץ

ל"א כ', כ"ב). והכשימין בלי זהב אצורה וצמיר מבעת עניל וכמו (שם ל"א נ'). בבזח חיו צאן שש מאות אלף וע"ה אלפים, בקר ע"ב אלף, המורים ס"א אלף (שם ל"א ל"ב-ל"ד). כאשר כבשו בני ישראל את ארץ, נבנע נפרד חבר הקיני (מבני מדין) מקין מקני מבני חובר חותן משה וים אהלו עד אלק בצעננים אשר את מדי (שופטים ח' י"א) באהחת נפתלי. יעל אשת חבר היתה לעור לברק בן אבינעם ודבורה בהבוחם את סימא (שם). כארבעים שנה אח"כ התחזקו המדינים ויצרו את ישראל על נבולם עד עזה, ויבואו בארץ יתורה הם ומקניהם וגמליהם כארבה לרוב וישחיתו את הארץ, וירל ישראל מאד מפני מדין (שופטים ו'). או קם מושע לישראל נדעון בן יואש ויאסף אליו את כל בני ישראל מנפתלי אשר ומנשה, אך בעצת מלאך ה' בחר רק שלש מאות איש וילחם עם המדינים עם לפידים אשר שמו בכדים רקים, ותהי מהומה במחנה מדין וחרב איש ברעהו, ויפלו מהמדינים מאה ועשרים אלף איש ושני שרי צבא מדין עורב חאב. גם המית נדעון את זבח וצלמונע שני מלכי מדין, ויקח את השרהגוים אשר בצוארי נמליהם והנטיפות ובגדי הארגמן, מספר נומי הזהב לבד עלה לאלף ושבע מאות. ויכנע מדין לפני בני ישראל ולא יספו לשאת ראשם במשך ארבעים שנה (שם ח'). התשועה הזאת נזכרה בפי משוררי ישראל בכל עת (ישעיה מ' ג', תהלים פ"ג י"ב). שארית הפליטה מהמדינים היו ימים רבים בעלי אהלים ורועי צאן וגמלים. חבקוק הנביא (ג' ד') חזח תחת און אהלי בושן יגונון יריעות און מדין. המדינים כמו העמונים והמאבים התבוללו עם הערביים ולא נודעו עוד עקבותיהם. תלמי (Geography vi. 7) מזכיר מקום בשם מדיאנא בחוף ערב, והוא בקרבת "עין עונא" מול קצות לשון ים סיני שנודע עתה בשם "מערע עיר שועיב" (יתרו).

ביבליוגרפא: S. Munk, Palestine, Sir Richard Burton, The Land of Midian, London 1879. ש"ר

מדינא, משפחה: שם משפחה אשר מוצאה מעיר מדינא בספרד, ומבני המשפחה היו חכמים ורבנים. בראש המשפחה היה ר' שמואל ב"ר משה די מדינא (רש"ם) נולד בשנת 1505 ומת בש"א לוניקי בשנת 1589, והיה פוסק מומחה. רבותיו היו ר' יוסף מאימץ ור' לוי ז' חביב, בין חבריו היו ר' יצחק אררבי, ר' יוסף ז' לב, ור' משה אלמושנינו. הרש"ם היה ש"ר ובהיותו בקושטא למד אצל ר' מנחם די לונזאנו וקוראו רבי (קורא הדורות הוצאת קאסעל מ"ד). מתלמידי הרש"ם הם: ר' אברהם די בומן ור' יוסף אבן עזרא. הרש"ם התוכח עם מרן ר' יוסף קארו בצפת וכתב נגדו אגרת "כתב תוכחה" (ע"י שם הגדולים ערך שמואל). הוא חבר שלשים דרשים בשם "בן שמואל" (מנחוב 1622); חידושים על הש"ס (בב"י); שו"ת ר' חלקים (בס"ח 956 תשובות)

מדרש אלה אוכזה (בית המדרש הוצאת יעלינעק ח"ב);
 7 מדרש אספח; 8 אסתר רבה; 9 ארחות
 חיים לר' אליעזר בן הורקנוס, והוא צואה שצוח
 לבנו קודם מותו (ברכות כ"ח); דפוס קראקא שע"ב;
 נדרש ממנו מה שהביא בעל שבם מוסר לענינו, ובעל
 עמק המלך ראה ממנו כך נדול; 10 מדרש ברכת
 יעקב אבינו (בית המדרש ח"ב); 11 מדרש גדול וגדולה
 (בית המדרש ח"ג); 12 מדרש הגדול (הוצאת שעב'
 מער); 13 מדרש הגלוי מביאו ר' אברהם סבע בצרוד
 המור עה"ת כמה פעמים, וכן מביאו ר"י קארו זקנו
 של מרן הב"י בספרו תולדות יצחק פ' ויחי; 14 מסכת
 נן ערן או פרקי נ"ע; 15 מסכת גיהנום, נדרסו
 בנוסחאות שונות בקובצי בית המדרש; 16 דברי
 הימים של משה; 17 דברים רבה; 18
 דורשי רשומות; 19 מדרש הנדה (הגדה של
 פסח); 20 פרקי היכלות; 21 מדרש הפטרות
 (כ"י, ואולי הוא פסיקתא דר"ב); 22 מדרש הרנינו,
 נזכר ברוקח ובשבלי הלקט ס"ז; 23 מדרש חשבם,
 מזכירין אותו המכריע ותניא ורבינו ירוחם ואבודרהם;
 24 מדרש ויושע, מובא בס' בחי' פ' בשלח והוא על
 שירת משה ויציאת מצרים (קושטא רע"ט); 25 מדרש
 ויכלו, הביאו רש"י (דח"א נ' א') ותוספות (סנהדרין
 נ"ט); 26 מדרש ויסעו, מובא בילקום פ' וישלח; 27
 ספר הזהר; 28 זרובבל (בית המדרש ח"ב) ובעל
 הרוקח חשבו לברייתא; 29 חופת אליהו רבא (הרא"ש
 ברכות פ"א ס"ח); 30 מדרש חיות או אגרת חיות
 והיא מדרש רבות על שה"ש וקהלת ונקרא כן לפי
 שמתחיל בפסוק, "חיות איש מהיר במלאכתו" (פזור
 רע"ט); 31 פרקי חבוט הקבר, העתיקם ר' אליהו די
 ויראש ור' אברהם אזולאי בספרו חסד לאברהם; 32
 ספר חכמה לשלמה המלך, מובא בזהר פ' בלק דף
 קצ"ג; 33 ספרא דחנוך הנקרא בלשון ערבי ארזים
 (קושטא רע"ה), ע"ע חנוך; 34 מדרש לחנוכה (בית
 המדרש ח"א); 35 מדרש מעמי חסידות ויחידות,
 נזכר בסמ"ג עש"ן ס"ב ובתוספות ברכות ל"ה ורא"ש
 ברכות פ"ה ס"י י"ז; 36 ספר היובליים; 37
 מדרש וונה (נדרסו עם סבוב העולם פראג שנ"ח);
 38 ספר היחוד לר' נחמיה בן חנניה ור"י כהן גדול;
 מובא בספר נובלות חכמה דף קצ"ה ע"א ובספר
 עבודת הקדש חלק היחוד פ"ח; 39 מדרש ילמדנו
 (בית המדרש ח"ו); 40 ספר יצירה; 41 מדרש ישעיה,
 נזכר בס' ישועות משיחו לאברבנאל דל"ג ע"ג ובחקרמת
 שלמי הנבירים לר' אברהם הרופא; 42 ספר הישר
 (ע"ע ישר); 43 מדרש כונו, ע"ש הפסוק שמתחיל
 בו ה' בחכמה וגו' כונו שמים בתבונה, ונקרא ג"כ
 ברייתא דמעשה בראשית (פפר"ם תע"ט, בית המדרש
 ח"ב); 44 מדרש בתרי אותיות לר"ע, מובא בשלמי
 הנבירים דף קע"ו; 45 מדרש ל"ב מדות (ע"ע
 מדות); 46 לבנת חספיה, פ"י עה"ת בלשון ארמית

לארץ, מעבר השני של ים הנדול, או שחיו צריכים
 לירד בספינה על הים לבוא שם, ולכן חשבו גם עכו
 כבול ובירי למדינת הים (פסחים קנ"א). שלחו בני
 מדינת הים לר"ג בני אדם הבאים משם לכאן שמו
 יוסף וקורין לו יוחנן וכו' איך יגרשו את נשותיהן (שם
 ל"ד). כלי אכסלגוס הבאים ממדינת הים (זבחים
 צ"ד), בנדים הבאים ממדינת הים חזקתן בקנבוס
 (כלאים פ"ט ז') שלא היה הפשתן מצוי שם (ע"י פ"י
 הרע"ב). ר"י אומר מעשה שהיו באין אגרות ממדינת
 הים לבני כהנים גדולים והיו עליהן חותמות מטיט של
 חז"ל (אהלות סוף פ"ז). הערים הגדולות במדינת הים
 נקראו "ברכי הים". ואמר רבי כשהלכתי לכרכי הים
 היו קורין למכירה בירה (ר"ה כ"ו), קורין לינוקא פתיא
 (סנהדרין ק"י), קורין לקלעיתא בניתא (גדה מ"ה).
 ארם אחד היה זהיר במצות ציצית ושמע שיש זונה
 בכרכי הים וכו' (מנחות מ"ה). ב. מ.

מדע: ע' חכמה

מדרשים: ע' דפוס

מדרשים: ספרים המכילים עניני דרוש בהלכה
 ובפרט באגדה. ע"ד תוראת הדרוש והתפתחותו ועל
 הדרשנים ע"ע דרוש, ופה יבואו הספרים השונים
 בספרות הדרשות. גם ראשי הספרים האלה יבואו
 בערכין מיוחדים (אלה אשר אותיות הספר מפורחת פה),
 ומדרשי רבות יבואו בערכי הספרים, כמו בראשית
 רבה, שמות רבה, איכה רבה וכו'. כל המדרשים
 נוכל לחלק לשבע מערכות: א' מדרשי הלכות בזמן
 התנאים, כמו מכילתא (שמות), ספרא (תורת
 כהנים וקרא), ספרי (במדבר ודברים), פרקי
 אבות; ב' מדרשי אגדות על התורה, כמו מדרש
 רבות ועל המגילות; ג' מדרשים על נביאים כמו מדרש
 שמואל, מדרש משלי, מדרש תהלים, מדרש ישעיה.
 מדרש יונה, ומדרש איוב; ד' דרשות שלמות, כמו
 פסיקתא רבתי, פסיקתא דרב כהנא, תנחומא
 ילמדנו, אגרת בראשית, מדרש וזהיר; ה' מדרשים
 על עניני משיח עה"ב קבלה וסודות, כמו פרקי דר'
 אליעזר, סדר אליהו רבה וזוטא, ספר
 היכלות, בהיר, זהר; ו' ילקוטים, כמו ילקוט
 שמעוני, ילקוט המכיר, ומדרש הנדול; ז' מדרשים
 קטנים, הרבה מדרשים אבדו במשך הזמן ומובאים
 מהם מאמרים בספרי ראשונים ויש שמזכירים רק שם
 המדרשים. ר' אליעזר מגרמיוא בעל הרוקח מביא
 מאמרים ממדרשים רבים שאינם בנמצא אצלנו, וגם
 ר' מנחם די לונזאנו מזמן האחרון מזכיר מדרשים שלא
 נודעו לנו.

[מדרשים שונים] אלה הם קצת שמות המדרשים
 בסדר א"ב: 1 אבא גוריון; 2 אבביר; 3 מדרש
 אנדתא; 4 מדרש אנד נדרסו בספר שתי הירות
 לר' מנחם לונזאנו; 5 אותיות דר' עקיבא 6

82 פרקי ר"א הגדול; 83 פרקי ר' יוסי מובא ברוקח סי' ש"ב; 84 פרקי בן עזאי חזקוני רש"י ברכות כ"ב. ותוספות ערובין נ"ג: ר"ח משי"ר; 85 ספר ציוני; 86 מדרש הקצר הביאו ר"ש אלקבץ בספרו מנות חלוי; 87 מדרש רבה או רבות; 88 מדרש רות והוא מדרש הנעלם על רות (וינציא ש"ו); 89 רעיא מהימנא (ע"ע זחר); 90 מדרש חרפאות לאסף ויחזקאל חירחוני כ"י (ע"י אוצר הספרים 549); 91 שבעה חיבולות מובא ברקנמי פ' יתרו והוא חיבולות זמא (נרפס בס' ארזי לבנון); 92 מדרש שוחר טוב והוא מדרש תהלים שהו"ל באבער; 93 מדרש שלשה דברים, מובא בתוס' ברכות ח'; ד"ח ישרים וע"י י"ו. ר"ח לעלוך; 94 מדרש שיר השירים (וינציא שני); 95 מדרש שמואל או אנדנא דשמואל, מובא ברש"י בראשית ל"ו ש"א, ב' ל', דהיי"א נ'; 96 ספר תנין; 97 מדרש תרשא מיוחס לר' פינחס בן יאיר (בית המדרש ה"ג); מדרש תהלים, הוא שוחר טוב; 98 מדרש תלפיות לר' אליהו חכרן דין מאימיר לקוטס ממדרשים (אזמיר תצ"ו); 99 מדרש תמורה, נ' פרקים לר' ישמעאל ור' עקיבא נרפס בסוף שם הגדולים ה"ב ובית המדרש ה"א; תנא דבי אליהו, הוא סדר אליהו רבא חומא; 100 מדרש תנחומא; תקוני זחר, ע"ע זחר.

[מדרשים קטנים] ממדרשים קטנים נאספו לרוב בלקוטס שונים. המובהר שבהם הוא בית המדרש ששה חלקים שהו"ל יעלינעק (לייפציג 1883—ויון 1878) עם הקדמות בלשון אשכנזית בראש כל חלק. ר' חיים הורוויץ הו"ל אנדנא אנדנא (ברלין 1881), גם בית עקד אנדנא ב"ח (פפד"מ 1881), כבוד חופה (שם 1888), ותוספתא עתיקתא ח"ח (שם 90—1889). ש"א וערמתיי מער הו"ל בתי מדרשות ד"ת (ירושלם 97—1893), גם לקט מדרשים (שם 1903). דר' אליעזר גרינהוט הו"ל ספר חלקות ששה חלקים (שם 1898—1903). ע"ע ברייתא; דרוש.

ביבליוגרפיה: רב פעלים לר' אברהם בן הנריא ווארשא 1894; צונץ ג"פ; הקדמות יעלינעק לבתמיר. א.

מה יפית: זמר ממירות ליל שבת שמזמרים על השלח בין מאכל דגים למאכל בשר. לומר חזו יש ננן מיוחד ישן נשן שעבר ונעים לאון חשומע, מספרים כי אדוני ארץ פולין בעלי אחוזה ונכסים חסונים „פריצים“ היו אוהבים לשמוע חומר חזו מפ' „יהודי החצר“ שחיו חוכרים ומוכרים וקונים בשבילם ועושים כל צרכיהם, ויחי כמובן לב חפריץ תפולני ויאמר ליהודי החצר שלו „שירה לי מה יפית!“ והיהודי הכפוף לאדוניו חפריץ וסר למשכעתו שר וזמר לפניו בעל כרחו במסבת חוג משפחת חפריץ וידידיו ויחי היהודי לחצוק בעיניהם. והוא מעין שאלונו שובנו דברי שיר (תהלים קל"ז ג') על נחרות בבל. ולכן כאשר חפצים

ע"ר הקבלה כמו חזרה, ומביאו החזקוני בס' שתי ידות פ' חיי שרה, ובס' עבודת הקדש לבן גבאי חלק התכלית פ"י; 47 מדרש לעולם (בית המדרש ה"ג); 48 מדרש מנילית בית חשמונאים (הלכות נדולות הלכת סופרים); 49 מנילית חסידים או משנה חסידים מובא בספר ראשית חכמה שער ענוה פ"ד ועוד; 50 מנילית יוחסין (ע"ע מנילח); 51 מדרש מ"מ מדות; 52 מדרש מי השלח, נזכר בספר איומה כנגדנלות; 53 מכילתא; 54 ספר המלכות שמסר ריאל המלאך לאדם הראשון מובא בספר תאמונות לרש"מ שער ג' פ"ג; 55 מדרש מלחמות המשיח (בית המדרש ה"ו); 56 מעין חכמה מעיני עלית משה למדום ומה שאירע לו שם נרפס בס' ארזי הלבנון וינציא שס"א; 57 מעשה בראשית ומעשה מרכבה (ע"י רש"י חנינה י"ג); 58 מעשה ריב"ל (בית תלמוד ה"ב); 59 מעשה תורה, נרפס עם ס' בן סירא והוא מעין חופת אליהו הנרפס בס' ראשית חכמה וע"י כל בו ס' ק"ח; 60 מפתח שלמה, על חשבעת השדים והשמן ומבע אילנות ועשבים וכו' (סה"ד בשם שלשלת חקבלה); 61 מראות הצובאות, מובא בעבודת הקדש פכ"ד; 62 מדרש משה רבנו, נזכר בתוספות ב"ק פ"ב. וברוקח וילקוט, ואולי הוא דהיי"ל של משה או פטירת משה; 63 אנדנא משיח (בית המדרש ה"ג); 64 מדרש משלי או אנדנא משלי, ובמעות יקראו לו המדפיסים שוחר טוב, יען כי בדפוס וינציא נרפס ביחד עם מדרש תהלים המכונה באמת שוחר טוב ע"ש תחלתו שוחר טוב יבקש רצון (ע"י הקדמת באבער לחוצות המדרש חזו); 65 נימוקי רב נתמן, מובא בספר כפתור ופרח לר' יצחק חכרן פרחי (חבר ספרו בשנת 1322); מדרש הנעלם (ע"ע זחר); 66 סדר אליהו רבא וסדר אליהו זומא (הוא תנא דבי אליהו); 67 סדר עולם רבא חומא; 68 סדר חעבור ונקרא ג"כ ברייתא דשמואל מובא ברש"י לישעיה מ' י"ג ובס' ריאל דף י"ת ע"ב; 69 ספרא הוא תורת כהנים ליקרא; 70 ספרא דר' ברוספרא, מובא בתקוני הזוהר על פסוק זה ספר תולדות אדם, ובזוהר מובא ספרא דרב המנונא סבא ועוד; 71 ספרא דצינונותא מיוחס ליעקב אבינו הובא בזוהר סוף פ' תרומה; 72 ספר י על במדבר ודברים; 73 מדרש עזרא, נזכר בחקדמת ר' חס' יחיא לס' יוסיפון; 74 מדרש עשרת הדברות (פירארא ש"ד ובית המדרש ה"א); 75 מדרש עשרת מלכים שמלכו מסוף העולם ועד סופו: נמרוד יוסף שלמה אחאב נבוכדנצר בורש אלכסנדר מקדון משיח בן דוד והקב"ה הוא ראשון והוא אחרון (נרפס בבית עקד האגדות ה"א, פפד"מ תרמ"ב); 76 מדרש פטירת אחרן (בית המדרש ה"א); 77 מדרש פטירת משה רבנו (שם ה"א); 78 מדרש פליאה או ספר הפליאה והוא חלק מספר הקנה (קאריץ תקמ"ד); 79 מדרש פנים אחרים (ע"ע ספרי); 80 פסיקתא רבתי; 81 פסיקתא דרב כהנא;

המואבי (דחייא י"א מ"ו). שלמה לקח לו גם נשים מואביות (מ"א י"א א'). אבל אחר מות שלמה פשע מואב בישראל ועד זמן עמרי לא היו כפופים למלכי ישראל. בימים הרעים שהיו לישראל בימי יהואחז בן יהוא לחצו אותם גם המואבים ופשטו בא"י עד שמרן. בימי יואש מלך יהודה חיה שלום בין יהודה ומואב. ויהחבר בן שמריה המואבית (דחייב כ"ד כ"ו) היה שר בחצר יואש, ואח"כ היה הוא בין הקושרים עליו אשר הרגוהו. בימי עזיהו היה מואב תחת יד יהודה. שנאה עזה היתה אז, ואפשר שגם בכל חיימים. בין מואב ואדום, עד שהמואבים שרפו עצמות מלך אדום לשיר (עמוס ב' א'). סנהריב לפני בואו ליהודה הכה את מואב וחלכו רבים מהם בגולה אשורה. בימי מלכי יהודה האחרונים היו המואבים רגילים לחרף את ישראל ואלהיו ולכן נענשו בגלות קודם שנגלו ישראל. הנביא חזה בזה נקמת ה': זאת להם תחת גאונים כי חרפו ויגדלו על עם ה' צבאות ולא הכירו את גדולת ישראל (צפניה ב' י'); 'ען אמר מואב וישעיר הנח ככל הנוים בית יהודה לכן הנני פותח את כתף מואב וגו' ובמואב אעשה שפטים וידעו כי אני ה' (יהזקאל כ"ה ח'). נכחד נצר כבש את מואב והחרב עריהם, ואח"כ עזרו לכובשיהם להחריב גם את יהודה. בראשית ימי הבית השני התחתנו היהודים עם המואביות ועזרא ונחמיה צוו עליהם לגרשן (עזרא ט' א', נחמיה י"ג כ"ג), בימי יהודה המכבי ישבו יהודים רבים בארץ מואב והם לחצו אותם ויענום באכזריות, ע"כ הלך יהודה שמה עם שמונת אלפים אנשי חיל והכה את מואב מכה רבה ואת היהודים הוליד עמו ליהודה (א' חשמונאים ה' כ"ה-ל"ד). אלכסנדר בן הורקנוס חחרים לגמרי את מואב (יוסיפוס קדמוניות ס"ח ד' י"ג). ומן חזמן החוא אבר זכרם בי נתפזרו והתבוללו בין יתר העמים. [רשימות מסופרי העמים] בספר הששי מחספריס המיוחסים לחסופר הכנעני סנהיניאמון מסופר מלחמה אחת שחיתה בין בני ישראל שישבו בעבר הירדן ובין בני מואב. השמרונים (כן שמם אצלו להבדילם מבני ישראל שבארץ ישראל. האשכול ח"ה 174-184) חורשו את ארצות מואב עמלק וחבשן, ויהי להם שם עדרים רבים, ויחמדו יושבי חבשן את עדריהם ויתחברו עם המואבים לגרש את השמרונים ולשלול את מקניהם, ויתנו סימן, כאשר ישלחו השמרונים היושבים בבשן גזרד לפשוט בגבול הארץ, אז ישליכו אנשי חבשן בפיסי עץ בירדן לאות כי השמרונים נתקו ממקומם, ואז יפלו המואבים עליהם. ויהי כאשר יצאו השמרונים מן חבשן והמואבים ראו את בפיסי עץ צפים על פני הירדן וימחרו לעזרת אנשי הבשן ויחרטו את השמרונים ויקחו מהם שלל רב בבקר ובצאן. כאשר שמעו השמרונים היושבים בארץ מואב את צרת אחיהם ויחתו גם הם ויפנו עורף בתחלה, אך אח"כ שבו ויכו את מואב עד תומם. רק את ארץ חבשן לא יכלו

היהודים לתאר יהודי אשר על הנלח עמוס עליו חזק מוכרח לחנוף את הנצרים קוראים לו "יהודי בעל מה יפית" ("מה יפית יוד") והוא שם נגאי. ואפני המעם חזק אפשר שהחפידים האחרונים אשר מנחם למר זמירות בשבת בעת האבילה ימאנו למר שיר מה יפית. וקוראים את האיש הכנען מה יפית "מתננד סר", ר"ל שאין לו ניצוץ של התלחבות קדושה.

צ. ה. נ.

מהלך הישן והחדש: ע' עברית מהר"ל: ע' מולין

מואב: שם עם רעני צאן יוצאי ירך מואב בן לום מבתו הכנוריה (בראשית י"ט ל"ז) ועל שמו נקראה הארץ אשר חתישבו שם במזרח ים המלח ועל שפת הירדן השמאלית בערבות יריחו ובארץ המישור אשר בין נחל ארנן ובין נחל יבוק. במקום שישבו שם לפני האמים הענקים ממשפחת הרפאים (דברים ב' י') ונקרא אז שוה קריתים (בראשית י"ד ה'). עיר ממלכת מואב היתה קרחא היא עיר חרשת ונקראת כעז קירק. לראשונה משלו עליהם הזקנים שנקראו "האילים" (שמות מ"ז מ"ז, במדבר כ"ב ז') שהלכו בראש העדרים. מספור לום ובנותיו וגם מה שכתוב על בנות מואב (במדבר כ"ה) נראה שהיו שמוי זימה, ובעלי נאווה (ישעיה מ"ז י', ירמיה מ"ח כ"ה). שם אלהיהם היה ב מו ש. והביאו לו קרבן את בכוריהם (מ"ב ג' כ"ז), ויעבדו את הבעל ואת בעל פעור (במדבר כ"ב מ"א, כ"ג כ"ה) והיו אחבי קסמים (שם כ"ב ז'). מלכם הראשון היה המלך אשר נלחם בסיוחן מלך האמורי (שם כ"ו) ומלך סיוחן בבש את חצי הצפוני של ארץ מואב. את המישור מנחל ארנן עד חשבון ועד הירדן, ואח"כ באה המדינה הזאת בנחלת שבט ראובן, ומלך מואב חשני בלק בן צפור לא יכול להורישם, אבל לחצו אותם והרבה פעמים היו מלחמות בין ישראל ובין מואב. אחרי מות יהושע גברה יד מואב ולקחו חלק ארצם אשר ביד הראובנים וגם את הגלעד, ועברו הירדן וכבשו חלק מנחלת בנימין, ויריחו היתה עיר בירת מואב ושם משל עגלון על בני לום ועל בני ישראל היושבים שם שמונה עשרה שנה. עד אשר קם השופט אחר ויהרג את עגלון והציל את ישראל מיד מואב. כנראה נכנעה ארץ מואב אח"כ מפני בני ישראל כי היהודים חתישבו בארצם כמו אלימלך ומשפחתו (רות א' א'), ושחרם הימיני (דחייא ח' ה') ויוקים ואנשי כובא ויואש ושרף אשר בעלו למואב (שם ד' כ"ב). בעת ששפט יפתח את ישראל נראה שהיה מואב נכנע תחת בני עמון אתיהם (שופטים י"א), וגם דוד שחפיקר אבותיו ביד מלך מואב שלח להודות בעד החסד הזה למלך בני עמון (ש"ב י' ב') וכאשר כבש דוד את ארצם לא חזיר הכתוב רק את מלך בני עמון. אחר כבישת מואב ישבו לבמה תחת ממשלות מלכי ישראל, ולרוד היה גבור חיל ושמו יתמה

"מוראד" שתוא לצמתי ומחו באלקת לדרומו ויורד מערכה עד שנופל בירון כמעט בחצי הדרך בין ים כנרת וים המלח מול שכם, והוא חית הנגבול בין ישראל ובני עמון (במדבר כ"א ב"ד). נחל זרד הוא הנקרא "ואדי-אבני-חאמר" לצפון עיר מואב ולדרום ארנון ונופל ג"כ בים המלח. נחל הערבים נזכר בישעיה (מ"ז ו') וכעת נקרא "ואדי צמצאף" ושפך לים המלח לצפון אל קירס, ונקרא כן מפני שגדלים על צדיו ערבי נחל שנקראים אל צמצאף, ומכונה ג"כ ים הערבה (דברים ד' מ"ט). מי נמרון (ישעיה מ"ז ו') כנראה הוא נחל קמן שירד לנחל ערבים, וכן מי דמון (שם). מי יעזר (ירמיה מ"ח ל"ב), כעת קבוץ מים קמן ונקרא בערבית "עין האצור" אצל חרבות העיר יעזר, ואולי בימי קדם היה שם בריכה ונקרא ים ע"ד ים שלמה (מ"א ו' מ"ד).

[הרים וגבעות שפלה ומדבר] הר נבו (דברים ל"ד א') היה בצד מזרחית מערבות מואב מול יריחו. גיא אשר בשדה מואב ראש הפסגה (במדבר כ"א כ'). במות בעל, הר גבוה אצל חמקום, "במות" (שם כ"ב מ"א) שהיה בראש צורים וגבעות (שם כ"ג ח'). שדה צופים אשר על ראש הפסגה (שם כ"ג י"ד). ראש הפעור, הנשקף על פני הישימון (שם כ"ג כ"ח) ושם בית האליל פעור הנקרא "בית פעור" בני בארץ מואב (דברים ל"ד ו') ושם נקבר משה רבנו. סלע, מקום סלעים (ירמיה מ"ח כ"ח). ואפשר ששם חיתה העיר סלע של מואב (ישעיה מ"ז א'). להגלי ההרים על שפה הירדן היתה ארץ מישור (ירמיה מ"ח כ"א). שדה מואב, במקום שהכת המלך האדומי חרד בן ברד את המדינים (בראשית ל"ו ל"ח), ובתוך השדה עמד הר גבוה הוא "גיא" הנשקף על פני הישימון (במדבר כ"א כ'). ערבות מואב (במדבר ל"א י"ב). עיי העברים, במדבר אשר על פני מואב ממזרח חשמש (שם כ"א י"א). מדבר מואב (דברים כ' ח').

[ערים] העיר אנלים (ישעיה מ"ז ח'), כנראה חיתה בנויה על שפה מעינות או אנלי מים, והיא כעת כפר קמן הנקרא אנלא, שלש שעות רחוק מסלע. אלעלא או אלעלה (במדבר ל"ב ל"א) חיתה בארץ פוריה וטובה למקנה (שם ל"ב נ') בארץ סיחון, ובני ראובן בנו אותה מחדש (שם ל"ז). אח"כ שבח למואב וישעיה ניבא על ספלתה (ישעיה מ"ז ד'). כנראה חיתה בנויה על מעלה גבוה בשמח אל-על וגם בערבית קוראים עתה החרבות איל-על. החוקרים זיצין וברוקהארד מצאו חרבות העיר על גבעה קטנה ושארית חומה יפה ושם ברכות רבות. ארנון, היא עיר על נחל ארנון, ונזכרה במשא ירמיה (מ"ח כ') ונזכרת במעבת מישע (שורה 26), ונזכרת סתם, "העיר אשר בנחל" (דברים כ' ל"ו, יחזקע י"ג מ"ז). בית נמול (ירמיה שם). בית חר, עיר מבצר וגדרות צאן שכנו בני נד בחלקם (במדבר ל"ב ל"ו). ולפי איזכורים היתה דחוקת חמשה מילין מבית

לשוב להוריש וישבו על יד הירדן. אח"כ הורישו השמרונים גם את מלכי הקרנים (עשחרות קרנים בבשן). וילכו את ארץ החר, אך לא יכלו להוריש את יושבי העמק אשר על הים כנרת. אולם חכמי המחקר מסתפקים באמיתות הספור הזה. ואפשר שהיתה המלחמה בימי השופטים. גם נמצא מעט מדברי ימי מואב בכתבי מלכי אשור, וכנראה מאגרות תל אל אמרנא היו המואבים לפני זמן משה נבנע למצרים, וכאשר רפתה ידם הקימו להם מלכים. במעבת מישע מלך מואב נזכר כי עמרי מלך ישראל לחץ את מואב ימים רבים וילכד את העיר מידבא והיתה בידו ארבעים שנה (פלוגיל בספרו "בראנאלאגיע דער ביבעל" הראה כי רק עשרים שנה היו כי המואבים חשבו ששה חדשים לשנה המימה). אך מישע גבר עליו ולקח ממנו את מידבא וגם עמרות ויהרונ את יושביה מבני ישראל ורכים מהם הולך בשביה וחושב מואבים תחתיהם. גם לכד את נבי ואת יהץ, ובנה במות ובנינים גדולים בעיר ממלכתו קרחו. גם בנה את הערים ערוער, בית במות, בצר, בית דבלתים, בית בעל מעון וקרייתים, ובנה נשר על נחל ארנון, ונתן פקודה לכל המואבים כי יהפוך איש איש באר בחצרו (עיי מ"ב ג' ד'). מואב נלכדה ע"י סנהריב מלך אשור, ובניו אסרחון ואסרנפיל מזכירים כי מלך מואב ושמו מצוד הביא להם מנחה.

יש-גב

מואב, כתבת: ע' מישע

מואב, ארץ: ארץ מואב תתחלק לשני חלקים: החלק האחד שנכבש ע"י סיחון ממלך מואב הראשון, ואח"כ כבשוהו בני ישראל ויהי לנחלת בני ראובן וגר, ובימי מישע מלך מואב כבשוהו המואבים, והוא הנקרא "עבר הירדן". החלק השני לא לקחו בני ישראל מתחלה, וספחוהו בימי דוד ושלמה והחזיקו בו מלכי ישראל עמרי ואחאב. אח"כ פרקו המואבים מעליהם את עול ישראל. לפי דברי יוסיפוס דומה החלק הראשון לחצי אי בין שני הנחלים יבוק וארנון צפונית ודרומית וחירון מצד המערב (קדמוניות סדר ד' פ"ח), והחלק השני דומה אליו במקצת. המדבר הוא במזרחו וחלק בני עמון מצד הצפון, נחל ארנון וים המלח מן המערב, וארץ אדום היא מצד הדרום.

[הנחלים] הנחל חיתור גדול הוא ארנון (בלשון ערבית, "איל מואב"). יוצא אצל המבצר קאמראני למזרח עיר קירק (קיר מואב) כמחלף יום וחצי, והוא מפסיק בין מחוז באליקת ובין מחוז קירק, ונופל בים המלח למזרח חברון. בתורה נזכר כמפסיק בין גבול האמורי ומואב (במדבר כ"א י"ג) וכנראה נשפכו לתוכו מעינות מים או אשר נחלים קטנים (שם י"ד-מ"ו). על יד הנחל חיו ערים רבות (דברים כ' ל"ו). הנהד יבוק ("אל זקקה") יוצא מחרי חורן ומפסיק בין מחוז

נמרה והורדים המלך בנה אותה בשם ליחיאם (קדמוניות ס"ה פ"ב). בית הישימות על שפת הירדן אצל אבל השימים (במדבר ל"ג מ"ט), ובתלמוד נזכר שראה אותה רבנ"ה והיא שלש פרסאות (יומא ע"ח:) או שלש פרסה על שלש פרסה (עירובין נ"ח:). והיא בחלק ראובן (יהושע י"ג כ'). בית העברה נזכרת בבבית החרשה (יוחנן א' כ"ח) כעיר עומדת מעבר לירדן. בית נמרה או בשם נמ"ה פחם (במדבר ל"ב ג', ל"ג ל"ד) שכנו בני נר, ונקראת כן ע"ש שחיו מצוים נמרים בסביבות העיר. אצלה היה גחל קטן בשם "מינמרים" (ישעיה מ"ז ר', ירמיה מ"ח ל"ד). הגחל הזה נקרא גם היום בשם ואדי-נימרי, ויורד בירדן מול ירדו. במשנה נזכר כי שם היו מנחנים שונים בדיני פאה (פאה פ"ד ה'). הירוגימוס בביאורו עז"ת כתב שהיה שם עיר נודעת בשם "נאבריס". ובעל כפתור ופרח כתב שבימיו היו קוראים אותה נמרא. בית מען, שכנו בני ראובן ומלפנים היתה נקראת בעל מען ע"ש אליל העיר (במדבר ל"ב ל"ח). ירמיה (שם) קורא אותה בשמה בעל מען. מישע כבש אותה ויבנה מחדש (מצבתו שורה 30). החוקר בוקהארדט מצא במרחק שלשה רביעי שעה מחשבון "חורבות עיר מאיך" וחורוגימוס כתב שבימיו היה במקום הזה כפר, "בעל מאום" במחוז חשבון. באר, או באר אלים (ישעיה מ"ז ח'). אצל ער ונשען לנבול מואב, היא תבאר אשר שרו עליה ישראל (במדבר כ"א ב'—ד'). בען (שם ל"ב ג') אולי היא עיר אחת עם מען, בית מען. בצר, שחיתה עיר המקלט בעבר הירדן בנחלת ראובן (דברים ד' מ"ג). מישע מלך מואב לקח אותה מיד ישראל (מצבתו שורה 27). העיר הזאת היתה אצל מדבר הנקרא על שמה מדבר בצר. יהודה המכבי ואחיו יוחנן צרו עליה ואח"כ הציחו אותה באש, וכבשו את המבצר (א' חשמונאים ח' כ"ה—ל"ג). בצרה (ירמיה מ"ח כ"ד), יהודה המכבי הודיע לאנשי נבו שיהוריים רבים היו שבוים וכלואים שם (א' חשמונאים ח' כ"ד), ואחרי שכבש עיר בצר המצודה הלך גם על בצרה וילכדה (שם ל"ד). והיא היתה בגלעד כנראה שם, ואין להחליפה בבצרה אשר בארדום (ע"ע). החוקר בוקהארדט מצא חרבות העיר בשפלה רחוק כמיל אחד מארנן (דף 372). דימון, עיר יושבת על שפת נחל קטן הנקרא מי דימון (ישעיה מ"ז כ"ב) ואין לחשובה עם דיבן, שהיה בארץ ציה שחפרים שם המים (ירמיה מ"ח י"ח). כנראה היא העיר מדימן—מי דימן לפי הכתיבה המואבית (שם ב'). חולק, עיר במישור (שם כ"א). חורונים, עיר במורד החר (שם ב'). כנראה היתה אצל העיר נבעה שנקראת "מעלה הלוחות" (שם) או מעלת הלוחית (ישעיה מ"ז ח'). ומישע כבש אותה. חשבונו (ע"ע). ינבה, עיר שכנו בני נר (במדבר ל"ב ל"ח). היצה, או יהץ (ישעיה מ"ז ד') עיר נבול סיחון מלך האמורי ושם היתה מפלתו שלמה לפני בני ישראל (במדבר כ"א ב"ג). והיא היתה בעיר הקיצונה

בצפון מול חשבון העיר הקיצונה בדרום, ובמפלג מואב נשמע ועקתם כן הקצה אל הקצה (ישעיה מ"ז ד'). במצבת מישע כתוב, "ומלך ישראל בנה יהץ בתלחמובי וישב בה. ויגרשהו כמוש, ואקח ממואב מאתים איש כל ראשי העם ואוליכום ביחץ ואנכשנר" (מצבתו שורות 18—20). איזיביוס כתב שהיה בין מידבא ודיבן (Palestine 74). כעת נמצא כפר קטן בשם יאנאצה בפי הערביים. יעזר, העיר האחרונה שכבשו בני ישראל מיד האמורים אחרי שהכו את סיחון מלכם (במדבר כ"א ל"ב). בני נר בנו העיר מחדש (שם ל"ב ל"ח). אצל העיר היה גחל קטן הנקרא ער חיום עין האציר, ויורד לנחל נמרה ונקרא ים יעזר (ירמיה מ"ח ל"ב). איזיביוס כתב שהיה 15 מיל לצפון חשבון, ובימי בעל הרב אשתרי הפרחי היתה עומדת על תלה (כרם). הנוסע ויצן מצא במקום ההוא חרבות עיר הנקראים בפי הערביים "ור", ונחל קטן אצל החרבות (צד 429). כרמל (ישעיה מ"ז, ירמיה מ"ח ל"ג) ואי אפשר לברר אם הוא שם עיר או שם מקום. מופעת או מיפעת, בחלק ראובן (יהושע י"ג י"ז, ירמיה מ"ח כ"א). מידבא (ע"ע). נבו, לרגל חר נבו (דברים ל"ד א') על פני יריחו מעבר הירדן. בני ראובן בנו העיר (במדבר ל"ב ל"ח). בעיר הזאת היו במוח לאליל כמוש (ישעיה מ"ז ב'). ירמיה מזכיר העיר הזאת בין ערי מואב (מ"ח י"ט). גם אותה כבש מישע (מצבתו שורות 14—18). השם נבו הוראהו כוכב אצל הכשדים והיה אליל המואבים. נופת, בקרבת העיר מידבא (במדבר כ"א ל'). או נובח ע"ש לוכדה נובח משבט מנשה, ולפנים שמח קנת (שם ל"ב מ"ב), והיתה העיר היותר דרומית מאחוזות חצי שבט המנשי שבבעבר הירדן. עמרת, בקרבת דיבן (שם ל"ב ג') ובני נר בנו אותה מחדש (שם ל"ב ל"ד). ועתה נמצא שם כפר קטן בשם עמרוח (עמרוס). עמרות שופן, בקרבת העיר יעזר ובני נר בנו אותה (שם ל"ב ל"ד). ער, כמו עיר, עיר מואב והיא בגלעד מואב ובני ישראל צוו ללכתי עבור שם (דברים כ' א') ועמדה על צד משפך נחלים (במדבר ל"א מ"ז). חרבות העיר הזאת הם במרחק שש שעות לצפון קירק (קיר מואב) ומשערים שהיא הנקראת ג"כ רבת מואב (תבואות הארץ 116) ושם זה לא חובא בכח"ק. ערער, התחברות שתי ערים—עיר-עיר, כי המואבים היו קוראים עריהם ג"כ בלשון זוני, קיר קריות וקריתים. תורון וחורונים. והיא נקראת ערער אשר על נחל ארנן (דברים ב' ל"ד) כדי להבדילה מערים אחרות בשם הזה במקומות אחרים (יהושע י"ג כ"ח, ש"א ל' כ"ח). ישעיה י"ז ב'), ובני נר בנו את העיר הזאת (במדבר ל"ב ל"ח). שם הכה יפתח את בני עמון (שופטים י"א י"ג). הנוסע בוקהארדט ישער שהיתה במקום שצודע כעת בשם חרבת עיר אראייר אצל נחל ארנן. פסגת על שפך מים וע"כ נקראת אשדות הפסגה, ומקומה אצל ים המלח (דברים ג' י"ח). והיא בנחלת ראובן בין בית הישימות ובית

סימני ברכות והודאות לשבך הנחל וכו' ואמר רב פפא חילכך נימרינהו לכולהו (בבבא מ"ז). תחיתם ברוך אל הודאות לא נמצא בנכרא וגם איננה בנוסח דב עמרם נאן (וכם נאמר ולא הכלמתנו ה' אלהינו לא עזבתנו ולא הסתרת פניך ממנו) ולא בחרטבים או סמ"ע עשין י"ט, ולקוחה מירושלמי (ברכות פ"א ז') וגם שם כמה מורים מבמה דבנן ותחיתם בא"י אל ההודאות, ר' יסא כר סליק להכא חמתין נחנין ומלחשין, אמר לן מהו דין לחישה? מורים אנחנו לך אדון כל תבריות וכו' (שם דף מ' ע"ב). גם הנהגים הראשונים חיומחילים ברכותיהם על הכוס ועל חפת ועל חמון במורים מורים (Didache ix. 1-5), ואפשר שכווננו לחל לשותף רשות חאב עם חבן, ולכן היה אסור לבני ישראל לומר מורים מורים ושליח צבור האומר כן משחקין אותו (מגילה פ"ד י"א).

א. מ"ש

מוֹדִינָא: עיר ומחוז באימליא החיבונית. יהודים ישבו במחוז מודינא במאה ה"א, אך לא נזכר רשומם מעיר מודינא קודם שנת 1450, מהם היו מלויים וסוחרים בשמרות חמדינה. במאה ה"י נתרבה שם מספר היהודים, ובמשך שלש מאות שנה היה ישובם ניכר בחשיבות ובעשירות, רובם היו בעלי קבלה והנהיגו לעמוד בבקר חשכם ולומר סליחות ויסרו החברה "שומרים לבקר". היהודים השיגו שיווי זכויות בשנת 1861 כאשר נספחה העיר לממלכת אימליא. בין הרבנים והחכמים במודינא היו: במאה ה"ט: ר' שמואל מודינא ששאל מ"ר קולון (ש"ת ס' קכ"ה). במאה ה"י: ר' נרשון ב"ר משה, ר' אברהם ב"ר דניאל מודינא (1543) מחבר פיוטים רבים, ר' ברוך אברהם דא שפולמו ב"ר פתוחה (1584). במאה ה"ז: ר' נרשון ב"ר ישראל קיצנין, ר' מנחם ב"ר אלחנן קאסיס, ר' אברהם רווינו ב"ר מיכאל רפאל, ור' אברהם יוסף שלמה נראציאנו (1685). ר' אהרן ברכיה מודינא בעל מעבר יבוק, ר' אברהם ירדיה ב"ר מנחם באזיליאח. במאה ה"ח: ר' יהודה מצליח פדובה (1728), ר' מנשה יהושע פדובה, ר' יעקב חיים ב"ר ראובן יתייא, ר' אברהם חי ב"ר מנחם נראסיני, ר' אברהם ויטא, ר' משה אליהו ב"ר שלמה ירדיה (מת בשנת 1849), ר' אפרים ב"ר יוסף גאליקו. במאה ה"ט: ר' אלישע מאיר פאדובאני, ר' משה עהרענרייך, ר' שלמה יונת. ר' יוסף קמיע. בשנת 1845 חתל קיסאר רוויני ממדינא לחי'ל המאסף הראשון לספרות היהודית באימליא בשם Rivista Israelitica ונרשם בעיר פארמא. ובשנת 1900 חז'ל קארלו קוניגליא עתון חדשי בשם L' Idea Zionista (הרעיון הציוני) בעיר מודינא. מספר היהודים במודינא עולה לאלף ומאתים מן ס"ה אלף תושבים.

ב. מ.

מוֹדִינָא, אהרן ברכיה (ב"ר משה ב"ר נחמיה): בעל מקובל ומתברר ס' "מעבר יבוק"; נולד

מעור (יהושע י"ג כ'). צוער אצל תורנים (יבציה מ"ו ה'). צרת השחר, נזכרה בין ערי הראובני (שם) בהר העמק. קדמות, אצל חמדבר ת"ש העיר נקרא "מדבר קדמות" (דברים ב' כ'), והיא בנהלת ראובן (יהושע י"ג י"ח). קיר מואב, כזו קרית מואב (יבציה מ"ו א'), ומישע כבש אותה (מצבתו שורות 11-12). היא חיתה עיר בצורה וצלהאדון כבשה בשנת 1183, ועתה עומד שם בפר קמן בשם קירק, וכן נקרא המחוז הווא. קיר חרשת, העיר חיותר רומית במואב החילות יהורם מלך ישראל ויהושפט מלך יהודה ומלך אדום כבשוהו (מ"ב נ' ב"ה), והנביאים נבאו על מפלתה (ישעיה מ"ז ז', ירמיה מ"ח ל"ז). קרית יערים, (יהושע מ' י"ז, ירמיה כ"ו כ'). מישע חמלך כבשה וקוראה חמות היערים (מצבתו שורה 21). קרית הצות, בראש צורים ונבעות (במדבר כ"ג מ'), ושם חזסין בלק את בלעם לקלל את ישראל (שם כ"ב ל"ט), והנביא קירא איהו הצות (ישעיה מ"ז ג'). קריות, והיו לה מבצרות (ירמיה מ"ח מ"א) ונבנתה ע"י מישע (מצבתו שורה 28). קריתים, בני ראובן בנו אותה (במדבר ל"ב ל"ז, יהושע י"ג כ"ב). וכנראה חיתה עיר בצורה וחוקה (ירמיה מ"ח א', כ"ב). מישע מתהלל כי הוא בנה מחדש "קרית" שלקת מאנשי גר (מצבתו שורה 10) ונראה שבני גר לקחו העיר הזאת מירי אחיהם בני ראיבן בעת ההיא. בעת נמצאו אצל מידבא חרבות שנקראו אלרחיים ומשערים שהיא קריחים העתיקה. שכם, או שכם (במדבר ל"ב ג'), שבנו בני ראובן על הלה (שם ל"ב ל"ח), היתה משוכחת בנפניה וברמיה (ישעיה מ"ז ח'; ירמיה מ"ח ל"ב ל"ג). לפי הירונימוס בפירושו על ישעיה חיתה שכם חזק מחשבון חמש פרסאות. שיטים, בערבות מואב אצל חר מעור (במדבר כ"ח א'). הירונימוס כתב שהיא בהר פיגור (פעור) לצפון בית חורק, ע"ע כמוש; מישע. מלך מואב.

ביבליוגרפיה: S. Munk, Palestine; Buckhardt, Travels in Syria and the Holy Land, London 1822.

ש"ד

מוג לב: ע' אומץ לב

מוגמר: ע' בשמים

מודה במסכת: ע' הודאה

מוֹרִים: ברכת ההודאה בתפלת ש"ע, וכתב חבל בו שיש בברכה זו מ"י תיבות ומלת מורים בנימטריא מאה לרמח שאנו מורים לה' במאה ברכות בכל יום. בשאומרים מורים כורעים, וכחחרת השיץ עונים הקהל מורים "דרבנן". כי נתלקו רבנן מה שיענו העם, רב אמר מורים אנחנו לך וכו' על שאנו מורים לך, ושמואל אמר אלחי כל בשר על שאנו מורים לך, ר' סימאי אומר יוצרנו יוצר בראשית, נהרדעי אמרי משמיה דר'

ולא שב אליו, והיה ר"א רגיל לומר עליהם: זה מתחת נהרג זה גולה, ואשתו יצאה מדעתה ומררה את חיו. הוא העמיד תלמידים רבים, וגם אחדים מגדולי הנוצרים וכיניהם החנכו פלאנמאנים מלודו למדו אצלו לשון הקודש ודברי חז"ל.

[תכונתו] הריא"ם היה בעל נפש רגועה אשר לפעמים ההפך את האדם לכמה נוונים. בהיותו בן י"ג חבר ספר סור מרע בעין שיתה בין אלדר ומידר על שבה וגנות הצחק הכרטיסים שהיה משהיה את מוסר בני דורו, והכריע בגנותו. והוא בעצמו נפל בפח ואבד כל כספו בענין הרע הזה. ואחר שחזצאו מנהיגי עדה ויניציא חרם על העוסקים בצחק הזה, קם הוא להחנך להם, והורה שלא יפה עשו לגזור החרם בי כזה שמו, מכשול ותקלה לפני ההמון, והדפיס אה פסקו זה ושלחו בכל תפוצות ישראל. הוא האמין בסגולות ולחשים ובמזלות, אך לא האמין בקבלה ומרוב שיחו וכעסו על המקובלים דבר תועה גם על הרמב"ם בספרו "ארי נוחם". הוא כתב ס' קול סכל בשם ר' אמתי ב"ר ידעיה בן רח בשנת ר"ס בעיר אלקלעה, ובו הוא מתנגד לתורה שבע"פ ומראה בדרך ויכוח שהיא שונא לבעלי התלמוד יותר מהקראים ורצה לבטל כמה מצוות כמו תפלין, יום שני של גלויות, תעניות, ומאכלות אסורות. וכתב עוד שאנת אריה תשובה על דברי קול סכל, נגד הכופרים בתורה שבע"פ ובדברי חז"ל. יצחק שמואל ריניו הדפיס שניהם תחת השם בחינת הקבלה (נוריצא 1852), ויש משערים כי יש"ר בעצמו חברם וקראם ע"ש רי"א"ם (ע"י ספרו של ג' דיימס Theory of Oral Tradition ע"ד 39 וספרו History ע"ד 23 והלאה, ניוארק 1894). אך כנראה מיתר ספרי הריא"ם היה עלול לכתוב ספרים באלה, ונוכל למצוא התנצלות רק כי כתבם בדרך ויכוח חפשי להראות דעות כל המפלגות בדרך ספר "קחלת", וכל זאת בא לו מחמת שקידתו בחקירת הדת עם הנוצרים, כמו שאמר הוא בעצמו: כל ימי גדלותי בין חכמי הנוצרים מאז הייתי בן עשר מתוכת בדברי הדת. נער הייתי גם וקנתי בכך וכו', מעיד אני עלי שלא הנתתי ספר מודפס מן הנוצרים, לאמין אימליינו ספרדי או עברי מדבר בעניני האמונה נגד היהודים, שלא קראתי, וכן מן היהודים נגד הנוצרים (הקדמה שכתב על ספר אלפונסו או מנן וצינה, וע"י בחינת הקבלה ע"ד 20). ואם באמת נולדו כלבו ספקות במשך הזמן, כודאי עשה חשובה קודם מותו כמו שכתוב בצואתו: צויתי שלא יספידוני כלל ועיקר וכו' לבר זה אני משיבוע אותם באלהים ואם אוכל אני נוד עליהם שלא ירבו ולא יאריכו בשום שבת רק לומר כי לא הייתי מן הצבועים ותוכי כברי, וירא אלהים וסר מרע יותר מבגלו, וכלתי נשוא פנים לאותב וקדוב וכו' ותחז לכריות בקסן כגדול וכו'. גם צוה לחקוק על מצבתו הדברים האלה:

בעיר כורדינא באימליא ונפטר כ"ז תמוז שצ"מ (1639). הוא היה קרוב לר' יהודה אריה ממודינא (י"י בסמך), וניסו על ר' יוסף ירדיה קרמי מחבר כנף רננים. רבותיו היו החסיד ר' הלל ממודינא ור' מנחם עזריה מפאנו. לבקשת חברה קדישא במנומכת יסד החברה אשמורת הבוקר ותיקן להם ספר "מעירי שחר", תפלות וכונות וסדר לשומרים לבקר (מנומכה 1624); גם חבר ס' "שמן זית זך", כללי תכמת האמת ע"פ הארז"ל; ס' "שתיל פורח", בכונות התפלה ערב ובקר, וכונות נמילת ידים ואסורי המאכלות וקדושת שבת, ועוד דרושים ופרטים הרבה השייכים לכל מעשי בני האדם בכל ימי השנה (בכ"י ע"י ש"ג ח"ב אות א' ס' ע"ג); ס' "אמרי שפר" על הקבלה; פירוש על ס' תקוני זהר (מזכירו בס' שתיל פורח ס' ג'); ס' "מנן אהרן". אך ספרו המפורסם הוא ס' "מעבר יבוק", על מצות בקור חולים וכל ההנהגות עם החולה והמת עד יוכל לקבר, ואח"כ כל ימי האבלות וכו' וכו' מאמרים; שפתי צדק, שפתי רגנות, עתר ענן הקמרת, מנחת אהרן, אמרי נועם, דרושים על פרישות מהדות וקדושה. והוא ספר נכבד מאד במקצוע הזה ונרפס ראשונה במנומכה 1626 ואח"כ ברפוסים שונים וגם קיצור ממנו.

ביבליוגרפא: אור החיים ס' 280; אוצר הספרים 847; כנסת הגדולה 84.

ב. מ.

מודינא, יהודה אריה (ליאון): רב דרשן פייטן ומבקר; נולד כ"ח ניסן של"א (23 אפריל 1571) בויניציא. ומת שם כ"ז אדר ת"ח (24 מארץ 1648). הוא היה בן ר' יצחק בן הרופא ר' מרדכי ממטפחה רמה שמוצאה מצרפת והיו בח עשירים ומלומדים, ובאו לוימברג אימליא וגרו שם ימים רבים, והלכו למודינא ושם לקחו לכינוי שלהם "די מודינא". אמו הייתה רהל הנקראת דיאנא בת ר' יוחנן הלוי אשכנזי. אבותיו הלכו אח"כ לפירארא. אך נסו לנפשם בזמן הרעש שהיה שם בשנת של"א ובאו לויניציא קודם לידת בנו. בשנת 1590 לקח ר"א את רהל בת אחות אמו לו לאשה. ר"א למד אצל ר' עזריאל ב"ר משה באסולה, ר' יצחק גאליקו, ר' חזקיה פינצי ור' שמואל ארקואלמי, והיה לו ידיעות רחבות בחכמות העולם. כאשר ירדו אבותיו מנכסיהם מצא לו ר"א מקור לפרנסתו בעסק המלמדות ובתור בעל מניה, גם דרש ברבים ועשה לו שם בתור דרשן מפואר. אחרי מות אביו בשנת 1592 התישב בויניציא ושנתים אח"כ נתמנה שם לדיין ודרשן. הוא דרש בלשון איטלקית והיה מפליא את שומעיו במליצותיו והן שפתיו וגם נוצרים באו לשמוע דרשותיו, ובמסמרתו זאת עמד עד יום מותו. כל ימיו היה מלא בעם ומכאובים מדחק הפרנסה וממקרים רעים, ביתור מצער בני ביתו, כי משלשת בניו שחיו לו, האחד מרדכי מת באביו בן כ"י, והשני זבלן נחרג במצה ואריבה בידי בתורים פוחזים, והשלישי יצחק הלך נדוד לכראויל

מודיעים (מודיעות): עיר שנבנתה על גבעה. הר מודיעים, וסתתיהו החשמונאי וכניו ישבו בה עת התקוממו נגד חיל אנמיוכוס אפיפאנוס ויקראו למלחמה נגדו ('א' השמונאים ב'). השם הזה כתוב ביונית *moder* וגם *moder* (שם מ' ימ). במשנה (פסחים פ"ט ב') אמרו: איזה היא דרך רחוקה מן המודיעים ולחין. ואמר עולא (שם בנמרא) מן המודיעים לירושלם חמשה עשר מילין היא (חיינו שלש פרסאות). בחגיגה (פ"ה ה') הנירסא היא מודיעית. אמו של ינאי מלכא (יוחנן הורקנוס) נשבת בחר המודיעים (קדושין ס"ו). ומפרש רש"י ותוס' (שם) כך של בית חשמונאי היה. ר' אשתרי הפריזי אומר (בפירוש חזק' לונץ כ"ד רצ"א) המודיעים הנזכרת בקדושין היא כשעה למערב של בית שאן ואין זו מודיעים סמוך לירושלם דהוי כארבע שעות וחצי משם. וחר מודיעים לחור ומודיעים לחור. ולדעתו היתה עוד מודיעים שלשית, עיר מושב החשמונאים בצפון מזרחית דעיר לוד, ונקראת אל מידא. נרעץ בספרו (ד"ר) אומר שקשה כעת להגביל את מרחק המקום בדיוק; שיער בספרו (היסטוריא ח"א) מוכר שאפשר לשער המקום מהעובדא שהיו יכולים לראות מן הים את המצבת שהקים שמעון החשמונאי לזכרון אבותיו ואחיו; איזביוס והירונימוס אשר ידעו את המקום אמרו שהוא במזרחו של עיר לוד. שווארץ (תבואות הארץ חזק' לונץ צד קט"ו) כותב: בערך מהלך שעה אחת למערב מהרבות לבע מצאתי חר נבון יחיד ולרגלי חרבות הנקראות בל"ע מידא והוא בלתי ספק חר המודיעים הנזכר בפסחים שרהוק מירושלם מ"ז מיל. המרחק כעת כמעט מכון ערך זה ועל ראשו נראה הים הגדול. לונץ שם בחזרה מוסיף שהחפירות החדשות גלו את העיר מודיעים עם עיר מולדת של החשמונאים בכפר אלמדיה לצפון מזרח של לוד ושם נגלתה מערת הקברות של המשפחה הזאת (ע"י ג"ב ניבויער בספרו G. T. צד 99). חתנא ר' אלעזר שנהרג ע"י בר כוכבא נקרא המודעי מפני שבא מעיר מודיעים.

י. ל. ל.

מודעה: בעין מהאח (protest). אבל מהאח היא לערער על חוקה ומודעה היא לבטל שטר שנעשה באונס, וצריך לפרש האונס בפני עדים. לרעת הרשעים והתוספות שגם במתנה צריך להיות אונס רק דלא צריך לפרש כיון שהיא מדעתו ואינו מקבל שום מחיר. ובגמ' מועיל מודעה קודם שהגיע הנס לידה מפני שהיא מהנרשת בעל כרחו ורק מדעת בעלה (ע"י סמ"ע ה"ר סי' ק"ו). אולם בשטר סכר או מתנה צריך לעשות מודעה קודם כתיבת השטר, אבל אח"כ אינה שוה כלום, דאם לא כן יכול לפסול כל השטרות שבעולם שעושה כשיהחזיק אחר המעשה. ולכן מי שאנסוהו למכור או ליתן במתנה בעל כרחו בפני עדים צריך להודיע קודם לכן לשני עדים אחרים ולאמר להם:

ארבע. אמות קרקע בחצר זה
אגב קנין סודר סימית עולם
הקנו ממעל ליתודה אריה
מסודינא. בזה נסתר ונעלם

[ספריו] הרי"א"ם היה מליץ מפואר וכתב ספרים רבים וביניהם: א' "סור מרע" הנ"ל (וינציא 1596) נדפס עוד בשם "צחקן מוסרי" ע"י אשר אנשיל (אמשמרים 1698). ונעתק ללשון רוכית אשכנזית וצרפתית. ב' "סור ישרים", מאה חידות וכמה סגולות, נדפס עם שמו ב"ר (שם 1594). ג' "צמח צדיק" מ' פרקים בתקן המדות, העתיקו מלשון רומית והוסיף בו מדידה בכל פרק פסוקים ומאמרי חז"ל (שם 1600, נויארק 1899). ד' "מרבד יהודה" כ"א דרשות (וינציא 1602). ה' "גלות יהודה", כולל פהרן מלות זרות בתנ"ך ופרקי אבות וההגדה בלשון איטלקית, עם איזה דרכים בדקדוק בראשו (שם 1612). ו' "לב האריה", לעזור את הזכרון בהחבולות מיוחדות, וא"ל לזכור מספר וסדר התרי"ג מצות (שם 1612). ז' "בית לחם יהודה" מפתח ממאמרי ס' עין יעקב ע"פ ערכים וראשים ע"ד ס' זכרון תורת משה (שם 1625). ח' "תפלות ישרים" לכל ימי השבוע לפי סדר המולות, על כל צרה שלא תבא ונדפסו בכרך קטן, ובוסליחה ליום כפור קטן. ט' "ארי נהם" נגד הקבלה נדפס ע"י פירסט עם פתיחה גדולה והקדמה מפלוגי אלמוני [שלמה ראזענמחאל מפעסס] ונהלק לנ' שערים ולי"א פרקים (לייפציג 1840). י' "שאנת אריה" נדפס עם קול סכל בס' בחינת הקבלה הנ"ל. י"א "בן דוד" נגד אמונת גלגול נפשות (נדפס ע"י אליעזר אשכנזי בספרו מעם זקנים פפד"ס 1855). י"ב "מגן חרב" נגד הנצחיים (נדפס קיצור ממנו עם מגן וצנה ע"י גיינר ברעסלי 1856). י"ג פסקים על מנגינות בביהכ"נ (וינציא 1605 והוספה לבן הנניה 1861 גליון 27); נגד החרם על הצחק (וינציא 1631 ובפחד יצחק ערך תרס); י"ד קורות דיני ישראל (Historia dei Riti Ebraici, Paris 1637) שנכתב לבקשת אציל אנגלי בשביל המלך דזשיימס הראשון, ונעתק ללשון אנגלית ע"י Chilmead (לונדון 1650) וע"י Ockley (שם 1707, 1753). ובלשון עברית בשם "שלחן ערוך" ע"י שלמה ראבין עם הערות מאת יעלינעק (וין 1867). ועוד כמה ספרים אחרים שרובם הם בב"י. תולדותיו שכתב בעצמו בשם "חיי יהודה" נדפס הקיצור ממנו ע"י ישר בהקדמת בחינת הקבלה וע"י גיינר.

ביבליוגרפיה: אולוא, שם הגדולים; שד"ל אגרות ח"א 288-298; יוסף אלמנצי הגיון בכבור צד 70, ווין 1889; ישיר אגרות ח"ב 74; הג"ל כרם חמ"ב 156; ליבאוויץ, רבי יהודה אריה מודינא הוצאה שניה נויארק 1901; מיכל אור החיים ס' 988; פין, כנסת ישראל 409; החלוק ח"ג 146; גינה, ליאון די מודינא ברעסלוי 1856; בלוי כתיבי תרי"א"ם 1906.

א.

עד עולם, דאין בכלל זה ביטל מסירת מודעא שסמך תחלה על ביטול המודעא דאחרי. במכר אם ביטל המודעות אף דידעין דהיה אונס הוי מכירתו מכירה תלולה חבין זכניה זכני. אבל במתנה אם ביטל המודעא כיון דידעין דהיתה באונס לא הוי מתנתו מתנה תלולה ויחייב לא מחני (הרמ"א שם). ובגמ' אף דידעין אונסו אמרו בגמרא דמחני ביטול המודעות, דוקא בחנך דכופין אותו להוציא. אבל בגמ' סתם נחנו לבטל ולאמר בהאי לשנא, "דבטיל כל מודעי דמודעי דנפקו מנו מודעי", וגם לאמר, "וחרי אני פוסל כל עד שיבא ויאמר שסמכתי מודעא על גמ' זה" (בסמ"ג של ר"מ יחפ"ש), ואם אנסתו לקנות אינו צריך למסור מודעא דאם היה באונס במל' חקנן (הרמ"א שם). אבל תלוחו וקדיש קדושו קדושן אף דמי לאנסתו לקנות, משום חומרא דקדושין (ש"ע אה"ע סי' מ"ב ונתיבות שם). קבלת התורה היתה באונס כי הקב"ה כפה עליהם חר סיני בניית והכריחם לקבלה, ולכן אמר רב אחא מכאן מודעא רבא לאורייתא, אך חזרו וקבלוהו מרצונם בימי אחשוורוש. שנאמר קיימו וקבלו וכו' (שבת פ"ח.). ע"ע אונס; כפ"ת י. נ. ה.

מודר הנאה: ע' נדר

מוהל: ע' מילה

מוחר בתולה: ע' נדוניה

מויקא: ע' שיר

מוורות בלבנה: ע' נשים

מוטום, שמואל בן סעדיה ך': מפרש ומעתיק, חי בעיר נואדאלאחארא בספרד במחצית השניה של המאה ה"ד, ובנראה נולד שם. הוא חבר "מגילת סתרים" באור על פירוש הרמב"ם ע"ת (וינציא 1554), וקיצור ממנו חז"ל ר' יקותיאל לאוי ב"ד נחום אשכנזי עם עוד שני מפרשים על הרמב"ם בשם מרגליות טובה (אמשטרדם 1722). באוצר הספרים של האוניברסיטא כקעמברידז יש כ"י של מוטום במלואו (סי' 49, 50). הוא נומח אחרי הרמב"ם במקום שהוא מתנגד לפירוש הרמב"ם ומבין בחכמת הקבלה. מוטום כתב פירוש על התורה ע"פ חקבלה אך רק על ספר שמות נשאר בכ"י (נייבויער רשימת בודליאן סי' 286). ופירוש על התפלות ע"ד חקבלה בשם "ספר תפלות אדני" (נייבויער שם סי' 1648). וקיצור ממנו נדפס בפ"י התפלות לר"מ ריקאנטי, (קושטא 1543). גם חבר פירוש על ס' יצירה בשם "משובב נתיבות" בנ' חלקים שכתב בשנת 1370 בספרד, ונמצאים ממנו איזה כ"י. בספר חזק מעורבים יחד פילוסופיא, תבונה וקבלה. ארבעה פרקים הראשונים הם העתקה מספר הערבי "אל-חראיק" לטבליס. בשנת 1392 העתיק ספר, "על עקידת אל רפיעה" של אברהם ך דאור וקראו, "אמנות נשאה" לבקשת ר' יצחק בן ששת. אבל אינו מתוקן

דעו לכם שמכירה זו או מתנה זו שאני רוצה לעשות לפלוני היא שלא ברצון נפשי רק באונס ובעל כרחי. ולא יחיה ממש באותו שם שאעשה וכאשר יהיה לאל יד חיום או מחר תבענא ליה לרינא ומרעיה לשמרא אפומיינו שמסרתי מודעא לפניכם. אמרי נחרדעי כל מודעא דלא כתיב בה אנן ידעין ביה באונסא דפלניא לאו מודעא היא. והעדים כותבין חותמין אע"פ שלא אמר להם כתובו כמו שצריך בכל השמרות. וחקנת חכמים היא כדי להציל את האונס. היכי דמי אונס במכירה? כמו מעשה דפרדיסי: דהוא נברא דמשבין פרדיסא לחבריה לתלת שנין, בתה דאכלה תלת שני חזקה אמר אי מוכנת לי מומב ואי לא כבישנא לשמר משכנתא ואמינה לקוחה היא בירי (ואזכה ממעם חזקה). כהאי גוונא כתבין מודעא (ב"ב מ'.). עקרי המודעא הם שלשה: א' שידעו העדים שהמכירה היא באונס, ב' כי האונס הוא שלא כדון, ג' ושיש בה ביר המאנס להוציא מחשבתי לפועל (ע' שו"ת חמב"ם ח"ג סי' קפ"א, שו"ת הרמ"א סי' פ"ז וקס"ו). רבה ורב יוסף אמרי תרוייהו לא כתבין מודעא אלא אמאן דלא ציית דינא. ואב"י ורבא אמרי אפילו עלי ועליך (ב"ב מ"ב). היינו אפילו אם ציית דינא, אם האונס הוא באופן שיזכה בבית דין, כגון בהוא פרדיסא שיכול למעון לקוחה היא בירי ויש לו שני חזקה. ודעת הרמב"ם ובעל חמב"ם שדי הוא אם העדים כותבים, "והכרתו באונסו" היינו שידעו זאת מפיו ואין צריכין לראות האונס, ולא כדרך שכותבין בשמרות שלפנינו, בפנינו עדים אנס פכ"פ. ואם הפחידו אותו לא נחשב לאונס. אך הפוסקים מחלקין שאם הפחידו אותו במלשינות הוי אונס אבל אם הפחידוהו להביא בערכאות לא הוי אונס. דלאו כרי חזקה הוא, ולא כל המביאים בערכאות נוצחים. ואם מפחידו בדבר אחר ולא באותו דבר, אמרינן עביר אינש דניום ולא עביר ולא הוי אונס. ולכן הוכיח מהר"ם אלשיך דאע"פ שהעדים כותבין והכרתו באונסו צריכין חקירה ודרישה מפ"י ב"ד לכר לפניהם מה היה האונס, פן יראו ב"ד דבהאי גוונא לא הוי אונס והמודעא בטלה.

[ביטול מודעא] ב"ד הכופין את איש לתת גמ לאשתו. חיינו שכופין אותו עד שיאמר רוצה אני שהגמ כשר, והוא כתב מודעא אניסא מודעיה מודעא וכו' עד דבטיל ליה למודעיה (ערכין כ"א:). וכתב הרמב"ם (הל' מכירה פ"י) דאם עדי המכר העידו שביטל המודעא חרי המודעא בטלה, ואם אמר לערי המכירה הוו יודעים שכל קנין שאני לוקח לבטל המודעא ומודעי דמודעי שחבל במל ואינו אומר כן אלא מפני האונס שאתם יודעים ואין ברעתי לחקנת לזה האנס לעולם. חרי המודעא קיימת והמכר במל. אבל הרמ"א כתב (חור"ם סי' ר"ה) ונחנו לבטל כל מודעי דנפיק מנו מודעי עד עולם, ועין מעיר הסמ"ע: דקא בהאי לשנא צריך לכתוב, אבל לא מחני כשכתב בו שמבטל כל מודעות

וחשבו הרעין ותנבאין ומוכסין לסמלי עדות וסנהדרין כ"ח:), ומפרש רב האי גאון, הני מוכסין לאו משום דשקלי מפי ממאי דקייץ לחו פסלינחו רבנן, דאי הכי חיינו נבאין, אלא בזמן שהמלך ממיל מס לגבותו מן היהודים מכל אחד לפני מסתו, והני מוכסין המעריכין נרשאים פנים למקצתן ומקילים, ולאחרים מכבירים יותר מן תראוי נמצאו שהם נזלנים, ואסרו חכמים להנות ממכסם ואפילו לפרוש מהם לצדקה אסור, ואין פורטין לא מתיבת המוכסין (ב"ק ק"ג.) ופירש"י לפי שכן של נזל (ע"י דמב"ם ה' נזלה פ"ה, ש"ע ח"ט סי' ש"ע ושפ"ט). ואמרו אין לך משפחה שיש בה מוכס שאין כולם מוכסין (שבתות ל"ט.). ובפרט החמירו במכס שאין לו קצבת ובמוכס שעומד מאליו ולא נתמנה ע"י הממשלה (גדרים כ"ח:). גם בברית החדשה נזכרו המוכסין (teAval, Publican) עם החוטאים (מתי מ' י', לוקוס ה' ל') וכן בספרי תיונים והרומיים נחשבו בין רועי זונות וגולנים. גם בימי הבינים היו נמצאו בין המוכסין יהודים. אחד מהם היה מוכס בצרפת במאה הששית (Gregory of Tours, Historia Francorum viii, 32) בשנת 587 הוציאה מועצת הכמרים במאקן חוק לאסור חכירת המס ליהודים, וחוק כזה הוציאה המועצה מן מוי (Meaux). אך המס של היהודים נבנו חמיר ע"י מוכסין יהודים, אשר העשירו עושר רב אך חייהם היו תלויים להם מנגד. היהודים היו המוכסין בפורמינאל וספרד עד ימי יוהן הראשון מקסטיליא (1385). באשכנז לא חפירה הממשלה שום יהודי למשרת מוכס. אך באוסטריא נתמנו שני יהודים בשנת 1257 לסוכנים על אוצרות המלך ועל המסים. למלכי פולין היו מוכסין יהודים וגם ממלכת רוסיה השתמשו במוכסין יהודים (סבארטשיק) לגבות המס המיוחד ליהודים כמו מס חבשר והנרות (קאראבאק). ממלכת תורקיה מסרה המכס למוכסין יהודים פעמים רבות, ומשנה למלך במצרים מנה חמיר יהודי בתור "סאראף באש" או סוכן לגבות המס. במאה הי"ז היה המוכס אברהם אלקולא שהיה בזמן ר' מנשה בן ישראל (1656) ואחריו רפאל יוסף הלביא שחמך בירי שבתי צבי (נרעץ גע' שיכמע ח"י 34). ע"ע מס.

ביבליוגרפיה: ווינשט, נייע ביישרעגע צור ערלייטער רונג רער עוואנגעליען, צד 71; שירער, געשיכטע ח"א 478 והלאה; הערצטעלע האנרעלגעשיכטע רער יורען 161 והלאה.

א.

מוכר ולוה: ע' מכירה

מולד: ע' עבור

מולין, יעקב הלוי סג"ל (ונודע בשם מהר"ל=ר"ת מורנו הרב יעקב הלוי, וגם בשם מהרמ"ח= מורנו הרב מולין הלוי): רב ופוסק; נולד בשנת 1365, ונפטר כ"א אלול ונקבר בכ"ב בו שנת קפ"ז (1427)

ומכון כ"ב כהענקת ריש'ן לביא בשם אמנה רמה (ע"י לוצאמו (Orient. Lit. xii, 506). אבל לדעת שפינשינר י"ש תועלת בהענקת הראשונה אם נשוא אותה להשיגה כדי לתקן ולברר מקומות רבים שצריכין ביאור.

ר' שמעון ב"ר משה ב"ר שמעון סומס אפטר שהיה ממשפחת הנ"ל, וכנראה חי בלומבארדי במאה המ"ז, והיה בעל חשבון מפורסם, וחבר ס' "אלניברא" או "כלי החשבון האלניברא" לכבוד ריעיו ר' יהודה בן יוסף בן אבינודר ור' מרדכי בן אברהם פינצי (שהיה רב במנסוכה בשנות 1443-1473). גם כתב, "על יצירת שני קוין שלא נפגשו" (כ"י באוצר הספרים מינכען סי' 36; ע"י R. E. J. כ"ז 91 והלאה).

ב. מ.

מוכס (רבים: מוכסין): בעל מכס, חלוקה מהממשלה גביית המכס של החוסים תחת ממשלתה בחכירה לשנה או לאיזה שנים. מכס הוא שער וקצב של מתח ותורומה מעושר הארץ או מהרויח שיעלה לו מתבואות הארץ משרותיו או ממקור אחר (income tax) ובפרט מסחורה תבואה ממדינה אחרת (imposts). והרימום מכס לה' (במדבר ל"א כ"ח). והוא נ"כ המס שהושם על חושבי המדינה, ובפרט המס המיוחד ליהודים. בזמן שמשלת מלכות מצרים בא"י נתנו הנציבים המכס של כל עיר ועיר בחכירה שנתית לחאיש שהיה מרבית במחירת (יוסיפוס קרמוניות ס"ב פ"ד ג') והחוכר נתן סכום קצוב לשנה לאוצר המלך, לפעמים הפסיד בחכירה כואת אם התצאות הגביה עלתה על סכום ההכנסה. תחת ממלכת פילופאטר שהוא חלמי הרביעי נתחכרו המסים של סוריא פיניקיא וארץ יהודה ליוסף בן מוכית שאר בשר להבחן הגדול חוניא השני. והיה מוכס במשך כ"ב שנה, ואחריו היה בנו תורקנוס. מתיר החכירה היה לפנים שמונת אלפים כבדי כסף, אך יוסף והורקנוס העלו אותה עד ששה עשר אלף כבדים, ובכ"ז העשירו עושר רב. להמוכס ניתן כת לגבות את המכס בחזקת היר ולענוש גם בעונש מות לכל הממאן לשלם כפי אשר הושט עליו לפי עשרו ורכושו. יוסף ובנו המיתו עשירים עשירים באשקלון ובית שאן אשר מנעו לשלם המכס (יוסיפוס שם סי' ר'). אבל נגד אחיהם היהודים לא היו אכזרים, וגם עזרו להם וחמכו בידם. תחת ממשלת הסוריים נבו שרי הממשלה את מס הגלגולת והאדרוניות ואת המכס מסתודות המובאות מחוץ למדינה נבו המוכסין. ממלכת רומא הפקידה שרים לגבות המס והמכס ולפעמים היו יהודים מוכסי הקיסרים. מוכס אחד בשם יוחנן היה בראש השלוחים מקהלת קיסרין לרומא (יוסיפוס מלחמות ס"ב פ"ד ח'). ומפני שהמוכסין היהודים שהפקידה ממלכת רומי על היהודים תעיקו והציקו אותם ובנו את המכס באכזריות ושלא בצדק ומשפט, לכן הביטו עליהם תול כמו גולנים וחוטמים.

כי בסוף האלף השני (1540) יבא מלך המשיח ויהי חוא בעצמו הוא אליהו הנביא הבא לפנות דרך להנצואל. מולכו רמז באנדה אחת במדרש אבכיר עה"פ, "עד אשר אבא אל ארזי שיערה" — "ו בית נוברין", שהיא לרעתו אימליא של יון אשר נחלקה לכמה מפלגות תחת ממסלת מלכים רבים (עי' ספר המפואר צד כ"א). גם חשב ומצא כי אליהו יופיע בראשונה בעיר רומא, והמשיח בעצמו יושב אפתחא דרומא קדחא (סנהדרין צ"ח). וע"כ החלים ללכת שמה להציע הדבר לפני מלכים ושרים ולחודיע כי קרובה מלכות המשיח להגלות. כדברים האלה דבר לפני האפיפיור השביעי והרנזונים והם חשבו זאת להתופעה השניה של משיחם ולכן מצאו דבריו חן בעיניהם. הוא ניבא להאפיפיור כי עתיד לבוא מכול על רומא, ונבואתו נחקיימה במקצה כי גשם רב ירד ברומא בשנת 1530 ויהי לשטף מים והנהר מיבור עבר על נדחתו.

[אמנות היהודים במולכו] כאשר בא מולכו לאנקונא באימליא בשנת 1531 דבר על לב היהודים וינחמם כי עוד מעט וינאלו מן הגלות. רבים שמחו לקראתו ויאמינו בו. אך החכמים הרואים את הנולד פחדו כי יביא להם רעה תחת טובה בהויותיו וחלוטותיו שחזה להם, ויתאמצו לעצור בעדו, ויבחרו דרך לא ישר בחלשינם עליו באוני ההגמון כי הוא מן האנוסים השב לאמנת ישראל. התנצלות מולכו לפני ההגמון לא נודעה, אך לפי דברי מולכו השיב: "אמת הגידו לך, כי ת' אלהים הוא אמת ותורתו אמת ואין עוד", ויען כי בימים ההם היתה חרות הדת שלטת בממסלת הכהנים ע"כ פטרוהו ההגמון בשלום, אך תנאי התנה עמו לבל ידרוש נגד חרות השלטת. אולם מולכו לא שת לבו אליו ובכל דרשותיו הוציא מפיו דברים רעים נגד דת הנוצרית, וחביא את עצמו ואת שומעיו לידי סכנה. בשנת 1531 הרפים את דרשותיו בשם "ספר המפואר". בניניציא פגש שנית את דוד ראובני וישתתפו יחד בנבואות הקץ ויחכו לנפלאות. אך גם שם מצא מולכו מתנגדים לו אחיו אשר פחדו ממנו פן יבולע להם בגללו. בין רודפיו היה ר' יעקב מנחם מנולי ספרד שהיה רומא להשר דינו מונדחא ציר קרל החמישי בהריפובליקא הויניציא, והוא הלשין עליו לפני מושלי ויניציא. בלויית ראובני נסע מולכו בשנת 1532 לרגנשבורג במקום שהתאספו נסיכי הארץ ובראשם הקיסר קרל החמישי. מולכו הביא עמו דגל יהודה אשר עליו מרוקמים אותיות מכב" = ר"ת מי כמך באלים יי. כנראה חציעו לפניו את חלוטותיהם בענין המשיח. הקיסר נחמלא חסות ויצו לשום אותם בכלא, והובלו בנחשחים למנסובת באימליא. ושם רנו חכמים את משפט מולכו למיתת בשרפת על המוקד. בטרם נשרף רצה הקיסר למחול על עונו בתנאי שיסבל עליו דת הנוצרית, אך הוא מאן לחמר דתו, ויקבל עליו את דת היהודית בפרהסיא וקרא "שמע ישראל" בקול גדול. אז השליכתו על האש

בוארמס. לרעת ר' דוד קויפמאן היה מולין שם משפחתו ולא נקרא על שם העיר Moellin, והוא שם הכנוי לאביו ר' משה (מאנאמסשריפט מ"ב 26). מהר"ל היה תלמיד ר' שלום מאוסטריא ור' אברהם קלויזנר. ואח"כ נתמנה לאב"ד במאיניץ והרביץ שם תורה והעמיד תלמידים הרבה. המיוחד שבהם היה ר' יעקב ווייל (ע"ע). מהר"ל ורבו ר' שלום היו שני הרבנים הראשונים שהשיגו חתואר "מורנו" (עי' צמח דוד ערך מהר"ל). בימיו היתה עת צרה לכל היהודים באוסטריא לרגלי מלחמת ההוסיטים, וזר מהר"ל חננית צבור לכל יהודי ארצו שלשת ימים רצופים בחומד צום יוה"כ, ולהרבות בו בסליחות ודיים ותחנונים. בשנת קפ"א (עי' הליכות קדם צד 79 וזלזאה).

[מנהגי מהר"ל] מולין נחשב לפוסק מומחה בזמנו בנגוע למנהגי ישראל באשכנז, ובפרט בדיני התפלות בבחיכ"י. וכמו כן נגוני התפלות הנהוגים בכל תפוצות ישראל בערי אשכנז ופולין (עי' אר"ח סי' תרי"ט רמ"א). במנהגיו הלך אחר ר' אלכסנדר זיסקינד הבזן מחבר "האגודה" (סת בשנת 1349). ועל פסקי מהר"ל סמכו המוסקים האחרונים באשכנז. מהר"ל חבר פסקים בשם שרית ונדפסו דל"ג סימנים (ויניציא 1549), וקצת מהם נדפסו בסוף ס' תולדות אדם להרשב"א בשם חשבות מהרמ"ה. ספר מנהגיו ידוע בשם מנהגי מהר"ל (סביניטה 1556), ובכסת מהדורות. ספרו "באורים" לידד הוא בכ"י (רשימת וואלף ח"א 604).

ביבליוגרפיה: פין, כנסת ישראל 558; מיכל, אור החיים, 497; ווינמער אונד ווינשק, די יידישע ליטעראטור ח"ב 498, 661 ח"ג 515; גידעמאן געשיכטע ח"ג 111.

ב. מ.

מולד: ע מלך

מולכו, שלמה: אנוס ששב ליחרותו ונעשה בעל מקובל; נולד בפורטינאל בערך שנת 1500 ומת במנסובת אימליא על קדוש השם בשנת 1532. גם אבותיו היו אנוסים והוא נולד בנצרות ונמבל בשם דיוג פיריס. הוא היה מזכיר באחד מבתי המשפט בארץ מולדתו. בימים ההם עבר בפורטינאל דוד ראובני המשיח השקר בשליחות מרינית "ממלך היהודים" מכאיבר באפריקא לבקש מהכנסיה הנוצרית ברומא לעזור את היהודים באפריקא להלחם עם המושלמנים שונאי נפש הנוצרים. מולכו חפץ להשתתף בשליחות הזאת וימול את בשר ערלחו ויתגיייר. אך דוד הראובני לא נאות בכ"ז לקבלו וילך מולכו לשאר לוניק. ושם למד קבלה אצל ר' יוסף טאימזק ונתורע למרן ר' יוסף קארן. מולכו היה בעל דמיון עז ונוח להתרגש ולהתפעל. וישם כל מעיניו בסודות הקבלה, וביחוד בענין המשיח והנאולה העתידה, וחיה רשן נפלא וילך מעיר לעיר לעזור את העם לחשוכה ולהודיע

ימת על קדש השם. איזה מבניו והפציו הניעו ליד היהודים בישבו בבית הכלא בעיר רנשבורג והובאו לעיר פראג, הינם שמורים „בביהכ"ז פנחס". החפצים הם: מליט קמן של משי עם ציצית של משי, קימל (תכריכין) ודגל קמן; שמי צהוב ועליו תפורים בחומי משי אדום כמה פסוקים מס' תהלים, מעבר אחד: מלמד ידי לקרב ונו' ארדפת אויבי ואשמדם ולא אשוב עד כלותם. ומעבר השני: שמחני כימות עניתני ונו' שיר המעלות ממעמקים קראתיך. ועוד.

ביבליוגרפיה: גרעץ געשיכטע ח"ט 284 וחלפה; שפיר. מוצאי גולה. ע"ע ראובני ד"ה א.

נע"ם

מו"ם: חסרון טבעי או מוסרי. מום או מאום (דניאל א' ד'), לאו דוקא חסר אבר אלא אפילו כיעור בתואר ומשונה בצורה. הכהנים משרתי ה' בבית המקדש היו צריכים להיות שלמים בנפשם, ובעלי מומים פסולים. וכן הקרבן להקרבה צריך להיות „תמים" מבלי מום. איש מורע אחרן אשר יהיה בו מום לא יקרב להקריב לחם אלהיו. המום מפורש: עור או פסח או חרום או שרוע, או שבר רגל או שבר יד, או גבן או דק או תכלול בעינו, או נרב או ילפת או מרח אשך (ויקרא כ"א). וחז"ל פירשו אפילו סומא באחד מעיניו, ואפילו חורזור שיש לו מפות לבנות בעין או שעניו נומפות חולנות מים ומתוך כך מונעות הראיה, או שהיו עיניו גדולות כשל ענל או קטנות כשל אוז; וכן חגר אפילו ברנלו אחת או שרנלו חלולה ועקומה ודומה למנל (תוי"כ); חרום בחומסו, או שרוע שנשמטה ירכו או פרסתו רחבה כשל אוז, ועוד מומים רבים כאלה (בכורות פ"ז). אם עבר כהן בעל מום עבודתו מחוללת ופסולה. וכעין זה נאמר בקרבן שצריך להיות „תמים" ובל אשר בו מום לא תקריבו: עורת או שבור או חרוץ (ברים העין) או יבלת או נרב או ילפת לא תקריבו אלה לה' ונו' ושור ושה שרוע וקלום (פרסותיו קלומות) נרבה תעשה אותו (לבדק הבית) ולגדר לא ירצה. ומעוך ובתות ונתוק וכרות לא תקריבו לה' (ויקרא כ"ב). ואף בקרבנות שמביא הגוי לוקחים ממנו תמימים (ירוש' ע"ז פ"ב) אבל אסור להקריב עם מומים, שנאמר ומיד בן נבר לא תקריבו ונו' מכל אלו, כי משחתם בהם מום בם לא ירצו לכם (שם כ"ב כ"ה). ואסור לגרוע מום בכעל חי, שנאמר „כל מום לא יהיה בו" (שם כ"ב כ"א) ואסור ליתן דבילה ובצע על האוזן כדי שיכא חכלב וימלנו (בכורות ל"ג): ואסור לחמיל מום בבכור (ש"ע י"ד סי' ש"ג), ואם עשה מום בידים או בגרמיו אין שוחטין אותו על ידו עד שיפול בו מום אחר מעצמו, ואם מת עושה חמום אין קונסין ב"ו אחריו אלא שוחטין אותו על ידו (בכורות ל"ד). מום הפוסל בקדשים פוסל במרה האדומה (מרה פ"ב נ'). מום אינו פוסל בענלה ערופה (סוטה פ"ט, ר"ע ות"מ). מום אינו פוסל בעוף, שנאמר תמים וכו' בבקר בכבשים ובעזים (ויקרא כ"ב

י"ט), מכאן שחמות חכרות בבחמה ואין תמות חכרות בעופות (קדושין כ"ד): ופוסל רק במתוסר אבר, כי מומים אחרים אינם נכרים כ"כ בעוף. חתכן פסול לעבודה אפילו במום עובר כל זמן שהן בו, וכן הקרבן שנאמר כל אשר בו מום לא תקריבו (שם כ"א כ') לרבות בעל מום עובר (תוי"כ), אבל עבר המום ירצו לקרבן (יומא ס"ד). אין חילוק בין מום קבוע למום עובר לענין הקדש הקרבה אבל בפרט"פ אחרים יש חילוק, שכל הקדשים שקדם מום קבוע להקדשן ונפדו חייבים בבכורה ובמתנות ויוצאין לחולין וכו' חוץ מן הבכור וכן המעשר בל שקרב הקדשן את מומם או מום עובר קודם להקדשן ולאחר מכאן נלד לחם מום קבוע ונפדו פטורין מן הבכורה וכן המתנות ואין יוצאין לחולין וכו' (חולין ק"ל).

[מומים שונים] במשנה ונמרא (בכורות פ"ז ופ"ז) נזכרו מומים רבים באדם ובחמה אשר רובם המעי נקב סדק או פנימה או שבר בעצם, הרמב"ם (ביאת מקדש פ"ח) מסדר כל המומין הפוסלין ומנה חמשים בבחמה ותשעים באדם (כהן). בבהמה: חמשה באוזן, שלשה ברים של עין, שמונה בעין, שלשה בחומס, ששה בפה, שנים עשר באברי חורע, ששה בידים וברגלים, ארבעה בגוף, שלשה מומים כללים: חוקן שהגיע להיות רותת ורוער כשהוא עומד, החולה כשהוא רוער מפני חליו וכשלוץ כחו, והמזהם (בכורות מ"א). מומין המיוחדים באדם הם תשעים: שמונה בראש, שנים בצואר, ארבעה באוזן, חמשה בגבינים (נבות עינים), ארבעה ברים עיניו, אחד עשר בעיניו, ששה בחומס, שלשה בשפתים, שלשה בבטן, שלשה בנב, ששה בידים, ארבעה באברי חורע, חמשה עשר בשוקים, ארבעה בגוף, שמונה בעור הבשר, ועוד יש באדם ארבעה מומין אחרים: החרש השומה והנכפה ומי שרוח רעה מבעתתו תמיד או בעתים ידועים, ויען כי כל שהוא מום בבחמה הוא מום באדם יש לצרף החמשים הראשונים, בס"ה מאה וארבעים מומים באדם, והיו כללם: שמונה בראש, שנים בצואר, תשעה באוזניו, חמשה בגבינים, שבעה ברים העין, תשעה עשר בעינים, תשעה בחומס, תשעה בפה, שלשה בבטן, שלשה בנב, שבעה בידים, ששה עשר באברי ההולדה, עשרים ברגלים, שמונה בגוף, שמונה בעור הבשר, ששה בכח הגוף והאחד בריחו. מלבד הפוסלין משום מראית עין: מי שנשרו ריסי עיניו אע"פ שנשארה העין בעקרו ומי שניטלו שיניו. המרפה פסול בבחמה וכשר באדם, וכן יוצא דופן כשר באדם.

[מעם לאיסור מום] עיקר המעם שאסור להקריב קרבן בעל מום מפני שהמקריב מראה שאינו מכבד את ה' ומבזה קדשים, כמו שאמר חגיבא וכו' תגישון עוד לזכות אין רע? וכי תגישו פסח וחולה אין רע? הקריבנו נא לפחתך? תירצך או תישא פניך? (מלאכי א' ח). וממעם זה רצה ה' את קרבן תבל שחביא מבכורות

בן נכר ערל לב וערל בשד לא יבוא אל מקדשי ונו'
כ"א הלויים אשר רחקו מעלי בתעות ישראל אשר תעו
מעלי אחרי גלוליהם ונו' ולא יגשו אלי לכהן ונו' ונשאו
כלמתם ותעבותם אשר עשו (יחזקאל ס"ד מ"ג-ג).
וכשם שב"ד מנוקים בצדק כך ב"ד מנוקים מכל מום
למעוטי סומים, שנאמר כולך יפה רעיתי ומום אין בך
(יבמות ק"א). ואמרו אל תעש מום בעצמך, מאי הוא?
לא תחוי לך דינא בהדי תלחא דחד חוי בעל דינך
ותרי סהדי (פסחים ק"ב:). ואמרו מום שבך אל תאמר
לחברך (ב"מ נ"ט:), וכל הפוסל במומו פוסל (קדושין
ע':). דרש ר"א הקפר מאי דכתיב למה תרצון הרים
בבנונים יצחה בת קול ואמרה להם למה תרצון דין עם
סיני? כולכם בעלי מומים אתם אצל סיני, כחבי הכא
בבנונים וכתיב חכם או נבן או דק. אמר רב, אשי
ש"מ האי מאן דיהיר בעל מום הוא (מגילה כ"ט:).

א.

מוֹמָהָה: איש הגדול במעלה במקצוע שלו; חמפורסם
ומחוקק למבין אומנחו על צד היותר טוב (expert)
וראו למסוך עליו. ואמרו אין יוצאין בקמיע בשבת
בזמן שאינו מן המוסחה (שבת ס'). שאתמחי נבוא
ואתמחי קמיע, שהאיש שכתב הקמיע מוסך לרופא
וכבר ריפא כמה אנשים והקמיע שנתן מפורסמת שיש
לח סגולה לאותו דבר. איזה קמיע מוסחה? כל שריפא
ושנה ושילש (שם). כל המוסחה לב"ד פסוד מלשלם
אם הורה שלא כהלכה (בכורות כ"ח:). פ"י שהוא בקי
ומדקדק בהוראה, וחכמתו מפורסמת וגלוייה אע"פ שלא
נססך (ע"י ש"ע ח"ט ס' ג'). מוסחה לרבים (סנהדרין
ה'). פ"י מנוסה בדינים, ואמרו אין לך מוסחה לרבים
בישראל יותר ממשה רבינו (רי"ה כ"ה:). אין מודדין
אלא מן המוסחה (ערוכין נ"ח:). פ"י ר"ח מוסחה מקום
מיושר, מלשון וסחה על כתף ים כנרת (במדבר ל"ד
י"א). ורש"י גרס, "אלא מוסחה" ופ"י הבקי בהלכות
מדירה.

[בדברים שצריכין מוסחה] אלו דברים שצריכין להם
מוסחה: א' תכלה אין לח בדיקה ואין נקחית אלא
מן המוסחה; ב' תפילין יש להם בדיקה ואין נקחין
אלא מן המוסחה (מנחות מ"ב:). כי בתכלת לציצית
צריכין שחיהיה צבוע מדם החלזון וקלן אילן פסול ולפי
שאיין לה בדיקה צריכין לקנות מן המוסחה. ותפילין
אע"פ שיש להם בדיקה אם הפרשיות נכתבות ע"פ
המסורה בחסרות ויתירות, אע"פ צריכין לקנות מן
המוסחה היורע שצריכין עבוד לשמם (רש"י). ג' ספרים
(ס"ח) יש להם בדיקה ואין נקחין אלא מן המוסחה
(מנחות שם בגליון עפ"י גרסת הר"ף). וס"ח שכתבו
קמן פסול (ש"ע י"ד ס' רפ"א). ד' מלמד צריך להיות
מוסחה, ואין להושיב מלמד אלא בעל מראה ומהיר
לקרוא ולדקדק (ש"ע י"ד ס' רמ"ה י"ז. ה'). מוחל
מוסחה, ולא יקח מוחל באהבת אדם רק אומן ומוחוק
לכך (לבוש הלכות מילה בשם מהר"ל). ומי שלא מל

צאנו ומחלבתן ואל קין שהביא מנחה מפרי האדמה
לא טעה (בראשית ד'), כי הנותן צריך ליתן בעין יפה.
וכבר הרמב"ם, האסור שלא ישתמש בעל מום בעבודה
הוא כרי לתת בבור לכהנים, כי החמון לא יכבדו האדם
בצורה האמתית אלא לפי שלימות אבריו ויפיו והדרת
בגדיו, והכוונה בזה כדי להיות לתפארת וגדולה לבית
המקדש ולמשרתיו בעיני כל אדם (טורה, מאמר ג'
פמ"ה). בעל החנוך אומר: בהיות האדם חשוב במראתו
וטוב במעשיו ימצא חן ושכל טוב בכל אשר יעשה
בעיני כל רואיו, ואם יחיה חפהך מזה, פתוח מצורתו
ומשונה באבריו אף אם ישר בדרכיו לא יאותו פעולותיו
כל כך על לב רואיו, ע"כ באמת ראוי להיות השליח
שהכפרה חלויה עליו איש חן יפה תואר ויפה מראה
ונאה בכל דרכיו למען יחפשו מחשבות בני איש אחריו.
ומלבד זה אפשר שיש לשלמות צורתו רמז לענינים
שמחוץ מחשבת האדם בהם תהיה נפש המחשכ וכי'
(ספר החינוך פ' אמור ס' רצ"ו). לדעת פילון תמימת
הנוף היא סמל של שלמות הנפש (De Monarchia II, 5).
ולכן היתה למלה בפי החסון, "כל מום רע" שכל מי
שיש בו מום הוא רע במבט, וגם נפשו חסרה. ואפשר
מפני שהאיש שיש בו מום יקנא באיש השלם בנופו
ועינו רעה בשל אחרים. גם נראה בזה את רעיון
"היופי" שהיהודים היו הראשונים להכיר, ע"ע יו"פ.
[מומים באשה] המקדש אשה על סנת שאין בה
מומין ונמצאו בה מומין אינה מקודשת. ואם כנסה סתם
ונמצאו בה מומין תצא בלא כחובה. כל המומין
הפוסלין בכהנים פוסלין בנשים (משנה כתובות ע"ב:).
ואם נפלו בה מומין אחר שנתארסה אין הבעל יכול
למעון טקח מעוה כי נסחפה שדהו, וצריך להביא
ראיה שעד שלא נחארסה היו בה מומין אלו. ודוקא
במומין שבסתר אבל במומין שבגלוי אינו יכול למעון
שבדאי ראה אותם ונתפייס. ואחד שכנסה לביתו
אינו יכול למעון כלום כי חזקה אין אדם שותה בכוס
אלא א"כ בודקו (שם ע"ה:). אבל ישנם מומים גדולים
שהם חוליים סתריים או שקשה לסבול אותם, ובאלו
כופין את האיש שנולדו בו מומין אלו להוציא את
אשתו בגט וכתובה. כגון מוכה שחין ובעל פוליפוס
וכי' (שם ע"ז). ע"ע אישות; גט.

[מומים במקח] כל מום שמוציא חקונה בדבר
המקנה ה"י טקח מעות וכל אימת דמגלי ליה מהדר
ליה למריה. ואם ידע המוכר במום ומכרו סתם חייב
בהוצאות הלוות דגרמי (ש"ע ת"ט ס' רל"ב).
אם יש מום במקח צריך להודיע להקונה ואפילו לגוי,
ולא ימכר לו בשד נבלה בחוקת שחומה (שם ס'
רכ"ח). מום במקח נקרא כל שהסכימו עליו בני
המדינה שהוא מום (רמב"ם מכירה פמ"ו). ע"ע
מכירה.

[מום מוסרי] חסרון מוסרי באדם נקרא ג"כ מום.
בהן שחלל כחוננו ע"י בעילת זנות אסור בעבודה. כל

מעולם לא ימול בשבת (ב"י בשם המרדכי טור י"ד סי' של"א). ר' דיינים צריכין להיות מומחים ובקיאים בדינים, וכל המעמיד דין שאינו חכם בחכמת התורה אע"פ ש"י בו כעלות אחרות עובר בלי"ת (ש"ע ח"ט סי' ס"ח א'). ז' הפרת נדרים היא ע"י חכם מומחה ביחיד, והאידנא אין מומחה שיהא ראוי לחתור ביחיד (ש"ע י"ד סי' ר"ב א'). ח' נדרי וחרם מתירין ביחיד מומחה (שם סי' של"ד ב"ד). ט' בשחיטה אמרינן רוב הרגילים אצל שחיטה מומחין הם (חולין נ. י"ד סי' א'). אבל בבדיקת הריאה צריך שיהא בקי בדיני הבריקה ובקי בצורת הריאה ומקומה ודרך הנחתה בתוך תבנית (שם"ח סי' ל"ט ב'). ובכמה דברים אין אנו בקיאים ולא סמכין על בדיקתנו. וכן בניקור צריכין מומחה. הבקי בניקור (רמ"א י"ד סי' ס"ה). י' בניטין וקדושין. כל שאינו יודע (בקי) במיב ניטין וקדושין אל יהא לו עסק עמהן (קדושין י"ג. אה"ע כ"י מ"ט ג'). וצריך הכסדר קדושין להיות מומחה לרבים (ש"ת שבות יעקב סי' קכ"א). והמביא נט ממינת הים צריך שיאמר בפני נכתב ובפני נחתם לפי שאין בקיאים לשטה (ניטין ב'). י"א מידת תחומי העיר אלפים אמה לכל צד, ולא יסודר אלא אדם מומחה ובקי במדידה (ע"י לעיל). י"ב קמיע מן המומחה (ע"י לעיל). י"ג לענין סמכע אם היא רעה או יפה וכל כיוצא בזה צריכין להביא ראיה משלחני מומחה (ח"ט סי' ש"ד).

ג. ל.

מוקד: משומד, שעזב דת ישראל וקבל עליו דת נוצרית או דת אחרת. מלשון המיר (ירמיה ב' י"א), המיר דת (סוכה נ"ו. ע"ז כ"ו:). ישראל מומר (חולין ד' ערבין ג'). ונקרא נ"ב משומד מלשון שמה, ע"ש שהשמיד ועזב את אמונתו (ירוש' סוכה פ"ה, ח"ב ויקרא ב'). ת"א בן נכר אשתמד (שמות י"ב מ"ג). המומרים בימי החשמונאים נקרא "משומדיא" (מגלת תענית פ"ז דפוס מנמוכה ודפוסים אחרים, "רשעיא"). גם נקרא בומר (מנהדרין ל"ט). פושע ישראל, פורש מדרבי הצבור (סדר עולם רבא פ"ג. ר"ה י"ז). או אפיקורס (ע"ע). ביוגית נקרא אפוסטאטוס (apostate, ἀποστάτης), במלכות שמים, ובשם הזה מתרגמים השבעים מדר, מעל, סורר ובלעיל. המומר נקרא ערל לב לעומת חנקרי שהוא ערל בשר (יחזקאל מ"ד ט') ובן נכר (שמות שם) שהתנכרו מעשיו לאביו שבשמים. אבל המומרים האלה עזבו את האמונה לגמרי ולא קבלו עליהם דת אחרת. וגם בזמן חכמי התלמוד לא היו מומרים אמתים, כי היהודים הראשונים שהתנצרו לא היו יודעים לחכמי התלמוד. ורק בזמן הנאותים האחרונים החלה תקופת המומרים היהודים שקבלו דת הנוצרית או דת מחמד.

[מומרים מפורסמים] בימי תבינים תחלו המומרים להוציא לישראל מאד ע"י מלשינות וע"י כתבי פלסתר

על התלמוד וספרות הרבנים. המומר הראשון שכתב נגד היהודים ודחם היה משה ספרדי הנודע בשמו מיכרוס אלפונסו שהיה רופא להמלך אלפונסו הששי. הוא המיר דתו בשנת 1106. וחבר ספר נגד תורת היהודים ותורת מחמד בשם *Dialogi in Quibus Impiae Iudaeorum et Saracenorum Opiniones Confutantur* אבל השפעתו היתה קטנה. דונן מן רושיל בצרפת נחרם ע"י הרבנים על אשר דבר סרה על התלמוד. וישתמד וישנה את שמו לניקולאס, והלשין לפני האפיפיור גריגורי התשיעי על התלמוד שהוא מלא נאצות וחרפות נגד הנצרות, וכי התלמוד מתיר רם הנצורים ולעשוק כל איש שאינו מאמין ביהדות. מן אז והלאה רדפו הנצורים את הרבנים ונזרו שרפה על התלמוד, ומאז החלו הויכוחים בין המומרים והרבנים (ע"ע ויכוחים). ואחרי הויכוח עם ר' יחיאל מפאריס נשרפו כ"ב עגלות מלאות ספרי התלמוד בשנת 1442. המומר פאבלו כריסטיאני מן מונטפליר שהתווכח עם הרמב"ם בשנת 1263 הלשין על ההלמוד לפני האפיפיור קלימנס הרביעי. ומאז הקים הצנזור לבקר את ספרי הרבנים ולמחוק מהם כל דבר המתנגד להנצורים. המומר אבנר מבורגוש (ע"ע) העיר את און המלך אלפונסו ה"א על ברבת המינים בש"ע, ואתר שהתווכח עם הרבנים שלוחי הקהלות יצא חוק לאסור את הברכה הזאת ולמחוק אותה מן התפלה. מומרים אחרים קבלו על עצמם להמיר גם יהודים אחרים, ובייחוד המומר יוהן מן ואלאדוליד שחבר שני ספרים נגד היהודים. המומר שלמה לוי מבורגוש, הנודע בשם "פאול די סאנטא מריא" היה לפניו תלמודו ונעשה ארכיבישופ מן קארהאגנא, ויועץ להמלך הנרי השלישי מקסטיליא. הוא הלשין את התלמוד, ועד אגרות נליות בדרך הלצה אל הרבנים הגדולים בספרד. אח"כ נתחבר אליו תלמידו יוסף ך' חי מלורקא (אללורקי) ונשתמד תחת השם "גרונמו די פאנטא פי" והיה רופא ויועץ להאפיפיור בנדיקט ה"ג, והתוכה עם הרבנים במורטוסא להוכיח את אמתת ישו בתור משיח מבהיק והתלמוד. חיוכות נתמשך כ"ד חרשים (פבר) 1413—נאו' 1414). אח"כ חבר ספר להראות כי התלמוד מתיר ליהודים שבועת שקר בחיתור הפרת כל נדרי (ע"ע). המומר לוי בן שם טוב המכונה "פידרו די לא קאבאליריא" יעץ למלך מנואל מפורטוגאל בשנת 1497 לתפוש ילדי ישראל ולהטבילם בדת הנוצרית בחוקת היד. המומר הנריק גוניס המכונה "די פירמא פי" הלשין את האנוסים והלך לעזור את קרל חמישי ליסד את האינקוויזיציא בפורטוגאל, אך לא הספיק להוציא זממו כי נרצח ע"י האנוסים. והנצורים תארו אותו בתור "קדוש" (Martyr). המומרים סיקסמוס מן סינא ופיליפ מורו נסעו במרכבת האפיפיור פאול הרביעי ודרשו לרשות ליהודים להמיר אותם. הראשון העיר את ההמון לשרוף את התלמוד על המוקד שהכין הוא

המוסרים לא נמצא גם אחד שהסיר דתו מפני הוכחת האמת, ומבלי פנייה אחרת. אמנם המוסרים האחרונים לא ישמרו שגאה לאחיהם בני אמונתם הקודמים, ויש שגם ידברו עליהם טובות לעת מצוא, ואחד מהם היה דניאל חואלסאן (1819–1911) אשר נשתחרר כדי להיות פרופסור בפטרבורג, ואמר על עצמו, "תכשיו שנצדתי כאלו לא נוצרתי". הסופרים העבריים רשמים חסמאטיסמיק ופוחדים ויראים מרבו המוסרים בעת האחרונה, אך באמת אין לפחוד כלום. כי היהדות לא נוסדה על דביו אוכלסין, ובני ישראל היו תמיד "המעט" מכל העמים אשר סביבותיהם ובכל זאת הם עומדים קיימים עד היום, והמון העמים העצומים והעצומים לא נשארה להם מאומה כיא זכרם בקורות הימים.

[דינים] בתלמוד נקרא מוסר גם מי שעובר על עבירה חמורה בתמידת ורש בה עד שנראית לו כחיתר. ויש מוסר לשבת ומוסר לערלות, ומוסר לדבר אחר זולת ע"י אין מוסר לכל התורה כילה (הל"ן ד'): ש"ע י"ד ס' קנ"ח. יש בחלקין בין מוסר להכעיס ובין מוסר לחיובן. פליגי רב אחא ורבנא, חד אמר לחיובן מוסר, להכעיס מין חיי; וחד אמר אפילו להכעיס נמי מוסר, ומין הוא העובד ע"י. מוסר לע"י המינים והמסורות (מלשינים) היו מורידין ולא מעלין (מכשילים אותם לפול לבור ואין מצילים אותם) והם גרעים מנים שלא מעלין ולא מורידין (ע"י כ"ז:). אבל מוסר לחיובן מצוה להצילו (ש"ע י"ד ס' קנ"ח). כלל גדול אמרו חז"ל, "ישראל אע"פ שחמא ישראל הוא" (ערוכין י"ט). וכן ישראל שהסיר דתו נחשב רק לפושע ישראל ודינו כיהודי לכל דבר, זולת מה שגזרו עליו משום תקנת חכמים, והחמירו בדברים שצריכין נאמנות, כגון מוסר להכעיס לענין שחיטה הרי הוא כגוי (ש"ע י"ד ס' ב'), ופסול לעדות כמו שאר בעלי עבירה, ומסיה לפי חומו כשר לעדות אשה כמו גוי. ומותר להלוות לו ברבית אך אסור ללוות ממנו ברבית (ש"ע י"ד ס' קנ"ט ג' ש"ך) ויש אומרים שיותר נם ללוות ממנו ברבית (רדב"ז ס' י"ב). וכן בכל עניני כשרא ומתן דינו כגוי (שרת הרשב"א ס' קצ"ד וס' רמ"ב). [ד"ן מוסר בישראל] מוסר אסור להכשילו באיסורין (שו"ת בנימין זאב ס' ח"י ות"ז). ודינו בישראל לענין כוונת (הרשב"א ס' קצ"ד). ר' יוחנן שונה לכל אבירת אח"ך, לרבות את המוסר (ע"י כ"ז:). מימר בכלל נהלה ובכורה הוא. מיהו אם רצו ב"ד לקנות ולהפסיע ירושתו מפני יחזיק העולם הרשות בידם, ולענין הקנאותו ומחילתו נמי דינו בישראל כגוי. והוא אם מחוקי חמלכות שיהיו הקנאותו כגוי דינא דמלכותא דינא (ש"ע ח"ט ס' רמ"ג ב'). רב צדוק נאון פסק דמשומד אינו יורש את אביו (מרדכי קדושין פ"א), וכנראה הוא מצד דינא דמלכותא, או מצד תקנה. ואם יש לו בנים והם ישראלים תנתן ירושת אביהם המוסר להם (שרת תרשי"ך ח"ט ס' ל"ז). אב יורש בנו מוסר (פסקי ריקאנטי

בעצמו, והשני התפרץ אל ביהכ"נ ביום הכפירים והניח הצלם בארון הקודש. בין המוסרים שדברו סרה על החלמוד היה ויטוריא אליאנו ואחיו שלמה רומאנו המכונה יהוה באפטיסמא שהיו נכדי ר' אליהו בחור, וביחד עם יהושע די קאנמורי (בן חזן) העידו בקרימונא נגד החלמוד, ועל ידם יצאה הגזירה לשרוף שם יותר מעשרת אלפים ספרים בשנת 1559. המוסר אלכסנדר הלשין את היהודים ורחם לפני האפיפיור פיוס החמישי שג"ר עליהם נירוש בשנת 1596.

[המוסרים באשכנז] באשכנז הלשין המוסר פסח המכונה פיטר, בשנת 1399, כי היהודים מחרפ"ה את ישו בתפלת "על"ה" באמרים שהם משתחווים להבל "וריק" גימטריא "ישו", ובשביל זה נתפשו יהודי פראג נאסרו בכלא ומהם נהרגו. גם בעלילת הדם במרענא רגנשבורג השתתפו המוסרים וואלפאקן, האנס וואיאל פ"ה שווארץ. המוסר הידוע יוסף מפעפערקארן היה לפנים קצב בביהם, ויצא עליו שם רע בנעוריו וגם נתפש בנניבה ונענש. הוא נשתחרר בשנת 1605 בקרא "יוהן" מפעפערקארן, והר"ל ספרים רבים נגד היהודים. ובאמת לא חבר הספרים בעצמו כי היה בור ולא ידע חכמה ולשון ורק היה כלי הפץ בידי הכמרים הדומיניקנים בקולוניא, אשר כתבו הספרים וקראו שמו עליו. ספריו הם: "יודענשפינעל" 1507, "די יודענבייכמע" 1508, "ראס אסמערבוך" 1509, "דער יודענפיינר" 1509. הוא מעץ את העם לעצור בעד היהודים מלקחת דבית, ולשרוף את החלמוד. להכריח את היהודים לנקות את הרהובות מאשפות והארוכות מהעשן, או לגרשם מן הארץ. המוסר אנטוניוס מארגנאריא, בן רב אחד מרגנשבורג הדפים, "דער נאנץ יידישע גלייב" (אונג"ר בורג 1530) אשר הידש את אשמת היהודים שמגרפים את ישו בתפלת עלינו. יממו לקח לויתר את התומר בתוכחתו נגד היהודים, וואלף ברשימתו (ביבליאטיקא ח"ב 1003–1013) מזכיר שמונים מוסרים שכתבו ספרים נגד היהודים קודם שנת 1720.

[המוסרים אחר מנדלסון] מחקפת מנדלסון ואילך החלה חקופת המוסרים החדשה. דוד פרידלענדער מסר רשימה לשר המדינה מחמשים מוסרים ובני ביחם. מספר המוסרים במאה ה"ט עלה למאת אלפים, ויש משערים כי מספרם היה רבע מיליון. ובמה היה מספרם ברוסיה בשנות 1856–1875 ארבעים אלף ובאנגליא עד שנת 1875 חמשים אלף (די לי ראי "די עוואנגעלישע כריסטענהייט אונד די יודען" ח"ג 60). בסוף המאה ה"ט היו רוב המוסרים בגרמניא ואוסטריא אונגריא, ומעוטם באמריקא. סיבת החמרה בימי הבינים היתה הפקרות ונקמה פרטית וגם לחיות חפשי מרדיפות, סיבת החמרה במאה האחרונה היתה כדי לשאת משרה ופקודה מדינית ולהתחבר את גדולי העם. ויען כי כי באמריקא נפרדה האמונה מעניני המדינה והתברר, ולכן אין מן הצורך להמר דתם בשביל זה. בין כל

בו וכו' דבר שאינו עושה פירות וכו'. אבותי ננו
אתורת ממך ואני גנזתי אתורת נפשות וכו'. אבותי
ננו לעזה ואני גנזתי לעזה"ב (ב"ב י"א). ע"ע מבזבז.
ב. מ.

מוֹנְמָאנוּ, סיר שמואל (לורד סוויילינג):
הבן מדיני ועסקן בצרכי הצבור; נולד 21 דעצ' 1832
בעיר ליווערפול אנגליא. ומת י"ב סבת תרע"א (12)
יאנואר 1911) בלונדון. שם אביו לואיס למשפחת
שמואל, ושם עצמו מאנמאנו שמואל. אך אביו חסב
את שם בנו שמואל מונמאנו (Montague). בשנת
1847 הלך ללונדון, ובשנת 1853 יסד שם בית שולחני
ועסק שמחות בשם "שמואל מונמאנו ושותפיו". הוא
חשתתף חמדי בצרכי הצבור ויסד קהלות חדשות.
בשנת 1875 יסד יחד עם הלורד ראמשילד בית לאוניונת
בירושלים. בשנת 1882 היה הנזכר לחתוך הנסד
בלונדון לחמיכת הגולים מרוסיא ואשר באו אמריקא
החדשה ברודי בנלצייא. בשנת 1884 היה באמריקא לבקר
את המושבות שנסדו שם ע"י הגולים. בשנת 1886
נסע לרוסיא לבקר את מצב היהודים. וזכיותו במאמקי
בא צו עזממשלח שיעזוב את העיר במשך כ"ד שעות.
בשנת 1890 יסד אגודה מחקלות וחברות של ילדי
רוס בלונדון, ויהי ראש האגודה הואר יידי מטרות
היתח לצאת כרשות הרב הכולל דר' אדלר, למען
יהיה הפשי בכל דרכיו ויכול לעשות בעסקי הקהל
כחפצו. מונמאנו התפאר ביהדותו ומספרים עליו שחיה
מתפלל בשיבת הפרלמנט כאשר הגיע עונת מנחה.
הוא התנגד בכל כחו לרוח הרפורם אשר החלה לפעם
באנגליא ע"י תנועת ישראל אברדסס וקלורד מנסיפיורי.
ויתאמן לדחוף אותם מעד הקהלה העוסד על הכשרות
ולמודי חדת. גם בעניני הסדינה לקח חלק גדול.
והשתדל הרבה בהצעה לחקן את מסבעות הסדינה
ע"פ סדר העשיריות (decimal). הוא נבחר לשופט
השלום בלונדון, ולבחר הפרלמנט (1885—1900) ועמד
בצד הליברלים. בשנת 1894 נעשה לבארוק ע"י גלארס-
מן. ובשנת 1905 נתעלה ע"י המלך למעלה "לורד"
בשם "סוויילינג" (Swaythling). לפני מותו צוה
להעביר נחלתו מבנותיו מארין וליליאן אם חלכנה אחרי
דעותיו של קלורד מונסיפיורי שהיו נהודות אחריו בעניני
האמנות. עזבונו עלה למיליון ומאה וחמשים אלף ליטרא
שטרלינג. חנייה לצדקת רח חמשת אלפים ליש שהיו
סכום מצער לעומת חונו הרב (ע"י העתון כנסת ישראל
ח"א 15).

ב. מ.

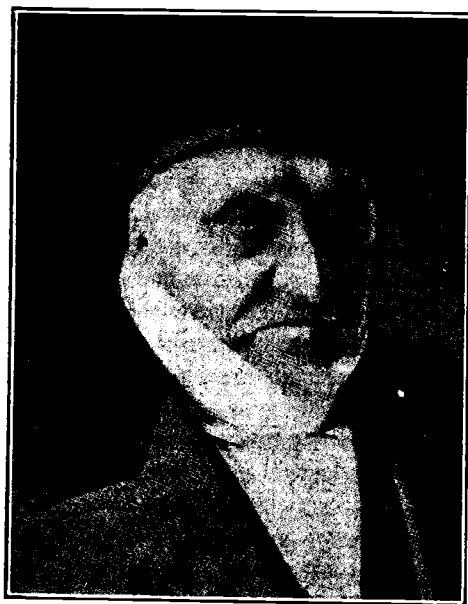
מוֹנְמָאנְלִי, אליהו: רופא ומחבר; נולד בקאסד
מיזו בראנקו בפורטינאל באמצע המאה ה-19 ומת
במד צרפת כ"ט שבט ש"ע"ז (1616). נקבר באמשטרדם.
אבותיו היו אנוסים והוא נתגדל בצנעא באמנות ישראל,
ולמד חכמת הרפואה. ומיראתו את האינקוויזיציא עזב
את ארצו ויבא לאיטליא. בערך שנת 1598 תחשב

ס"י שמי"ב). אשה שהיה לה בן מומר והקנתה נכסיה
לאחיה אם לא ישוב בנה לדת ישראל, וכו' האחים
סכח שמר מתנה (שרית בני משה ס"י נ"ח). לענין
נירושין המומר בישראל, ואשתו צריכה ממנו גם, ואין
לו לגרש בשם נוי אלא בשם ישראל, ואם כתב שם
נוי עקרי ושם ישראל בלשון דמחקרי כשר (ש"ע אח"ע
ס"י קכ"ט ח'). אך לכתחלה כותבין שם ישראל וכל
שום וחניכא דאית ליה (שרית תרומת הדשן ס"י רל"ח).
ואם עשה תשובה אין בותבין לו וכל שום וחניכא דאית
ליה (אח"ע ס"י קכ"ט מ"ז). מומר נחשב לבן ברית
לענין שליחות (יד אליהו למחרי"א מלובלין ס"י פ"ג).
ועושין מומר שליח לנירושין במקום ענת, שיליך חגם
ממקום למקום וימסור הגם וההרשאה קשורים בנייר
אחד והותום בשתי חותמות באופן שלא יוכל לחודיף
(אמנות שמואל ס"י ר'). מומר צריך לחלוץ (ע"י ש"ע
אח"ע ס"י קנ"ז). מומרת אסורה לבעלה (ויקרא פ"ב,
שה"ש רבה ע"פ לכבתי ופסוק יפה את; תרומת
הדשן ס"י ר"ט). אבל יש פוסקים להחיר ואין באן לא
זנות ולא פגם (מהר"ל ס"י ק', מהר"ם אלשקר ב"י
מ"ג ותשובת הבי"ד דף פ"א). אם המיר הוא ואשתו
וחזרו ליהדותם. אשתו מותרת לו אפילו אם הוא כהן
(ע"י מהר"ם מינץ ס"י ק"ג). אבל כשהמירה לבדה חוששין
לזנות. ובשעת השמיר שהמירו מחמת אונס וחזרו בה
יש להקל בה. לענין אבילות הגם חכמים שלא להתאבל
על מומר וכן על כל הפורשים מדרכי צבור (ש"ע י"ד
ס"י שמי"ח). ר"נ נתאבל על בנו שהמיר דתו י"ד יום
(הגהות אשרי), אמים אין ללמוד מזה, דלאפשי צערא
הוא דעבד שלא זכה לתשובה (הגהות מיימניות פ"א).
אחד מהאגוסים שנהרג ובנו רוצה לומר עליו קדיש
אין סוגעין מידו כל שאפשר לבן לעשות לזכות אביו
המת. אע"פ שהיה רשע נמור (שרית מהר"ר ס"י נ"א).
ובן הדין במומר נמור שנהרג אומרים עליו בני קדיש
דחוקינן ליה שהרהר תשובה בעת הריגתו (לבוש י"ד
ס"י ש"מ ח'). מומר שעשה תשובה צריך למבול
מדרכבן ולקבל עליו דברי הרבות (ש"ע י"ד ס"י רס"ח).
סדר הורדי והחשובה למומר ולאיש שיצא מכלל הדת
מסודר בתשובת חרי מראני (א"ח ס"י ח', ע"י רמב"ם
הל' תשובה פ"ג). ע"ע אנוסים; דונסי.

א.

מוֹנְבָז (Monobaz): מלך של הדייב (ע"ע).
בעלה של הילני המלכה ואביו של מונבו השני (ע"י
יוסיפוס ס"ב פ"ב א'). מונבו נמנה בין עשרה מלכים
שנתגיירו: חירם וכו' תלמי המלך ומונבו המלך. ומעשה
במונבו ובזומוס בניו של תלמי המלך (ב"ר פמ"ו; בית
המדרש לעילינעק ח"ד 183). מונבו המלך כובו אתורחיו
ואתורות אבותיו [לצדקת] בשני בצורת, וחברו עליו
אחיו ובית אביו ואמרו לו אבותיך גנוו וחסיפועל של
אבותם ואתה מבזבזם! אמר להם אבותי גנוו למטח
ואני גנזתי למעלה וכו' אבותי גנוו במקום שחיר שולמת

היה חבר לעשיית מסלות ברזל ומנהל בהבאנס הראשי באירלאנד. בשנת 1837 נבחר לשעריף בעיר לונדון, והיה היהודי השני לזכות במשרה הזאת. ובשנה ההיא, כאשר עלתה המלכה ויקטוריה על כסא מלכותה, כבדה את משה במעלת „פרש“ ובשנת 1846 נתעלה לבארן בתואר Sir. משנת 1847 ואילך נתמנה לכמה משרות ופקידות.

סיר משה מונטיפיורי, בן מאה שנה.

[פעולתו ליהודים] מונטיפיורי יחד עם בני ואמי שילד ובני נאלד שמיד השתדלו להשיג מהפרלמנט שיוז זכויות בעד יהודי אנגליא. בשנת 1814 נבחר לנזכר בית הכנסת לספרדים בלונדון, אח״כ נבחר שש פעמים לפרנס הקהלה. משנת 1838 עד שנת 1874 היה ראש הועד משלוחי היהודים בבריטאניא, וכאשר התפטר ממשמרתו נתנו לו הקהלות למתנה שנים עשר אלף ליטרא שטרלינג, אך לא אבה לקבל הכסף לעצמו וינרב כל הסכום לבנות בתים לעניים בירושלם. שבע פעמים נסע לארץ ישראל בשנות 1827, 1838, 1849, 1855, 1857, 1866, 1875 ובפעם האחרון הית בן צ״א שנה ועמו נלוו מזכירו ד״ר אליעזר לעזוי (ע״ע). פעולתו בארץ הקדושה היתה גדולה מאד. הוא הוציא סכומים גדולים מכספו לצרכי הצבור, ולעזור בבנין בתי גנסיות, לבנות אוהל על קבר רחל אמנו, לחזק בית דפוס עברי בירושלם, לבנות מקום מושב לעבודת האדמה אצל יפו, לחמוך בבתי חסד וצדקה ביד נדיבה. מלבד הצדקה שעשה בעצמו, היה גם מעורר אחרים לעשות כמותה ויהודה טורא מנאדלינס באמריקא קודם מותו צוה למסור ביד מונטיפיורי חמשים אלף דולאר לבנות בתים לעניים מחוץ לעיר ירושלם. מונטיפיורי

בליורנו ואח״כ בויניציא. הוא היה רופא להדוכוס קונציני בפרינצי, וכאשר הניעה התלת מונטאלמו לצרפת בקשה המלכה מריא די מריצי את הדוכוס לשלוח אליה את רופאו היהודי, והוא נאות לבקשת המלכה ויבוא לפאריס. אך תנאי התנה שיהיה רשאי לחיות ע״פ דתו ואמונתו. ויהי רופא בהצד המלך מצרפת עד יום מותו, אשר קדמוהו פתאום בדרך בלכתו בלית המלך לואי ה״נ לעיר טור. המלכה צותה לחנום אותו והובא לקברות באמשטרדם.

[ספריו] מונטאלמו היה גדול בחכמת הרפואה ורופא מובהק, והבר ספרים הרבה שיש להם ערך מיוחד במקצוע שלו. גם תבר איזה ספרים לבטל מענות שונאי ישראל. וחשיבה נמרצה לכמר דומיניקי בבאור פרשה נ״נ מספר ישעיה *Sobre et Capitulo 53 de Ezayas* בנ״ל חלקים (כ״י אוניברסיטי קולומביא בנויארק). ובהיותו בפאריס נשא מדרשותיו על אמתת אמונת ישראל. ררושו זה קרא בשם *Razonamiento* וכו' ושלחו לידירו דניאל בליורנו ונרפס בבריסעל בשנת 1868. עוד חבר ספר בנושאים אלה בשם *Livro Fayto* (ע״י רשימת וואלף ח״נ 104). גם היה חכם תלמודי וכתב פסק ארוך להוכיח כי מותר לו לנסוע במרכבה בשבת מפני שהוא רופא המלך והוא איסטנים וקשה לו לילך ברגליו, ויבאר שאינו עובר בזה לא על ר״ת ולא על דברי חז״ל. הפסק מלא בקיאות בש״ס ופוסקים ונמצא בשו״ת משפם שלום לר״י פאציר פיקו מוויניציא (כ״י). ר״י ש״ר דילמירינו היה תלמידו והוא מתארו „רבי החכם הכולל הרופא המעולה“ ומזכיר ממנו ספר האופטיקא (פירנצי 1606) ופירוש על התורה.

ביבליוגרפיא: מנשה בן ישראל מקות ישראל צד 47; הכרמל שנה ששית גליון 48; המגיד שנה י״א צד 309; פין כנסת ישראל 115; גרעץ געשיכמע ח״ס 485 והלאה. ב. מ.

מונטיפיורי, סיר משה: איש מדיני, עושה צדקות ועוסק בצרכי ישראל; נולד בליורנו י״נ מרחשון תקמ״ה (28 אקט׳ 1784), ומת בראמסנזימ אנגליא י״נ אב תרמ״ה (25 יולי 1885). אביו אביו משה חיים מונטיפיורי היה ספרדי ונולד בליורנו והתיישב בלונדון באמצע המאה ה״ח. הוא הוליד י״נ בנים ואתר מהם יוסף אליהו מונטיפיורי שנשא את רחל בת אברהם לוסברו די מאטוס מוקאטא ובנסעם בדרך מסחרם לליורנו נולד להם משה מונטיפיורי, ובשובם התיישבו בקענינגטון ושם למד משה ראשית למודיו והיה משרת באחד מבתי המסחר, אח״כ הלך ללונדון ונעשה סרסור במסחר השמורות. אחיו אברהם השתתף עמו עד שנת 1816, ועשו חיל בעסקיהם עם בית ראטשילד. בשנת 1824 עזר ליסד חברה לאחריות נכסים מהזיקות של שרפות ועמד בראש החברה. גם היו בין חמוסדים לחברה לחסציא אור הנאז בערים הגדולות באירופא.

רוחו ולא עלתת בידו. הוא חבר בעזרת רעו ישראל אברהםס הספר Aspect of Judaism (לונדון 1894) גם הר"ל עמו תמאסס Jewish Quarterly Review משנת 1890 עד שנת 1909, וכעת יר"ל בפילדלפיה ע"י מוסדי דראפסי קול"י. בשנת 1896 הדפיס ספרו Bible for Home Reading ורק חוברת אחרת יצאה לאור, והוא תוצאות מהתנ"ך לקריאה בבית, ע"פ הבקרת החפשיית. וכנראה לא מצא ספרו חן בעיני הקהל האנגלי. קלויד מונטיפיורי הוא עשיר גדול והוציא כסף רב לפעולתו. בשנת 1910 היה באמריקא וחפץ לקחת עמו אחד הרבנים הקיצונים לאנגליא להפיץ את דעות היחרות שלו, אך שב ריקם מבלי להוציא זממו.

ביבליוגרפיה: Wolf, Sir Moses Montefiore; Loewe, Diaries of Sir Moses and Lady Montefiore, 1890.

א.

מוֹנְטֶפְּלִייר (נכתב נ"כ מונטפפלייר או מונפפלייר. ומכונה הר געש=Montpellier): עיר בצרפת. במחצית השניה ממאה ה"א היה שם ישוב נכבד של יהודים אשר עשו את העיר למרכז למסחרים שונים וגם לרופאים מומחים. ובמאה ה"ב נוסד שם בית מדרש לחכמת הרפואה. יעקב בן מכיר המכונה "רון פרופיאט" או "פרופאטיום היהודי" נתמנה לראש בית המדרש ההוא. מצב היהודים הורע מאד בשנת 1292 כאשר נמסרה העיר בידי המלך פיליפ היפה, ובשנת 1306 גרשו משם. בשנת 1320 שבו תחת מחסה המלך סאנשו. בשנת 1363 נגזר על היהודים לשאת אות מיוחד על בגדיהם וביום 17 ספט' 1392 נורשו עוד הפעם ממונטפלייר. במאה ה"ז באו שם אנוסים מספרד. הסוחרים הנוצרים יראו מהתחרות היהודים והשתדלו תמיד להגביל את זכויותיהם ומעשיהם. בראשית המאה ה"י היה שם מספר היהודים רק 105 נפשות. ליהודים היו שני בתי קברות. ובשנת 1287 השיגו רשיון מהמלך דשעס הראשון לפחוח אימלו של מקולן. הנוסע בנימין מטודילא היה במונטפלייר בשנת 1165 והוא משבח את חכמי העיר. ישיבה גדולה היתה שם שנחשבה כמו ישיבת רמון ספרד (גראנאדה). העיר נקראה "הר הקדש" ו"אם בישראל" (שרת הרשב"א ח"א סי' תי"ח). מן העיר הזאת יצא החרם הראשון על העוסקים בחכמת הפילוסופיה. בשנת 1232 הוציאו הרב ר' שלמה ב"ר אברהם ותלמידיו ר' יונה ב"ר אברהם גירונדי ור' דוד ב"ר שאול אסור על מרח נבוכים וספרי הרמב"ם. איזה שנים קודם הגירוש של 1306 נתחדשה המלחמה נגד הרמב"ם ע"י ר' אבא מארי מלונלי שהיה רב במונטפלייר ששלח אגרתו עם התימות כ"ד ראשי העיר להרשב"א בברצלונה נגד הרמב"ם. המחזיקים בתורת הרמב"ם במונטפלייר היו הרופא יעקב ב"ר מכיר, והרופא שלמה מלונלי, ור' יחזקאל ב"ר משה אבן תבן ובפרט ר' ידעיה ב"ר

נחשב בעיני אנשי א"י כמלאך מדיע ובכל עת בואו שמה נשקו את כנפיו בגדו. גם נסע לדמשק למובת אחיו שנאשמו בעלילת דם והשיג מהשלטן כתב גלוי (פירמאן) להודיע כי העלילה הזאת בשקר יסדה (1840). הוא עמד לפני שני קיסרים ברוסיה בשנת 1846 ובשנת 1872 לבקש מהם להטיב מצב היהודים. גם לפני האפיפיור ברומא נצב מונטיפיורי בשנת 1858 לבקש ממנו לצוות להחזיר את הנער מורטארא. שגולוהו מבית אבותיו והסירו את דתו בחזקת ה"ד, אך האפיפיור לא שעה אליו. בשנת 1867 הלך לרומניה לבקש בעד אחיו, והיה שם בסכנה כי ההמון רצה לפול עליו ולחבל אותו. כמעט בכל נסיעותיו שם נפשו בכפו כי הדרכים האלה היו אז בחזקת סכנה.

[מנהיגו] מונטיפיורי היה יהודי בשר ואדוק באמונתו. הוא התפלל בכל יום בביהמ"ד והיה אחד מן המתעסקים בחברה קדישא. מעורר לא התנאל במאכלות אסורות. ולא נסע ביום שבת או יום טוב. הוא היה רגיל לכתוב זכרונות מחייו בכל יום ולעת פנאי קרא אותם לדעת אם ישר פעלו או אם יש לתקן דרכיו ומעשיו. ושמר את מצות ה' גדולה או קטנה. בהיותו בן מאה שנה (8 נאו' 1883) קבל מכתבי ברכה מגדולי הארץ ובתוכם המלכה ויקטוריה ואלברט עדוארד הנסיך מוועלס. יום הולדתו זה היה יום טוב כללי וכל בני עיר ראמסנייט השתתפו בשמחתו. סיר משה מונטיפיורי נקבר בראמסנייט בקבר מיוחד שהכין בחייו בעדו ובעד אשתו יהודית, ועליו ציון ואהל כמו האהל שבנה אצל בית לחם על קבר רחל אמנו. וממול האהל הוא בית הכנסת עם אוצר ספרים וישיבה לעשרה תלמידי חכמים המתפרנסים מקרן קימת של עזבונו, ואומרים קדיש ביום היאהרצייט שלו ושל אשתו ותפלות להזכרת נשמתם (ע"י חיים גדליה, כתר שם טוב, 1887).

יהודית מונטיפיורי: אשת סיר משה מונטיפיורי ובת לוי ברנט הכהן שהיה אשכנזי, נולדה בלונדון בשנת 1784 ומתה 1 אקט' 1862. היא נישאת לסיר משה בשנת 1812, ועזרה לאישה בכל פעולותיו ונסעה עמו בכל מסעותיו עד שנת 1859. היא היתה מלומדת בחכמת השיר ויודעת לשונות הרבה. היא כתבה ספר זכרונותיה (שני תלכים) שהדפיסה בעילום שמה. במותה יסד סיר משה ישיבה (קול"י) בראמסנייט גייס לזכרון שם יהודית מונטיפיורי.

קלויד מונטיפיורי: הבן הצעיר לנתנאל מונטיפיורי ש"ב לסיר משה; נולד בשנת 1858. הוא למד בהקול"י באוקספורד למורים כללים, והפצו היה לחשתלם בלמודי תורת היהודית בדרך הריפורם, ולהיות רב לעדה ריפורמית באנגליא. ולצורך הזה נסע לברלין. ושם פגש בשעכטער ויחי תלמידו, ויבאהו עמו לאנגליא. אך בנראה מאנו הקהלות בלונדון לקבל את קלויד בתור רב, ויתאמץ ליסד שם קהלה מודרנית על פי

מענות הנצורים וכפרם על מענות ניקולאס די לירא. חברו בשנת 1456 כעין מכתב שלוח לבנו יהודה. ונדפס ע"י ר"ד קויפמאן בבית חלמוד (ח"כ 117—125). ובו גם חשובה על דברי הלל שאמר אין משיח לישראל. במכתבו זה הוא מתרעם על הפילוסופים המצויים את הכתובים ומאמרי חז"ל מפורסם לכוונות זרות. הוא חעמיד שלשה כללים אשר יהיו לעינים לחכמי ישראל הבאים להתווכח עם חכמי הנצורים כמענותיהם: א' לפרש המקרא כפשוטו מבלי רמזים, ב' שלא לסמוך על העתקת השבועים וחרגומים, ג' כי אגדות חז"ל בפירוש הכתובים אין להם הכרע כלל בנוגע לעקרי האמונה. גם העתיק לעברית ספר ערכי בחכמת הרפואה של אל זור (פארמא כ"י די רוסו סי' 339). וכתב פי על ספר ישעיה, ופירש על ספרים אחרים בתנ"ך.

ביבליוגרפיה: פון כנסת ישראל 868; שמינישניידר העב: איבערזעצונגען 706.

ב. מ.

מוסול: ע מוציל

מוסיף מחול על הקודש: ע' קדש

מוסיקא: ע' שיר

מוֹסָקָה: קרבן נוסף או תפלה נוספת. בין שחורין ובין הערבים. במקדש היו מקריבים קרבן מוסף בשבת, ברא"ה, בשלש רגלים, ברא"ה ויוח"כ (במדרש ב"ח—כ"ט). ואביי נכדיר סדר המערכה ואומר מקדח קודם לאברים וכו' ונסכין למוספין ומספין לכזיבין וכזיבין לחמיר של בין הערבים (יומא ל"ג). אנשי כנסת הגדולה חקנו תפלת מוסף ומסכתו רבנן אקרבנות (ברכות כ"ז:). חמון מוסף לר' יהודה עד שבע שעות שהרי קרבן מוסף קרב וחולך עד שבע שעות (שם). לדעת ראב"ע לא חקנו תפלת מוסף אלא בצבור ואמר שאין תפלת המוספין אלא בתבר עיר אבל לא ביחיד. ד' יהודה אומר משמו כל מקום שיש שם חבר עיר יחיד פסור מתפלת המוספין. חייב אם אין שם צבור או עשרה (שם ל'). והלכה שיחיד חייב בכל מקום (ש"ע י"ה סי' רפ"ז ב'). ובצבור מתפללן מוסף אחד קריאת התורה. אמר רב הונא אסור לו לאדם שימנעם בלום קודם שיחלל תפלת המוספין (ברכות כ"ח:). אבל יכול למנעם פירות או פת שחרית אחר קידוש גם קודם שמתפלל מוסף ומלכד שלא יאכל סעודה קבועה (רמב"ם תפלה פ"ז וע"י בסף משנה, ואו"ח שם). ר"ח שחל בשבת כולל במוסף בברכה רביעית וחוחם מוסף השבת וישראל וראשי חדשים. והמעם שמניחים מוסף שבת ואומרים אתה יצרת מפני שבמוסף שבת לא יפול בו ערוב שבת ור"ח. וי"א כדי לפרסם שהוא ר"ח (שלמי הגבורים סביב המרדכי שבת פ"ב). וי"ם שחל בשבת אומרים בתפלה ואת מוסף יום השבת הזה ומוסף יום חג וכו' ואין אומרים מוספי יום השבת ויום החג כי נראה שיש שני מוספים לשבת ושני מוספים ליום. אך קשה למה

אברהם בדרשי. בין חכמי מונמפליר נחשבו גם ר' אברהם ב"ר דוד מפורקירא (הראב"ד השלישי), ר' משה ב"ר שמואל אבן תבן, ר' יהודה אריה הררי, ר' אברהם בונים ב"ר משולם ב"ר שלמה אבינודר. בשנת 1910 נמצאו ליה משפחות של יהודים במונמפליר. ע"ע צרפת.

ביבליוגרפיה: J. E. viii. 673.

ב. מ.

מוֹנֶסָה, שלמה: חכם בלשונות בני קדם; נולד בעיר גראס נלאנו 14 מאי 1805, ומת בפאריס 5 פבר 1867. הוא למד בישיבת ר' יעקב יוסף עמינגער. בשנת 1820 הלך לברלין ושם נתודע לצונץ ולמד לשונות רומית ויונית. בשנת 1822 נכנס כהנימנסיום יואכיסמטהאלער ומצא פרנסתו בתור מורה. שנתיים אח"כ נכנס כהאוניברסימא בברלין, ולמד בהאוניברסימא בבונא לשון ערבית וסאנסקריט. בשנת 1828 הלך לפאריס וגם שם היה מורה, ובין תלמידיו היו אלפונסו וגוסמאז ראמטשילד. בשנת 1838 נתמנה לרשם ספרי עברית ערבית וסורית בחיביליומיק הלאומי מפאריס, וכל כך היה שקוע בעבודתו זאת עד שנעשה עור עינים בשנת 1850. אך חסרון המאור לא הפריע את מעשיו, כי גדלה פעולתו הספרותית גם בהיותו סומא, ובמשמש ידיו כי יאר את הכתובת של אשמןעור שלך צירק (ע"ע אשמןעור). העתקתו של מורה נבוכים מלשון ערבית לצרפתית הרפס בשלשה חלקים בין שנות 1856—1866, אף כי עיסר הכתיבה עשה קודם שאכר מאור עיניו. גם חבר ספרים בלשון צרפתית על דברים עתיקים בספרות העברית, ועל הפילוסופיה הערבית של היהודים (1859). נוסף על עבודתו הספרותית היה עסקן בצרכי היהודים, ונלווה עם סיר משה מונטיפיורי ועם דר' לעווי למצרים בדבר עליית הדם בדרמשק. בקאהירא קנה הרבה כ"י ערבים בעד חיביליומיקא בפאריס. ועזר ליסד בתי ספר לבני ישראל במצרים ע"פ דרכי החינוך האירופי. בשונו מצרים נחמנה למזכיר הקהלה המרכוית של היהודים בצרפת. בשנת 1860 נחמנה לפרופיסור בהקולג' די פראנס למלאות מקום ד"ר. במאתים אגדות אשכנזיות שכתב מונק ננוות בבית מדרש הרבנים בברעסלי, ומ"ד מהם הו"ל כראן בספר השנתי שלו ח"ב 148—293 (1899).

ב. מ.

מוֹסָא, חיים י': רופא ומתוכח; נולד בעיר ביהאר אצל סלמקא בספרד בערך שנת 1390, ומת בשנת 1460. ר' אברהם זכות בספר חיוחסין (הוצאת פיליפ' 229) אומר כי י' מוסא היה גם פייסן, אך פייסיו לא נודעו לנו. ידיעתו בחכמת הרפואה נתנה לו מהלכים בחצרות המלכים והשרים, והיה מתוכח עם הנצורים בעניני האמונה, כי במרם שנוסדה האינקוויזיציא יכלו חכמי היהודים לענות על מענות הנצורים מבלי מפריע. הוא חבר "גמן ורמח" תשובות על

לחכמת הקבלה. במותו הספידוהו: ר' אברהם פרוכין-צאל, ר' עזרא די פאנו, וראש לכלם הרב ר' שמואל יודא קאצינלנבויגן, ואמר עליו: נפקד ממנו איש רשום שר וגדול בישראל, אשר נמצאו בו בשלמות כל התוארים הראויים להמצא בת"ח וכו' (דרשות סהריי מינץ). בין תלמידיו היו ר' אברהם הרופא משער אריה בעל שלטי הנבורים, ר' אלעזר פריבינצאל, ור' חנניה אליקים די ריאמו ב"ר עשאל דפאל מחכמי מנטובה. [ספרינו] מוסקאטו חבר ספר „נפוצות יהודה“ (ויניציא 1588, לבוב 1859), כולל ג"ב דרשות על כל השנה, וגם על ענינים נושאים פרטיים כמו, לתנוכת בית המדרש, פדיון שבויים, וחכמת המוסקא. הספר הזה מצוין בסגנונו במליצתו ובעומק חגיגותיו ובלול בחכמות שונות. רוב הדרשנים השתמשו בו, וחמניד מסלאנים לקח ממנו הרבה מבלי להזכיר שמו (עי' תולדות מוסקאטו לאפעלבוים צד 40 והערה בסוף הסוף). ספרו השני הוא „קול יהודה“ (ויניציא 1594) והוא הפירוש הראשון על הכוזרי. הפירוש הזה חבר לבקשת חרבנים סיוודאלי וסאראואל במנטובה. ופירושו נדפס עם התצאות הכוזרי שנדפסו אח"י. בפירושו זה השתמש מוסקאטו בספרי החכמה שכתבו חכמי אר"ה, ולרעתו כל חכמות הגוים, „משלנו הם ולנו המים לחמנו הם“ (נפוצות יהודה דרוש ה'). כרטולי חושר את המחבר כי כתב רוב פירושו מלה במלה מפירוש קרמון לפנוי (אננאלען 1937 צד 101). אבל כבר תבע שד"ל עלבן מוסקאטו, ועוד אחרים הוכיחו כי לא מניח ולא מקצתו (עי' תולדות מוסקאטו). ספרו השלישי על שיר השירים נשאר בכ"י ומזכירו המחבר שלש פעמים בספריו (נפוצות יהודה ס"ט, קול יהודה מאמר נ' פ"ז, גם כתב פיוטים ושירי אבל על הרב ר' שמואל קאזיס (נפוצות דרוש ל"ב). וקינה על מן הב"י (אוצר נחמד ח"ג 167 ותולדות מוסקאטו 55); שירי סאבית (תולדות 57), ושם שיר אחד קצר הנקרא פנים ואחור; תחנה על הנשם ובס' אילת השחר לר' מרדכי ירא, ועי' צונץ ס"פ 414 ותולדות 60).

ביבליוגרפיא: אפעלבוים, ספר תולדות רבי יהודה מוסקאטו, דראחאביטש 1900; צונץ ליטעראטורגעשיכטע 419.

א-ם

מוֹסְקָר: הנהגת האדם במדות טובות (Ethics), מבלי יראת העונש ושלא על מנת לקבל פרס, רק מאהבת האדם ויסודי התבונה האנושית הטבעיים בלבד, וגם עי' חנוך מוב. תורת המוסר נוסדה על הצווי „ואהבת לרעך כמוך“ כפירוש הלל, „רעלך סני לחברך לא תעביר“ (שבת ל"א). וכל המצות כולן נתנו רק לחיוב את דרך האדם לצרכו ולצורך כל חבריות. כל המצות הם רק פרטים מעשרת הדברות, והם נוסדו על תורת המוסר: א' שלא לעשות רעה לרעהו, ב' לכבד אב ואם כדי לגמול טוב ושלא לחיות כפוי טובה; ולחביר

אין אומרים מוספי חג המצות ביום שני של פסח שהיו מקריבין קרבן נוסף עם עומר התנופה מלבד מוסף היום, וכן ביום השבתות שמקריבין יתר על מוסף היום שבעה כבשים ופר וכו'. ויש לתרין דלא אמרינן מוספי אלא במוסף שנוסף משום עצומו של יום טוב מיוחד, אבל ביום שני של פסח ויום הבכורים לא נתוספו בהם קרבנות אלא בשביל סבה אחרת, בפסח מפני העומר ובשבתות מפני שתי הלחם (שיירי כנה"ג אר"ח סי' ת"ץ). ע"ע תפלה.

א.

מוֹסְפִיָּא, בְּנִימָן בֶּן עֲמִנּוּאֵל (ומכונה ג"כ „ריוניסיוס“): רופא ומעריך מלך; נולד בספרד בשנת 1606, ומת באמשטרדם בשנת 1675. אבותיו היו אנוסים ובבואו בימים יצא מארצו ובא לגור בהמבורג ושם עסק ברפואות, אח"כ החישוב בגליקשטאדט בדוכסות האלשטיין, ומשם הלך לאמשטרדם, והיה אחד מראשי העדה. הוא חבר ספר „זכר רב“ וכו' אסף כל השמות והפעלים מכה"ק לפי סדר הענינים וראוי מהם שירי תפלה והודיה על סדר ששת ימי בראשית. הספר הזה כתב לזכרון אשתו שמתה בשנת 1634 שש שנים אחר התחונה (נרפס ראשונה באמשטרדם 1635, ועם חרונום רוסי המבורג 1638). ונרפס כמה פעמים אח"כ בתרגומים שונים. בשנת 1640 הדפיס ספר בלשון דומית „על מאמרי הרפואה הנמצאים בכה"ק עם אנרת על אלכמי בשם „מי זהב“. בשנת 1642 כתב ספר על רבות וחסרון המים, אשר הקריב לכבוד מלך דנמארק שהתדפא על ידו. מוספיא היה גם תלמודי וחבר מי' על הירושלמי. ונמצאה עליו תשובה מר' יעקב ששפורטש בספרו ערות ביעקב (ס' ס"ו) לר' יהושע די סילוא בלונדון. הוא היה אחד משלושי אמוני ישראל, אך נתעה בשוא להאמין בשבתי צבי, והיה מן הראשונים בחברה „כתר תורה“ אשר שלחו מכתבם אל חמשיה השקר בכ"ד אלול שנת שלומיים (חכ"ו=1666) להודיעו כי קבלו עול מלכותו באהבה (קיצור ציצת נוכל צבי).

ביבליוגרפיא: מיכל אור החיים צד 284 והלאה; פין כנסת ישראל 169.

ב. מ.

מוֹסְקָאטו, יְהוּדָה אַרְיָה (ליאונ'י): רב מזורד ופילוסופי; נולד בעיר אסימו אצל אנקונא באיטליא, בערך שנת 1530 ומת במנטובה כ' אלול ש"ן (1590). אחר נירוש היהודים בשנת 1554 מן המדינות שמשל עליהן האפיפיור פאול הרביעי, הלך מוסקאטו לבית שאר בשרו מינצי בריטארו במנטובה ושם השתלם בחכמה ובתורה תחת השפעת הרבנים והחכמים: האחים ר' משה, דוד ויהודה פרובינצאל ור' עזריה מן האדומים. בשנת 1587 נבחר לרב הכולל במנטובה. ואף כי אהב את הפילוסופיא והשתעשע בספרי הרמב"ם ור' יהודה הלוי, בכ"ז חיית נוטה הרבה

למוד המוסר בבתי הישיבות בין ה"פרושים" קם וצא לפעולה בשנת 1878 כאשר נרב העשיר לאבנמן מברלין עשרת אלפים רובל לסוד ישיבה לרבנים בסלא-באדקי תחת השגחת הרב ר' יצחק בלאזער (ע"ע) שהיה אחד מתלמידי ר' ישראל.

[מתנגדי החברה] ר' ישראל סלאנמר מצא מתנגדים רבים לחברת המוסר בין המשכילים ברוסיה, וגם איזה רבנים היו קוראים תגר על תחברת בהצפירה ובחמליץ ואמרו כי נתון לחלום נגדה ולכמלה, כי חיששו שמא תהיה לכתח חדשה בישראל כמו החסידות, ותגרום מחלוקת ופירוד בדרכי האמונה. בין המתנגדים היו ר' אריה ליב שפירא הרב מקאוונא, ר' יהושע העשיל הרב מיאנאווא, ור' ישעיה הרב מסלאנמ. גם הרב ר' יצחק אלחנן מקאוונא התנגד לישיבת ר' יצחק בלאזער שנוסדה גם על המוסר. אך השפעת ר' ישראל סלאנמר נברה על מתנגדיו ויותר מארבעים רבנים גדולים כתבו מחאה נגד מתנגדיו, והכירו את חברת המוסר לטוב, אשר תועלתה רבה בישראל.

[התלמידים והמסייעים] תלמידי ר' ישראל ומסייעיו החזיקו בתנועת המוסר. ביניהם הם: ר' שמואל לובצער מוילנא, ר' אלכסנדר משה לפידות מראוין, ור' יעקב יוסף שהיה אח"כ רב הכולל בניארק. ר' יצחק בלאזער (הנ"ל) ור' נפתלי אמשטרם בסלאבאדקא. ר' שמחה זיסל התישב בקעלם ועליו סמכו בעלי המוסר את ידיהם, ואלה הבתורים שלמדו מוסר בסלאבאדקא במדרגה ידועה נסעו לקעלם להשתלם במוסר בבית אולפנא של ר' שמחה זיסל. אחר סגירת הישיבה בוואלאוין עלתה ישיבת סלאבאדקא למעלה, ובה למדו יותר משתי מאות בחורים עליים ואברכים פרושים אשר שמעו שעורים מהרב ר' ראבינאוויץ שהוא בעת הרב דפאניווען. רוח החיה באופני המוסר היה חמשיניה ר' נמע צבי תלמיד ר' ישראל, ויקרב את בעלי המוסר, ודחה את הלומדים שלא אבו להלך בדרכי המוסר, ובכל רגל בחר באיזה בחורים אשר לפי דעתו עלו במעלה רמה במוסר וישלחם לקעלם לבוא אל ההיכל פנימה לשמוע מוסר מפי ר' שמחה זיסל הנ"ל. המוסר התפשט בישיבות רבות בליטא וזאמט. ר' יחזקאל הורוויץ אחד מתלמידי ר' יצחק בלאזער יסר כולל אברכים לומדי תורה ומתעוררים לרבנים על יסוד מוסר בעיר נאווההרורוק ובעיר שאווייל, גם בירושלם נוסדה בית מוסר ע"י הגביר שמראוס שהיה מושפע מהרב שור מקארלסרוהע שהיה תלמיד ר' ישראל. הנהגת החברה היתה תחת ר' ברוך מייערס תלמיד ר' שמחה זיסל. [שיטת החברה] לדעת מייסדי חברה המוסר יש

הבדל בין למוד ידיעות חכמות שונות ובין לימוד המוסר ודרכי מדות טובות, כי ידיעה שכלית אפשר להשיג ע"י למוד של כללים ידועים. אבל לתורת המוסר צריכים הנך ארך ומתמיד. וגם רב חיונע כל דיני הש"ע לא יועילו לו להנצל ממדות רעות כמו כעס,

את בורא העולם, עיין לא יתנאה על זולתו, כי יודע ע"ש נבחים מעל גבוהים. ג') לנוח ולהנפש מעבודתו ביום השבת למען יהיה לו פנאי לחשוב בדברים רוחניים. כל התרי"ג מצות כלל דוד ב"א: הולך תמים ופועל צדק ודובר אמת בלבבו ונר (תהלים ט"ו). בא ישעיה והעמידו על שש: הולך צדקות ודובר מישרים מואם בבצע מעשקות נוער כפיו מתמוך בשוחר אומם אזנו משמוע דמים וועצם עיניו מראות ברע (ישעיה ל"ג). בא מיכה והעמידו על שלש: עשות משפט ואתבת חסר והצנע לכת עם ה' (מיכה ו'). בא הבקוק והעמידו על אחת: וצדיק באמינותו יהיה (מכות כ"ד). וא"ר יוחנן אילמלא לא ניתנה תורה חיינו למרין צניעות מחתול וגול מנמלה ועריות מיונה ררך ארץ מתרנגול וכו' שנאמר מלפנו מבחמות ארץ ומעוף השמים יחכמונו (איוב ל"ח; ע"רובין ק'). חזו תורת המוסר המבטי שנתן ה' בלב הברואים. תורת המוסר נוסדה על משפט חסר ורחמים. המשפט תוא קנין הפרטי, שלא לקחת רכוש זולתו בחזקה, ולא נחתם נזר דור הסבול אלא מפני החסם שבדיהם; החסר הוא הנמול שמשיב איש לרעהו שמכיר טובתו; והרחמים הוא שעושה טוב לזולתו מבלי לצפות לתשלום גמול. חז"ל חשבו את השלום ליסוד כללי של תורת המוסר, ואמרו לא מצא הקב"ה כלי מחזיק ברכה לישראל אלא השלום (סוף עוקצין). ע"ע מדות; תוכחה.

א.

מוסר, חברת: חברת אנשים תורנים ברוסיה אשר סמרתם היתה ללמוד ספרי מוסר ומדות וחובת הלב, להוציא מכח אל הפועל והמעשה, ונקראו בשם "מוסרניקעס". הרב ר' ישראל סלאנמר (ליפקין) היה עמוד התוך ומיסר חברת המוסר בוילנא בשנת 1842. ולפי דבריו קבל אורחות המוסר ודרכה מרבו ר' יוסף זונרל מסלאנמ חותן ר' שמואל סלאנמ מירושלם. גם השפיעו עליו ספרי המוסר שנדפסו אז בוילנא כמו "תקון מרות הנפש" לר"ש בן גבירול, "מסילת ישרים" לרמ"ח לוצאטו, ו"חשבון הנפש" לר' מענדל לעווין. כאשר העתיק ר' ישראל סלאנמר את מושבו לקאוונא בשנת 1844 יסד גם שם חברת מוסר, וברוחו הכביר והשפעתו הגדולה משך אליו רבים מבעלי בתים מופלגי תורה ואברכים מוסמכים, ובפרט המתעוררים לחיות מורי העם. ובמשך הזמן הרחיב חוג פעולתו על כל העם. בשנת 1859 התישב ר' ישראל סלאנמר בקענינסבערג ומצא שם את הרב ר' יעקב מעקלענבערג אחד ממעריציו ובעזרתו נוסדה חברת מוסר מאברכים אשר ביום למדו בנפ"ח ובערב שמעו תורת המוסר מר' ישראל. השפעתו היתה גדולה גם בערים אחרות באשכנז וביחוד גדלה תורת המוסר במעמל אשר אליה נספחו גדולי העיר ונבבדיה. וגם בברלין נוסדו בתי מוסר ("מוסר שטיבעל") אף כי זה היה בימי האלדהיים שעמד בראש הרפורם. תפץ ר' ישראל למעת את

ראש השנה, הענית. מגילה, מועד קבן וחנינה. בתלמוד בבלי נרמס גזרא ירושלמי לשקלים כי אין לח נמרא בבלי. ומגזרא ירושלמי חסדים פרקים כ"ב כ"ג וכ"ד לשבת. ונתנו כלל: בכל סדר מועד, בסקום שנוכר חונות רב ורבי חנינא ורבי יוחנן ורב חביבא, יש אמוראים שמתלפים ר' יוחנן ומעילי ר' יוחנן (סוכה ד' :) ע"ע משנה; תוספתא.

ב. מ.

מועד קטן: מסכתא בסדר מועד. ונקראת מועד קטן ע"ש שעיקרה בדיני חולו של מועד פסח וחזה"ט סוכות. בכ"י של משנה שהיה ביד בעל חערך נקראת המס' "משקין" ע"ש תחלתה משקין בית השלחין. במס' מ"ק יש שלשה פרקים. בתוספתא יש רק שני פרקים. מלבד עניני חזה"ט. יש בה רוב הלכות אבלות, ותקנות שנעשו בבית האבל (שם כ"ז. :) ; הלכות מגורח (ט"ו—י"ז. :) ; אגדות במות חכמים גדולים מבעלי התלמוד והספרים שנעשו לכבודם. ושם קינות יפות כלשון עברית (שם כ"ה. :) ; נשים מקוננות ועל אדות נשי דשכנציב (שם כ"ח. :) ; המסכתא כוללת הדברים האסורים והמותרים לעשות בחזה"ט, ועוד דינים השייכים לדיני חזה"ט. ומסיימת במוב: אבל לעהיד לבא הוא אוסר בלע המות לנצח וגו'. וכתבו התוספות (שם כ"ח: ד"ח בלע) שסיים בדבר מוב משום דמ"ק הוא סדר מועד אולם לדעת הרמב"ם (בהקדמתו לסדר זרעים) המס' חגיגה היא סוף סדר מועד וכך סדרון במשניות. מ"ק היא המסכתא י"א וחגיגה מס' י"ב והיא האחרונה. ע"ע מועדים (חזה"ט).

מ. מ. ה.

מועדים: זמנים קבועים לימים טובים, ימים חמקודשים לה', ונקראו מועדי ה' מועדי קדש (ויקרא כ"ג ב'). מועדים טובים (זכריה ח' י"ט), לשבתות ולחגים ולמנוחות (דח"ב ח' י"ג). המועדים נחלקים לשלש מחלקות: א' ע"י חלוקת העת, ב' לזכרון מאורעות נכבדות בחיי העם, ג' להעלות זכרון ה' לפני האדם. במחלקה הראשונה הם יום השבת ראש חדש ראש השנה, לתקופת השנה והלבנה וחלוקת הלבנה לארבעה חלקים בקירוב. המחלקה השנייה היא שלש רגלים חג המצות לזכרון המאורע על יציאת מצרים, חג השבועות הוא חג הקציר של בבורים ויום שנתנה בו התורה, חג הסוכות היא חג האסיף (שמות כ"ג מ"ז—מ"ז) ובחגים האלה עלו בני ישראל לירושלם. המחלקה השלישית היא יום הכפורים שיחשוב בו האדם עם קונו ויתענה וישוב בתשובה שלמה מעונותיו אל ה'. ונתקנו עוד מועדים למאורעות אחרי שנתנה התורה כמו תנוכה ופורים וט"ו באב ועוד כמה תעניות, והימים המובים שנסדרו במגילת תענית ומה שתקנו חכמי ישראל אח"כ. שמירת המועדים היא אחד מעקרי התורה שנאמר ושמרתם את החקק הזאת למועדה (שמות י"ג י'), יש שאינם חושבים את יום חגית בין המועדים.

נאוו וכו'. לחבליה זו עליו ללמוד ספרי מוסר ולימוד לבד לא יעיל לפתוח סמטום חלב כי צריכין גם התפעלות והתרונות אשר יעשו רשם בלב האדם גם אחרי הסתלקותם. ולאט לאט ירכבו את מוג האדם לטוב. בעלי המוסר בחרו להם איזה מאמרים מוסרים מדברי חז"ל, כמו, בעל ברחק אתה חי, דע מאין באת וכו' (אבות), וישנו בקול עצוב קורע לב ובהתלהבות גדולה ובציור בהיר, איך סוף כל סוף יוכרחו ליתן דין וחשבון על מעשיהם. לימוד ספרי המוסר היה בקול ובשינון הרבת פעמים ובצמצום המחשבה לאיזה דבר שמצא כל אחד יאות ונאות לו (אמרי בינה לר' ישראל סלאנטר). און בעל המוסר היה ער לכל דבר חול אשר שמע בשוק שמצא בו גרעון מוסר, והדרך הוח למדו מרבם שנים הוא עשה זאת לשיטה מסוימה. ומסופר עליו כי פעם אחת בא לרצון אחד להניח ממלאי על מנעלה, ומצא אותו עוסק במלאכתו לתקן מנעלים לאור נר קטן טרם נכבה. ר' ישראל התרגש מזה ויתפרץ בבית המדרש ובלב קורע אמר לחלמידיו: כל זמן שהנר דולק בקרבנו יכולים אנו לתקן. הוי, למה אנחנו מחשים? לכל אחד מחברי המוסר היה פ"קס קטן מהשבון חנפוש, ובו באו מספר המדות אשר עליהם להתחנך בהן, ורשמו בפנקס חשבון כל מאורעות הימים ויבחנום לדעת באיזו מהמדות עלו ובאיזו ירדו. בדרך כלל התאמצו להשתכלל במדות האלה: מנוחה, מנוחת הנפש לבל יהיה מבוהל; סבלנות, לסבול במנוחה כל פגע שאירע לו שלא באשמתו; סדר, בכל מעשיו וחפציו ישמור הסדר; חריצות; אחרי שישקול דעתו לאיזה מעשה יעשה תיכף; נקיות, בנפשו ובבגדיו; ענוה, להכיר חסרונות עצמו ולהסיר דעתו ממוצי חברו; צדק במשמו; קימוץ, שלא להוציא פרוטה שלא לצורך; זריזות, שלא לבטל רגע לבטלה רק לעשות לטובת עצמו ולטובת אחרים; שתיקה, קורם שיפתח פיו יחשב מה תועלת תהיה בדבורו; ניהותא, דברי חכמים בנחת נשמעים; אמת, שלא להוציא דבר מפיו שאין לבו מעיד על אמתתו. ע"ע סלאנטר, ישראל.

ביבליוגרפיה: יעקב קאפילאוויץ, חכמת המוסר חקדמוניות, לונדון 1911; השלח ח"ו 65 והלאה; ספר השנה לסאקאלאו 1901 צד 820.

י. ז. ה.

מוסר: ע' תוכחה

מוסרים: ע' מלשינות

מועד: ע' תם ומועד

מועד, סדר: הסדר השני מששה סדרי משנה ותוספתא עם נמרא בבלי וירושלמי. ונקרא מועד כי יש בו דינים לשבת יו"ט פסח יו"ט סוכות ר"ה ומועד קטן (חולו של מועד). בסדר מועד יש י"ב מסכתות: שבת, עירובין, פסחים, שקלים, יומא, סוכה, ביצה (יו"ט).

כי שבת נקדשה ע"י ה' משבת בראשית ואילך. ורק הימים המובים נקדשו ע"י ישראל, שבת בראשית אינה צריכה קידוש וי"ט צריכה קידוש ב"ד. ותניא ר' יוסי הגלילי אומר כוערי נאמרו ולא נאמרה שבת בראשית עמון (נדרים ע"ה). ומה שנאמר בכתוב אלה הם מועדי ששת ימים תעשה מלאכה וביום השביעי שבת שבתון מקרא קדש (ויקרא כ"ג נ') פירש הנ"ל ששת ימים הם הימים המובים. ראשון ואחרון של פסח, א' דשבוועות, א' דריה וראשון ואחרון של סוכות שעושין בהם מלאכת אוכל נפש. וביום השביעי יו"ט הוא "שבת שבתון" שאסור בו מלאכה כמו בשבת בראשית. ואח"כ מפרש הכתוב מועדי ה' בפרטית. ובאמת לא נזכר פה יום שבת בראשית שהוא מוקדש ועומד מעיקרא. חז"ל הוזהרו מאד לכבד את המועדים והמבזה את המועדות כעובד ע"ז (פסחים ק"ח). ואין לו חלק לעוה"ב (אבות פ"ג). אין לאדם ביו"ט אלא אוכל ושותה או יושב ושונה (פסחים ס"ח). מועדים שבבבל שמחים בהן (שבת קמ"ה). וצריכין להוסיף בהם מחול אל הקדש (יומא ע"א). שמירת המועדים הפיחה תמיד רוח לאומי בלב ישראל. ועזרה הרבה להמיץ מצבם הכלכלי והקולטורי. ע"ע אב (מ"ו ב); חדש; חנוכה; יובל; יום כפור; מגילת תענית; סוכות; פורים; פסח; ראש תשנה; שבוועות; שבת.

[חולו של מועד] חוה"מ נקרא מועד קמן והם הימים שבין היום הראשון ויום תאחרון של פסח וסוכות או בין שני הימים הראשונים והאחרונים ביו"ט שני של גליות. כי נאמר את חג המצות תשמור לימך על חולו של מועד (חגיגה י"ח). רוב הפוסקים סוברים דאסור מלאכה בחוה"מ הוא רק מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא, אבל הרמב"ן והרשב"א אמרו כי כל מלאכה שאינה לצורך המועד ואינה דבר האבד אסורה מן התורה, ואם הוא דבר האבד ואינה לצורך המועד או שהיא לצורך המועד ואינה דבר האבד אסור רק מדרבנן (שלמי הגבורים לאלפסי מ"ק פ"א). וגם המלאכות המותרות משום דבר האבד עושין בצנעא וע"י שני (ש"ע א"ח ס"י תק"ל וס"י תקס"ה). חוה"מ חמיר מר"ח חנוכה ופורים (תיו"ט למ"ק פ"ג מ'). אין נושאין נשים במועד (חוה"מ) לא בתולות ולא אלמנות ולא מייבמין מפני ששמחה היא לו ואין מערבין שמחה אחרת בשמחת יו"ט, רבה אמר מפני שמניח שמחה הרגל ועוסק בשמחה אשתו. עולא אמר מפני המורה, ר' יצחק נפתא אמר מפני ביטול פריה ורביה, דאי שרי נושאין ביו"ט אין אדם נושא אשה כל השנה וממתין עד המועד שיא עושה סעודה אחת למועד ולנשאין (מ"ק ח' רש"י). אבל מותר להחזיר גרושתו שאינה שמחה כל כך. ומותר לישא ערב הרגל (שם). לדברי שמואל מותר לאדם אשה בחוה"מ שמא יקרמנו נזיר, וכן תנא דבי שמואל מארסין אבל לא בונסין, ואין

עושין סעודת אירוסין (שם י"ח). ומותר לעשות רקודין ומחולות ולעשות סעודת הארום עם מרעיו שלא בבית ארוסתו (הריב"ש). וכן מותר לעשות סעודת מילה וסעודת פדיון הבן שאין לרחותו לזמן אחר. תכשימי נשים מותרין לעשות ואלו הן כוחלת פוסקת וכו' ולא פליג רבנן בין ילדה לזקנה. ר' יהודה אומר לא תסוד (להעביר השער) מפני שניוול הוא לה. אבל בסיד שיכולה לקפלו במועד מותרת למופלתו במועד, שא"ע שמצירה היא עכשיו שמחה היא לאחר זמן (שם מ'). אין סגלחין במועד כדי שלא יכנסו להגל כשהן מנוולין ולכן נזרו על המתדשל ולא נילה בערב יו"ט. אבל מי שהוא אנוס קודם הרגל כגון הבא ממדינת הים והיותא מבית האסורין והמנודה שהתירו לו חכמים והנזיר שכלו לו ימי נזרו והמצורע שעלה ממומאתו מותרין להסתפר בחוה"מ. ע"ע תספורת; וכן אסור לכבס בגדים בחוה"מ דק לאנוסים כאלה (שם י"ג: י"ד). כתיבה אסורה בחוה"מ, ואלו כותבין במועד קדש נשים (תנאים) וגמין ושוברין וכו' שמרי בירודין, נזרות ב"ד ואנרות רשות. אין כותבין שמרי חוב ואם אין [המלה] מאמינו, או [אדם אחר] שאין לו מה יאכל הרי זה יכתוב לקבל שכרו. אין כותבין ספרים תפילין ומזוזות ואין מגיהן [אפילו] אות אחת. ר' יהודה אומר כותב אדם תפילין ומזוזות לעצמו ומוזה על ירכו תכלת לציציתו. ר' יהודה אומר מערים ומוכר את שלו וכותב לעצמו. ר' יוסי אומר מוכר כדרכו כדי פרנסתו (שם י"ט). ומותר לחשוב חשבונות ולחשב יציאותיו (תוספתא) ד"ש בזה אבוד ממון. וה"ה הכתבים שכותבים כשמלרים על משכנות (חגהות המרדכי וכלבו). ואנרות שלום מותר ויש מחמירין וכותבים ע"י שני. מותר לכתוב תשובה על שאלה אם אין לעכבה (תשובת הרא"ש כלל כ"ג). וכן מותר להעתיקה מפני שחשוב דבר האבוד (מור). או אם שמע דבר חדש מותר לכותבו כדי שלא ישכחו. ומותר לקבול על חובותיו בחוה"מ ודין בו בין דיני ממונות בין דיני נפשות וקנסות (ש"ע א"ח ס"י תקס"ה). אין נוהגין אבלות במועד רק המחויב להתאבל. ואחרים אין קורעין ולא תולצין ולא מברין, אבל על אדם כשר וחכם יש לקרוע אם עומד עליו בשעת יציאת גשמתו (ש"ע א"ח ס"י תקמ"ז). וחייב לקרוע במועד על אביו ואמו גם בשמחה רחוקה (משאת בנימין ע"ב). השומרים את תוה"ט שלא לעשות בו מלאכה נוהגין שלא להניח בו תפלין, כי חוה"מ נחשב להם כמו יו"ט. והמקילין בעשיית מלאכה מניחין בלא ברכה, וחולצין התפילין מיד אחר ש"ע קודם חלל. ע"ע יום טוב. על הזמנים השונים ביום ע"ע יום ולילה. על קביעת המועדים ע"ע עבור.

א.

מופת: אות ופלא, דבר היותא מגדר המבע והרגל מעשה גסים, ה' מראה אותות ומופתים כדי שיכירו הנבראים את מפעלו. במצרים הרבה אותות ומופתים

ולא עוד אלא שחז"ל בקשו לפחות מערך הנסים בכל סת דאפשר כדי להעמידם על דרך הטבע, ואמרו כי תנאי התנה הקב"ה עם ה' **במעשה בראשית** שישב לאיתנו (ב"ר פ"ה ו', שמות רבה כ"א ו'). כי לא רצה לשנות מעשי בראשית, הטבע חסמוסה. עשרה דברים נבראו בע"ש בין השמשות (קודם שכלו מעשי בראשית) ואלו הן: פי הארץ ופי תבאר ופי האתון והקשת והמן והמטת והשמיר והכתב והמכתב והלחות וכו' (אבות פ"ה ו'; ספרי דברים ס"י שנה; פדר"א י"ט). ואחר שכלו ששת ימי חבריאת עולם כמנחנו נוהג, חזר תשובה שחשיבו פילוסופין את זקני ישראל ברומי אם אין רצון הקב"ה בע"ז למה אינו מבטלה. אמרו להם אילו לדבר שאין בעולם צורך היו עובדין הרי הוא מבטלה, הרי הן עובדין לחמה וללכנה ולכוכבים ומזלות. ואבר העולם מפני השמים? אלא עולם כמנחנו נוהג ושמים שקללו עתידים ליתן את הדין וכו' (ע"ז נ"ד). גם אין שום ערך לאות ומופת בעיני הלכה. וזה נראה ברור ממחלוקת רבנן בתנור של עכנאי שהשיב ר"א כל תשובות שבעולם ולא קיבלו היסגו. אמר להם אם הלכה כמותי חרוב זה יוכיח! נעקר חרוב ממקומו מאה אמות, אמרו לו אין מביאים ראייה מן החרוב וכו'. חזר ואמר להם כותלי בית המדרש יוכיחו! חמו כותלי ביהמ"ד ליפול. נער בהם ר' יהושע אמר להם: אם ת"ת מנצחים זה את זה בהלכה אתם מה סיבכם! וכו' חזר ואמר להם אם הלכה כמותי מן השמים יוכיחו! יצאתה בת קול ואמר מה לכם אצל ר"א שהלכה כמותו בכל מקום. עמר ר' יהושע על רגליו ואמר לא בשמים היא וכו' (ב"מ נ"ט). וישנם דברים רבים הרגילים בכל יום שהם גדולים ממעשי נסים. לדברי רב שזיבי בשם ראב"ע קשין מזונותיו של אדם כקריעת ים סוף וכו', וכן קשין נקביו של אדם כקריעת ים סוף (פסחים ק"ח:). ואמר ר' חייא בר אבא גדול נם שנעשת לחולה יותר מן הנם שנעשה לחנניה מישאל ועזריה שניצלו מאש של הדיוט ותולה מקדחת ניצול מאש של שמים (גדרים ס"א.). ע"ע נסים.

א.

מִצָּא: מקום בא"י שלשה רבעי שעה מירושלם במסלול ענלות היודרת ליפו, והיה נודע בימי חכמי המשנה שהיה למטה מירושלם ושם גדלים ערבי נתל, יורדין לשם ומלקטין מורביות של ערבת ובאין חוקפין אותן בצדי המזבח בימי חג המוכות (סוכה מ"ה). מוצא נקרא ג"כ קלניא (קולוניא) ואיירי דמיפס סכרגא דמלכא קרי ליה מוצא (שם) כי פירוש קולוניא בן תורין מן סם המלך (רש"י). במוצא הושיב מיטום שמונת מאות אנשי חיל רומי כאשר צר על ירושלם (יוספוס). בשנת 1895 נוסדה שם מושבה קטנת מארבע משפחות של יהודים, ובשנת 1910 נתרבו לעשר משפחות. שמת הארמט 357 דונם ונמטעים כרמים, ומעט גני ירק. ויש

(שמות ז' ג'). ה' לקח גוי מקרב גוי (ישראל ממצרים) במסות באותות ובמופתים (דברים ר' ל"ד). ה' הוא נורא תהלות עושה פלא (שמות ט"ו י"א), אלהי ישראל עושה נפלאות לבדו (תהלים ע"ב י"ח). מה' לא יפלא דבר (בראשית י"ח י"ד). עושה נפלאות עד אין מספר (איוב ה' ט'). יורדי הים וגו' המה ראו מעשי ה' ונפלאותיו במצולה (תהלים ק"ז כ"ד). ירעם אל בקולו נפלאות עושה גדולות ולא נדע (איוב ל"ז ת'). לפעמים עושה הקב"ה אות ומופת כדי להעמיד ארץ במשפט ולמלות חרשעה, ולהראות לעמים את כחו ונבחרתו. ובדרך הזה הפך את סודם ועמדה ושלח במצרים את מכותיו עד אשר הכירו נם התרטומים כי „אצבע אלהים היא“ (שמות ת' ט"ז). מלחמות ה' במלכי כנען, וידום השמש בגבעון והירח עמד בעמק אילון עד יקום גוי אויביו (יהושע י' י"ג), ומפלת מנחריב. או מופתים כדי לענות אנשים פרטים, כמו אבימלך אשר נגעו ה' על דבר שרי אשת אברם (בראשית י"ב). קרח ועדתו אשר פצתה האדמה את פיה ובלעה אותם חיים (במדבר ט"ז ל'). עזיהו המלך אשר מעל בה' להקריב קטרת ונענש בצרעת (יהי"ב כ"ו). או נסים שעשה ה' עם ישראל כדי להחיותם ולקיימם, כמו הוצאת המים מהסלע וירידת המן במדבר והשלו (שמות ט"ו כ"ג י"ז במדבר י"ב ל"א). וגם ליחידים מנולח כמו המופתים למשה במטה שהיה לנחש וירו שהכתה בצרעת ושבה בבשרו ושהפך מימי היאור לרם (שמות ר'). העורבים שהביאו לחם ובשר לכלכל את אליהו (מ"א י"ז ו'). והמלאך שהביא לו ענת רצפים וחמת מים (שם י"ט ו'). אליהו עלת במערה השמים ברכב אש וסוסים אש (מ"ב ב' י"א) ומופתו אלישע עם השונמית שהחיה את בנה ושריפא את נעמן מצרעתו, והשלך עץ במים ויצף הברזל (שם ד' ר'). אך המופת היותר גדול היה מעמד הר סיני ששמעו קול אלהים מדבר מתוך האש (דברים ד' ל"ב).

[הדת איננה תלויה במופתים] ואף כי צריכים אנו להאמין במופתים הנאמרים בכה"ק דברים כפשוטם, כי יש כח ביד ה' לפעול פלאות שקשה לאדם לצייד בשכלו. אבל אמת הדת איננה תלויה באות ומופת, ובפירוש הזהירה התורה שלא להאמין באות ומופת להוכיח אמתת איזה דת אחרת, וכי יקום נביא ונתן אות או מופת להוכיח שראוי לעבוד אלהים אחרים, אף כי בא תאות והמופת, לא תשמע לו, כי הוא רק נסיון „לדעת הישכם אוהבים את ה' אלהיכם בכל לבבכם ובכל נפשכם“ (דברים י"ג ד'). וזה הפך אמונת הנצורים שנוסדה רק על מעשה נסים כי לדעתם „המופת היא ילד שעשועים של האמונה“ („דעם גליבענ'ס ליעבסמעס קינר“), ואם תמיד מברית החדשה האותות והמופתים כמעט ישאר ריקם. ורק תואנה בקש פאול שאמר כי „היהודים מבקשים אות והיונים מבקשים חכמה“ (א' קורינתים א' כ"ב) כי תחפך הוא תאמת.

את אכחו בנס כל ימיו ולו חתיה לאשה כעל ברחו. ואם אמת הדבר כי זנתה אהר האירוסין, אז עונש הנערה הוא במיתת סקילה, כי עשתה נבלה בישראל (דברים כ"ב י"ג-כ"א). מוצאי שם רע כיצד? שיבא תבעל לבי"ד ויאמר נערה זו לקחתי לאשה ולא מצאתי לה בתולים וכשחקרתי על הדבר נודע לי שזנתה תחתי אחר שארסתי, ואלה הם ערי שזנתה בפניהם, ובי"ד שומעין דברי העדים וחוקרים עדותם (תהו הלשן, ופרשו את השמלה" שבוררין הדבר כשמלה חדשה), ואם נמצא הדבר אמת היא נסקלת. ואם הביא האב עדים וחזמו העדים שהביא תבעל ונמצאו שהעידו עדות שקר יסקלו הם ותבעל ילקח ונותן מאה סלעים לחאב. חזר תבעל והביא עדים אחרים והזימו ערי האב הרי הנערה ועדי אביה נסקלים, וע"ז נאמר ואם אמת היה הדבר הזה ונ"י (דמב"ם נערה בתולה פ"ג). ואם אמר תבעל לא מצאתי בתולה ולא אמר שזנתה תחתיה או שאמר זנתה תחתיו ולא הביא עדים אלא באו מאליהן הרי זה פסור ממלקות וקנס וכו' (דמב"ם שם; כתובות מ"ו). מוצאי שם רע הרוש הוא (יוצא מן הכלל) דהא קנס הוא ולוקה ומשלם, ולכן לא ילפינן מיניה לרבר אחר הרוסה לו (מכות ד:). גם הרוש הוא, דאם נמצא הדבר אמת ובאו עדים שזנתה כשהיתה נערה מאורסה אע"פ שזנתה אחר שיצאה מבית אביה ואפילו זנתה אחר שנכנסה לחופה קודם בעילת התבעל סוקלין אותה על פתח בית אביה, אבל שאר נערה מאורסה שלא הוציא עליה תבעל שם רע אם זנתה אחר שיצאה מבית האב חרי היא בתק (דמב"ם איסורי ביאה פ"ג, והראב"ד השיג עליו). ע"ע לשון הרע.

יש-נב

מוציאים לאור: חברות שנספרו בדרך מסחר כהרפים ספרי ישראל בלשון עברית ובלשונות אחרות (Publishers), ויש שני מעמדים להתיסדות החברות האלה: א' כרי להגדיל את הפעולה בכוחות רבים ובספף הרבה; ב' כרי למעט אחריות היחיד, כי אחריותו בחברה מוגבלת לסכום הכסף שהניח במסחר ולא יוחר. חברת אחיאסף (ע"ע) נוסדה בשנת 1893 בווארשא, ומאז נוסדה גם חברת תושיה (ע"ע), וחברות מוריה והשחר. החברה תושיה תתנהל ע"י בן אבינדר (ע"ע) והיא הוציא לאור ספרים עבריים עתיקים וחדשים וספרי חנוך במספר רב. באמריקא נוסדה חברת מוצאי לאור ספרי ישראל בלשון אנגלית Jewish Publication Society בפילאדלפיה בשנת 1899. והחברה Hebrew Publishing Company בנויארק שמה לה למטרה להוציא ספרי רומיל וספרים בלשון יהודית במספר רב מאד. החברה הזאת תתחזה עם המדפיסים הגדולים ברוסיה ותלציה, כי מנהלי החברה מדפיסים כל הוצאה במדה מרובה. ויע כי אין שום התקשרות בין ממשלת אמריקא וממשלת רוסיה בעניני מסחר הדפוס חכיות המצברים, לכן אין להמיל

ביהכ"נ ובית מדרש. כגון אוריה טוב והמים ימים וקלים לכתות. מאנשי ירושלים יוצאים לנחש שם בימי חקיק. ואינו מוצא הנזכר ביהרשע (י"ח כ"ו) שהוא מקום בנהלת בנימין ונכתב בה"א ולא באל"ף.

ביכלונרפיה: גרעץ, דברי ימי היהודים ח"ב 186; לונק, לוח ארץ ישראל הרע"א; שבע חכמות 154. ש. י. ש.

מוציא שבת: גם מוצאי י"ט. הלילה אחר שכלה יום השבת או יום טוב. לדינא מוסיפין מחול על הקדש בין מלפניו בין מלאחריו, ובפרט מוסיפין בהבנסת יום השבת ובסופו (רי"ה ט'. יומא פ"א: מ"ק נ'). התוספת היא מתחלת השקיעה עד זמן בין השמשות והזמן הזה הוא בערך שלשה מלין ורביע, והעיקר הוא שיוסיף איהו זמן ודאי יום בכניסתו חסן ודאי לילה בציאתו (שיע או"ח סי' תריח). במוצאי שבת נוחנין לומר זמירות (ע"ע) ומזכירים שם אליהו הנביא משום דאיתא בתוספתא דבמוצאי שבת יושב אליהו תחת עץ החיים וכותב זכיות של שומרי שבת (שרית מהר"ש דף ל"ח ע"ב). במוצאי שבת עושין סעודה שנקרא "מלוה מלכא" ע"ש שאמר ר' חנינא לעולם יסדר אדם שלחנו במוצ"ש אעפ"י שאינו צריך אלא לכזית וכו' (משום שכבר אכל שלש סעודות בשבת ואינו רעב). ר' אבהו הוה עבדינן ליה באפוקי שבתא עגלא תילתא הוה אכיל מניה כוליתא וכו' (שבת ק"ט:). העושה מלאכה במוצאי שבת וי"ט ומוצאי כפור ותענית צבור אין בה סימן ברכה (שיע או"ח סי' ש'). ע"ע הבר"ל.

במוצאי י"ט האחרון של חג הכל צופין לעשן המערכת, נמה כלפי צפון (שרוח דרומית מנשבת בו) עניים שמחים ובעלי בתים עצבים, מפני שגשמי שנה מרובין ופירות מרקבין (ונמכרים בזול); נמה כלפי דרום (שרוח צפונית מנשבת בו) עניים עצבים וב"ב שמחים מפני שגשמי שנה מועטין ופירות משתמרין (ונמכרים ביוקר); נמה כלפי מזרח הכל שמחין (שרוח מערבית מביאה גשם במדה); נמה כלפי מערב הכל עצבים (שרוח מזרחית מונעת מטר ומביאה בצורת ויקר נדול. יומא כ"א. ב"ב קמ"א). במוצאי תשעה באב היה מנהג בעיר פירארא באיטליא שהיו הנשים מובלות במקה, ואינו אלא מנהג חסידות. ובעל הלבושים כתב מעמים קלושים וחולשים, לכן לא תחמיר מעולם, והלואי ישמרו חקים ותורות המוכרחים" (הרב מהמוב אל הרב בנו, פחד יצחק אות מ' נ"ה ע"א). ע"ע יום טוב; שבת.

א.

מוציא שם-רע: הנשוא נערה בתולה והוציא עליה שם רע כי לא מצא לה בתולים, ואבותיה מביאים ראיה כי בעלה הוא שונא לה ושם עליה עלילה של זנות. והיה אם הוברר הדבר שהיתה בתולה ונקיה מעון, ויסרו בי"ד את תבעל בעונש מלקות וענשו אותו בקנס מאה כסף שיתן לאבי הנערה, ולא יוכל לשלח

שום חשש להרפים שנית איזה ספר שימצאו בהם חפץ מבלי לשאול הסכמת המחבר. בכל זאת משתדלים לפעמים לשלם להמחבר איזה סכום כסף כדי להשיג הסכמתו ולמען לא יתרעמו עליהם הקונים שהם נחלים רכוש המחבר. התברר הזאת הדפיסה את ספרי אברמיון ("מענדעלי מוכר ספרים"). והמנהלים התפשרו עם מורשי אברמיון ובראשם איא לוברסקי בניארק לשלם לאברמיון ח"י אלף רובל. כתב הרשאה נכתב ביום 3 מאי 1910 והתברר מסרה הכסף ליד לובארסקי. אך בינתיים סבר אברמיון כל זכות שיש לו בספריו למכור אחרים בקראקא, והרפים קובלנא על החברה בעתונים שהחברה נחלה ממנו את יגיעו חכוחו, ויכנה את מנהלי החברה בשם "נולנים", מבלי דעת כי בא כחו ע"י הרשאה הוא כמותו. כנראה חזר בו אברמיון כאשר הגיע שנה יובלו והעתונים ברוסיה הרעישו עליו שמים וארץ וספריו נתפרסמו בין החמק ועלו ברמי המחיר. ע"ע הסכמת.

ב. מ.

מוציאין מזה ונותנין לזה: דין בהלכות סמוכות שדרש ר' נתן: מני לנזשה בחברו מנה וחבירו בחבירו, מני שמציאין מזה ונותנין לזה? ת"ל ונתן לאשר אשם לו (במדבר ה'). ולא כתיב לאשר חלוהו אלא לאשר אשם לו, לאשר חקרן שלו, כי אשם חיינו קרן (פסחים ל"א. ב"ק מ'). ולפי"ז ראובן שנושה סמון בשמעון ושמעון בלוי, מציאין מלוי ונותנין לראובן, ואפילו לא נתחייב לו עדין כשעה שלוח שמעון מראובן. ואין חילוק בזה בין מלוח בשמר למלוח על פה אם שני הלויים מוכים בתלואותיהם, בין דרך הלואה ובין דרך שכירות (ש"ע ח"ט סי' פ"ו). כיון דקרן זה שיתן לו לשמעון סופו לחזור ליד ראובן שהרי שמעון חייב לו וישאר ביד ראובן, אי"ב קרנו של ראובן נקרא (מהרש"ל ב"ק סי' י"ט). ולאו כל כמיניה שמעון לומר לראובן לאו בעל דברים ידי את, דכיון דמוכה מדר' נתן דמשועבד לו מצי שפיד לאישתעי דינא בחדיה. ואפילו הלוח נכרי שייך דין זה. וגדולה מזו אמרו: ראובן שנתן לסרסור חפץ למכור והסרסור סבב למכור תחפץ ליד שמעון שחייב לו ראובן והוא תפס תחפץ לשלום החוב, אין לראובן תביעה על הסרסור ולא הסרסור על שמעון (מהרש"ך ח"א סי' קכ"א). במה דברים אמורים בשאין לשמעון נכסים ליפרע ממנו באותה מדינה, אבל אם יש לו, אין ב"ד נזקקים להוציא מזה ולתת לזה (ש"ע שם).

[תובע ונתבע] לפעמים משלמין את התובע ע"י תביעה מתנגדת של הנתבע, שנקרא במשפטי הרומיים Compensatio ובמשפטי האנגלים Set-Off או Counter-claim. וכעין זה בשור שנפל בבור פתוח ברשות חרבים ומת בנפילתו. בעל תבוא ישלם מחיר השור, והמת יהיה לו" (שמות כ"א ל"ד) לניזק. כי שמין את הנבלה ונוטלה ברמים ומנכה לו מדמי נזק.

מוציאין (מוסול): שם עיר וסחח בתורקיא בחלק אסיא, צפונית-מערבית מבגדאד על חוף הים התיכון של נהר מינרים. אחר שלכד שלמנאסר את שמרון התישבו היהודים בנינוה העתיקה העומדת בחוף השאלי של מינרים מול מציל, ואח"כ התישבו במציל. בשנת 1165 היה שם הנוסע ר' בנימין ממדיליא ומצא שבעת אלפים יהודים שהיו חוסים תחת ממשלת אתאביק ומצבם היה טוב. ר' זכאי הנשיא היה בראש העדה והתייחס לבית דוד המלך. בשנת 1171 חשין ר' דוד הרב במציל כתב רשיון מהכאליף לבקר המקומות הקדושים בירושלם (לנצח, ירושלם 1899 צד 25). בשנת 1289 היה שם ראש הגולה ר' דוד ב"ר דניאל שגם הוא התייחס לבית דוד, והיה בין השנים עשר ראשי הישיבה שחתמו על האגרת לחזויר את ר' שלמה פמים מעכו שלא לדבר סרה על ספרי הרמב"ם ואם לא ישיב מדרבו יחרימו אותו (נרעץ נעשיכמע ח"ז 166). הנוסע בנימין השני בשנת 1848 מצא במציל 450 יהודים (מסע ישראל צד 34). בשנת 1903 חיו במציל אלף ומאה יהודים ובס"ה אלפים תושבים. ובכל המחוז היו כארבעת אלפים יהודים. הרב הכולל היה החכם יעקב עם שלשה דיינים. שלמה ששון היה אחד מיועצי העיר. ויש שם ביהכ"נ עתיק ובית המדרש שנוסד בשנת 1875. מסורה בפי היהודים כי במציל קבורים חנביאים עבדיה נחום ויונה ואצל קברו יגדל "קקין" דיונה. לא רחוק ממציל הוא חכפר, "בר תגורא" שכל תושביו הם יהודים ומסורה בידם שבאו שם אחר תחרוב הראשון וכמעט כלם הם כעלי מלאכות ואומנים. יהודי מציל סובלים לפעמים מהתנפלות הקורדים היושבים על חתרים מסביב.

ב. מ.

מוקדם ומאוחר: מלה פסוק או פרשה חבאים שלא כסדר כתיב, כי המאוחר יבא לפעמים קודם המוקדם לו כדרכי הלשון והספור או בזמן המאורעות. ר' מנשיא בר תחליפא משמיה דרב מביא ראיה כי

ה' בזמנו בעת המאורע והוא כתב כל ענין ודבור במגילה מיוחדת. וקודם מותו הואיל משה לבאר את התורה וכתבה על הספר בסדר אחר שתורוהו ה' ולא לפי סדר המגילות. ולכן יש מוקדם ומאוחר בפרשיות. וגם מוקדם ומאוחר בפסוקים ובמלים יש מעטים פשוטים. כמו שפרשו חז"ל בחלוק השמות מפני ששניהם שוים בחשיבות, או שהתחיל במהרה תחלה לתורות כי ספק ננעים מתחלה מהור ואחר שנודע מומתו ספקו ממה וכדומה. ע"ע בקרת כח"ק.

א.

מוקצה: רבר שאדם מקצה ומפריש מדעתו מלהשתמש בו אסור במלמול בשבת וי"ט. ומעם האיסור הוא כדי שתהיה שביתת האדם ניכרת. ולולא נזרו בן היה האדם מיוחד את יום השבת שאסור במלאכה לפנות בו את כליו ולא היה מתעסק בעבודת ה' ותורתו. גם יש לחוש שמא יבא לעשות מלאכה בכלים ההם (רמב"ם שבת פכ"ד). רק בכלים שצריך להן לא נזרו רבנן. ויש י"ב מיני מוקצה לר' יהודה. וחשעה מינים לר' שמעון. ואלה הן: א' מוקצה מחמת חסרון כוון: כל דבר שמקפיד שלא יופסד. כמו סחורה המונחת בחנות ובאוצר, חשבונות ונייר חלוק שהם מוכנים להשמיש האסור בשבת. ואסור למלטל איזה מהדברים האלה אפילו לצורך מקום (היינו כשרוצה להשתמש באותו מקום שהכלי מונח שם). וכ"ש לצורך גופו (שצריך לדבר המוקצה להשתמש בו היתר כגון סכין שחיימה לחתוך בו דבר מאכל או לקנח לכלוך בנייר חלק וכדומה). אבל אוכל שבאוצר שרי למלטל לאכול ממנו, וכן סחורה שיחרה מערב שבת בדבור להשמיש היתר. ב' מוקצה דלא חזי למידי: כל דבר שאין בו שייכות כלי, כמו עפר אבנים חרס הנשבר מחם שנימל חודה, קלפי פירות, בשר חי, ודמיון אסורין במלמול. אבל מידי דחזי לאחר שרי גם לו, כגון תרומה לישראל, יין לנזיר. מת מותר למלטל ע"כר שמיני עלי להעבירו לכבודו כגון להעבירו מחמה לצל. ג' מוקצה דדחי בידים: כגון נזוגרת וצמקים שהניח מע"ש להתיבש ולא היו ראויים לאכילה בערב שבת ונעשו ראויים לאכילה בשבת אסור למלטל. ודוקא הנחו ראיכא תרת, דחוי בידים והם מסריחות קודם שנתביש, אבל בשאר פירות דליכא ב' לריעותא. אע"פ שלא הכינו מבעוד יום כ"ז שהוא מאכל מותר למלטל בשבת, ויש בזה קולא לשבת וחומרא ליו"ט, כי ביו"ט כל מאכל שלא הכינו מבעוד יום בערב יו"ט אסור במלמול ביו"ט. ד' מוקצה שאינו מקוה היתירו: כמו בעלי חיים שמתו ביו"ט, או בית חזק שנפל ביו"ט אסור למלטל, אבל בהמה שמתה בשבת מותר למלטל להאכיל לכלבים. וגם בזה יש קולא לשבת במוקצה נגד יו"ט שאסור. ה' מוקצה משום הכנה. דבר שחיה מחובר או מחוסר צידה מערב שבת ונשרו מאליהן או שנשרם גוי לעצמו, וכן אם נצודו מאליהן או ע"י

אין מוקדם ומאוחר בתורה בפרשיות, כי פרשת הפסח נאמרה תחלה למשה במדבר סיני בשנה השנית לצאתם מארץ מצרים בחדש הראשון (במדבר ט'). ופרשת פקודים נאמרה למשה במדבר סיני באחד לחדש השני בשנה השנית (שם א'). ובכ"ז נכתבה היא בתורה בפרשה ראשונה של במדבר ופרשת הפסח נכתבה אח"כ בבהעלותך. אמר רב פפא לא אמרן אלא בתרי ענייני אבל בחד עניינא מאי דמוקדם מוקדם ומאי דמאוחר מאוחר וכו' (פסחים ו'). ר' יהושע בן קרחה שאל למה קרמיה שמע לוחיה אם שמוע בק"ש? כדי שיקבל עליו עול מלכות שמים תחלה ואח"כ מקבל עליו עול מצות וכו' (ברכות י"ג). וקשה תיפס ליה דקדמה בתורה! ויש לומר דהכי קאמר למח קדמה אף לפרשת ציצית דקדמה לכלול אלא אמרינן אין מוקדם ומאוחר בתורה, א"כ היה לנו להקדים והיה וכו' (תוספות י"ט למשנה בריכות פ"ב ב'). וכן פרשת יתרו ואתה תחזה נאמרה אחר כותן תורה ונכתבה מוקדם (שמות י"ח-י"ט). ובאמת כצינו גם מוקדם ומאוחר בענין אחד דכתיב ונתת את הכפורת על הארון מלמעלה ואל הארון תתן את העדות אשר אתן אליך (שמות כ"ה כ"א). על דעתיה דר"ט דאמר אין מוקדם ומאוחר בתורה. אלא: ואל הארון תתן את העדות אשר אתן אליך ואח"כ ונתת את הכפורת על הארון מלמעלה (שקלים פ"ז סוף הלכה א'). ויש מוקדם ומאוחר במלים, כמו והארץ היתה תוהו, מכדי בשמים אתחיל ברישא מ"ש דקא חשיב מעשה ארץ? (חגיגה י"ב). פעמים מקדים אברהם ליצחק וליעקב ופעמים להיפך, חכרתי את בריתי יעקב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אדור וגו'. וכן במשה ואהרן כלב ויהושע, כבוד אב ואם מקדים זה לזה. לומר לך דשקולים הם (ילקוט בראשית). ואמרו כל ספק ננעים בתחלה מהור וכו' מנא הני מילי? א"ר יהודה אמר רב אמר קרא לטהרו או למטאו (ויקרא י"ג) הואיל ופתח בו הכתוב במהרה תחלה (נזיר ס"ה). כי מרכי הלשון היה צריך להתחיל במוטאה תחלה ולמחר אח"כ. מוקדם ומאוחר היא אחת מסדות התורה של ר"א בן ר"י הגלילי. מוקדם שהוא מאוחר כיצד? ונר אלהים מרם יכבה ושמואל שוכב בחיכל ה' אשר שם ארון אלהים (ש"א ג' ג') והוא אי אפשר כי אין שכיבה בחיכל, אלא באלו נאמר: ונר אלהים מרם יכבה בחיכל ה' אשר שם ארון אלהים ושמואל שוכב [על משכבו בביתו] וכו' (הליכות עולם שער ד' פ"ג וע"ע מדרות).

[מעם למוקדם ומאוחר] הפיכת הענינים או חמלים בכח"ק שנראה לעין הקורא, נעשה בכונה נסתרה. כי אין לחשוב שהתורה שהיא חסימה בתכלית השלמות יהיו בה דברים שלא כסדר ובערוביאי. והנה ע"פ הסוד כל האותיות שבתורה הם צרופין של שמות קדושים. ובדרך הפשט נוכל לפרש למי "תורה מגילות מגילות ניהנה" היינו שכל ענין וענין נאמר למשה מפי

שייכו בו בני אדם; ה') משום צער בעלי חיים כגון שבת מן הדרך כליל שבת וחמורו מען כלי זכוכית מוקצים, מותר לפורקן על כרים שמיים תחתיהם, ומתיר אזור החמור כדי שיפלו המוקצים עליהם; ו') מותר למלטלל מעות ושאר דברי מוקצה להצילם מחדליקה; ז') מוקצה מותר משום חולה אפילו אין בו סכנה, ומותר ליתן להרופא דיו וקולמס ונייר לכתוב עליו סמי מרפא; ח') מותר לומר לנוי למלטלל מוקצה לצורך ישראל; י') שבת ונמל מוקצה בידו מותר למלטלו למקום המשתמר. ע"ע שבת.

ביבליגרפיה: תפארת ישראל הקדמה לסדר מועד; כסף נבחר אות מ' כלל צ"ח.

ישיב

מורא: ע' יראה; פחד

מורביא: ע' מעהרין

מורד במלכות: העושה קשר על המלך לחרוג, או הממאן לפקודתו. בכה"ק לא נמצאה מרידה למסור את המדינה ביד מלך זר או ביד מלכות של מדינה אחרת, שהיא בנידה נגד הממשלה (treason), רק מרידה נגד המלך ובית המלכות. כמו אבימלך בן ירובעל שרצה למלוך על ישראל ויהונן את אחיו שבעים איש (שופטים מ'). ותתליה אם אהיה מלך יהודה קמה ותאבד את כל זרע הממלכה והיא חיתה מלכת הארץ (מ"ב י"א). שאל המלך חשב את דוד למורד במלכות ויכנה גם את בנו יהונתן שאהב את דוד, "בן נעות המרדות" ויטל את החנית עליו להכותו (ש"א כ' ל-ל"ג), ויהונן את אחימלך וכהני נוב כי ידם עם דוד (שם כ"ב י"ז). ואף כי דוד כבר נמשח למלך ע"י שמואל בפקודת ה', בכ"ז לא מרד בשאול בעודנו תי, ויאמר אל העמלקי אשר עזר לשאול לאבד את עצמו, "איך לא יראת לשלוח ירך לשחת את משיח ה'" (ש"ב א' י"ד) ויצו לחמיתו. וכן בענה ורכב שהמיתו את איש בשת בן שאול הרגום דוד (ש"ב ד'). יואב חמית את אבשלום שמרד באביו דוד (שם י"ה י"ד). שמעי בן גרא קלל את דוד ויסקל באבנים ועפר לעומתו בברחו מפני אבשלום (שם ט"ז י"ג) ובשוב דוד לירושלם בקש ממנו סליחה, ודוד מחל לו אז, אך שלמה בנו מצא תואנה לחמיתו (מ"א ב' מ"ו). שבע בן בכרי מרד ברוד והוא (ש"ב כ' כ"ב). אדוניא חומת על כי התנשא למלוך תחת שלמה (מ"א א' ח' ב' כ"ה). ומרי קשר על אלה בן בעשא מלך ישראל ויהרגו וישמדו את כל בית בעשא, ומלך רק שכעה ימים כי נלכדה עירו והוא שרף את עצמו בארמון המלך (שם ט"ז י"ח) והי למשל "ומרי חורג אדוני" (מ"ב ט' ל"א). פקחיה בן מנחם מלך ישראל נהרג ע"י פקח בן רמליהו אשר מלך אחריו (שם ט"ז כ"ה). ישמעאל בן נתנאל הרג את אחיקם בן גדליה אשר פקד מלך בבל לנציב הארץ (שם כ"ה כ"ה).

בשבת אסורים במלטול שיש בזה שייכות נולד. ויש אומרים שאין מוקצה והכנה בני אדם עשאות לצורך עצמו. ו') מוקצה דנולד: ויש ב' מינים, נולד נמור כגון בריח שגולדה בשבת או בירם, וכן חלב שהלכו בשבת או בירם (מלבר לתוך המאכל) אסור בשבת משום מוקצה ואסור לכ"ע. מין שני הוא נולד שנשתנה הדבר ממה שהיה בתחלה, כמו כלים תורשים שעשה גוי בשבת וירם, או עצמות שנתפרקו היום מחבשר. אבל בזה יש אומרים שמותר בשבת משום מוקצה ואסור בירם משום נולד. ר' שמעון סובר כל שנמרו בירי אדם כגון לחם שאפה הגוי שנשתנה מקמת ללחם. ותלכתא דהוה נולד. ז') מוקצה מחמת בסיס: היינו משען לדבר אחר ויש לו יחס אליו, אע"פ שאין על חבסים איסור מצד עצמו אבל יש לו איסור מצד הדבר שהוא עליו או בתוכו. כגון כים למעות אף שעכשיו אין בו מעוה אסור למלטלו בחור בסיס לרבר האסור. וכן מנורה שדלקו בה נר בשבת אע"פ שנכבתה אסורה המנורה במלטול משום בסיס. וכן אסור ליתן בשבת כלי תחת הנר כדי שימך לתוכו או תחת שאר מוקצה שיפול לתוכו, משום דמבטל ע"י כלי מהיכנו שנאסר אח"כ למלטלו. ח') מוקצה מחמת מצוה: כגון אחרונ ולולב שנמלן פעם אחת לשם מצוה בירו אסור לכל אדם למלטלו בשבת, אבל ר' שמעון מתיר למלטלל אם נסתלקה המצוה מהדבר כגון אחר סוכות או נוי סוכה כשנפלה הסוכה. ט') מוקצה מחמת איסור שבגופו: דברים שאינם לא מאכלים ולא כלים ועומרים למלאכה, כגון עצים שעומדין להסקה, צמד להמווה, אבנים לבנין, וכן מעות שעומד לסחורה. י') מוקצה מחמת איסור מלאכה: כלי העומד לעשות בו מלאכה שאסורה בשבת, כגון כלי כתיבה ובישול. נר שלם של חלב או שעות שמיותר לאיסור היינו הדלקה אסור למלטלו רק לצורך גופו ומקומו. ור"ש מתיר ואין הלכה כמותו. י"א) מוקצה מחמת מ"אוס: כגון עץ שתולין בו דגים ליבשן, או מנורה שלא הדליקו בה באותה שבת ומאוסה לפניה. או דבר שמאוס בעצמו כמו עכבר מת או כלי רע וכל דבר ממנוף. ד"ש מתיר במוקצה זאת והלכה כמותו. י"ב) מוקצה שלא לצורך: כלי שמלאכתו להיות כגון קערות כוסות וסכינין ואין בהם צורך כלל בשבת, למלטלן, וגם בזה ר"ש מתיר, אבל אם ירא שיצברו או שינבזו מותר לפנות לכ"ע. כה"ק ואוכלין אפילו שלא לצורך מותר למלטלן לכ"ע.

[מרטי דיני מוקצה להחיר] א') כל דבר מוקצה אסור רק במלטול אבל לינע בו בלא נדנוד מותר; ב') מותר למלטלל מוקצה מן הצד כמו לנער הכלי שמונה עליו מוקצה ע"י נפיהת או ע"י דחיפה בגופו או בכלי אחר. כ"ז שאינו ממלטלל המוקצה בידו ממש; ג') מותר למלטלל מוקצה מפני כבוד חבריות, כגון לקנה א"ע במוקצה; ד') משום תשש נוק לגוף, כגון קץ המונה ברשות הרבים או זכוכית על השלחן שאפשר

עלי" אין זה מענה. ואם רצה הבעל לגרשה אין לה כתובה, ויש ארבע שימות בפרמי הדברים: שימות תרמב"ם והרא"ש (מור אח"ע סי' ע"ז), ושימות הרשב"א והר"ן (בית שמואל שם סי' ח'), ואם מרדה בדי לעזר את בעלה ואומרת "בעינא ליה ומצערניה ליה" שולחים לה ב"ד להחזירה לשוב אל בעלה, ואין נותנין לה גם עד י"ב חרש, ואין לה מזונות כל י"ב חרש הללו. ואם מתח קודם חגם הבעל יורשה (עי' מנח יוסף אח"ע תשובה י"ג). אם הבעל משחק בקוביא ומאבד מעותיו אין זה מענה לאשה למרד בו לא מתשמיש ולא ממלאכה (מרדכי כתובות פ"ה). קמנה שהשיאה אביה ואחר שלשה חרשים מרדה ומאסה את בעלה אין לה מזונות ופוחתין לה מכתובתה עד שתנבל, ואז רגין לה דין מורדת ותפסיד כל השאר אפילו מה שתבניסח לו (ש"ת מהר"ם אלשיך סי' ח').

[פענה הוגנת למורדת] אשה המוענת בי בעלה רוצה להעבירה על דת לשמש באיסור, זהו מענה חזק למרד בו (מרדכי כתובות פ"ה). אשה שהלכת מבית בעלה מחמת קטמה ואינה רוצה לשוב אל ביתו עד שיקרא לה בעלה אין זו מורדת וכו' שהיא ברשה ממנו לשוב אליו בלא קריאה (ש"ת הרשב"א הובאת בב"י מור אח"ע סי' ע"ז. ושי"ע סוף סי' פ'). אשה שברחה מבית בעלה מחמת שהיה מכה אותה כפעם בפעם והגיעו הדברים כי פעם אחת רץ אחריה בסכין ומנזים אותה להורגה, ומחמת יראה אמרה שלא תשוב עוד לביתו, אין לה דין מורדת, כי אמתלאי נדולה היא זו והוא הגורם (רש"ם י"ד סי' ק"ט, ואח"ע ק"ך; המבי"ט ח"א סי' ק"א וח"ב סי' רכ"ב). אשה הבורחת מבעלה מחמת הבעלי חובות שיש לו תורמים אותו תוריר וגם מבקשים להפרע ממנה, והיא חוששת מן יאסרה בבלא, ולכן אומרת לבעלה שלא תשוב אליה, אין לה דין מורדת (רש"ם אח"ע ק"ך). ע"ע אישות; גם; מזונות.

א.

מורה: ע' מלמד

מורה הוראה: ע' הוראה

מורה שעות: ע' עת

מורֶקָא (מאדאקא, מארוקא, מורוקו=Morocco ונקראת בלשון ערבי "אלמערב אלמאקא" = קצת חסעדיית): שולמנית בצפנית-מערבית אפריקא. בימים מקדם היתה מורוקא חלק גדול מארץ מוריטניא, שהיתה לפניו ממלכה חפשית ובשנת 42 לספרי הנהוג כבשוה חרמיים וחלקוה לשני מחוזות, מוריטניא מינימאנא במערב שהוא מורוקא כעת, ומוריטניא קיסרינסים במזרח שהיא אלג'יריא החדשה. היהודים התיישבו בחלק אפריקא הצפונית, ובו גם ארץ מורוקא החדשה, עוד קודם תחרבן השני, וחיו באים מאי עם חכנענים וחפניקים שישבו על שפת ים תנחל והיהודים

[בתלמוד] נמרוד נקרא על שם המרד שחשמיד בעולם (ב"ר פמ"ב) שמרד בהקב"ה במלכות שמים. בני ישראל קבלו עליהם מלכות יהושע ואמרו אליו כל איש אשר ימרה את פיך ולא ישמע את דבריך לכל אשר תצוו יומת (יהושע א' יח). ומזה ראינו כי המורד במלכות חייב מיתה (סנהדרין מ"ט). דוד חשב את נבל למורד במלכות ולא צריך למידיינית, ואמרה לו אביגיל עדיין שאל קיים ולא יצא מבעד בעולם (מגילה י"ד:). אוריה החתי היה מורד במלכות מפני שאמר ואדני יואב ועבדי אדוני על פני השדה חונים (ש"ב י"א) ולאן אורח ארעא לקבל עליו מרות אחרים בפני המלך (שבת נ"ז. רש"י) וגם לא שמע לפקודת דוד לשוב לביתו (תוספת שם ד"ה ואמר). יואב הרג את עמשא כי מורד במלכות חזה דכתיב ויאמר המלך לעמשא הזעק לי את איש יחודה שלשת ימים וגו' וילך עמשא להזעיק את יהודה ויחר המועד וגו' (ש"ב כ'). גם יואב מורד במלכות חזה דכתיב והשמענה באה עד יואב כי יואב נמה אחרי אדניה וגו' (מ"א ב') ולכן הרגו שלמה (סנהדרין מ"ט). שלשה דברים צוה אחיתופל את בניו: אל תחיו במחלוקת ואל תמרדו במלכות בית דוד וכו' (ב"ב קמ"ז). וכתב הרמב"ם: כל המורד במלך ישראל יש למלך רשות להרגו וכו'. וכן כל המבזה את המלך או המחרפו יש למלך רשות להרגו (רמב"ם מלכים פ"ח). והאי מלך היינו שהמלך על פי נביא או שהסב כ: עליו כל ישראל, אבל אם קם איש אחד ומלך על ישראל בחזקה אין ישראל חייבין לשמוע אליו, והממרה את פיו לא נקרא מורד במלכות (פ"י חרדב"ז על הרמב"ם שם. חוצאת ווילנא 1900).

א.

מורֶדֶת: אשה המוענת את בעלה מתשמיש נקראת "מורדת", ואיש המוענע תשמיש מאשתו הוא "מורד". ויש גם מורדת ממלאכה, שמעשה יריה לבעלה. במשנה אמרו המורדת על בעלה פוחתין לה מכתובתה שבעה דינרין בשבת וכו' (כתובות ס"ג). ונראה כמ"ד שמורדת ממלאכה, כי המורדת מתשמיש בלא מענה הוגנת יוצאת כגם בעל ברחא בלא כתובה, ואם הבעל מורד באשתו בלא מענה הוגנת מסיפין על כתובתה בכל שבעה, ואם תרצה כופין אותו להציאה מיד ולשלם כתובתה ותוספת כתובתה. ותקנו חכמים שיהיו מכריזין על המורדת בבחי בנסיות ארבע שבתות זו אחר זו ושולחין לה ב"ד: הוי יודעת שאפילו כתובתך מאה מנה הפסדת (שם:). ופוחתין מכתובתה עד י"ב חרש ואח"כ יגרשה בעל כרחה בלא כתובה. גם מותר לו לישא אחרת אם לא תחפוץ לקחת ממנו גם. ואפילו אם נשבע לה מקודם על דעת ב"ד שלא לישא אחרת, מתירין לו השבועה (רש"ם י"ד סי' ק"ט). אשה מרדה על בעלה זה קרוב לארבע שנים מותר לישא אחרת כי לא תקן כוח רבנו גרשום (רש"ם אח"ע סי' ק"ך). אם פענת האשה כי סבת המרד היא מפני בי "מאים

וכי. ופרנסת חיל השלמן השומרים לראשו במספר ששת אלפים איש חיתה מוסלת ניב על היהודים, ומלבד תשורות יקרות ליום גנסיא ותנים ומעדים. כל המסים היו נגבים ע"י "הנגיד" ראש היהודים ממעם הממשלה במורקא. והוא מסרם לאוצר השלמן. והיו נובים אח המס בחזקת חיד ע"י נדוד של אנשי חיל שבאו ושללו כל אשר מצאה ידם והיו מכים את היהודים בלי חמלה. הלחץ הזה חשפיע לרעה על מצבם הכלכלי והרחני שירד למדרגה נמוכה מאד.

[בעלי מלאכות] היהודים שלחו את ידיהם במסחרים שונים בחור רוכלים חנונים ותגרים, ובפרט התעסקו באומנות והיו האומנים היחידים בארץ, מהם צורפי זהב ועושי מטבעות, הרשי ברזל בנאים נגרים רצונים אורנים ועוד. גם התעסקו בעבודת כרמים וציד הדגים. חנולים שבאו מספרד ופורטוגאל הנדילו את המסחר במורקא והרחיבו אותו מחוץ למדינה. ובאו בברית מסחר עם מצרים ועם ארצות ספרד איטליא צרפת ואנגליא. הם הוציאו ממורקא נחשת עורות צמר שעור ורנן, ומארצות נכריות הביאו מעשה אורז ברזל כלי זכוכית נשק ואבק שרפה. ואחדים מהם עשו עושר רב למרות רבוי המסים, אולם המצב הזה חורע מן העת שהגיעה למלוכה ממשלת האלידים והשרפים פילאלי (1664), המושלים האלה עצרו בעד מהלך המסחר והחפחיותו, ובאשר המסים נתרבו והמסחר נחסר נחלדלו היהודים והעניות גברה בתוכם. אז היה היהודי אנוס ללמד את בנו אומנות בעודו ילד כבן שש או שבע כדי שיוכל לעזור לפרנסת הבית. עד אשר הוכרחו הרבנים לעמוד בפרץ ולתקן תקנות שלא יקבל אומן לבית מלאכתו נער פחות מכן י"ג שנה במרם כלל חוק חלמוד בבית הספר, גם תקנו שיחיו תיה פטורים מסמ תקחלה כדי לחקל מעליהם עול הפרנסה ויוכלו לעסוק בתורה. על חובות הזאת יצא עוררין מצד בעלי האומנות, ובעיר פאס הגיע הרבר אל הממשלה כנגד הרבנים. אך הרבנים נצחו בזה, כי הכה היה בידם לעשות תקנות למכות העם. גם היו מסקחים על ידי הממשלה ועשו תקנות שלא לבזבזו ממון הרבה על תכשיטין ועל מותרות. לסיוע הרבנים עמדו הנגידים או ראשי הקהל אשר בידם השלמן לאשר ולקיים את התקנות וכמעט שהיה להם ממשלה בלתי מוגבלת על היהודים ממעם הממשלה והיו מקורבים למלכות, וגם הם השתדלו תמיד לטובת עמם.

[במאה הי"ט] הנוסע יוסף חלי משארני אשר נסע במלאכות חברת כי"ח בפאריס למורקא. לשום עין פקוחה על תהלוכות היהודים שם, יספר על דבר העיר מורקא כדברים האלה: אם כי סדר משטרי ממשלת מורקא רע הוא עד מאד בכ"ז העיר הזאת תוכל להתפאר, כי עומדת במדרגה גבוה במסחר ומרכולת. והיהודים חיושבים בנימו מיוחדת עוזר הרבה לחיים את קרן המסחר. במהצית היהודים מתושבי העיר יחיו

האלה יסדו קולוניות בצפון אפריקא. ואחר חרבן תביה נתוספו עליהם עוד יהודים שנמלטו שם או שנדחו שם בתור שבויים. ויש שחרחיקו נדוד אל החרים בין שבטי חברברים שישבו במדבר אשר קבלו את האורחים בסבר פנים יפות, ואח"כ עלה ביד היהודים להשיב לב רבים מהם אל אמותם. ואחדים משבטי חברברים קבלו עליהם את דת ישראל והחזיקו בה עד אשר כבשום הערביים בסוף המאה השביעית.

[בתקופת הערביים] ממשלת מורקא חיתה מתחלה תחת הכלף מבגדאד ונמשכה ממשלתו עד שנת 788, ואחריה חיתה מורקא תחת ממשלת אימם אידרים מצאצאי עלי. אידרים השני נתן רשיון ליהודים לישב במקום מיוחד בעיר הבירה פאס (Fes) שנוסדה בשנת 808) ובערים אחרות. חלף המס של שלשים אלף דניין לשנה. ממשלת מורקא נשחנה בכל פעם תחת מושלים שונים, ומצב היהודים נשתנתה עמהם לרעה או לטובה. עכ"פ התחילה אז בחיי היהודים במורקא תקופה של התעוררות, ויסדו קהלות רבות בכל הערים הנדולות במורקא, ושם היו מרכזים חשובים לתורת ישראל. ובפרט עלו למדרגה גבוה במאה העשיריה וח"א. בעת אשר חיו שם רבנו הננאל רבנו נסים ור' יצחק אלפסי. והתבסס יהודה בן קריש, דונש בן לברט ויהודה חיון אשר סללו דרך חדשה בתורת לח"ק. גם בחכמת הרפואה והפילוסופיא עשו להם היהודים במורקא יד ושם. אך כאשר באה מורקא ברשות המושלים אלמוהאדים (1146-1269) שהיו קנאים ושונאי חדת חורע מצב היהודים ע"י רדיפות ומציקות והוכרחו לשאת בנגדים באות קלן, ורבים המירו דתם בדת מחמד. הרמב"ם שהיה אז בפאס עם אביו ר' מימון הדיין כתב להקלות האלה וינתנם מצרותיהם ויעוררם להחזיק באמונתם (ע"י שבט יהודה, הוצאת ווינער צד 50). אחרי גלות ספרד בשנת 1391 והגלות האחרון בשנת 1492 ומפורטוגאל בשנת 1496 באו פליטים רבים מתארצות האלה להתישב במורקא וקהלות היהודים שם התחילו לפרוח מחדש. חושבים כי מספר הפליטים החם עלו למאת אלף ויש אומרים מאתים אלף.

[רדיפות ומסים] הממשלה של הערביים לא התערבה מעולם בענייני דת היהודים ומנהגיהם, ולפעמים עוד בחרה ביהודים על הנתונים למנוחם לאיזה פקידה או לצירים בהצרות מלכי אירופא. בכ"ז היו הערביים מביטים על היהודים בבח ובשאם נפש והתנהגו עמהם בלי חמלה. על יהודי נאסר לשאת נשק ולרכוב על סוס, והוכרחו ללבוש שחורים למען יכירוהו שהוא יהודי, ובקצת ערים נאסר ליהודים לענול נעלים ברנליהם. אך יותר מזה כבד עליהם מנשוא עול המסים והארנוניות שהטילו עליהם המושלים והשרים, מלבד מס תגלגלת ושם הקרקע, ומסים שונים לנגלי כל מקרה. והיו צריכים להספיק להוצר השלמן בהנם שמן למאור בשר בשמים

עקד אברהם את יצחק בנו (בראשית כ"ב). והוא הר הבית שנאמר עליו בהר ה' יראה (שם כ"ב י"ד). אונקלוס ויונתן תרגמו ארץ המדינה, "ארעא מולחנא" (ע"י סוף מדרש תרשא). שלמה המלך בנה את בית ה' בירושלם, בחר המדינה אשר נראה לדוד אביתו אשר הבין במקום דוד בנון ארנן היבוס" (דח"י ב' א'). ולפי אגרת חז"ל הוא המקום שבנה נח עליו מזבח לה' בצאתו מן התבה אחר המבול. וקודם לכן הקדיבו שם קין וחבל מנחתם לה' (פרקי דר"א פ"א; רמב"ם בית הבחירה פ"ב ב'; מורה מאמר ג' פמ"ה). הר המדינה נקרא גם הר המור (שח"ש ד' ו') ע"ש מור ולבונה שחקמירו על המזבח שעמד עליו (ירוש' ברכות פ"ד ה'; פסיקתא רבתי סי' מ'). ונקרא הר הבית (ירמיה כ"ז י"ח) והר הקדש (יהזקאל ב"ח י"ד). השמרונים נסחו "המוראה" תחת המדינה ותרגמו "חזיתיה" על שם המחזה. כי השמרונים יחשבו שהעקדה היתה על הר נרזים הקרוש להם, ומזה חשבו המדינה כמו אלוני "מורה" בשכם. בפשיטתא מתורגם ארץ המדינה בבראשית, "ארץ האמורי". ובתרגום השבעים כמו ארץ הרמה. בנמרא אמרו הר המדינה פליגי בה ר' לוי בר חמא ור' חנינא. חד אמר הר שיצא ממנו הוראה לישראל וחד אמר הר שיצא ממנו מורא לגוים (תענית ט"ז). ופירש"י "שיצא הוראה", תורה לישראל, כי מציון תצא תורה; "מורא לגוים" ששומעין גרולות ישראל וירושלם ומפחדים מהם. ומסופ' רש"י לומר: שמעתי לישנא אתרינא הר המדינה הר סיני, מורא לגוים במתן תורה רבתי ארץ יראתה ושקטת (תהלים ע"ו). ולפי' גם סיני מכונה הר המדינה.

י.ד.

מוריטניא: ע' מורוקא

מוריטניא (מוריטניא). שבת: רבועסקן בצרבי הצבור; נולד בליוורנו איטליא בשנת 1823 ומת בפילארפא ט"ז מרחשון תרנ"ח (1897). ראשי משפחתו היו מגולי פורטוגאל. אביו שמואל מוריטני התערב בעניני המדינה באיטליא והיה נוטה לצד הריפובליקנים ובשביל זה נאסר בכלא. שבת למד אצל הרבנים פונארו וקודיאט ואברהם ברוך פיפרא. גם למד לשונות ולעזיות וחכמות כלליות והתפרנס את עצמו בתור מורה. בשנת 1846 הלך ללונדון ויהי למורה עברית בבית חיתומים אשר לעדת הספרדים שם. בשנת 1851 נסע לאמריקא ונתקבל לרב ודרשן בקהלת סקה ישראל בפילארפא. בשנת 1867 נוסד שם בית ספר לרבנים בשם "קולג' מיטוני" ומוריטני נתמנה בו לפרופסור ולמורי התנ"ך וספרות ישראל. אך מחוסר תמיכה נסגר הקולג' בשנת 1873. מוריטני תפס את הדפוס והוא ולא עזבו עד אשר הצליח ליסד את בית מדרש הרבנים בניארק בשנת 1886, והוא נבחר לראש הסמינאר ופרופסור התנ"ך. מוריטני השתתף בצרת הגולים מרוסא שבאו לאמריקא

מיניע כפיהם, והם צורפי זהב חיימים ורצענים. בעת זהיא ישבו לערך מאה וחמשים ת"ח על התורה והעבודה והיו נזונים בצער ובדחק ממה שהרדו נשותיהם שעסקו בכל עבודה לפרנס אותם. מרבית בני העדה הם שבירי יום נשאי סבל המביאים לחםם בידעת אפים. בראש החכמים עמד אז האב"ד ר' מרדכי צרפתי, ובית דינו היו ר' יוסף אלביטל, ר' שלום חכהן, ר' יוסף האדום, ר' מסעור פינמו ור' אליהו מאהא. מספר בתי הבנסיות ומדרשות היו אז עשויים, רובם בנים במקומות צרים ומלאים רפש ועבמים. ונבנים כתבנית הבנינים הקדמונים העתיקים משנות אלף, ברחלים נמוכים וקצרים. עשרה ביה"כ משתמשים גם לבתי ספר ות"ת. ילדים רבים נתקצו לתוכם כמאה וחמשים בכל בית ספר, והם יושבים צפופים ורחוקים על הארץ. ועליה שמחים מהצלות וכלי סחכות. הם לומדים מפי המורים קריאת לשון הקדש בשירה חסרה על ררך המעמים בלמודי התנ"ך. גם לומדים בתלמוד לפי שנוהיהם וכתב ולשון המדינה וכללי החשבון. חכמות מנורות מנעוריהן סבלי חנוך למורי, רק מלאכת יד למוות בפלך ולחפור וכל מלאכת עבודת הבית.

[בוסן האחרון] מצב היהודים במורוקא בזמן הזה הוא רע מאד. מספרם עולה עד רבע מיליון נפש. ורק מספר קטן כחמש מאות יהודים היושבים בערי החוף וחוסים בצל איזה ממשלה אירופאית נצולים מרדיפות ויסורים. והשאר ובפרט אלה היושבים בתוך המדינה חיייהם תלויים להם מנגד ורכושם הפקר בירי ההמון הגס. אך למרות חיייהם הקשים הם מצוינים בכחם הגופני ומרת קומתם היא למעלה מבינונית, ויש בהם גם בעלי קומה גבוה וגבורים. ומודך לב אין להם. הרבה גרם לזה האקלים המבריא, וגם מנהגי חיייהם הטובים. רוב מסחר הארץ והמלאכה בירם, והם אנשי הבינים בין ארץ מורוקא ובין ארצות נכריות. מפני שהם מסוגלים ללמוד השפות המדוברות באירופא, ויודעים תהלוכות בני אירופא יותר מהעמים האחרים הנרים במורוקא. כל בן אירופא חבא למורוקא יודע זאת ורק אל היתורי יפנה ובו ישים סבסחו, ויתורי מורוקא מקיים כי מאירופא תבוא תשועתם. ובפרט מקיים הגאולה מממשלת צרפת אשר תביא את מורוקא תחת חסותה כמו שעשתה עם אלג'יריא ושם כבר נשתחררו היתורים מעול הגלות. ע"ע דאנאטון; פאס.

ביבליוגרפא: שמואל רומאנעלי, מעשה בערב, ברלין 1792; הלבנון שנה ג' 110; הצפירה 1891 גליון 147; הודעות השנתיים לחברת כ"ח; הורוויץ, מאראקא, לייפציג 1887; דר' בלאךס וואכענשריפט 1905; B. Meakin, Moorish Empire, London 1899. נע"ם

מוריית: ארץ המדינה היא גליל ידוע בארץ בנען בימי אברהם, והיה כולל את"כ ירושלם, והיו שם איזה הרים ומינות שבהם נקרא "הר המדינה" אשר עליו

הריאה בשמש או במקום חם, ואם עין רחשים ויחשים המורני מהנקבים סמכין להכשיר (ש"ך שם בשם חרמיה ורוקח). אולם גדולי האחרונים כאשר ראו כי בזמננו מצוים נקבי המורנא בריאה במספר רב ונעשה לדבר רגיל ובפרט בערים הנדולות ששוחטים למאות ולאלפים, לכן השתדלו לחקל הרבה בדיני מורנא ואמרו כי יש לנו לסמוך על בקיאות הבודקים המומחים, והסכימו להתיר נקבים אשר ברור להבדקים שהם נקבי המורנא אפילו באופן שלא נמצא מספר המורני במספר הנקבים, משום דשכיח הוא שהמורנא מרוב קטנותה ותולשותה נאכרה ע"י משמוש ידא דמבאא בעת הבדיקה, ואם נמצא אפילו מורנא אחת ואפילו רחוק ממקום הנקב נוכל להכשיר כמה נקבים שברור לבדק שהם מעשה המורנא (ש"ת מהר"ם לובלין סי' קכ"ו וש"ך סי' ל"ו). וגדולה מזו אמרו דאפילו לא מצאו שום מורנא על הריאה שיש בה נקבי מורנא, רק על היד או הבגד של הבדק מצאו מורנא, כשרה (מהרש"ק מ"ד סי' ל"א), ואם לא מצאו שם מורנא בשעת הבדיקה או מחפשים על הריאה כמו כתמים עגולים שנשתנה מראיתם מטראה חריאה, והבדקים הבקאים מכירים היטב אותן המקומות, ופוחתין וקורעין את עור הריאה, ועל הרוב ימצאו שם מורנא, וגם באופן זה מכשירין, אבל חבל מורים דמורנא המעידה על נקב אחר שחיסה צריכה להיות חיה בעת המצאה, ואם המורנא מתה הרי היא כלא היתה, והבדקים במצאם מורנא מתה מחמשים אותה בהבל פיהם ואם תשיב לתתיה, וע"פ הרוב יקרה כן, מכשירין הבהמה (שם).

ש. ד. פ.

מורנא: תואר לאיש המורה הוראה, וסמכו בו את הרב הפוסק הלכות, ובר"ת מהר"ם מורנו הרב ר', וכמו מהר"ם מורנו הרב ר' מאיר, מהר"ל מורנו הרב ר' יעקב לוי. בתואר הזה התלו לחשמש הרבנים באשכנז, אחר שנסמך ר' מאיר ב"ד ברוך הלוי הרב מווינא (1360—1390). הראשון שמתואר בשם "מורנא" היה ר' שלום מאוסמריא הרב בווינא-נייטמארם, ור' יעקב מולין (מהר"ל). הטעם להתחדשות הסמיכה בתואר "מורנא" כי בזמן ההוא היו רבים עוסקים בנחינת גמין וקדושין אף שלא היו יודעין במיב הלכות, וגדלה המכשלה שכל מי שרוצה ליטול את השם רב ומורה הוראה יבא ויטול וישתמש בתואר זה אף כי העמדה איננה הולמת, ולכן עשו האשכנזים נדר ותקנו סמיכת המורנו, ומאריך אשכנז נתפשט התואר למדינת פולין, הספרדים לא הקפידו מתחלה על התיקון הזה, ר' עזריה פיגו בעל גדולי חרומה ובינה לעתים רצה להנהיג בעדותו התואר "מורנא" ופנה אדות זאת לחברו ד"ש אבוהב, אבל הוא לא היתה דעתו נוהה מזה, ומשיב לו: לעולם תשתי להקבע מנהג זה בין אנשי קהלות הספרדים, שלא נשמע ולא נמצא ביניהם מימי קדם בכל מקומות משובתיהם וכו'. ומי יתן ויחיו מחזיקים מנהג אבותיהם

וישתרל באמצעות ידידו ווינציאני לקבל תמיכה מהבארן הירש בעד הקולוניסטים במחוז נודשערס. מוראיש היה אורתודוקסי נמור, והשפעתו זאת היתה גדולה בין היהודים באמריקא. הוא העתיק ספר דקדוק להיק לשון, וכתב מאמר על יהודי אימליא ועל ספרות היהודים באימליא ובחשבון השנתי של הסמינאר (1897). גם העתיק ספר ירמיה בעד התבירה המויל ספרי ישראל בפילארפיה בלשון אנגלית. הדעתקה הזאת השלים קרוב למותו.

ביבליוגרפיה: S. Morais, *The Jews of Philadelphia*, 1894; J. E. viii. 679.

ב. ס.

מורנא: תולעת של בהמה שנמצאת חיה במעיה. על וירם תולעים תרגום יונתן "מורינין", לבש בשרי רמה (איוב ד' ה') תרגום "מורינין", דרני (צ"ל מורני) דבשרא אסירי דכוורי שריין (חולין ס"ז:). מורנא הנמצאת בבשר הריאה של בהמה היא תולעת קטנה ארכה כאורך גרזני חסה ועוביה כפתיל פשתן, ומראה כלובן חלב של בהמה, ונודעת וניכרת לכל בודק מוסחה, ודרכה לפעמים לנקב עור הריאה ולצאת החוצה, ואם נמצאה איזה ריאה מנוקבת ע"י מורנא נדע מחי עשתה הנקב אם בחי הבהמה והיא מרפה, או אחר השחיטה והיא כשרה? בזה נפלט האמוראים בגמרא, חד אמר קודם שחיטה פירשה ומריפה, וחד אמר אחר שחיטה פירשה וכשרה, והלכתא אחר שחיטה פירשה וא"כ כל נקב הנעשה ע"י מורנא כשרה הבהמה. הפוסקים חקרו במעם ההיתר ומצאו סמכים ע"פ דרך המבעי: א' המורנא שגולדה ונחנדה בתוך הריאה חמצא בעולמה הצר כנוהה טיבה מחום הריאת המחמם את גופה הרך והחלוש ולכן לא תעזוב מקומה לבקש מקום אחר, אולם במות הבהמה תחקור הריאה, או תבקש המורנא מקום חם ותעזוב את הריאה וברך הלוכה תעשה נקב בקרומי הריאה. ב' בעוד שהבהמה חיה תתנועע הריאה שלה חמיד לשאוף רוח בלי הפסק אפילו רגע, ואז חשב המורנא על מקומה ותפחד ללכת אנה ואנה, אך בהנתק פתיל חית הבהמה תפסק גם תנועת הריאה ואז תעזוב המורנא את רבצה, ותעש ראשית דרכה דרך קרומי הריאה (כ"י בשם הכלבו יו"ד סי' ל"ו).

[דיני מורנא] ההיתר של נקבי מורנא הוא דוקא אם מצא בריאה הנקב עם המורנא יחד, אבל נקב בלא מורנא עמו, אע"פ שהוא עגול ופתוח ואדום קצת ורך סביבותיו והבדק מכיר במביעות עינו שנעשה ע"י מורנא, בכ"ז לא סמכין עליו והיא מרפה. וכמספר הנקבים בריאה צריבין להיות מספר המורני להתיר ואם נוסף נקב אחד על מספרם מרפה הבהמה, וכ"כ החמירו עד שהצריכו שתמצא כל מורנא בנקב שלה אי חציה בתוך הנקב (רש"ל ב"ש"ש, ב"ח, מ"ז יו"ד סי' ל"ו). אם נמצאו נקבים בריאה שהבדק יודע בברור שהם נקבי מורנא אבל לא מצא שום מורנא, מניח

מות: ע' מיתה

מזבח (בארמית מרכה): במה להקריב עליה קרבן ו"מזבח" (שנקרא ע"ש המזבח) או להקטיר עליה קטרת לה'. נה בנה מזבח לה' להקריב עליו קרבן תודה אחר שניצול מן המבול (בראשית ת' כ'). אברהם בנה מזבח לה' בבית אל (שם י"ב ט'). יצחק בנה מזבח בבאר שבע ויקרא בשם ה' (שם כ"ז כ"ה). יעקב הציב מזבח בשכם (שם ל"ג כ'). ונראה כי לשון "עשה" שייך במזבח ארמיה. לשון "בנה" שייך יותר במזבח של אבנים. ולשון "הציב" במזבח של אבן אחת שהיתה כמו מצבה. לכלל ישראל היו מזבחות במשכן, בגלגל, בשילה, בנוב ונבעון ובבית עולמים הוא בית המקדש. במשכן היה מזבח הקטרת לפני ולפנים עשוי מעצי שטים אמה ארכו ואמה רחבו ואמיתים קוטתו. והיה מצופה זהב חור זהב סביב לו. ומתחת חזר היו שתי מבעות זהב בשתי צלעותיו ובמבעות ברים עצי שטים מצופים זהב לשאת בהם את המזבח (שמות ל'). מזבח העולה נקרא מזבח הנחשת מפני שהיה מצופה נחשת ומכבר נחשת מעשה רשת נעשת לו מלמטה עד תצו, וגם הוא עשוי מעצי שטים, ומדתו היתה חמש אמות ארכו וחמש אמות רחבו ושלוש אמות קוטתו, עם מבעות וברים לשאת אותו בהם (שם ל"א א'—ו'). מזבח הנחשת היה בפתח המשכן ובחצר הפנימי במקדש.

[אופן עשיית המזבח] תעורה צותה: מזבח ארמה תעשה לי וגו' בכל המקום אשר אוכיר את שמי וגו' ואם מזבח אבנים תעשה לי לא תבנה אתהן גזית כי חרבך הנפת עליה, ותחללה. ולא תעלה במעלות על מזבחי וגו' (שמות ב' כ"א—כ"ג). ואמרו תחיל שמזבח ארמה צריך להיות מחובר בארמה, שלא יבנו לא על גבי כיפיים ולא על גבי מחילות (וזכרים ס"א:). המעם להאסור שלא לבנות האבנים, "גזית" מפורש, כי חרבך הנפת עליה ותחללה" ותניא ר' שכעון בן אלעזר אומר המזבח נברא להאריך שנותיו של אדם וחברול לצור, לפיכך אינו רשאי להניף המקצר על המאריך (מכילתא ומדות פ"ג). במזבח בית עולמים היה האסור רק שלא לסתות האבנים בברזל בפנים בית ה' אבל היה מותר לסתות מתוך לבית ולהביאן לתוכו. ודרשו חז"ל "לא תבנה אתהן גזית" בו אי אתה בונה גזית אבל אתה בונה גזית בהיכל ובקדש הקדשים (מכילתא). ורק במזבחות אחרים שייך החזרה. גם בעברם את חירון הקים יהושע מזבח אבנים שלמות בחד עיבל (דברים כ"ו). אין עולין על המזבח במעלות רק על כבש המזבח משופע מן המערכה אל הארץ והמעם מפורש בתורה. אין מקריבין על המזבח אלא המותר לישראל (שקלים פ"ד א' ועי' בתו"ס). מזבח שנפגם כל הקדשים שנשחטו עליו פסולין (וזכרים נ"ט). א"ר אלעזר מזבח מזיח ומזין מחבב מכפר. מזיח מזיח ומכפר עונות, ודרש מזבח ע"ד נוסריקן. כי בזכות הקרבתו העולם נזון

בידיהם ולא יסחבלו במי ששמותיהם נאים אלא במי שחכמותיהם ומעשיהם נאים וכו'. התואר מורנו נתנו לפנים רק לנשואי אשה ולא לרוקים, ור' יונתן אייבשיץ מנע לתת תואר מורנו למנדלסון במרם שנשא אשה (כרם חמד ח"ג 225), ולרוב נתנו התואר לחתנים ביום חופתם (ר' אפרים לונגשיץ, "עולת אפרים" סי' שס"ו). ורק לב מוסמך היה יכול לתת התואר הזה לאיש אחר. בכתב תעודה התום בחתימת הרב. והיו קוראים את בעל התואר לתורה, "עמוד מורנו ר' פכ"פ". אך במאה האחרונה ירד כבוד התואר הזה, כי כמעט כולם מכונים בו בלי סמיכה ובלי כתב תעודה, וקוראין בתואר מורנו כל איש נשוי העולה לתורה. ע"ע דאקד מאר; חבר; תוארי כבוד.

ביבליוגרפיה: צמח דוד מ"ב: דפוס פפר"ס; שו"ת דבר שמואל סי' ס"ו ומ"י; אפ"לבוים ר' עזריה פינז 26; גירעמאן על החנוך ח"ג 45; צונץ צור געשיכטע 185. א—א

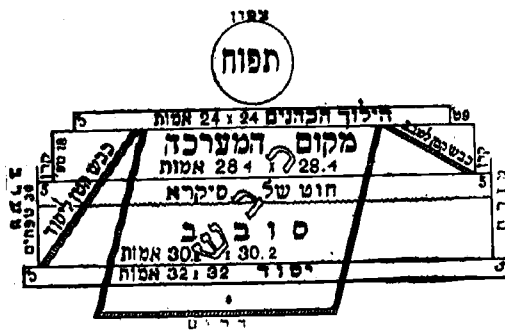
מורפורנו, שמשון (בן יהושע משה): רב ורופא; נולד בעיר גראדיסקא אוסטריא בשנת 1681, ומת באנקונא איטליא בשנת 1740. בהיותו בן שבע לקהאביו להניציא ונכנס אה"כ להאוניברסיטא בפאדובה ויצא משם מוכתר בתור דוקטור בחכמת הרפואה. בשנת 1710 הרפ"ס בויניציא ספרו "עץ הדעת" פי' על ספר בחינת עולם לידעית בדרש, ובסופו נדפס דברי התל על המקובלים מיעקב פראנקיס, ובעבור זה נדרף מורפורנו מרבני פאדובה. הוא למד הרבה בתלמוד ופוסקים והשיג סמיכה מהרב ר' יהודה בריאל הרב הראשי במנמובה (עי' הקדמת שמש צדקה) אח"כ נחמנה לדין בבית ד'נו של הרב ר' יוסף פיאמיטא באנקונא, ונשא את בת הרב. במות חותנו נבחר במקומו לרב באנקונא, ועמד במשמרתו עד יום מותו. מורפורנו הניח אחריו שו"ת הרבה על ד' ש"ע ונרפסו ע"י בנו ר' משה חיים שבתי (ויניציא 1743) עם הערות והקדמה. ויש ממנו הסכמה בפחד יצחק ערך אונס. וחבר תפלת המתחלת, "אנא האל הגדול והנורא" שאומרים בבית עלמין בקבור הקברות. הוא החליף אנרות עם ר' אברהם סנרי ור' משה האגין אדות ר' משה תיים לוצאטו (כרם חמד ח"ג 149). גם היה רופא מוכחת ופעל תעשה הרבה באומנתו בעת המנפה באנקונא בשנת 1730, ובעד עבודתו זאת השיג מכתב תעודה בשבחו מאת האפיפיור בנדיקט הרביעי שהיה לפנים הארכיבישוף מאנקונא.

ביבליוגרפיה: צונץ ליטעראטורגעשיכטע 448; J. E. ix. 80.

ב. מ.

מורשה: ע' הרשאה
מושבות: ע' קולוניות
מושכא: ע' יודגאנים

שם בית (זבחים ס"ב. רש"י).
 [מדות המזבח] מסורה היתה ביד החכמים מפי חנביאים ואנשי כנסת הגדולה שעלו מבבל לא"י על מרת הבית וצורתו. שמזבח הנחשת היה עשר אמות גובה ושלוש אמות קוטחו משפת סובב ולמעלה עד מקום הקרנות. ולמטה הימנו שש אמות. וגובה הקרנות אמה הרי עשר (מנחות צ"ו). מרת רחבו ל"ב אמות על ל"ב אמות; עלה אמה וכנס אמה זה היסוד. נמצא שלשים על שלשים; עלה חמש ובגס אמה זה הסובב. נמצא בית על כ"ח; מקום הקרנות אמה מזה ואמה מזה. נמצא כ"ז על כ"ז; מקום הילוך רגלי הכהנים אמה ואמה מזה. נמצא כ"ד על כ"ד; וארבע מקום הערכה. א"ר יוסי מתהלה לא היה [היסוד] אלא בית על בית בגס ועולה במרה זו עד שנמצא מקום המערכת עשרים על עשרים (במדת מזבח של שלמה) וכשעלו בני הגולה הוסיפו עליו ארבע אמות מן הדרום וארבע אמות מן המערב במין גמא [יוניח] וכו' וחוט של סיקרא חונור באמצע (במקום שכלת הרשת יהיה חג"ב בחצי המזבח) להבדיל בין רמים העליונים לרמים התחתונים (רעולת העוף וחמאת בהמה דכס ניהן במזבח למעלה מהחוט. וחמאת העוף ושאר קרבנות בהמה דכס נורק למטה מהחוט). והיסוד היה מהלך על פני כל הצפון ועל פני המערב, ואוכל בדרום אמה אחת ובמזרח אמה אחת (שלא היה היסוד בולט אמה בצד דרום ובצד מזרח).

המזבח לפי הרמב"ם

במשנה מתואר המזבח במדת האמה לכדה ולא נחשבו המספרים המיוחדים, אבל הרמב"ם מחזק אותו ביותר ריוק. מקום רגלי הכהנים על המערכת היה אמה בגובה וחשעה מפתים ברוחב, ונשארו כ"ד על כ"ד אמות. בקרן מערבית רדומית היו שני נקבים במין שני חוטמין דקים שהרמים הניתנין על יסוד מערבי ועל יסוד רדומי יורדין בהן ומחזקין באמה ויוצאין לנחל קדדון. וכבש היה לדרומו של מזבח ל"ב אמה על מ"ז אמה ורחובה (חלקו) היתה לו במערבו ששם היו נותנין פסולי חמאת העוף (מדות פ"א א' ג'). ושני כבשים קטנים יוצאים משפולי הכבש הגדול שבהם פונים ליסוד ולסובב. ושני שלחנות היו במערב הכבש אחד של שיש שנותנין

וגורמן ברכה, והוא מחבב את ישראל לאביהן שבשמים (כתובות י'). גם ר"ת מוכח: מ'חילה זכות בירכה חיים (הנחומא תרומה ס' י'). בבית המקדש בהג הסוכות היו זקפין מורביות של ערבה בצדי המזבח וראשיהן כפופין על גבי המזבח חקעו והריעו וחקעו. בכל יום מקיפין את המזבח פעם אחת ואומרים, "אנא ה' תשיעה נא, אנא ה' הצליחה נא". ובהושענא רבה (שביעי של סוכות) היו מקיפין את המזבח שבע פעמים. ובשעת פטירתו היו אומרים, "יופי לך מזבח יופי לך מזבח" וכו' (משנה סוכה מ"ה). שונאי ישראל היו מבזים את ההיכל ובפרט את המזבח. ומסופר כי מרים בת בילגה המירה רחה וניאת לפרריוס אחד ממלכי יונים, וכשנכנסו יונים להיכל בזמן החשמונאים היתה מבעטת בסנדלה על גבי המזבח ואמרה לוקוס לוקוס (זאב) עד מחי אחת מכלה ממנו של ישראל (מחיר הקרבנות) ואי אחת עומד עליהם בשעת דחקן, וכו' (סוכה נ"ז). המזבח מפני קדושתו היה קולט החורג נפש בשגנה אם היה כהן תעובר עבודה, אבל לא איש זר, ובפרט החורג בודון ובערמה שנאמר, "מעם מזבחי תקחנו למות" (שמות כ"א מ"ו). וכן יואב שנמלט ויחזק בקרנות המזבח שלא אליו שלמה את בניהו בן יהוידע להמיתו (מ"א ב' ל'). ומעט בשלש מעיות: שאין המזבח קולט אלא ננו והוא הפס בקרנותיו. שאינו קולט אלא מזבח בית עולמים והוא תפס מזבח של שילה, שאינו קולט אלא כהן ועבודה בידו והוא זר היתה (מכות י"ב).

[המזבח בבית המקדש] מזבח הנחשת שבנה שלמה היה עשרים אמה ארכו ועשרים אמה רחבו ועשר אמות קוטחו (דהיי"ב ד' א'). המלך אחז ראה את המזבח אשר בדמשק וישלח אל אוריה הכהן את תבניתו ויצוהו לעשות מזבח כמוהו והוא, "המזבח הגדול" (מ"ב מ"ז מ"ז). מלבד המזבח הנחשת שהיה בעזרה הפנימית ואפשר שהמזבח הגדול עמד בעזרת נשים. המזבח שבנה הורדוס לדעת יוסיפוס היה מאבנים חמשים אמה רבוע. וגובהו מ"ז אמה (מלחמות ס"ה פ"ה ר'). מזבח העתיד שראה יחזקאל (מ"א כ"ב) היה של עץ שלש אמות גבוה וארכו שתיים אמות וגו' ובנראה הוא מזבח הקטרת. ומזבח הנחשת נקרא אצלו, "אריאל" והוא היה, "שחים עשרה אורך בשתיים עשרה רוחב רבוע אל ארבעה רבעים" (שם מ"ג מ"ז). ואמרו חז"ל מלכר שמאמצעיתו הוא מורד, ולפי זה היה כ"ד אמות מרובעות. ואמר ר' יהודה שמזבח שעשה משה היה מורד המש אמות מאמצעיתו לכל רוח מפני שנאמר גם בו, "רבוע". וגובהו היה פי שנים כארבע (זבחים נ"ט). העולים מן הגולה מבבל בנו את המזבח באותו מקום שהיה מחלחל. וא"ר יוחנן שלש נביאים עלו עמהם מן הגולה (חגי זכריה ומלאכי). אחד שחזיר להם על המזבח (שיש לו מקום לחוסף עד ששים אמה) ואחר שחזיר להם על מקום המזבח ואחר שחזיר להם שמקריבין אע"פ שאין

ק"ב). אבל אם שכר הבית מנוי או משכיר לנוי נוסלה ויצא (ש"ע י"ד ס' רצ"א). בית שיש בו שני פתחים מניחים המזחה בפתח שרגלים לצאת ולבא בו יותר אבל האי אנדרונא דאית ליה ארבעה בבי חייב בארבע מזחות דתלתא לא בטלי לגבי חד (מנחות ל"ח. ש"ע י"ד ס' רפ"ו). המזחה קובעין בצד הפתח כנגד ימין הנכנס והוא דרך ביאתו. דאמר רבה כי עקר אינש כרעה רגלא דמינא עקר ברישא. וקרא דביתך דרש דרך ביאתך (יומא י"א). קובעים המזחות בתוך חלל של פתח בטפח הסמוך לחוץ. בחללת שליש העליון של נובה השער. עכ"פ צריך שירחקנה מהמשקוף טפח. [כתיבת המזחה] כותבין על המזחה שתי הפרשיות שמע והיה אם שמע על קלף אחר. ובשרטוט כס"ח. ועושה לה ריח מלטמה ומלמעלה כמו חצי צפור, וריח בין פרשת שמע לוהיה. וחנני על שעטנז"ב. נהנו לכתוב בכ"ב שימות: 1 שמע. 2 ה'. 3 הדברים. 4 לבניך. 5 ובשכבך. 6 בין. 7 והיה. 8 מצוה. 9 בכל. 10 יורה. 11 עשב. 12 פ'. 13 והשתחיתם. 14 השמים. 15 ואברתם. 16 ושמחתם. 17 אתם. 18 אתם. 19 בדרך. 20 ובשעריך. 21 אשר. 22 על הארץ בשיטה האחרונה. ובדעבר מותר אף שלא כסדר הזה. יש משיירין מן הצד כדי לגול (ש"ע ס' רפ"ח) ויש נוהגין שלא להניח ריח (ע"י שבות יעקב ה"ב ס' ק"ח). והרמב"ם כתב כשופלין המזחה נוללין מסוף השיטה לתחלתה עד שחמצא כשיפחה הקורא לקרות יקרא מראש השיטה לסופה ואחר שגוללה מניחה בשפופרת של קנה או של דבר אחר וקובעה בצד הפתח. מה משמע שהמזחה היתה מונחת בשפופרת לרחבה. ולכן נהנו לקבוע אותה במדרון. אבל אנו נוהגין לגלול את המזחה באורכה משמאל לימין. כתוב בזהר פ' ואתחנן שצריך לכתוב, "שרי" מבחוץ כנגד תיבת והיה מבפנים. וכותבין כוון במוכסו כוון (הרא"ש להלכות מזחה להר"ף דף ע"ח ע"ב). כנגד ה' אלהינו ה' (שהאותיות מתחלפות ע"ד אבג"ד). אבל אין כותבין מבפנים שמות מלאכים או אותיות יתירות וזלת השחי פרשיות. ואם כתב המזחה פסולה. הרמב"ם מביא רק הסנהג, "הפשוט" לכתוב שם "שרי" מבחוץ כנגד הריח שבין פרשה לפרשה ומתרגם הרבה על אלה שנהגו בזמנו לכתוב בפנים המזחה שמות מלאכים או שמות קדושים או פסוק או חותמות (אולי כוונתו על מנ דוד). ואומר שהם בכלל מי שאין להם חלק לעולם הבא. שאלו הספשים לא די להם שבטלו המצוה. אלא שעשו מצוה גדולה שהיא יחוד השם של הקב"ה ואהבתו ועבודתו כאילו הוא קמיע של הנאת עצמן. כמו שעלה על לבם הסכל שזהו דבר המהנה מהבלי העולם (הלכות מזחה פ"ה ד'). קודם שיקבע המזחה מברך בא"י אס"ה אקב"ז לקבוע מזחה. ואינו מברך בשעת כתיבתה. שקביעתה זו היא המצוה. מזחת חיחיד נבדקת [אם נפסלה] פעמים בשבת (שמ"ט) ומזחת הרבים פעמים ביובל. מניח אדם יח

עליו את האברים ואחר של כסף שנותנין עליו כלי שרת.

[מדת האמה במזבח] ר' מאיר אומר כל אמות שהיו במקדש בינוניות (ושל ששה טפחים) חוץ ממזבח הזהב והקורן והסוכב והיסוד (במזבח הנחשת). גובה המזבח כמה היה עשר אמות שית בני חמשה חמשה וארבע בני שיתא שיתא (מנחות צ"ז:). ולפי דעת הרמב"ם היה גובה כל המזבח 58 טפחים. כיצד? גובה היסוד אמה של חמשה טפחים (5) והכניסה נ"כ אמה של חמשה טפחים. נמצא רוחב שלשים אמה ושני טפחים; עלה שלשים טפחים (30) וכנס חמשה טפחים זהו סוכב. נמצא רוחבו כ"ח אמה וארבעה טפחים על כ"ח אמה וארבעה טפחים; עלה י"ח טפחים (18) וכונס לקרן זוית של הי"ח בנין חלול כרובע לכל ארבע קרנות אמה מזה ואמה מזה (רבע של חמשה טפחים); ומקום לרגלי הכהנים אמה מסביב (5). ח' טפחים. נמצא מקום המערכה רוחבו עשרים וארבע אמות וארבעה טפחים על כ"ד אמות וד' טפחים. וגובהו של המזבח נ"ח טפחים. וחציו כ"ט טפחים ושם היה החוט של מיקרא סוכב את המזבח. ע"ע בית המקדש; קרבנות.

ביבליוגרפיה: מדות פ"ג; רמב"ם בית הכהיה פ"ב; תפארת ישראל בסוף סדר קדשים (צורת המזבח). א.

מזח: מנילה שכותבין עליו שתי פרשיות שבתורה שמע ישראל (דברים ו' ד-ח'). והיה אם שמע (שם י"א י"ג-כ"א) וקובעין אותה על מזחות הפתח (וע"ש זו נקראת "מזחה"). מצוח מזחה כתובה בשתי הפרשיות האלה, "וכתבתם על מזחות ביתך ובשעריך". הרמב"ם מנה עשרה חנאים לחיוב מזחה: א' שיהיה בבית ריח של ארבע אמות על ארבע אמות. ב' שתי מזחות בפתח. ג' משקוף על הפתח. ד' תקרה על הבית. ה' דלתות בפתח. ו' השער או הפתח יהיה גבוה לכה"פ עשרה טפחים. ז' הבית יהיה לצורך חול ולא לצורך קדש. ח' הבית יהיה עשוי לדירת אדם. ט' שתהא דירת כבוד ולא בית הכסא או בית המרחץ. י' שתהא דירת קבע ולא דירת ארעי כמו סוכה (רמב"ם מזחה פ"ו). בית הכנסת של כפרים שהאורחין דרים בו חייב במזחה. אכסררא שיש לה שלש מחיצות ומצד רביעי היא פרוצה לגמרי פטורה מן המזחה (ש"ת מהר"ל ו' חביב תשובה ק"א). אם גוי משותף בבית עם ישראל פטור ממזחה (מרדכי ע"ז פ"א). קהל שיש להם בית אסורים והושיבו שם באחד החדרים יהודי אחד בתורת קנס על כמה חדשים צריכים לקבוע שם מזחה (שער אפרים פ"ג). מזחה היא חובת הדר ולא חובת הבית. ולכן על השוכר בית בח"ל חל לקבוע מזחה אם דר שם ל' יום, והשוכר בית בא"י חייב לקבוע מיד. הדר בפונדק אינו חייב במזחה. לא יקח השוכר המזחה מבית המשכיר בצאתו משם ומעשה דאחר שנמלה בידו ויצא וקבר אשתו וכיוצא (ב"מ

וכיצא בזה חייב לזונה שם אם תבעה מזנות, ואם לא תבעה מחלה על מזנות דלשעבר. אבל אם מחמת קטטה יצאה וחמניה ממנה אין חייב במזנותה, ראינו חייב אלא כשהיא עמו (ש"ע אה"ע סי' ע'). ע"ע מברחת. כשפוסקין לה מזנות מב"ד נותנין לה הספקה לשלשים יום שלא תצטרך להתבונן בב"ד בכל יום, וכן לאלמנה שאינה נזונית מן היתומים, ומוכרין נכסי בעלה למזנותיה רק לששה חדשים (רמב"ם אישות פ"ח, אה"ע סי' צ"ג). אשה תבעת מבעלה שיתן לה מאכלים טובים בעת לידתה ושיקח לה משרתת כדרך הנשים שלנו יכולין לבקש אותו לעשות כפי המנהג (שו"ת הרשב"א סי' מ"ח).

[מזנות ארוסה] בימי התלמוד היו מארסין האשה איזה זמן קודם הנשואין, וקבעו זמן לנשואין, ואם הגיע הזמן ולא נשאה חייב במזנותה אע"פ שלא כנס, ואם חלה תוך הזמן או אונס אחר פטור (כתובות ב'; תוס' ד"ה חלה; אה"ע סי' נ"ה). קמנה שנתארסה אברה מזנותיה מן האחים ויש לה מזנות מן הארוס מיד (רמב"ם אישות פ"ט), ויש חולקין ואומרים שדנה כמו נשים אחרות שמזנותיהן מתחיל מזמן החופה שקבע הארוס.

[אלמנה] תקנת חכמים היא שהאלמנה נזונית מנכסי הבעל מקרקעות בני חורין כל זמן שלא נישאת לאחר. בארשא התקינו שאפילו אם כתב הבעל כל נכסיו לבניו אשתו נזונית מהם (כתובות מ"ט:). ואם תובעת כתובתה בב"ד אין לה עוד מזנות, אבל כל זמן שהיורשים אינם משלמין כתובתה יש לה מזנות, ואין היורשים יכולים לפרוע לה כתובתה בע"כ כדי לפטור מזנותיה, כל זמן שאינה תובעת תשלומי כתובתה או שנישאת. ואם תבעה לנישא אפילו נתפייסה לא הפסידה עדין מזנותה עד שנתארסה (אה"ע סי' צ"ג). אלמנה עניה ששהתה שתי שנים ולא תבעה מזנות, או עשירה ששהתה שלש שנים ולא תבעה חשבינן שויתרה זכותה ואין לה עוד תביעה, ואם היה משכון בידה מנכסי הבעל אומרים שלא ויתרה ומנכין מה שתפסה מסכום המזנות. אלמנה שתפסה כל עובד בעלה למזנותיה והתנכל אחר לקדשה בערמה ויש פסולין בעדיות הרי זו מקורשת מספק ואין מציאין את שלה מחתת ידה (מהר"ם אלשיך סי' ק"ד). אדות מזנות הבנים ע"ע אב ואם; בנים. וע"ע אישות; כתובה; נשואין.

א.

מזיגה: ע' יין

מויד: ע' שונג ומזיד

מויז: ע' נוס; שרים

מוכיר נשמות: ע' הזכרת נשמות

מזל: מזלות הם מזרח במקרא (איוצ ליה ל"ב) שתרומו מזליא, וחס שבועה כוכבי לכת או יצא מזלות

על המזחה כשיצא מן הבית (מהר"ל ומוכח מע"ז דף י"א), ויאמר ח' ישמור צאתי ובואי מעתה ועד עולם, וכן בשנכנס לבית יניח ידו על המזחה (ש"ע י"ד סי' רפ"ח ב' בהגה). חזויר במזנות מזוח זוכה לדירה נאה (שבת כ"ג). ויארץ ימים ואם לא יתקצרו (ש"ע שם). חייב אדם להזחר במזוח. וכל זמן שיכנס ויצא יפגע ביהוד שמו של חקב"ה ויזכור אתבתו ויעור משנתו ושניותיו בהבלי הזמן, וידע שאין דבר העומד לעולם ולעולמי עולמים, אלא ידיעת צור העולם, ומיד הוא חוזר לדעתו והולך בדרכי ישרים. אמרו חכמים הראשונים כל מי שיש לו הפילין בראשו וכזרועו תציית בבגדו ומזוח בפתחו מחזק הוא שלא יחטא. שהרי יש לו מזכירין רבים והן הן המלאכים שמצילין אותו מלחטוא שנאמר חונה מלאך ה' סביב ליראיו ויחלצם (רמב"ם סוף הלכות מזוח). יוסיפוס מזכיר את המזחה שהייתה נהוגה בימיו בבתי ישראל (קדמוניות ס"ד פ"ו י"ג). כתב המרדכי בשם מהר"ם: מוכמת אני שכל בית מתוקן במזוח כהלכתה אין שר ומזיק יכול לשלום בו (ע' דרבי משח לוי"ד סי' רפ"ז). ע"ע ספר תורה; תפילין.

א.

מוון: ע' אוכר; פרנסה; תבשיל

מזונות: פרנסת האשה המוטלת על הבעל. בתורה נאמר "שארה כסותה ועונתה לא יגרע" (שמות כ"א) ודרשו שארה אלו מזונות, ד' אלעזר אומר עונתה אלו מזונות וכו' (כתובות מ"ז:). הרמב"ן פוסק שמזונות האשה מדאורייתא, אך רוב הפוסקים סוברים שמזונות הוא תקן חכמים חלוק מעשי ידה, שהבעל אוכל פירות בחייה מנכסי מלוג וחייב במזונותיה וכו' (משנה שם מ"ז:). לפיכך אם אמרה איני נוזנה ואיני עושה שומעין לה. אבל הבעל שאמר איני זנך ואיני נוטל מעשי ירדך אין שומעין לו. כיצד חייב במזונות? אוכלת רשותה ממה שחוא אוכל ושותה, אפילו לאשת חעני מישראל פוסקין שתי סעודות בכל יום ופרפראות ושמן ומעט יין לשתות, ובשבת שלש סעודות ובשר או דגים, ונותן לה בכל שבת מעה כסף לצרכה. ואם הוא עשיר חבל לפי עשרו. ואם הוא עני ביותר ואינו יכול ליתן לה מזונותיה הראוים לה כופין אותו להוציאה, וי"א דחייב להשכיר עצמו כפועל ולזון את אשתו. מי שהלך למדינת הים וכאה אשתו לב"ד לתבע מזנות, אין פוסקין לה בשלש חדשים הראשונים. שחזקה אין אדם מניח ביתו ריקן, ואם נפרד ממנה בקטטה ורוצה לעגנה, פוסקין לה לאלתר (ומוכרין נכסי בעלה ומפרנסים אותה). הלך בעלה ולותה למזנותיה חייב הבעל לשלם, ואם עמד אחד מדעת עצמו חנה משלו אין הבעל חייב לשלם לו. האשה שיצאה מבית בעלה וחלכת לבית אבית או לבית אחר, אם יצאה מחמת טענה ונתנה אמתלא לזכריה מפני שבשכונתה יציאו עליה שם רע

[מזל שעות] שמות של שבעה כוכבי לכת הם: חמה נונה כוכב לבנה שבתאי צדק מאדים וסימנם חנבל שצים האמינו שהם משמשים כל אחד שעה אחת ביום והשפעתו נודלה על האיש הנולד בשעת של המזל (ע"ע כוכבים ומזלות). ונתלו בסדרן בתחלת ליל יום הרביעי מששת ימי בראשית, ולפי חם משמשים בכל יום בסדר הזה (ורשומים פה ראשי תיבת של כל כוכב, באיזה שעה מעת לעת שהיא משמש):

שעה	א	ב	ג	ד	ה	ו	שבת
1	ז	ח	ט	י	יא	יב	כ
2	ז	ז	ז	ז	ז	ז	ל
3	ח	ז	ז	ז	ז	ז	ש
4	ז	ז	ז	ז	ז	ז	ז
5	ז	ז	ז	ז	ז	ז	ז
6	ז	ז	ז	ז	ז	ז	ז
7	ז	ז	ז	ז	ז	ז	ז
8	ז	ז	ז	ז	ז	ז	ז
9	ז	ז	ז	ז	ז	ז	ז
10	ז	ז	ז	ז	ז	ז	ז
11	ז	ז	ז	ז	ז	ז	ז
12	ז	ז	ז	ז	ז	ז	ז
13	ז	ז	ז	ז	ז	ז	ז
14	ז	ז	ז	ז	ז	ז	ז
15	ז	ז	ז	ז	ז	ז	ז
16	ז	ז	ז	ז	ז	ז	ז
17	ז	ז	ז	ז	ז	ז	ז
18	ז	ז	ז	ז	ז	ז	ז
19	ז	ז	ז	ז	ז	ז	ז
20	ז	ז	ז	ז	ז	ז	ז
21	ז	ז	ז	ז	ז	ז	ז
22	ז	ז	ז	ז	ז	ז	ז
23	ז	ז	ז	ז	ז	ז	ז
24	ז	ז	ז	ז	ז	ז	ז

א.

מזרח: פאת קדם, מקום מוצא השמש חזרתה, הפך המערב שהוא הצד שכנגדו. מזרח השמש (יהושע י"ג ה'), ממזרח שמש עד מבואו (תהלים קי"ג ג'), לפאת קדמה מזרחה (שמות כ"ו י"ג), ענינו לפאת כל המזרח. ומצינו מזרח הירדן (דברים ו' ס"ג), לרחוב המזרח (דברים כ"ד), בדברי חז"ל מרשן את [נר] המזרחי, נרות מזרחיים או מזרחיות (תמיד פ"ו א'). רוח מזרחית-צפונית (שם פ"ד א'), "מזרח" נקרא גם הכותל המזרחי אשר בבית-בית וביחוד המדרש שעומדו כנגדו בתפלת ש"ע, מפני שהיושבים במערב ירושלם כונו לירושלם שהיתה במזרח כמו שנאמר ותתפללו אל ה' דרך העיר אשר בחרת בה וגו' ותיושבים במערב, א"י כונו לאחיק, ותתפללו אלך דרך ארצם אשר נתת

המקפים בגלגל היום או אזור השמש (Zodiac), תיז נאמר הידוע לחשב בתקופות ומזלות ואינו חושב עליו הכתוב אומר ואת פועל ה' לא יביטו וגו' ומצוה לחשב (שבת ע"ד). ע"ע חרש; כוכבים ומזלות.

[אצטננות] מזל היא נ"ב בחוראת "נר" (נליק, luck), יש מזל סבא ומזלא בישא, לפי שהאמינו כי המזלות משפיעים טובה או רעה על כל חבראיים. וכי כחות הנפש ומזגי הגוף מיוחסים ומורכבים עם צבא חשמים, ולכן כאשר נולד לאיש בן או בת מברכים אותו "מזל טוב" וכן הנשא אשה כותבין התנאים וחבתוכה במזלא סבא. כל העמים הקדמונים וזחמון חצם גם בזמן הזה מאמינים במזל, כי אין עצה ותבונה נגד המזל השולט על האדם, וגם בדברי חז"ל מצינו אמונה כזאת: חיי בני ומונא במזלא תליא (מ"ק כ"ה). יש מזל מחכים ומזל מעשיר, מזל חיים ומזל השעה שגולד בו האדם (שבת נ"ז). מזלית דאתאבראו כחן בני אינשא (תרומה קה"ל י' מ"ו), כולא במזלא איתגור (שם ט' א'), ומזל דבי תרי עדיף (כ"מ ק"ה). אע"ג דאינהו לא חיו מזליהו חו (שבת קמ"ו). מנילה נ"ו. אדם אית ליה מזל, בחמה לית לה מזל (כ"ד ב'), המרא (י"ן) מזל דמריהו גרם (כ"ב צ"ה). וכמקום אחר אמרו אין לך עשב ועשב שאין לו מזל ברקיע (ב"ר פ"ו). עד שאמרו: הכל תלוי במזל אפילו ס"ת שבהיכל, וחוא דומה לפתגם הרומי habent sua fata libelli, ונראה כי האמונה הזאת היתה כ"כ נשרשה גם בלב החמון של ישראל עד שלא יכלו חז"ל לשרש אותה לגמרי. ובאמת מתנגדת האמונה הזאת לדת ישראל כי אם נאמין במזל אין לאדם בחירה, ואין השגחה פרטית לה, ואין מקום לשבר ועונש. וכדי להסיר הסתירות האלה התאמצו המפרשים לפתור את השאלה הזאת כי ה' שברא את המזלות ואינו רוצה לשנות את הילוך המזלות (ע"י תוספות נדה ס"ו: ד"ה הכל) ובפירוש אסרו חז"ל לשאול בכלדיים (החיים כוכבים) שנאמר תמים תהיה עם ה' אלהיך (פסחים ק"ג:), ואמרו אין מזל לישראל (שבת נ"ז:). כלומר שישראל אינו עומד תחת יד ובה איוו בינוני כ"א תחת טמשלת חבורא לבדו. ר' חנינא בן דוסא אומר הכל צפוי וחרשות נתונה (אבות פ"ב ס"ו). ור' חנינא אמר הכל ביד שמים חוץ מיראת שמים (ברכות ל"ג). ואין אדם נוקף אצבעו מלמטה אא"כ נגור עליו מלמעלה (חולין ו':) שיש כזה השגחה פרטית מאת ה' ולא מהשפעת המזלות. כוון יוסיפוס היתה מחלוקת זו בין הפרושים והצדוקים והאסיסים. הצדוקים לא האמינו בהשגחה, והאסיסים חשבו שאי אפשר לאיש לעמוד נגד המזל וכל הפנעים יבואו עליו כאשר נגור ביום חלודו (fatalism). אך הפרושים התנגדו להם כי האמינו בהשגחה חבורא ובבחירת האדם לשנות את דרכו וגם מזל לטובה (מלחמה ס"ב פ"ח י"ד; קדמוניות ס"ג פ"ח פ').

לאבותם העיר אשר בתרת נר (מ"א ח'). אך היושבים בבבל שהיה למורה א"י היו צריכים לכוון למערב ודניאל כון פתחון ליה בעליתיה נגד ירושלם ונ' (דניאל ו' י"א, וע' ברכות כ"ה:). אך מפני שרוב ישראל דרו אח"כ באירופא שהיא למערב א"י וכיוצא לא"י שהיא במזרח לכן מעו רבים לחשוב כי צריכין לכוון בתפלה תמיד נגד המזרח. והיא דרך חמינים להתפלל נגד השמש (ב"ב כ"ה). ולדינא אין עושין מקום הארון ועד התפלה נגד זריחת השמש שמש רק סכון נגד אמצע היום (ש"ע י"ד סי' ד' ו' בית הלל ס"ק ב'). ויש שעושין מקום הארון קצת נוטה מזרחית דרומית. אך עיקר הדין הוא לכוון נגד ירושלם בכל מקום ובאיהו רוח שנמצא המתפלל. בכדי להכיר רוח מורה לכוון כנגדה בתפלה המציאו האחרונים לעשות ציור באותיות "מזרח" על הכותל המזרחי ויש שהוסיפו על הציור תפוסק, "ממזרח שמש עד מבואו מהולל שם ה'" (תהלים קי"ז נ'). ועוד פסוקים אחרים וציורים שונים עם מנורה ואריות וכדומה. אך ר' משה סופר הורה לאסור לכתוב הפסוק הנ"ל סביב ציור המזרח ולחלותו בכיכב"נ (התם סופר י"ד סי' קכ"ו; ע' ספר הסידים הוצאת וויסניצקי סי' אלף חרכ"ה).

י. ר.

מזרחי, אליהו ב"ר אברהם: רב מפרש

ובעל חשבון; נולד בקושטא בערך שנת 1450, ומת שם בשנת 1525. הוא היה תלמיד ר' אליהו הלוי (שרת מהר"ם סי' מ"א) וגם למד אצל ר' יהודה מינץ מפאדובה והוא הזהירו במכתבו שלא להתערב ברב בין ר' יוסף קולון ובין ר' משה קפסולי. מהמכתב הזה נראה כי ר' אליהו מזרחי איננו אליהו הפרנס שנזכר בתשובת מהר"ק ואשר ר"מ קפסולי אומר עליו כי היה מז"ף (ע' הערת צונץ למסעות בנימין הוצאת אשר ח"ב 40). מזרחי למד בחכמת הצינויות אצל מרדכי כוסטינו (ע' דילמידינו במלוא חפנים לנייגר צד 12). והתפרנס את עצמו בלמדו אחרים תלמוד וחכמות החשבון התכונה ועוד. הוא הרבין תורה וחכמה בקושטא וסביבותיה (תשובות נחלה ליהושע סי' י"ט). ועסק הרבה בצרכי הצבור אף כי היה רך ותלש בגופו (שרת מהר"ם סי' נ"ז), כמות ר' משה קפסולי בשנת 1495 נתמנה ר"א מזרחי תחתיו לרב וחכם באשי בכל ארץ תורקיא ובמשמרתו זאת עמד עד יום מותו. הרא"ם כמו הרב הקודם לו נתכבד לישיב בבית המשפט של השלטון על כסא לימין המופטי לשמוע ולדון בריבות היהודים ולעומתו בצד שמאל ישב הפמריארך של חיונים לדון בדיני הנוצרים. ואחר מות הרא"ם נתבטלה המשורה הזאת בהשתרלות התנו ר' משלם והיהודים (ע' עדות ביעקב כ"ה. להרב יעב"ץ). הרא"ם היה מתחלה מתנגד להקראים והתוכח עם בשייצי (ע' הקדמת אדרת אליהו), אך אחר שנתמנה לחכם באשי היה נוטה לקרבם וללמדם התלמוד. והתערעם על

[ספריו] הרא"ם חבר הספרים האלה: א', "תוספי סמ"נ", ונדפס בפנים הספר בתוך הודשים (קושטא 1541). ב', "ספר המורה" באור מפולפל על פירוש רש"י עה"ת (ויניציא 1527). והשיג עליו ר' יעקב בספרו נחלת יעקב. ור' יעקב בן נעים בספרו משכנות יעקב קנא קנאת הרב מזרחי נגד המשגינים עליו ואומר (פ' חוקת דף קע"ב ע"א): מי האיר ממורה לגלות מצמוני רש"י וזל וכו' מי אסף וקבץ נדחים בעמקי ים החלמוד וכו' עד שורה בחושך אור הגנו וקודם שבא הנאון מ"ב זל חיו דברי רש"י זל כפמיפה שאין לה אונים והיו מונחין בקרן זווית עד שבא אליהו זל ופירשן וימתן עד אשר רק בחכמת הרקדוק וכו'. נ' שאלות ותשובות הנודעות בשם "שרת מהר"ם", ח"א מאה תשובות (קושטא 1546) וח"ב ל"ט תשובות נדפסים בשו"ת ר' אליהו ן חיים בשם "מים עמוקים" (ויניציא 1647). ר' יהודה בן בולאט קראו בתשובתו (בס' אחלי תם סי' ל"ד), "ראש ההוראה לכל גלילות הגולה ברודנו זה". ר' חיים שבתי (בשו"ת תלק אה"ע סי' נ') כותב: כבר נודע עוצם תבמתו של הרב המופלא עד היכן הגיע ומקובלני שהרב הגדול מהר"י בן לב זלה"ה היו בעיניו דברי הרב מהר"ם זלה"ה כביכול כיצא מפי הגבורה (ע' שו"ת מהר"י בן לב ח"ג סי' כ"ו). בחכמות למודיות חבר: ר' באור על ס' אלמנסמי לתלמי בחכמת התכונה, והספר הזה היה יקר בעיניו מאד ואומר שהיא "חכמה מפוארה עד מאד ומצוה להתעסק בה (שם סי' ה'). אך לא נדפס ולא נמצא בב"י. ח' "ספר המספר" בחכמת המספר והתשובות תלקו לשלש מאמרים וכל מאמר לשערים ולפרקים (קושטא 1534).

ביבליוגרפיה: קורא הדורות ל"א. פון, כנסת ישראל 116; מיכל אור החיים סי' 858; הכרמל ח"ד 214; ווערטהיים, די אריסטעמיק דעם אליה מזרחי, ברוינשוויג 1896. א.

מקאה: כעין מודעה (protest), אך מודעה היא מתו על מעשה עצמו, וכחאת הוא מתו על חוקת

הנעבר כהלש דמי ואינו אסור בהנאה (ש"ע י"ד סי' קמ"ה ר').

ב. מ.

מחוזא: עיר על חוף המינרים (חדקל) בבבל, שלש פרסאות לדרום קטיספון, וסמוכה לאקרא דכוכי שהיא חלק ממנה. גם סמוכה לנהר מלכא ולכן נקראת גם "מחוזא מלכא". במחוזא התיישבו היהודים עוד במאת השלישית והם היו רוב תושבי העיר. כנראה מזה שאמרו אבולי (שערי) דמחוזא אינן צריכות מזוזה אף שמחוזא רובה של ישראל (יומא י' רש"י). במחוזא היו שכונות שכונות לבד ובכל שכונה מבואות הרבה ובין שכונה לשכונה שוחות עמוקות ששם מניחין נרעני תמרים למאכל השורים (ערוכין כ"ו). וכתב רש"י מחוזא עיר שאין לה חומה ואין בה ששים רבוא (שם). והיא סתירה למה שכתב רש"י בעצמו כי מחוזא היא עיר שדלתותיה ננעלות בלילה והיא עיר שששים רבוא בוקעין בה (שם ר': ועי' תוספות שם). "צוואר מחוזא" היא בקעת מחוזא (ב"ב ל"ו). במחוזא היה ביהמ"ד דיהודאי רומאי. יהודים שבאו מרומי ונתישבו שם (מגילה כ"ז: רש"י). במחוזא היו נרים רבים, ורבה דרש שם גר מותר בכהנת ומענהו בשיראי. הדר דרש להם גר מותר בממורת אמרו ליה אפסירתא לקסייתא, אמר להו דמבא לכו עברי לכו, אי בעי מהבא נסיב ואי בעי מהבא נסיב (קדושין ע"ג). בני מחוזא היו מעונים ושמונים והם שפירי דשפירי ומקריין בני ניהנם (ר"ה י"ז). ושכיח בהו שכרות (תענית כ"ז). ואמר רבא הני בני מחוזא כיון דמפנקי אפילו חמרא נמי מסי להו (שבת ק"ט). כל דבר שחוק קצת קשה לבשרן וצומתו (רש"י). אמרי אינשי: "שב שני אימרי (מרדה) בקתא מבקא דא"ל חותיה לבר מחוזא דסחא במיא וסליק ואיכרך בסדינין ואותיבת עליה ומצית מינה ולא הודעת ל"י" משל הוא שהזכוכה כעסה על הזכוכה ופירשה ממנו שבע שנים בעבור שמצץ דם אצל בר מחוזא ולא הגיד לה מאומה, שהיו שמנים מאד. רבא המשיל נשי דמחוזא לפרות הבשן (עמוס ד') דאכלן ולא עבדן (שבת ל"ב:). והתקשמו עצמן יותר מנשי נהרדעא ויצאו כ"ד כלילי (תכשיט של עמרה) מחדא מבואה (שבת נ"ט:). רבינא קבל מנשי מחוזא שרשרות זהב וצמדים לצדקה. כי היו טובות לב ורחמניות ותומכות העניים, ואף שאסור לקבל מן הנשים דבר גדול לצדקה בלא רשות בעליה, אבל אצל נשי מחוזא נחשב זאת דבר מועט מפני שהיו עשירות ביותר (ב"ק ק"מ.). הנשים שחו יין במחוזא (כתובות ס"ו:). ורבה אמר לבני מחוזא אוקירו לנשייכו (כברו את אשתכם) בכדי שתתעשרו (ב"מ נ"ט:). בני מחוזא היו רחבי לב וקפידו על לבושתיהם ונעליהם להיות מכונים וקושרין עצמם בדוחק וצריכין להתירן ערבית (שבת ק"ב. רש"י). ובגדיהן רחבים ועשויים כשל אשה (שם י"ב). בני מחוזא היו בניהם אדומים כאדמימות חיים וניידי עינייה דדיידי

שהחזיק איש אחר בקרקע שלו. ומחאה מבמלת החזקה (ב"ב ל"ה-ס'; ש"ע ח"מ סי' קמ"ו). אם מיחה המערער בתוך שלש שנים. המחאה צריכה להיות לכח"פ בפני עדים ואפילו שלא בפני המחזיק. דחברך חבא אית ליה ובודאי שמע המחזיק בדבר והיה לו להזהר ולשמור שמו ומללא נזהר הפסיד ואפילו אם מיחה במדינה אחרת בפני עדים ושיירות מצויות ביניהם היא מחאה (ש"ע שם). מיחה בפני עד אחד אפילו בפני המחזיק לא היא מחאה, וכן אם אמר המערער בפני העדים שלא להודיע המחאה לאחרים, דהוא מחאה סמירתא. או אם מיחה לאחר שלש שנים ידים מוכיחות דסבר וקביל ומסל ליה. לשון המחאה היא שיאמר להעדים: "פלוני שהוא משתמש בחצרי או בשדי גזלן הוא" וכן אם אמר להם: "שרה זו שכורה היא בידו או משכונא ואם יטעון עלי שמכרתי או שנתתי לו במתנה אני חובע אותו בדין" וכן כל כיוצא בזה. המערער צריך להיות איש שידוע שהקרקע היתה שלו דאם לא כן יכול המחזיק לומר לא חששתי במחאתו (שם סי' קמ"ט ט"ו). המוען מחמת ירשה הוי מחאה. מכרו הראשון אין צריך למחות בלוקח, לפי שחלוקה אינו בא אלא מכח הראשון וכבר מיחה בו. מענת חזקה אחר נ' שנים צריכה להיות במענה של מכירה או מתנה אך אומר שאבד השמר, ואז לא היא מחאה. אבל אם אכל פירות השרה כמה שנים ובא המערער ואמר לו מאין לך שרה זו, שלי היא, והשיבו איני יודע של מי היא, וכיון שלא מיחה בי שום אדם אני מחזיק בה. אין זו חזקה והמחאה מועלת גם אחרי שלש שנים. כיון שהחזקה היא בלי מענה. ומ"מ צריך המערער להביא עדים שהיתה שלו קודם שהחזיק בה האחר. האומנים אין להם חזקה אף אם לא מיחו כנגדם, וכן הדבר בנכסי אשת איש ויתומים. גם נגר נזל לא צריך למחות אם הוא ירא ממנו. ולא צריך מחאה להכריח מחמת נפשות, וכן בהקדש עניים או של בית הכנסת, ואם יש להם גזברים וממונים צריך להיות מחאה נגדם (ח"מ סי' קמ"ט ל'). ע"ע מודעה.

י"ש-נב

מחובר; תלוש: דבר הגדל באדמה ומחובר לקרקע או דבר המחובר לבנין ואי אפשר לטלטלו. תלוש הוא אחרי שנעקר הגידול מן הקרקע או שנפרד הדבר מחבורו. כל המחובר לקרקע אינו מקבל טומאה (עוקצין פ"ג ח'). מחובר לכלי חרי הוא כמוהו (כלים פ"ב א'). לענין שבת הדם מחובר מותר להריח בו, אבל אתרונו ותפוח וכל דבר הראוי לאכילה אסור להריח בו בשבת במחובר שמא יקח אותו לאכלו (ש"ע א"ח סי' של"ו). לענין מכירה כל המחובר לבית חרי הוא בקרקע (ב"ב ס"ה:). אבל לענין שבתה הונאה ומורה במקצה ק"ל דבר העומד ליבצר כבצור דמי (ש"ע ת"מ סי' צ"ה ג'). אין תורמין מן התלוש רק מן המחובר. תלוש ולכסוף חברו ע"י הרכבה באילן

[קורות העיר] במחוא היתה ישיבת נכבדה מבעלי התלמוד שיסר ר' יוסף בר חמא במאה השלישית, ובנו רבא ירש מקומו (אגרת רש"י) והעלה את הישיבה למעלה רמה. לעומתו היה אביו לריש מתיבתא דפומבדיתא, שנתגדלה אחרי מות רבא וישיבת מחוא נחדלה. עיר מחוא נחרבה בשנת 363 ע"י הרומיים תחת ממלכת הקיסר יוליאן, "המוטר" במלחמתו עם הפרסאים. ונבנתה אח"כ מחדש, ונספרה חתת ידי ריש גלותא עד ימי מר זוטרא שכבשה כובאר מלך פרס. ומר זוטרא חקנו מר חנינא נהרגו על גשר מחוא (בערך שנת 520). ויהודי מחוא באו תחת עול הפרסאים. באמצע המאה הששית בנה כשרים נשירואן עיר אצל מחוא וקרא אותה "אנטיוכוס רומיא" והעריכיים קראו אותה "אלמחוא". וגם שם ישבו יהודים חרבה, אך רובם נהרגו ע"י מבודים שר צבא הפרסי שלכד אותה בראשית המאה השביעית.

ביבליוגרפיה: שבע חכמות 155; פירס, קולפור
אונד ליטעראטורגעשיכטע דער יודען אין אויען צד 107,
לייפציג 1849.

א.

מחול: כרכור דלוג ורקידה, תנועה בחוג ובמעגל. או תשטח בתולה במחול (ידמיה ל' י"ם), במחול משחקים (שם ל'א ד'). מחולת המחנים (שה"ש ו' א') וע"ש זה המקום אבל מחולה (מ"א כ"ט ט"ו). ררך הנשים חיה לתופף ביד או בכלי בשיר ומחולות, כמו בשירת הים שיצאה מרים ותנשים אחרים בתופים ובמחולות (שמות ט"ו). וכן בת יפחח אחרי נצחוננו יצאת לקראתו בתופים ובמחולות (שופטים י"א ל"ד). הנשים מכל ערי ישראל יצאו לקראת שאול ודוד לשיר בתופים ומחולות בשמחה ובשלישים ותענינה הנשים המשחקות הכה שאול באלפיו ודוד ברבבותיו (ש"א י"ח ו' ז'). בנות שלח יצאו לחול במחולות בכרמים (שופטים כ"א). ולזכר היום החוא יצאו בנות ירושלם במ"ץ באב לחוגג במחולות (תענית כ"ו). ובחרבן חבית נחפץ לאכל מחולנו (איכה ח' ט"ו). המחולות והרקידה היו לאות שמחה לפני ה', ודוד חמלך וכל בית ישראל משחקים לפני ה' בנשאים את ארץ אלהים ודוד מפזז ומכרכר (ש"ב ו'). מרקד ומשחק (דה"א ט"ז כ"ט). ונראה כי היה הרקוד והמחול חלק בשיר לפני ה', שנאמר הללוהו בתוף ומחול (תהלים ק"ג). ומסדרי המחולות נקראו "בני מחול", והיה המחול נחוג בישראל בשמחת הרגל בכל מועד ומקרא קרש, ולכן נקרא המועד "תג" משרש חג המורה על רקוד כמ"ש יחוגו ינועו (תהלים ק"ז). וכן אוכלים ושותים וחוגגים (ש"א ל') היינו מרקדים. וכן היו רקידות במקדש בחקפות חמבה בחג, כמ"ש וא סובבה את מזבחך (תהלים כ"ז). החסידים ואנשי מעשה היו מרקדים בשמחת בית השואבה באבוקות של אור שבידיהם ואוסדים דברי שירות ותשבחות וכו' (סוכה ג"א). והיו מרקדין לפני הכלה ר' יהודה בר

בבית אופל (ברכות נ"ט:). והיו חריפין בשכל מפני ששתו ממי נהר דגלת, שמימי חריפים וקלים (שם). או מפני שהיו נוסעים תמיד במסחרם (גיטין ו'). במחוא לא היו ננות (עירובין ק"ד). והיה להם פרדסים בעבר הנהר, ורבא חתיר להם לעבור ביה"ב לשמור הפירות (יומא ע"ז). אמימר חתיר זולחא (לרבץ הבית מאבק) במחוא בשבת משום דליכא נטוח, שרצפת אבנים היתה להם (שבת צ"ה:). רבא תנן במחוא שימבלו הנשים ביום משום אבולאי (גרה ס"ז:). ופירש"י שוערי העיר שהיו גוים, ומפני שהשערים ננעלות בלילה ולא יתנו אותן לחזור לביהם. ובית המבילה היה מחוץ לחומה. רבא צוה לבני מחוא: אתון דלא אזליחו בתר ערסא (מטת המת) מבי מהרדיתו אפייתו מבבא דאבולא (שער החיצון של העיר) התחילו למנות? ימי אבלות (מ"ק כ"ב). נראה שקרובי המת לא לו את המת להלן משערי העיר ומשם חזרו לביהם. חניות במחוא (שמוכרין בהם אוכל נפש) ליטמא עבירי ולא ללילות שאין יושבין בהן בלילה (ב"ב י"ט:). במחוא עשו מהצלות שהיו עם קירות סביבם (לקבל תמרים) ונקראו בודיא או בודיתא וסוכה כ':). ונזכרו אכלושי דמחוא חרגילין לשאת משאות תמיר וכשארין עושיין מלאכתן הן נחלשים (ב"מ ע"ז. רש"י). במחוא עמדו חיל רב של מלך פרס והמלכות הטילה מונומחיה על הצבור. וכשעברו אנשי החיל במחוא היו נושאים אנשי המקום את מלבושיהם אחריהם (שבת קמ"ז:). וע"ז אמר רבא שאינו יכול לעשות כרכ הונא לפתוח הדלת כשישב לאכול ואמר כל דכפין יתיי וכול, משום דנפיש בני חילא דמחוא (תענית כ"א. מחרש"א).

[בעלי התלמוד במחוא] מר בר רב אשי חזו קאי ברסתקא דמחוא (שוק ר"ח) ושמע להווא שומא דאמר (מתנבא) ריש מתיבתא דמלך במתא מחסיא מבימי חתים, ואמר מאן חתים מבימי בין רבנא אנא. ש"מ לירי קיימי לי שעתא והלך לשם ונעשה לראש (ב"ב ב':). מר בריה דרבינא אזל ברסתקא דמחוא ונמל עליו נמלא פריצא וכו'. הנהו תרי שמרי דנפקו במחוא וכתב בהו חבי בר ננאי וננאי בר חבי ואנבי בהו רבבי"ח מעות וכו' (יבמות קמ"ז:). רב ששת חזו ליה אשרתא דסרבלי (שנתן סרבליים בהקפה) במחוא (גיטין י"ד). גם רב אסי בר נתן היה במחוא (ב"ק קכ"א). רב אשי איקלע למחוא (פסחים ק"ו). רב טבלא איקלע למחוא (עירובין ק"ב). מר זוטרא בריה דרב נחמן אול לבי מחוא. רב הונא בריה דרב נחמן אקלע למחוא (ע"ז נ"ח). רבנן דאתו סמחא (סנהדרין ל':). ר' שימי מחתנא (פסחים מ"ב:). ר' תנן מחתנא (קדושין ו'). רב חביבא מחתנא (ב"ק ע"ב:). רב חנילאי מחתנאי (עירובין נ"ו). אבא יוסי המתתי (מכילתא בשלח ס' רפ"ג). ע"ש גרלות העיר מחוא נקרא כל כך בשם מחוא (ע"ש מחא) והפכו דחקלאי בני כפר (ברכות ל"ז: רש"י).

הוא „קדושות“ עם באור תרגום אשכנזית ע"י ר' בנימן וואלף היידענהיים ומבוא להפיוטים וחפיימים, בחשעה תלקים, דעוולעהיים תק"ס—ס"ב עוד שם כמה פעמים. המחזורים נעקו כמעט לכל השפות הראשיות באירופא, וביניהם „עבודת אהל מועד“ כמנתג פולין ע"ם הוצאת היידענהיים וכ"י ישנים, ע"י יעקב דעווים והרב רד' נפתלי אדלר עם תרגום אנגלית ואיח פיוטים נעקו ע"י ישראל זאננוויל (לונדון 1909—1910).

[מחזור ויטרי] המחזור היותר משובת בספרות התפלות הוא „מחזור ויטרי“ לרבנו שמחה ב"ר שמואל מויטרי (ועל שם עירו נקרא המחזור) תלמיד רש"י, שהשליטו בשנת ד"א תתקס"ח (1208), והו"ל חברת מקצי נדרמים עם הערות ומבוא לר' שמעון הלוי איש הורוויץ (ברלין 1893). המחזור נחלק לשני חלקים וכולל נסחאות התפלות מכל השנה ודיני שבת וערובין, זמירות צד 146 177, פירוש על עשרת הדברות 310, פ"י על פרקי אבות וסדר מקבלי התורה ולומדיה 481, שיר ליל שכורים לפורים 581, תשובות מרש"י 586, חנין 674, אותיות גדולות וקטנות ועשר נקודות 683, דרך ארץ 721, גן עדן 735 מלחמות ה' בומן המשיח 736, דיני שחיטה וטרפות 740, יין נסך 771, נוסח הגט 783, חליצה 784, נוסחי שמדות 788, ומצאים בו פיוטים שונים שלא נמצאו במחזורים אחרים. ע"ע פיוטים.

א.

מחילה: סליחת עון וסליחת תוב. סדר שלש עשרה מדות הראה הקב"ה למשה ואמר לו כ"י שישראל חוטאין יעשו לפני כסדר הזה ואני מחיל להם (ר"ה י"ז:). ר' יוחנן וריא דאמרי תרווייהו כל זמן שבהמ"ק קיים מזבח מכפר על ישראל ועכשיו שלחנו של אדם מכפר עליו, היינו המאריך על שלחנו דילמא אתי עניא ויהיב ליה (ברכות נ"ה). תניא ר' יוסי ב"ר יהודה אומר: אדם עובר עברה פעם ראשונה מוחלין לו וכן שניה ושלשית, אבל רביעית אין מוחלין לו (יומא פ"ו:). שנעשית לו בחיתה, המשה אין להם סליחת (היינו שקשה סליחתם): המרבה לשוב בחטאים שונים, המרבה לחטא בחטא מיוחד, החוטא בדור ובאי, תחומא על מנת לשוב, וכל שיש בעונו חלול השם (אדר"כ פל"ט). המוציא על חבירו שם רע אין לו מחילה עולמית (ירוש' ב"ק סוף פ"ח). כל העוסק בתורה ובנמילות חסדים וקובר את בניו מוחלין לו על כל עונותיו (ברכות ה''). כל העושה דבר עבירה ומתבייש בו מוחלין לו (שם י"ב:). כל העושה דבר ומתחרט מוחלין לו (חגיגה ח'). כל הבובה על אדם כשר שמת מוחלין לו עונותיו (שבת ק"ט:). אין החולה עומד מחלו עד שמחלין לו (נדרים מ'). אין אדם עולה לנדולה א"כ מוחלין לו (סנהדרין י"ד). אין גשמים יורדין א"כ נמחלו לו עונותיהם (תענית ז'). ערב יו"כ נוהגין לבקש מחילה איש מחבירו על שהקניטו

אילעאי היה נוטל בר של הדם וסרקד לפני הכלח ואומר כלה נאה וחסודה, רב אחא מרכיב לה אכתפיה וסרקד וכו' (כתובות י"ז). א"ל בר קפרא לברתיה דרבי לסחר שתיני חטרא בריקודא דאבוד ובקירקני (מזינת היין) דאמך וכו'. א"ל לרבי קום רקוד לי וכו' (נדרים נ"א). פילון מספר כי האסיים בארץ יהודה והחרופיים במצרים בימי בית שני היו רוקדים במחולות בבתי הכנסיות שלהם בכרכורים כמוסים בסודות וברמים ע"ם תנועות צבאות השמים וכוכביהם במסלותם, שחשבו גם תקופת המחולות למחולות מחנים. גם החסידים האחרונים נוהגין לרקד במחול קדוש בעצימה עינים ובכרכורים משונים בכונה מיוחדת לשם שמים, ע"פ המאמר באגדה שעתידי הקב"ה לעשות מחול לצדיקים בנ"ע (תענית ל"א). ובפרט הם שמחים ורוקדים בשמחה בית השואבה ובהקפות בשמחת תורה. ע"ע בכורים; הקפות; שמחת בית השואבה.

ש. רן

מחזור: ספר קובץ תפלות ויצרות ופיוטים לימים נוראים ורגלים, ויש בו הרבה נוסחאות ומנהגים שונים לפי הספרדים והאשכנזים ובני פולין וליטא. המחזור היותר קדמון לפי מנהג אירופא הוא מחזור „רומניא“ או „גריגוס“ שהיה נוהג בכל ארץ יון, ועכשיו כמעט נשכח וכו'. נדפס ב' פעמים בוינציא ובקושטא בשנות 6—1573, וערכו ר' אליהו ב"ר בנימין הלוי שחוסף בו כמה פיוטים שכתב בעצמו, גם נמצאו בו עוד פיוטים מחקליר שחסרים במנהג אשכנז. הוא נחלק לשני חלקים וכולל מלבד התפלות ופיוטים, חמש מגילות ספר איוב והגדה ש"פ, ותחלת וסוף של פרשיות התורה (מסדרי השבוע). ודינים לתקנת לוח השנה. המחזור הזה באיח שנים והוספות נתקבל אצל היהודים באיטליא, ונודע בשם מחזור רומי או „מנהג בני רומא“, שנדפס קודם לכל שאר מחזורים, ראשיתו בתשרי שנת רמ"ז (1485) בעיר שונצין, והשלמחו בסוף השנה ההיא בקואלמיורי, ועוד עם פ' קטמא דאבישונא לר' יוחנן מריוש בעיר בולגיא בשנת ש' (1540). עם תרגום איטלקית בכתב אשורי. מן המחזור האיטלקי נתהוו מנהגי אשכנז וצרפת ומנהגי ביהם ופולין וגם ליטא. המחזור מנהג צרפת עודנו בכ"י, וקצת ממנו הביאו נולי צרפת לאיטליא ונודע למנהג אפ"ם (אסמי פאסאנו מונקלואו). מחזור לקהל קאטולוגיא נדפס בשאלוניקי בשנת תנ"ד (1694). ויש עוד מחזור מנהג אלג'ריא. המחזור המתוקלכני פולין וליטא הוא „קרנן אהרן“ הכולל ג' פרשיות לר' אהרן ב"ר יחיאל מיכל הלוי, וחם: מטה לוי פירוש מספיק להמשך הפיוט, בית לוי, יסוד ושרש כל מלה קשה ומסופקת. מעשה אורג, לבאר דבריו בפירושו מטה לוי הנ"ל, ולהראות מקור הפיוט בתלמוד ומפרשים. נדפס ראשונה בסלא-ויטא (1823). המחזור היותר מודיק ומתורגם כראוי

עליו אונאה כדי שלא אוכל למען מחילה במעות. שטר באבזריא היא מחילת כל מענות ותביעות שבעולם (general release או quit-claim). חת נוסח שטר מחילה מספר העמוד: „ביום... איך פב"ס אמר לנא חוי עלי סהרי בקנין וכתבו וחתמו בכל לישנא דזכותא ויהבו ליה לפב"ס מחמת דצביתי ברעות נפשי ומחילנא ליה כל מענותא וכל דררא דמטנא ולא אשתיר ליה גביה כלום מחהוא עסקא דחוח ביננא מקדמת דנא עד יומא דין, ומחלית ליה כל מענותא וחילותא דידענא בית ודלא ידענא ביה חשתא ומנליא לי לכתר שעתא. ולא יחא לי רשותא למימר במעותא חואי. וכל דייתי ויקום ויערער על פלוני דנן או על מאן דאתא מחמתיה לבטולי מחילה דא כולחון יחון במלין בחספא תבירא דלית בה מששא וכו'. ובבטול כל מודעי וכו'. והומד שטר מחילה דא קבלית עלי ועל ירחאי בתראי אנב ארבע אמות בחצירי, וקנינא מיניה" וכו'. ע"ע מודעא. א.

מחיצות: ע קבר

מחיצה: כמו חץ (יחזקאל י"ג י') מלשון חץ, קיר מבודל בין פנים הבית וחוצה לה, או כותל וגדר המפריד בין רשות לרשות. תרגום היציע (מ"א ו' ו') וצלע (יחזקאל מ"א ה' ו') מחיצה. מחיצה צריכה להיות גבוה עשרה טפחים (עירובין י"ח.). מחיצה ברוחב כל דהיא היא סתימה (משנה שם פ"ח ב' בפירוש ר"ע), ואם המחיצה חסרה ששה טפחים למעלה או למטה אמרינן לבור (ע"ע) או גדר אחית מחיצתא. אבל מחיצה שחנדיים בוקעים בה אינה מחיצה, וכן מחיצה שאינה יכולה לעמוד ברוח מצויה אינה מחיצה, ומחיצה שהפרץ מרוכב על העמוד אינה מחיצה. לענין סומאח מחיצה מועלת באהלים ולא בכלים (בבלי פ"א א' בר"ע ובת"י"ט). לענין סלמול בשבת הקילו במחיצה של שתי או של ערב, היינו שלשה חבלים או קנים זה למעלה מזה ואין ביניהם שלשה טפחים (עירובין מ"ז). עד מדת סאתים, ומסאתים ואילך צריכין מחיצה של שתי וערב דנחשבת כמקפת לדירה (ש"ע א"ח סי' ש"ט). וכן מחיצה העומדת מאליה בשבת היא מחיצה, ואפילו מחיצה בעלי חיים (שם סי' שס"ב וסי' תר"ל י"א לענין סוכה). אבל דוקא שנעשתה מחיצה בלא כוונה. כדמשמע ממעשה דבני ננא דאעילו מ"א במחיצה של בני אדם (בבבונה) נגדיהו שמואל, אמר אם אמרו שלא לדעת יאמרו לדעת! והנהו זיקי (נאדות) דהו שדין בריסתקא דמחזא (שהוא רשות הרבים), בהדי דאתנא רב מפרקיה. וחזי אנשים רבים ששמעו דרשתו באים אחריו, נטלו השמש והביאם במחיצת בני אדם אלה והכניסם. לשבתא אחרינא בעא למעבר הכי, אסר ליה רב דהוה ליה כלדעת ואסור (עירובין מ"ג: תשובת הרא"ש כלל ב' סי' י"ט). אילן שענפיו יורדין למטה עד ג' טפחים מן הארץ, תעקין במקום

או צערו בשנה העברה. וראוי לחבירו לתתמיי ולמחול לו, ולא יחיה אכזר. ואם לא נתמיי עד שלש פעמים אין צריך לבקש עזר. כמו שאמר ר"י בר חנינא כל המבקש ממו (סליחה) מחברו אל יבקש ממנו יותר משלש פעמים (יומא פ"ג. ש"ע א"ח סי' תר"ז). ע"ע ודוי; יום כפודים; פ"ש.

[מחילת חוב] המחול תוב שיש לו על חברו הרי הוא כאילו נפרע מחברו בכסף מלא. לשון מחילה הוא אם אמר לו שהוא מחול לו החוב ואין לו תביעה עליו, או הרואה שלו ביד חבירו ואומר שאינו חייב לו כלום. מחילה באמירה בעלמא סני (כתובות פ"ט ח' ת"י"ט, ואינה צריך קנין ואין צריך לומר לעדים, "אתם עדי". אבל מחילה בשתיקה אינה כלום. ולא שייך מחילה בדבר שאינו תחת יד הנמחל או ברשותו (ש"ע ח"ט סי' ע"ג). מחילה לא צריכה קנין ופשרה צריכה, מפני דבמחילה מחיל דבר המסוים ונמר דעתיה עלוהי, אבל בפשרה לא ידע כמה יפשרו לא סמכה דעתיה ובעי קנין (ש"ע ח"ט סי' רמ"א א'). והוקא בשווא מחול בעצמו, אבל אם המחילה נעשית ע"י ב"ד צריכה קנין (מהר"ק שורש י' ענף ו'). במחילת פקדון אפילו ע"י עצמו צריכה קנין. דבר שאינו קצוב אינו מחול. שותף שמחל חלקו לחברו אינו כלום עד שיקנה לו באחד מדרכי החקנאה (שו"ת גלאנמי סי' קמ"ז). מחילה במשכון לא מהני (ח"ט סי' ע"ג). ראובן היה חייב לשמעון סך מעות בשטר לזמן קצוב, ובתוך הזמן ירד מנכסיו וקפצו עליו הנושים וגם שמעון קפץ וחלקהו ביניהם ונתרצו בעלי החובות בחלק ההוא, וכאשר הגיע זמן הפרעון תובע שמעון יותר החוב, הדין עמו, כי ראובן אינו טוען שמחל לו בפירוש אלא אומר כי מן הסתם מחל (מהר"ם אלשיך סי' ל"ב).

[מחילה באונס או בטעות] במחילה באונס מהני מודעא לבטל המחילה. ומחילה בטעות יכול לחזור בו אפילו קנו מיניה (מדרכי ומהר"ק שורש ק"א). מחילה בטעות שייכת בדבר שלא ידע מתחלה ומצי טעי ודרך בני אדם כמוהו למעות. כגון שחיה עם הארץ ולא ידע זכותו אמרינן מחילת בטעות היה; מחל ממון שסבור שאינו שלו ונמצא שלו חוזר (רש"ם אה"ע סי' שכ"א). וכגון בירוש שמוחר חלקו כסבור שלא היו הנכסים מרובים מקרי מחילה בטעות ומצי הדר ביה (שם סי' שמי"ח). אבל הפוסק מוזהר לניסוח המש' שנים והגביל זמן לנשואין, ובתוך חזון כתב לו המשוך אם יש את נפשו להכניסו לתופה, והשיב לו יבא לשלום. ובא עם כל קרוביו ואוהביו, וכשבא אמר לו הפוסק אם רצונו ליכנס לתופה יכתוב ויתן לו שטר מחילה על המזונות וכן עשה ולא מסר מודעא. ועתה טוען כי אונס היה כי כבר יצא מעירו הוא וכל הנלוים אליו, המחילה קיימת (רש"ם אה"ע סי' כ"ה).

[שטר מחילה] בשטר מחילה צריך לומר המחול יודע אני שיש לי לקבל יותר ועכ"ז אני מחול ואין לי

מיחוש ראש (שבת י"א). שלשה חולים מתים כשהן מספרין (פתאום): חולי מעיים וחיה (יולדת) והדרוקן (עירובין מ"א). חולי מעיים חשבו שמביאה ימורין הרבה יותר משאר חולייה, אך חיסורים החם מתמרקין עונות האדם, ורובן של צדיקים מתים מחולי מעיים כדי שיתסרו ביסודין בעוה"ז ויקחו חלקם בני"ע בעוה"ב. ולכן אמר ר"י יהא חלקי ממתים בחולי מעיים (שבת ק"ח:). כי חולי מעיים אינו רואה פני ניהנם (עירובין מ"א). שנוי וסת תחלת חולי מעיים (כתובות ק"י:). ועל תחתונות אמרו שהיא מכלה עינים ומדאיב הנפש (נדרים כ"ב). לפעמים חקרו לדעת סבת המחלה ואיך לעצור בעדה, ואמרו: אבל ולא שחה אבילתו דם זהו תחילת חולי מעיים, אבל ולא הלך ד' אמות אבילתו מדקבת זהו תחילת ריח רע. הנצרך לנקבו ואכל דומה לתנור שהסיקוהו ע"צ אפרו זהו תחלת ריח וזהמא (שבת מ"א). הזהר בשלשה דברים: אל תרבה בישיבה שקשה לתחתונות, אל תרבה בעמידת שקשה ללב, אל תרבה בהליכה שקשה לעינים, אלא שליש בישיבה שליש בעמידה שליש בחילוק (כתובות ק"א). עמוד החורר מביא לידי חדרוקן, סילוק חחור מביא לידי ירפון (ברכות כ"ה:). עשרה רברים מביאים את האדם לידי תחתונות: האוכל עלי קנים ועלי גפנים וכו' ושרדו של דג ודג מליח שאינו מבושל כל צרכו, והמקנה בצחור שקנה בו חברו, וי"א אף החולה עצמו בבית הכסא (שם נ"ה). שאינו יושב על הכסא ומאריך יותר מדי. בתלת שעי קמייא ביום רווחא דעתיה דחולה. בתלת שעי בתרייתא תקיף חולשיה (נדרים מ'). רוב חולים לחיים ורוב נוססין למיתה (נמין כ"ח). החולי משבת לפעמים חלימוד (נדרים מ"א). החולה פסור מן הראייה (חגיגה ב'): ואינו צריך לעמוד בפני הנשיא (מ"ק כ"ו:).

א.

[החוליים במקרא] במקרא נקראת המחלה הכללית בשם נגע מכה או מנפה. ה' נגע את אבימלך בעצירות הרחם (בראשית כ' י"ח). במכות מצרים היתה שחין צרעת הבא מחום העור ופורה אבעבועות (ע"ע). ומכת דבר היא חולי cholera שהוא חולי מעיים ובלשון עברית חדרשה חולירע. בין הנגעים נחשבת צרעת ממארת (מארה), בהרת (מזהרת, שהיא לבנה), מספחת, נתק בראש או בזקן ע"ש השער הנתוק ותלוש במקום הנגע, מכות אש עם בשר חי (ויקרא י"ג). בתוכחת הראשונה והשניה נחשבו: שחפת והיא מחלת חרון והכחיש (tuberculosis), קדחת הוא חולי שמקדיח את הגוף ומחממו ומבעירו (fever), דלקת קשה יותר מקדחת (ויקרא כ"ז מ"ז). חרחור הוא ג"כ חולי קדחת בעורת (דברים כ"ח כ"ב), מחורים או עפלים שהוא חולי של תחתונות (piles), או אבעבועה בפי המכבעת (tumores ani) ונקרא גם עפל בערבית. נרב, שחין לת; חרס, שחין יבש בחרס (שם כ"ח כ"ז) וזראביע בשם יש

שמחוברין באילן הוא נבוה י' מפחים חשוב כמחיצה ומותר למלטל שם עד בית סאתים, והוא שימלא האויר שבין הענפים בעצים או בקש ויקשור הענפים שלא יניעם הרוח (עירובין כ', א"ח ס' שס"ב). מחיצת הכרם שנפרצה אומרים לו נדרה. נתיאש ממנה ולא נדרה הרי זה קדש (לענין רבעי) וחייב באחריותו משום דיני דנמי (הר"ף ב"ק פ"ט). ע"ע נזק; ערוב. א.

מחלה: חולי, כאב וחולשא בנף. בלשון חול באישה (שבת ל'). קצירי ומריעי, חולים וחשושי כח שהם ה"ח (נדרים מ"ט:). עד יעקב אבינו לא היו חולשא (ומת פתאום), אתא יעקב בעא רחמי והוה חולשא (והיה יכול לצוות לביתו) שנאמר ויאמר ליוסף הנה אביך חולה (בראשית מ"ח). עד אלישע לא היו רחליש ואיתפח (ותרפא), אתא אלישע בעי רחמי ואתפח, שנאמר ואלישע חלה את חליו אשר ימות בו, מכלל דחלה חולי אחריתו וכו' (ב"מ פ"ז). ומצלינן האירא אקצירי ואמרעי (ר"ח י"ז). חוץ משבת שאומרים שבת היא מלועוק ורפואה קרובה לבוא (ע"ע בקור חוליים). ואמרו על ר' חנינא בן דוסא שהיה מתפלל על החולים ואמר זה חי חת מת (ברכות ל"ד:). ואמר רב ענן אמר רב מנין ששכינה סוער (זן) את החולה שנאמר ה' יעזרנו על ערש דוי (תהלים מ"א), ושכינה למעלה מראשותיו של חולה (שבת י"ב:). ומשיבין ישיבה על פתחו של ת"ח שחלה לחיות לו לזכות, וכן כשחלה חזקתו הלך ישעיהו וחושב ישיבה על פתחו (עירובין כ"ו). א"ר יצחק בריה דר"י, לעולם יבקש אדם רחמים שלא יחלה, שאם יחלה אומרים לו הבא זכות והפסד (שבת ל"ב). אדם יוצא לשוק יהי דומה בעיניו כמי שנמסר לסרדיוס. חש בראשו יהי דומה בעיניו כמי שנתגהו בקולר, עלה למטה ונפל (למשכב) יהי דומה בעיניו כמי שהעלוהו לגרדום לידן (שם). החולי הוא ביד האדם לשמור את נפשו ובפרט מחלת הקרירות, ואמרו הכל בידי שמים חוץ מצנינים ופחים שהם בדרך עקש ושומר נפשו ירחק מהם (כתובות ל'). א"ר חייא בר אבא אין חולה עומד מחליו עד שמוחלין לו על כל עונותיו, שנאמר הסולה לכל עונוי הרופא לכל תחלואיבי (תהלים ק"ג) וכו'. גדול נס שנעשה לחולה יותר מן הנס שנעשה לחנניה מישאל ועזריה, שהם נצולו מאש של הדיוס שהכל יכולין לכבותה, חו של חולה היא אש של שמים ומי יכול לכבותה! (נדרים מ"א).

[הכונות המחלות וסיבותן] מחלה (שמות כ"ג כ"ה)

זו מרה, ולמה נקרא שמה מחלה ששמונים ושלשה חלאים תלויין במרה (מחלה בנימטריא פ"ג) וכו' (ב"מ ק"ז:). המחלה חיותר קשה היא חולי מעיים. הבאב חיותר קשה היא כאב הלכ ומיחוש חיותר קשה היא מיחוש חראש. וע"ז אמרו בשם רב: כל חולי ולא חולי מעיים, כל כאב ולא כאב לב, כל מיחוש ולא

אשתא בת יומא (סנהדרין מ"ז): ואשתא תילתא (שבת ס"ז); וקדחת רביעית של ארבעה ימים, פעם אחת בכל ד' יום. וחור חלילה בזמן הקצוב חוז לעתים מזומנות. ונחלק לעימרא נואי בפנים הנוף, ולעימרא בראי בעור חבשד לבד. חול חשבו את הקדחת לחולי קל, ולרעת ר' יהודה דיבורא מעלי לאישתא, ורבא אמר האי אשתא אי לאו דפרוונקא דמלאכא דמותא מעלי כחירא לדיקלי (נדרים מ"א), אם לא בא מלאך חמות בשליחותו חיה חחולי לתועלת הנוף כמו האמר שמקיף חדקל ומגין לפידוחיו שאין יכולים למשמש בו (רש"י). אשתא דגרמי, אש של העצמות שאוחז אחילו (כתובות ל"ב). חול לא הזכירו סבות החולי וסימני החולי רק כי אשתא דסיתוא קשיא מדקיימא (יומא כ"ט). כי קדחת החורף קשה יותר מקדחת הקיץ. י"א בולמוס (יומא פ"ג). רעב הבא לאדם פתאום ואוכל חרבת ואינו שובע (הייסחונגער. boulimia), וכי שאחז חולי כוח מותר לאכול ביה"ב ואפילו בשד מרפה אם אין לפניו בשר. בשר. י"ב ברדס או בורדס, שלשול (dysentery). לרעת הערוך חוראת השם בורדס ר"ל מקור הדם. ואפשר שחוז מלשון יונית Bporos, נזילות דם חרבת, וא"ר אליעזר שהוא כמעין הנובע, ור' יוחנן אמר שאין מבקרים בורדס, אולי גם מפני שחשב חחולי למחלה מתדבקת (נדרים מ"א). י"ג ברסס או כריסס. רירין הנחלין מן החומס (שנופפסן, rhinitis) וחחולי בא לפעמים ע"י ששוחה אופיא (foam) שעל המשקין (חולין ק"ה). י"ד גנדרופוס או קנמרופוס (lycanthropy) חולי של מרה שחורה ושנען לפי שעה, ובעל חולי זה לן בבית הקברות ורצה לאכול בשר מתים והוא נושך כמו כלב, וכשיעבור החולי הוא פיקח (חגיגה נ"ז). מ"ז ננה, גונח מלבו (ביק פ'). שועל (הוספסן, cough). מ"ח נרגתני (ביק פ"ה). מכה מריה שיש בה מקום קיבול ונמשכת מחוץ לפניו הנוף כמו בדרך צנור (fistula). י"ז דמא דאתי מנחירא (ניסין ס"ז). דם הכא מנחרי החומס (epistaxis); י"ח דמא דאתי מפומא מן הריאה או מן חסיבה ואם בא מן חבד אין לו רפואה. י"ט דמא מרישא (cerebral hyperemia). כ' דרריא (ויק"ר פ"ה סוף) הוא שלשול (diarrhoea) על חפסוק וחיה לכם לזרא במדבר י"א כ'. כ"א הדרוקין (ואסערובכס, dropsy). הבטן נפוח ממים. שלשה מיני הדרוקין הם: של עבירה (זנות) עבה, של רעב תפוח, של כשפים דק. רש"י אומר עמוד החור מביא אדם לידי הדרוקין סילון החור מביא האדם לידי ירקון (ברכות ס"ב: תמיד כ"ז). פ"י עמוד של צואה שהתחיל לימשך לצאת חוץ למבעת ונמרד ולא חסילו לחץ אלא החזירו לפניו, סלק הוא קלות השתן. בעל הדרוקין מת פתאום (עירובין מ"א). כ"ב יחק, חולי הריאה אשר בשדו ירזה, ואמרו המקדש דם ושימש הוויין ליה בנין ותקין (נדה י"ז). האי דשתי מילא היורא אוחותו ויתק (ניסין ע"ז). כ"ג זבלגן, חולי

אומרים מכת השמש (זאנענשטיך), אך נראה שהיא מכת שחין עצרית הכוזב וגרידה (scabs) בחרס כמו שמצינו באיוב שלקח חרש להתגרד בו (איוב ב' ה'). וכן יכנה חגרמי את השחין והצדעת קרעמצע מן הפעל קראצצען (מאנדלקערן). השחין חיה על הברכים ועל השוקים. בתוכה נזכרו גם שנען ותמחק לבב חללים רעים ונאמנים (שם כ"ח נ"ט).

א.

— [שמות החולים בתלמוד] החללים או חולים הנזכרים בתלמוד יבואו פה בסדר א"ב, ואלה הם: א' אבבית או עבעית (ב"ד פל"ד). היא קדחת. ב' אבוקת (ב"מ ע"ח:), רקב בעצמות רגלי בהמה ע"י תולעים, או שמתו העצבים של הרגלים ואבדה הרגשתן (paralysis). ובלשון המשנה השוכר את החמור וחבריקה (שם פ"ז ב'), מלשון ברק, ואפשר שחחולי בא מפחד הברק. ג' אידרופיקוס (ויק"ר פמ"ז), על חפסוק אדם כי יהיה בעור בשרו שאת ונו' (ויקרא י"ג א'), פעמים שחמים רבים על חרס ונעשה אידרופיקוס (hydropicus), ודוא חולי המים (dropsy). ד' אוכלא (נדרים נ"ד. ע"ז כ"ח:), חולי העין, ויש בזה חולי מדרגות שונות: תחלת אוכלא וסוף אוכלא, שכבר נתרפא העין ועדיין קודחת מעט. רירא ריצא דמא דימעתא וקידחא, פ"י רירא נוספת מים, ריצא נעיצה ותחיבה, דמא דימעתא שנומפת דם או דמעות, וקידחא שיש בה חמימות (inflammation), ועין "שמרדה" ואינו יכול לראות בה (שם). ה' אורדענא, חולי הלשון (rana), דמא אורדענא סכנה (ירוש' שבת פ"ד י"ד ע"ד). והחולי נקרא אצל היונים והרומיים "צפרדע" והוא מורסא חם הנדל תחת הלשון בין הוורידין. ו' אלריא, התקוצות העצבים (spasm) וקוצר שאיפת הרוח, המשמש מלתו מיושב אחותו אלריא, מעומר אחותו עועית (ניסין ע"ז). ז' אסוכי (שבת קכ"ג), נפילת ערלת הנרן (tonsils) ורבנו הננאל גרס אסוכי, ופ"י אסוקי גרמא דפומא דנפלא לינוקי ומנביהין אותו ביד. ח' אסכרה, מלשון סכר, שהחולי סוכר את הנשימה בנרן (דיפמטערישע קרופ, laryngeal diphteria), אך איננו החולי הבא עם קדחת האדומה (scarlet fever) כמו שחושב קארוט. ומה שאמרו חז"ל שמתחלת בבני מעיים וגומרת בפה (שבת ל"ג). היא דרשה בעלמא, וכנראה חכונה היא על החולי צפידנא (ע"י לחלן). ע"ע אסכרה. ט' ארקתא (שבת ק"ט:), פירש"י תולעים שבכבד (hydatids). בעל המשכיר יאמר שהוא מלשון ערקתא רצועה תרנוס מחוס ועד שרוך נעל (בראשית י"ד כ"ג), והוא תולעת ארוכה כחום (tapeworm). ויש אומרים שהיא חולי ירקון, ודומה ללשון רומית arquatius (נעלבזוכס jaundice). י' אשתא, מלשון אש, חולי של חום בנוף (פיכער, fever), חלצתו חמה (שבת קל"ז:), ואם החום בא בתערובת והתדעונו הנוף נקרא אשתא צמירתא (שבת ס"ז: פסחים כ"ח:), והוא הקדחת במקרא. ויש

אסכרה (ימא ע"ז: חולין ק"ז:). מ"ז) שברירי, סגורים תעורן בעינים, ויש שברירי דלילא (nyctalopia) ושברירי דיממא (hemerelopia), ואפשר לאדם בחולי זה לראות בלילה ולא ביום. חולי כזה יקרה רק לפעמים וחוקות מאד חזיה ידעו לחכמי התלמוד (נימין ס"ט:). מ"ח) שגדגא או שגדגא (חולין נ"א:), חולי הירך והקלבוט (ניכט) ונקרא נ"כ גומא גומי (ילקוט ח"א רמז חשס"ר) כמו באנגליה gout. מ"ט) שחלא, חזית לחה באוזן ונחלים ממנה מים של לחה סרוחה (שבת פ"ז:). ג) שיחתא (נימין ס"ט:), שלשול ג"א) תחתניות (piles), חולי בפי הסכבעת (ברכות נ"ה: שבת פ"א:). ג"ב) תתר, תוחרנית, חולי החוטם, שאינו יכול להריח בו, כי אמום התנוך הסבדיל בין אנפי החוטם (ב"ב קמ"ז:).

[ידיעת המחלות בזמן התלמוד] רוב המחלות הנמצאות בתלמוד נכתבו רק ללמוד מהן הלכות טרפות בבחמה, ע"פ הכלל כי מרפה אינה חיה, ולא ללמוד איך לרפאות אדם ובהמה. ובדרך אגב נכתבו איזה מחלות לדעת איך לשמור מהן כי שמירת הנוף היא מצוה בחורה, "ושמרתם את נפשותיכם". וגם איזה רפואות שהיו ידועות בזמניהם. חול' היו יודעים ידעו ברורה מכל המחלות אשר בבהמה ובעוף אשר חקרו עד תכליתן לצורך הלכות טרפות. אך לא שמו לבם לחקור אחרי המחלות בבעלי חיים לצורך חבירות. חכמי התלמוד ידעו דברים רבים במקצוע הזה יותר מאשר היה ידוע בזמניהם לחכמי אומות העולם. אבל אי אפשר היה להם לדעת מה שנתגלה לחכמי הרופאים במשך הזמן הארוך של אלף ושמונה מאות שנה עד דורנו זה.

ביבליוגרפיה: ישראל יהואל מיכל ראבינאוויץ, מבוא התלמוד, צד 148 והלאה, וולנא 1894; הגיל- La Medi-cine du Talmud; בערגלל די מעדיצין דער תלמודיסטען. ה. א.

מחלוקת: חלוקה ופירוד בדעות בעניני דת ואמונה. חכם הרזים יצר את בני האדם שיהיו שונים בפרצופיהם ושונים בדעותיהם זה מזה, ובכל זאת כלם נבראו בצלם אלהים וכל הדעות עולות למקור תחכמה. ולא רק בענינים שכליים מופשטים יש מקום למחלוקת, כי גם לדברים שנכתבו בחורה בפירוש אפשר לחלוק בפשט ובכוונת הדברים. אבל כל זמן שמשה רבנו היה חי, הביאו לפניו כל דבר חקשה. ואחרי מותו חרע חבית דין הגדול אשר בירושלם כל דבר שיש בו שאלה ותשובה. וכן תנא ר' יוסי: מתחלת לא היו מרבין מחלוקת בישראל, אלא ב"ד של ע"א (סנהדרין) יושבין בלשכת הגזית ושני בתי דינים של כ"ג אחד יושב על פתח הר הבית ואחד יושב על פתח העזרה, ושאר בתי דינים בכל העיירות. תוצרך הדבר לשאול שאלין מביד שבעיקר, שמעו השיבו, ואם לאו באין לוח סממן לעיקר, ידעו השיבו ואם לאו באין ובר עד

העין, שיש בה למלך חולנת רמעות (מגילה כ"ד: בכורות מ"ג:). כ"ה) זעה, היוצא ממנו זעה חסיד שאינו עוברת, נקרא מזוהם, ואם הוא כהן פסול לעבודה, זהו מום באשה (כתובות ע"ח:). כ"ה) חזותא, ויש כ"ח) חזית חסדית ומין חזית דעלמא (בכורות מ"א:). חזית הוא תרגום של ילפת שהוא כמו שומא, אך מהתלמוד נראה שהוא מכה על הנוף אשר תתפשט לפניו וזוהי מכת העקרב (cancer) שאין לה תרופה. כ"ז) חלון, חולי עינים כמו תבלול (בכורות ל"ח:). כ"ז) יקונא, הוא חולי הירקון (נעלבוכם, jaundice) ובא ע"י עצירת השתן ע"י סתימת השלחופית (ברכות כ"א: ס"ב: בכורות מ"ד:). כ"ח) כאב לב, חולשא דליבא (ברכות מ'). פרחא דליבא, יוקרא דליבא (בבב' הלכ' צרחא דליבא (נימין ס"ט:). כ"ט) כבא, תרגום שן, חולי השניים (toothache). רבי חשיש י"ג שנין בשיניה (ירוש' כלאים פ"א; ברכות מ"ד:). ל') כירצא, תולעים שבטעיים (נימין ס"ט:). ל"א) נכפה (פסחים ק"ב:). חולי הנופל (epilepsy). ל"ב) נמי, נימא (noma) בהוראת חלודה, מכה על הרגל (cancer aquaticus), מי שעלה לו נימא ברגלו יקטענה ויחיה וכו' (ע"ז י': ב"ר פ"א מ"ז). ל"ג) סיממא, נפת באדם (carbuncle), פרוונקא דאשתא היא (ע"ז כ"ח:), הוא שליח ובא כח של הקרחת. ל"ד) סמרקות (שמות רבה פמ"ו) נומא לחולי הדרקון, והוא חצי (semi) דרקון. ל"ח) עינבתא, אבעבועות דומות לענבים, החולי הזה לא נודע כעת, ואפשר שהוא cauliflower excrescence (ע"ז כ"ח:). ל"ו) פודגרא, פודגרוס (podagra) חולי הרגלים, אסא חלה את רגליו בחולי פודגרא וקשה כמחם בבשר (סוטה י'). ל"ז) פדעחא, הוא פצע ממכת חרב והיא סכנתא (ע"ז כ"ח:). ל"ח) פוליפוס (πολύπους), ריח רע מהחוטם או ריח הפה, בעל פוליפוס כופין להוציא אשתו בנט (כתובות ע"ז:). ל"ט) צליחתא (נימין ס"ח:). כאב חצי הראש בצד המצח. מ') צמירתא, חול או אבן במקום הזכרות ועוצרת השתן (בלאענשמיין gravel) ומטיל מים בצער (נימין ס"ט:). מ"א) צפרדנא כאב השניים (ע"ז כ"ח:), או חולי הפה (scurvy). ואמרו כי מתחיל בפה וגומר בבני מעיים. מאי סימניה (symptoms)? רמי מירי בי ככי ומייתי דמא מבי ררי (כשנותן כלום לתוך פיו יוצא דם מבין שיניו). מ"ב) קוקיאני (ברכות ל"ו, שבת ק"ט. חולין ס"ה:). תולעים במעיים. מ"ג) קרדייקוס (נימין ס"ז:). קורץ בקיבה (cramp) הבא לאדם השותה יין חרש מציתו. וסימני החולי שהלכ נפון וזעה קרה נגרת מחנוף. לדעת הרמב"ם בפירוש המשנה תחול בא ממלוי חריר המוח המבלבל הדעת. מ"ד) ראחן, בעלי ראחן, חנחל ממנו רירין ושכבת זרע. חבובין כרוכין אחריו ועל ידיהן מתרבתת המחלה באנשים אחרים (נימין ע'. נדה י"ז). מ"ה) רשחחא, חולי תחתניות (נימין ס"ט:). מ"ז) שיבתא, מחלה בצואר שאחזת התינוקות, והיא כעין

אלא שמקדימין דברי ב"ש לדבריהם (עירובין י"ג:) כד
לכרז תהלכה ולהראות שכחותן שלא לקנמר רק לשם
שמים. ואע"פ שנחלקו ב"ש וב"ה בצרות ובאחיזת בנט
ישן ובספק אשת איש וכו' לא נמנעו ב"ש מלישא
נשים מב"ה ולא ב"ה מב"ש. ללמד שחיבה וריעות
נוהגין זה עם זה. לקיים מה שנאמר האמת והשלום
אהבו (יבמות י"ד:). ועל מחלוקת כזו אמרו: כל
מחלוקת שהיא לשם שמים סופה לחתקים, ושא"נה
לש"ש כמו מחלוקת קרח ועדתו אין סופה לחתקים
(אבות פ"ה י"ו).

[החובה שלא להרבות מחלוקות] אמנם גם בין
תלמידי ב"ש וב"ה וכמוהם נמצאו אלה שלא חיתו
בזנותם רצויה לש"ש ומחלוקתיהם נדמו רעה רבה
בישראל. ואמרו חז"ל משרבו וזוהי הלב דבו מחלוקות
בישראל. משרבו תלמידי שמאי והלל שלא שמשו כל
צרכן דבו מחלוקות בישראל וגעשית תורה כשתי תורות
(סוטה מ"ז:). בין התלמידים של שמאי היה ר' אלעזר
שמותי שחשב המחלוקת הידועה של חנור עכנאי (ב"מ
ג"ט:). ובמחלוקת של ר' אלעזר ור' יוסי בביתב"ג
בטבריא עד שנקרע ס"ה בחמתן (יבמות ז:). ואמרו
זקן ממרא. חפוסק נגד הדין המקובל בישראל. אין
בה ביד ב"ד למחול לו. שלא ירבו מחלוקות בישראל
(סנהדרין פ"ז:). ר' יהושע לא רצה להכריע במחלוקת
שבין ב"ש וב"ה בצרת הבת. ואמר לשואליו מפני כה
אתם מכניסין ראשי בין שני הרים גדולים בין שתי
מחלוקות גדולות של ב"ש וב"ה? מתיירא אני שמא
יורצו גלגלתי וכו' (יבמות מ"ז:). ומעשה בר"ג והוקנים
שהיו מסובין בעלייה ביריחו והביאו לפניהם כותבות
ואכלו ונתן ר"ג רשות לר"ע לברך. קפץ וברך ר"ע ברכה
אחת מעין שלש (שלא כדברי ר"ג). א"ל ר"ג, עקיבא!
עד מתי אתה מכניס ראשך בין המחלוקות? א"ל
דבינו! אע"פ שאתה אומר כן וחבריך אומרים כן,
למדתני רבנו יחיד ורבים הלכה כרבים (ברכות ל"ז:).
ו"ג בעצמו פסק הלכה כרבים נגד ר"א כדי שלא
ירבו מחלוקות בישראל (ב"מ ג"ט:). ר' מאיר נחלק
בדברים רבים נגד התכמים ואע"פ שהורה הלכה לרבים
לפי דעתו, בכ"ז לעצמו החמיר, ופעם אחת חש ר"מ
במעיו בשבת ובקשו תלמידיו למרוק לו יין ושמן לרפואה
ולא הניח להם, וכאשר אמרו אליו, "דברך יבטל
בחיך?" א"ל אע"פ שאני אומר כן וחבירי אומרים
כך, מימי לא מלאני לבי לעבור על דברי חבירי (שבת
קל"ד:). בין תלמידי ר"מ היו גם אלה שלא חיתו
מחלוקתם לשם שמים אלא לקנמר, ומסופר כי בשעת
פטירתו של ר"מ אמר להם ר' יהודה לתלמידיו אל
יכנסו תלמידי ר"מ לבאן מפני שקנתרנין חן ולא ללמוד
חן באין אלא לקפחני בהלכות (נזיר מ"ט:). תלמיד
קנמר כזה נקרא "פלגא" (עירובין ס"א:). נניבא
אע"פ שהיה בר אורין לא חשו לכבודו כי היה "פלגא"
בעל מחלוקת (גיטין ל"א:). על בעלי מחלוקות נאמר

לשכת חגית וכו'. שמעו אמרו ואם לאו עומדין למנין.
רבו הסטמאים ממאי. רבו הסטמאין מהרו וכו' ע"פ
הדין אחרי רבים להטות (סנהדרין פ"ה:). ומעת היתה
החלה התורה שבע"פ להתגלות, ולא עוד אלא שיתתן
בן עזיאל תרגם את התורה לארמית על פי התורה
שבע"פ מפי חגי ובריה ומלאכי שהיו בראש אנשי
בנסת הגדולה. ומסופר באנדה כי א"י נודעוזה אז
ד' מאות פרסה על ד' מאות פרסה ויצאה ב"ק ואמרה
מי הוא זה שנילה סתריי לבני אדם? עמר יונחן בן עזיאל
על רגליו ואמר אני הוא שנליתי סתריך לבני אדם.
נלי וידוע לפניך שלא לכבודי עשיתי ולא לכבוד בית
אבא אלא לכבודך שלא ירבו מחלוקת בישראל (מנילה
ג').

[המחלוקת הראשונה] המחלוקת הראשונה
שנתפרסמה בין גדולי ישראל חיתה בין חזונות שנוכרו
בתלמוד שהיה אחד מהם נשיא ואחד אב"ד. חזון
הראשון היו יוסי בן יעזר איש צרידה ויוסף בן יוחנן איש
ירושלם שלא יכלו להתפשר על דבר הסמיכה ביו"ט,
אם יש לסמוך על הקרבן לקיים המצוה, "וסמך את ידו"
או אם נאמר שאין זו מצוה ואין לסמוך משום שבות.
יוסי בן יעזר אומר שלא לסמוך, יוסף בן יוחנן אומר
לסמוך. וכן נחלקו חזונות חבאים אחרים, אך הלל
ומנחם לא נחלקו. יצא מנחם נכנס שמאי שמאי
אומר לא לסמוך הלל אומר לסמוך (חגיגה ט"ז:). ומעשה
בהלל הזקן שהביא עלתו לעזרה לסמוך עליה חברו
עליו תלמידי שמאי אמרו לו מה טיבה של בהמה זו?
א"ל נקבה היא ולזכרי שלמים חבאתיה (ומפני דרכי
שלום שינה) וכו'. ואותו היום (אח"כ) נברו ידם של
בית שמאי על בית הלל (תלמידיהם) ובקשו לקבוע
הלכה כמותן (בב"ש). והיה שם זקן אחד מתלמידי
שמאי הזקן ובבא בן בוטא שמו שידע שהלכה כב"ה.
חלך ואסף כל צאן קרד שבירושלם (דרך גוזכא) והעמידן
בעזרה ואמר כל מי שרוצה לסמוך יבא ויסמוך, ואותו
היום נברה ידן של ב"ה וקבעו הלכה כמותן ולא היה
שום אדם שערער בדבר כלום (ביצה כ':). סבת
המחלוקת היתה שנשתכחה אז ההלכה בישראל מפני
שלא שמשו תלמידי תכמים כראוי ולא ידעו פרטי
הדינים, וכמו שמצינו שנתעלמה ההלכה מבני בתירא.
שהיו נשיאי ישראל. ע"ד שהיטת הפסח בשבת ערב
פסח ולא ידעו אם שהיטתו דוחה השבת, אמרו להם:
אדם אחד יש שעלה מבבל והלל חבבלי שמו ששימש שני
גדולי הדור שמעית ואבטליון, ושלוה אחריו והורה להם
שדוחה שבת וכו' מיד הושיבוהו נשיא (פסחים ס"א:).
אח"כ חיתה מחלוקת תמיד בין ב"ש ובית הלל. ועין
אמר ר' אבא אמר שמואל. שלש שנים נחלקו ב"ש
וב"ה. הללו אומרים הלכה כמותנו והללו אומרים הלכה
כמותנו. יצתה בת קול ואמרה אלו ואלו דברי אלהים
חיים וכו'. ומפני מה זכו ב"ה לקבוע הלכה כמותן? מפני
שנחן תלובין היו ושתין דבריהם ודברי ב"ש ולא עוד

מחמד (בן עבר אללה): מיסר דת חישמעאלים; נולד במכה (Mecca) בארץ ערב. 2 אפריל 570. אביו מת מרם הולדו ואמו מתה שנים אחדות אח"כ, וכאשר גדלו מנקתו לקחו אביו אביו עבר אלמוטמאליב לביתו וישם עינו עליו. לא ארכו חיסים וימת גם אביו וקנו וקחתו דודו אבו טאליב אל ביתו, וען כי היה עני ומסופל בבנים נאלץ מחמד לרעות עדר צאן נרי העיר לפרנסתו. בשנת כ"ה לימי חייו חפקידה אותו האלמנה העשירה חדנא, בת ארבעים, למנהלת עסקיה, ואח"כ היתה לו לאשה חזיו חיי אושר ואהבה, ותלך לו שני בנים וארבע בנות. הבנים מתו בימי נעוריהם. ויקח את עלי בן אבו טאליב אל ביתו ויתן לו את פאטימא בתו לאשה ותלך לו הבנים האומללים, "חסאן וחסיין". [אמונה חדשה] מחמד יספר איך בא ליד אמונתו החדשה ע"י מחזות וחלומות, כי עורנו באבו חתירוחו מחזות קשות וחלומות נוראים וינחילוהו מחלת עצבים ורוח רעה. אז נתודע אל, "ואראנא" דור חדנא אשתו אשר בילדותו עזב את האלילים וירבק ברת הנצרים ואח"כ ברת היהודים, ובאתורנה מאם בשניהן ויברא לו לכבוד דת מיוחדת לפי הלך רוחו עם האמונה באלוה האחד, מפיו לקח מחמד תורה וילמד לדעת כי שקר המה האלילים, וכי היתרון לדת היהודים על כל הדתות האחרות. מאז הולאה שם לבו להתבונן אל רבני היהודים, אשר נזר במכה וסביבותיה, אשר פנש במסעיו לארץ סוריא לרגלי מסחרו, ויבא אתם ברברים וישאלם אדות חיי גדוליהם והנביאים בימים מקדם. וגם אל הנצרים מארץ כוש נתודע ויבקש מהם פתרון על מוסדות דתם, עד כי ברבות הימים באה מהפכה ברוחו ומבוכתו היתה גדולה, ואחרי מלחמות הנפש קשות וארוכות השליך אחרי נזו את עצבי בני קורייש (שכנס הערבים במכה) וישב לבו אל אלוה האחד והמיוחד אשר הורו היהודים. כי רעיון המשולש של הנצרים לא הנית רוחו, כי אחת היתה בעיניו שלשה או הרבה אלהות. בשנת הארבעים לחייו (610), בירת רסון, נראה אליו גבריאיל המלאך על חנה "הידא" לפני מכה וידבר אליו לאמר: "קרא!" ויענה מחמד "לא אוכל קרוא" וישנה וישלש המלאך דברו ויוסף לאמר: א' "קרא בשם אלוהך אשר ברא, ב' ברא האדם מרם נחל, ג' קרא, כי אלוהך הוא המרחם, ד' אשר הקטת לפר, ח' למד האדם אשר בל ידע" (קוראן פרק צ"ה, פסוקי א—ה). בלב מלא חלחלה מהר אל אשתו ויספר לה אשר קרה לו, ויירא מאד פן רוח רעה בעתתהו. רעיונות כאלה התירדהו וימרוו חייו, עדי גמר אומר לחפיל עצמו ממקום גבוה ארצה ולשום קץ לחייו. אחרי עבוד שלש שנים נראה אליו גבריאיל שנית וירק מחמד אל ביתו ויבקש מאשתו כי תבסחו בשמיכה וישמע קול קורא לאמר: "א!" הוי המבוסה! ב' קומה וחזהו, ג' ואלוהך הערצוה, ד' ובגידך מתרם, ה' ותתעבה סור מנגה" וכו' (שם

שאין כונתם לשם שמים רק להרבות תגרה ומריבה אמרו חז"ל: ביה שיש בו מחלוקת סופו ליתרוב, וחכ"א מחלוקת בביתוכי סופה להתגור, ב' תיה הדדים בעיר אחת וחס בחי דינין וביניהם מחלוקת סופו למות. אבא שאול אומר מחלוקת בתי דינין חורבן העולם (ריא זוטא פ"ט). ע"ע ריב ומריבה.

[מחלוקת ופסק הלכה] כלל הוא בדבר שיש "מחלוקת" בין חתנאים במשנה, ואח"כ נאמרה הלכה למעשה באותו הדבר "סתם" בלא מחלוקת—הלכה כסתם (יבמות פ"ב ב'). ואם יש סתם אצל מחלוקת עצמה, כגון אם יש שני תנאים חולקים בדבר אחד ואח"כ חיקק דעת שלישי אין הלכה כסתם, אא"כ יש מחלוקת לפניו וסתם במקום אחר בפרק אחר או באותו הפרק רחוק מן המחלוקת (ס' כריתות ימות עולם שער נ'). סתם ואח"כ מחלוקת אין הלכה כסתם. סתם במשנה ומחלוקת בברייתא (תוספתא ספרא וספרי) הלכה כסתם משנה. מחלוקת במשנה וסתם בברייתא אין הלכה כסתם, ואפילו מחלוקת וסתם במשנה אם הכריעו האמוראים בנמרא נגר הסתם אין הלכה כסתם, כי אם אמורא נלה דעתיה לחיפך אודא ליה האי כללא (הרא"ש בחובות פ"ד ס' ל"א). מחלוקת דאמוראי יש לפסוק כזה שהוא גליל בנמרא הוא מרא דתלמודא מפי מאידך (חות יאיר תשובה צ"ד). וגם במקום שנאמר בפירוש הלכה כמי (ע"ע הלכה). ומחלוקת בין הפוסקים חולבין אחר הגדול בחכמה ובמנין ומפורסם למוסקך בהלכה ואם שניהן שווין בשל תורה חולבין אחר המחמיר, ובשל סופרים (מדרבנן) חולבין אחרי חמיקל (רמב"ם סמרים סוף פ"א; ש"ע ח"ט ס' כ"ה ב'). אין לנו כח להכריע בין אריות ולשים ראשנו בין רחים ורכב, אלא יש לנו לדנו בספק דאורייתא לחומרא (שו"ת הרשב"א הובא בב"י ח"ט ס' י"ג וי"ד ס' רכ"ח). גם פוסקין כבתראי מאב"י ורבא ואילך (שו"ת מהר"ק שורש פ"ד). אבל אם נמצא לפעמים תשובת נאון ולא עלתה זכרונה על ספר ונמצאו אחרים חולקים עליו אין צריכין לפסוק כדברי האחרונים, שאפשר שלא ידעו דברי הנאון ואי הוה שמיע לחו הוה הררי בהו (מהר"ק שורש צ"ו). ולא יאמר הדיין אפסוק כמי שארצה, ואם עושה כן חרי זה דיין שקר, אם הוא חכם גדול וידע להכריע בראיות הריעות בירו, ואי לאו בר הכי הוא לא יצא ממון מספק, וכל חכא דאיכא ספיקא בדינא אין מוציאין ממון מיר חמותוק. ואם הוא בנוראת איסור וחיתר בדבר שהוא אסור מדאורייתא ילך לחומרא. ובדבר שהוא מדרבנן ילך אחר חמיקל. ודוקא אם שני הפוסקים הם שוים, אבל אין מוסכין על דברי קמן נגר דברי הגדול ממנו בחכמה ובמנין אפילו בשעת הדחק אא"כ בחפסד מרובה, ואם הוא יחיד נגר רבים חולקים אחרי הרבים בכל מקום (שו"ת הרשב"א ס' רכ"ג). ע"ע הכרעת תלכה; יחיד ורבים; רוב. א.

לשמוע המעשים והקורות הנפלאים אשר ספרו להם, והאמינו מעתה כי אבות העברים הם גם אבות הערבים, וכמו שיש מוצא אחד לשפתיהם כן יש מוצא אחד ללאומיהם, ולכן הצליח ביד מחמד לפעול בספוריו ובמדרותיו על לבות הערביים האלה שכבר שמעו הנרות דומות מתיחודים הנרים אתם בשלום ובשלחה, ואמינו כי דבר אמת בפיו וכי שלח אלה הוא. והיו הראשונים אשר העריצוהו לנביא אלוה. אז התנכלו בני קורייש לחמית את מחמד, וינס מפניהם באישון לילה ועמו אבו בקר אשר לוהו על דרכו זה. ויסתתרו במערה קרובה כשלשה ימים. וביום ששה עשר לירח חששי משנת 622 החישו להם מפלט ליתריב או "מדינה" (כן נקראת העיר מאז). ומחיום ההוא תתחיל ספירת האיסלאם או "היציאה" (העזרה). בני מדינה קבלו את הנביא הנולה בזרועות פתוחות ויכבדוהו כאיש אלהים.

[מחמד בעיר מדינה] מחמד במקומו החדש שם על לבו לרכוש את לבב היהודים שיאמינו בו, ולמסרה זו הקדיש הפרשה השנית בקוראן היא "פרשת פרה" אשר בה יזכירם כי בא להצדיק תורת הנביאים שחיו לפניו ולא לברוא חדשה סגמית (שם פסוק ל"ח). ולמען מוצאו הן בעיניהם צוה למאמיניו לצום ביומ"כ כמו היהודים ולחתפלל מול ירושלם (קבלה), ולהאמין כי הוא המשיח אשר חכו לבואו, וידבר אליהם בלשון "אני" כמדבר בשם ה': "היו בני ישראל, קרא אליהם אז בחבה יתירה. וזכרו המוכנה אשר הראתי לכם ושמרו בריתי וגם אני אשמור בריתי עמכם. כברני והאמינו בי שלחתי להצדיק תורתכם ואל תחיו מכחשים בראשונות. ואל תמכרו אותותי במחיר מצער. אך אותי תיראו!" (שם ל"ט). שמרו תפלה, חלקו נרבות והשתחוו עם המשתחווים (מ"א). האמנם תאמרו לחפץ באנשים יראת אלוה ואת נפשכם תשכחו, אף בי תקראו בתורה?... (מ"ד). הוי בני ישראל, זכרו מובתי שחראתי לכם, כי בחרתכם מכל העמים" (מ"ח) וכו'. אולם היהודים לענו לו ולחלומותיו ולדבריו. והוא נשא ברומיה התוליהם, ערי בראותו כי לשוא ישחית דבריו על און לא שומעת. ויגמר אומר להלחם בהם עד כלותם. בראשונה צוה למאמיניו לצום בידה רמ"ן ולא ביומ"כ, ולהסב פניהם בתפלה לעיר מכה ולא לירושלם ולהעריך הכעבא במקום המקדש. ומאז וחללאה לא חרל מחטיף סרורות על ישראל ושכמיהם. ואמר למאמיניו: "תאמנם תחפצו כי יתנו (היהודים) בבם אמן, הלא דבים סתם האוינו לדברי אלוה והבינו אותם, אך בכל זאת שנו דבריו (שם פ"ב פסוק ע'). בראותם המאמינים יאמרו גם אנחנו נאמין, אך בהיותם לברם יאמרו וכו' (ע"ע). בהם ישנם אנשים אשר לא למדו ולא ידעו התורה, ויק רעיונות רוח והשערות ישמעו. אוי לכותבים התורה בידיהם ואומרים כי מאלוה הוא למען ימצאו בצע מעט; אויח לכתב ידם

שעיר פסוקי א'—ז'). הדברים האלה אמצו את רוחו והיו לו לאות כי אלוה בחר לנביא וכי עליו החובה ללכת ברוחו זה ולהטיף לבני אדם, כי אחד אלוה ואין שני לו. בראשונה האמינו בו אשתו, בנותיו, עלי חתנו, ועוד אנשים סבני משפחתו ומגרי מכה. אך אחרים מקרוביו וביחוד דודו אבו להב שנאודו תבלית שנאה וירדפותו, האחרון נרפחוהו פעם אחת בקול יעפר בעפר לעומתו בעת שנשא מחמד מדרותיו בקהל עם, ומחמד הנביא מלא עליו חמה ויקרא החזיון הזה: (א' רקב ביד אבו להב ורקב בעצמותיו, ב') כל יעיל לו הונו ורכשו, נ') סופו להיות לאכל לאש תבוערה. (ד') ואשתו העץ תשא, ה') בחבל מחומי תומר על צוארה" (שם פק"א פסוקי א'—ה'). בעבור זמן מעט התחבר אליו במכה סוחר נשוא פנים ושמו אבו בקר, הוא הכלף הראשון ועמוד האיסלאם. ואחריו עתמאן הצעיר אשר לקח לו אחת מבנות מחמד לאשה והוא הכלף השלישי, בילאל העבד המשחרר. הוא הקורא לבית המסגר (מועזין) בימי האיסלאם עבדים ונשים סרלת העם. בני קורייש בכלל לא שמו לב אל הרועה המזהיר ואל התנועה החדשה אשר ברא בארץ, כי קצרה ידם מהבין תוצאותיה, אכן חמה נהנותו ללעג ויחרפהו ויקראו אחריו "משוגע, איש הרוח, חושב חלומות, חלוע ומתעה, או מחבר שירים". לפעמים דרשו ממנו אות וכופת לדבריו, או כי יביא הרעה אשר תהיה בהם. אחרי הרברים האלה דבק בו גם הצעיר רב פעלים "עמר", תוא הכלף השני והמיסר האסתי להאיסלאם ומרוממו בכל מאמצי כחו. ותמת חריגה אשת מחמד "אם המאמינים", וימת גם דודו אבו מאלב, ויאלץ לבקש לו מחסה מפני אויביו הרבים בצל דודו שנוא נפשו, אבו להב. וינס אח"כ לעיר מייף ויקח למצוא שם מנוחה, כי לא שלום בין מכה למייף אז. אך גם יוש י מייף גרשוהו משם ויזרקו עליו אבנים. בנוסו חזה חזון השדים, ומספר כי השרים הגרים שם האוינו לדבריו ויאמינו בו (שם פ"ב). כעבור זמן מעט נראה לו בחלומו פסח יר שלוחה ממרום ותאחו בציצית ראשו ותשארו מן הכעבא (בית מרבה במכה) אל המקדש בירושלם (שם פ"ז פסוק א'). והובא אל הרקיע חשביעי. אז לקח לו לאשת את עיישא בת אבו בקר, ילדה בת עשר שנים, והיא אשר הצליח בידה להשפיע על אישה בשאר רוחה, לנהל חליבות האיסלאם אחרי מות אישה ולחניה יסור להתפתחות המשפח הרתי ע"י "אמרות הנביא" אשר מסרה לזרשי הקוראן ומבאריו הראשונים. בעת ההיא נספחו אליו רבים מגרי "יתריב" הקרובה למכה, במקום שנו גם שבטים יהודים אשר החישו להם מפלט בארץ ערב בעת חרבן הבית. היהודים האלה הביאו עמם זכרונות נעלים מחיי הנביאים וגדולי ישראל, וספורים יפים והנרות מצוינות מחיי אבותיהם בארץ הקדש, והצליח בידם לרכוש את לבב שכניהם הערביים, אשר ברו להם און בחפץ לבב

סמצרים לארץ כנען, נפרדו לארבע מחנות: א' מחנה יהודה חנת בצד מזרח, ומצד ימינו היה מטה יששכר ולשמאלו מטה זבלון, מספר כל צבאותיהם 186400. ב' מחנה ראובן חנת בצד דרום ואצלו טמח שמעון ומטה גד, מספרם 151450. ג' מחנה אפרים חנת בצד מערב ואצלו מטה מנשה ומטה בנימין, מספרם 108100. ד' מחנה דן חנת בצפון, ואצלו מטה אשר ומטה נפתלי, מספרם 157600. בס"ה 603550, וחללים עם ארון ה' היו באמצע (במדבר ב'). מחנה ישראל היה ג' פרסה על ג' פרסה (ר"ה ב"ה). ע"ע מסעות. ב. מ.

מַחֲנִים: עיר בעבר הירדן מזרחה, שקרא לה יעקב בן אחרי פגע מחנהו במחנה אלהים (בראשית ל"ב ג'). והיא בין גבול נד ומנשה (יהושע י"ג כ"ו) מצפון לנחל יבק, ונפלה לנחלה לבני נר, אולם נבדלה באחרונה לעיר מקלט (דח"א ו' ס"ה) ונתנה ללויים סבני מררי (יהושע כ"א ל"ז). בברוך דוד מפני אבשלום בא מחנים (ש"ב י"ז כ"ד). העיר הזאת היתה עיר מלובה לאיש בושת בן שאול (ש"ב ב' ח'). ומקום מושב השר אחינדב בן ערא מן הנציבים אשר כלכלו את המלך שלמה (מ"א ד' י"ד). יש אומרים כי מחנים היא אחת הערים שלבד שישק מלך מצרים בדרך בואו לירושלם (מ"א י"ד כ"ה). וחושבים שמקומה היא בואדי אלון. כעת יש מושבה בגליל בשם מחנים אצל משמר תירדן. ח"ל למדו ממלת "מחנימה" (ש"ב י"ז כ"ד) שכל תבה שצריכה למד בתחלתה חמיל לה הכתוב ח"א בסופה (יבמות י"ג:). ויש עוד מקום "מחנה דן" בין צרעה ואשתאל (שופטים י"ג כ"ה).

ב. מ.

מַחֲצֵב: מלאכת החציבה של אבנים ומתכות מן האדמה (mines) היתה ידועה בזמן כה"ק. א"י נשתבחה שחיה ארץ אשר אבניה ברחל ומהרריה תחצוב נחשת (דברים ח' ט.). בבנין בית המקדש היו חוצבי אבן שחשמשו באבני מחצב (מ"ב י"ב י"ג). בספר איוב נאמר בפירוש "כי יש לכסף מוצא ומקום לזהב יוצקו, ברחל מעפר יקח ואבן יצוק נתושה... מקום ספיר אבניה ועפרות זחב לך" (איוב כ"ה א'—ג'). הסופר דיודורוס (ספר ג' פ"א) מספר כי נמצאו מחצבי זהב בין מצרים ובין נאצב, ונרות היו תלויות על מצחי הפועלים שחפרו במעבי האדמה, ונודע כעת כי בואדי אלון יש עפר אדום חמלא חול ברחל גם יש מחצבי מתכות בחצי אי סיני. ע"ע מתכות.

ג. מ.

מחצית השקל: ע' שסל

מחם: ע' שטר

מחסר: ע' פלוסופיא

מחרשה: ע' עבודת האדמה

וארץ לבצעם (ע"ג). הם מחליטים כי אש (התופת) תאכל (את החומא) ימים מספר (י"ב חרש) וכו' (ע"ד). וכאשר בא אליהם ספר מאלוה (קוראן) למען הצדיק את תורתם הקדומת כחשו בו, לכן מארת אלוה על המבטשים" (פ"ג). וכאשר חוגר להם "האמינו באשר שלח לכם אלוה", ענו "אנחנו נאמין באשר בידנו", אולם כל יאמינו כבואו באחרונה וכו' ולמה הרנתם נביא. אלוה מקודם, אם מאמינים אתם" (פ"ד). לראבון לב היהודים נוכחו עד מהרה לדעת, כי האויב אשר בראשונה חראם את חרב לשונו, מצא לו שעת הכושר לרדפם גם בחברו הקשה חרב נוקמת. בשלש מאות ושבעים ממאמיניו הכה את מתקוממו בני קורייש הרבים פי עשר אצל בדר, ויס ידו על חשבם היהודי "בני בניקא" ויכניעם ויגרשם לארץ סוריא. אח"כ נלחם עם בני קורייש שנית (625) ושלישית (627) אצל אחד וינצחם, וילחם בשבט היהודי קורייצא אשר תמכו בסתר בירי אויביו, ויהרגו שבע מאות מהם וימכור נשיהם וילדיהם לשפחות ולעבדים. אח"כ היתה ידו במצור "חיבר" ויכניע היהודים אשר גרו שם, ויהיו לו למס. וכראות יושבי מכה ובחובם גם הנוצרים כי קצרה ידם מהלחם בו נכנעו תחתיו ויקבלו את תורתו ואמונתו. בשנת 632 בקר מתמד את מכה בתוד מנצח, אחרי שהוסרו כל האלילים והוצתו מצבותיהם, ויטף מדברותיו במגרש העיר לפני הכעבא באוני ארבעים אלף מאמינים, ובשנה ההיא בירח הששי ביום חשמי בצהרים מת מיתח המופה. הסופרים הערבים יספרו כי בחיבר לקח מחסר לו לאשה עלמה יפה שבויה ושמה צינב אחות מרחב הנבור, והיא התנבלה להראות לו פנים צהלים וחמלא כל משאלותיו עד כי במה בה, ובסתר שמה רעל בלחמו ויאכל ויקיא אותו כרנע. כ"ז חלח מחלתו ובשעת מותו הרגיש ברעל. על שאלתו למה עשית לו זאת, ענתה לאמר: "אתה הבאת על עמי רעה גדולה כזאת, אם נביא אלוה אתה, הלא ישמרך אלוה, ואם איש בעל מלחמות אתה ככל אדם, הלא עלי להמציא לעמי רוחה סכך". אח"כ הומתה. ע"ע ערבית, ספרות; קוראן.

י. צ. א.

מַחֲנָה: משרש חנה, רביו מחנים וגם מחנות; מקום חנות קהל הנוסעים בעדר, כמו ביעקב ויחץ את העם אשר אתו ואת תצאן וגו' לשני מחנות (בראשית ל"ב ח'). וגם מקום חנות צבא מלחמה, קול מלחמה במחנה (שמות ל"ב י"ז). ובא גם על קהל אדם רב, והיו המחנה כבד מאד (בראשית נ' ט'). ועל שכנת ישראל, והיה מחניך קדוש (דברים כ"ג ט"ז). מחנות ה' (דח"ב ל"א ב') הם משכנות הכתנים וחללים משרתי ה'. במחנה של מלחמה הקימו שומרים בלילה ונקראו "משמורות" (שופטים ד' י"ט). ואנשי הצבא חנו ב"מעגלה" (ש"א י"ז כ'), או שהיה המלך ושרי צבאיו במעגל העם חונים סביבותיהם (שם כ"ז ח'). כאשר נסעו ישראל

מחשבה: ע' הרהור

מחתרת: ע' גנבה

מטבחים: בית המטבחים, גם בית מביחה (משנה בצה פ"ג ג'), בית מטבחי (עדות פ"ח ד'), הוא מקום השתייכה לבעלי חיים לאכילה. ואכרו לא נראה ובוב בבית המטבחים (אבות פ"ח ד') בעזרה בבית המקדש. כל המשקין ממאין ומשקה ביה מטבחיא טהורין (כלים פט"ו). כי מומאת משקין מדרבנן, ולא גזרו בבית המקדש (פסחים מ"ו). רב תני משקי בית מטבחיא, ולוי תני משקי בי מדבחיא (שם י"ו). פי' בית מטבחיא דם ומים שמצוין שם חמיר, בית מדבחיא דם ויין ומים ושמן. הדם נזרק והמים מחנפך וכן היין והשמן קרב עם הקמצים. וא"ר נחמן בית המטבחים אין בו (אין חוששין) משום ריסוקי אברים וכו' (חולין נ"א:). מקולין (Macellum) הוא חנות שמוכרין בו בשר (מנחות כ"ט:). אמלים או עמליו הוא ג"כ חנות של בשר (קצבה). ויש שם עצים מתוחים ויחידות נעוצים בהם וחולין בהם הבשר (ע"ז י"א:). והוא גם שם לחנות כללי העומד בשוק ומוכרים שם כל דבר בזול. ודרשו על "ויהן את פני העיר" התחיל מעמיד אמלסין ומוכר בזול. הוא אמרן שאדם צריך להחזיק טובה למקום שיש לו הנאה ממנו (ב"ר פט"ט).

ב. מ.

מטבע: התיכה קצובה של מתכת מזהב כסף או נחשת, ומבועה בחותם המלך או הממשלה העשויה להוצאה, להיות עוברת לסוחר, ועל שם טבע החותם נקראת מטבע. המטבע היא חסרסור במטה ומסכר, תחת אשר לפנים החליפו דבר בדבר לפי ערכו, המציאו אח"כ מטבעות שיחיה שוין קצוב, והשתמשו בהם לצורך המסחר. מתחלה היו המטבעות חתיכות כסף חתב או נחושת בלי שום צורה או רושם רק היו ירועים ע"י משקלם, ובפי' ששקלם כן היו שוין, ונקראו "שקל", וחצי שקל ורבע שקל. לאט לאט החלו לעשות המטבעות בצורת חיות שונות, ברמות כבש או ארי וכדומה, כדי להכירם היטב, ולא יצרכו לשקול המטבע במאזנים. ובמשך הזמן הוסיפו לחתום על המטבעות או לחקוק עליהם צורת המלך והמושל למען יתיה אחריות המדינה עליהם, ובדרך הזה נחלקו המטבעות לפי העמים ואומות העולם.

[מטבעות של היהודים] למטבעות של עמים אחרים יש רק ענין אחד הנוגע למסחר למשא ומתן, אולם למטבעות היהודים או למטבעות של העמים שהשתמשו בהם היהודים, מלבד ענינם במזמין יש להם ג"כ ייחוס לריני התורה בערך משקלם. כמו מחצית השקל לשקודים, שקלים במספר קצוב לפדיון כבוד, ערכין ושדה אחתה, עונשי כסף של אונס ומפתח ומוציא שם רע וכדומה. מלבד שיש להמטבעות העתיקות ערך גדול לחקירות קדמוניות. המטבעות שנזכרו בתנ"ך ובתלמוד ומדרשים

נוכל לחלק לארבע מחלקות: א') המטבעות באנדרת שידועות לנו ע"פ מסורת העם ואין לנו ראיות על חיותם באמת או שחיו להם הצורות והתקיות שהתייחסו בהם; ב') המטבעות שנזכרו בתנ"ך; ג') המטבעות של החשמונאים או המכביים ואשר נעשו תחת ממשלת היהודים; ד') המטבעות של חוונים והרומיים ואומות אחרות אשר נזכרים בדברי חז"ל. במחלקה הראשונה נחשבו מטבעות אנדרות, כמו: ת"ר איזחו מטבע של ירושלים? דוד ושלמה מצד אחד וירושלים עיר הקדש מצד אחר, ואיזחו מטבע של אברהם אבינו? וכן וזקנה מצד אחד ובחור ובתולה מצד אחר (ביק צ"ו:). גם מיהסים מטבע ליהושע בן נון לרוד ומרדכי ואסתר (ב"ר פלי"ט), מטבע של מרדכי, מרדכי מכאן ואסתר מכאן (פרקי דר"א פ"ג). ואפשר שנאמרו הדברים רק בדרך משל ודרש. ומטבעות מזויפות כאלה נמצאו בזמנים שונים, וריב"ל מספר שראה ביד אחד משרי פולין מטבע של נחשת שחקקו עליה בצד אחד תבנית שור ותחתיו "שמש בנבעון דום" ומעל לראשו האותיות ב"ש"ה"ל"=רית, "בכור שורו הדר לו", ומצד השני כתבנית חיה בעלת קרנים ותחתיו "וירה בעמק אילן". ועליו האותיות ו' ק' ר' ק'="וקרני דאם קרניו", ואצלו דמות ירח (ע'י' (תעודה בישראל ח"ב)).

[המטבעות בכה"ק] המטבע שעברה לסוחר בימי אברהם נקראה בשם "שקל" שנזר מפעל שקל מפני ששקל במאזנים. ויחנן כי השם scale באנגלית, skal ברנית, וכן schale באשכנזית שענינם מאזנים, קנה משקל עם כפות לשחי קצותיו, מקורו בעברית מהפעל שקל, או סקל, שעיקר חוראתו העיק תחתיו, ומורה על בחינת "כובד" במאזנים. שקל כסף היה עובר לסוחר, והם "שקלי עפרון" שנתן לו אברהם (בראשית כ"ג מ"ו). ואף כי אברהם היה כבר מאד במסנת ובכסף ובזהב (שם י"ג ב') בכ"ז לא השתמש רק בשקלי כסף, כי לא היו אז מטבעות זהב, ולכן נקראו השקלים בכה"ק "בסף" סתם. אבימלך נתן לאברהם אלף כסף (שם כ' ש"ו) וכן נזכר שם כסף לענין חשלומי נזק והלואה (שמות כ"א וכו'). וכל הקניות נעשו בכסף (דברים ב' ו'). אמנם השקלים לא היו שוים בכל הזמנים, וגם בזמן אחד היו שני מיני שקלים ושקלים שחיו עוברים לסוחר היו המשובחים ושנים יותר. וא"ר יוחנן: כסף האמור בתורה סתם סלעין, דנביאים ליטרין, דכתובים קנטרין, חוין משקלי עפרון (בבורות נ"ו). גם נזכר שקל כסף בשקל הקדש (ויקרא כ"ז נ"ו). התרגומים הראשונים כתרגום אונקלוס ויב"ע וירושלמי יתרגמו שקל סלעא, וכן כסף סתם "סלעין". אך בימי המשנה נשתנתה חוראת השם והתחילו לקרוא את השקל השלם או הקדש בשם סלע ואת חצי הסלע בשם שקל והוא של חול. ומצינו המלה את חבירו על המשכן ואבד המשכן, אמר לו סלע חלייתך עליו ושקל היה שות וכו' (ב"מ ל"ד. שבתות

שלישי משקל של משה, רק שלישית משקל גדול של שלשים נרה. מפני שהוסיפו או על חשקל שליש מלבר והשקל הזה היה אדרכמון הפרסי. עכ"פ היתה הנתינת עשר נרה מחצית השקל של משה. הדעה הזאת יש לה יסוד בירושלמי שמפרש שם המעם מדוע לא קבלו דינרין במצות השקלים (ירוש' שקלים פ"ב נ'). כי הדינר הוא רק מחצית הממבע או הבקע ותקנת עזרא ונתתיה היתה לקיים הרין כמו שאמר "והעמדנו עלינו מצות". ולפי דברי בעל חקלן תרתי' (בפירושו משנה אלתו על שקלים) דעת הרמב"ם מכוונת לדעת הרמב"ם שלא רצו לקבל דינרין כרי שלא לפחות מחצי שקל שבתורה. ודק בזה נחלקו כי הרמב"ם סובר כי תדרכמון היה שוה שני סלעים ולכן שלישיתו היתה יותר ממחצית השקל של משה. ולדעת הרמב"ם תדרכמון היה שוה רק סלע וחצי או שלשים נרה ושלישיתו היתה בדיוק מחצית השקל שהוא שקל של משה. והמתנה הזאת נקראה ג"כ משאת משה (דח"ב כ"ד ו'). והשקל בימי עזרא ונתתיה היה אדרכמון זהב של הפרסיים או דרכמונים (עזרא ב' ס"ט, ח' כ"ז; נחמיה ז' ע'). ויש מהם גם של כסף, והיתה צורת דריש חקוקה עליהם. דרכמון זהב היה שוה עשרים דרכמי כסף. לפי מר לנרא במרפא לשון הוראת דרכמון בפרסית היא "חמישית" היינו חמישית המנה, שהמנה מאת דרכמון כסף רבי אחונא. אדות המנה והכבר ע"ע מדות ומשקלות.

[שמות הממבעות בתלמוד] ואלה הם שמות הממבעות בדברי תו"ל ע"פ סדר הא"ב: (1) איסר (asearion), ממבע רומי של נחשת (ואיסר אחר מכוונה האימלקי כי היה עובר לסוחר באימליא של יון), ויש בו שמונה פרוזות (קרושין ב'), והוא חצי פנדית, ואחר מבי"ד דינר כסף (ירוש' קרושין נ"ח ע"ד). אך לפעמים נפתח עד ל"ב דינר. והירושלמי (שם) יבאר ירדת ועלית השער של הדינר משני סבות מתנודות, אחת מסיבת ירדת מחיר הכסף ואחת מסיבת ירדת מחיר תנחשת, ויותר נראה הסבה האחרונה כי הכסף עמד במחירו בלי שנוי כי הוא היה לממבעת המדינה. (2) איסתר, ממבע רומי stater והוא סלע קמן או סלע המדינה דהוה פלנא דווא. או אחר משמונת בסלע צורי שהוא שקל דאורייתא (קרושין י"א:). (3) אסימון (δραχμον), ממבע בלי צורה. מאי אסימון? אמר רב מעות הניתנות בסימן לבית המרחץ (ב"מ ס"ז:), ומפרשים החוס' הוראת אסימון מלשון סומא שאין לו עינים, שאין לו סימן צורה, והרב ליפשיץ בעל תפארת ישראל בפירושו למשניות פסחים (פ"א) אומר כי היא מלת עברית הבנויה על תמונה יוונית ומורכבת מן אר סימון. אין מחללץ מעשר שני על אסימון (ירוש' מ"ש פ"א). (4) אספרי, ולדעת צוקערמאן נקרא ג"כ בשם לקן (ירוש' מ"ש פ"ד) והוראת שניהם לבן חיינו ממבעת כסף קמנה. במשנה נחלקו הבמים איך לפרוט אלע

מ"ג:). ודעת הרמב"ם (בפירושו לשמות ל' י"ג) כי כן היה המנהג בזמן תבית השני, כי עשו או ממבע כסף של שני דינרין כדי שיהיה מצוי לתת לגובר תהקדש ולא יצמרכו לקלכון (exchange), והיו קוראין לזאת הממבע שקל מפני שהיו שוקלן אותו בכל שנה, ואת שקל של תורה קראו בשם סלע כתרונמו בארמית. בימי אברהם היה גם הממבע תירועת בשם בקע, והיא מחצית השקל. ונגזר מהפעל בקע מפני שנתבקע ונגזר לשנים. חשמונני יתרגם בקע, "מבע מחקולא", וכן היה שמו בבית שני, ומצינו בשקלים (פ"ב ד'): ר' יתודה אומר אף לשקלים אין להם קצבה, שכשעלו ישראל מן הגולה היו שקולים דרכנות, תזרו לשקול סלעין, תזרו לשקול מבעין. ומפרש עלה בנמרא ירושלמי: מבעין פלג סלעין. ואמר ר' פנחס בשם ר' לוי לפי שטכרו בכורת של רחל בעשרים כסף ונפל לכאור' מהם מבעת לפיכך יהא כל אחד ואחד נוהג שקלו מבעת (מחצית השקל). וכעין זה אמרו במדרש (ב"ר פ' פ"ד) לפיכך יהא כאור' מניעו בקע לגלגלת. גם היה דבע שקל שנוכר בימי הנביאים תראשונים (שי"א ט' ח'). בימי יעקב היתה ידעה הקשימה אשר היה לה מהלכים בארץ כנען ובארץ עין בזמן איוב (מ"ב). אונקלס תרגם תורפן והוא כבש, וכן העתיקו הזקנים והבולגאמא (agris), והפשימאמא מאה "נקון", והיא היתה ממבע בצורת כבש, וכנראה- היתה הקשימה הממבע הראשונה בצורת תיה, וכן בלשון רומי נגזר השם ממון pecunia מן pecus צאן. וא"ר אבא בר כהנא במאת אנקיות במאת מל אים וכו' (ב"ר פ"ט סוף). ובכרכי הים היו קוראין למעא קשימא (ר"ה כ"ו). ומעה או מעות היא ג"כ שם הכולל למעות. לדעת ר' סימון קשימא היא נמל (ב"ר פ' פ"ד) ואולי פירושו ממבע בצורת נמל. הקשימה היתה הממבע היותר קמנה בעת ההוא ושם "לאונות כסף" או "נרה" תלק העשרים בשקל (שמות ל' י"ג). ויקרא כ"ו כ"ה, במדבר י"ח ט"ו). גם בימי הנביאים האחרונים היה השקל עשרים נרה (יחזקאל מ"ה י"ב). אכן בימי תו"ל הוסיפו על השקל של תול ארבע גרות או על כל דינר מעא אחת (ע"י תוס' בכורות ח'). ד"ת והשקל עשרים נרה). שבימי משה היה משקל חשקל שלש מאות ועשרים גרירי שעורה, ובזמן הבית השני העלוהו למשקל שלש מאות ופ"ד שעורה. בימי עזרא ונתתיה היה גם שלישית השקל. שנאמר והעמדנו עלינו מצות לתת עלינו שלישית חשקל בשנה לעבודת בית אלתינו (נחמיה י' ל"ג), ועל הפסוק הזה סמך תתלמוד את מאמרו בדן צדקה: אין מוחתין בשנה פחות משלישית השקל (ב"ב מ', ש"ע י"ד ס' רמ"ט ב'). לעזרי בדברו אדות ממבעות היהודים ישער שלכן בחרו את שלישית השקל תחת מחציתו, יען כי חשלישיות היו נמצאות או הדבת יותר מתחצאים אף כי חזו נגד מצות תתורה. אבל לפי דעת הרמב"ם (פ' כי תשא) חשלישית הזאת לא היתה חלק

והרי"ף בקדושין פ"א אמר בוח"ל: נמצאת פרומה אחת משמונה באיסר (האימלקי) ושעורה חד ממאה ותשעין וחזין בוחא בששדנא. לדעת צונץ מלת ששדנא מורכבת מן שש-דנקא, פירוש דינר של שש דנקא או של שש מעין או גרה שהן דינר צורי, כי בזמן תבית דוסיפו על הדינר שחות ועשוהו של שש גרה תחת חמש בימי משה. (8) דנקא הוא שחות של דינר, וחלק ששי ממסבע של דרכמי, ושוה לערך מעא. פלגא דנקא הוא אחר מ"ב בדינר או שלש מעין (שבת ל"ה. רש"י), והיא קשימת בתורה לדעת ר"ע וכן קורין אותה בכרכי חים (ר"ה כ"ו). (9) זוז, ונקרא ג"כ זוזא חיורא (שבת ס"ו: לבן, של כסף צרוף). תרגום רבע שקל כסף (ש"א מ' ה') זוזא חד דכספא. הא ראיקר איסורי קום כ"ד בוזא הוא חזול קום ל"ב בוזא (קדושין י"ב). כמו הדינר בזמן הנמרא. והיתה צורת אליל חקוקה בוז, ולכן ר' מנחם בר סימאי בצורתא דזוזא לא הוה מסהכל (ע"ז נ'). (10) מריסית (שבעות מ'). מעא קמנה (tressis) ושויה שלשה חלקים של איסר. במדרש איכה פסוק רכתי בניים א"ל לאומנא סב לך מרימיתא הדין, תצ"ל מריסותא. (11) מרפעיקא, מאי מרפעיקא א"ר ששת אסתירא וכמה אסתירא פלגא דזוזא, חזי חיה שכר הלל הזקן ככל יום (יומא ל"ה), ובבלשן רומית נקראת הממבע Victoriatus, והומבעה בראשונה ברומא ע"פ חוק של קולריוס בשנת 177 קורם מה"נ, חזי כמו 192 שנה אחר התחלת המנהג למבע ממבעות כסף במדינת רומי. (12) לומא (lamina) כמו מעא (ע"ז ל"ד:). לימרא יש בה מאה זוזין או זינן בלשון הירושלמי (תרומות פ"ב מ"ז ע"ב), ושה כ"ה דינרי זהב. (13) מלחמא של מבריא ומלחמא של צפורי, ממבעות קמנות (ברכות נ"ג:). (14) מסיסס, חצי איסר ויש בו שני קורנמיס (ירוש' קדושין פ"א נ"ה ע"ד). (15) מעא, מעה, היא גרה במקרא (ב"מ ס"ז:). שש מעא כסף דינר, מעא שני פנרין (קדושין י"ב). ויש מינים שונים: מעות כזביות, מעות ירושלמיות מעות קפומקיא. תרגום קשימא מעה (איוב מ"ב י"א). ומה שם הכולל מעות לכסף. (16) פרומה, ממבע לחילוף לפרום מעות, והיא של נחשת, פרומה דדהבא לא עברי אינשי (ב"ב קס"ו). פרומה שאמרו אחד משמונה באיסר וכו' (קדושין י"ב). (17) פילסא ויש סמנה של זהב ושויה כמו שקל, תרגום עשרים שקל ליום (יהושע ד' י') עשרין פילוס ליומא וגם משל נחשת, מאי אסימון פילסא (ב"מ ס"ז:). (18) פנרין, קמוע מן דופונדיון (dupondium) ממבע של שני איסרין (ב"מ ק"ו). (19) פרכנמא, ממבע מזויפת או שנמסלה ע"י המלך (פרה פ"א ג'). (20) קורנמיס (quadrans), רביעית האיסר ויש בה שתי פרומות (ירוש' קדושין פ"א נ"ה ע"ד). ונקרא ג"כ קונמרינק (קדושין י"ב). (21) קלבן, לדעת ר"מ הוא מעא כסף, וחכ"א חצי מעא (שקלים פ"א ז', בבורות נ"ז:). (22) שעורה כסף,

של מעשר שני בירושלם. ב"ש אומרים כל הסלע מעות (מעין) וכו' אומרים שקל כסף ושקל מעות. חזין לפני חכמים אומרים בשלשה דינרי כסף ודינר מעות ר"ע אומר שלשה דינרין כסף ורביעית (וברביעית מעות), ר' מרפון אומר ארבעה אספרי וכו' (עדות פ"א. מעשר שני פ"ב מ'). פ"י כי הסלע נחלק לחמשה חלקים והם אספרין (ערוך). ויקח ארבעה אספרי וחשאר מעות. ולפ"ז בא ר"מ למעט משיעור ר"ע כמו שממעט ר"ע משיעורי ב"ש וב"ה. בעל שו"ת בנימן זאב (ריני כתובה ס' נ"ד דף קס"ז:). יאמר: "ואני ההריוס בנימן שקלתי חשעים וששה גרעניים שעורים וכננרם ז' לבנים מכסף ממבעות של הארץ הזאת שהיא תחת ממשלת הארץ אדוננו שולמאן שוליימאן יר"ה. ונקראים בלשון יון אספרי". נמצא כי כל אספרי משקלו פחות מעט מן 14 גרעני שעורים, והוא פחות מן מעא שמשקלה 16 שעורים. ואפשר כי ר' מרפון שאמר ר' אספרי כוונתו להדינר הרביעי שפורט לאספרי ולא למעין ובזות הוא מחולק עם ר"ע ותחת ששה מעין לוקח ארבעה אספרי, ובזמנו היה בכל אספרי 24 גרעני שעורים. (5) ארנתי, ממבע קמנה של כסף שנותנין לעני (ב"ב ח'). תוספתא (פ"ד). (6) בולרין (follera) ממבע של רביעית אונקיא, משל לארם אם מאבד סלע או בולרין בתוך ביתו היא מדליק כמה נרות וכו' (שח"ש פ"א א'). (7) דינר (denarius), ממבע ירוע של כסף, ויש בו כ"ד איסרין. דינר כסף הוא זוז או זוזא, ויש גם דינר זהב ששוה כ"ה דינרי כסף, ובאמת אין בו רק כ"ד דינרי כסף והדינר האחרון הוא הקלבן שכר החלפון. לפעמים החלו האיסרין וקמו ל"ב בדינר כסף. ויש כמה מינים מהדינרין שנקרא ע"ש המלך, כמו דינר גרדיון (gordianus) ע"ש הקיסר גורדיאנוס, וכן נקראו אב בנו ונכדו והראשון היה מארקוס אנמוניוס. דינר גרדיון נזכר בנמרא ומדרש (עירובין י"ט. ויק"ר פ"ח). דינר הרריאנוס ע"ש אדריינוס קיסר (Hadrianus), והיה דינר מריינא שיימא (ע"ז נ"ב). היינו דינר ע"ש מוריניוס והיה משופשף מיושנו, שצורתו שחוקה מרוב חשימוש. דינר נייקא, דינר שפסלתו המלכות, נייקא ואננרא (ב"מ ס"ו:). דינר זינקא הוא ממבע זהב טוב (כתובות ס"ז:), ולדעת צוקערמאן הוא מלשון פרסי סיאנקי עיר בפרסיסתאן, ושה י"ז דינרין, דינר זהב של סוריא היה גדול מהדינר זהב של צורי, ופליגי בזה האמוראים: ר' אמי אומר מנה צורי הוא דינר ערבא ור' תנינא אומר אסתרא פרסיא דמזדבנא חמניא בדינרי חמש מנייהו לפדיון הבן שהם סלעים או שקלי התורה, ודעת ר' יוחנן שסלעי הבכור שוים לסלעי צורי (בבורות מ"ט). דינר ששדנא נזכר בראשונה בהלכות גדולות (הל' בכורות), ונחשבו שם ה' סלעים בשקל של כ' גרה וכל שקל חלתא זוזי דששדנא וחילתא, כמה הוו (חמשה שקלים) שיתסר ששדנא וחתי חילתא וכו'. והרמב"ן בפירושו על פ' כי תשא מזכיר את הדינר הזה לענין ערך השקל.

שמרתי שהיה אז כתב הדיומי, והכתב היא בולט. ורשום עליהן השנה למלכות המכביים שבה הומבעו. בשנה הראשונה רשום רק "א" ובשנות ב'-ה': שנת ב', שנת ג', שנת ד', שנת ה'. המטבעות משנת ד' יקרות יותר במציאות, ומשנת ה' נודעה כעת רק אחת או שתיים. בצד אחד רשום למעלה "שקל ישראל" ועליו צורת צנצנת המן ועליו שנת המטבע. מצד השני רשום למעלה "ירושלם הקדושה" (והמטבע משנת א': "ירושלם קדושה"), וצורת מטה אהרן פורה. ומשקלו כמשקל שקל צורי 14.40 גרם. מחצית השקל הוא בצורת השקל רק שרשום עליו "חצי השקל" תחת שקל ישראל. ומשקלו בערך 720 גרם, ולא נמצאו חצי שקלים משנת ה'. השקלים האלה הם עבים וקטנים, לא כמטבעות של העת ההיא מעטים אחרים שהיו מתוחות וגדולות. גם נמצאו שקלים אחדים מנחשת משנת ג' וד'. וישנם שקלים מזויפים ובפרם אלה שרשימות באותיות אשוריות. גם נמצאות מטבעות רבות של נחשת שנעשו בימי המכביים, וכולם לא נמצאו דמות ותמונה של אדם או חיה, הפך מטבעות האחרות של העת ההיא. על מטבעת יוחנן הורקנוס (105—135 קמה"נ) רשום, "יהונתן הכהן הגדול וחבר היהודים", חבר הוא תואר של "זקן" או "חכם" היהודים. במטבעת אריסטובולוס הראשון (105—104) רשום, "יהודה" תחת יהונתן ומה ראתי כי שמו היהודי היה "יה"ה" כמו שאומר יוסיפוס (קדמוניות ס"ב י'). במטבעת אלכסנדר ינאי (104—76) רשום, "יהונתן" תחת חכנו ינאי, ובמטבע אחרת, "יהונתן המלך". במטבעת אנטינוס (40—37 קמה"נ), מתתיהו הכהן הגדול" ובאחרת נוסף, "חבר היהודים" ושנות שא (שנה א') שב (שנה ב'), והן המטבעות האחרונות למלכות המכביים.

[מטבעות בר כוכבי] כאשר כבש פומפיי את ירושלם פסקה מלכות החשמונאים ומלכות רומית שלטה בארץ ישראל וסוריא, ונשארו שתי מטבעות לזכרון המאורע: אחת הדינר כסף של אולוס פלאומיוס, הנקראת curule aedile שהוטבעה בשנת 54 קמה"נ. ושניה ממבע נחשת של סוסיוס שנצח את אנטינוס בן אריסטובולוס השני, עם ציור מארק אנמוניא ובתולת בת יהודה בוכיה. ורשום עליה Judaea Capta ("יהודה שבויה"). חרשיו נתן למלך הורדוס (37—4) למבע מטבעות של נחשת ולא של כסף, ורק עם רשימות יונית ורומית ולא בעברית. בימי המדינה של הקנאים בירושלם נגד הרומיים המביעו מטבעות נחשת קטנות ורשום עליהם, "חרות ציון" שנת שתיים או שלש, ולא נמצאו משנת א'. ועוד מטבעות גדולות לנאלת ציון שנת ארבע עם ציור של כוס ודקל ועליו חתום הצי ורביע, של שקל. וחושבים שהוטבעו בזמן אספסיינוס ובימי נארוקי. לזכר נצחונם עשו הרומיים מטבע של אספסיינוס מיטוס ודומיציאן. עם ציור של בתולת בת

יש בה שתי פרוטות, והיא רביעית האיטר, ונקראת ג'יב קודרנטים. גם עשאו מטבע של כבוד (medal) בצורת המכובד, ונקראת "מונימא". הביאו לו מונימטה שכולה זרב (איכה רכה פ' העיר). כנען קבע מונימטין שלו בתוך אהלו של מלך, אמר המלך נחד אני שיתפחמו מניו ויפסל מטבעו (ב'ר פל'ז סוף). המטבעות היו עושין בסיכתא (coin) של ברזל שבה צורת המטבע, ואמרו במאי מעו בסיכתא חרתא וההיא דינר נפק מתותי ההיא סיכתא עתיקא (ב'ק צ"ט:).

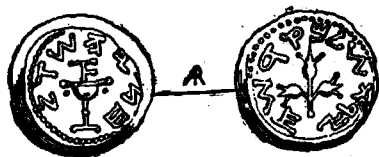
ל—א

— [מטבעות בזמן המכביים] עשיית המטבעות מיחסים למלכי לור בזמן גלות עשרת השבטים. ומה שנאמר בימי דוד המלך כי שרי האבות וכו' נתנו לעבודת בית המקדש, "אדרכונים רבו" וכו' (דה"א כ"ט ז') נחשב לפי ערך כסף פרסי בזמן כותב דה"י. כי האדרכו הוא המטבע daric שהוטבעה ע"י המלך דריוש (דארויוס) הראשון (371 קודם מה"נ). משקל האדרכון היה אחד משלשת אלפים בכבר קל (של 25 קילוגרם), והוא 8.40 גרם=130 שעורין כסף. גם היה להם מטבע כסף שנקראת, "סינלוס מוריקוס" והיתה אחד בששת אלפים בכבר כבד (של 33.60 קילוגרם) ומשקלה 5.60 גרם או 87 שעורין. עשרים ממטבעות כסף כאלה היו שוות מטבע אחת של זהב. אנשי צור וצידון עשו אז מטבעות סמאטר או אסתירא שהיה משקל כל אחת 14.40 גרם או 222 שעורין, והם היו שקלים גדולים. הדרכמי היוני היה הצי שקל הסמאטר ואחד ממאה במנה יונית. בזמן עורא לא היו עוד שקלי ישראל, וראיה כי הוכרחו לתת שלישית השקל של המדינה לצאת ידי מחצית השקל של משה (ע"י לעיל), והוא היה שקל הפרסי, "סינלוס" ששקלו 5.60 גרם. שהיה חלק שלישי משקל בבל של 16.80 גרם. אמנם השקל הקדש אם נחשוב שהוא מנה צורי סמאטר של 14.40 גרם והמחצית 7.20 גרם היה יותר גדול, ולפי אשר שהשלישית השקל היה שקל אחר ידוע בזמן עורא אשר השלישית עלה למחצית השקל הקדש. תחת ממלכת הפרסים עלתה ממלכת היונים, ואלכסנדרוס מקדון המביע סמאטר זהב של 8.60 גרם, ומיטראדרכי של 17 גרם. אך מפני שהצורים היו כנעני הארץ אז, היה מנה צורי עובר לסוחר בכל המדינות, והתלמדים שהיו מושלי ארץ סוריא במאה השלישית פסלו את מטבעות היונים והוציאו מטבעה חדשה המיטראדרכי הפיניצית שהיתה דומה בשויה לחסמאטר חעתיק של צור (14.40 גרם). המטבעות הראשונות שעשו היהודים הם מטבעות של המכביים או החשמונאים כאשר גברה ידם על היונים ויצאו לרשות עצמם. שמעון המכבי אתי יהודה היה המלך הראשון בישראל אשר המביע המטבעות של היהודים שקל ומחצית השקל של כסף (139—138 קמה"נ). והמטבעות האלה נשארו לזכרון גם בימינו אלה. המטבעות האלה רשימות בכב

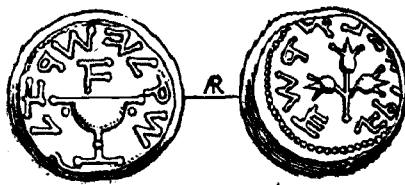
ציון שברח אצל דקל ורשום עליה Iudaea Capla או Devicta. בר כוכבא במדידה האחרונה נגד הרומיים עשה מסבעות של כסף נחשת יותר משלשים מינים. הדינרין נקראו במי חזל מסבעות כחביות (של בר ביזבא) וכו' (תוספתא מעשר שני פ"א ה' ירושלמי כ"ש פ"א ב'; ב"ק צ"ו:). מספר רב מהמסבעות האלה נמצאו בחברון, וחרות עליהם "שמעון" (שם בר כוכבא), "שב" (שנת ב') לחרות ישראל", וגם "לחרות ירושלם". מסבע אחת יש ביד המרקים די סוגי שרשום עליה שנת אחת לנאולת ישראל ומצר השני "אלעזר הכהן" תחת שמעון, ואולי הוא אלעזר ממוריעים, או אלעזר בן חרסום. על מסבע כסף גדולה במדת המטרכי של אנטיוכוס, בצד אחד דמות בית המקדש ובצד שני צורת אתרוג ולולב ורשום על איזה מהם שנת אחת לנאולת ישראל ומצר השני ירושלם, או מצר אחד שנת שתיים לחרות ירושלם ומצר שני שמעון, על המסבעות של נחשת יש ציורים של דקל, ענבים, זר פרחים וכנור, ורשום על איזה מהם שנת א' לנאולת ישראל ובשם "אלעזר" (הכהן) ועל אחרים רשום "שמעון נשיא ישראל", "שנת שתיים לחרות ישראל", או "לחרות ירושלם" בלי שנה. שמואל ראפא לאוריטש מצא מסבע נחשת המיוחסת לזמנו של בר כוכבא, אשר טיפוסה כהמסבע של כסף, מצד אחד שערי ההיכל ומצדו השני לולב ואהרונ. על שני צדי שערי ההיכל האותיות ירו-שלם, וסביב הלולב האותיות שב לחרות ישראל, (ירושלם של לונץ כרך ח' 172). [דעת חכמי ישראל על המסבעות] רב האי נאון מזכיר את המסבעות (קובץ מעשי ידי נאונים קדמונים ברלין 1856), ובפירושו למס' ידים כותב על מאמר התלמוד ר' אומר בכתב אשורית נתנה תורה וכו' (סנהדרין כ"ב.), זה שבידינו עתה הוא אשורי, ושביד כותים וכתב שעל שקלי ישראל הוא רעץ. הרמב"ם באחת מתשובותיו כתב: האגרות וספרי חול וכל מה שחקוקין על המסבעות ושקלי הקודש הכל בכתב עברי (שמרונים). הרמב"ן בסוף פירושו עה"ת כותב: "ברכני ה' עד כה שבאתי לעבו ומצאתי שם ביד זקני הארץ מסבע כסף מפותח פתוחי חותם מצדו האחר כעין מקל שקר ומצדו השני כעין צלוחית ובשני הצדדים סביב כתב מפותח באר היטב, והראו הכתב לכותיים וקראוהו סיד וכו' מן הצד האחר "שקל השקלים" (צ"ל שקל ישראל) ומן הצד האחר "ירושלם הקדשה", ואומרים כי הצורות הם מקלו של אהרן שקרים ופרחים, והצורה השנית צנצנת הסן, ושקלנו אותו בשלחנות ומשקלו עשרה כסף, והם חצי אונקיא שוכר רש"י. וכן ראיתי מן המסבע ההיא חצי השקל שהיו שוקלין לקרבנות." ר' עזריה מן האדומים בספרו מאור עינים (פנ"ו) מעיר על דברי הרמב"ן ואומר: גם אני הכותב ראיתי אחד מן השקלים הנזכרים ביד אלמנת התגר החסיד יצחק האניו ספרדי ז"ל אשר היה מתושבי פירארה וכו'.

ובסביבות המסבע חגל ראיתי כתוב באותיות דלעילא "שקל ישראל" ובאמצעו צנצנת עם שיד עליה אשר לדעת ר"ת שקל דוד (מעות היא ור"ת שנת ד'). ומצד אחד ירושלם הקדשה או ירושלם קדשה, ובאמצעו מסב בעל שלשה פרחים. חרב אישתרי הפרחי מחבר כפתור ופרח כותב (פמ"ו): "בא לידי דינר מסבע "שקל הקודש" והוא כסף נקי כתוב בתוכו בכתב הכותיים שהוא כתב חריוט מצד אחד צורת סחתה (יותר קרובה לצנצנת) ומצד השני אילן שקר בשלשה פרחי שקרים, שקלתיו בריוק ועלה ארבעה דראהם וחצי וקורט אחד." ר' משה אלשקר כותב בחשובותיו (ס' ע"ד): "רע שבאו לידי מאוחן המסבעות כמה מינים משונים, שקל ומחצית השקל ויש מהם שכתוב בהם שנת כך לנחמת ציון, שנת כך למלך פלוגי, וראיתי באחד צורת לולב אנור ואתרוג בצדו, ואמר לי יהודי אחד בקי באוחו הכתב כי מהצר האחד חיח כהב יוני עם הארמיה (arms) של יונים חקוקה בו, ומן הצד האחר כתוב עברי ונראה שזה היה בזמן השתעברם ליונים". ונראה שכונן למסבעת, "מתתיהו אנטינוס". [מסבעות שונות ושיון] אלה הם המסבעות שנוכרו בתנ"ך ובתלמוד ונסדרו פה לפי שיון (לדעת חז"ל) מן הפחות להחשוב שבחן:

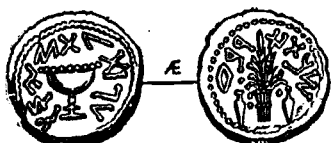
פרוטא נחשת
שעורה כסף, קורדנסים או קונמרונק, והיא רביעית איסר או שתי פרוטות
מריסית, שלישית האיסר= $1\frac{1}{3}$ שעורין או $2\frac{2}{3}$ פרוטות
מסיס חצי איסר= 2 שעורין או 4 פרוטות
איסר (assarion) $1\frac{1}{2}$ דינר= 4 חצי פנדיון או 4 שעורין או 8 פרוטות
איסר איסלקי (dichalcus), $1\frac{1}{2}$ דינר 6 שעורין או 12 פרוטות
סלע מדינה, פלגא דנקא או פנדיון= $1\frac{1}{2}$ דינר או 8 שעורין או 16 פרוטות
מעא או דנקא= $1\frac{1}{2}$ דינר או 16 שעורין או 32 פרוטות
גרה או קשיטה, $1\frac{1}{2}$ בשקל הקדש= $19\frac{1}{2}$ שעורין או $38\frac{1}{2}$ פרוטות
אספרי= 4 דינר או 24 שעורין או 48 פרוטות
אסתירא, טרעפעיקא= 4 דינר או 48 שעורין או 96 פרוטות
רבע שקל דינר, זוז= 4 מעין או כ"ד איסר, או 96 שעורין או 192 פרוטות
בקע, טבע= 4 רבע אונקיא או ב' דינרין או 192 שעורין או 384 פרוטות
שקל סלע צורי= 4 דינרין או 24 מעין, או 384 שעורין או 768 פרוטות.
דינר זהב—כ"ד (כ"ה) דינר כסף או חצי אונקיא.
ליטרא—מאה זוזין או כ"ה דינרי זהב ע"ע מדות ומשקלות.

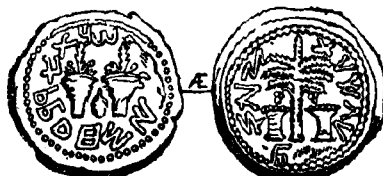
2. מחצית השקל

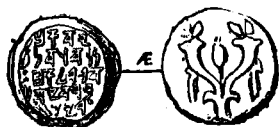
1. שקל כסף משנת א'

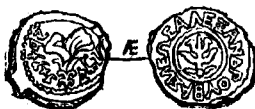
4. ששית שקל נחשת שנת ד'

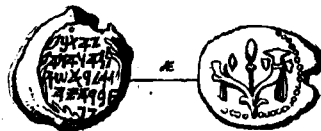
8. חצי שקל נחשת של שמעון המכבי שנת ד'

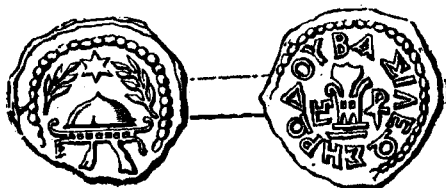
7. אלכסנדר ינאי

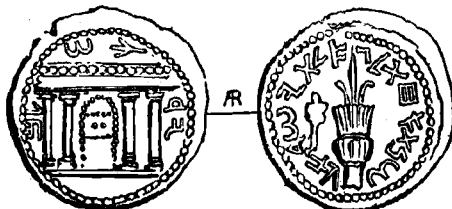
6. אלכסנדר ינאי המלך

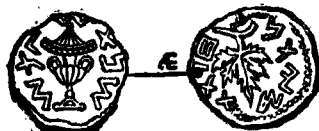
5. יוחנן הכהן ראש חבר היהודים

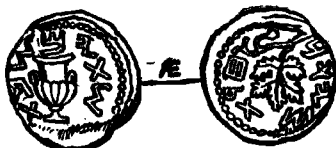
9. שמעון הנשיא בשנה הראשונה למרידה

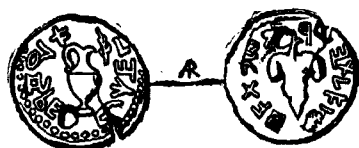
8. חורדוס הראשון

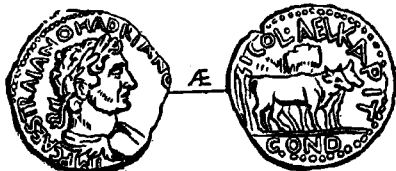
12. שמעון הנשיא שנת א'

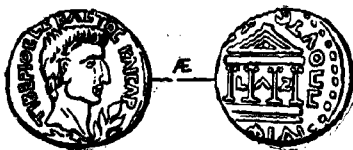
11. שמעון הנשיא שנת א'

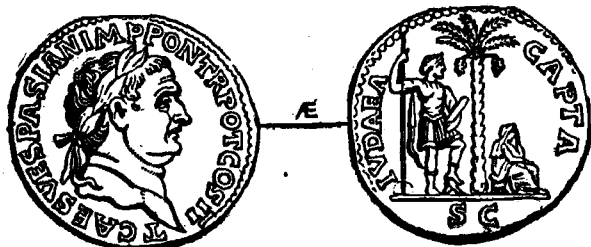
10. אלעזר הכהן (חקנאי)

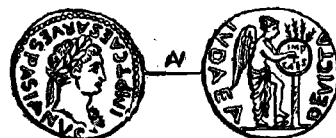
14. ארדיונוס קיבר

13. חורדוס פוליס השני עם דמות הקיסר טיבריוס

16. לאות נצחון של אספיונוס, בת ציון בוכיה

15. דינר כסף עם דמות הקיסר הרומי

שטסר ליד הקונה עלו או ירדו במחירם, וכן אם לאו סך מטבעות ובשעת הפרעון נשתנה מחירם. ואמרו במשנה נול מטבע תסדק משלם בשעת הנוילה, מטבע ונפסל אומר לו הרי שלך לפניך (ב"ק צ"ו:). ר' יהודה אומר פסלתו מלכות נמי היינו נסדק ומשלם בשעת הנוילה, וחכא פירוש נפסל שפסלתו מדינה זו ויצאה במדינה אחרת ויכול לומר לו להציאו שם. המלוח את חבירו (סחורה) על המטבע (שקצץ לו מעות) ונפסלת המטבע, רב אמר נותן לו מטבע היוצא באותה שעה ושמואל אמר יכול לומר לו הציאו במישן (אם יוצאת במדינה זו). אבל אם הלוחו מעות, את שהלוחו משלם לו (שם צ"ו: ר"ש). ודוקא אם כתב בשטר לשלם במטבע ידועה, נותן כסכום המטבע אף שנפחת או שנפסל. אבל אם כתב שלוח סך מטבעות ידועות ולא כתב בפירוש שעליו לשלם באותו מטבע רק לשלם מה שהייב צריך לשלם שיהיה של המטבע בזמן שלוחו. והושבין המטבע מה ששוח בשעת פרעון (ע"י ח"ט סי' ע"ד), וכן אם עלו במחיר. רב אחיה דינרי מברתיה דר' חייא לסוף אייקור דינרי אתא לקמי דר' אל זיל שלים לה טבין ותקילין (ב"מ ס"ד:). בשו"ת יש דוגמאות רבות בזה: ראובן הלוח לשמעון מאה כפולות זהב (dubloons) שוים בזמן ההלואה שלשים לבנים (של כסף). א"כ נזר חסר שלעתיד לבא יוציאו כל הכפולות זהב בל"א לבנים. ושאל השואל אם יש חשש רכית במה שמחזיר לו מאה כפולות ששרים עתה יותר. חשובה פשימא לן דהלוה יחזיר למלוח מאה כפולות זהב כמו שהלוהו (מהר"ם מטראני ח"ב סי' מ"ד). ראובן מכר חנות לשמעון בעד י"ב אלפים לבנים ונתן לו מאה זהובים. אח"כ נתצוה שמעון לחזור ולמכור להראובן כל זמן שיהיו לו י"ב אלפים לבנים בלי שום תוספת והערפה, וכא ראובן ליתנם לו בזמן שעלה הזהוב לערך ר"ב לבנים ושמעון אמר תן לי מאה זהובים כמו שנתתי לך או סך לבנים שאוכל לקח בהם מאה זהובים, הרין עמו (תורת אמת סי' קנ"ג). יש אומרים שהולכים בזה בדינא דמלכותא, וישלם בחיסקן המלך (מרדכי ב"ק פ"ט), ויש חולקין (תשובות הרא"ש כלל ק"ז סי' א' ב'). אבל אם הגיע זמן הפרעון ונפסל המטבע אח"כ, פשימא שישלם לו לפי הערך בזמן הפרעון. אבל אם יצא קול בעיר שהמלך צוה לחזיר המטבע והלוה שכבר הגיע זמנו לפרוע הביא החוב לביד כדי שיוכח בו המלוח שלא היה אז בעיר, ואחר חרש ימים או יותר חזיר המטבע, מה שעשה עשו והחפסד מוטל על המלוח (מהרש"ך ח"ב סי' צ"ט). לענין שלהני חזר שהייב באתריות אם נזרם לאחר הפסד ע"י שאמד כי המטבע היא טובה או ששוח סך קצוב ונמצא כי טעה בזה, והייב אפילו לא לקח שכר בעד אמירתו (ח"ט סי' רכ"ז, תשובות הרא"ש כלל ק"ב).

ביבלינגרפאי: מלבר הנזכרים בערך זה: א' לענוי, געשיכט דער יידישען מינצען 1862; צוקערמאנדל, איבער

[בהלכה] במשנה אמרו הוחב קונה את הכסף, הכסף אינו קונה את הוחב; הנחשת קונה את הכסף והכסף אינו קונה את הנחשת וכו' (ב"מ פ"ד א'). פירוש חנות דינרי זהב בחילוף דינרי כסף קונה אותם מיד בשקבל הוחב והייב לו לתת הכסף, אבל אם נתן לו דינרי כסף תחלה אינו קונה בהם את הוחב ויכול לחזור במסחר, והמעם טפני דמטבעות כסף היו מעות חריפות כהוצאה ועוכרות לסוחר ומעות אינן קונות, אבל דינר זהב אינו אלא כשאר ממלמלן ונחשבים כפירות וקונות במשיכה. וכן מטבעות נחשת נחשבות כמו פירות, כי עיקר המטבע העוכרת לסוחר היא מטבעת כסף שנחשבת למכעא (standard), ועל ידו חושבין שויו של כל דבר, וגם המטבעות של מתכת אחרת במלות אצל מטבע של כסף. "כספא דחריף הוי טבעא, דהבא דלא חריף הוי פירא וקני ליה פירא למכעא" (שם מ"ד:). וכן פוסק רב האי גאון, כי דינרי זהב כפירא לכל מילי, ומטבע רק כסף (משפטי שבועות שער י"ג). אבל הרמב"ם (הלכות מכירה) ורבנו הגנאל חולקים וסוברים כי דינרי זהב הוי מטבע (ע"י ח"ט סי' קכ"ז סי' ר"ג). גם מה שנאמר "כף אחת עשרה זהב" (זכמדרב ז') פירשו חז"ל הכסף של זהב ומשקלה עשרה סלעים של כסף (ספרי פ' נשא סי' קנ"א, קס"א; ב"ר פ"ב) והמעם משום שהכתוב חזר ושונה "כפות זהב שתיים עשרה וגו' עשרה עשרה חקף בשקל הקדש". אולם מטבעות הכסף נשתנו בכל פעם בשוין ע"י הפירא של הוחב או התבואה וכל צרכי האדם לפי מעומם או רבים בשוק הסוחרים. בזמן משה היה משקל הוחב שווה בערך עשרים של שקלי כסף וגרת של זהב היה שווה כמו שקל של כסף. בזמן התלמוד עלה הוחב בשויו וחוכרתו לתוסף עד כדי דינרי כסף בחילוף דינר זהב ולפעמים עמדו עד ל"ב דינרי כסף, בזמן הנאונים ירד מחיר הוחב עד מ"ז כספים לדינר זהב ולפעמים עלו עד עשרים (תשובות הנאונים סי' קס"ה). בימינו אלה עלה מחיר הוחב עד שלשים, וכל עמל הכמי המדינות להעמיד מחיר הכסף על בסיס נכון של 16 נגר 1 עלה בתחתו. גם לא יכלו כת הרימוקרטס ובראשם ברייאן שרצו לבחור לנשיא ארצות הברית להוציא את הרעיון הזה לפעולה מדינית (1904). ועתה כמעט כל הממשלות חסכו לעשות את המטבע של זהב למכעא (standard) והושבין בערך שויו את המטבעות של כסף שנחשב רק כפירא וסחורה בעלמא. וזהו חפך מה שהיה מוסכם בפי חכמי ישראל בזמן התלמוד שחשבו את הכסף למכעא והוחב לפירא.

[עליית וירידת המטבעות] ע"י חשונים שנעשו בשוין של המטבעות בגזנת המלך שהוקם תחת המלך הקודם או שכבש מדינה חדשה ופסל את המטבעות הישנות והוציא חדשות ותחתיהן, חסכות האלה נרמו כמכוכים רבים בין המוכר והקונה ובין המלוח והלוה בעניניהם. כגון שמכר איזה חפץ בסך מטבעות קודם

מטה: ע אהרן

מַטְטָרוֹן: מלאך, ומקורו מלשון יונית *Metator* = מורה דרך. שם המלאך הזה נמצא רק בספרות היהודים ולא בספרות אחרות. ומרומז בפסוק: הנה אנכי שולח מלאך לפניך לשמרך בדרך (שמות כ"ג ב'), ובדבר הזה מין העדוקים לחשוב שיש שתי רשיות, ומסופר על ההוא צדוקי שאמר לרב אידית, כתיב ואל משה אבר עלה אל ה' (שמות כ"ד). עלה אלי מיבעי ליה! א"ל זהו מטטרון ששכנו בשם רבו דכתיב כי שמי בקרבו (שם כ"ג), ופירשי שדי בנימטריא מטטרון). אי חכי נפילו ליה!—כתיב אל תמר בו, אל תמירונו וכו' א"ל הימנותא בידן דאפילו בפרוונקא (שליח) נמי לא קבילניה דכתיב (שם ל"ג) אם אין פניך הולכים וגו' (סנהדרין ל"ח:). והכל כדי לבטל ההשערה כי יש בכמטטרון שום אלהות, כי הפסוק מדבר רק בדרך השאלה ומרכה את הקביה למלך המשמש בשר ובשליח (ambassador). ובפסוק ראה החילותי תת לפניך (דברים ג' ל"א) אני מטטרון שלך (ילמדנו). בשעה שבאה עת משח למות בא מטטרון ונפל על פניו ואמר, רבשע! משה בחייו שלך ובמותו שלך (תנחומא פ' ואתחנן). היתה בוכה על חורבן ביהמ"ק ואמר, רבשע! אני אבכה ואתה לא תבכה (פתיחתא לאיכה רבתי פ"ד). כשהקביה קורא למלאכי השרת קורא בתחלה למטטרון ואומר לו אני קראתיך בשמי (אלהיו זומא פ"ב). מטטרון הוא אחד משלשת "מלאכי הרחמים" הממנונים לקבל תפלות ישראל ולהביאם לפני כסא הכבוד וקושרים מהם כתרים לקונם (ילקוט חרש ע' מלאכים ס' מ' וס' ל"ח). ומהפך בזכותן של ישראל (חגיגה ט"ז). הוא מלמד עם תינוקות של בית רבן תורה בשלש אשמורות ביום (ע"ז נ' א').

[שמות המלאך] אדות השם האמתי של מטטרון יש אודות רבות. מטטרון הוא ע"ר צבא ה' שבא ליחושע ביריחו (יהושע ה'). וא"ר יוסי ב"ר תנינא שלשה שמות יש לו פסקון איממן סיגרת, שפוסק דברים כלפי מעלה, שאומם עונותיהן של ישראל, כיון שסוגר שוב אינו פותח וכו' (סנהדרין ס"ד:). ובתוספות (יבמות ט"ז: ד"ח פסוק זה) כותבים בשם הפסיקתא זומא שיש לו ח' שמות, ובשם היוסיפון מביאים (תוס' חולין ס'). שיש לו ע' שמות (ע"י יעלינעק בית המדרש מ"ב בחקדמה בשם הציוני). אך ידוע לרוב בשם "שר הפנים" ונדאח לאשת אלישע כ"ג (סח"ד בשם חילקום מלכים כ"א, ובאורי הגר"א י"ד ס' קצ"ח בשם הרקח). ונקרא ג"כ "שר העולם" (יבמות ט"ז: חולין ס'). ומכונה "נער", הסולם שראה יעקב בחלום הוא סולם הנער מטטרון שהוא גבוה מחבריו מחלך ת"ק שנת (כ"ה ליעלינעק ח"ג ס' נ' ע"ד 139). הוא מכונה גם בשם "זקן בית" (ילק"ח בשם מהר"א, ויונתן ב"ע קראוהו בשם הנזק, "ספרא רבא דישאל" (בראשית

הלמודישע מינצען אונד געוויכטע 1863; האמבורגער בעתון צייטשריפט פיר נומיסמאטיק 1892 חלק 18; F. de Saulcy, *Numismatique de la Terre Sainte*, 1874; F. W. Madden, *Coins of the Jews*, 1881; Williamson, *The Money of the Bible*, N. Y.

א.

מַטְטָה: כלי למשכב, ונקראת ג"כ יצוע (בראשית ט"ט ל"א) מצע (ישעיה כ"ה ב'), ערש יצועי (תהלים קל"ב ג'). מרבדים רבתי ערשי (משלי י"ז ט"ז). ראש המטה (בראשית ט"ז ל"א) מקום המראשות, חדר המטות (מ"א א' ב') חדר המשכב, וענינו מקום המטה כמנהג בני קדם. וישבת על מטה כבודה (יחזקאל כ"ג ט"א). וכן היו נוהגין בזמן התלמוד. חכם כבודו במטה הראשונה (מ"ק כ"ה). גם מטה לשאת בו מן, והמלך דוד חלק אחרי המטה (ש"ב ג' ל"א) של אבנר החורג. ערשו ערש ברזל היתה מטתו של עונ המט (דברים ג' י"א). עשירים בדרגש ועניים בכליבה (מ"ק כ"ז:). בלשון חכמים נקראת הכמטה שישנים עליה פוריא = שפרין ורבין עליה (שבת ע"ז:). ומטה מוצעת לת"ח (שם כ"ה). אבא בנימין אומר כל ימי הייתי מצמער על מטתי שתהא נתונה בין צפון לדרום (ברכות ו'). שיהא ראשה ומרגלותיה זה לצפון זה לדרום, והמעם מפני שהשכינה במזרח או במערב (לבוש ושיע א"ח ס' ג') ולאן אורח ארעא היא נגד השכינה, או מפני שלא יהא רוח קר של צפון שולט באמצע המטה. וידוע כי כל איש שנולד ממטה קרה יהיה לעולם פהי (ראשית חכמה שער הקדושה פט"ז). ויש עוד סוד ע"ז בקבלה (ע"י זהר במדבר ק"ח:). המטה היתה נבזה וסמוכה על רגלים, ברעי דערסיה (ברכות ז'). והיו עליה נוקלימין שנים וקינפות ארבעה, פ"י עמוד אחד בראש המטה ועמוד שני בסוף המטה ומשימין יתר ארוך מזה לזה ומשליכין סדין עליו ונעשה אהל בלא נג, ובארבע קצות המטה היו ד' עמודים קמנים שנקראים קינפות והיו סובבים אותם בסדינים וקושרים אותם בטבעית בראש הקינפות. ונעשה אהל סביב המטה והנג מלכעלה היה משופע. וזהו מה שקורין מטה שמימית (הימעלבעט). והיתה מטה גליתא או גלליתא (שבת ט"ז:). ע"ש הגלגל והתנועה מפני שהיו פורקין אותה לפרקים ומתענין אותה למקום אחר, והיתה כעין מטה מכופלת (folding bed). מטה של תורבל או טרבל (ובחים קמ"ז:). לדברי אב"י היא עיזא דקורקסא דדיישן דישאי, כמו עז של עץ שרשן בו התבואה. אסור ליתן תחת המטה, שישנין עליה, תבשיל או משקין מפני שרוח רעה שורה עליהם ויש סכנה לאוכלם (שיע י"ד ס' קמ"ז). בימי האבלות היו כופין את המטה (ש"ע שם). ועכשיו לא נהגו בכפיה. והמעם כתבו בתוספות משום שבזמן הזה אנו גרים בין הגוים ומאמ יחדשו את היהודים בכשוף (וע"י תוס' מ"ק ט"ז). ועוד שאין המטות שלנו עשיות כמטה שלהן. ותחת זה אנו מהפכין או כופין המראות (ע"י ש"ע י"ד ס' שפ"ז).

ב. מ.

מטמון: ע' אוצר

מטר: ע' טל

מטרופולין: ע' עיר

מי שפרע: ע' מכירה

מִיאָן: עיקר ענינו האמירה "אין". אם מאן ימאן אביה לחתה לו לאשה (שמות כ"ב מ"ו). הפך הפעל "אבה". וכנראה: ימאן ויאמר "לא" אוכל (ש"א כ"ח ב"ג). חז"ל שמשו במלה הזאת בחוראה מיוחדת ליתומת קטנה שקדושה והשיאות אמה או אחיה לאיש אפילו לדעתה אך תמאן להיות לו לאשה אח"כ, ב"ש אומרים אין סמאנץ אלא ארוסות וב"ה אומרים אפילו נשואות ואפילו ביבם ואפילו שלא בפניו ושלא בב"ד (וסני בשנים). לדעת ב"ה סמאנת כשהיא קטנה אפילו ד' וה' פעמים, אמרו להם ב"ש אין בנות ישראל תפקד אלא סמאנת (פעם אחת) וסמאנת עד שתגדיל ותמאן ותנשא (יבמות פ"ג א'). מאן הוא אם אמרה "אי אפשי בפלתי בעלי". "לא רענא ביה ולא צבינא ביה ולית אנא בעיא לחתנסבא ליה". כיון רחזו דנפיש דיבורא אמרי אתי לאתלופי בגימא, תקינו הכי: ביום פלוני מיאנה פלונית ב"פ באנפנא. חממאנת חרי היא כאלו לא נישאת לו ואינה צריכה היסנו גם, ואתר חמיאן הוא מותר בקרובותיה והיא מותרת בקרוביו ולא פסלה מן הבהונה כי אינה מגורשת (שם ק"ת). ר"א אומר מלמדן את התינוקות שתמאן בו (שם ק"ת). אם חשיאות שלא מדעתה או מדעתה ואינה יודעת לשמור קדושה, אפילו מאן אינה צריכה, ובדקן אותה מבח שש שנים עד בת עשר אם יודעת לשמור קדושה (ה"ף ונ"י פ"ג דיבמות). וקטנה שאמרו שיכולה למאן היא פחותה מבן י"ב שנה. אבל אם קדשה אביה אפילו קטנה לא תוכל למאן, בבעלה, ואינה יוצאת ממנו רק בגט. קטנה שלא קדשה אביה ממאנת אפילו בזמן הזה, וכו' עשה ר' יעקב פולק מעשה בימיו, ודלא כיש מחמירין שאין בת ממאנת בזמן הזה כלל (מהר"א מרבורק ור"י מינץ סי' י"ג, ש"ע אה"ע סי' קנ"ה בהנ"ח).

א.

מִינְאָשׁ, יוסף ב"ר מאיר הלוי: פוסק; נולד בספרד בארץ ראשון ד"א תחל"ז (1077), ומת שם בשנת ד"א תתק"א (1141). הוא למד אצל ר' ברוך ב"ר יצחק ו' אלבליא באשכנז, ואצל ר' יצחק אלפסי באלונסא י"ד שנה, ורבנו אלפסי סמכו להוראה וכתב עליו שאפילו ברודו של משה לא אשתכח בוהיה. אחר פטירת האלפסי ישב רבנו מינאש על כסאו באלונסא ונהג שם רבנותו ל"ח שנה ויצא מבעו בארצות שונות מספרד עד מצרים, והיה בעל מדרת מצוינות, ענו מכל האדם ועובר על פשע (תראב"ד בספר הקבלה). תרמב"ם בפירושו למשניות מפליג

ח' ב"ר). ומיחסים אותו למלאך מיכאל (ת"י לשמות ב"ר א'). והנה דעת האברבנאל בפירושו (מ"ג מ"ב פל"ד). ודעת הפייסן (אחרון של פסח) היא שהוא המלאך גבריאל שפסקון אטמון וסגנון הוא מממון זה גבריאל. לשם מממון יש גם הוראה פשוטה של שלית ושומר, ואמרו חז"ל אצבעו של הקב"ה נעשה מממון למשה והראהו כל ארץ ישראל (ספרי), וישמור משמרתו (בראשית כ"ה ו') יתורנם ונמר ממרית מימרי, ואולי מזה נתהוה אח"כ שם מממון להוראת מלאך ושלית הקב"ה השומר את ישראל, וכתב הילקוט הראובני שמיממון ב"ד הוא השכינה דוקא ובלא י"ד הוא השלית. תמבורנער בספרו "בית המקרא והתלמוד" (באשכנזיות) ח"ב, ישער כי האלכסנדריים המציאו את השם חכמה (Logos) והעריצוהו יען כי האמינו שיש בו כח אלהי ובידו נמסרה השגחת העולם. אך התלמודיים ראו בזה הגשמת הבורא, ולכן המציאו לעומתו את השם מממון שמשמעו משנה למלך וכא כה הבורא הסר למשמעת אדוניו, ובוה שללו ממנו חכה האלהית. ע"ע מלאכים.

ביבליוגרפיה: קאהוט בספרו על המלאכים צד 86; וויינשטיין, די אלכסנדרישע אגדה, געטינגען 1901; גרינר-בוים, געזאמלטע אויפגעזעצ צור שפראך—אונד ואגענקונדע 124, 124, 194, ברלין 1901; J. E. נוו, 519.

א. ד.

מַמְלָמְלִים: הפצים שנמלים בידים, ונעתקים ממקום למקום ע"י מלמול ומלמלה (ישעיה כ"ב י"ז), ונקראים ג"כ נכסים דניידי (chattels). ממלמלים הם מאני (בגדים וכלים) חשמישא, לבר מחימי ושערי, ואפילו רחים ורכב הם ממלמלים (ח"מ סי' רמ"ה י'). עבדים חוקשו לקרקעות ונחלאות שהם נכסים ולא ניידים וההפך מן ממלמלים, לענין קנין וירדשה ואחריות יש חילוקים רבים בין ממלמלים לקרקעות. ממלמלין נקנים במשיכה, ואינם צריכין הכרח במכירת ב"ד (ערכין פ"ו א' ר"ע ושו"ת אלשיך סי' קל"א). הנושה אינו נובה מממלמלים שמכר בעל חובו אח"כ והנה חקנת השוק, אע"ג דמן התורה יכול למרופ ממנו (חשובות הרא"ש כלל פ', ח"מ וב"י סי' ס'). ממלמלי דחמי לא משתעבדי לבעל חוב (ב"ק פ"ח ד') ואינו יכול לנכות מהם, אע"ג שקנו היודשים קרקעות ממעות אביהם שהניח להם לא חל השעבוד עליהם (תורת חיים ח"ב סי' ז'). אבל הגאונים עשו תקנה שבעל חוב נובה מממלמלי דחמי אפילו במלוה על פה כדי שלא תנעול דלת בפני לוי (הרא"ש כלל פ' סי' ו') אבל לניזקין דלא שכיתי לא תקנו, והיכא דלית לניזק קרקע ומת אין לניזק בלום בממלמלין של מת, (תרמב"ם מלוה ולוה פ"א י"א). והאידינא ממלמלי במקרקעי נינהו לכל מיני שעבוד, ובפרט אם כותב בשמור ממלמלי אנב מקרקעי נובה בעל חוב גם מחזירשים. ע"ע קרקעות.

א.

בשבתו ואומר כי היה מופלא בעומק שכלו בעין וכמוהו לא היה לפניו מלך כמנהגו ודרכו. בעל המאירי אומר כי ר' מינאש חבר פירש על כל התלמוד עם פסקים, ונרמס פירושו על מס' בבא בתרא ושבועות. וגם איזה מחשבותיו הובאו בשיטות מקובצות לר"ב אשכנזי ובקובץ שו"ת להרמב"ם ונמצא קובץ שו"ת בכ"י. אברהם הלוי בן יצחק מ' מינאש: רופא לשולטן סוליימאן הגדול, והלך עמו למסעיו בארץ סוריא, וחבר ס' "כבוד אלהים" דרשות על התורה (קושטא 1605) ומביא בו קורות מסעיו לארצות המזרח, ונמצא ממנו שאלה באבקת רובל (ס' כ"ה) למסן ר"י קאח.

ביבליוגרפיה: מין כנסת ישראל 39, 482.

ב. מ.

מִינֵנו (מִנְנו): מלה מורכבת מן-נו, מגוף הדבר, כמו איכא דברים בנו (כתובות ק"א, קדושין מ"ד), והונח על מענה שיוכל הנתבע לפסור עצמו על ידה. במשנה לא נמצאת מלה מינו, ובהוראה זו משתמשים בתלמוד ירושלמי במלה "מאחר". בתלמוד בבלי יש גם הוראה אחרת למינו כמו הוראת "מתוך" או "אנב"; מתוך שהותרה לצורך הותרה נמי שלא לצורך (ביצה י"ב), וכן מינו דהויא דופן לענין סוכה הויא דופן לענין שבת (סוכה ז'), מינו דאחקצאי לבין השמשות אחקצאי לכולא יומא (ביצה ל"ד:). מינו דחשיר אסמונא חשיר נמי אשבועתא (ב"מ ה':). אך עיקר הוראת מינו בתלמוד והפוסקים הוא בעין אמתלא להאמין בה את הנתבע. במשנה סבוררת מענה המינו: "הפה שאמר הוא הפה שהתיר" (כתובות כ"ב). ונאמן במענת מינו "ראי בעי טען מענה אחרת דאלימה מן המענה שהוא טוען עתה". ולכן צריכים אנו להאמין לו כי "מה לו לשקר?" ואומרים הואיל שאינו טוען מענה אחרת שהיא לסובתו, ראייה כי המענה שהוא טוען עתה היא אמת, כי אם היה רוצה לשקר בודאי היה טוען מענה של שקר אחרת שהיה יכול להריות בה יותר. מענת המינו לא נמצאת במשפטי הרוסיים או במשפטי עמים אחרים מזמן קדום או בימינו אלה. וגם חז"ל והפוסקים הנבילו את המינו בכמה הנבלות ויוצאים מן הכלל רבים מאד: א' מנו למפרע לא אמרינן: לדעת התוספות והרשב"א לא אמרינן מנו רק אם יכול למען מענת המינו, תוך כדי דיבור, באותו שעה שהוא טוען מענתו בפני ב"ד ולא למפרע או אח"כ. ולדעת שאר הפוסקים אמרינן מנו למפרע. ב' מינו להוציא לא אמרינן: שמענת המינו היא רק זכות הנתבע ולא של התובע, כי לא יוכל לאפוקי ממנו מכה המינו. כגון בשנים אוחזין בטלית, אינו נאמן לאמר כולה שלי במענת לקיחה. כי המחצית השניה אינה בידו. והמציא מתבירו עליו הראיה (נופי הלכות אות תמ"ז, ת"ט ס' פ"ב). אבל בבירי ושטא אמרינן גם מינו להוציא, גבי משארסותי נאנסתי דעובד בתוכתה (כתובות י"ב).

ג' מינו במקום חזקה היא אבעיא דלא איפשטא; כגון הקובע זמן לפרעון חובו ותבעו לאחר זמנו, ומען הלוח פרעתי לך תוך זמני, אם נאמן במינו דאי בעי אמר פרעתי בזמני, כי חזקה אין אדם פורע בתוך זמנו (ב"ב ח"א). והיו ספיקא חומרא לתובע וקולא לנתבע כי המציא מתבירו עליו הראיה, אבל בחזקה אלימא לא מהני מינו (יבין שמועה כלל תקנ"ג). ד' מינו במקום קול לא אמרינן: שחקול סותר המינו או שיש רנלים לדבר שאינו כן, כגון בעובדא דרבה בר שרשוש וקאמר, לקוחה בירי לא מצית אמרה דהוה נפיק קלא דארעא דיתמי היא (שו"ת הרא"ש כלל ס"ו). וכן באומר גרשתי את אשתי אינו נאמן במינו דאי בעי יכול לגרשה, דאם איתא דגרשה אית ליה קלא (רדב"ז ח"ב ס' ס"ט).

ה' מינו במקום מנהג לא אמרינן: אם מענת המינו מתנגדת למנהג המקום, ודוקא במנהג כולל של בני העיר אבל מנהג הרוב לא עדיף לבטל המינו (מהרי" קולון שורש י"ט, אה"ע ס' נ"ח). ו' מינו במקום עדים לא אמרינן: אי איכא עדים נגר מענת המינו, וכהאי עובדא דאי בעי אמר באורחא דנרש אזלי וכו' (ב"מ פ"א).

ז' מנו במקום שאפשר לכרר הדבר לא אמרינן (לקט הקטא אה"ע דף כ"ח ע"ג). ח' מינו במילתא דעבידא לאינלווי לא אמרינן: כגון המענה פרעתי בפני פלוני ופלוני שהלכו למדינת הים (נופי הלכות אות שצ"ג). ט' מינו ממסון למסון לא אמרינן: היינו שאינו נאמן במענת מינו שלא מכר לו איזה סקה, כדי לנכות חובו במענה שהוא טוען עכשיו, אע"י דהחוב הוא בא מחמת הסקה (הראנ"ח ח"ב ס' י"ב). י' מינו להכחיש דבריו הראשונים לא אמרינן: במענות דסתרין אהרדי, כגון ראובן ושמעון ולוי שמת אביהם יעקב, ובא לוי ותבע מראובן חוב שיש לו על אביו, וראובן הודה לו ופרעו, ולאחר זמן בא שמעון ותבע מלוי שיחזיר לו שליש המסון כי אינו מודה בתביעתו. אין לוי נאמן במענת מינו דהחזרתים, כי אחר שקבלם בחוב למה יחזירם? נמצא שמענתו לזכות המסון והחזרת המסון סותרים זה לזה, ולא שייך מינו אלא אם היה זוכה במסון באיזה מענה שהיה טוען. בין בגוף המענה בין במענת המינו (נופי הלכות אות שצ"ח). י"א מינו בדרמי לא אמרינן: לא אמרינן מינו אלא היבא שיודע מה שטוען ואינו סתם בדבריו, אבל היבא שנוכל לומר שאינו מתנוון לשקר אלא שהוא מדמה כן במעות, אין שייך לומר מה לו לשקר, שחית יכול למען מענה אחרת יותר מוכח מזו, כי אין אנו תורשים אותו בשקר רק שהוא טועה. וכגון אשה שאמרה בעלי מת על מנתו נאמנת, במלחמת אינה נאמנת דאמר בדרמי, ולא מחימא לומר מת במלחמה מינו דמת על מנתו (יבמות קמ"ז). שו"ת אלשיך ס' מ"ה, ח"ט ס' פ"ט. י"ב מינו בשטר לא אמרינן (הריב"ל ת"ג ס' ע"ט; ב"י ח"ט ס' ס"ז). י"ג מינו דאי בעי אמר אינו יודע לא אמרינן (נופי הלכות אות שצ"ב). י"ד

[בימי הבית השני] בעת המכביים חיתה מידבא עיר מבצר ושם ישבו בני אמרי (או ימברי) אשר היו בעלי ברית בכח ידם שר צבא סוריא. והיה בברוח יונתן המכבי מפני בכחידם אחרי מות יהודה, ויתן את הנשים ואת המטף ואת כל רכושם ביד יוחנן אחיו לחביאם אל עבר חירון, אך בהיותם בדרך יצאו עליהם בני אמרי ממידבא ויהרגם מקטן ועד גדול וגם יוחנן הומת. יונתן לא איתר לנקום מות אחיו והעם אשר אתו, ופול עליהם פתאום בעת שחגגו חתונת איש מבני מידבא והם טובי לב, ויך בהם מכה גדולה (א' השמונאים ט' ל"ה והלאה; יוסיפוס קדמוניות ס"ג פ"א ב'—ד'). ויצר יוחנן הורקנוס עליה ששה חרשים וילכדה (שם פ"ט א'), ויכבשה גם אלכסנדר ינאי (שם ס' ד'). בחלחם הורקנוס השני עם אריסטובולוס אחיו, ברח הוא ואנטיפטר אל אריטאס מלך ערב והבטיח לתת לו את שתי עשרה הערים (ומידבא מהן) אשר לקחו ההשמונאים אם יעזרהו לעלות למלוכה (שם ס"ד פ"א ד'). בימי התנאים ישבו שם יהודים, והעידו אנשי מידבא משמו (דר' ישמעאל) שאמר להם צאו והביאו שלג ועשו סקוה בתחלה (מקואות פ"א). חרבות העיר נראות עד היום הזה, והן 2940 רגל למעלה מן הים התיכון. מידבא היתה עיר גדולה ומפורסמת של הנצורים כמה מאות שנים, נתישבו ע"י נוצרים יונים בשנת 1880, ובחרם במעבת האדמה לצורך בנינים חדשים מצאו שם דברים עתיקים רבים, ובשנת 1896 מצאו מפה של ארץ ישראל עשויה מאבנים קטנים מצבעים שונים (mosaic) מעשה ידי הנוצרים ממאה החמישית או הששית, שיש לה ערך גדול לדורשי גלילות הארץ מזמן ההוא.

ביבליוגרפיה: לונק, ירושלם ח"א 196—208; שבע חכמות 156; J. E. viii, 407 (ושם תמונת המפה). א. ב.

מיוחס: ע' יוחם

מיטוי: ע' קורלאנד

מיועלש, משפחת: משפחה חשובה בביהם, ובזכרונות פראג משנת 1477 נזכר השם מיועל (ליבען, גל עד 15). בני המשפחה באו מקראקא, ושם חי מרדכי מיועל שחנך עובדות לצדקה, ושם חי המרפס מנחם נחום ב"ר משה מיועל (בסוף המאה ה'—ז'). ע"ע קראקא, ר' דוב בערוש ב"ר יצחק מיועלש; רב ואיש מדיני; נולד בעיר שמשקאני בפולין בערך שנת 1800 ומת בווארשא ביום פורים שנת תרל"ז (1870). אביו היה רב בקאמיניץ פודוליא (מת בשנת 1832), ואחר שנשא מיועלש את בת חנני שלמה בארנשטיין בעיר וילקא התישב בקראקא בתוך שולחני (באנקיר) וסחר בשמרות. בשנת 1832 נבחר לרב בקראקא ועמד שם במשמרתו זאת

מינו דאי בעי שתוק מחימן ואפילו לשני בני אדם. דאיכא למימר שיסכימו שניהם לשתוק. לכן אם אמרו עדים כתב ידיו הוא זה אבל אנוסים היינו מהימני. מינו דאי בעי שחקי. אבל מינו דאי בעי אמרו מענה אחרת לא אמרינן, שקשה לשני בני אדם להסכים לשקר אחד שהיה ברעתם לאמר (כתובות י"ח, ט"ז) מינו לא אמרינן אלא במה שבירו למען ולא אחר (שורית הרא"ש כלל פ"ט, ח"ט ט"ז ע"ב), ט"ז מינו של שותף אינו פוטר שותף חבירו (הרא"ש כלל פ"ט ה'). י"ז מינו דמשים עצמו רשע לא אמרינן: אינו נאמן במינו לומר מזיד הייתי, ולא משוי אינש נפשיה רשיעא (סנהדרין ט'). י"ח מינו דלא שכיחא לא אמרינן: כנן מינו דמוכח ע"י לר"י (כתובות ט"ז), וגם לר' גמליאל לא שייך מינו בדבר שאינו רגיל או רחוק במציאות. י"ט מנו דהעזת לא אמרינן: כמו במלוה בשטר שכתוב בו סלעין דינרין והמלוה אוסר שהלוח לו חמש סלעין ולוח אוסר שלש, לא מהימן במינו דאי בעי אמר שתיים משום דהוי מנו דהעזה, דפחות משתיים לא מצי למימר דמיעוט סלעין שתיים (ב"מ ד'). וכן במודה במקצת שהייב שבעה אין לו מינו לכפור הכל, כי אין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו. כ"י מינו לא אמרינן היכא דבעי לאשתבועי בהא מענה. כנן אם עד אחד מכחש מענת המינו היה צריך שבעה נגדו, ואפילו שבעת היסט שהיא מדרבנן (קדושין מ"ג). אבל יכול לפפור את עצמו בשבעה ע"י מינו אם אין שום עדות נגד המענה הזאת. כנן המפקיד אצל חבירו בשטר נאמן לומר החזרתי לך בשבעה דרבנן, מינו רמצי מעין נאנסו, אע"פ דהך שבעה דנאנסו היא דאורייתא (ב"ב ע'). כ"א מינו אחד אמרינן חרי מינו לא אמרינן (פאה פ"ד ט' ר"ע). ע"ע תואיל.

ביבליוגרפיה: פראנקל, דאס געריכטליכע בעווניז נאך מעזאיש-תלמודישען רעכענע 474—487, ברלין 1846; דניאל פינק, מינו אלס רעכענסבעווניז אים באבילאנישען תלמוד, ברעסלוי 1891.

א.

מידבא (כעת Madeba): עיר בעבר הירדן למזרח ים המלח, דרך שעה וחצי לדרום חשבון, והיא במישור אשר למואב (יהושע י"ג ט' ט"ז). בראשונה היתה תחת יד המואבים, וילכדה סיחון מלך אמורי עם ערים אחרות (במדבר כ"א ל'). אח"כ חבו בני ישראל את סיחון ויירשו את ארצו ותהי לשבט ראובן לאחזה (יהושע שם). בימי דוד היתה מידבא תחת יד בני עמון וישכרו להם עזרת רכב ופרשים מאדם נגד דוד, ויחנו לפני מידבא (דח"א י"ט ז'). אח"כ באה מידבא ברשות מואב (ישעיה ט"ז ב'). ונזכרת במצבת מישע (ע"ע) מלך מואב, עד אשר כבשה ירבעם בן יואש והשיב את גבול ישראל מחמת עד ים העובה (מ"ב מ"ד כ"ה). מזמן ההוא היתה ביד ישראל, ע"כ לא הזכיר אותה ירמיה במשאו על ערי מואב (ירמיה מ"ח).

וגבראל! וכו', למח מיכאל ומסאל רומין? לפנינו.
וקסניור וכו' מיכאל מלמד זכות של ישראל והשמן בא
לדבר ומיכאל משחקו (שמות רבה פ"ב). מה שהיה
המן מקמרג את ישראל מלמטה היה מיכאל מלמד
סגורין עליהם מלמעלה. מה עשה מיכאל המלאך
התחיל מקצץ הנמיעות לפני אח שורש בדמות המן וכו'
(אסתר רבה פ"ו). ובשעת התורבן "כל רעה נגדו בח"
אפילו מיכאל וגבראל (איכה רבה פ"א). מיכאל עשה
שליחות הרבה. ירד והציל לאברהם מכבשן האש וכן
הציל חנניה מישאל ועזריה (ב"ר פס"ד). ואול בהדיה
לשזביה ללום (פרקי ד"ר פב"ו). ובא לבשר את שרה
(ב"ר פ"ז). מיכאל וגבראל כתבו שהכבורה ליעקב
(ב"ר פס"ג). שלחני כי עלה השחר זת מיכאל וגבראל
שהן שרים שלמעלה (שם פס"ז). וירא אליו (אל משה)
מלאך ה', מיכאל היה. כל מקום שמיכאל נראה
שם כבוד השכינה (שמות רבה פ"ב). אמר הקב"ה
למיכאל צא והביא נשמתו של משה. מיכאל הציע
מאתו של משה (דברים רבה פ"ח). מיכאל הכה במחנה
סנחריב. וכשם שעשה הקב"ה בעז"ז מיכאל וגבראל
כן לעתיד לבוא, ועלו מושעים בהר ציון זהו מיכאל
וגבראל (שם פ"ח). ומסורה במי יוסיפוס כי מיכאל
חופיע ליחזקאל ב"ג והבטיח לעזור לו (קדמוניות סי' פ"ו
ג'). מיכאל גדול מגבראל (ברכות ד'). חז"ל חששו
פן יחזיקו התמן את מיכאל לאלהות, ולכן אמרו שהוא
נכנע להקב"ה יוצרו ומקריב אליו קרבנות כמו בני אדם,
ודרשו וכול שבו ירושלם ובית המקדש ומזבח בנו
ומיכאל השד הגדול עומד ומקריב עליו קרבן (חגיגה
י"ב. ועי' זבחים ס"ב). אבל השוחם לשם מיכאל שר
הגדול וכו' הרי אלו זבחי מתים (עי' ס"ב). הכל מודים
שלא נברא ביום ראשון כלום, שלא יאמרו מיכאל היה
מותח בדרומו של רקיע וכו' (ב"ר פ"א). הקב"ה עשה
שלוש במדבר, שלא קרא עשרה גבראל עשרה מיכאל
וכו' בדרך שבני אדם עושים וכו' הם באו לפנינו ומשגן
לכל מקום שירצה (אבות דר"ג פ"ב). ע"ע גבראל;
מלאכים.

א.

מִיכָה (מִיכָהוּ): איש מהר אפרים שעשה הפסל
הגדול שם שמו. הוא נגב אלף ומאה שקל כסף מאמו,
וכאשר שמע שקללה את הנגב הודה שנגבם והתוירם
לה. אך אמו כבר הקרישה את הכסף לעשות פסל
ומסכה אפור ותפרים, ותתן מאחים כסף לצורף בשבר
מלאכתו. ויהי הפסל בבית מיכה וימלא את יד אתר
מבניו לחיות לו לכהן לפי שעה, עד אשר נקרה לפניו
נער מבית לחם יהודה והוא לוי (יהונתן בן גרשם)
וימנהו מיכה לכהן בשבר עשרת שקלי כסף לשנה וערך
בגדים ומחיתו. הפסל והכהן גזלו אנשים משבט הדני
אשר עברו דרך שם לבחור להם מקום מנוחה וחתישבו
בעיר ליש הוא דן. ויהי לחם את פסל מיכה כל ימי
היות בית האלהים בשילה (שופטים י"ח). חמשה

כ"ח שנה, אך חלק אחד מעדת קראקא לא סרו
למשמעתו ובחרו ברב אחר ר' שאול לנדא. מיזעלש
התערב בעניני המדינה, ובשנת 1846 נבחר לאחד
מ"ב סינאמרים בקראקא. בשנת 1848 נבחר בעזרת
הקתוליקים לבחיר הרייכסראם האוסטרי. ויחק עמרתו
בצר השמאל ששם ישבו הרידקלים מתנגדי הממשלה,
וכאשר שאל אותו ראש האספה בתמחון "הגם רב
בישראל הוא בין המשמאילים?" ענה לו מיזעלש המעם
"ווייל יודען האבען קיינע רעכטע" (מפני שלא תתן
הממשלה ליהודים חוקים ישרים). בשנת 1856 נבחר
מיזעלש לרב בווארשא, וקנה לו שם כבוד בין כל
המפלגות וגם בין אצילי פולין. בשנת 1861 כאשר
נפרצה מרידת פולין נגר ממשלת רוסיא היה מיזעלש
נומה לצד פולין, והלך עם הארכיבישאף מווארשא
בראש הליות ההרוגים הראשונים במרידה ההיא, אח"כ
בחרו נציב רוסיא לאחד מתכרי המועצה בווארשא,
בכ"ז עמד בצד הפולנים, ובזה תועיל הרבה לעצור
ביר ראשי צבאות פולין מלקום נקמתם מחיהודים
(אללגעמינע צייטונג דעם יודענמוסס 1861 צד 227).
ממשלת רוסיא חשדה את מיזעלש ואת דר' יאסמראוו
(ע"ע) כי ידם בקושרים ותשים אותם בכלא (בסוף 1861).
ואחרי איזה חדשים שלחם הממשלה מחוץ לנבול פולין.
אך אחרי זמן קצר נתנה למיזעלש הרשיון לשוב לווארשא,
וישב שם עד יום מותו. הוא תכר "ספר המצוות" או
תירדשי הרמב"ם שנדפס עם יד החזקה (ווארשא 1870).
אחר מבניו ר' ישראל מיזעלש היה דיין בקראקא ורב
בשעדליץ פולין בשנות 1858—1867 (מת בקראקא בשנת
1875 ע"י המגיר שנת י"ט 407).

ביבליוגרפיה: ראבינאוויץ, רובב שפתי ישנים,
ווארשא 1870; אנגעלמשיק, איש חיל קראקא 1871; פין
כנסת ישראל 185; השחר ח"ח 504.

ב. מ.

מיימון: ע' מיימון

מִיכָאֵל: מלאך; אחד השרים הראשונים שבא לעזור
לדניאל (דניאל י"ג), אשר הגדול העומד על בני עמך
(י"ב א'). למח נקרא שמו מיכאל? בשעה שעברו ישראל
ביום פתח משה בשירה מי כמך וגו' משמים את התורה
אמר אין כאל ישורון. מי כמך אין כאל הרי מיכאל
וכו' (במדבר רבה פ"ב מ') ונתשב מיכאל בראש ארבעה
המלאכים הגדולים: מיכאל וגבראל אוראל ורפאל. מיכאל
בימין וכו' (שם). אמנם לדעת ר' שמעון ב"ל שמות
המלאכים העלו עמהם מבבל (ירוש' ד"ה נ"ד ע"ד; ב"ר
פס"ח מ'). בכל אנרות חז"ל נזכר מיכאל בשם התואר
"שר של ישראל", ובאנרות חיצונות נחשב כמלאך
חסד ורחמים (ס' חנוך מ' ג', ע"א ב'). ומורה למשה
רבנו (ס' היוכלים א' כ"ז, ב' א'). א"ל הקב"ה למיכאל,
מיכאל! סדחת אומתך, אמר לפניו רבש"ע די למובים
שבהם (יומא ע"ו). מי הם שומדים של ישראל? מיכאל

ונחמות לאחרית הימים שהתחילו בימי חזקיהו. בספר יש שבע פרשיות, אך באמת נחלק לשלשה חלקים או מאמרים, וכל מאמר נבואי פתח בדבור „שמעו“ קול קריאה למקהלות עם לחאזין ולהקשיב, ובפתחת כל מאמר מונה מספר החמאים ומניד עונשם, וחולם ביעוד תקוה טובה לאחרית הימים. המאמר הראשון: כולל ב' פרשיות הראשונות ובהן מניד פשע שמרון ומתאבל על חרבנה, וקצף על פסילי ישראל וכמות יהודה, ומתאונן על העצק והנזל של ראשי המדינה ועל נביאי השקר המתעים את העם, ומזהיר על עונשים קשים, וחולם המאמר בתשובת העם מהנולה, ה' למניהם ומלכם בראשם. המאמר השני: כולל הפרשיות נ' ד' ה', פותח ג"ב בדבור „שמעו“ ושונה בתוכחתו מעושק והתעוה הממשם, וריב לו עם נביאי השקר וחולמי חלומות, ומזהיר על הפורעניות, ומוסר בנחמות וכוועדים טובים „והיה כאחרית הימים“ דומה לנבואת ישעיה (ב'). המאמר השלישי מתחיל מפרשה ו' ונומר בסוף הספר, נ"ב בריבור „שמעו“, בדרך ויביח עם בני ישראל. בחזקתו חסדי ה' על העם והנאזל שהשיבו לו, אף כי לא בקש מהם דבר כ"א עשות חסד ומשפט, ומזהיר נ"ב על העונש, ובפרשה האחרונה יעיר את העם על השחתת מדותם, ומסיים ביעוד העתיד וסליחת עון ישראל.

[פליצות מיכה] חנביא משתמש לפעמים בלשון נופל על לשון: בבית לעפרה עפר התפלשי (א' י') בתי אכזיב לאכזב (א' י"ד). עתה תתנודר בת נדוד (ד' י"ד). על נביאי השקר מדבר במהתלות: לו איש חולק רוח ושקר כזב אטיף לך ליון ושבר והיה ממף העם חזח (ב' י"א) פירוש אם נובל למצוא נביא מתעה ושקרן אשר כל נבואתו בוללת רק להמף אמרים איך לחיות זולל ושבור, הוא יהיה ממף מקובל לעם הזה (ב' י"א). כי בנביא אמת תדורש מדות מתוקנות מאסו ולא יתפצו בתוכחתו. נביאי שקר המרעצים לקהל הם רק אלה „הנושכים בשיניהם (בשר בהמות פמומות) ואשר לא יתן אל פיהם וקדשו עליו מלהמה“ (נ' ה'), כי כל מנמתם רק להנות מעולם הזה. מיכה מזהיר כי הקב"ה מעניש את החוטאים, „הנה ה' יוצא ממקומו (מכסא הרהמים לכסא חרין) וירד ודרך על במתי ארץ ונמסו הרים תחתיו“ (א' ד'). משל לראשי העם בעלי נאות וגסי רוח. הוא מדבר קשות אל קציני ישראל ואומר: „הלא לכם לדעת את המשפט?“ ובכין הם „שונאי טוב ואותבי רעה וגו' אשר אכלו שאר עמי ועודם מעליהם הפשיטו ואת עצמותיהם פצחו וגו' (נ' ב'—ג'); אצרות רשע ואיפת רזח ועומה וגו'. אשר עשירה מלאו המס ויושביה דברו שקר“ וגו' (ו' י'—י"ב). ה' יתוכח עם ישראל לאמר: „עמי מה עשיתי לך ומה הלאיתך? ענה ב'“ והולך וחושב את כל המוכות שעשה ה' עם ישראל מציאת מצרים ואילך, ואשר הפך עצת בלעם הרשע. אולם אין הקב"ה הפך בתשלום נטול של

הזה היה בתחלת השופטים בימי עתניאל בן קנז (רש"י) כי אין מקדם ומאחר בפרשיות. והפסל הזה היה עד גלות הארץ, אך יהונתן הבתן שהיה אצלו שב בכל לבוא אחרי היות ביה האלהים בשילה ודוד מינה אותו על האצרות, והיה נקרא אז שבואל (דה"א כ"ג מ"ז) ששב לאל בכל לבו (נדרים י': כ"ב ק"י). ואחרי מות דוד העבירו שלמה ושב לסורו ונעשה בהן בימי ירבעם אצל העגל אשר בן, והוא היה הנביא הזקן בבית אל (ע"י פי' מלכים לשופטים בשם הירושלמי). ממקום אחר נראה שהיה בזמן קדם מאד מיוצאי מצרים, הוא נבט הוא מיכה הוא שבע בן בכרי וכו' מיכה שנתמכר בבנין (סנהדרין ק"א:) שנתגורו בבנין מצרים במקום לכנה וכו' אל הקב"ה קוצים הם מבלין שנלוי לפני אילו הם חיים היו רשעים ואם תרצה תנסה והוציא אחד מהן, הלך והוציא את מיכה (רש"י שם ותנחומא ילמדנו פ' בי תשא). ודרשו לנו בשת הפנים ושלך הצדקה, ישראל עוברים בים וכספו של צלם מיכה עובר בים וכו' והיה הים נקע לפניהם (שמות רבה פ"מ א'). פסלו של מיכה עומד בבני וישראל אומרים את ההלל (פסחים קי"ז). והכוונה, לא שהיה מיכה אחד בכל הזמן הארוך הזה, אלא אנשים שונים בדומת מיכה, וכל הפסלים שעשו בני ישראל נקרא על שם פסל מיכה. להורות כי בכל הזמנים נמצאו בין בני ישראל חלק קטן שעבדו ע"ז וחס היו מן הערב רב שעלו עמהם ממצרים. ב. מ.

מיכה (המרשתי): נביא ה' בימי יותם אחז חזקיהו, וחזח על יהודה ושמרון. הוא נולד במרשה (יהושע מ"ז) או מורשת גת (מיכה א' י"ד) שהיתה בשפלה אשר ביהודה. ארבעה נביאים נתנבאו באותו הפרק הושע ישעיה עמוס ומיכה (פסחים פ"ז. כ"ב י"ד:). ירמיה חנביא מזכיר: „מיכה המורשתי היה נבא בימי חזקיהו מלך יהודה וגו' ציון צדה תחרש וירושלם עיים תהיה וחר הבית לבמות יער“ (ירמיה כ"ז י"ח), וכן היה דבריו בדיוק (מיכה נ' י"ב). ולכן אי אפשר לומר כי הוא היה חנביא מיכיהו בן יכלה בימי יהושפט (מ"א כ"ב ח'). כי ממנו עד יותם יותר ממאה שנה. (ע"ע א"ח א"ב). ואף שנבואותיו כוללות גם על מלכי ישראל אינו מזכיר אותם כמו הושע, כי לא יתנה חסנהג הזה רק בחיות חנביא משאר שבטי ישראל ולא בנביא שהוא משבט יהודה (הקדמת בן-זאב). ואינו מזכיר ענין סנהריב שכבר גיבא עליו ישעיה, ואפשר שנבואתו כלה קודם המאורע ההוא. עכ"פ אם נחשוב מזמן יותם (נ"א קס"ז=593 קמח"ג) עד זמן חזקיהו (נ"א קצ"ט=561) נמצא שהיה נביא ל"ב שנה.

[ספר מיכה] אנשי בנסת הגדולה כתבו שנים עשר (כ"ב י"ד:) שנקראו ג"ב תרי עשר, וספר מיכה הוא חששי ואחד מכ"ד ספרים מכתבי הקדש. הספר כולל תוכחות מוסר ואזהרות ועונשים על חגול והחמס והעבלות שעשו בני דורו בימי המלכים יותם ואחז

אשת דוד אשר ילדה לו את יתרו (ש"ב נ' ח'), ולמח נקרא שמה ענלח שחביבה עליו כענלח וכו'. ומא דכתיב ולמיכל בת שאול לא חית לה ולד עד יום מותה, א"ר חסדא עד יום מותה לא חית לה, ביום מותה היה לה (סנהדרין כ"א). ואמרו נ' הן שנתקשו בשעת לדתה, רחל ואשת פנחס ומיכל בת שאול (ב"ר פ"ב). נפלא הוא חסדא כי מיכל בת כוש (בת שאול ע"ש כוש בן ימינו דהיינו שאול רש"י) היתה מנחת חסילין ולא מיתו בה חכמים (עירובין צ"ו).

ב. מ.

מיל: ע פרסא

מילאן (מאילאנא, ברומית Mediolanum): בירת לומבארדי ועיר מרכולת באיטליא. היהודים התיישבו שם תחת ממשלת רומי ונרדפו עוד במאות הראשונות של דת הנוצרית. אמברוס, האב הקדוש של עיר מילאן, היה שונא תיהודים, והשחרל לרכוש לו שם "קדוש" ע"י הריסת בית הכנסת. בשנת 388 נתן הקיסר תיאודוסיוס הרשון ליהודים להקים את תריסת ביהמ"כ, אך אמרוסי התנגד לו בכל כחו וקרא עליו תגר. עד אשר תוכרחה הקיסר לחזור מדבריו ולבטל את רשינו. במאה הששית עד התשיעית ישבו יהודים עשירים במילאן והיה להם קרקעות ונכסים רבים. במאה העשירית ישב שם היהודי גרעון שהיה שר האוצרות וקובע מסבעות המדינה. היהודים היו סוחרים ושלוחנים. בשנת 1320 נרדפו הבלתי מאמינים במילאן והיהודים נורשו ממילאן וסביבותיה ולא חזרו לשם עד המאה הטי'. ביום 23 יאנואר 1452 השיגו היהודים רשיון מהאפיפיור, במחיר סכום גדול, לבנות להם ביהמ"כ במילאן ולשמור דתם בלי מפריע, אך הוכרחו לשאת אות מיוחד על בגדיהם, עלילת הדם במרענס בשנת 1475 השפיעה שנאה עצומה גם על יהודי מילאן. אף בי הנסיך ממילאן התאמץ להגן בעד היהודים במחיר המס ששלמו לו. ובמראה נורשו משם והתיישבו בערים הסמוכות פאדובה ולודי. בשנת 1714 כאשר באה מילאן תחת ממשלת אוסטריא התיישבו שם היהודים עוד הפעם. מספר היהודים התרבה במילאן משנת 1848 והלאה. בשנת 1857 תיו שם כחמש מאות יהודים, ובשנת 1910 נמצאו שם באלפים יהודים. בין רבני מילאן נחשבו ר' משה מנחם הכהן דפאפורט שהתערב בשאלת תסקיה בריווינג, ור' משה מצליח אריאנטי ואלכסנדרו דא פאנו (J. E. viii, 589).

ב. מ.

מילדולא (Meldola), משפחה: משפחה ספרדית שיש לה ספר ייחוסין מן ראש המשפחה ר' ישעיה מילדולא חכם במולידא (נולד שם בשנת 1282 ומח במנמובה בשנת 1340) עד תדור האחרון של הרב ה"פ מינדים מקהלת שארית ישראל בניארק (שחוא מבני הדוד הטי'). במשפחה הזאת היו אנוסים

קרבתנות, גם אלפי אלים ורבבות נחלי שמך אינם מרצים לפניו, ובפרט קרבן אדם שהוא תועבה לו. — הניד לך אדם מח טוב ומה ה' דורש ממך בי אם עשות חסד והצנע לכת עם ה' אלהיך (ו' ח'). אמנם ה' הוא סולח ומוחל לחוטאים השבים אליו, כי מי אל כמוד נשא עון ועובר על פשע? וגו' (ד' י"ח). תנביא מדבר על הנאולה העתידה: "ואתה בית לחם אפרתתי וגו' (ה' א') המשיח היותא מבית דוד בן ישי בית הלחמי, ובית לחם היא אפרת (בראשית מ"ח), ומזכיר "שבעה דועים ושמונה נסיכי אדם" (ע"י סוכה נ"ב:). "והיה שארית יעקב בקרב עמים רבים כמל מאת ה' וגו' אשר לא יקוה לאיש ולא ייחל לבני אדם (ה' ו'). כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות" (ו' מ"ו). ולזה כיון הפייטן בשירו "פסח מצרים ופסח לעתיד" (מעריבית לליל שני של פסח, וע"י מחזור ויטרי 573; ברכות י"ב:).

ביבליוגרפיה: הקרמט בן זאב לחרי עשר הוצאת סנדלסון; אינגליסונג אין די ביכער דעס אלטען מעססא- מענס 1901; Margolis, Micah, Philadelphia 1908.

א.

מיכל: בת שאול המלך (ש"א ק"ד מ"ט), והיתה יפה מאד (סגילה מ"ו). מחתלה רצה שאול לתת לדוד את בתו הבכירה מרב לו לאשה, בשכר מלחמתו עם הפלשתים אך בבוא עת הנשואין נתנה לערדיאל בן ברזלי, ותחת מרב הבטיח שאול לדוד לתת לו את בתו הצעירה מיכל שאהבת את דוד. שאול התרצה לתת אותה לדוד לאשה בלי מהר רק במחיר הריגת סאה פלשתים ערלים, ודוד מלא את התנאי בכפלים בהרגו סאתים ערלים (ש"א י"ח). מיכל הצילה את בעלת דוד באשר שלח שאול מלאכים להרגו, בהורידה אותו בעד החלון וימלט (שם י"ט). אחרי בריחת דוד נתן שאול את מיכל בתו לפלטי בן ליש (שם סוף כ"ה). וכאשר עלה דוד למלוכה הושבה אליו (ש"ב נ' י"ג). בראות מיכל את דוד סברבר ומרקד לפני ארון ה' שהביא לעירו, ותבו לו בלבו ותאמר אליו בדרך התול: "מה נכבד היום מלך ישראל אשר ננלה היום לעיני אמהות עברוכהגלות נגלות אחד הרקים". אמרה לו כל בית אבא היו צנועים וקדושים (במדבר רבה פ"ד), והוא השיב לה כי היה משחק לפני ה' "אשר בחר בי מאביך ומבל ביתו". ואפשר שמאז והלאה לא היה דר עמה, וזאת חסיבת כי "לא היה לה ולד עד יום מותה" (ש"ב ו'). לדעת תול לא נשא פלטי בן ליש את מיכל לאשה (ע"י תרגום רות נ' נ'), ונעץ חרב בינו לבניה שלא ישלום בו יצח"ר (סנהדרין י"ט:). כי אם נשאה לאשה לא יכול עוד דוד להתזירת. ומח שכתוב ואת חמשת בני מיכל בת שאול אשר ילדה לערדיאל (ש"ב כ"א ח'), היא לא חיתה אשת ערדיאל רק מרב אתותה, אלא מפני שמיכל נידלה את בניה נקראים על שמה (סנהדרין שם). מיכל מכונה ענלה

המשנה "חכמה" כמו בלשון צרפתית *sage-femme*, רש"י פירש חיות: בקיאות במילדות. ובמדרש: אומה זו כתיבת חסדה נמשלת שאינן צריכות למילדות (שמות רבה פ"א). והכוונה שטבעם מעין טבע החיות הם בריאות וחזקת ואינן צריכות עזר שתלדו. הראב"ע יאמר: "אין ספק כי יותר מהמשטאות מילדות חיו במצרים אלא אלו שתיחן שרות חיו עליהן לתת מס למלך מהשבר, וככה ראיתי חיות במקומות רבים" (ש"ר) על עה"ת. תרגום וראיתם על האבנים (שם א' ט"ז) על מתברא כמו על חשבר, ופירש"י משב האשה הילדת, וכמוהו עשה מלאכה על האבנים משב כלי אומנות יוצר חרש (סוטה י"א). לדעת הרד"ק הוא בני לדהם מקום נפילת הולד ולאבר החולד מלשון "אב" מעשה המילדת להולד מתואר ביוזקאל (ט"ז ד:) ומולדותיך (כמו מילדתך) ביום הולדת אותך לא כרת שרך ובמים לא רחצת למשעי והמלח לא המלחת והתהל לא התלת, ומשמע שההפך היה דבר הנהוג: "מסערין" לדעת ר' יהודה אוהו את הולד שלא יפול לארץ, ור' נחמן אמר דוחק בבשר כדי שיצא חולד וכו' ונופח לו בחוטמו ונותן לו דד לתוך פיו כדי שינץ, וקושרין את המיבור וחותרין אותו, ומותר לעשות זאת גם בשבת (שבת קכ"ח:). גם היו מילדין את הבהמה (שם חולין ט"ג). אודות דיני מילדת נזיה וישראל ע"ע גוי (ע"י ש"ע י"ד ס' קניד). ע"ע יולדת.

ביבליוגרפיה: קאפלטאן, די געבורטסחילפע רער אלטען העברעע, 1876.

א.

מילד: חתוך ערלת העור החופה את עמרת אבר המוליד בזכר, ונקרא ערלת הבשר (הניד) או בשר הערלה, והיא המצוה "ונמלתם את בשר ערלתכם" (בראשית י"ז י"א). לעומת ערלת לב שהיא פריעת המוסר והמדות. ערלי לב וערלי בשר (יוזקאל ט"ז). ערל לב נקרא בן ישראל שחתנכרו מעשיו לה, והנביא מזהיר עונש על כל מול בערלה וכו' כי כל הנשים ערלים (בשר) וכל בית ישראל ערלי לב (ירמיה ט' כ"ה). ונאמר, הסולו לה' והסירו ערלת לבבכם (ירמיה ד' ד'). להסיר ולעקר מלב תאוות בהמיות. המילה היא תמצוה הראשונה שנתנה לאברהם אבינו לאות "ברית" עולם בינו ובין ה' חרעו אחריו. אברהם קיים המצוה הזאת בעת שנצטוו עליה בהיותו בן תשעים ותשע שנים, וימול את עצמו ואת ישמעאל בנו בן י"ג שנה וכל ילד ביתו ומקנת בספו (בראשית י"ז). יצחק בנו חרעו אחריו נמולו בן שמונת ימים, כעקר המצוה (שם י"ז י"ב, כ"א ד'; ויקרא י"ב ג'). העובר על המצוה ענשו בכרת, וערל זכר אשר לא יכול את בשר ערלתו ונכרתה הנפש ההיא מעמית את בריתי הפה" (שם י"ז י"ד). ונאמר את דבר ה' בזה ומצותו הפה הכרת תכרת (במדבר ט"ז) זה המסיר בריתו של אברהם אבינו (סנהדרין צ"ט). המסיר ברית נפרעין סמנו בעה"ז

ששינו את שמותם לשם מונמאלט, ואחד מהם אליהו מונמאלט היה רופא למרא די מידעי אשת המלך הנרי הרביעי מצרפת ויועץ המלך לואיס הי"ג. ר' ישעיה מילדולא נכד ר' ישעיה הראשון היה רופא ואב"ד במנמובה לשם חרפים ספרו "חזון ישעיהו" פ' על ישעיה. ר' שמואל מילדולא היה רופא לנסך ממנמובה במאה הי"ז וחבר ס' "רפואות תעלה", וגם "קריאת שמע" ו"דבר שמואל". ר' דוד ישראל מילדולא, נולד במנמובה בשנת 1612 ומת בפירינצי בשנת 1679. הוא היה ראש ישיבה בליוורנו במשך עשרים שנה, ורב וחכם בפירינצי. הוא חבר ס' "אמונת אומן" על עקרי הדת. ר' אליעזר מילדולא (1643—1702) היה ראש ישיבה בליוורנו וחבר ספר "הלכה והנהגה". ר' רפאל מילדולא (1685—1748) היה רב בפיוא ואח"כ שב לליוורנו מקום מולדתו. הוא חבר "כיום רבים" על מוסר (אמשטרדם 1737). גם כתב שיר לכבוד מנרלסון בעד ספרו "ירושלם". ר' דוד מילדולא, נולד בשנת 1714 בליוורנו והי מאה וארבע שנים, והתיישב באמשטרדם, ונתמנת שם למורה ומשניה על ת"ת. הוא חבר "מועד דוד" (אמשטרדם 1740) על חכמת התכונה והחשבון; "דברי דוד" (שם 1753); "דרכי יסוד הלמוד" על כללי החלמוד (שם 1754); "דרכי דוד" (שם 1793) ועוד (ע"י תולדות גדולי ישראל 79). ר' רפאל מילדולא בר משה חזקיה נולד בליוורנו 1754 ומת בלונדון בשנת 1828. מלבד ידיעתו התלמודית, למד גם בחכמות חיצוניות בהאוניברסיטא. הוא היה דרשן בעיר מולדתו, ובשנת 1803 הוסמך להוראה. שנתים ימים אח"כ נקרא לאנגליא ונבחר ל"חכם" הספרדים בעיר לונדון, בביה"כ בעוים מאדקס. הוא חבר "קרנן מנחה", "חופת חתנים" (1796) ו"דרך אמונה" שנדפס ע"י בנו אחרי מותו. מבני המשפחה הזאת נמצאים באנגליא ובאמריקא, מהם רבנים וחכמים ידועים (J. E. viii. 450).

ב. ס.

מילדת: אשה העוזרת את הילדת שתלד הולד. רחל השתמשה במילדת כאשר הקשתה בלדתה את בנימין (בראשית ל"ה י"ז), ותמר כאשר ילדה תאומים קשתה המילדת על ידו שני לאמר זה יצא ראשונה (שם ל"ה כ"ח). מלך מצרים צוה למילדות העבריות אשר שם האחת שפרה ושם השנית פ"עה להסית את כל הבן הילד לנשי ישראל (שמות א' ט"ז), והם היו יוכבד ומרים ונקראו בן ע"ש מלאכתן. שפרה ע"ש שמשפחה את הולד, פועה ע"ש שפתה ומדברת והונח לולד כדרך הנשים המפייסות תינוק הבוכה (סוטה י"א:). אך הן לא שמעו לו ותחין את הילדים, וכאשר שאל אותו פרעה מדוע עשו כן, ענו כי לא כנשים המצירות העבריות כי תיות הנה במרם תבוא אליהן המילדת וילדו (שם א' י"ט). "תיות" תרגום אונקלוס חכימין אינו, וכן נקראה המילדת בארמית "חיתא" ובלשון

יבחישו. אמרו מבית אמר ובטלוח וכו' (מעילה י"ז).
וספני הנזרות האלה הוכרחו לפעמים למשוך בערלתם
להעביר החותם חברית כרי שלא יתראו שהם מהולים,
וצעירי ישראל שחפצו להתבולל בין חיונים משכו ערלתם
והתערבו בין האתליתין בקרקסאות ותיאטרון שלהם.
בימי כחיבא מלו הרבה מהם פעם שנית (יבמות
ע"ב).

י"גב-א.

— [מעמים למצות המילה] המעם העיקרי למצוה
הזאת: שהיא ציון לאומי לאות "ברית" להבדיל את
בני ישראל מעמים אחרים, כדי שיהיו מצוינים בגופם
שהם מאומה הישראלית. והיא שעמדה לבני ישראל
המפתחים והנדרים כארבע כנפות הארץ לכל יתבוללו
בעמים ויאבדו מן הארץ. כמו שהעיר ע"ז שפינחא
שכל זמן שישמרו בני ישראל את מנהג המילה לא
יתבוללו בעמים וחיו לעם עולם ועד, למעם הזה הסכימו
רבים מחכמי ישראל וכיניהם יוסיפוס והרמב"ם (מורה
מ"ג פ"ט), וגם מחכמי הנצורים כמו הרומי טאדימוס.
מעם שני: כי המילה מביאה לידי נקיות וטהרה לכל
יסתר תחת עור הערלה איוו וזהמא, וכן אמר חיוני
הקדמון (Herodot II. 97) כי המילה היא אות קדושה
לאלהים ולסימן טהרה ונקיות וחשבו את הנולד מחול
לקדוש, וכהני מצרים היו נמולים. מעם שלישי: לדעת
פילון מועלת המילה בדרך מבני להולדה ופריה ורביה.
והבאים אחריו מכארים זאת מאברהם אבינו אשר
בהמלו בשר ערלתו ילדה לו שרה בן, וגם להתנגד
בזה לחקות העמים אשר עבדו את אליהם בהקריבם
להם את אונם כה ההולדה ע"י סרס והתפשט מנהג
חסרם גם בין הנצורים הראשונים לשם מלכות שמים
(מתיא ז', מרקוס ט', לוקוס כ"ג). ובשנת 250 יסדו
כת הסריסים, ואחרים מנעו מנשואין כדי לעסוק
בפרישות ונזירות. וכל זה הוא נגד תורת ישראל, כי
מצות פו"ד היא הראשונה בתורה. מעם רביעי: לעשות
את האדם למתוקן כי הערלה היא כמו ערלת האילן
שאינו ראוי לאכילה, וכמו כל דבר שנברא שצריך תיקון
(כ"ד פ"ט). המעם החמישי: משום בריאות חנוף,
וכבר חקרו בזה מובי הרופאים ורוכס הסכימו כי
המילה מועלת לקיום חנוף, ועל ידי המילה ניצל האדם
ממחלות שונות ומכאובים רעים כאבר המוליד.

ש. ר.

— [דיני מילה] האב חייב בבנו למולו (קדושין כ"ט).
מילה בזמנה דוחה את השבת (שבת קל"ב). כל חיוס
בשר למילה אלא שזריון מקדימן למצות (פסחים ד'),
ואין מלין עד שתנץ החמה (שבת קל"ב). מנילה ב'.)
כי לנתוח הערלה דרוש מראית העין לאור חממה. ואם
עבר ומל בלילה או בתוך שמונה לא יצא וצריך להטיף
דם ברית בזמנו וביום (ש"ך ליו"ד סי' רס"ב, שאנת
אריה סי' נ"ג). וכ"ז בילד בריא אבל חולה אין מלין
אותו עד שיעברו עליו שבעה ימים מיום הבראותו פי

(ירוש' פ"א פ"א). ואין לו חלק לעוה"ב (אבות פ"ג).
כל ערל לא יאכל קרבן פסח (שמות י"ב מ"ח). הערל
היה לחרפה לישראל, ולא התחתנו בו (בראשית ל"ד
י"ד). ובני ישראל שלא מלו במדבר היו "לחרפת
מצרים" נגד חיותאים מסצרים שהיו מולים, ואח"כ
עשו את הפסח בגלגל, כי בהיותם ערלים לא יכלו
לעשותה, והיה יהושע מל אותם בחרכות צורים (יהושע
ה' ג'). והמעם שלא מלו בדרבם במדבר הוא מפני
הסכנה (יבמות ע"ב). גם משה לא מל את בנו בדרך
אך בהיותו במלון ונחרשל במילה ויפגשוהו ה' ויבקש
המיתו, וחקק צפורה אשתו צור ותכרות את ערלת בנה
וג' וירף ממנו, אז אמרה חתן דמים למולות (שמות
ד' כ"ה נדרים ל"ב). חתן או "חתנה" בלשון ערבית
מורה גם החיתון וגם על בריתת הערלה (ועלהווען
סקיצען אונד פארארביימען" ח"ג 154 והלאה).

[בתלמוד וסדרים] מנין למילה. שהיא באותו
מקום? נאמר גבי נסיעה ערלתו (ויקרא י"ט כ"ג) וגבי
מילה ערלתו, מה להלן דבר שעושה פרי אף כאן דבר
שעושה פרי (שבת ק"ח). מפני מה אמרה תורה מילה
לשמונה ימים? שלא יהו כולם שמחים ואבינו ואמו
עצבים, כי בשבעת ימים הראשונים האשה ממאה
לירה (גרה ל"א). ודרשו אם הבנים שמחה זו מילה
(גימין נ"ז). והיא אחת מהמצות שקבלו ישראל
בשמחה (שבת ק"ל). דוד המלך שר שירה למנצח
על השמינית, על מילה שניתנת בשמיני וכו' בשעה
שנכנס לבית המרחץ וראה עצמו עומד ערום אמר
אוי לי שאעמוד ערום בלא מצות, וכיון שזכר במילה
שכבשרו נתיישבה דעתו, ולאחר שיצא אמר עליה שירה
(מנחות מ"ג). רבי ישמעאל אומר גדולה מילה שנכרתו
עליה שלש עשרה בריתות וכו' רבי אומר גדולה מילה
שכל המצות שעשה אברהם אבינו לא נקרא שלם עד
שמל שנאמר התהלך לפני והיה תמים (בראשית י"ז).
דבר אחר גדולה מילה שאלמלא היא לא ברא הקב"ה
את עולמו שנאמר אם לא "ברית" יוסם ויליה חקות
שמים וארץ לא שמתי (ירמיה ל"ג). ד"א ששקולה
בנגד כל המצוות שבתורה וכו' (נדרים ל"א: ל"ב).
אין חתינוק נכנס למנין הדורות אלא במילה (תנחומא
וירא). בזכות שמל אברהם אבינו את עצמו ביום
הכפורים נתן הקב"ה לבניו יום זה בכל שנה לכפרה
פרד"א פכ"ח). וגם המפיר ברית ועשה תשובה יוח"כ
מכפר (יומא פ"ה). אנשים מגדולי האומה נולדו מחול
כמו משה ודוד (סוטה י' י"ב). בימי ממלכת חיונים
וממלכת הרומיים נזרו על המילה ובני ישראל מסרו
נפשם על המצוה הזאת (שבת ק"ל. ר"ה י"ט). פעם
אתה נזרה המלכות נזרה שלא ישמרו את השבת ושלא
ימולו את בניהם וכו' הלך ר' ראובן בן איסמרוכלי
וסיפור קומי והלך וישב עמחם (שלא יכירוהו שהוא
יהודי). אמר להם מי שיש לו אויב יבחי' או יכריא?
א"ל יבחי'. א"ל א"כ ימולו בניהם לשמונה ימים

(ב"מ הל' נזקין ס' שפ"ב, ועי' ישועת יעקב או"ח סי' שלי"א). ר' צבי הירש חיות כותב (שו"ת מהר"ץ סי' ס') כי הרופאים המציאו איזה סמים שמעילים כמו המציצה וכבר הורה מהר"ם סופר (בתשובתו להרב בעל יד אליעזר) כי עיקר המציצה רק משום סכנה וא"כ אם יש דרך אחר להסיר הסכנה עושין ע"פ הדרך היותר נכון, ולזה הסכימו רוב הרבנים בזמננו (המאסף הנ"ל). אולם נמצאו רבנים אשר החזיקו את המציצה לחלק מנוף המצוה ופיניהם הרב ר' יעקב עמלינגער (שו"ת בנין ציון ח"א סי' כ"ג), ומפרשים מאי דאמר רב פפא כי גם סכנה כרוכה בהאי אומנא דלא מייך, ועיקר המציצה בפה, ובעל תפארת ישראל בפירושו על משניות (שבת פ' ר"א דמילה) כתב, ולפי מה שאומרים הרופאים עכשיו אדרבה ע"י המציצה אפשר שיסתכן וכו' ואצ"כ אין לנו לזוז מדברי חז"ל. הרופאים המומחים חושבים את המציצה בפה לסכנה לחמולת אם ימצא דם אדמי בניד וסכנה להנמול אם יש לחמולת איזה מהלה בפה. אך אחד מנדולי הרופאים דר' קליין בפא"מ בא להגן על המציצה בפה באמרו כי אין שום חשש סכנה להזיק ע"י התרכקות המיקרובים או הבאצילים המזיקים, כי הרוק בפה יתגבר עליהם וימיתם, כי הרוק הוא אנטיסבטיק מנוסה. אמנם רוב המוהלים בארצות המערב חוששים לסכנת המציצה בפה והם משמשים בכלי מציצה שהוא מכונה של שפופרת זכוכית ומוך בינתים אשר תשאף לתוכה את דם המציצה, והיא המצאת הרב מפולדא או מכונת מערמים מלונרון, ובאמריקא נוהגין המוהלים לעשות המציצה ע"י ספוג עם מי קרובל. ונותנין על המילה אספלינית וכמון וכורך עליה סטרומס (שבת קל"ג).

[המוהל] המוהל צריך להיות ישראל בן ברית, דכתיב המול ימול, מי שהוא מהול יכול אחרים (ע"ז כ"ו). אך במקום סכנה יכול למולו גוי (דמ"א י"ד סי' רס"ד). אשה אינה כשירה להיות מוהלת, וגם צפורה שהתחילה למול את בנה, אתא משה ואנסרה (ע"ז כ"ו). אבל היכא רליכא נברא יהודא רידע למיטהל ואיכא איתתא יהודא רידע למיטהל ומהליה שפיר דמי (הרי"ף ותר"ן שבת ס"ף פ"ט). ח"ה צריך שידע כתב שהיטה ומילה (חולין מ"א). וכתב בעל פהר יצחק (ערך מוהל) ראיתי מוהלים נמנעים מלשחוט, שהחשיון פן תגרום השחיטה הדרת חיה, גם קרה שפעם אחר מעה המוהל בברכת המילה ואמר על השחיטה, אבל אין יסוד למנהג זה. כל מוהל שכתו ענינו מראות באופן שלא יראה כ"א בעזרת כחי עינים לא ימול עוד. המנהג שהמוהל מכין שני איזמלין, דלפעמים הגיד מכוסה בשני ערלות, וכשמשליך מידו האיזמל עם ערלה ראשונה ואח"כ מרגיש בערלה שניה יתחנך אותה באיזמל השני, ואינו צריך להסתין עד אשר יסחר האיזמל הראשון ויסתכן הילד (מהרי"ל תשובה פ"ח). המוהל וחסנרס ואבי הבן כולם נקראים בעלי ברית

יום הבראותו כיום הולדו (יבמות ע"א). וזה בחולי בכל הנוף אבל חלה באחד מאבריו כשיבריא מלין אותו מיד. ואם כאב לו עיניו כאב גדול דינו בחולה בכל הנוף (נמוקי יוסף יבמות פ"ח). וכל מחלה שיש בה הנברת החום היא מחלה כללית (דר' פראנקל בס' שומר הבריאות). אם מת הבן הראשון מחמת מילה וכן השני והשלישי, לא ימולו עוד את הרביעי כרשב"ג והרמב"ם פוסק כרבי דבתרי זימנא הוי חזקה ולא ימולו השלישי אם שנים מתו מחמת מילה אלא יסתין עד שיגדל ויתחזק כחו, ואפילו אם נולדו הבנים לאיש משתי נשים ומתו מחמת מילה לא ימול השלישי, וגם שתי אחיות הוי חזקה לענין זה (יבמות ס"ד: ועי' ב"י יו"ד סי' רס"ג). אמר אב"י אמרה לי אם, האי ינוקא דסומק (שכל בשרו אדום) דאכתי לא איבלע ביה דמא, ליתרהו ליה (ימתינו לו) עד דאיבלע ביה דמא ולימלוהו; וכן אם מראה הבשר הוא ירוק דאכתי לא נפל ביה דמיה וימתינו ג"כ וכו' (שבת קל"ד).

[פריעה ומציצה] יש במצוה זו שלשה דברים: מילה פריעה ומציצה, ואמרו במשנה לענין מילה בשבת: מוהלין פורעין ומוצצין (שבת קל"ג). והפריעה מעכבת ואם מל ולא פרע את המילה כאילו לא מל (שבת קל"ז). רבה בר יצחק משמיה דרב אמר לא ניתנה פריעת מילה לאברהם אבינו (יבמות ע"א: כי מצות פריעה נמסרה למשה ויוצאי מצרים מל ופרעו (תוס' שם ד"ה מאי טעמא וכן הוא בילקום פ' בהעלותך). ויש אומרים שגם לאברהם נתנה מצות פריעה שנאמר המול ימול גורח לשתי מילות אחת למילה ואחת לפריעה (ירוש' יבמות פרק הערל ועי' פני משה). אופן הפריעה לא נזכר בתלמוד אך רש"י כתב על מוהלין ופורעין (שבת שם) קורעין את העור המכסה ראש הגיד, הרמב"ם והסמ"ג והש"ע כותבים לעשות הפריעה בצפרנים, אך בתשובות הנאונים לרב האי כתוב כי בני בבל יש להם חק משנים רבות שעושים חתוך ופריעה בפעם אחת, ונראה מדבריו כי יכולים לעשות הפריעה גם ע"י כלי. בכללי המילה לר' יעקב הנזכר כתוב כי מנהג שאלוניקי לעשות מילה ופריעה כאחת באיזמל, והמעם כי נמצא תחת הצפורן ארס הרבה והמוהלים לא ירדקו לנקותו (ס"ע מאסף ירושלם שנת תרנ"ט). אך באירופא ובאמריקא נוהגין לעשות הפריעה בצפרנים, והמכונות בעד הפריעה שחמציאו מערנים ובערגסאן לא מצאו מהלכים בקרב המוהלים. אדות המציצה משמע כי היא אינה מנוף המצוה רק משום סכנה, ואמר רב פפא האי אומנא דלא מייך סכנה הוא ומעבירין ליה (שבת קל"ג:). כדי שיצא הדם ממקומות הרחוקים ולא יבא לידי סכנה (רמב"ם הלכות מילה פ"ד ב'). והרא"ה בספר החינוך לא הביא כלל דין המציצה. וכתב בעל קצות החשן: מי שיוכל להיות מוהל לעצמו אצל בניו ראוי לו לעשות המילה בעצמו מלבד המציצה דאינו אלא לרפואה ויוכל לכבד לאחרים

לחמץ ממנו דת ברית (פחד יצחק ח"ד צ"ב). מילה במזד מאשת איש אירע ג"כ לפני מהרי"ל ומלו אותו בחצר (פאליש) בית חכנסת ולא בפנים סמוך לפתח כתינוקות אחרים, וצוה למהל לברך אשר קדש ירד עד בורת הברית ותו לא, דמשם וחלאת היא בקשה לקיום תולד ואין לבקש לקיום ממזד, וצוה להשמש להכריז בצבור אחר המילה שהולד הנימול הוא ממזד למען לא יתערב וזעו בקהל (שם). תינוק שמת קודם שנימול מולין אותו על קברו בצור או בקנה ואין מברכין על המילה (ס' חאשכול הלכות מילה 111; ש"ע י"ד ס' ר"ם-ד"ס"ו). ע"ע אלי"ח; נר; וואכנאכט.

ביבליאגראפא: דמב"ם הלכות מילה; אלכסנדר מערטיס, דס ברית, לונדון 1900; ש' כהן, אות ברית, קראקא 1908, גלאסבערג, זכרון ברית לראשונים, ברלין 1892; יהודה ליבוש שפיר, על המילה, לובלין 1909; ה' פלאסס, געשיכטליכעס אונד עטהאלאגישעס איבער קנאבער בעשניידונג, לייפציג 1885; מ' בוים, דער סטאטעטיש פראקטישער מוהל פאר'ם 1884; A. Asher, *Rite of Circumcision*, London 1878.

א. מ. ש.—א.

מילואסי: ע' וויסמאנסין

מילע, דוד צבי (היינריך): חוקר לשונות בני קדם, נולד בבומשאמש נליצא, 6 יולי 1846. בשנות 8—1867 היה תלמיד במדרש הרבנים בברעסלוי ומשם הלך לווין ללמוד בהאוניברסיטא. ויתודע לסמולנסקין ויכרות עמו ברית שלום. בשנת 1871 פרסם בהשחר (ברך ב') מאמר מדעי גדול על הפסיקתא דרב כהנא שחש"ב הוציא אז לאור. בשנת 1875 השלים למודיו וקבל את התואר, דוקטור פילר סופיא, אחרי שנה נעשה דוצינט ללשונות בני קדם באוניברסיטא זו, ויסע לאנגליא ולצרפת ולקושטא לדרוש אחרי כ" עתיקים ולחזקתים, ובשבו נתמנה בוין לפרופיסור שלא מן המניין ובשנת 1885 לפרופיסור קבוע. עת נפתח בית מדרש הרבנים בוין (1893) נתמנה לאחד מראשי חמורים ומשתמש הוא עוד היום בכהונתו זאת. בשנת 1897 נסע בפקודת האקדמא (שהוא אחד מחבריה הקבועים) בראש סיעה של חכמים לדרומה של ערב לתכלית חקירה ארכיאולוגית. אחרי שובו פרסם את החלטות חקירותיו בשני ברכים וחקיסר הכתיר אותו בחתואר Hofrat (ויעץ חצר חמלכות). הוא גם אחד המיסרים ומול של חזקתן, ווינער צייטשריפט פיר די קונרע דעס מארגענלאנדעס.

[סמרי] מילע, דוד צבי, הוא אחד החכמים הפוריים, ובמשך חמש ושלשים שנה, מיום שפרסם את ספרו הראשון בשנת 1876, הדפיס ספרים וחבורות לעשרות. מהם נזכיר את ספריו הגדולים: "די בורגען אונד שלעסער וידאראבענעס", "וידאראבישע אלטערטימער וכו'" (1899) עם תמונות אור וציורים, "די מעהריאונד

(ש"ע אריה ס' תקנ"ט ח').

[סדר המילה] נהנין לעשות סעודה אור ליום שמיני לבבד המצוה, וסעודה אחרת לאחר המילה. וזכר לדבר ויעש אברהם משתח גדול ביום הנגל את יצחק, הנ"מל=הנ (בנימטריא שמונה) הוא יום המילה. עוד ראיה מהפסוק אספו לי חסיד בורתי בריתי עלי זבח (תחלים נ'). ויאמרו זמירות למשתח חברית שיר לה' הודו לה' ברכו שמו וכו' בנינו ברוך ה' יום יום (מחזור ויטרי 628). מילה בעשרה אם אפשר ואם אין עשרה עבדינו בפחות (ירד ס' רצ"ת ו'). המנהג כשמביאין התינוק אומרים, "ברוך הבא", הבא בני שמונה. ועושים כבורים בהבאת התינוק והנחת על כסא של אלי"הו (ע"ע). אח"כ מניחו המוהל על ברכי הסנדק, ויברך בא"י אמ"ה אקבי על המילה וחזקתו וסיד כשנמר חזקתו יברך אבי הבן בא"י אמ"ה אקבי להכניסו בבריתו של אברהם אבינו, והעומדים עונים כעם שנכנס לברית כן יכנס לתורה ולחופה ולמעשים טובים. המוהל עושה הפריעה ומברך על הכוס ואומר אשר קדש ירד (אברהם) מבין וכו' בא"י בורת הברית (שבת קל"ז:), והברכה קיים את הילד הזה לאביו ולאמו ויקרא שמו בישראל פלוני. ויש נוסחא אחרת לילד שבת אביו או אמו (ע' סדר עבודת ישראל 582). צריבין לעמוד בשעת המילה מלבד הסנדק שנאמר ויעמוד העם בברית (מהרי"ל תשובה פ"ה). הרמב"ם כתב שמברך אבי הבן שהחיינו ולא פשט המנהג כמותו שאין לו לברך שהחיינו משום צער דינוקא (כלבו) והמנהג לברך. בברכת המזון אין אומרים שחשמתח במעונו משום דמירי ואיכא צערא לינוקא, ומוסיף המברך הרחמן הוא יברך הילד הנחנק לברית וכו'. ומנחם שבזמן קרוב אחר המילה נאספים עשרה ואחד לוקח חומש ומשים על התינוק בהיותו בעריפה מלוכש בביום המילה לחפארת, ואומר יקיים זה מה שכתוב בזה, ואומרים ויתן לך וכל פסוקי הברכות עד ואז תשכיל, גם נותנין בידו קסת וקולמוס כדי שיזכה להיות סופר מהיר בתורת ח' (מחזור ויטרי שם).

[מילה תאומים ומילה גר] מילה בתאומים אירע לפני מהרי"ל וחיו שם שני מהלים בביה"כ אחד ברך על המילה והשני ענה אמן, השני ברך קדש ירד וחבירו ענה אמן ואמר הכל בלשון רבים קיים את הילדים לאביהם ולאמם, והאב ברך להכניסם בבריתו של א"י (שו"ת מהרי"ל פ"ה). הגרים לא יכנסו בברית אלא במילה ומבילה (חולין ט'), ומכסין ערוותו בשעת הברכה. המל את הנר אומר בא"י אמ"ה אקבי על המילה והמברך אומר אקבי למול את הנרים ולהמץ ממנו דם ברית שאילמלא דם ברית לא נתקיימו שמים וארץ שנאמר אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי בא"י בורת חברית, וכן המל את העברים אומר אקבי למול את העברים ולהמץ מהם דת ברית וכו' (שבת קל"ז:), וכן הנולד מהול מברכים

ר' יעקב יוסף עמינער ושם רכש לו גם למורי חול ונכנס להאוניברסיטא בשנת 1848 ולמד שם עד שנת 1852. בשנת ה'ת"א שלחו שמואל האלדריי (ע"ע) לעיר ווארען במחוז מעקלענבורג ויחי שם למורה ומטיף, אך רוחו לא היה נוחח מן חסדות הקיצוניות של רב המדינה החדש ר' ברוך יצחק ליפשיץ (בן הרב בעל תפארת ישראל) ויעזוב את חארץ וילך למדינת דענ-מארק אשר שם שמש אחיו הגדול בעיר אלבארט ויחי למורה ומטיף בעיר ראנדערס (1854). בשנת 1857 נקרא לעיר הבירה קאפנהאגן למנהל בית הספר ללימודי דת ולהיות עוזר על יד הרב ר' אברהם וואלף. ויחי שם עד שנת 1865 עד אשר נקרא להיות רב לעדת אנשי חסד בנייארק. בקהלת הזאת נפלה מחלוקת אדות השונים בסדר התפלה והובא הדבר לפני הערכאות ואחרי מדיבות רבות נתפרדה הקהלה (1872) ומילצינר פתח בית חנוך לנערים אשר נהל עד שנת 1879. בשנת ה'ת"א נקרא להיות מורה התלמוד בבית מדרש הרבנים בסניסינאמי (Hebrew Union College), ובמות מנהלו ר' וויין היה מילצינר ממלא מקומו עד יום מותו.

[ספריו] מילצינר לא היה סופר מהיר אבל משנתו היתה קב ונקי. מלבד איזה דרשות באשכנזיות ודנית והולות. הראשון שהו"ל בלשון דנית בשנת 1862. כתב על חקי העבדים בתורה ובתלמוד, "די פערזעלט" ניסע דער שקלאווען ביי דען העברעען" (קאפנהאגן 1859), ונעקח לאנגלית בשם Slavery among the Ancient Hebrews (1895) על חוקי הנשואין והנרשין Jewish Law of Marriage and Divorce (1888); Introduction to the Talmud (1894); Legal Maxims of the Talmud מבווא התלמוד, כללי התלמוד. וכתב מאמרים הרבה שנרפסו בעתונים גרמנים ואנגלים ובספרי השנה אשר לאספת הרבנים האמריקאנים. מילצינר היה תמיר אוהב את הדרך הממוצע ואף בי הלך בדרך הריפורם ברת מן הקיצונים, גם משאו ומתנו עם הבריות היה בנתח ותלמידיו וכל מכיריו אהבוהו. מכניו האחד ליאו עשה לו שם בין חציירי, והצעיר יעקב הוא רב לעדת שארית ישראל אהבת אחים בסניסינאמי.

ג. ד.

מים: ע' נטילת ידים

מים המארחים: ע' סוטה

מימון, שלמה: פילוסוף; נולד בכפר נישוויטש בליטא בשנת 1754. ומת בנידערוינערסדארף שלעווא 22 נאור 1800. הוא למד תורה מפי אביו ר' יהושע בן חיימאן יוסף ואצל מלמדים אחרים. בשנת י"א לימי חייו נשא אשה, ובחיותו בן י"ד נולד לו בנו דוד, הותנתו חציקת לו הוכרת לתור אחר פרנסת לכלכל ביתו. ונעשה מלמד, ובילול הגה בספרי מחקר ופילר סופיא. והתעסק בפרט בלמוד חס' מורה נבוכים

סאקאטרי שפראקע" בשלש כרכים (7-1902). בפרט חשובים הם ספריו על ענינים מחכמת ישראל: „נוסחאות של אלדד הדני" ע"פ כ"י עתיקים מבתי עקר שונים (1892), „יחזקאל שמודיע" חקירה במעשה חסרבת ביחזקאל. בספר השנתי של ביהמ"ד בוויין (1894). מלבד עוד חוברות שנרפסו בספרי החשבון של ביהמ"ד הנ"ל; „די פראפעטען אין איהרער אורשפרינגליכען פארם", משאות הנביאים בצורתן העתיקה והמקורית, לפי הכללים של השירה השמית והשפעתה על שירת עם יון, ע"פ ראיות מבח"ק, כתבי היתדות והקוראן (וויין 1896). השיטה הזאת גלה במשך שעוריו בביהמ"ד ולא השמיעה איש לפניו, והיא עשתה רושם גדול וחזק בין חוקרי כה"ק; „די הגדה פאן סאראיעווא", עם ציורים עתיקים וע"פ כ"י עתיק מימי הבינים, כפי שנמצא בחמיואם של סאראיעווא, בשני כרכים (וויין 1898); „חוקי חסורבי וחורת משה" (וויין 1903). ספר רב ערך שבו משתלל להוכיח שמשה לא שאב מסקור חסורבי (ע"ע). ולפי דעתו היה מקור משפטים יותר עתיק שממנו שאב מלך בבל. מלבד מאמריו הרבים בעתונים שונים.

ביבליוגראפא: מאירס קונברג-לעקסיקון; סאקאלאווא, ספר זכרון, ווארשא 1889.

י. ל. ל.

מילער, יואל: רב ודרשן ומתבר; נולד בשנת 1827 באונגאריש-אוסטריא במדינת מעהרין, ומת י"ט מרחשון תרנ"ו (1895). הוא מילא מקום אביו בתור רב בעיר מולדתו, ואח"כ שמש במשמרת הזאת בעיר ליפא ביהם. הוא נתמנה למורה בוויין בבית ספר הגבוה „ריאלשולע" ואח"כ לפרופיסור בבית מדרש „לעהראנשטאלט" בברלין. הוא הוציא לאור ספרים חשובים בספרות הרבנים העתיקה עם הערותיו ומבואות בלשון אשכנזית: מסכת סופרים עם העתקה ופירושו ומבוא (לייפציג 1878). חלופ מנהגים בהוצאה מיוחדת מהשחר (וויין 1878). תשובות חכמי צרפת ולוחיר (וויין 1881). תשובות נאוני מזרח ומערב (פרעשבורג 1888). תשובות רבנו משולם ב"ר קלונימוס (1893). ובפרט נכבד ספרו „מפתח לתשובות הנאונים" (ברלין 1891). אחרי מותו י"ל ספרו „הלכות פסוקות" מזמן הנאונים. ביבליוגראפא: אלגעמיינע צייטונג דעם יודענטומס 1895.

ג. מ.

מילצינר, משה: רב ומורה באמריקא, נולד בעיר שובין במחוז פוזנא 12 אוגוסט 1828, ומת בסיני סינאמי 18 פברואר 1903. אביו בנימין שחיה רב בשובין חנכו על ברכי התורה ובתלמודי חול שנעשו לחוק במדינת פרוסיה בשנת 1825. ב' יודנו נער הלך מילצינר לעיר עקצין (Exin) ושם למד אצל הרב ר' וואלף קלויזנר (ע"ע). בשנת 1845 אחרי אשר עמרוהו דבו בסמיכת „הבר" הלך לברלין וקח לקח מפי הראב"ד

מאתורי הגדר.

[פעולתו הספרותית] עד השנת שנאסף לבית השר הדפים רק מאמרים בעניני הפילוסופיא. בשנת 1788 בא לידו ספרו של קאנט ויהנה בשימויו החדשה, ובשנת 1890 כתב השנות על השיטה הזאת בשם "פערודן איבער די טראנסצענדענטאלע פילאזאפיע" וישלח השנותיו אל קאנט, והוא חורה למארוס תערין כי מימון הוא מבקר תרין ומבין יותר מכל מבקריו. בשנת 1791 הדפיס לקסיקון (ערוד) של פרקים מיוחדים על ענינים שונים בפילוסופיא, וכאשר עורר עליו ריגור האלד בדברי בקרת עזה, הצמדק למולו בספרו "שמרד" פערירען אים געביטע דער פילאזאפיע" (1793). גם הדפיס "איבער די פראגרעססע דער פילאזאפיע" (1793), "פערודן איינער נייען לאניק" (1794), די קאמענטארען דעם אריסטאטעלעס" (1794), ספרו היותר נכבד הוא תאחרון "קריטישע אונטערזוכונגען איבער דען מענש" ליכען נייסט" (1797). הוא כתב ספר תולדותיו בעצמו (ברלין 1703), ובו מראה ננעי בני דורו ומגלה דברים רבים מקורות היהודים בזמנו, כמו אדות חזקת בחכירות אצל האצילים הפולנים, עליית דם, התררים וזיי המלמד, השידוכים, על הנסיד ראדווייל, דרכי תשובה וסגופים, על התסירים ותחסידות, והוא בעצמו היה אצל חרבי ר' דובער ממעזריש, ומקדיש פרק שלם לתהלת מגדלסק. בספרו זה מבאר דרכי הקבלה וסודותיה, ומאריך בפרט לבאר הפילוסופיא של הרמב"ם במורה. ספריו בלשון עברית הם: "גבעת המורה" פי' על מורה נבוכים עם מבוא להפילוסופיא בכלל, בספרו מבאר גם מושגי הפילוסופיא תחדשה. נדפס מצנו רק ת"א (ברלין 1791); "חשק שלמה" שנחלק לר' חלקים: א' מעשה נסים על י"ב דרשים של רבנו נסים ב' עבר אברהם על פי הראב"ע על תהלים, ג' מעשה לבנת הספיר, דעיונות שונים, ד' מעשה חשב על אליזבא (כ"י); "תעלומות תכמה" על תכמת המבע החנדיסית (כ"י).

[תכונתו] כנראה מתולדותיו, אשר הוא מתאר בכשרון נעלה, היה יליד החשכלה חברלינית ובמעט המשכיל הראשון סדור ההוא שבא מלימא. הוא היה בעל כשרונות רבים ובפרט בדרכי העיון והמחקר, אך היה רודף רוח וחולם חלום, וכאשר בא לעולם המעשה לא יכול למצוא ידיו ורגליו, והיה נע ונדר מבלי להגיע למטרת שהיה מוכשר אליה. ולולא שאסף הנסיד קאלקרייט את מימון בימים האחרונים לא היה יכול לבצע מעשהו. והיה נשחקע שמו בארץ הנשיה. וכבר הגיע למדרגת פחותות של יאוש נוראה עד שפעם אחת הפץ להמיר את דתו ופעם אחת תפץ לאבר עצמו לדעת. וכל זאת בא לו מפאת שנאתו תגדולה, שנאת המשכילים בזמנו. לכל מהנהי ישראל ולתלמוד בפרט שהוא לדעתם הסבת הראשונה לכל מצוקות חיתודים, ואם אך יפנו אל תכמת הפילוסופיא מיד הם ננאלים.

להרמב"ם. בדיוק, ומפני אהבתו לתורת הרמב"ם כנה את עצמו בשמו "מימון". גם למד תכמת הקבלה ויגלה את מסתורי תכמת הזאת שהם לדעתו סודות הטבע העמופים במשלים ואלגוריים, וכי הקבלה היא שיטה שפינחא כי העולם נאצל מעצמותו של הקב"ה, שצמצם את עצמו להיות במקומו בהחומר הארצי, והוא היה קודם חבדיאה, ולכן לא יכל העולם להברא מאין. וענין העשר ספירות באר בדרך פילוסופי כי הן עשר מדות ההגיון של אריסטו והן התכונות הנמצאות אשר בלעדיתן אי אפשר לצייר ברמיונו שום עצם. תכמת הזאת אשר בערפל תתולתה לא הרניעה את רוחו, ואתר אשר למד קרא אשכנזית מעצמו שאל ספרי תכמת בלשון הזאת ולמד מספרים ישנים את תורת הראות (optic) וחוקי הפיזיקא. אדות הפילר סופיא של שפינחא אומר כי שימתו היא ממש ההיפך משימת תכפירה, כי אף שהוא כופר במציאות העולם איננו כופר במציאות השם. דעותיו אלה היו למורת רוח אנשי קהלתו ובפרט התסידים, גם פרנסתו בעסק המלסדות היתת לו לזרא ולא הצלית בת. והיה אז כבן כ"ח שנה, ובידעו כי בארץ לימא לא יוכל להשביע את נפשו השוקקה למדעים די תפצו גמר בלבו ללכת לאשכנז וללמוד שם תכמת הרפואה ומדעים אחרים. וכרוב עמל ותלאות רבות בא לקעניגסבערג ומשם לפחנא וחרב ר' הירש יאנאו קרבתו אל ביתו, אך לסוף נכאש בעיני היראים בנלל דעותיו ההפשויות. בשנת 1779 בא שנית לברלין ואז תתודע אל מגדלסק אשר קבלוהו בסבר פנים יפות והמליץ עליו לפני עשירי תקהלה אשר דאנו למחסוריו. אוהביו בברלין שלחוהו לדעסוי להעתיק ספרי תכמת מלשון אשכנזית לעברית לתועלת היהודים בפולין ורוסיא, אך כנראה לא הוציא את מחשבתם אל הפועל, וילך לברעסלוי ושם עוררו אפרים קוה ופרופיסור גראווע למצוא תלמידים להורות בשכר. מימון לא התנהג כשורת, וישב עוד הפעם לברלין, ויהי גם למשא למגדלסק, וישלחו להמבורג ומשם לאמשטרדם, אך גם שם עזבוהו רעיו אחרי שנתודע עליהם. ויהי נע ונדר ומבלי פרנסה. וישב להמבורג ויפן אל כמר לוהיני ויגלה לפניו את מחשבתו שתפץ להמיר את דתו, אולם כאשר שאל אותו הכמר אם באמת ובלב חמים הוא רוצה לבוא בברית דת הנצורית הודה כי לדעתו נוסדה דת היהודית על בסיס של אמת יותר מדת הנצורית, אך תמסור אכף עליו, וימאן הכמר לתביאו בברית החדשה, ובכן נשאר מימון באמונתו בעל כרחו. מהמבורג שב פעם רביעית לברלין ומגדלסק לא היה עוד בחיים ויתמכחו מרקוס הערץ. בשנת 1788 בא אליו בנו דוד מלימא ויבקשתו לשוב לביתו או לתת גם פטורין לאשתו, ולאחרונה פטרה בגמ. בשנת 1790 אספתו הנסיד קאלקרייט לבית אחותו בנידערינערסדארף וישב שם עד יום מותו. גירתו הובאה לעיר גלונא ושם נקבר "קבורת המור".

(תשובה סי' ח"י) מעתיק לשונו מהלכות מילה, ומביא עוד חפצם (בס' צ"ו) בשם "הר"ר אברהם החסיד, ומסיים: וידוע הוא שכל דבריו מדברי אביו ז"ל". וכנראה נעתק מספרו אלכפאית מאמר על הדרשות שנרשם בכרם חמד (ח"ב סכתב א'). ומצא נ' ספרים מחב"י של הספר הזה באוצר אוקספורד (סי' 316, 335, 336). נ' חידושים על חגליות של שיטת אביו לשבת ולסנהדרין (ע' שמה מקובצת לכתובות פ"ג דף ק"ט: ד"ה הוה עלה). ד' תשובות על שאלות או השנות שעשה ר' דניאל חבבלי על ספר יד החזקה, י"ל ע"י ב"ג בשם "ברכת אברהם" (ליק 1860). ובתשובות חרב"ז (סי' ע"ג) כתב: וכן היה מעשה בסוף מתוך רס"ז (צ"ל רס"ג) שתורו קהל גדול מהקראים לית האמת במצרים ע"י הנגיד רבינו אברהם החסיד, וקורב הוא שהיה בנו של הרמב"ם ז"ל. ח' "מעשה של ירושלם", ספור משל, לחראות ולהוכיח הומר השבעת וקדשתה. נמצא בב"י בהעתקה מערבית לעברית. ו' "ס' מלחמות ח", תשובות על המשינים ס' המורה וארבעת פרקים הראשונים מס' חמדת לאביו (כולל ב' מכתבים). חב"ו בשנת ד"א התקצית ושלחו לקהלות פרוכניצא (וויילנא 1821). גם חבר ספרים ברפואה ושאר הכמות כמחבר בספריו.

בנו ר' רוד מימון, נכד הרמב"ם: נולד בחדש טבת בשנת אלף תקל"ד לשמרות (ד"א תקס"ג=1223), ומת בר"ת אלול ה"א ס"א=1301 (ע"י חידושי ר"ה להרמב"ם במאור עינים חלק אמרי בינה פכ"ה בסוף). והיה בן דורו של הרשב"א וכרתו ברית אהבה ביניהם (ספר קנאות סכתב ס' דף 88). בעת השמנת על ספרי הרמב"ם חית ר' רוד בא"י והיה מתפלל במערת הלל ושטאי והחרים למלשינים, ואפשר שכיון לר' שלמה הקטן שבא מצרפת לעורר מדנים על ספרי הרמב"ם. ומסורה היתה בפי העם כי ע"י תרם ר' רוד מתן ת"ק מלשינים מארץ מצרים ואחר ב' חדשים נעקרו נשיהם ובניהם מהעולם (יוחסין דף קל"ב.). אחרי מות ר' רוד נספד בכל תפוצות ישראל, ונדולו רומי שלחו כתב חתומים לבניו ר' אברהם ור' שלמה והפלינו בשבת אביהם, וחארו אותו: "רוד נגיד בבית קרש הקדשים נאוננו נאון עזנו" (הקדמת ב"ג לס' מעשה נסים). הוא חבר ס' מדרש על התורה והפטרות בלשון חנני ומצוי בארץ מצרים בב"י (קורא הדורות דף י"ג ע"ב) ובשם הנדולים ת"א אות ד' סי' ד'). אך יאסמ אומר שהספר מיוחס אליו במעות (אנאלען של יאסמ שנת נ'). אחי ר' רוד ובנו של ר' אברהם הוא עבדיה הנזכר בהערת אחת בס' ההיכל לר' משה ראמי (ע"י י"ש"ר בבורי העתים לשנת תקס"ט 15). ארות משה מיימון הצייר ע"י ספר חשנה לסאקאלאו תרס"א צד 72, וע"י צייר.

ביבליוגרפיה: פינ, כנסת ישראל 89, 241; מיכל, אור החיים סי' 181, 692.

הוא הקר במורה ומצא שהרמב"ם נותן מעם לאיזה חוקים בתורה כדי לעקור על ידיהם חקות הגוים הקדמונים, והעלה כי גם דינים רבים בתלמוד נחתו ושרו רק בתור התנגדות לחקות הגוים ולמנהגי דתם, ואשר על כן גברה שנאת הגוים עלינו, וכאשר יסודו הדינים ממילא חסיד ממנו שנאתם. אמנם הנסיון במאה האחרונה הורה כי שנאת הגוים היא שנאת הלאום בלי הבדל כלל אם שומרים הדינים של הש"ע או אם הם חפשים בדעותיהם ומעשיהם. גם שנה מימון במה שבחר לו הלצנות להנגיד למסורות מקובלות, כמו בהתנגדותו להקבלה ולהחסידים, והלצנות הביאה אותו לדבר שקר, ברצותו לחזק דבריו, כמו במה שנסה בסגולה של "רואה ואינו נראה", אחר סגופים ותעניות והכנות רבות, שהכתב איש אחד על הלחי, כי לא עלתה לו הסגולה יפה וחבירו השיבו בכפלים. וכן סתתל בס' ריאל המלאך שמצא כתוב בו כי האיש המחזיק את הספר הזה בביתו מוכחה שלא תשלוט אש בבית ההוא, והנה לא עברו ימים מעטים ותצא אש ותאכל את ביתו, את המלאך ריאל. מ"ל יבין כי המעשיות האלה הם בריות מהמחבר? אך נכתבו רק לצורך הלצה קלה. ע"י פילוסופיא.

ביבליוגרפיה: י"ח טביוב, תולדות שלמה מימון, תוצאת תולדות ווארשא 1890; ברנפול, השלה שנת 1901 צד 226; J. H. Witte, Solomon Maimon, Berlin 1890. Watson, Solomon Maimon, Toronto 1876; א.

מימוני, אברהם הנגיד בן הרמב"ם: נולד בחדש סיון ד"א תקס"ה (אלף תצ"ז לשמרות=1185), ומת בליל ב' י"ח כסלו ה"א ט"ז (א' תקס"ו לשמרות=1255), וא"כ היה במותו בן ששים ותשע וחצי, בן כתב בנו ר' רוד בסוף חדשי הרמב"ם לר"ה (מובאים במאור עינים חלק אמרי בינה סוף פכ"ה) ובעל שם הנדולים מביא משם שהיו שנותיו אחר וחמשים שנה ומחצה, ואין ספק כי טעות נפל באתר מחב"י (אור החיים). הוא נולד להרמב"ם בחיותו בן נ"א ושמו בו מאד, והעיר עליו אח"כ שהיה עניו וטוב המדות ובעל שכל רק והיה לו שם בנדולים (במכתבו לחלמידו ר' יוסף עקנן). הרמב"ן מזכירו בסוף אגרתו לחכמי צרפת וקוראו, "בגן של קדושים האור האדיר אשר בין עבתיים צמרתו ורע קרש מצבתו הרב ר' אברהם בנו של רבינו ז"ל".

[ספריו] הוא חבר: א' פירוש על התורה בלשון ערבית, ומצא ממנו על בראשית ושמות, כ"י אוקספורד סי' 101 על נייר ק"פ דפים פוליא נכתב בצובה בשנת אלף תרפ"ז לשמרות (ח"א קל"ה=1375). ב' ס', כתאב אלכפאית אלעאברין והו אלחאני מן אלגו אלחאני (ספר המספיק לעובר ה' וכו'), הוא חבור גדול בדינים ובמדות ודעות בלשון ערבית בסדר ובררך ס' יד החזקה לאביו, וחלקו לחלקים וספרים ופרקים. מחרים אלשקר

מימוני, משה בן ר' מימון הספרדי

(רמב"ם; בערבית: אברעמראן מוסא בן מימון עביר אלה) נולד בקורדובה אשר בספרד בשנת ד'א תתצ"ח (1135) ב"ד ניסן אתרי הצהרים, ומת בפוסטאמט (במצרים) ב' סבת תתקס"ז (1206) ונקבר במבריא. ננערותו למד תורה מפי אביו שהיה תלמודי גדול, תלמיד רבי יוסף הלוי מינאש ודיין בקורדובה, ומלומד גם בשאר חכמות. שחרר מלכד באורים בתלמוד גם ספרים בשפת ערבית. וחרמב"ם גם בשנותיו ההן כבר הצמיח בבשרונותיו הנפלאים. אבל בשנת 1148, השלש עשרה ימי חיו, באו האלמואהדין, בעלי כת מושלמית חדשה שרדפו בקנאה ובחרב כל בעלי חת אחרת, ויבקיעו עיר קורדובה ויגורו שמד או גלות על כל יושביה היהודים. ויעזוב רבי מימון עם כל משפחתו את העיר לבקש לו מקום מפלט ומנוחה, אשר לא מצא לא בספרד הערבית ולא הנוצרית אחרי מלמולים של עשר שנים. בי כמעט כל היהודים יושבי הארצות ההן אשר לא חיתה ביבכלתם לעזוב את מקומות מושבותיהם חודו בפיהם כנביאותו של מחמד למען הנצל ממות. ויסע רבי מימון עם משפחתו לעיר פאס אשר בצפון אפריקא (בערך שנת 1159) ששם חי אז הרב ר' יהודה הכהן אבן שושן, שהרמב"ם למד תורה מפיו. אז כתב אבי הרמב"ם את אגרתו הידועה, אגרת התנחומים. בשפת ערבית, ששלח לכל קהלות ישראל בצפון אפריקא לחזקם בצרתם ולעוררם להשאר נאמנים לה, "להשתדל בתורה ובמצוות כפי מדת האפשרות בימי שמד באלה מבלי לסכן נפשם". בפרט להתפלל שלש פעמים ביום, ובמקום שאי אפשר לכל הפחות תפלה קצרה. (חמדת ננוח, עדעלמן, תרמ"ז, ובפרט תרגומו של ב"ג בהלבנת שנה ח' גליון כ"ה). לפי דעת אחדים מחכמינו, כמו ברמולי (שהיה הראשון להביע רעה זו), מונק ונרעץ, נאנס רבי מימון גם הוא להעלים יהירותו מעיני העם המושלמני ויעבוד אלהיו בסתר. הם סומכים דעתם על עדותם של סופרים ערביים בני דורו (ע"י נרעץ ד"ר ח"ו ותרנומו של שפ"ר ח"ד 332). אבל ישנם גם חכמים (כמו שמינישניידר ד"פ ושות"ה) הסותרים דעה זו. אחרי איזה זמן יצא יהודי קנאי בקול קורא לקהלות האנוסים להורות להם שהחובה עליהם להפקיר חייהם לכל יעברו על איסור ע"ז, וכל המודה במחמד אפילו בשפתיו, אם גם לבו רחם ממנו, אין לו חלק באלהי ישראל. הדבר הזה נגע עד לבו של הרמב"ם. ויצא הוא בעצמו להוכיח את שגגתו הקנאי ולהפוך בצהקתם של אלפי האנוסים, להציל נפשותם ממות או משמד נמור. אגרתו זאת, הראשונה שפרסם בשמו, היתה רבת ערך מאד ורבת התנאות. ונודעת בשם "אגרת השמד" (חמדה ננוח הנ"ל) או "מאמר קדוש השם", (קבץ תשובות הרמב"ם ליפסיא תרכ"ז. ונזכרה בתחש"כ ס' ס"ז ובהריב"ש ס' י"א).

[אגרת השמד] הרמב"ם שראה שכמה רבבות מבני ישראל נאנסו לעבוד על כמה מצות חסורות וכי נחץ היה לחזקם ולקשרם לעמם ולדתם בעבותות אהבה תחת לרפות רוחם ולרחקם מן הכלל לגמרי. ראה חובה לעצמו לעמוד בפרץ, ויזכיר באגרתו זאת בכמה ראיות שאסור להוציא לעז על קהלות שלמות. לקרא אותם פושעים ורשעים. אליהו, אשר בימיו היו כמעט כולם. מלכד שבעת אלפים עובדי ע"ז ברצון, ויבקשו לקחת נפשו, נצטוו לשוב המדברת מפני שהתירעם על ישראל. "וכך נענשו עמודי עולם במשה וישעיהו ומלאכי השרת". ומביא את המעשה של ר' מאיר שנתפס בעד ענין של שמד ובשעה שאמרו לו מכיריו הלא אתה מאיר, אמר איני הראה א"ע אוכל בשר החזיר, אבל גם לא אבל. (ע"ז י"ח: קהלת רבה פ"ז י"ב). וכן היה מעשה בר' אליעזר הגדול (מובא במדרש קהלת) שנתפס לשם מינות. ומוסיף להביא ראיות מאחזב וממלכים אחרים שהיו רשעים גמורים ובכל זאת נחשב להם קדוש השם לצדקה, וחשובה מעלת, ובפרט לאנוסים העושים מה שעושים שלא ברצון. "אנוס רחמנא פטריה ולא נקרא פושע". ואם גם עבר איש ועבר ע"ז, שאמרו חכמים יהרג ולא יעבוד, אינו חייב מיתה ולא כרת. הלול השם הוא רק בלאו. ת"כ ראוי ג"כ לבלתי הרהר מחללי שבתות ולמאוס אותם אלא לקרבם ולרחם בעשיית המצות. וכבר אמרו רז"ל שגם הפושע, אם פשע ברצונו, כשיבא לכה"כ להתפלל מקבלין אותו ואין נוהגין בו מנהג בזיון. ומחלק את ענין האנוס והשמד לחמשה מינים ומפרש כל אחד בפני עצמו. ומרגיש עצתו שבכל זאת ראוי ונכון לצאת מכל המקומות האלה אם אפשר. ולבקש ארץ שאפשר לעבוד את ה' בנלוי ולקיים את התורה בלא אנוס. לא עברו ימים רבים והוא בעצמו עם כל בית אביו נאלצו ללכת אחרי עצתו זאת. קנאת תרת פריצה שנית ע"י מסירות ומלשינות. הרב יהודה תכהן מת על קדוש השם וגם ח"י הרמב"ם היו בסכנת גדולה וניצל ממנה רק ע"י ידיו המשוור תערבי אבראלערכ אבן מושע, שהמליץ עליו. ויהי לביל תשכה ר' אייר תתקכ"ח (1165) ירד רבי מימון עם כל משפחתו לאחת האניות וינוסו מפאס לעלות לאת"ק. ואחרי נדודים וסכנות הים הגיעו לחוף עבו בני סיון, ונתקבלו שם מזקני העדה. שכבר שמעו את שמעם, בכבוד גדול. שם התעכבו בחצי שנה. עד נ' מרחשון (תתקכ"ז). ויעלו משם לירושלם ולחברון, לנשק המקומות הקדושים וקברי האבות, שם התעכבו רק ימים מעטים ומשם ירדו מצדיקה, ארץ השכלה וחופש בעת ההיא; ויתישבו בראשונה באלכסנדריא ואחר כן בפוסטאמט. קהירא הישנה, ושם מת ר' מימון, אבי הרמב"ם, אחרי חרשים אחרים (ולפי הרכבי כבר מת בשנת תתקכ"ח).

[הרמב"ם בתור רופא] שם הרמב"ם כבר נודע אז גם למרחקים, כנראה מדבריו שכתב למרטא יפת הרב

שקד על למוד התלמוד גם, במסעות הדרך, ובמספנות בים המלח, ויהי פירוש, לחלתא סדרי, מועד נשים וניזקין, ופירוש לחולין, מרוב הצורך אליו (בהקדמתו לזרעים), גם חרשים לסנהדרין (עי' הרא"א א"טק"ס קכ"א) ולמס' שבת, והלכות על הירושלמי (שמכיר בפירושו רש"י פ"ה דתמיד), בנוגע להפירוש על רה"ש מחולקות הערות (עי' הערות רצ"ה יפה בס' ד"י ח"ד תרגום שפ"ר). ובשנת השלשים ושלש לימי תיו (1168) השלים במצרים את פירושו על המשנה בשפת ערבית אחרי עבודה תמידית של עשר שנים, תכלית פירושו, לפי דבריו בהקדמתו לסדר זרעים, היחה להשיג ארבע תועלות, ומהן, לצמצם כל הלכה אשר מפורשת בתלמוד בכמה דפים לתוך שורות אחדות למען תחינה שגורות במ' לומדיהן, (כי היו אז לומדים את המשניות על פה), ולהציג פסק ההלכות מתוך חלק הערות ולהניד על דעת מי נפסק, ולמען יהיה חבורו ספר עממי במלא מובנו כתבו לא בש"ע כ"א בערבית. לפי ווייס (דד"ד ח"ד) נטה פעמים אחדות מפירוש הנמרא וגם מפסק הל' (נגד דעתם של ח' י"ד מלאכי, רד"ם בדרכי המשנה ודברי הרמב"ם עצמו בהקדמתו הנ"ל). אבל בודאי צדק ווייס באמרו שאף כי היה עוד צעיר לימים היה חולק על דבריהם של הנאונים ובפירוש אמר (כתובות פ"א מ"ו): "כן הורו כל הנאונים שידענו דבריהם ומה שנתבאר אצלי הוא שהדבר בהפך". כי לא לכבודו נתבון ולו, "לבקש שברסבני אדם" (מאמר תחיית המתיב) כ"א בלפי האמת. מספרו זה כבר יוצא ברור שהרעיון היסודי שגרם את הרמב"ם לחבר את ספר היר היר לעיניו גם בחיבור פירושו זה. שניהם נולדו מן החפץ לעשות את התורה לקנין העם, וזה היה אפשר ע"י קצור נמור, וע"כ אמר במאמרו תה"ם הנ"ל, שאם היה אפשר לשית כל התלמוד בפרק אחד לא היה משים אותו בשני פרקים. פירוש המשנה בכללו הוא מעשה ידי אומן נפלא. ואם גם כבר נכתבו פירושים להמשנה לפניו ועי' הרכבי, "חדשים גם ישנים" בתרגומו של שפ"ר, לא יצא מבעם בעולם, ופירוש הרמב"ם נתקבל בכל תפוצות ישראל ונעחק אח"כ לש"ע ע"י מעתיקים שונים (כראי ג"כ לחזקת במקום זה התרגום החדש שלקח עליו מנחם נאמליעב מהנובר, שכבר העתיק לש"ע מנוף הערבי מסכתות סנהדרין, מכות ושבועות). נפלא הוא פירושו זה ע"י הסגנון והסדר והרוח הכדעי שהכניס לתוכו, אבל לא פחות מערכו של גוף הספר היא ערכן של הפתיחות שהקדים לסדר זרעים, לסדר מהרות להמשנה של "חלק" בסנהדרין ולמסכת אבות (שמנה פרקים).

[מעמים לסדר המשנה] הרמב"ם שהתחיל לזרעו של ר"י הנשיא מסדר המשנה, היה מפרשו חיות נאונים ועלה על כל הקודמים לו. הוא היה הראשון שהוכיח במעמים מבוררים שהמשניות כמו שהן לפנינו נסדרו כך בבונה ובמחשבה תחלה. ר' יהודה תלפון

מענו, שאחרי מות אביו באו אליו כתבי התחומים "מקצה ארץ אדום ומערב מהלך כמה חדשים". ואין ספק שגם במצרים כבר ידעו אז את שטעו (לא בסברתו של גרעץ) ויקדמו את בואו ברוב כבוד. בימים הראשונים אע"פ שארעו לו גם שם, (לפי אנרתו ל' יבת הנ"ל), צרות רבות סחלים, מהפסד ממון ומסירות, לא מש מאהלה של תורה, כי אחיו הצעיר ר' דוד, היה נשא ונותן בשוק ומרחה ויכלכל את כל הבית וכך היתה ביכלתו של הרמב"ם לעסוק רק בלמודו. אבל יום אחד באה השמעה שאחיו זה מבע בים הודו עם כל קנינו וקנין אחרים (אבנים טובות ומרגליות) והרמב"ם שנשאר בתוסר כל נפל למשכב כמעט על משך שנה מרוב צער, ועליו היה גם לראות בעד אלמנתו של אחיו ובתו הקטנה שהשאיר אחריו, ובאשר לא היה לו שום מקור פרנסה ולא רצה להנות מתורתו. בחר בחכמת הרפואה להתפרנס ממנה. אמנם כמעט עשרים שנה עברו במרם יצא לו שם בין גדולי הרופאים של זמנו, אבל משך הזמן ההוא הרבה בכל כשרונותיו האי-מצויים לחקור ולדרוש ולהתעסק בחכמה זו עד שעשה בה חיל רב כאשר נראה מפרסומו אחר כך ומספריו שכתב ואשר רובם עורם בכתובים אם גם תורגמו כבר לשפות שונות. ווייסטענפילד (גימינין 1840) מזכיר 16 מספריו, ובפרט הצליח משה שטיינר שניידר בספריו על "הספרות הערבית של היהודים", "התרגומים העברים בימי הביניים", להוציא לאור כמה שמות מכתבי הרמב"ם על עניני רפואה. עד היום נדפסו רק ארבעה ומהם נודע בתרגום עברי ספרו, "פרקי משה" (בערבית: פצול מוסי או פצול אלקרמבי). ספרו זה שכתב בשנות 90-1187 נעהק לשפת עברית ע"י ר' זרחיה בן יצחק בן שאלתיאל (1277). ואחר כך ע"י ר' נתן המאיתי מרוסי. נדפס בלוב בשנת תק"ס ואחר כך בהוצאות שונות. הפרקים האלה הם ע"פ רוב לקוטים בספריו של גאלינוס (רופא מפואר שחי במאה ה'ב' למחצית) והבנים בהם גם בקורת חדה והרופה והרבה מדעותיו המקוריות. שלשת הספרים האחרים שנדפסו הם: "מאמר הנהגת הבריאות", שכתב בעד המשנה למלך סלדין, "תחבולות לנשיכות של בעלי חיים ארסיים", תורגם לש"ע ע"י ר' משה אבן תבון, ועל דבר מאכלות אסורות". בדבר ספר "הנמצא" אשר נתיחס להרמב"ם כבר הוכיח ר"ש זקש שלא לו הוא ע"י כרם חמד ח'. גם ספר הרפואות לרבנו משה מיימון ז"ל וכו' שהדפוס מנשה נראסבערג בלגרון מכתב יד בבריטיש מוזיאום, נראה שהוא מזויף (עי' פאניל בהם' האשכנזי, "משה בן מיימון" ח"א). רבים ונכבדים כגדולי הרופאים שחיו אחרי הרמב"ם מזכירים אותו לשבח בספריהם.

[פירוש המשנה] למרות כל "הנלות והנדרוד בארצות מקצה השמים עד קצה השמים" (הרמב"ם בסוף פירוש המשנה) והסכנות שעברו עליו בים וביבשה.

להקדים את סדר זרעים למסע וסדר מועד לנשים וכן בננוע לשאר הסדרים. ולא עוד אלא שיש מעם למה התחיל במסכת ברכות והמשנה הראשונה במצות קיש, למה הקדים מסכת פאה לדמאי ודמאי לכלאים, וכן המסכתות הבאות אחריהן. עד שמשלים כל המסכתות ופוקידן, חמש מאות ושלשה ועשרים. אח"כ מפיץ אור על תולדות הש"ס, התפתחות ותכליתו, מדבר על חכמי ההלמוד ויחוסם איש לחברו, לפי זמנם ושיטתם, במאמר של עשרה פרקים. ומדבר על מקור המצוות ומעם הכחלקת בין הכתבים, על עניני הנבואה והתיחסותה להלכה, ומסדר את הדינים עצמם בחמשה חלקים, וכן כאשר הגיע לסדר מהרות הקדים את הכללים לכל עניני מהרה ומוכאה, שרשיהם וענפיהם, שלקט "ככל זיות התלמוד וכספרי הברייתות והתוספות", למען יהיו הדינים ברורים וערוכים לפני עיני העם וידעו שיש סדר למשנה ושרש ומעם לכל הלכה, ואחת היא אם מקובלת מסיני או שיצאה מסברא או שהיא גזרה או הקנה שעשוה חכמים סג לתורה. ולפי ר"ן פראנקל הפתיחה למסכתות בעצמה ולכדה היא ברכה רבה להיות לו לזכר עולם. "הרמב"ם הוציא בזאת הפתיחה תעלומות לאור וירר אל מצפוני המשנה, נהיבו נתיב לא שופתו עין וגם נדולו חקרי לב לא הדריכוהו" (דרכי המשנה 521).

[י"ג העקרים] בפירושו למשנה חלק הכנים הרמב"ם את כלליו בננוע לרת שהם לו יסודות האמונה שכל בית ישראל עומד עליהם, וכל המאמין בהם. אפילו הוא פורע העובר על כמה מצוות, יש לו חלק לעוה"ב, אבל הכופר באחד היסודות האלה יצא לפי דעתו מכלל ישראל וכפר בעיקר ומצוה לשנאו ולאבדו. בדבר תולדתם ומהותם וערכם של העיקרים ע"ע עקרים, אבל ברור הוא שאם גם יהודה הדסי (1150) קדמו, הוא היה הראשון מחבריו הרבנים שזקק וצרף וקצב את מספרם. אכנס נחלקו עליו כמה מהרבנים בזמנו ואחריו והכחלוקה ארכה ימים רבים. מהם שהמעיטו מספר העיקרים (כמו ר' יוסף אלבז), ומהם שכל המצוות שבתורה היו להם שרישים ויסודות האמונה (כמו האברבנאל). אבל עיקרי הרמב"ם נתקבלו כמעט בכל תפוצות ישראל, ובנוסף "אני מאמין" ובשד"ג "גדל" (לפי לוצאטו נכתב בידי ר' דניאל בר' יהודה הדיין), נתקבלו בכל סדרי התפלה, ומתחילין או מסיימין בהם את תפלת היום. גם אין ספק שהרמב"ם בעיקרו התכוון להניח כללים נגד דעות הקראים והמחמדים, ששלטו אז במצרים.

[ספר המצוות] הרמב"ם קרא את פירושו לחמשנה בערבית, "היסראנה", לאמר, "מאור" (ע"י שם הגדולים ערך רמב"ם), וכאשר נראה להלן היה ספרו באמת למאור גדול במחשבי ישראל בזמן ההוא. כי המחבר היה הראשון להעמיד את למוד התורה וכל הגיונותיה של היהדות בקרן אורה ולהפית בהם רוח מרעי. בפרט

בענינים חנוניים לחכמת המידה והתשובות, העיבור, הרקאות וכאלה. פקח עיני הלומדים כאשר לא עשה איש לפניו. אבל פירושו זה היה כדברי ר"ן פראנקל (בדרכי המשנה) רק בעין הקדמה לספרו הנדול "משנה תורה", כי "לרוב חלק שם בעקבות פירושו זה, גם פסקיו בספר חיד חם לרוב הפסקים בפירושו והמעין היטב בספר מחרת יראה שמיסוד ומסודר ע"פ הקדמתו לסדר מהרות" (ד"ס). אך במרם שהתחיל הרמב"ם את ספר חיד הקדים לו עוד ספר אחר, שהוא כפתיחה שניה, לפנות הדרך בעד חיבורו הראשי, היינו "ספר המצוות", שכתבו נ"כ בערבית ונתתק לשיע ע"י ר' שמואל אבן תבון (הרמב"ם קראו מקאלה, כלומר: מאמר), כאשר בחר לו הרמב"ם דרך חדשה ושיטה חדשה בספר חיד ראה חובה לעצמו לקצוב בראשונה את מספר המצוות, להגביל את ערכן, לפרש את תכנן ולהגדיר את היחס שביניהן. בנמצא נמצא מאמרו של ר' שמואל (מכות כ"ג:) שתר"י מצוות נאמרו למשה, שס"ה לאוין כמנין ימות החמה ורס"ח עשה כנגד אבריו של אדם. אבל החכמים לא רכזו איזה כן המצוות נכנסו במספר זה, כי בתורה, מלבד הדינים אשר נלמדו ע"י היקש, רבו מסמניו של ר' שמואל. הן בעל ה"הלכות גדולות" סדר אותן במנין תר"י (בהצוי המאה השמינית) ואחריו נגדו כל החכמים שבאו אחריו "מבלי השתכלות גדולה", ולא הבינו כלל שהוא עשה את מלאכתו לא ע"פ כללים קבועים ולא ע"פ שיטה מסוימת וגשתבשו שבשו גדול. גם ספר המצוות של רב חפץ בן יצחק (ע"ע) שכתב נ"כ בערבית ויחלק בכמה שערים, לא הפיק רצון הרמב"ם. כי גם הוא הכנים בספרו מצוות דרבנן כמו נר תנוכה ומקרא מנלה (ע"י סה"ט שרש א'). ויען התר"י מצוות היו היסוד ואבני הפנה שעליהן בנה הרמב"ם את תבנית הנדול, נאלץ לסדרן ולצרפן מחדש. והמלאכה היתה לפי דבריו גדולה וקשה. כי ספר הלכות גדולות כבר היה מקובל ומפורסם, וקשה להוציא ישן מפני חדש גם בראיות מוכחות וברורות, ששאב הרמב"ם מכל הספרות התלמודית. ובאמת יצא נגדו אח"כ הרמב"ן בספר החשנות להציל כבוד הבה"נ "ללמד זכות על הראשונים", (ע"י קרויס בהגן ה') על היחס המרעי בין הרמב"ם והרמב"ן.

[יד החזקה וסודין] עשר שנים רצופות עבר הרמב"ם עבודה תמידית "יומם ולילה" עד שהשלים את ספרו הגדול בחדש כסלו תתקמ"א (1180, ע"י נרעץ ר"י), וקראו "משנה תורה" לפי שאדם קורא בתורה שכתב תחלה ואח"כ קורא בזה ויודע ממנו תשעים כולה ואינו צריך לקרות ספר אחר ביניהם" (הקדמתו שם). ונקרא נ"כ "יד החזקה" מפני שנחלק ל"ד ספרים, ובשם זה חזר חזר נודע בספרות הרבנים, ולא יכולת משנה תורה מפני שהוא שם כנוי לספר דברים. את ספרו זה הראשי לא כתב בערבית שהיה מוכנת רק לחלק

קדושה, הפלאה, זרעים, עבודה, קרבנות, שחרה, נזיקין, קנין, משפטים ושופטים. כי הם כמו אבות ותולדות. או סבות ותוצאותיהן; כי כל ספר יצא מהקודם לו. כלומר: אחבת ה' מביאה לידי אחבת האדם ואהבת האדם מתקדמת ע"י ימים טובים (זמנים) שיצאת מהם תועלת ג"כ בענין האהבה שבין בני אדם במיבוצים מדיניים (ע"י מורה נ"י, מ"ג). אבל עיקר האהבה מיוסדת באהבת משפחה (נשים) ומתרחתה שמביאה לידי קדושת (שם מ"ט). ובה הולך ומבאר כל ספר ומראה שרעיון אחד מקיפם ומקשרם ושכל החיבור מן היסוד עד סופו מתפתח ברוח הגיוני-רסיונלי על מוסדות הרעיון הזה. באשר חכלית הספר היה למלא מקום כל הספרים הקודמים לו לכל יצמרכו להם כל מבקשי הלכה, הכנים לא רק הלכות של ציצית ותפלין כ"א גם מנהגים שהיו כבר ידועים וההפשטו בכמה ארצות, ומזכירם בלשון: "נהנו כל ישראל", "מנהג פשוט בכל ישראל" או "וכבר נהנו כל העולם". אבל לפעמים אומר בפירוש: אין זה מנהג אלא מעות ואפיקורסות, אע"פ שנמצא באיזה חשבות הנאונים (הל' א"ב פ"א הל' י"ד וט"ז), כי פעמים רבות נמה מסברות הנאונים מכת סברא או מפני שלפי דעתו היו להם נוסחאות מוטעות (ע"י הל' אישות פ"א י"ג, ושוארץ בהקבץ "משח בן מימון" על "יהם הרמב"ם להנאונים"). ולפעמים משמים הלכות "אע"פ שחן מוסכמות במשנה ובמסקנת הנמרא, כמו הלכות הנוסדות על האמונה ברוחות רעות ומזיקין ושרים וחלומות" (ע"י ווייס ב"ת א' "תולדות הרמב"ם"). בכלל צרף וברר כל הלכה בשקול דעתו וסברתו במרם חסכים לה, ולא הלך אחרי רבותיו או אפילו חכמי החלמוד בעינים סגורות, ורק האמת חיתה נר לרגליו, וע"כ השתמש ג"כ בספרי חכמי אה"ע במקומות שחיה צריך להם וקבל את האמת ממי שאמרה, לפי הכלל "שאיין הושעין לחבור בין שחברו אותו נביאים או עכרים" (ע"י הל' קה"ח סוף פ' י"ז). על כללי הרמב"ם בספרו ע"י בס' "יד מלאכי".

[ההתנגדות להרמב"ם] רוח הבקרת המדעית השולטת בכל החיבור הנדול הזה, לא רק במה שנוגע להלכה כ"א גם בענינים הנוגעים לאמונות ודעות, כמו המושג האלהי, השארת הנפש, תחיית המתים ועוד, ונעור שאלות כאלה ששרשן ברת ומשפיעות על כל חיי העם, הרויח הפילוסופית שבהר לו הרמב"ם ואשר היתה חדשה גם לרבים מסנהיני האומה בימים ההם, עוררה ביניהם התמרמרות והתנגדות עזה להמחבר וספרו. המתנגדים מצאו הרבה מקומות להתנדר בהם ולהצדיק טענותיהם. בפרט שאחרים מהם היו מפייחי ריב שבוונתם לא היתה כלל לשם שמים, שכל חפצם היה להשפיל כבוד הרמב"ם בעיני העם ולבטל ערך ספרו. מהם שקבלו עליו שחשמים כל שמות החכמים בעלי ההלכות ולא אמר שום דבר בשם אומרו שלא חוכר

קמן מן העם, כ"א עברית. "לא בלשון ספרי הנביאים לפי שהלשון החיא קצרה בידנו... ולא בלשון התלמוד לפי שלא יבינה כ"א יחידים... אבל בלשון המשנה שיקל לרובם". (הקדמתו לסח"מ). כונתו היתה לתת ביד העם חיבור אשר יכלול כל דיני התורה ומשפטיה עד שלא יהיה דבר חסר ממנו" (שם). "כדי שלא יהא אדם צריך לחבור אחר בעלם בדין מדיני ישראל" (הקדמתו ליד החזקה). כי ראה שבזמנו "תכפו הצרות וחזקה השעה את הכל, ופירושי הנאונים נתקשו ואין מבין עניניהם כראוי ואין צריך לומר הנמרא עצמה". ע"כ השמים כל אריכות הפלפול וחלקו הדעות והכנים רק מה "שחתאמת והתברר" לו, מכל הדינים הנמצאים במשנה ובתלמוד וספרא וספרי והתוספתא וכל מה שהוציאו הנאונים המתאחרים, הספר נחלק לפרקים וחלכות כדי שיחיה נקל לדעת אותו על מה (הקדמה לסח"מ). ומעצמו מובן, כאשר העיר הרמב"ם בעצמו במכתביו, שחבר ספרו רק בעד אלה שקצרה רוחם. מיראה שמה תשחכת תורה מישראל, אבל לא נעל הדלת בפני שוחרי התלמוד עצמו. אע"פ שבחקירתו לפירוש המשנה האריך להסכים כונתו של ר' יהודה הנשיא בסדרו המשניות, והמציא מעמים מספיקים למה הקדים מסכתא אחת לחברתה או דין אחד לחברו, בכל זאת בחר הוא בשיטה אחרת לגמרי אשר כבר קבע בסח"מ. הוא מתחיל בספר "המדע", מפני שלפי דעתו המצוה הראשונה היא: "לדע שיש מצוי ראשון ממציא כל נמצא", שהרביר הראשון היה אנכי ה' אליה. ובידענו אותו נוכל ליהדר. ולאחבו וליראה אותו. וגומר את ספרו במה שהתחיל, היינו שבימות המשיח יהיו כל ישראל חכמים נחלים וישינו דעת בוראם ומלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכבים (סוף הל' מלכים), צימליך (במאמריו בס' האשכנזי: משה בן מימון) מחלק את היר בשני חלקים ראשיים. א' העוסק במצוות שבין אדם למקום וב' העוסק במצוות שבין אדם לחברו, וכל חלק ראשי ג"כ מתחלק לשני חלקים, האחד עוסק במצוות הנוהגות והשני עוסק במצוות שאינן נוהגות בזמן הזה, וממנם זה, לפי רביו, מקומם של הל' חמץ ומצה בספר זמנים ושל קרבן פסח בס' קרבנות, הל' שביתה עשור בס' זמנים והל' עבודת יום הכפורים בס' עבודה, וכן הוא בנוגע להלכות אחרות, הרמב"ם חילק אותן ושם מקומן בספרים שונים לפי טבע, היינו אם נוהגות או אינן נוהגות בזמן הזה, מלבד הלכות מעשות חכמות שלא היה כראי לקבוע להן מדר מיוחד. והמעם למח נכנס ספר נשים בחלק המצוות שבין אדם למקום הוא, מפני שתכלית הנשואין היא לקדש א"ע ע"י מהרת המשפחה (השיטה בכללה חיא לפי ר"ז פראנקל). שוארץ בספרו "משנה תורה" מתנגד לסברא זו. לפי דעתו ושיטתו הכנים הרמב"ם כונת מיוחדת בתוך ח"י שמות שמסמן בהם את ספרי היר, היינו: מדע, אהבה, זמנים, נשים,

נגזרה עליהם גזרת שחר, לקבל דת מחמיר, ודברים נתבלבלו דעתם ומרוב ספקות רפתה רוחם ולא יכלו לעמוד בנסיגתם. מלבד זאת קצתם באותו זמן כשיח שחר שניבא לעדת ישראל שבא קץ הימים, ובעצתו בזבוז רבים מהמאמינים בו את כל רכושם והמבוכה גדלה יום יום. ויפנה החכם רבי יעקב אלפיומי בשם כל הקהלות שבארץ תימן אל הרמב"ם ויבקש ממנו לנהלם בעצתו ולהוציאם מן חמבוכה. אז שלח להם הרמב"ם את מכתבו הנודע בשם "אגרת תימן", אשר מעתיקה לש"ע (ר' נחום מערבי) קראה בשם "פתח תקוה". ואשר היתה למסור ישע לכל קהלות ישראל בצפון אפריקא. באגרתו זאת הסיר כל ספקותיהם בנוגע לעתידות העם ולחששות ה', הוכיח להם סמכת פסוקים מכת"ק שנצח ישראל לא ישקר, וע"כ תייבם חם להאמין בח' ו"לחזק קצתם את קצתם, ועל חגדולים לזרז את הקמנים, להצילם מספק וכמכשול. וכן הוכיח להם שמישיח השקר היה איש משוגע ויבאר להם ענין חבואה בנוגע למשיח ח' העתיד לבא, ויבקשם לשלוח העתקות מאגרתו "לכל קהל וקהל לחזק אמונתם ולחזק עמידתם בגלם לכל תמיד". ויבקשם "כ"כ להזהר תכלית החזרה" שלא יגלה הדבר לאומות ח"ש מעאלים" אבל למרות הסכנה הגדולה שחיה מתירא ממנה שלח להם את אגרתו "משום צדקת הרבים". אגרתו זאת חזק ידים רפות ותציל אלפי ישראל משמר ואבדן, ומני אז גדל שמו בכל הארצות הן "והיו מזכירים שם הרב בכל קדיש וקדיש: בחיינו ובימינו ובחיי דרבנא משה בן מימון וכו'". (הרמב"ם באגרתו לרבני צרפת, בקבץ תשובות הרמב"ם, אגרות קנאות דף ח'). ובמובן עוד חרבה יותר בארץ מנורו במצרים. עת הוא בא שמה שלמו חקראים ברוב השפעתם אשר עלתה על השפעת קהלות הרבניים. לא רק ע"י מספרם שגדל בעיר תבירה ביא גם בהשפעתם בין ראשי הממלכה. כי כחם הרוחני של הרבניים תשש מאד בימים ההם. "תלמיד החכמים חלק לבם איש לעברו פנה ואין איש שם על לב". (תשובה קמ"ט), ויקצם הוא "כרועה את עדרו וישתדל להשיב לב בניו על אבותם ולתקן את אשר עוותו" (שם). ובעבודתו הצבורית ודרשותיו ברבים, בהשפעת ספריו וגם ברוב כבודו כרופא מובהק הצליח לחזק את רוחם, לבסס את מעמדם ולחרים קץ חתורה. וכאשר עלתה עדת הרבנים בן הלכה עדת הקראים חלוק ודל, והרמב"ם באגרתו הנ"ל, היה יכול להעיד שהרמב"ם "הכה חצרוקים אשר היו כגבורים חוסים, ונתן הביטחון לשושים, והוציא אדיריהם מחצר מלך מצרים ורבים מעמי הארץ מתחרים, כי נפל פחד הרב עליהם". אמנם עוד סבה אחרת עזרה על יד הרמב"ם להניע למחוז חפצו זה. אחרי מות אשתו הראשונה לקח לו לאשה בת אבול-מאאלי, שהיה איש סודה של אחת מנשי השולטן סאלאדין. אמו של הרוזן אל-מצאל. מאשתו זו נולד לו בנו ר' אברהם וע"י השפעתו הנהיג

את המקומות והמקורים שמהם שאב את מסקנות הלכות וע"י בן נעשו כעין נורות על הקהל לקבל דעתו. מלבד שראו שמה ישתכחו שמות חתנאים והאמוראים מן העולם אם יתעסק העם בספרו לבד. (תשובה ק"ט להדיין ר' פנחס בר משה והשגת הראב"ד בהקדמה). מהם שבטלו את חיבורו בטול גמור שלא היה כלל בדאי לעיין בו ומהם שחשדו את מחברו שלא היה סדקס במצוות ומולד בדברי חכמים (ע"י אגרת הרמב"ם לתלמידו ר' יוסף אבן עקנין). בפרט היו קובלים על שיטתו בשארת הנפש, תחיית המתים ושכר ועונש. ובאמת דעתו שבעה"ב אין בו מציאות גופות ואין בו אכילה ושתייה היתה נחשבת בעיני רבים כאפיקורסות גמורה ההורסת אשיות הרח. תלד הראב"ד מען נגדו (הל' תשובה פ"ג ד') על אמרו "שכל המאמין שרבין העולם הוא נוף" הוא מיד. מפני "שגדולים ומובים ממנו הלכו בזה המחשבה". וברור הוא שהראב"ד לא מלכו חוצא דברים אלה. ועוד אנו זוכרים את טענותיו של רש"י נגד הרמב"ם בדבר השארת הנפש לפני עשרות שנים (כרם חמד ח"ג 69). מראשי מתנגדיו היה ר' שמואל בן עלי ראש הישיבה בבגדאד, שהחזיקם נגדו מצד עין נוסות רוח, שהחזיקם בכבודו והשפעתו וימפול עליו שקרים ודעות נפסדות שלא היה להם שום מקור, והשני היה ר' אברהם בן דוד מפישיקא (הראב"ד), שהיה מופלג בימים ובחכמה ובעשר, והוא קנא באמת קנאת תבאי הנמרא מיראה מן תצא מספרו של הרמב"ם חקלה גדולה ללמוד התלמוד ולתפתחות ההלכה. חרברים שהמיתו נגד הרמב"ם רש"י וסמולנסקי שהוא היה הראשון להעמיד החלכות כמסמרות נמועים לזרז דורים, כחוק ולא יעבור, ושבאשמתו נפסק בה התפתחותה של ההלכה, כבר אמרם אז הראב"ד אם גם בסגנון אחר.

[סעודות הרמב"ם והשפעתו] אבל למרות כל הקנאה ושנאת חנם ורוע לב שעמלו לחקטין את ערך תורתו ולחנביל את החום השפעתו, הלך שמו הלך ונדל עד ארצות רחוקות. קהלות שונות פנו אליו בכל דבר חקשה לחן והוא הריץ להן את תשובותיו והן שמעו לדבריו כאל דברי האורים. אף כי חנוסע ר' בנימן מטודילא לא הזכיר את שמו אין ספק שתיכף אחרי צאת פירושו על המשנה נתפרסם שמו בעולם. הוא היה תופש ישיבה ומרביץ תורה ודורש ברבים גם על עניני פילוסופיא שלא על מנה לקבל פרס. כי לפי דעתו (בפירוש המשנה פ"ד של מסכת אבות) אמור להנות מרברי תורה בעזיו וכל המשתמש בכותרה של תורה נעקר מן העולם. ע"כ על כל ת"ח להתפרנס מאיזה מלאכה. תלמידים רבים ממקומות רחוקים ששמעו את שמעו נחזו אליו לבקש תורה מפיו. אחד מתלמידיו ר' שלמה מן הכהנים שעבר דרך ארץ תימן חרבה לספר שם בשבתו ונדלו בתורה ויראה בעת אשר אוזיו יושבי הארץ החיאו חיו בצרה גדולה, כי

לחפץ אור על דעותיו. במאמרו „תחיית המתים“ התאונן, שהרבר אשר „הביא רבים למעות ולספוק בדבריו“ הוא שהזכיר את שמות בדברים מעטים „מפני שלא היתה כוונתו להנדיל את נף הספרים“. מלבד זאת הנה חיבר את ספר חיד דק בעד אנשים שקצרה רוחם לעיין בתלמוד עצמו „הצריך דעה רחבה ונפח הכמה“, ואנשים כאלה בודאי קצרה רוחם נ"כ מעיין בדברים העוסקים במעשה מרכבה ובמעשה בראשית. ובאמת היתה כוונתו בספרו זה החרש „לא להבינו לחמק ולא למתחילים בעיין ולא ללמד מי שאינו מעיין אלא בחכמת התורה, כ"א למי ששלם ברעתו ובמדותיו ועיין בחכמת הפילוסופיא וידע החכמות אמיתיות ומאמין לדברים התוריים“, ובכל זאת עלו ספקות על לבו „ונשאר במבוכה ובהלח... ולזה נקרא המאמר הזה מורה נבוכים“ (הקדמתו למ"ג). ואולי כתבו גם מטעם זה ערבית ולא בש"ע צחת ופשוטה שכתב בה ספר חיד. המורה נעתק אח"כ בהסכמת המחבר לש"ע ע"י ר' שמואל אבן תבון. והסבה שעוררתהו להבר ולהשלים ספרו זה היתה לפי דבריו (שם) פירדתו של תלמידו החשוב ר' יוסף בר' יהודה אבן עקנין (ע"ע).

[תיכון המורה] הרמב"ם בעצמו המעים את כוונתו בחבורו זה (ח"ב פ"ב) שעיקר תכליתו לא היה לכאר ענינים „בכמה המבעית או בחכמה האלהית לפי קצת דעות, כ"א לכאר ספקות חרת ולהראות אמיתות נסתריה אשר נעלמים מהבנת החמק“. ולפי כוונתו זאת חלק את ספרו לשלושה חלקים בעלי קצ"ה פרקים. החלק הראשון מוקדש להרעיון היסודי, היינו: יהודי' והרחקת הנשמות ממנו. הפילוסופים שקדמוהו וביניהם גם המרברים שנו בשיטתם להתחיל ראיותיהם למציאת חבורא בריכות על הדרש העולם, כי העיקר ויסוד כל היסודות. היא ההוכחה שיש בורא, „הפנים האמתיים... והוא הדרך המופתית אשר אין בו ספק, שקייים מציאות השם ואחדותו והרחקת הנשמות בדרכי הפילוסופים, שברך הוא יתאמת המופת ויניע האמת השלם באלה השלשה דברים, ר"ל: במציאות האל יתברך ושהוא אחד ובלתי גשם...“ (ח"א פ"א). הרמב"ם ידע שהמאמין בהנשמת „לא הביאחו אליה עיין שכלי אבל נמשך אחרי פשוטי הכתוב, וכן הענין בתארים, לקחו הענין על פשוטו והאמינחו בעל תארים“ (ח"א פ"ג). אם גם כבר אמרו חז"ל: דברה תורה כלשון בני אדם, לשבר את האזן, מפני שאי אפשר לאיש להבין דרכי ח' שהם למעלה מן השכל, ור' סעדיה גאון בספרו האמונות והדעות מאמר ב' השתדל כבר גם הוא לכאר שהעצם ותשעה המקרים שמנו החוקרים בחומר מרוחקים הם מהבורא וכי לא חשינחו שום מדה מסודות בשר ודם, בכל זאת משמה האמונה בגשמות כידוע. ע"כ חשב הרמב"ם חובה לעצמו לכאר עוד הפעם בדרך אחרת שכל התוארים והמקרים המיוחדים לח' בכה"ק נאמרו בדרך משל. והולך ומוכיח שהמשנה חלקים

עשתו אלפצאל רומא בחצר המלכות, והעלהו לגדולה ויקצו לו שכרו מאוצר המלך. אז החלו גם גדולי העם וחשירים לקרבו ויצא שמעו בכל הארץ. ואפשר שזו היתה גם הסבה שנתמנה לאביד וניד על קהלות ישראל במצרים. תחת נוסח התקנה שתקן בעניני מקה וטבילה חתפ בראש הביד ושם נאמר בפירוש שהתקנה תהל משנת תתקמ"ו. ונראה שהחל להתנהג בשררה בשנה הקודמת לה. נרעץ סובר שאי אפשר שב' שנה עברו על הרמב"ם במצרים טרם עלה למעלה זו, ומניח תתקל"ז. ונייגר בספרו הניח התקכ"ז. אבל סברותיהם אך השערות הנה. כי בודאי עבר איזה זמן במרם ראשי העם הרכינו אה ראשם לפניו. והלא ראינו שגם אח"כ עוד נדלה ההתנגדות אליו. אך ספרו הגדול סלל לו מסלה לכל קצות העם למרות כל המערערים עליו. בזקצק „פשמ במורה ובמערב ובתימן“, כאשר הרמב"ם בעצמו העיד עליו באגרתו להכמי עיר מרשיליא, וכאשר העיד רבי ששת בנבינשתי באגרתו להכמי לונל (שהביא נרעץ בספרו, ע"י שב). שגם בספרו הרבו לעשות ממנו העתקות ועל ידו החרבו לומדי התורה. והראב"ד עצמו בעל החשנות חודה שחם על כבוד הרמב"ם מפני שעשה ולאכזה גדולה באסיפתו דברי הגמרא הירושלמי והתוספתא וכו' (כלאים פ"ו ב', וע"י הכ"ס שם). ויהי לא רק נגיד עמו במצרים כ"א לראש כל בני הגולה אשר פנו אליו בפל דבר הקשה. אולם בעת שהשפעתו וגדולתו נתרבו כל כך נשקפה לו רעה ממקום אחר. המשורר המושלמי אבן-מושע, אשר הציל את נפשו בפאס, בא למצרים ויכר את הרמב"ם, ויהי כאשר ראה שהיה נגיד היהודים, הלשין עליו שבנד בדת מהמר אשר הודה בה לפניו, ואך הויזר אלפצאל, שהוקר אותו מאד, המליץ עליו וינקחו מאשמת מות זו.

[מורה נבוכים] למרות כל סדרותיו העצומות מן הבקר עד הלילה (ע"י אגרתו לר"ש אבן תבון), והולשת נופו אחרי מחלות מסוכנות שעברו עליו, חש שלא מלא עוד את מדת עבודתו הספרותית ושלא הגיע עוד מטרתה. כי ספר חיד מלא רק חצי הפצו, הוא היה החלק ההלכתי, ועליו היה להוסיף עוד החלק העיוני-הפילוסופי שכתב בספרו „מורה נבוכים“. הרעיון הזה לא היה חדש ולא נולד ברחו אחרי פרסום ספרו הגדול חיד החזקה כ"א העסיק את מחשבותיו מראשית ימי עבודתו. בפירושו „לחלק“, היסוד הו', כבר אמר: „ראיתי שאלה הענינים נצטרבו להאיות רבות מאד, והיינו צריכין לחצעות והקדמות... ולפיכך אניה אותו למקומו, אם בספר הדרשות אשר יעדתי לחברו או בספרי הנבואה שאני עוסק בו או בספר שאהבר אותו בפירושי אלה היסודות“. עת נתפרסמו גם שניהם, פירושו לחשינה וספר חיד, נוכח שהסבה להתנגדות הגדולה מאיזה צדדים היתה האידיעת בנוגע לעניני מחקר ששלמה או הדעות הנפסדות שפשמ בעם. ומקצור הנמרץ של סגנונו היה נ"כ סבה שלא הספיק

בתארים (שם פני"ב) וכל המשתכל בכל אלו התארים והדומים להם ימצא שנמנעים מה' לגמרי. והתארים אשר ה' ידע מצדם הם הפעולות הבאות ממנו והחכמים יקראום מדות (שם פני"ד). לאמר, "שהוא פועל פעולות דמות לפעולות הבאות מאתנו ממדות". אבל גם התארים ההם אמתיים מהשם רק בשלילות ולא בחיוב, כי "בחיובים יש מן השחוף והחסרון". ואנחנו אין אנו משנים אלא ישותו לבד ולא מהותו. ובכן מן השקר שיהיה לו תאר חיובי (שם פני"ה). בפרקים ל"ג ול"ד משתדל להוכיח שכאד צדקו החכמים אשר הזהירו את החמון להתרחק מדרכי ההגיון והעיון ומה גדולה היא הסכנה לקצרי הראות, שאין ביכולתם להשיג הדברים לפי אמתתם.

[על חרוש העולם] אם גם המדברים האמינו בחרוש העולם ובריאת יש מאין וחביאו ראיות לדעתם בכמה דרכים, לא נמשך הרמב"ם אחריהם, כי ראיותיהם "יש מהן מהפך העולם ומשנוי סדרי בראשית, נלקחות מהקדמות שהן כנגד טבע המציאות הנראה". אבל אריסטו היה בעיניו החשוב מכל הפילוסופים (ח"ב פ"ד) ודעתו, בכל הענינים אשר למטה מן הגלגל, תכלית דעת האדם (באגרתו לר"ש אבן תבון). אבל באשר הוא האמין בקדמות העולם השתדל הרמב"ם לבטל דעה זו ולהוכיח שאי אפשר להכחיש בחידוש העולם מפני שאריסטו בעצמו לא האמין שהביא מופת הותך על קדמות העולם, וכל החושב כן אינו אלא טועה (ח"ב, פמ"ז ומ"ז). אדרבה אפשר לבאר שחרוש העולם אינו מן הנמנע, ואפשר לבאר זאת מצד חקבלה ע"י הנבואה וגם מצד העיון. ואם תתחייב קצת הרחקה מאמונת החרוש (ע"י דעתו של אריסטו) הנה תתחייב הרחקה יותר גדולה באמונת הקדמות (שם). הרמב"ם רואה הכרח באמונת החידוש לא מפני הכתובים שבתורה, כי אותם אפשר לפרש גם באופן אחר כאשר עשה בכתובים המורים על נשמות השם, אבל מפני שאמונת הקדמות מותרת הדת מעיקרה (שם פכ"ה). ויען האמונת חרוש העולם היא יסוד התורה כולה בהכרח (פכ"ז) הקדיש לענין זה את החלק השני ומדבר על מחות החומר "שהשם המציאו מלא דבר", וכשירצה בוראו יעדרהו העדר גמור מוחלט. ומדבר על מחות המלאכים והגלגלים שהם בעלי נפש אם גם לא כנפש האדם או הבהמה, והם חיים משכילים, ויש שכלים נפרדים מניע כל גלגל. והשכל העשירי הוא השכל הפועל (pous poietikos) המשמיע על השכל שבבחי לצאת מן הכח אל הפועל (שם פ"ד). ומדבר על הנבואה ומדרגותיה השונות, על החלומות וכל מראות הנבואה והנבואה היא לפי דעתו "שפע שופע מאת השם ית' באמצעות השכל הפועל האת היא היותר עליונה שבמדרגות האדם" (שם ל"ה). ומבאר כל הכתובים הנוגעים בענינים אלה. בחלק השלישי מדבר על מעשה מרכבה ומראות יהזקאל, וביותר באור על ענין חומר

צורה (שהחפסר בא רק מצד החסר ולא מצד הצורה, כי הצורה היא שלמות הדבר והיא מחמדת ועומדת) ובפרט בנוגע להאדם, והיחס אשר בין החסר והצורה והרעה והטובה הנמשכות מזה. וכך בא לדבר על ענין ידיעה ובחירה, צריך ורע לו ורשע וטוב לו, ומבאר את הויכוח של איוב ומרעיו ונפיונו של א"א, וענינו של נפיו, "הגדול במסופקי התורה". אח"כ בא אל הענין אשר אליו שם הרמב"ם את לבו מראשית עבודתו, אל מעמי המצוה שנתנו לנו בשביל תקון הגוף והנפש, ענין רבי-ערך מאד. ולו חקדיש את כ"ג הפרקים האחרונים מספרו הגדול הזה. שבהם הוא משלים את עבודתו, שכל תכליתה חיתה לא לשם פילוסופיא כ"א לפקוח עיני עורים ולהראות להם את הדרך "להגיע אל השגת השם כפי היכולת וללכת אחרי ההשגה ההיא לעשות חסד משפט וצדקה". באגרתו לחכמי מרשלייא כבד רמז לספרו המורה וכתב: "כמדומה לי שלא נשאר בעולם ספר בענין זה בלשון ערבי... עד אשר קראתי והבנתי בו עניני וירדתי לסוף דעתו. ומאותם הספרים נתברר לי טעם המצוות". ובמורה עצמו (פ"א) מראה שכל מצוה סתרי"ג מצוות היא "או להתלמד במדות טובות או להזהיר ממדות רעות". ומשלים את ספרו בפרקים אחרים על מדותיו של האדם הצריכות להיות ענוה וצניעות ויראה, וחיותם שתכליתו של האדם היא השגת ה' למען הדמות אליו בפעולותיו, ללכת בדרכיו לעשות משפט וצדקה, "או תפקחנה עיני עורים... יושבי בארץ צלמות אור ננה עליהם".

[שיטתו בתורת המדות] כל שלשת חיבוריו הגדולים נוסדו על דעיון אחד עקרי הנמשך כחוש השני מראשיתם עד סופם ומקשרם יחד, היינו: שהדעת היא תכלית האדם, ואין דעת כ"א דעת ה'; האדם צריך בכל מה שהוא מתעסק לכיון את מעשיו ולשעבד את כחות נפשו לפי הדעת שיגיע בה לידעת מציאות ה' וע"ז אמרו כל מעשיך יהיו לשם שמים (שמונה פרקים פ"ה).

"כפי שעור שכלו תהיה ההשגחה בו, והאיש השלם בהשגחתו, אשר לא יסור שכלו מה' תמיד, תהיה ההשגחה בו תמיד, כי השכל (הפועל) השופע עלינו הוא הדבוק בינינו ובין הש"י" (מ"ג מ"ג, פני"ב). אבל איך נשיג את ה' אם אי אפשר ואין אנו רשאים להשיגו ע"י תואריו? אמנם התארים המגשימים את ה', כלומר, אלה המוגבלים ע"י זמן ומקום ותנועות חסורגשות ע"י החושים לבדם, רחוקים ממהותו. אבל ישנם תארים אחרים המקרבים אותו לשכל האנושי, והם "הפעולות הבאות ממנו, והחכמים יקראום מדות", מדותיו של הקב"ה (שם מ"א פני"ד). כמו צדק ויראה, חסד ורחמים, תקן המדות הוא רפואת הנפש (ש"פ, פ"א). הנפש היא כחמד והשכל לה צורה, וזה שאמרו גם בלא דעת נפש לא טוב (שם), ע"י נ"כ הלכות דעות פ"ב). והחושב בה' מבלי חכמה אבל נמשך קצת אחר הדמיון או אתרי אמונת שסמרו לו וזלזלו, רחוק ממנו.

נדר חורפיו אשר חשדוהו שכפר בתחיית הנומות שנית והוציא כתובים מפורשים מפשטם. רבים לא יכלו לסלוח לו שכפר בקיום הנומות בעולם הבא ושלמי שימתו רק הנפש תחקים ורק נפש הצדיק אשר קנתה קיומה ע"י שלמות הכמטה (ועי' נ"כ שד"ל כרם המד ג' מכתב ה'). בפרט אחרי מותו גדלה המחלקת כ"כ עד שנחלקו קהלות רבות לשני מחנות ותגדל המנסלה וממנה היתה סבה לחלול שם שמים וחלול התורה. בראש בעלי הריב עמד ר' שלמה בר' אברהם מן ההר (מונטפילייר), רב מפורסם ומובהק, הוא ושנים מתלמידיו (האחר מהם היה רבנו יונה, ועי' רש"י בכ"ה ה' מכתב א'). והמה דרשו נדר הרמב"ם בריבם והוציאו איש המחלקת בכמה קהלות בצרפת וספרד, ויהרמו את המורה ואת ספר המדע. נגדם קמו הקהלות מארגון נאבארה וקטלונא והחרימו את מהרהרי הריב, גם חכמי עיר לונדל נתחברו עם חכמי נרבונה והחרימו כל המוציא לעז על המורה ומחברו וישלחו "את כתביהם אל הקהלות הקדושות אשר בכל ספרד, וכאשר ראה ר' שלמה שחוקה המלחמה נגדו וילקט אליו "כל איש סודר ומורה ויססור ספר המורה בידי הכופרים וגדולי הגלחים" לבערם באש, "עד אשר חיו חיבורים במונטפוליר בסכנה גדולה מאד" (אגרת הרד"ק לר"י אלפכאר), ולמרות כל המסירות והסכנות הוסיפו אחרים מרבני צפון צרפת לנסות אחרי ר' שלמה (יצא מאגרת הרמב"ן אל הרבנים הנ"ל). ר' יוסף אבן כספי (שחי בסוף המאה הי"ג ותחלת המאה הי"ד) התאונן "שהיהודים מאסו או עזבו את ספר המורה בשעה שהנצורים כבדוהו ויגשאוהו והעתיקוהו וכש"כ הישמעאלים בפאס ובשאר ארצות קבעו שם מדרשות ללמוד ספר המורה מפי סופרים יהודים" (עשרה כלי כסף ח"ב, 70, חצ' לאסט). אבל כל ההרמות שהוציאו מקנאים ומקובלים והמאמינים בנשמות נגד המורה, כל הגדוף והזולזל נגד מחברו לא יכלו להמעיט אף כל שהוא מדימותו וגדולתו ועוצם השפעתו. גם הרמב"ן והרשב"א וכל גדולי המורים בכל הארצות נכנעו לפני ידיעותיו חכבירות, אם גם הרא"ש, שהיה תלמידו של מהר"ם מרוטנבורג, היה נוטה אחרי בעלי התוספות והיה הריב מושפע מהם (עי' תשובות הרא"ש כלל ל"א מ'). ומה שכתב הגר"א בש"ע יו"ד סי' קע"ט ס"ק י"ג על הרמב"ם אינם מדברי הגר"א (עי' קריה נאמנה צד 152). במותו בן שבעים שנה היה אבל גדול לכל עם ישראל בכל ארצות הנולח ועל קברו בטבריה נחרה המלים: "פה טמן רבנו משה מבחר האנוש". גדולי חכמי ישראל בכל הזמנים (וידועים הם דברי הרמב"ן) עמלו ויגעו להבין ולפרש את המורה. ר' ידעיה הפניני בסוף ספרו "בחינת עולם" כתב על הרמב"ם: "אהרון הנאונים בזמן ראשם בחשיבות, אשר אין עודך אליו בכל חכמי ישראל אחר חתימת התלמוד, והרב שי"ר במכתבו נגד מבקרי הרמב"ם (ישורן ג') אמר כי "לא קם כמותו

על החכמה לתורות לאדם דרכו לבהור במובן ולמאוס ברע. האדם מתחלת ברייתו יש לו איזה הכנה מבעית לחיות או בעל מעלה או בעל חסרון, אבל אין שום איש מוכרח להיות בעל חסרון (בש"ס). אדרבה לכל איש היכולת להיות בעל מעלה אם יפתח את כשרונותיו הטבעיים הטובים ע"י למודים ועבודה לש"ש וישעבד את יצרו הרע ליצרו הטוב, ועי' אמרה התורה ובהרת בחיים. המעשים היותר טובים הם השוים בין שתי הקצוות, הפעולות הממוצעות (ש"פ, פ"ד). המדה היותר טובה היא הממוצעת, ומדת לפנים משורת הדין היא טובה רק כאמצעי להחזיר את האדם הקיצוני לדרך הממוצעת. וכל זה הוא ביבולו של אדם, וע"כ אמרו: הכל בידי שמים חוץ מהמצוות והעברות שהם ברצונו לפי בחירתו (שם). ולא עוד אלא (לפי המאמר הידוע) שהגדול מחברו יצרו נ"כ גדול חיטנו ושכרו הוא לפי רוב צערנו. ושכר המצוה הוא המצוה עצמה. היינו, תקון הנפש ומעלת הטוב שנשיג מן השלמות וכל העוסק במצוה ובתורה כדי לקבל כבוד או להרחיק ממנו, הרי זו מדה סנונה מאד (פה"ס, חלק). ותכלית המצוה היא ג"כ תקון הנפש. ולא רק נופו של איש פרטי כ"א של גוף כולל, זה תקון החברה והמדינה, שילמדו בני האדם מדות מועילות להנהגת עניני המדינה (מ"נ מ"ג, פכ"ז). ועי' אמר הכתוב: ויצונו ה' לעשות את כל החקים לטוב לנו כל חיים. וידוע נ"כ מאמרם: "למען ייטב לך בעולם שכולו טוב". כי באמת יש תכלית אחרונה והיא השלמות האחרונה בעוה"ב (שם). תענוגה של הנפש איננה אכילה ושתייה כ"א השגחה מידעית תבואה ושכרה זה קיומה בעולם הנשמות. כי רק נפש הצדיק מתקיימת ותחיית המתים נאמרה לה לברכה. לא לנוף ולא לנפש הרשע. הרשעים כבר בהייהם קריים מתים, והגוף יתפרד למה שהורכב מסנו (פה"ס לחלק). רק הצורה האנושית לא תקבל הפסד אם התדיק בעליונים, אבל אם תתחבר לחומר ישיגה חפסד ג"כ. וע"כ נפש הרשע תאבד. וגם הנופות אשר יקומו לתחיה אחרי תחיית המתים סופם למות ישנית, כי על כל חומר לשוב להפסד ולגליון (מאמרו תחיית המתים). ולימות המשיח לא יהיה שום שנוי בחיי התברה כ"א שתרכה החכמה והשלמות ותשבת מלחמה בין הגויים (על יחס הרמב"ם לאריסטו ע"ע ארס טוטלס, ובענין זה, רחין, ריע עמתיק דעם מאימנידעס, ברעמלוי 1876, והרמן כהן, קאראקמע-ריסטק דער עמתיק מאימונים, לייפציג 1908).

[השאעת המורה וההתנגדות אליו] ככל ספרי הרמב"ם פשט גם המורה בזמן קצר כמעט בכל תפוצות ישראל. ר"ש אבן תבון תרגמו לש"ע ואתרו גם ר"י אלהריזי. ואין ספק שלא עברו ימים רבים במרם נעתק לשפת רומית (עי' פערלס, פראנקל-גרעץ מאנאטסשריפט שנה כ"ד). אבל עוד בחיי הרמב"ם רבו התלונות עליו עד שנאלץ לפרסם מאמרו "תחיית המתים", להתנצל

עוד עד עתה בכל העולם, ומשל החמון, אשר הוא תמיד חד לבו של העם. ידוע: משה (רבנו) עד משה (בן מימון) לא קם כמשה.

[המבקרים האחרונים] גם בימינו כמו איזה צעירים הנגזרים אחרי שד"ל לזרז. אבנים נגדו, גם אלה המאמינים בפילוסופיא נכרית ואשר כבר פרקו מעליהם עול החלמוד לנמר. מפני שלפי משפטם לא היה כל כך לאומי. לפי מושגיו היום. מלבד שאין בטענה זו אפילו קורטוב של טעם חינוכי, ומלבד שלאומית צרת עין ואידתית אין לה תרשות לקבל על ענקי רוח כאלה, הנה טעות גמורה היא לשפוט על הרמב"ם וגם על נסיתו אחרי אריסטו מנקודת השקפתנו היום. בנותע לשתיהן, הפילוסופיות והלאומיות. כל המעמיק לחבן את הרוח ששלטה אז בעמנו בתוך הדידות האכזריות שנשתעברו להן, והיודע עד כמה שקעה בינת העם באמונות ודעות, גם לפי עדותו של הרס"ג, יבין שספרי הרמב"ם היו מעשים כבירים, מאורעות היסטוריים רבי ערך. היה לנו עדותו של הרב בררשי באגרתו אל הרשב"א: "ותנה היום ת"ל נעקרה אותה האמונה (בנשמות חבורא) מכל כתות העם, לא שמענו מי שהחזיק בה כלל וכו'".

ר' משה בן ר' מימון (הרמב"ם)

[ספריו] ואלה הם ספרי הרמב"ם הנודעים לנו: א' "כתאב אל סרא" (ספר המאור) הוא פירוש המשניות לרמב"ם, ההעתקה העברית נדפסה ראשונה בנפול' 1492; ב' "כתאב אל פאראיד" הוא ספר המצות נדפס עם חשונת הרמב"ן ביניציא 1550, ונעתק לאשכנזית ע"י מ' פערמץ ברעסלי 1882, ולצרפתית ע"י משה בלאך פאריס 1888; ג' "משנת תורה" או יד החזקה, נדפס ראשונה באימליא בערך שנת 1480, וע"י שונצינו בשנת 1490, הקיצור ממנו נעתק לאשכנזית ע"י מפיצי החשכלה בפמברורג (1858)

וגם באנגלית (לונדון 1863); ד' "אלנו אלאל מן דלאלה אל חאיר" הוא ספר מורה נבוכים, ריש ממנו העתקה עברית ע"י אבן תבון העתקה יותר טובה ע"י אלחרזי, ונדפס הרבה פעמים ונעתק לכמה לשונות וגם לאנגלית ע"י פרידלענדער בשם Guide to the Perplexed (לונדון 1904); ה' פירוש על הש"ס, ומכיר הרמב"ם בחקדתו למשניות, ונדפס ממנו רק על מס' ר"ה ע"י יחיאל בריל בחלבון (שנה ח' צד 199 והלאה); ו' קובץ תשובות הרמב"ם ואגרותיו, נ' חלקים, ע"י ליכטענבערג (לייפציג 1859); ז' שו"ת "פאר הדור" (אמשטרדם 1865); ח' "מלות החנוני" עם מ' ר' משה מדעסוי ועם הוספות סמאנוב (ברלין 1795), ועם תרגום אשכנזי ויתר ביאור מאת מ"ש ניימאן (וויץ 1822); ט' פירוש על פרקי אפוקרט ז' מאמרים ונעתקו ע"י משה אבן תבון (כ"י); י' "פרקי משה" בחכמת הרפואה (לכוב 1834, וויץ 1888); י"א "מאמר במחורים" רפואה למחלת המחורים (כ"י ע"י ברעקב צד 281); י"ב "מגלת סתרי"ם ששלח להלמירז בעניני קבלה, מביאו הר"ם נרבנני בפירושו למ"נ ח"א סכ"א וקוראו אגרת הסודות (וע"י יוסף אירנים בס' שומר אמונים דף ח' ע"ג), ויש מסתפקים אם הוא מהרמב"ם (וע"י שושן סודות דף ל"א ע"א); י"ג "ספר הנפש" על חכמת אלהות וממנו העתיק בעל שער השמים ח"ג שלו (וע"י שם בחקדמה); י"ד ס' "ערוגת הבשם" בחכמת הרפואה (כ"י); ט"ו ס' על תורת הבריאות נדפס בכרס חסד (ח"ג 9-31) וע"י יעקב ספיר הלוי (ירושלם 1885), גם נתיחסו אליו כמה מאמרים שלא כרגל וכבר הוכח זיופם, כמו פרקי החצלה (נדפסו בסוף ס' הנזרים שאלוניקי שכ"ז ובתשובות פאר הדור דף ל"ג), מאמר היחוד, צוואת הרמב"ם, וספר הנמצא שנוכר לעיל.

ביבליוגרפיא: חקדמות הרמב"ם ואגרותיו ותשובותיו; נרעץ, דברי ימי ישראל ח"ו וה"ז ובפרט תרגומו של שפיר וחרשים גם ישנים להרכב; ווייס, תולדות הרמב"ם בבית חלמוד ח"א ודו"ד ח"ד; מונק, חקדמותו להוצאת חמורה ובספרו על הפילוסופיא של היהודים בספרות הערבית (Melangès, etc., 1859); גייגר, משה בן מימון ברעסלי 1850, וגם בספרו "נאכגעלאסענע שריפטען" ח"ג 84-96; ישראל איסר מויבר, אזרח רעגן, על תולדות הרמב"ם וכו' פרעשבורג (פראג) 1862; פערסער בעער, לעבען אונד ווירקען דעם מאימונידעם, פראג 1884; שירים על הרמב"ם בקובץ על יד ברלין 1885 (הוצאת מקיצי נדרמים); יואל די רעד ליגיאנספילאזאפיע דעם משה בן מימון, ברעסלי 1876; עילינעץ קונטרס הרמב"ם (רשימת כל פירושו ונבוא כליו); מיכל אור תחיים סי' 1128; חקדמת מ' פרידלענדער להעתקתו האנגלית של חמורה; י' פרידלענדער, דער ארא"י ביסע שפראכענגעברויך דעם מאימונידעם, ספר"ם 1908; שווארץ, המשנה תורת וויין 1905; חקובץ תאשכנזי משה בן מימון (לייפציג 1908) ח"א, ע"י החברה להפצת חכמת ישראל באשכנז; ילין, רבנו משה בן מימון, ווארשא 1898, וגם בהעתקה אנגלית ובסופו רשימת ביבליוגרפית.

ל. ל.

מימורבוק: ע' הזכרת נשמות; פנסם

מִימְרָא (תקרא גיב "מאמר"): החכמה והשכל האנושי שהוא שליח ה' ובא כחו; צוה האל שבו ברא ובורא ומנהיג לכל דבר. בעלי התרומים השתמשו לרוב במלת מימרא כדי לחסיר חגשמת ה' ולשבר את האון. כביכול בדרך כבוד לחקב"ה. והוא אחד מתוארי ה' כמו חשכניה. מימרא הוא נרדף עם מאמר ודבור. כמו בדברי ה' שמים נעשו (תהלים ל"ג ו'). לעולם ה' דברך נצב בשמים (שם ק"ט פ"ט). ישלח דברו וירפאם (שם ק"ז כ'). וא"ר יחנן כל דבור ודיבור שיצא מפי הקב"ה נברא ממנו מלאך אחד (חגיגה י"ד). ובלשון מאמר, כמו כי הוא אמר ויהי (תהלים ל"ג מ'). הקב"ה ברא את העולם במאמר (מכילתא בשלח סי' י'). בעשרה מאמרות נברא העולם (אבות פ"ה א'). חלים במאמרו של הקב"ה (כ"ר כ"ד). חמלה מימרא בהרנום תבא באופנים שונים: א') כעין חוספת לשם ה' כמו קול אלהים=קל מימרא ד"י (בראשית ג' ח'). וחאמין בה'= וחמין במימרא ד"י (שם מ"ו ו'). ויבא אלהים אל אבימלך= ואחא מימר מן קדם ה' לוח אבימלך (שם כ' ג'). השבעת לי באלהים= קיים לי במימרא ד"י (שם כ"א כ"ג). ויצא משה את העם לקראת האלהים= ואפיק משה ית עמא לקדמות מימרא ד"י. ת"י: לקדמות שכינתא (שמות י"ט ו'). שם כ"ה כ"ב). וינף ה' את העם=ח"י: וחבל מימרא ד"י ית עמא (שם ל"ב ל"ה). ה' אלהיו עמו ותרועת מלך בו=מימרא ד"י אלהיו בסעדהו ושכינת מלכותו כיניהו (במדבר כ"ג מ"ז). אשר לו אלהים קרובים אליו=קריב לוחיה בשום מימרא ד"י ונ' ברם מימרא ד"י. ח"י: יחיל על כורסיה רם ומגמל ושמע צלוחנא (שם ד' ז'). אנכי עומד בין ה' וביניכם= בין מימרא ד"י וביניכון (שם ה' ח'). ויכהו שם האלהים=ומחאי תמן מימרא ד"י (ש"ב ו' ז'). ע"י מ"א י"ח כ"ד) ועוד חרבה. לפעמים בא מלח מימרא אחרי שם ה', כמו: וינחם ה'=ותב י"י במימריה (בראשית א' ו'). ש"א מ"ז י"א). אחרי ה' ילכו כאריה ישאן=כתר פולחנא ד"י יחבון מימריה באריה דמכלי (הושע י"א). לפעמים בא גם בלא שם ה' רק בכנויו, כמו: אנכי מן לך=מימרי תקוף לך (בראשית מ"ז א'). חלונותיכם אשר אתם מלינים עלי=על מימרא ד"י (שמות מ"ז ח'). ונועדתי לך= ואומין מימרי לך תמן (שם כ"ח כ"ב). ושכרי כפי ילדך=ואנן במימרי עלך (שם ל"ג כ"ב). וגעלה נפשי אתכם=וידחק מימרי יחבון (ויקרא כ"ו ל'). אש אכלת= מימרה אשא אכלא (דברים מ' ג'). וע"י ישעיה ל' כ"ז). אנכי אדרש ממנו=מימרי יתבע מינה (שם י"ט י"ט). כענבים במדבר מצאתי ישראל=ארע מימרי לישראל (הושע מ' י'). תיהודים האלכסנדריים השתמשו במלת לגנום (Δόγος) חיוני בתוראת מימרא. היא החכמה

שבה ברא חקב"ה את עולמו. ופילח בנה מהרעיון. חזח אח הפילוסופיא החדשה של אפלטון בדרך משל ומליצה (ע"י שידער נעשיכמע ח"א 542). והוא האדם חקדמון של בעלי הקבלה הראשונים, ומוח יצאח התורה של שתי רשיות וחשלוש. ואפשר שע"י חמעות חזו שמעו בה בעלי כתות דתיות לא חוסיפו עוד חזיל להשתמש במלת מימרא. ע"ע פ"ל ון.

א.

מִינָה (מינא, מינים, מינן): בעלי דתות וכתות חיצוניות. ונכללו בתוראת זו יודעים, מוניסטים, נוצרים, וכל הכחות שנוסדו על יהדות מזופת. יש סוברים שנקראו מינים מלשון כל עורב למינו, לפי שחם מינים פרטים בערך כלל היהדות, ור"ב מוספיא על מאמר חז"ל ספר שכתבו מין (גיסין סי' ח) אמר: נ"ל שמעם מלה זו שחנזמים מן חדת היו קוראים לעצמם "מאמינים" וחז"ל קצמו המלה וקראום "מינים" כי יש ביניהם מינים ממינים שונים עכ"ל. אך תחשערה תואח היא מופרכת מן חשם "מינות" שזוכר בהרבה מקומות. ובארמית "מינא" או מינאי הזוכר לרוב. ועוד מצינו בספרא (ויקרא פ"ב) "שלא ליתן פתחון פת למאמינים" (תחת למינים) לרדוח, וכן בפירוש הראב"ד שם שלא יאמרו מאמינים שתי רשיות חן, חרי שאין הכונה בשום אופן על תוראת מין וסוג, וגם מתאמר בכ"ס "המינים" בה"א היריעה נראה שהכונה על בעלי כת ידועים. ולכן מוכרחים אנו לומר כי שם "מין" איננו תואר כ"א שם פרטי והוא מני הפרסי. ונעשה אח"כ לשם כולל כמו חשם אפיקורס שנעשה לחותם חכניה לכל תפוש מדרכי היהדות.

[מני הפרסי] מני נולד בימי נעוריו של שמואל ירחינאה בעיר בבל, והיה ילד בית עבדים, ושמו בפי הפרסים "מנחם". היונים קראו לו Mānes, ובפי בני ארץ הקדם Mani, והרומיים בנו שמו Manichaeus. מני היה חכם כולל ויהנה גם בתורת משה ותנכיאים, והיה לו ויכוחים בדת ואמונה עם חכמי יהודים ונוצרים ועם שאר כחות בית ישראל. הוא התעסק בדעות הפילוסופים היונים וחכמי אלכסנדריא, הוא חכיר את האיסיים והיודעים והיתודים המתנצרים, ומכל חשיטות תאלה בחר מני יסודות ידועים וחקים שיטה דתית חדשה, שיטה מקובצת אשר לא מצאח חן בעיני שום כחה דתית. עד שבאוף התרימו אותו הפרסיים והנוצרים. בכל זאת הקים חלמידים רבים שתלכו בשיטתו ומקצת יתורדים אשר דבקו בו. הוא חבר ספרים רבים כמו ספרו Estenk המלא ציורים כמוסים בסודות יודעי ח"ן, ספר המסתרים, אוצר תחיים, אגרת חיסוד, ועוד. חלמידיו ותלמידיו חלמידיו נקראו "מינים" בדברי חז"ל, ובדבות הימים היה חשם מין ומינים לכל הכחות החיצוניות, חכופרים בתורה שבע"פ הססורה בידי הפרושים, כי לכופרים בקרב תאומות לא שמו לבם עד שחללים ר"ג לומר: אין מינן באומות (חולין

י"ג). לכן לא נמצא בשום מקום ברח"ל חשם מין על כותח השמרונים או כותחים שהיו מעיקרא מחוץ ליהדות (גרי אריות) ונברלו אח"כ מכלל האומה והם נזכרים תמיד בשם חרגיל כותים (ע"ע). ביתור נתנו השם מינים ליהודים המתנצרים שקיימו מתורת משה רק המצות הראשיות כמו עשרת הדברות וק"ש וכו'. זהו מפני תרעומות המינין (ברכות י"ב). הנמשכים אחרי מעות ישו ותלמידיו הנקראים מינים (רש"י סוטה מ"ט ברפוסים ישנים). ואחר מתלמידי ישו שנקרא יעקב איש כפר סכניא שאלו ר"ע שמא מינות באה לידך והנאך וכו' (ע"י י"ז). ועוד יעקב מינאה (שם כ"ח). רש"י ותוס' שם).

[מינים שונים] הפרשים קראו בשם מינים נמ את הצדוקים הכופרים בתורה שבע"פ, זה הסב הרבה שני נסחאות בין המשנה והברייתא והנמרא, ואפשר שהמעתיקים מעו וכנו לצדוקים וביתוסים בשם מינים כי לא דייקו בלישנא, ויש שנתערבו כותים ועובדי"ם תחת מינים באשמת הצינוור. ועל הקורא המעיין למצוא הנוסח הנכון לפי הענין, ר"מ במקום שנמצא בחלמוד איזה ויכוח הנוגע לאמונה בשתי רשיות וכתוב שם צדוקי הוא מעות סופר וצ"ל מין, כי הצדוקים לא האמינו מעולם בשתי רשיות. ואם באנו לברר אל מי ירמזון דבריהם צריכין אנו להביא בכור הבחינה כל מאמר ומאמר בפני עצמו ולדעת מי אמרו ובאיזה מקום נאמר ותוכן המאמר. ואלה הם קצת מאמרים שנוכל להבחין על איזה מינים נאמרו: א) מינים שהם צדוקים וביתוסים שלא האמינו בתחיית המתים ובעוה"ב, עליהם אמרו במשנה משקלקלו המינים ואמרו אין עולם אלא אחד התקינו שיהיו אומרים מן העולם ועד העולם (ברכות פ"ט ז'). משקלקלו המינין (בעדות החדש) התקינו שלא יהו מקבלין אלא מן המכירין (ר"ח פ"ב א') והם היו הביתוסים (תוספתא שם פ"א). המינין האלה כפרו בתחיית המתים (סנהדרין צ'). ואמרו לכל אין מחזירין אותו חוץ ממי שלא אמר מחיה מתים וכו' שאני אומר מין הוא (ירוש' ברכות פ"ח ב'). ב) מינים מן החברים הפרסיים והאמנושים שהאמינו בשתי רשיות וכן בעלי כת מני שהאמינו בכחות שונים בבריאה, עליהם כונו חז"ל: האומר יברוך מוכים הרי זו דרך המינות (מגילה פ"ד ט') שהם האמינו ביוצר טוב בפני עצמו ובורא רע בפני עצמו. מין אחד אמר לר"ג, מי שבא חרים לא ברא רוח וכו' (סנהדרין ל"ח). ובחולין פ"ז הירסא א"ל ההוא מינא לרבי. והאי מינא אמר לר' כהנא: אמריתו נדח שרי ליהודי בהרי גברא אפשר אש בנעורת ואינח מהבהת (סנהדרין ל"ז). וכיוצא לזה לבעלי כת פרסיים (ואפשר גם לבת האיסיים) שנתשבת להם אשה נדה כמנודח ואסורה ליהר עם בעלה. ג) המינים מבעלי כת היודעים וחמנימתיים שלא האמינו בעוה"ב והיו מלגלים בתורת הפרשים ומחתלים באגדותיהם. כמו חזקא מינא דחז"ה

לרבא דקא מעיין בשמעתא וכו', א"ל אן דסניגן בשלמותא כתיב בן תמת ישרים תנחם, הנך אינשי דסניגן בעליותא כתיב בהו וסלף בוגדים ישרם (שבת פ"ח). רפאפורט חושב שהמין הזה היה מחשמרונים שבתורתם כתיב נשמע וגעשה, ורבא השיבו שחם מסלפים התורה ומזייפים אותה (ערך מלים ע' אלכסא) אך רחוק להאמין כי היו שמחונים בבבל בימי רבא. וגם כי חז"ל לא כנו את חשמרונים בשם מינים, כ"א כותים. וכן מענת המין אלהים נחנן הוא וכו' נגב הוא וכו' (סנהדרין ל"ח). וההוא מינא דברח בר' אבהו ואמר עתידיתו דתמלו לי מיא לעלמא דאתי (סוכה מ"ח). ר' מינים שהם היהודים-הנצורים הראשונים שהתחילו להאמין בן אלהים גשמי כנן היכוח בהוראת, "בני אתח", אינו אומר אלא בני אתה כעבר שעושה לו רבו קורת רוח וא"ל אני מחבבך כברי (מדרש תהלים ב'). וכן המינים ששאלו לר' אבהו אין אנו מציאין מיתח לחנוך וכו' (ב"ר פכ"ה). כודא' היו נוצרים כי בעלי כתות אחרים לא האמינו כי עלו חנוך ואליהו לשמים. מפני מה אין קורין עשרת הדברות בכל יום? מפני מענת (או מעות) המינין, שלא יהו אומדין אלו לבדן נתנו לו למשה מסיני (ירוש' ברכות פ"א ו', בבלי י"ב). וכן המינין ששאלו את ר' תנחומא באמנוכיא (ב"ר פ"י ט'). חנליונים (או גליון) וספרי מינים אין מצילן אותן מפני הדליקה ושבת קמ"ו).

ש. רן-א.

[דעות שונות בהוראת "מין"] הפילולוגים מימי בוקסמארף ואילך דחקו מאד לפרש את שם התואר מין והוראת מינות שנוכר בתלמוד וסדרשים, ורבו בזה הדעות: זקש וליווינסון (ארענש 1842 לס"ב צד 825). דרייפוס וקירכתיים אמרו כי המינים הם הנוצרים הראשונים והשם נשרש מן "מאמין" בלשון סגי נהור, ודרייפוס מצא בשם זה נוסריקון; מ'אמין ישו נוצרי (ר"ת "מין"). ולדעה הזאת נוסח גרעץ ותלמידיו ובראשם באכער. לדעת יואל גם היודעים הם בכלל המינים, אך בפרט נתאחד הנוצרים בשם זה; גאלדמאן ופרידלענדער ובאחרונה וויינשטיין משערים כי המבחישים בבורא בתחיית המתים בשכר ועונש ומלגלים בכח"ק נכללו במינים והם אינם יכולים להיות נוצרים שמאמינים בדברים אלה. אולם התנאים והאמוראים כוללים בשם זה כל העתקים את דרך התורה והיראה כמו היודעים ובעלי כתות אחרים בזמנם. למינים אלו היה כמה ספרים וגליונים נפתחים ועליהם אמרו "שמסילים איבה וקנאה ותחרות בין ישראל לאביהם שבשמים" (ספרי במדבר מ"ו, שבת קמ"ו). ועל אחר שחזקא אלישע בן אבויה אמרו כי כמה ספרי מינים נשרו מחיקו (חגיגה מ"ז:). וכנראה היו אנשים רעים ומסאים כ"כ שר' מרפון אמר "אקפח את בני שאם יבואו לידך שאני שורפן חן ואזכרתיהן. שאילו הורוף דורף אחרי נכנסתי לבית ע"ז ואין נכנס לביתך. שעובדי ע"ז אין מביחין

ליהושע ס"י י"ב). ראש ישיבתה היה הרב ר' יוסף ן לב, והקדיש לכבודו ולכבוד חתנה דון יוסף את ספר תשובותיו (ע"י הקדמתו לח"א). בהקדמת חידושי למס' שבתות ואמר: והיה לומדים עמדי בישיבת הגבורת המעמידה ירום מעלתה חברים מקשיבים לקולי, מעיינים מבהקים וכו'.

ביבליוגרפיה: מתריק, אבקת רובל ס"י פ'; יוסף הבן, עמק הבכא צד קמ"ו; שו"ת מהר"י בן לב ח"א דף ס"ג; ח"ב דף כ"ו; המבוים ח"א ס"י רל"ז; קיוצער לינג, געשיכמע דער יודען אין פארמוגאל 811; הגל, יידישע פריווען 81, 845 והלאה.

א.

מינות: ע' מין

מינכען: עיר בבביערן גרמניא; בשנת 1903 היה מספר כל התושבים 498,503 ומהם 9500 יהודים. העיר הזאת נוסדה ע"י הרוכס היינריך דער לעווע (הנרי "הארי") בשנת 1157 ובזמן לא כביר נדלה העיר ע"י מסחר בית המכס והמטבעות, ונהרו אליה היהודים אשר גורשו ע"י המלך פיליפ אונוסם מצרפת, ומצאו שם מקום מנוחה. בשנת 1210 נתן הרוכס לודוויג הראשון רשיון ליהודים לבנות להם בית הכנסת, ובשנת 1225 הרשה להם ליסד בית עלמין, ובשנת 1230 זמן קצר קודם מותו, נתן הרשות ליהודי מינכען לבחור להם ראב"ד לרן דיני ממונות ביניהם. מספר היהודים היה אז כשתי מאות, וגרו בחלק מיוחד בהעיר, "ברחוב היהודים" ומלבד בית הכנסת היה להם בית חקל, מקוה, בית מטבחים ובית חולים. מצב היהודים הורע ע"י שנאת ההמון ועלילת הדם שהתעוררה בעת ההיא במרינות אשכנז בכלל ובעיר מינכען בפרט בשנת 1248. העלילה הזאת נשתקעה כנראה ע"י המלכות שמצאה כי נוסדה בשקר, אך ביותר סבלו היהודים במינכען בשנת 1285 ע"י עלילה כי הרנו תינוק נוצרי, ואף כי השר לודוויג התאמץ בכל כחו לעזור ליהודים, לא יכול לעמוד נגד האספסוף אשר בו היו מאה ושמונים יהודים ביום י"ב חשון ה"א מ"י (11 אקט' 1285) ושמות הקדושים ההם נזכרים בס' הזכרת נשמות דק"ק נירבורג, ור' חיים בן מכיר נשא קינה עליהם המתחלת, "אנא ה' אלהי השמים". בשנת 1287 חזרו יהודים לגור במינכען והרוכס נתן להם רשות לחדש את ביהמ"ד החרב. ואף שהמלכות עמדו לימינם ומטתה חסר ליהודים, אך הכמרים לא נחו ולא שקמו בשנאתם והעלילו עליהם עלילות שקר מדי שנה בשנה, והשתדלו תמיד להעמים על היהודים מסים וארנוניות (1342). גם נזרו עליהם נזרות: שיהודי חקונה דנים לא ינע ברנ עד שקנה אותו, ומבד נוצרי לא ימכר בשר ליהודי, ויהודי לא ירחץ במרחץ שרוחצים בו הנוצרים וכדומה (1347). בשנת 1389 בעת השלטת המנפת השחורה באירופא נזורדי היהודים האשימו אותם כי שמו רעל בבורות

במסות הדת הנוצרית ותפציר בניסח לצאת מארצות הנוצרים לארץ תורקיא במקום שיוכלו להיות ע"ם חיהדות בגלוי. ניסח נעתר לה, אך בעודו עסוק לעשות הכנות לדרכו לקחו המות (1545), ולפני מותו מנה את נרסיה לאפוסטרופסית על כל ביתו וגם על בתו היחידה. בשנת 1549 כאשר תקעה נרסיה משכנת בויניציא, קמה בה אחותה אשת דיונו המת לחלשן עליה לפני הממשלה, כי ברעתה לעזוב את הארץ ולברוח עם רכושיה לתורקיא לשמור שם את דת היהודית, והיא עשתה זאת מקנאתה באחותה שחיתה מושלת בכל אשר לבעלה, ותנחן נרסיה במשמר, והממשלה רצתה לקחת את כל הרכוש לאוצרה. אז פנה דון יוסף נשיא (המכונה יוהן מינוץ) בן אחי בעלה, ועמו שארו אברחם בנבנשתי, אל השלמן סוליימאן, וע"י דומאו ואיש עצתו השר ר' משה המן נתבקש לעמוד לימינם, וישלח השלמן איש עתי לממשלת ויניציא לשלח את נרסיה לחפשי ולהשיב לה כל רכושיה, והדבר הזה היה לסבת מלחמה בין ממשלת ויניציא למלכות תורקיא. לאחרונה יצאה נרסיה לחפשי ותלך לפירארא. והרוכס די אסטי נתן לה שאלתה לשוב לאמונת אבותיה בגלוי. משם באה היא וביתה לקושטא בשנת 1552, והשיאה את בתה ריינא לשארה דון יוסף נשיא (ע"ע). שם הרבתה נרסיה לעשות צדקה וחסד ביד נדיבה, ותוציא סכום גדול ליסד ישיבה ובית הכנסת שנקרא על שמה עד היום. גם פורח כסף רב למנוע את האינקוויזיציא בפארמוגאל, והמכה ביד האנוסים לבוא לתורקיא ולשוב לדת ישראל בגלוי. כבוא השמעות מאנקונא כי האפיפיור פאול הרביעי רצת לשרוף על המוקד אנוסי פארמוגאל שנכנסו ברשות תורקיא, באה נרסיה לפני השלמן לבקשו כי ימנע אותו מבוא ברמים, והשלמן נעתר לבקשתו ויכתוב להאפיפיור לשלח אותם לחפשי, והאפיפיור נחת משאת השלמן וימלא אחרי דבריו. ורשפוך האפיפיור את כל חמתו על אנוסי פארמוגאל וצוה לשרוף מהם הרבה, והנשארים נמלטו לפירארו והרוכס קבלם ברצון. וכדי להכיר לו מובח בקשה נרסיה מהרבנים לעשות הסכמה בחרם שלא יבואו היהודים לעשות מסחרים באנקונא כ"א בפירארו, ורבים נענו לה ויעשו את חפצה. גם שלחה נאכני ביתה לבונן בית מסחר גדול בפירארו קרוב לשנת 1517. חכמי ישראל בזמנה הכירו את ערכה, והמסודר שמואל אושקא הקדיש לה את ספרו בלשון פורטוגיזית Consolacem as Tribulacoes de Israel (נחמות לצרות ישראל) אשר הדפיס בשנת 1553 ויתאר אותה בתואר "לב עמה". גם גדולי חרבנים הפליגו בשבתתה ר' יהושע צונצין אומר עליה: חגיגה המעמידה, עמדת צבי צבאות ישראל וכו' וזכמת נשים בנתה בית ישראל בקדושה וטהרה, בחילה ואוצרותיה החזיקה יד עני ואביון לחושעים ולהרגיעם בעוזין ובעוזיב וכו', עוד חצבה עמודיה בעשותה בתים לתושיה וכו' (שו"ת נחלה

בבתים אשר לקחו באחריות החובות מהנצרים אם לא פרעו את חובותיהם. בשנת 1648 התאוננה מעצו העיר על היהודים שהתנפלו על בית מקלט הנוצרים בעת שהכניסו שם יהודי מומר כבירת הנוצרים, והיהודים נזקקו שאם יוסיפו לעשות כן יגרשו אותם מהעיר. בשנת 1670 צוה המלך מיכאל שיהודי מינסק יהיו סרים למשמעתו ולא יהיו עוד תחת ממשלת זקני העיר (סמארסמ).

[מספר היהודים ובתי התפלות] בראשית שנת 1896 היה מספר היהודים במינסק 43658. ולהם כארבעים בתי תפלה, וחמשה בתי כנסיות של הקהל, והגדול שבהם נבנה בשנת תק"ם (לשמיע אל הרנה לפרם=1780). גם בית מדרש רחב ידים, ישיבות ות"ת (הוצאת הת"ח) כחמשת אלפים ר"כ לשנה. בשנת 1829 בנו בית חולים ובשנת 1879 נוסד שם בית ספר לאומנים, בית הכנסת אורחים ועוד בתי תורה ודקת. בין רבני מינסק נחשב הרב הראשון ר' משה ב"ר מרדכי שנהרג על קדוש השם בלובלין י"ד אב שנת תצ"ו והיה רגיל להתוהם בשט, "משה בחקדוש ר' מרדכי הי"ד" (ר"ת ה' ינקום דמו). אחרי מותו בשנת 1696 (הקדמת הקונטרס נבחרת אנשי) היה הרב ר' ליב "בעל התוספות" (שהיה בקי בשיטות התוספות בכל הש"ס) ואחרי מותו בשנת 1708 נתקבל לרב ר' ליב ב"ר אשר בעל "שאנת אריה". בעת ההיא נבחרה מינסק להיות לגליל לכל הערים הקטנות והכפרים מסביב. הרב הגלילי הראשון היה ר' משה זאב ב"ר יהודה מחבר "קול יהודה". הרב המקומי היה ר' יהואל היילפרין, מחבר "סדר הדורות" ומת בערך שנת 1742. משמרת הרב הגלילי במלח ממעם הממשלה בשנת 1777 והרב הגלילי האחרון היה ר' שמואל מאינזור. בין הדבנים האחרים היו ר' דוד סבילי ב"ר משה מחבר "בית דוד" (מת בשנת 1861), ר' משה צבי פינעס ראב"ד (מת בשנת 1862) והרב ממעם הממשלה בשנות 9-1860 והיה הראשון לחתוף מעל הכסא בלשון רוסית, ואח"כ נתמנה לרב במאסקו.

ר' אריה ב"ר יעקב מחבר "באר היטב" (מת בשנת 1866). בין ראשי הישיבה היו ר' ליב ב"ר צבי הורוויץ מחבר "סרניתא טבא", הרב בעל שאנת אריה, ר' יהושע העשיל מחבר "מצמח ישועה" (מת בירושלם), ר' אברהם ב"ר אשר אנשיל מחבר "עמוד הימיני" באורים באגרות (מינסק תקע"א). בין הדרשנים היה ר' משה ב"ר יהודה שהיה אח"כ מנהל בלונדון ואם הדרסים חבור "אבן שוחם" (1764). בין המבשרים היו אברהם ב"ר יהודה ליב, "משכיל לאיתן" על שם ספרו, ובנו ר' נפתלי משכיל לאיתן שהיה סדר הדורות עם תקונים והערות (מת בשנת 1898). ועוד מחברים (עי' שמות הספרים אשר חבירו גדולי מינסק, בס' "רבני מינסק והכמיה" של בן ציון אייזנשטארט, ווילנא 1899).

ובנחרים כדי לחמית את הנוצרים, נסו יהודים רבים לארצות אחרות, אך שבו אח"כ למקומם, וחסו תחת צל שרי ביערן שנמו הסד ליהודים. בשנת 1375 צוה ההערצאנ פרידריך לחשוות את מס היהודים עם מס הנוצרים, ובשנת 1380 צוה שינחן ליהודים רשות לבוא אצלו בבקשותיהם בכל זמן שירצו. בשנת 1442 נברה יד הכמרים והם הסירו את החמון נגד היהודים והנסיך אלבערט הוכרח למלאות הפצם לנרש את היהודים ממינבען וממקומות אחרים בבייערן העליונה, והמלכות החזיקה בנכסיהם וביחב"כ נהפך לבית הפלת הנוצרים. וכל יהודי שהוצרך לבא שמה היה מחויב ליתן שלשה זהובים מס בכלל ולכל יום ויום ארבעים צלמים בפרם, ונמשך הדבר כן עד ממלכת מאקסימיליאן השלישי (1745-1777) אשר הרע ליהודים יותר מכל אשר היה לפניו ע"י חוקים מעוקים נגד היהודים (Codex Maxi-milaneus). בשנת 1786 הוכרחו היהודים לשלם חמש מאות זהובים עבור הרשות לכנות סוכה לחג. בשנת 1792 הורשו לקבור מתייהם כפי מנהגם, בשנת 1800 זכתה ביערן בחופש הכללי (אמנציפאציה) אך עברו עוד כמה שנים עד שנהנו היהודים משווי זכויות. מ"ס כבר הורשו יהודי מינבען בשנה 1805 לנהוג כל עניני הקהלה ע"פ ד"ת מבלי ספריע. ומעת ההיא וחלואה גדלה והצליחה קהלת מינבען והוא בעת היותר חשובה בכל מדינת ביערן. בשנת 1818 קנו בית הקברות, ובשנת 1824 בנו ביהב"כ ונתחנך בשנת 1827. ובמקום הזה נבנה בית כנסת מפורא בשנת 1887. רב העדה הוא עהה (1911) דר' קוסמאן ווערנער (ע"ע) שהוא ממוף גדול ולפניו היה דר' יוסף פערלעס (94-1871). עדת זיראים יסדו להם קהלה בפני עצמם בשם "אהל יעקב", ויש להם ביהב"כ ובית המדרש. רבם הוא דר' היינריך עהרענמריי. ויש להעדה הכללית בתי הסד וצדקה כנהוג בקהלות הגדולות בישראל. בין היהודים במינבען נחשבו כשלשת אלפים יהודי גליציא המתפרנסים ע"י מסחר ואין עליהם שום תרעומות מצד הממשלה.

מ. ל. ב.

מינסק: שם עיר ופלך ברוסיה. קודמה היהודים בעיר הזאת לא נודעו קודם שנת 1576 שאז נתן להם המלך באתורי הרשיון לאהוז שם במסחר. בסוף המאה ה"ז נורשו היהודים מערי ליטא ובתוכן גם מינסק, אך בשנת 1606 חזרו שם והיו בעלי חניות. בשנה ההיא חדש המלך זיינסמונר השלישי את גורת הגירוש, אך עשר שנים אח"כ (1616) במל את הגורה וחשיב להם חוביות מימי המלך באתורי, ובשנת 1625 נתן להם במתנה חקדקע שעליה היו ביהב"כ ובית הקברות. בשנת 1629 חרשה להם לקנות חניות אך לא לבנות בתים. המלך לאדיסלאוו הרביעי הסכים על זכויותיהם סבבר וגם הרשה להם לקנות חקדקות לבנות עליהן חניות או לקנות חניות ישנות. גם היו יכולים להחזיק

בנו אשר במדינת נאסו באשכנז ללמוד תורה בישיבת פאדובה ויהן לו ר' אברהם את בתו חנה לאשה ואחרי מות ר' אברהם ירש חתנו זה את כסא הרבנות בפאדובה. לפי דברי ר' דוד נאנז מר' אברהם בשנת 1530. אך לפי השערת האלבערשטאם מת בשנת 1541. הוא חבר „סדר ניטן וחליצה“ שנדפס עם שו"ת חתנו ר' מאיר קאצינלנבוין (ע"ע). והיתה מחלוקת בין ר' אברהם ובין ר' יעקב פולק בעל החלוקים (שלשלה הקבלה נ"א. דפוס אמשטרדם) ויש אומרים שהמחלוקת היתה עם אביו ר' יהודה מינץ.

ביבליוגרפיה: גירונדי תולדות גדולי ישראל 122, 124; מין כנסת ישראל 418; מיכל אור החיים סי' 114, 1020; כרם המד ח"ג 91.

א—ם

מיסיון: ע' מסית

מיסינא (Messina): עיר באימליא, בין סיציליא ובין קאלאבריא. ישוב היהודים נחשב מימי קדם עור קורם החרבן, אך ברשימות נזכרו בפעם הראשונה בזמן נרונרי הראשון. ר' בנימין הנוסע (1170) מצא שם כמאתים יהודים והיו תחת ממשלת הארכיבישוף. בשנת 1347 נהרגו בפומבי איזה יהודים באשמת עלילת הרם, ועל אבן שיש בבית תפלת הנוצרים חרתו העלילה „לזכרן היהודים הבלתי מאמינים“. בשנת 1475 היתה ג"כ עלילת דם והיהודים הוכרחו לשלם סכום רב להשקט רדיפות הנוים. בשנת 1492 יצאה נזירת הנירוש על היהודים במסינא ובכל האי שהוא. [קודם הגירוש] בשנת 1300 היה במסינא ר' אברהם אבולעפיא בעל המקובל ושני תלמידיו אברהם ונתן. ר' אהרן פאקאסי (פאבי) היה רב העיר ובשנת 1340 החרים את הרופא אהרן אך הממשלה התערבה בדבר ותבטל את ההרם. ר' משה חפץ היה שם רב בשנת 1430, ובתור בא כח של יין קהלות בקש את חמלך אלפונסו החמישי לכטל נזרות רעות מעל היהודים (1431). וחמלך מלא חפצו וימנחו ל„נניד“ וראב"ד. ר' משה מת בשנת 1447. בשנת 1453 היו שם מאה ושמונים משפחות מכני ישראל, או בערך שלשה אחוזים למאה בערך כל החושבים. ע"ע אימליא; סיציליא. ב. מ.

מיעזעס, יצחק: מחבר וחקרן, נולד בלובי בשנת 1802 ומת במהארן בשנת 1883. הוא חבר הספרים: „בייטראג צור ווירידינג דער ווירען אים יודענמוס“ (לייציג 1845); „צפנת פענח: ראשמשעללונג אונד קרימישע בעליכמונג דער יירישען געהיימלעהרע“, ב"ה (קראקא 1862); „בענעדריקט שפינאזא אונד זיין פער העלטנים צום קרימיציזמוס“ במ"ע צייטשריפט פיר עקזאקטע פילאזאפיע ח"ג; ועוד מאמרים נכבדים במאספים שונים.

פאביוס מיעזעס: מחבר חקרן ומשכיל;

ביבליוגרפיה: האמנה ח"א 156; כנסת ישראל ח"א 785; כנסת הגדולה ח"ב 90.

ב. י.

מינץ, משפחה: שם משפחה של רבנים וחכמים וחשם נשתבש משם העיר מאינץ שמשם מתצא. אבי משפחה מינץ היה הרב ר' אליעזר חלזי ואחיו ר' יצחק חלזי שהוליד את ר' משה שהיה רב באשכנז. ר' אליעזר חלזי את ר' יהודה מינץ ובשנת 1462 העתיקו משכנם לאימליא וקבעו דירחם בעיר פאדובה. אך כנראה נקראת גם משפחת אחרת באימליא בשם „מינץ“ ומהר"י קולון (שו"ת סי' ב') מזכיר את ר' יהושע ור' שלמה בני ר' אברהם מינץ שחסו תחת הנסיך ממילאן והעתיקו מקומם לעיר לוכמארד כרי לפטור ממס הקהל. ואולי היו נצר מהמשפחה הראשונה במאינץ. בראשית המאה ה-17 התחתנו בני משפחה מינץ מפאדובה עם משפחת קאצינלנבוין (ע"ע) וצאצאי המשפחות המיוחסות האלה הלכו לאשכנז ואח"כ לרוסיה.

ר' יהודה ב"ר אליעזר מינץ: נולד במאינץ בערך שנת 1408 ומת אחר מאה שנה בפאדובה בשנת 1509 ומסבת המלחמה בשנה ההיא נהרסו הקברים ולא ידע איש קבורתו. הוא היה גדול ברורו וישב על כסא הרבנות בפאדובה ארבעים ושבע שנה. והרביץ שם תורה והעמיר תלמידים רבים, וביניהם ר' יהודה דאלמירס הרב בקאנריא ור' יוסף אבן יחייא (אבקת רובל סי' ס"ה, שלשלת הקבלה דף ס"ד). ר' אליהו מוריה בתשובותיו (סי' נ"ו) אומר עליו: התבוננתי הרבה בדברי מהר"י ומצאתי בהם חכמה נפלאה, חכמתו גדלה מאד משמעותו וכו'. המהרש"ל בתשובותיו (סי' ס"ו) מביא פסקים ממנו ומפליג בשבחיו. גם אומר כי מהר"י עשה כמה תקנות בפאדובה (שם סי' ר'). קצת מתשובותיו ופסקיו נדפסו ביחד עם פסקי נכדו מהר"ם מפאדובה. ר' מינץ היה גם גדול בחכמות זרות, והיה פרופיסור ללמודי הפילוסופיא בבית מדרש החכמות בעירו. והקטיו לכבודו מצבת זכרון עם ציור תמונתו בבית מדרש החכמות אשר בויניציא, והעיד עליו רב אחר רמ"ש גירונדי שחי קרוב לזמננו כי ראה אותו מוצב במעלת הסולם עם מכתב מציין תהלתו לכבוד ולתפארה. אך ווייס מפקפק בזה (דריד ח"ה 283). ר' יש"ר מקנריא מביא בספרו מוצרף לחכמה (נ': ובס' אלים (צר כ"ט) כי עברו דברי ריבות בין מהר"י מינץ ובין ר' אליהו דילמורינו, אבל חסדים לנו המקורים לרעת בשביל מה התעורר הדיב, ואולי צדקו דברי ווייס (שם) כי נראים משה' מהר"י כי מהר"י מינץ התערב בענין שרצו לבטל מנהג ישן בביהכ"נ ור"א היה מחמקלים, ור"י בהיות כרוך אחרי מנהגי אשכנז היה מהמחמדים, ומזה צמחה מחלוקת ביניהם. בנו ר' אברהם מינץ נולד בפאדובה וירש רבנות אביו. בעת ההיא בא ר' מאיר מעיר קאצינלנ-

הלוי, ור' שלמה ב"ר גרשון צבי, על הבחירה הזאת הסכימה הממלכה ביום 12 יולי בשנה החיא. בשנת 1614 חיה מספר היהודים במין כחמש מאות, וארבע שנים אח"כ נחרבו עד שש מאות, ורבים היה ר' משה הכהן מפראנ. המלך הנרי הרביעי נתן ליהודי מין, ביום 24 מארץ 1603, אגרה של זכיות כי, הם תחת הסתו והרשות לתם לאתח במנהגם ולסתור את הארץ. תמלך לואיס הי"ג, ביום 24 יאנואר 1632, נתן ליהודים זכיות אחדות עם יתר החושבים, בעד אמונתם לארצם ובעד צדקת פורתם. המלך לואיס הי"ד בהיותו במין ביום 25 ספט' 1657 בא לכית הכנסת ויפלו הרב ר' משה נירול וראשי הקהל. ביום 7 מאי 1777 נתוספו זכיות היהודים ע"י חוק הפרלמנט, ונחשבו כמעט כאזרחי הארץ. בשנת 1782 בא למין הנסיך מפרובינצא שהיה אח"כ המלך לואיס הי"ח, ויבקר את ביהמ"ד, ויפלו הרב ר' אריה ליב ב"ר אשר חמבונה, לואן אססער" ויברכו בפני הקהל וחבטוהו אמונת אומן. הנסיך נתפעל מזה ויאמר: "יהודי או נוצרי! למה נבריל ביניהם? אנכי אכבד את חיושר באיזה מקום שאמצאחו". יהודי מין לקחו חלק נכבד בהסדרה הצרפתית, ובשנת 1792 היה הרב הכללי ר' אורי הכהן בין העתרים לבצר את העיר. בשנת 1870 כאשר כבשו הגרמנים את מין מנע הרב הכולל ליפמאן להכיר את הממלכה החדשה ויתפטר ממשמרתו. במין יש בית מדרש הרבנים שנעתק מפאריס בשנת 1859, ובית ספר דתי, גם בית חולים ובית לאפיית מצה של פכה בעד הצבור, ועוד חברות ובתי צדקה.

ביבליוגרפיה: R. E. J. xii. 295; J. E. vii. 522

ב. מ.

מירון (מרון): כפר בגליל העליון בא"י, למערב צפת בערך שעה אחת, ושם במעלה החר קבורים רשבי ובנו ר' אליעזר. ציון רשבי לצד דרום וציון בנו למערבו (ע"י כפר גרושין לרמק סי' י"ח). נעת עומר על הציונים האלה בית מדרש גדול, וסביב להצר הנשען לביהמ"ד בנוים חדרים עם מעקות עליהם למושב האזרחים הבאים לחוג יום הלולא (יום פטירתו) של רשבי שנעשה בכל שנה ביום ל"ג בעומר (ע"ע), ומתקצצים שם הרבה אלפים יהודים מכל קצוי הארץ. בשנת תרע"א (1911) קרה אסון כי נפרצה מעקה אחת שעמדו שם מאות אנשים והיתה גבוה כעשרה מיתר מן הארץ ונפלה על קהל הנאספים מתחת, שבעה מהנאספים אנשים ונשים נחרנו מיד ונקברו באותו היום עם לכושיהם במרון אצל ההצר, ועוד כ"ח אנשים ונשים נפצעו וחובאו לצפת ומהם מתו ארבעה.

[קבר ר"א ברשבי ועוד] ר"א ב"ר שמעון מת בנוש חלב הקרובה (ובנמרא ב"מ כ"ד: אמר שמת בעכבריא), ויבא רשבי בחלום לאנשי מירון ואמר חר' עין ימין היה לי ואינם מניחין אותו אצלי, ובאו לנוש חלב ולא הניחום אנשי המקום לקחתו, ופי' בצומא רבא (פי')

נולד בעיר בראדי גליצא בשנת 1824 ומת בלייפציג ב"ר חשיר חר"ם (1898). והיה חתנו של יצחק חניל ונקרא **מיעזם** על שמו. בבית חותנו בדרעזון נתועד לרפאפורט ומשכילים אחרים, ומורו בפילוסופיא היה מ' שעננוס והיה מדבר עמו בעברית. גם למד לשונות אחרות וחכמות שונות. בשנת 1846 כתב מאמרו "נענענווארט אונד פערנאנגענהייט אים יודענמומע במ"ע אריענט שהו"ל פירסט, ומאז נעשה עוזר לעורך של העתון הזה. בשנת 1878 חרפס בליק את שירו "האמונה והתבונה" על שיטת דארווין ומתנגדיו. גם כתב "הקבלה והחסידות" (ברעסלוי 1866); "קורות הפילוסופיא התרשח" (לייפציג 1887); "שירים" (קראקא 1891); "רי ביבעל דער פערננופט" (לייפציג 1895). ביבליוגרפיה: מין כנסת ישראל 118; גינציג, תולדות מ' מיעזם קראקא 1890.

ג. ב.

מ"ץ (Metz): עיר בצורה במדינת לוחרנינגן בגרמניא. בשנת 1904 היו בה 58462 תושבים ומהם 1451 יהודים. ע"פ זכרונות עתיקים נדע כי יהודים גרו שם עוד בשנת 221 וחיו בשלום עם שכניהם חנוצרים הראשונים. הקיסר ויליאן שהיה אז במין גער בסט' אוקייר הבישוף מן טול שחפץ שהיהודים ימירו את דתם. בעת ההיא התעסקו היהודים במין בעבודת הארמה והמסחר, באומנות ובפרט בתור זהבים, והיו רופאים ות"ת, וחיו בשלום ושלחה עם חנוצרים. אך בשנת 888 גזרה המועצה של הכמרים במין ובראשם באלבדורס הארכיבישוף מטרוויש לאסור על חנוצרים לאכול ולשתות עם היהודים או להתחתן בהם. במאה העשירית היו היהודים יכולים לקנות קרקעות. אך הכרם שהיה ביד היהודי דוד בשנת 945 הוכרז להחזיר לחמונאסטיר במין אחרי שערער על חזקתו הבישוף אראלבייון. הבישוף הזה נעשה אפיפיור בשנת 984 והיה נוסף הסד ליהודים ובמותו ספדהו היהודים, "ויקוננו ויכבועליו", ואיזה שנים אח"כ היה הארכיבישוף מאטאר שגם הוא נסה תסרו ליהודי מין וגם עליו נשאו היהודים קינה. וכן הנסיכים בלותר היו חוסים על היהודים. בימיהם פרחתה חכמת ישראל ובין "חכמי לותר" היו ר' שמעון הנדול, ר' מכיר, ר' ליאונטין, ר' אליעזר ממין מחבר ספר יראים, ובפרט רבנו גרשם מאור הגולה.

[דרישות] בימי נוסעי הצלב נסו יהודי מין וימלטו על נפשם ויתפזרו במקומות רבים, וכאשר שבו את"כ למין הוכרחו לשלם מס ל"ד דינרין (denier), וגורשו משם בשנת 1365 ע"י ראשי העיר שהאשימו את היהודים כי בעקבותם בא אז זרם הברק אשר הרס כ"ב בתים. בשנת 1567 כאשר נכבשה מין ביד הצרפתים הורשו איזה משפחות יהודים להתישב שם, ובשנת 1595 נוסדה ערדתם ונבחרו שבעה טובי העיר וביניהם היו הרבנים יצחק ב"ר אליעזר הלוי, ר' יוסף

Jewish American. הקדלות האחרות הן בערי: גראנר ראפירס, קאלאמאוו. ביי סיטי, אלפינא, פארם יוראן, סאנינאו, דזשקסון, באטל קריק, לאנסקינג, האנקאק, במדינת משיגן נמצאו יותר משני מיליון חצי תושבים וכיניהם בשלשים אלף יהודים, ושני שלישים מהם יושבים בדימויים.

ב. מ.

מ'שע: מלך מואב בימי אחאב ויהורם מלכי ישראל ויהושפט מלך יהודה. מישע היה משועבד לאחאב, ובהיותו נוקד (בעל מקנה) נתן לאחאב מס בכל שנה מאה אלף כרים ומאה אלף אילים צמר, אך במות אחאב פשע במלכות ישראל וחזר לשלם המס (מ"ב ג'). ויתחבר יהורם בן אחאב עם בעל בריתו יהושפט מלך יהודה ועם מלך אדום להלחם על מואב, וילכו דרך מדבר אדום ולא היה מים למחנה, ויהושפט שאל באלישע הנביא וינבא לו כי גשם רב יבוא להם. והנה מים באים מדרך אדום וימלאו הנחל. ואנשי מואב נאספו על חגבול לעמוד נגדם, ובזרחה השמש על הארץ נראים להם המים כדם, וחשבו כי היתה חרב במלכים בין איש לעתה. ויבואו אל מחנה ישראל, ויקומו בני ישראל ויכו במואב מכה רבה, ויחרסו חצרים וכל חלקה מובה, ויסתמו חמעינות ופילו העצים, וינס מישע לעיר הבצורה קיר חרשת, ובני ישראל נסכו עליה ויביאוה במצור. וירא מישע כי חזק מצנו המלחמה ויקח אהו שבע איש שולפי חרב ויחפון להבקיע אל מלך אדום, אך לא יכולו, ויקח את בנו חבכור יורש העצר ויעלהו לעולה על החומה, ויהי קצף גדול על ישראל על כי לא נתנוהו לנוס מחציר והוכרה לעשות זר מעשהו, ויסעו מעליו בני ישראל וישבו לארצם (שם).

[מבצבת מישע] או [אבן המואבית] בשנת 1868 מצא הכמר (מיסיונר) האשכנזי קליין, עם עוד נוסעים אחרים, מצבת אבן שיש שחור אשר תרות עליה קורות מלך מואב במלחמתו עם בני ישראל, ונודעת עתה בשם Moabite Stone (אבן המואבית). האבן הזאת נמצאת בעיר דיבון העתיקה, ארבעה מילין לצפון נחל ארנון, כאשר ראוהו בני אירופא בפעם הראשונה היתה ארכה 3½ רגל, ורחבת 2 רגל. החוקר קלירטונג-נאנאו המביע חותמת על שעוה כדי לקרות את הכתובת, חערייים הנרים בסביבות דיבון כשמעם שברצון האירופיים לקחת מהם את האבן שחשבו לקמיע תחלימו לשחתה מקורם, ויחממו את האבן וינסכו עליה מים קרים ותתפוצץ לכמה שברים. השברים האלה עם טבע השעוה מונחים עתה בהמחיאום לובר בפאריס; הכתובת היא בלד שורות בכתב כנען (פיניצית), בימי מישע מלך מואב במאה השמינית קודם מספר חנהונו, ויש בכתובת ערך 260 מלים וכאלף אותיות, ורשומה פה לפי השורות: (1) אנכ משע בנ כמש מלכ מאב חד... (2) יכני אבי מלכ על מאב שלשנ שת ואנכ מלכ... (3) תי אחר אבי ואעש חבמת זאת לכמש בקרחה כ... (4) שע כי

בערב יוה"כ שהיו מרודים עם צום יוה"כ) באו אנשי מירון ונגנבוהו משם ויקברוהו אצל אביו וכו' (שמות רבה פ"ה, קהלת רבה ע"פ הן חלק לשבעה). סמוך לפתח בית המדרש למזרחו יש גל וציון רבי יבא סבא, ובירידת הנחל מערה אחת מלאה כוכין היא מערת חלל הזקן ותלמידיו. מעבר לנהר למעלה בכרמים שם קבורת ישמאי ואשתו, וסמוך לכפר קבר בנימין בן יפת, ובצדו ציון ר' חסופא, ובסמוך ר' יוסי בן קסמא. ביות מדרשו של רשב"י כחצי גורן עגולה עם פתח ועליו קשת אבנים העומד לפול עורנו ניכר במירון. מירון וגוש חלב (לצפונה) היו מקומות זיתים ושמן (ירוש' שבועות פ"ט ב'). יוסיפוס כותב (תולדותיו סי' ל"ז) כי הוא חזק בגליל העליון המבצרים חבניים על מצוקי הסלעים, והם "מירות" ואכבאר, ובמקום אחר (מלחמות ס"ב פ"כ) מוסיף עיר זעף (צפת) ומירות והיא מירון, ואפשר שהיא עיר מרות (מ"כה א' י"ב). רפאפורט משער שהיא שומרון מראון (חקרי מרן) הנחשבת לאחר מלוא מלכים (יהושע י"ב כ'), והמקומות הסמוכים לה תענך מגידו מעידים עליה. יש מן המבקרים הקוראים אורו מרז (שופטים ה' כ"ג) "מרן" שקרובה לתענך ומגידו ששם היתה המלחמה עם סיסרא (שם ד' ר', ה' י"ט). ומה שאמרו במשנה (ר"ה י"ה). וכל באי עולם עובדין לפניו בבני מרן, ופי' ריש לקיש שם כמעלות בית מרן, חגירסא חכונה בעין יעקב וחרא"ש והאלפס כמעלות בית חורון. שהיה שם מעבר צר ועמק גדול משני הצדדים. ואפשר שהשם מירון הוא ע"ש עצי החרדר שגדלו שם ותרנום תהדר מורני, ומחפץ הזה היו עושים חגיות ותרגום חגית מורניתא.

ביבליוגרפיה: יהוסף שווארץ, תבואות הארץ הוצאת לונץ 248; המעמר ע"י הנ"ל 240; שבע חכמות 161. א.

מ'שיגן (Michigan): אחת ממדינת המערב בארצות הברית באמריקא. התישבות היהודים במשיגן התחילה בשנת 1848 ע"י יהודי בייערן שבאו לדימויים חעיר היותר גדולה במשיגן, וקודם ראש שנת תרי"א (1850) יסדו שם "מנין" אנשים את הקהלה "בית אל". האחרון מהמסידים שלמה בענדים מת בסמ' קליור משיגן בשנת 1902. מתחלה, התנחנה הקהלה בדרך האורתודוקסית ואח"כ נמחה לריפורם והכניסה עונג בבית הכנסת והאנשים התערבו בנשים. ולכן נפרדו ממנה היראים ויסדו להם בשנת 1861 קהלה מיוחדת בשם "שערי צדק". קהלת בית אל קראה את דר' קופמאן קא ה'לער (ע"ע) לרב ומסיף. במשך חזמן נתוספו עוד שלש קהלות בית יעקב, בית דוד, בני ישראל ולכל אחת ביה"כ ע"פ מנהגי אורתודוקסים, תווד בתי תפלה של מנינים רבים, גם בית תלמוד תורה ספואר. משנת 1888 ואילך נתרבו שם גולי רוסיא ופולין והם עתה רוב היהודים במשיגן. המסיף של קהלת בית אל ליאו מ' פראנקלין מוצא לאור השבועון

ביתדעל'סען וקרייתים. ובנה נשר על נחל ארנן. ויצו לכל עמו המואבים כי יחפור לו איש איש באר בחצרו. במצבה הזאת אין שום סתירה למה שכתוב בבח'ק רק איזה חוספוח לספר כלבים ע"ד הנצחונות של מי שע אחרי מלחמתו ומפלגתו עם מלכי יחורם ויהושפט, וגם שמות אנשים וערים אשר לא בא זכרם עד חצת חתיא רק בבח'ק. ולכן עשתה רושם גדול בין דורשי חת'ך ורבים' קבלו עדות חמצבה לראיה לאכיתת הספור במקרא. בכ"ז נמצאו גם אלה אשר מסתפקים באמיתות הכתובת על חמצבת והחוקר א' לעזי שרא בה נרמא (ברלין 1903). ע"ע בקרת בח'ק. ועי' דמות חמצבה בראש הספר.

ביבליוגרפיה: העתקות מהכתבת נעשו ע"י קלימונט-גאנאז נעלדעקע, גינצבורג, שלאטמאן ודירנבורג בשנת 1870, ועי' רייט (Wright) בשנת 1871; גארדלאנדער, די אינשרופט דעס קעניגס מיטע 1896; לירובארסקי, עפעמערס פיר סעמיטישע עפיגראפיע, 1900.

ישיב

מִיתָחָ (מִיתָחָ): חפס חחיים, ויש מיתח בירי שמים, ומיתח בירי אדם ע"י רציחה או מיתח ב"ד לפושעים ע"פ חוקי הדת והמשפט. אדם וחזה מתו כי עברו על מצות ה' שלא לאכול מעץ הדעת מוב ורע "כי ביום אכלך ממנו מות חמות" (בראשית ב' י"ז). כלומר שיהיו מוכנים ומעידים ליום חמיתח (ספורנו) ככל בני חמותה. קין חמיתח את הבל אחיו ולפ"ז היתח חמיתח הראשונה בירי אדם. חנוך מת מיתח פתאומית קודם זמנו, ונאמר "ואיננו כי לקח אותו אלהים" (שם ח' כ"ג). באברהם נאמר "ואתח תבוא אל אבותיך בשלום חקבר בשיבה מוכח" (שם מ"ו מ"ז). ונחמיה בו: "וינוע ימת אברהם בשיבה טובה זקן ושבע ימים ויאסף אל עמו" (שם כ"ה ח'). יעקב אמר "ושכבתי עם אבותי" וגו' (שם מ"ז ל'). שכבתי ואשקום ישתני או ינח לי (איוב י"ג י"ד). חלשן שכיבה שייך יותר בקברות עם האבות וחבנים שחם צדיקים כמותו, ולכן לא נאמר שכיבה אצל אברהם כי אביו היה חת, רק ויאסף אל עמו. שהוא היה אבי עם ישראל. חוראת שכיבה היא מנוחה שלמה אחר המות כמו אדם חישן ושוכב על סמחו בלילה. והוראת מיתח היא כריתת מן העולם. ועי' דרש רבי פינחס בן חמא מאי דכתיב "כי שכב דוד עם אבותיו וכי מת יואב שר הצבא" (מ"א י"א) מפני מה ברוד נאמרה בו שכיבה וביואב נאמרה בו מיתח? דוד שהניח בן כמותו נאמרה בו שכיבה, יואב שלא הניח בן כמותו נאמרה בו מיתח (ב"ב קמ"ז). חזקיהו חסלך בחליו כתב: "אני אמרתי ברמי ימי אלכח בשערי שאול פקדתי יתר שנותי" (ישעיה ל"ח מ'). וה' ביק את ישראל "את מספר ימך אמלא" (שמות כ"ג כ"ז). הנביא נבא לעתיד לבוא "בלע המות לנצח ומחת אדני ה' דמעה מעל כל פנים" וגו' (ישעיה כ"ה ח'). "חיו מתוך נבלתי יקומן חקיצו

השעני מכל חשלבנ וכי חראני בכל שנאי ע... 5). מלכ ישראל ויענו את מאב ימן רבן כי ח אנפ במש כ... 6) צה ויחלפה בנה ויאמר גם חא אענו את מאב בימי אמר כ... 7) וארא בה ובכתה ישראל אבד עטם וירש עמרי את... 8) צ מה דבא וישב בה ימי בנה ארבענ שת... 9) בה כמש: בימי אנב את בעל מענ ואעש בה האשוח וא... 10) את קרינת ואש גר ישב בארצ ת מעלם ויבן לה מל... 11) שראל את ע רת ואלתחם בקר ואחזה ואהרנ את כל נ... 12) הקר רית לכמש אל למאב ואשב משם את וא... 13) חבה לפני כמש בקרית ואשב בה את אש שרנ ואת א... 14) שחרת ויאמר לי כמש לכ אחז את נכה על ישראל... 15) הלכ כללה ואלתחם בה מרקע השחרת עד צהרם וא... 16) חוז ואהרנ כלה שבעת אלפנ... 17) ת חמות כי לעשתר כמש החרם ואקח משם... 18) לי יהוח ואסח בהם לפני כמש ומלכ ישראל בנ... 19) יהצ נישב בה בהלתחמה בי ויגרשה כמש מפ... 20) אקח ממאב מאתנ אש כל רשה ואשאה ביהצ ואת ה... 21) לספת על דיבנ אנב בנתי קרחת חמת היערם וחמת... 22) הע ואנב בנתי שעריה ואנב בנתי סגדלתה וא... 23) נכ בנתי בת מלכ ואנב עשתי כלאי האש ין בקר... 24) קר ובר אנ בקרב הקר בקרחת ואמר לכל העם עשו ל... 25) כם אש בר בביתה ואנב קרתי המכרתת בקרחת בא... 26) ישראל אנב בניתי רעד ואנב עשתי המסלת בארננ... 27) בנתי בת במת כי קרס הא אנב בנתי בצר כי עצ... 28) ש דיבנ חמשנ בי כל דיבנ משמעת ואנב מל... 29) מ את בקרנ אשר יספתי על הארצ ואנב בנ... 30) ובת דבלתנ ובת בעלמענ ואשא שם את... 31) הארצ וחורננ ישב בה בו... 32) מר לי כמש רד הלתחמ בחורננ וא... 33) ח כמש בימי על עש... 34) שת ק וא...

[תוכן חמצבה ועריכה] אף שחכמי המחקר שקלו וטרו הרבה ע"ד הכתבת שעל חמצבה הזאת ויתאמצו לבאר את המלים הזרות, וכבר כתבו אדוותיה ספרות שלמה, בכ"ז על עיקר תוכנה וענינה הסכימו כלם כי עמרי מלך ישראל לחץ את מואב ימים רבים וילכד העיר מידבא מיד המואבים ונשארה בידו וביד בנו [אחאב] ארבעים שנה. אבל מישע חזר וכבש את העיר מיד ישראל, וגם את העיר עמרות שישבו בה שבט גר מעולם ויבצרה מלך ישראל ותהי לעיר מבצר. אך מישע לכדה ויהרג את יושביה ורבים מהם הוליד בשבי והרשיב בעיר את בני עמו. "כמש אמר לי לך לכור את נב, ונלחמתי עליה מן חבקר עד חצהרים ולכרתיה, והדנתי בה שבעת אלפים נפש ולקחתי משם את כלי בית ח' וסחבתי אותם לפני כמוש". גם את יהצ ואת חורונים לקח מישע מיד ישראל, ובאשר גברה ידו בנה במות ובנינים גדולים בעיר מסלבתו קרתת וילחץ את בני ישראל אשר בארצו ויעבוד בהם. גם בנה את הערים ערער ביתדבמות בצר ביתדבלתים

ורננו שוכני עפר" וגו' (שם כ"ו י"א) "ורבים מישיני עפר יקצו אלה להי' עולם" וגו' (דניאל י"ב ב'). והם הי' עולם "אל-מית" (משלי י"ב כ"ח). ע"ע תתיית הסתים.

[בהלמוד וסדרשים] יש תלוקי דעות בין דורשי האגדות על סיבת המיתה, יש מהם סוברים שאדם וחיה אשתו הביאו המיתה לעולם מפני החטא הראשון שעברו על מצות ה' באכילה מפרי עץ הדעת (תנא דבי אליהו רבה פ"ה), ולפי רעת ר"י בשם רב, א"ל הקב"ה לחירם מלך צור כך נסתכלתי וקנסתי מיתה על אדח"ד (בי"ב ע"ה). משמע שאדם וחיה מתו מפני חטאי הדורות הבאים. ויש דעה אחרת כי המיתה היתה מיעדת לבא לעולם עוד קודם הבריאה, ואמרו כל מי שכתוב בו "חיה" מתוקן לו. הן האדם היה (בראשית ג') מתוקנת היתה המיתה לבא לעולם, שנאמר וחשך על פני תהום זו מיתה שמתחשך פני הבריות וכו' (שמות רבה פ"ד). ולדעת ר' אמי אין מיתה בלא חטא, ומפני כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יהטא (קהלת ז' ב') לכן מוכרת כל איש למות. אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה, מפני מה קנסת מיתה על אדח"ד? א"ל מצוה קלה צויתיו ועבר עליה. א"ל ומשה ואהרן מפני מה מתו? א"ל מקרה אחד לצדיק ולרשע וגו' ויש אומרים שגם הם בהטאם מתו שנאמר יען לא האמנתם בי הא אם האמינו לא מתו (שבת נ"ה.). בכ"ז מצינו שהרבה צדיקים מתו בלא חטאם רק בשביל החטא הראשון של אדח"ד שכנו תול' "עמיו של נחש" בעצת הנחש שהשיא לחיה לאכול מעץ הדעת ונגזר מיתה לעולם. בין המתים בעמיו של נחש נחשבו בנימין בן יעקב, עמרם אבי משה, ישי אבי דוד, כלאב בן דוד (שם ועי' ד"א זומא ושם נחשבו י"ג אנשים). אמנם הם היו יחידים סגולה אבל רוב בני אדם מתים בהטאם או עכ"פ החטא נורם שימיתו קודם זמנם. ר' נתן אומר בעון נדרים אשתו של אדם מתה. רבי אומר בניו מתים כשהן קטנים (שבת ל"ב.). וא"ר יוחנן אין אשתו של אדם מתה אא"כ מבקשין ממנו ממון ואין לו שנאמר (משלי כ"ב) אם אין לך לשלם למה יקה משכבך מתחתיו (ר"ה ו.). בעון נבלות פה בחורי [שונאי] ישראל מתים (שבת ל"ג.). שני ת"ת הדרין בעיר אחת ואין נותין זה לזה בהלכה אחד מת ואחד גולה (סוטה מ"ט.). שלשה מיתתן ביד שמים (בבבא) הכובש נבואתו והמותו על דברי נביא ושעבר על דברי עצמו (מנחדרין פ"ט.). ומעשה שחיה ערוד מוסיק את הבריות ומתו, וחודיעו לר"ת בן דוסא ונתן עקבו ע"פ תורו של הערוד ויצא ונשכו ומת הערוד, אמר להם ראו בני אין הערוד ממת אלא תחטא ממית (ברכות ל"ג. ע"י רש"י). ודרשו על ונבחר מות מחיים (ירמיה ח') גבחר מות לרשעים שלא יחיו כעוה"ז ויהטאו ויפלו בגיהנום (יבמות פ"ג.). ואמרו מיתתן של רשעים הנאה להם וחנאה

לעולם (מנחדרין ע"א.).

[מיתה לצדיקים] חז"ל דרשו על הפסוק כי החיים יודעים שימותו (קהלת מ') אלו צדיקים שבמיתתן נקראו חיים, וחמחים אינם יודעים מאומה (שם) אלו רשעים שבחיותן קרוין מתים (ברכות י"ח.). וא"ר יוחנן יעקב אבינו לא מת וכו' שנאמר אל תירא עבדי יעקב וגו' ואת זרעך מארץ שבים (ירמיה ל') מקיש הוא לזרעו מה הם בחיים אף הוא בחיים (תענית ח'). ו"א משה לא מת (סוטה י"ג.). כל מיתה שיש בה גרועה ואסיפה (שנאמר בה ויגע ויאסף) זו היא מיתתן של צדיקים (ב"ב מ"ז.). הצדיקים אינם יראים מיום המיתה, ולא עוד אלא שהחושבים את המיתה לטובה, ובתורתו של ר"ם היה כתוב (על הגליון) טוב סאד (בראשית א' ל"א) טוב מות (ב"ר פ"ט) כי במבטא הספרדית "מאד" דומה מעט ל"מות". ודוד נסתכל ביום המיתה ואמר שירה (ברכות י.). יום פמירת נדב ואביהוא נקרא יומא דהלולא (זהר פ' שמיני), וכן נקרא יום שמת בו רשבי". היום שמת בו אדח"ד עשאוהו יו"ם (תנא דבי אליהו רבא פמ"ו). אמרו ליה רבנן לרב המנונא זומא בחלולא דמר בריה דרבינא לישרי לן מר. א"ל ווי לן דמיתנן ווי לן דמיתנן! א"ל אנן מאי נענה בתרך? א"ל הי תורה וחי מצות דמגנו עלן (ברכות ל"א.). ר' יוחנן כי הוה מסיים ספרא דאיוב אמר הכי: סוף אדם למות וסוף בהמה לשחיטה והכל למיתה הם עומרים. אשרי מי שנדל בתורה וכו' (שם י"ז.). מיתתן של צדיקים מכפרת (מ"ק כ"ה.). כשהלה רבי נכנס ר' חייא אצלו ומצאו שהוא בוכה. א"ל רבי מפני מה אתה בוכה? והתניא מת מתוך השחוק סימן יפה לו, מתוך הבכי סימן רע לו; פניו למעלה סימן יפה לו, פניו למטה סימן רע לו; פניו כלפי העם יפה לו, כלפי הכותל רע לו; פניו ירוקן רע לו, אדומים וצהובים יפה לו; מת בע"ש יפה לו, במד"ש רע לו; בעוה"ב רע לו במצאי יח"כ יפה לו; מת מתולי מעיים יפה לו שרובן מיתתן של צדיקים היא. א"ל אנא אתורת ואמצות קא בכינא (כתובות ק"ג.).

[מיני מיתה] בני האדם דומין לעשבי השרה. הללו נחצין והללו נובלין (עירובין נ"ד.). חשע מאות ושלשה מיני מיתה נבראו בעולם שנאמר למות תוצאות (תהלים ס"ח כ"א) בניממריא הכי תו (תוצאות = תתק"ג). קשה שבכולן אסכרה, ניתא שבכולן נשיקה (ברכות ת'). מת בחמשים שנה זו היא מיתת כרת, נ"ב זו היא מיתתו של שמואל הרמתי, ששים זו היא מיתה ביד שמים, שבעים שיבה, שמונים נבורות וכו'. אמר רבה מהמשים עד ששים זו היא מיתת כרת והאי דלא חשיב להו משום כבודו של שמואל הרמתי (מ"ק כ"ח.). בן מאה כאלו מת וכו' (אבות פ"ח כ'). מת פתאום זו היא מיתה תמונה, תלה יום אחד ומת זו היא מיתה דחופה וכו' שני ימים ומת זו היא מיתה דחורה, ג' גזרה, ד' נויפה, ה' זו היא מיתת כל אדם

ידע שמואל איפוא הם וחלץ לחצור מות לשאול את אביו והוא חניד לו סקומם (שם).

[דורש אל המתים] אמר ר' יוחנן מאי דכתיב במתים תפשי (תהלים פ"ה)? בין שמת אדם נעשה תפשי מן התורה ומן המצוות (שבת ל"ו). ר' חייא ור' יונתן חוו שקלי ואולי בבית הקברות, הא קשריא תכלתא (ציצית) דר' יונתן, א"ל ר"ה דלייא, כדי שלא יאמרו למחר באין אצלנו ועכשיו סחרפין אותנו (ברכות י"ז:). יומא חד חוו אולי ר' יחזקיה ור' ייסא באורחא, ערעו כגוש חלב וזוה חריב, יתבו סמוך לבי קברי, ור' ייסא חוו בדיה חד תומרא דס"ת דאקיע, עד דיתבו אתרניש חד קברא קמייחו וצוח ווי ווי דהא עלמא בצערא שכיח, הא אורייתא חכא דאתגלייא, או תייא אתו לחייבו עלן ולכספא בבסופא עלן באורייתיהו. אודעו רבי יחזקיה ורבי ייסא. אמר ר' יחזקיה אן את? א"ל מיתא אנא ווא אתערנא לגבי ס"ת דסנא דהא חוו יתיב עלמא בצערא (שלא ירדו גשמים) ואתא חייא הכא לחתערא לן בס"ת ואנא וחבראי אקדימנא לגבי דמיכי חברון וכד אתחברו בנ"ע ברוחיהן דצדיקייא אשתכח קמייחו ס"ת דאיתו לקמן אינון חייא חוו פסל ומשקר בשמא דמלכא על דאשתבח וא"ו יתיר בההוא קרא דחשעת שפע שתי פרסות. ואמרו דהואיל ושקרו בשמא דמלכא דלא יתובן לגביהון ודחו לי ולחבראי בההיא שעתא מבי מחיבתא (וזה אחרי מות ע"א.). חח מתנגד למנהג ללבוש ת"ח חמת במלית בציצית פסולה (ש"ע י"ד סי' שני"א). או להניח ס"ת פסולה בארון ת"ח חמת (רמב"ם ספר תורה פי' ל"ו). למח יוצאין לבית הקברות בחעגית צבור? חד אמר חרי אנו חשובין לפניך כמתים וחד אמר כדי שיבקשו עלינו מתים רחמים. מאי בינייהו? איכא בינייהו קברי אוה"ע (תענית מ"ז:). שאין חורשים אל מתי או"ה לכקש עלינו רחמים. אמר ר' ייסא בשעתא דאצטריך עלמא למטרא אמאי אולינן לגביהון דמיתייא ווא כתיב ודורש אל המתים (דברים י"ח) ואסור? א"ל דורש אל המתים דייקא דאינון מעמין עב"ם דאשתבחי תדיר מתים, אבל ישראל דאינון זכאי קשום קרא שלמה עלייתו ושבח אני את החיים שכבר מתו והשתא אינון חיו. ועוד דשאר עמין כד אתאן למתיתון אתיין בחרשין וכו' וכד ישראל אתאן למתיתון אתיין בכחם תשובה לקמי קביה בתבירא דלכא וכו' (זהר אחרי מות ע"א.). א"ל ר' ייסא צדיקייא מניין על עלמא בחייתון, ובמיתותון יותר מחייתון הח"ד ונגותי על העיר הזאת לחשיטתא למעני ולמען דוד עבדי ואילו בחייו לא בתיב, ועל דא אמר שלמה ושבח אני את החיים שכבר מתו (שם).

[מלאך המות] במקרא מצינו מלאך שלוח מאת ה' להשחית ולחבל ולחרוץ. כמו מלאך ה' אשר שלח ידו על ירושלם לשחתה, ויאמר למלאך המסחית בעם רב עתה הרף ירך (ש"ב כ"ד מ"ז). ומלאך ה' שחבה

(מ"ק כ"ה.). אי זה הוא דבר (מנפח)? עיר המועצה חמש מאות ואליף רגלי ויצאו חימנה תשעה מתים בשלשה ימים זה אחר זה. כיום אחד או בארבעה ימים אין זה דבר וכו' (תענית כ"א.). עשרה דברים קשים נבראו בעולם הר קשה ברזל מתכתו ברזל קשה אור מעפעפו וכו' ומיתה קשה מכולן וכו' (ב"ב י"ג.). חרב קשה ממות ושבי קשה מכולן (שם ת"י.).

[הרגשת המת] בין חשבעה דברים המכוסים מבני אדם נחשב יום המיתה (פסחים נ"ד:). בין שהגיע קצו של אדם הכל מושלים בו שנאמר והיה כל מוצאי יצרני (גדרים מ"א.), ומוראכם והתכם יהיה (בראשית מ.). כל זמן שאדם חי אימתו מוסלת על חבריו, כיון שמת במלח אימתו (שבת קנ"א:). שלש קולות חולכין מסוף העולם ועד סופו וכו' קול נשמה בשעה שיוצאת מן הגוף ובקשו חכמים רחמים שלא ישמע קול נשמה (יומא כ'.). שלשה דברים עלו במחשבה ליבראות וכו' על המת שיסירה ושישתכח מן חלב (פסחים נ"ד:). אחר שלשים יום (מ"ק ח"י:). ורב אמר אין המת משתכח מן חלב אלא לאחר י"ב חדש וכו' (ברכות נ"ח:). גם בהרגשת המת יש דעות מחולקות, ר' יצחק אמר קשה רמה למת כמחם בבשר החי (ברכות י"ח.). אע"פ שגם בשר המת שבחי אינו מרגיש בשחיתותו אותו (שבת י"ג:). ור' יצחק בעצמו אומר המספר אתר המת כאלו מספר אתר האבן, איכא דאמרי דלא ידעי ואיכא דאמרי דידעי ולא איכפת להו (ברכות י"ט.). א"ר אבהו כל שאומרים בפני המת יודע עד שנסתם הגולל ו"א עד שיתעכל הבשר (שבת קנ"ב:). כי עד אז שומע ויודע ולא אח"כ. ארבעה חשובין כמתים: עני ומצורע וסומא ומי שאין לו בנים (גדרים ס"ב:).

[המתים אחרי קבורתם] באגדות חז"ל יש ספורים ע"ד מתים אחר שנקברו ששבו בצנעא בין החיים, ונשמתיין היו מרחפות בין בני אדם להודיעם עתירות. כמו רבי יהודה הנשיא (ע"ע) שצוה לפני מותו: נר יהא דלוק במקומו מטה תהא מוצעת במקומו וכו' ובל בי שמי חוו אתי לביתיה וכו' (כתובות ק"ג.). ואמרו מנין למתים שסמפרין זה עם זה? שנאמר זאת דארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב לאמר (דברים ל"ד). מאי לאמר? אמר הקב"ה למשה, לך אמור להם לאברהם ליצחק וליעקב שבעת שבעתי להם כבר קימתיה לבניכם (ברכות י"ח:). מעשה בחסיד אחד שנתן דינר לעני בערב ר"ה בשני בצורת והקנמתו אשתו, והלך ולן בביתו ושמע שתי רוחות (של שתי ילדות מתות, רש"י) שמספרות זו לזו ואמרה אחת לחברתה בואי ונשום בעולם ונשמע מאחורי הפרגוד מה פורענית בא לעולם וכו'. ועירא הפקיד מעות אצל בעלת תאכסניא והלך ללמוד תורה ועד שתור מתה, וחלץ אחריה לחצור מות לחקור על מעותיו והיא אמרה לו שסמניום הם בציר ספתון הבית שהדלת סובב בו, וכן אבות דשמואל פקדו יתומים אצלו מעות, וכשמת לא

(ע"ז כ:). מה"מ אינו פורח במחירות כמו המלאכים האחרים, ואמר מיכאל באחת (בפריחה אחת) גבראל בשמים אליהו בארבע מה"מ בשמנה. ורק בשעת המנחה באחת (ברכות ד:). וסימן הוא אם כלבים בוכים מה"מ בעיר. כלבים משחקים אליהו הנביא בעיר (ב"ס ס:). אמרו עליו על מה"מ שכולו מלא עינים. בשעת פטירתו של חולה עומד מעל מראשותיו וחרכו שלושה בידו. וטיפה של מרה תליוה בו. כיון שחולה רואה אותו מזדעזע ופותח פיו וזורק לתוך פיו. ממנה מת ממנה מסריח ממנה פניו מוריקות (ע"ז כ:). ושבתו אני ואראה חבל תחת השמש זו אידרתו של מלאך המות (נפו ודגלו. קה"ר פ"ד י"ב). הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל וגו' ה' ישמרך מכל רע ישמר את נפשך ממלאך המות (ב"ר פס"ה א'). כל מי שיחמא ואומר חטאתי אין רשות למלאך ליגע בו (תנחומא פ' בלק הוצאת באבער דף ע' ע"א). ע"ע אורשינא; אריכות ימים; גוסס; הספד; ודוי; מחילה; מחלה; נשמה; שרפת הסמים; תחיית הסמים.

א.

מיתות ב"ד: ע' סמילה

מכבי, מכבים: לפי ספר הראשון של החשמונאים (ע"ע) נקרא יהודה, חבן השלישי של מתתיהו, בשם "מכבי", ולפני מותו, עת צוה את בניו להלחם בעד דתם, קרא מתתיהו את יהודה בשם מכבי (שם פ"ב ס"ח). אבל רוב סופרי העמים ורבים מסופרי ישראל קוראים בשם מכבים את כל משפחת החשמונאים. אודינגס מזכיר גם את ספר החשמונאים הראשון בשם *μακκαβαίος* (Maccabees). רוב חוקרי דברי הימים נתקשו בפירושה של מלה זו. מהם שסברו שהיא מעורפת מראשי תיבות של חצי הפסוק: מי כ'מוך ב'אלים י'י, אשר לפי חשערתם נחרתו על דגלם. ויש שסברו שארבע האותיות האלה היו ראשי התיבות של מ'תתיהו כ'הן ב'ן י'וחנן. על פי שתי הסברות האלה ראוי הוא חשם מכבי לחיות משותף לכל בני המשפחה הזאת. דבים מחבמי הדור האחרון (כמו עואלד, הירצפילד והיצני) קוראים מקבי בקרף. לאמר: מקב, פמיש הספתץ. כמו פמיש כל הארץ, ויש אומרים שהוא מסופי תיבות של אברהם יצחק יעקב (ע"ו וי"ס בספרו דר"ד ח"א). ובין אודינגס חיו מלכים שנקראו בשם מקב, מעמם של החכמים האלה הוא שהמלה ביונית נכתבה *δ μακκαβαίος*. אבל שירער כבר הוכיח שאפשר לקרא מכבי בכ' למחוז הכתיבה היונית. קורמים סובר שצריך לקרוא מכבי, לאמר: המכבה, המסית את אויביו. כמו: דועכו כפשתהו כבו (ישעי' מ"ג, י"ז). אבל כל חסבין את רוח השפה העברית לא יסכים להשערה זו. בכל אופן כותבים רוב סופרי ישראל מכבים וכן נמצא גם ביוסיפון.

במחנה סנחריב מאה ופ"ה אלף (מ"ב י"ט ל"ה). וחיתו למסמים (אויב ל"ג כ"ב) הוא כנוי למלאכי מות מאת ה', הם מלאכי חבלה, מלאכי מות (משלי מ"ז י"ד). חז"ל דרשו וירא פינתם בן אלעזר, מה ראה? ראה שבא מלאך וחשחית בעם (סנהדרין פ"ב). אר"ל הוא שמן הוא יצר הרע הוא מלאך המות (ב"ב מ"ז). ר' יוסי אומר לא קבלו ישראל את התורה אלא כדי שלא יהא מלאך המות שולט בהן (ע"ז ח"א). אך דרשו מי יתן והיה לבבם זה להם (דברים ה') לבטל מהם מלאך המות אי אפשר שכבר נגזרה גזרה (ע"ז ה'). ובאמת דברי תורה קולטין ממלאך המות כי הא דרב חסדא הוה יתיב וגרים בבי רב ולא הוה קא יכיל שליחא דמלכא דמוחא למיקרב גביה וכו' (מכות י'). ואמרו ששה לא שלם בהן מלאך המות וכו' (ב"ב י"ז). אך המלאך הזה הוא ערום מאד ומצא חמיר הררך לבוא להאיש המבוקש, כי הא דדוד המלך שבקש הורעיני ה' קצי ומדת ימי מה היא (תהלים ל"ט) א"ל גזרה היא מלפני שאין מוריעין קצו של ב"ו וכו' א"ל בשבת חמות וכו' כל יומא דשבתא הוה יתיב וגרים כולי יומא. החוה יומא דבעי למינח נפשיה קם מלאך חמות קמיה ולא יכיל ליה דלא הוה פסק פומיה מנירמא. אמר מאי אעביר ליה? הוה ליה בוסתנא אחורי ביתיה אתא מלאך חמות סליק ובחיש באילני נפיק למתיו חוה סליק בדרגא איפתית דרגא מתותיה אישתיק ונה נפשיה (שבת ל'). הנהו תרתי כושאי דהוו קיימי קמי שלמה אליהרף ואחיה וכו' שהיו סופרים לשלמה. יומא חד חזייה למח"מ דקא עציב א"ל אמאי עציבת? א"ל דקא בעי מנאי הני תרתי כושאי. מסרינהו (שלמה) לשעירים שדרינהו למחוזא דלון (לח הוא עיר שאין למלאך חמות רשות לעבור בה אלא זקנים בזמן שדעתן קצה עליהן יוצאין חוץ לחומה והן מתים. סומ"מ י"ז). כי ממו חתם שכיבו (מתו). למחר חזייה למח"מ דקברח. א"ל באתר דבעו מינאי חמן שדדתינהו. מיד פתח שלמה ואמר רגלוהי דבר נש אינן ערבין ביה לאתר דמיתבעי חמן מובילי יחיה (סוכה נ"ב). ריב"ל היה שיה ושיג עם מה"מ. ואמר שלשה דברים סח לו מה"מ וכו' אל תעמוד לפני הנשים בשעה שחזרות מן חמת מפני שאני מרקד ובא לפנין וחרכי שלופה בירי ויש לי רשות לחבל (ברכות נ"א). כי הוה שכיב ריב"ל א"ל למח"מ זיל עביר רעותיה אזל איתחזי ליה וכו' א"ל חב סבינך יחבה ניהליה וכו' אמר ליה בשבעתא דלא אחינא, אמר קב"ה אי איחשיל אשבעתא ניהדר אי לא לא ניהדר. א"ל חב לי סכינאי, לא הוה קא יחייב ליה. נפק בת סלא ואמר ליה חב ניהליה! דמיתבעא לברייתא (כתובות ע"ז). להורות כי אי אפשר לבטל חמיתה כי היא לצורך חברות. כי מח"מ עושה רק שליחות בורא, ואיננו מלאך רע מעיקרו. וסיפור אבנא דשמואל כי אמר לו מה"מ אי לא דחיישנא ליקרא דברייתא הוה פרענא בית חשחיתא כבהמה

השניה חיתה במעלה ביתחורק נגד סירן שר צבא ארם, ובשלישית חיותר גדולה וקשה נלחם עם לזיאש ושלשת שרי צבאיו, תלמי בן דירוסמן, נקנוד וגורניאש, אנטיובוס אשר שמע משני נצחונותיו הראשונים של יהודה חתרנו מאד, וינמור, "להכרית את שארית יהודה, למחות זכרה מן הארץ ולחלק הארץ בין בני בריתו", ויפקד את לזיאש לנציבו על כל הארצות מנהר פרת עד נחל מצרים ויססוד בידו חצי חילו ושנתכו ויצתו לעלות על יהודה ולהשמירה מנוי, לזיאש בחר לו את שלשת צרי הצבא הנ"ל ויסע מחנהו הגדול נגד המכבי עד לפני עמאוס. ליהודה היו רק כששת אלפים איש ויקבצם לעיר מצפה (המקום שנקבצו בו כל ישראל לפני מאות שנה ע"פ שמואל הנביא), ושם דבר על לבות אנשי חילו ויאצל עליהם מרותו, את רכי הלב הפריד מקרבם ויולך את נבדוריו לקראת מערבות האויב, ותגבר ידם ותבוסת האויב היתה שלמה, ויכוזו את כל חשלת והמלקוח אשר השאיר האויב אחריו, הנצחון הגדול הזה על יד אמאוס (ע"ע) החיה את רות כל העם ומכל קצותיו התלקטו אל יהודה, אשר יצא לו שם כאחד הנבירים מימי קדם, עוד אלפי אנשי חיל, ויחי כאשר שב לזיאש אחרי שנה בחיל יותר גדול להנקם מהמכבים ומכל העם אשר היו אתם, יצא יהודה נגדו בראש עשרת אלפים נבירים ויכוזו מכה רבה לפני בית צור וינס את מחנהו מפניו, אז לא נשאר מן האויב בכל ארץ יהודה כ"א המציב הקטן במצודת אקרא (עיר דוד) יחד עם מינילאום עם חבר הפושעים בישראל, וכאשר ראה יהודה כי היתה חרותה ויעלה הוא וכל העם ירושלימה ויטהרו את המקדש ויחזקו את בדיקו ויחנכו אותו בכ"ח בסלו (ע"ע חנוכה) אחרי החג הזה בנה יהודה חומות גבוהות סביב המקדש ויבצר את בית צור ואת כל חילו הכין למלחמה, כי ידע שלזיאש לא ישקוט זמן רב וכי יוסיף לבא עוד בחיל יותר גדול מבראשונה, ובעוד שיהודה היה עושה כה וכה וישמע שהגוים סביב יהודה מכל עבריה החלו להצר לשכניהם היהודים ולהרוג בהם עם רב, ושמעות מבהילות כאלה באו יום יום, ויצא יהודה ראשונה נגד אדום ויך את אנשיה לפי חרב ואת עריה שלח באש, משם עבר את הירדן ויבה את העמונים והמואבים ויירסם כדי רשעתם, "ולבוד את יעזר ובנותיה", אחרי שובו לארצו מסר שלשת אלפי איש ביד שמעון אחיו לעלות לארץ הנגליל ותוא עם אחיו יהונתן עבר את הירדן שנית ויפנה נגד אנשי הנגלעד וכל שכניהם, ושלשת האחים הצליחו בכל מלחמותיהם וישבו לירושלם בתרעת נצחון לחוג את חג השבועות יחד עם אתיהם אשר הביאו אתם לחושיבים ביהודה להיות קרובים אליהם, אז באה נ"כ השמעת שאנטיובוס אפיפנוס מת בארץ רחוקה ויהודה חשב שהגיעה השעה להבקיע ולהרוס גם את מצודת אקרא ולגרש משם אנשי חיל סוריא האחרונים, ויצר עליה

[מתחיהו] שם, "מתחיהו בן יוחנן הכהן מכבי יהודי", נמצא בפעם הראשונה בפ"ב מספר החשמונאים הראשון (בספר שני לא נזכר שמו כלל). עת אפלס בא לעיר מודיעים בשם מלכו אנטיובוס אפיפנוס (ע"ע) להכריח את כל העם לזכות לאילי יון (בשנת 167) היה שם מתחיהו, איש זקן ואבי חמשת בנים: יוחנן הנרי, שמעון החסי (או התרסי), יהודה המכבי, אלעזר החורני ויונתן חופסי (פירוש חשמונת האלה עוד לא הוכרז בדאיו), ויצר לו מאד לראות שם אלהיו מחולל ועם ישראל פרוע לשמצה, ויהי כאשר נגש אחד הבוגדים בפקודת אפלס לזכות ויחר בו אף מתחיהו וימיתוהו ובאותה שעה התנפלו גם בניו על הפקיד היוני ואנשי חילו ויהרגום, והמעשה הזה היה ראשית חקומת העם נגד אנטיובוס, מתחיהו קרא לכל אלה אשר יראת ה' עוד חיתה בלבם ולא נכזבה תוחלתם מתשועת ישראל להספח אליו, ויתלקטו אליו רבים מן אלה אשר בחרו למות מות נבירים מלחיות חיי עברים מרשיעי ברית עמם, מהם צעירים מרי נפש וכבירי לב והחסידיים שהיו נכונים לעמוד על נפשם, והם עברו בארץ לסול את כל הילדים אשר לא נמולו עוד ויהרסו את מזבחות האילילים בכל מקום בואם, ועת קצרה ידם מלהלחם נחבאו ביערים ובנקרי הסלעים, למען תהי לאל ידם להגן על עצמם בכל עת התקינו אז שמלחמת מצוה וחובה כוז רוחה את השבת, עת קרבו ימי מתחיהו למות ולא היתה עוד ביכלתו לצאת למלחמה, קרא לבניו ויצו להם לבלתי הוציא את חרבם מידם עד אשר הושיעו את עמם מירי אויביהם, ויפקד עליהם את בנו שמעון לנהלם בעצתו ואת יהודה, אשר היה "איש גבור חיל מנעוריו", להיות שר צבאם לצאת ולבא לפנייהם, מתחיהו מת ונקבר בהר מודיעים (ע"ע).

[יהודה המכבי] יהודה אשר התיצב בהסבמת אחיו וברצון כל העם אשר אתו בראש החיל, היה לא רק "בלביא במלחמותיו וכאריה שואג לטרף", כ"א גם מצויין במדותיו ובמעלות רוחו, תאות הקנאה והכבוד רחוק ממנו, וגם אשה לא היתה לו, ויקרש את כל בחותיו הכבירים ושאיפות רוחו המהורות לעבודת עמו ואלהיו, בראשונה הלך בעקבות אביו ויעבור בכל הארץ לעשות נקמות באויביו מכבי העמים וליסר כדי רשעתם את בוגרי ישראל אשר הפרו ברית ה' בודון לבם, אבל לא עברו ימים רבים והוא וחילו נאלצו לפגוש את צבאות המלך אנטיובוס במלחמות ערוכות במדומי שדה, ובמשך שתי שנים הצליח להכריע ולחננים מפניו צבאות האויב בשלש מלחמות גדולות ויצא שמעו בכל הארצות כאיש גבור מלחמה ויחי פחדו על כל הגוים מסביב, בראשונה (166 קסח"ג) נלחם עם שר הצבא הסורי אפולוניוס ויך אותו וחילו לפי חרב (קרוב לשומרון) ובמלחמה זו נפלה בידו חרבו של אפולוניוס המומת ותחי לו לחרב נקמת כמו חרבו של גלית בידי דוד.

חדש המלחמה לפני עיר חדשה (או אדרסא) בִּיָּג אדר
שנת 160 קמ"ז. ניגף חילו שנית והוא בעצמו נפל
בין החללים. ויכרתו את ראשו ויר ימינו ויוקיעו על
שער ירושלים ואת היום ההוא קבעו לזכרון לכל הדורות
בשם יום נקנור (עי' מגלת תענית פ"ב ובבלי תענית
י"ח: ובירוש' פ"ב). אז החלים יהודה לחזק את מצבו
המדיני ולרכוש את עזרתם של הרומאים נגד אויבו
העז ממנו. וישלח שני מלאכים לזקני רומא והם כרתו
אחם ברית שלום וישלחו צו לדימטריוס לבלתי הצר
ליהודים אנשי בריתם. אבל דברם אחר לבא. כי הוא
סרר לשלוח את בכחידס בראש חיל גדול נגד יהודה.
והמספר הגדול הזה המס את לבות העם ואולי רפתה
רוחם הפעם מפני הדעת שמלחמה זו לא היתה בעד
דתם כִּי א בעד חפשמ ומצב המדיני, ובדאי היו גם
קנאה ובגד במעל הזה. בכל אופן נמלמו אלפים ממחנה
המכבי וישאר רק יהודה עם אחיו ושמונת מאות איש
גבורי חיל אשר בחרו במות סגור מן המערכה חמה
נלחמו עם רבבות אויביהם אשר סבבום מכל צד על
יד העיר ליש, מן הבקר עד הערב, עד אשר נפלו כל
אחר מהם איש חרבו בידו, וביניהם גם יהודה, "חסן
ישראל ומגיניו". שלשת אחיו נמלמו ממות ויקחו את
גופתו ויקברוה בעיר מודיעים, על יד קבר אביו.

[יונתן] אחרי מות יהודה "גדלה השעורדה
בישראל". אליקים הכה־ג יחד עם עדת חמתינים
שלמו במסדש ובירושלים וצבאות האויב בכל הארץ.
רבים מן הנומים אחרי המכבים נתפשו ונשחטו. גם
החסידים נבדלו מאחי יהודה, אולי באשר גדלה הרדיפה
הדתית ואולי בחרות אפם ביהודה ששם כתר חכהונה
הגדולה בראשו לא לפי משפט חירושא. אבל עוד
נמצאו אלפי איש אשר לא רפתה מהם הרוח אשר
יהודה שפך עליהם והם בחרו ביונתן לעמוד בראשם,
נכונים למות מות גבורים או להציל את עמם מידי
אויביהם. כאשר ידע יונתן שפחים היו ממנוגים לרגליו
ולרגלי אנשיו שלח את יוחנן עם הנשים והסף וכל
קנינים לאנשי נבו אשר בעבר הירדן שהיו באמנה אתו,
אבל בדרך נהרגו כולם עם יוחנן ביד בני ימברי
שהתנפלו עליהם חרש. יונתן (160—143) שלם לחם
כפעלם, ואחרי אשר נמלם מידי בכחידס שיצא לקראתו
למלחמה (בחתנפלו עם אנשיו תוך מימי הירדן) התבצר
בבית חננה אשר מעבר הירדן (ועי' גרעץ ד"י ח"ג 1),
או בבית בשן (לפי ספר א' דחשמונאים). אליקים
שחוסף להעלות נגדו חמת היראים—ע"י הריסות הסורג
שבבב"ט (עי' גרעץ שם ושירער בספרו)—סת ובכחידס
שב לארצו. אז חוסף יונתן להרבות מספר אנשיו
ולבצר את מעמדו משך שתי שנים, והמתינים אשר
ראו שיונתן חלך חלזק וחזק וייראו מפניו הסיתו בו
את בכחידס שנית. ויצא בכחידס במחנה כבד ויצר
על בית-חננה. אך שני האחים יונתן ושמעון היו נכונים
למלחמה ויחלקו את גזירותיהם ויחנפלו על חילו ויכום

לחוריר את חומותיה. ויוגד הדבר לאיאופמר, שמלך
תחת אנטיוכוס אביו, וללזיאש שר צבאו. ויקבצו חיל
כבד ועצים מאד ויעלו על יהודה למלחמה. והשנה
היתה שנת שמיטה, וכאשר אזל הלחם ממצודת בית
צור לא יכלו אנשי יהודה לעמוד בפני האויב אשר
חרר עד לפני חומות המקדש ותחי עת צרה גדולה.
במלחמה הזאת מת גם אלעזר אחי יהודה. המכבי
הראשון אשר נפל במלחמה, הוא שנה לחשוב שהמלך
היה רוכב על אחר הפילים אשר ראה, וימהר וידקור
את הפיל ותפול עליו גופת החיה ותמיתהו. אך הצלת
המקדש ותשועת העם באה הפעם ממקום אחר. לזיאש
שמע פתאום כי פיליפוס, אשר אנטיוכוס לפני מותו
הפקיד על ארצו ולהיות אוסנו של בנו, אסף חיל גדול
ויחקר לנאמיוכיא בירת הממלכה, ויירא מאד ויפתה
את מלכו לברות ברית שלום עם יהודה ולסהר לשוב
לארצו. אז נתנה לעם יהודה הרשות לעבוד את אלהיהם
באין מפרע עור. מצודת אקרא נפתחה והסוריים עזבו
את ירושלים, ומינילאוס, אשר משך עשר שנים היה
סבה כל חרעה אשר מצאה את עמו, הומת על פי
איאופמר. כנראה מיוספוס (עי' גרעץ ד"י סוף ח"ב)
שמש יהודה המכבי בכהונה הגדולה משך שלש שנים
(אולי בהסכמת איאופמר), שירער בספרו ח"א מתנגד
לסברא זו.

[הצלת יהודה ומותו] אך ימי השלום לא ארכו
באשמת היהודים המתינים. דימטריוס בן פיליפוס,
אשר אנטיוכוס אפיפנוס הדיחו מכסא אביו וישלחיהו
רומא, שמע ממות אויבו ויעזב רומא ברשות השלימים
שם וימהר לסוריא. לפני שומרון נספחו אליו רבים
מעם הארץ ומאנשי הצבא ויען כי בא פתאום הצליח
לבקוע את אנטיוכיא, בירת הארץ, אנטיוכוס איאופמר
ולזיאש נלקחו שבי ונהרגו על פיו. לשמע חשני הזה
נעזרו גם רשעי העם ביהודה ובראשם הכהן אליקים
(יקים איש צרידה). בן אחותו של יוסי בן יעזר (גרעץ),
ויביאו לדימטריוס משאת ומנחת ויציאו את דבתם
על יהודה ואחיו. המלך החדש האמין לדבריהם וישלח
את שר צבאו בכחידס עם חילו למנות את אליקים
להיות כהן גדול. רבים מן החסידים ומראשי העם
אשר עיקר חפצם היה חפש חדת לא התנגדו הפעם
לאליקים ויקראו לו שלום ויפתחו את שערי העיר גם
לחיל סוריא. אבל עת אליקים הרג ששים איש ממכבי
העיר וביניהם גם יוסי בן יעזר נוכחו משגגתם. ויחלקמו
גם עתה ליהודה המכבי, אשר שב למודיעים, אלפי איש
מרי נפש וילחמו עם אליקים אחרי אשר שב בכחידס
לארצו. וישלח דימטריוס את ראש שריו, את נקנור,
להנקם ביהודה. נקנור כבד מאד את יהודה מפני
גבורתו ואמונתו כרת אתו ברית שלום, אבל מצות
מלכו היתה עליו חזקה להביא את יהודה לאנטיוכיא
כשבי מלחמה. ויצא למלחמה נגדו וינגף הוא וחילו
לפני המכבים בראשונה על יד כפר שלם, ויחי כאשר

אלכסנדר למלוך תחתיו), ויעלה עם חיל גדול נגדו, ועת ראה כי חזק יד יונתן פתחו לבא אליו למצודה עכו לחדש ברית חשלומו. יונתן האמין בו ובבואו נלקח שבי ואנשיו נחרנו. יד תבוגדים המתויתים בישראל היחה גם במעל הזה.

[שמעון הנשיא] לשמועה חזאת תרדה ירושלם ויחאבלו כל העם, כי האמינו שגם יונתן כבר נרצח בידי מריון. אבל כולם כאיש אחד עמדו על יד שמעון, בן מתתיהו האחרון, ויבחרו בו להיות נשיאם תחת אחיו. ואם גם הזקין מאד צלחה עליו רוח עז ויתיצב בראש העם, והוא וארבעת בניו חזקו יד העם ויבצרו כל המצודות, וכאשר ראה מריון שהיהודים לא חתו מפניו ועמדו כולם נכונים וערוכים למלחמה, התנכל עוד הפעם לחשלות שמעון בשקר, ויקח מיד מאת כבר כסף רשני בני יונתן כפר נפש אביהם לשלחו חפשי, ולא מלא את הבטחתו. ויען קצרה ידו להלחם בשמעון, בפרם כי נתקלקלו הדרכים מפני רוב השלל, חרג את יונתן בבסקסה (מקום בלתי נודע כלל). שמעון שלח ויקח עצמות אחיו משם ויקברן בקבורת אבותיו במודיעים, אחר כן כרת ברית עם דימטריוס ניקטור אשר נלחם במריון, בתנאי שיסחרר ארץ יהודה מכל מסי המלך, ומאז (142 קמ"נ) "תחל לכתוב בשנה הראשונה לשמעון כה"ג נשיא ישראל ועול הנוים נשבר מעל עם יהודה" (ספר החשמונאים א' פ"ג מ"א—מ"ב). וגם מצודת אקרא אשר עוד נשארה בידי בוגדי העם, מצודה חזקה בפני המקדש, חרעיש ויבקע שמעון ויורד את מגדליה, ואת יום נצחון זה (כ"ג אייר) טבעו לחג לאומי לחוג אותו מדי שנה בשנה. אחר כן שלח מלאכים רומאה לחדש אתם ברית שלום אשר נכרת כבר ע"פ יהודה אחיו, גם ממבעות צד בשמו, שקל וחצי שקל, מצד אחד נכתב, "שקל ישראל" ועל הצד השני, "ירושלם הקדושה" (ע"ע מ"ב ע"ג). ועת ראה העם את כל אשר עשה שמעון לחזק חופשם חמדיני וחזות דתם, ויחאספו כולם ויבחרו בו להיות נשיאם וכתן גדול, "עד כי יקום נביא בישראל", הוא חרעו אחריו. ("בשמונה עשר יום לחדש אלול בשנה השלישית לנשיאותו"), ויכתבו את כל דברי חברית האלה על לוחות נחשת אשר נדבקו על עמודים בהר הבית, ומני אז "שקמה הארץ ממלחמה והוא היה רצוי ונכבד לאחיו כל ימיו", כי שפט את העם בצדק, הגדיל את כבוד המקדש וכל מעשהו היה ע"פ התורה. עוד פעם אחת פרצה מלחמה בינו ובין סוריא. אנס יוכוס סירמ"ס (ע"ע), אשר מלך תחת אחיו דימטריוס השני וינבור על מריון, התחרט על כל התבטחות אשר הבטיח לשמעון וירדשו ממנו אלף כבר כסף בעד המצודות אשר לכד. שמעון החרצת לתת לו רק מאת כבר, וישלח סירמ"ס את שר צבאו קנדיביוס מהורקניא עם חיל גדול להלחם ביהודה. שמעון זקן מאד ולא יכול עוד לצאת בראש חילו וישלח את שני בניו יוחנן ויהודה

מפנים ומאחור מכה רבה. אתרי נצחונם הגדול קראו לו לשלום ובכחידם כרת עם יונתן בריח שלום וישבעו איש לרעהו והארץ שקמה עוד חמש שנים. יונתן בחר במכמש לשבת בת ובאשר בכחידם לא מנה כהן גדול אחר למלאות מקום אליקים. היה יונתן לנניד העם שבידו נמסרו עתידותיו. "וישפוט את העם ויכרת את הפושעים מקרב ישראל".

[יונתן כהן גדול] פתאום נפל דבר אשר חרעיש כל ממלכת סוריא ויתן ליונתן את היכלת לנקום דמי אחיו ולמלאות כל מחשבות לבו. בשנה 153 קמ"נ קם איש אירנודע מאוסיר, אלכסנדר בלם (ע"ע), בעצת מלך פירנמוס ומלך מצרים, לדרוש משפט ממלוכה בארץ סוריא. דימטריוס אשר ידע כי אויביו התקשרו נגדו פנה בצרתו ליונתן להיות אחד מאנשי בריתו ויתן לו הרשות לשוב לירושלם ולשכור אנשי חיל כרצונו. אף את בנייהתעורבות שנסגרו במצודת אקרא השיב לו. אך שמע מוח אלכסנדר ויסחר נם הוא לרכוש לו לב יונתן וישלח לו נזר זהב ובגד ארגמן, ובחג הסוכות בשנה החיא נכנס יונתן אל החיכל לשרת ככה"ג לבוש נזר זהב לשמחת כל העם. חן דימטריוס השתדל לחמות לב יונתן אליו בהבטחות מופרות, אבל יונתן ידע מזמותיו ויחזק את בריתו עם אלכסנדר ואלכסנדר נם הוא שמר את הבטחתו. עת חגג יום התונתו עם בת מלך מצרים בעכו קבל שם פני יונתן בכבוד מושל וישם אותו נניד על ישראל. ימי ממלכתו של בלם ארכו רק שש שנים, אבל במשך הזמן ההוא הגדיל יונתן את חילו ויחזק את מצבו וירפא חומות העיר. גם עת קם בנו של דימטריוס לקרוע ממלכת אלכסנדר נשאר הוא נאמן בבריתו וילחם בעדו כל הימים שארכה המלחמה. דימטריוס השני הצליח לרכוש לו כסא אביו, אך באשר ידע כחו של יונתן כרת עמו ברית יידידות, שחרר הארץ ממסי המלך וגבולותיה הרחיב בשלש נפות חדשות, אפרימה לוד ורמה, במחיר של שלש מאות כבר כסף. יונתן מצא ג"כ שעת כשר לחנקם באנטיוכיא חרפת עיר הקדש. כי אחרי איזה זמן התפרצו יושבי אנטיוכיא נגד מלכם ויבקש את יונתן להושיע לו. אז נכנסו שלשת אלפים מאנשי יהודה בעיר ההיא ועשו בה שמות באש וחרב, אך לא ארכו ימי דימטריוס על כסאו. מריון, אחד מירידי בלם, קבץ חיל גדול בעזרת המלכים ששקרו בדימטריוס, וילחם בו בשם בנו של אלכסנדר. יונתן זכר את בריתו עם בלם ויחקש עם מריון נם הוא. רק פעם אחת ניגפו שני שרי צבאיו במלחמה, אבל התעורר שנית ויתנבר על אויביו וירדפם עד אשר נכנס בתרועה לעיר דמשק; אז לכד נם את בית-צור (או מגדל-צור) וישם בה משמר חזק וכן בעיר יפו, ומספו חילו עלה לארבעים אלף, אבל באותה שעה עלתח על לב מריון המחשבה לגזול מיונתן את כל חרכוש אשר עשה (ולמי ספר החשמונאים מפני עכבר חשב לגזול נם הכתר מבן

יוחנן כ"ג ובפרט אחרי מותו פתאום נתפרדה החבילה, פרץ גדול נפרץ בין בית החשמונאים והעם אשר הלך ונתרחב ולא נרפא עוד. "חכמי ישראל נברלו בזעם והיה העולם משתומם עד שבא שמעון בן שטח והחזיר התורה ליושנה" (קדושין כ"ו). אריסטובול הראשון, ינאי אחיו ובפרט בני ינאי, בחשו במסורות אבותיהם, שהיו כולם קדושים וצדיקי עליו, והם התנכרו לעצמם בן בחייהם הפרטיים וכן במלחמותיהם שלא היו לשם מצוה כ"א לכבוד עצמם, ובפרט בתחלואותיהם נגד רוח החכמים והעם. כי התקשרו עם הצדוקים ויררפו את הפרושים מתנדיהם בשנאה גלויה ובחרב דמים. (ע"י מאמרם של שמעיה ואבמליון ביומא ע"א: ומאמריהם באבות פ"א מ"י ו"א). לבסוף גדלה אשמתם על כל חמאתיהם הראשונות, שבידיהם הרסו את הבנין הנדול שבנו וחזקו אבותיהם בדמי לבם, שע"י ריב משפחתם הביאו את עםם תחת עול רומא ויטסרו אותו בירי פומפיוס. זו היא אמנם, "אירוגיא חיסמורית". רש"י בפירושו על הפסוק בשה"ש מרכבות עמי נדיב (פ"ז י"ב) אומר: "כנסת ישראל מתאוננת לא ידעתי להזהר מן החמא ונכשלתי בשנאת חנם ומחללת שנברו במלכי בית חשמונאי הורקנוס ואריסטובול, עד שהיה אחד מהם מביא את מלכות רומי ונעשה לו עבר ומאז נפשי שמתני מרכבות להרכיב עלי נדיבות שאר אומות". מתוך דברי רש"י אלה אנו שומעים את אנהתם ומשפטם של חכמי התלמוד אשר, אי אפשר להכחיר, לא הביטו על בית החשמונאים בעין יפה. ומשפט העם והתמרמרותו נגדם, שהאשימום ששמו הארץ מרמס לחיל רומא, יוצא ג"כ מפורש מ"תהלות שלמה" (ד"ע סאלאמאנישען פסאלמען) וע"י שירער ח"ג. ע"כ התקשרו העם וחכמיו נגדם עת מרד בחם הורדוס ויעורו לו לעלות על כסאם למלוך תחתם. ע"ע חנוכה; חשמונאים.

ביבליוגרפיה: ספרי החשמונאים א' וב'; יוסיפוס קדמוניות היהודים; גרעין, דברי ימי ישראל ח"א (כ"ט); דרענבורג, דברי ימי פלשתינא (בשפת צרפת); שירער, געשיכטע דעם יידישען פאלקעס ח"א (1901), ושם רשימת כל הספרים הנכבדים שנכתבו על פרק גדול זה.

י. ל. ג.

מַכְבֵּר (תקרא נ"ב: מכואר, מכור, מכור): הר במדינת פיריאה, במזרחו של ים המלח, על הגבול שבין א"י וארץ ערב, ונקרא בפי יוסיפוס Machaerus, ואומר כי אלכסנדר ינאי בנה שם המבצר הראשון (מלחמות ס"ז פ"ז ב'). ואשתו שלומית אלכסנדרה מסרה לכת הצדוקים כל המגדלים וזלת הורקניא אלכסנדריוס ומכבר (מכור) כי שם היו מונחים אוצרות החשמונאים (קדמוניות ס"ג פס"ג ג'). כאשר עלה גביניוס על מכבר, מסר לו אלכסנדר את המבצר ההוא וגיבניוס הרסו עד חיסור (שם ס"ד פ"ה ב' ד'). בזמן מועט אח"כ התבצר שם אריסטיבולוס, אך גיבניוס

לאסור את המלחמה תחתיו, והם הניסו את האויב אחר הכותם אותו ככה רבת. יהודה נפצע במלחמה החיא ויוחנן נקרא מני אז בשם הורקן על שם נצחונו על קנדיכוס התורקני (נרעץ). אבל גם על שמעון, האחרון מבני מתתיהו, נגזר שלא ימות בשלום. אנטיוכוס סירטס הקים לו אויב מבייתו, את תתנו תלמי. במשתח אשר עשה תלמי לחותנו תנשיא במצודתו סמוך לירחו רצת אותו ושני בניו, יהודה ומתתיהו, אשר היו שם אתו, וישלח מלאכים להמית גם הורקנוס (ע"ע). אבל הורקנוס נמלט מירד ובצרץ כל העם עלה על כסא אביו. בית המכבים מלך על יהודה עד שנת 37 קמ"ה, 107 לפני חורבן הבית, עת מוגר כסאם בירי הורדוס (ע"ע).

[השפעת המכבים המדינית והמסורתית] אם גם מתתיהו ובניו לא היו משפחה מאד מפורסמת ומראשי האומה, ואם גם אחרי פלאי נבזותם התנגדו להם לא רק אחיהם המתיונים, פריצי העם, כ"א גם רבים מן החסידים, אשר בחרו במשפחת יהושע בן יהוצדק הכהן, שהיו הראשונים לעולי הגולה ומהם יצאו ארבעה כהנים גדולים ששמשו במקדש, ורבים מן החסידים בודאי חשבו להסתפק בחרות הדת ונפשם עיפה מכל המלחמה הארוכה ולא חפצו לשום עליהם מושלים חדשים מקרב אחיהם, הנה למרות כל ההתנגדות הזאת הלך כבוד האחים הגבורים הלך ונרדף, כי הכל היו מורים שהם חרפו נפשם למות בעד דתם ועמם, שבאמת מתו כולם על קדוש השם ושבתם מותם הצליחו בחכמתם ובעז רוחם לנול מעל עםם חרפת העבדות ועלבון ההכנעה תחת מושלים זרים ואכזרים. על ידי נצחונותיהם והזכיות אשר רכשו התאחדה האומה שנית עם כל כתותיה לעם אחד גדול כאשר לא היתה מימי דוד ושלמה. פצעי המלחמה נרפאו עד מהרה, אוצר המדינה ועושר האומה נתרבו יום יום, רבבות אנשי חיל עמדו הכן להקן על כבוד העם ונבולות הארץ, השפעת העם נברה על כל שכניו כי נפל פחדו עליהם, ומושלי הארצות שהכבירו עליו את עולם לפני שנים מעטות בקשו כעת את קרבתו. וכן התחזק גם רוח העם וכחו בפנים, התורה התלה להתפתח מחדש, כתבי הקדש אשר במשך ימי השמר והמלחמה נשחתו ונזרפו הרבה בירי הפושעים, נסדרו מחדש, על הדרך שעשו מימי עזרא ואילך" (רנ"ק מונה"י ש"י) הלכות ותקנות נתחדשו יום יום לפי צרכי האומה והזמן, יוחנן כ"ג (הורקנוס הראשון) בעצמו השפיע הרבה על התפתחות רוחנית זו והרבה מתקנותיו נזכרו לשבח במשניות (סוף מעשר שני, ובסוף מס' ידים), ואמרו עליו שצפה ברוח הקודש (סוטה ל"ג וביוסיפוס). ובית החשמונאים וכל קצות העם התאחדו יחדו לעבודת הקדש, אז נתעשרה גם ספרות ישראל בהרבה ספרים רבי ערך. של דברי ח"מים, מדרשים וספורים, שרק מעטים מהם נמלטו עד ימינו בחרושים בלשן נבריות, אבל לפני מות

לגלגל דאנמוליא דמחמלי ומתרוקן מתרוקן ומחמלי (ויק' בסוף). רות רבה פסוק ויאמר לה חמותה. פי' לגלגל שמשימין הבנאים על חבנין בשבונין בנוכה ומשליכין על הגלגל חבל ארוך ושני ראשיו למטה, וקושרין שני בלים ושסם אנמולין, המלא עולה וחרקן יורד וחדד חלילה (ערך). גם המציאו חבית של שיימין כדי ללמד בה לשון על פני חמים (כלים פ"ב ג'). מולייר (Milliarius) דוד נחשת גבוה וצר לחסם חמים, והוא בלי שיש לו ב' גנות ושני שולים באחד נותן מים ובשני נחלים. או בשני דפנים זה לפנים מזה כעין סאמאואר הרוסי, מולייר הגרופ (שבת מ"א). קבת היא חתיכת עץ חקוק לשים בה רגל חחיגר (יבמות ק"ב: ק"ג). שפופרת חיתה לו לר"ג שחיה מביט וצופה בה אלפים אמה ביבשה וכננדה אלפים אמה בים (עירובין מ"ג:). וע"ע מגדל אדות מגדל פורת באויר. ב. מ.

מכות, מסכת: חמס' החמישית בסדר נזיקין. ויש עליה משנה תוספתא ונמרא בבלי וירושלמי. מקומה אחרי מס' סנהדרין, ולפניהם היתה מחוברת לה (הקדמת הרמב"ם). והראיה כי בסוף מס' סנהדרין (פ"ט. צ'). מדבר קצת מעדים וזממין ומס' מכות מתחלת בעדים וזממין, ובסוף פ"א דמכות מדבר על סנהדרין החודגה אחר בשבת נקראת חבלנית. מס' מכות עוסקת בפרס בדיני מלקות, ע"ש המסרא ארבעים. יכנו. (דברים כ"ה נ') בלשון הכאה. המס' הזאת מחולקת לשלשה פרקים ול"ד משנות. פ"א מדבר אדות עדים וזממין ועונשם (דברים י"ט מ"ו והלאה) ובסוף הפרק על מי שנמסר דינו וברח ובא לפני אותו ב"ד אין סותרים את דינו ונהרג בפניהם, ובפני ב"ד אחר צדיקין עזות להעיד שאיש פלוני נמסר דינו בב"ד של פלוני ופוי"פ עירו. פ"ב מדבר על תחורג בשונג שגולה לעיר מקלט (שמונה כ"א י"ג, דברים י"ט ד') וכמה מלקות וכיצד מלקין? ובסוף נאמר שכל חייבי כריתות שלקו נפמרו ידי כריתתם. ודרש רבי חנניה בן עקשיא: רצה חקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות וכו'. ויען כי יש בעדים וזממין לפעמים מ'חת ב"ד, לכן בא דין עדים וזממין בפ"א, ועונש גלות שהוא במקום מיתת ב"ד בפ"ב, ועונש מלקות בפ"ג (פראנקעל, דרכי המשנה ס"י נזיקין). ע"ע מלקות; עדים וזממין.

ביבליוגרפיה: מס' מכות הוצאה מדעית ע"י מאיר איש שלום ווין 1888; מהר"ץ חיות בפירושו על מס' זו. ד. ר. ס.

מכות מצרים (עשר מכות): עשרת הפגעים שנגף ה' את המצריים כדי להכריחם לשלח משם את בני ישראל. כאשר באה חמכה הבטיח פרעה לשלח את ישראל, אך מיד כאשר רפתה המכה והיתה הרוחה מנע לקיים הבטחתו. וה' חקשה את לב פרעה שלא לשלחם כדי להראות את מופתיו לעיני הגוים. אמנם בהמשך המכות הראשונות נאמר, "וירחוק לב פרעה ולא

בנה עליה מצור וילכדה אחרי מלחמה של שתי שנים (מלחמות ס"א פ"ח ו'). תורדום חזק את מכבר מחורש, ויסר בתוכו עיר חומה עם מגדלים שנבהם היה מאה וששים אמה. עד כי נעשה ראש חחר למבצר גדול, ובאמצע המבצר העמיד ארמון מפואר (שם ס"ז פ"ז ב'). לדעת פליני בספרו Historia Naturalis (ס"ה פמ"ז ס"י ע"ב) היה מכבר המבצר חיותר חזק בא"י וזלת ירושלם. במלחמת הרומיים עם היהודים נאלצו הראשונים לעזוב את מכבר והיהודים התישבו תחתיהם (שם). שתי שנים אחרי חרבן ירושלם עוד ישבו יהודים במכבר, עד אשר עלה לסיליוס באסוס עם היל הרומיים וילכדה ויהרגו שם אלף ושבע מאות איש, והנשים והילדים נמכרו לעבדים. כשלשת אלפים קנאים אשר באו לעזרת אנשי מכבר נהרגו במלחמה אצל הירדן (שם ס"ז פ"ז א'—ו'). תרגום ירושלמי אח ארץ יעזר (במדבר ל"ב א') מכור. אמר רבי אליעזר בן דגלאי עזים היו לבית אבא בהרי מכור והיו מתעמשות מריה הקסרת (תמיד פ"ג ח' יומא פ"ג). רבי שמעון בן אלעזר אומר, איזהו הר שבעבר הירדן כנגן הרי מכור וגרור (ירוש' שביעית פ"ט). ובתוספתא הגירסא הרים במעות ואולי צ"ל סכרוס. ובענין משיאין משואות תני בחרי מכור וגרור (ירוש' ר"ה פ"ב ב', דף נ"ח ע"א). ושם בחוספתא הגירסא מכמר וחבור, וצ"ל מכור וגרור. כי הר תבור אינו מעבר הירדן. כעת נקרא המקום בשם Mukaur (רוימער, פאלעסטינא צד 264. טאנאמסשריפט 1873 צד 345).

ביבליוגרפיה: הלכנון שנת ח' 859; המעמר 286; גייבויער, G. T. צד 40, 42.

ב. מ.

מכונה (מיכני): כלי שנעשה ע"י תחבולה והמצאה לאיזה צורך ותשמיש. בן קמין עשה מיכני (Machine, μηχανή) לכיור שלא יהו מימיו נפסלים בלינה (יומא פ"ג י'). סאי מיכני? אמר רבא גלגלא דהוו משקיעין ביה (שם ל"ז). מכונה נקרא ג"כ מנגנון. פ" מה נורא מעשיך (תהלים ס"ו ג'). מה רחילין אינן מנגניא דרך (פסיקתא דר"כ צד פ"א). כיון שביקש נבוכדנצר לישב על כסא שלמה לא היה יודע מנגנון שלו חכישו נהש ושברו ארי (תנחומא ריש ואתחנן). בויק'ר הגירסא לא היה יודע מנהנו, וצ"ל מנגנון. "כרבעי מלכא למיול לכל אתר די הוא צבי כורסייא במוכנוי אויל תחתיו". והיו קבועים בו אריות ושאר חיות וכו' ויונה של זהב יורדת מן העמוד ופותחת הארון ולוקחת ס"ת ונותנה ביד המלך (ע"י תרגום שני לאסתר). אפרמוסות (apparatus) היתה מכונה להשמיע קול כשנגועין בה. רגוין ושלשוליות וכבלים (או כלבים) ואווחים ותרגולים מקיפין את העיר והיו משמיעין קול כאשר יניע איש אליהם (ירוש' כתובות פ"ב י', כ"ז ע"ד). וידוע הוא משל קרילאו על דבר האווחים שהצילו את רומא. בר קפרא המשיג את עוה"ז

בארצם (שם ק"ה כ"ח—ל"ז). ובאמת לא היתה כוונת המשורר לדייק כ"כ בסדר ומספר הראוי. רק להוכיח את נדלות ה' ונפלאותיו עם בני ישראל (עי' באור לתרגום מגדלסון תהלים ע"ה סוף). ויש עוד צורך בסימני ר' יהודה לחלק את המכות לשלשה חלקים דצ"ך ער"ש באח"ב, ובכל אחד מהם שתי המכות הראשונות היו בהתראה והשלשית בכל סימן בלי התראה וסימן כח"ש. מכת בכורות אין לה התראה היתה בהתראה ונצטרפה עם-האחרונות. והיינו דתנן מי שלקה ושנה ב"ד כונסין אוהו לכיפה וכו' (לקח טוב שמות ח' מ"ו). במשך זמן המכות נחלקו ר' יהודה ור' נחמיה. אחד מהם אומר כ"ד ימים היה מכה בהם עד שלא באה המכה ו' ימים המכה משמשת בהם, ואחר מהם אומר ו' ימים מתרה בהם וכ"ד ימים היתה המכה משמשת בהם (שם"ר פ"ט י"ב) ותחלקו בפשט הכתוב וימלא שבעת ימים אחרי הכות ה' את חיבור (שמות ז' כ"ה) ובס"ה נענשו תוך י"ב חדש (עדות פ"ב י'). עשר מכות הביא הקב"ה על המצרים במצרים ועשר על הים (אבות פ"ה ד'). ר' יוסי הגלילי אומר שעל הים לקו חמשים מכות, ר"א אומר שכל מכה ומכה היתה של ארבע מכות ור"ע אומר שהיתה של חמש מכות. ושניהם למדו מהפסוק ישלח בם חרון אפו עברה חעם וצרה ומשלחת מלאכי רעים (הגדה של פסח מן המכילתא). במושב בני ישראל לא היו המכות, וזוהי הפליא ח' בין ישראל ובין מצרים, והאותות והמופתים נתגדלו ע"י. המכות לא עברו את גבול מצרים, וגרמו שיעשו מצרים שלום עם כוש, כי היתה מחלוקת ביניהם. המצריים אומרים ע"כ תחומנו והכושים אומרים ע"כ תחומנו כיון שבאו הצפרדעים עשו שלום ביניהם שנאמר את כל גבולך, גבולך ולא גבול אחרים (שם"ר פ"ב ב') והיו רשמים ע"י את גבול המפריד ביניהם.

[מדת כנגד מדת] חז"ל נותנים מעטים מדוע לקו המצריים במכות האלה ומדוע לקו בסדר הזה. למה לקו חמשים תחלה בדם מפני שפרעה וחמציים עוברים ליאור, אמר הקב"ה אכה אלוהו תחלה ואח"כ עמו, משל הדיוט הוא מתי אלהים ויבעתן כומריא (שם"ר פ"ט ח'). במכות נענשו מדה כנגד מדה (lex talionis), כי ברבר אשר זדו עליהם (שמות י"ח א') בקדרה שבישלו בה נתבשלו (סוטה י"א). במה שתשכו מצרים לאבר את ישראל בו נפרע מהם המקום (מכילתא). במים דמו לאברם, והם נאבדו במים (רש"י). צפרדעים, ומפני מה בא עליהם? אמרו לישראל צאו וחביאו לנו שקצים ורמשים ונשחק בהן וכו' (ילקוט שמות מ" קפ"ב). ר' לוי בר זכריה בשם ר' ברכיה: במכסיס מלכים בא עליהם. בתחלה סכר אמת המים שלהם דם, אח"כ הביא עליהם קלנים (משמעי קול) צפרדעים, ואח"כ ירח עליהם חיצים כי נ"י, ואת"כ הביא עליהם לגיונות ערוב, ואת"כ נתן להם דורמסיות דבר, ואת"כ רמה

יטעו אליהם" או "ויכבר פרעה את לבו", כי הוא בעצמו הכביר לבו. אבל בחמש המכות האחרונות נאמר "ויחזק ה' את לב פרעה", ואע"ג שבמכת ברד כתיב ויחזק לב פרעה, כתיב בתריה "כי אני הכבדתי את לבו". וע"ז אמרו במדרש: שהקב"ה מתרה בו באדם בפעם הראשונה שניה ושלישית ואינו חוזר בו והוא נועל לבו מן התשובה כדי לפרוץ ממנו מה שחמא. כך פרעה הרשע, כיון ששגר הקב"ה ה' מכות ולא חשניה על דבריו, א"ל הקב"ה אתה הקשית ערפך והכבדת את לבך, הריני מוסיף לך מומאה על מומאתך (שם"ר פ"ב ד'). מאחר שהרשע והתרים כנגדי וגלוי לפני שאין נחת רוח באומות לתת לב שלם לשוב, מוב שיתקשה לבו למען הראות בו אותותי ותכירי אתם את גבורתי (רש"י שמות ז' ג'), ואלה הן המכות: א' דם, כי נתפכו המים אשר ביאור (וכן כל מקוה מים) לדם, ומתו הדגים (שמות ז' כ"ה). ב' צפרדע, עלתה מן הים ותכס את ארץ מצרים (שם ח' ב'). ג' כנים, באדם ונבהמה, וחרמטי מצרים לא יכלו לעשות כן בלמיהם ואמרו אצבע אלהים היא (שם ח' מ"ו). ד' ערוב (מיני חיות שונות בערכוביא והן משחיתות במצרים). ה' דבר, בבהמות וחיות. ו' שחין, פורח אבעבעות (שם ט' ט'). ז' ברד כבד אשר לא היה כסחו במצרים. ח' ארבה אשר כסה את עין הארץ ואכל את תבואות הארץ (שם י'). ט' חשך אפלה שלשת ימים שלא ראו איש את אחיו ולא קמו איש מתחתיו (שם י"א). י' מכת בכורות, שמתו כל הבכורים בחצי הלילה מבכור פרעה היושב על כסאו עד בכור חשבי (שם י"ב כ"ט). שלש מן העשר מכות נעשו ע"י משה שלש ע"י אהרן, חמש ע"י ה' מבלי אמצעי, חששית ע"י משה ואהרן ביהר (שבלי הלקס התצאת באבער צ"ל).

[דצ"ך ער"ש באח"ב] במדרש ההגדה של פסח נאמר כי ר' יהודה היה נותן סימנים במכות דצ"ך ער"ש באח"ב שהם ר"ת של: דם צפרדע כנים ערוב דבר שחין ברד ארבה [מכת] בכורות. לדעת ר' יהודה היה חקוק על סמך משה נומריקן דצ"ך ער"ש באח"ב. א"ל הקב"ה: במכסים חזה הביא עליו את המכות (שם"ר פ"ה סוף). הסימן חזה הוא להורות על הסדר שנאמרו בתורה, כי בתהלים משונה הסדר והמספר, ושם נאמר: א' ויהפך לדם יאוריהם, ב' ישלח בהם ערוב, ג' וצפרדע ותשחיתם, ד' ויתן לחסיל יבולם ויגיעם לארבה, ה' יהרוג בכרד גפנם וגו', ו' ותיתם לדבר הסגיר, ז' ויך כל בכור במצרים (תהלים ע"ה ס"ד—נ"א), ואפשר שאיזה מכות נכללו בפסוק ישלח בם חרון אפו עברה חעם וצרה משלחת מלאכי רעים (שם). ויש עוד סדר ומספר אחר: א' שלח חשך ויחשך, ב' הפך מימיהם לדם, ג' שרץ ארצם צפרדעים, ד' אמר ויבא ערב, ה' כנים בכל גבולם, ו' נתן גשמייהם ברד, ז' אמר ויבא ארבה, ח' ויך כל בכור

בשם "שאר ספרי דבי רב". ומזה חשבו אחרים ובעל צדח לדרך (בהקדמתו) כי רב היה מחבר המכילתא. אך כנראה היה הוא העורך של כל המכילתות שלמדו בבית מדרשו בדור הראשון של האמוראים, ולכן נקראו "ספרי דבי רב". המכילתא לא נזכרה בשמה בתלמוד לא בירושלמי ולא בבבלי. אולם לדעת ווייס (מבואו למכילתא עם פירושו מדות סופרים) מה שנזכר בתלמוד הלכתא וספרא וספרי וכולא הש"ס (הגינה ג') היינו מכילתא במ"ס ממלת הלכתא. ולדעתו יש לחמכילתא זכר בתלמוד ירושלמי (ע"פ ד' ח') ממה שנאמר אפי' ר' יאשיה מכילתא וענין זה הוא באמת ברייתא מפורשת במכילתא פ' משפטים, עכ"פ כוונתו על קונטרס ממנה. ר"ד אופנהיים רצה להוכיח ממצאות מכילתא דרשב"י בתלמוד ממה שאמר בני שני מדותי שמדותי תרומות מתרומת מדותי של ר"ע (גימין ס"ז). ומדות ומכילתות שנים בהוראתן. ולפי' מבוארים דברי חרסבים שנים ר"ע חבר מכילתא. אבל מהר"ץ במאמר אגרת בקרת (דף ה'). הוכיח שהרמב"ם באמרו שר"י חבר מכילתא עד סוף התורה כוונתו לספרי זוטא. עכ"פ מוכח שמכילתא מובא הו' בס' ציוני פ' בשלח מביא בשם מכילתין דר' אלעזר בן חסמא, ובפ' נשא בשם מכילתא דר' רחומאי. חרוקת (הל' ברכות ס' ש"ב) מביא בשם מכילתא דר' חנינא בן אחי ר' יהושע. לדעת הראב"ד בס' קהלת ר' חייא ור' אושעיא ברבי ור' שמעון ברבי כתבו הבריות והמכילתות. ונראה כי במשך חזמן נתחברו איזה מכילתות ביחד ע"י עורך אחד בבית מדרשו של רב ונקראו ספרי דבי רב, ובזמן תנאונים חזרו לחלק דרשות החלכות בתורה וקראו לכל אחד שם מיוחד מכילתא ספרא וספרי, ויחסו את המכילתא לר"י מפני שהפרשה הראשונה החדש הוח' לכם מתחיל אמר ר' ישמעאל לכן נקרא כל הספר על שמו.

[תוכן הספר ופרשיותיו] המכילתא הוא פירוש כתובים בס' שמות ע"ד ההלכה וגם בדרך האגדה. המין הראשון רובו בס' בא ומשפטים ובפ' יתרו במסכתא דבחדש השלישי ובפ' כי תשא ויקהל. המין השני רובו בס' בשלח ויתרו. בין האגדות יש אשר יסודן בקורות העת ההיא ונולדו בעתות הצרה. כמו מדרשו של ר' אמינינום בפתיחה לפ' בשלח, ומדרשו של ר' אלעזר על פסוק מן תצק אלי, ושל ר"ע על פסוק זה אלי ואנוהו, ומדרשו של ר"א חמורעי על פסוק להמית את כל הקהל ברעב (פ' ויסע סוף פ"א). וצריכין אנו לחקור על ספור הסך העצום שהיה קודם שלשת ימי אפלה (בא פ"ב) וסך היצאים ממצרים (שם פ"ד) וסך חרודים אחריהם (בשלח פ"א) שבוראי נאמרו בדרך נחמא. גם נמצא שם אגרות ישנות על מלחמת בני אפרים (פתיחת בשלח), והספור מסרה בת אשר שהראתה למשה קבר יוסף (שם), והתנרות השבטים זה בזה מי ירד לים תחלה (שם פ"ח). לשון המכילתא היא יותר קרובה ללשון המקרא ומזה ראייה על קדמותה למדרשים

בהם נפמ שחין, ואח"כ השליך אבני בליסטרא בדר' ואח"כ העמיד עליהם טובשים ארבה, ואח"כ חבשן בפליקיות חשך, ואח"כ הוציא כל גדול שבהם והרגו, ככתב בכורות (פסיקתא רבתי פ"ז, הוצאת פרידמאן פ"מ ע"ב.).

א.

מכילתא (מכילתא): מדרש הלכה על שמות המיוחס להתנא רבי ישמעאל. הוראת מכילתא בלשון ארמית כמו מדה בעברית, תרגום משורה (דה"ב ג' כ"ט) מכילתא, והושאל השם הזה לכללים שבהם נדרשת התורה (ע"ע מדות התורה). גם השתמשו במלת מכילתא לברייתא ומסכתא. ואמרו פוק עיין במכילתך (גימין מ"ח). אימור אהדר ליה במכילתא אחריתי (פסחים מ"ח.). חד בר נש דתני חרא מיבלא (ירוש' שביעית סוף פ"י) פ' מסכתא אחת. ובפרט כנו בשם מכילתא כל ההלכות שדרשו חז"ל ע"פ י"ג מדות של ר' ישמעאל, ואשר נקצצו ונאספו ע"י תנאים שונים בספרים מיוחדים. דרכי הלימוד נחלקו אז בשלש מדרגות והן: הלכות דהיינו משנה, מדות (מכילתא), ותלמוד, ומי שרגיל בראשונות נקרא בר חילקן, ובשניות נקרא בר מכילאן או מרי מכילאן, ובשלישיות נקרא בר אולפן (ויק"ר פ"ג, וקהלת רבה פ' מוב מלא כף נחת). ראשוני המפרשים השתמשו בשם מכילתא כמו מתניתא ברייתא וסוגיא בש"ס, ותחת לכתוב לקמן בסוגיא כתבו לקמן במכילתן.

[מכילתא המכילתא] רוב החכמים הסכימו שר' ישמעאל חבר את המכילתא על שמות. הראשון שהזכיר את המכילתא הוא בעל הלכות גדולות וקראו "מכילתא דואלה שמות". רבנו נסים בספרו המפתח לשבת (כ"ה:) מזכיר מכילתא דר' ישמעאל. ר"ש הנגיד במבוא התלמוד יחסו ג"כ לר"י, והרמב"ם בהקדמתו ליד החזקה כתב ור"י פירש מואלה שמות עד סוף התורה והוא חנקה מכילתא, וכן ר"ע חבר מכילתין. ומכנה מקומות בספר המצות נראה שהיה לפני הרמב"ם מכילתא כוללת עה"ת וזולת בראשית. הרמב"ן (בפ' ויחי ופ' בא) מזכיר פירושים ממכילתא דר"ש בן יוחי, ומביא מכנו דבר אחד שלא נמצא במכילתא שלפנינו ומהו משמע שהיה לפנינו שני נוסחאות שונות. ביוחסין נאמר כי בן עזאי שהיה תלמיד חבר לר"ע עשה ספר מואלה שמות עד סוף התורה שנקרא מכילתא. וי"א שכן עזאי או ר"ע בעצמו כתב המכילתא מהפרשה שסיים ר"י עד סוף התורה. ומה שכתב בה"ג כי מכילתא דר"י מתחיל מואלה שמות, אין הכוונה ממש מהפרשה הראשונה אלא מהחדש הזה לכם וכן כתב הערוך ערך ממו. והרשב"ם כתב (ב"ב קכ"ד:) מכילתא דהיינו מדרש שמות מהחדש הזה לכם עד סוף הספר. ולדעתו המכילתא נכללה "בשאר ספרי דבי רב" (יומא ע"ד. ב"ב קכ"ד:). ודרוש אחד מהמכילתא (הוצאת ווייס ס"א-) נזכרת בתשובות הנאונים (הוצאת חרבי ס"י ס"ז צד 31)

מבוא ע"ד מאיר איש שלום. שתי התוצאות האחרונות
עם המבואות חשובות מאד. ע"ע ספרא; ספרי.

ביבליוגרפיה: צבי הירש חיות, אגרת בקרת דף
ה' ע"א, לבוב 1840; פראנקל, ררכי המסנה צד 808; כרם
חמד ח"ב 195; השלם ח"א חוברת ב'; רב פעלים 84;
מבוא של ווייס; מבוא של איש שלום; צונץ ג"פ 1—52;
ספרים 1898; ראזענשטאל בספר הזכרון לקאהוט 468
(1897).

א.

מכיר: בכור מנשה בן יוסף בן יעקב אבינו. יאיר
וסביר נולדו בימי יעקב (ב"ב קכ"א): סופרים פ"ב).
מכיר היה איש מלחמה ויהי לו הנלעד והבשן בעבד
הירדן לנחלת, ונקרא אבי הנלעד (במדבר ל"ב ל"ט,
דברים ג' ט"ז, יהושע י"ז א', דה"א ז' י"ד). גם בני
מכיר יולדו על ברכי יוסף (בראשית ג' ב"ג) ונחשב
במו בניו. מכיר נחשב כמו מנשה, שנאמר מני אפרים
וגו' מני מכיר ירדו מחוקקים (שופטים ה' י"ד) תחת
מני מנשה נגד אפרים. חז"ל למדו כי בני בניו הרי
הם כבנים ממה שנאמר ואחר בא חצרון אל בת מכיר
וגו' (דה"א ב'). ובתיב מני מכיר ירדו מחוקקים ובתיב
יהודה מחוקקי (תהלים ס'), ואפילו בני בחו כבניו (יבמות
ס"ב: רש"י). צלפחד היה בן חפר בן גלעד בן מכיר
(יהושע י"ז ג'). שלשה מיני עולה שהקריב נשיא מנשה
(במדבר ז' ג') בנגד בני מכיר בן מנשה (במדבר
רבה פ"ד י"ט).

ב. מ.

מכיר (רבי): חכם מכל שהתישב בנרבוה בצרפת
בסוף המאה השמינית וצאצאיו היו שם ראשי הקהלה
במה דורות אחריו. לפי מסורת הראב"ד בספר הקבלה
יצא ר' מכיר מבית דוד המלך, ונשלח לנרבוה ע"י
הכליף חרון אלרשיד ע"פ בקשת מלך קרלוש (Charles
magne) לשלוח לארצו חכם אחד משבט יהודה מזרע
המלוכה ושלח לו את רבי מכיר (יוחסין). ר' מכיר היה
מתואר בשם "נשיא" וכן בניו אחריו שירשו מקומו.
ר' בנימין הנוסע בהיותו בנרבוה בשנת 1165 מספר
מכבוד צאצאי ר' מכיר וחשובתם בעיני העם. גם באגרות
המלך הצרפתי משנת 1364 רשום שם "מלך" (נשיא)
יהודי בנרבוה. ומקום משכן משפחת מכיר מצוין
בזכרונות פקדי הממשלה בשם Cartada Régis Ju-
daeorum.

ביבליוגרפיה: יוחסין השלם 84; מאמאסטריוס
Saige, Hist. des Juifs du Languedoc; 250 צד 1878
p 44.

ב. מ.

מכיר בן אבא מרי (ב"ר מכיר ב"ר מודרם
ב"ר מכיר בן הרב ר' יוסף ב"ר אבא מרי): מחבר
ילקוט המכירי. שמינשנידר משער שחי בפוזניצא
(Jewish Literature p 143). ופאנאנסקי חושב שחי
במאה ה"ד (R. E. J. xl 282). י"ד יש להסתפק

אחרים. גם נמצא שם הרבה דבורים אשר כנראה היו
מרגלא בפי העם, כמו: אם אין צאן אין רועה (פתיחת
בא), שיש שעה לקצוד ויש שעה להאריך (פ' בשלח).
לא דומה שומע לרואה (יתרו פ"ב). וכן דבורים מיוחדים
באמונות ודיעות, כמו המתחיל בעבירה מסנו מתחיל
הפורענות (בשלח פ"א), כל מי שמאמין ברועה נאמן
כמאמין בהקב"ה (שם פ"א), במדה שאדם מודד מודדין
לו (פ' השירה פ"ד), מי שקם נגד ישראל כאלו קם
נגד הקב"ה (פ"א). המכילתא נחלקת לשלשה חלקים
(כללים: 1) פ' בא עד תומה, 2) פ' בשלח ויתרו, 3)
פ' משפטים עד סוף הספר. ויש בה חשע מסכתות:
א' מסכתא דפסחא, כוללת פ' בא. ב' מסכתא דיהי.
מן ויהי בשלח עד השירה. ג' מסכתא דשירה. ד'
מסכתא דיוסע, מן יוסע עד ויבא עמלק. ה' מסכתא
דויבא עמלק עד בחדש השלישי. ו' מסכתא בחדש
השלישי עד סוף הסדר. ז' מסכתא דנוזיקין, כולל פ'
משפטים עד ואם בסף תלזה. ח' מסכתא דכספא.
כולל פ' ואם בסף תלזה, ט' מסכתא דשבתא, עד
תום הספר. והחלוקה הזאת של המכילתא שוה ממש
לחלוקת ת"כ (ספרא) שנחלק ג"כ לג' מאמרים ומ'
פרקים. במכילתא דפוס ויניציא נרשם בסופה: ואית
בה כמכתות חשע, ואילן סימניהן, ואמר פרעה למשה
ונמל עמלק בירחא למידן בספא דשבתא, ונרשם בספרים
במעות הסלת מסכתא בסוף פ' בשלח, וקודם בחדש
השלישי חסלת פ' וישמע, וחסלת מס' דנוזיקין אחר פ'
כי תשא, וצ"ל אחר פ' משפטים, גם נרשם שם מספר
הפרשיות שמונים ושתים, ולפניו מספרם רק שבעים
ושמונה ועם כ' הפתיחות שמונים. יש שמצרפים כ'
פרשיות שנמצאו בהעתקת ר' אברהם הלחמי שהם
ומשה היה רועה ותחלת פ' וארא (בכ"י). אמנם הן
אינן מהמכילתא רק מדרשן מאוחר מאד. מספר
התנאים שנזכרו במכילתא שמונים וישה (ע' סדרים
ע"פ א"ב במבוא של ווייס). חלק גדול מן הגדה של
פסח היה מעיקרו במכילתא (ע' כל בו כ"י נ"א שאמר
על ההגדה שהוא ממכילתא). ונשמט סמנה אחר
שנתחברה ההגדה והיתה מצויה בידי כל איש.

[הוצאות שונות] ספר המכילתא נרשם ראשונה
בקושטא שנת רע"ה (1515), פעם שניה בויניציא שנת
ש"ה (1545), שלישית באמסטרדם תע"ב (1712) עם
פירוש זה ינחמנו ומראה מקום הפסוקים וספרי אגדה
האחרונים, הרביעית עם העתקה בלשון רומית ע"י
אוטוליני בחלק י"ד מספרו Thesaurus (ויניציא 1769).
החמישית בליוורנו תקס"א (1801) עם פ' שבות יהודה
לר"י נאיר, הששית בוולנא תר"ם (1849) עם הגהות
הגר"א הנקראות אפת צדק ופירושים ברורי המדות
ומצוי המדות לר' יצחק אליהו לנדא, אך ההוצאה הזאת
היא משובשת ע"י תקונים והשמטות מהצנזור, השביעית
בוון 1865 עם פ' מדות סופרים ומבוא ע"י ר' אייזק
הירש ווייס, השמינית וין 1870 עם פ' מאיר עין עם

ללוקח (ביצה ל"ז: רמב"ם סוף חל' מכירה). אבל המוכר איסורי הנאת בין שאסורין מדברי תורה בין מדברי סופרים במל המקה ומחזיר את הדמים, כי אין בהם דין מכירה כלל (ש"ע ח"מ סי' רל"ד).

[מי שפירע] במקח צריכין קנין (ע"ע) ואינו נגמר בדברים, אע"פ שנתרצו שניהם במחיר בפני עדים הם רק דברים בעלמא, ואפילו מי שנתן מעות במחיר ממלמלין או קרקעות ולא משך בממלמלין ולא תחזיק בקרקע אינו קונה ויכול המוכר לחזור בו ולהשיב לו המעות. אבל חכמים תקנו שאפילו אם נתן מקצת מעות ולא קנה עדיין בקנין נמור לא יכול המוכר או הקונה לחזור בו, כי לא עשה מעשה ישראל, וחייב לקבל "מי שפרע", שב"ד אורחין אותו ואומרים: "מי שפרע מאנשי דור המבול ומאנשי דור הפלגה ומאנשי סדום ועמורה וממצרים שמבעו בים הוא יפרע ממי שאינו עומד בדבורו" (ב"מ מ"ז:). ואם לא נתן שום מעות אינו חייב במי שפרע, מ"מ ראוי לאדם לעמוד בדבורו אע"פ שלא עשת קנין רק דברים בעלמא, וכל החזר בו בין לוקח בין מוכר אין רוח חכמים נוחה הימנו. וכל האומר לתת לחברו סתנה ולא נתנה לו הרי זה ממחוסרי אמונה (רמב"ם מכירה פ"ז מ"ו, מור ח"מ סי' ר"ד). לדעת הרמב"ם חייב במי שפרע אפילו אם מכר לו דבר בעד חוב שחייב לו (שם סי' ד'). לענין הקדש תקנו חכמים שאינו יכול המוכר לחזור בו אפילו בלא קנין, כי "אמירה לגבוה כמסירה להדיוט" דמיא, ולכן אם אמר לגזבר או נבאי הקהל שמוכר לו איזה חפץ בשביל הקהל בכך וכך אפילו אמר בעשרה דינרין והיה שות מנה אינו יכול לחזור בו, ויד הגזבר על העליונה תמיד. כיצד? נתן דמים של הקדש אע"פ שלא משך הפירות, אם הוקרו קנה כדן תורה, ואם הוזלו הפירות חזר שהרי לא משך ולא יהיה כח הדיוט חסור מכה ההקדש. נכסי יתומים הרי הן כהקדש לענין מכירה (קדושין כ"ח: כ"ט. ערבין כ"ז. רמב"ם מכירה פ"ט א'—ר'). גם תקנו חז"ל כי בארבעה פרקים בשנה: בערב יו"ט האחרון של חג ועיו"ט הראשון של פסח, וערב העצרת (שבועות) וערב ר"ה, בימים האלה אם קנה היחיד מן המבכ בשך לצורך היום, אפילו רק ליטרא אחת ושלם לו המחיר, כופין המבכ לשחוט בשבילו שור ששוח אפילו מאה דינרין ואפילו לא עלתה בידו לקבץ דמי השור ממוכרים אחרים (חולין פ"ג. רמב"ם שם סי' ז').

[הגבלות במכירה] חז"ל תקנו שהמוכר דבר שיש בו אוכל נפש, כגון יינות ושכרים וסלתות, אסור להשתכר בהם יותר משתות, וב"ד מעמידן שומרין לפסוק השערים, אבל בשמים ותבלין שהם מותרות מותר להשתכר יתר על שתות. בביצים החמירו שאין משתכרין חשתות שתי פעמים ע"י סוחר אכזעי, אלא חתגר הראשון הוא מוכן בשכר ליחידים ואם סוחר לוקח ממנו מוכן בקרן לכר בלי ריוח. בא"י החמירו

במקומו ובזמנו. ילקוט המכירי הוא כעין ילקוט שמעוני (ע"ע ילקוט) לקומי אנדות בהלמוד ומדרשים על ספרי התנ"ך, אך ר' ככיר חבר רק על ישעיה ירמיה יחזקאל תרי עשר תהלים משלי ואיוב. בהקדמתו יאמר כי לא עשה ילקוט על תחורה וחמש מנילות מפני שכבר נאספו במדרשי רבות, ומשמע מזה כי עשה ילקוט גם על נביאים ראשונים. בהקדמתו לספר ישעיה יאמר כי החל בתהלים וסיים בישעיה. מקורות הילקוט המכירי הם: שני התלמודים, תוספתא, מסכתות קמנות, ספרא וספרי, פסיקתא, מדרש רבה עה"ת, מדרש קהלת, מדרש תהלים, מדרש משלי, מדרש איוב, מדרש תנחומא, מדרש דשחנ"ע (?), פרקי דר"א, סדר עולם, הגדת שיר השירים, והית לפנינו נוסחא אחרת ממדרש דברים רבה (ע"י הקדמת באבער של "לקוטים ממדרש אלה הדברים וזמא"). מן ילקוט המכירי נודעו: על ישעיה שנרפס מבי"ד לידען ע"י שפירא (ברלין 1894), על תהלים משני כ"י ע"י רש"י (ברדישוב 1899), והקדמת ר' מכיר נרפס בקריה נאמנה של פין (צר 304) וכתב שם: "לא הנחתי דבר אשר לא כתבתי בספרי אלו נביאים תהלים איוב ומשלי" וכו'. הילקוט על משלי עורנו בבי"ד, וראה אותו החיד"א (שם הגדולים ח"ב ע' ילקוט המכירי, וע' צייטשריפט פיר העברעי אישע ביבליאמעק 1900 צד 41). לדעת נאסמר נכתב ילקוט המכירי קודם ילקוט שמעוני ורוב החלק השני מילקוט שמעוני לקוח מדברי ילקוט המכירי (R. E. J. xxv. 43), אך עפשטיין מתנגד לדעה זו ואומר כי הילקוט המכירי הוא מאוחר בזמן ופחות בערכו מילקוט שמעוני (שם xxvi. 75). באבער יוכיח בהקדמת הוצאתו כי שני הילקוטים שונים זה מזה ואף כי המכירי הוא המאוחר בכ"ז לא ראה את השמעוני.

א.

מכירה (מכר): נתינת דבר במחיר דבר אחר או במחיר בסף. המקנה הוא ה"מוכר" והקונה הוא ה"לוקח". וכי תמכרו ממכר לעמיתך (ויקרא כ"ה י"ד), מביאים דאג וכל מכר ומוכרים בשבת ונחמיה י"ג מ"ז). מכירה אינה מתקיימת בדין אלא בדבר שהוא ידוע ומסוים, שיש בו שמש ובא לעולם והוא ברשות המוכר, ואינה מתקיימת אלא בפיסוק דמים או במחיר דבר אחר (ש"ת הריב"ש סי' קמ"ה). מכירה היא הוצאת מרשות לרשות ע"כ אין אדם מקנה לעצמו (ח"מ סי' קפ"ח וקפ"ט). שלשה אין מקחן מקח ואין ממכרם ממכר מדין תורה: החרש השומה והקטן, אבל חכמים תקנו שיהיה החרש והקטן נושא ונותן ומעשיו קיימין משום כרי חייו (גיטין נ"ט:), ואם היה לקמן אפוסטרופוס מוכר וקונה על ידו ולא מדעת עצמו (ע"ע קטן). מכירה באונאה יותר על שתות במלת, וכן מכירה באונס (ע"ע אונאה; אונס). המוכר בשבת וי"ט אע"פ שעובר עברה ומכין אותו ע"ז, מעשיו קיימין והמקח עומד ובתבין השמר אחר השבת ונותנין

תמכירה. ואם התנה תנאי ואח"כ כתבו שטר סתם ודאי על תנאי הראשון כתבותו (מור ח"ט סי' ר"ז). כגון שמכר ביתו או שדהו ופירש בשעת המכירה שהוא מוכר כדי לילך למקום פלוני או מפני עצירת הגשמים ויזקק התבואות הוא מוכר כדי לקנות חטים בדימיו ה"ז כמוכר על תנאי, לפיכך אם נמנע לילך לאותו המקום או שירד הגשם ונעשה זול, הרי זה מחזיר לו חרטים ובטל המסקה. אבל אם מכר סהם אע"פ שהיה בלבו התנאי ואע"פ שנראים הדברים, אינו חוזר שהרי לא פירש ודברים שבלב לא היו דברים (ע"ע דברים שבלב). בכל מכירה שיש חרטה בין מצד המוכר בין מצד הלוקח אומרים יד התחר בו על התחתונה וצריך להביא ראיה כי הדין עמו, ובמקום שהמוכר לקח המעות והלוקח תובע אומרים יד המוכר על העלויה, כי הלוקח הוא המוציא מתבורו ועליו להביא ראיה (ב"מ ע"ז:). וכן כל ספק שיפול במקד וממכר הלוקח נקרא מוציא מתבורו ועליו הראיה, ואע"פ דאכתי לא יחייב דמי כיון דאורחא דעלמא הוא דלא יחייב זכינא עד אחר קבלת דמים (ע"י רש"י ותוס' תולין נ"א נבי הוגלד פי המכה ומור ח"ט סי' רל"ב). ודוקא שנולד הספק ברשות הלוקח. תמכש לקנות דבר, מוכר אומר שמחירו מאתים והלוקח רוצה לתת לו מנה, ונתפרדו זה מזה ואח"כ נרקבצו שנית ולוקח החפץ, אם המוכר תבע את הלוקח ונתן לו החפץ אינו נותן לו אלא מנה, ואם הלוקח הוא שבא ומשך החפץ סתם חייב ליתן מאתים (רמב"ם שם פ"ב ד', ש"ע ח"ט סי' רכ"א). המוכר נאמן לומר לזה מכרתי ולזה לא מכרתי אם שניהם רוצים לזכות במכירה ועדיין לא החזיק שום אחד מהם ולא קבל מעות משניהם. ככירה שלא באחריות, היינו שהתנה בפירוש שלא יהיה לו אחריות, אפילו נמצא שהבית או השדה אינו שלו, אינו חוזר עליו. מכירה סתם חייב באחריות (ח"ט סי' רמ"ג). מכירה לזמן היא מכירה (רמב"ם שם פ"ג). מכירה לאחר מיתה אינו סועיל (שו"ת אלשיך סי' קע"ה). המוכר דבר שיש לו חשמישין צריך לפרש ולפורט, מלבד אם הם שייכים לו. כגון אם מכר בית סתם מכר גם התנור והכירים שבחובו עם הרלח והגנר והמנעל אבל לא המפתח; המוכר הבית לא מכר את היציע שסביבות הבית אע"פ שהוא פתוח לחובו, ואם היא יציע קטנה פחות מר' נעשית טפלה לו ונכללה במכירת הבית. המוכר בית לא מכר חבור בחצר אע"פ שמכר לו את מקום הקוד בעומקא ורומא, אבל צריך המוכר לקנות לו דרך מן חלוקת כדי להכנס לבור זה ששייר במכירתו, ואם אמר לו מכרתי לך הבית חוץ מן חבור אין צריך לקנות לו דרך כי בודאי מכר לו גם הדרך לכנס בו (ב"ב ס"ה: רמב"ם שם פ"ה נ"ג). אבל המוכר את החצר מכר גם בורות שיחין ומעורות שבחובו. וכן במכירת שדה ועיד יש דברים שנתכבו במכירה ויש דברים שלא נכללו במכירה. המוכר את

עוד יותר שאסור לסוחר תבנים לעשות ריוח בכל צרכי אוכל נפש, אלא מביא מגורו ומוכר, כדי שימכרנו בזה. אך במקום שהשמן מרובה מותר להשתכר בו השכר הקצוב. הלוקח פירות מן השוק בא"י אסור לו לאצור אותם כדי שימכר אח"כ ביוקר אלא מוכר מיד. וכל המפקע שעדים הרי זה כמלוח ברבית, ובשני בצרת אפילו קב חרובים לא יאצור (ב"מ צ"ג: צ"א). ע"ע אוכל נפש.

[מקד מעות] אסור לרמות במקד וממכר או לננוב דעת הקונה, וישראל או נוי שוים בדבר זה (רמב"ם שם פ"ח א'). ומחזיר לו אונאה יתר על שתות, וברבר שבמנח או במשקל אם מעה מחזיר אפילו כל שהוא. אם יורע שיש בממכרו מום צריך להודיע ללוקח, וכל שהסכימו בני המדינה שהוא מום שמחזיר בו מקד זה מחזירין, שכל הנושא ונותן סתם על מנהג המדינה הוא סוסך (רמב"ם שם פ"ט ה'). ע"ע מום. המוכר דבר על מנהג להחליבו למדינה אחרת ואחר שהחליבו לשם נמצא בו מום, אין המוכר יכול לומר ללוקח החזיר לי מקחי לבא, אלא מחזיר לו את הדמים וחמורו מספיל להביא ממכרו או למוכרו שם (שם פ"ט ג'). המוכר יין לחברו ויורע שיינו מחמיץ הרי זה מקד מעות ומחזיר לו הדמים, ואם יינו אינו מחמיץ אם מכר לו בקנקניו של לוקח אינו חייב באחריותו אם היין נחמץ. ואם בקנקניו של מוכר נוהגין כמנהג המדינה לענין הזמן העובר בין המכירה וההמיצה, אסור למכור לחברו קרקע או מטלטלין שיש בהם עסיקין (חובעין ב"ק) עד שיוורע זמא ללוקח. אע"פ שהמוכר לוקח עליו האחריות, כי אין אדם רוצה ליתן מעותיו ולירד לדין להיות נתבע מאחרים (רמב"ם שם פ"ט א'). ואם לא הוריעו ועדיין לא השתכשכ בהם הלוקח, יוכל לחזור בו, שאין לך מום גדול כזה שעדיין לא נהנה במכירתו ויבואו חובעים עליה. לפיכך בטל המקד, אבל אם השתכשכ בהם הלוקח ואפילו דש המצר על השדה שוב אינו יכול להחזיר בו אלא עושה דין עם המערער ואם הוציאה מידו בדין, יחזור על המוכר בדין כל הנמרפין (ב"ק ט' רמב"ם שם). ודוקא שיש אמתלא בדברי המערער אבל לא קול ודברים בעלמא. כי באופן כזה אפילו קודם התשמיש אינו יכול הלוקח לחזור בו (ש"ע ח"ט סי' רכ"ז ח'). שדה שבאה לראובן בירושה מעקב אביו ומכרה לשמעון שלא באחריות וחזר ראובן וקנאה משמעון באחריות ומרפה בעל חוב של יעקב, חייב שמעון באחריותה. אבל אם מרפה בעל חוב של ראובן אינו חייב שמעון באחריות לראובן, משום דאמרין אע"פ שלא קבל עליו אחריות של איש אתה עב"פ אחריות דנפשיה קבל עליו (כתובות צ"ז). הרי"ף ב"ב פ"ג ח"ט סי' רכ"ז ב').

[פרטי ותנאי המכירה] המוכר על תנאי, בין שהתנה המוכר בין שהתנה הלוקח, אם אפשר לקיים את התנאי צריך לקיימו ואם לא נחקיים התנאי בטלה

וסילתא אנב אורחיה קמיל דקורת בית חבד נבו מרוף (שיש בו חדקים חדקים), ונימ למרום, לומר לך המוכר קורת בית חבד לחברו אי נבו מרוף אין ואי לא לא (נדרים בית). והוא מקח מעות. ה' משיכת עול לרחבו מפת, ולימא מפת! הא קמיל שיעורא דעול מפת חו, למאי נימ למרום (סומא מ"ז). ו' בד וחבית שניהם דבר אחד בלשון בני אדם, ואמר רב פפא למאי נימ למרום ואע"ג דאיכא רובא שקרין לכדא כדא ולחביתא חביתא ואיכא מיעומא דקרו לחביתא כדא ולכדא חביתא לא אולינן בחר רובא בריני ממונות, ואם מכר לו חבית שהוא גדולה יכול לתת לו כד שהיא קטנה משום דאיכא אינשי דמחלפי בשמותיהם ויד המוכר על העליונה אם לא פירש בהדיא בין גדולה לקטנה (ב"ק כ"ז.). ד' אמר רב פפא ש"מ סתם ספינות בת תלתין כורין למאי נימ למרום, אם מכר לו ספינה סתם צריכה להיות במשאה לא פחות משלשים כורים (ב"מ פ"ג.). ח' אמר אביי ש"מ בינימא אכרסה תקלה, מ" דנ הנקרא בינימא הנמכר בשוק במשקל אם כרסה גדולה משקלה יותר, ונימ למרום, שהקונה דנ שכריסו גדול לא יקנה אותו במשקל אלא א"כ יוציא מעיו תחלה, כי הרשות ביד המוכר לשקול אותו כמו שהוא ולא חוה מקח מעות (ב"מ ע"ט.). מ' כותל בור הוא שלשה מפתים ונימ למרום, כרתניא האומר לחבירו בור וכותליה אני מוכר לך צריך שיהא חכותל שלשה מפתים (ב"ב י"ז.). י' מרחיקין התנור שלשה מן הכלי (הצד התחתון) שהן ארבעה מן השפה, אמר אביי ש"מ כליא דתנור מפה ונימ למרום (שם ב'.), י"א אמר רב יהודה שור כרסתן ופרסתן רב רישיה ורב גנובתיה, וחילופא בהמרא, שור יפה הוא בעל כמן רחב ופרסתיו רחבות ראשו גדול וחנכו ארוך, וההיפך בתמור, ונימ למרום (חולין ס'). הקונה מחבירו שור או חמור צריך להיות לו התכונות האלה. י"ב בתולת קרקע כל זמן שלא נעבדה בתולת שקמה כל זמן שלא נקצצה, נ"מ למרום (נדה ח'.), אם קנה קרקע בתולה או שקמה בתולה, צריך המוכר לתת לו קרקע שלא נעבדה לפי שעושה פירות מרובים ושמינים, או שקמה שלא נקצצו ענפיה מעולם. ר' שלמה בן חתשביץ בשות שלו הרשבי"ש (ליוורנו תק"ב) כתב: "בבר ידעת בכל התלמוד שהמקח והממכר הולך אחר לשון בני אדם והמפורסם בעניני לשונם ובעניני שמותם אמרו כמה פעמים למאי נפקא מינה למקח וממכר. והביא ח' מהדונמאות הנ"ל, וחוסף לאמר: "אלו שאני זוכר עתה ואפשר שיש אחרות ואיני זוכר". ת"צ העיר ד' מתתיהו שמראשון בהנהותיו לש"ס ווילנא (ב"ב י"ז.), "ואפשר שלו הוא ודאי" ומביא עוד שלש דונמאות משבת כ"א. ובי"מ ע"מ: ובי"ב כ': והרב חכולל מירושלם ר' חיים ברלין מוסיף עוד דונמא אחת כסומה מ"ז. ומוסיף לאמר: "ואפשר שיש עוד אחרות ואיני זוכר, ואולי יבא עוד אחרי ימצא עוד איישר תילת לאורייתא" (באגרת

הספינה מכר כל אשר בה זולת חביתיה והיא הספינה הקטנה שהולכין בה על המים הקרובים ליבשה, ולא הדונית היא הספינה שצדין בה המלחים דגים. אבל לכולם אם אמר הוא וכל אשר בתוכו כולן מכורין (רמב"ם שם). יש חלוקי דעות אם מוכר בעין יפה מוכר או מוכר בעין רעה מוכר, כגון אם מכר אילנות ושייר קרקע לפניו פלונתא דר"ע ורבנן, דלר"ע יש לו קרקע לבעל האילן שאם ימות האילן יטע אחר במקומו ולרבנן אין לו, דר"ע סבר מוכר בעין יפה מוכר ורבנן סברי בעין רעה מוכר (ב"ב ל"ז). וכן כל כיוצא בו. גם אומרין דעת המוכר ודעת הלוקח בשעת המכירה ואומרים למשל "אין אדם רוצה שיתן מעותיו וידרסוהו אתרים" או לחפץ "אין אדם רוצה שימול מעות ויפרח באויר", לענין אם שייר לו בור ודות שצריך לקנות לו דריסת הרגל מהלוקח (ב"ב ס"ד.). כלל גדול הוא בדיני משא ומתן שהולכין אחר לשון בני אדם והמנהג באותו המקום, כי בודאי סמכו המוכר והקונה על המנהג ההוא. ואם אין שם מנהג קבוע או שהדבר מוטל בספק עושין כמו שפירשו חז"ל לפי מנהגם (עי' רמב"ם מכירה סוף פכ"ז).

[נפקא מינה למקח וממכר] חז"ל חלבו אחר לשון בני אדם בדיני מקח וממכר, ומצינו הרבה פעמים הדיבור, "למאי נפקא מינה?—למקח וממכר", כלומר שבעל המאמר כיון במאמרו להוציא ממנו דין לענין מ"מ. כגון: א' אמר רמי בר אבין עמרנא פסולתא דזיפתא שעוה פסולתא דרובשא, למאי נ"מ למרום (שבת כ"א.). פירוש, מה שאמרו במשנה שאין מדליקין בזפת ובשעוה בשבת, ר"ל השמינים של זפת ושעוה, והם עמרנא פסולתא דזיפתא ופסולתא דרובשא. העמרן הזב מן העץ ופסולת הרבש שהם צלולים בשמן, ולענין מ"מ אם מוכר לו זפת סתם או עמרנא צריך לתת לו פסולתא דזיפתא ואם מוכר לו שעוה סתם צריך לתת לו פסולתא דרובשא. ב' פתורה פתורתא וכו'. מתחלה היו קורין לשלחן גדול פתורה ולקטנה פתורתא ועבשיו נשתנו ונימ למרום (שבת ל"ז סוכה ל"ד). אם מוכר לו פתורה או פתורתא צריך לתת לו שלחן גדול או קטן לפי לשון בני אדם. ג' ביצה של תרנגולת נגמרת ביציאתה ממעיה וחביצה הזאת מגדלת אפרוחים, אבל אם נמצאה במעי התרנגולת אחר שהימיתה אינה מגדלת אפרוחים, ונימ למרום שאחר קנה "ביעי דפחיא" הנולדות ע"י התרנגולת ויהבו ליה, "ביעי דשחומה" אתא לקמיה דר' אמי אמר להו מקח מעות הוא והדר, ואפילו אם קנה אותם לאכילה. וכן אם אמר ביעי דרכרא (שילדתן תרנגולת מתרנגול) ויהבו ליה ביעי דספנא מארעא (מתחממת התרנגולת בקרקע ויולדות ביצים והן אינן מגדלות אפרוחין) והוא מקח מעות (ביצה ו' : ז'.). ד' בין נדרי חבאי נחשב האומר אם לא ראיתי נחש בקורת בית חבד, ורצונו לומר נחש מנומר או מרוף מנבו כקורת בית חבד, ונחש המנומר מנבו ליתא.

שם שיתן שכר לשוער של מערה יפתח לו פתח בחול שחוא עשוי מבנין אבותינו. וירד אדם למטה במדרגות ותר דלוק בידו וירד למטה במערה אחת ואין שם כלום, וכן השניה עד שיבא אל השלישית, והנה שם ששה קברים קבר אברהם ויצחק ויעקב ושרה ורבקה ולאח זה כננר זה, ועל קבריהם חותמים אותיות חקוקות באבנים, על קבר אברהם חקוק זה קבר אברהם ושל יצחק זה קבר יצחק בן אברהם ואינו ושל יעקב זה קבר יעקב בן יצחק בן אברהם ואינו. ועל האחרים זה קבר שרת וזה קבר רבקה וזה קבר לאה. ובמערה מדליקין שם עשית אחת ובכל יום ויום ובכל לילה ולילה על הקברים. ושם חביות הרבה מלאות עצמות מישראל שהיו מביאין שם מתיהם בימי ישראל כל אחד ואחד עצמות אבותיו ומניחין אותו שם עד היום הזה. וחצה בקצה שדה המכפלה ביתו של אברהם אבינו" (מסעות ר' בנימין הוצאת ארלר 27, לונדון 1907). ר' שמואל ב"ר שמשון היה במערה בשנת 1210 ואמר כי ירד כ"ד מדרגות בדרך צר מאד עד כי יכול לנגוע בסלע מכל צד. (Pal. Exp. Fund. Quart. St. 1892 p 212). כעת מכוסה המערה ע"י בית מסג' ולפנים היה בית הפלה חנוצרים שבנו נוסעי הצלב בשנות 1167—1187.

[בתלמוד ומדרשים] חז"ל דרשו שדה עפרון אשר במכפלה, מלמד שנכפלה (בשויה או בחשובותה) בעיני כל אחד ואחד. ד"א שכל מי שהוא קבור בתוכה בטוח ששכרו כפול ומכופל. א"ר אבהו שכפף הקב"ה קומתו של אדח"ר וקברו בחוכה (ב"ר פנ"ח סי' י') ולמד נקרא חברון קרית ארבע שנקברו בה ד' צדיקים אבות העולם, ארם הראשון אברהם יצחק ויעקב. ד"א שנקברו בה ד' אמהות הוה ושרה ורבקה ולאח (שם סי' ד'). רב ושמואל נחלקו בהוראת השם מערת המכפלה (מלשון כפלים) חד אמר שני בתים זה לפנים מזה והד אמר בית ועלייה על גביו וכו' מאי מכפלה שכפולח בזונות וכו' קרית ארבע אמר ר' יצחק קרית הארבע זונות: ארם חוה אברהם ושרה יצחק ורבקה יעקב ולאח (עירובין נ"ג.). בפרקי דר"א (פלו) נאמר כי מערת המכפלה היתה ביבוס וכאשר עשה אברהם סעודה להמלאכים ורצה ליקח את בן הבקר (בראשית י"ח ז') ברח ממנו ונכנס למערת המכפלה ורץ אברהם אחריו ומצא שם אדם וחיה שוכבים על המטות וישנים ונרות דולקים עליהם וריח טוב עליהם כריח נחמה. לפיכך חמד את המערה לאחות קבר. והציע לבני יבוס לקנות מהם המערה בכסף הרבה, ולא קבלו ממנו, עד שנשבע להם שבני ישראל לא יקחו את יבוס כ"א ברצונם של היבוסים ואח"כ מכרו לו מערת המכפלה. ועשו גלולים של נחשת וכתבו עליהם שבעות אברהם, וכשבאו ישראל לארץ לא היו יכולין לכבוש את יבוס מפני שבעות אברהם שחיתה חרותה על הגלולים. אך יואב בן צרויה עלה וקנה את עיר היבוסים מהם ברצונם חמוב והסיר את הגלולים משם. בספר הישר (פ' ח"י

להבות). ע"ע אומדנא; אונאה; אחריות; אסמכתא; חזקה; הליפין; מטבע; נכסים; קנין; רבית; רגיעה; שוק; שטר; תקנות.

ביבליוגרפיה: ספר משפטי שבועות ודיני מקח וממכר לרב האי גאון, המבורג תקמ"ב; רמב"ם, יד החזקה הלבית מכירה שלשים פרקים; ר"י קארו, ש"ע חשן משפט סי' קפ"ט עד סי' רכ"ו.

א.

מכמ"ש (מכמס): עיר בנחלת שבט בנימין למזרח בין און הנודעת ממלחמת שאול ויונהן עם הפלשתים (ש"א י"ג—ד'). בס' ישעיה (י' ב"ח). תוכר בין הערים אשר נסע בחוכן סנהריב מלך אשור בלכתו לצור על ירושלים, והיא אחת מעשר מסעות שנסע סנהריב (סנהרדון צ"ד:). היא עמדה עוד בימי בית שני כנודע מס' נחמיה (י"א ל"א) ונקראת גם בשם מכמס (עזרא ב' כ"ז), ובקרבא ישב אחד משרי בית חשמונאי ימים רבים (א' חשמונאים ט'). כעת הוא הכפר מיכמאס לצפון גבע בערך ג' רביעיה שעה נוסה מעט מזרח, וסמוך למיכמאס כחצי שעה נמצאות חרבות זאנוח, ובוה ידענו שהנירסא הנכונה במשנה במנחות (פ"ח א') היא מכמס וזנוחא אשר שם החמים הטובים ומשם לקחו אלפא לסולת הקמח המובחר שבא"י. בין גבע ובין מכמס עמק גדול ובצד הדרום על שפת העמק גבע, ובצד הצפון מכמס. העמק הזה מתחיל ממחוז גבעון (ג'ב) והולך לבארות (ביריא) ומושך מזרחית דרומית עד כפר הירדן (תבואות הארץ הוצאת לונץ 101, 157).

ב. מ.

מכס: ע' מוכס; מס

מכ"ע: ע' עתונים

מכפלה: שם השדה והמערה שקנה אברהם מעפרון לאחות קבר לקבור שם את שרה אשתו, ושמה נקברו כל האבות והאמהות זולת רחל (בראשית כ"ג). ונקראת "מערת המכפלה" ע"ש הבקעה כמוככר הירדן (רשב"ם) והוא שם המקום שבו השדה והמערה (רמב"ן) וג'זניוס מבאר שם מכפלה בהוראת לשון כושית כמו "חלק" או מחו. והיתה המכפלה אצל סמרא או חברון. יש אומרים כי אבשלום שאמר למלך, "אלכה נא ואשלם את נדרי אשר נדרתי לה' בחברון" (ש"ב ט"ו ז') היה להשתטח על קברי אבותיו במערת המכפלה. יזיפוס מוכיר את שדה עפרון שקנה אברהם לקבורות אך לא בשם מכפלה (קדמוניות ס"א פ"ד סי' כ"ב). ר' בנימין הנוסע (במאה ה"ב) כותב: "ובעמק בשדה המכפלה שם העיר היום, ושם תבטה הנדולה שקורין ש' (St) אברם והיא היתה כנסת היהודים בימי ישמעאלים, ועשו הגוים שם ששה קברים על שם אברהם ושרה יצחק ורבקה יעקב ולאח ואומרים לתועים שחם קברי האבות ונותן שם ממון. אבל אם יבא יהודי

מלאכי: נביא האחרון מנביאי ח' חגי זכריה ומלאכי נתנבאו בשנת שנים לדרוש (מגילה מ"ז). ומשמחו נסתלקת רוחם מ' ישראל (יומא מ"ז). והם היו מאנשי כנסת הגדולה ועליהם נסמכו בני ישראל בהוראת. העיר ר' סימאי משום חגי זכריה ומלאכי על שני אדרים שאם רצו לעשותן שניהן מלאים עושין וכו' (ר"ה י"ט:) ונחלקו האמוראים חד אמר מלאכי זה מדרכי וחד אמר זה עזרא, וא"ר נחמן מסתברא כמאן דאמר מלאכי זה עזרא, דכתיב בנביאות מלאכי (ב') בנדה יהודה ותועבה נעשתה בישראל ובירושלם כי חלל יהודה קדש ה' אשר יאחב ובעל בת אל נכר, ומאן אפרשי נשים נכריות עזרא (עזרא י') דכתיב ויאמר לעזרא אנחנו מעלנו באלהינו ונחשב נשים נכריות (מגילה מ"ז). וכן תרגם יונתן כ"ע מלאכי זה עזרא הסופר. ולפי' מלאכי הוא שם תואר ואפשר שמכונה כן ע"ש נבואתו העתידה, "חגגי שולח מלאכי" (שם ג' א'). ע"כ היה בן דורו של עזרא ונחמיה, ובעת נבואתו כבר עמד חבית השני כי הוא מדבר מקרבנות בית המקדש ומעבודת חבהנים כאלו הם עומדים על מקומם.

[ספר מלאכי] ס' מלאכי הוא האחרון מספרי תרי עשר שכתבו אנשי כנסת הגדולה (ב"ב מ"ז). הספר נחלק לני פרשיות, אך בהעתקה חשבעים וחפשימאט והבולגאמי ובהעתקה האנגלית בכל אחת יש ארבע פרשיות, ומפני שמסיים בדבר רע, והכיתי את הארץ חרם" חזר על הפסוק חנה אנבי שלה לכם את אליה הנביא וגו', כמו בישעיה ואיכה וקחלת. הספר כלו נבואה אחת, והיא תוכחה לעם ולכהן במלצה פשוטה וקלה אך בדרך פלפול. "אהבתי אתכם אמר ה', ואמרתם במה אהבתנו? הלא את עשו לעקב" וגו'; "בן יעבד אב ועבד אדוניו, ואם אב אני איה כבוד ואם אדונים אני איה מורא"? וגו'; "וכי תגישון עור לזבח אין רע? וגו' הקריבנו נא לפתתך! חירצך או הישא פניך"? וגו'; "הוגעתם ה' בדברכם, ואמרתם במה הוגענו"? וגו'; "היקבע אדם אלהים? כי אתם קובעים אותי! ואמרתם במה סבענוך"? וגו'. הנבואה תסתעף לשלשה ענפים: א' על סגולת עם ישראל והחברל שבין בני יעקב ובני עשו, "ואוהב את יעקב ואת עשו שנאתי" אע"פ שהם שני אחים השוים ביחוסם אך נפרדים במעשיהם (א' א—ה'), ולכן בחר בחם ה' לו לעם. ב' תוכחה נמרצה אל הכהנים המחללים את שם ה' המהולל בפי כל הגוים ומכזים אותו ע"י שמקריבים לפניו בבית ה' בעלי מומים ואינם חשים לכבוד ה', ומזהירים כי ה' ישלח בחם מארה וקללה במעשי ידיהם ויפיר את ברית הלוי. ותחת אשר תעוררתם היא לשמור את תורת ה' ולהורות לבני ישראל. הנה סרו מן הדרך והכשילו רבים בתורה (א' ו—ב' י'). ג' תוכחה לבני ישראל על לקחם נשים נכריות ובחזר בהן יותר מכונות ישראל. ומחזיר אותם לגרש את בת

שרה) נאמר כי על שמר חמכר של מערת המכפלה היו חתומים ארבעה עדים: אביגיל בן אבשוע החתי, אליהורף בן אשונה החוי, עברון בן אחירע הנדרי, עקדל בן אביריש הצידוני.

א.

מכשול: ע' תסלה

מבשירין, מסכת: מסכתא בסדר טהרות ויש בה ששה פרקים ובתוספתא שלשה פרקים ואין עליה גמרא. מס' מבשירין תבא אחר מס' נדה. אידי רתני אמר ר"ס אם אינו מממא משום בתם מממא משום משקה (נדה פ"ב ו') להבי תני בתרה מבשירין (ע' בפ' הרע"ב). וביוצא בזה משני הגמרא ריש תענית (הרש"ש). ונקראת המסכתא "מבשירין" ע"ש שנשנו בה הדינים והאופנים המבשירים ר"ל המבינים את האוכל לקבל מומא ע"י משקין, שגזרת הכתוב היא שאין אוכל מקבל מומא עד שיבא עליו מים (ויקרא י"א ל"ח). גם צריכין שיבואו המים על האוכל ברצון הבעלים, דכתיב כי יתן (שם) וקרינן כי יתן, מה יתן לדעת אף כי יתן לדעת (ב"ב כ"ב:), שידע בנתינתו והוכשר בעיניו (רש"י), וחו פירוש "לרצון ושלל לרצון" הנזכר במסכתא זו כמה פעמים, לרצון חיינו שיתכן בנתינת המים והוכשרה בעיניו, ושלל לרצון שהמים באו באונם ולא הוכשר הרבר לפניו. ולפיכך אמרו המעלה פירותיו לגן מפני הכניסה וירד עליהם מל אינן בכי יתן (מבשירין פ"ו א') ואע"פ שיש להם מעשה אין להם מתשבה (ע' ע"ז ל"ט:), שבעה מיני משקין הם שמבשירין למומא, ואלו הם: המל והמים והיין והשמן והרם והחלב ורובש דבורים (שם פ"ו ד'). בתוספתא ילפינן כולן מקראי, והרמב"ם כתב שהוא הלכה למ"מ וקראי אסמכתא בעלמא. בירושלמי נאמר כי ר' יהודה ברבי עבדין הוי במבשירין שיתא ירחין, בסופה אתא חד תלמיד מן רבבי סימאי ושאל ליה ולא אניביה (לא ידע להשיב), אמר ניכר הוא זח שלא עבר על פתחה של תורה (שבת ע"ז ב'). וכוונתו שלא ידע מעמה של המסכתא. כמו שמצינו בר"ע שלמד כל התורה כולה חלך וישב לפני ר"א ולפני ר"י אמר להם רבותי, "פתחו" לי מעם משנה (אדר"נ פ"ו). ובירושלמי (יבמות פ"ב ו') נבי לוי בר סיסי ולא אניבון ואח"כ שאל אותו רבי והשיב לו.

ס. ג.

מכשף: ע' כשוף

מכריע: ע' הכרעה

מכתב: ע' אגרת

מכתמים: ע' חידות; פתגמים

מלאך המות: ע' מיתה

מלאכה: ע' אומן; שבת

ישלח בו (שם י"ז י"א). מלאך רשע יפול ברע וציר
אמונים מרפא (שם י"ז י"ז). הנביא נקרא ג"כ מלאך
ח' כי הוא שליחו של מקום. ויאמר חני מלאך ח'
במלאכות ח' לעם (חני א' י"ג) וכן המורה לעם דרך ח'.
שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו ספיהו כי מלאך
ח' צבאות הוא (מלאכי ב' ו').

[מלאכים ממש] בבה"ק נזכרו גם מלאכים רוחניים,
עושה מלאכיו רוחות משרתיו אשר לוחם (התלים ק"ד ד').
בבה"ק שנכתבו קודם גלות בבל לא נזכרו המלאכים
בשמות פרטים רק בשמות תואר כמו בני אלהים, בני
אלים, אראלים שרפים ואופנים כרובים וחיות הקדש.
כי שמות המלאכים עלו עמם מבבל (ר"ה נ"ז). ועולי
הגולה נקבו אחרים מהמלאכים גם בשמות. כמו גבריאל
(דניאל ט' כ"א) ומיכאל השר הגדול העומד על בני
עמך (שם י"ב א'). מלאך ח' נראה להנר כאשר ברח
מפני שרה ויצא: "שובי אל גברתך והתעני תחת יריה"
ויאמר לה "הרבה ארבה את זרעך... הנך הרה וילדת
בן וקראת שמו ישמעאל" וגו' (בראשית ט"ז). מלאכים
בצורת אדם נתגלו לאברהם והוריעו לו כי שרה אשתו
תלך בן (בראשית י"ח); שני מלאכים הלכו להציל את
לוט מן מחפכת סדום, ואמרו "כי משחיתים אנחנו
את המקום הזה וגו' וישלחנו ח' לשחתה" (שם י"ט
י"ג); כאשר שב יעקב לארצו מבית לבן פגעו בו מלאכי
אלהים, ויאבק איש עמו עד עלות השחר ותקע כף ירך
יעקב אך לא יכול לו (בראשית ל"ב); מלאך ח' בלכת
אש מתוך הסנה נראה למשה בהיותו במדבר להודיעו
בשם ח' כי יוציא את בני ישראל ממצרים (שמות ג');
מלאך ח' נראה לבלעם לשמן על דרכו שהלך לקלל את
ישראל (במדבר כ"ב) ויגל ח' את עיני בלעם וירא
את מלאך ח' נצב בדרך וחרבו שלופה בידו (שם כ"ג
ל"א). מלאך ברמות שר צבא נראה ליהושע בהיותו
ביריחו (יהושע ו' י"ג). מלאך ח' נראה לגדעון ויאמר
אליו "ה' עמך גבור החיל" וחבטתו בשם ח' כי עוור
לו לחכות את מדין, וכאשר הלך מעניו פתאום הבין
כי מלאך ח' הוא, ויירא גדעון פנימות "כי על בן ראיתי
מלאך ח' פנים אל פנים" ויאמר לו ח' "שלום לך אל
תירא לא תמות" (שופטים ו' כ"ג). מלאך ח' נראה
לאשת מנוח ויאמר לה כי תלך בן (שמשון) אשר יהיה
נזיר אלהים והוא וישע את ישראל מיד הפלשתים.
המלאך הזה נראה אליה, כמראה מלאך האלהים נורא
מאד, ועלה השמימה בלהב אש הסנחה אשר הקריב
מנוח על המזבח. ויאמר מנוח אל אשתו, "מות נמות
כי אלהים ראינו". ותאמר לו אשתו, "לוי חפץ ח'
להמיתנו לא לקח מידנו עולה ומנחה" וגו' (שם י"ג).
[מראות המלאכים ופעולותיהם] ישעיה הנביא ראה
שרפים עומדים ממעל ושש כנפים לכל אחד בשתים
יכסה פניו ובשתים יכסה רגליו ובשתים יעופף וגו'
(ישעיה ו' ב'); יחזקאל הנביא ראה את מעשה
המרכבה. דמות ארבע חיות וארבעה פנים לאחת

אל נבר, ולהדבק באשת נעורים. גם יוכיחם על
תעבותיהם הרעות הנשבעים לשקר ועושים שכר שכר
ומטים דין אלמנה ויתום וגו'. ומונעים לתת תרומה
ומעשר. בכל זאת פתוחים לפנים שערי תשובה,
"שובו אלי ואשובה אליכם", כי אני ח' לא שנית
ואחם בני יעקב לא כליחם" מעולם לא שנה ח' את
דרכו לאהוב את הרע ולשנוא את הטוב, ומעולם לא
השחית ח' בל ח' את בני ישראל, אף כי עשו את
הרע ועברו על מצוות ח'. ואין להם להתיאש בגלות
ולומר "שוא עבוד אלהים ומח בצע כי שמרנו משמרתנו
וכי הלכנו קדונית מפני ח' צבאות" כי העונש עתיד
לבוא לרשע ושכר לצדיק, וישבתם וראיתם בין צדיק
לרשע" וגו', כי הנה היום בא בעד כתנור וגו' וחרה
לכם יראי שמי שמש צדקה וגו'. ולכן עליהם לזכור
ולשמור תורה משה עבד ח'. ומבטח על יעוד העתיד
כי "הנני שולח מלאכי ופנה דרך לפני וגו' ומלאך
הברית אשר אתם חפצים" וגו' ומפרש דבריו "הנה
אנכי שלח לכם את אליה הנביא לפני בוא יום ח'
הגדול והנורא, והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על
אבותם" וגו' ר"ל שישאל שנקראו בנים למקום ישובו
לה'. נפלא הוא דברו, כי ממחר שמש עד מבוא
נדול שמי בנים ובכל מקום מוקמר מונש לשמי" וגו'
חה מורה כי בעת ההיא כבר עזבו רוב העמים את
עבודת הגלולים והתחילו להאמין ביהוד השם אף כי
השתתפו בו עוד כחות אחרים. וכן נבוכדנצר קרא לה'
"אלהא דאלהיא". ונראה כי התוכחה לכהנים על שהם
מקריבים בעלי מומים אין הכוונה על מום ממש מום
תומרי כי אי אפשר להאמין שהיו מקריבים בעלי מומים
בבית ח', אבל הכוונה לבעלי מומים בדרך המוסרי
מפני שהכהנים המקריבים עשו תעבות ח' ולא היו
ראויים להקריב קרבנות לפני ח', ולכן נחשבו הקרבנות
כאלו הם בעלי מומים. וכמו שניבא ישעיה למה לי
דוב זבחיכם? וגו' רחצו הזכו הסירו רוע מעלליכם
וגו' (ישעיה א'). והראיה שאמר גם והבאתם "גזול" ואת
הפסח וגו' פסח דומה לגזול שבא ע"י עושק וחמס
ומעשים רעים ואין בו מתום. ובוזה השחיתו באמת את
ברית הלוי אשר "תורת אמת היתה בפיהו ועולה לא
נמצא בשפתיו בשלום ובמישור הלך אתי ורבים השיב
מעון" (ב' ו').

א.

מלאכים: שליחי המקום עושי רצונו בשמים ובארץ.
ומפעמים נגלו לבני אדם צדיקים לעשות רצונם ולעורר
בעת צרה. הוראת מלאך בבה"ק הוא ציר שליח ההולך
במצות אדוניו. מלאכי נוי (ישעיה י"ד ל"ב) הם צירי
עם ועם ובעלי כחם היושבים בבירות ארצות המלכים
שהם בעלי בריהם. מלאכי שלום (שם ל"ג ו') ששלח
חזקה לדבר שלום עם שר צבא מלך אשור. והפכם
משלחת מלאכי רעים (תהלים ע"ח מ"ט). מלאכי מות
(משלי ט"ז י"ד) חשלוהם למלחמות נקם. ומלאך אכזרי

(ד'). אבל נבראו קודם האדם, ועין אמר איפה היית ביסודי ארץ וגו' בן יחד כוכבי בקר-וירעו כל בני אלהים (ל"ח ד'-ו'). בשעה שבא הקב"ה לבראות את אדם הראשון נמלך במלאכי חשדת. א"ל נעשה אדם בצלמנו כדמותנו וגו'. א"ר סימן בשעה שבא הקב"ה לבראות את אדה"ר נעשו מה"ש ביתים כיתים וחבורות חבורות: מהם אמרו אל יבא ומחם אמרו יבא וכו'. חסד אמר יבא אמת אמר אל יבא. צדק אמר יבא שלום אמר אל יבא וכו'. מה עשה הקב"ה נמל אמת והשליכו לארץ וכו'. רב הונא רבה של צפורין אמר עד שמה"ש מדיינין אלו עם אלו ומתעסקין אלו עם אלו בראו הקב"ה (שם פ"ח ה'). בשעה שברא הקב"ה את אדה"ר מעו בו מה"ש ובקשו לומר לפניו קדוש. מה עשה הקב"ה? הפיל עליו תרדמה וידעו הכל שחוא אדם (שם ס"ו מ'). המלאך עצמו חציו איש וחציו מים ואית ביה ח' אפין וכו' (ירושל' ר"ה פ"ב). בשלש דברים רומין מה"ש לשרים: שיש להם כנפים ומסין מסוף העולם ועד סופו ושומעין מה שעתיד להיות. ובשלש דברים דומים מה"ש לאדם יש להם דעת ומהלכין בקומה זקופה ומספרים בלשון הקדש (חגיגה מ"ז). המלאכים נבראים בכל יום ויום מנהר דינור ואומרים שירה והם במלים. שנאמר חרשים לבקרים (איכה ג'). ור' שמואל בר נחמני בשם ר' יונתן אמר כל דיבור ודיבור שיוצא מפי הקב"ה נברא מלאך אחד (חגיגה י"ד). תני אין מלאך עושה שתי שליחות ולא שני מלאכים עושים שליחות אחת (ב"ד פ"ג ב'). לפעמים נקראו המלאכים אנשים. כמו ויבואו שני המלאכים סרוסה. הכא את אבר מלאכים ולהלן קורא אותן אנשים. אלא להלן שהיתה שכניה על גביהן (אצל אברהם) קראן אנשים. כיון שנסתלקה שכניה מעל גביהן לבשו מלאכות. ר' תנחומא בשם ר' לוי אמר. אברהם שהיה כחו יפה נדמו לו ברמות אנשים אבל לזמ ע"י שהיה כחו רע נדמו לו ברמות מלאכים. ור' חנינא אמר עד שלא עשו שליחותן קראן אנשים. משעשו שליחותן קראן מלאכים (ב"ר שם ס"ג).

[מלאכים שואלים מינים וחומאים] הקב"ה מלמד דרך ארץ שהיה הגדול מתייעץ עם הקטן. כדרך מלך ב"ו שיש לו יועצים. וא"ר יוחנן אין הקב"ה עושה דבר אא"כ נמלך בפמליא (familia) של מעלה שנאמר (דניאל ז') בניירת עירין פתגמא ובמאמר קרישין שאילתא (סנהדרין ל"ח:), ו"קדושים" אלו מלאכים (תהלים פ"ט ו'). ח'. א"ר יהודה אמר רב בשעה שבקש הקב"ה לבראות את האדם ברא כת אחת של מה"ש א"ל רצונכם נעשה אדם בצלמנו? א"ל רבש"ע מה מעשיו? א"ל כך וכך. א"ל רבש"ע מה אנש כי תוכרנו (תהלים מ"ט). הושים אצבעו קמנה ביניהם ושרפם. וכן כת שניה. כת שלישית אמרו לפניו רבש"ע ראשונים שאמרו לפניך מה תועילו? כל העולם כלו שלך הוא. כל מה שאתה רוצה לעשות בעולמך עשה! (סנהדרין

וארבע כנפים לאחת, ורגליהם רגל ישרה וכף רגליהם בכף רגל עגל ונתצצים בעין נחשת קלל. וידי אדם מתחת לכנפיהם וגו'. לא יסבו בלכתן איש אל עבר פניו ולבו וגו' מראיהם בנחלי אש בעורות כמראה הלפידים וגו' ונובה להם ויראה להם ונכותם מלאות עינים וגו' (יחזקאל א'). ואיש אחד בתוכם לבוש בדים וקסת הסופר במחניו וגו' (שם ט' ב'). גם דניאל ראה איש אחד לבוש בדים ומתניו חנורים בכתם אופו. וגיותו כתרשיש ופניו כמראה ברק ועיניו כלפירי אש חרועותיו ומרגלותיו בעין נחשת קלל וקול דבריו כקול המון (דניאל י' ה'-ו'). המלאכים בני האלהים נצבים על ח' (איוב ב' א'). ח' יושב על כסאו וכל צבא השמים עומד עליו מימינו ומשמאלו (מ"א כ"ב י"ט). ואין מספר לגודליו (איוב כ"ה ג'). אל נערץ בסוד קדושים רבה ונורא על כל סביביו (תהלים פ"ט ח'). ברכו ה' מלאכיו גבורי כח עושי דברו (שם ק"ג ב'). ח' ישלת מלאכיו אל הצדיקים. חונה מלאך ה' סביב ליראיו ויחלצם (תהלים ת'). כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך (שם צ"א י"א). מלאך ה' סביב אוכל לאליהו הנביא (מ"א י"ט ה'). מלאך ה' הכה במחנה סנחריב קפ"ה אלף (מ"ב י"ט ל"ה). מלאכים יצאו בצים להחריד את כוש (יחזקאל ל' מ'). מלאך ה' דחה, מלאך ה' רודם (תהלים ל"ה ה'-ו'). וכמו כן יש מלאכים משחיתים ומחבלים את עושי רשעה. ע"ע מ"ת ה'; ש"מ. המקום ששם עמדו מלאכי ה' היה קדוש. וכאשר נראה מלאך ה' למשה מתוך הסנה אמר לו אל תקרב הלום של נעלך מעל רגליך כי המקום אשר אתה עומד עליו קדוש הוא (שמות ג' ה') וכן אמר שר צבא ה' ליהושע (ה' ט"ו). המלאך היה שליחו של מקום ונעשה אמצעי בין ה' ופעולתו. ועיין נחלש היחוס שבין ה' ומעשיו. ולכן כאשר חטאו ישראל בעגל אמר ה' ושלחתי לפניך מלאך וגו' כי לא אעלה בקרבך כי עם קשה עורף אתה. אך משה רבנו השתדל להרחיק האמצעות בין ה' וישראל ויאמר אליו "אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה" (שמות לג מ"ז). המלאכים לא היו להם שמות פרטים. וכאשר שאל יעקב את שם המלאך הנאבק עמו ענהו למה זה תשאל לשמי (בראשית לג ב'). וכן מנות ששאל שם המלאך הדובר עמו. אמר למה זה תשאל לשמי והוא פלאי (שופטים י"ג י"ח). גם זכריה שהיה מן הנביאים האחרונים חושב שבעה עיני ה' (מלאכים) המשוטטים בכל הארץ (זכריה ד' י') מבלי להזכיר שמותם. רק דניאל הוא היה היחירי בבה"ק שהזכיר שמות פרטים של גבריאל ומיכאל.

[בתלמוד ומדרשים] המלאכים נבראו בששת ימי בראשית. ר' יוחנן אמר ביום שני נבראו ור' חנינא אמר בחמישי נבראו. הכל מודים שלא נבראו ביום הראשון. שלא יאמרו מיכאל היה מותח בדרומו של רקיע וגבריאל בצפון והקב"ה ממדד באמצעו. אלא אנכי ה' עושה כל נוסה שמים לבדי וגו' (ב"ר פ"א

מתערבין זבי. בקשו מה"ש לדחפו, א"ל הקב"ה הניחו שפתו מצויה לעוברי דרכים (סנהדרין ק"ג:). רב ששת הוה יתיב בבי כנישתא דשף ויתיב בנהרדעא, אתיא שכינה ולא נפיק, אתו מה"ש וקא מבעתי ליה, אמר (רב ששת) לפניו רבש"ע עלוב ושאינו עלוב מי נדחה מפני מי? א"ל שבקוהו! (מגילה כ"ו:). ר"ע עלה בשלום וירד בשלום (בלימוד מעשה מרכבה), בקשו מה"ש לדחפו, אמר להם הקב"ה הניחו לזקן זה שראוי להשתמש בכבודי (חגיגה ט"ז:). אמרו מה"ש לפני הקב"ה, רבש"ע מפני מה אין ישראל אומרים שירה לפניך בדי"ח ובינה"כ? א"ל אפשר מלך יושב על כסא דין, וספרי חיים וספרי מתים פתוחין לפניו וישראל אומרים שירה! (ר"ה ל"ב:). ועל המלאכים עצמן נער הקב"ה כשבקשו לימד שירה בשעה שמבעו מצרים בים, א"ל הקב"ה מעשי ירי מובעין בים ואחם אומרים שירה?! (סנהדרין ל"ט:). גם נענשו ע"י שהתנאו את עצמם ואמרו, "משחיתים אנחנו את המקום הזה" במהפכת סדום (ב"ר פס"ת י"ח). וא"ר לוי בשם ר' שמואל בר נחמן כי מה"ש גלו מסמורין של הקב"ה ונדרו ממתיצתן קל"ה שנה (שם). וע"ז אמר איוב: הן בעבדיו לא יאמין ובמלאכיו ישים תהלה (ר' י"ח). הן בקדושו לא יאמין ושמים לא זכו בעיניו (שם ט"ו מ"ו).

[ישראל חשובים יותר ממלאכים] חביבין ישראל לפני הקב"ה יותר ממה"ש, שישראל אומרים שירה בכל שעה ומה"ש אין אומרים שירה אלא פעם אחת ביום, ואמרי לה פ"א בשבת וכו' ואמרי לה פעם אחת ביובל ואמרי לה פעם אחת בעולם וישראל מזכירין את השם אחר ב' תיבות (שמע ישראל ח'). ומה"ש אחד נ' תיבות (קדוש קדוש קדוש ה'). ואין מה"ש אומרים שירה למעלה אא"כ אמרו ישראל שירה למטה וכו' (חולין צ"א: צ"ב:). ויש תחת של מה"ש שאומרות שירה בלילה וחשות ביום מפני כבודן של ישראל וכו' (חגיגה י"ב:). המלאכים הם באמת מלאכי "השרת" לשרת לפני הקב"ה ולשרת את הצדיקים שעולים עליהם בתשובות. וא"ר יהודה בן חימא אדה"ר מיסב בג"ע ומח"ש צולין לו בשד ומסננין לו יין (סנהדרין נ"ט:). ודרש ר' סימאי בשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע באו ששים רבוא מה"ש לכל אחד מישראל קשרו לו שני בתרים וכו' וכיון שהמאו ישראל ידדו מאה ועשרים רבוא מלאכי חבלה ופרקום (שבת פ"ח:). ר' יוחנן בשם רבי אייבו דרש מלכי צבאות אין כתיב כאן אלא "מלכי" צבאות. מלכיהון דמלאכיא, אפילו מיכאל ואפילו גבריאל לא היו יכולין להסחכל בפניו של משה, וכיון שהמא אפילו פני הגליירין (galearii משרתים פשוטים) לא היה משה יכול להסחכל, שנאמר כי יגדתי מפני האף והחמה (דברים ט') י"ט, פסיקתא רבתי פט"ז דף ס"ט:). מה"ש עוזרים לצדיקים בעת צרה, ויהי כראות

ליה:). להורות שלא שאל אותם כדי למלאות דבריהם. רק שאל אותם בדרך הנימוס לבד תעשה כחפצו, כי אינו צריך לעצתם. כמה פעמים נמצא הדבור, "אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה" ששאלו כדי להבין הדבר שקשה בעיניהם, והקב"ה השיבם תשובה נכונה. וגם בזה מראים חז"ל לדעת כי קצרה גם בינת המלאכים לחקור דרכי ה'. אמרו מה"ש לפני הקב"ה, רבש"ע מפני מה קנסת מיתה על אדה"ר? אמר להם מצוה קלה צויתיו ועבר עליה וכו' (שבת נ"ח:); אמרו מה"ש לפני הקב"ה רבש"ע מי שעתיד לומר שירה על חים ביום זה (משה) ילקה? או מי שעתיד לקבל התורה ביום זה ילקה? וכו' (סוטה י"ב:); ואריב"ל בשעה שעלה משה למרום אמרו מה"ש לפני הקב"ה, רבש"ע מה לילד אשה בינינו? א"ל לקבל תורה בא, אמרו לפניו וכו' (שבת ס"ח:); אמרו מה"ש לפני הקב"ה כחבי בתורתך אשר לא ישא פנים וגו' ואתה נושא פנים לישראל דכתיב ישא ה' פניו אליך. א"ל וכו' לא אשא פנים לישראל שכתבתי להם בתורה ואכלת ושבעת וברכה את ה' אלהיך, והם מדקדקים על עצמם עד כזית ועד כביצה (ברכות כ':). וכשם שישראל עושים לפנים משורת הדין כך הקב"ה עושה עמם לפנים משורת הדין ונושא להם פנים. לפי דברי תו"ל דואג ואחיתופל יש להם חלק לעזה"ב, וע"ז אמרו מה"ש לפני הקב"ה, אם יבוא דוד שהרג את הפלשתי מה אתה עושה (להפיס את דעתו שהיו דואג ואחיתופל מבקשים רעתו)? א"ל עלי לעשותן רעים ול"ו, ומפרשים הפסוק (תהלים ס') על אדום אשליך נעלי זה דואג האדומי, עלי פלשת התרועעי (סנהדרין ק"ה:). לפעמים מלמדים המלאכים זכות על ישראל וממליצים מוב עליהם. מלאך מליץ (איוב ל"ג כ"ג). וא"ר חנינא בר פפא בקש הקב"ה לתת ירושלם במדה, שנאמר ויאמר אלי למוד את ירושלם לראות כמה רחבה וכמה ארכה (זכריה ב'), אמרו מה"ש לפני הקב"ה, רבש"ע הרבה דרכים בראת בעולמך של אוה"ע ולא נתת מרת ארכן ורחבן, ירושלם ששמך בתוכה ומקדשך בתוכה וצדיקים בתוכה אתה נותן בת מדה? וכו' (ב"ב ע"ה:). בשעה שאמר הקב"ה לישראל הרים המצנפת והסר העמרה (יחזקאל כ"א), אמרו מה"ש לפני הקב"ה, רבש"ע זאת להן לישראל שהקדימו נעשה לנשמע? א"ל לא זאת להן לישראל שהשפילו את הנבוה והגביהו את השפל! (גיטין ז'). אף מבני בניו של אוהו הרשע (נבוכדנצר) בקש הקב"ה להכניסן תחת כנפי השכינה, אמרו מה"ש לפני הקב"ה רבש"ע מי שההריב אח ביתך ושרף היכלך תכניס תחת כנפי השכינה? (סנהדרין צ"ז:). בשעה שהוציאו את ר"ע להריגה וכו' אמרו מה"ש לפני הקב"ה זו תורה זו שכרה? (ברכות ס"א:). לפעמים מונע הקב"ה את המלאכים להיות קנאים יותר מדי, ותניא ר' נתן אומר מגרב (מקומו של מיכה) לשילה שלשה מילין והיה עשן המערכה ועשן [המזבח של] פסל מיכה

עושה שלום במלוא של מעלה ובמלוא של מטה (פנחודין צ"מ:). ורב ספרא בטר צלחיה אמר הכי: יהר"ם ה' אלחינו שתשים שלום במלוא של מעלה ובמלוא של מטה (ברכות מ"ז: י"ז).

[שמות המלאכים] מלכר שם נבראל ומיכאל שנוברים בדניאל מביא התלמוד הרבה שמות של מלאכים אחרים ואמרו מה"ש שבאו אצל אברהם מיכאל באמצע נבראל בימינו רפאל בשמאלו (יומא ל"א). המלאך שנודרמן לאברהם לילה שמו. והוא הממונה על חרון שנאמר וחלילה אמר הוזה גבר (איוב ג'). פנחודין צ"ו. נדה מ"ז). נבראל מיכאל רפאל אוראל סמסרן (ע"ע) הם מלצי ישר לישראל (אדר"ג פ"ב, במדבר רבה פ"ב). מיכאל נבראל וגזנאל חיו בפסידת משה רבנו (רברים רבה פ"א). ועוד שמות סוראל (ברכות נ"א). סמליון (סומה י"ג). גלצור המכונה ריאל (פסיקתא רבתי פ"ב דף ל"ט). חרניאל (שם). קסאל (שם). והגזל בקומה הוא סנדלמן (חגיגה י"ג). יורקמי שר חבד (עירובין ק"ה). רדיא שר של מדר (תענית כ"ח). שר של ים (פסחים ק"ה). שר של ים רהב שמו (כ"ב ע"ד). שר העולם (יבמות מ"ו). שר של אדום (מכות י"ב). שר של ניהנום (ערכין מ"ו). לפעמים נחלף להם מסמרון באלהו (ע"י ע"ו נ). קהלת רבה פ"ר ע"פ ושכתי ואראח שהוא מלמד לחינוקות של בית רבן. ולפעמים קוראים גם למדות מלאכים כמו חסר ואמת צדק ושלוש (ב"ר פ"ה ח'). וכ"ז מראה לדעת כי לא כווננו לכלאכים פרטים רק לכחות נעלמים שהם שליחי הקב"ה. וכשם שהיו מלאכים מובים כן היו מלאכים רעים ובראשם סמאל (סומה י'). ונס ששמי (מגילה מ"ו). בו כוונה מס מסייא כס כסייה שללאי ואמרלאי אילין מלאכי דאשהלחו מארעא רסדום (שבת ס"ז). ע"ע בר תמליון; רומה; שדים; שמן. והמובים שבהם; אליהו; נבראל; מיכאל; רפאל.

[מלאכים בתפלות] ר' יהודה אומר אל ישאל אדם צרכיו בלשון ארמי, ור' יוחנן נותן מעם כי אין מה"ש נוקקין לו שאין מה"ש מכירין בלשון ארמי. אבל בעד החולה יוכל להתפלל גם בלשון ארמי משום דשכינה עמו (שבת י"ב). ואין צרכין לאמצעי. ופירש"י: המתפלל צריך שיוקרו לו מה"ש לחכמים תפלתו לפניו מן הפרגוד (שם). ואין ספק כי חז"ל כונו בזה כדי שלא תשתכח לשון הקדש בתפלות, והקילו בחולה כדי לחנייה דעתו. בידעו כי כל התפלות יפות לו. הרעיון של ה"אמצעי" ע"י השמעת המלאכים והשתלשלות הבחות הוא ילוד הקבלה הראשונה, והרעיון הזה נתגשם מעמע"י האיסיים והאלכסנדריים. פילון האמין במלאכים שהם "נשמות הפורחות באויר; יש מהן שנכנסו לגופות בני אדם; אחרות לא רצו לירד למטה והן משרות ברקיע למעלה, ונשלחות בשליחות מאב לבנים, והם המלאכים העולים ויורדים בסולם המבע". תאל אינו

המלך את אסתר, א"ר יוחנן, שלשה מה"ש נודמנו לה באותה שעה אתה שהבינה צוארה ואחד שמשך חוט של חסד עליה ואחד שמתח את שרבים חותב (מגילה מ"ז). ותאמר אסתר איש צד ואיוב, אר"א מלמד שחיתה מחוזה על אחשוורוש ובא מלאך וספר ידה כלפי המן (שם מ"ז). חמן נופל. נפל מיבעי ליה! מלמד שבא מלאך וחפילו עליה (שם). בעת חרבן הבית אפילו מלאכי שלום בכו. שנאמר הן אראלם צעקו חוצה מלאכי שלום מר יבכין (ישעיה ל"ג. חגיגה ח').

[הנמים דומים למלאכים] בפירוש הפסוק ושמתי בדבר שמשותף (ישעיה נ"ד) פליגי תרי מלאכי ברקיע נבראל ומיכאל ואמרי תרי אמוראי במערבא יהודה חזקיה בני ר' חייא חד אמר שוהם חד אמר ישפה. אמר הקב"ה ליהו ברין וכדין! (ב"ב ע"ה). אמר סמסרן מאן מלאכי השרת (שסחו לר' יוחנן בן דהבאי) רבנן וכו' ואמאי קרי להו מה"ש רמציני כמלאכי השרת, שדומין להם בלבושם ועטיפתם (נדרים ב'. רש"י). א"ר יהודה לא חרבה ירושלם אלא על שביו בה ת"ח שנאמר ויהיו מלעבים במלאכי אלהים ובחיים דבריו ומתעטעים בנביאיו עד עלות חמת ה' בעמו עד לאין מרפא (דרי"ב ל"ז, שבת ק"מ:). מה"ש היו מליון ת"ח ובאין לשמוע דברי תורה. ר' יחושע ור' יוסי היו מהלכין בדרך ודורשין במעשי מרכבה וכו' והיו מלאכי השרת מתקבצין ובאין לשמוע כבני ארם שמתקבצין ובאין לראות במזמזמי חתן וכלה. ומעשה בריב"ז שהיה רוכב על החמור ור"א בן ערך מחמר אחריו וכו' ירד ריב"ז מעל החמור ונתעמף וכו' אל אפשר אתו. דורש במעשה מרכבה ושכינה עמנו ומלאכי השרת מליון אותנו ואני ארכב על החמור. מיר פתח ראב"ע ופירש במעשה מרכבה וכו'. נענה מלאך מן האש ואמר הן הן מעשה מרכבה (חגיגה י"ד). שני מה"ש מליון לו לאדם בע"ש מביהכ"ז לביהו וכו' ומניחין ידיהם על ראשו ואומרים לו וסר עונך והמאחך הכופר (שבת ק"מ:). שני מה"ש המליון אוהו מעירין בו על מעשיו שנאמר כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך (חגיגה מ"ז. תענית י"א). בשמת משה רבנו היה מומל בכנפי השכינה ומה"ש אומרים צרקה ה' עשה ומשפמיו עם ישראל (סומה י"ג). בשעה שהצדיק נפטר מן העולם אומרים מה"ש לפני הקב"ה, רבש"ע צדיק פלוני בא! אומר להם יבואו צדיקים ויצאו לקראתו וכו'. אר"א בשעה שהצדיק נפטר מן העולם שלש כתות מה"ש יוצאות לקראתו. אחת אומרת בא בשלום. ואחת אומרת חולך נבחו וכו' (כתובות ק"ד). היתרון של הצדיק על מה"ש הוא התורה שעוסק בה בעוה"ז, ואמרו לא נתנה תורה למ"ה (ברכות כ"ח). ואף שלמד האדם כל התורה במעי אמו ביון שיצא לאויר העולם בא מלאך וסמרו על פיו ומשכחו כל התורה כולה (נדה ל'). ומוכרז לחזור ולשנות ולהנות בתורה כל ימיו. ולכן אמר ר' אלכסנדר, כל העוסק בתורה לשמה

אבהענגליקיס פאס פארזיסמוס 1886; M. Schwab, *Vocabulaire de l'Angéologie d'après les Manuscrits Hébreux de la Bibliothèque Nationale*, 1897.

א.

מלכוש: ע' בנר

מלכיים, מאיר: רב מניד ומפרש המקרא, שמו מלכיים הוא ר"ת מאיר ליבוש בן יחיאל מ"כל נולד בעיר וואלאטשיס בפולין בשנת 1809 ומת בקיובא דריה שנת תר"ם (18 ספט' 1879). בשנות 1838—1845 היה רב בעיר וורעשען במחוז פחנא, ועד שנת 1860 היה רב בקעמפען בפרוסיא, ולכן מכונה „רעד קעמפענער מניד“. משם נתקבל לרב ודרשן בעיר בו-קארעשט רומניא וזיה שם חמש שנים חיי צער ותלאות רבות קרהו שם. כי רשעי ישראל הלשינו אותו לפני הממשלה וביום השבת באמצע דרשתו החרידו אנשי חיל ויביאוהו לבית הכלא. השמועה הזאת הגיע לסיר משה מונטיפיורי והשתדל לפני הנסיד הרומניא להוציא מביח הסהר. בשנת 1865 נתקבל לרב בעיר לונגשיין ושם ישב עד שנת 1878, עד אשר פרצו מריבות וקטמות בערתו בין המפלגות השונות ויעתק משם אהלו לעיר הערסאן ומשם נתקבל לרב בעיר מאהילוב, אבל גם שם הלשינו אותו לפני הממשלה ונגזר עליו גלות מארץ רוסיא במשך כ"ד שעות. ובא לעיר קעניגסערנ. עזרת ישראל בנייראק רצן לסנותו בתור רב הכולל לארצות הברית, אבל בחיותו זקן לא הניחוהו מכיוו לעבור ארצות ימים ונתקבל לרב בקרעמענשטן. ובהיותו בדרך בעיר קיוב אפסו כחותיו ומת.

[חבדווי] הוא חבר ס' „ארצות החיים“ חידושים על ש"ע אריח (ברעסלוי 1837) ובו מזכיר כי ידיו רב לו בחכמת האמת; „ארצות השלום“ דרושים עם פי' „שיר הנפש“ על שיר השירים (קראמשיין 1839); „משל ומליצה“ נגד סדת התניפה (פאריס 1867); „התורה והמצוה“ פירוש על התורה, „מקרא קדש“ פירוש על תנ"ך (ווארשא 80—1874). פירשו על תנ"ך נתקבל אצל היראים אשר מאסו בבאורי התנ"ך לתלמיד מנרלסון והתעוררות הרפורם. ונראה כיון לוח המלכיים בהקדמתו: „ויהי בשנת התר"ד ליצירה קול כחולה שמענו צרה כמבכירה קול תורת ה' חתיפת תפרש כפיה כי בנרו בה רעיה, כי נבערו קצת דעו אשכנז, ואת ה' נאצו על צפוניו התעצו, כנו את עצמם דבנים דרשנים חונים וכו' חוברו יחד אל עיר ברונשווייג וכו'. בימים החם ראיתי ונתן אל לבי כי עת לעשות לח' תורה שבכתב ותורה שבע"פ וכו'“.

ביבליוגרפיא: הלבנון שנה ב' 100, 92; ציון ח"א 59, 78; כנסת ישראל ח"ג 207.

ויג"ד

מלה, מלים: ע' בורדות

צריך למצוה רק אנחנו“ (ספרו על התלומות ח"א 22). בזמן הגאונים נתרבו מספר המלאכים בתפלות. בסדר רב עמרם גאון, אחד ובא לציון אומרים אגדה המתחלת „ובשעה שירדתי מלפניו שמעתי קול מדבר בלשון ארמי וכו' נרתעתי וגדממתי ונפלתי לאחורי עד שבא הרפאל חדרפאל חדרניאל אשר נתן בי רוח וגשמה והעמידני וכו' הכניסני לגנוי ישועות ולגנוי נחמות וראיתי כתות של מה"ש שחם יושבים ואורגים בגדי ישועות ועושין כתרי חיים טובים“ וכו' (דף י"ג ע"א). כשיתצא בלילה אומר מימיני אל ומשמאלי עזיאל, ומלפני נמואל ומאחורי שעשואל. שכינת אל על ראשי, הצילני מפגע רע ומשמן רע (שם נ"ד ע"א). וזעין זה אומרים בק"ש שעל המטה. כשנצרך לנקבו קודם שנכנס לבה"כ אומר. התכבדו מכובדים קדושים משרתי אל, תנו כבוד לאלהינו שמרוני שמרוני, עזרוני עזרוני, סמכוני סמכוני עד שאכנס ואצא, שזה דרכן של בני אדם (שם והוא מברכות מ"ה). ואח"כ נתוספו שמות מלאכים בנשיאת כפים בן עשרים ושתים אותיות אנקח"ם פסת"ם פספס"ם דיוס"ם. וכוונות השמות היוצאים מתקיעת שופר ברה"ה, וכלבר כוונות התפלה להאר"י ועוד (ועי' בספר ריאל המלאך). גם בסליחות אנו אומרים בזמון „מלאכי רחמים משרתי עליך חלו נא פני אל“ וכו' (תענית שני א'), ופזמון של י"ג מדות „מרת הרחמים עלינו ההגלגלי ולפני קונך תחנתך הפילי ובעד עמך רחמים שאל“ (לתענית שני אחרון). יש שמשינים נוסח התפלה ואומרים לפני קוננו תחנתנו הפילי ובעד עמנו וכו' כדי לבסס את הזרות של האמצעות בינינו ובין הקב"ה השומע תפלה גם בלי עזר כח שני, ויש שמצדיקים המנהג כי הכונה היא על נפשות החסידים שמכניסין התפלות לרצון לפני ה' (עי' לקוטים מס' אמרכל דף כ"ה בהגיה). ואף כי הנאון מוילנא השתדל לבטל הנוסחאות שגראות כאלו אנו מתפללים למלאכים בכ"ז לא עלתה בידו כי כבר נשתרש המנהג הקדמוני בקרב העם.

[ענין המלאכים לדעת הרמב"ם] המלאכים אינם בעלי נפשות, אבל הם דעות ושכליים נברלות מכה הגוף ואין להם תבנית קיים. המלאכים הם נפעלים והאל הוא הבורא אותם, הם מצוים ממנו ומקיימים שליחותו. הרמב"ם מפרש להם החרב המחפכת (בראשית ג' כ"ד), „להם“ ע"ש משרתיו אש להם, „המתחפכת“ מפני שהם מתחפכים בתבונתם, פעמים אנשים פעמים נשים, פעמים רוחות פעמים מלאכים. הכל במראת הנבואה וכפי פעולת כח הרמיון הנבואי המציירת אותן עם כנפים, מפני שלא יעלה על הלב לעוף בלי כנפים כמו שלא יעלה על הלב הליכה בלי רגלים (מורה סאמר א' פמ"ח).

ביבליוגרפיא: רובין, השחר חייב 1; ציון ח"ד 158; החלוק ח"ז; דויד ח"א 228; א' קאהוט, איבער די חידוש אנגעלאגניע אונד דעמאנאלאגניע אין איחרער

כדי לחבריה בעל חובו נזכה מהם אע"פ שסדמו לחלואה (ע"ע סבריה). המלוה את חבירו בעדים אין צריך לפורעו בעדים ונאמן הלוה לומר פרעתך. ואם אמר המלוה אל תפרעני אלא בעדים צריך לפרעו בעדים ואינו נאמן לומר פרעתך (שבתות מ"א. וחוס' שם). אם התנה מלוה עם הלוה בפני עדים בשעת החלואה שיחא נאמן בכל עת שיאמר שלא פרעו חרי זה נוטל בלא שבותה. אע"פ שמתן הלוה שפרעו ואפילו היא מלוה ע"פ (רמב"ם מלוה פמ"ו. ועי' נתיבות ע"א. רמ"א שם). ואם התנה עמו שיהיה המלוה נאמן כשני עדים נזכה בלא שבותה ואפילו חביא הלוה מאה עדים שפרעו (שבתות מ"ב). אבל אם העידו בפנינו הודה המלוה שפרעו נאמנים (ח"מ סי' ע"א). ויותר מוב ללוה שיקבל שובר בשעת הפרעון. מלוה לזמן אין שביעית משממת לאותו זמן דלא קרינן ביה לא יגוש (ח"מ סי' ס"ז). מלוה להוצאה ניתנה ואינה חוזרת בעין. ע"ע לזה ומלוה; סמב"ע; מוציאין מזה ונותנין לזה; משכוון; ערבות; רבית; ש"ס.

ר. ר.

מלוה מלכא: ע' מוצאי שבת

מלון: ע' בית מלון

מלון: ע' ספרות

מלח: מין חמר קפאון כמו גביש החפור במעבי האדמה או נגרש ממי הים המלוחים, ומשתמשים בו כמו תבלין להמעים הלחם והתבשיל ולשמור הבשר מרקבון וכאשה. בא"י הוציאו המלח מים המלח (בראשית י"ד ג', יהושע ג' מ"ז). אשר חומר המלח עולה עד 24.57 אחוזים למאה מדות מים. גם היה להם מכרה מלח (צפניה ב' מ', עי' א' חשמונאים ב' ל"ח). וכנראה חפרו המלח בנאי המלח ועיר המלח (יהושע מ"ו ס"ב). ששם נצבים עמודי מלח. ובקצה דרום ים המלח יש נבעה בשם "גבל אוסדום" ארכה כעשרת מיל ומלאה סלעים של מלח. ונראה שזו "מלח סדומית" שזכרו חז"ל. ושם היתה מחפכת סדום ועמורה. ואשתו של לום היתה לנציב מלח (בראשית י"ב ב"ז). מלח סדומית אינו נימוח במים עד שישחק (בבבא ל"ט. ו. ומלח אסתרוקנית (ב"ב כ"י). מתבטל לאלתר. ופירש"י אסתרוקנית שבא מן הקרקע ונעשית ע"י אדם. מלח סדומית הוא חריף ביותר עד שמסמא את העין להנוגע בו ולכן צריכין נמילת ידים (ע"ע). והוא מלח שאינו שובתת (מנחות כ"א. על לשון הפסוק לא "תשבית" מלח). תועלת המלח היתה רבה ונחוצה מאד לחיי האדם. היאכל תפל מבלי מלח (איוב ו' י). המלח נשתתף תמיד לפת כדבר חברי. כמו פת במלח תאכל (אבות פ"ו). ודרשו וברך את לחמך ואת מימך (שמות כ"ג) זו פת במלח וקיתון של מים שמבטלן כמה חלאים (ביק צ"ב). אתר אכילתך אכול מלח

מלוה: הלואה נחלקת לשלושה אופנים ובכל אופן יש דינים חרבה: א' מלוה על פה. ב' מלוה בשטר. ג' מלוה על המשכון. המלוה את חבירו בעדים או ושהורה הלוה בפני עדים שהוא חייב לו נקרא מלוה על פה. ואף אם המלוה הוציא כתב יד של לזה שכתב בו אני פלוני חייב לפלוני מנה והתם שמו למטה נם זה דינו כמלוה על פה (ב"ב ע"ה. ח"מ סי' ל"ט). אבל אם קנו בקנין בפני עדים חשוב כמלוה בשטר דסתם קנין לכתיבה עומד (ב"ב מ"י). ואסור להלוות בלא עדים כי שמא יכפור הלוה בהלואתו ויחיה עובר משום לפני עור לא חתן מכשול. והמלוה גורם קללה לעצמו. ואפילו לת"ח אסור להלוות בלא עדים שיש לחוש שמחמת מרדת כמודו ישכת. ולכן רבינא לא רצה להלוות לרב אשי אלא בשטר (ב"ב ס"ה). בד"ן תורה אין נפקא מינה בין מלוה על פה למלוה בשטר כי בשניהם נזכה המלוה מנכסים משועבדים. מן הלקוחות שקנו מהלוה אחר זמן החוב. אבל חכמים עשו תקנה שמלוה על פה אינו נזכה אלא מנכסים בני חורין של הלוה ולא מנכסים משועבדים. משום פסידא דלקוחות. מפני שאנו אוסרים מלוה על פה לית לה קלא יהלקוחות בודאי לא שמעו שהוא חייב ההלואה, ואע"פ שהמלוה היא בפני עדים כיון שהיא בלא קנין אמרינן דאין עדים מוציאין הקול דירעי שלא נחא ליה ללוה דליפוס עליה קלא שהוא חייב. אבל מלוה בשטר אית לה קלא ואפילו לא כתב אחריות בשטר נזכה מן המשועבדים. דק"ל אחריות מעות סופר היא (ע"ע אחריות). מלוה על פה נזכה מן הירשים משום תקנה שלא תנעול דלת בפני לוי' (ב"ב קע"ו. תוס' קדושין י"ג). וגובין נם מן המטלטלים שהיא תקנת הגאונים. סתם הלואה שלשים יום. והולכין בזה אחר המנהג. ואין המלוה יכול לתבוע קודם. מלבד אם התנה לתבוע כל זמן שירצה או שקבע לו זמן. אסור למלוה לנגוש את הלוה אם יודע שאין לו לשלם שנאמר לא תהיה לו כנושה (שמות כ"ב). המלוה יכול לתבוע חובו בכל מקום (ב"ק ק"ח). אבל הלוה אינו יכול לבקש למלוה לקבל ממנו החוב במדבר אם הלוה ביישוב (שם). הלוה יכול לשלם חובו בתוך הזמן שקבע לו המלוה ובזמן לקבל ממנו המעות. מפני שקביעת הזמן היא תקנה ללוה ולא למלוה (ח"מ סי' ע"ד). וכן יכול לבקש לקבל ממנו מקצת החוב בתוך הזמן (ב"מ ע"ז). אם המלוה הוא בשטר יתן לו המלוה שובר בעד הסך שמשלם לו על החוב. אם הלוה אומר שאין לו במה לפרוע אם נמצאו נכסים ללוה, ב"ד יורדים לנכסיו ומסדרין לו. היינו שנותנים לו מנכסיו מזון שלשים יום ובסות הראויה לו על י"ב תרש ומטה ומצע לישן עליה ומהשאר משלמין החוב. ע"ע אדרב"ת; שו"מ. נכסים שקנה הלוה אחר זמן ההלואה ומכרם אינו נזכה מלקוחות. ומטלטלין שמכר הלוה אין ב"ח נזכה אותן מפני שאין דעת המלוה סומכת על המטלטלין (ב"ב מ"ד). אבל אם יש הוכחה שמכר או נתן במתנה

סבי דבי אתונא שאלו לר' יהושע בן חנניה: מילחא כי סריא במאי מלחי לה (במה מולחים מלח תפל)? אמר להו במילתא דכוונתא (שליה של פורח) ומי איכא סילתא לכדונתא (שאינה יולדת)?—ומילחא מי סרי? (בכורות ח':). זה תשובה למה שאמרו בשם ישו לתלמידיו אתם מלח הארץ ואם המלח יפוג מעצמו במה ימלח? (יוחנן ה' י"ג). כי הוא דבר היצא מן חסציותא. ויש ניב בפי החכמים "לכי תיכול עלה כורא דמלחא". (חולין י"ב.) כשתמרוד לי כור מלח בשכר שאומר לך, ובדיחותא בעלמא היא (רש"י).

[מלח על קרבנות] המלח היא ברית ה' ר"ל כי מורה על דבר שאינו נפסד וקיים לעולם, ולכן בא הציוי: וכל קרבן מנחתך במלח תמלח ולא תשבית מלח ברית אלהיך מעל מנחתך וכו' (ויקרא ב' י"ג). וגם את העולות מלחו, כמו שנאמר והשליכו הכהנים עליהם מלח והעלו אותם עולה לה' (יחזקאל ט"ז כ"ד; ע"י יוספוס קדמוניות ס"ג פ"ט א'). וכן אמרו חז"ל כל הקרבנות צריכין מלח, נאמר כאן ברית מלח עולם (במדבר י"ח) ונאמר להלן ברית בחנות עולם (שם כ"ה). בשם שאי אפשר לקרבנות בלא כהנים כך אי אפשר לקרבנות בלא מלח וכו'. קוסץ המנחה מעון מלח ואין מנחה בולה מעונה מלח, ומנין לרבות את תלבונה ואיסורין ואברי עולה ועולת העוף ת"ל על כל קרבן תקריב מלח (מנחות כ'). ולדעת רבנו בחיי על הפסוק "ממולה מהור קודש" שהיו נותנים גם בקמרת מלח סדומית רובע חקב. ולכן נחשב המלח בין צרכי ביהמ"ק, הנסין מלח חסר ומשח (עזרא ו' ט'). בזקין (מפזרין) מלח על גבי כבש בשביל שלא יחליקו כשהנשמים נופלין עליו (עירובין ק"ד.). אחר החרבן נחשב שלחנו של אדם למזבח, ולכן נהגו להניח מלח על השלחן והבוצע על הפת מובל הפרוסה במלח אחר הברכה. ומפני שהוא חלק מן הלחם לא נחשב הפסקת אסור הביאו מלח, שאף זו צורך ברכה שחאה פרוסה של ברכה נאכלת במעם (רש"י ברכות ט'). ובתוספות כתבו: אין אנו רגילים להביא על השלחן לא מלח ולא לפתן משום דפת שלנו חשוב והרי היא כי הא בסמוך לית רין צריך בשש. מיהו רבי מנחם היה מרדקס מאד להביא מלח על השלחן כדאיתא במדרש, כשישראל יושבין על השלחן ומסתניין זה את זה עד שימלו ידיהם והן בלא מצוח השמן מקמרג עליהם וברית מלח סנין עליהם (שם ד"ה "הבא מלח"). ואם הפת סתובל בתבלין או במלח כעין שלנו או שנתכוון לאכול פת חריבה אינו צריך להסתין על המלח (ש"ע א"ת סי' קס"ז ה'). ומ"מ מצוח להביא על כל שלחן מלח קודם שיבצע כי השלחן דומה למזבח והאכילה לקרבן ונאמר על כל קרבן תקריב מלח (שבלי חלקם והרמ"א בהגיה שם). ע"ע מליחה.

[מלחיא] יש מקום למערכית דרומית ירושלם בערך שעה וז' רביעיות שנקרא בשם מאלחא ושם

(ברכות ט'). כי חוו מבכמי מייתי משחא ומלחא (שבת ס"ז:). ר' יהודה תוה יתיב קמיה דר' מרפון א"ל ר"ם היום פניך צהובין, א"ל אמש יצאו עבדיך לשדה ודיבאו לנו תרדין ואכלנום בלא מלח, ואם אכלנום במלח כ"ש שהיו פנינו צהובין (נדרים ט"ט:). המלח ממתקת את הבשר (ברכות ח'). מלחא צריכה בשולא כבשרא דתורא (שבת מ"ב.). צריך להשתמש במלח במדה ולא יותר מהשיעור, כי שאור ומלח רובן קשה (ברכות ל"ד.). גם מלח ממעט חזרע (גימין ע'). כן היו משתמשים במלח לרפואה, והיו מולחים הילד שנולד, והמלח לא הומלח (יחזקאל ט"ז ר'), וחז"ל אמרו בנו זרין וממלח (קדושין כ"ט:). אלישע הנביא ריפא את מי יריחו הרעים ע"י שהשליך מלח במצוא המים ועי"ז מנע מות ומשכלת (מ"ב ב' י"ט—כ"א). והוא רפואה לחלי שנים (שבת פ"ז ה'). במאה הי"ז במדינת אימליא העמידו את המלח ברם ודינא רמלכותא חית שהמביא מלח אחר מן החוץ נענש בקנס ובתפיסה, וחזרו הרבנים שאסור לאכול המלח בעין כגון למבל בו צנן או ביצה או ארוחת ירק, אבל לערב עם התבשיל ולבשל אף כי מבטל האסור לכתחילה מותר בשעת הדחק, כיון שהוא נמנע נמור לאכול תפל מבלי מלח. במה דברים אמורים אם הדרם הוא המעמיר האחר, אבל אם יש מעמיר שני הוה זה חה גורם ומותר לאכול אותו אפילו בעין, ובכל כהאי נוגא סמכין אנכרי מסיח לפי תומו (תשובת הרמ"ע סי' כ"ז, ש"ע י"ד סוף סי' ק"ה).

[ברית עולם] המלח מפאת היותו חק מבעי לשמור את המאכל מבאשה ומקלקול. השתמשו בלשן מליצית "מלח ברית עולם" לדבר השמר וקיים לדורות, כמו לחק לך ברית מלח עולם (במדבר י"ח י"ט), ממלכה לדור על ישראל לעולם לו ולבניו ברית מלח (דחייב י"ג ח'). המלח נחשב במליצת לדבר המפרנס ומשפיע, כען כל קבל רי אנחנו מולחים מאכלנו ממלח חסדך (עזרא ד' י"ד), כלומר מחסורנו הוא על המלך שון ומכלכל אותנו (באור). ע"ש שהיו מקבלין פרס מהמלך, והוא כמו Salarium=מלח, וכן באנגלית Salary=שכר קצוב לעוסק בעסקי אדוניו. מלח הוא מליצה לצדקה, כמו מלח סמון חסד, ואמרי לה חסד (כתובות ט"ז:). מ"י כל דבר צריך מלח למלחו שלא יסריח וממון צריך למלחו שלא יכלה וכמה מולחו בגמילות תסד, ואמרי לה חסד שצריך לחסרו בצדקה. הנשמה נמשלה למלח, ומשל המוני הוא פוח מלחא ושרי בישראל לכלבא (נדה ל"א). השלך המלח מן הבשר ושוב אינו ראוי אלא לכלבים, כך הנשמה היא מלח הנוף לקיימו, כיון שהלכה אז מסריח הנוף (רש"י). וא"ל אנמונינוס לרבי נשמה מאימתי ניתנה באדם וכו' א"ל משעת יצירה. א"ל אפשר חתיכת של בשר עומדת ג' ימים בלא מלח ואינה מסרחת? (סנהדרין צ"א:). נשמה נותנת טעם בגוף כמו מלח בעיסת (צורר המור בראשית ג' ע"א).

(דח"א כ"ח ג') איש האותב להתנרת עם אויביו ואינו מתירא מפני כל; כלי מלחמה (שופטים י"א י"א) הם כלי זין; מלחמות תנופה (ישעיה ל' ל"ב) מלחמות הנערים לחלוצין עצמותיהם לצבא בלית כלי שיר כמו שעשו היתנים וחורמיים (משפח האורים 455). המלחמה הראשונה הרשומה בבח"ק היא מלחמת כדרלעומר מלך עילם ומלכי בריתו נגד חמשת מלכי סדום ומביבותיה (בראשית י"ד) אשר פרקו עולו מעל צוארם. ונראה כי ידעו דרכי המלחמה כי נחתברו כלם בעסק השדרים, וכנראה חיתה תחבולת כדרלעומר לשים לפניהם פת את בארות החמר שנפלו שם מלכי סדום ועמורה בנוסם מפניו. כדרלעומר ומלכי בריתו לקחו את כל רכוש סדום ועמורה, וגם את לום ורכושו. אברהם תעמו אנשי בריתו הלך למלחמה נגד כדרלעומר והציל את לום ורכושו וגם רכוש סדום. והנה ע"פ חוקי המלחמה היה חרכוש שכר המציל אם השיב את השכויים, וכן אמר מלך סדום לאברהם: "הן לי הנפש והרכוש קח לך" אך אברהם מנע לקבל שכר מאומה, "אם מהחם ועד שרוך נעל ונר ולא תאמר אני העשיתי את אברהם". מלבד חלק אנשי בריתו אשר הלכו עמו (בראשית י"ד). כנראה יצאו למלחמה בחרש אביב לתשובת השנה (ש"ב י"א א', ב' כ"ב) שהוא חרש ניסן, ושלחו שלוחים מקודם להודיע סבת המלחמה ומצד השני באה תשובה כי המלחמה היא שלא בצדק ובישר או כי נבון הוא לצאת לקראתו. יפתח שלח מלאכים למלך בני עמון לאמר, "מה לי ולך כי באת אלי לחלחם בארצי?" ומלך בני עמון השיב כי ישיב לו את הערים שלקחו בני ישראל בעלותם ממצרים. ויפתח ענה כי לא לקחו מעמון רק מסיחין ולא שמע מלך בני עמון אליו ויצאו למלחמה (שופטים י"א). בן הדר שלח מלאכים אל אחאב, "בספך וחבך לי הוא ונשיך ובניך חמובים לי הם" וגו' (מ"א כ' ג'). נחש העמוני עלה על יבש גלעד ויחשיבה רצו לחכנע חתתיו בברית שלום, אך הוא חפץ לנקר להם בל עין ימין לשום אותם לתרפה על כל ישראל. ויבקשו זקני יבש גלעד ממנו להניחם שבעת ימים עד אשר ישלחו מלאכים להודיע זאת בכל גבול ישראל. וכנראה היחה כוונת נחש להכריח ע"י את שאול לצאת נגדו למערכות המלחמה כדי להכריע את כל ישראל, ולכן מלא אח בקשתם (ש"א י"א). אמציה מלך יהודה שלח מלאכים אל יהואש מלך ישראל דברים קצרים, "לכה נתראה פנים" (מ"ב י"ד ח'). במרם שיצאו למלחמה שאלו את פי ה' ע"י משה ואהרי מוח משה ע"פ אורים וחומים ע"י חכהן חננדל (שופטים א' א', ב' כ"ז—כ"ח; ש"א י"ד י"ח, כ"ח ו', ל' ז'). לפעמים ע"י פתרון חלום כמו בנרעון (שופטים ז' י"ג, ש"א כ"ח ז') ובנביאים כמו ביהושפט אל מיכחו (מ"א כ"ב מ"ז). אנשי חיל נאספו אל מערכות המלחמה ע"י תרועת חצוצרות ושופרות (שופטים ג' כ"ז, ש"ב ב' א') וגם לחזיר את

מעין מוב וגם חורדים הרבה ולפי דעת בעל תבואות הארץ היא מלחמה ברברי חזל, שהיה מקום חפירת מלח. ושם היו אמוראים שנקראו על שם מקומם, או שהיו עוסקים במסחר המלח. ומצינו ר' יוסי ממלחיה (ב"ר פמ"ב). ר' רוסא ממלחיה (ירוש' סוטה פ"ג ז'). ר' אבדימי מלחא (ירוש' ב"מ פ"ד סוף).

א.

— [הצמח מלוח ומנהגים] בארצות שאין שם מלח שרוף ישרפו להם צמח אחד בשם מלוח ובאפר דשנו ימלחו מאבלם, ונראה כי הצמח הזה הוא "מלוח" בכתוב הקומפס מלוח עלי שיה (איוב ל') ולדעת הראב"ע (שם) הצמח הזה בהפוך אותיות חלמות ואמר שם כי ריר חלמות הוא ריר צמח נם בלשונם, "החלמה" (בתתחפכות משולשת מלח, חלם, חלם). ובתלמוד נמצא הרבוי ממנו מלוחין, ומסופר מעשה בינאי המלך שהלך לכוהלית שבמדבר וכבש שם ששים ברכים וכו' אמר להם אבותינו היו אוכלים מלוחים בזמן שהיו עסוקים בבנין ביהמ"ק אף אנו נאכל מלוחים וכו' לאבותינו (קדושין ס"ז). ירקות הם ושכם קקולי בלשון ארמי כמו הקומפס מלוח עלי שיה (רש"י). והם חולצין במקרא, ומפני שנידולו של הצמח חזה במדבר ישימון באפריקא הושאל שמו ושרשו אל מקום שאיה ושטמה וארץ מלחה, ואח"כ הועתק להורות כל חשתתה ושטמון בשמים, כי שמים בעשן נמלחו (ישעיה נ"א ו') ובארץ, ארץ מלחה ולא תשב (ירמיה י"ז ו'). ובננעי בחים, ומשכנות מלחה (איוב ל"ט ו') ובמשנה נקרא ננע כזה מלחת (אהלות פ"ג). ובננעי בגדים, וכלוי מלחים (ירמיה ל"ח י"א). עד שגם השם מלח הונשם להורות שאיה, ונאמר בהריסת העיר, "וירעה מלח" (שופטים מ' מ"ה). ושנת הלשון הו נובעת מהצמח מלוח. אף כי באמת המלח במבוע סקיים הרבר ואינו משחיתו. רבנו בחיי נדחק לפרש ע"ד הסוד (בי סוד המלח ידוע ליורעי ח"ן) שיש במלח שני כחות מתנגדים זה לזה, והם כח המשחית וכח המסיים. המלח בחיותו קדוש בעיני הקדמונים נשתרבו בו מנהגים רבים. ומנחת קדום הוא לקדם בלחם ומים למלך ושר נכבד לאות ברית אמונה, ולהניח מלח בבית חתן וחכלת העתידים לדור שם. וגם לשאת לחם ומלח בראשונה אל חבית אשר יבואו לגור שם. ויהודי פולין ישימו מלח בארבע כנפות של ילדים בעין סגולה לשמירה. בקצת מדינות אשכנז יקראו חומא למפזר רצי מלח על הארץ, ומשל בפיהם לאמר: "בספסר גרנירי מלח אשר חפור על האדמה כתיך כן יהיה מספר ח"מים במותך אשר תשב ותמתין לפני שערי חשמים במרם יפתחו לך". וכמו שנותרים כפתותי לחם שלא לדרוס אותם על חקרע. ע"ע מליחה.

ש. רן

מלחמה (קרב): ריב עם אויב בתרבות וכלי זין, ליום קרב ומלחמה (איוב ל"ח כ"ג); איש מלחמות

העם (יחזקאל ל"ג ג'). וכדי לעורר את המלחמה בלב העם ולהפיל פחד עליהם שלחו נתחיים מבקר וצאן ביד מלאכים בכל גבול ישראל לאמר "אשר איננו יוצא אחרי שאל ואחר שמואל כה יעשה לבקר" (ש"א א' י"א ד'). ובפלגש כנבעה נתח האיש את פלגשו ל"ב נתחיים וישלחה בכל גבול ישראל (שופטים י"ט כ"ט). [תכסיסי מלחמה] כל איש מישראל מכן עשרים שנה ומעלה היה מחויב לעבוד בצבא (דה"ב כ"ו י"א) חסן עבודתם היה שלשים שנה כמו עבודת המושבן (במדבר כ"א כ"ג). בין אנשי החיל היו רגלים רובבים ופרשים (מ"ב י"ג י', יחזקאל כ"ג ו'). ועליהם פקידים: שרי חמשים ושרי מאות ושרי אלפים (ש"ב י"ה א'). שרי רכב ושרי גדודים (דה"ב כ"א ט'). ושלישים (מ"ב י' כ"ה). ולכל אחד מפקדי החיל היה נער נושא כלי זין וציצים (ש"א מ"ז כ"ו). אנשי המלחמה נשאו בראשם כובעי נחשת ולבשו מגינים שריונים שלמים וצנזות (מ"א י' מ"ז) להגן עליהם מפני חרב וחץ האויב. והיה להם חרבות בעלי שתי פיות (שופטים ג' מ"ז) ונשואם על חירך לצד שמאל בנרתקים (שם). ע"ע כלים; עבודת הצבא. אנשי המלחמה חנו בסחנה (ע"ע). והגדודים פשמו אל המקומות הקרובים (ש"א כ"ז ח'). גם השתמשו בתכסיסי מלחמה כמו במלחמת עי (יהושע ח') ע"י אורב סתחת העיר, וכן במלחמת שבטי ישראל ושבט בנימין (שופטים כ'). לפעמים חלקו את המחנה ויפלו על האויב משני ראשים (בראשית י"ד מ"ו). ויצא המשחית שלשה ראשים כל אחד פונה למקום מיוחד (ש"א י"ג י"ז). דוד המלך במלחמתו עם אבשלום פקד את העם וישם עליהם שרי אלפים ושרי מאות ויחלקם לשלש מפלגות, השלישית ביד יואב והשלישית ביד אבשי והשלישית ביד אתי הנתי (ש"ב י"ח). בני ישראל במלחמתם עם ארם חנו נגדם כשני חשיפי עזים (מ"א כ' כ"ז). התנפלות הצבא על האויב היתה לרוב באשון לילה (בראשית י"ד מ"ו). יהושע י' מ'. שופטים ז' י"ט. ש"א י"א י"א). באחת מסלחמות הפלשתים עם ישראל יצא גלית מסחנה הפלשתים ויקרא אל מערכות ישראל לאמר, "ברו לכם איש יורד אלי אם יוכל להלחם אתי והכני והיינו לכם לעברים ואם אני אוכל לו והכיתיו והייתם לנו לעברים ועברתם אותנו" (ש"א י"ז מ'). מלחמה כזו הציע אבנר לפני יואב, "יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו" ויקימו במספר שנים עשר מכל צד ויחרנו איש את אחיו (ש"ב ב' י"ד—מ"ז).

[מצודות וכבושים] בני ישראל החזיקו מעמד נגד האויב אשר גבר עליהם בחתחבאם במנהרות אשר בהרים ובמערות ובמצודות (שופטים ו' ב'). במערות בחושים בסלעים ובצורחיים ובבורות (ש"א י"ג ו'). ובאשר עלה דוד למלכה ללחם את מצודת ציון ויחזקנה וישב בה (ש"ב ח' ז'—מ'). המצודות ומבצרים הוצאו במצור ובנו דק ושפכו סוללת ושמו עליה ברים סביב (יחזקאל

ד' ב'). חומת יריחו נפלה ע"י נם (יהושע ו' ג'). אביסלך ואנשיו הציחו באש את צריח בית אל ומגדל שבם (שופטים ט' מ"ט). ירושלם היתה במצור לפני נבוכדנצר שתי שנים עד אשר חזק הרעב בעיר ולא היה לחם לעם ותבקע העיר לפני האויב (מ"ב כ"ה א'—ד'). ע"ע מבצר. כאשר כבשו העיר הרנו כל זכר ויבחו את רכותם ומפם ונשיהם שבו (בראשית ל"ד כ"ה). ונצטוו ישראל: כי תקרב אל עיר לחלחם עליה וקראת אליה לשלום. והיה אם שלום תענך ופתחה לך והיה כל העם הנמצא בה יהיו לך למס ועבדך. ואם לא תשלם עכך ותשחה עמך מלחמה וצרת עליה וגו' והכית את את כל זכורה לפי חרב, רק הנשים והמפ וגו' כל שללה תבז לך וגו' כן תעשה לכל הערים ההרוקות סמך מאד אשר לא מער הנשים האלה הנח. רק מערי העמים האלה אשר ה' אלהיך נותן לך נתלה לא תחיה כל נשמה וגו' למען לא ילמדו אתכם לעשות ככל תועבותם אשר עשו לאלהיהם וגו' (דברים כ'). אמנם מלבד חל"א מלכים שהכו ישראל תחת ממשלת יהושע (יהושע י"ב). נשארו חרבה ערים שלא הורישו בני ישראל את הנשים והיה להם למס וישבו בתוכם (שופטים א' כ"א—ל"ה). כנראה לא שמדו בני ישראל לפעמים את מצוות התורה ברכי המלחמה, כי דוד הכה את המואבים וימדרם בחבל שני חבלים להמית ומלא החבל להחיות (ש"ב ח' ב'). ואת בני עמון שם במרנה ובחרצי הברזל והעביר אותם במלכן (שם י"ב ל"א). הואל מלך ארם שרף את מבצרי ישראל וחרג בהוריהם ועולליהם רמט והרותיהם בקע (שם ח' י"ב). ובני עמון בקעו הרות הגלעד (עמוס א' י"ג). גם מנחם מלך ישראל כאשר בבש את תרצה ולא פתחו שעריה בקע את הרוותיה (מ"ב מ"ז מ"ז). ואמציה מלך יהודה השליך עשרת אלפים מבני אדום מראש הסלע וכלם נבקעו (דה"ב כ"ה י"ב). בכל זאת נודעו מלכי בית ישראל למלכי חסד מול מלכי הנשים (מ"א כ' ל"א). [ברית ברית] לסנות המלחמה כרתו לפעמים ברית שלום, נחש מלך עמון רצה לברות ברית עם אנשי יבש גלעד רק בתנאי שינקר עין ימין של כל אחד מיושביה (ש"א י"א ב'). אבל אחאב מלך ישראל אשר גברו ידו על בן הדד, כרת עמו ברית בתנאי שישיב הערים אשר לקח אביו מבני ישראל וירשה לו להושיב אנשים מבני ישראל בחצות רמשק (מ"א כ' ל"ד). לרוב שלמו להנצח כסף וחוב ואוצרות מלכים לשוב אל ארצו ולחניה את המנוצח בממשלתו כמו שעשה חזקיהו לסנחריב (מ"ב י"ח י"ד). הנצחים במלחמה שבו לארצם בשיר חמדה (שופטים ח' א') ויצאו לקראתם בתופים ובמחולות (שם י"א ל"ד).

[נביית הנביאים] מלחמות בני ישראל עם הנשים היתה לרוב ע"פ ח' ביד הנביאים, דבורה הנביאה האיצה בברק לצאת למלחמה נגד סיסרא שר צבא יבין מלך כנען (שופטים ד'). אלישע הנביא צוה את יואש

לדוד עושה משפט וצדקה (מנהדרין מ"ט). בין הנבחרים אשר לדוד היה עדינו חעני יושב בשבת התחכמוני (שם) ונקרא בן מפני כשהיה עוסק בתורה היה מעורר עצמו בתולעת ובשעה שיוצא למלחמה היה מקשה עצמו כעץ (מ"ט מ"ז) וכ"כ היו מיוחסים וחשובים אנשי חיל דוד עד שאמרו שאין בורקין ליהוס לא מן המזבח ולמעלה וכו'. ורבי חנינא בן אנמינוס אומר אף מי שהיה מוכתר באסטרטגיה של מלך (חיל דוד המלך) אין בורקין אחריו (משנח קדושין ע"ז. וגמרא:). ואר"י אמר רב ארבע מאות ילדים היו לו לדוד וכלם בני יפת תואר (שנשבו במלחמה) היו וכו' וחיו מהלכים בראשי גייסות, והן הן בעלי אגרופין של בית דוד ראולי לבעותא עלמא (קדושין ע"ז): אבל לא היו יורדין למלחמה עם ישראל (רש"י שם). חלתין ותרין קרבא עברו רומאי בהרי יונאי ולא יכלו לחו עד דשפתיהו לישראל בהרייהו וקבעו הרומיים בזה היום יו"ט שקראו קרמיסים (ע"ז ח'): הנשים לא לקחו חלק במלחמה, ברק אמר לרבורה אם תלכי עמי והלכתי ואם לא תלכי עמי לא אלך ותאמר הלך אלך עמך אפס כי לא תהיה תפארתך על הדרך אשר אתה הולך כי ביד אשה ימסור ה' את סיסרא (שופטים ד' ח'). וכן ענו הנשים לאלכסנדרוס מקדון, כי מטא להווא אתרא דכוליה נשי בעי למיעבר קרבא בהרייהו, א"ל אי קסלת לן יאמרו נשי קמל, אי קמילנא לך יאמרו מלכא דקסלניחו נשי (תמיד ל"ב:). ואר"י בן עקב מניין שלא תצא אשה בבלי ויין למלחמה, שנאמר לא יהיה כלי נבר על אשה (נזיר נ"ט). חז"ל משלו עסק התורה למלחמה. הקב"ה בעצמו יש לו שתי פנים כאיש מלחמות ויושב בישיבה, כתיב אחד אומר לבושיה כחלני חיור ושער ראשה כעמר נקא (דניאל ב'). וכתיב קוצותיו תלתלים שתורות כעורב (שה"ש ח'). לא קשיא: כאן בישיבה כאן במלחמה, דאמר מר אין לך נאה בישיבה אלא זקן ואין לך נאה במלחמה אלא בחור (הגיגה י"ד). ועתיד הקב"ה להיות עטרה בראש כל צדיק וצדיק שנאמר ביום ההוא יהיה ה' צבאות לעטרת צבי וגו' משיבי מלחמה (ישעיה כ"ח) אלו ת"ח שנושאין ונותנין במלחמתה של תורה (מנילה מ"ז:). ולעתיד לבא הקב"ה מניח ס"ת בחיקו ואומר למי שעסק בה יבוא ויטול שכרו. מיד מהקבצין אליו כל מלכי מורה ומערב בערבוביא וכו' נכנס מלכות פרס א"ל הקב"ה במת עסקתם והן אוסרים לפניו דבש"ע הרבה כרכים כבשנו חרבה מלחמות עשינו וכו' הקב"ה משיבם שומים! כל אלה עשיתם בשבילכם מלחמות אני עשיתי וכו' (ע"ז ב').

[דינים במלחמה] יש מלחמת מצוה או חובה ומלחמת רשות. מלחמת מצוה היא מלחמת שבעה עממין ועמלק שנצטוו ע"ז בני ישראל, וכן נחשבת מלחמת חובה לחגן מיד שונא שבא עליהם. במלחמת כוז אין חמלך צריך ליטול רשות מנהדרין. אבל

מלך ישראל להכות את ארם חמש או שש פעמים (מ"ב י"ג י"ט). אבל התנגדו בכל כחם למלחמות בין השבטים, ושמעיה איש האלהים אמר אל רחבעם בן שלמה מלך יהודה, "לא תעלו ולא תלחמן עם אחיכם בני ישראל" (מ"א י"ב כ"ד). אך בראותם כי המלחמה לא תביא בל פרי ותהיה רק לרעה יעצו הנביאים למנוע ממלחמה ולהכניע תחת האויב, כמו שיעץ ירמיה את צדקיהו מלך יהודה, "הביאו את צוואריכם בעול מלך בבל ועבדו אותו ועמו וחיו" (ירמיה כ"ז י"ב). וגם מלחמה צודקת לא נתשבה למדה טובה מצד עצמה והראיה כי דוד המלך שעשה מלחמות רבות עם אויבי ה' ויכניעם בכ"ז אמר לו ה' "לא תבנה בית לשמי כי איש מלחמות אתה ודמים שפכת" (דח"א כ"ח ג'). ישעיה הנביא ניבא כי באחרית הימים תבטל המלחמה, "וכתחו חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות, לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה" (ישעיה ב' ד', מיכה ד' ג'). ע"ע שלום.

[בתלמוד ומדרשים] במלחמת עמלק נאמר וחיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל (שמות י"ז) וע"ז אמרו במשנה: וכי ידיו של משה עושות מלחמה או שוברות מלחמה? אלא לומר לך כל זמן שישראל מסתכלין כלפי מעלה ומשעברין את לבם לאביהם שבשמים היו מתנבזין ואם לאו היו נופלין (ר"ה כ"ט). עמוד הענן ועמוד האש שהלכו לפני ישראל ומאחריהם היו מייראים את האויב לכל יקרב אליהם וכשמת אהרן נסתלקו ענני הכבוד וישמע הכנעני מלך ערד יובא להלחם עם ישראל כסבור ניתנה רשות להלחם עמהם (שם ג'). יהושע שלה שלשה פרסמניות (כתבים) עד שלא נכנס לארץ, הראשון שלה להם למי שרוצה לברוח יברח, והזר ושלה מי שרוצה להשלים ישלים, והזר ושלה מי שרוצה לעשות מלחמה יעשה (ירוש' שביעית פ"ו). מלבד עמון ומואב שאין שולחין להם לשלום שנאמר לא תדרוש שלום וטובתם כל ימך. ואם השלימו מעצמם תחלה מקבלין אותם, ודוד המלך ששלח לנחם את חנון בן נחש מלך עמון עשה שלא כהוגן (מדרש מוכא ברמב"ם הל' מלכים). בשעה ששלח דוד את יואב לארם נהרים ולארם צובה פגע באדומיים בקש לזנוב הוציאו לו אפיסמולי (אגרת) שלהם, "אל תתגר בם" (דברים ב' ג'). פגע במואבים וגו' נתעמף במליתו והלך לו אצל מנהדרין א"ל רבותי לא באתי לכאן אלא ללמוד וכו' תלא הם פרצו חנדר דכתיב ויאסוף אליו את בני עמון (שופטים ג' ג'). והמואבים נ"כ שלחו מלאכים אל בלעם לקללם וכו' (ב"ר פס"ד י"ג). מזה נראה כי דוד עשה מלחמותיו ע"פ תורת משה, ואמר ר' אבא בר כהנא אילמלא דוד לא עשה יואב מלחמה, ואילמלא יואב לא עסק דוד בתורה דכתיב ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו ויואב בן צרויה על הצבא (ש"ב ח'). מה מעם דוד עושה משפט וצדקה משום יואב על הצבא, ומה מעם יואב על הצבא משום

בכלי זינן (עירובין מ"ד: תוספתא שם פ"ג). חלתי צבא כשנכנסו בנבל גימ' ובגשום מותר להם לאכול מדפות ובשר חזיר היבא ולא שכיב התיירא והם רעבים, אע"פ שאינם מסוכנים מחמת רעבון. ודרש ר' ירמיה בר אבא "בתים מלאים כל טוב" אפילו קדלי דחזירי (חולין י"ז). וכן בתעל אשה בנייתה אם תקפו יצרו בשעת הכבוש, אבל לא יעזבת לנפשה אלא מכניסה לתוך ביתו ואחר שתתנייד ישיאנה, והיא יסת תואר שהתירה התורה (ע"ע יו"פ.).

[אזהרות הכהן המשוה] בכל מלחמה ממנין כהן משוה (ע"ע כ"ח) לדבר אל העם קודם שיצאו למלחמה, ואומר להם מי האיש אשר בנה בית חדש וכו' ישוב לביתו וגו'. וכשישמע דבריו יחזור מעורכי המלחמה. גם ידבר אל הצבא בשעת קרבם אל המלחמה ואומר להם: שמע ישראל אתם קרבים היום למלחמה על איביכם אל ירך לבבכם אל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו מפניהם וכו' (דברים כ"ג, סוטה מ"ב:). ואחר שחזרין כל החחרין מעורכי המלחמה מתקנין את המערכות ופוקדין שרי צבאות בראש העם, ומעמידין מאחורי כל מערכה ומערכה שומרים חזקים וכשילין של ברזל בידיהם להכות את הרוצח לחזור או מן המלחמה, כי תחלת נפילה ניסה. אבל במלחמת מצוה הכל יוצאין אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה (סוטה מ"ד). בעשא מלך ישראל עלה על יהודה ובנה את הרמה בלתי תת יצא ובה לאסא מלך יהודה, ועי"ז מצאו ישראל לעלות לרגל וגחשבת למלחמת מצוה ולכן השמיע אסא את כל יהודה "אין נקי" (מ"א מ"ו כ"ב). אבל לדעת רבא נענש אסא מפני שעשה אנגריא (עבודת המלך) בת"ח (סוטה י" ע"א). רבי הלבב החחרין ממערכות המלחמה כששומעין את דברי הכהן המשוה אינם פסורין מעבודת הצבא לגמרי אלא מספקין מים ומזון לאחייהם שבצבא, ומתקנין את הדרכים ושומרים על הכלים. אבל חבונה בית החדש והנושא ארוסתו וכו' נקי לביתו בשנה הראשונה ואין יוצאין למלחמה כל עיקר (סוטה שם). ח"ל הרמב"ם: "כל המתחיל לחשוב ולחזור במלחמה ומבהיל עצמו עובר בלא תעשה, שנאמר אל ירך לבבכם אל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו מפניהם, ולא עוד אלא שכל דמי ישראל תלרין בצוארו, ואם לא נצח ולא עשה מלחמה בכל לבו ובכל נפשו, הרי זה כמי ששפך דמי הבל, שנאמר ולא יסם את לבב אחיו בלבבו, והרי מפורש בקבלה ארור עושה מלאכת ה' רמיה וארור מינוע חרבו מדם, וכל הנלחם בכל לבו בלא פחד, ותחיה כוונתו לקרש את השם בלבד, מוכח לו שלא ימצא נזק ולא תגיעהו רעה, ויבנה לו בית נכון בישראל ויזכה לו ולבניו עד עולם, ויזכה לחיי עולם חבא, שנאמר כי עשה יעשה ה' לאדוני בית נאמן, כי מלחמת ה' אדוני נלחם ורעה לא חמצא כך וגו', והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים, את ה' אלהיך". ע"ע עבודת הצבא; שלום.

מלחמת רשות כדי להרחיב גבול ישראל כמו שעשה דוד המלך אינו יכול לכופ את העם לצאת למלחמה אלא ברשות הסנהדרין שהם באי כח העם (סנהדרין ב. כ'.). בזמן משה נאסרה המלחמה עם עמון ומואב, שנאמר ויאמר ה' אלי אל תצר את מואב ואל תתגר בם מלחמה (דברים ב'). וכי מה עלה על דעתו של משה לעשות מלחמה שלא ברשות? אלא נשא ק"ו מעצמו, ומה חסדינים שלא באו אלא לעזור את מואב אמרה תורה צרור את חסדינים (במדבר כ"ו), מואבים עצמן לא ב"ש (שהם התחילו בקלקול לשבד את בלעם). א"ל חסדיה שתי פרידות יש לי להוציא מהן רוח המואביה ונעמה העמנית וכשביל ב' פרידות אלו הם הקביה על שתי אויות נדולות ולא החריבן (ב"ק ל"ח:). אבל אח"כ נלחם בם דוד כי הם התחילו בתגרה (כנ"ל). ארבעה דברים פסרו חכמים במחנה להינצאים במלחמה אפילו מלחמת רשות: א') מותרים בגזל עצים יבשות. ב') פסורין מרחיצת ידיים ראשונים. ג') מותרים לאכול דמאי. ד') פסורין מלערב עירובי חצרות (עירובין י"ז:). אסור לאנשי החיל להפנות בתוך המחנה על פני חשדה בכל מקום, אלא מתקנין שם מקום מיוחד להפנות, ולכל אחד יתר תליה עם כלי מלחמתו לחפור גומא ולפנות שם ואח"כ יכסה מקומו שנאמר "והיה מחניך קדוש". אין עושין מלחמה עד שקוראין להם לשלום שנאמר כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום. אם חשלימו וקבלו עליהן שבע מצוות שנצטוו בני נח (ע"ע אין חורגין מהן נשמה והרי הן למס, שנאמר והיה לך למס ועבודך, וצריכין לקבל עליהם המס והעבדות להיות נכנעים, ואסור לשקר בבריתם ולכזב להם אחר שהשלימו כמו מעשה הגבעונים. ואם לא השלימו עושין עמהם מלחמה וחורגין כל הזכרים הגדולים ובזוין רכושם, ואין חורגין נשים וקטנים, ודוקא במלחמת רשות, אבל במלחמת מצוה אין מניחין מהם כל נשמה, כשצריך על עיר לתפשה, אין מקיפין אותה אלא משלש רוחותיה ומניחין הרוח הרביעית להיות מקום לבורח ולכל מי שרוצה להמלט על נפשו, ולכן היה קצף גדול על ישראל במלחמתם עם מלך מואב ולא נתנו לו דרך להבקיע דרך החומה ולנסו (מ"ב ג' כ"ז). אין קוצצין אילני מאכל ואין מונעים מהם אמת המים כדי שייבשו לצורך המצור (ע"ע ב"ל תש"ח). צדין על עיירות של נשים שלשה ימים קודם השבת ועושין עמהם מלחמה בכל יום ויום ואפילו בשבת, שנאמר עד רדתה, בין מלחמת מצוה בין מלחמת רשות (שבת י"ט.). כל היצאין להציל חחרין בכלי זינן למקומן בשבת, זהו תקנת חכמים, כי בראשונה היו מניחין כלי זינן בבית הסמוך לחומה, מעם אתת חכירו בהן האויבים ודרפו אחריהם ונכנסו ליטול כלי זינן, ונכנסו גימ' אחריהן, דחקו זה את זה והרגו זה את זה יותר ממה שהרגו בהם הגימ', באותה שעה התקינו שיחיו חחרין למקומן

כשאר בשר לענין מליחה.

ביבליוגרפיה: רמב"ם הלכות מאכלות אסורות פ"ו;
ש"ע יו"ד סי' ס"ט—ע"ו; ויש עוד כמה ספרים מיוחדים
בהלכות מליחה.

א.

מליצה: ע' לשון; עברית מליסה: ע' שחיטה

מלך: אליל שקין בני עמון (מ"א י"א ז'), ועבדו
אוחו הגוים גם בארץ כנען. עבודתו היתה שחאב מסר
את בנו או בחו לכסרי המולך והם עושים שתי מדורות
של אש והעבירו את הילד דרך שם, ולא היו שורפין
את הילד (סנהדרין ס"ד: רש"י). בני ישראל נזהרו
„ומזרעך לא חתן להעביר למלך (ויקרא י"ח י"א); איש
איש מבני ישראל ומן הנר הנר בישראל אשר יתן
מזרעו למלך מות יומת עם הארץ ירגמנו כאבן וגו',
ושמתי אני את פני באיש ההוא וכמשפחתו והכרתי
אותו ואת כל הזונים אחריו וגו' (שם כ' ב'—ה'); לא
ימצא בך זעביר בנו ובתו באש" (דברים י"ח י'). העונש
בסקילה או בכרת הוא רק אם עשה כדרך עבודת המולך
ואם שינה ממנה הקבוע כגון שלא מסרו לכסרים או
שהוליכו ברגליו ולא העבירו או שהעביר את כל בניו
ולא מקצתם או שהעביר את עצמו פטור מעונש התורה,
ולמדו כ"ז מדיוקי הכתובים (סנהדרין ס"ד:). ותייב
בבנו או בבתו ואפילו בן בנו. איכא מאן דאמר מולך
לאו אליל פרטי הוא אלא עבודה זרה, ור' חנינא בן
אנמיגנוס דרש לשון מולך כל שהמליכוהו עליהם
אפילו צדור ואפילו קיסם שהקדישוהו לכך למולך ארעי
לפי שעה. לדעת אביו המולך הוא שרגא דליבנא (שורת
לבנים) באמצעי, נורא מהאי ניסא ונורא מתאי ניסא.
ומעבירין הילד דרך הלכנים ממעל ללהב האש היצא
משני הצדדים. רבא אמר כמשוורתא דפוריא, שהיו
עושין מרורה בחפירה וקופצים עליה משפח לשפח כדרך
שהיו משחקין בפורים (שם ע' רש"י). ואפשר שזהו
המלבן שהעביר דוד את בני עמון ושרפם (ש"ב י"ב
ל"א). מדה כנגד מדה. ויהיו שנחפשמם אח"כ עבודת
המולך באופנים שונים שהיו עבודות שונות יש שהעבירו
אותו על האש מבלי שרפה ויש ששרפוהו, וירמיה הנביא
אמר בפירוש ובנו את כמות הבעל לשרוף את בניהם
באש עולות לבעל וגו' (ירמיה י"ט ה'). והספרים שורפים
את בניהם באש לאדרמלך וענמלך אליה ספרים (מ"ב
י"ז ל"א). מנשה העביר את בנו באש ועונן ונחש ועשה
אוב וידעוני (מ"ב כ"א ו'). ומה ראינו כי בתחלה
היתה עבודת המולך להעביר את הבן בין להבות אש
ולא שרפוהו והמעשה הזה היה אחר מדרכי הכושף
כי נשתתף עם עונן ומנחש, וכן בפ' שופטים מהובר
העברת המולך לקוסם קסמים והוא דעת הרמב"ן.
במשנת אסרו: האומר ומזרעך לא תתן להעביר למולך
לא תתן לאעבדא בארמיותא משחקין אותו בנויפה

ביבליוגרפיה: רמב"ם יד החזקה הל' מלכים; ח"ס
אליעזר מושקאם, ויהי בשרון מלך, פסריבורג 1884.
א.

מליחה: פזור המלח על בשר שחיטה כראוי
הכשירו לבישול. המליחה היא כדי להעביר הדם
שפירש מתוך הבשר ונגלד עליו (ע"ע דם). בשר
לצלי אין צריך מליחה לפי שהאש שואבת הדם ושורפה,
אבל מדיחין את הבשר קודם הצלייה. וכתבו בתוספות:
נראה דבשר לצלי לא בעי מליחה כלל. דם האברים
שלא פירש שרי, וכן אמר ר"ת, ולא מבעיא כשנצלה
הבשר יפה ונפלט כל הדם מן הבשר דשרי אלא אפילו
לא נצלת כ"כ מותר, ואע"פ שנפלט מבפנים מצד זה
לצד זה אינו אסור עד שיפרוש לחוץ וכו'. והא דאמרין
(ביצה י"א). ושון שמולחין עליו בשר לצלי לא משום
דליחסר בלא מליחה אלא מנהג הוא למלוח בשר לצלי
(חולין י"ד. תוס' ד"ה „ונסבין"). הבשר שעיקרו דם אין
לו תקנה לבשלו ע"י מליחה אלא קורעו שתי וערב
וצולו בחתיכתו למטה. קודם מליחת הבשר צריך
להדיח הבשר במים להעביר הלבלוך, ואח"כ כובש
הבשר במים בכלי מיוחד כדי חצי שעה כדי לרכך
הבשר שיקבל המליחת יפה, ואח"כ מדיחו במים נקיים.
ומולחו בכלי מנוקב או על מבלא שמונה במדרון כדי
שיוזב הדם מן הבשר ע"י המליחה. כשמולח העוף
פותח את הבטן ומציא משם את הבני מעיים ומדיחו
מבפנים ואח"כ מולחו מבפנים ומבחוץ והבשר מולחו
משני הצדדים. רב דימי מנהרדעא מלח ליה במילחא
גלגיתא (גסה) ומנפין ליה (חולין ק"ב: ק"ג). מפני
שהדם נבלע במלח ולא יחא פולס אח"כ בבשר, אבל
מלח דק אינו צריך לנפץ שהיא נחבת מעצמה (רש"י).
וגזנהין למלוח במלח בינוני לא נס ולא דק ביותר.
וצריך לפזר המלח בכל מקום בבשר, וימלח עד כדי
שלא יחא, ראוי לאכול ממנו מפני המליחה, ואינו צריך
להרבות במלח יותר משיעור זה. וישהה הבשר במליחת
לא פחות מכדי הילוך מיל שהוא שלישיה השעה בקירוב
(רמב"ם מאכלות אסורות פ"ו). אמנם יש לסמוך על
שיעור זה רק בריעבד או אפילו לכתחילה לכבוד
אורחים או לצורך שבת, אבל בלאו הכי המנהג להשהות
במליחה שיעור שעה ואין לשנות. (תרומת הדשן סי'
קס"ז). אחר המליחה ינפץ המלח מעל הבשר ויריחנו
במים יפה יפה, ואח"כ כשר לבשלו. בשר ששהה נ'
ימים מעת לעת בלא מליחה כבר נתייבש דמו ולא
יצא עוד ע"י מליחה ולכן אין לאוכלו מבושל אלא צלי.
ואם שרה אותו במים הוך השלשה ימים יכול להשהות
עוד נ' ימים אחרים פחות חצי שעה (ש"ע יו"ד סי'
ס"ט ג'). בשר שלא נמלח ונשרה במים מעל"ע (כ"ד
שעות) יש אוסרים אפילו לצלות, כי כבוש הרי הוא
כמבושל מבלי מליחה תחלה. הלב מתקבץ בו הדם
בשעת שחיטה ולכן צריך לקורעו קודם מליחה. אבל
המחול אע"פ שיש בו ארמיכות ונראה כרבו דם דינו

הנזים". וה' התרעם עליהם, "כי לא אותך מאסו כי אותי מאסו ממלך עליהם". ושמאל העיר בעם והניד להם משפט המלך כמחני הנזים: "את בניכם יקח ושם לו במרכבתו ובפרשיו וגו' ולחרש תרשו ולקצור קצירו ולעשות כלי מלחמתו וגו' ואת כנותיכם יקח לרקחות ולמבחות ולעופות, ואת שדותיכם ואת כרמיכם וגו' ואת עבדיכם ואת שפחותיכם ואת בתוריכם חטובים ואת חמוריכם יקח ועשת למלאכתו. צאנכם יעשור ואתם תחיו לו לעבדים. ועתקתם ביום ההוא מלפני מלככם אשר בחרתם לכם ולא יענה ח' אתכם ביום ההוא". אך העם לא יכלו למשול ברוחם ויאמרו "לא! כי אם מלך יהיה עלינו. והיינו גם אנחנו ככל הנזים וגו'". וה' הסכים עמהם וצוה לשמואל למלאות תפצם (ש"א ח'). ואחר שבחר שמואל את שאול למלך על ישראל הוכיחם עוד תפצם, והפחידם ע"י קולות ומטר בימי קציר תמים, עד אשר בקשו את שמואל להתפלל בעדם, "כי יספנו על כל חטאתינו רעה לשאול לנו מלך" (שם י"ב י"ט, וע"י סנהדרין כ:).

[חקי וגמסוי המלך] מונן מלך על ישראל רק בארץ, כשישראל יושבים על אדמתם. אין מעמידין מלך בתחלה אלא ע"פ ב"ד של שבעים זקנים וע"פ נביא. כיהושע שמינהו משת רבנו ובית דינו, וכשואל ודוד שמינם שמואל הנביא ובית דינו (ספרי פ' שופטים, כריתות ה'). ונאמר, "לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיך הוא", שאין מעמידין מלך מקהל נרים ואפילו אחר כמה דורות עד שתהיה אמו מישראל (ספרי שם, יבמות מ"ה: ב"ק פ"ח). אין מעמידים מלך לא קצב ולא ספר ולא בלן ולא בורסי, מפני שאמונתם בזויה והעם מולזים בבעלי מלאכות אלה (כריתות ה'). אין מעמידים אשה במלכות שנאמר מלך ולא מלכה (ספרי שם). החוב על המלך כי "לא ירבה לו סוסים וגו' ולא ירבה לו נשים ולא יסור לבבו, וכסף וזהב לא ירבה לו מאד" וגו', כי ממשלת מלך ישראל היתה מוגבלת, וכחר תורה למעלה מכחר מלכות, וגם המלך היה תחת עול החקים הכלליים, ולכן נצטווה: "והיה כשבחתי על כסא ממלכתי וכתבתי לו את משנה התורה הזאת על ספר מלפני חכמים וחללים (שחם שומרי התורה), והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו, למען ילמד ליראה את ה' אלהיו לשמור את כל דברי התורה הזאת ואת החקים האלה לעשותם. לבלתי רום לבבו מאחיו ולבלתי וגו' למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל". כי החיוב לשמור חקי התורה ככל בני ישראל הוא להורות לו, "לבלתי רום לבבו מאחיו", כי הוא כאחד העם. כשמעמידים מלך מושחים אותו בשמן המסחה (ירוש' שקלים פ"ג), כמו בשמואל שלקח את פה השמן ויצק על ראש שואל וישקהו (ש"א י"א). ואין מושחין מלך בן מלך אלא א"כ היתה מחלוקת או מלחמה במות המלך, מושחין המלך החדש כדי לסלק המחלוקת, ולפיכך משחו את שלמה

(מגילה כ"ה), היינו שקורא בן בתורה או שמתרגם בן לפני העם. אבל לדרוש בן מותר וברוך הזה ת"י: לא תחן בתשמיטא לציד בת עממין למעברא לפולחנא אחורא. ור' ישמעאל דרש על זה שנשא נדה ומעמיד ממנה אויבים למקום (ירוש' מגילה פ"ד י').

א.

מלך: עיקר ענינו מלשון מוליך (leader), מנחיג, מרדך, מנהל, נניד, מושל, שלטן. הנח המלך "מתהלך" לפניכם (ש"א י"ב ב'), ודוד המלך היה המוציא והמביא את ישראל (ש"ב ה' ב'). משה רבנו נקרא מלך, והיה בישרון מלך (דברים ל"ג ה'), ונתשכו המלכים שמלכו בארץ אדום לפני מלך לבני ישראל (בראשית ל"ז ל"א) והכוונה על משה רבנו. משה איתו היו מלכא (סנהדרין ק"י). אבל לא נחנו לו מלכות (זבחים ק"ב). לירושע לזרעו אחרינו כמו הכהונה לאהרן אחיו. משח ויהושע והשופטים משלו על ישראל כל אחד לבדו ולא הרשו את ממשלתם לבניהם. והראשון שהיה מלך במובן הנכון היה שאול ואחריו דוד. על מלך כזה אטרה התורה כי תבא אל הארץ וגו' שום חשים עליך מלך וגו' למען יאריך ימים על ממשלתו הוא ובניו בקרב ישראל (דברים י"ז י"ד-כ'). מלך אשור נקרא מלך גדול ונבוכדנצר מלך בבל הוא מלך מלכים (יחזקאל כ"ו ד'). הקב"ה הוא מלך ה' צבאות, מלך ישראל (ישעיה מ"ד ו'). מלך הכבוד (תהלים כ"ד ד'). מלך מלכי המלכים, מלכו של עולם.

[התנגדות למלך] ראשית הנהגת ישראל המדינית

היתה ממלכת כהנים ועדת ה' (Theocracy) והיה צריכין רק מנהל אשר יצא ואשר יבא לפניהם ולא תהיה עדת ה' כצאן אשר אין להם דעת (במדבר כ"ז י"ז). משה היה רועה נאמן וכן יהושע והשופטים אחריה. ואף כי כבר היתה ברעת העם להמליך את גדעון למלך עליהם לא אבה לקבל עליו המשרה הזאת, ויאמר, "לא אמשול אני בכם ולא ימשול בני בכם ה' ימשול בכם" (שופטים ח' כ"ג). בעלי שכם המליכו עליהם את אבימלך למלך, ויוחם אחיו הקטן המשילו לאמר. ואילן סרק (שם ט' ט"ז). והנה אף כי מניית המלך היתה אחת משלש מצות שנצטוו ישראל בשעת כניסתן לארץ (סנהדרין כ':): נחשבה רק כמצות יפת תואר שהיתה כנגד היצר הרע, וכמו שנאמר: "כי תבא אל הארץ אשר ה' אלהיך נותן לך וירשיתה וישבת בה ואמרת אישימה עלי מלך ככל הנזים אשר סביבותי. שום חשים עליך מלך אשר יבחר ה' אלהיך בו מקרב אחיך וגו' (דברים י"ז י"ד-ט"ז). החפץ להמליך עליהם מלך בא אחרי האי סדרים ששררו בימי חשופים אשר "כל איש הישר בעיניו יעשה" שהיתה כמו תנהגת אנרכית. ובפרט נתחזק החפץ אחרי זקנת שמואל הנביא ובניו השופטים לא תלכו בדרך הישר ויטו אתר הבצע ויטו משפט. אז התקבצו זקני ישראל לשמואל הרמתה ויאמרו אליו, "שימה לנו מלך לשפטנו ככל

(שם מ"ד). לרוד המלך היה שלשים ושבעה גבורים שומרים לראשו אשר תרמו נפשם בעדו (ש"ב כ"ג). ויבא שר הצבא, מזכיר סופר והכרתי והפלתי (ש"ב ח' י"ח). לשלמה היה יועצים ושרים הראים את פניו: סופרים ומזכירי שר על הצבא. ובהנים, רעה חמלך, בן משק הבית ושר על הסם. ושנים עשר נצבים ל"ב שבטים אשר כלכלו את חמלך וביחו כל אתר חדש ימים (מ"א ד'). הסם חות היה ממעשר התבואות (ש"א ח' ט"ז—י"ז). וגם מנחות שחביאו לו (מ"א י' כ"ח). מסחר חרובלים (שם י' ט"ז). ומשלל האויב ומס הנכנעים (דח"ב כ"ז ה'). גם חביאו לו עבדיו זהב ממדינות אחרות כמו שהביאו לשלמה מאופיר (מ"א ט' כ"ח).

[משנה תורה והגבלות המלך] בעת שישב חמלך על כסא מלכותו כותב לו ספר תורה לעצמו יתר על הספר שהניחו לו אבותיו, ואם אין לו ספר תורה כלל כותב שני ספרי תורה. אחד מניחו בבית גנזיו והשני לא יזוז מלפניו ולא יסיה דעתו ממנו, וקרא בו כל ימי חייו, ובעת שקודא בתורה צריך לעמוד (סוטה מ"א:). והיה לו כסא המשפט (מ"א ז' ז'). כל מלך מזלכי בית דוד היה דן דיני העם בדברי ריבות אשר ביניהם והיו דנין אותו ע"פ סנהדרין אם עבר על דין ישראל, אבל מלכי ישראל גזרו חכמים שלא יהיה מלך ישראל דן ולא דנין אותו ולא מעיד ולא מעידין עליו, מפני שלכם גם בהם וחששו חכמים שיכוא הדבר לירי קלקול והפסד בדת (סנהדרין י"ח. רמב"ם שם). בן הגבלות המלך הוא, "לא ירבה לו נשים" ולמדו חז"ל שמותר לישא ער י"ח נשים ולא יותר, רוד המלך נשא שש נשים ונתן הנביא התיר לו, "כתנה וכתנת" הרי י"ח, "ולא ירבה לו סוסים" אלא כרי מרכבתו, "ולא ירבה לו כסף וזהב" להניח בגנזיו אלא כרי חוצאת ביתו ושכר עבדיו וחילולותיו. אבל מצוה היא להרבות לאוצר בית ה' ולאוצר העם לצורך הצבור. חמלך אמר לשחות ררך שכרות שנאמר אל למלכים שתויין (משלי ל"א ד'). יש רשות למלך להרים מס על העם לצרכיו או לצורך מלחמות, ולקחת מעשר מן התבואות, ושולח בכל גבול ישראל לבחור לו גבורים להיות אנשי חיל שומרים לראשו, וכן לקח מן בעלי אומניות לצורך מלאכתו אבל צריך לתת להם שכרם. אוצרות המלכים שכובש הרי הם שלו ומהכזה נוסל מחצה וחשאר חולקים בין אנשי הצבא ביהר עם השומרים את חללים והעומקין בצרכי הצבא. יש מחלוקת בין חכמים ור' יהודה לענין הרוגי מלכות אם ממונם למלך או ליוורשים (סנהדרין מ"ח:). הכה בירי המלך להרוג הרוצח שהרג שלא בראיה ברורה או בלא התראה או שונא שהרג בשגגה. והחייב מיתה ויכל המלך לצוות לתלותו ולהניחו תלוי כמה ימים כדי להמיל אימה על הפושעים. ומורד במלכות חייב מיתה (ע"ע מורד). אבל המבטל גזר המלך בשביל שנתעסק במצות אפילו במצות קלח מסור. שאנו אומרים דברי הרב (הקב"ה) ודברי העיר

מפני אדוני, ויואש מפני עתליה. והואוהו מפני יהויקים אתיו (כריתות ה'). אחרי שמושהו חמלך זוכה במלכות לו ולבניו אחריו כמו בירשת נכסים. הניח בן קטן משמרין לו המלוכה עד שיגדול כמו שעשה יהורם ליואש, והבן הגדול קודם לקטן ממנו (ספרי). ונזהרו העם לנהוג כבוד במלך, ודרשו "שום תשים" שתתא אימתו עליך (ספרי). אין דוכבים על סוסו ואין יושבים על נסאו, ואין משתמשים בשרביטו ולא בכתרו ולא באחד מכל כליו, וכשהוא מת שורפין כל תשמישיו לפניו, וכן לא ישתמשו בעבדיו ושפחותיו אלא מלך אחר. לפיכך היתה אבישג (שהמלך לא ידעה) מותרת לשלמה ואסורה לאדונייה (כתובות י"ז. סנהדרין י"ט:). אשתו של מלך אינה נבעלת לאחר לעולם ואפילו מלך אחר לא יקח אלמנת המלך שקדמוהו או גרושהו (סנהדרין י"ח). ואינו מייבם ואינו חולץ מפני שצריכה לרוק בפניו וחו דרך בוין למלך. מת לו מת אינו יוצא מפתח פלטרין שלו, וכשמברין אותו כל העם מסובין על הארץ והוא מיסב על הדרגש (שם כ"ב). בעזרה יש מקום מיוחד לישיבה למלכי בית דוד לבד. בין נמוסי הכבוד שחייב העם למלך הם: שאסור לראותו כשהוא ערום ולא כשהוא מסתפר ולא כשהוא בבית המרחץ. המלך מסתפר בכל יום ומתקן עצמו ומתנאה במלבושים נאים ומפוארים שנאמר מלך ביפיו תחזינה עיניך. ויושב בפלטרין שלו על כסא מלכותו שהוא גם כם המשפט, ומשים כתר בראשו, וכל העם באין אליו בעת שירצה, ועומדים לפניו ומשתחוים ארצה. ואפילו נביא עושה כן, שנאמר בנתן הנביא: ויבא לפני המלך וישתחוה למלך על אפיו ארצה (מ"א א' כ"ג). אבל בעת ששואל המלך באורים ותומים צריך לעמוד לפני הכהן הגדול, שנאמר ולפני אלעזר הכהן יעמוד, וכן מצוה על המלך לכבד למדי תורה, וכשנכנסו לפניו סנהדרין וחכמי ישראל יעמוד לפניו וישיבם בצרו. ומסופר על יהושפט מלך יהודה כשראה ת"ח היה עומד מכסאו ומנשקו וקורא לו רבי ומורי (כתובות ק"ג:). ודוקא בצינעא כשהמלך בביתו לכרו עם משרתיו, אבל לא בפרהסיא לעיני העם. אולם, אע"פ שחולקים לו כבוד גדול כראוי, לא ינהג גסות לב בישראל יתר מראי. שנאמר לבלתי רום לבבו מאחיו, ויצא ויבוא לפניו וישתדל לטובתו, וכשמדבר אל כל הקהל ידבר דכות כמו שנאמר, "שמעוני אחי ועמי". ולעולם ינהג בענוה יתירה, שאין לך גדול ממשה רבנו והוא אומר, "ונתנו מה, לא עלינו תלונותיכם", ויסבול מרחם ומשאם ותלונותיהם וקבצם, וישא אותם כאשר ישא האומן את חיונק וכירעה עדרו ירעה (רמב"ם הל' מלכים פ"ב).

[שרי המלך וצבאו] המלך היה הראש לכל החיל וצבא המלחמה. שאל המלך הראשון בחר לו רק שלשת אלפים מישראל לאנשי צבא (ש"א י"ג ב'), ובעת המלחמה אסף את כל העם. במלחמתו עם עמלק פקד מאתים אלף רגלי מישראל ועשרת אלפים מיהודה

רבא בר מחסאי. בשם רב, אם יהיו כל הימים דיו ואנשים קולמסים ושמים יריעות וכל בני אדם לבלרין אין מספיקין לכתוב הללה של רשות מאי קרא, שמים לרום וארץ לעומק ולב מלכים אין חקר (משלי כ"ה). שבת י"א. שמעיה אומר אל תתורע לרשות (אבות פ"א י'). הו' זהירין ברשות שאין מקרבין לאדם אלא לצורך עצמן גראין באוהבים בשעת הנאתן ואין עומדין לו לאדם בשעת דחקו (שם פ"ב ו'). ודרשו הרחק מעליה דרכך ואל תקרב אל פתח ביתה (משלי ה') זו חרשות (ע"ז י"ז. רש"י). בכ"ז צו הו'ל להתפלל בשלום המלכות שאלמלא מוראה של מלכות איש את רעו חיים בלעו, וכל הגדול מחברו בולע את חברו (אבות פ"ג נ"ג. ע"ז ד'). הו'ל הגדילו את ערך ההכם על המלך, ואמרו הכם קודם למלך, הכם שמת אין לנו כיתא בו, מלך שמת—כל ישראל ראויים למלכות (הוריות ג'). וא"ר נחוניא בן הקנה כל המקבל עליו עול תורה מעבירין ממנו עול מלכות ועול ד"א, וכל המורק ממנו עול תורה נותנין עליו עול מלכות ועול ד"א (אבות פ"ב ה').

[גיבס אודות מלך ומלכות] כל ישראל בני מלכים הם (שבת ס"ז); מלכותא דארעא בעין מלכותא דרקיעא (ברכות נ"ח); אין מלכות נועתת בהברתא אפילו כמלא נימא (שם מ"ח); אין שני מלכים משתמשים בכתר אחד (חולין ס'); אפילו ריש גריתא (ממונה על החופרין הפירות) מן שמיא מנו ליה (ברכות נ"ח); תעלא בעדיניה סגיר ליה (מגילה י"ד); גוי קסן ונחש קסן ותלמיד קסן מלכותיהו אחורי אודיניהו קאי (פסחים ק"ג); הוצפא מלכותא בלא תאנא היא (סנהדרין ק"ח).

[מלכות שמים] א"ר לוי מאי דכתיב אשירה לה' כי נאה נאה (שמות ט"ז), שירה למי שמתנאה על הנאים, דאמר מר מלך שבחיות ארי, שבבהמות שור, שבעופות נשר, ואדם מתנאה עליהם, והקב"ה מתנאה על כל ועל כל העולם כולו (חגיגה י"ג); במכתב ששלח מרודך בלארן לחזקיה כתבו שלמא למלכא חזקיה שלם לקרתא דירושלם שלם לאלהא דבא, ונבוכדנצר שחית ספרא דמרודך א"ל קריתי ליה אלהא רבא וכתבתי ליה לבסוף וכו' וחזרו לכתוב ליה ברישא (סנהדרין צ"ז). הקב"ה הוא מלך מלכי המלכים ומלכותו נקראת "מלכותא דארני" (תרגום לזכריה י"ד ט') ולעובדיה א' כ"א), "מלכות שד" בתפלת עלינו, "מלכות שמים" במשנה ובאגרת חז"ל (ברכות פ"ב ב' חגיגה ה' ועוד). והו' עול מלכות שמים בקיש"ו, ובאבינו מלכנו" אנו אומרים, "אין לנו מלך אלא אתה". ע"ע אלוף; ר"ן (דינא דמלכותא); כתר; מורד במלכות. א.

מלכי יהודה וישראל: שאלו ודוד ושלמה מלכו על כל ישראל אך אחרי מות שלמה נפרדו יתר חשבתים משבט יהודה ובנימין. עשרת חשבתים הלכו

(המלך) דברי הרב קורמן. ואצ"ל שאם נזר המלך לבטל מצוה שאין שומעין לו. וכתב הרמב"ם, ובכלל יהיה מעשיו לשם שמים, ויהיה מנסתו ומחשבתו להדיח דת האמת, ולמלאות העולם צדק, ולשבור זרוע הרשעים ולהלחם מלחמות ה'. שאין ממליכין מלך תחלה אלא לעשות משפט ומלחמות, שנאמר, "ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלהם את מלחמתנו" (יד החזקה הל' מלכים). [בתלמוד] תניא ר' אליעזר אומר זקנים שברור

שאלו כהונן שנאמר תנה לנו מלך לשפטנו, אבל עמי הארצים קלקלו שנאמר וחיינו גם אנחנו ככל הנוגים ונ' (ש"א ח' סנהדרין כ'). דוד ושלמה שנמשחו בקרן נמשכה מלכותו, שאלו ויהוא שנמשחו בפך לא נמשכה מלכותו (מגילה י"ד). מלך וצבור שעומדין ברין לפני הקב"ה מלך נכנס תחלה, שנאמר לעשות משפט עבדו ומשפט עמו (מ"א ח') וכו' (ר"ה ח'). מלך שמהל על כבודו אין כבודו מחול שנאמר שום תשים עליך מלך שתהא אימתו עליך, ולכן אמרו מעבדין את המת מלפני הכלה זה חזק מלפני המלך. אנריפס המלך עבר מלפני הכלה ושבתו חכמים (כתובות י"ז). ואפשר מפני שידעו שלא היה מזרע המלוכה. דוד המלך התפאר, "בי חסיד אני" (תהלים פ"ו) שכל מלכי מזרח ומערב ישנים עד שלש שעות ואני, "הצוה לילה אקום להודות לך" (שם ק"ט) וכו' (ברכות ד'). שכן דרך מלכים לעמוד בנ' שעות (שם ט'). כנור היה תלוי למעלה מממטו של דוד וכיון שהגיע הצוה לילה רוח צפונית נושבת בו ומנגן טאליה, מיד היה עומד ואומר תפלות ותשבחות לה' עד שיעלה עמוד השחר. כיון שעלה עמוד השחר נכנסו חכמי ישראל אצלו, אמרו לו אדונינו המלך עמך ישראל צריכין פרנסה וכו' א"ל לבו ופישטו ידיכם בגדוד (שם נ'). הרואה מלכי ישראל אומר ברוך שחלק מכבודו ליראיו, על מלכי אוה"ע אומר ברוך שחלק מכבודו לבריותיו (שם נ"ח). וא"ר יוחנן לעולם ישתרל אדם לרוץ לקראת מלכי ישראל, ואפילו לקראת מלכי אוה"ע שאם יזכה יבחין בין מלכי ישראל למלכי אוה"ע (שם ט'). שלשה מלכו בכיפה (בבלי העולם); אחאב אחשורוש נבוכדנצר וכו' ושלמה המלך מלבר שמלך בכיפה מלך גם על עליונים ותחתונים וכו' כי ישב על כסא ה' (מגילה י"א); א"ר יהודה אמר רב שלשה צריכים רחמים וכו' מלך טוב, דכתיב פלגי מים לב מלך ביד ה' (ברכות נ"ה). רב ששת שהיה סגי נהור יצא לקראת המלך והכיר עת בואו ע"י תהלוכות חיילותיו ועבריו, הלך נוגדא קמיתא וכו' תניא כי קא אושא (שהרימו קולם בתרועה). אמר לא קא אתי מלכא, חליף תליתאי כי קא שתקא א"ל רב ששת (להחזק צדוקי) ודאי השתא אתי מלכא. א"ל התוא צדוקי מנא לך הא? א"ל דמלכותא דארעא בעין מלכותא דרקיעא דכתיב והגת ה' עובר ורוח גדולה וחזק ונ' לא ברוח ה' ונ' לא ברעש ה' ונ' ואחר האש קול דמסח דקח ונ' (ברכות נ"ה). אמר

יהושפט	25	נ"א כ"ה	735—מיכה, יהוא
יהורם	8	נ"א נ'	710—אלהו
אחזיהו	1	נ"א נ"ח	702—אלישע
עתליה	6	נ"א נ"ט	701—"
יואש	40	נ"א ס"ה	695—פריה, זכריה
אמזיה	29	נ"א ק"ה	655—אמון
עוזיה	52	נ"א קל"ד	626—הושע, עמוס
יותם	16	נ"א קפ"ו	574—הושע, עמוס, מיכה
אחז	16	נ"א ר"ב	558—ישעיה, אוריה, עורד,
חזקיהו	29	נ"א ר"ח	542—נריה, הושע, ישעיה
מנשה	55	נ"א רמ"ז	513—יואל, נחום, חבקוק
יאשיהו	31	נ"א ש"ב	458—ירמיה, צפניה, חולדה
יואחז	שלשה חדשים	נ"א של"ג	427—חלקיהו, ירמיה, חוזאי
יהויקים	11	נ"א של"ד	426—עזריה, ירמיה, אוריה
יהויכין	שלשה חדשים	נ"א שמ"ה	415—ירמיה, יהוצק
צדקיהו	11	נ"א שמ"ז	414—ירמיהו, יחזקאל
אמנם החשבון הזה (ע"י מבוז לבן זאב לבאור מלכים) אינו מדויק, כי איזה שנים נבלעו בין מלכות למלכות מפני שחשבו שנים מקומעות, עד אשר כלו שנות יהויכין וגלה בשנת ג"א שכו"ז=433 קודם מה"ג ונלות צדקיהו וחרבן הבית הראשון היו בשנת ג"א של"ח=422, ולפי החשבון הנ"ל היה צריך להיות בשנת ג"א שנו"ז=403 אלא שיש"ס שנה מקומעות, ע"ע בדנוולוניא, וע"י כל מלך ומלך בערכו.			
[אחר ההרבן] מזמן חרבן הבית הראשון לא משלו מלכים על ישראל, ורק אריסמבולוס הראשון (יהודה מבית החשמונאים) שלא הסתפק במשרת כהן גדול והתואר נשיא כאבותיו החשמונאים שקדמו לו, ולקח לו גם התואר "מלך" (105 קמה"ג) ומן העת ההיא משלו החשמונאים כלם בשם מלך. אחרי אריסמבולוס קם אלכסנדר ינאי וימלוך כ"ה שנה (104—79 קמה"ג), ואחריו משלה אלמנתו אלכסנדרא שלומית תשע שנים (עד שנת 70), אחריה קם בכורה המלך הורקנוס (עד שנת 37), בימיו היתה מלחמת האחים בינו ובין אחיו הקמן אריסמבולוס השני. אחריהם היה המלך הורדוס הגדול. בניו לא נתכבדו בתואר מלך ורק שני יוצאי חלציו אנריפס הראשון ובנו של האחרון אנריפס השני קבלו מן הרומיים התואר "מלך יהודה" (ע"ע אנריפס; הורדוס; מכביים). לפני חרבן בית שני מלכו מלכים שקבלו עליהם דת יהודית, והם הילני המלכה (ע"ע), ובנה מונבז (ע"ע) שמלך אחריה היה יהודי כשר, וכן בניו נשאר גרי צדק על אדמת ישראל וחז"ל מזכירין את בית מונבז לשבח (נדה י"ז). במאה התשיעית והעשירית מלכו גרי צדק על עם			

אחרי המלך ירבעם ושני השבטים האחרונים היו עם רחבעם בן שלמה. ממלכת ירבעם או ממלכת אפרים (ע"ע) היתה בצפון א"י ועיר המלוכה שמרק, וממלכת יהודה (ע"ע) היתה בנגב א"י ועיר הבירה היתה ירושלים. מלכי אפרים נקראו מלכי ישראל כי הם משלו על רוב שבטי בני ישראל, ומלכי שני השבטים נקראו מלכי יהודה כי השבט הזה היה העיקר. מלכי ישראל לא הלכו בדרך הישר ועברו את ענלי הזבח אשר בבית אל וברן והתאמצו לעצור בעד העם מלעלות לירושלים פן תתחזק על ידיהם ממלכת יהודה, ולכן לא נמשכה מלכותם ימים רבים, לרוב לא היה בהם נין ויורש עצר, רק עבדים המתפרצים מארוניהם וגברה בארצם המרידה והמחומה, וכמה פעמים היה הכסא פנוי מאין יושב עליו. אבל בין מלכי יהודה היו לרוב טובים וישרים כמו אסא ויהושפט חזקיהו ויאשיהו, וע"כ נמשכה ממלכת בית דוד עוד זמן הרבה אחרי גלות ישראל מארצו ואחרי שפסקה מלכותם, ואלה שמות מלכי ישראל ומלכי יהודה ושנחתם [ולרוב נחשבת מקצת השנה שהתחילה בה ממשלתם בשנה תמימה] והנביאים שהתנבאו בזמנם:

[מלכי ישראל]

שם המלך שנות מלכותו ראשית ממלכתו הנביאים שהיו בימיו לציורה—קמה"ג			
ירבעם	22	ב"א תתקס"ד—796	אחיה השלני, ערו
החזה			
נדב	2	ב"א תתקפ"ז—774	יהוא בן חנניה
בעשה	24	ב"א תתקפ"ח—772	"
אלה	2	נ"א י"ב—748	"
זמרי	7	ימים נ"א י"ד—746	"
עמרי	12	— — —	"
אחאב	22	נ"א כ"ז—734	אלהו, מיכה, עובדיה
אחזיהו	2	נ"א מ"ח—712	אלהו
יהורם	12	נ"א נ'—710	אלהו, אלישע
יהוא	28	נ"א ס"ב—698	אלישע יונה
יהואחז	17	נ"א צ'—670	"
יהואש	16	נ"א ק"ז—653	"
ירבעם	41	נ"א קכ"ג—637	יונה, הושע, עמוס
זכריה	שלשה חדשים	נ"א קס"ד—596	"
שלום ירה ימים	נ"א קס"ה—595	הושע, עמוס, מיכה	
מנחם	10	— — —	הושע, עמוס, ישעיה
מיכה			
פקחיה	2	נ"א קע"ה—585	"
פקח	20	נ"א קע"ז—583	"
הושע	9	נ"א קצ"ז—563	"
[מלכי יהודה]			
רחבעם	17	ב"א תתקס"ד—796	שמעיה, ערו
אביה	3	ב"א תתקס"א—779	ערו
אסא	41	ב"א תתקפ"ד—776	עזריה, חנניה, יהוא

וחיה שלם במעשיו ומהר לב ולבוש בגדי עור והמלאך מיכאל חנן עליו. ומבלעדי שם לא ידע איש מקום מלכי צדק עד אשר פגשו אברהם. בהנדה הזאת השתמשו אחי"ב הנצורים לרמז כי מלכי צדק הוא ישו, אך נמצאו בין הנצורים הראשונים שאמרו כי מלכי צדק היה גדול מישו ונחשבו לאפקורסים בעיני הנצורים המאחרים (Epiphanius, Haeresis Iv. 1—9).

ביבליוגרפיה: פרוידלענדער. אנטיכריסט צד 88 (1901).

א.

מַלְכִּים, סַפְרֵי: שני חלקים מספרי נביאים ראשונים, וסדרים אחר ספרי שמואל, כדי להשלים חיי דוד ולספר ממלכות שלמה בנו. ספרי מלכים יכולו תולדות מלכי יהודה וישראל מן סוף מלכות דוד עד גלות צדקיהו ע"י נבוכדנצר מלך בבל. ונחלקו לשני חלקים: ספר מלכים א' ובו כ"ב פרשיות, וספר מלכים ב' הכולל כ"ה פרשיות. אך לפי הענינים נחלק לשלושה חלקים: א') מתחלת הספר עד פרשה י"ב במלכים א' וכולל מלוכת שלמה ומעשיו. ב') מתחלת הספר עד פרשה י"ב במלכים ב' וכולל קריעת מלכות בית דוד לשתיים, ועניני מלכי יהודה וישראל עד שביתת מלכות ישראל; ג') יתר דברי מלכי יהודה עד גלות ירושלם וחרבן הבית.

[מחבר הספר ומקוריו] לפי מסורת חז"ל היה ירמיה הנביא כותב ספרי מלכים (ב"ב י"ד:). והאריך בפרט בתולדות מלכי ישראל כדי להראות את חמאותיהם שגרמה הגלות הראשונה. המחבר היה משתמש במספורים מספרי הזכרונות שהיו ידועים בימיו והם: ספר דברי שלמה (מ"א י"א מ"א). ספר דברי הימים למלכי ישראל שמזכיר י"ז פעמים בתולדות המלכים מלבד יהורם והושע, וספר דברי הימים למלכי יהודה שמזכיר מ"ז פעמים בתולדות מלכיה אחזיהו עתליה יהואחז, יהויקים וצדקיהו. ומובן כי אין זה דברי הימים שלנו שנתחבר ע"י עזרא (ע"ע דברי הימים), רק זכרונות כל מלך ומלך כפני עצמו והיה להם מזכיר מיוחד כמו יהושפט מזכיר (ש"ב ח' ט"ז), ויואח בן אסף המזכיר (מ"ב י"ח י"ח), שהיה ממנה על ספר הזכרונות, ובספרי הזכרונות האלה היו רשומים גם דברים שהיו ראויים לשעתם לכד ולא לדורות הבאים, וגם דברים הנוגעים מן האמת ושנאמרו בדרך הפלגת השבח או הגנות שכתב המזכיר כדי למלאות רצון המלך אשר מנה אותו. ולכן נסמך הילקוט של תולדות מלכי יהודה וישראל בירי נביא נאמן כירמיה, אשר הכל צפוי לפניו ברוח ה' והכל במאונצי צדק וכף האמת, ובר דבריהם המאותמים ומעילים לדורות אחריו, והדברים שיש להם רק ערך ארעי הוא מרמז עליהם באמרו הלא הם כתובים על ספר דה"י. גם על נבואות להוראת שעה הוא מרמז על דברי נתן הנביא ועל נבואת אתיה השילני ובחזות עזי התחזה. ובאמת נראה כי המלכט או העורך עשה

הכוזרים (ע"ע).

ישג

מַלְכֵי צֶדֶק: מלך שלם וכהן לאל עליון, אשר ברך את אברהם אחרי נצחונו על כדלעמר והמלכים אשר אהו (כראשית י"ד י"ח). מלך שלם הוא ביאור על מלכי צדק, כי ירושלם היתה נקראת "שלם" וגם "צדק" (ע"ע ירושלם): עיר הצדק (ישעיה א' כ"א). נוח צדק (ירמיה ל"א כ"ג), שערי צדק (תהלים ק"ח י"ט). בימי יהושע נקרא מלכי צדק "אדוני צדק" (יהושע י"א). ודוד המלך שכבש את ירושלם נסרא נ"כ "מלכי צדק" ו"כהן" ר"ל שכהן בכהונת מלכות (תהלים ק"ד י"ח). והידיד היתירה במלכי היא לתפארת המליצה כמו רבתי עם. במדרש אמרו צדק נקראת ירושלם, שנאמר צדק ילן בה (ישעיה א') והמקום הזה מצדיק את יושביו. מלך שלם, ר' יצחק הבבלי אומר שגולד מחול (ב"ר פס"ג), כי הערלה היא מום כאדם ובהסרתה נשאר שלם (מתנות כהונה). יונתן תרגם, "ומלכא צדיקא הוא שם בר נח מלכא דירושלם". ואף שאברהם הרג את כדלעמר מלך עליון כן שם אעפ"כ יצא שם לקראתו לכרכו (לקח מוכ). ואמר ר' זכריה משום ר' ישמעאל ביקש חקביה להוציא כהונה משם על שהקדים ברכת אברהם לברכת המקום. שנאמר בדרך אברהם לאל עליון קונה שמים וארץ וברוך אל עליון וגו'. א"ל אברהם ובי מקדימין ברכת עבר לברכת קונו? מיד נתנה לאברהם שנאמר נאם ה' לאדוני שב לימיני וגו' והיינו דכתיב והוא כהן לאל עליון, הוא כהן ואין זרעו כהן (נדרים ל"ב:).

[מלכי צדק בסמל חרש] היהודים האלכסנדרים, שחפצו להביא בבית היהדות את היונים ושאר הגוים מכלי מצות מילה, לסחו להם לסמל יהדותם את חנוך ומלכי צדק שהיו קודם אברהם ולא מלו את בשרם. עד כי נמצאו גם בין חכמי התלמוד ר' שמעון חסירא שחשב בין ארבעה חרשים (זכריה ב'): משיח בן דוד ומשיח בן יוסף ואליהו וכהן צדק (סוכה ג"ב:). וצ"ל מלכי צדק, לרעת פילון היה מלכי צדק ה"לונס" והכהן אשר נחלתו היתה אמונת האל האמתי (De Allegorius Legum iii. 62). באחד מספרי החיצונים בלשון כושית בשם "ארם והוה" (פ"ג 13—21) נאמר כי מלכי צדק היה בן כנען, ומסופר כי נח קודם מותו צוה לשם בנו למנות לכהן את מלכי צדק אשר בו בחר ה' מכל הדורות ולהעמידו אצל ארון ארת"ר המת שהובא למכור הארץ ירושלם להקבר שם. והמלאך מיכאל בא אל מלכי צדק בחייתו בן ט"ו שנה וימשחוה בשמן ויסמך ידיו עליו לחיות לכהן ויקחהו מבית אביו ויליכהו לטבור הארץ (ירושלם). ורק שם בן נח ידע מהסוד הזה, והוא ומיכאל המלאך לוו את ארון ארת"ר לירושלם. שם הביא אותו לחם ויין, ומלכי צדק העלה את הלחם והיין על המזבח שכנה אצל קבר ארת"ר, ואז שב שם בן נח לביתו ומלכי צדק נשאר בירושלם.

מתוך הספר, ונתנו שבר סופרים ומשנים (ירוש' חגיגה פ"א. מורא א' שער י"א). אח"כ כאשר נתרבו לומדי חמשה היו נקראים בשם "תנאים". בסוף ימי תבית השני החקין ר' יהושע בן גמלא (ע"ע) בתי ספר לעם ומלמדי תינוקות, לכל מלמד כ"ה תלמידים ויותר ממספר הזה היה צריך לעזרת "ריש דוכנא". וחגי תדי מקרי דרדקי חד גרים (מלמד תרבה) ולא דייק, וחד דייק ולא גרים, מותבין ההוא דדייק. מ"מ? שבשתא כיון דעל על (כ"ב כ"א). ועל המלמד שמתרשל בתלמודו נאמר ארור עושה מלאכת ח' רמיה וירמיה מ"ח). ואפילו לישב בתענית יחיד אסור למלמד אם עי"ז יתשל בלמודו. ר' יוחנן אויל לחד אתר אשכח ספרא (מלמד) איינם (שהיה מנמנם) א"ל מה תוא כן? א"ל ציים (יושב בתענית), א"ל אסור לך זאת (ירוש' דמאי פ"ז נ'). ועל המלמד העוסק במלאכתו באמונה נאמר: ומצדיקי חרבים כוכבים לעולם ועד (דניאל י"ב) אלו מלמדי תינוקות (כ"ב ח'). זכות המלמד גדול כ"כ עד שתפלתו נשמעת יותר מתפלת גדול הדור. ומסופר כי בעת עציצת נשמים נזר רב תעניתא ובעי רחמא ולא אתי מיטרא. ונחית קמיה שלוחא דצבורא אטר משיב הרוח נשיב זיקא מוריד תגשם ואתי מיטרא. א"ל מקרי דרדקי אני, וקרינא לבני עניי כבני עתירי, וכל דלא אפשר ליה לא שקילנא מיניה מירי (תענית כ"ד). כופין את בני העיר להחזיק בתי ספר ומלמדי תינוקות, וכל עיר שאין בה מלמד תינוקות מתריסין אותה (שבת ק"מ. רמב"ם הלכות ת"ת). אשת או פנוי לא היו רשאים להיות מלמדי תינוקות. המלמד דינו כפועל שצריך להשכים ולהעריב במנהג חמדינה, וכן דינו כפועל לענין חזרה (ע"י יוד הלכות ת"ת. ח"ס ס' של"ג—של"ה). מדינא אסור לקבל שכר על הלמוד. אבל מקבלים שכר על פסוק מעמים (נדרים פ"ד נ'). ש"ע י"ד ס' רמ"ו). תורה שבכתב מותר ללמוד בשכר במקום שנהנו ולא תורה שבע"פ (רמב"ם ח' ת"ת פ"א). ועכשיו נהנו לקבל שכר על איזה למוד מפני שהוא שכר במלה, שמבטל עי"ז ממלאכת אחרת. כיצד מלמדין? הרב יושב בראש והתלמידים לפניו מוקפים בעמרה כדי שיהיו כולם רואים את הרב ושומעים דבריו. ולא יושב הרב על הכסא ותלמידיו על הקרקע, אלא או הכל על הארץ או תכל על הכסאות (מ"ק מ"ז: וי"א דדוקא כשהגיעו התלמידים לכלל סמיכה (הר"ן). מנין שחייב אדם לשנות לתלמידיו עד שלמדנו וכו' שנאמר שימה בפהם (עירובין נ"ד). לפנים הית המלמד נחשב מאד בעיני חתומים והיו מכבדים אותו במתנת כסף או חפצים בחנוכה ופורים ומתעדים. הרבה מגדולי הרבנים היו מלמדים, ר' יוסף תאומים מחבר הפרי מגדים על י"ד חותם עצמו בהקדמתו, "מקרי דרדקי מלבוב", ור' אברהם גומבינר בעל מגן אברהם על ארץ תיה מלמד. ע"ע בית המדרש; בית ספר; חדר; חנוך; ישיבה; למד; ספרים;

מלאכתו באמונה, כי הוא מתאר לפנינו מעשה המלכים בלי משוא פנים, וכאשר זכר את מעשי המלך המוכים לא העלים עינו מחסרונותיו, ומספר בשבחם ובננותו, מבלי תפוח או נחמא כל שהוא. את שאול הוא מתאר איש בחור טוב ומשכמו ולמעלה נבזה מכל העם, אבל קצר רוח ומחיר חמה ורוח רעה מבעתו. דוד הוא איש גבור חיל וכל דרכיו משכיל, זוכר ברית וגמל חסד לסימיו, אך לפעמים לא יכול לשלוט בתאוותיו. שלמה הוא חכם מכל האדם אך בעל תענוגים ונשיו תרבות המו את לבבו, וכמו כן במלכים האחרים. ואף כי ירמיה כתב את ספרי מלכים בתחלת נלות בבל בכ"ז לא שנת לפעמים מלשון הספרים שהעתיק מהם, ולכן מצינו למשל הדיבור, "עד היום הזה" (מ"א ח' ה') לענין בדי הארון אף כי בימיו כבר נגנז הארון. וכן יפשוטו ישראל בבית דוד עד היום הזה (מ"א י"ב י"ט). בסוף ספרי מלכים יש דברים המתאימים לסוף ספר ירמיה, וגם מזה ראינו כי ירמיה כתב ספרו וספר מלכים (כ"ב מ"ו). ע"ע כתבי הקדש.

ביבליוגרפיה: בן-דאב, מבוא לספר מלכים; בענין ציננער, די ביכער דער קעניג 1899.

א.

מלכיות: ע' תפלה

מלמד: מורה ילדים, המלמד קראו מקרא בספר נקרא מלמד דרדקי או מלמד תינוקות, והילדים הלוקחים לקח מפי המלמד נקראים תלמידים או תינוקות של בית רבן. המלמד נקרא "רבי". תשם מלמד היה לפניו תואר נכבד, עד שגם ח' היה "מלמד" את ישראל; כי אני ח' אלהיך מלמדך להועיל (ישעיה מ"ה י"ז). ומלמד אנש בינה (תפלה י"ח). אבל בדור החדש נעשה שם "מלמד" לשם גנאי לכל במלך וביש נרא, שלא יצלה לכל ולכן קוראים עתה המשכילים את המלמד בשם "מורה", או "פרופסור", ובאמת אין נפקא מינה בין הוראותיהם. ועיקר הוראת מלמד הוא רגילות, כמו המלמד יד לקרב (תהלים קמ"ד א'). כי המלמד הוא המחנך והמרגיל את תלמידו להלמודים שהוא לומד. ומפני זה נקרא, "מלמד הבקר" או הדרבן שהוא מקל עם מסמר חד בקצהו לדקור בו את הבקר החורש ולדפקו כי ילך דרכו הלאה, כי הוא מלמד לעשות דרכו במענה המחרישה מבלי נמות ימין ושמאל. צ. ה. ג.

— [שמות המלמד ופועלתו] מיר אחרי קבלת התורה היה המלמד נקרא בשם "אדון" (והוא הוראת, "רבי") כמו שאמר יהושע "אדוני משה" (במדבר י"א כ"ח). ובשם "אב" כמו שקרא אלישע לאליהו אבי (מ"ב י"ב). והתלמידים נקראים אז "בנים" כמו בני הנביאים (שם). וכן אמר חז"ל המלמד את בן חבירו תורה מעלת עליו הכתוב כאלו ילדו (סנהדרין מ"ט). בתחלת ימי הבית השני היו נקראים המלמדים בשם "סופרים" כי למדו

תלמוד תורה.

ש. י. ש.

[גן ילדים] בין בתי הילמד השונים נחשב ה"גן ילדים" שיסדו גם המלמדים בשנים האחרונות על פי שמת פרידריך פרעבל (1782—1852) שהמציא את המוסד "קינדרגארטן". שהוא כמין פרודוד לילד קודם שיכנס לבית הספר, כדי להרגיל את התפתחות הכשרונות של הילדים מראשית התעוררות שכלם ע"י משחקים והתעסקות יחד עם עוד ילדים כגילם. וכדי למלאות את חסרון החשנה הנעדרת לחם בבית הוריהם אשר מפאת אי ידיעתם או הלחץ והדחק אי אפשר להם לתת החינוך הראוי לילדיהם. כי חלילה לנו לעזובם לנפשם ביד המבע לבדה רק צריכים אנחנו לעמוד לימין המבע לפתח כשרונות הילדים, לחבינם, להרחיב מבנם ולעורר התפעלות נפשם על כל אשר סביבותיהם, על החי והמדבר הרומם והצומח, באופן נאות ומתוקן. לתכלית הזאת התקין פרעבל, אשר הילדים אחרי התבוננם על הדברים והתפצים שבסביבותיהם או שהבינו בעדם שיבטאו בשפתם את שמם ותכונתם בפרמיות ע"י שירים קטנים ערבים לאון שישורו בסקלה. נוסף לזה חפץ פרעבל להרגיל את החניכים לכל מיני משחקים שיש להם סדר ומשמר רעיון ומחשבה, שיהיו גם לשעשועים בכדי להורות להם את הסדר והמעיל, "ההדרכה על ידי שעשוע" הוא היסוד לשימת פרעבל, ושנים הנה בעקרון ראשית, על ידי תנועות הנוף כמו ההילוך והסיוול הריקוד והמרוץ הפגישות וההתנגשות בסדר נכון לפי כללים ידועים שעל הילדים לזכרם ולשמרם; ושנית, ע"י התפתחות השכל כמו משחק הכדור ומלאכת הבנין והגזרה המסלעת והציור, והוא המעברה ממשחק למלאכה. החינוך והלמוד בני ילדים ינתן לרוב לנערות בעלות כשרון ומלסדות שעמדו על המבחן ויצאו שלמות במקצוע הזה. אך בני ילדים של ילדי ישראל המלמדים הם בחורים או אברכים, ולשון למודם לרוב עברית בעברית. בשנת 1851 אסרה הממשלה באשכנז איסור על גני הילדים של פרעבל (Froebel), כי חשדה אותו כי הוא תמים דעים עם בן אחיו קארל פרעבל שהתערב עם שונים והפיץ דעות של כפירה ומרד. והאיסור הזה עמד בתקפו ימים רבים. ורק לרגלי החנינה של מאה שנה ליום הולדת פרעבל בשנת 1882 נתעורר הרעיון של גני הילדים בעצם תקפו ומצא לו גואלים בכל הארצות הנאורות ובערך שנת 1900 החלו גם היהודים להתחקות על שימת פרעבל ביסודם גני ילדים עבריים. נן ילדים כזה יש גם בניו ארץ (ע"ע). על ספרי למוד וחנוך ע"ע ספרים.

י. ז. ק.

מלכוש: ע' של ומטר

מלקות: הכאה ברצועה על גוף החומא. ובלשון החכמים בא לרוב תחת השם מכות (ע"ע). בהורה

נאמר: "והיה אם בן הכות הרשע (ת"א: אם בר חיובא לאלקאה חיבא) והפילו השופט וחברו בדי רשעתו במספר, ארבעים יכנו לא יוסף פן יוסף להכותו על אלה מכה רבת ונקלה אתיך לעניך" (דברים כ"ה ב'—ג'). כיצד מלקין אותו? חזן חכנסת (שמש) אוהז בבגדיו אם נקרעו נקרעו ואם נפרמו נפרמו עד שהוא מנלה את לבו, משום דכתיב ונקלה אחיך, מצוה לגוולו (סנהדרין י': תוס' סוטה ח'). ונאמר "והפילו" מלמד שאינו מכה אותו לא עומד ולא יושב אלא מוסה וכפוף על העמוד (מכות כ"ב:), ומלקין אותו ברצועה של ענל והרצועה בפולה לשנים ולארבעה בי דרשו "והפילו" בלשון כפל כפלים (שם כ"ב: ע"י מהרש"א), ושתי רצועות (דקות של חמור) עולות ויורדות בה, ידה (מקל) של הרצועה מפה ודחבה מפה וראשח מנעת ע"פ כריסו (מכות שם). כמה מלקין אותו? ארבעים חסר אחת, שנאמר במספר ארבעים, מנין שהוא סומך לארבעים (שם כ"ב:), ודרשו במספר (בשוא תחת הבי"ת) ואינו במספר (בפתח) למד שהוא רבוק למלת ארבעים (ואינו נפרד כמו שהוא לפנינו), לומר במספר ארבעים ולא ארבעים שלמים אלא מנין שהוא סוכם (מלשון סך ונדר) ומשלים ארבעים, והן ארבעים חסר אחת (רש"י בחומש). ונראה שפירשו לשון במספר כמו ספר ונבול (limit), כלומר עד ולא עד בכלל. ואפשר נ"כ שאוחרת לא יוסף הוא מלשון סוף כלומר לא יעשת סוף (exclusive) ולא ישלים הארבעים. אמנם לדעת הרמב"ם מנין המלקות מן התורה הוא ארבעים שלמות ורק רבנן עשו תקנה למנות ל"ם כי חששו פן יוסף ויעבור על ל"ת, ועשו סייג לתורה. ונראה כי למד זה ממה שאמר רבא, כמה מפשאי שאר אינשי דקיימי מקמי ספר תורה ולא קיימי מקמי גברא דבה! דאילו בס"ת כתיב ארבעים ואחת רבנן בצרו חדא (מכות כ"ב:). אמנם מדרשות חז"ל, "במספר" משמע שריקו זאת מקרא, ועל הדיוק הזה כדי להקל בעונש הנוף ראויים רבנן באמת לשבח, דיני מלקות בשלשה דיינים (סנהדרין י'). הגדול שבדיינים קורא: אם לא תשמור לעשות וגו' והפלא ה' את מכותך וגו' (דברים כ"ח) ושמרתם את דברי הברית חזאת וגו' (שם כ"ט), ותותם ותוא רחום יכפר עון וגו' (תהלים ע"ח) וחזר לתחלת המקרא (מכות כ"ב:). כי יש בפסוק האחרון י"ג תיבות ל"ג מלקות בכל שליש ושלש, חרין השני מונה המכות, וחרין השלישי אומר בכל הכאה הבה! ואם יראה שיהלש יפסיק, וחשמש מכה בידו אחת בכל כחו, ואם אמדוהו הדיינים שאינו יכול לקבל המלקות הקצובות מלקין אותו פחות ממנין ל"ם. אמדוהו לקבל ל"ם ולוקח מלקות ואח"כ ראו שאינו יכול לקבל השיעור פמוד, אמדוהו לקבל עשרים אינו לוקח אלא י"ח כי צריכין להשתלש המלקות, חיינו לחלקן לשלשה חלקים בשוא (סנהדרין י'). ומלקין אותו שליש על החזה ושני שלשים על גבו, מחצה על בתף אחר ומחצה

עליהן, וי"ח מהן חייבי כריתות. כל חייבי כריתות שלקו נפטרו מיד כריתות, שנאמר ונקלה אחיד, בשלקה חרי הוא כאחיד (מכות כ"ג).

[מכת מדרות] עונש מלקות הוא עונש הגוף (Corporal punishment) האחר שזכר בתורה. עונש מיתה במלו חכמים ארבעים שנה קודם שחרב הבית השני, כי אז כבר שלמו הרומיים בא"י. אך עונש מלקות הנהינו בא"י גם אחר התרבו ע"י דינים מוסמכים. ובבבל שלא היו מוסמכים לא דנו דיני קנסות ועונשין. ותחת מלקות דאורייתא הנהינו "מכת מדרות" בלומר מלקות על המורד על דברי התורה בין מדאורייתא בין מדרבנן. ואפילו על מצות עשה. ואמר רב מלך (מדרות, רש"י) על ייחוד וכו' ומלך על לא טובה השמעה, בלומר על הנותן מקום לחשד (קרושין פ"א). ולא דקדקו כ"כ במנין המלקות אלא כפי הנראה לכו"ד לצורך השעה. וכחב הרמב"ם שמכת מדרות הוא באפסר כשול לשנים ובלי מנין רק כפי שורא דריני (פי' המשניות נזיר פ"ד ג') וכן כתב הר"ן (שלהי מכות). אך מרבירי רש"י משמע שמכת מדרות הוא במסל ופירש רצועה למלקות ומסל למכת מדרות עד שיחזור (סנהדרין ז' ז'). לדעת הר"ן (הרי"ף כתובות פ'). דבכל עבירה נמשכת שעובר עריין על איסור מנין אותו עד שתצא נפשו אם אינו חזר בו. אבל אין מנין אותו על לשעבר יותר ממלקות הקצובות. אולם הריב"ש (תשובה צ') כתב בשם תוס' שמכת מדרות היא ל"ס כשל תורה רק שאינן חזקות כמותן, והביא ראיה מקרושין (כ"ח) הקורא לחבירו ממזר סופג ארבעים והוא קנסא דרבנן (ע"י פרי חרש או"ח סי' תע"א ב'). ובמנן אברהם (סי' רצ"ב ב') כתב בשם מהרא"י דמכת מדרות היא י"ג הכאות, שליש ממלקות דאורייתא (וכן כתוב בתשובת רשב"ץ). מהר"י ב"ר ב' (ע"ע) רצה ליסד הסמיכת בצפת כדי לנהוג דיני מלקות ולפסוד החייבים מכת (ע"ע סמיכה). ויש נהגין ללקות בערב יוה"כ ע"י השמש שקורא והוא רחום. ומכה ברצועה קלה מבלי כח, והן לזכרון בעלמא כדי לעורר התשובה. ע"ע עונשין.

א.

מַלְשִׁינֻת (מסירות): רכילות ולשון הרע לפני הממשלה כדי להיבט ממון ליחיד או כדי למסור למלכות, ולפעמים מקטרג על כלל ישראל. ת"א לא תלך רכיל בעמך (ויקרא י"ט ט"ז) לא תיכול קורצין, ואכלו קרציהון די יהורא (דניאל ג' ת'). אבל קורציה בי מלכא (ברכות נ"ח.). המלשין נקרא ג"כ רלמור (delator). בשעה שאמר הקב"ה תמא ישראל (במעשה עכן) אמר לפניו רבש"ע מי תמא? א"ל וכי דלמור אני?! (סנהדרין מ"ג:). והקטגוריא נקראת דלמוריא (delatura). המגלה סוד להממשלה לחרע לחבירו, שעבר על איזה חוק המתנגד לתורת ישראל, נקרא מסור (בלשון רבים מסורות), ואם תבירו נענש ע"י שלם ממון נתחב

על כהן השני הוסיף לו רצועה אחת ומת הרי זה נלה על ידו כי נחשב כהורג נפש בשגגה. נתקלל ברע או במים פסוד. ר' יהודה אומר האיש ברע והאשה במים (שם). כי עיקר ענין מלקות הוא כדי לכוותו וכיון שנלקה ונתגלה קלונו כבר קבל עונשו. אין מלקין שנים ביחד (ספרי). אסור להלקות מלקות בשבת (תשובת רב שדירא גאון כ"י בפחד יצחק ע' מלקות). עדים שהרשעו אחד בעבירה שחייב עליה מלקות ונמצאו זוממין חייב כל עד ועד מלקות שלמות, אע"פ שאם חייבוהו ממון משלשלין הסכום ביניהם וכל אחד משלם מה שעולה על חלקו, אבל אין משלשלין במכות כי אין מלקות למחצה (יבמות ה').

[הלאונו שהיבבים עליהם מלקות] חז"ל דרשו והרשעו את הרשע, יכול כל מרשיעים לוקים? ת"ל וחיה אם בן הכות הרשע, פעמים לוקה ופעמים אינו לוקה וכו'. זה הכלל כל מצוה ל"ת שיש בה קום עשה אין חייבין עליה (מכות פ"ג ד'). וכל מצות ל"ת שאין בה קום עשה לוקה (ספרי). אבל לאו שהוא נחק לעשה לתקן את הלאו, כגון לאו דלא חקק האם על הבנים ולא תכלה פאת שדך אינו לוקה אלא א"כ לא קיים העשה שבהן. וכן לאו שאין בו מעשה אין לוקין עליו כגון הולך רכיל ונוקם ונוטר, ונושא שמע שוא (דברים כ"ב י"ח—י"ט) וכדומה, חוץ מנשבע ומימר ומקלל את דברו בשם. וכן כל לאו שניתן לאזהרת מיתה ב"ד. כגון לאו דלא תנאף ולא תעשה מלאכה בשבת, דקם ליה בדרבה מיניה. וכן לאו הניתן לתשלומין כגון לא תגזול ולא תגנוב, או רבית שיכולין לכופו להשיב להמלוה. וכן לאו שבכללות שהוא לאו אחר הכולל ענינים הרבה, כגון לא תאכלו על הרם (פ' קרושים) דילפינן מיניה כמה דינים. וכן לאו שנכללו בו דברים שונים כגון באכילת קרבן פסח שנאמר בו אל תאכלו ממנו נא ובשל מבושל שאינו לוקה על נא ועל מבושל שתיים אלא אחת. רק היכי שאמרו מפורש ע"פ הקבלה שלוקין על כל אחד ואחד, כמו תיוב ג' מלקות באיסור תרש באוכל לחם וקלי וכרמל אע"פ שכוללים בלאו אחר, או בלאו דמעביר בנו ובתו באיש וקוסם קסמים שבאה הקבלה עליהם ללקות עם כל אחד ואחד (עפ"שמיין, תורה תמימה עה"ת פ' שופטים). וכל המשלם ממון אינו לוקה שנאמר כדי רשעתו משום רשעה אחת אתה מחייבו ואי אתה מחייבו משום שתי רשעיות (מכות ד' ז'). ר' נתן ב"ר הושעיה אומר וכו' את שמכותיו יוצאות בו ידי רשעה, יצא זה שאומר לו עמוד ושלם (ירוש' תרומות פ"א א'). מלקות על השונג לא מצינו ככל התורה כולה אלא בשפחה תרופה שהוא לוקה אפילו על השגגה (רמב"ם על משנה א' דשבת). במשנה (מכות פ"ג אלו הן הלוקין) נחשבו חמשים עבירות שלוקין עליהם, אך תנא ישייר טובא, כי חשבו שם רק אלה שיש בהם תירוש כמו חייבי כריתות וכו' (ע"י ר"ע מברטנורא). הרמב"ם (הל' סנהדרין פ"ט) הוסיף מאתיים ושבע עבירות שלוקין

יורדין לניהנום ונרנן בח לדורי דורות וכו' גיהנום כלה והם אינן כלין (ר"ה י"ז). המוסר אין לו חלק לעוה"ב (רמב"ם חובל פ"ח, ח"מ ס"י שפ"ח). המסירות נחשבת לקץ וסוף כל הרעות ונרנלה מכל המציקות אשר יבואו לישראל באחרית הימים קודם שינאלו ואמרו אין בן דוד בא עד שירבו המסורות (סנהדרין צ"א.). ובצדק נוכל לומר כי ברוב הנלות שסבלו היהודים יד המסורים היתה באמצע, ולכן לא יפלא אם חכמי ישראל התירו את דמם כמו שהתירו דם הרודף אחר חבריו להרנו ולרצון ראש נחש, ממעם הבא להרנך השכם להרנו, ובפרט שבה בידי המסור להרנו כמה אלפים נפשות מבני ישראל. ובכ"ז פוסק הרמב"ם (שם) שהיו צריכין להזהירו מקודם בהתראה קלה, "השמר ולא תמסור" ואם העיז פנים מותר להורנו. ומעשים בכל יום שהיו מוסרים המסורים בארצות המערב (מורוקו) לידי גוים להריגה (הרמב"ם). האומר למסור את חברו וקדם הוא והלשינו הרין עמו (משפטי שמואל ס"י צ"ד).

[בימי הביניים] המלשינות התפשטה בפרט בארצות ספרד ופורטוגאל, עד כי היתה מלת מלשין למלה בשפת הספרדית malsin ובפורטוגזית malsim ושם המפשט malsinad או malsineria, ר' יוסף ׳ מינאש צוה לסקול מסור אחד ביוה"כ שחל בשבת קודם נעילה (ר"י אשרי, זכרון יהודה נ"ה:). הריב"ש מעיד כי מדורות ראשונים ועד זמנו היו מתירים להרנו המסורים בקהלות אראגון, וואלינסא, קאמלוניא, קשמיליא ונבארא. בעיר ברצלונה מסור הרב ר' יונה מצירונא ור' שלמה בן אדרת מסור אחד לידי המלך פידרו השלישי מאראגון והומת בשנת 1280 על בית הקברות של היהודים (ש"ת הרשב"א הובא בחמאספ. J. Q. R. ח' 228). הממשלה בספרד נתנה רשות לרבנים לדון דיני נפשות (ש"ת הרא"ש כלל י"ז ח'). והורה הרא"ש בנידון מלשין אחד, כיון שניתן לישראל רשות מצד המלכות בסתר לדון אותו, ואם ימצאו מן הרין שהייב מיתה שימותוהו. ועין שהיה מוחזק ג' פעמים למלשין ומסור ושהוא מגום במלשינות שקר על היהודים בחיות דון פידרו באיטליא. לכן נחשב כרודף שמותר להציל בנפשו (שם כלל י"ז א'). בתקנות של קהלת קאמלוניא משנת 1354 התירו דם המסורים (ע"י החלץ ח"א 22 והלאה). קהלת מודילא עשו תקנה להחרים המסורים בבתי הכנסיות ולקנוס אותם בקנס של אלף מאראווידים זהב (קייזערלינג געשיכמע דער יורען אין שפאניען ח"א 76, 206). לעונש מיתה היו צריכים הסכמת המלך. תרב ר' אברהם בנבשתי בואלאדוליד (1432) חרב ר' שמעון בר צמח דוראן (התשב"ץ) ובנו שלמה חוציאו משפס מות על מסורים. גם באשכנז סבלו היהודים הרבה ממלשינות, והמסורים רבו שם מאד, ובפרט נודע מסור אחד בשם חירשל מאיר במלשינותיו בווינא קודם הגלות משנת 1670. בפולין דנו את המסורים באכזריות יתירה כי חתכו לשונם ואזניהם בהסכמת הממשלה.

המסור כחובל ומוק או כגולן וחייב לשלם לו כפי נזקו, וזיא אבעיא דלא איפסקא אם עשו תקנות הנגול במסור (ב"ק ס"ב). להיות נשבע ונוטל כמו כנגול (שבתות מ"ד:). מסור אין לו חוקה כנגול (ש"ת מהר"ם ס"י מ"ז). מסור אפילו בלא התראה פסול לערות ולשבותה (הריב"ש ס"י תע"ג).

[פעולת המסירות] המלשינים הרעו לישראל יותר מאשר עשו להם הנגים. ודרשו חז"ל על "ורדו בכם שונאיכם" (ויקרא כ"ז י"ז) שאיני מעמיר שונאים אלא מכב ובכב, שבשעה שארצה עומדים על ישראל אינם מבקשים אלא מה שבגללי, שנאמר והיה אם זרע ישראל ועלה מרין ועמלם וני וישחיתו את יבול הארץ (שופטים ו'). אבל בשעה שאעמיד עליכם שונאים מכב ובכב הם מחפשים אחר מסמוניות שלכם, וכן הוא אומר (מכה ה' ג') אשר אכלו שאר עמי ועורם מעליהם הפשימו וני' (ת"כ מובא ברש"י ויקרא שם). ובפרט הרעו מסורים בישראל בגזרות המלכות בימי אדריינוס קיסר, אגורו על חוקי הדת ועל למוד התורה, וגדולי ישראל חרפו נפשם לעבור על הגזרות, כד"ע וחבריו. יהודה בן גרים היה מלשין על רשב"י שאמר כי כל מה שתקנו חרומיים לא תקנו אלא לצורך עצמי תקנו שווקים להושיב בהם זונות וכו' וגזרה המלכות שיהרג רשב"י וברח וישב במערה י"ג שנה (שבת ל"ג:). וכ"כ נתרבו המסירות אז עד שעמדו בית דינו של רבן גמליאל לתקן ברכה מיוחדת בש"ע לקלל את המלשינים, ויסדח שמואל הקטן ונקראת ברכת המינים (ברכות כ"ח: מגילה י"ז:). ויש נוסחאות שונות מהברכה הי"ט הזאת, מפני שמבקרי הממשלה שינו אותה בכל פעם ובימי הבינים ברו עליה עלילות רשע (ע"י ס' נצחון ס"י שמ"ט ושכ"ט יהודה ס"י מ'). הנוסחא בסדר רב עמרם נאון הוא: "ולמלשינים אל תהי תקוה וכל חודים כרנע יאברו וכל אויבינו מהרה יכרתו ועושי דון מהרה תעקר ותשבר ותכניע בימינו. בא"י שובר רשעים ומכניע זדים".

[דין מסור] תני רבי אבהו קמיה דר' יוחנן הגנים ורעו בהמה דקה לא מעלין ולא מורדין. אבל המינין והמסורות וכו' מורדין (לבוד) ולא מעלין וכו', השתא אחותי מתחינן אסוקי מיבעי? אמר רב יוסף בר חמא אמר רב ששת, לא נצרכא שאם היתח מעלה בבור מגדרה (ר"ל שאין מניחין אותו לעלות), דנקים ליה עילא (אמתלא) ואמר לא תיחות חיותא עליה (הוא מרים המעלה כרי שלא יירו הבהמות שמה ויתנוקו ואינו חושש כלל מה שאירע להמסור). רבה ורב יוסף דאמרי תרווייהו לא נצרכא שאם היתה אבן על פי הבאר מכסה, אמר לעבורי חיותא עליה. רבינא אמר שאם היה סולם מסלקו אמר בעינא לאחותי ברי מאיגרא (ע"ז כ"ז). וכל אלה הם רק אמתלאות לקרב מות המסור שלא בדרך ישר. כי באמת הוא חייב מיתה, אך אין מניחין אותו בידים. ואמרו המינין והמסורות וכו'.

שבשניהם והרי הוא ממזר לעולם (ירוש' קרושין פ"ג י"ב; יבמות ע"ז:). ממזר הבא על הנידה תולד נוי ואם נתנייר הרי הוא כישראל ומוחר לבא בקהל. ואם הממזר בא על חשפחה תולד עבד ואם נשתחרר הרי הוא בן חורין. לפיכך ממזר נושא לכתחילה שפחה שקבלה עליה מצות ומבלה לשם עבדות כדי להחיר בניו אחר שנשתחררו ויהיו מותרים בישראלית (קרושין ס"ט). וכן נוי שהוליד ולד אפילו מן הערחה אם נתנייר הבן מותר לבא בקהל. גר מותר בממזרת וגירות בממזר ואם הולידו בנים מותרים בקהל כי קהל נרים לא אקרו קהל (שם). ממזר וראי הוא דלא יבא בקהל. הא ממזר ספק יבא (קרושין ע"ג). היינו שחוקי מפני שרוב ממזרים אינם מעריות. גם דרשו בקהל וראי הוא דלא יבא. הא בקהל ספק יבא (שם) היינו שישא ממזר וראי את השחוקי, כי שחוקי הוא קהל ספק. ודוקא אם יש הוכחה שלא תושלך לשם מיתה רק מחמת רעבון שאין ביד האם לפרנסו, כגון שאבריו חתולים או שנמצא מהול. אבל אם ניכר שהושלך לשם מיתה הוא ספק ממזר (ש"ע אה"ע סי' ד'). הקראים הם ספק ממזרים (תשובות הרא"ם ח"א סי' נ"ח, הרא"ם מטרמי ח"א סי' ל"ח, הרדב"ז ח"א סי' ר"ט). האשה שנשאת לאחר בעוד שבעלה הראשון קיים ולא פטרה בגט, תולד מהשני הוא ממזר גמור, ואם הראשון חור ובא עליה קודם שגרשה השני וילדה לו תולד ממזר מדרבנן ואסור בממזרת גמורה ומותר בממזרת מדרבנן כמותו (יבמות ק"ט). וכן ממזר ספק אסור בממזרת ודאית.

[חשד ממזרות] תאשה שהיה בעלה במדינת חים ושחה שם יותר מ"ב חדש וילדה עד י"ב חדש תולד כשר, שאנו תולין שהולד שוחה במעי אמו י"ב חדש מעוברא דרבה תוספאה (יבמות פ'). אבל לאחר י"ב חדש תולד בחזקת ממזר. ובעל תלכות נדלות כתב שגם זה אינו בחזקת ממזר שאנו אומרים כי בעלה שב לביתו בצנעא, מלבד אם הוא מורה כי לא היה עם אשתו. אבל אם אנו רואין בהאשה דבר מכוזר כגון שהיא חצופה ביותר אין אנו תולין ששחה במעי אמו י"ב חדש וחיישין ליה (הנח"ת הרמ"א). אשת איש שיצא עליה קול זנות והכל מרננין אחריה, אין תוששין לבניה שהם ממזרים, מפני שרוב בעילות תולים בבעל (סוטה כ"ג). ואם אומרת על העובר שאינה מבעלה אינה נאמנת לפוסלו (יבמות מ"ז: קרושין ע"ז: ב"ב קכ"ז). אבל האב שאמר על העובר שאינו ממזר או על אחד מבניו שאינו בנו נאמן לפוסלו שהוא ממזר, אבל אינו נאמן לפוסלו את בנו (שם). וגם על בנו אינו נאמן אם האב החזיקו מקודם לבנו והיה לו חזקת כשרות על פיו (משפטי שמואל סי' ק"ט, הגה"ת הרמ"א). ארוסה שנתעברה והיא בבית אביה, אם היא אומרת שמתארוס נתעברה והוא מורה או שאינו בפנינו להכתישה תולד כשר. ואם אינו מורה ומכתישה תולד ממזר (יבמות פ"ט:). חממזר יורש את אביו אם

בפחמא נשפט ממזר אחד למיתה עור בסוף המאה הי"ח (מאנאטסשריפט י"ד 166). מספר הממזרים שהתנצרו והרעו לישראל רב כאד, וביניהם נחשבו ניקלאום דונין, יהושע אללורקי ופפערקארן (ע"ע). ע"ע לשון חרע.

ביבליוגרפיה: אללגעמיינע צייטונג דעם יודענמוסם שנת ס"א 408, 414; J. E. ix 42.

א.

ממאנת: ע' מיוון

ממזן: ע' מעות

ממונה: ע' פקידים

ממזר: בן זנונים, ובת זנונים היא, "ממזרת". בירושלמי (קרושין פ"י) אמר ר' אבהו מאי ממזר—מום זר, ומה למרו בי ממזר אחד זכרים ואחד נקבות אסורים, מ"ט? ממזר כתיב—מום זר (יבמות ע"ו). וכן תרגם יב"ע דמחילד מן זנו רביה סומא בישא דאתיהיב בעמא חולונאי (דברים כ"ג ג'). הרמב"ן פירש ממזר—איש מחר מאחו ויודעו שאינו יודע מאין בא. כלשון וישב ממזר באשרוד (זכריה ט' ו') היינו איש נכרי חר שיעבור בו כי יכרית ה' נאון פלשתים התושבים מאו. והמתרגם פירש: ויתבין בני ישראל באשרוד דהוו ביה כנוכראין. ר"ל בורים. לרעת שמיינברג (משפטי האורים) השם ממזר התכזב מן ממעיו וענינו בן תיק נכרי וכמו ממי יהודה יצאו (ישעיה מ"ח א') במקום ממעי. בתורה נאמר: לא יבא ממזר בקהל ה', גם דור עשירי לא יבא לו בקהל ה' (דברים כ"ג נ'). פירוש שלא יחתן הממזר במשפחת ישראל, הממזר לא ישא ישראלי, וממזרת לא תנשא לישראל לעולם, כי סמוך לאיסור ממזר כתיב לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה', שגם הם ילרי זנונים מבנות לום, ושם נאמר, גם דור עשירי, לא יבא להם בקהל ה' עד עולם". מה דור עשירי דלהלן עד עולם אף דור עשירי שבכאן עד עולם (ספרי). דלשון עד עשרה ררי רגיל גם בגמרא היכי דמשמע עד עולם (רש"י בכורות י"ז). אמנם לפי דברי ר' יוסי כי עתידין ממזרים ליטהר לעתיד לבוא והלכה כמותו (קרושין ע"ב:). אפשר דלהכי לא כתב עד עולם בממזר. ואפשר שכונת ר"י הוא על ממזרים מפקים. עכ"פ איסור ממזרות נהוג עד סוף הרורות קודם ימות המשיח. ולכן לדינא נהשב איסור איסור עולם.

[מי הוא ממזר] איזהו ממזר? זה תבא מאחת מן העריות בין חייבי מיתות בין חייבי כריתות, תתן כן תבא מן הנדה ש"פ שהוא פגום אינו ממזר אפילו מדרבנן (יבמות מ"ט). שאינו רומה לשאר עריות שאין קרושין תופסין בהן, אבל בגרה תופסין קרושין. וכן כהן שנשא גרושה תולד חלל ולא ממזר (יבמות כ"ג). כותי ועבד הבא על בת ישראל תולד ממזר (שם מ"ה). ממזר לישראלית וממזרת לישראל תולד תולך אחר הגנב

קן : הלחם שאכלו בני ישראל במדבר בצאתם ממצרים. המן היה "דק מחוספס דק כבפור", "כורע נד לבן", "כעין הברדל". ויאמרו איש אל אחיו, "מן הוא?" כי לא ידעו מה הוא (שמות מ"ז). רש"י פירש מלת מן מלשון הכנת מזון כמו ומן להם המלך (דניאל א'). לדעת עברס הוא לשון מצרית כי חוראת, "מאנו" היא מזון ("דורדך גאזען צום סיני" צד 236). ויוסף חלוי אומר שהוא מלשון כושיית כי התואר מנן יורה על קמנותו כי הוא דל דק ונבזה, ונקרא מן על אדות דקותו, ומבאר המקרא ויאמרו איש אל אחיו מן הוא, שחשבו שהבטיחם ה' לתת להם עונות ורקיקים כדרך הנעשה בידי אדם ע"כ אמרו "מן הוא" כי הוא דק ונבזה בעיניהם. ומשה אמר להם הוא הלחם אשר נתן ה' ואל תבזוהו (המגיד שנה ח' גליון 26). המשוור יכנה את המן "דגן שמים", "לחם אבירים" (תהלים ע"ח כ"ד-כ"ה), ובני ישראל בזו אותו בשם "לחם הקלוקל" אשר קצה בו נפשם (במדבר כ"א ה'), אחרי שאכלו אותו זמן רב. ובאמת היה מעמו כצפיות בדבש (שמות מ"ז ל"א), וכמעט לשר השמן (במדבר י"א ח'). המן ירד מן השמים, כמו ממר בכל יום מלבד ביום השבת והיה מכוסה בטל, וכאשר עלה הטל בבקר נתגלה המן על פני הארץ. ויצא העם ולקטו ממנו דבר יום ביומו, וביום הששי לקטו משנה והכינו ליום השבת. וילקטו ממנו עומד לנלגל לפי מספר הנפשות. ולא הותירו ממנו עד בקר, והנותר בא בו תולעים ויבאש. הלקימה היתה בבקר כי לעת הצהרים כחום השמש נמס בשרה. ורק מה שהניחו ליום השבת לא הבאיש ורמה לא היתה בו. את המן טחנו ברחים או רכו במדכה ובשלו בפרור ואפו אותו ועשו עונות (שמות ובמדבר שם).

[משך זמן ירדה המן] את המן אכלו בני ישראל ארבעים שנה, "עד בואם אל ארץ נושבת" — אל קצה ארץ כנען" (שמות מ"ז ל"ה). אולם כשנדרק נמצא חסרים שלשים יום, כי במ"ו לחדש השני באו מדבר סין ובו ביום וילנו וגו' ובבקר היתה שכבת הטל וגו'. הרי שבמ"ז באייר התחיל המן לירד. וכתוב ויעשו את הפסח וגו' וישבות המן ממחרת הרי שבמ"ז בניסן פסק, אלא שבחררי שהוציאו ממצרים מעמו מעם מן והספיקו ממנו ל"א יום (קדושין ל"ה). מכילתא בשלח פמ"ז). ונאמר עד בואם אל קצה ארץ כנען משמע על הגבול שהוא ערבות מאב. ונאמר עד בואם אל ארץ נושבת שהוא ארץ העברת הירדן. הא כיצור? בשבעה באדר מת משה ופסק המן לירד והיו מספיקין ממנו שבכליהם עד מ"ז ניסן. ר"א המודעי אומר שבעים יום אכלו ישראל את המן אחרי מות משה כ"ד יום מאדר ראשון, ושלשים מאדר שני ומ"ז של ניסן. ר' יוסי אומר נ"ד שנה אכלו ישראל את המן ארבעים שנה במדבר וי"ד שנה בא"י בזמן חכבוש והחילוק, דכתיב עד בואם אל ארץ נושבת

ידוע מ' הוא. המסור אע"פ שאסור לבוא בקהל הרי הוא כישראל גמור ומלך אורו אפילו בשבת (ע"ע מילה). וקורין אותו לתורה. בימי חתלמוד היה מסור ה"ח קודם לכהן גדול עם הארץ (הוריות י"ג). אך אח"כ חנהניו להקדים את הכהן אפילו אם הוא ע"ה אם יודע לקרות (ש"ע או"ח סי' קל"ח). ומכריזין על המסור כדי להזהר ממנו ושלא להתחתן בו. רב הונא אמר ממזרא לא חיי וכו' היינו אם אינו יודע שהוא ממזר. ההוא דהוי בשבבתיא דר' אמי אכרץ עליה דממזרא הוה, בבי ואויל. אמר ליה חיים נתת לך וכו' ידיע ולא ידיע (אינו מפורסם כ"כ) עד תלתא דרא חיי מפי לא חיי (ובשמות ע"ה). ע"ע אסופי; חללה; יוחס; נתינים; שתוקי.

ביבליוגרפיא: רמב"ם אסורי ביאה פמ"ו; אח"ע סי' ד.

א.

ממחרת השבת: ע' שבועות

ממרא (אלני ממרא); המקום שישב שם אברהם אבינו והוא כנכול חברון (בראשית י"ג י"ח) ונקרא ע"ש ממרא אחד מבעלי ברית אברהם (שם י"ד כ"ד). שעורו לו במלחמתו עם כדלעומר והמלכים אשר אתו. גם נתן לו עצה על המילה (ב"ר פמ"ב י"ד). ונקרא "אלני ממרא" ע"ש האילן הגדול המפורסם שהיה שם במשור גורע עד היום בשם "אילן אברהם". במדרש רבה אמרו כי הוא שם אחד מעיר חברון, וארבעה שמות לה: אשכול ממרא קרית ארבע וחברון. ר' יהודה ריש באלני ממרא, "במשריא דממרא", ור' נחמיה אומר "בפלמין דממרא". על דעתה דר"י אתרא הוא דשמיה ממרא. ולמה נקרא שמו ממרא? וכו' שהמרח פניו באברהם (תנחומא וירא סי' ג', שמות רבה פ"ט). וסיפוס כותב כי אברהם ישב אצל אילן Ogyges (קדמון) בשכונת עיר חברון (קדמוניות ס"א פ"ד א'). ואילן הזה היה עוד עומד בימי יוסיפוס כחצי שעה מחברון (מלחמות ס"ד פ"ט ב'). ולפי ההגדה היה נמוע שם מששת ימי בראשית (ע"י בעל המורים לבראשית ט' כ"ז). תחת האילן הזה נמכרו אחר חרבן ביתר מאת אלפים ול"ה אלף יהודים לעבדים, ובימי הבינים עוד היה האילן הזה מקום כנסיה ליהודים ונוצרים וישמעאלים בשנת 1667 הית האילן עודנו גדול אך בשנת 1697 לא נשאר ממנו רק חלק קטן. מערת הסמכלת היתה על פני ממרא (בראשית כ"ג י"ט). יש אומרים כי אלני ממרא הוא אחד עם "אלוני מודה" (שם י"ב ו') ושם בנה אברהם מזבת בתחלה בבואו מחון לארץ כנען. וי"א כי מורה הוא מורה (ע"י הראב"ע ורמב"ן שם). ע"ע חברון.

י. ד.

ממרא: ע' זמן; יוחני
ממשלה: ע' סהל

(מכילתא שם).

[בתלמוד ופדרשים] המן הוא אחד מהדברים שנברא בערב שבת בין השמשות (אבות פ"ה ט'). לדעת ר' זבדי בר לוי ירד המן על שטח של אלפים אמה לכל דוח אצל המחנה, ונשאר שם עד ר' שעות ביום ואח"כ נמס (ברכות כ"ז.). ר"א חסדוני אומר שהיה המן נבוח ששים אמה, ואיסי בן יהודה אומר שהיה מתגבר ועולה עד שראוין אותו כל מלכי מזרח ומערב (יומא ע"ו.). ור"ל מתחלת ירידתו מן האויר עד הגיעו לארץ היה תגובה הוה. כיצד המן יורד לישראל? יוצאה רוח צפונית ומכבדת המדבר, יורד מטר ומכבס הארץ והטל עולה והרוח מנשבת בו, ועושהו כמין שלחנות של זהב, והמן יורד עליהם (מכילתא). והיה לו טל מלמעלה וטל מלמטה ורומה כמו שמונה בקופסא (יומא ע"ה.). בחורים אוכלים אותו טועמים טעם להם, זקנים כצפחית בדבש, יונקים כחלב שדי אמה (שמי"ר פ"ה.). לצדיקים יורד על פתחיהם, בינונים יצאו ולקטו רשעים שטו וכו' (יומא ע"ה.) ומעמו בו כל הטעמים לבר מחמש טינים אלו קשאים אבטיחים חציר בצלים שומים ובשבליל זה החאוננו (שם). ר"ע דרש "לחם אבריים" שמלאכי השרת אוכלים אותו, ואמר לו ר' ישמעאל טעית וכו' מלאכי השרת אוכלין? אלא לחם אבריים שנבלע ברמ"ח אברים ואינו צריך להוציא (יומא שם וספרי פ' בהעלותך). "מחפס" בנימטריא רמ"ח, ולא היו צריכין לפנות. אבל אם אחד מאוה"ע היה אוכלו היה צריך לפנות (במרכב רבה פ"ז.). וי"א בשהיה אחד מאוה"ע פורש ירו לקבלו לא היה עולה לו כלום (ספרי פ' האזינו).

[אות המן] המן היה כורע "גד", שמגיד להם לישראל אי בן ט' לראשון ואי בן ז' לאחרון, לפי שלקטו עומר לנפש ולא יותר אחד המרכבה ואחד הממעים, ואם נמצא יתר בכית הראשון בידוע שכן תשעה לראשון, ואם בבית האחרון בידוע שכן האחרון הוא, והיו יורעים לברר ע"ז אם הילך שיך לבעל הראשון או לבעל האחרון לענין ירושה. תניא ר' יוסי אומר בשם שהנביא היה מגיד להם לישראל מה שבחורין ומה שבסרקין כך המן מגיד להם וכו' כיצד שנים שבאו לפני משה לרין זה אומר עברי גנבת זה אומר אחת מכרתו לי. אמר להם משה לבקר משפט. למחר אם נמצא עומרו בבית רבו ראשון בידוע שזה גנבו וכו' (יומא ע"ה.). המן בא לחזק האמונה והבטחון בה' שנאמר, למען הודיעך כי לא על הלחם לחבו יתיה תאדם כי אם על כל מוצא פי ת' יחיה האדם (דברים ת'). והיו לוקטים אותו דבר יום ביומו. מכאן היה ר' אלעזר המודעי אומר מי שיש לו מח יאכל היום ואומר מח אוכל למחר, הרי הוא מחוסרי אמונה, שנאמר למען אנחנו הילך בתורתך אם לא (מכילתא). תנחומא פ' בשלח פ"ב. כרי שיכונו ישראל את לבן לאביהם שבשמים כל יום (יומא ע"ו.). לאות לדורות הבאים

צוה משה לאהרן ע"פ ת' לתת מלא תעומר מן בצנצנת ולתניה אצל ארון העדות למשמרת (שמות ט"ז ל"ג). ובשעה שאמר ירמיה לישראל מפני מה אין אתם עוסקין בחורח? א"ל במה נפרנס? הוציא אליהם המן ואמר הדור אתם ראו דבר ה' המדבר חייתי לישראל (ירמיה ב' ל"א). פרשת המן הוא למוד מוב על הבטחון ולכן נחננו לאומרה בכל יום אחר תפלת שחרית (שוע או"ח סי' א' ה'). ובעל שבט מוסר (פל"מ) מביא בשם הבחי שקבלה ביד החכמים שכל האומר פ' המן בכל יום מוכנס שלא יבוא לידי חסרונות. ועושים זכר למן בשבת ע"י "לחם משנה" (שבת ק"ז. ובי' או"ח סי' רע"ד) וכתבו בחוס' בשם השאילחות (פסחים ק' ע"ב ד"ה שאין) שפורסין מפה על חלות של שבת זכר למן שלא היה יורד בשבת והיה טל מלמעלה ולמטה והמן באמצע. כי עיקר הנס נתגלה בשבת ע"י שלא ירד בו, ולא היה למבקר לחלוק ולומר כי הוא על דרך הטבע. וע"כ עושין הזכר בשבת דוקא.

[דעת המבקרים] יש מן המבקרים חרוצים לפרש את ירידת המן ע"פ הטבע, וע"ז אמר ר' מעריה נאמן (בהקדמתו לס' אמונות ודעות) כי ענין המן נפלא מכל שאר הנסים, כי דבר המתמיד יותר נפלא מהפסק, כי לא יעלה על הרעת החבולה שתכלכל עם אשר מספרם קרוב לאלפי אלפים אדם ארבעים שנה בלא דבר כ"א ממון מחודש שיחדשוהו הכוירא להם באויר. ואילו היה שום תחבולה היו מכלכלים הפילוסופים תלמידיהם בו. וגם לא יעלה על הרעת שכל המון בית ישראל מסכימים לברות מלכם דבר זה ולחוריש לבניהם הספור אם לא היה אמת, ושבניהם יקבלו מהם הספור הזה אם היה שהתפרנסו בדרך טבעי. עכ"ל. חראבי"ע יאמר: ירקב שם חיו [הכלבי] שאמר כי המן הוא הנקרא בלשון פרסי תרגמניין ובלשון ערבי מן ובלע"ז מנ"א, כי אם כן מדוע לא ירד גם היום בהר סיני שההר ההוא נודע לכל, ואני ראיתי זה הרומח למן במדינת אלעזר ויורד בניסן ובאייר ולא בשאר חדשים וקא ימס מהשמש וגם כלילה לא יבאש ואין צריך להריכו במדונה, ועוד בשיטת יומס בלשון איש, ואינו מוליד דם טוב, רק לרפואות יועיל, ולא ירד בששי משנה, והמן לא ירד בשבת. ובמות משה פסק (פ' שמות ט"ז י"ג). החוקרים החדשים אומרים שהוא פרי העץ *Tamarix mannifera* הנרל בחצי האי סיני ונקרא בפי הערבים "מן אר"מ"ה" (מן השמים) והם לוקטים אותו ומוכרים להחרים הכאים שמה. ויש אומרים שהוא פרי עץ אחר או של צמחים שונים הנדלים בארץ ערב. עכ"פ יש חלוקי דעות גם בין המבקרים תאלת, ובכלל אינו יורד מן השמים. מא"ח—ש. מ. נ.

מנא מנא תקל ופרסין: המכתב שכתבה פס יד נסתרת על קיד חתיה של המלך בלשאצר בליל המשתה שהשתמש בכלי בית המקדש ונחרג. דניאל

„ננא“ (אוצר) או „סדרא רבא“ (ספר המלך) שנתחבר בין שנות 650–900 למספר חנהגו, ונחלק לשני חלקים. החלק הנדול בעד החיים ונקרא „מינא“ והחלק הקטן יכיל תפלות על קברות כמדיהם ונקרא „סמאלא“ (יד שמאלית). ויש להם עוד איזה ספרים אשר יגלו סודות דתם שנוסדו על שיטת היודעים והקבלה העתיקה. הם יאמינו בשילוש רוחני: א' פירא רבא (עץ הדעת), ב' אייר זיוא רבא (אור גדול הנהגה), ג' ומנא רבא הוא לחם שמים כמין שאכלו ישראל במדבר המפרנס לכל. הסנא רבא הוא כח החיות ברא את „חיי קדמא“ והוא ברא את „עותריא“ הם המלאכים. אח"כ נתאצל „חיי תניני“ (חיים שניים) שברא את „יה שמיא“ והוא ברא את „מנדא דחיא“ ואת „נברא קדמא“ הוא אדם קדמון (ע"ע). מנדא דחיא נחגלגל בעולם הזה בשלשה אחים: הביל (הבל) שתיאל (שת) ואנוש. אח"כ נחאצל „חיי תלתא“ בשם אבעותר (אב של עותריא) והוא ראש המלאכים ורוחות. הארץ לא נבראה עדיין והיתה תוהו ובוהו וחשך על פני המים. ושם נראה דמותו אשר נתגשם ויהי לפתחאל הוא נבריא, והוא נצטוו לכרוא את התבל, ויברא את אדם וחיה אך לא יכלו לעמוד על רגליהם עד אשר שלח מנדא דחיא את שלשת האחים ונפחו באפיהם רוח ממנא רבא כעצמו. אח"כ נגרש פתיאל אל השאול מתחת לארץ, ובו ארבעה אולמים בארבעה רוחות ועל כל אחד שני שרים, ושלשה חדרים נפתחים להגיהנום ועל כולם ממונה מלך שידים (שרים). הביל ירד לשאול והביא עמו רוחא מלכת הליל (היא לילית) ותלד את אור, ואור הוליד שבעה בנים (כוכבי לכת) וי"ב בנים (מזלות) ועוד חמשה בנים שלא נודע תבונתם. המנדיים יאמינו שהעולם הזה יתקיים 480 אלפים שנה, והזמן נחלק לשבע תקופות בין שבעה כוכבי לכת. בני האדם נשתנו שלש פעמים מן הארץ ע"י המבול אך בכל פעם נשאר זוג אחד. הם חושבים כי מזמן נת עד אברהם עברו ששת אלפים שנה, וחי בעת שמשלה השמש, ואחריו היה משיח (משה), שלימון (שלמה) אשר השמן נכנע תחתיו (ע"י גמין נ"ו). אולם כולם היו נביאי שקר, ורק נביא אמת אחד היה והוא יחיא (יוהן) בן זכריה שהיה גלגול הביל. ובמשך ארבעים שנה טבל יחיא רבבות אנשים בירדן. וע"י מעות טבל גם את ישו משיחא שהיה בן השר רוחא קדישא. אח"כ ירד אנוש אחי הביל וטבל עצמו והראה נפלאות ונסים ודרש האמונה המהודת, ויצלוב את המשיח השסר, וההריב את ירושלם (עוראשלאם = אור-שלם) שבנת אדני. דבר נפלא הוא כי המנדיים יאשימו את הנצורים שהשתמשו בדם ילדים של יהודים ללש בהם את העונות שאומרים שהם לחם ישו.

[כתב ולשון המנדיים] חתוקר פטרמאן הוציא לאור את „סדרא רבא“ שהוא ספר המלך ונעלדעקע כתב עליו ספר דקדוק. ויש אנסער העתיקו קצת

פטר המכתב ההוא לאמר: „מנא“ מנה אלהא מלכותך והשלמה, „תקל“ תקילתא במאזניא והשתכחת חסיה, „פרס“ פריסתא מלכותך ויהיבת למדי ופרס (דניאל ה' כ"ה–כ"ח). המלים „מנא מנא תקל ופרסין“ הם שם משקלים: מנא או מנה הוא המשקל הירדני שיש בו ששים שקל. תקל הוא השקל. פרס הוא חצי שקל (ע"י עדיות פ"ג ג' מנה ופרס), ובא ברכים „פרסין“ להורות על שני חצאי שקל. והוא משל כננר המלכיות שבאו זו אחר זו ויורדות במדרגות בחשיבות. מנה כננר מלכות נבוכדנצר המלך הנדול ומנה השני על בנו אויל מדרך שהיה ג"כ מלך חשוב, אך למולם היה בלשאצר מלך פחות = שקל. שמלכותו רפויה, וגם המלכות הזאת תתחלק לשני חצאי שקל מדי ופרס שהן מלכיות קלות בערך. וחור דניאל ומפרש פתרון המלה מנא – מנה אלהים את מלכותך ויכליה, תקל – נשקלת במאזנים ותמצא חסר, פרס – נפרסה ממלכתך [לשחים] ותנתן למדי ופרס. ויש מעמים שונים לבאר סבת הדבר שלא יכול שום איש זולת דניאל לקרות את המכתב: י"א כי היה כתוב בכתב הנשתון = כתב שנשתנה, בכתב רועץ או כתב ליכונאה, רב אמר בנימטריא (בא"ת ב"ש) = יטת יטת ארך פוגחמט; שמואל אמר „מסתום ננקפי אאלרך“ כתב ג' תיבות של ה' אותיות, והקורא היה צריך לצרף האותיות הראשונות של התיבות, ואח"כ השניות השלישיות הרביעיות והחמשיות; ר' יוחנן אמר „אנם אנם לקח ניסרפו“, לקרות משמאל לימין; ר' אשי אמר „נמא נמא קתל פורסין“, להחליף שני האותיות הראשונות זו בזו (סנהדרין כ"ב.). ע"ע צרופים.

ביבליוגרפיה: J. D. Prince, *Mene Mene Tekel Upharsin*, Baltimore 1893.

א.

מנא: ע' מני

מננינות: ע' חזנות: שיר

מנדיא (מנדיים = Mandaëans): כת מינים אשר דתם מעורבת ממנהגי הנזירים הקדמונים עם יסודות יהדות ונצרות, ובאתרית הימים נשתנתה דתם הרבה ע"י המסיתים, ואף כי המנדים לא יאמינו גם עתה בישו הנוצרי הם מאמינים ומקדישים את שם יוחנן המטבל, ולכן מעו רבים לכנותם בשם „נצורים של סמ' יוהן“. בני הכת הזאת יושבים בבבל התחתונה במחצות וואסיט ובצורה אצל כורדיסטאן ומדברים בלשון העם ערבית ופרסית. ויש להם ספרים עתיקים הקרושים להם ונכתבים בכתב משונה המתאים מעט לכתב פלמיניא הישן ונקראו מנדיא או מנדיים ע"ש מנדיא דחיא (מאמר של החי). ישאיה ספירה עליונה בסוד ערדם, אבל ביתוסם לכתות אתרות ובעסקיהם עממן יכנו את עצמם בשם סבאי (זקנים) וחכמיהם בשם נצוריא (שומרי דת). בין ספריהם הקדושים נחשב בפרט

לו, ובכ"ז מצא חן בעיני כל רואיו כי חכמתו האירה פניו. עיניו היו גדולות ונרצות הנה והנה וכו' יתר חלקי פניו ושרטוטיו וגבה מצחו כלם הנירו עליו שהוא זך הרעיון ורב תבונות ובעל מדות טובות. בדבריו לא הרים את קולו ולא האריך באמרותיו כי א דבר בנחת ובלשון קצר נקי ונבחר. הוא אהב מאד את החברה". אולם מנדלסון לא תתאונן על "המורה" שהסב את מחלתו. ובפעם אחת באחותו מרעיו אמר בדרך שחוק: "הרמב"ם היה הסבה להשחתת תארי, הוא עבר בשרי ובעבורו נחלשתי, ובכל זאת אהבה רבה אהבתי, כי הוא הפך שעות רבות בימי חלדי מאבל לשמחה. ואם בבלי דעת עשה עמי רעה בהחלישו את גופי הלא שבעתים היטב לי בהפריא את נפשי בלמדוריו הרמים".

Moses Mendelssohn

[מנדלסון בברלין] בשנת 1743 כאשר נקרא פרענקעל להיות רב בברלין, הלך גם מנדלסון שמה. ואחר מבעלי הבתים ר' חיים בומבורג הכין לו עליית קיר קטנה ומוזון על שולחנו. בעת ההיא היה בברלין ר' ישראל זאמושטש מחבר ס' נצח ישראל שהיה נדרף בארץ מולדתו פולין ע"י הקנאים מפני שעסק בחקירה וממנו למד מנדלסון ס' אוקלידוס. גם למד ליטונית צרפתית ואנגלית מפי הרופא אהרן עמרין מחבר ס' מנלה סוד ומאמר המדע, וביחוד למד לשון רומית למען הבין את ספרי החכמה שהיו נכתבים אז בשפה הזאת. וישים כל מעיניו בספרו החוקר האנגלי Locke. וה' הקרה לפניו איש עשיר ר' בערמאן צילץ שהיה גם חורני ומנדלסון מצא חן בעיניו ויקחהו אל ביתו להיות אומן את בניו, ומן העת ההיא התחילה גדולתו. כי

ממנו לכתב אשורית עם תרגום אשכנזי (צייטשריפט פיר אססיריאליאניע חלק י"ח שטראסבורג 1904). וכרי לחז מושג מהכתב והלשון של המנדרים אעתיק פה את האלפא ביתא שלהם וקצת מספר סדוא רבא: ביטומאיהון דחייא רביא, ביומא דאקמאיתא ובאתרא קאדמאיתא ובשיתא קאדמאיתא, כד אתא אבאתור ופתאחיל, וננאד יטומיא ומסא ארקא וננאד ריקהא ובוא יאמאמא וננאד מוריא, ויטאויא נוניא ביאמאמא וציפאר גארפא וחיוא בירא, זאן זאן. ויטאויא פירא עמבא ועלאנא לעכילתא דאדאם ומאשקיתא דאדאם וחזאא וכולא שורבתא, ואבאר ריהאניא ובאזרונא ופיקוניא ועצאניא וסיכאניא וכו' [הערה: בשם החיים הנדולים. ביום הראשון במקום הראשון ובשעה הראשונה, כאשר בא אבאתור ופתאחיל ורקע השמים ותקן את הארץ ותקן הרקיע ובקע המים ובנה ההרים וברא הדגים בים וצפור כנף וחית היער כל אחד למינו. וברא פירות ענבים ואילנות למזון של אדם ולמשתה של אדם וחזה ולכל צאצאיו. ועשה צמחים ונטעיות ופרחים ועצי ריח ובשמים].

ס צ ל ט ז א
א ב ג ד ה ו ז
ח ט י כ ל מ נ ס
ע פ צ ק ר ש ת

אלפא ביתא של המנדרים

ביבליוגרפיה: הוואלסאן די סעביער אונד דער סאביסמוס, ח"א 100, פטרבורג 1856; ווילהעלם בראנדט, די מאנעאישע רעליגיאן, לויפציג 1885.

א.

מנדלסון, משה (משה בן מנחם מענדל ובר"ת רמב"ן, נודע ג"כ בשם ר' משה דעסוי=רמ"ד ובספרי השכלה נקרא בדמנחם=Mendelssohn): פילוסוף, מפרש ומתרגם המקרא; נולד י"ב אלול תפ"ט (6 ספט' 1729) בעיר דעסוי בגרמניה, ומת ה' שבט תקמ"ז (4 יאנואר 1786) בברלין. אבי מנדלסון היה סופר ומלמד תינוקות בדעסוי וס' אמו שרה. אביו למדו מקרא וראשית הלמודים, ואצל הרב מדעסוי ר' דוד פרענקעל מחבר "קרבן עדה" למד תלמוד וספרי חקירה ובפרט ספר המורה להרמב"ם אשר העיר בו רוח דעת, אך גם על ידו נחלש גופו בהעמיקו בו להבין תכלית כונת המחבר ונפל למיטבב ונתעקם חוט השדרה שלו ונעשה בעל מום בחטוטרא על גבו, והמחלה הזאת השחיתה גם תוארו. אייבל בעל תולדותו יאמר עליו: "הוא היה קטן הקומה אך השוקים וגובה החזה וכחוש מאד מאד. בעל שער שחור ודק, מראה פניו שחרחרות, ולא הדר

איזה פעמים בשנת 1763 ויתאר בספרו "פזיאנאמיק" את "האיש הזה שיש לו נפש סוקראטית". לאוואמער באהבתו את מנדלסון אהה להנחילוהו הנן עין אם יעלה בירו להמיר את דתו ולהאמין בישו הנצרי, אשר גם מנדלסון יאמר עליו שהיה "בעל מוסר". לאוואמער העתיק את ספר קארל בוניט בשם "אונטערזוכונג דער בעווייזע פיר דאס כריסטענטום" ועל פתיחת ספרו כתב אנרת נמלצה למנדלסון ובקש ממנו לבחון את דברי המחבר והשביעו בשם ה' אל אמת שאם ימצא המופתים חותכים שיודה עליהם ויקבל הדת החדשה. ובוה הביא את מנדלסון בין המצרים, כי לא אבה להתוכח בפומבי בדבר האמונה ולהכאיב את לב אוהביו הכושרים, וגם לא יכול לשתק לגמרי שתחשב כעין הודאה. ובחשובתו אל לאוועטער "שרייבען אן דען העררן דיאקא-נוס לאוואמער אין ציריך" (ברלין 1770). ונעתק לעברית ע"י ויזל). מנהל טפח ומכסה מפתים, ומתנצל כי מיום עמדו על דעתו החליט שלא להתערב בעניני חילוף הדתות, כי הויכות הוא ללא עזר וללא הועיל. אך נאנס להשיב מפני הכבוד כי כוונת השואל רצויה. ואומר כי חקר ודרש וכוהן כי דת אכותיו נאמנה וחזקה ואם לא היה מאמין בה בכל לבו היה מורה על האמת, ואם ישאל עוד ע"ז מדוע לא יתאמץ להוכיח אמתת דתו למען הפוך לב וזולתו לקבל דת היהודית? תשובתו כי אין זה מחובת היהודי, כי תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב חוק הוא לישראל. ועל דבר הנצרות הקאמינים בה אינם צריכים למופת כלל, ולהמכחשים לא יועילו מופתי בונים. ובפרט כי היהודים נזהרים שלא להאמין באותות ומופתים של אמונה אחרת. בהויכות הזה השתתפו כושרים ותיאלונים רבים ובפרט העורך דין קעלבעלע בפפד"ם שכתב ע"ז שתי מחברות נגד מנדלסון. הויכות ודברי הריכות פעלו על מנדלסון לרעה ומחלתו נברה עליו והוכרח לנוח איזה זמן מעבודתו. את ספרו "ירושלם" כתב כעין תשובה על החשד שחשדוהו קראנץ בחבורו "דאס פארשען נאך ליכט אונד רעכט" כי מנדלסון איננו יהודי נאמן לרתו רק איש הכינים בין היהדות והנצרות. בספרו ירושלם בשני חלקים סבאר מנדלסון את אמונתו שהיא לדעתו היהדות האמתית. ומתלק אותה לבית החברה או האנושית ובית האלהים. המטרה פי נשיא החברה יענש על פיהם כפי רשעתו, אך החוטא נגד ברית האלהים אי אפשר שיענש ע"י בני אדם. ראשי ברית האלהים, כי אין לאדם משפט על דברים שבינו לבין קונו, יען לא היה לו זכות עליהם ואי אפשר לו להסכים עליהם. ובמקום שאין הסכמה אין זכות. והתנגד בזה להרבנים אשר החרמו וענשו בעלי העבירה. בחלק השני בא להצדיק נפשו נגד הקמים עליו לחשדו בכפירה. ואומר כי הוא מאמין בתורת משה ובתורה שבע"פ שכוללות ברית האלהים וברית עם ישראל שהם עם סגולתו. אשר נמסרו להצלתו בעוה"ז ולאשרו בעוה"ב.

בערמאן בראותו את כחו ועוצם ידו של מנדלסון בכתב וחשבון מנהו לפקיד בבית מסחרו הנות של צבעים ורקמה, ויקצוב לו משכורת די הפיק חפצו, ואחר זמן קצר נעשה שותפו במוסר. מנדלסון עסק במסחרו ביום, ושקד על ספרי החכמה כלילה. בעזרת רעו ר' טוביה התחיל להחיל עתון שבועי בשם "קהלת מוסר" הכולל ענינים ובחינות בחכמת הטבע ותפארת הבריאה אשר לדעתו מביאים את האדם לידי מוסר ויראת הרוממות, ונרפסו ממנו רק שני גליונות בשנת 1754. בעת ההיא התודע אל לעסינג (ע"ע) ויכרתו שניהם ברית אהבה ואחרו. בצירוף רעו זה החל ספר קטן בשם "פאפ איין מעטאפיזיקער" לתשובה על שאלת האקדמיא שכקשו לכרר את מחשבות המשורר האנגלי Pope באמרו בחתימת שירת בחינות האדם, "כל אשר עשה האלהים לטוב עשה". בשנת 1762 בהיותו בן שלשים ושלוש לקח לו לאשה את פרוסט בת ר' אברהם נוגענהיים מהמבורג. לתשובה על שאלת האקדמיא אם עניני חכמת המיתאפיזיק יכלו להפטר ע"י ראיות מוכיחות כמו חכמת החשבון, כתב מחברתו "איבער די עווידענץ דער מעטאפיזישען וויססענשאפטען" ובשנת 1763 השיג הפרס של חמישים דוקטים שקצבה האקדמיא. ומיד אח"כ השיג גם זכות "הגנה" לגור בכל מקום שירצה מחוץ לנבול הנימו. ויש הנדה כי המרקז די ארזנים שבקש הזכות בשביל מנדלסון מהמלך פרידריך אמר אליו: "פילוסופי קאטוליקי מבקש מפילוסופי פרוטסטאנטי לתת זכויות לפילוסופי יהודי, ואף כי הפילוסופי שלהם איננה במצב טוב כ"כ, בכ"ז די בכתה להבריע כף של הוכיות לצד הצדק והיושר". גם עזרת ברלין כברוהו כתור ת"ח ופטריווה מסס. בשנת 1765 כתב רוב המאמרים בהמאסף "ליטעראטורבריע" ומאז נודע שמו בין חכמי אשכנז. ובפרט התרועע עם הפרופיסור אבט בפפד"ם ורינטעלן כעיר ביקעבורג. הראשון היה תוקר על דבר המות והריץ אגרותיו למנדלסון והוא השיבו וכיאר לו ענין השארת הנפש (ע"י "מענדעלס-זאהן" נעואסמעלטע שריפטען" ח"ה 230—408). וע"ז התעורר מנדלסון לכתוב בשנת 1767 את מחברתו פעדאן (Phaedon), ובו הוכחות מופתות על נצחיות הנפש ע"י ויכוח ושיחה בין הפילוסוף היוני סוקראטוס ובין תלמידיו. הספר הזה הוא באמת העתקה מספרי אפלטון אך מנדלסון הוסיף עליו דברים רבים ויעוד האדם לעולם הבא. הוא כתב ספרו זה במליצה נעימה וכסנון יפה מאד. פרידלענדער בהקדמתו יאמר "משה ידבר וסוקראטוס היה לו לפה". הספר הזה נרפס שלש פעמים במשך שתי שנים (9—1767) ונעתק לכמה לשונות וגם לעברית ע"י ישי בער מסיץ (ברלין 1787). ומאז נודע בשם "אפלטון הגרמני".

[הויכות והתנגדותו בס' ירושלם] בין רעיו מחכמי הנוצרים היו גם דאהם, הערדער, ניקולאי ולאוואמער, האחרון היה מטיף בעיר ציריך ויבקר את "היהודי משה"

לא יסלחו להם לעולם לחיות צנוורים אשר גם ממשה רוסיא כבר בעטת בהם. כמו כן אלעזר שולמאן בספר "מסקור ישראל" (ח"א צד 36 וין 1876) אומר כי מנדלסון "בחקר לבבו הן לא עבר אף צעד אחד מהנבול אשר נבלו לו לייבנין ונם וואלף מוריו ומוליכיו בדרך וכו' אך דבר אחר נערך ממנו והוא האהבה באמת לאמונת עמו חזקנה וחדעת את ערך לאומיותו וזה היה לנו לאבן נקף ולמכשול רב". ואם המשיכילים האלה טענו עליו אין לתמוה עוד כי חתננדו למנדלסון גדולי הרבנים בזמנו ומהר"ם סופר צוה לבניו, "בספר רמ"ד אל תשלחו יד". כי הם ראו בעיניהם איך פעלה השכלת מנדלסון על בניו ותלמידיו אשר רובם יצאו מכלל היהדות והתנצרו. בכל זאת אי אפשר להכחש כי פעולתו היתה גדולה ללמד את בני ישראל חכמות העמים ולקרובם אל חספרות הכללית. ואף כי רבים הציצו ונפגעו נמצאו גם אלה אשר נכנסו בשלום ויצאו בשלום. ע"ע השכלה.

[בניו] מנדלסון חוליד שלש בנים: יוסף, אברהם ונתן, ושלש בנות. בנו אברהם (1776—1835) חוליד את פעליקס מנדלסון דארטאהאלדי (נולד 3 פבר' 1809 בהמבורג ומת 4 נאו' 1847 בלייפציג) שהתנצר, והוא מפורסם בעולם המוזיקא בתור מחבר שירי זמרה, ובפרט נודעת האופירא "רי האכצייט דעס קאמאכא" והאורי-מורים "פאולוס" "אליהם", הסימפוני "לאבנעזאנג" ועוד. מעריצי משה מנדלסון חננו את יום לידתו אחר מאה שנה, ואת יום מותו אחר מאה שנה. מקירי עיר דעסוי הקימו לכבודו מצבה לזכרון, ואחר מניניו נתן מאה וחמשים אלף מארק לזכרון שמו להאוניברסיטא בברלין לתמוך בידי תלמידים עניים.

ביבליוגרפיה: איצק אייכל, תולדות משה בן-מנחם, ברלין 1784; ר"ר ווייל, ערינגערונג אן מאועס מנדלסזאחן. ביי דער פייער זיינעס הונדערטפיעהריגען געבורטסטאגעס. פרייט 1829; ר"ר סאלד, מ"ס אייגע גערענקשריפט צו רעסען 150סטער געבורטסטאגע, באלטימאר 1879; שריי-בער, מאועס מענדלסזאחן'ס פערזינסטע אום די דייטשע נאציאן, ציריך 1880; אראלף קאהוט, מ"ס אונד זיינע פאר מיליע צום 100 יעהריגען פארעסטאגע, לייפציג 1886; קייזערלינג, מאועס מענדלסזאחן, הוצאה שנית, לייפציג 1888; M. Samuels, *Memirs of Moses Mendelssohn*, London 1827; A. S. Isaacs, *Step by Step*, Philadelphia 1910 והוא ספור מימי הנעורים של משה מנדלסון עם העתקה מתמונתו משוחה בצבעים. התמונה היא בבית השופט מאיר וולצברגער מפולאדליא.

א.

מנחם: ע' מטבע

מנחם: חשם הוז (משרש נהג) כבר נמצא בכת"ק (מ"ב מ' ב'): "והמנהג כמנהג יהוא"; כלומר, התנהגותו היתה כאשר היה יהוא נוהג (ע"י הרלב"ג שם). נזכיר כאן מלה זאת שם באופן אחר, אבל הבנתה בספרות התלמודית וכפי העם היא, התנהגות איש או של צבור, או הדבר עצמו הנעשה ע"פ תרגל

הותם "והאמת והשלום אהבה. מנדלסון איננו "מאמין" רק "מכיר" את עקרי הדת. היהדות איננה אמונה רק ספר תוקים אשר מחויבים עם ישראל לשמור. היהודים אחרי שאבדו מלכותם וארצם אינם לאום ועם רק "קהל דתי" בארצות פוזריהם. ולהרועים לפטור את היהודים מקיים המצוות הוא אומר, "מה שצוה אלוה אי אפשר לשכל שהוא נ"ב כח אלהי לבמל". ספרו ירושלם (ייערעלעס, אדער איבער רעליגיעזע מאכס אונד יודעני מוס') נדפס בברלין 1783 ונעתק לאיטלקית ואנגלית וגם לעברית ע"י נאטלעבער זיטומיר 1867. וע"י סמולינסקין וין 1876.

[ספריו] מלבד הספרים הנ"ל העתיק דיני ישראל מחשן המשפט בהשגחת ר' צבי הירש חרב בברלין ע"פ בקשת המלך פרידריך ונדפסו בשנת 1778 בשם "ריסואלגעזע דער יודען". בשנת 1779 חו"ל תרגמו ובאורו עז"ת בשם נתיבות השלום ומבוא גדול רב הערך. בפירושו עזר ר' שלמה דובנא ור' הירץ ויזל ועוד (ע"ע באורי'ם). התרגום הזה בהשתוות הפנים היה מורה נפלא ללמד את בני ישראל חשפה האשכנזיה הצחה. והיה מורה דרך ההשכלה (ע"ע) בנימו. גם כתב פ"ע על מלות ההגיון להרמב"ם, ומסר הפירוש לשמשון קליר מירושלם והוא הרפיסו על שמו (פסד"א 1761) אך בהוצאה השניה והבאות אחריה רשום שם המחבר האמתי מנדלסון. מתברר "הנפש" או שלמות וצורת הנפש נספחה לספרו פערדאן. אגרות רמ"ד נדפסו בוין 7—1792. ספרו "מארנענשמונרע אדער פארלעזונג" נען איבער דאס דאזיין נאטמעס" (ברלין 1785) נעתק ג"כ לעברית בשם "מועדי שחר" (קעניגסבערג 1845). על ררך ההקירה במציאות השם. כל ספריו נדפסו בשלמות בלייפציג (45—1843).

[התנגדות למנדלסון] פריץ סמולינסקין (ע"ע) בספר, "עת למעת" (פ"א) קורא תגר בבקרת נמרצה על מנדלסון, על אשר בספרו ירושלם הכהיש בלאומיות ישראל וכתב כי היהודים הם רק כת דתית בני אמונה אחת ולא עם אחד בארץ, וגם הדעה הזאת לא המציא מנדלסון בעצמו כי "הוא לא היה אבי כל דעה בישראל" אבל הוא עוד הרבה להפץ הדעה הזאת באשכנז. סמולינסקין מאשם את מנדלסון בהתקבצו בו התפוכות חרות, כי נשמר מאד בביתו לבל יעבר אף דין קל משו"ע והורה כן בספריו, אך היה חפשי בדעותיו. ובספרו "התועה בדרך החיים" (ח"ד אגרת י"ב) אומר: "בן מנחם סותר היה ולא רב ולא חכם בחכמת ישראל, וכסוחר סתר סתרו בעמו ובאמונתו ודתו וכו'. בגלוי החזיק בכל ובסתר נתן את כל בלי מחיר". בהוצאה החדשה של ספרי סמולינסקין שהוציאה אגדת חובבי שפת עבר בפטרבורג בשנת 1891 מצאו המו"ל לנכון להשמיט הדברים תאלה, "המדברים דופי באתר מגדולי חכמי ישראל אשר כבודו יקר מאד בעיני כל אוהבי דעת ואת הקוראים המליחה". אבל הקוראים המבינים בוראי

ובדבר הרבה, וכן נחלקו בדינים הנוגעים לדין נדח פסח ועניני תפלה. בימינו נתרבו שנויי המנהגים אשר בין הספרדים והאשכנזים כ"כ עד שאי אפשר כלל למנותם. ולעומת זאת נתקבלו כעת רוב המנהגים החמורים. שהיו לפני מאות שנים רק באיזה ארצות, בכל תפוצות ישראל, וכל המשנה נקרא פורץ גדר. כי ע"י הגליות הרבות שנגזרו על בני ישראל נתפזרו הם וחכמיהם לכל קצות הארצה ויתאחדו שם גם הרבה ממנהגיהם אתם (ע"י מגן אבות הנ"ל ענין ראשון). ובפרט בשתי מאות השנים האחרונות, עת רבני פולין ואשכנז היו לראשי המורים ודבריהם נשמעו כדברי האורים. וע"כ נדלה כ"כ המחלוקת ונודעוזה היהדות עת קמו מחתקנים בדת בראשית המאה ה"ט ואמרו לחדש ולחקן תקונים שונים ולבטל את הראשונים שנקדשו בעיני העם.

[חומר המנהג ודיניו] אמרו במקום שנוהגין עושין (כ"כ) ובמקום שאין נוהגין אין עושין, ולעולם אל ישנה אדם מן המנהג (ב"מ פ"ו:). שהרי משה עלה למדבר ולא אכל לחם, מלאכי השרת ירדו למטה ואכלו לחם. וההולך ממקום שאין עושין למקום שעושין נותנים עליו חומרי המקום שיצא משם וחומרי המקום שהלך לשם (פסחים נ"ו:). ומובא ביבמות (יד.) שר' אבהו כי איקלע לאתריה דריב"ל הוה מטלטל שרנא (בשבת) ובאתריה דר' יוחנן לא הוה מטלטל. כן אין משני מנהג שכתב נתקבל משום ד"א. ור' יוחנן אמר לבני ביישן, דאמרי אבהתן אפשר להו אנן לא אפשר לך, כבר קבלו אבותיכם עליהם ונאמר שמע בני מוסר אביך ואל תמוש תורת אטך (שם). ויש מנהג אשר מבטל גם ההלכה מפורשת. ע"י ירושלמי ב"מ פ"א, א. אמר רב הושעיה זאת אומרת המנהג מבטל את ההלכה (וע"י פ"מ שם). ובפרט אין לשנות מנהג אפילו הוא שלא כדין אם ע"י השנוי יצא לעז על הראשונים. ממעט זה אמרו (ירושלמי יבמות ר"ש פ"ב:). חולצין במגדל שכך נהנו רבים ואפילו אם יבא אליהו ויאמר אין חולצין בו אין שומעין לו, ולפעמים עת ההלכה רופפת בידי החכמים סמכו על המנהג (ירוש' פאה פ"ה, ה"ה). כן עשה הלל עת נעלמה ממנו ההלכה ע"ד הבאת סכין בערב פסח שחל להיות בשבת, ודבא כשנשאל הלכה מאי, אם לברך שהכל בתחלה ולבסוף בורא נפשות, ענה, פוק חזי מה עמא דבר, איך נוהגים (ברכות מ"ה, פסחים ס"ו:). ומנהג אינו נקרא אלא דבר השכיח ונעשה כמה פעמים, אבל דבר שאינו תדיר לאו שמי מנהג (קהלת יעקב ח"ב אות של"ה בשם הריב"ש, והרמ"א בחי"ס ס' של"א). אם צריך שהמנהג יהיה דומה קצת ע"פ ותיקין או לא, מחלוקת הפוסקים; ואם חוששין למנהג אם יש בו אסור מדרבנן ג"כ מחלוקת הפוסקים (ע"י בפרט בשו"ת חמד מערכת המ"ם כלל ל"ז ול"ח, ובפרי חדש מנהגי איסור ס' י"ד).

והסכם. כמו: מנהג נדחל היה בירושלם מפה פרוסה ע"י הפתח, כל זמן שמפה פרוסה אורחין נכנסים (כ"כ צ"ג). או מנהג אבותינו תורה הוא (ש"ע י"ד ס' יע"ד, ד). ושונה הוא המנהג מדרך ארץ ודבר הלכה. ד"א הוא דבר המוכרח ומשותף לכל אדם ולפעמים גם לבעלי חיים. וכן אמר ר' יוחנן (ערוכין כ'): אלמלא לא ניתנה תורה היינו למדן ד"א מתרגנול. ובכל מקום ישאמרו למדה תורה דרך ארץ, רסזו לעינים כאלה המוכנים ומוכרחים מעצמם ע"פ מעמם ומבעם (ע"י על זה ר"מ איש-שלום ב"נפסחים לסדר אליהו זוטא, וז"ל 1904). והלכה (ע"ע) היא פסק דין היותא ממרים של תורה אחרי העין ושקול הדעת. כמו הלכה כר' עקיבא מחברו, הלכה כר' באיסורי וכשמואל בדיני. ויש גם הלכה למ"מ. לא כן הם המנהגים הנהגים ע"פ מעשים מקובלים ומוסכמים ויכולים גם להשתנות ולהבטל, או שונים במדינות שונות. דעותיהם של אנשים שונות, ובפרט דעות של קבוצים שונים המשועבדים להשפעות רוחניות וחברתיות שונות. ע"כ דברו חכמינו ממנהג יהודה ביהודה ומנהג גליל בגליל. ביהודה בראשונה היו מחדרין את החתן ואת הכלה שעה אחת קודם כניסתן לחופה ובגליל לא היו עושין כן (כתובות י"ב:). ביהודה היו עושין מלאכה בערבי פסחים עד חצות ובגליל לא היו עושין כל עיקר (פסחים פ"ד, מ"ה). וכן היו מנהגים שונים נוהגים בין בני עמנו בארצות גלותם עד היום.

[שנויי מנהגים] בני בגל נבדלו מבני ארץ ישראל בכמה דברים. בא"י היו עומדין בק"ש וב"ב יושבין. בא"י אין מתאבלין על תינוק עד שיחא בן ל' יום ב"ב מתאבלין אפילו על ילד של יום אחד (ע"ע ארץ ישראל ס' 17). וגם בכמה דינים חמורים הדורשים דיוק גדול היו שולטים מנהגים שונים. כמו בסדר נט, דיני סומא ובדינים הנוגעים לקדושה שבת (ע"י י"ש"ש סוף ב"ק: מיללער: "חילוף מנהגים" בהשחר שנה ו'). והרכבי, "זכרון לראשונים" ד', 304, וכן נבדלו אנשי צרפת מספרד בכמה מנהגים, שנעשו ברוב הימים לעיקרי דינים. מנהג אנשי ספרד היה ללכת בכסוי ראש דרך צניעות ושלא להתפלל בגלוי ראש מפני אימת שכינה (ע"י ספר המנהג של אבן ירחי, ברלין תרמ"ו). ובצרפת היו נוהגין לקרות אף בתורה בראש מגולה (דרכי משה בטו"א רפ"ב וע"ע נלוי ראש שהכוונה בלי כסוי הטלית). המאירי בספרו "מגן אבות", (הוצאת לאסט, לונדון תרס"ט) מביא כ"ד מנהגים שונים שנבדלו בהם אנשי ספרד מאנשי נרבונה ופרובינציה. שהיו להם בירושלם מאבותיהם ורבותיהם. שהם (החכמים מארץ ספרד) למשל היו נוהגים לאכול בשר עוף וגיבנה מיד אחריו בלי שהיה, ובנרבונה וכל הארצות ההן היו אוסרין מדברי סופרים עד שישחה כשיעור שבין סעודה למעודה. הם היו ג"כ נוהגין "לומר בכלי שיר בשבת ולהעיר מיתרי הכנור", ואנשי צרפת היו מוחין

שהחכמים תקנו כמה תקנות נגד מנהגים שיצאו מהם מבשולים לעם, כמו תקנותיו של רבן גמליאל הזקן (גמין פ"ד מ"א-נ'). ור' יהודה הנשיא התיר את בית שאן לאכול ירק שאינו מעושר שהיו נוהגין בו אסור (ירוש' דמאי פ"ב ה"א). ובפרט אם נראה "שמהמנהג נמשכו חוללות ומכלות והעדר כבוד התורה ונמצא ש"ש מתחלל, מנהג כזה ודאי שראוי לבטל". ואם גם אמרו שאין ב"ד יכול לבטל דברי הראשונים שחקנו תקנת או הנהיגו מנהג ער שיחיה גדול מן הראשונים בחכמה ובמנין, הנה ר' יוחנן בן זכאי בטל עימור שוקי ירושלם בפירות אחד החרכן מפני שכבר נתבטל הטעם, אע"פ שלא היה גדול מן הראשונים (עי' השנת הראב"ד בהרמב"ם הלכות מסרים פ"ב).

ביבליוגרפיה: מלבד הספרים שנוכרו בתוך המאמר, פחד יצחק ערך מנהג; ווייס, דור דור ודורשיו, ח"ב, פ"ה היסוד היי.

י. ל. ל.

— [מנהגים לפי המקומות והמדינות] מצינו מנהג שחקנו חכמי המשנה והגמרא לגרור נדר ולעשות סייג, וגם מנהג לחדש דבר שלא נקבע עליו עדיין ענין ברור, ומשני עיקרים אלו מסתעפים כמה סעיפים וחלקים, ולא כל הענינים שווים, כי אם היות שמצינו מנהג עוקר הלכה ואמרו אם יבא אליהו ויאמר אין חולצין בסנדל אין שומעין לו שכבר נהגו העם בסנדל (יבמות ק"ב). נגד זה מצינו במקום איסורא נהגו שבקינן ליה (בתמיה, ר"ה ס"ו: ע"ש). וכבר העלו על דבר זה הראשונים והאחרונים הירדשים וחלקים רבים (עי' בפרט פחד יצחק ע' מנהג עוקר הלכה). גם מנהגים מיוחדים לנשים, כגון שלא לעשות מלאכה במוצאי שבת (מ"א ס"י רצ"ט ס"ק מ"ז בשם אבודרהם), שלא לעשות מלאכה ברח"ט (ש"ע או"ח ס"י ת"י). ושלא לעשות מלאכה בימי הספירה משקיעת החמה ואילך (שם ס"י תצ"ז). גם מצינו מנהג כמעט ויש פלוגתא בין הראשונים מה נקרא מנהג כמעט ואם יש היתר לבטלו (פר"ח א"ח ס"י תצ"ו). וביותר מצינו הרבה מנהגים בעניני הפלה, וע"ז אמרו בירושלמי (ס"פ בכל מערבין) אל חשנו מנהג אבותיכם נוהי נפש, ובבבלי (פסחים נ"ז:) כבר קבלו אבותיכם עליהם שנאמר שמע בני מוסר אביך וגו'. כל הפוסקים מביאים כי גדול וחמור כה המנהגים הקדמונים בעניני הפלה וברכה, ומותר לנו לברך על איזה מנהגים ולהזכיר שם שמם עליהם. ובודאי אין לנו רשות לבטלם (ועי' שו"ת מהר"ק ס"י מ', הריב"ש ס"י ק"א, הרשב"ש ס"י תקס"ב, מהר"ם אלשקר ס"י ה', ועי' מ"א ס"י תצ"ו ס"ק ד'—ה', ובס"י תר"צ ס"ק כ"ב, ופחד יצחק ע' מנהג בשם ס' משא מלך). גם מצינו מנהג המדינה ומנהגי מקומות מיוחדים כמו מנהג ירושלם (ב"ב צ"ג:), מנהג ערי הגליל (רמב"ם פ"ה המשניות פ' תנוקין), מנהג אנשי סיביליא שלא לאכול בשר בימי אבלות.

[מנהגים שונים] ישנם מנהגים הנעשים מפני שאדם גדול היה נוהג לעשות כן, כן אנו כורכים מזה ומרור ואוכלים ביחד מפני שכן עשה הלל, וישנם כמה איסורים הנהגים מפני שרכבים גדולים החמירו בעצמם וקבלו עליהם העם להחמיר על פיהם. למשל כתב הרמ"א (יו"ד ס"י פ"ט, א') שהמנהג הפשוט היה להמתין שעה אחת אחר אכילת הבשר והיו אוכלין אח"כ נבינה. הש"ך החמיר שעכ"פ בני תורה לא יקילו בעצמם פחות משש שעות, ונוהגים כל העם במדינות רוסיא ופולין להמתין שש שעות, ומנהגים כאלה בכל חיי היהודי רבו עד לאין מספר. כן ישנם מנהגים להניח מפני הסכנה, לכלי לשחות מים בשעת החקופות לפי שמלאך חמות מכניס ספה מרה במים (ספר המנהגים), כשנומלן חידים יש לדקדק לערות המים ג"פ בסירוגין להעביר רוח רעה ששורה עליהן (ש"ע א"ח ד'). בפרט מפורסמים מנהגי מהרי"ל (ר' יעקב הלוי, ע"ע מולין) וספר חסידים של ר' יהודה החסיד (ע"ע). מהם שמעמם ידוע ומהם שמעמם נשכח ברוב הימים. אכן הירחי הנ"ל בספרו המנהגי ועוד כמה סופרים, (מן החדשים נזכיר ווענדראוסקי בספרו "מנהגי בית יעקב") השתדלו למצא המקורים והמעמם של המנהגים להראות שיש להם יסוד בספרות התלמודית. כמה מנהגים שהחכמים לא הקפידו בהם הרבה נתאזרחו ונתקדשו בעיני העם כל כך שהם להם יותר מעיקרי דינים. כן למשל נוהגים החוגים גם בבחי"נ של המתקנים לקרא את הקידוש בבחי"נ בהתלהבות ובסקרלה אם גם יכולים לסמוך על הב"י שפסק שיותר טוב להחנהג שלא לקדש בבחי"נ. נוהרים בשבירת כוס תחת החופה אם גם החתן אינו נוהר בדיני צניעות ומנשק את כלתו לעיני הקהל. גם בכמה קהלות של מתקנים שאינם מקפידים בדיני יוה"כ החמורים נוהרים לקרא "כל נדרי" בסקרלות ובהתלהבות. יש המקילים הרבה בדיני חמץ בפסח אבל מחמירים בדינים הנהגים בימי הספירה. מחללים השבת אבל נוהרים בקריאת ההפטרות במעמים, ובפרט במקום שיש חשש סכנה מאמינים דסכנתה חמירא מאיסורא. ואין מספר למנהגים אשר המון העם מעריצים כתורה שלמה בעוד שעיקרי דינים נעשו להם מפל נמור. אבל ישנם ג"כ מנהגים תמוהים חרים שמצוה לבטלם. ואם גם כתב הרשד"ם (יו"ד סימן קצ"ג) שיש לנו ללמד זכות על הראשונים ולבקש כל צמדקי להראות על מה סמכו, ואם אפשר גם לקיים המנהג, הנה במקום שאי אפשר אי אפשר. וכן פסק הב"י (א"ח תר"ה) שיש למנוע המנהג של שחימת תרנגול לכפרה בעיוה"כ. הן הרמ"א הניח שאין לשנותו שנוצר בכמה גאונים, אבל נמצא שהרמב"ם כתב על מנהג שהוא מעות ואפיקורסות (הל' א"ב פ"א, י"ד ומ"ו) אע"פ שנמצא בתשובות גאונים, וכמת גדולים כתבו שמנהג אם הוא שמות הוא נהגם למפרע (מתשובות ר"ת ובכמה אחרונים, שו"ת זכר יהוסף א"ח ס"י ב') ומצינו בתלמוד

הצילה את בעלה בעדת קרח. לפיכך זכתה לראות את הכלאך (ג'יץ).

א. ל. ו.

מְנוּחָה: כלי למאור בשמן או בנרות. מנורת המאור (שמות ל"ה י"ד), המנורות ונרותיהם (דחי"ב ד' כ'), ונחשבו ביחד מטה ושלחן ומנורה (מ"ב ד' י'). המנורה נקראת גם נר, להעלות נר תמיד (שמות כ"ז כ'), נרות המערכה (שם ל"ט ל"ז), ונר אלהים מרם יכבה (ש"א ג' ג'). בלשון ארמית היא נברשתא (דניאל ה' ה') ומורכב מן נברשתא = מאור אש, תדגום אחפש את ידשלים בנרות (צפניה א' י"ב) בנברשתא, ואמרו חז"ל הילני המלכה עשתה נברשת של זהב על פתחו של היכל (ע"ע ה"ל ג'). המנורה שעשה בצלאל ע"פ משה ע"פ ה' היתה במשכן במדבר ובמקדש שילה ואח"כ במקדש שעשה שלמה ונגנזה בזמן יאשיה המלך עם ארון הברית. זולת המנורה הזאת שעמדה בהיכל עשה שלמה עוד עשר מנורות של זהב סגור חמש מימין ומנורת משה וחמש משמאלה, וגם הם היו עם פרחים ונרות (בזיכים) ומלקחים (צבתים) של זהב (מ"א ו' מ"ט). זכריה ראה במראת הנבואה מנורת זהב כלה ונולה על ראשה ושנים זיתים עליה (זכריה ד' ב'). בבית שני היתה רק מנורה אחת (בן סירא כ"ו כ"ב), אנמיכוס אפיפנוס לקח המנורה מן ההיכל וישברה (א' חשמונאים א' כ"ב), ויהודה המכבי השיבה על כנה (שם ד' מ"ט). פומפיי ראה המנורה בביהמ"ק (יוסיפוס קרמוניות ס"ד פ"ד ד'). וכן היתה מנורה בהיכל שבנה הורדוס (מלחמות ס"ד פ"ה ה'). ציור המנורה נראה על קשת הנצחון ברומי לכבוד מימון, וכן על איזה מטבעות של היחורים.

[מנורת משה] המנורה שעשה בצלאל היתה מכבר זהב מחור, וכן כל הכלים היו של זהב. מקשה עשה את המנורה שנעשה מעשה כלומר חתיכת זהב אחת בהקשת הקורנם והיה מושך מהחתיכה את חידך והקנים והנביעים והפרחים, ולא עשה אותם חוליות חוליות, ירכה היא הבסיס כמין תיבה בעלת שלש רגלים (tripot) וגוף המנורה או השררה יצא מאמצע הירך, ומן השררה יצאו ששת הקנים, שלשה מצד אחד ושלשה מצד השני, ובראש השררה היתה הנר חשביעית. בכל קנה חיה כפתור ופרח ושלשה נביעים משוקדים, (מחוברים זה בזה כאשכול=bunch מלשון לשקוד על דלתות). ובגוף המנורה היה ג"כ כפתורים במקום שיצאו משם הקנים, וכפתור ופרח מתחת הקנים, ופרח על הירך (שמות ל"ז). אמר שמואל משמיה דסבא, נובהה של מנורה י"ת מפחים, הרגלים והפרח ג' מפחים, ומפחים חלק (בלא צורה), ומפח שבו נביע וכפתור ופרח, ומפחים חלק, ומפח כפתור ושני קנים יוצאין ממנו אחד אילך ואחד אילך ונמשכין ועולין כנגד נובהה של מנורה, ומפח חלק, ומפח כפתור ושני קנים וכו', ומפח חלק, ומפח כפתור ושני קנים וכו', ומפחים

מנהג דמשק בענין חזרת נדוניה (תשובות מהר"ם אלשיך). והנה ראשי מסדרי מנהגים ודינים מן הראשונים היו: בעל שבלי הלקט, כל בו, המנהיג, אבודרהם, כנהני מהר"ל, המסדרים בפרטות מנהגי אשכנז מן האחרונים היו הרב ר' אברהם קליונר, ור' אייזק מירנא בספרו המנהגים שנעתק גם ללשון אשכנז. ויש עוד ספרים חשובים בענין הזה: מטה משה (שהיה תלמיד מהרש"ל), יוסף אומץ, נהג בצאן יוסף, ס נועם מגדים, ומקורב נדפסו מקורי המנהגים לר" לעורזאה, וספר תקנות ומנהגים להרב מה"ש שיק בעיר קארצאן. איזה קהלות גדולות הדפיסו מנהגי קהלתם, כמו מנהגי ק"ק ווירמייא (פפרים תע"א), מנהגי ק"ק פחן וקצת אנפיה (דירהנפורט תקנ"ז), מנהגי פירמה (שם תקנ"ו). דברי שלמה מנהגי פפר"ם (תרכ"ב), מנהגי נא אמן וארץ מצרים, "נהג מצרים" ע"י הרב הכולל ר' רפאל אהרןבך יטמקן תרנ"ד) מנהגי ווירצבורג ע"י הכותב (לקוטי חלו, ברלין תרס"ז).

ג. ה. ב.

מנהיג: ע פרנס

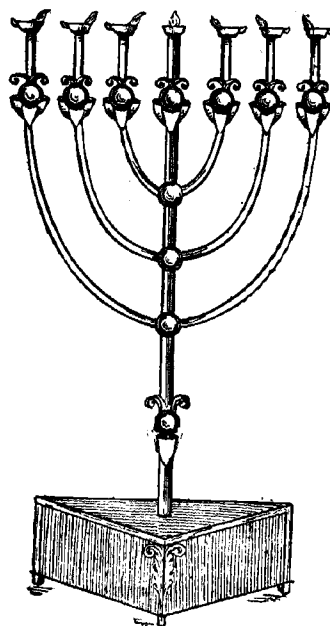
מְנוּחָה: אבי שמשון הגבור, ממשיחת דן, אשתו היתה עקרה והמלאך הבטיחה שתלד בן ויהיה נזיר אלהים וישיע את ישראל מיד פלשתים לוחציהם. המלאך נראה עוד הפעם אליה ואל בעלה, ויאבה מנוח לעצור אותו לאכול אתו לחם כי לא ידע שהוא מלאך ה' רק נביא. וימאן לאכול אתו אך יעצו להעלות עולה לה', וכאשר העלה מנוח גרי עזים לעולה נתעלם המלאך בלהב האש (שופטים י"ג), חז"ל אמרו שהשופט אבצן לא זימן את מנוח אל חמשתאות הרבות שעשה לכבוד בניו באמרו: כורנא (פרדה) עקרה במאי פרעא לי, כלומר אין לו בנים שזימן לי לסעודתו (כ"ב צ"א. רש"י). ארינ מנוח עם הארץ היה דכתיב וילך מנוח אחרי אשתו (שופטים י"ג), ולא ידע הרין שלא ילך אדם אחורי אישה בדרך ואפילו אשתו (ברכות ס"א). אמר בר קפרא גדול השלום שכן מצינו שדברו הנביאים (ספרי נביאים) לשון בראי כדי להטיל שלום בין מנוח לאשתו. דמעיקרא כתיב הנה נא את עקרה ולבסוף כתיב הנך הרה ולא אידכך, שום עקרה (פרק השלום בסוף מס' ד"א זוטא). ומה שהקריב מנוח על הבטה בזמן איסור הבטות במקדש שילה הוראת שעה היתה ע"פ המלאך (ובחים ק"ח: ק"ס:). וע"פ הפשט לא הלך מנוח אחרי אשתו בדרך גשמי דק הלך אחרי עצתה (שם), ולדברי ר' יודן היה מנוח איש גדול. מפני שנאמר בו, "אחד" והוא שקול כנגד לא צדיקים שנאמר בו "ויהי" (במדבר רבה פ"י), וכן משמע שצדיק היה כי שמו קודם לו, והרשעים הם קודמים לשמם כמו נבל שמו. וכן דרשו ויעתר מנות שתפלת הצדיק נמשלת לעתר (שם). שם אשתו צלפונית מרת יהודה (כ"ב צ"א. ושם), והיתה נשמת אשת און בן פלת אשר

(רש"י עה"ת). וכתב חראב"ע והמעם שכל רואיה היו תמהים איך יכול אדם לעשותה, והיתה דומה להם שנעשית טאליה. אסור לעשות מנורה כזו זולת לביה"מ שנאמר בקמרת כמתכונתה לא תעשו וכן בכל כלי המקדש, ואמרו לא יעשה אדם בית תבנית היכל וכו'. מנורה כנגד מנורה. אבל עושה הוא של חמשה ושל ששה ועל שמונה [קנים], אבל שבעה לא יעשה אפילו משאר מחכות (שם כ"ח:). ולכן משתמשין במנורה של שמונה נרות לחנוכה, ולא של שבעה. וכן במנורה שעושין לביה"מ עושין של פחות משבעה או יותר משבעה נרות.

[רמזים] המנורה היא בצורת עץ החיים, אילנא דחיי אחיד מעילא לתתא והאי שמשא דנהיר לכלא וכו'. אלן בוצינן עלאין דכלהו נהירין כחדא מן שמשא (זהר פ' בחלותך קס"ח:). ושבעה הקנים הם לרמז של שבעה כוכבי לכת המאירים בארץ. ו' קנים כנגד ו' תיבות בפסוק הראשון מ' בראשית, י"א כפתורים כנגד י"א תיבות בפסוק א' מ' שמות, מ' פרחים כנגד מ' תיבות בויקרא, נובה המנורה י"ה טפחים ומפח הי"ח לא חיה שלם רק י"ז כנגד י"ז תיבות במדבר, כ"ב נביעים נגד כ"ב תיבות בדברים בולם בפסוק הראשון. ובס"ח מ"ט רמז שביום נ' אחר מ"ט קבלו התורה (כוונת הארז"ל דף ס"ד ע"ב). נוהגין לעשות ציור מתפלת ר' נחוניא בן הקנה, "אנא בבח" שיש בו ז' שורות לו קני המנורה, ורשמים ציור "למנצח" לפני התיבה ו"במזרח" על הכותל המזרחי. וכן משתמשים בציור בקמיעות (ועי' תורת העולה להרמ"א ח"א פמ"ו). א.

מנחה, סרבן : עיקר הוראת מנחה הוא מתנת כבוד, והתיחד ברמז לקרבן מפירות ותבואות הארץ, קין הביא מפרי האדמה מנחת לה' (בראשית ד' ג'). קרבן מנחה נקרא מנחת העני ובאה מסולת ויצק עליה שמן ונתן עליה לבונה (ויקרא ב' א'). סולת הוא מן החטים. ויש גם מנחה מן קמח שעודין ובלא שמן ולבונה והיא מנחת החומא ומנחת הסומה שמביא בעל האשה לפני הכהן. גם מנחת העומר בא מן השעורים. במשכן ובמקדש הקריבו מדי יום ביומו בבש תמים בן שנה בבקר ובין הערביים עם מנחת סלת, והקרבן הזה נקרא מנחת התמיד (במדבר ד' ט"ז). מנחת הבקר (שמות כ"ט מ"א) ומנחת הערב (מ"ב ט"ז ט"ז). כעת מנחת ערב (דניאל ט' כ"א). השמן בא על פני כל המנחה והלבונה במקצתו. הכהן נוטל מהמנחה מלא קומצו שמקמדי על המזבח והנותרת לאכילה לכהנים. קרבן מנחה יבוא באופנים שונים: קרבן מאפה תנוד מן הסלת ועושין מטנו חלות מצות וריקין, או מנחה על המחבת (על האור) והכלי איננו עמוק, או מנחה מרדשת בכלי עמוק (מנחות ס"ג). המנחה לא האכל חמץ צריכה מלה. מנחת בבורים היא מנחת העומר (שם ס"א). שבאה אביב מן השעורים.

חלק. נשתירו שם ג' טפחים שבהן ג' נביעים וכפתור נפרח. ונביעים למח הם דומין? כמין כוסות אלכסנדריים (ארוכים וצרים). כפתורין במין תפוחי הכרתיים (שם מקום). פרחים כמין פרחי העמודים. נמצאו נביעים ב"ב, כפתורים י"א, פרחים תשעה (מנחות ב"ח:). ורוחב המנורה מקנה הראשונה עד האחרונה תשעה טפחים וכן מדת הירך (שלמי הנבורים פ"א). ואכן היתה לפני המנורה ובה שלש מעלות שעליה הכהן עומד ומטיב הנרות ועל המעלה השניה היו המלקחים וכל כלי המנורה והשמן (שם כ"ט). מדת האבן מ' טפחים בנובה ומ' טפחים ברוחב. בזמן משח היתה המדרגה הזאת של עצי שמים (חמיד פ"ג מ'). הכהן היה מטיב הנרות בשחרית מלבד שתי הנרות בצד מזרח שהטיב אח"כ (שם ועי' יומא ל"ג). ונר המערבי

מנורת משה לפי פירוש חז"ל בשיעור מדויק.

האירה כל היום וחזר והדליקת בערבית עם שאר הנרות. ושיעור שמן הנרות חצי לוג לנר (מנחות פ"ט:). מנורת כשח היתה בהיכל שלמה עד אשר נגנזה. ובזמן החשמונאים בבית השני היתה מתחלה של בעץ (בריל). העשירו עשאו של כסף חזרו והעשירו עשאו של זהב (מנחות ב"ח:). ועל מנורה זו אמרו בברייתא רבי יוסי בר' יאשיהו אומר מעשה והיתה מנורת ביהמ"ק יתירה על של משה בדינר זהב קורדיקני והכניסו פ' פעמים לבור והעמידוה על ככר (שם כ"ט). מעשה המנורה היה קשה מאד עד שגם כשה לא הבין איך לעשותה עד שהראה לו הקב"ה (שם) לכך כתיב "תעשה" המנורה ביו"ד נוספת לפי שהיה משה מתקשה בה א"ל הקב"ה השלך את הככר לאור והיא נעשית כאליה

מכיר בעצמו שהוא זהיר חריו ואמיד ברעתו לבון תפלתו מראש ועד סוף בלא היסח דעת, אבל אם אינו מכוון בת יפת קרין ביה לסה לי רוב זבחיכם (ש"ע אר"ח סי' רל"ד א'), ויש שהם מדקדקים להתעמק בציצית ולהניח תפלין גם במנחת (ר' משה ין מכיר סוד היום ל"א: דפוס ויניציא ש"ס). ואין נוהגין כן, רק הש"ץ מתעמק במלית, ובשמתפללין סמוך לחשיכה גם הש"ץ אינו מתעמק במלית, אם יש לחוש שתעבור עונת מנחה מתחיל הש"ץ להתפלל בקול רם והקהל יתפללו עמו בלחש מלח במלח ועונין קדושה, או שהש"ץ מתפלל בקול רם עד האל הקדוש ונוטר התפלה בלחש עם הקהל. תפלת המנחה חשובה מאד כי אליה לא נענה אלא בתפלת המנחה, והמעם הוא "מפני שהיא שעה שכל העולם עוסקים במלאכתם וכל אחד מרוד בעניניו ובחפציו ומי שמניח כל חפציו ופועולותיו ורודף אחר חפצי שמים ומתפלל וכו' ראוי להביט אל העני הלזה החרד אל דבר ה' וכו' (שם). בתענית במנחה קורין ויחל, ובשבת במנחה קורין הפרשה הראשונה מהסדרא של חשבוש לאתריה, ואומרים במנחת של שבת וי"ם ובא לציון אחר אשרי, והמעם כתב הכל בו מפני שלא אכרו אותו בשחרית משום מורת הצבור, לכן יאמרו במנחה, ואבודרהם כתב המעם לפי שהיו דורשים בימים אלו קודם תפלת המנחה ורנינות תיא לדבר בסוף הדרשת בפסקי נאולת וקדושה. ע"ע תפלת.

א.

מנחות: מסכתא בסדר קדשים אחר מס' זבחים. במשנה ותוספתא וגמרא בבלי יש י"ג פרקים, ובימים הקדמונים היה להם גם תלמוד ירושלמי על סדר קדשים (צירה לדרך בהקדמת ר"ד): ע"ע תלמוד. במסכתא זו מובאים כל דיני קרבן מנחה. מנחות אינן באות אלא מחטים או שעורים, ובאות סולת חלות דקיקין מחבת ומרחשת, וקצתן צריכין שמן ולבונה. ואין לך מנחה פחות מעשרון אחד ולא יתירה על ששים עשרונים, ותשע מיני מנחות הן: א' מנחת נסכים לעולה או לשלמים, ב' מנחת חבתין שמביא כ"ע בכל יום, ג' לחם הפנים, ד' מנחת העומר, ה' שתי הלחם בתג השבועות, ו' מנחת חנוך ומלואים, ז' מנחת נדבה או נדר, ח' מנחת תומא שנשבע שבועת העדות לשקר או שנכנס בשונג בעזרת ישראל בביהמ"ק בהיותו טמא, ט' מנחת סומא (ע' תומר בקרש פ"ב הקדמה לפי' תפארת ישראל לסדר קדשים). לחמי תורה ולחמי איל נזיר אין נכללים בשם מנחה (ע' מנחות מ"ו: ג"ב: ותוס' ד"ה כל). ומבואר אופן הקרבת המנחות וסחו הפוסל בהן, ובארבע עבודות השייכות בהן, דהיינו קמיצה, גתניה בבלי, הלכה והקסרה. ובסוף חמס' מובאין קצת דיני בטח ובית חוניו. וראוי להעיר שהרב"ם ביד החזקה אינו מביא דיני בטח, והמעם מפני שהבטוח נאסרו לעולם משבאו לנחלה. משא"כ דיני קרבנות

קלוי באיש גרש כרמל (ויקרא ב') ע"ע עמר. שלמי תורה, הודאת על הנם, מענות ארבעת מינים: לחם (חמץ) חלות ודקיקין ורובות (מצות) וכל מין ומין עשר חלות (שם נ"ז). ושעורין ה' סאין=כ' עשרון. סולת מרובכת הוא לחם חלום ברותחין, גם בימי המלואים היתה מנחת בלולה בשמן (ויקרא ט' ד'). במתרת המצורע הביא כבשת אחת ושלושה עשרונים סלת מנחה (שם י"ד י'). גרעון הקריב עם נדי תעוים איפת קמח מצות (שופטים י' י"ט), כי פסת היה, יום תנופת העומר, לכך נאמר חנה צליל לחם שעורים מתהפך במחנה (שם ז' י"ג). חנה כאשר העלחה את שמואל לבית ה' בשילת הביאה עמה פרים שלשה ואיפה אחת קמח (שם א' כ"ד) והקמח למנחות. שלש סאין להוציא מהן שלשה עשרונים סולת (רש"י). שאול פגש שלשה אנשים עולים אל האלהים בית אל, אחד נושא שלשת נדירים ואחר נושא שלשת ככרות לחם (שם י' ג'). ע"ע לחם הפנים; קרבנות.

ב. ט.

מנחתה, תפלת: אחת משלש תפלות בכל יום (רביאל ו' י'). והיא תפלת בין הערבים. יצחק תיקן תפלת מנחה, שנאמר ויצא יצחק לשוח בשדה (בראשית כ"ד ס"ג, ברכות כ"ו:). ונקראת מנחת ע"ש קרבן מנחה של בין הערבים (בג"ל), ובתפלת אליהו נאמר ויהי בעלות המנחת וגו' (מ"א י"ח ל"ז). באבודרהם כתוב שנקראת מנחת מפני שבשעה עשירית מן תיום שנברא בו אדמה'ר תמא, וחתו שכתוב לרות היום ומתרגמינן למנח יומא.

[זמן מנחה] תפלת המנחה עד הערב (עד חשכה). ר' יחודה אומר עד פלג המנחה. זמן מנחת נחשב בשעות זמניות, כלומר שמחלקין היום ב"ב תלקים שווים בין שהיום ארוך או קצר וכל חלק ממנו נקרא שעה זמנית. מנחה גדולה היא ממש שעות ומתצה ולמעלה, שהוא תחלת הזמן להקריב בו תמיד של בין הערבים, מכי ינמו צללי ערב. ומנחת קמנה הוא סוף הזמן, שהוא מחשע שעות ומתצה ולמעלה. לדברי ר"י מחלקין הזמן של שתי שעות ומתצה עד סוף י"ב שעות היום למחצת=פלג, היינו שעה ורביעית, וזהו פלג המנחת, נמצא שסוף זמן המנחה הוא שעת ורביעית קודם חשכה=4.45 בשעות שלנו כשהיום והלילה שווה. ומת שאמרו במשנה לא ישב אדם לפני חפ"ר סמוך למנחה עד שיתפלל הוא סמוך למנחת קמנה, כדי שלא יעבור זמן התפלה. ומעודה גדולה לא יתחיל גם מזמן מנחת קמנה קודם שיתפלל (שבת ט' א'). יש שהיו מתפללין שתי תפלות מנחה גדולה וקמנה. וכן עשה ר' מצלית, אך הרא"ש (שו"ת כלל ד' סי' י"ג) פוסק שלא נכון לעשות כן, כי רק ביוה"כ ובתענית צבור מיוחד מתפללין תפלת געילה (ע"ע). והרצאה להתפלל שתיים יתפלל הראשונה תפלת רשות והשניה חובה או אימכא, אבל אין ראוי להתפלל תפלת רשות א"כ

שהם תילכתא למשיחא (בשם אמרר הרב ר' שמחה חלוי זצ"ל).

מ. ל. ב.

מנחם בן נרי: מלך ישראל ומלך עשר שנים (נ"א קנ"ד—קס"ד=606—596). הוא לא היה מורע המלוכה ומלך מעצמו. אחר שעלה מתרצה מקום מגורו על שמרון והמית את שלום בן יבש (ע"ע). גם כבש את תפסה וגבולותיה עד תרצה והמית את יושביהם ואת הנשים ההרות בקע. האכזריות הזאת עשה מפני שלא פתחו לו שערי העיר. תפסה היא בעבר הירדן והיתה נכללת בכבוש דוד ועד שם היה נבול מלכות שלמה (מ"א ה' ד'). וי"א שהוא עין תפוח (יהושע י"ז). על הגבול שבין אפרים ומנשה. מנחם עשה הרע בעיני ה' ולא סר מחמאות ירבעם בן נבט, והיה אחד משבעה בתי דינים שעבדו ע"ז (נמין פ"ח). בימיו בא פול מלך אשור על א"י, ויכפר מנחם את פניו במנחה אלף ככר כסף ויכרות עמו ברית לחחזיק הסמלכה בידו. את סכום הכסף הרב הזה העלה מנחם מס על גבורי החיל (כלומר על גדולי העם שעשו חיל בעושר). חמשים שקלים לאיש אחד (לששים אלף אנשים). וישב מלך אשור מא"י. מנחם הצטיין בזה ישמת על ממתו מיתה מבנית לא כשאר המלכים בזמנו. ופקחיה בנו מלך חתתיו (מ"ב מ"ז י"ד—כ"ב).

א. ל. ו.

מנחם: אחד מראשי כת האיסיים בימי הורדוס המלך. ולפי הססורה נחה עליו רוח הקדש וידע עתידות והיה חסיד במעשיו (יוסיפוס קדמוניות מס"ו פ"ה). וינבא להורדוס בהיותו נער לומר בבית הספר כי עתיד הוא למלוך על ישראל אך לא יעשה צדק ומשפט לצדיקים וחסידים כראוי להם ובמותו ישמחו העם. ויהי כאשר הגיע הורדוס למלכות ויזכור את נבואות מנחם האיסיי ויקרא אותו להיכלו וישאלהו להודיע לו כמה ימשכו ימי מלכותו. ולא ענהו מנחם, וישאלהו הורדוס האם ימשכו עכ"פ עשר שנים? ויען מנחם כן. ועוד יותר—עד עשרים—עד שלשים. הדברים האלה מצאו חן בעיני הורדוס ויכבד את מנחם וינשאהו וגם לכל האיסיים היטיב בעבורו. מנחם זה היה אחד מהזונות והברו של הלל הנשיא, והם לא נחלקו בסמיכה, ויצא מנחם נכנס שמא" וכו' (משנה חגיגה מ"). ובגמרא אמר אבוי כי "יצא" מנחם לתרבות רעה, רבא אמר יצא לעבודת המלך וכו' ויצאו עמו שמונים זונות תלמידים לבושים סריקון (ש"ס מ"ז). בירושלמי אמרו: להיכן יצא? י"א ממידה למידה (ממידה טובה למידה רעה) יצא, וי"א כנגד פניו יצא הוא ושמונים זוג של ת"ח מלוכשין תורקי (צ"ל סיריקי) זהב שהשחירו פניהן כשולי קרירה. שאמרו להן כתבו על קרן שור שאין לכם חלק באלהי ישראל (חגיגה פ"ב דף ע"ז ע"ד). במדרש זומא שה"ש בסוף. דרשו ברה דורי: אימתי? בימי מנחם והלל שנפלה מחלוקת ביניהן (בעיני הדת ולא

בסמיכה) ויצא מנחם הוא ושמונה מאות תלמידים ולובשין סריקון של זהב. בא חנן בן מטרון ובעיניו בן יהודה אחיו של מנחם להרגו. ועלה אלעזר ותלמידיו עמו ותתבו מניות מניות (הפקידים חסמטנים). באותה שעה שלחו אנשי ארחומו ותושיבו קסמרא (מחנה אנשי חיל) על ירושלם, והיו מסמאין כל הנשים שהיו בתוכה. ועלה אלעזר ותלמידים עמו והכו כל אנשי קסמרא. באותה שעה נפלה מחלוקת בירושלם, ועל אותה שעת אמרו ברה דורי וכו' (הוצאת באבער צד 41). יעבץ מנחם במדרש מנחם ואלעזר שנפלה מחלוקת ביניהם תחת מנחם והלל שלא היתה מחלוקת ביניהם (ובאמת ענין המחלוקת הזאת הוא דתי ולא המחלוקת על חסמיכה). והוא מנחם חנלילי (האיסיי). וחנן בן מטרון הוא חנניה בן יחזקיה בן גרון (ע"ע) תחת מטרון. הקסמרא הם שלשת אלפי אנשי החיל פרשים ששלח אנריפס מארץ חוץ חבשן והארנב ביד פיליפ בן יהויקים שר צבאו (מלחמות ס"ד פ"ז) ואותם הכה אלעזר בן חנניה ואנשיו (שם 5—7). ותחת ארחומו צ"ל אנריפס, וארימו הוא רומאי וכונתו על פלורוס הרשע קיסר רומי (תולדות ישראל ח"ה 198).

א.

מנחם בן אהרן ו' זרח: פוסק ומחבר "צדה לדרך". נולד במחוז נבארה ספרד בראשית חמאה ה"ד ומת במולידא בחדש תמוז שנת קמ"ח=1385 (ע"י מצבת אבני זכרון 14—16). אביו היה בין הגולים מצרפת בשנת 1306. והתישב בנבארה בעיר אישטיליא (Estella). ואף כי ר' מנחם נולד על אדמת ספרד מכנה את עצמו "זרחי וצרפתי" (בשיר בפתחת ספרו שמקדיש לכבוד דון שמואל אברבנאל). כבן מ"ז שנה נשא לאשה את בת ר' בנימין עבין שהיה ראש ישיבה באישטיליא. בשנת 1328 במות מלך צרפת שכבש את נבארה קמו עם הארץ ויעצו יחד להשמיר את היהודים בארץ ההיא. ויהרגו באישטיליא ובשאר המקומות כששת אלפים יהודים ובתוכם אבות ר' מנחם וארבעה אחים קטנים ממנו. וימלט הוא לבדו ממותאך חבזו ופצעוהו והיה מוטל ערום בין המתים עד תצות הלילה בכ"ג לחדש אדר (שנת פ"ח). ופרש אתד ממידועי אביו הוציאוהו משם והכניסו לביתו וגמל עמו חסד עד אשר נדפא מפצעיו, ואז הלך למולידא ולמד אצל ר' יהושע בן שועיב. בשנת 1331 למד ר' מנחם עם ר' יוסף אלעיש בעיר אלקעא (Alcala) והיו לומדים חסמכחות בתוספות ר' פרץ. גם למד אצל ר' יהודה אשרי במולידא סדר זרעים וסדר מהרות בשימת הרא"ש, וחזר על הסדרים האחרים ונקד הגרסאות המשוונות בקריאתו. בשנת 1350 במות ד' יוסף בחרו נכבדי העדה בר' מנחם להיות רב ור"מ באלקעא. וישא שם משמרתו זאת עד שנת קכ"ח (1368). בחדש אייר בשנה ההיא פרצה מלחמת אחים בין הכלל הנרי ואחיו דון פיררו שמלך אחרי מות אבי המלך אלפונסו.

מערד וזנ קרא בעצמו את ההלל לפני התיבה בקול הערב והיה מעורר את לב חסידיו לדבקות (ע"ע). [התערבותו פענינים מדוניים] בשנת 1848 נבחר ר' מנחם מענדל מחסידיו רייסין להיות בא כחם באספת הרבנים שקראה חממשלה לפמברורג, ואז היה שר ההשכלה הנסיך איברוב, ויסע ר' מנחם מענדל לפמברורג בלית המשכיל שמריה פייטלסון מליעפלי שהיה המתורגמן שלו (כי הרמ"ם לא הבין הלשון הרוסית), ושם השתתף בכל ישיבות העיר שהתיעצו על דבר סדר החנוך בבתי הספר ותקונים דתים. והוא הנני על החסידות והחסידים מנהיגם וסדר תפלתם. ובאיוה שנים אח"כ נחכבר מהממשלה בתואר „אזרח לדרונתיו". בשנת 1855 הלשינו עליו לפני הניגול גוברנאטור מוויטבסק כי הוא מפזין בין החסידים דעות שהן נגד הממשלה הרוסית ויסודותיה הקבועים, ובעצמו נסע אל הגוברנאטור ויפעל עליו לכל ישים לב להמשלינות.

[ספריו] בהיותו עוד סמוך על שלחן זקנו החל לכתוב את תורת „האדמו"ר הראשון" שהו"ל אח"כ בשם „לקוטי תורה", עם חידושו והערותיו. ובישבו בבית חותנו החליף מכתבים ושו"ת בענינים שונים עם רבני דורו. והכתבים האלה מעידים על בקיאותו בכל חדרי התורה וחריפות שכלו. וכאשר יוש כסא חותנו ו„הגיד תורה" לפני העם כתב רובי חידושו על הספר בכונה להדפיסם לעת מצוא. הוא כתב הרבה בנגלה ובנסתר גם כתב מלואים להשריע של זקנו. את כמות ספריו מעריכים יותר מכ"ה אלף גליונות נייר. רבים מספריו וביחוד השריע שלו והערותיו על הש"ס נדפסו ע"י נכדיו וחסידיו אחרי פטירתו בשם הכולל „צמח צדק" (בנימטריא „מנחם מענדל"). וחלק מכתביו וביחוד המלואים לשריע נשרפו בעת שרפת העיר לובאוויץ בשנת 1862 (לדעת בעל בית רבי נשרפו בשנת תרי"ג) שאז נשרף גם ביתו ובתי בניו. הס' צמח צדק כולל שו"ת על שו"ע אורח, נ"ח; על אה"ע, ד"ח; על יו"ד ב"ח (ווילנא 1871—1882). על משניות הרבה מסכתות ופסקי דינים, ב"ח; ועוד טרם נדפסו שו"ת על ש"ע ח"ט ותורתיו עה"ת בקבלה וחסידות. רובם של הכתבים האלה נמצאים עתה באוצר הספרים של בית התפלה מחסידיו לובאוויץ בנויארק, מעזבון, הרב ח"י ווידרעוויץ (מת בשנת תרע"א).

ביבליוגרפיה: הילטמן, ס' בית רבי ח"א פכ"ד ופכ"ה, ח"ב פ"א, ח"ג כ"ה. ברדישוב 1902; זאסניץ בהמאסף כנסת ישראל ח"ג 213; לתולדות משפחת שניאורזאהן בהמאסף האסיף תרס"ד; טייטלבוים הרב סלאדי ומפלת חב"ד ווארשא 1911; חבצלת שנת ל"ח סי' 41.

פ. ז.

מנחם בן סרוק (מנחם בן יעקב בן סרוק): מדרשק ופילולוג, נולד במאה העשירית בעיר מורמוסא בספרד, ובעודו בימי עלומיו הלך לקורדוביה ושם מצא איש מיטיבו ר' יצחק בן הנשיא חסדאי בן שפרום

ויצר על הערים הבעורות וגם על מלידא וילכדם ותנבר יד הנרי עליו וימיתוהו, ובמצור ובמצוק בזזו עם הארץ את שלל היהודים והיתה עת צרה להם בכל מלכות קשמיליא. ור' מנחם נותר ריקם מכל ולא נשאר לו מאומה מכל עמלו כ"א ספריו וביהו. דון שמואל אברבנאל עזר לו לצאת מתוך ההפכה ויהי מחסוהו כל ימי חייו למען יוכל לשבת על התורה.

[ספרו צדה לדרך] המתבר אוצר כי כתב ספרו בשביל ההולכים בחצר המלך שהם מנ ומחסה לבני עמם, אשר מרוב מהומות הזמן ומחמתם את המותרות הולכים הלך וחסור במצות המחויבות, כי אין להם פנאי ללמוד תורה ברחבה רק בדרך קיצור. וגם בשביל הולכי דרכים שיחיו מוכנים לפנייהם כל עניני התפלות ודיני איסור והיתר ושמירת שבת והמועדים בכל עת מצוא, ולכן נקרא „צדה לדרך". ספרו נחלק לה' מאמרים: א' (הלכות תפלות וברכות. ב' (הלכות אסור והיתר. ג' (הלכות נשים, ד' (הלכות שבת ומועדים. ה' (הלכות הצומות, והותם בביאת המשיח ועולם הבא. כל מאמר נחלק לכללים ופרקים (בס"ה שעי"ב פרקים). ר' מנחם התאמץ לתת טעמים לכל המצות בדרך הפשט ולא ע"פ הקבלה, ובמקום אחר אומר: „ואשר כתבו חכמי האמת לא הגעתי לתכלית סודם גם לא זכרתי דבר מדבריהם בתבואי זה כי בסודם לא באה נפשי מחסרוני וחסרון מקובל אמתי" וכו' (על קבלת התורה מאמר ד' כלל ד' פ"א). בכ"י מורין (מאמר א' כלל ד' פליו) מובאים גם דינים מהלכות שחיטה ובריקה.

ביבליוגרפיה: הקדמת צדה לדרך דפוס ויניציא וסבינונימה. כי בדפוסים אחרים נשמטה ההקדמה הזאת שיש לה ערך רב בקורות ישראל; קיווערלונג, געשיכטע דער יודען אין שפאניען אונד פארטוגאל ח"א 84.

א.

מנחם מענדל מלובאוויץ: צדיק ומקובל ו„רבי" של חסידיו חב"ד. שם אביו ר' שלום שכנא זקנו ר' שניאור זלמן מלאדי בעל התניא והש"ע, ונודע בשם „ר' מענדל לובאוויטשער"; נולד בשנת תקמ"ט (1789), ונפטר י"ג ניסן תרכ"ו (1866). בימי ילדותו נתחנך אצל אביו זקנו הרב מלאדי שלמד עמו נפ"ת עד היותו בר מצוה, ואח"כ למדו תורת החסידות וחכמת הקבלה. ע"פ עצת זקנו נשא לו לאשת את בת הרבי ר' דובער בנו של הרב והידוע בין החסידים בשם „האדמו"ר האמצעי", והיה סמוך על שלחן חותנו עד פטירתו ובמותו ירש את כסאו והחסידים קבלוהו עליהם „לרבי" במקומו. בהיותו סמוך על שלחן חותנו עד שנת הארבעים לחייו וחפשי מראנות פרנסה קבע עתים לתורה בתלמוד ופוסקים והשתלם בחכמת הנסתר והקבלה וגם בספרי מחקר הוא דרש מחסידיו שיבקעו עתים לתורה כמו לתפלה, וזכה נתעלה מיתר הרבנים אשר התפלה היא להם עיקר והתורה מפל. הוא התפלל בהתלהבות עצומה ובניגון נעים, ובימי

מאומה ור' חסדאי לא ענהו דבר. אך שלשה תלמידיו ר"ם ובניהם ר"י חיוץ יצאו לעזרת דבם וכתבו תשובות נגד בקורת דונש (תשובותיהם נדפסו ע"י זלמן שמעון וויזן 1870). ע"ע דונש בן לברט; חיוץ, יהודות; חסדאי.

ביבליוגרפיה: ווינטער אונד ווינטער. יידישע ליטעראטור ח"ב 145—149; באכער, די אנפאנגע דער העברעאישער גראממאטיק 70—95; J. E. viii, 470. א.

מנחם עזריה: ע' פאנו

מנחם: ע' ציוני

מנחש: ע' כשוף

מנטובה (Mantua): עיר סבצר באיטליא, וואו בירת הנסיכה מנטובה, ויש בה כשלושים אלף תושבים ומהם כאלף ומהם יהודים (1910). בשנת 1858 היו שם 2523 יהודים. מנטובה נזכר בראשונה בזמן הראב"ע כי בשנת 1145 השלים שם את ספרו "צחות". בשנת 1459 הושם מס אלפים דוקמים על יהודי מנטובה, ואחרי מהאח גדולה פחתה הממשלת את חסם עד שש מאות דוקמים. ר' יוסף קולק (מחרי"ק) ור' יהודה דא נפול (מיסור לאון) היו אז רבנים במנטובה והיתה מחלוקה ביניהם עד כי בשנת 1475 גורשו שניהם מהעיר. בשנת 1485 הוכרחו היהודים לבוא לבית תפלת הנוצרים לשמוע את דרשות ברנאנדינו נגד דת היהודית, ובשנת 1496 הוכרחו היהודים לשאת אות קלק על בגדיהם. בשנת 1531 נשרף שלמה מולכו על המוקד במנטובה בעת שהיה שם המלך קארל החמישי. מצב היהודים הוטב תחת ממשלת גוגלילמו גונזאגא הנסיך מן מונפראטו ששלט מקום הנסיך פרידיך בשנת 1545. הנסיך החדש נתן צו: כי זכויות היהודים לא יגרעו מזכויות הנוצרים, וכמהם הם בני חורין ודכושם בטוח וקיים, והארץ רחבה ידים לפניהם לסחורה. ובחשדלות ד' יצחק פורמו נתן להם הרשיון לבנות ביה"כ בשנת 1550, וכבר היה להם בית הקברות. בשנת 1562 התעוררת עליהם חמת החמון להשתיתם אך הממשלה עצרה בעדם. יהודי מנטובה שלחו שלוחים להמועצה בטרינט לבקש מהם הזכות ליסד בית דפוס במנטובה וישינו מבוקשתם (1563). בשנות 1587—1612 במשך ממשלת וינצניו גונזאגא הורע מצב היהודים וגורו על היהודים הבאים מארצות אחרות לעזוב את העיר כדי למעט מספר היהודים במנטובה. בשנת 1600 נשרף שם היהודי ניוויטא פראנקסי, איש זקן בן שמונים שנה, בתור מכשף. וראשי הקהלה נענשו בעונשים קשים. שנתים אח"כ נאסרו הרופאים היהודים לבקר חולי נוצרים, והאפיפיור קלימנט השמיני גור שהיהודים ימכרו את בניהם וקרקעות שלהם במשך שנה אחת. ומנה עליהם משנית פרטי על עניניהם ומסחריהם (Commissario degli Ebrei). בשנת 1612 הוכרחו

אשר קרבהו ויחמוך בידו. במות ר' יצחק ספרדו ר' מנחם וכתב עליו קינה שנחרחה על כותל ביה"כ שבנה ר' יצחק בקודובה. ר' מנחם שב לעיר מולדתו והתעסק במסחר. אח"כ קראו ר' חסדאי לבוא לקודובה עוד הפעם והבטיחו לעזרו להיות שוקד על למודי הכמת הלשון והמליצה העברית. בעת ההיא השלים ר"ם את ספרו "מחברת" על שרשי לשה"ק ולשון ארמית, והוא הספר הראשון במקצוע הזה. גם העריך המכתב ששלח ר' חסדאי לכלל הכתרים (ע"י העתקת המכתב ע"י דיינארד בהצופה להמניד משנת תרל"ג צד 287 כי בביטול שלפניו רשומים החרוזים האחרונים בר"ת שם כנחם בן סרוק). ר"ם חזרה בספרו כי יש שורש בעל אות אחת ושתיים ושלש וארבע וחמש אותיות, אך תלמידו ר"י חיוץ חולק עליו כי לדעתו כל השרשים הם בני שלש אותיות, ואף כי חיוץ היה גדול מרבו בדקדוק הלשון, אך מפני שם המחברת היה כתוב בעברית ולא בערבית כספרי המדקדקים האחרים בזמנו לכן מצא הספר הזה מקום בבית חכמי צרפת ואשכנז שלא הבינו לשון ערבית, עד כי רש"י חשב את ד' מנחם לבר סבכא בעניני הדקדוק והביאו בכמה מקומות. ספרו "מחברת מנחם" יצא לאור ע"י צבי פיליפאווסקי (לינדק 1854), ועוד נוספות ע"י ר"ך קויפמאן (Z. D., 1854—409, M. G. xl, 387). ר"ם הניח כלל גדול בחקירת המקרא, שאם נמצא מלים בודדות (ע"ע לא יעלה על דעתנו לשבש המלה הזאת ולהגיהה למען המציא לה חבר במקום אחר, ושואל: "הלמען פחרון מלה ישחית מלה אחרת להוסיף עליה ולגרוע ממנה?" (ע"י מחברת ע' אבת צד 12). וע"י אמר ווייס: כמעט נדמה מנחם בעינינו כאילו ראה האותיות מרחוק כי יבואו ימים אשר דרך הפתרון הזה יהיה לחקת משפט אל דורשי לשון המקרא, ויקומו פותרים חסכתנים מבקרים, אשר במצאם מלים אשר אין להם דמיון במקרא ובלא יוכלו לעמוד על גזרתם ולדעת בנינם, ישנו המלים ויחליפו האותיות ויהפכו הלשון, ואין הרום וחרבן לשון המקרא גדול מזה (דו"ד ח"ד 231).

[התנגדות דונש] בעת שנשלמה מחברת מנחם בא דונש בן לברט מפאס מורוקא לספרד, וקנאת סופרים עוררה בו לכתוב בקרת חדה על המחברת ושלח את הבקרת עם מכתב תהלה לר' חסדאי, והפוך את לבבו לשנוא את ר' מנחם. ואז מצאו שונאיו האחרים שעת הכושר להלשין עליו לפני ד' חסדאי כי ר"ם נוטה לדעת הקראים בפירושו, ומלך שהוא ענין שחימה, וכי ר"ם בחר בפשט נמור ולא האמין בדרשות חז"ל. ויטלא ד' חסדאי חמה על ר"ם ויחרפו ויצוהו לעזוב את ביתו, וכאשר כאן למלאות אחרי דבריו נתן צו למשרתיו לגרשהו בבזו וקלקו, והם הרשו את חדריו ביום השבת ויבדו וקדו את בגדיו ומדמו שערות ראשו חקנו ויגרשוהו משם. ואף כי ר"ם התנצל לפני הנשיא במכתב ארוך להוכיח כי הוא חף מפשע, לא חתול

הרבה כ"י חשובים. בין בתי החסד נחשבו בית חולים ובית אסף לזקנים וחלשים (Casa di Ricovera) שנוסד בשנת 1825, ובית חנוך למלאכה. בשנת 1834 עזב שמואל טראבנטי את כל כספו בשביל הכנסת כלה לתת נדוניא לבתולות עניות. בית הדפוס העברי נוסד במנטובה ע"י אברהם כונת בשנת 1476 וראשית מעשיו היה הדפסת חמור א"ת וספרי נוסח צופים ובחינת עולם והרלב"ג. אחריו היה המדפיס ר' שמואל לסיף (1513) ע"ע איטליא; דפוס.

ביבליוגרפיה: בירנבוים. יידישע מוזיקער אס האפע צו מאנטוא. ויון 1893; צונגן צור געשיכטע 249 והלאה; L. Carnevali, Gli Israeliti di Mantova, Mantua 1878; J. E. viii. 299.

ב. מ.

מְנִי (מנא) ב"ר יונה: אמורא א"י ברוד החמישי והיה כהן. רבותיו היו ר' יונה אביו ור' יוסי (שקלים פ"ז ה'). ואמר קוטי ר' יוחנן (הוא ר' יהודה נשיאה השני) וכו' (ירוש' ביצה פ"א א'). גם קרא לר' חזקיה רבי, קם ר' מנא עם ר' חזקיה א"ל מן הן שמע רבי הרא מילתא (שם פ"א א'). והיה חברו של ר' חנניה השני ור' מנא היה קצת גדול ממנו, ואמר שלשה הניחו כותן בעולם הזה וירשו חיי העולם הבא וכו', רבנן דקיסרין אמרין אף ר' חנניה (צ"ל חנניה) דציפורין לר' מנא (ירוש' פסחים פ"א א'). ומעת שירד ר' חנניה מנשיאותו לכבוד ר' מני ישב ר' מני בציפורין. אך לפעמים הלך לקיסרין לשמטע שם דרשות חכמים. ר' מנא כד הוה מורי בחברותיה, מילין דשמע מן אביו בביתא הוה אמר בן א"ר בשם ר' יונה, מילין דשמע מן אביו בבית וועדא הוה אמר בן אמר ר' יונה (ירוש' מנילה פ"ד י'). ומסופר נסים רבים על ר' יונה אביו דר' מני: כי הוה מצמרין עלמא למיטרא הוה עייל לביתיה וכו' ובעי רהמי ואתי מיטרא וכו'. ותו רבי מני בריה הוה קא מצערי לי דבי נשיאה אישמה על קברא דאביו (אחרי מותו) א"ל אבא אבא הני מצעדו לי. יומא חד הוה קא חלפי התם (על מערת ר' יונה) אינקוט כרעא דסוסותיהו עד דקבילא עליהו דלא קא מצעדו ליה. ותו רבי מני הוה שכיח קמיה דר' יצחק בן אלישיב א"ל עתירי דבי חמי מא מצעדו לי וכו'. א"ל מיקבלי עלי אינשי ביתי (אין אשתי מקובלת עלי שאינה יפה). א"ל מה שמה—חנה—חתיי חנה ונתייפת. א"ל קא מגנדרא עלי (מתגדלת עלי מחמת יפה). א"ל אי הכי תחזור חנה לשחרוריתה (תענית כ"ג:). ואפשר מפני שהיה לו דברי רבות עם בני בית הנשיא לא בא אל לית חסת של יהודינייה אתחית דרבי יוחנן נשיא ואף כי ר' חנינא שלה אחריו לא סלק (ירוש' נזיר פ"א א'). אך הוא נתן חסעם כי לא רצה להממאות למת בחיותו כהן. בימי דב מני כבר עברת עת חזעם של גאלום וקונסטאנטיוס והיתה קצת הרוחה, כי המלכים שקמו אחריהם לא העיקו ולא

היהודים להעתיק משכנם בתוך הגיטו שיחידה לחם הממשלה בעיר, ושלמו מס כבד בעד החסות. היהודים עזרו לקארל מן ריתיל מושל מנטובה לבצר את העיר נגד המלך פרדינאנד השני, וכאשר כבשה האחרון גרש את היהודים שחיה מספרם אלף ושמונה מאות והפקיר נכסיהם. להממשלה החדשה. ולא יכלו לשוב שמה זמן רב (ע' ר' אברהם מאסיראני, הגלות והפדות" וינציא 1634). כאשר באה מנטובה ברשות ממשלת אוסטריא בשנת 1740 חדלו הרדיפות מצד הבסרים נגד היהודים. המלך יוסף השני נתן ליהודים זכויות מיוחדות (Tolleranza Generale) ויבטל גזרת אות הקלן על בניהם והרשה להם להלוות מעות על משכונות. המלך פרנאנץ הראשון (1792—1835) הגביל את זכויותיהם החדשים. כאשר כבשו הצרפתים את איטליא בשנת 1797, נחננו ליהודים שיווי זכויות, ונבחרו אז במתועות העיר היהודים דוד פאביא ופליצי כהן, ואח"כ היו חברים בהממשלה המרכזית על המחוז ההוא. והרב ר' אברהם די קולוניא היה חבר בהקאבינט של הרפובליק ציאלפיני. שערי הגיטו נהרסו בידי העם בשנת 1798. אך בשנה שלאחריה כבשו האוסטרים עוד הפעם את מנטובה ושימו את ראשי העם בתפיסה וביניהם גם איזה יהודים (ע' זכריה כרפי, תולדות יצחק" קראקא 1892 על קורות הימים ההם). הצרפתים כבשו שנית את מנטובה, ואברהם די קולוניא היה בין הסנהדרין שהושיב נפוליון בפאריס בשנת 1806. בשנת 1814 שבה מנטובה לירי ממשלת אוסטריא וזכויות היהודים הוגבלו מעט, ולא השינו שיווי זכויות עד אשר באה מנטובה תחת ממשלת איטליא ע"י בריתת ברית עם אוסטריא בשנת 1866.

[מצב הרוחני] במנטובה היה מרכז רוחני ליהודים במאה ה"ז. רבנים וחכמים גדולים ישבו שם. וביניהם ר' עזריה מן האדומים, ר' יהודה מוסקאמי היה דרשן מפואר ופילוסוף ואחיו משה ודוד פרובינציא היו תלמודיים נודעים וחם יסדו ישיבה גדולה שנעשה אח"כ בית מדרש לרבנים, ובשנת 1564 וצו ליסד שם אוניברסיטא (ע' הלבנון שנה ה' 418). במאה ח"ו חיתה מנטובה מקום משכן להסקובלים. בין הרבנים נחשבו בפרט: באזילאה, בריאלי, זכותא, ירא, מוריאנא מורטארא, מוסקאמו, פאנו, פורטאליאנו, פרובינציאל קולוניא, רומאנילי ועוד. הרב מרדכי מורטארא שמש שם במשמרתו משנת 1842 עד 1891 ואח"כ הרב ישעיה הלוי. במנטובה יש ששה בתי כנסיות: בית המדרש הגדול (Scuola Grande) נבנה בשנת 1537. בית המדרש נורצא מוראצו נוסדה בשנת 1513. ביהכ"נ קאסים נוסד בשנת 1590. ביהכ"נ של חמטבחים (Beccaria) נוסד בשנת 1595. ביהכ"נ פורטו נוסד בשנת 1540, וביהכ"נ אוסימיגליא משנת 1558. בשלשת הראשונים יתפללו בנוסף איטליא ובשלשת האחרונים בטעם אשכנזי. ויש לקהלה בית עקר ספרים גדול ובו

לעשות נקמה גם במינילאום על עושה ההיכל ויתנבל להלשין על הזקנים והחרדים על דבר ה' כי ידם הכן עם שונאי הכלך וכי כרתו ברית עם מצרים והם רודים גם אותו מפני אמונתו למלך אנמיכוס. והמלך האסין לו ויתבוך בידו. והי כאשר יצא אנמיכוס ללחמה על ארץ מצרים ויצא חקול כי הוטת במלחמה, אז כצא ישוע שעת הכושר וזעק כאלף איש ויבא על ירושלם וילכוד את העיר, וינס מינילאום אל המצודה וישוע הרג ולא חסל על יושבי ירושלם, אך כשמוע אנמיכוס את מעשה ישוע עלה בחיל גדול על ירושלם ורצה את העם בלי רחמים וכוז את אוצרות בית ה' ומינילאום עזרו ברשתתו. בנידת מינילאום ורציחות אנמיכוס העירו את המבב"ם לצאת לישע העם ולמרוד במלך ע"ע מביי"ם. מינילאום הומת בירי אנמיכוס חחמישי (אאופטור) באמרו כי מינילאום היה חסבה כי התפרץ העם נגד מלכות יון.

ביבליוגרפיה: גרעץ געשיכמע ח"ב 808; שיער געשיכמע ח"א 195, 215.

ב. מ.

מִנִּין: מספר קצוב של אנשים ליסד "עדה", "קהל" או "צבור", לצורך תפלה ברבים או לדברים אחרים של קדושה שצריכין קהל אנשים. "מנין" אינו פחות מעשרה אנשים וכל אחד צריך להיות בד מצוה (ע"ע). חיינו מ"ג שנים ויום אחד ולמעלה. מספר עשרה היא הקבוצה היותר פחות. דבר זה רמז בבקשת אברהם לה' שלא להפוך את סדום אם ימצאנו עם עד עשרה צדיקים ולא בקש על מספר פחות מזה (בראשית י"ח). ומשה מנה ע"פ עצת יתרו חותנו שרי אלפים וגו' ושרי עשרות (שמות י"ח). גם בממשלת הרומיים היו שרי עשרה (decurio) וכן בין האנגלים הראשונים היה איש מסומנה על עשרה (tithingman). חז"ל למדו כי כל דבר שבקדושה לא יהא פחות מעשרה מרכתיב ונתקדשתי בתוך בני ישראל (ויקרא כ"ב). וכתוב הברלו מתוך העדה (במדבר מ"ז) וכתוב במרגלים עד מתי לעדה הרעה הזאת (שם י"ד). מה לחץ עשרה אף כאן עשרה (מגילה כ"ג:).

[דברים שצריכין מנין] במשנה אמרו: אין פורסין על שמע (ק"ש), ואין עוברין לפני התיבה (תפלה בצבור), ואין נושאין את כפיהם (הכהנים בדוכן), ואין קורין בתורה (בצבור), ואין מפטירין בנביא, ואין עושין מעמד ומושב (כשנושאין המת לקבורו) היו יושבין שבע פעמים לבבות אותו ולסופרו, ואין אומרים ברכת אבלים ותנחומי אבלים, וברכת חתנים, ואין מומנים בשם פחות מעשרה, ובשבא לפדות מן התקדש צריך מנין של תשעה אנשים וכהן אחד (שם). ואמרו בנמרא כי במעמד ומושב צריכין עשרה כיון דבעי לשימר עמדו יקרים עמידו שבו יקרים שבו, בעיר מעשרה לאו אורח ארעא. ברכת אבלים בעשרה ואין אבלים כן המנין, ברכת חתנים בעשרה וחתנים כן המנין (שם) ומיכוס

לחצו את היהודים כ"ב. ורק פעם אחת באשר בא פרוקלי (פראקלוס) בצפורין הורי מפא נחתומיא בשוקא (ירוש' סנהדרין פ"ג ב"א ע"ב). ויש שני ר' מני או מנא, הראשון היה בדור השני והשני בדור החמישי. ובכל מקום שנאמר ר' מני או מנא סתם הכונה לרוב על ר' מני ב"ר יונה מפני שאמר הלכות רבות והיו לו הרבה תלמידים. ומצאו איזה הלכות בשמו סתם שיש להסתפק אם הם של ר' מני הראשון או השני כמו ר' אבין דמך בזערא ולא נמל ליה ר' מנא חסד (לא הספידו) אמרין עד מות שגא. בתר מועדא עבר ליה איקריה (ירוש' מ"ק פ"ד) ולא נדע איזה מני הוא, כי גם באבון מצינו ראשון ושני. לפעמים נמצא במקום אחד שם ר' מנא ור' מני. במדרש א"ר מנא כל הנודר ואינו כשלם גורם מיתה לעצמו שנאמר כי דרוש ידרשנו ה' אלהיך מעמך (דברים כ"ג) וכו'. ר' מני פתר קריא במרים אל התן את פיך זה מרים, לחמוא את בשרך שאמרה לשה"ד במשה (קהלת רבה פ"ה ב'—ג'). ואפשר שאחד מהם ראשון ואחר שני (ע"י פראנקעל. מבוא הירושלמי ק"ד ע"ב).

א.

מִינִילָאוּם (ונודע ג"כ בשם חניו): כהן גדול בבית השני (171—161 קמה"נ) אחרי ישוע (יאסון). לפי הספר השני מהחשמונאים (ד' כ"ג) היה מינילאום משבט בנימין ואחיו של שמעון שהלשין את חניו השלישי לפני אנמיכוס הרביעי (אפיפאנוס) והראה להסוריים את אוצרות ההיכל, אך לפי המסופר ביוסיפוס (קדמוניות ס"ב פ"ה) היה מינילאום אחי חניו השלישי ואחי ישוע, ואף כי גם ישוע לא סר מדרכי היונים במשך שלש שנות כהונתו ובנה בית משחק בירושלם, בכ"ן קנאו בו המתיונים הארוקים אשר בראשם עמד מינילאום ועשה הרע בעיני ה' יותר מהכהנים שהיו לפניו, ובאשר שלחו ישוע לאנמיכוס לשלם המס השנתי מצא מינילאום חן בעיני המלך כי החניף אותו בחלקת לשונו וישג את הכהונה מידו בהבטיחו להוסיף על המס עוד שלש מאות ככר כסף וישב לירושלם בפקודת המלך ויגרש את ישוע מממשרת הכהונה וימלא אחרייו. ובאשר לא מצאו ידו לשלם למלך הסכום הגדול שהבטיחו שלח המלך את סוסטראטוס עם גורד אנשי חיל מאי קפרי לנבות הכסף ולעזור למינילאום נגד הקמים עליו להורידו מכהונתו. מינילאום לקח את כלי השרת אשר בהיכל וימכרם כדי לשלם חובו, ובאשר הגיעו הדברים לחניו הנגרש והוא יושב ברפני אצל אנמיכוס מחה על הרע הזה והאשים את מינילאום כי מעל מעל וגנב הכלים הקדושים. מינילאום ירא מחמת העם אם יודע הדבר וישובור את אנדרוקינוס להרוג את חניו. ההרג הזה העיר את העם לצעוק חמס עליו לפני המלך וימסר אותו המלך בירם ויהרגוהו. גם ליסימאכוס אחי מינילאום מלל במקדש ה' ויבח את אוצרות ההיכל וחומת בירי העם. חקני העם חשבו

נמצאו כל כ"ב אותיות פשיטות עם ה' אותיות כפיות (מקראות גדולות דפוס אמסטרדם שם). באותיות מנצפ"ד משתמשים למספר המאות, ע"ע אותיות צ. ה. ג.

מִנְקָת (מינקת): אשה בשעת שהיא מיניקה הילד חלב רדיה. לפנים היתה המינקת גם האומנת והמגדלת את הילד והיתה עם החינוך (שנקרא כן ע"ש היניקה) או החינוקת כל ימיה, וכאשר שלחו את רבקה להיות לאשה ליצחק שלחו גם את מנקתה (בראשית כ"ד ג"ט). בת פרעה קראה למינקת מן העבריות לחניק את משה, מלמד שהתזוהרו על כל המצריות לינק ולא ינק, אמר הקב"ה פה שעתיך לדבר עם השכינה יינק דבר ממא?! וכו' (סוטה י"ב). אע"י דמדינא מותר לינק מן הגויה אם אין תשר מיתת (ע"י) משנה ע"י פ"ב א' וש"ע י"ד סי' קנ"ד וע"ע נו"י). מנקת אין לה דמים כי דמיה מסלקין ע"ע נדה. אלמנה שהיתה מניקה בנה יכולה לומר אינו מניקו אלא בשכר (ש"ע אה"ע סי' י"ג). זמן היניקה הוא כ"ד חודש והם ירחי דמינקותא (איכ"ר פ' רבה). אם גמלתה המינקת ג' ימים מעת לעת אחר כ"ד חודש והוא בריא לא יחזירוהו עוד להמינקת משום איסור חלב ארם (ע"ע חלב), ובתוך כ"ד חודש מותר לחזור ולינק עד סוף הזמן ואפילו פירש מתוך בוריו (י"ד סי' פ"א ז'). מינקת צריכה להמתין עד סוף כ"ד חודש קודם שתתקדש או תנשא לאחר, כי אסור ליקח מנקת חבירו או מעוברת תבירו, ובמנקת צריכה להמתין כ"ד חודש חוץ מיום שנולד וחוץ מיום שנתארסה בו (יבמות מ"ג). וחדש העבור עולה למנין כ"ד חודש וי"א דלכתחילה יחוש אפילו לחדש העבור (ש"ע שם בהג"ה). בעיקר הדין יש מחלוקת קדומה בין ב"ה וב"ש. ב"ש אומרים כ"ד חודש וכה"א י"ח חודש ורשב"ג אמר אני אכריע לדברי האומר בכ"ד חודש מותרת לינשא בכ"א חודש ולדברי האומר ב"ח חודש מותרת לינשא במ"ו חודש לפי שאין החלב נעבר אלא לאחר שלשה חודשים (כתובות ס'). כי המעם להמתנה היא משום תקנה לולד שמת תתעבר המינקת והחלב נעבר ובעל זה שאינו אביו לא יקנה בעבורו ביצים וחלב. ולא חלקו חכמים בין אלמנה לנרושה או בין בעל עני או עשיר, ואפילו מסרה האם בנה למנקת אחרת אסורה להנשא עד סוף הזמן שהסכימו רב ושמואל שהוא כ"ד חודש (שם). אבל אם מת בנה מותרת לינשא ואין תוששין שמה תהרנהו. ואם נמלתהו בתי בעלה או שאינה חולבת לעולם ושברה לו מנקת בתי בעלה מותרת לינשא. עבר ונשא מנקת בתוך הזמן מנרין אותו ויוצא בנם אפילו היה כהן ואסורה לו בנשואין שנית. ואם הוא ישראל יוכל להתזוהר אחר כ"ד חודש כרת. אבל אם קדש מנקת חבירו במעוה אין צריך לגרשה אלא די בהפרשה עד שיעברו כ"ד חודש. ואם נשאת צריכה גם (מרדכי פ' החולין). בשנת תל"ד (1674) התיר ר' משה זכות

זה נקרא המספר עשרה, מנ"ן. מנין לעשרה שמתפללין ששכינה עמחם? שנאמר אלהים נצב בעדת אל וכו' (ברכות ו'). רבי הלפתא אומר עשרה שיושבים ועוסקין בתורה שכינת שרויה ביניהם שנאמר אלהים נצב בעדת אל וכו' (אבות פ"ג ו'). אין אומרים קדיש וברכו פתוח מעשרה. רבותינו שבמערב אומרים בשבעה ונותנין מעם לדבריהם: בפרוע פרעות בישראל בהתנרב עם ברכו ה' (שופטים ה') כמנין התיבות. וי"א אף ששה כי לא חשב תיבת "ברכו". ובמקום שאין שם עשרה שלא שמעו בין ברכו בין קדיש, ולאחר התפלה עומד אחד מאלו ואומר ברכו או קדיש וענו אתו יצא (מס' ספרי פ"ו). ועכשיו נהגו שאם יש עשרה ושבעה לא התפללו הוה רחבא דמינכר ויוצאין במנין כזה אם כולם עונים אמן אחר המברך. אין מצרפין למנין לא נשים ולא עבדים ולא קמנים. גם לא מנודים או מוסרים, אבל שאר פושעי ישראל מצטרפין (א"ת סי' נ"ה י"ב). קשר רשעים אינו מן המנין, לענין קשר שבנא וסייעתו לעומת חומיה וסייעתו (סנהדרין כ"ו). ע"ע זמון; צבור. קהל.

א.

מנעל: ע' נעלים

מִנְצֵפ"ד: תמש אותיות מן הא"ב: כ' מ' נ' פ' צ' שהן משותפות בצורתן בסוף התיבה כזה: ק' מ' נ' פ' צ'. הראשונות נקראות פשיטות והאחרונות כפיות. ונעלם ממנו סיבת השינוי, כי אם נאמר המעם כדי להפריד בין תיבה לתיבה, קשה מרע נשתנו רק אלו האותיות מזולתן. ואפשר מפני שארבע אותיות נ' צ' פ' כ' אנו יכולין לשנותן בנקל ע"י סתירת הקו השמות, וגם אות מ' פתוחה נקל לעשותה סתומה, אבל שאר האותיות אי אפשר לשנותן כ"א בתוספת ומגרעת ולכן לא עשו מהן אותיות כפולות. וס'ת שלא נכתבה באותיות מנצפ"ד בסוף התיבות או שאלה נכתבו בראשי התיבות או באמצעותן הס'ת פסולה (מס' סופרים פ"ב). אבל בספרים אחרים שאינם מכתבי הקדש לא דקדקו כ"ב, כי נראה שבימי חבור ספר יצירה לא היו משתמשים באותיות מנצפ"ד (ע"י מבווא נראסכערט למגילת תענית דף ל"ח). בתלמוד אמרו מנצפ"ד צופים אמרו (שבת ק"ד. מגילה ב': ופירש"י נביאי הדורות). והוא לשון נופל על לשון מנצפ"ד=מנצפ"ד, וצופים נביאים (ישעיה נ"ב ח'). יונתן תרגם צופים מחד אפרים (ש"א א' א') צופים מתלמידי נביאים. בירושלמי (מגילה פ"א) אמרו מנצפ"ד הלכה למשה מסיני. ור' שמואל בר יצחק אמר מה שהחקינו לך הצופים וכו'. והמסקנא הוא שאותיות מנצפ"ד כבר היו רשימות בתורה שכתב משה, וראיה כי גם על הלוחות אמרו כי מ"ם וסמ"ך בנם היו עומדים חת לא יתכן באות מ' פתוחה. אלא שבזמן הקדום היו מעורבות ביהו ואתו צופים וסדרום מנצפ"ד בסוף התיבה (שם). במסוק אחד בצפניה (נ' ח')

אמון בנו תחתיו (מ"ב כ"א י"ח). אבל בדברי הימים מסופר כי שרי הצבא אשר למלך אשרד באו לירושלם, וילכדו את מנשה ויאסרוהו בנחשתים ויליכדו בבלה. ובחצד לו חלח את פני ה' אלהיו ויכנע מאד מלפני ה' אלהיו, ויתפלל אליו ויעתר לו וישמע תחנונו וישיבתו ירושלם למלכותו, וידע מנשה כי ה' הוא האלהים" (דח"ב ל"ג י"א—י"ג). ויסר את אלהי חנכד ואת הסמל מבית ה' ויבן את מזבח ה' ויאמר ליהודה לעבדו את ה' אלהי ישראל. הוא החזיק את מבצרי יהודה ובנה חומה חיצונה סביב לעיר דוד וישם שרי חיל בכל המבצרים (שם).

[בתלמוד ומדרשים] הוא נקרא מנשה=שנשה יח (שבת את חקב"ה). ד"א שחנשי (השכיח) את ישראל לאביהם שבשמים וע"כ אין לו חלק לעוה"ב (סנהדרין ק"ב:). הוא היה יושב ודורש בתורות של דופי ומגלה פנים בתורה שלא כהלכה (שם צ"מ:). שעשה צלם של ד' פנים והבניסו להיכל כנגד ד' חיות שהן סובלות כסא של הקב"ה. כנגד ד' רוחות העולם, ואמר כל מי שיבוא מארבע רוחות העולם יחא משתחוה לצלם זה (במדבר רבה פ"ב). מנשה עוד הרע לעשות מאחו כי אחז העמיד פסל בעלייה ומנשה העמידו בהיכל. אחז במל את העבודה וחתם את התורה מנשה קרר את האזכרות והרס את חמזבת, אחז התיר את הערוה מנשה בא על אחותו (סנהדרין ק"ג:). והרג את יעשית (יבמות מ"ט:). עד שדרשו, "כנגד נראה לי בבית" זה צלמו של מנשה (ויק"ר פ"ו). ודוד נעצב על מנשה שיצא ממנו בן שמעשיו קשין כחומץ (שבת ק"ג:). ושלישים פעמים קרא דוד עצמו, "עני" כשצפה רשעים יוצאים ממנו בנך וכו' ומנשה (ויק"ר פ"ו). כאשר נלכד מנשה נאסר בנחושתיים, שעשו לו מולן של נחשת והכניסו אותו לתוכו והרליקו תחתיו והיה נשרף סבבנים. באותה שעה קרא מנשה לכל אלהות שבעולם ולא ענהו. התהיל קרא לחקב"ה ואמר לפניו רבשע וכו'. ואם אי אתה ענה אותי אני אומר שמא ח"ו כל הפנים שוות (דברים רבה פ"ב). והיו מלאכי השרת מסתמין את הלונות חרקיע שלא תעלה תפלתו לשמים, אבל חקב"ה חתר את חרקיע מתחת כסא הכבוד וקיבל את תפלתו. א"ל חקב"ה הא רשע ברין הוא שלא אענה אותך אלא שלא לעזול דלת בפני השבים שלא יחא אומרים הרי מנשה ביקש לעשות תשובה ולא נתקבל וכו' (ויק"ר פ"ו). וידע כנשה כי ה' הוא האלהים, באותה שעה אמר מנשה אית דין ואית דיינא (שם). מנשה עשה תשובה לשלישים ושלוש שנה. רבחיב בין י"ב שנה במלכו ונ"ה שנה מלך וגו' כאשר עשה אדאב מלך ישראל. היינו כל זמן שאחאב המלך היה חי, ואם תנכה כ"ב שנים שמלך אחאב מן נ"ה שמלך מנשה ישארו ל"ג (סנהדרין ק"ג:). ודרשו עליו את חפסוק לי מנשה (תהלים ק"ה מ') זה מנשה בן חזקיה שיש לו חלק לעוה"ב (במ"ר פ"ג). ואמרו פנה אל תפלת הערער

ממנוכבה לר' שמואל פיאצא מפירנצי להשיא בתו האלמנה אחר שלשה חדשים שילדה מפני שלא שמח דד במי התינוק ללל. וכן פסק הרב ר"י בריאל והרב ד' יוסף ברוך קזיס. אבל מהר"ם מפאדובה פוסק שאפילו לא התחילה להניק חולד שילדה אחר מיתת בעלה אינה יכולה להנשא תוך כ"ד חדש (פחד יצחק ע' מנקה). ע"ע מעוברת.

א.

מנקר: ע' נמור

מנשה: בכור יוסף שילדה לו אסנת בת פומיפרע (בראשית מ"א נ'). ונקרא בן כי נשני אלהים מכל עמלי (שם מ"א נ"א) והוא לשון שכחה. חמלין שחיה בין יוסף ואחיו הוא מנשה (ב"ר פצ"א). ונחו היה גדול מאד (ע' ת"י בראשית מ"ב כ"ג). יעקב בברכו את מנשה ואפרים אחיו לפני מותו העלה אותם במספר בניו למשפט הירשה כשנים משבטי ישראל. ויבכר את אפרים הצעיר על מנשה (שם מ"ח י"ד—כ"ו). הראש לבית אבות מנשה היה גמליאל בן פדהצור (במדבר א' י'). מספרם במדבר היה שנים ושלישים אלף ומאתים מבן עשרים ולמעלה נגד מספר בני אפרים ארבעים אלף וחמש מאות (במדבר א' ל"ד—ל"ה). ואין לך בכל השבטים פחות ממנין מנשה (במ"ר פ"ד). אבל בכניסתם לארץ כנען נהפך הוא כי מספר מנשה עלה נ"ב אלף ושבע מאות, ומספר אפרים ירד ער ל"ב אלף וחמש מאות (במדבר כ"ו ל"ד—ל"ז). מנשה צבע מפה שלו שחור מאד ומצויר עליו ראם (במ"ר פ"ב). בני מכיר בכור מנשה לכדו להם בעבר הירדן מזרחה את חצי הנלעד וכל ארץ הבשן וחבל ארגוב (דברים ג' י"ג). וליתר בני מנשה הנחיל יהושע בארץ כנען על יד נחלת אפרים צפונית מערבית (יהושע י"ז י'). מנשה גרם לשנים לקרוע לפיכך נתקרע נחלתו חציו בארץ כנען וחציו בעבר הירדן (ב"ר פ' פ"ד). בנות צלפחד היו מבני מנשה (במדבר כ"ו א'). ומשבט מנשה יצא נדעון השופט נבור החיל (שופטים ו') אשר הכניע את מדין (שם ז' ו'). ישעיה מבני מנשה אתי (ב"ב קכ"ג:). לי מנשה זה משיח שעומד מבניו של מנשה (במדבר רבה פ"ג). ע"ע אפרים; יוסף.

ב. מ.

מנשה: בן חזקיהו (מאשתו חפצי בה) מלך יהודה, בן שנים עשרה שנה היה במלכו ונ"ה שנה מלך בירושלם (נ"א דכ"ה—רפ"ג—532—577 קמה"נ). והאריך בממלכתו יותר מכל מלכי יהודה. מנשה עזב את דרכי אביו הישרים והלך בדרכי זקנו אחז, ועשה מזבחות לבעל ופסל האשרה העמיד בבית ה' והעביר את בנו למולך ועונן וכסף ויעש הרע בעיני ה' להבעיסו, וגם דם נקי שפך הרבה מאד. בס' מלכים ובירמיה (מ"ז ד') נזכר מנשה דק לרעה ולא נזכרה תשובתו, רק כי מת עם אבותיו ויקבר בנן ביתו בנן עזא וימלך

"המאסף" ולקחת מפיחם עצה מה לעשות. אך בבואו לקעניגסבערג פגעו בו האדוקים ויבקשו את פקיד הממשלה לעצור בעדו ושלא לתת לו פאספורט ללכת הלאה והוכרח לחזור לעירו.

[ספריו] הוא חבר: א', "פשר דבר" (ווילנא 1807). בו יתאמץ לעשות פשרה בין הדת והחכמת ובין הרבנים והחסידים, ויתרעם על רועי ישראל שלא יפקחו את עיני העם ללכת בדרך הדעת, ועל עשירי העם שאינם מרדקים באיזה אופן שיגיעו לעושר, ואינם תומכים בירי העניים להכניס להיות אומנים ובעלי מלאכה. ב', "אלפי מנשה" (ווילנא 1822). בספר זה כתב ר' מנשה (ס' קכ"ט) כי הרשות נתונה להרבנים לחתור איזה איסורים אם השעה צריכה לכך, וכאשר נודע לחרב ר' שמואל קאצענעלנבוין תוכן הדברים האלה איים על מנשה כי ישרוף את ספרו בפומבי אם לא יסיר חטאמר הזה משם. והיה מוכרח לשנות הדברים נגד רצונו (נרפס עוד בווארשא 1860 עם הערות ר"ד סלוצקי). ג', "סמא דחיי" (חסר מקום הדפוס והשנה), בו מורה דרך ישרה שיכור לו האדם. ספרו זה העתיק גם ללשון הסדוכרת לחועלת ההמון. ד', "שקל הקדש" (שקלאוו 1823) על מאמר חז"ל נ' כתות ליום הדין ודרשו על דברי הרמב"ם, ומשקל זה חלוי ברעת של יוצר בראשית. הוא כתב עוד ספר אחד שבו צרד בזכות ההשכלה, וידבר על לב בני דורו לשים לב לדרישת הממשלה שבקשה אז לפתוח בתי ספר לנערי בני ישראל, אך הספר הזה לא ראה אור, כי ר' יוסף מוויזאן דן אותו בשרפה. וכתב עוד ספר על החשבון והוא בכ"י.

ביבליוגרפיה: פלונגיאן, בן פרת, ווילנא 1858; וואסחאד שנת י"א גליון 77 (1900).

י. לם.

מנשה בן ישראל: רב דרשן טרפס ומחבר ועסקן בצרכי ישראל. נולד בעיר לא רושיל (La Rochelle) בשנת 1604 ומת 26 נאוו 1657 בעיר מידל-בורג בארץ הולאנד. אבותיו עזבו את ליסבון מחמת האינקוויזיציה ובאו להולאנד ובמשך זמן קצר התיישבו באמסטרדם. ר' מנשה למד שם אצל ר' יצחק עוזיאל מפאס שהיה רב באמסטרדם לעדת נוח שלום, ואחרי מות ר' יצחק בשנת 1620 נתמנה ר' מנשה למלאות מקומו והיה דרשן ספואר. בעת ההיא החל להרפס ספרי עברית, וראשית מעשהו היה סדור תפלות (1627) ומפתח למדרש רבות (1628). והוצאה יפה מסדרי משניות. גם הרפס את ספרו El Consiliador בלשון ספרדית לישב את הפסוקים בכח"ק הסותרים זה את זה. ועל ידו נתודע לחכמי הנוצרים אשר החליפו עמו אגרות בעניני כח"ק. אך כל עסקיו אלה לא חספיקו לפרנס אותו וב"ב. ולכן החליט לנסוע לבראזיל במקום שהלך שם לפניו ניסו אפרים סואירו. והתיישב בעיר פירנאמבוקו (Pernambuco). האחים פירירא שהיו

זו תפלתו של מנשה (ויק"ר פ"ז). וכן אמר ר' יוחנן כל האומר מנשה אין לו חלק לעוה"ב טרפא יריחו של בעלי תשובה (סנהדרין ק"ג). תפלת מנשה טלך יהודה בחייתו אסור בבבל נמצאת בכתובים אחרונים. י"ג.

מנשה בן יוסף מאיליע (נודע נ"ב בשם בן פורת): חוקר ומחבר. נולד בעיר סמארנאן פלך ווילנא בשנת 1767 ומת בעיר קסנה איליע בשנת 1831. בחייתו בן שבע כבר למד סוגיות רבות בגמרא והלכות חשן משפט, ובעודנו על ימים החל להשתתף בשקלות וסריות בעניני הדינים שהובאו בעיר מולדתו לפני הדיינים שאחד מהם היה אביו. את אשתו הראשונה שנשא בעירו א"ר היותו בר מצוה פטר בגמ, ואשתו השניה הייתה בת איש עשיר בעיר איליע, והיתה שם תורתו אומנתו. ר' מנשה נתודע אל חנאון מוילנא ויבקר אותו פעם אחת בשנה. והנאון קבלתו תמיד בספי' ויבברוהו בעד בקיאותו הגדולה בגפית. פעם אחת כאשר הגיד הנריא את שעורו במשניות בענין קדוש החדש, חוה ר' מנשה את דעתו על אדות עכרונות ומחזירים ודבריו מצאו חן בעיני הנאון. אך כאשר נודע להנאון כי ר' מנשה יבקר נ"ב את ר' שניאור זלמן בעל התניא רבם של החסידים שנאוי נפש הנאון, נקעה נפשו ממנו ולא חפץ לדעתו. ר' מנשה הצמד לפניו כי גם הוא אין רוחו נוחה מרעות החסידים ורק ללמוד תורה הוא בא אל בעל התניא. ובאמת היה כבוד הנריא גדול מאד בעיני ר' מנשה כי בספרו "אלפי מנשה" (ס' ק"ב ועי' ס' קע"ז) אומר עליו: "שאלמלא הוא נשתכחה תורה מישראל שהחזיר עטרה ליושנה, שעם גורל חריפותו ובקיאותו נתן לב לרברים הפשוטים ונתן עין עיוני לזה לפרש הכל בדרך פשים וקל". ר' מנשה עסק הרבה גם בלמוד ספרי הקירה ובפרט בס' המורה להרמב"ם. גם למד חכמות הדקדוק ההכונה והחשבון, ומעט גם בלשונות אשכנזית ופולנית. ולא האמין בדברי המקובלים בימיו. הרברים האלה העירו חשר בלב האדוקים, ושונאיו הלשינו עליו לפני אספת הרבנים שחיתה באיליע כי הוא פורץ גדר בחבוריו במה שהוא חולק לפעמים על רש"י ועל השלחן ערוך, ולפעמים סבאר דברי המשנה נגד מסקנת הגמרא. הרבנים החליטו להחרים ע"ז. אך בהשתרלות הנביר ר' יוסף מזל מוויזאן ור' יהושע צייטלין עלתה ביד ר' מנשה להראות את צדקתו וחמת הרבנים שככה.

[מעשיו] ר' מנשה הסתפק במעט מעיסקא כי לא חפץ להשתמש בתנא של רב אע"פ שערים רבות קראו לו וחפצו למנותו לראב"ד. אומרים כי המציא שתי מכונות חדשות אחת לדישה ואחת למחינה אך לא מצא מוצא לכסף להוציאן לפעולה. באחרונה כאשר דלל מקור פרנסתו לגמדי, עזב את עירו וילך לבראזיל ומשם לערים אחרות. אבל לא מצא שם מנוח וישב לביתו. אח"כ החליט ללכת לברלין להתרועע עם בעלי

דומית על עניני חרה ונמ בלשן ספרדית כגל. ספרו "מקוה ישראל" חקירות על מקום מציאות עשרת השבטים ומעניני הנאולה ונשען על ספורי ר' אחת הלוי. תעתיקה לעברית ע"י תיים ארביך (אמשטרדם את"ן=1651). וע"י אליקים ב"ר יעקב ש"ץ (שם 1698). וע"י אי"מ מאהר (ואלקווא 1847). ס' "נשמת חיים", חקירות עיוניות על הנשמה ונחלק לד' מאמרים וקי"ז פרקים להוכיח במישור אמיתות דברי תול' בכמה ענינים (אמשטרדם 1652 עם צורת המחבר). "חשועת ישראל" בבטול כל עלילות דברים וכל תואנות שוא וכזב מעל ישראל לפני שרי המעצה באנגליא, חברו בלשן אנגלית והעתיקו הרמב"ם לאשכנזית וממנה לעברית ע"י שמשון בלאך ותולדות המחבר ע"י דוד פראנקו (חין 1814). גם כתב פירוש מלות זרות בכל חמשניות בהוצאת המשניות מבית דפוסו (1646).

ר' מנשה בן ישראל

ביבליוגרפיה: כל החוברות המדברות על דבר שיבת היהודים לאנגליא נדפסו ע"י חברת קורות ישראל באנגליא עם הקדמת לוסיאן וואולף לונדון 1901; קייזערלינג, אין יאהרבוך פיר די געשיכטע דער יודען 85-188; J. Q. R.; April 1904; J. E. viii. 281.

ב. מ.

מס: תרומות מכס בכסף או בעבודה שעל הנכנע לתת לאדוניו, וגם לשלם הוצאות המלך והממשלה או של הקהל (taxation). ולגבות המס נפקדו שרי מסיים (שמות א' י"א) ואדרם על המס (ש"ב ב' כ"ד). מס המדינה נתתרש לרוב בכל ממשלה חדשה, ולפעמים גם באמצע הממשלה כדי לחיך למלתמה או לשלם עונש ככף שהושם על המנצח ע"י כריתת ברית, או כדי להרחיב ולהגדיל את מלכותו, כמו וישם המלך אחשורוש מס על הארץ (אסתר י' א'). המס הוא

שם יסדו ישיבה ומנו את ר' מנשה לראש (1640) ויתמכו בו באופן שתיה יכול לישב על תורה ועל עבודתו תספרותיה. בשנת 1642 שב ר' מנשה לאמשטרדם.

[דעותיו ע"ד המשיח] אשתו של ר' מנשה חיתה ממשפחת אברבנאל אשר התייחסה לבית דוד המלך, וע"פ הכמת הקבלה חשב ומצא כי עתידה הנאולה לבוא מיר כאשר יחיו היהודים מפורדים בכל תלמי תתבל. ומה גדלה שמחתו בשנת 1644 כאשר פגש את אנטוניא די סונטיסינוס (אהרן הלוי) והוא חנר לו כי היהודים אשר בצפון אמריקא הם מעשרת השבטים. וישתדל למצוא מקום מושב ליהודים בארצות שלא היו שם או שגורשו משם. הוא כתב מכתבים לכריסטיאן מלכת שווערן אורות דברי חכמה בכתבי הקדש ובדרך אנב בקש ממנה לתת רשיון ליהודים להתישב בארצה. והשתדל בפרט לפני קראמוועל להרשות ליהודים עוד הפעם להתישב באנגליא. הכומרים הפרוטסטאנטים והתיאולוגיים שגם הם האמינו בביאה השניה של משיחם עזרו לר' מנשה להוציא מחשבתו לפועל. ואף כי לדעתם צריכים היהודים לקבל עליהם דת הנוצרית תחלה עכ"פ חפצו שיהיו היהודים קרובים עליהם. ובפרט פעלה למובח היריעת כי נתגלו עשרת השבטים והם היהודים האמריקנים, והאנגלים אשר התייחסו כבר שהם יוצאי ירך עשרת השבטים נעשו מקורבים עם היהודים שהם משבטי יהודה ובנימין אחיהם. ר' מנשה התבונן ע"ז וישתמש בסגולה היקרה הזאת ויחבר את ספרו Esperanca de Israel (מקוה ישראל, בשנת 1650) בלשן ספרדית והעתיקו ללשן רומית עם הקדמה והקדוש הספר לבית המשפט הנבזה באנגליא, ועשה רושם גדול בין גדולי העם. אח"כ פנה ר' מנשה באנרת מיוהדת "להאדון המנך" (Lord Protector) אליווער קראמוועל, ור' מנשה בעצמו בא ללונדון להציע דבריו לפני הפרלמנט להרשות ליהודים להתישב עוד הפעם באנגליא (1655). עורכי הדינים מצד הממשלה הנירו דעתם כי "אין בחוקי אנגליא דבר אשר יתנגד לשיבת היהודים". ועל המחאה הקצרה של פריץ פריין (Prynne) השיב ר' מנשה התנצלות על היהודים (Vindiciae Judaeorum). כנראה התנגדו לו גם יהודי לונדון ולא אבו לתמוך בירו. אך קראמוועל עמד בערו ויתן לו מתחלה 25 ליש ואח"כ מאה ליש לשנה. בחדש אלול שנת ת"ז (1657) מת שמואל בן ר' מנשה ויתן לו קראמוועל רשות לנסוע עם המת לחולאנד לקוברו בעיר מידלבורג, ושני חרשים אח"כ מת ר' מנשה בעצמו. והנה אף כי לא השיג תפצו בחייו אין ספק כי השתדלותו למובח היהודים באנגליא עשתה פרי כי ערבי הדינים הוכרתו להורות כי אין תוק קיים אשר יתנגד לשיבת היהודים, ולאם לאם התלה שאלת היהודים באנגליא להפחד מעצמה. ע"ע אנגליא.

[ספריו] ר' מנשה כתב ספרים רבים בלשן

בחוטה (עזרא ד' י"ג) אך באמת נתנו המס גם אח"כ, ויש אשר אומרים לוינו כסף למדת (מס) המלך שדוהינו וכרמינו (נחמיה ה' ד'). אך עזרא התנה כי העוסקים בבית ה' כל כהנא וליא ונו' ופלחי בית אלהא מנדה ובלו והלך לא שלים למרמא עליהם (עזרא ז' כ"ד). מלכי התלמיים והיונים (הסיליקים) העלו מסים כבדים על היהודים. והם הפקידו חמוכסין שהיו שנואי נפש חכמי ישראל (ע"ע מוכס). יוסף בן מוביה שהיה מוכסן עשה עושר רב אחרי ששלם מ"ז אלף ככר כסף לאורניסים מלך מצרים בעד המס שהעלה על היהודים (יוסיפוס קדמוניות ס"ב פ"ד א', וע' א' חשמונאים י"א כ"ח, י"ג מ"ז). מלכי היונים שמו על היהודים גם מס לנלגולת (א' חשמונאים י' כ"ט).

[בזמן הרומיים ובזמן הבינים] המס אשר העלה חוררוס על היהודים היה ככר מאד והתלגנו עליו לפני הקיסר הרומי (יוסיפוס קדמוניות ס"ז י"א ב') וכנראה היה מס לנלגולת (tributus capitis). יוליוס קיסר הקל המס מעל היהודים בשנת חשמיטא (שם ס"ד פ"ח ג'). אוגוסטוס קיסר העלה מס לפי המסך ולפי העושר של כל איש (descripto orbis). ושלח פקידים בכל מדינה אשר תחת ממשלתו להעריך את ערכי המס. הקיסר הזה צוה לספור את היהודים ביהודה ולקחת מכל אחד מחצית השקל כמסם שהיו רגילים לתת ללכיכת הצבור בבית המקדש. בעת שהגלה את ארכילאוס בן הורדוס בשנת 760 מעת שנוסרה רומא (ע' מתי כ"ב י"ז). והמס הזה היה ריגל כסף רומי (שם שם י"ט). המניעה לשלם המס היתה הסבה של מלחמת הרומיים עם היהודים. גם טימוס וארדיינופ נזרו על היהודים לשלם לאצורותיהם מחצית השקל או שויו. מלכי רומי הרימו מס על העם בשביל הכתר ששמו על ראשם והיו דמי כלילא (כ"ב ח.) = כסף של כתר זהב (Aurum Coronarium). בימי הבינים עוד העלו מלכי הנוצרים על היהודים את מחצית השקל ולקחו שויו במטבע מדינית. ראשי הקהלה היו גובים המס והם שלמו לאוצר המלוכה סכום מסוים מדי שנה. ונקרא מס הקהל. במאה ה"ב שלמו היהודים באנגליא לאוצר המלך ששים אלף ל"ש (1189) ואח"כ ירד עד ארבעים אלף ל"ש (1210) וראשי הקהל נבו מבני ערתם מס המלך (tallage). המלך לדוויג מבייערן הנחיג לנכות מכל יהודי מכן כ"א שנה ולמעלה מחצית השקל שחשבו כי הוא שוה פלורין זהב או „נאלדענער אפפערפפעניג" (1342). היהודים באונס-בורג שלמו שתי מאות פלורין בכל שנה בעד כל הקהל (1429). כל המס הזה באשכנז עלה לסכום של שלשים אלף זהובים. וגם דמי כלילא שלמו בכל עת שעלה מלך חדש על כסא מלכותו. בזמן שמלך פיליפ היפה בצרפת שלמו היהודים כ"ח אלפים פלורין בכסף צרפת. והיהודים באיטליא שלמו מס של ליטרא אחד פלפולין ושני ליטראות קנטן בעלות האפיויר על כסא רומא.

לרוב מס לנלגולת (poll-tax). והמס הוא מתן קצוב על דברים מיוחדים, כמו והרימותי מכס לה' (במדבר ל"א ב"ז) על מעשרות התבואות (ע"ע מעשר). ועל פירות וסחורות הנמצאות במדינת או שמובאות מן החוץ (imposts). הקרבנות היו מכס לה', וקין וחבל הביאו מנחה לה' (בראשית ד'). המס הראשון מאיש לאיש הנזכר בבה"ק הוא המעשר שנחן אברהם למלכי צדק, ומלך סדום הפך לתת לאברהם הרכוש שהשיב במלחמתו עם כדלעמר והמלכים אשר אתו (שם י"ד). מחצית השקל הושם בכל שנה על כל אחד מישראל מכן עשרים ולמעלה, והיא תרומת ה' לצרכי המשכן והמקדש (שמות כ"א). וזה היה מכס קצוב, מלכד שנתנו שלש פעמים בשנה בימי הרגל איש כמתנת ידו (דברים מ"ז י"ז). וגם בבית השני נתנו שלישית השקל (ע"ע ס"ב ע) בשנה לעבודת בית אלהינו ונו' והנדרות הפלנו על קרבן העצם ונו' לעתים מוזמנים שנה בשנה (נחמיה י' ל"ג-ל"ה). יחזקאל התנבא לעתיד על תרומה לנשיא (כ"ג) בישראל (יחזקאל מ"ה מ"ז). כנראה לא נחנו למלך מס לנלגולת רק מנחה מכל איש כפי רצונו ולפי עשרו. שמואל הנביא יתאר את משפט המלך כי יקח לו אנשים מן העם לחייליו ושריו ולעשות עבודתו בבית ובשדה (ש"א ח'). ואינו מזכיר מס קצוב. לשאול המלך הביאו מנחה ויש שלא הביאו (ש"א י' כ"ז). ויש שלח ביד דוד אל שאול לחם ונאד יין וגדי עזים (שם מ"ז כ'). בני מואב היו נושאי מנחה לרוד המלך (ש"ב ח' ב'). כמו שניבא ישעיה (מ"א א) שלחו כד מושל ארץ מסלע המדברה אל חר בת ציון. וישם דוד באדום נציבים (ש"ב ח' י"ד) לנכות המס. לשלמה המלך היו מביאים איש מנחתו כלי כסף וכלי זהב ושמלות ונשק ובשמים סוסים ופרדים דבר שנה בשנה (מ"א י' כ"ה, דה"ב מ' כ"ד). מלכי תרשיש ואיים מנחה ישיבו מלכי שבא וסבא אשכר יקריבו (חלה"ם ע"ב י'). לכד אנשי התרים ומסחר הרכובים וכל מלכי הערב ופחות הארץ (מ"א י' מ"ז). גם היו לשלמה י"ב נציבים על כל ישראל לכלכל המלך וביתו כל אחד תרש בשנה (מ"א ד'). וכנראה היו הנציבים לנכות מס מבני ישראל והיה המלך הראשון לעשות כן. ולכן התלגנו עליו העם ולא אבו להמליך עליהם את רחבעם בנו, ואמרו אביך הקשה את עולנו ואתה עתה הקל מעבודת אביך ומעולו הכבד אשר נתן עלינו ונעבדך (מ"א י"ב ד'). ואפשר שאח"כ הורם המס. ונתנו למלך רק מנחה כמו שמצינו ביהושפט שבני יהודה נתנו לו מנחה והיה לו עושר וכבוד לרוב (דה"ב י"ז ה'). וכן רבים מביאים מנחה לה' בירושלם ומגדנח ליחזקיהו מלך יהודה (דה"ב ל"ב כ"ג). בבית השני נתנו היהודים מנדה בלו וחלך (מיני מסים ע' להלן) למלך ארתחששתא בעד הרשיון שנתן להם לעלות לירושלם ולבנות את בית ה'. שונאי ישראל הלשינו עליהם כי ימסכו מלת המס כאשר יבצרו את ירושלם

איתנמלי דימוסנאי מיהודה ומירושלם (מנהדרין צ"א).
 חמסים נתלקו לשני ראשים מס הגלגולת היה שוה לכל
 איש העשיר לא ירבה והל לא ימעט ממס קצוב
 והיה נגבה מן האיש וממלמליו, ומס לפי המסון או
 העשירות. נגבה מן הקרקעות ואם לא נשלם המס מכרה
 הממשלה את הקרקע. והמס הוזק נקרא מסקא (tasca)
 או בחלוקה האותיות טקסא (tax). חמוכרים את הקרקע
 או השדה או חנן בשביל המלכות נקראים זהוררי. ואי
 עריק מריה דפרדיסא ולא פרע מסקא ואתי זהוררי ולא
 משכתי ליה דינא דמלכותא למזבן ההוא פרדיסא
 ולאפרועי מסקא, ומאן דזבין מינייתו קנה, כי מלכא
 אמר מאן דהיב מסקא ליכא ארעא. אבל לברנא לא
 מזבני ארעא וכו' (ב"ב ס"א:). חראב"ד פירש זהורר,
 שמהירין לעם לומר תנו מנה המלך. המלכות פמרה
 מסמים האיש היושב במלשנקרא "פרדכת" ע"י אנדיסקא
 (שטר פטרון מסם) שנותנת בירו. אבל אם פמרוהו
 הקהל והם משלמין בערו חייב לשיע מתא עכ"פ
 במס לגלגולת (שם נ"ה). המס שנקרא אנגריא
 (angariae) הוא מס אנשים לעבורת המלך (נדרים
 ל"ב). הממונים לנבות המס נקראו פרוסקומורין
 (proquaestor), או אולי נשתבש מן פרוסקומורין
 (prosecutor) הרודפין אחריהם להשיגם ולתביאם לדין
 (ע"י מדרש תהלים מזמור י"ז).

[הפלת המס על הקהל] מכס או מס שהמילח
 הממשלה אסור להכריח ממנו (מוכח ל"י ב"ק פ"א א').
 אפילו שהמילו מלך גוי (מהר"ק שורש קצ"ד) דהוי דינא
 דמלכותא (ב"ק ק"ג). רמב"ם הל' גולת פ"ה אבל אם
 המוכסן לוקח יותר מהחוק חקצונ מותר להכריח ממנו
 אפילו בסתורה אחרת (ש"ת מהרש"ך ח"א סי' מ"ט).
 ואם המלך אינה משהו המס לכל התושבים אין זה
 דינא דמלכותא אלא דינא דמלכא רשעא ואינו דינא
 ע"ע מוכס. אבל אם חשר המיל מס על היהודים
 לברם במתיר חסות והנחת אין להבדיל (תוס' ישרים
 סי' מ"ז). ברוב הארצות היה המס של היהודים מוטל
 על הצבור או הקהל שבכל עיר גדולה ושבעה מובי
 העיר מנו אנשים מיוחדים אשר מנו את מספר האנשים
 בעה"ב והעריכו את עושר כל אחד ואחד וחלק חמם
 שחל עליו. כי שני מיני תלקים הם לפי הנפשות ולפי
 המסון. גם שני מיני מסים הם, מס הממשלה ומס
 הצבור לשלם שבר חרב החון והשמש והוצאות בתי
 כנסיות ובתי מדרשות ובתי ת"ת ובתי חסד וצדקה,
 והוצאות חברה קדישא ויתר הוצאות הקהל. המנהג
 פשוט בצפת שמשלש שלש שנים מעריבין מסון כל
 איש ואיש בשביל חמסים לפי אומדן דעת המכריעין,
 ואם איזה מן הנערכים מערער נשבע על מה שיש לו
 ומשלם ע"פ שבעתו (ש"ת אלשיך סי' קל"ט). כל מי
 שמוען שאין לו הסך שמעריבין אותו ישבע ויפטר (ש"ת
 מהר"ש תורת חיים ח"ג סי' ק"ה). ואם העריכוהו
 בפחות אינו תיב לשלם יותר ומזליה גרם, כי הוא

בשנת 1403 תושם מס שנתי על היהודים באשכנז
 וצרפת שרצו לפסור מלשאת אות הקלון על בניהם.
 עוד במאה התשיעית שמה הממשלה מס על היהודים
 בעד כחמס והנחה בעברם ממקום למקום ונקרא "יודעני
 געזייטסנעלר". (Safe conduct). כמו שזכר בזכרונות
 לואיס לי דיבוניר (814—840). גם מס לגלגולת
 (Leibzoll). ושני המסים האלה נמשכו באיזה ארצות
 עד סוף המאה הי"ט. בעיר נירבורג עלה מס הלייבצאל
 בשנת 1695 לערך 2500 פלוין (בארבעה) נעשיכמע
 דער יודען אין נירנבערג אונד פירמה צד 106). היהודים
 בברלין שלמו אלף דוקטין לשנה בשנת 1700. המלך
 יוסף השני באוכמריא העלת מס על היהודים הבאים
 לווין בשנת 1792 שנקרא "פאסיר אונד איינטריטס-
 געלד". בווארשא פולין העלו "מס יומי" (טאנצנמסעל)
 על כל יהודי הבא שם, ועליו היה לשלם בעד היום
 הראשון 5 זילבר גראשן, ושלושה בעד כל יום אחר
 (אלל' ציימונג דעם יודענמוס 1862 צד 12). הממשלה
 ברוסיה במלה את מס הקהל (31 דעצ' 1844) ולקחה
 לעצמה את מס הכשר הכשר (קאראבאק) ששלמו
 סארבעה עד ששה קאפעק בעד לימרא בשר, וכא
 לאוצר קהל לשלם חוצאת הצבור וכו'. ועוד הוסיפה
 להעלות על היהודים מס הדלקת הנרות ומס בגדי
 יהודים כמו ה"קאפמאן" (מעיל). ה"יארמולקע" (מכסח
 הקדרה) והפירוק (פאה נכרית) של הנשים. מס היהודים
 המיוחד עלה בשנת 1875 בעיר קיוב ארבעים אלף רובל,
 בשנת 1889 בעיר פאלסאוו 13000 רובל, ובשנת
 1895 בעיר ניקאלאיעוו שלשים ושנים אלף רובל. ע"ע
 רוס"א.

[שמות המסים השונים בתלמוד] שלש מיני מסים
 ראשים היו: מנה בלו והלך (עורא ז') ופירש ר' יהודה
 מנה זה מנה המלך, בלו זה כסף גולגולתא, והלך זה
 ארנונא (ב"ב ח'). הראשון הוא על הוצאות בית
 המלך ומשרתיו, השני הוא מס הגלגולת לצרכי המדינה,
 והשלישי הוא ארנונא (eranua) בעד חיילותיו העוברים
 ממקום למקום מלשון "הלך" (ש"א י"ב ד'). ברנא
 דמלכא הוא המס לגלגולת דאקרקא דגברא מנה (ב"ב
 נ"ה). והיה לכלך רשות לקחת חלק מן הבהמות ולכן
 נקראות בהמות ארנונא (פסחים ו'). וכן מן התבואות
 ומכל אוכל, והרשות להושיבם בבית התושבים. במשך
 הזמן במלה מס המנה או מנה המלך ונשארו רק ברנא
 וארנונא. ועוד מס אחר שאנסו את יושבי המקום
 לשלם סכום מסוים בעת שבאו שם גדוד חיל. והוא
 מס באונס שנקרא אנפרות (anapora), רבי הנהג
 בארנונא ובגולגולת ובאנפרות (ירוש' כתובות פ"י ע"י
 בילמדתו במדבר י"ד י"ז). גם נקרא דימוסאי
 (δημοσια), עבר חד לגיון בעי למנבי דימוסאי מן ההוא
 מדינה (פסיקתא דר"ב ס' קפ"ב). ישראל משועבדין
 בין האומות במסים ובגולגולות ובדימוסיות (ויק"ר פ'
 ר"ש"ם תהיו). דימוסנאה הוא הממונה על חמס תזח,

סייעתא דשמיא כמו שאמרו חז"ל בפרדקת שיש לו אנדיסקי שמד פטור מן המס שאינו מסייע מתא בי אנדיסקי סייעתא דשמיא תיא (ב"ב נ"ה.). כל האנשים שמשלמים מס היו רשומים בפנקס הקהל, ולפעמים חברו הקהל את המס למוכסן. מטילי המס מאומד הדעת לפי ממון וזהו שלא להכביד לשונא ולחזק לאוהב שלא יפסלו עיני לעדות ולשכונה (ב"י ח"ט סי' ל"ד). במנומנה היה המנהג במאה הי"ז שכל מי שיש לו מאלף לבנים ולמעלה ומורה ומורה נותן כסף נלגולת ונכנס במקצת עול הצבור (פחד יצחק ערך מסים). בקהלה אחת היו חמשים בעלי בתים פורעי מס בזה האופן: חמשה הם האב וד' בניו עשירים מופלגים נתנו ג' חומשיות (ששים למאה) והמ"ה נתנו ב' חומשיות הנותרים (ארבעים למאה). אך שכר הרב החזן והשמש מחציתו יוצא מתוך סכום המס לפי המסון ומחציתו לפי הנפשות. ויש ביניהם הסכמה קדומה ששלוש אלה רב חזן ושמש יהיו נבררים בהסכמת רוב בנין ורוב בנין דהיינו לפי רוב ממון ורוב בעלי בתים, ויש בזה תיקון לעניים ולעשירים (עי' צמח צדק סי' א'). ועי' יאמר הפחד יצחק (שם): "מי יתן והיתה התקנה הזאת נתקיימה בכל קהלות ישראל, ולא שבעותותינו ארץ נתנה ברוב בנין הממלאים בתיהם כסף ולעולם ידם תקופה. על רוב המנין כנודע להכמים. ה' יכפר בעדם." וכן נהגו בכמה קהלות באיטליה להרים המס מחצית נלגולת ומהצית לפי המסון (שו"ת יהודה מינץ סי' ס"ב). לרוב העריכו את מס הממשלה לפי המסון, שכל עיקר כוונת השרים אל המסון, וכן צרכי הקהל לטובת העיר, אבל הוצאת הרב החזן והשמש היו לפי הנפשות למען יהיה לכולם חלק בהם גם בבחירתם. ואם התנפלו שוודרים והיילות על העיר ובאו על עסקי נפשות להרג ולאבר, נובין לפי הנפשות (עי' שו"ת משא מלך ח"ג שער א'). רכנו בחיי ב' תרומה אומר, שכתוב ועשו ארון ולא כתיב ועשית כמו בשאר כלים, לראיה נצחת שעשירים ועניים יכנסו בהוצאות להחזיק ידי לומדי תורה. לפעמים הטילו שמונה זהובים על כל מי שיש לו ק"ב זהובים (שו"ת הרא"ש כלל ו' סי' א'). המס שהטילו ראשי עדת הספרדים בלונדון לצרכי הקהלה במאה החולפת נקרא Finta ומעריכי המס הם, "פיני מאדורים", סכום המס לכל איש מעדת היה לא פחות מן ליטרא א' שטרלינג ולא יותר מארבעים ל"ש. [יסוד העריכה] אין אדם פורע מס אלא במקום י"הוא דר שם, ונחשב כבני העיר אם דר שם י"ב הרש ואם קנה בית הרי הוא כאנשי העיר לעול המסים (ב"ב ד' :). המסים נגבים רק מהמעות והנכסים שעושים פירות ומרויחים ולא מן הקרקעות שאינם מביאים ריוח. מנהג שאלוניקי היו שמשלמין מס מהכרמים והפרדסים, ויש קהלות שמעריבין גם קרקעות שהן בעיר אבל לא קרקעות מחוץ לעיר. בעד הבית שאדם דר בו אינו חייב לשלם, אבל מהבתים שמשכיר לאחרים

חייב. ויש מנהג לתת מס מהבתים האלה חצי שוים. אם יש לו נכסים בעיר אחרת חייב לשלם מס בעדם בעד ההיא. וכן אם עזב העיר והניח הנכסים חייב במסי העיר, אך יש קהלות שעשו תקנה כי העולה לא"י אע"פ שתניה נכסים בעירו פטור מס, ועשו זאת התקנה כדי לחזק ביד התוצים לעלות לארץ הקדושה (עי' שו"ת מהר"א סי' י"ז). מי שיש לו עושר מופלג ואינו עושה ריוח עם כל מעותיו, יכול לקבל עליו בתרם שאינו עושה מסחרים אלא בסכום ידוע לצרכו ולב"ב והשאר תוה כמו פקדון, ויש מנהגים מחולקים בזה. הכשימין של כסף וזהב ואבנים מיכות ומרגליות אע"פ שאין מדות בהם, המנתן לתת מהם מס חצי שוים. אבל ממטלמי הבית אינו משלם כלל. אין משלמין מחיר השפחות והעבדים, ואין משלמין מס בעד ספרים אפילו כתב לסכור. המלוה מעותיו חייב לפרוע מהם מס אם חובותיו הם בטוחים, ואם יש ספקא מעריבין שוין. אבל אינו חייב לשלם רק בעד הקרן ולא בעד הרבית (אם לזה לגוי או בהיתר עיסקא). מי שהרויח מעות בשכירות ועדיין לא הניעו לידו פטור משלם עליהם מס. המקדיש מעותיו לצרכי מצוה אינו משלם המס, יש שעשו תקנה שמי שהיה לו י"ב בנים פטור מן המס (שו"ת מהר"ק סי' ס"ז). איש אחד שגרשוהו מהקהל ואינו רוצה לפרוע כ"א הכרנא המוטל מצד המלכות ולא המס המוטל מצד הקהל הדין עמו (רשד"ם ח"ט סי' שצ"ח). מוכי העיר שפטרו לאיזה יחיד מן המס בין עבר בין עתיד אפילו כלא קנין זכה ופטור, שכל דברים כאלה חשבו שהוא, "סייעתא דשמיא" (עי' לעיל). מתקנות הנאונים הוא שמחרימין ומשביעין על המס שיפרע כפי מה שיש לו אם טוען שהעריכו אותו יותר מכדי עשרו (רמב"ם הל' מילה ולוה, ח"ט סי' קס"ג). בעיקר דיני מסים הולכים אחר מנהג המסום לפי תקנות שבעה טובי העיר. ואם המנהג היו נגד המוסכם בערים אחרות צריך שיהיה המנהג ידוע ומפורסם לכל כדי שלא יוכל הבא לגור שם למעון שלא היה יודע מהמנהג (תורת חיים ח"ג בקונטרס עוללות הברם סי' ט'). והוא שיהיה המנהג לתועלת המקום ובלתי יוצא מן היושר כגון שיש להם רשות לעשות תקנה לפרוע מן העיר ע"י נשים כשאינו רוצה לשלם להקהל, אבל אם נהגו למסור מסונו ליד הנשים ולאברם בידים, בבה"נ לא היו מנהג (פחד יצחק ע' מסים דף קנ"ד ע"א).

[עול המסים על תלמידי חכמים] ר"נ בר חסדא רמא כנא ארבנן, א"ל ר"נ בר יצחק עברת אדאורייתא ואדנביאי ואדכתיבי וכו' דכתיב מנהג בלו והלך לא שלים למרמא עליהם וכו' (ב"ב ח'). ואמרו מפני מה נענש אברהם אבינו ונשתעבדו בניו ר"י שנים מפני שעשה אנגריא בזה"ש שנאמר וירק את תניכיו (בדאשית י"ד י"ד, נדרים ל"ב). ודרש רבא מפני מה נענש אסא כפני שעשה אנגריא בזה"ש שנאמר והמלך אסא השמיע

"דער מאסארעטישע מעקסט דעם אלטען מעסטאר מענטש נאך דער איבערליפערונג דער באבילאנישען יודען" (לייפציג 1902).

[מסורת גדולה וקטנה] המסורת הבאה בצד תגלית ובין העמודים נקראת "מסורה קטנה" או המסורת הפנימית, והמסורת שהיא בגלית מלמעלה ומלמטה היא "מסורה גדולה" או המסורת החיצונית. שתי המסורות ביחד בסוף הספר היא מערכת המסורה או מסורת מערכת. במסורה הקטנה רשימות חסרות ויתירות אותיות רבות וזעירות, קרי וכתוב, ומספר מלות הדומות בתנ"ך במסורה הגדולה יש הערות והארות ובמערכת המסורה נמצאות איזה הערות גדולות שלא יוכלו להשתרע בגליונות, וכל דברי המסורת נסדרו בדרך א"ב. ויש כ"י שהמסורת נכתבו בצד הספר בצעירות מעשי ידי אמן, ואפשר כי שני המסורות האלה נכתבו בזמנים שונים כמו האותיות רבות וזעירות (ע"ע). אך יותר נראה ששתיהן מסורת אחת, ורשמו ההערות הקטנות בצד והגדולות ממעל ומתחת בחלק יותר רחב, אך הנקדנים האחרונים שעשו הערות עליהן הברילו בין מסורה קטנה לגדולה כדי לחקל החיפוש להמעיין בהן במראה המקומות. לדעת ר' ינאי כתב משה רבינו י"ג תורות י"ב לשנים עשר שבטים ואחת הניח בארון שאם יבקש אחד לזיוף דבר שיהיו מוצאין אותה שבארון (דברים רבה פ"ט ד') ואחר שננו הארון היה ספר תורה שחזק עזרא בעזרה, או כי שלשה ספרים היו שם ומהם היו מניחים (סופרים פ"ד ד'). וא"ר יוחנן מניח ספרים שבירושלם היו נמלין שברם מתרומות הלשכה (כתובות ק"ו.). על הס"ת בהיכל תעיד אגרת אריסטאס (ע"ע). גם פילון ויוסיפוס (נגד אפיפן ח"א סי' ח') כי נוסח התורה לא נשתנה, וגם לא היה שינוי בתורה בין הפרשים להצדוקים כי חלקו רק על פשט המקרא ולא על נוסח המקרא, ורק השמרנים זייפו את התורה בנזע להר גריזים. אמנם ללימוד ולקריאה לתלמידים רשמו את המסורת בגליון הספרים והניחו בנוף הספרים גם הכתיבה המקורית.

[מסורת לענינים שונים] המסורת נחלקה לענינים הרבה: א' מסורת הספרים למנין התיבות והאותיות של כל ספר וספר ולכן נקראו בעלי המסורת הראשונים בשם סופרים (ע"ע) וסימן לאמצע הספר כמו וישחט (ויקרא ח' כ"ג) שז"א חצי הספר בפסוקים. עשר נקודות שבתורה התנין וברומה. ב' מסורת על הפשט כמו המעשים, ג' מסורת של בקרת כמו שלשה פעמים בתורה לא תחת לו. ד' מסורת הגוססא ע"י קרי וכתוב. ה' מסורת שמות הקב"ה לקרא ארני במקום שם המפורש וכל מקום שכתב ארני קדש חוץ מארני בבראשית י"ח ג'. ו' מסורת הקדוק ע"י נקודות הקריאה. ז' פסקי הפסוקים והפרשיות פתיחות וסתימות ופסוקים שאין להם הכרע. ח' מסורת של

את כל יהודה אין נקי (מ"א מ"ז כ"ב, סומה י'). ונהנו כל הקהלות שלא לחטיל מס על ת"ח שתורתן אומנתם אע"פ שהם עשירים גדולים. ע"י החפץ של ראשי העיר בירושלם להכניס בעול חסם את הת"ח התעוררה שם מחלוקת גדולה בזמן ר' דוד שולאל (ע"ע).

א.

מסופוטמיה (Mesopotamia): היא ארם נהרים, פירוש שהיא יושבת תוך שני נהרות כהוראת השם: "מסוס"=תוך, "פוטמס"=נהרות בלשון יונית. וחזקנים העתיקו ככה ארם נהרים (בראשית מ"ד י'). וכן פון ארם (שם כ"ה כ'). שני הנהרות הם פרת וחרקל. הארץ הגדולה אשר ביניהם נונעת מורחה עד אשור וננבה עד בבל. אמנם כאשר התפשטה מלכות אשור על הארץ באה גם ארם בעול מלכותה, ואז החלו בני המזרח לקרוא את כל הארץ ההיא בשם סוריה מלשון אשור, אסור, אסוריה=סוריה. בבית שני קראו היהודים גם הם לארצות ארם בשם סוריה. תברת יס"א ובראשם זאנוויל רצו לקנות ארץ מסופוטמיה בשביל היהודים ליסד בערם ממשלה אומונומית. אך אחר חקירה ודרישה מצאו כי היא עתה ארץ שממה ולא ירד בה גשם קבוע ומבלי מעינות לצורך עבודת האדמה. ע"ע יק"א; ציגנות; קולוניות.

ב. מ.

מסוה: ע' צעיה

מסוכן: ע' סכנה

מסורת (מסורה): שונים סימנים ותקונים בקריאת תיבות רבות ככה"ק שעשו אנשי כנסת הגדולה ומסרו ליד החכמים והם רשמו את השינויים בגליון הספרים, מלבד בס"ת שהשאירו בלי רשימה בה, וצריך הקורא לקרוא את התקונים בעל פה. ויבין במקרא (נחמיה ח' ח') וכו' ואמר לה אלו המסורת (מגילה ג'). ואמרו כי יש אם למסורת (ע"ע), אחני מקרא ואחני מסורת (ובחים ל"ז:), מסורת סיג לתורה (אבות פ"ג י"ג). ר' אברהם נורצי בפתיחתו לס' מקדש יה (הוצאת יעלינקע) אומר: "אלמלא בעלי המסורת שהעמידו התורה והקבלה על עמדה במעט לא מצא ארם ידיו ורגליו במחלוקות, וכבר נשתכחה תורה מ"ישראל ונעשית תורה ככמה תורות ח"י, ולא היינו מוצאים שני ספרים בכל ספרי המקרא שיהיו מסכימים יחד, כאשר קרה לשאר ספרי המחברים. פוק חזי רבותא במסורת דאשכחן בכמה דוכתי דתלמודא פליג עלה ומ"ם עברין עיקר כהמסורת, וכלהו ספרי ותיקון ס"ת הויין אליבא דידה ובוותיה נקטינן, דאנשי כנח"ג יסרוה ובתרייהו נירדינן". המסורת היתה מתחלה בעל פה כמו המשנה ואח"כ כתובה בלשון ארמית והוסיפו עליה עוד איזה פרטים בלשון עברית ע"י הנקדנים במבריא, וגם בבבל בתחלת זמן הנאונים. פאול קאהלע מצא קטע אחת של מסורת בבל השונה מהמסורת אשר לנו (ע"י ספרו

חשיבותה הגדולה לספרות העברית. ע"ע אותיות;
אם למקרא ולמסורה; בן אשר; בן נפתלי;
בקרת כה"ק; מעמים; סופרים; פסקא;
נקדנים; תנועות.

ביבליוגרפיה: ר' יעקב בן חיים ו' אדניה המסורה
על התנ"ך (ויניציא 1524); ר' אליהו הבחור, מסורת
המסורה (1528), וספר הזכרונות (בכ"ו); ר' מאיר ב"ר
סודרוס הלוי (רמ"ה), ספר מסורת סיג לתורה (פרינצי 1750);
ר' מנחם די לונזאנו, אור תורת עה"ת; ר' יודיה שלמה
נורצי, מנחת שי על תנ"ך; פרענסדארף, אכלה ואכלה
(ע"ע); יוסף קלמן ב"ר שלמה, מבוא המסורת (ווארשא
1862), סאיר אנגילה מבולגראד, מסורת הברית, קראקא
1619; הגל' ס' מסורת הברית הגדול, מנסובה 1622; דוד
מבעלי ספונא, מסורת הברית, המבורג 1715; יוסף יוח
ב"ר משה תורת יוסף, ווילהרמסדארף 1725; שמואל ראזענ-
פעלד, משפחות סופרים, ווילנא 1888; השחר ח"י 97;
בנסת ישראל ח"ג 308; רכ פעלים 65; C. D. Ginsburg,
The Masorah, London 1890—5; Alexander
Meyrowitz, A key of the Massoretic Notes,
New York 1872.

א.

מקחר: מקח וממכר, משא ומתן בכסף או בחליפין.
המסחר היה בידי הרוכלים (מ"א י"ט), או תגר
שנקרא ג"כ "סוחר" ע"ש שהוא סוכב ומחזיר על הלוקח
למכור לו חפצים או "סחורה" שנקראת ע"ש הסוחר.
הסוחרים הראשונים היו הכנענים, ובין עם כנען היו
נמילי הכסף (צפניה א' י"א), עד שנעשה שם כנעני
להוראת סוחר (ישעיה כ"ג ח', איוב ס' ל'), ולשם נגאי
לנוכל, כנען בידו מאוני מרמה לעשוק אהב (הושע י"ב
ח'). בימי אברהם כבר היה השקל הכסף עובר לסוחר
אצל בני חת (בראשית כ"ג ט"ז), ובני שכם החיים
רצו לתת רשות ליעקב ובניו לישב עמהם בארצם
"ויסחרו אותה" (שם ל"ד כ"א). חישמעאלים מארץ
אדם היו נושאים נכאת וצרי ולום על נמליהם מן הגלעד
למצרים ודרך שם עברו סוחרים מדינים (שם ל"ז כ"ה—
כ"ח). הצידונים שהיו יצאי ירך כנען (שם י' ט"ז,
עמדו בראש הסוחרים והביאו סחורתם באניות תרשיש
"אשר סוחריה שרים כנעניה נכבדי ארץ" (ישעיה כ"ג
ח'); "הונך ועזובך מערבך ונז' סוחרים בעמים שרקו
עליך" (יחזקאל כ"ז כ"ז—ל"ז). אבל בני שם ועבר
והאבות ובני ישראל לא ידעו את רכבי המסחר כי היו
אכרים ורועי צאן, ורק בימי שלמה המלך נראו אותות
המסחר בכריתת ברית עם צור וצידון. שלמה נתן לחירם
תבואות הארץ ושמן בחילוף עצי ארזים וברדשים (מ"א
ה' כ"ה) ועשה מסחרים עם אנשי חתרים (שם י' ט"ז).
ושלח אני תרשיש בים להביא לו מחרצן זהב וכסף
והיות שונות (שם י' כ"ב). גם יהושפט מלך יהודה עשה
עשר אניות תרשיש להביא זהב מאופיר אך האניות
נשברו בעציון גבר (שם כ"ב מ"ט). בן הדד הבסית
לתת לאחאב "תצות" בדמשק כאשר שם אביו בשמרון
(מ"א כ' ל"ד) ונראה שהיו שוקים לסתורה. שבת

תקנו סופרים או כנוי סופרים שכנה הכתוב משום
לשון נקיה (ע"ע). ט' אותיות תלויות נדלות
וקטנות. י' אותיות מנצפ"ך (ע"ע) בסוף התיבה.
נמ לתרגום אונקלוס יש מסורת שהל' ברלינר עם
הערות בלשון אשכנזית (לייפציג 1877) ולדעתו נתחברה
בסוף המאה התשיעית.

[השוואת המלים] המסורה הגדולה כוללת לרוב
מלים בודדות ויצאות מן הכלל בסדר א"ב, כמו, א"ב
מן חד וחד, חד א' וחד וא' ולית דכותהו, והולך
ומונה: אכלה (ש"א א' ט') ואכלה (בראשית כ"ז י"ט)
וכו' רכי' השוואות כאלה. א"ב מן חד וחד, חד "אל"
והד "על" ולית דסמך וסימניהו: אל אם (יחזקאל
כ"א כ"ז) על אם (ירמיה מ"ז ח') וכו' ס"ם השוואות.
א"ב מן חד וחד מן תרתין תיבותא דלוג קדימא לא
נסיב ה' ותינינא נסיב ה' ולית דסמך וסימניהו: אשרי
איש (תהלים קי"ב א'), אשרי האיש (ירוש תהלים);
אנשי שם (במדבר מ"ז ב'), אנשי השם (בראשית ו'
ד') ס"ב פעמים. ויש בס"ה שע"ד פרקים כאלה. גם
כוללת המסורה המלים שיש להן הוראה אחת שמורין
על הלכה או דרוש כמו במסורת "בראשית" ג' בריש
פסוק וסימניהו: בראשית ברא, בראשית ממלכת
יהויקים, בראשית ממלכת צדקיהו, ומה דרשו חז"ל
(ערכין י"ד) בקש הקב"ה להחזיר את העולם לתוהו ובוהו
בשביל יהויקים וכו' ובקש הקב"ה להחזיר את העולם
לתוהו ובוהו מפני דורו של צדקיהו כיון שנסתכל
בצדקיהו נתישבה דעתו. וכן המסורה על מלת "ברא"
ג' פעמים: בראשית ברא, אשר ברא אלהים, למן
היום אשר ברא (דברים ד' ל"א). שלא למעות כמו
שמעה תלמי המלך דבראשית שם הוא והוא ברא
אלהים תנינא, לכן מביא ראיות לסתור הדעה הזאת
שנאמר אשר ברא אלהים לעשות ולא בורא אחר,
ושמא ימעה אדם לומר שחיה שוהף בבריאית האדם
כיון דכתיב ביה נעשה אדם, ומתרץ למן היום אשר
ברא אלהים אדם על הארץ, שאין עוד אחר. וכדומה
רבים. מסורות כאלה יש לפ' בראשית ס"ב, נח ל"ט.
לך מ"ב, וירא נ' ח"י שרה מ"ב, תולדות ל"ג וכו' לכל
פרש ופרשה בתורה ויש גם מסורות לנ"כ. לענין הלכה
נאמר: ר' אשי אשכתיא לרב כהנא דסמרי ולא אבה
יבמי א"ל וכו' (יבמות כ"ז) וכתבו התוספות בספרים
מדויקים לא אבה כתיב, וכן מוכח במסורה
לא אבה ג' דסמיכי: לא אבה השחיהך לא אבה יבמי
וישראל לא אבה ל'. וכתב הסניד ח"ל: "הנך רואה
בענין שאלולי המסורת היינו מסופקים אי הוה קרינן
ולא אבה או לא אבה וכו', ומה למדין ג"כ שהוא
דבוק וסמיכא הוא. וידעין פיסוק המעמים ודיבוק
המעמים, וכולן למדין ע"י מסורת וכו' במנינא דמנא
המסורת ג' או ד' או זולת, מכולהו ילפינן כמה וכמה
דינן ודרשות" וכו'. ובאמת המסורת היא המפתח
לבאורי תנ"ך ולחוקי חקדוק וכמעט שאין לשער את

עד חמשים דינרין (תום' שקלים פ"ב ד'); כובע ארבעה חומשי דינר (ב"ק ק"מ); מעיל עד י"ב מנה (ג"ב פ"ט ז'); עבר עשרים שקל (בראשית ל"ז כ"ח מחיר יוסף), ושלשים שקל (שמות כ"א ל"ב), חמשים שקל לעבר ושלשים לשפחה (ויקרא כ"ז ג'—ד'), עד מאה שקלים (ערכין פ"ו ח'); חמור מאה עד מאתים דינרין (ב"ק פ"ד ד'); סוס מאה וחמשים שקל (מ"א י' כ"ט), מרכבה שש מאות שקל (שם); שדה של חומר שעורים חמשים שקל (ויקרא כ"ז ט"ז); גן אלה כסף (ישעיה ד' כ"ג וע' שה"ש ח' י"א); בית עשרה דינרי זהב (ירוש' כתובות פ"ד י"ג); פתול מרפעיק (חצי דינר שלקח הלל) לכל יום (יומא ל"ה); פועלים אחרים השינו דינר ליום (מ"ב ב' ב'); מיכה נתן לכהן עשרת כסף לשנה וערך בגדים ומחיתו (שופטים י"ז י'); שבר הרופא שני דינרין (לוקוס י' ל"ה), מוכן כי המהירים האלה לא היו שווים בכל המקומות אפילו היותר קרובות, ונשתנו לפי עתות השנה, גם לא היו המחירים קבועים וקיימים, כי לפעמים בקש המוכר יותר או הסונה שלם פחות ממחיר הקצוב, כמו שאמרנו, שאם הלוקח אומר לא פחות מסלע (ד' דינרין) בעד חפץ שרצה למכור והלוקח אומר איני נותן יותר מחצי סלע, שניהם דוצים בשלשה דינרין (ב"מ פ"ז). ויבואו לידו פשרה זו באחרונה, והוכרח זה להוסיף חזק לגרוע דינר א' כדי להכריע ביניהם.

[בימי הבינים] חרדיפות נורות רעות והגבלת זכויות גרשו את היהודים מהסתתף בנהלה שדה וזכרם ומעבודת האדמה שמצאו בה פרנסתם בימי שבתם בא"י וגם בבבל עד זמן הנאונים, ולא נותר להם עבודה אחרת כ"א עבודת המסחר ומ"מ. מלטול הגליוח הכשירים לכך כי תכונות מרינות שונות היו נודעות להם, היהודים היו הגשר והמעברה להעביר את מסחר ארצות המזרח לארצות המערב, ולשון הערבית חשנורה בפהם חיתה מסורת הברית המסחר לקשר בין עמים שונים. אבן כרדבנה "בספר הדרכים" שנכתב בשנת 817 מזכיר הדרכים שעברו הסוחרים היהודים ממזרח למערב (ע"ע דרך). ואומר כי היהודים האלה היו מבינים בלשונות פרסית רומית (יוניח) וערבית, שפות הפראנקים, הספרדים והסלאבים, והיו נוסעים דרך היבשה ודרך הים ומביאים מארצות המערב סריסים שפחות עבדים וקטנים, משי עורות וכלי זין, ועוברים עד תורו וחינא. ובהזייתם נושאים בשמים ומלח ומיני תבואות והולכים עד בנראד וקושטא ושם מוכרים מחורתם לתרומיים. היהודים קנו סחורה ממדינות תבואות והביאו לפראג בחליות תבואות מתכות ועבדים (ע' יעקב, האנדעלסארטיקעל דער אראבער, צד 9, ברלין 1891). וכ"כ רבת פעולה היהודים במסחר או בצרפת עד כי רחו את יום השוק בליאון משבת ליום אחר בשבוע (De Insolentia צד 64). במאה העשירית נתרבו היהודים מסחרים עד כי נחשבו בראש

זבולן שכן לחוף ימים והיה לו אניות בנבול צידן (בראשית מ"ט י"ג), ועשה שותפות עם יושביו בני זבולן היו עוסקים בפרנסתם וחקיקו בידי בני יושביו ללמוד תורה (ב"ר פ"ב). עיקר מסחרם היה באניות בים להוביל צרכי חפץ וחכשיתין ממדינה למדינה, וקנו עבדים מנים אחרים (דברים כ"ה ט"ד), אבל בא"י עצמה לא היה מסחר רק בחילוף תבואות וצורות, ולא בכסף כנראה מאיסור רבית (דברים כ"ג כ') שמימה ויובל (שם ט"ז ב'). גם בזמן חבית השני בירושלם היו הצורים הסוחרים שם ומביאים דג וכל מבר ומוכרים בשבת לבני יהודה ובירושלם (נחמיה י"ג ט"ז), ובין עלית הפנה לשער הצאן החזיקו הצורפים והרוכלים (שם ג' ל"ב). אמנם בימי החשמונאים החל המסחר להתפתח ע"י היהודים וראשית מעשיהם היה למכוע מטבעות (ע"ע מטבע), והיו בני הכפרים מביאים תבואותיהם לשוקי העיר פעם אחת בחדש (א' חשמונאים א' נ"ח). ואח"כ היה להם יומא דשוקא בכל יום הששי, ואח"כ בכל יום שני וחמישי והיו גם הימים הקבועים לדיינים (ע"ע דיני י"ט). בירושלם היה שוק של פממים או שוק של צמרים שהיו נעלין בשבת ומניחין המפתח בחלון שעל גבי הפתח (עירובין ק"א). גם שוק לברחל בגרים ועצים ויוסיפוס מלחמות ס"ב פ"ט ד', ס"ה פ"ח א', וכן בערים אחרות כמו חברון לוד צפורי טבריא עכו עזה ובית שאן (ע' ירוש' דמאי פ"א ג', שם תענית פ"ד א'). אך המסחר הפנימי היה כמעט כלו בידי הצורנים וסוריים כנראה מהתנצלות יוסיפוס, "כי אין אנו שוכנים על חופי ימים ואין אנו עוסקים במסחר בים או ביבשה" (נגד אפיין ח"א פ"ב).

[מחיר החפצים] מחיר התבואות והחפצים בזמן התנ"ך ובזמן התלמוד היה: סאה של חטים דינר אחד (פאה פ"ח ערובין פ"ח ב'), ולפעמים עלה עד שני דינרין (ב"ב צ"א:); ובשנת בצורת סלע (תענית י"ט:); סאה שעורין חצי שקל (מ"ב י' א'); שור מנה (מאה דינרין) וגם בעד חצי מנה (מנחות פ"ג ח' ב"ק פ"ג ט'). פרה שלשים דינרין מאה דינרין ומאתים דינרין (ב"מ ס"ט: תום' שקלים פ"ה ג', תום' ערכין פ"ד ד'). צמר בקר חמשים שקל (ש"ב כ"ד כ"ד); עגל עשרים דינרין (מנחות שם), מאה עגלים מאה דינרי זהב (תום' ב"מ פ"ה ד'); איל שני סלעים או שמונה דינרין (מנחות שם) שני שקלים (ויקרא ה' ט"ז); שה מאה במאה דינרי זהב (תום' ב"מ פ"ה א'); בשר הליטרא רבע דינר (ב"ר פ"מ); בני יונה דינר כסף (כריתות פ"א ז') האנים שלשה, או ארבעה באיסר (מעשרות פ"ב ה' ו'); רימון אחד בפרומה (מעילה פ"ו ד'); מדת יין (קיסתא) בארבע לומא (זוזי) וקיסתא דמוריים בלומא (ע"ז ל"ד); שמן זית מדת אמפורא רבע סלע צורי (יוסיפוס מלחמות ס"ב פ"א ב'); כתונת ד' דינרין (ירוש' שבת ב"מ פ"ג ג'). הכתונת של חב"ג היה יקר מאד (יומא פ"ג ז'); מלית י"ב דינרין (מעילה פ"ו ד')

לעשות מסחרים בלי ריוח; אל תעמוד על הסק בשעה שאין לך דמים (פסחים ק"ב). כי עיי' יקר השער בראות המוכר כי יש קונים הרבה ויגרום לחברו לשלם יותר ממקח השוה. ויש דברים שעשו חכמים חסנה שלא לעשות בהם סחורה בא"י שהם חיי נפש כגון יינות שמנים וסלחות, ואין משתכרין פעמים בביצים (ב"ב צ"א). ואסור לאצור פירות להיות ספקע השער או מייקרי השער. אבל בסחורות איפכא הוא כי אם החלו יותר מדי הוא רע לבעלי מלאכה שהבעלים יורידו את מחיר העבודה, ולכן אמרו בברייתא מתריעין (מתפליין) על פרקמטיא שהחלו, כגון כלי פשתן בבבל וכו' (הבגדים הטובים שהחלו אין כאן הפסד לעניים אם יוקירו רש"י) וא"ד יוסף והוא דול וקם עשרה בשיטא (שם). ויש דינים הרבה בענין מו"ם כגון המוכר שמן מזוקק כל השנה ה"ז מקבל עליו לוג ומחצה שמרים וכו' (ב"מ ע"א), וכן לענין אונאה בשמות (ע"ע אונאה). מאן דבעי למעבר עיסקא ובעי למידע אי מצלה או לא, לירבי תרנגולא אי שמין ושפר מצלה (הוריות י"ב). פירוש הרצפה לדעת אם הוא מוכשר למסחר יגדל תרנגול ואם ישמן ויהיה טוב אות היא כי הוא יצליח גם במעשים אחרים. במשא ומתן סייעתא הוא מן שמיא. ויש שינעים ולא מתאים ויש שמתאים מבלי יגיעה (מגילה ו'). ולא כל המרכה בסחורה מחכים (אבות פ"ב). מי שיש לו חמשים זוז ונושא ונותן בהם הרי זה לא ימול פאה, דחמשינן עבדין טבין כמאתים דלא עבדין (פאה פ"ח ט').

[המסחר אצל תלמידי חכמים] זבולן ויששכר עשו שותפות זה בפרקמטיא וזה בתורה (ע' לעיל) ונתברך זבולן בשפוני ממוני חול (דברים ל"ג) זה חלון ודג מרת חכוכית לבנה. וכל הנזיל מסנו בלא דמים אינו מועיל בפרקמטיא שלו (מגילה ו'). וא"ר יוחנן כל הנביאים כולן לא נתנבאו אלא למשיא בתו לה"ח ולעושה פרקמטיא לח"ה וכו' (ברכות ל"ד). ת"ח בזמן התלמוד עסקו כולם בעיסקא, או באומנות (ע"ע) מלבד אחרים שהיתה תורתם אומנתם היו אחרים עוסקים בפרנסתם, כי לא רצו להשתמש בתנא של תורה. אילפא ור' יוחנן הוו גרסי באורייתא דחיקו להו מילחא (עניות) מובא, אמרי גיקום וניזיל ונעביד עיסקא ונקיים בנפשינן אפס כי לא יהיה בך אביון וכו' ר"י חזר ולמד ומינוהו ראש ישיבה ונחשדו וכו' אך גם אילפא למד הרבה בעת שעסק בסחורה (תענית כ"א). ר' ספרא שבק אבואה זחי שקלינהו עבד בהו עיסקא וכו' (ב"ב קס"ד). ר' מאיר אומר הוי ממעט בעסק ועסוק בתורה (אבות פ"ד י'). ואחר מציח דברים שהתורה נקנית בהן הוא במיעוט סחורה (שם פ"ז ה'). היינו שלמד התורה יהיה העיקר והעסק המפל, אבל לא בביטול עסק לגמרי. ולא לעשות מסחרים מעבר לים שגורם ביטול תורה, ועיי' דרשו לא מעבר לים היא לא בסחרים ולא בהגרים (עירובין נ"ה). ע"ע מקח וממכר.

הסוחרים וברשימות הממשלה נזכרו תמיד "היהודים וסוחרים אחרים" (שמאבבע, יודען אין דייטשלאנד צו 199, 200, 231). הגדלות הזאת הערה עליהם שנאת ההמון בפרט במסעות הצלב במאות הי"ב והי"ג, והממשלות החלו להגביל זכויות היהודים בכל מקום שנמצאו סוחרים נוצרים שהיו מתחרים עמם. ולא הניחו ליהודים רק הלאות כסף ברבית על משכונות, ואיזה יהודים הורשו לעשות מסחרים בחופי הימים ממדינה למדינה. היהודים בספרד ופורטוגאל השיגו זכויות מיוחדות בתור כוהנים, והם הגדילו את מסחר שתי הארצות האלה כא"ר ביחוד במסחר הברזל ומתכות שונות. אחרי הגירוש נזרו היהודים האנוסים בספרד להרים את דגל המסחר בדרום אמריקא, לאט לאט נתבסלו הנזרות וההגבלות של היהודים הסוחרים בארצות אירופא, ורק ברוסא לבדה יעמוד חוק תחום היהודים לשטן להתפתחות המסחר הכללי, ובכ"ז עלתה בידם לקשר את רוסיא וביחוד המחנות בסיביריא בברית מסחר עם ח'נא ויאפאן. כעת נחשבו היהודים הסוחרים בכלל רוב מנין ורוב בנין של עולם המסחר. ע"ע מקח וממכר; ספינה; שותפות.

[דרכי המסחר בזמן התלמוד] הייב ארם ללמד לבנו אומנות או עיסקא (קדושין ל'). המסחר היה חשוב יותר מעבודת האדמה, ואמר רבא מאה זוזי בעיסקא כל יומא בשרא וחמרא. מאה זוזי בארעא מילחא וחפורא (עשבים) וכו' (יבמות ס"ג). הסוחר היה איש חפשי ודרור כמדיירי בי דירא ומכיל סחורה בכל מדינה (ר"ה ט'). השכר הוא לפעמים גדול מאד אך איננו קבוע, והוא אחד משבעה דברים המכוסים מבני אדם, שאין אדם יודע כמה משתכר (פסחים נ"ד). ולכן יעץ ר' יצחק כי לעולם ישליש אדם מעוחיו שליש בקרקע וכל"ש בפרקמטיא ושלש בידו (ב"מ מ"ב). להיות מוכן בידו לריוח הבא פתאום (רש"י). ויש שנראה לאדם מסחר מוב ואחריתו רע או להיפך כי הכל תלוי במזל. ועיי' דרש ר' יוסף אורד' ה' כי אנפת בי ישוב אפך ותנחמני (ישעיה י"ב) משל לשני בני אדם שיצאו לסחורה, לאחד ישב לו קצין התחיל סחרף ומנרף, לאחר ימים שמע שמבעה ספינתו של חבירו בים, התחיל משבח ומודה (נדה ל"א). א"ל רב לאיבו בריה מרחי בך בשמעתא ולא אסתייע מילתא תא ואנמרך מילי דעלמא (מסחר) וכו': כל מילי זבין ותחרט בר מחמרא דזבין ולא תחרט (פסחים ק"ג). שאם לא ימכר היין יחמיץ, ונוכל גם לפרש איפכא כי יעצו לכוור כל דבר בזול אף כי יתחרט אח"כ על הריוח הקטן, לבר מין לא ימכור בזול, כי היין ישובה בתוך הזמן שלא יוכל למכרו במקח השוה. ופתגם כזה מצוי גם בשפות אחרות וכן באנגלית Sell and repent (זבין ותתחרט); וכן זבין תגרא אקיר? (ב"מ ט'). משל שאומרים לשומה קנה וחזור ומכור בלא ריוח וכלכר שתקרא סוחר, והוא בדרך התל, כלומר שאי אפשר

ביבליוגרפיה: הערצפלה. האנדעלסגעשיכטע דער יודען, בראנשווייג 1879; גרינוואלד. די יודען אלס רעהדער אונד זעעפאחער, ברלין 1903.

א.

מסין גבול: האיסור להרחיב את תחום רשותו ע"י העתקת הנבול לתוך רשות חבריו שלא ברצונו; מלשון נסונו אחר (ישעיה כ"ב), שמחזיר סימן חלוקת הקרקע לאחר לתוך שדה חברו ועוקם ומשנה הנבול לטובת עצמו וגחל את חבריו בחזקת חיד או שלא בידעתו. חלאו הוה ספורש בתורה: לא תסין גבול רעך אשר גבולו ראשונים בנחלתך אשר תנחל בארץ (דברים י"ט י"ד), ונאמר ארור מסיג גבול רעהו (שם כ"ז י"ז). מלמד שכל העוקר תחומו של חברו עובר בשני לאוין, כי כולל גם לאו דלא תגזול. ודוקא בא"י שנאמר בנחלתך אשר תנחל בארץ, ובחול עובר רק על לא תגזול ולא על לא תסין (ספרי). מסיג גבול בחזקה הוה גזלן ובסתר הוה נגב (רמב"ם נגיבה פ"ז). חז"ל חשבו להסגת גבול כל דבר שאדם מחסר לחבירו, כגון היורד לאומנות חברו או למחיתו, ועני המהפך בחררה (באיזה עסק) ובא אחר ולקחה ממנו נקרע רשע (קדושין ג"ט), והשוו קפוח פרנסה לקפוח הנפש, כי בשאל נאמר שהמית הנבעונים אע"פ שלא המיתם אלא מתוך שהרג נב עיר חכהנים שהיו מספקים להם מים ומזון ומעלה עליו הכתוב כאלו הרגו (יבמות ע"ה:). (עי' חו"מ סי' קנ"ז א', ר"ל א', ר"ל ב', שעי' א', שפ"ו ג'). גם למדו מזה כי המוכר קבר אבותיו עובר בל"ת אם כבר נקבר בו אחד ממשפחתו שהיא "נחלתך" (ספרי). רב שיריא נאן למד מפסוק אל תסין גבול רעך אשר גבולו ראשונים מכאן דמנחמא מילתא היא (מור אר"ח סי' שס"ח). ע"ע מערופיא.

א.

מסית לפי תומו: מלשון שיחה ואמירה, האומר דבר בלי כוונה לשם עדות, ומספר מעצמו איזה מאורע מבלי שישאלוהו אע"פ שחוקרין ודורשין אותו ע"י אח"כ. כל מסית לפי תומו הימוני מהימני בעדות אשה היינו להחזיר אשה להנשא לאחר ע"י עדות שמת בעלה די בעד אחד ישראל או אפילו נוי אם מסית לפי תומו ואם היה מתכוין אין עדותו עדות, וא"ר יהודה אמר שמואל לא שנו אלא שנתכוין להחזיר אבל נתכוין להעיד עדותו עדות, כגון שבא לב"ד ואמר איש פלוני מת השיאו את אשתו והו נתכוין להחזיר, מת סתם והו נתכוין לעדות (יבמות קכ"א:). אבל במילתא דשייכי בה עבדי לאחזוקי שקרייתו (גיטין כ"ח:). וכן הפסול בעבירה מן התורה אם בא להעיד באשה שמת בעלה אינו נאמן ואם היה מסל"ת נאמן. כיצד מסל"ת? כגון שהיה אומר או לפלוני שמת, כמה היה נאה, כמה טובה עשה עמי, או שהיה מסית ואומר כשבאתי בדרך גפל פלוני שהיה מחלך עמנו ומת וכו' (רמב"ם נדרשין פ"ג כ"ט). קמן ג"כ נאמן במסל"ת לאלתר היינו דוקא אם אמר עבשיו

באנו מהספר פלוני, רב אשי אמר אין מסל"ת נאמן אלא לעדות אשה בלבד כי לתקנת ענוגה חקילו חכמים, ובמילי דרבנן נאמן ג"כ. (ב"ק ק"ד:). הלוקח בחמץ מן הגוי ואינו יודע אם בכרה הוי ספק ואפילו אם מסל"ת שבבר בכרה אינו נאמן דאפשר שלהשביח מקחו ואמר כן (י"ד סי' שס"ז). אם מכר הגוי שתי בתמות ואח"כ מסית לפי תומו שהם אותו ואת בנו אינו נאמן לאחר שיצאו מידו (י"ד סי' מ"ז י"א). אם הגוי משמש בבית ישראל ושר הבשר בקדרה ואין ידוע אם הדיחו או לא נאמן במסל"ת משני טעמים: דגם הם קפדי אנקיותא, ועוד שבאיסור דרבנן אמרינן שנאמן במסל"ת. בתערובת איסור מין בשאינו מינו צריך הגוי לחיות אומן ומסל"ת (שם סי' צ"ח). אין דגוי מסל"ת נאמן בהכשר כלים (שם סי' קל"ז) ובדבר שנתחוק איסורא (ש"ך). ע"ע עדות.

ישגב

מסית: עוזר, תרגום ה' עורני וה' סייעני (תתלים ק"ח י"ג). אדם המסייע במלאכה ובלאו חבי ג"כ מתעבדא. ע"ז אמרו מסייע אין בו ממש (שבת צ"ג), היינו מי שאינו יכול לעשות המלאכה בעצמו והוא מסייע לאחר שיוכל לעשותו בעצמו. אין בסיוע כלום ולא מיפטר אידך (רש"י). כי במלאכה שלא תוכל להעשות בשום אחד מהם לבדו שניהם פטורים מדאורייתא. אמר שרי למכחל עינא (לשים בה כחל לרמוחא) ע"י נוי בשבת א"ל רב אשי מאי דעתך כל דבר שאין בו סכנה אומד לגוי תעושה, ה"מ חיבא דלא מסייע בהדי אבל סר דקא מסייע בהדיה דקא עמיץ ופתח (סוגר ופותח ריסי עיניו להכניס הכחול). א"ל וכו' מסייע אין בו ממש (ביצה כ"ב:). וכן אצל מומאח א"ר יוסי הסוס מממא על ידיו והחמור על רגליו, היינו אם זכ רוכב על סוס ומלית תחת אחת מידיו של סוס (רגליו שלפניו) ממאח, אבל תחת רגליו מחורה שאין משענתו על רגליו, ולהיפך אצל החמור, ומקשינן ואמאי הא קא מסייע בחדי הדדי? אלא לאו משום דמסייע אין בו ממש. וכן לענין עבודה אם רגל אחת של חבן על חבלי והשני על הרצפה רואין כל שאלו נמלו הכלי יכול לעמוד על רגלו האחת עבודתו כשרה אף שמסייע בחדי הדדי כי מסייע אין בו ממש, ואם קיבל בימין ושמאל מסייעתו עבודתו ג"כ כשרה ממעם זה. אבל אם מסייע הרבה יש בו ממש, ואמר לענין הקפת הראש או חוקן אחד המקיף ואחד הניקוף לוקה ואמר רב אשי במסייע (שהומין השערות למקיף, מכות כ': רש"י). וכתב הש"ך (נקודת הבספ י"ד סי' קצ"ח) דדוקא בניקוף דכתיב בלשון רבים חלכך שניהם חייבים, אבל בשאר אוהרות אמרינן מסייע אין בו ממש, והרימב"א מחלק שסיוע גדול יש בו ממש וסיוע קטן אין בו ממש.

ישגב

מסירה: ע מלשינות; חנין

הנצחית ולא עלתה בידם, הדיינים חאלה פשו חכה של אצונתם לצוד ציר ארם ולא העלו ברשתם כלום. אוצרות רב הוציאו ולא הכניסו תחת כנפיהם כ"א איזה מוסרים אשר התמכרו להם במחיר כסף. המיסיונרים חאלה לא הרעו לעדת ישראל כמו שלא הרעו נזרות המלכות על הדת מזמן החשמנאים עד עתה. אך בתחלת המאה העשרים החלו ה"משכילים" הצעירים ברוסיה וביניהם גם "צעירים" זקנים לעסוק בשאלות הלאום והציונות ומצאו להן פתרונים ע"י חניפה ותהלה לאלהי הנוצרים ישו וירומסוהו עכ"פ בתור נביא ה'. ש"י איש הורוויץ הציע הדברים בהשלח חוברת ד' שנת 1904. במאמר ארוך, "לשאלת קיום היהדות" אבל השם הוא רק לסמא את העינים ועיקר חפצו הוא עויבת הדת היהדות. ועוד מאמרים כאלה בהשלח ובהעתיד (חוברת שלישית 1911) אשר כלו מוקדש לרעיונות כאלה, וכן נמצא מאמר כזה בהמאסף הפועל הצעיר היידי ביפו ע"י הציונים הריבולוציונרים אשר עליהם נוכל לומר ותבואו ותטמאו את ארצי ותחלתי שמתם לתועבה. והם מסיתים ומדיחים את הבריהם הצעירים לעזוב את אמונת אבותם ולהשתתוות לאלהי הנוצרים. ר' חיים טשערנאוויץ (רב צעיר) הרב בארעסא ערך חוברת "למדיחי ישראל" כנגדם (ארעסא 1911). אך באמת אין כדאי להטפל בהם, כי מספרם מעט מאד, וגם מספר קוראי עתיהם מעט מעט ונער יכתבם, ואם גם תמצא ידם לחסיד איזה עשרות צעירים מה בכך? הלא הצעירים חאלה כבר נאבדו מתוך הקהל היהודי ברוחם, ומוטב שידחו לחץ מאשר ישארו מבפנים. תל אלה וכיצא בהם נאמר: שבקיה לרוויא דמנפשיה נפל. ע"ע מוסרים.

א.

מסכת: ע' עני

מסכת, מסכתא: קבוץ ילקוט או חבור מספרי התלמוד. שיש בו ששים מסכתות (שה"ש רבה' ת'). מלשון מסכת הארץ (שופטים ט"ז י"ג) מפעל מסך כמו הטווה והמיסך (שבת ע"ג). והושאל גם לתבוא ספר כמו בלשון רומית textus שפירושו אריגה וחיבור הדברים וגם חיבור חומי השתי והערב במסות. גם "וטר"א בלשון סאנסקריט מורה על חוט או ספר, ובלשון חינוא מורה "קינ" על שתי וערב בכנר או ספר. כי הענין אחד הוא "תבוא", ומגלות ס"ת נקראות "ירעות". בעל שיד היחוד אומר, "ושירים אאורנ", והשם חרח הוא חוט חרח בתודי שירים. בירוש' (סנהדרין פ"ב כ' ע"ג) דרשו יוסף (ש"ב כ"ג ט"ז) קבעה מסכת לדורות. כל מסכתא למדו בפני עצמה, וא"ל ר' חייא לרב בר פתחי לאו אמינא לך כי קאי רבי בהא מסכתא לא תשיליה במסכתא אחרייתא דילמא לאו ארעתיה וכו' (שבת ג'). והיא מסכתא במשניות, ומצינו נ"ב מסכת מבריות (שם ק"ד). ומשנה עם

מסית ומריח: פתוי וגרוי שמשאו לעבוד עבודה זרה. ביחוד. הוה הסתה וברבים הוה הנדחה ונקראת העיר הזאת שהריח אנשיה "עיר הנדחת". וגאמר בתורה כי יסיתך אחיך בן אסך וגו' בסתר לאמר נלכה ונעבדה אלהים אחרים וגו' לא תאבה לו ולא תשמע אליו ולא תחוס עינך עליו וגו' בי הרנו תהרגנו וגו' וסקלתו באבנים ומח וגו' כי תשמע באתת עריך וגו' יצאו אנשים בני בליעל מקרבך וירדו את יושבי עירם לאמר נלכה ונעבדה אלהים אחרים וגו' ודרשת וחקרת ושאלת היטב והנה אמת נכון הדבר וגו' הכה תכה את יושבי העיר ההיא לפי חרב החרם אותה ואת כל אשר בה וגו' ואת כל שללה תקבוצ אל תוך רחובה ושרפת באש וגו' והיתה תל עולם לא תבנה עוד (דברים י"ג). אין חילוק מי הוא המסית, אך לא מבעי בן אב דסני ליה ומיעץ לו עצות רעות, אלא אפילו בן אם דלא סני ליה (קדושין פ'). סתם הסתה היא באכילה ושתייה (הולין ד') כמו בבנות מדין ויאכל העם וישתחוו, ובאחאב כתיב ויזבח לו אחאב (וליהושפט) צאן ובקר ויסיתוהו (דברי י"ח). אבל לדינא אפילו בפה חייב, וכן סתם הסתה בסתר, אך הוא הרין בגלוי אלא שדברה תורה בהווה. במסית צריכין הברכה שנאמר וכל ישראל ישמעו ויראן. ר"ע אומר מעלין אותו לב"ד הגדול שבירושלם ומשמרין אותו עד הרגל ומסיתין אותו לעיני כל ישראל. ור' יהודה אומר אין מענין את דינו אלא כמיתין אותו מיד וכותבין לכל המקומות איש פלוני נתחייב מיתה ב"ד ע"י הסתה (סנהדרין פ"ט). מדיחי עיר הנדחת בסקילה כמו במסית אע"פ שלא עברו הם בעצמן (שם). עד כמה עושין עיר הנדחת עד שיודה רובה של עיר בע"ז (שם ק"א). ולא פחות מסאה ועד רובו של שבט (שם ט"ז). ולא נשים וקטנים, ודקא שיהיו האנשים בני העיר ההיא ולא של עיר אחרת, ויהיו המדיחין מאותו שבט, וצריכין עדות והתראה לכל אחד ואחד (שם ק"א). ואינה נוהגת בחו"ל ולא בירושלם דכתיב עריך וירושלם לא נתחלקה לשבטים (ב"ק פ"ב). כל הדיוקים חאלה הוציאו כמעט כל הערים גם בא"י, ולכן אמרו כי עיר הנדחת לא קרה מעולם (ע"ע בן סורר ומורה). המסית נרע מכל בעלי עברה, כי בכל דיני נפשות אם לא טען טוענין לו ואין טוענין למסית, דרחמנא אמר לא תחטול ולא תחסה עליו. ואמר ר' שמלאי הרבה מענות היה לו לנחש הקדמוני לטעון על שהסית את תוה לאכול מעץ הדעת ולא טען וכו' דהוה ליה למימר דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין וכו' (סנהדרין כ"ט). ובתבו בתוס' (שם) דנחש לא נצטוו שלא לחסית ונענש רק מפני שבאה תקלה על ידו, אבל שאר מסית שנצטוו אם חסית עובר ולא שייך למימר ביה דברי הרב ודברי התלמיד וכו'.

[המסיתים מכני ישראל]

תבוי המיסיון האנגלית לחסיד את בני ישראל לדת

נמרא (חוריות י:). בתלמוד יש ששים מסכתות ולכן נקרא ש"ס=ששים מסכתות, כי חשבו חשלו בבית למסכתא אחת וסנהדרין ומכות לאחת (במדבר רבה פ"ח כ"א) ותחת כשתן מפורדת נחשוב ס"ג מסכתות במשניות, ל"ז מסכתות בתלמוד בבלי, ול"ט בתלמוד ירושלמי. מלבד המסכתות חקמנות. ע"ע תלמוד ש. רן

מסע, מסעות: העתק ותנועה ממקום למקום. מסעי בני ישראל במדבר בצאתם ממצרים עד בואם לארץ כנען היו במשך ארבעים שנה ונרשמו בפרוטרום בפרשת מסעי (במדבר ל"ג). וכתב רש"י בשם ד' משה הררשן: למה נכתבו המסעות הללו? להודיע חסדיו של מקום שאע"פ שגור עליהם למלטם ולהניעם במדבר, לא תאמר שהיו נעים ומטולמלים ממסע למסע כל ארבעים שנה ולא היתה להם מנוחה, שהרי אין כאן אלא ארבעים ושתיים מסעות. צא מהם י"ד שכלם היו בשנה הראשונה קודם הגזירה משנסעו מרעמסס עד שבאו לרחמם שממש נשתלחו מרגלים וכו'. ועוד הוצא משם ח' מסעות שהיו לאחר מיתת אהרן מהר ההר עד ערבות מואב בשנת הארבעים נמצא שכל שמונה ושלשים שנה לא נסעו אלא עשרים מסעות. ורבי תנחומא דרש משל למלך שהיה בנו חולה והוליכו למקום רהוק ללפאותו כיון שהיו חוזרין התחיל אביו מונה כל המסעות אמר לו כאן ישננו (ישבנו) כאן הוקרנו כאן תשבת את ראשך. ובעל ספורנו כתב כי רצה האל ית' שיכתבו מסעי ישראל להודיע זכותם בלכתם אחריו בארץ לא זרועה באופן שהיו ראויים להכנס לארץ. ואלה מסעם: (1) ויסעו מרעמסס ממחרת הפסח ויחנו בסוכות, (2) איתם אשר בקצה המדבר, (3) וישב על פי החירות אשר על פני בעל צפון ויחנו לפני מגדל, (4) ויעברו בתוך הים סוף וילכו במדבר איתם דרך שלשת ימים ויחנו במרה, (5) אילים ושם שתיים עשרה עינות מים ושבעים חמרים, (6) על ים סוף, (7) מדבר סין, (8) דפקה, (9) אלז, (10) רפידים ולא היה שם מים לעם, (11) מדבר סיני, (12) קברות התאווה, (13) חצרות, (14) רחמם היא מדבר פארן ומשם נשלחו המרגלים (שם י"ג נ'), (15) רמון פרץ, (16) לבנה, (17) ריסה, (18) קהלח, (19) הר שפר, (20) חרדה, (21) מקהלות, (22) תחת, (23) תרח, (24) מחקה, (25) חשמונה, (26) מוסרות, (27) בני יעקן, (28) חור הגנדר, (29) ימבתה, (30) עברונה, (31) עציון גבר, (32) מדבר צין היא קדש, (33) הר ההר בקצה ארץ אדום ושם מת אהרן בשנת תארבעים לצאת בני ישראל ממצרים בראשון לחדש החמישי (א' אב), (34) צלמונה, (35) פונק, (36) אובות, (37) עיי העברים בגבול מואב, (38) ויבון נד, (39) עלמון דבלתימה, (40) הרי העברים לפני נבו, (41) ערבות מואב על ירדן יריחו, (42) משם עברו את הירדן. אולם המסעות שנרשמו בשמות ובמדבר עד פרשת מסעי הן על סדר הזה: רעמסס, סוכות, איתם, פי החירות, ים

סוף, מרה, אילים, סין, רפידים, סיני, פארן, קברות התאווה, חצרות, פארן, צין, קדש, הר ההר, אובות, עיי העברים, נחל זרד, ארנת, באר, מתנה, נחלאל, במות ניא, ערבות מואב אבל חשמים. ובפרשת מסעי נזכרו בין חצרות למדבר צין י"ח מחנות שלא נזכרו בשמות ובמדבר בפרוטרום. ועוד שנים אחרים כי ברברים (י' ו') נאמר שהלכו מבני יעקן מוסרה ושם מת אהרן ואח"כ באו להר ההר, ובמסעי כתיב שהלכו ממוסרה לבני יעקן ואח"כ להר ההר ושם מת אהרן. בפרשת חוקת נאמר מהר ההר לאובות ובמסעי יש עוד צלמונה ופונק ומשם לאובות, ונחל זרד חסר במסעי וחמורתו נאמר ריבון נד. בפ' בחעלותך אמר שבאו מחצרות לפארן ומשם שלח משת מרגלים וישבו אל בני ישראל קדשה בפארן וכן משמע ברברים (א' י"ט) ובמסעי משמע שבאו לקדש במדבר צין.

[ביאור המסעות] המסעות נוכל לחלק לחמש חלקים: א' מרעמסס עד הים סוף, ב' מקריעת ים סוף עד סיני, ג' מסיני עד קדש, ד' מקדש עד שובם לקדש, ה' מקדש עד ערבות מואב, והנה בפרשיות הקודמות מונה בפרט כל המקומות שאירע בהם דבר ומספר בקורות האלה בארוכה, ומשמים המקומות שלא אירע בהם קורות ותלאות, אולם בפרשת סכ"ע התכלית למנות את החניות ולא המאורעות ולכן אינו חוזר ושונה קדש ופארן. ולישב חשנו בין מסעי וברברים י', זהו פשוט כי בנסעם מקדש ללשון ים סוף המזרחי לבוא למזרח א"י הוצרכו לשוב באיזה מקומות שהיו שם כבר, לכן בנסעם מקדש לים סוף היה הסדר: מוסרות, בני יעקן, חור הגנדר, ימבתה, הרשומים בפ' מסעי, ובשובם לקדש עברו בזה הסדר: בארות, בני יעקן, מוסרה, גרנדה, ימבתה, ואלה נרשמים ברברים י'. והקדים פה מוסרה לבני יעקן, כי שני המקומות היו סמוכים זה לזה ביוחב ואין חילוק מאיזה מהן נסעו תחלה, ומה שאמר שם שאחרון מת במוסרה זהו שם המתח שבו הר ההר, והנה נסעו מקדש לדרום מזרחי לבארות בני יעקן וגו' עד ימבתה עד שבאו לים אילת אבל לא הלכו בפעם השנית לעציון גבר כי פנו צפונית מזרחית ויבאו לצלמונה ופונק עד שבאו לאובות ועיי העברים. ומה שנאמר בפ' חקת נחל זרד ובמסעי נזכרו עוד ריבון נד ועלמון דבלתימה, כי עזב המקומות הנודעים כבר, ומציין אחרים שאינם חשובים כ"כ לבל ישכחו. ומעיי העברים נסעו לגבול מואב, ובעת ההיא היה ארנת הנבול בין מואב ואמורי, ומתנה ונחלאל ובמות לקוחים מספר מלחמות ה' לדרשה ואינם ממסעי האחרון, כי הרי עלו לפסגה והוא בקצה מערבי לארץ סיחוק, וסוף סוף באו לערבות מואב. ומה שנאמר במעשה המרגלים שהיה בימי בכורי ענבים ואח"כ נסעו מחרב עד קדש כשלשה ימים, וברברים נאמר שאחר עשר יום מחורב? היינו בקו ישר, אך בני ישראל הלכו בדרך עקומה ועשו חניות הרבה, וכן עשו

ב' נ' ד' עולה עשרה. o החשבון הזה הוא הנוהג אצל פתגורס שהציגו o o במשולש כזה משולש מרובע וקראו Tetras o o o o Tetraktys. גם ריש בן נבירול מכון לזה o o o o בספרו מקור חיים במעלת צרף הארבעה לספירת עשר. ע"ע ספירות. ש. ר.

— [אותות המספר ומעלתו] הקדמונים השתמשו באותיות האלפא ביתא לאותות המספרים עוד בזמן הכנעניים. כנראה מרשימות השנה על הסמבעות (ע"ע). אותיות ק' ש' ר' ת' למאות ואותיות מנצפ"ך למספרים מחמש מאות עד תשע מאות. (ע"י אותיות). היהודי מאשאלה המציא את אותות המספרים הערביים בערך שנת 800 (ע"י הערת הרכבי לגרעץ ח"צ 213). הבטוי ארבעים חסר אחת דומה לאותות המספר של חרומיים xoxaxx וגם מספר תשעה היא עשר חסר אחת. מעלת המספר וסגולתו רבה היא כי מועיל הרבה לזכירה, ובפרט לדרושי התורה. כי סימני המספרים הם כמספרות, וע"ז אמרו בירושלמי (שקלים רפ"ה), כתיב לכן אחלק לו ברבים ואת עצומים שלל, זה ר"ע שתיקן כללים ופרטים, א"ר א כתוב ומשפחות סופרים יושבי יעבך, מת"ל סופרים? שעשו את התורה ספורות ספורות, חמשה לא יתרומו, ארבעה חייבים בחלה, מ"ו נשים פומרות צרותיהן, ל"ז כריתות בתורה, י"ג דברים נאמרו בנבלת עוף מהור, ארבעה אבות נויקין, אבות מלאכות ארבעים חסר אחת. המספר היא אחת מליב מדות של ר"י הגלילי ונקראו "כנגד" (ע"ע מדות). כן נמצא המספר המסודר במשנה כדי לחקל על חלומד בעל פה. כמו: בעשרה מאמדות נברא העולם וכו', שבעה דברים בגולם וכו' ארבע מדות באדם וכו' (אבות פ"ה; אדר"ג פל"ב—ל"ה). הכהן המזהה הרם על המזבח היה מונה אחת ואחת ושתים אחת שלש עד שבע (ע"ע עבודה). רוב המספרים קרושים הם אך חששו לזנות (ע"ע). יהודה בן תימא היה אומר בן חמש שנים למקרא, בן עשר למשנה, בן י"ג למצות, בן מ"ו לנמרא, בן י"ה לחופה, בן עשרים לרדוף, בן שלשים לכת, בן ארבעים לבניה, בן חמשים לעצה, בן ששים לזקנה, בן שבעים לשיבה, בן שמונים לגבורה, בן תשעים לשות, בן מאה כאילו מת ועבר ובטל מן העולם (אבות פ"ח כ"א).

[סדר המספרים הקדומים] כל מקום שנאמר לשון רבים כמו "ימים", "אנשים", מעומ רבים שנים. המספר שלשה הוא קדש כי נאמר בו כי טוב במעשה בראשית, ביום השלישי היה מקוה המים ונראתה היבשה ואז היו שמים ארץ ומים, המספר שלשה נזכר הרבה בכת"ק. יכבר הצפינה את משה שלשה ירחים (שמות ב' ב'); אליהו התמודד על הילד שלש פעמים (מ"א י"ז כ"א), חמנין תלתה ביומא בעא בעיתה (דניאל ו' י"ד), וכרבת משולשת של הכהנים, התורה נתנה בחדש השלישי, וספרי התניך נחלקים לשלשה חלקים תורה נביאים

מ"ו חניות מחצרות עד עציון נבר ב' מסעי אף שאין זה כ"א י"ב מילין (בוצר עוללות). ע"ע נוסעים. א.

מספרים: מספר הוא מנין ותוכן, ובמקום הרבה מאד נאמר ימים אין מספר (ירמיה ב' ל"ב) ואין מספר לעם (דה"ב י"ב נ'). וכן על הפכו לענין תוכן לא כביר הקל למנות, ושאר עץ יערו מספר יהיו ונער יכתבם (ישעיה י"ט), ימים מספר (במדבר ט' כ'). מספר הפוקרים נקרא ספר (Census), בספרותנו נמצא כי קדמונינו יחסו סודות וסגולות למספר וחשבון, וכמו שנדרף חשבון עם מחשבה, כן נדרף מספר עם ספר בהוראת רעיון, כמו שנמצא בספר יצירה: ספר סופר ספיר, ור"ל רעיון המספר המופשט הוא ספר, המונה והחושב הוא סופר, הנמנה והחשוב הוא ספור, וסודו המשוש הוא בלשון הרמבים במורה: שכל משכיל ומשכיל, ובלשון הראב"ע ב' תשא: דעת יודע וידוע, וכן הוא בלשון הרמ"ק בספרו פרדס רמונים.

[המספר באצבעות] בראשית מחשבת האדם על חשבון ומספר השתמשו בעזר אצבעות הידים, כמ"ש בספר יצירה: עשר ספירות עשר אצבעות חמש כנגד חמש, ומזכירו הראב"ע ב' שמות באמרו: עשר ספירות כמספר עשר אצבעות חמש כנגד חמש, והרמ"ק (שם) מעיר ע"ז רמז בפסוק כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך, כי בריאת העולם היתה בספירות. חשבון האצבעות נזכר במשנה (יומא כ"ב) בדבר הפייס שאמר להם הסמונה, "הצביעו" שר"ל הציאו אצבעותיכם למנין, ונזכר גם במדרש איכה רבתי (פס"ד), ונשתלשל הרבר עד החרומים שקראו לאותיות המספרים על שם האצבעות, וציינו מספר האחד באות הא"ב שלהם I שהוא תבנית אצבע, ולמספר החמשה האות V שהיא תבנית כף היד בחמש אצבעותיו, ולמספר עשרה האות ה"ל כפול כזה X שהיא תבנית שתי כפות הידים משולבות בעשר האצבעות (ע"ע אצבעות). החוקרים השתמשו הרבה במספרים, בעל שיר היחוד ליום החמישי אומר: כל הנראים והנשכלים והמדעים בעשר כוללים ושבע כמיות וששת נדות ושלש נזרות וכו' ע"ש בפירוש היידענהיים. הראב"ע בפירושו (במדבר י"ט י"ב) יאמר כי בסוד החשבון השלישי כמו השביעי, ור"ל כי יש למספר ג' ח' סגולה משוחפת, כי מרובע ג' הוא מ' והמעוקב כ"ז; מרובע ז' הוא מ"ט והמעוקב ש"מ, וגם ברמיון האותיות מן ג' יצא ז' וכן ז' נ' (פ"י על הראב"ע). ביחוד נתפשטו סודות המספרים בקרב המקובלים בנימטריאית, ובספר פרדס רמונים לרמ"ק (שער הצירוף פ"ח) מנה תשעה מינים והם: מספר המעוגל, מספר הקדמי, מספר הכרחי, מספר מוספי, מספר המרובע הכללי, מספר המרובע הפרטי, מספר שמי, מספר מספריי, ומספר הנדול. השל"ה (דף ו') מזכיר המספר הקדמי הנ"ל וכותב בזה"ל: "וגם ד' במספר הקדמי עשרה, כי המספר עד ד' דהיינו א'

ועשרה מאמרות שנברא העולם (אבות פ"ה ר"ת ל"ב). עשרה דברים נבראו ע"ש בין השמשות (אבות שם פסחים נ"ד). עשרה דברים קשים נבראו בעולם (ב"ב ט'). עשרה קבין חכמה ירדו לעולם מ' נמלח א"י ואחד כל העולם כלו. וכן עשרה קבין יופי, עשירה, עניות, נסות הרוח, גבורה, כשפים ועוד. ועשרה קבין שיחה מ' לקחו נשים (קרושין מ"ט). עשרה שליטים באדם (נדרים ל"ב). עשר אצבעות ועשרה כלים לרכור (פ"י הראב"ד ל"ב). עשרה פ"א). עשר פרסאות מהלך אדם בינוני ביום (פסחים צ"ד). עשרה דורות מאדם ועד נח וכו' (אבות פ"ה). עשר מכות הביא הקב"ה על המצרים, עשרה נסים נעשה לאבותינו על הים (מכילתא בשלח פ"ד). עשרת הברכות ניתן לישראל בהר סיני, בעשרה נסיונות נתנסו אבותינו במדבר (ערכין ט"ז). עשר יריחות ירדה שכינה לארץ (אדר"ג פליד פרקי דר"א פ"ד). עשרה הרוני מלכות. עשרה דברים עתיד הקב"ה לחדש לעתיד לבוא (שמות רבה פט"ז). גם בדינים יש הרבה דברים שצריך מספר עשרה (ע"ע מ"ן). עשרה מלכיות עשרה זכרונות עשרה שופרות בתפלת ד"ה (ר"ה ל"ב). עשרה כוסות שותין בבית האבל (כתובות ח'). עשרה דברים נאמרו בכוס (ברכות נ"א). אין פוחתין מעשרה פסוקים בקריאת התורה בבהכ"נ כנגד עשרה בטלנים (מגילה כ"א). עשרה יוחסין עלו מבבל (קרושין פ"ד). ארץ ישראל מקודשת בעשר קדושות (כלים פ"א ו'). עשרה דברים נאמרו בירושלם (ב"ק פ"ב). עשרה תקנות תיקן יהושע (שם פ"א). עשרה תקנות תיקן עזרא (שם פ"ב). עשרה פעמים מזכיר כ"ג את השם ביו"ב (יומא ל"ט). עשרה דברים נאמרו משום דרכי השלום (נמין נ"ט). עשר קדימות בכהונה (הוריות י"ג). עשרה דברים אדם אוכל פירותיהן בעוה"ז והקין קיימת לעוה"ב (שבת כ"ז). עשרה דברים קשים לתלמוד (הוריות י"ז). עשרה מעשים כתובים בתורה ואלו הן: שבת, ר"ח, שני ימים של פסח, תנ העומר, וחג העצרת ור"ה ויוח"כ ויום א' של סוכות ושמיני עצרת (פ"י הגר"א לספר יצירה). הנאון מוילנא חיבר ס' מעשה תורה על כל המספרים ממספר א' עד י"ג וגם מספר שבעים וחלק אחר על מספר עשרה בשם עשרה מאמרות י"ל בשנת תרכ"ג (חסד מקום הדפוס) והשאר בכ"י. בחלק הזה מונה רפ"ב מקומות שצריך מספר עשרה. ע"ע מעשר.

א.

מעהרין (Moravia, Maehren): מדינה באוסטריא לפני תחילת חלק ממלכות ביהם (ע"ע). מספר התושבים במעהרין עלה עתה (1911) בערך 21½ מיליון ומהם כחמשים אלף יהודים. בראשית חמאה העשירית נזכרים יהודים סוחרים שבאו ממעהרין ושלמו מס לגלגולת, ובמאה ה"א כבר ישבו שם יהודים ונזכרים איזה פעמים בספרי הזכרונות של קאסמאס מפראג

וכתובים, ושלשה רגלים. המציאות נחלקה לשלש מחלקות ונקראות בספר יצירה עולם שנה נפש. העולם כולל כל היצורים מדומם צומח וחי, השנה היא משך הזמן המקיף לכל יצור. הנפש הוא האדם הסובל ומקבל כל הענינים המתהווים בעולם. מספר הארבעה ג"כ מקודש, כי יש בו ארבע כנפות הארץ, והשם של ארבע אותיות. הנהר היוצא מעדן התפשט לארבעה ראשים (בראשית ב' י'), ארבע חיות וארבעה פנים לאחת (יחזקאל א' ה'—ו'). צפניה ראה ארבע קרנות וארבעה חרשים (צפניה ב' א'—ב'). ובתלמוד ארבע אמות של הלכה (ברכות ח'). ארבע כנפות בציצית. ארבע כוסות. חרמב"ם מפליג במספר ארבעה (מורה ח"א פט"ט). ארבעה וחמשה בלשון משנה לאו רוקא אלא כדאמרי אינשי בלשון חכמים כלומר מספר קטן (שבת כ"ז:). המספר שבעה הוא קדוש הרבה. כי יש שבעה כוכבי לכת, שבעת הימים בשבוע, שבעה שבועות בעומר, שבע שנים לשמיטה ושבע שמימות ליוכל, שבע שנים לכבוש ושבע שנים לחלוקת הארץ. שבעה דברים נבראו קודם שנברא העולם וכו' (פסחים נ"ד). ואיכא נמי שבעה מדורי גיהנם (סוטה י'). מספר שמונה, שמונה ימי מילה, שמונה ימי חנוכה. המספר עשרה היא היותר קדוש מכולם (ע"י להלן). המספר י"ב, י"ב מזלות, י"ב חדשים בשנה, י"ב שבטים לעקב, י"ב נשיאים, י"ב חלות (ויקרא כ"ה ה'), י"ב אריות בכסא של שלמה (מ"א י' ב') וי"ב בקר בים של שלמה, והאריאל י"ב על י"ב (יחזקאל מ"ג ט"ז) והרבה בתלמוד כמו כי נח נפשיה קרע עליה תריסר אצטלא מלתא (מ"ק כ"ד). ועוד (ע"י צונץ לימקראמור נעשיכטע צד 601). המספר י"ג הוא מקודש בפרט בתלמוד, כמו י"ג מדות התורה וי"ג מדות רחמים, י"ג תעניות על הצבור (תענית כ"ה:). י"ג שנים לבר מצוה וי"ג עקרים לחרמב"ם. בשיר אחר מ' יודע בהגדה של פסח מונה מאחד עד י"ג. מספר עשרים שנה היה מיתר לאנשי הצבא, מספר ארבעים שנה שהלכו ישראל במדבר, ארבעים למלקות (וע"י גימין ל"ט: סוטה ל"ד. ירוש' תענית פ"ד ח'). מספר ששים מורה על מספר מרובה (שח"ש ג' ז' ו' ח' וע"י ברכות נ"ז: פסחים צ"ד. תענית י'. נדרים ל"ט: ב"ק צ"ב. ב"מ ל'). שבעים לשנות אנוש בשבעים נפש באו אבותינו למצרים. שבעים זקנים. שבעים שנה לגלות בבל. המספר שלש מאות בתלמוד הוא נזמא (ע"ע). מספר ששים רבוא הוא מספר עצום מאד של יוצאי מצרים (וע"י איכה רבתי פ"ב י"ג. רברים רבתי פ"א י"ז).

[מספר עשרה] המספר העשירי הוא יותר מקודש מכל המספרים כי הוא היסוד והמקור ואב לכולם. כי מעשרה ולמעלה גלגלו חזר לראשיתו אחד עשר וכו' עד עשרים שהוא ב"פ עשרה וכן עשרים ואחד וכו' עד מאה שכולל עשר עשריות עד אלף וכו' וכולם הם בפלי העשיריות. מספר עשרה כולל עשר ספירות.

היהודים שעמדו בצד המורדים. גם יד הכומר קאפס-טראנו היה בעוכם כי הוא הפך את לבב המלך לאדיסלאו לשנא את היהודים. הנלות החל מעיר אינלי בשנת 1426, ואח"כ נורשו מברונא, זנים, אלמיצא וניישמארט. המלך נתן להם זמן ארבעה חדשים להעתיק את משכנם משם, הנוצרים הוכרחו לשלם ליהודים את חובותיהם אך בלא רבית, וביהכ"ל בית הקברות המסוקאות מסר המלך לירי הנוצרים בתנאי שישלמו המס השנתי שהוטל מקודם על היהודים, בשנת 1514 נורשו גם מן הראדש, ובשנת 1562 מן נייטיטיין ושטערנברג. היהודים התישבו בערים הקטנות ובכפרים והיו תחת מחסה אדוני הארץ ושלמו מחיר החסות. המלך פרדינאנד השני בחוק מס' אקט' 1629 הרשה ליהודים לבוא ליום דשוקא בערים הנדולות למסחר וקנין, במחיר המס השנתי של י"ב אלף פלורין. בגזרת הנלות מוין בשנת 1670 נמלטו יהודים רבים למעהרין ובפרט לעיר ניקלסבורג ומאז נתרבו שם היהודים. המלך העלה עליהם מס בבר. המלך קארל הששי (1723) הוריד את מחיר המס מ"ב עד שמונת אלפים פלורין. וגם הוא הרשה ליהודים לסחור בערים ביומי דשוקא, אך בשנת 1726 התחכם למעט מספר היהודים בארצו ע"י הנבלת הנשואין (פאמיליאנטען געזעץ), כי לא יותר מאיש אחד מכל משפחה ישא אשה, פן ירבו. גם צוה להכניסם בגיטו מיוחדת, והוכרחו למכור בתיהם שהיו להם מחוץ לגיטו. ונתן חוק כי היהודים לא יתעסקו בחור צורפים ועושי מעולים, וילבשו בגדים מיוחדים להם ולא יגלהו פאת זקנם למען יכירם כל איש שהם יהודים. הרב הגליל ר' יששכר בערש אשקלשי הסכים לחוק המלך שיהודים לא יגלהו זקנם בתער, אך התנגד לאיסור הקפת הזקן בסם ובסיקרא.

[במלחמת שלשים שנה] יהודי מעהרין סבלו תלאות

רבות בימי מלוכת המלכה מריא תיריסא (80—1740). היהודים נחשדו שעמדו לימין המורדים. הגניראל פאן זעהער הכפקד הצבא בעיר ברונא סגר את שערי העיר בפני היהודים ובשנת 1742 שם מס על יהודי מעהרין חמשים אלף פלורין ונתן להם זמן רק ששה ימים ואם יאחרו לשלם איים עליהם כי ייהרגו וישלל את רכושם. בשנת 1745 נתנה תיריסא חוק לגרש את היהודים מן מעהרין אך בהשתרלות הבארון די אגולאר והרב הגליל ויהודים מארצות אחרות אצל מושליהם, נדחה הגלות עשר שנים בתנאי שיהודי מעהרין ישלמו בחמשת השנים הראשונות פ"ז אלף פלורין, ובחמשת השנים האחרונות ע"ז אלף פלורין, ואח"כ בטלה גזרת הגירוש לנצרי. בשנת 1754 צותה לפקוד את מספר המשפחות של היהודים במעהרין, והיה מספן 5106 משפחות, והסכום הזה הוגבל לחוק. אלויס פאן זאנענפעלד הופקד להעתיק את תקנות הקהלות במעהרין (ש"י תקנות) ונדפס בשנה ההיא בשם „גענעראל פאליצייראצעס"

(1040—1125). הוא כותב כי בשנת 1096 כאשר התקרבו נוסעי הצלב לבוא למעהרין רצו היהודים לעזוב את המדינה עם רכושם, אך הנסיך ברעטיסלאו החרים את נכסיהם למלכות. באמרו כי היהודים הריחו את כספם במעהרין ואין להם רשות להוציא את ממונם למדינה אחרת. בשנת 1124 נחשד יהודי אחד כי לקח חפצים קדושים מבית תפלת הנוצרים והשליכם במחוראות. ונתפסו שם היהודים והוכרחו לשלם בעד פדיון נפשם אלף לטרא זהב ושלושת אלפים לטרא כסף, ומאז יצאה גזרה לאסור על הנוצרים להיות משרתים בבית יהודי. בספר הזכויות שנתן המלך אטאקאר השני בשנת 1254, הרשה ליהודים להלוות כספם ברכית מלבד על משכונות מחפצי דתם ובגדי הכמרים. ואם יאשם נוצרי את היהודי ברציחת ילד לצורך הדת, או מחויב להביא ראיה משלושה עדים נוצרים ושלושה עדים יהודים, ואם אין לו עדות כזאת יענש באותו עונש המיועד ליהודי אם היה נמצא חייב באשמתו. החוק האחרון מתאים לחוק האפיפיור אינוצינט הרביעי באותה השנה. בשנת 1268 נתן חוק כי היהודים לא יקבלו משכונות בלילה ולא יקנו בקר או סוסים שיש עליהם חשד של גנבה, ועליהם לשלם חלק רביעי מן ההוצאות העולות לבדק וחזוק המבצרים. בשנה אחת פטר המלך אטאקאר את היהודים מסם „מפני כי אדונים זרים כבר גבו מהם מס למדי, וממה שיריחו אח"כ יתנו מס לאוצר המלך". כי המלך הציאם מרשות הנסיך לרשות עצמו. המלך רודאלף מבית האפסבורג נתן צו, בשנת 1278, כי היהודים מאלמיצא (Olmütz) כמו היהודים בברונא ישלמו חלק מהוצאות העיר. כנראה היחה קהלה נבבדה באלמיצא במאה ה"ב, כי ר' יצחק בר' דורבלו סומך על הפסק ששמע באלמיצא (מחזור יומרי צד 388). המלך ווענצל השני (1283—1305) היה למחסה ליהודי מעהרין נגד התנפלות רינדפלייש וסיעתו, ובשנת 1300 הסכים לכתב הזכויות שנתן אטאקאר ליהודים, אך היהודים נאלצו לשלם לו מחיר רב. „הוא נתן ליהודים את נפשם אך לקח את רכושם" (Dudik, viii. 218). בשנת 1273 התאונן הבישוף ברונא מאלמיצא באוני האפיפיור גריגורי ה"ב, כי היהודים עוברים על החוק להחזיק במשרתי נוצרים ולוקחים בגדי הכמרים למשכן, והם נושכים את העם ברכית גדולה, ועושים רמיה בתור מוכסין ומוכעי מטבעות. בכ"ז נמו להם יושבי הערים חסר, וראשי העיר אינלי עוד בקשו הזכות להחזיק את היהודים בערים. גם הבישאף ראה ונוכח אח"כ כי היהודים הם לטובת המדינה, ובשנת 1322 נתן לו המלך קארל הרביעי הרשיון להושיב יהודי אחד בכל אחת מארבע הערים השייכות להבישאף.

[רדיפות וגלות] הרדיפות במעהרין החלו במאה

המ"ו ע"י התחרות היהודים עם הסוחרים הנוצרים, וע"י המדידות והמלחמות של התומכים וחשדו את

המעוברת בימי תעניות ע"ע תענית.

א.

מעוטא: ע' רובא ומעוטא

מעון : 1. עיר ביהודה אצל כרמל (יהושע ט"ז נ"ח).
 וסמוך לה מדבר מעון (ש"א כ"ג כ"ד). עוברא הוה
 בבי כנשתא דמעון וכו' ואתי לסמיה דר' יוחנן (שבת
 קל"ט). מבי כנשתא דמעון (על חתר שבו היה ביהמ"ד)
 היו רואים את שילה (נזכרים ק"ח). עיר פלמחא
 (גרסא אחרת כפר שובתי) היא על החר ויורדין משם
 לבית מעון (הוא מעון במקרא). וסבריא בשפולי החר
 ועולין ממנה לבית מעון. כי בית מעון באמצע וסמוכה
 לקצרין בתוך שבעים אמות (ירוש' ערובין פ"ה סוטה
 פ"א ח'). הפועלים בבית מעון משכמים ומעריבים
 לכלאכתם ובסבריא לא משכמים ולא מעריבים (ירוש'
 ב"מ סוף פ"ז). בזמן ר' אשתרי פרחי עמדה מעון
 עוד על תלה, ור' יהוסף שווארץ דאה את חורבות
 מעון כרביעית שעה למערב סבריא.

2. מעון הוא ג"כ שם אומה, ואפשר שהיה
 מוצאם מן מעון והתיישבו אח"כ בנגב א"י בשכנות
 עמלק. והאומה הזאת כמו העמלקים לחצה את בני
 ישראל (שופטים י' י"ב). וזכורו ג"כ בשם מעונים
 (דח"א ד' ס"א, דח"ב כ"ו ו'). ומה שנאמר אח"כ
 ויתנו העמונים מנהג לעוניה וילך שמו עד לבוא מצרים
 וכו' הם באמת המעונים, כי העמונים מכונים תמיד
 בשם בני עמון. והם לא היו בנגב א"י רק במזרחו
 מעבר לירדן, אך המעונים כבש עתיה ויחיו לו למס.
 ולא נזכר כי מרדו במלך יהודה, ורק בני עמון לא
 היו תחת ממשלתו, ואותם כבש יותם שנלחם עמהם
 ויחוק עליהם (דח"ב כ"ו ח'). לדעת יעבץ גם בני
 עמון אלה הם בני מעון (ע' חולדות ישראל ח"ב 185).

ב. מ.

מעות : ממון, כספים. מעות כולל זהב וכסף ונחשת
 (מחזיק שורש צ"ח, ב"י לח"ס סי' ע"ג). הוראת ממון
 בארמית היא רכוש ועשירות (אבות פ"ב י"ב). יש
 שחשבו במעות כי "ממון" שהזכיר ישו בדרשתו על
 ההר: לא תוכלו לעבוד את האל ואת הממון ביחד
 (מתי ו' כ"ד) כי הוא שם אל נכר. וכנראה כן היתה
 דעת מילטון בשירו Paradise Lost (ח"א 679). בכה"ק
 נזכר תמיד "כסף" במקום מעות או ממון. כי הכסף
 היה אז המכועא (ע"ע מ"ט ב' ע). את המעות היה נושאין
 בכיס בארנקי או באפונדה. מעות אסור לתת לתוך
 פיו מפני סכנת רוק מוכה שחין (רמב"ם ח' רוצה פ"ב,
 ש"ע י"ד סי' קס"ו). המפור מעות בחמתו יהא בעיניך
 כאלו עובר ע"ו (שבת ק"ה). אמר ריב"ל כסף מטהר
 ממזרים שנאמר וישב מצרף ומטהר כסף (מלאכי ג'
 ג', קדושין ע"א). ר"ל הממומעים בישראל מחמת
 ממונם והוא גורם להם שיטהרה, שלעתיד לבוא אין
 הקביה מבדילים מאחר שנדבקו בהם משפחות ישראל

אונד קאמערציאלארדנונג פיר די יודענשאפט דעם
 מארקגראפטומס מעהרען". מצב היהודים הוטב בעת
 שמלך יוסף השני (90—1780). ע"י זכויות הסבלנות
 "מאלעראנצפאמענט" שנתן בברין ב"ג פבר' 1782.
 הנבלת הנשיאון עמדה במקומה אך המספר נתרבה
 עד 5400. הוא במל את מס "השומצנער" אך שלמו
 מס מיוחד חמשה פלורין לשנה לכל משפחה ומס על
 בשר ודגים וכל דברים הנצרכים. מכל חמס הורם
 פ"ב אלף פלורין לשנה לאוצר הממשלה והמותר לצרכי
 הקהלה שהיה לקרן קימת ונקרא "מעהריש-יידישער
 לאנדעסמאספאנדרס". המלך פראנצ'ס השני נתן חוק
 בשנת 1803 לאסור על היהודים המו"מ בתבואות ולא
 יקנו בהמות רק לצורך עצמם. הנבלות נגד היהודים
 נמשכו גם אחרי אשר יצא החוק לחופש האמונה. ועוד
 בשנת 1861 לא נתן ראש העיר דאיטץ ליהודי להתיישב
 שם. אך אחרי שהכריזו את הקונסטיטוציא ביום 20
 דעצ' 1867 השיגו היהודים במעהרין שוויי זכויות כמו
 יתר החושבים. ע"ע אוסטר'א; ביהם; ניקלס-
 בורג.

ביבליוגרפ'א: דודיק, מעהרענ'ס אלגעמיינע גע-
 שיכטע, ברין 89—1860; די עלווערס, צור געשיכטע דער
 יודען אין מעהרין אונד עסמערדייכיש-שלעזיען, ברין 1895;
 וויליבאלד מילער, בייטרעגע צור געשיכטע דער מעהרישען
 יודענשאפט, אלמין 1903; אברהם טרעביטש, קורות העתים,
 ברין 1801; בנימין פראנקעל בקובץ על יד ברלין הוצאת
 מקיצי נרדמים; בויסנארטען, ישועות ישראל, ווין 1897;
 J. E. viii. 681.

ב. מ.

מעוברת : אשה הרה. מעוברת אינה חוות
 ומתעברת באופן שתלד ולדות קימים, כי חיישינן שעובר
 אחד ירחוק את חברו ותלד סנדל, אבל מפני שמעוברת
 מסלקין רמיה (ש"ע י"ד סי' קפ"ה ל"ג), לא שכיאת
 שחתעבר שנית, וע"ז אמרו מן השמים ירחמו (יבמות
 מ"ב). ובברייתא תני ר' ביבי קמיה דר"ג ג' נשים
 משמשת במקור קטנה מעוברת ומניקה (נדה מ"ה).
 חכמי הרופאים מאוה"ע החליטו כי האשה חוזרת
 ומתעברת, וראש הטבעיים בופן בספרו היסטוריא
 נאטוראלי מביא מעשה שקרה באמריקא באשה אחת
 שילדה תאומים ואחר היה לבן ואחד שתור והאשה
 הודית שעבד שתור בא עליה בעל כרחא אחר בעלה
 (זכור לאברהם אה"ע מובא בפחד יצחק ערך מעוברת).
 כל אשה שנתגרשה או שנתאלמנה לא תנשא לאחר
 עד שתמתין תשעים יום חוץ מיום הגירושין או יום
 המיתה וחוץ מיום הנשיאון כדי שידע אם היא מעוברת,
 להבהין בין זרעו של ראשון לזרעו של אחרון, אם הוא
 בר חשעה לקמא או בר שבעה לבתרא (יבמות מ"ב).
 וגזרו חכמים שלא ישא אדם ולא יקדש מעוברת חבירו
 עד שיהא לולד כ"ד חדשים כמו במנקת, כי סתם
 מעוברת ליניקה קימא (ע' רמב"ם הל' גירושין פ"א
 כ"ה, ש"ע אה"ע סי' י"ג). ע"ע מנקת. אדות

הרבה (רש"י). ופירש אחר שאם לקח הסמור שפתח ונשחררה בכסף הבן שילדה ממנו מותר לבוא בקהל (ע"ע מס' זר). בדרך השאלה אמר ר"ע כאשר פגע בארנונו של ר"א במוות, "מעוה הרבה יש לי ואין לי שלחני להרצותו" (סנהדרין ס"ח). כלומר שיש לו שאלות רבות בעניני הדת לשאול ותתן שמת אדם גדול כר"א אין לו מי שיוכל לפוחדו.

[לדינא] הבא מן הדרך בערב שבת עם חשבה נותן כיסו לגוי או מניחו על החמור וכו'. ושאלו בגמרא ס"ם שרו ליה רבנן למיתב כיסיה לגוי שהוא כשליחו לשאת בשבת? משום דקים להו לרבנן דאין אדם מעמיד עצמו על ממונו אי לא שרית ליה אתי לאתויי ר' אמות בר"ה (שבת קנ"ג). לענין דליקה בשבת אמר רבא מתוך שאדם בהול על ממונו אי שרית ליה אתי לכבויו (שם קי"ז). ויש מתירים לעוברי דרכים לצאת בשבת עם המעות התפורים בלבושיהם (רשד"ם או"ת ס' ז). לענין אכרה אם מצא מעות בחנות בין התיבה והחנותי וגם על התיבה בעצמה הם של בעל החנות, ואם מהתיבה ולחוץ הרי הם של מוצאם (ש"ע ח"ט סי' רס"ה). אם מצא המעות בעיר שרובה נזים אין צריך להכריז אבל אם נמצא שם טוען יהודי לזכות את המעמים שפיר טעין כי בממונו אין הולכין אחרי חרוב (הרי"ף ונ"י לב"ק ריש פ"ה, שו"ת בני משח סי' י'). ובמחזיק אמרין המוציא מחברו עליו הראיה. מעות הנמצאים בירושלם אפילו דנרי זהב וכסף הרי אלו תולין הואיל ושוקי ירושלם מתכבדים בכל יום, בר"א בשאר ימות השנה, אבל ברנל הכל מעשר שני (שקלים פ"ז ב'). מעות שאינן ברשותו אם אין לו עליהן מערריב חיי בברשותו (רשד"ם ח"ד סי' קצ"א). ממון המוטל בספק ואינם ברשות המעריין חולקין ביניהם (רמב"ם מבירה פ"ב, ח"ט סי' רכ"ג, קל"ה קל"ט). דבר תורה מעות קונות אבל חכמים אמרו משיכה קונה (ע"ע קנין) ודרשו עין תחת עין ממון (ע"ע עונשין). ממנוא מאיסורא לא ילפינן, ואמרו הלכה כשמואל בדיני וכרב באיסורי. ממנוא מקרי גם נזל ואונאה לאחר המעשה, אבל לכתחילה מקרי איסורי (יבין שמעיה כלל שפ"ה). ע"ע עשירות.

א. **מעילה:** מלשון מעיל ומעטפה. העלמה וכסוי התרומה, ונדרף עם כהש ובגידה לעמיתו או לאל. מעילה לאדם היא מעילת פקדון, או תפץ של איש אחר שהניחו ברשותו, והוא מונע להשיבו לבעלים (embezzlement) נמצא שהוא מועל באמונתו נגד חברו. מעילה בה' היא מעילה בקדשים (Sacrilege). אבל גם בפקדון נאמר ונפש כי תחטא ומעלה מעל בה' וכחש בעמיתו בפקדון או בתשומת יד וגו' (ויקרא ה' כ"א), ואר"ע מה ת"ל בה' לפי שהמפקיד מפקיד בלא שמר ובלא עדים ואין יודע בהם אלא הקב"ה, לפיכך בזמן שהוא מבחיש מבחיש במי שיוודע בהם

וכו' (תוי"ב פ' ויקרא). ודרשו וכחש בעמיתו פרט למכחש באחד מן השותפין (ירוש' שביעית פ"ה א'). בתשומת יד הוא שהלוה לו כלי שצריך להשיב בעין (ב"מ מ"ח). שהוא ג"כ פקדון ולא נחשב כהלואה מעות שניתן להוצאה. והיה אם כחש בפקדון שלא נתנו לו ונשבע לשקר ואח"כ עשה תשובה, צריך להשיב את הפקדון עם חומש לבעל הפקדון ויבא אשם מעילה איל חמים מן הצאן ששויו לא פחות משני שקלים וכפר עליו הכהן ונסלח לו (ויקרא ה' כ"ו וע"י שבתות פ"ה).

[מעילה בקדשים] מעילה בקודש הוא שגוי מרשות הקדש לרשות חול של ישראל הנהגה מן הקדשים או הפונם בהם (מעילה י"ח). המועל בהקדש בשגגה מביא אשם מעילה איל ואת אשר חטא מן הקדש ישלם עם תומש (ויקרא ה' ט"ו—ט"ז) כמו המועל בפקדון. והחומש הוא מלכר, שיהא הקדן והחומש חמשה (כ"ט נ"ד). ונאמר פה "מקדשי ה'" לרבות עולה שעורה לכהן שמעלין בה, ולרבות קדשי בדק הבית (תוי"ב). ודוקא מקדשי ה', אבל לא קדשים קלים שאינם לה' (שם). והם תודה ואיל נזיר ושלמים וכבור ומעשר ופסח שאין כולם לה', בי יש מהם חלק גם לכהנים או לבעלים. במשנה נזכרת מעילה מיוחדת של הנזב את הקסות וכו' קנאים פוגעין בו (סנהדרין פ"א). ומפרש בגמרא שהוא כלי שרת מלשון קשות הנסך. ונראה כדעת גיגור כי היה כלי לניסוך המים שלא הורו בו הצדוקים (סוכה מ"ח); ונזבו הכלי כדי למנוע הניסוך ולכן קבעו חכמים עונש קשה של מיתה לגונב הקסות. ע"ע קדושה; קרבנות.

א.

מעילה, מסכת: המסכתא השמינית בסדר קדשים אחר מס' כריתות. ויש בה ששה פרקים במשניות עם תוספתא ותלמוד בבלי. תמצית הדינים הם: כל הנהגה בשוגג בשוה פרוטה מקדשי ה', בין מקדשי מזבח בין קדשי בדק הבית. אם הוא דבר שנפגם בהנאה בכל המאכלים ובגדים משלם להקדש הפגם וההנאה ומוסף עליהם חומש ומביא אשם מעילות. ואם מעל בדבר שאין בו פגימה כגון ששתה בכוס הקדש או קשט עצמו במכעת הקדש, אם ההנאה היא בשוה פרוטה צריך לשלם מחיד הנאתו לבר עם חומש וקרבן. ואם מעל במזיד משלם ההנאה ואם יש בו פגם משלם גם זה אך פסור מחומש וקרבן. בקדשי מזבח לענין מעילה יש ג' טרדנות: א' בהמת עולה או עולת עוף ופרים הנשרפים ושעירים הנשרפים ופרה אדומה, ואיסורין של כל קדשי קדשים. וכן הקומץ והלכונת ומנחת כהנים וחביתין והנסכים, יש בהן מעילה משעה שהוקדשו עד שנעשה בהן מצותן; ב' בתמת חמאת ואשם ושלמי צבור וחמאת עוף, יש בהן מעילה משחוקדשו עד אתר זריקה, דק עד אז מקרי קדשי ת', אבל אח"כ הותרו לכהנים, ולכן כשנחנה אז זר

מהם לא מעל; נ') בהמת קדשים קלים אין בהם מעילה רק באימורין אחר שנזרק הדם ולא מקודם (הקדמה בתפארת ישראל למס' מעילה).

ב. מ.

מענות: מעין הוא מקור שנובע ממנו מים. בתחלת המבול נבקעו כל מעינות תהום רבה, ובסופו נאמר ויסברו מעינות תהום (בראשית ו' י"א. ח' ב'), ולא כתיב "כל", לפי שנשתיירו מהם אותם שיש בהם צורך לעולם כגון תמי מבריא ואכלונים ומערת פמייס (כ"ר פל"ג ה'). רוב המעינות היו של מים חמים, כי ברותחין קלקלו וכרותחין נרוננו. ונשארו עוד איזה מעינות חמים כא"י והמקומות האלה נקראו לרוב "חמת" או "חמתן" ובשם מקומם כמו חמת נדר וחמת מבריא. על ענה נאמר כי הוא מצא את הימים במדבר (בראשית ל"ו כ"ד) ולפי הירונימוס היו מעינות החמים, וכאמת נמצאו מעינות חמים במדבר אדום סגוב למואב, נובעים בקרבת ים המלח ושופמים אל נחל ואדי אל עכסה וסחמטין את מימיו (משפט האורים ע' מ'). מעיני הישועה האלה היו נודעים ומפורסמים בא"י לרוב תועלתם לרפואה למחלות שונות. מי מערה חמין (שבת קמ"ו). קרקעתה של דיומסת היתה מעמלת ומרפא, והייתה כמו מרחצאות של עפר (moor baths), מ"א דדיומסת קפחו עשרת השבטים מישראל, שהיו בעלי הנאה ועוסקים בכך ולא היו עוסקים בתורה ויצאו לתרבות רעה (רש"י). ר"א בן ערך איקלע להם אימשיך בתרייהו איקער תלמודיה וכו'. וא"ר יהודה אמר רב כל ימיה של דיומסת (ימי רפואתה) עשרים ואחד יום ועצרת מן המנין (שם). כי היה להם עונה מיוחדת (season) לשנות או לרחוץ במים החמים כנהוג בעת. בירושלמי (מעשר שני פ"ד מסופר כי חד כותי אמר הלבת לחמת נדר מימך? א"ל אין. א"ל בענתה ודלא בענתה? וכו' חיינו בזמנה או שלא בזמנה (ישראל באהמער כברם חסר ח"ת 16—22). ומצינו כי גדולי תנאים ואמוראים מא"י הלכו שם לתענוג ולרפואה. רבי הלך לחמתן וכן ר' יהודה נשיאה נכדו (ירוש' סוף מ"ס ע"ז) והיה אוכל שם בבלי בסף, ועמו היה יונתן (שם קדושין פ"ג י"ב), והתירו לאכול קיקים דקים ומתוקים שנקראו "חלומים" שאפו שם בעלי בתי הרחצה הנוגים (שם ע"ז פ"ח ד'). והיו להם בתים גדולים ועליות מרווחים שהשכירו לחבמי ישראל במשך עונת הרתיצה, ולפעמים שכרו סגוי שהיה בעל בית מלון או פונדק (ע"י עירובין ס"ה:). ע"ע אסאוס; חמתא; מבריא; מרחץ.

ב. מ.

מעמדות: העומדים על משמרתם להשגיח על עבודת השם, כמו על משמרתו אעמדה (תבוק ב' א'). בביהמ"ק היו עומדים על המשמרות, כי מעמדם ליד בני אהן לעבודת בית ה' (דח"א כ"ג ב"ח). במשנה

אמרו כי נביאים הראשונים התקינו כ"ד משמרות ועל כל משמר ומשמר היה מעמד בירושלם. של כהנים של לויים ושל ישראלים. הגיע זמן המשמר לעלות. כהנים ולויים עולים לירושלם וישראל שבאותו משמר מתכנסים לעריהם ואומרים במעשה בראשית. ביום הראשון בראשית יהיה רקיע. בשני יהיה רקיע ויקו המים, בשלישי יקו המים ויהי מאורות וכו' כששי תוציא הארץ ויכולו השמים וכו'. לפי שבפרשה אחת ליחא תשעה פסוקים לקריאת כהן לוי וישראל לכל אחד שלשה. ומה מעם תיקנו מעמדות? לפי שנאמר צו אל בני ישראל ואמרת אליהם את קרבני לחמי לאשי (במדבר כ"ח). והא"ך קרבנו של אדם קרב והוא אינו עומד על גביו? לכן התקינו המעמדות, וראשי המעמדות היו שליחי העם שנהשבו כמזהם. שהיו מתכנסין לביהמ"ד ומתפללין ויושבין ארבע תעניות מיום שני עד יום חמישי בשבוע. בשני התענו והתפללו על יורדי הים, בשלישי על הולכי מדבריות, ברביעי על אסכרה שלא תפול על התינוקות, בחמישי על עובדות שלא יפילו ועל מיניקות שיניקו את בניהם (תענית כ"ז:). כנראה היה אחד מהם ראש המעמד ועלה לירושלם עם משמרו. להשגיח על משמרת העבודה. ואמרו ראש המעמד היה מעמד את הממאין על שער המזרח (תמיר פ"ח. פסחים פ"ב). [המעמדות אחר החרבן] אמר ר' אסי אלמלא מעמדות לא נתקיימו שמים וארץ שנאמר ויאמר אדני ה' במה ארע בי אירשנה, אמר אברהם רבש"ע שמא ישראל חומאין לפניך אתה עושה להם בדור המבול וכדור הפלגה, אמר לאו, אמר לפניו רבש"ע חודעני במה אירשנה, א"ל קחה לי עגלה משולשת וגו'. אמר לפניו רבש"ע תינח בוסן שבהמ"ק קיים, כשאין ביהמ"ק קיים מה תהא עליהם, א"ל כבר תקנתי להם סדר קרבנות וכו' (תענית כ"ז: מנילה ל"א:). וע"פ הדברים האלה נחקן סדר המעמדות. רב עמרם נאמן מביא המעמדות בסדרו שלו כפי שנאמר במשנה עם עוד פסוקים מנ"ב פרשת המן עשרת הדברות פרק מסס' תמיד ועוד תפלות והדרן. ונסדרו לכל יום ולשבת, בסוף הסדר יאמר: זה המנהג הנכון לנהג היתידים אנשי מעשה, והצבור אין נוהגין בו, שלא יתבטל איש איש ממלאכתו אשר המה עושים וכו'. האחרונים הוסיפו עוד לקומים מתנ"ך ומשנה וגמרא, ומה הפתעה אח"כ חסד, "חק לישראל" עם הוספות מזהר ועוד לכל ימי השבוע בסדר הפרשיות. המלוט ע"י הר"ח ויטאל עפ"י כתבי הארז"ל. ר' יעקב עמדין מערער על הסדר שמצא, ואומר כי לא יכול לרדת לסוף דעתו של המסדר הנעלם שיש בהם ערבוביא גדולה, ויעשה סדר חדש ומתוקן (ע"י הקדמות למעמדות בסוף סדרו, "בית יעקב" ווארשא 1881).

[המעמד הספירי] מנהלי עדת הספרדים-הפורטוגזיים נקראים "מעמר" (Mahamad) ע"ש אנשי המעמד הקודמים, והם כמו שבעה טובי העיר, אשר כל דברי

לן במתנה. כי כל מה שהוא ברשותו צריך לשמור מסכנה לו ולאחרים. ולכן חשבו בית חייב לעשות מעקה (ב"ס ק"א:). לדעת הרמב"ם חלבים בזה אחר המנהג של המדינה אם על חשבו או על תשכיר חל חיוב המעקה. ולא דוקא בית אלא כל מקום שיש סכנה לפול צריך לגדור, ולרבות בורות שיחין ומערות חריצין ועיצין (ספרי) אם עומקם עשרה מפרסין. ואם אין סכנה כמו בננות משופעים שאין רגלים לעלות עליהם אין צריכין לעשות מעקה. וכן בתי כנסיות ובתי מדרשות שאין משתמשים על גבותיהם אין צריכין מעקה. הרמב"ם פוסק שצריכין לברך בעשיית המעקה אקב"ו לעשות מעקה (ברכות פ"א ח'). אע"פ שהוא משום סכנה, ואין מברכין על מים אחרונים מפני שהם להעביר סכנה של מלח סדומית. אך זהו דוקא במצוות דרבנן, אבל היבא שמפורש בהרי"א בקרא לעשות מצוה חייב לברך, כי בעשיית מעקה יש עשה ול"ת, ועשיית זו מ"ע ולא תשים דמים בביתך זו מצוה לא תעשה (ספרי). רבי נתן למד ממצוה זו שלא יגרל אדם כלב רע בתוך ביתו, ולא יעמיד סולם רעוע בתוך ביתו שנאמר ולא תשים דמים בביתך (כתובות מ"א: ב"ק ע"ט:). וכן צריך להסיר כל המכשולים ברשותו. ע"ע נזיקין.

א.

מעקלענבורג: מדינה בצפון גרמניה על ים הבאטיק. מלפנים היתה מעקלענבורג נסיכה אחת, אך בשנת 1701 נתחלקה לשתיים: מעקלענבורג-שווערין ומעקלענבורג-שטרעליץ. לפי הספר משנת 1900 היה להראשונה 607,770 תושבים ומהם 1763 יהודים עם ל"ז קהלות, ולאחרונה 102,602 תושבים ומהם 331 יהודים עם שש קהלות. חחלת ישוב היהודים במעקלענבורג היה בשנת 1243 מן הפלימים שגורשו מעיר בראנדענבורג, ומן הפלימים ממערב גרמניה שנדרפו שם בעת ההיא. בכתב הזכיות מיום 14 אפריל 1266 שנתן הנרי הראשון נזכרים יהודי וויסמאר. והיהודים משווערין נזכרו בשנת 1340. היהודים שלמו כס סכום גדול בכל שנה בעד זכותם לשבת במעקלענבורג, וישבו לרוב במקומות מיוחדים להם. בעיר וויסמאר ישבו כרחוב „אלטבערמערשטראסע" ומכונה בשם Platea Judaeorum ובית הכנסת שלהם נקרא Domus Judaeorum. הנסיך הנרי היה מנין עליהם, וכאשר נבע לארץ ישראל נתפש בירי הכתומים גורשו היהודים מוויסמאר (1290). אך כאשר עלה הנרי השני (לכיהארי) למלוכה שבו היהודים למעקלענבורג, והוא נתן הרשיון ליהודי אחד בשם נתן לקנות קרקעות בוויסמאר (1310). היהודים גורשו משם עוד הפעם בשנת 1350 ומאז ועד חמש מאות שנה אח"כ לא הורשו היהודים להתישב בוויסמאר. גם בערים אחרות סכלו היהודים הרבה מאשמות שונות ורדיפות. בעיר גיסמראו האשימה כוזבת אחת את גיסה אלעזר ב"בזות את חלחם הקדוש

העדה יבואו ויצאו על פיהם. והם יבחרו מביניהם ארבעה ממונים (Wardens) ונזכר אחד, ה"חידים" הראשונים מבני העדה בחרו באנשי המעמד, ואח"כ בחרו את עצמם, היינו אם מת אחד מהמעמד או שהתפטר ממשמרתו, בחרו אנשי המעמד אחר תחתיו, וכלבד שלא התנגדו לו רוב החידים. קרובים הפסולים לעדות זה על זה לא היו נבחרים במעמד אהר, למען לא תפול הממשלה בירי משפחה אחת. אנשי המעמד היו צריכין לקום בהשכמה להחפלה בצבור ולכן נקראו "Ascapot". וכן היה המנהג בקהלת הספרדים „בעוים מארס" בלונדון. המעמד השני של ימין אחד מחברי העדה את חבריו לדין בערכאות מבלי הסכמות המעמד, הרב לא יכול לסדר קדושין או לכתוב נם רק בהסכמת המעמד. גם מחבר ספר היה צריך העדות המעמד, והרב החכם דוד נימו הדפים ספרו „ממה ד", בהסכמת זקני המעמד" (לונדון 1714). כל הבורה אחד מאנשי המעמד כאלו בזה את החכם והיה חייב נדוי. והם היו גם בין עורכי מס הקהל „פינמא" (ע"ע מ"ס). חוק היה להמעמד כי אם בחרו באיזה חבר להיות ממונה היה מחייב לקבל המשרה ואם לא קבלה נענש בסך ארבעים ל"ש ואם הנזכר מאן לקבל משרתו נענש שלשים ל"ש. בשנת 1813 בחרו אנשי המעמד את יצחק דיזרעאלי לממונה אך הוא לא חפץ לקבל המשרה וגם לא רצה לשלם העניש ונדרחה מבית הכנסת. ואומרים שזאת היתה הסבה שהתרחק אח"כ מרת ישראל לגמרי. זאננוויל בספרו „מלך הקבצנים" (King of Schnorrers p 105) מתאר את המעמד הלונדוני בלשון ססירית. ע"ע משמורות.

א.

מענדעלסוואה: ע' מגדלסון

מעקה: נדר ומסגרת (balustrade) סביב הגג, אונקלום תרגם תיקא כמו תיק שמסמר מה שבתוכו, כי ננות בתי הקדם היו ישרים ולא משופעים ובני הבית היו מהלכים עליהם ועושיין שם השמישים רבים, וזיה סכנה שלא יפלו מן הגג לארץ. לכן בא הצווי בתורה: כי תבנה בית חדש ועשית מעקה לגגך ולא תשים דמים בביתך כי יפול הנופל ממנו (דברים כ"ב ה'). שיעור הבית לא פחות מן ד' על ד' (סוכה נ:). ולא למטה מעשרה מפרסין (ב"ק נ"א:). ולא דוקא בית אלא אפילו בית ההבן ובית הבקר ובית האוצרות שהוא משתמש שם, אבל לא בית שער אכסדרה ומרפסת (ספרי ד' כי תצא). שיעור גובה המעקה עשרה מפרסין (כ"ב ס"א). ומה שנאמר כי תבנה בית חדש, רבי אומר משעת החדשו עשה לו מעקה (ספרי). מיד בשנכנה הבית אע"פ שלא דר בו עוד. עיקר המעם של המעקה הוא מחשש היוק הגוף שלא יפול הנופל, ולכן אין נ"מ אם בנה לעצמו או קנה וירש או שניהן

ואמונתו, והמלך וילהלם מפרוסיה הסכים על החוק הזה. ונכתב כחקונסטימוציא הכללית של גרמניה בשנת 1871.

[מצב הקהלות] בית הכנסת הראשון נחתך בשנת תקצ"ג קודם ר"ח (1763) בעיר אלטשטרעליץ ומספר המשפחות שם היה מאה ושלשים. בית הכנסת השני נבנה בעיר שוועדין בשנת 1773. נתן אהרן שהיה אחד מיהודי החצר החזק בביתו את הרב ר' יהושע שפירא. הרב הראשון שנחמנה בהסכמת הנסיך היה ר' ירמיה ישראל (1763) שהיה ראב"ד לכל הקהלות במעלענברג, ואחריו היה ר' יהושע שפירא הנ"ל שהיבר ס' פנים מסבירות או ארבע שמות למהר"ש. הידושים ושו"ת (פפד"א 1770). בסוף המאה ה"ח ותחלת המאה ה"ט היו סכסוכים בין הרבנים ר' מרדכי אליעזר יפה ור' יהושע פאלק אלכו עם קהלותיהם. על אדות בתי הספר שרצו ראשי הקהלה ליסד בעירם. בשנת 1828 רצו ראשי העיר ניסמראו ליסד בית ספר למורים ולא עלתה בידם, אך בעיר אלטשטרעליץ יסדו בית ספר לנערים תחת השגחת דניאל סאנרערס. התנועה להשיג בער היהודים שיווי זכויות החלה בשנת 1830, והשתדלו ליסד בתי ספר לאומנות. בשנת 1839 יסדה הממשלה את "המועצה העליונה" (אבערראטה) ובה נמנו שני פקידים מהממשלה והרב הנליל עם חמשה טובי העיר בחירי הקהלה. הרב הנליל, "לאנדראבינער" היה צריך להיות מלומד שיצא מאיזה אקאדמיה, והראשון שנבחר למשרה הזאת היה שמואל האלר היים (ע"ע) בשנת 1840, ואחריו היה דוד איינ"י הארן (ע"ע), ושניהם נמו לשיטת הריפורם שלא נתקבלה על דעת הקהל, ולכן הסכימה אח"כ הממשלה לבחירת רב אורתודוקסי ר' ברוך ליפשיץ (1854), ואחריו ר' שלמה כהן (1858), ואחריו ר' ג'פ פייכלענר פעלד (1876). ע"ע גרמניה.

ב. מ.

מַעֲקְסִיקָא (Mexico): ריפובליקא בדרום אמריקא כנבול ארצות הברית. קורטז בא בשליחות המלך מספרד לחוף מעקסיקא ביום 8 נאו' 1519, ובערמה התנבר על היהודים ילדי הארץ ויכניעם תחתיו ויכבוש את הארץ למלכות ספרד. בשנת 1511 גזרה המלכה יואן על האנוסים שלא יסעו, "לספרד החדשה" ביום 15 אקט' 1538 צוה המלך קארל החמישי שלא להניח גם מומרים וצאצאיהם לבוא למעקסיקא. בשנת 1579 נתמנה לנציב במחוז אחד במעקסיקא היהודי האנוס דון לואיס די קאראואאחאל (Carabajal) שנולד בעיר מאנדורו פורטוגאל (בשנת 1539). כי הבטיח למלך ליסד שם קולוניה על שמת של מאתים כבדות ארץ שנקרא בשם Nuevo Reino de Leon (המלכות החדשה של ליאון). ויסת עמו מאה אנשי חיל וששים בתי אבות אשר רובם היו אנוסים, וחשבו לשוב שם לדת אבותיהם. אך תחלתם נכזבה, כי נוסדה האינקוויזיציה

לנצרים ונתפסו כל היהודים ונשרפו וביהב"נ נהרס ובמקומו חקמו "בית תפלה לרם תקדוש" (1325). בשנת 1350 נורשו כמעט קל היהודים ממעלענבורג, אך חזרו אח"כ במספר מעט. בשנת 1492 נתאסם יחודי אחד כי רצה לחסיר בומר נוצרי לדת יהודית, ובעצת היהודי נגב הכומר את להם הקדוש כדי למאן. הנסיך צוה להביא את כל היהודים לעיר שמערנבערג ושם ענו אותם בענים קשים, ואע"פ שלא חזר גזרו עליהם שרפה, וביום 24 אקט' 1492 העלו על המוקד כ"ד יהודים ושתי יהודיות, על הנבעה הסמוכה לעיר ונודעת עתה בשם "יודענבערג". וכלם נשרפו על קדוש השם, ויהודים אחרים נורשו משם. הרבנים באשכנז הכריזו חרם על כל איש יהודי אשר ישוב למעלענברג בורג. בימי מלכות כריסטיאן הראשון (1638—1692) התחיל ישוב היהודים השני במעלענבורג. הנסיך הזה אף כי היה קתוליקי נמה חסד לישראל וקרא לחצרו את היהודים אברהם חיים ונתן בענדעדיקס מהמבורג ונתן להם זכויות מיוחדות וגם חובות היחידות (מונופול) למי"מ של מאבאק במעלענבורג. יהודי החצר השתדלו לפני הנסיך פרידריך לבטל המס לגלגולת, אך קארל לודוויג (1747—1756) בחפצו למלאות תפץ הנוצרים האדוקים גזר על היהודים לעזוב את מעלענבורג מלבד שלשים "שוציווען" שנשארו תחת חסותו. הנסיך הזה האיר אח"כ פניו אל היהודים פיליפ ונתן אהרן ובהשתדלותם נוסדה הקהלה החדשה במעלענבורג, כי לרגלם נתוספו היהודים, עד כי בשנת 1752 קראו אספה ובקשו את הרב הכולל מפראנקפורט דאדער להעביר את החרם משנת 1492 שגזרו הרבנים על שיבת היהודים למעלענבורג. וגם ליסד בית דין, אך לא השיגו את הסכמת הממשלה עד שנת 1764, ואז נתן הנסיך פרידריך "החסיד" הכת והתוקף למעשה הרבנים לשפוט דיני ממונות בין היהודים. בשנת 1765 נמד יהודי א"ד מרדכי משה חוק הלמודים בחכמת הרפואה שהיה הרופא הראשון שהשיג הרשיון לעסוק ברפואות במעלענבורג. היהודים מרדכי יצחק וצבי הירש זכו ברשיון לסחור את הארץ, ויתעסקו בהובלת צמר חוץ למרינה והמסחר הזה השפיע טובה גדולה ליושבי הארץ בכלל. הנסיך פרידריך פראנצ'ס הראשון קבל בקשה מהיהודים ביום 22 פבר' 1811 לתת להם שיווי זכויות, ואחר שקליא ומריא וישוב הדעת מלא את בקשתם ובחקונסטימוציא שנתן באותו היום שתי שנים אח"כ הכיר את היהודים יושבי מעלענבורג הם ונשיהם ובני ביתם לאזרחי מעלענבורג. אחר מפלת נפוליון נברה יד האקציא באירופא, והחוקים הטובים ליהודים נדחו לפי שעה. בשנת 1848 התלימו ראשי מעלענברג בורג לקבל את המשפטים היסודיים (גרונרעכטע) לחופש הדעות והאמונה. אך גם התחלטה הזאת נדחתה איזה שנים אח"כ, עד שנת 1869 כאשר הוציא הרייכס"ט מאג חוק שיווי הזכויות לכל התושבים מבלי הברל דת

מַעְרָה: מקום נבוב בבטן האדם (cave). חפורה וסחית עפר. בתחלת הבריאה היו בני האדם שוכנים במערות, ולזה נקרא "חור" (בלשון נקב) העץ שישב בהר שעיר בסדבר פארן (בראשית י"ד ה') ובני עשו הכניע את החורי ויהי להם לבס עובר (שם ל"ז כ'). דברים ב' י"ב). המערה השתמשה גם לבית קברות כמו מערת שדה המכפלה (בראשית כ"ג י"ט), ובדברי חז"ל מערת דאברהם (ב"ב נ"ח.). וכן נמצאו היום מערות רבות בא"י לצורך הזה. המערה היתה מקום להחבא מפני האויב (יהושע י' מ"ז). ובפרט בירכתי המערה (ש"א כ"ד ד'), ובכניסתו היה פתח (מ"א י"ט ג'). מערת צורים וסחילות עפר (ישעיה ב' י"ט) היו או מצודות חזקות, ולכן נקראת מערת ערלם גם מצודה (ש"א כ"ב א'—ד', ש"ב כ"ג י"ג—י"ד). רשבי ובנו אלעזר נתחבאו מפני המלכות וישבו במערה י"ג שנים ושם התפרנסו בחורבן ומים (שבת ל"ג:). הצדיקים בחז"ל עתידים להתגלגל במחילות עד א"י בתחיית המתים (כתובות ק"א.). מי מערה ואפר סקלח הם משל לדברים פחיתים בערך (ברכות כ"ח. ירוש' תענית פ"ד). ע"ע מכפלה.

[כת "אל-מערה"] יוסף אל קרקסאני מזכיר בתחילת אחת של יהודים בשם "אל-מערה" (מאנאריה) שהוראתו "אנשי מערות" שעמדה במאה הראשונה קודם המספר הנהוג, ונקראו כן מפני שלמדו ספריהם במערות, ואומר כי לא היה לספריהם ערך רב מלבד ספר אחד הסכונה "האלכסנדריו", וחבר אחד בשם "ספר ישוע". והיה להם פירוש על התורה, והאמינו כי האלהים הוא רעיון נשגב מאד שלא ישיגו שום אדם ואינו משיג ברברים חומריים, וכי עזב ה' את הארץ ומסר את הליכות החבל לאמצעי הוא המלאך ושליחו, והנביאים מקבלים השפעת רוח הקדש כן המלאך הזה, ולכן מצינו בדבריהם הנשמה גדולה לאלהים. לדעת הרמב"ם הם האיסיים והאלכסנדריו הוא פילון, אשר גם הוא האמין במיטרא ד"י הוא הלוגוס (ע"י לקורות הכתות בישראל בהערכת נרעץ ח"ג 455, 496). ע"ע יורגאנים.

א.

מַעְרֹפִיא: משרש מעריף (קונה) בלשון ערבית. כלומר חזקת ישראל על גוי שנושא ונותן עמו. והיא תקנה שעשו הרבנים בימי הביניים בספרד הערבית (הדרומית) כנראה משם מערופיא, כי ישראל שמלחה מעות לגוי בדבית או נושא ונותן עמו אסור לישראל אחר להלוות לו ג"כ ולישא וליתן עמו שלא ברשות. ותקנה זו תופסת מקום דחב בספרי הפוסקים, ודומה לענין אלמעה או אורנה או חזקה אחרת בחכמה שאסור לאחר לחבר מן חנוי בלי רשות החוכר הראשון. ע"ד איסור הסגת גבול (ע"ע מס' ג' גבול). דין מערופיא נזכר בהנהגות מיסוני (ח' שכנים פ"ז) ובסדרכי (ב"ב פ' לא יתפור) ח"ל: יש מקומות שדנין דין מערופיא

זיציא במעקסיקא, ובשנת 1590 תבסו את אחותו פראנציסקו די קאראואחאל ויענו אותה ביסורים בעיר מעקסיקא, עד שהודה ונאשמו כל בני המשפחה, והיא מתה על קדש השם ביום 8 דע' 1596. ומקורם שרפו את בנה שנקרא כמו דודו לואיס די קאראואחאל, ואח"כ שרפו את בתה מאריאנא בשנת 1601. קאראואחאל הצעיר כתב תולדות עצמו ותפלת "יודו" ליוה"כ חמתתלת "בשם ה' צבאות" שהיתה לראיה ביד האינקוויזיציא כי שב ליהדותו. קאראואחאל הגדול מת בתפיסה בשנת 1595. ע"ע אומו דא פי. סמשלת הרשעה של הספרדים במעקסיקא נמשכה כ"ל"ש מאות שנה, ובשנת 1821 סדרו בה תושבי הארץ ויצאו לרשות עצמם ובראשם דון אוגוסטין אימורביע שהתנשא אח"כ למלך. בשנת 1864 סנה נפוליון השלישי את מאקסימיליאן למלך על מעקסיקא, אך חזאריו נבר עליו ויהרגוהו בשנת 1867 והריפובליקא נוסדה שנית. מדינת מעקסאס שהיתה חלק ממעקסיקא נספחה לארצות הברית אחרי המלחמה וכריחת הברית בשנת 1848. בימי הנשיאות של דיאז ע"תה מעקסיקא חיל ועלחה למרום ההצלחה, אך הסרירה בראש מאדירו הכריחו את דיאז להתפטר ממשמרתו (1911). מכני השנאה ע"ד ח כבושה שם ליהודים וגם מפני הסרירות הגדולות בכל ארצות דרום אמריקא לא מצאו שם היהודים מנוח, ורק מעטים המה שהתיישבו במעקסיקא, וגם אלה דוכים לא יגלו את אמונתם בפומבי.

ביבליוגרפיא: *Palacio, El Libro Rojo, Mexico* 1870.

א.

מַעְרָב: אחד מכנפות הארץ, בצד מבוא השמש קודם הלילה, והוא נגד מזרח, ממזרח וממערב (תהלים ק"ז ג'). ונקרא ג"כ ים ע"ש הים התיכון שהוא למערב א"י. ים ודרום (דברים ל"ג כ"ג), מצפון ומים (ישעיה מ"ט י"ב). גם קדם למזרח ואחור למערב (ישעיה מ' י"א, איוב כ"ג ח') כי פני האדמה הוא למזרח בהקיצו משנתו לראות את השמש עולה משם. יושבי בבל קראו לא"י מערבא מפני שבבל למזרח א"י (ברכות ב' יבמות י"ז). ותלמידו א"י נקראו בני מערבא (נדה ל"א.). רב אבהו אמר שכינה במערב, והצר הזה נקרא ג"כ אוריה (בלשון פרסי)=אורייה. ד' יהודה ררש יערוף כמטר לקחי זו רוח מערבית שבאה מערפו של עולם (ב"ב כ"ה.). ולכן אמר ר"ע אין עושין בורסקי במערבה של עיר משום כבוד שכינה. כנראה היה ר"ע דר למזרח ירושלם, או שרצה בזה לבטל דברי המינים חסודים להתפלל דוקא במזרח אל השמש, וכן היחה דעתו של רב ששת (שם). ע"ע מזרח; מעריב.

ב. מ.

מַעְרָבִי: ע' ישראל; נחום

שאינן מקומות בשבת עונג. ובוהר יש מעט אחר: בנך כד מקדמי ישראל למיטתו והוא רחום ראייתו בנך פחד דניהם, ובשבת דלא אשתכח פחד דינא דניהם ולא דינא אחרא אסיר לאתערא ליה דאחחזי דתא לית רשות לשבת לאעברא דינא מעלמא (חרומת ק"ל ע"א). ומנהג הספרדים הוא לומר והוא רחום נם בע"ש. הפיוט שאומרים ביום במעריב נקרא מערבית ע"ע פיוט. זמן תפלת ערבית משעת צאת הכוכבים עד חצות חלילה, ובשעת הדחק עד עלות השחר. ע"ע תפלת. א.

מערילאנד: ע' מארילאנד

מערכה: ע' מוכה

מעשה (מעשיות): פעולה מאורע מקרה ועלילות האדם. מעשים בכל יום (כ"ב סל"ד). מעשה באדם אחד (מנהגות מ"ד). מעשה באשה אחת (סנהדרין ק"ד). מעשה בחסיד אחד (שבת ק"ג). מעשה שהיה כך היה (כתובות ז'). מעשה רב (כ"ב סל"ז). הלכה למעשה (ע"ז ע'). מצינו ספורים בחלמוד ומדרשים בלשון „מעשה“ שנכתבו כדי ללמוד מהם מוסר השכל. ויש מהם גם לקומים מיוחדים, כמו ס' מעשי הגדולים הכולל תקכ"ט מעשיות מהלמוד ע"ס המסכתות (פרעמיסלא 1887). המעשיות העתיקות מהחילול לרוב בארמיה בלשון „עובדא הוה“. ויש מהם העתקות מספורי העם בי המעשה של שני האוהבים שמצא ר' מנחם די לונזאנו בסוף כ"י של מדרש רבה לקהלת וספחם לספורי המעריך (צד 126) שהוא דומה לספור „בירגשאפט“ של חמשורר הגרמני שיללער (ע"י יעלינעק בית המדרש ח"ד 143). וכן יש מעשיות בלשון יהודית אשכנזית כמו בבא בוך (ע"ע). ומעשה בוך או ספור חמשה „אלירליא גשיכטי“ הכולל שני ספורי מעשיות ומאורעות מלוקמים מנמרא ומדרשים וס' חסידים וזארי ספרים ונעחק ללא (באסיל 1602 ובכמה דפוסים אחרים). חברו משה אנשיל בר' לזר חזן, ובלשון אשכנזית צחה ע"י C. Helvicum (ניסען 1612). ועוד כמה ספורי מעשיות, בלשון אשכנזית ששה חלקים בשם „ספורים“ שחבר וואלף פאשעלעס (פראג 70—1864). מלבד מעשה נסים וספורים של צדיקים כמו שבחי הארז"ל ע"י ר"ח וימאל, וספורי החסידים על צדיקהם ו„הרביים“ כמו שבחי הבעש"ט שחבר דוב בער ב"ר שמואל שוחם, וספורי מעשיות חול שלקט ואסף נתן ב"ר נפתלי הירש כלבוב או נעמיראוו ומיוחס לר' נחמן ב"ר שמחה נכד ר' ישראל בעש"ט ויצא לאור בשנת 1814. שבחי הרב ר' שניאור זלמן מלאדי (לכוב 1845), קהל חסידים, ערת צדיקים ועוד. ע"ע ספרות.

ביבליוגרפיה: Steinschneider, Cat. Bodl.

613—619.

ב. מ.

וכן ראיתי בתשובות ר' יוסף טוב עלם (שהיה בן דודו של הרמ"ח). ויש מקומות שאין דנין ומתירין לישראל לילך למערופיא של חבירו ולהלוות לו ולשתודיה ליה וכו'. האוסרין ההתחרות בין הסוחרים היהודים עם קונה גוי כמו במערופיא מדמין אותה למאי דאמר רב הונא, האי בר מבואה דאוקי ריחיא ואתא בר מבואה חבריה וקא מוקי נביה דינא הוא דמעבב עליה, דאל קא פסקת ליה לחיותי. וכן אמרו מרחיקין מצודת הדג מן הדג כמלא רצח הדג—עד פרסה—דגים יחבי סייארא (כ"ב כ"א:). ר"ל צייד שנתן עיניו בדג עד שהכיר חורו מרחיקין שאר ציידין מצודתם משם אע"ג דלא זכה עדיין בו כי לא סמח לידה, כי הדגים נודגין לרחן למקום שראו שם מזונות, הלכך כיון שהכיר זה תורו ונתן מזונות בתוך מלא רצחו במסח הוא שילבדנו והוא במאן דמסא לידה ונמצא חבירו מזיקו (רש"י). והערוך (ע' סר) פירש בשם ר"ח: שהדגים נותנים סימן ביניהם ומוודיעים שיש בזה המקום טרעה ומתקבצים כלם שם. תקנת מערופיא הייתה לצורך השעה כי לא נשאר אז ליחודי עסק אחר זולת העסק של רבית וחייז היו תלויים בו. והגנים לא היו בטוחים כ"כ לשלם. ובפרט אם ימצאו יהודי אחר להלוות ממנו. (ע"י דיני מערופיא בארובה בה"ס ס' קנ"ז ס"ק ח' ובתשובות הות יאיר ס' מ"ב). ע"ע תזקה.

ש. י. ש.

מעריב: תפלת זמן הערב. והיא התפלה השלישית

ביום, כמו שאמר דוד ערב ובקר וצהרים אשיחה ואהמה וישמע קולי (תהלים נ"ה י"ח) ודניאל זמנין תלחה ביומא הוא ברך על ברכותיו ומצלא... מן קדמא דנח (דניאל ר' י"א). חז"ל אמרו כי יעקב תיקן תפלת ערבית שנאמר ויפגע במקום ופניעה היא לשון תפלה (בראשית כ"ח י"א, ברכות כ"ז:). התפלות הן במקום הקרבנות וקרן החמיר היה רק בבקר ובין הערבים ובנגד תפלת שחרית ומנחה, אך תפלת ערבית אין קרבן כנגדה ולכן אמרו רבנן כי תפלת ערבית היא רשות ולא חובה. ונחלקו בזה רשב"ג ור' יהושע. הראשון אומר חובה והשני רשות. עד שנאלץ רשב"ג להתפאר מנשיאותו מפני שרצה להכריח את ר"ל לפסוק כמוהו, וכן נחלקו אב"י ורבא, אב"י אמר חובה ורבא אמר רשות והלכה כדברי האומר רשות (שם כ"ז:). אבל כבר נהגו העם להתפלל תפלת ערבית והמנהג עשה תפלת ערבית לחובה (רמב"ם הל' תפלה פ"א ו'). והתפלה הזו שנחלקו היא תפלת שמונה עשרה כי ק"ש והברכות מלפניה ומאחריה הן חובה לכולי עלמא (ע"ע קריאת שם ע). ונראה כי הנאונים לא נהגו להתפלל ש"ע בערבית כי בסדור רב עמרם נאון ליתא, ובמקום הש"ע אמרו י"ח פסוקים מתנ"ך „ברוך ה' לעולם“. ומנהגנו לומר ש"ע ולכן יש שמדלגים ברוך ה' לעולם ומתחילים יראו עינינו עכ"פ הש"ע אינו תחת על תפלת ש"ע במעריב. בתפלת ערבית בערב שבת אין אומרים „והוא רחום“. כי היא תחיית

מעשה בראשית ומעשה מרכבה:

מעשה בראשית ענין ואופן תבריאח מתחילה ועד סוף. מה לפניו ומה לאחור מה למעלה ומה למטה. ומעשה מרכבה הם דברי יחזקאל הנביא על החיות הקדש של כסא הכבוד. והם סתרי חורא ולמודי הקבלה העתיקה. במשנה אמרו אין דורשין בעריות בשלשה ולא במעשה בראשית בשנים (אחד והוא) ולא במרכבה ביחיד (אפילו הוא לבין עצמו) אלא אם כן היה חכם ומבין מדעתו (הגינה י"א: י"ב). ואמר רב אחא בר יעקב עוד רקיע אחד יש למעלה מראשי החיות דכתיב ודמות על ראשי ההיה רקיע בעין הקרח הנורא (יחזקאל א'), עד כאן יש לך רשות לדבר מכאן ואילך אין לך רשות לדבר שכן כתוב בספר בן סירא במופלא ממך אל תדרוש ובמכוסה ממך אל תחקור, במה שהורשית התבונן, אין לך עסק בנמטרות (שם י"ג). עד היכן מעשה מרכבה? רבי אומר עד, "וארא" בתרא (שם א'). ר' יצחק אומר עד החשמל. עד וארא מנמרינן מכאן ואילך מסרינן ראשי פרקים וכו' אם הוא חכם מבין מדעתו אין אי לא לא. ההוא ינוקא דדרש בחשמל ונפק נורא ואבלתיה—דלא ממי זימנא (שם). מעשה בריב"ז שהיה רוכב על החמור והיה מחמר בדרך ור"א בן ערך מחמר אחריו, א"ל רבי שנה לי פרק א' במעשה מרכבה. א"ל לא כך שניתי לכם ולא במרכבה ביחיד אא"כ היה חכם ומבין מדעתו. א"ל רבי תרשיני לומר לפניך דבר אחד שלמדתי. א"ל אמור. מיד ירד ריב"ז מעל החמור ונתעמף וישב על האבן תחת היות. א"ל רבי מפני מה ירדת מעל החמור. אמר אפשר אתה דורש במעשה מרכבה ושכינה עמנו ומלאכי השרת מליין אותנו ואני ארכב על החמור? מיד פתח ראבי"ע במעשה המרכבה ודרש וירדה אש מן השמים וסיבבה כל האילנות שבשרה פתחו כולן ואמרו שירה וכו' נענה מלאך ה' מן האש ואמר הן הן מעשה מרכבה וכו'. ר' יהושע ור' יוסי הכהן שחיו מהלכין בדרך אמרו אף אנו נדרוש במעשה מרכבה. פתח ר' יהושע ודרש ואותו היום תקופת תמוז היה נתקשרו שמים בעבים ונראה כמין קשת בענן והיו מלאכי השרת מתקבצין ובאין לשמוע כבני אדם שמתקבצין ובאין לראות במזומי חתן וכלה (מיני שחוק שמשחקין לפניהם). ד' נכנסו לפרדם וכו' אמר להם ר"ע כשאחם מניעין אצל אבני שיש טהור אל תאמרו מים מים וכו' בן עזאי הציץ ונפגע וכו' (שם י"ד: ועי' ירושלמי הניגה פ"ב דף ע"ז ע"א). ההוא בר גלילא דאיסקע לכבול דאמרו ליה קום דרוש לנו במעשה מרכבה, אמד להו אדרוש לכו כדרדש רבי נחמיה לחבריה ונפקא ערעיתא מן כותל ומחתיה באגריפי (פדחתו) ומיה, ואמרו ליה מן דיליה דא ליה (הוא מתחייב בנפשו) וכו' (שבת פ"א:). אין מפטירין במרכבה ור' יתודה סתיר וכו' מעשה בראשית נקרא ומתרגם ולא היישינן דלמא אתי לשיול מה למעלה ומה למטה מה לפניו ומה לאחור

(מגילת כ"ה:). חמרכבת קורין אותה ברכים וכו' חרכת דרשו במרכבת ולא ראו אותה בימיהם (תוספתא מגילת פ"ד). כשנפטר אליהו מאלישע במרכבה היו עוסקים (ירוש' ברכות פ"ה), ואליהו עלה ברכב אש וסוסי אש בסערה השמים (מ"ב ב' י"א). בעת מתן תורה ירדו עם הקב"ה ב"ב אלף מרכבות וכל מרכבה ומרכבה כמראה שראת יחזקאל (פסיקתא רבתי פ' החדש).

[דעת הרמב"ם על המרכבה] חרמב"ם מתאמץ לפרש מעשה המרכבה במורה (מאמר ג'): כי מעשה בראשית ומעשה מרכבה הם מכלל סתרי תורה, וכי הוא נפלא מדעות חמון ומפני שהחזירו חז"ל שלא ללמד אותם לאיש שלא יבינן מדעתו ורק פה אל פה וראשי פרקים, והו הסבה הגורמת להפסק זאת החכמה מאומתנו עד אשר לא נמצא ממנה לא (רק) מעט ולא הרבה, והולך ומפרש ענין החיות הכרוכים והכסא, תענין הנלגלים, והם הם דברי ישעיה שראה את ה' יושב על כסא, רק שהשיג הדברים באופן אחר, ובסוף יאמר: כשהתבונן מה שאמרנו בפרקי זה הספר יחבאר לך מזה הענין רובו או כולו לבד מפרטים מועטים וכו', ואולי ברוב התבוננות יגלה לך ולא יפלא ממך כל דבר. ואל יעלה בלבבך ואל תקוה לשמוע ממני אחרי זה הפרק אפילו מלה אחת בזה הענין, לא בביאור ולא ברמז, כי כבר נאמר בזה מה שאפשר לאמר, ודחקתי נפשי מאד ועתה אתחיל בענינים אחרים וכו' (שם פ"ז). עי' בספר ריואל המלאך, "זה מעשה בראשית" (דפוס אמסטרדם דף ל"ה ו"ו). ע"ע היכלות; קבלה.

ביבליוגרפיה: רובין השחר י"א וגם בחוברת מיוחדת "מעשה בראשית"; לפישין בכנסת הגדולה ח"ב 88, א.

מעשר: משם המספר עשר, עשריות המספר והמרת, חלק העשירי מתבואות הארץ שנצטוו בני ישראל לתת לבני שבט הלוי. אברהם נתן למלבי צדק מעשר מבל, כי היה כהן לאל עליון ובראשית י"ד ב'), וכתב הראב"ד (בהשגותיו להרמב"ם ה' מלכים פ"ט א') שאברהם תיקן מצות מעשרות. ובחזרה בא הצווי לכל ישראל לתת מעשר לבני לוי, "חלק עבודתם אשר הם עוברים את עבודת אהל מועד" (במדבר י"ח כ"א). ומן המעשר הזה נצטוו הלויים להרים מעשר לכהנים הנקרא מעשר מן המעשר (שם י"ח כ"א). והיא תרומה קטנה שנותן הלוי לכהן כי תרומה שנותן הישראל לכהן היא תרומה גדולה (ע"ע תרומה). המעשר הזה שנותנין ללוי הוא מעשר ראשון, שהפרישו מתבואות ובעלי חיים. כל מעשר מוצע הארץ מפרי העץ וגו' וכל מעשר בקד וצאן כל אשר יעבור תחת השבט תעשירי וגו' (ויקרא כ"ז—ל"ב). עשר תעשר (דברים י"ד ב"ב) בשתי מעשרות תכתוב מדבר אחד מעשר בהמה ואחד מעשר דגן, ואיתקש מעשר בהמה למעשר דגן מה מעשר דגן אין מעשרין מחיר על

היטן וממין על שאינו מינו אף מעשר בהמה כן. ומה מעשר דגן ר"ה שלו תשרי אף מעשר בהמה כן. (ר"ה ח'. בבורות נ"ג: נ"ד:). ומעשרין המעשר פעם אחת בשנה (ירוש' שביעית פ"ב ה'). ויש עוד מעשר אחר אשר יפרישו בני ישראל, "קדש לה" להביא לירושלם לאכול שם והיא מעשר שני (ויקרא שם). ועוד מעשר שלישי שנקרא מעשר עני שמפרישין מקצה שלש שנים מתבואות חוצה לאכול ללוי ולגר וליתום ולאומנה (במדבר י"ח כ"ח, דברים כ"ו י"ב). וסדר המעשרות כך הוא: אחר שמפרישין תרומה גדולה נותנין מעשר ראשון ללוי ואח"כ מפרישין מן השאר מעשר שני והבעלים אוכלין אותו בירושלם. ועושין כן בשנה הראשונה מן השמיטה ובשנה וברביעית ובחמישית. אבל בשלישית ובששית אחר מעשר ראשון מפרישין מעשר עני ולא מעשר שני. כי אין מפרישין יותר משתי מעשרות בשנה אחת. ובשנה שנוחנ מעשר שני אינו נוהג מעשר עני וכן להיפך (עי' ר"ה י"ב). אבל מעשר ראשון ללוי נוהג בכל שנה ושנה כזו תרומה (עי' פאה ס"ח ח'. דמאי פ"ד נ'). כנראה מדברי שמואל הנביא היה חרשות ביד המלך לחרים מס בכל שנה על ישראל מעשר מזריהם וכרמיהם ומצאנם (ש"א ח' ט"ו-י"ז). כאשר חטאו ישראל מנעו לתת תרומות ומעשרות. והביאו מעשרותיהם לכהני העגל בבית אל (עמוס ד' ד'). בימי חזקיה כאשר חזרו לקיים את תורת משה הביאו בני יהודה מעשר מכל תבואות שדה. וביאו את התרומה והמעשר והקדשים באמונה ועליהם נגיד כנניה הלוי ושמעיה אחיהו משנה (דה"ב ל"א ר'- י"ב). גם בבית השני הביאו מעשר הלויים ומעשר מן המעשר לכהנים (נחמיה י' ל"ט. י"ג י"ב) ופקידים מסוגים על המעשרות (שם י"ב מ"ד). הנביא הזהיר את העם: הביאו את כל המעשר אל בית האוצר ויהי כדרך בבית. ובחנוני נא בזאת אמר ה' צבאות אם לא אפתח לכם את ארובות השמים והריקותי לכם ברכה עד בלי די (מלאכי ג' י').

היטן וממין על שאינו מינו אף מעשר בהמה כן. ומה מעשר דגן ר"ה שלו תשרי אף מעשר בהמה כן. (ר"ה ח'. בבורות נ"ג: נ"ד:). ומעשרין המעשר פעם אחת בשנה (ירוש' שביעית פ"ב ה'). ויש עוד מעשר אחר אשר יפרישו בני ישראל, "קדש לה" להביא לירושלם לאכול שם והיא מעשר שני (ויקרא שם). ועוד מעשר שלישי שנקרא מעשר עני שמפרישין מקצה שלש שנים מתבואות חוצה לאכול ללוי ולגר וליתום ולאומנה (במדבר י"ח כ"ח, דברים כ"ו י"ב). וסדר המעשרות כך הוא: אחר שמפרישין תרומה גדולה נותנין מעשר ראשון ללוי ואח"כ מפרישין מן השאר מעשר שני והבעלים אוכלין אותו בירושלם. ועושין כן בשנה הראשונה מן השמיטה ובשנה וברביעית ובחמישית. אבל בשלישית ובששית אחר מעשר ראשון מפרישין מעשר עני ולא מעשר שני. כי אין מפרישין יותר משתי מעשרות בשנה אחת. ובשנה שנוחנ מעשר שני אינו נוהג מעשר עני וכן להיפך (עי' ר"ה י"ב). אבל מעשר ראשון ללוי נוהג בכל שנה ושנה כזו תרומה (עי' פאה ס"ח ח'. דמאי פ"ד נ'). כנראה מדברי שמואל הנביא היה חרשות ביד המלך לחרים מס בכל שנה על ישראל מעשר מזריהם וכרמיהם ומצאנם (ש"א ח' ט"ו-י"ז). כאשר חטאו ישראל מנעו לתת תרומות ומעשרות. והביאו מעשרותיהם לכהני העגל בבית אל (עמוס ד' ד'). בימי חזקיה כאשר חזרו לקיים את תורת משה הביאו בני יהודה מעשר מכל תבואות שדה. וביאו את התרומה והמעשר והקדשים באמונה ועליהם נגיד כנניה הלוי ושמעיה אחיהו משנה (דה"ב ל"א ר'- י"ב). גם בבית השני הביאו מעשר הלויים ומעשר מן המעשר לכהנים (נחמיה י' ל"ט. י"ג י"ב) ופקידים מסוגים על המעשרות (שם י"ב מ"ד). הנביא הזהיר את העם: הביאו את כל המעשר אל בית האוצר ויהי כדרך בבית. ובחנוני נא בזאת אמר ה' צבאות אם לא אפתח לכם את ארובות השמים והריקותי לכם ברכה עד בלי די (מלאכי ג' י').

[בהלכות] בבית השני קנמו אנשי כנסת הגדולה ללויים במעשר מפני שלא עלו עם עזרא שנאמר ומבני לוי לא מצאתי שם (עזרא ח'). והסכימו ב"ד של מעלה לפסק ב"ד של מטה דכתיב: והביאו את כל המעשר אל בית האוצר (מלאכי ג') והכהן והלוי היו שוים בו (יבמות פ"ו: מכות כ"ג: חולין קל"א:). ויוחנן כ"ג העביר הורדיית המעשר (חורדי שאומרים בערתי הקדש) לפי שאין נוחנין בתיקונא. דרחמנא אמר מעשר ראשון ללוי ואנן יהינן לכהן, גם התקין שהקונה מעם הארץ צריך לעשר מעשר ראשון ומעשר שני וכו' (סוטה מ"ה). כי הדורות האחרונים קלקלו במעשר, ואר"י בר אלעאי דורות הראשונים היו מכניסין פירותיהן דרך מרקסין (דרך כבושה) כדי לחייבם במעשה. ודורות אחרונים מכניסין פירותיהן דרך גנות חצירות וקרפיות כדי לבטלם מן המעשר. וא"ר ינאי אין המכל מתחייב

מעשרות; מעשר שני: שתי מסכתות בסדר זרעים. ויש בכל אחת ה' פרקים ועליהם משנה תוספתא ותלמוד ירושלמי ולא בבבלי. בכ"ז עתיקים נקראת מס' מעשרות, "מעשר ראשון" (הליכות עולם פ"א ס" א'; פראנקעל. דרכי המשנה צד 257) וכן הוא בתוספתא (הוצאת צוקערמאנדל). המסכתות כוללות הלכות מעשר ראשון ושני, וכלל גדול אמרו במעשרות כל שהוא אוכל ונשמר וגדוליו מן הארץ, וכל שאין תחלתו אוכל אבל סופו אוכל אינו חייב עד שיעשה אוכל. איסור מכירת פירות משבאו לעונת המעשרות למי שאין נאמן על המעשרות. הלוקח שדה ירק בסודיא אם עד שלא בא לעונת המעשרות חייב ומשבא לעונת המעשרות פטור. הפועל מותר לאכול מתבואות השדה מבלי מעשר. מעשר שני אין מוכרין אותו אפילו להוליכו לירושלם לפי שהוא קדש לה'. מעשר שני ניתן לאכילה ולשתיה ולמיכה בדרך שמשתמשין בדברים אלו. לא יאמר אדם

א.

ואם באמת הית שמו איש בשת לא היה צריכים לשנות שמו כי הדרשה שהיה מבייש פני דוד משמע גם משם זה. ע"ע דוד.

מ. ח.

מפלגות: ע' כחות

מפסיד: ע' פחדון

מפסיעי שערים: ע' מכירה; שוק

מפריחי יונים: ע' טוביא

מפרכסת: ע' שחיטה

מפתח: איש המפתח בתולח למשכב זמה, המדבר על לבה עד ששומעת לו (seduction). לעומת המאנס העושה זאת בעל כרחו (assault). המפתח אם רוצה לכונסה צריך לקדשה לדעת אביה, שנאמר מהר ימהרנו לו לאשה (שמות כ"ב מ"ו, קדושין מ"ו: מ"ז). אך אין יכולין לכופו לישא אותה (כתובות ל"ט: מ'). רק מחויב לשלם קנס לאביה חמשים שקל כסף כמחר הבחולות, וכן אם ימאן אביה לתתה לו או תמאן הנערה להנשא לו, או אם אינה ראויה לו מחמת ערוה או איסור. ואם נכסה פסוד מקנס רק יתן לה כתובה כמו לבחולה. ואם היא יתומה פסוד מקנס מפני שהיא ברשות עצמה, וכיון שנתפתחה מחלה ליה. אבל אם נתפתחה בחיי אביה ואח"כ מת אביה ירשה הקנס ממנו וחייב המפתח לשלם. ויש חילוק בין מפותה שהיא לרצונה ובין אנוסה שהיא בעל כרחו, כי באנוסה נאמר ולו תהיה לאשה (בעל כרחו) תחת אשר ענה, לא יוכל לשלחה כל ימיו (דברים כ"ב כ"ח—כ"ט). ואפילו היא יתומה מחויב לתת לה הקנס שהוא משום ענוי, ואמרו אונס שותה בעציו, כלומר נרשא אותה אפילו היא חנרת אפילו היא סומא, אבל אם מצא בה דבר זימה יוכל לפסדה בנמ ואם אינה ראויה לבוא בקהל או שאסורה לו משום ערוה הרי הוא לוקה ופסוד מלישא אותה ואינו רשאי לקיימה. כל הנבעלת בשדה הרי זו בחזקת אנוסה וכל הנבעלת בעיר הרי זו בחזקת מפותה מלבד שיש ראיות להיפך. ודוקא בתולה ולא בעולה, ובתולה היא קטנה פחותה מ"ב שנה ויום אחד או נערה פתוחה מ"ב שנה וששה חדשים. וזולת הקנס מחויב המפתח לשלם דמי בשתה ופנמה, והמאנס משלם גם דמי צערה (כתובות ל"ט:). הבשת והפגם והצער צריבין שומא, שאינם שווים בכל, כי הכל לפי המבייש והמתבייש וכן הפגם והצער לפי תכונת הנערה. המאנס הבוגרת אע"פ שאינו משלם קנס חייב משום צער ברשות ופגם. אבל בוגרת מפותה פסוד מכלום (ע"י רמב"ם ח' נערה בתולה). ע"ע מוציא שם רע; קנס.

א.

מצבה: עמוד אבן מוצב לאות זכרון. תמצבה השתמשה בראשונה לזכר מאורע בחיי איש פרטי להודות

לחברו העל את הפירות האלו לירושלם לחלק אלא אומר העלם שנאכלם ונשתם בירושלם. פירות שנרקבים מעלה מחירם בכסף לירושלם. מעות תולין ומעות מעשר שני שנתפזרו, מה שלקט לקט למעשר שני עד שיטלים והשאר תולין. בפרק חמישי ממס' מעשר שני מדובר על כרם רבעי (ע"ע).

ב. מ.

מפה: ע' ספר תורה

מפטיר: ע' הפטרה

מפיבשת: בן יהונתן בן שאול (ש"ב מ' ה'), והוא מריב-בעל (דה"א ח' ל"ד), ונקרא בן מפני שעשה מריבה עם בעל (שבת נ"ז:). שני חשמות הנרדפים "בעל", "בשת" נמצאו גם באיש בשת=איש בעל, וכן ירובעל=ירובשת (ע"ע איש בשח). בעת שנפלו שאול ובניו חללים לפני הפלשתים היה מפיבשת בן חמש שנים וחשאהו אומנתו ובחפזה לננס נפל ויפסח ויהי נכה רגלים (ש"ב ד' ד'). וכאשר מלך דוד על ישראל זכר את אהבתו ליהונתן אבי מפיבשת ויעשה חסד עם בנו, והשיב לו את שדה שאול אבי אביו ויאכילהו על שלחנו כאחד מבני המלך (שם מ' א'—י"ג). גם מסר בידו את עבד שאול ושמו ציבה ולו מ"ז בנים ונשרים עבדים וכולם היו עבדים למפיבשת. כנראה השתדל ציבה להשתתד מאורנו תחדש ומצא שעת הכושר להלשין את מפיבשת לפני דוד. ויהי כאשר שב דוד ממלחמתו עם אבשלום לירושלם חלף ציבה לקראתו עם מנתה וכאשר שאל אותו דוד, "ואיה בן אדניך?" אמר, "הנה יושב בירושלם כי אמר היום ישיבו לי בית ישראל את ממלכות אבי. ויאמר המלך לציבה הנה לך כל אשר למפיבשת" (שם מ"ז נ'—ד'). ובאמת היה מפיבשת מחאבל על דוד למן היום אשר ברח דוד מפני אבשלום וכאשר שב דוד לירושלם התנצל מפיבשת לפניו כי לא יכול לירד עמו ברנליו כי הוא נכה רגלים ועבדו ציבה רמחו שלא רצה לחבוש את חמורו לרכב עליה. ויאמר לו המלך למה תדבר עוד דברך אמרתי אתה וציבה תחלקו השרה (שם י"ט ל'). חז"ל מאשמים את דוד המלך שלא החזיר השרה כולה למפיבשת אחרי שנתודע לו כי עבדו חזרימו. ובוה קיבל דוד לשון הרע (ע"ע ד' ד'). למפיבשת היה בן קטן מיכה (דה"א ח' ל"ד). דוד חמל על מפיבשת כאשר דרשו הנבעונים שבעה אנשים מבני שאול להקיעם לה' כנבעת שאול על אשר הפיר הברית עמהם (שם כ"א ז'). בנמרא אמרו כי מפיבשת היה רבו של דוד וכל מה שהוא עושה נמלך בו ואומר מפיבשת רבי יפה דנתי יפה חייבתי יפה מהרתי יפה ממאתי? ולא בושתי וכו'. תנא לא מפיבשת שמו אלא איש בשת שמו ולמה נקרא שמו מפיבשת שהיה מבייש פני דוד בהלכתו וכו' (ברכות ד'). ונראה שמעות סופר הוא וצ"ל מריב בעל שמו, כי איש בשת הוא שם אכזי,

פירקאוויץ בקרים ואומר עליהן שאיזה מחק נכתבו במאה הראשונה ממספר הנחות, שבזריא חן מזרפות במספר השנים שחרת עליהן. בספרו אבני זכרון (וילנא 1872) מונה שש מצבות למאה הראשונה ושש למאה השנייה. תשעה למאה השלישית. ארבע למאה הרביעית. שלשה למאה החמישית. בס"ה 129 מצבות עד המאה העשירית. גם על מהר"ל מפראנ מסופר שהעיד על מצבה אחת שהיתה בימיו בקברות מגנצא וכתוב עליה "שפחה חרופה" והיה הפרט מיום הקמתה עד זמנו י"א מאות שנה (לקומים בסוף מנהגי מהר"ל). נמצא כי הכתובת היא ממאה הרביעית. אך כל זה הוא מפי חשמיעה, ואפשר שמעות סופר יש כאן במספר המאות. המצבה חיותר עתיקה שיש בה כתב נמצאה בנרבוה בלשון דמית וחרות עליה שנה 688 ויש בה רק שלש מלות עברית "שלום על ישראל", ומצבה אחת בבירנדיסי משנת 832, ומצבה אחת בליאן משנת 1101 (ע"ע כתב ת). מצבות רבות נהרסו ע"י הנזירים או שהשתמשו בהן לבנינים. ובפרט אחר גירוש היהודים ממקומם. כמו שקרה בגירוש פיורדא שחוקו פקירי העיר את החומה ממצבות שלקחו מקברות היהודים. בזמן הרב"ז (במאה ה"ט) נגבו הישמעאלים את מצבות היהודים ומחקו הכתובות וחזרו ומכרו להם בשביל מתים אחרים. ולכן נזר הרב שלא לקנות מהם אבנים ישנות רק חרשות (ש"ת הרב"ז ח"א סי' חשמ"א). כי אסור להנות מן המת וקברו והמצבה בכלל ויש אוסרין אפילו לישב על האבן (יו"ד סי' שס"ד א' בהנ"ה). נהגין להקים מצבה על הקבר אחר י"ב חדש ליום היאהרצייט. הרמב"ם פוסק שאין להקים מצבות על קברות הצדיקים (הלכות אבל פ"ד סי' ר') ונסמך בזה על מאמר חירושלמי. אך האר"י (שער המצות פ' ויחי) כתב שהמצבה היא צורך גדול ויש בה תקן לנפש, והרשב"א אומר שהיא כבוד למת (ש"ת סי' שע"ה). ועושים חבדל בין "נפש" למצבה, כי נפש הוא בנין מתואר ומסומן. וכן נהגין לעשות מצבות גם להרבנים הגדולים.

[הכתובת על המצבה] בראש המצבה היו רגילים לכתוב "פה נמסן" (ברית פ"ג) כמו במצבות העתיקות של היונים *Zvōds kalral* והרומיים *hic jacet*, וגם מזה ראינו כי המצבות הראשונות היו בכתב עד כי נשתלשל המנהג הזה עד ימינו אלה. מלפנים היו התוארים והמליצות מעטים והמצבה התחילה בזה הלשון: הציון הזה, האבן הזאת או המצבה הזאת לעדה וכו' ונחרת שם המת ויום מותו ופרט השנה, ובסוף תנצ"ח=תהי נפשו צרורה בצרור החיים (ע"ד ש"א כ"ה כ"ט). או ז"ל=וזכרוננו לברכה. ויש שכתבו "בגן עדן תהי מנוחתו", "תהי מנוחתו בבור", "יבא שלום ינוח על משכבתו", "בצל שדי יתלונן", "רוח ה' תנחמו", "נפשו בטוב תלין", "צדיק באמונתו יתיה", "חלקם בחיים תלין ונפשו יירש ארץ", "ותנוח וועמוד לנוחך לקץ הימין" (סוף דניאל). ויש שכתבו, "והעל שכבת

לח. יעקב אבינו על דרכו לחרן אתרי אשר נגלה אליו ה' בתלום הלילה והבטיחו כי ישמרנו ולא יעזבנו לקח את האבן אשר שם מראשותיו ועשה מצבה וציון שמן על ראשה וידר נדר אטיהיה אלהים עמדי ונר והאבן הזאת אשר שחתי מצבה יהיה בית אלהים (בראשית כ"ה כ"ב). גם היתה המצבה לעדה בבית שבת יעקב עם לבן (שם ל"א מ"ד—נ"ב). המצבות היו למכשול העם כי בנו אותן לעבודת האלילים עם המכות והאשרים (מ"א י"ד כ"ג) והקיסר מצבות בית הבעל (מ"ב י' כ"ז). ומצבות בית שמש במצרים (ירמיה מ"ג י"ג). על מצבות כאלה נזכרו ישראל: שבר תשבר מצבותיהם (שמות כ"ג כ"ד). ומצבותם חשברו (דברים י' ה').

[מצבת קבר] במות רחל הציב יעקב מצבה על קבורתה היא מצבת סבורת רחל עד היום (בראשית ל"ח כ'). אבשלום הציב לו מצבה בחייו ויקרא לה י"ד אבשלום כי אמר אין לי בן בעבור חזקיר שמי (ש"ב י"ח י"ח). המצבה שהקים שמעון המכבי במודיעין על קברות אבותיו ואחיו היתה ברוב פאר והדר, עשויה מאבנים מהוקצעות משני עבריהן ויצג עליה שבעה עמודים אחד מול אחד לאביו ולאמו ולארבעה אחיו (ואחד לעצמו). ויקף אותם קרנות נבוהות מעשה מקלעות ועליהן מפותחים כל כלי מלחמה לזכר עולם וגם תבנית אניות מהומכות הנשקפות על פני הים (א' חשמונאים י"ג כ"ז—כ"ט). המזחרות האלה חבדילו בין העשירים והעניים, כמו יתר הצאות תקבורה ובגדרים יקרים עד שתקור ר"ג התכרוכין בכלי פשתן לכל העם. ואפשר מפני הטעם הזה אמר רשב"ג בריה: (מ"ק ז:). אין עושים נפשות לצדיקים דבריהם הן זכרונן (שקלים פ"ב ה'). ד' נתן אומר כי בונין למת נפש על קברו (שם) בנין או ציון שיהא זכר לנפשו והוא כבוד למת (פ' תקל"ן חרתין). חובת הקהל היתה לציין את הקברים בחדש אדר (משנה שקלים פ"א א') כדי שיפרשו הכהנים ואוכלי טהרות ולא יאהילו על חקבר. ולמדו זאת מדברי הנביא: ועברו העוברים בארץ וראו עצם אדם ובנה אצלו ציון (יחזקאל ל"ט מ"ו; מ"ק ה'). בזמן ההלמוד היו קוברים בכוכין ובמערות. והיו סותמין את הקבר מלמעלה באבן הגולל ואבנים גדולות היו משני הצדדין שנקראו דופס, ואבנים אחרות התומכות בדופס נקראו דופס דופסין (אהלות פ"ב ד'). הגולל והדופס היו שמירה מפני השועלים ומחמטי קברות וגם ציון כפני המוטאה. לא מצינו בשום מקום בתלמוד ומדרשים כי היה איזה כתב על המצבה או הציון. אם היה חרות שם המת חמן מותו ויכתבו. אבל מצינו ראינו כי היה כתב רשום על הקבר כמה שמנו בין הרברים הקשים ללימוד (שכתה) המסתכל בפני המת, וי"א אף הקורא כתב שע"ג הקבר (תהויות י"ג). אולם אף כי היה כתב חרות על המצבות כבר נמחק במשך הזמן הארוך, ובפרט כי רוב המצבות היו מאבנים רכות. ולכן ברור הוא כי המצבות שמצא הקראי

המפורש בתורה תיא כי יצאו בחפזן ויאפו את חצק ענות מצות ולא חמץ, כי גורשו מצרים ולא יכלו להתממה" (שמות י"ב ל"ט). ויש עוד דמו למצה על סהר האומה שיצאה מצרים הממאה כי המצה תיא סמל היצר טוב ושאר שבעים דומה ליצר הרע (ברכות י"ז). בזה נקראת המצה, "נהמא עלאח". כד נפשו ישראל מצרים לא הו ידעי עיקרא וזא דמהינותא. אמר קב"ה ימנעון ישראל אסותא ועד דיכלון אסותא דא לא יתחיו להון מיכלא אחרא וכו' (פ' תצוה דף קפ"ג:). אכילת מצה חובה רק בליל הראשון של פסח, ואח"כ היא רשות. ואפשר שלמדו זאת ממה שנאמר: ששת ימים תאכל מצות וביום השביעי עצרת ונ' (דברים ט"ז ח'). וכתב שבעת ימים מצות תאכלו (שמות ט"ז). להורות כי יש חילוק בחובת מצה בין ששת הימים ובין יום השביעי, ולא יום השביעי בולו אלא בלילה, כדכתיב בערב תאכלו מצות. הכתוב קבעו חובה (פסחים ק"כ). ולכן נקראת המצה בליל זה "מצות מצוה", ולדברי ר"מ אין אדם יוצא במצות מעשר שני או מצות נזיר ידי חובתו בפסח. כמו שדרש רבה, אמר קרא ושמרתם את המצות (שמות י"ב) מצוה המשתמרת לשם מצה, יצתה זו שאין משתמרת לשם מצת אלא לשם זבת (פסחים ל"ח:). ועל זה סמכו המחמירין להזהר לאכול "שמורה" מחטים שנשמרו משעת קצירה או לפחות מקמה שנמחן לשם מצה ולא, "קמה מן השוק". ויש שמדקדקין ע"כ לאכול מצות שמורה בליל החובה. אבל גם קמה מן השוק צריך להיות נקי מכל חימוץ ורק מחטים שעורים וכוסמין שיפון ושכולת שועל, אבל לא מאורז ודוחן, ראב"י למד זאת מקרא: לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל מצה (דברים ל"ז). דברים הבאים לידי חימוץ אדם יוצא בהן ידי חובתו במצה. יצאו אלו שאין באין לידי חימוץ אלא לידי סרחון (פסחים ל"ח:).

[מים שלנו] ר' יהודה אומר אין לזשין הבצק אלא במים שלנו הלילה בבית ולא במים חדשים מן הבור או מן הנהר שנשאבו באותו היום, והמעם הוא משום חשש חימוץ כי ביום מעינות צונגין ובלילה דותתין (שם צ"ד:). לפיכך המים שנשאבו מאמש הם חמים ומתמצים. ומפרש רש"י אע"פ שמי נהרות חמין הם ביום בחום הקיץ הוא מפני שרחקו מסקום נביעתן ונתחממו מחום העולם אבל חקף לנביעתן הן צונגים ביום לפי שהחמה גבוהה מן ובלילה החמה למטה מהן ומתחממן (עי' שיע' אר"ח סי' תנ"ג ב'). אין מערבין במצה מלח ותבלין אע"פ שמן הדין אינו אסור כי אין בהם חימוץ (שם סעיף ה'). אבל משום לחם עוני.

[שיעור מצה] אין אופין פת עבה בפסח, וכמה א"ר הונא טפה, ולא פת מרובה משום דנפישא בלישה, ויש בה שיהיה מרובה, ושיעורו שתהא העיסה לא יותר מעשירית האפת (במדת 43% בצים בינוניות שחם שיעור הלה). ומתחלת חלישה ועד גמר האפיה לא

המל" (שמות ט"ז י"ד) להורות על מל של תחיה לעתיד לבוא. גם היו מציירים על המצבת סגורה עם הכתובת נר ח' נשמת אדם (משלי כ' כ"ז), ושופר לזכר שופר של משיח לבשר תחיית המתים. על כהן ידיו פרושות כמו בדוכן, וחלוי יציק מים מן הכיור. האשכנזים נהגו להקים המצבות עומדות, והספרדים יניחו אותן שוכבות, ובירושלם נהגו כן גם האשכנזים. החסידים נזהרים שלא לחרות על המצבות שנת השנה לפי מספר הנהגה, וכל הכתובת הוא בלשון עברית דוקא ולא בלשון אחרת. בעיר ניוארק מצאו החסידים מצבה אחת על בית הקברות שלהם שחרות עליה שם המת בלשון אנגלית ומחקו אותו. במצבות של המאות האחרונות הרבו מאד בתוארים ותשבחות של המת ושמו בראשי החרחים, וגמצא סופרים ומשוררים לחבר כתובות המצבות במחיר. ואלה הם כתובות איזה מצבות לדוגמא. על מצבת ר' אליהו ב' חור: הלא אבן מקיר תזעק ותחמה לכל עובר עלי זאת הקבורה עלי רבן אשר נלקח ועלה לשמים אליהו בסערה הלא הוא זה אשר האיר בדרדוק אפלתו ושם אותו לאורה שנת ש"מ שבמ עלה בסופו ונפשו צורה בצרור החיים. מצבת ר' מנשה בן ישראל: לא מת הרב עוד לא כבה נרו הנה עודנו חי בטרומי ערץ ובעד עמו גם ערן מדברו נצח יהיה זכרו כימי ארץ. מצבת ר' יונתן אייבשיץ: ירא כל עובר חרות על הלוחות האיש אשר עמד לנס והיה כשושן פורחת ושם אל עפר ומראהו מאיש נשחת נא שימו על לב לשוב בתשובה נצחת תפלה תרבו בערו לאלקי הרוחות נפשו אליו יאסוף וכל תהיה נרחת וכות מעשיכם ינינו כי נפשות ישראל אחת לסדו מוסר לשנוא כבוד ומגדלה תהי נפשכם בורחת (עי' נ"ב מצבות ר' יצחק בר ששת; ר' יהודה אריה מן מודינא. ע"ע כוכ"ן; מערה; קבר).

ביבליוגרפיה: רפאפורט, הקדמה ל"ג גל עד; כרם חמר ח"ה 197; גאלרשטאף, לקט אמרים צד 82, קראקא 1869; ישורון ח"ה 47, ח"ה 81; שותאסמאוו, הקדמה ל"ג מצבת קדש, לזכר 1868; הורוויץ, אינשריפסען דעס אלטען פרידהאפס, פסד"מ 1901; יאראבעק, דער אלטער פראגער יודענפרידהאפ, *Keur van Graf-steen*, Leyden 1883.

א.

מצודה: ע' מבצר

מצה: בצק מעושה ומורק בטרם החמיץ. עונת לחם שלא עלתה בשאור. המצות לקרבן היו ממינים שונים בתמונתם, חלת כזה ורקיק מצה וכו' (ע"ע מנח"ה). חג הפסח שבאה עליו המצה שבעת ימים מצות תאכלו (שמות י"ב ט"ז) נקרא חג המצות (שם כ"ג ט"ז). ומפני חסרון תערובת שאור וכל דבר זר שיש בו חשש חימוץ נקראת המצה, "לחם עוני" (דברים ט"ז נ'). לזכר העוני שסבלו אבותינו במצרים, אך המעם

בשנות 7-1856 בערי ווין לכוּב וקראקא. ובשנת 1875 באנגליא ומשם באו לאמריקא וכעת נמצא שם המכונות היותר גדולות לעשיית המצות, והנחתותים האלה שולחים את המצות לכל תפוצות ישראל עד אפריקא ואוסטרליא. כאשר נגלתה ההמצאה של מכונת המצות בפעם הראשונה התנגדו לה הרבנים הגדולים ר' שלמה קלונער מבראד, ור' מרדכי זאב עמינער מלובוב ואסרו את המצות הנאפוח בה ממעטים שונים: א' המכונה הקטנה את פרנסת העניים המתעסקים בעשיית המצות „בידים“, והוכיחו כמה שמנעו חז"ל לרחוק מקרא מילה ליום חשבת מפני שעניניהם של עניים נשואות במקרא מילה לקבל מחנות אביונים (מגילה ד': ב') כי מעשה המכונה דומה למעשה קטן שאין בו דעת ובעשיית המצות ובפרט מצות צריכין כוונה לשם מצה ע"י ישראל גדול. ג' יש לחוש לחטא שלמה דשכחי ואדם המדניש בה ישאל עליה, לא כן המכונה. ד' יש לחוש לפירודין של בצק הנשארים בתוך גלגלי המכונה שקשה לנקותם. ומחמציץ, אחריהם יצאו הרבנים ר' חיים האלבערשטאם מסאנץ שהביא דברי מוהרש"ק ואמר „אף שיש להשיב על מקצת דבריו אולם בכונן דא לא נאמרו מעטים ומסוים, כי מלכד מעמיו עוד יש עמי הרבה מעטים כמסוים, ובפי שקבלתי מחותני ר' ברוך פריינקל תאומים מלייפניק שבדרום כאלה אין לנלות מעטים והשומע ישמע“ (ש"ת דברי חיים סי' כ"ג—כ"ד). ומעם הכמס הוא שחששו שיש בזה חרשות ויגרום דיפורמציא ברה. להאסור הסכימו גם הרבנים ר' מאיר אויערבאך מקאליש ור' רובער מיילש מווארשא, הב"ד מקראקא וחכמי קושטא (1861). לעומת אלה קמו רבנים גדולים להתיר מכונת המצות, וכדאשם ר' יוסף שאול נאטאנאחן מלובוב בעל ש"ת שואל ומשיב, וסתרו את מעמי האוסרים: א' שאינו דומה למקרא מגילה, מפני שהתם עיקר המצות היא מחנות לאביונים וחששו שתעקר המצות החיא אם ירחו קריאת המגילה ליום חשבת. ואם נזקק להפסד העניים א"כ עלינו לאסור ג"כ הדפסת הספרים שע"י יפסידו הסופרים המעתיקים מכו"ב. ב' המכונה אינו דומה למעשה קטן, כי תחננע ע"י אדם גדול, ודומה לשיחט במוכני במרנא דפחרא שמתגלגל ע"י אדם שהשחיטה כשרה אפילו למ"ד דצריכה כוונה (חולין מ"ז. דש"י). וגם במצות אמרו אפשר יעשנה בדפוס ויקבענה כיון (פסחים ל"ז). ג' לחטא שלמה שנמצאת בעיסה יוכל לשאול עליה המשגיח העומד על המכונה כמו חאשה שנלשת בצק. וגם לא שכיחה כי מנפין היטב הקטנה מקודם. ד' אין לחוש לפירודין במכונה כי ינקו אותה היטב בכל פעם, כמו שמנקין הכלים שמשמשין בהם במצות העשויות בידים, ובכלל יש במכונה זריזות יתירה וחשנה מעולה יותר מהמצות הנעשות ע"י המן אנשים ונשים העוסקים בעבודה זו הרבה שעות ביום ובלילה. השאלה הזאת התעוררה בפעם בפעם ויש מהרבנים שלא רצו

תחיה שחיה כשיעור מהלך מיל (אלפים) אמה=כ"ד מינומון). אבל חזקן שהאשה עוסקת בבצק לא נחשב לשחיה. ר"ג אומר שלש נשים לטות כאחת ואופות בתנור אחד זו אחד זו, וחכ"א שלש נשים עוסקות בבצק כאחת, אחת לשה ואחת עורכה (מקטפה) ואחת אופה. ר"ע אומר לא כל הנשים שוות (בזריזות) ולא כל העצים ולא כל התנורים שוין. זה הכלל תפח תלמוש בצונן (פסחים מ"ח:). בימי חבינים חיו עושין עונה המצה כאצבע (בית הלל י"ד סי' צ"ו). ובזמנינו עושין המצה דק עד ארבעה וחמשה בעובה אצבע (inch). יוצאין במצה מצויירת אך החכמים גזרו על סריקין המצויירין בפסח מפני שהאשה שוחה עליה ומחמצתה. סריקין כמין דקיקין ולא כמין גלוסקאות (פסחים ל"ז). הרמב"ם מתייר ציורים במצות ע"י נחתום שהוא זרין ואינו שוחה בעשייתו כמו אשה (ה' המן ומצה פ"ה ט"ז). הנקבים שאנו עושין במצה ע"י מכונה (ריירעל) הוא כדי לעצור נפחת הבצק בעת האפיה. העיסה שנלושה בין ושמן או דבש, אף שמי פירות אין מחמציץ אין יוצאין במצה זו לחובה. מפני שהיא מצה „עשירה“ וצריכין לחם עוני (פסחים ל"ז). לפנים היו המצות נאפות בתוך שלשים יום קודם הפסח, ומצה שטורה בערב פסח בזמן חקירת הפסח (א"ח סי' תנ"ג ד'). וכעת מחזיקין הנחתותים הגדולים לאפות מצות עד ששה חרשים קודם הפסח. מהר"ל היה נוהג להדליק העצים לאפות המצות בעצי ערבה מהלולב והושענות (ס' מהר"ל ה' פסח). נמנעים מלאכול מצה בערב פסח כדי שיאכלו אותה בלילה הראשון לחיבתה, ומשלו משל באדם שבא על ארפתו בבית חסיו (ירוש' פסחים פ"א א' בבלי שם ל"ז). נוהגין לתלות מצת באחד העמודים או הכותל בביהכ"נ באסרו חג של פסח, ותולה כל השנה עד שמחליפין אותה בחדשה בשנה שלאחריה, והוא זכר ליציאת מצרים. ע"ע אפיקורסן; הגדה של פסח; חסין; סדר; פסח.

ביבליוגרפיה: תלמוד פסחים דף ל"ה; מ'; יד החזקה ה' המן ומצה פ"ה ופ"ו; ש"ע או"ח סי' תנ"ג—חס"ב; סמאניסלאווסקי, סמא דחיי, ברדישוב 1895, א.

— [עשיית המצה ע"י מכונה] בערך שנת 1856 חמציא נחתום אחד באוסטריא מכונה לאפות בה מצות, באופן שהעיסה היתה נלושה ומתגלגלת דרך שני גלגלים של מתכות ויוצאות משם מצות דקות ונחתכות במרה ונופלות על סס של מתכות, ומנוקבות ע"י מכונה ואח"כ ישימו אותן בתנור לאפות. מחחלה היו המצות יוצאות עגולות, ומח שנשארו מן חקרנות היו משימים עוד הפעם במכונת העיסה, והיו תוששים לשחייה וחשש תימין, ולכן חמציאו אח"כ לתתן המצות מרובעות שלא ישארו הפאות. ועוד הוסיפו לעשות מכונות לאפיה, באופן שהמצות נעשות מתחלתן ועד סופן ע"י מכונות שונות במהירות רב. במכונות של מצה החלו להשתמש

שמענום הרי תרי"ג (מכות כ"ג: ב"ד. הוריות ח'. פוקי דרי"א פמ"א). המספר הזה היה מסוד כבר ביד התנאים הקודמים לר' שמלאי, בשם ר' שמעון בן אלעזר (מבילתא יתרו בחדש ס' ה'), וכן עזאי (ספרי דברים ס' ע"ז; ועי' תנחומא פ' תצא תוצאת בוכער ס' ב'; שמות רבה פל"ב; במדבר רבה פ"ג ופ"ח; ירושלמי יבמות דף מ"ז ע"ב, בבלי שבת פ"ז. נדרים כ"ה. שבתות כ"ט.). ובדאי היה המנין הזה מקובל ביד החכמים. הראשון שבא לסדר המצוות ולמנותן אחת אחת היה ר' יהודאי גאון בהלכות גדולות (ו"א שמחברו היה רב שמעון מקיירא). ועלו בחישובו: "שבעים ואחד במיתה, מאתים ושבעים ושבעה לאוין במלקות, מאתים מצוות עשה, ששים וחמש פרשיות (גדרים) הוקים ומשפטים המסודרין לצבור. הרי כאן תרי"ג מצוות מפורשות שקבלו ישראל על הר סיני פירוש עונשן ומתן שכרן" (הקדמה לס' ה"ג). ולפ"ז מספר הלאוין 348 ומספר העשין 265, ולא בר' שמלאי שחושב שס"ה לאוין ורס"ח עשין. בעל ה"ג חשב קצת מצוות שהן מדרבנן כמו מצות חנוכה ומקרא מנילה וכיוצא בהן. אחריו מנאן רב סעדיה גאון ור' שלמה בן נבירול באזהרות (ע"ע). וגם הם מנו איהן מצוות דרבנן. הרמב"ם חלק עליהם ומנה המצוות בדרך אחר, "בספר המצוות", והניח בו י"ד שרשים להורות מה למנות ומה לחשמים. והנה רבו עליו משיגים ומצריקים. אחריו באו ר' משה בר' יעקב מקוצי ב"ספר מצות גדול" (פס"ג) ור' יצחק בר' יוסף מקורביל ב"ספר מצות קטן" (סמ"ק) ומנו המצוות באופן אחר, אך כלם מסכימים למספר תרי"ג. ולאחרונה בא ר' יוסף בר' אברהם אלמושנינו בספרו הקטן "שרשי המצוות" (ה"ל ר"מ מולידאנו. ירושלם תרס"ט) והביא תמצית דברי הרמב"ם ומשיגיו ב"ג שרשים ע"ד מני המצוות: א' אין למנות מצוות דרבנן כמו נר חניכה ומקרא מנילה וכדומה, כי אין לך מ"ע ולית למנין כ"א הנזכרים בספר תורת משה; ב' אין למנות מצוה שאינה נוהגת לדורות. כגון נתינת דם על המשקף בצאתם ממצרים וכדומה; ג' אין למנות הציוויים הכוללים כל התורה, כמו ושמרתם מצוותי. רק מצוות פרטיות; ד' יש למנות מצוות עשה ולית בעקרי האמונה כמו מציאות השם ואחרתו והרחקת הגשמות; ה' יש למנות מצוות שנוסרו על הזכירה, כמו זכירת עמלק והחגלות ה' על סיני, אבל לא זכירה שבאה דרך זידון ואיום על מצוה אחרת, כמו זכור אל תשכח את אשר הקצפת וגו' שאינה נמנת; ו' אין למנות מעם המצוה בפני עצמה, כמו ביומו תתן שכרו וגו' ושכב בשמלתו. פ' חשב לו כרי שישכב בשמלתו. וכן בלאו ולא ירבה לו סוסים ולא ישיב וגו' ולא ירבה לו נשים ולא יסור לבבו כי תלאו האחרון הוא מעם ללאו הקודם לו; ז' אין למנות עשה שהוא רשות, גם לא ימנח לאו שבא לשלילת תיוב, כגון עשה שאינו בקום ועשה והיא רשות, וכן כל מה שבא בלשון עשה

לחיות דעתם בזה. כמו ר' יצחק אלחנן סקאוונא ור' ישראל סלאנטער, ויש מהרבה במור' צבי אורנשטיין מלבב שכתבו כי הדבר תלוי לפי ראות עיני מרא דאתרא לפי המבונה והמתעסקים בה. ברוב ערי אשכנז (לכד המבורג שחששו לחמש מאות משפחות עניים שהתפרנסו מזה) נהגו היתר במבונה זו. ר' ישראל אחלאנער דין ממינסק הביא מבונה לירושלם והשתמשו בה שלש שנים (5-1863). והיו שם ר' מאיר אויערבאך (שנמח להאוסרים בפולין). ר' משה ליב מקומנא (בעל דת רענן), ור' שמואל סלאנט ולא מיחו בידו. ובמות ר' ישראל במלה המבונה עד שנת 1906 שהביאו אותה מחדש, ואז נהעוררו איהו רבנים לאסור סמעם כי אפילו אותם שנהגו בה היתר כה"ל חל עליהם האיסור של אנשי ירושלם הבאים ממקומות שנהגין בה איסור, כיון שמתקבצים שם מכל הארצות, והיו בכלל לא תתנוירו (ע' יד אפרים ס' תס"ח, וס' החינוך ס' תס"ז). ועי' הסכימו ר' אברהם מסאכאמשאוו (מחבר אנלי מל), ר' צבי הירש שפירא (מחבר דרכי תשובה) מסונקאמטש, ר' משה נחום ירושלימסקי (מחבר מנחת משה) מקיעלין, ר' אברהם בנימין קלוגער מבדארד. אולם הרבה רבנים ובתוכם ר' שמואל סלאנט התירו המבונה בירושלם (והוא בעצמו אבל מהמצוות של המבונה בשנת תרס"ח), סמעם כי לא כל המבונות שוות, ואין זה סתם איסור וקבלה של מנהג. ע"ע חס"ץ.

ביבליוגרפיה: הלבנון שנה י"ג גליון 20; המודיע שנה ב' גליון 15; מודיע לבית ישראל וביטול מודיע, לבוב 1857; מדינה, שדי חמד מערכת חמץ ומצה ס' י"ג אות י"ב, שם דברי חכמים צד 194.

ש. מ. ג.

מִצְוַת מִצְוֹת: מלשון צו. פקודה על הנכנע קרצונו לעשות דבר או לחדול מעשותו, ובפרט מצות ה' לבני ישראל על יד משה. המצוה היא לשעה או לדורות, והחקה היא קבועה לדורות. מעם החוק קשה יותר להבין סמעם המצוה. התורה כוללת כל עניני האנושית במצוות חקים ומשפטים, בין תורה למצוה לחקים ולמשפטים (ד"ה"ב י"ט י'). ר"ל המצוות השכליות החוקים השמעיית ומשפטים שבין אדם לחברו כלם נכללים בתורת משה. מצוות ה' הם לתכלית האדם כי ישומר מצוה לא ידע דבר רע (קהלת ה' ה'). המצוות נחלקות לשתי מחלקות: מצוות עשה ומצוות לא תעשה, מצוות ה' אשר לא תעשה (ויקרא ר' י"ג), או עשין ולאין. כל דבר שנאמר בתורה בלשון "חשמד", "פן" או "אל" הן מצוות לא תעשה.

[תרי"ג מצות] דרש רבי שמלאי תרי"ג מצוות נאמרו לו למשה. שס"ה לאוין כמנין ימות החמה ורס"ח עשה כנגד אבריו של אדם. אמר רב המנונא מאי קרא: תורה צוה לנו משה מורשה (דברים ל"ג) תורה בנימטריא תרי"א אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה

לך רשות להודיע בהן (יומא ס"ז). ספרא פ' י"ח מבילתא שמות פמ"ו). רב סעריה נאון בספרו אמונות ודעות (מאמר נ' פ"ב ופ"ג) מהלך נ"ב המצוות לשכליות (בלשון ערבית עקליאת, אלעקליה). ושמעיות (מה ששמעו מסיני אף שנעלם ממנו מ"זמן, ובערבית סעמיאת, אלסמעי"ה). הראב"ד הראשון בכפרו אמונה רמה (צד ע"ה) קורא אותן: מפורסמות (אלדאיעאות), ומקובלות (אלמקובלאות). ר' כה"י בחובות הלכות (שער ג' פ"ג) מחלק בין עבודה שהיא מן התורה בלבד, ובין עבודה שהיא מן השכל, ובחקרמתו מחלק בין מצות האברים ובין מצות הלכות. וגם בין גלוי ובין נסתר (שם). ר' יהודה הלוי בספרו הכוזרי (מ"א פס"ח) מחלק המצוות לשלש מחלקות: שכליות, מנהגיות, שמעיות. הראב"ע בפירושו עה"ת (שמות כ' א') יאמר: המצוות הם על ב' דרכים, הדרך הראשון מצוות שהם נמיעות מהשם בלב כל אנשי דעת וכו', והדרך השנית מצוות הנעלמות ואין מפורשות למה צונו. וחלילה חלילה שתהיה מצוה אחת מהן מבחשת שקול הדעת, רק אנחנו חייבים לשמור כל אשר צונו ח' בין שנגלה לנו הסוד בין שלא נגלה וכו'. וכל המצוות על ג' דברים: האחת מצוות הלב, הב' מצוות הלשון, והג' מצוות עשה ומצוות ל"ה וכו'. הרמב"ם מחלק המצוות לארבעה חלקים: דיעות (בערכית ארא), מדות (אפעאל), פעולות (אבלאק), דבור (אקאויל). בספרו מורה נבוכים (ח"ג פליה) מחולקים ל"ד חלקים: הרעיות הם בחלקי א' וב', המדות בחלקי ד'—ז', הפעולות בחלקי ח'—י"ב, הדבור בחלקי י"ג—י"ד. וע"פ החלקים האלה חיבר ספרו היר החזקה הכולל י"ד ספרים במגן "יד". בכלל נחלקו המצוות לשני חלקים: מצוות שבין אדם למקום ומצוות שבין אדם לאדם.

[בתלמוד] לענין הלכה אם מצוות צריכות כוונה ע"ע כוונה. ויש מחלוקת אם מצוות להנות נתנו או לא (ע"י עירובין ל"א. ר"ה ב"ח: נדרים מ"ו, חולין פ"ט, מעילה י"ג), ואם מצוה חכמה בעברה מותר או אסור (ברכות מ"ו. פסחים ל"ה, סוכה ל', ל"ב: ב"ק ס"ז, תמורה כ'). נשים פסורות ממצוות עשה שהזמן גרמא (ברכות כ', פסחים מ"ג, סוכה כ"ה, חגיגה ר', מנילה ד'). גדול המצוות ועושה יותר ממי שאינו מצווה ועושה (קדושין ל"א). מצוה לגבי חובה רשות (חולין ק"ה). מצוה באדם יותר מכשולותו (קדושין מ"א). מצוה לשמוע דברי חכמים (סנהדרין כ"ג:). ולמדו מצוות דרבנן מלא תסור (שבת כ"ג:). כל מצוה שמתן שברה בצדה אין ב"ד מוחרין עליה (חולין ק"י:). העוסק במצוה פטור מן המצוה (ברכות י"א. סוכה כ"ה:). סומא פטור מן המצוות (קדושין ל"א). כיון שמת אדם נעשה חפשי מן המצוות (שבת ל'). מצוות במלות לעתיד לבוא (נדה ס"א:). כל המצוות מברך עליהן עובר לעשייתן (פסחים ז'). הודו מצוה ער שלש (ב"ק מ:). לענין מוסר נצינ פה מאמרים אחרים: לא נתנו המצוות אלא לצרף בהן הבריות, וכי מאי איבשת ליה לקב"ה אם

ע"צ האונס וכנגד יצר הרע אינו נמנה, כנגד וקנא את אשתו בסוסה, או ולקחת לך לאשה ביפת תואר, או לאו שבא בשלילות כמו לא יומתו כי לא חופשה בלומר אינם חייבים מיתה, לא יסגירונו בלומר אינו צריך הסגר; ח' כל מצוה שיש בה עשה ול"ה מונין העשה כפ"ע והל"ה כפ"ע. כמו במאנס ולא תחיה לאשה לא יוכל לשלחה, עשה ולא העשה; מ' אין למנות חלוקי המצוה למצוות שונות, כמו אסור בעל מום למזבח ואח"כ מבאר פרמי המומים, ומיני נגעים הרבה, או כל דבר שהוא סניף לשרש המצוה העקרי; י' ראוי למנות החבליה ככל מצוה, ואם יש תכליות מיוחדות ימנו כל אחת ואחת. כנגד עשיית המשכן או המקדש היא תכלית כוללת, ונכללין בו הארון השלחן והמזבח. אך יש לכל אחד תכלית מיוחדת, כמו לארון לתת בו העדות שהם הלוחות, והמזבח להעלות נרותיה, לתת על השלחן לחם הפנים ולחקריב קרבנות על המזבחות, וכל אחד הוא מ"ע; י"א אין למנות כל הצייון חכמים במצוה אחת, כנגד שביתת שבח שנכפלה בתורה י"ב פעמים או אחרת אכילת דם שנכפלה ז' פעמים וברומה; י"ב אין למנות כל יום בפני עצמו למצוה מיוחדת במצוה שתקיים בימים רצופים, כמו אכילת מצה לשבעת ימי הפסח, וכמו במצוות ראיון שלש פעמים בשנה לשלש רגלים נחשבת רק מצוה אחת; י"ג יש למנות קיום העונשין כירי אדם ולא בידי שמים. ועלינעק חבר "קונטרס תרי"ג" שהוא ביכליוגרפאי של הספרים שנכתבו על תרי"ג מצוות. בדבר מעמי המצוות אומר ר' יצחק מפני מה לא נתגלו מעמי תורה? שהרי שתי מקראות נתגלו מעמן נכשל בהן גדול העולם. כתיב לא ירבה לו נשים אמר שלמה אני ארבה ולא אסור, וכתיב ויהי לעת זקנת שלמה נשיו המו את לבנו (מ"א י'). כתיב לא ירבה לו סוסים אמר שלמה אני ארבה ולא אשיב, וכתיב ותצא מרכבה סמצרים וכו' (סנהדרין כ"ב:). בכ"ז התאמצו גדולי המפרשים וכפרס הרלב"ג לתת מעמים למצוות והרמב"ם במורה נחן מעמים גם לחוקים כמו שעמנו וברומה.

א.

— [חלוקת המצוות] הראב"ן (בהקדמתו למאמר השכל) יאמר כי כל המצוות נחלקים לשלשה חלקים והם הלב והפה והמעשה כמו שכתוב בפ"ד ובלבבך לעשותו (דברים ל' י"ד), וכביא דעת חכמינו כי עשרת הדברות כוללים תרי"ג מצוות עשה ול"ה: בדבור ראשון נכללים שמותים. דבור שני ששים, דבור שלישי מ"ה, דבור רביעי ע"ה, דבור חמישי ע"ז, דבור ששי נ', דבור שביעי נ"ה, דבור שמיני נ"ט, דבור תשיעי נ"ב, דבור עשירי נ"ד. כבר בימים הקדמונים חלקו המצוות לשני חלקים: א' משפטים, דברים המיושרים ע"פ השכל, שאלמלא לא נכתבו דין הוא שיכתבו, כמו עריות ושפיכות דמים וזל, ב' חקים, שהם נזירות המלך והיצר הרע משיב עליהן כמו אכילת חזיר ולבישת שעמנו וכדומה. שאין

מצרים: ארץ גדולה באפריקה שממאל לים סוף ונהר שיחור (נילוס) העובר לכל ארכה מדרום לצפון אל ים התיכון. הארץ נקראת על שם הבר השני של חם בן נח (בראשית י' י"ג) כי שם התיישבו בניו. הארץ היתה נחלקת לפנים לשתי ממלכות, אחת בכתר אדום בצד צפון ובירת ממלכתה היתה בוטו (Buto) ואחת בכתר לבן בצד דרום ובירת ממלכתה היתה איליתאספוליס שנקרא בעת אלכבא. חז ענין הוגי מצרים (מן שני מצר), ובלשון המלצ' בשם הכולל מצור, כמו יאורי מצור (מ"ב י"ב ב"ה, ישעיה י"ב ו', ל"א ב"ה), וערי מצור ולמני מצור ועד נהר (מיכה ז' י"ב) המורה על שני חלקי ארץ בשם מצור. סופרי חיונים ודרומיים קראו הארץ בשם Egyptus רק את צפון ארץ מצרים התחתונה, ואת נגב ארמחה העליונה קראו Thebais ע"ש העיר המכונה במקרא נוא אמן. גם בפי הנביאים נכלל דרום מצרים בשם פתרוס, וממצרים ומפתרוס (ישעיה י"א י"א, ועי' ירמיה מ"ד א') על ארמט מצרים לא ירד מטר רק לעמים רחוקות. מלכד דמיסי לילה ושכבת המל בכר. ומדי שנה בשנה יעלה הנילוס על כל גדותיו וחשקה את השרות ע"י תעלות המוליכות מימיו עד למרחוק, וישאיר אחריו ברכה ברפש שחור חמדשן את שדה חורע. ארץ מצרים תצמיח דגן וחמה ושעורה וכסמט. בצלים ושומים ואבטיחים (במדבר י"א ה'), ופשתי העץ נותנים בר יקר אמון מצרים (משלי ז' מ"ז). דגת היאור רבה מאד ועל שפתו יושבו תנינים (Crocodyl). גם סוס היאור או חית המים (Hippopotamus) המכונה "בהמות" (איוב מ' מ"ז) והיה קנה (תהלים ס"ח ל"א), ולכן יכנה הנביא את פרעה מלך מצרים התנים הגדול הרובץ בתוך יאוריו (יחזקאל ב"ט נ').

[ממלכת מצרים] הסופר המצרי מאנימו (שמזכיר יוספוס בספרו נגד אפיון) יחלק את ממלכת מצרים לשלוש מלכויות (dynasties) מהמלך הראשון מינים (ואולי על שמו נקראת מצרים מני מצור, מיכה ז' י"ב) עד אלכסנדרוס המקדוני. ששת המלכויות הראשונות הן ממלכת מצרים העתיקה, ונודעו המלכויות י"א—י"ג מן ממלכת מצרים התיכונה, ומלכויות י"ח—כ"ו מן ממלכתה החדשה. בכוף המאה ה"ט נמצאו קברות מלכי מצרים אצל תיס-אבירוס ונתגלו כתובות החרטומים המיחסים ראשית ממלכת מצרים לשנת 3500 קמח"נ, אך אין להת אומן לכתובות האלה, גם מסופקים עוד החוקרים בקריאת הכתב. לפי הכתיבות האלה היה אז המלך תומסוס הראשון בראש המלכות הי"ח (בערך שנת 1570 קמח"נ), והוא כבש חלק גדול מסוריה עד פרס. תומסוס השלישי מלך בערך שנת 1503 והוא כבש את צפון מסופוטמיה ובנה את ההיכל קארנאק. איזה שנים קודם לו (בשנת 1522 קמח"נ) ירדו יעקב ובניו מצרימה. אחריו מלכו מלכי אמינופים ובימיו נתגלה ונתרוממה מצרים בעושר וגדלה ע"י יוסף משנת

שוחם מן הצואר או מן העורף וכו' (כיר פמיד). זרזין מקדימין למצוות (פסחים ד'), מצוה שבאה לידך אל תחמיצנה והמתחיל במצוה אומרים לו גמור (מכילתא בא). חשב לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה מעלת עליו הכתוב כאילו עשאה (סנהדרין צ"ט:). שלחי מצוה אין נוקין (פסחים ח'). מצוה נודדת מצוה והעשה מצוה אחת קונה לו פרקלים אחד (אבות פ"ד). במקום אחד אמרו שכר מצוה בהאי עלמא ליבא (קדושין ל"ט:). ובמקום אחר אמרו אין לך מצוה קלה שאין מתן שכרה בעוה"ז ובעוה"ב (מנחות ס"ד). ובין שפורשים ישראל ממצוות מיד מתים (ע"ז נ'). אולם אפילו ריקנין שבהם מלאים מצוות ברימון (ברכות נ"ז). כי ישראל מקבלין עליהם עול מצוות ומסובלים במצוות (שם י"ג י"ז). רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצוות (סוף מכות). ע"ע אזהרות; כל תוס'ף; בן נח; בר מצוה; בונה; מלקות; עברה; עונשין; עקרים; עשרת הדברות; שכר ועונש; תורה; תקנות.

י"ש-ג

מצורע: ע' צרעת

מצאיה: ע' אברה

מציצה: ע' מילה

מצליח: ע' חפץ

מצנפת: ע' כהן כהונה; כובע

מצפה: מקום שהיה שם מגדל גבוה שממנו נשקפים למרחוק. ויש איזה מקומות בשם הזה בא"י. ועיר אחת הייתה בנחלת בנימין על גבול יהודה. ויפחה דבר את דבריו לפני ה' במצפה (שופטים י"א י"א). במלחמת ישראל עם שבט בנימין נתאספו במצפה (שם כ' א'). ובה קבץ שמואל הנביא את העם להתפלל בעדם (ש"א ז'). וע"ז אמרו מי שענה לשמואל במצפה (תענית מ"ז). המלך אסא חרש את העיר (מ"א מ"ז ב"ב). ואחרי גלות בני יהודה ישב שם גדליה בן אחיקם פקיד מלך בבל תעמו הנביא ירמיה (מ"ב כ"ה כ"ג, ירמיה ס' ו'). בימי נחמיה היה עזר בן ישוע שר המצפה (נחמיה ג' י"ט). ובימי החשמונאים תוכר מצפה עוד הפעם במקום אשר בו נקחלו היהודים אדות ענינים נעלים (א' חשמונאים ג' מ"ז). וכנראה היא הכפר בצפון ירושלים מערבת הנקרא בפי הערביים, "שמואל נבי". ר' שמעון היה יליד מצפה (ירוש' חלה פ"ב ג') אך לא נוכל לברר מאיזה מצפה. מלכד הערים היה גם ארץ המצפה או בקעת המצפה הנזכרת במלחמת יהושע עם יבן מלך תצר (יהושע י"א ג' ח') ונראה כי הוא בקעת לבנון.

ביבליוגרפיה: ירושלם ח"ו 58—56; שבע חממות

160.

מ. דן

מצר: ע' בר מצרא

למלך שאצר כל תבואות הארץ בשנות השובע ומכרם לכל הארצות הקרובות בשנות תרעב. המצריים עבדו אז את האליל אמוֹת־חִיבָאן, הכתנים והתרטומים היו ראשי העם ושוֹפְטֵי, ואחריהם העשירים בעלי חדרות. תהסוק העם שלא תיה לחם נחלת שדח וכרם היו עובדים בנחלות אדניהם, רועי הצאן נחשבו לפתותי ערך. במלכות היים משלו מלכי רעמסס, ונשתעבדו כל אלה שסכרו אדמתם למלך מצרים בשנות הרעב (בראשית מ"ב ב') ויהיו לו לעבדים, ובפרט הנגרים שלא היה להם אדמה, ובתוכם בני ישראל שחיו רועי צאן תועבת מצרים, וביותר חבדיה הממלכה את עולת על ישראל והעבירה אותם בחומר ולבנים לחקים את פארי העמדים וערי מסכנות. כנראה היה רעמסס השני תמלך פרעה אשר לא ידע את יוסף והציק לישראל מאד, כי שם התואר "פרעה" היה לכל מלכי מצרים כמו חשם אבימלך למלכי פלשתים. אחר יציאת בני ישראל ממצרים (שנת 1312 קמ"נ) התחילה המלכות העשירים ע"י תמלך שחנכתי בן רעמסס תשלישי, ומעת ההיא ירדה מצרים ממדרגת תרמה. מלכות אשור גברה עליה ותכבש הלק גדול מצפון מצרים, אך במלחמות הרבות בין מצרים ואשור באת ארץ כנען היא א"י בתוך, בין הרחים ורכב. שתי הממלכות האלה חפצו לבלוע את א"י ומלכי יהודה וישראל היו פוסחים תמיד על שתי הסעיפים אם לברות ברית עם אשור או עם מצרים. שלמה המלך החלים לברות ברית עם מצרים וליתר במהון לקח בת פרעה לו לאשה (מ"א ג' א'). כנראה היה רחבעם בן שלמה נוטה אחרי אשור והפר בריתו עם מצרים, ולכן עלה עליו שישק מלך מצרים (בשנה החמישית למלכות רחבעם) ויקח לו לשלל את אצרות בית ה' ובית תמלך (שם י"ד כ"ה). שישק הוא הנקרא בלשון מצרית שושינק שהיה בראש המלכות הכ"ב, ונראה שהיה שושינק השלישי (ערך שנת 800 קמ"נ). הברית אשר כרת הושע בן אלה מלך ישראל עם סוא מלך מצרים עורר את חמת מלך אשור עליו וישם קץ למלכות ישראל ויגל את עמה מעל אדמתו (מ"ב י"ז). וכן צדקיהו מלך יהודה בבטתו על מצרים מרד במלך בבל אשר המליכו על יהודה, ויסתערו עליו הכשירים וישימו קץ לממלכתו, והגלו את יהודה מעל אדמתו. אבל גם קץ מצרים בא, כי הבבלים כבשו אותם, ואחרי מפלת בבל באו ברשות הפרסים והמדים עד מלכות יון, ואז התחילה מלכות התלמיים (ע"ע תלמי). הנביאים חזו מראש כי תבטח מצרים תהיה אסון גדול לישראל, לכן הוזכרו את ישראל שלא לבוא עמיתם בברית. משת רבנו אמר בשם ה' "לא תוסיפו לשוב בדרך הזה (מצרים) עוד" (דברים י"ז ט"ז), ישעיה הנביא התרעם על "ההולכים לרדת מצרים ופי לא שאלו וגו' וחתית לכם מעוז פרעה לבשת והחמות בצל מצרים לכלימה" (ישעיה ל' ג'), וגם על תבואתם למצרים מפני מלך בבל, אמר ירמיה הנביא: וחיו כל

האנשים אשר שמו את פניהם לבוא מצרים לגור שם ימותו בחרב וברעב (ירמיה מ"ב י"ז). כי עינם ולבם של המצריים היו רק אל תבצע והבטחון בעזרתם נחשב למשענת, הקנת תרצון (ישעיה ל"ז ו'), ועל שם נאותם נקרא "רהב" (שם ג"א ט', תחלים פ"ז ד', פ"ט י"א). [בני ישראל במצרים] מסכת קנאת אחים נמכר יוסף למצרים, ואחר שפטר החלום לפרעה נתעלה למשנה למלך. הפתרון היה כי תבואנה שבע שנות שבע ואחריהן שבע שנות רעב בכל ארץ מצרים. יוסף קבץ ואצר כל התבואות שנשארו משני השבע וימכרם לכל הארצות במשך שנות הרעב, ויבא יוסף את כסף השבר לבית המלך. גם אחי יוסף באו למצרים לקנות אובל, ואחר אשר נתורע אליהם שלח אחרי יעקב אביו ואחיו וכל משפחתו, ויהי בדרך בבאר שבע וירא ה' אל יעקב בחלום הלילה ויאמר אליו: אל תירא מרדה מצרימה כי לגוי גדול אשימך שם וגו' ואנכי אעלה גם עלה (בראשית מ"ז ג'). ויבא יעקב וכל אשר אתו שבעים נפש למצרים, ובהסכמת פרעה חרשיב יוסף את יעקב ומשפחתו בארץ גושן ושם היו רועי צאן. יעקב הוצג לפני פרעה בהיות בן מאה ושלשים שנה ויברכהו. במות יעקב הובא לקברות לארץ כנען. אך במות יוסף נקבר במצרים (סוף בראשית). אחרי מותו קם מלך חדש על מצרים אשר יצבת את פעולות יוסף למוכת מצרים, וכל מחשבתו היתה רק לבקש תחבולות איך להצר לבני ישראל ולעצור בעדם שלא ירבו בארץ, "ובני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד ותמלא הארץ אותם". ויתיעץ פרעה (הוא רעמסס השני) עם ראשי העם ויאמר "הבה נחחכמה לו פן ירבה והיה כי תקראנה מלחמה ונוסף גם הוא על שונאינו" וגו' (שמות א'). ויחלימו לענות את בני ישראל בעבודת פרך בחומר ובכלבנים לכנות בתי אוצר למלך ובכל עבודה בשדה. אך כל זה לא תועיל למעט מספרם. ויצו פרעה לתרוג את הבנים הנולדים לבני ישראל ולהשליך אותם אל היאור. וה' הקים להם מושע את משה אשר ניצל ע"י בת פרעה מן היאור. וישלחהו ה' להוציא את בני ישראל מארץ מצרים להקים את הבטחתו לאברהם: כי נר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אותם וגו' ואחרי כן יצאו ברכוש גדול (בראשית מ"ז י"ד). וירא ה' אל משה בלכת אש מתוך הסנה ויאמר: ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים וגו' וארד להצילו מיד מצרים ולהעלותו מן הארץ תהיה אל ארץ טובה ורחבה וגו' (שמות ג' ז'). משת ואהרן הלכו לפרעת והראו לפניו אותות ומופתים ויאמרו אליו בשם ה': שלח את עמי ויחוננו לי במדבר וגו' דרך שלשת ימים (שם ח' ג'). אך פרעה לא שמע אליהם ועורר הכבד העבודה על בני ישראל ויצו על השוטרים שלא לתת לחם תבן ללבוש תלכנים: הם ילכו וקוששו להם תבן ואת מתכונת תלכנים וגו' לא תנרעו ממנו כי נרפים הם על כן הם צועקים לאמר נלכח

וארבע מאות שנה, תנו לנו שכר עבודה של ששים רבוא ששעבודתם במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה. אמר להן אלכסנדרוס מקדון וכו' והגניחו שדחיתן כשהן זרועות וכרמיתן כשהן נמועות וברחו וכו' (סנהדרין צ"א). ע"ע זכר [זכר לציאת מצרים].

[בתלמוד] אמר רבא שיתא אלפי פרסי היו עלמא, כו' מצרים ד' מאות פרסה על ד' מאות פרסה. ומצרים אחד מששים בכוש וכוש אחד מששים בעולם וכו' (פסחים צ"ד). בישיבתה של צוען בית סאה עושה שבעים כורין וכו' ואין לך מעולה בכל ארצות יותר מארץ מצרים שנאמר כנן ה' כארץ מצרים (בראשית י"ג) ואין לך מעולה מארץ מצרים יותר מצוען וכו' (כתובות ק"ב). מצרים היתה מלאה כשפים ואמרו עשרה קבים כשפים ירדו לעולם תשעה נמלו מצרים ואחד כל העולם כלו (קדושין מ"ט). ואין לך כשפים ככשפים של מצרים (אדר"ג פכ"ח). בן סדמא הוציא כשפים ממצרים בסרימה על בשרו (שבת ק"ד). מצינו הרבה דברים בשם התואר מצרי או מצרית שהובאו ממצרים או שהיו דומים להם. כמו שוורים המצריים שכריסותיהן רחבות (סוכה כ"א) זבוב שבארץ מצרים שנהרג אפילו בשבת משום סכנה (שבת קס"ו). זיתים המצרי (מין משקה) תילתא שערי ותילתא קורטמי ותילתא מילחא (שם ק"י). חרדל מצרי, דלעת מצרי פול מצרי (כלאים פ"א ב'). דג המצרי (מכשירין פ"ז). אמא מצראה, הרס מצרי (סוכה ל"ג, רש"י). כפיפה מצרית, פיל שבלע כפיפה מצרית (שבת קל"ט). מנחות ס"ט. חבל המצרי (ערובין נ"ח). סלם המצרי כל שאין לו ד' חווקין (שם ע"ז). חלון המצרי (ב"ב נ"ח). חלון קטן (רשב"ם שם) ונראה מזה שהיו עושין הכלים האלה במצרים במדה קטנה. במצרים גדלו ערשים שנגלגליהן חדים (תוספתא מעשרות סוף). ונראה כי היהודים נרו במצרים עוד קודם החרבן גם במקומות אחרים וזאת אלכסנדרוס כי אמרו אנשי כפר סכניא של מצרים היו צדיקים ונענשו בשביל שלא התאבלו על ירושלם (נמין נ"ז). ונודעו חנן המצרי (יומא ס"ג). וחנמאל המצרי (פרה פ"ג ה'). רב סעדיה נאמן מכונה אלפיומי ע"ש מקומו פיום (Fayum) שהוא פיתום ולכן נקרא ג"כ הפיתומי. בתרגומו הערבי מעתיק (בראשית י"ג) לודים תאנים, ענמים אלכסנדרוס, להבים ביניזה, נפתחים פאראמא, פתרים ביאמא, כסלחים סעיד, כפתרים דמיאט או מימיאטי (Damietta) או אי כפתור. יש מתרגמים נוא אסון אלכסנדרוס. פסמאט תיא קאיריו העתיקת שנקרא מצר אלעתיקה או שפיר מצרים (עי' ירמיה מ"ג י'). ומלכות מצרים בכלל נקראת נ"כ מלכות נף או מלכות סוינים (יחזקאל ל' י"ג, כ"ט י').

[מספר היהודים] מעת שבאה מצריג תחת חשגת

אנגליא הוטב מצב החומרי של ארץ מצרים בכלל ומצב היהודים בפרט, גם נתרבה מספרם ורכושם.

נזבחה לאלהינו וגו'. אולם כאשר לקו מצרים עשר סכות והאחרונה סכת בכורות, קרא פרעה למשה ואהרן ויאמר קומו צאו מתוך עמי נם אתם נם בני ישראל ולכו עבדו את ה' כדברכם וגו' (שם י"ב ל"ב). ובספרם הלכו בקשו בני ישראל ממצרים להשאלים כלי כסף זהב ושכלות וינצלו את מצרים. ויסעו בני ישראל מרעמסס סכותה כשש מאות אלף רגלי הנברים לבד מסף, ויסב העם דרך המדבר ים סוף. אחר שיצאו בני ישראל ממצרים נמלך פרעה על הסכמתו, או שחשב כי ישונו אחרי שלשת ימים ולא באו. ויוגד לו כי ברח העם, ויהפך לבכ פרעה ועבדיו אל העם ויאמרו מה זאת עשינו כי שלחנו את ישראל מעבדנו (שם י"ד ה') וירדפו מצרים אחריהם וישינו אותם חונים על הים. ויאמר משה אל העם אל תיראו התיצבו וראו את ישועת ה'. ויבקעו מי הים סוף ובני ישראל עברו אותו בחרבה. והמצריים שרדפו אחריהם נטבעו בים כי שבו המים עליהם ויכסו כל חיל פרעה עם הרכב והפרשים לא נשאר בהם עד אחד. ומשם נסעו בני ישראל במסעותיהם במדבר עד בואם אל ארץ כנען (ע"ע מסעות).

[יציאת מצרים] א"ר יוחנן דאוי היה יעקב אבינו לירד למצרים בשלשלאות של ברוך אלא שזכותו גרמה לו, דכהיב בחבלי אדם אמשכם בעבותות אהבה ואהיה להם כמרמית עול וגו' (הושע י"א, שבת פ"ט). דרש רב עזירא בשכר נשים צדקניות שהיו באותו דור ננאלו ישראל ממצרים (סוטה י"א). מזכירין יציאת מצרים שנאמר למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך (דברים מ"ז, ברכות י"ב). וצריך להזכיר יציאת מצרים בקדוש היום (פסחים ק"ז). אמר רבא למה לי דכתב רחמנא יציאת מצרים ברבית, י"ט נבי ציצית, י"ט במשקלות? אמר הקב"ה אני הוא שהבחתני במצרים בין טפה של בכור לטפה שאינה של בכור. אני הוא שעתידי ליפרע וכו' (ב"מ ס"א). וצריך לאדכורי יציאת מצרים, דאמר הכי: מודים אנחנו לך ה' אלהינו שהוצאתנו מארץ מצרים ופדיתנו מבית עבדים ועשית לנו נסים וגבורות על הים ושרנו לך (ברכות י"ד). ואע"פ שעבדו מצרים באבותינו בפרך, בכ"ז נצמנו "לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו" (רברים כ"ג). ואף כי מצריים לא קרבו את ישראל אלא לצורך עצמן (ברכות ס"ג). ואמרו עתירה מצרים שתביא דורון למשיח, כסבור אינו מקבל מהם, א"ל הקב"ה למשיח קבל מהם, אכסניא עשו לבניי במצרים (פסחים ק"ח). פעם אחת באו בני מצרים לדון עם ישראל לפני אלכסנדרוס מקדון, אמדו לו הרי הוא אומר וכו' נתן את חן העם בעיני מצרים וישאלים (שמות י"ב). תנו לנו בסף זהב שנמלתם ממנו, אמר גביהא בן פסיסא לחכמים תנו לי רשות ואלך ואדון עמכם וכו'. אמר להן מהיכן אתם מביאין ראיה אלא מן התורה, ונאמר ומשכן בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה

היא הספרדית. ר"ל שמתפללים בנוסח ספרד. העדה היא מלוסמת מילידי העיר וסביבותיה, מבני רמסק, ארם צוכת, תורקיא ומורקא. ואירופיים בני איטליא וקורפו וכו'. כל החלקים האלה צמודים יחד ומשפם אחד לכולם. העדה מתנהגת תחת משטר בעלי העוד הנבחרים מחברי העדה ע"פ דעות נעלמות פעם אחת בשתי שנים. תוך מראש העדה הנקרא "נשיא" שהוא קבוע תמיד. והוא האדון סי' משה ביי קמאווי ואחיו חננאל סמנו בשנים סי' יוסף ביי קמאווי. והאחים השנים הם אחד במספר העוד. ע"פ העוד יקום כל דבר מדיני בעניני העדה. אכן כל ענין הנוגע לדת ודן קדושין וגירושין ואיסור וחיתור. הכל מסור ביד הרב החכם באשי ואחרי דבריו לא ישונה.

[מוסדי הצדקה] יש לקהלה קופות שונות לצדקה: "קופת השאין" שממנה יעזרו לעניים צנועים ובני מובים. קופת כסות עניים לחלק בגדים לעניים בימי החנוכה בכל שנה. קופת מזון לחלק קמח בכל ערב שבת לעניים צנועים. קופת חמי דפסחא מצה אפריה לעניים ערך שני קילו (41½ למרות) לנפש. לפי מכסת הנפשות ובשר ואורז ויין לפסח. קופת בקור חולים. אך תקופה היותר חשובה היא קופת "מוהר הבתולות" אשר ממנה להכניס לחופה עשר בתולות עניות בכל שנה ע"פ הגורל אשר יומל ב' פעמים בשנה ביום מ"ז באב וביום מ"ז בשבט. ובכל ששה חדשים ישיאו חמש בתולות. התנהגות הקופה הזאת תיא עפ"י י"ט תסנות, ומחן כי אין שום בתולה זוכה להכנס בפנסק הגורל במרם הניעת לשנת י"ח ביום חופתה, ועליה לחבא ראייה שלמרה בבית הספר אשר לבנות ישראל שם לפחות שלש שנים או ששרתת בבית איזה בע"ב או בית מלאכה לפחות שלש שנים (למען תדע איך לנהל את ביתה). אין בתולה זוכה לגורל אם לא יעשה קשר שדוכיה עם החתן בפני החכם באשי אשר תוקר ודורש שאין שם נדוד איסור בזיווגם. הזוכה בגורל תקבל סך שלש מאות פראנק מחקופה, ואם לא זכתה עד חמש פעמים או שהגיעה לשנת העשרים יעזרו אותה בעזר תיצוני גם בלי גורל. תכנסת הקופה הוא מנדבות יחידים ומסם הנדוניה אשר על כל חתן לשלם אחד למאה, והמס הזה עליו לשלם קודם בניסותו לחופה. בית החולים הוא ברחוב היהודים עם בית מרקחת והרפא יבקר בבתי העניים תנם, אך הקהלה קנתה כר נרחב (שמונת אלפים מיתר מרובעים) במגרש עבאסיא במקום שתאיר צח ונעים ובקרוב יבנו שם בית חולים גדול ויפה וכבר נתקבץ ע"ז סכום גדול מנדבות יחידים.

[בתי כנסיות ובתי ספר] בעיר הזאת יש ר' בתי כנסיות לספרדים כלם מקנת כסף העדה כולם עתיקי יומין רק שנתחדש בנינם בזמנים שונים. העתיקה שבכולם היא ביתביז למצביו, אשר כפי ערך שנות בנינה הראשון יש לה חשע מאות שנה ועוד. ככתוב

בשנת 1898 היה מספר כל התושבים בארץ מצרים 9,734,405 ומהם מספר היהודים 25,200. ביניהם היו יהודי קאירוו 11,489. יהודי אלכסנדריא 9,946. יהודי מחוז נרביה 1104 והנשארים בערים קמנות. בסיה היו במצרים התחתונה 24,973 ובמצרים העליונה 227. בשנת 1907 היה מספר כל התושבים כשנים עשר מיליון נפש, וביניהם נוצרים 880,000. ויהודים יותר מן 38,000. והשאר מושלמים. ע"ע אלכסנדריא; כוש; נניד; נילוס; נף.

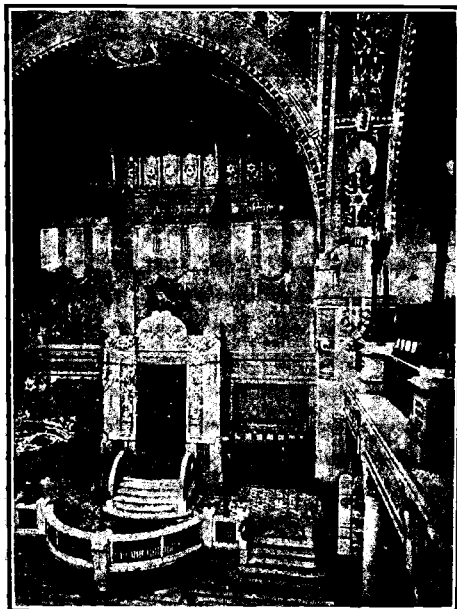
ביבליוגרפא: Lane-Poole, A History of Egypt in the Middle Ages, London 1901; The Encyclopedia Britannica, 11th ed. s. v. Egypt.

א.

— [עיר מצרים] שם העיר המטרופולין של המדינה היא נ"ב, "מצרים" ובלשון ערבי אלקאהרה. ואירופיים קורים לה קאירוו (Cairo). בכחובות ובניטין כותבין "במתא אלקאהרה הסמוכה לפסמאט מצרים דעל נהר נילוס מותבה". רב סעדיה נאון מתרגם צען מצרים = פסמאט מצרים בלשון ערבי, והיא עיר חדשה, כי מצרים הישנה שישבו בה אבותינו נחרבה עד היסוד וזאת עיר חדשה שנבנית סמוכה לה (ע' מהרי"ק אה"ע סי' קכ"ח). ישוב ישראל במצרים התכוון מעת הופיע שם הרמב"ם ז"ל אשר תיקן בה כל עניני דת ודן, ומאז והלאה לא פסקת תורה ממנה, כי נשתלשלה רבנותו וגירדותו לכל קהלות מצרים עד חמשה דורות מבניו ובני בניו (ע' סי' טוב מצרים אות מ' סעיף ט"ו). ואף שהזכירה התורה נ' פעמים לא תוסיפון לשוב בדרך הזה עוד, והרמב"ם בעצמו מביא האיסור ביד החזקה (מלכים פ"ה ז'), בכ"ז הותרה ישיבת ישראל במצרים ממעם שמצרים העתיקה נחרבה ואיננה. וכבר תקרו ודרשו בזה גדולי הרבנים (ע' רמב"ם שם סי' ת' וסי' אולם השער המחובר לס' שער החצר על א"י דף כ"ע ע"א. להרב ר' דוד ז' שמעון זצ"ל הנודע בשם צוף דב"ש. והוא אבי החכם באשי בקאירוו ואנפיה הרב ר' רפאל אהרן ז' שמעון ח"ו). מספר היהודים בעיר מצרים עולה כשלשים אלף, ובתוכם כאלף אשכנזים בני גרמניא רוסיא גליציא. ורומניא, ויש ליהודים שיויו זכיות עם כל העמים השונים הדרים בתוכה, והם היותר נכבדים מכל בני העמים האחרים, כי אין במצרים לא שנאת דת ולא קנאת הגזע, אך כדי לקבל משרה בממשלת המדינה צריך להיות אזרח מצרי או תורקי. ונבחר מצר כשרונותיו גם למעלה נבונה. המסחר חפשי הנהו, רוב העסקים היותר גדולים הוא ביד היהודים ומהם עשירים גדולים ובעלי הון. אין באנק או בית מסחר גדול בכל מצרים אשר לא יהיו בו עובדים ותערים יהודים. המחמדנים שהם מטבעם טובי לב ובעלי מדות מקורבים מאד עם היהודים בכל עסק מסחרי יותר מעם זולתם.

[עדת ישראל] העדה הראשית והשלטת במצרים

וכל קשר שרובין שנעשה תוך לב"ד אין ב"ד נטפלים אליו אם יפול איזה סכסוך בין הצדדים. שם יכתבו כל בתוכות הנשואין ואשר לא נרשמה בפנקס הקהל הרי היא כחרס הנשבר, ולא נחשבה גם בעיני הממשלה לבלום. ויש פנקס לרשימת הנולדים והנעדרים. הב"ד נטפל בנכסי עזבונות של הנעדרים, ואם הניחו אחריהם יתומים קטנים יכנה הב"ד אפוטרופוס עליהם. סדור ניטון בכל יום חוץ מערב שבת. מחיר הנט קצוב לשלם רק לסופרים ושמשים. הב"ד ובראשם החכם באשי ידונו דיני מסונות. ואין רשות לשום בעל דין להביא את קרוביו בעמדו למשפט, ורק התובע והנתבע לבדם. ובפרט אם הוא רבר ריב ומדון בין איש לאשתו ולרוב יתויד השלום ביניהם. בשנת תרע"א (1910) נפתח

ביהכ"נ "שער השמים" בקאירן. צורת ההיכל עם הקשת

בבית הדין, "מריבונאל" אשר תתנהג ע"י הב"ד בסדר חוקי הממשלה. היינו לדון בין איש לרעהו באמצעות מוענים (advocates) כצד התובע והנתבע, ואם ירצה בעל דין הקובל על פסק דינו להציע משפטו לפני בית דין גבוה שיהפוך בזכותו הרשות בידו. ונמנה החכם באשי לב"ד הנדול אשר בכחו לאשר ולקיים את הפסק של הדיינים מהמריבונאל או לסתור דבריהם, ולהוציא פסק חדש. ואין אחרי דבריו בלום. כל הכנסות המדרי-בונאל יביאו לאוצר הקהל. מב"ד ינתנו כל מיני תעודות הנדרשות לממשלת המדינה או לצירי הממשלות של חוץ, וכולן יבואו בחתימת החכם באשי. מחיר קצוב לתעודות וההבנסה לקופת הקהל.

[החכם באשי] על כסא הרבנות הכללית בעיר מצרים ואנפיה יושב כעת הרב ר' רפאל אחרן ו'

שם. אולם ביהכ"נ החדשה, "שער השמים" שנשתכללה בשנת תרס"ג (1903) בנויה ביתר פאר והדר, נשענת על ששה עמודי נזית עבים ונבונים מלומשים כראי מבהיק. בותליה כולם מצויירים כפטרונים ציצים מזהבים מעשי ידי אומני איטליא (ע"י ס' מוכ מצרים ל"ע"ב), וכולם מצויירת בפסוקי תנ"ך מעיני התפלה. ואין כמות ככל ערי המזרח ובארצות תורקיא ליופי והדרת קדש, ומקומה במרכז העיר ברחוב איסמעליי שגרים בה גדולי העיר ועשיריה. ועוד ביהכ"נ אחרת שכנה הנביר מר נסים אשכנזי מכספו. אך מסר כל זכותה להעדה שתהיה אחת נחלתה, ורק ישאר לו שלטן פרנס וגבאי עליה. בי תקנה קדומה היא שאין אדם רשאי לבנות ביהכ"נ לזכותו הפרטית (ע"י נהר מצרים ח"א דף י"א אות ג'). בתי ספר רבים יש במצרים, אך בית הספר

ביהכ"נ "שער השמים" בקאירן. רוח הרום מכהוץ

אשר להעדה הוא מוסד חסד ובו מלמדים חנם את בני העניים. בו שש מחלקות לנערים ומספר התלמידים כשלוש מאות. ולומדים שם מלבד עברית לשונות ערבית שהיא לשון המדינה וצרפתית ואיטלקית. חכמות החשבון ומדעים כללים. ועוד בית ספר לבנות שבע מחלקות ומספר הנערות כשלוש מאות ותמישים, ולומדות עברית בעברית, ערבית וצרפתית. ניגון, מלאכות התפירה והרקמה. ששה מורים לנערים, וחמשה לנערות. גם בית ספר למתחילים מכסף העדה, נערים ונערות במספר 360. ולמורה עברית בעברית וצרפתית.

[בית דין של מצרים] תב"ד במצרים הוא מקום שבו נעשים כל צרכי הקהל. בו בית המדרש להחכם באשי ושם מקום ישיבתו בתור אב"ד. בבית הזה יש פנקסי הקהל לרשום בהם כל קשרי השרוכין ושני הצדדים של חתון והכלה יחתמו שם לקיום תנאיהם.

אחד מחמשה תלמידים של הארז"ל. [קהלת אשכנזים] לפני חיתה עדת האשכנזית חלק מהקהלת הראשית שהיא הספרדית, ונברלו רק בביהכ"נ מיוחד ובנוסף התפלה אבל בעיני העבור התאחדו עם הספרדים וכל עסקיהם היו על שכם הב"ד הגדול תחת הנחנת החכם באשי, כי הוא לברו מאושר מהממשלה בתור רב הקהלה. גם החכם באשי היה מקרבם וניהלם בעצתו למכתם. אך בשנת תרנ"ג (1893) בא למצרים דוקטור אחד מרומניא והתחיל להשתרר על העדה האשכנזית אשר רובם תמימים ויהי להם לרב אף כי לא היה בר אוריין. באמרו כי הוא שליח מן השמים לפדות את העדה מיד ממשלת הספרדים וליסד קהלה מיוחדת לאשכנזים. העדה הספרדית לא התנגדה לחפצם ויתנו להם גם קרקע לבית עלמין חנם מאחזות נחלת העדה הספרדית. הרב הרומאני לא האריך ימים על משמרתו כי נתגלה מהותו והאשכנזים בעצמם גרשיו ויצא ממצרים באי כבוד. ומאז נהגו האשכנזים למנות להם רב בפני עצמם. ויבחרו להם רב אחד מרוסא את ר' רפאל גינצבורג, והוא היה ת"ח וי"א ומצא חן בעיני החכם באשי ויקרבו אליו והפיק כל משאלותיו. כשלוש שנים ישב על כסא רבנותו עד אשר נחלה והלך לחו"ל להתרפאות ומת שם. אחריו נתמנה לרב האשכנזים ר' אהרן מענדיל הכהן שבא מצפת בשנת תרנ"ו (1896). והוא ג"ב ת"ת ונעים המדות, והחכם באשי הכירו למוב. אך ההתקרבות הזאת הרע לאיזה מן האשכנזים אשר תפצו דוקא בפרידה גמורה. גם לא מצא חן בעיני ראש העדה האשכנזית שהיה איש פשוט יליד גרמניא, ומצא מום בהרב כי לא ידע לדבר כן בשפת אשכנזית צחת. ובחדש אלול שנת (1910) הופיע פתאום רב חדש בחוד מארץ אונגריא ושמו אולמאן להיות למו"צ לעדת האשכנזים, אף כי איננו בקי בטיב גמין וקדרשין ואיסור והיתר, ורק ידע לדרוש בשפת אשכנזית. החכם באשי לא רצה להכירו בתור רב והוכיחו על הסגת גבול של הרב ר' מענדיל. מר אולמאן התנצל כי לא ידע שיש רב אחד על האשכנזים עד כואו למצרים. בכ"ז לא התפטר ממשמרתו. והחכם באשי בראותו כי הרב הקדום הודח מפרנסתו. לקחהו לבית דינו וקבע לו פרס חדשי והוא יושב ודן את האשכנזים בב"ד של הספרדים ומסדר חו"ק תחת החסות של החכם באשי. ונותרו רק אנשים אחדים שהם בעוזרי הרב החדש, והרב הרב הזה גרם שהעדה האשכנזית כמעט אין רשומה ניכר עוד במצרים בתור קהל מיוחד. ויש תקות כי יתאחדו לאנורה אחת כמו לפני.

מ. ד.

מקדון: ע' אלכסנדרוס מקדון

מקדש: ע' בית המקדש

שמעון, בחור חכם באשי. הוא נמנה למשרה הזאת בשנת תרנ"א (1891), והוא העלה את הקהלה על כמת האושר והכבוד ע"י הנהגתו ותקנותיו, ויקר שמו גם בין צירי חממשלות מחו"ל, כי האמת והצדק הם נר לרגלו. הרב הזה השיג מהשלטן אות הכבוד מז"די מדרגה שניה ואות עוצמאני מדרגה שניה. גם ניתן לו בנדי שרד אשר ילבשם לעתים מוזמנים. והוא תלמודי גדול ומחבר נחל מצרים וחשובות על ארבע ש"ע גם דרשן מפורד, ומדבר בלשונות ערבית צרפתית אימלקית וספרדית. אחיו ר' מסעוד חי' ש"ע (והוא גם תתנו כי נשא את בת אחיו לו לאשה) הוא משנהו ועוזרו בבית דין והוא בראש הדיינים. אבי שניהם ר' דוד ש"ע שמעון היה רב בירושלם לעדת המערביים כ"ה שנה (ומת שם י"ח כסלו תר"מ). החכם באשי עשה תקנות

החכם באשי הרב ר' רפאל אהרן ש"ע שמעון

נחיצות לקיום היהדות במצרים. תקנותיו מסודרות בספרו נהר מצרים על היש"ע. ובפרט בעיני הנשואין שלא יהיו נעשים מבלי חקירה ודרישה ובהסכמת הב"ד, ותיוקן הפקעת קדרשין בהסכמת הקהלות (ע"י נהר מצרים אה"ע דף קע"ב). וביטול המנהג לעשות החופה וקדרשין בבתי מלך של נכדים, רק בביהכ"נ או בבית החתן או הכלה או בשבירות חצר ריקנית (שם הל' קדרשין סי' י"ד). והשתרל לבנות סניף למסלת הברזל משער העיר עד הבית עלמין הרחוקה מהעיר כמהלך שעה ורביע בעגלה לחותלת האנשים המלוים המת או הרוצים להשתתף על הקברות, להוליכם שם במחיר מצער. גם עשה תקנה גדולה שהשתרל שהבע"ב יעשו כל אחד לעצמו מקוה כשרה בחצרו ממי הנהר נילוס המובאים העירה ע"י צנורות קבועים בקרקע והסכימו עמו הרבנים מא"י (ע"י נהר מצרים י"ד סי' מ"ו). גם השתרל בהקמת מצבת זכרון על קבר הרב ר' חיים כפוס ויל

מבילה; נדה.

שינב

מקואות: מסכתא בסדר מדרגות, במשנה עשרה פרקים ובתוספתא שבעת פרקים (וכדפוסים אחרים שמונה פרקים), ואין עליה תלמוד בבלי ולא ירושלמי. מקואות הוא לשון רבים מן מקוה, ונקראת „מקוה“ בפי הנאונים ובערד. מבוארים בה דיני מקוה מהרה לזב ומצורע נדה חבת. ומנו שש מעלות במקוה. זו למעלה מזו: א' מי גבים. מי בורות. שיחין ומערות. מי תמציות ומקואות שאין בהם מ' סאה (ארבעים סאה הם 268.29 ליטר, או 120 נאלון). ב' מי תמציות שלא פסקו. ג' מקוה שיש בו מ' סאה. ד' מעין שמימו מועמין, ה' מים מוכין (מים נובעים שהם מלוחים או חמים). ו' מים חיים מן המעין שהיא המעלה העליונה שכשר למהר כל הממאים ולקדש בהם מי חמאת. ומבואר בזאת המס' ג' אופן הכשר ופוסל מקוה ומעלת מקואות שבארץ ישראל ודיני חציצה במבילת אדם ומבילת כלים.

מ. ל. ב.

מקום: ע' זמן

מקושש עצים: תרגומו מנבב אעין, מלשון לקשש קש לתבן (שמות ה' י"ב) מקוששות עצים (מ"א י"ז י'). בעת שהיו ישראל במדבר מצאו איש מקושש עצים ביום השבת. ודנו אותו בסקילה (במדבר מ"ז ל"ב—ל"ז). ונחלקו חכמים בבה היה חמאו. בספרי (פ' שלח סי' ק"ג) אמרו: תולש מן הקרקע. אתה אומר תולש מן הקרקע או [אינו אלא] איש עצמו ושמו מקושש? ת"ל ויקריבו אותו המוצאים אותו מקושש עצים וכו' ומי היה צלפחד דברי ר' עקיב וכו' ר' יהודה בן בתירה אומר עחיד ליתן את הדין כל האומר צלפחד מקושש, אם מי שאמר והיה העולם כימה עליו ואתה סגלה עליו. אלא מאין היה מן המעפילים היו וכו'. ופליגי בזה אמוראי. חד אמר מעביר ארבע אמות ברשות הרבים וח"א מעמר היה ובמתניתא תנא תולש היה (שבת צ"ז). ונמצא משפחת בית קופאי מן מקושש בירושלם (יבמות ט"ו:). אבל באמת לא כווננו חז"ל לומר שמקושש הוא שם פרטי אלא שהוא שם תואר ונחלקו בפירושו, כי אפשר לפרשו על שני פנים: א' שמלת „איש“ הוא נושא המאמר ומלת מקושש עצים הם נשוא. ופירושו איש שקושש עצים; ב' שמלת „מקושש עצים“ הם תואר למלת איש ר"ל איש שאוסתנו קשיית עצים. ואמנם לא ידענו מה עשה האיש המקושש עצים הזה, וזה טעם החולקים בו במאי איחייב? אולם במאמר הנ"ל הוכיחו מקרא המוצאים „אותו“ מקושש עצים שמלות מקושש עצים שקודם לו הם נשוא המאמר, לפי שמלת אותו היא יחס הפעול. אבל בגמרא הבבילית לא ירדו לראיה זו לפי שהם השתמשו במלת אותו לכינוי חרומו דמין מלת זה כאדם אותו האיש או

מקוה: מקום קבוצת וכניסת המים, ולמקוה המים קרא ימים (בראשית א' י'), ומקוה עשיתם בין החומות (ישעיה ב"ב י"א), ונתיחד השם למרחץ של מבילת מצוה, ובפרט למבילת נשים לאחר נדתן ושבעת ימי הנקיים וגם למבילה כלים חדשים (ע"ע מבילה). עיקר המרחץ הוא לנקיות ותכלית המקוה היא למהר ממומאה. בתורה כתיב אך מעין ובור מקוה מים יהיה טהור (ויקרא י"א ל"ז). ודרשו חז"ל ורחץ במים אה כל בשרו (שם מ"ז מ"ז) במים במי מקוה (המכונסין משמע מלא כתיב מים חיים, רש"י), ושיהא כל בשרו עולה בהן, וכמה הן? אמה על אמה ברם שלוש אמות ושיעור חכמים מי מקוה ארבעים סאה (ערוכין ד:). דהיינו מ"ד אלף וק"ח אצבעות וחצי אצבע=44,118½ אצבעות (ש"ע י"ד מ" ר"א א', ע"י הש"ך שם ס"ק ו'). כל הימים במקוה וממהרין באשבורן היינו כנוסים ועומדים כמו מי נשמים הנוספים בבור או בוחלין כגון נהרות. ואם יש במקום הזה מ' סאה מובלין בני אדם נדות ובעלי קריין וממבילין בהם כלים חדשים. חזן מוב ומצורע ומי חמאת שצריכין מים חיים ממעין. שלשה לוגין מים שאובין שהיו במקוה קודם שבאו לתוכו ארבעים סאה מים כשרים של אשבורן או זוחלין פוסלים את המקוה, אבל אחר שנתמלא המקוה במ' סאה אין פוסלין עוד מים שאובין אפילו במדה מרובה. בור שהוא מלא מים שאובין והאמה (קלוח של נשמים שבאו מן המדרון) נכנסת לו ויוצאת ממנו לעולם הוא בפסולו עד שיתחשב שלא נשתיר מן הראשונים שלשה לוגין. ובנובעין מים לחוכו כשר המקוה. מים שאובין שנחערבו עם מי נשמים קודם שיגיעו למקוה, אם רוב מן הכשר כשר ואם רוב מן הפסול פסול. השלג והברד והכפור והגליד והמלח והמים הנרוק (דף כמו רוק) משלימין למ' סאה ואציל שאין פוסלין בני לוגין. מי נשמים או מים זוחלין כשרים למקוה ע"י המשכה בצנור ברוהב שפופרת הנוד היינו שני אצבעות בינוניות (רמב"ם מקואות פ"ה ו'). צנור או מרחב שנכנסים בו מי נשמים אם הניח כלים תחתיהם נעשו מים שאובים ופוסלין המקוה. המניה טבלת תחת הצנור אם יש לה לבובו (מסננת) פוסלת שנחשב כמים שאובין, ואם זקפה לידת אינה פוסלת. מקוה שיש בה מ' סאה מים כשרים ושאינו בכד ושפך לתוכו כל היום כשר, ואפילו אם היה המקוה למעלה והיה ממלא בכלי ונתן לתוכו עד שרבו המים ירדו למקוה תחתון ונמלא מ' סאה הרי התחתון כשר, ובענין הזה היתה מחלוקת בעיר רווינא אימילא שנים רבות וכתבו ע"ז איזה מחברות: מלחמות ה', משבית מלחמות (ויניציא שס"ו) מקוה ישראל (שם שס"ז), פלגי מים (שם שס"ח). החכם באשי בקאיירד התיר לבע"ב לעשות מקוה בחצרם ממי הנהר נילוס המובאים בעיר ע"י צנורות קבועים בקרקע והסבימו עמו רבני איי (ע"ע מצרים). ולדינא ע"י שרע ירד מ' ר"א. ע"ע בעל קרי;

המנוחה (שם כ' מ'). בימי מלך חמשיה מוסיפין שלש אחרות על אלו חשש (רמב"ם ח' רוצח). ונח ארבעים ושנים ערי הלויים תאחרות קלמו חרצת בשננה, והחפשי שבין ערי מקלט וערי הלויים, שערי המקלט קולמות חרצת בין בכונה בין שלא בכונה וחרצת אין נותן שכר ביתו, ושאר ערי הלויים אינן קולמות אלא לדעת וחרצת נותן שכר לבעל חבית (שם פ"י י"ג). ונצטוו בני ישראל להסיר כל מכשול מדרך חרצת הנמלט עד צאת משפטו כאמור: תכין לך הדרך (רברים י"ט ז'), ואין מניחין בדרך לא תל ולא ניא ולא נחר אלא עושין נשר כדי שלא לעכב את הבורה שם, ורוחב דרך ערי מקלט לא פחות מל"ב אמות (ב"ב ק:). ומקלט מקלט היה כתוב על פרשת דרכים כדי שיכירו חרצתנים ויפנו שם (מכות י'). במ"ז באדר בכל שנה יוצאין שלוחים מב"ד לתקן הדרכים, וב"ד שנתרשלו בדבר זה מעלה עליהן הכתוב כאלו שפכו דם (מ"ק ח'). ערי מקלט צריבין להיות עירות בינוניות לא נדולות ולא קטנות, ואין מושיבין אותן אלא במקום שווקים ומים, ואם אין שם מים מכניסין לתוכן וכו' ואין פורשין בתוכן מצודות ואין מפשילין לתוכן תבלים כדי שלא יהיה רגל נוכל חדם מצויה שם. בעיר מקלטו ישב הרוצח בשננה עד מות הכהן הגדול אשר יהיה בימים ההם (יהושע כ' ו'). ומפרש הרמב"ם המעם שתלה תשובתו לארצו במות הכה"ג שהוא נכבד מבני אדם ואהוב לכל ישראל, כי בזה חשקום נפש הכואב אשר נהרג קרובו, כי זה הוא במבט האדם כל מי שתמצאו תלאה כשתבא על תברו כמוהו או גדולה ממנה יתנחם בה על תלאתו ואין בכל תלאות המות אצלנו גדולה ממיתת כ"ג (מורה מאמר ג' פ"ט). אם מת הרוצח קוברין אותו בעיר מקלטו, ואחר שימות הב"ג מוליכין עצמות הרוצח משם לקברי אבותיו (מכות י"א:). הרנו נוכל הרם הוץ לתחום ע"מ פסור, הרנו בתוך התחום נהרג. רוצח שהרג בשננה בעיר מקלט גולה לעיר מקלט אחרת (רמב"ם שם פ"ג ח').

ישיב

מקלל: ע' קללה

מסנה: ע' בקר

מקרא: ע' כתבי קדש

מקרא בני: ע' סראים

מכרה: ע' השגחה

מ"ר: מלשון מ"ר. פי' אדון (מרי דניאל ד' מ"ז), והוא תואר כבוד לאמורא בעין התואר רב ורבי, והושפע מלך יהודה כשהיה רואה ת"ה היה עומד מכסאו ומחבקו ומנשקו וקורא לו רבי רבי מרי מרי (כתובות ק"ג:). חכמי התלמוד היו קוראים לפעמים בשם "מר" לחבריהם, כמו איקריה דמרי, לא יכעוס מרי (ירוש' פסחים כ"א ע"ב), לימא מר (יומא כ':), ונעשו לתואר

אותו מקום וכדומה (מאיר איש שלום בחקירה למכילתא X וין 1870).

ב. מ.

מטה וממכר: ע' מכירה

מקיו דם: ע' הסוה

מקל: מטה הומר ברעץ, נזכר כמה פעמים במקרא. יעקב אבינו עבר במקלו את הירדן (בראשית ל"ב י"א) ויקח מקל לבנה ולח וערמון ויפצל בהן פצלות לבנות ויצנ את המקלות ברהמים ויחמו הצאן אל המקלות וילחנה עקורים נקודים ומלואים (שם ל' ל"ז-ל"ט). גם השתמשו במקל לדרבן את החמור (במדבר כ"ב כ"ז). הרועה נחל את עדרו במקל (זכריה י"א ז', י"ד). ומקל יד נזכר בין כלי הנשק (יחזקאל ל"ט מ'). מקל תפארה (ירמיה מ"ה י"ז) הוא שבט מושל אדיר. עמי בעצו ישאל ומקלו יניד לו (יהושע ד' י"ב) רומז על מטה קסמים שנחשו בו רבים מעמי הקדם. בקסם הזה הנקרא Rhabdomantie שמו אהדים אותהם אותות גם בדורות האחרונים, והחוקרים התאמצו למצוא פתרון אותותיהם בחקות המבע. בימי חכמי התלמוד היו עושים במקל בית קבול מוזה ומרגליות (כלים פ"ז מ"ז). לדעת הרע"ב היו חרמאים מכסים את המרגליות במוזה כדי לננוב את המכס, אך בעל תו"ט משיג עליו כי לנניבת המרגליות לא היו צריכין מוזה והיו יכולין למטח המרגליות במקל בלי מוזה, אך נראה כי בזמן המשנה היו נושאים מוזה עמהם לשום מצוה או לשמירה. המקל היה סמל ממשלה ושלטון, ולכן היו שמים מקל ביד האליל לרמז שחזק רודה את העולם (ע"ז פ"ג א', ירוש' שם פ"ג ב', ע"י ב"ר פל"ט ל"ה). בשבת ויר"ם אסור לשאת מקל בידו משום מוקצה, אך מי שנתכוונו נידוי שוקיו יכול לצאת במקל ביום (ש"ע אר"ח ס"י תשכ"ב). ובשבת חגר שאינו יכול לילך בלי מקל מותר לילך בו (שם ס"י ש"א י"ז). חולה שעמד מתלוי דינו כנהרג אך סומא אסור לצאת במקל. העדים שהלכו לירושלם להעיד על מולד הלבנה היו לוקחים בידם מקלות גם בשבת מפני הסכנה (ר"ה כ"ב).

מ. זין

מקלט, ערי: הערים שהיו מקום מפלט למכה נפש בשננה ונהגו עליו מחמת נואלי הרם של המומת. (במדבר ל"ה י"א) עיר מקלט הרוצח (יהושע כ"א י"ג). כאמור במשפטים ואשר לא צדה וגו' ושמתו לך מקום אשר ינום שמה (שמות כ"א י"ג). בעבר הירדן מזרחה הבריל משה שלש ערים: בצור למטה ראובן, ראמות בגלעד למטה גר, וגולן בבשן למטה מנשה (רברים ד' מ"א-מ"ג). ובארץ כנען נברלו קדש בגליל בהר נפתלי, שכם בהר אפרים וחברון בהר יהודה (יהושע כ' ו'). וכל אלה היו ערי חבהנים וחללים תופשי התורה, כי עליהם הוטל לדרוש ולחקור על מעשה הרצח אם בורח או בשננה היה, ולכן נקראו הערים האלה ערי

לגדולי אמוראי בבלי כמו מר שמואל ומר עוקבא, ואמר אבוי כל מילי דמר עבד כרב פ' מר רבה בר נחמני (פסחים ק"א). ור' מביימי בהזכירו את אביו רב אשי אמר "אבא מר", והוא בעצמו היה נקרא מר בריה דרב אשי, ומצינו הרבה פעמים מר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי. רב שרירא נאמן באגרתו מרכיב שני התוארים "מר רב" חנן בפומבדיתא, ומר רב "מר" שהוא שם פרטי, בתפלת יקום פורקן שהוא מזמן הגאונים נאמר "מרן ורבנן", ומה נעשה התואר מרנא ומרן, כמו מרן הבית יוסף (ר"י קארו). ע"ע סורנו; תוארי כבוד. ב. מ.

מר כרב אשי ע' מביימי

מר זוטרא (הראשון): ריש גלותא בבבלי, מלך בין רב כהנא ורב אחא משנת ד"א קס"ב עד ק"ע (402-410), והיה בדרו של רב אשי וכיף ליה כמו ראשי גליות אחרים למשל הונא בר נתן ומרימר (ע' אגרת רב שרירא נאמן, נייבויער אנעקדאמא ח"א 32-33, סה"ד ח"א פ"ד). מר זוטרא בן מר זוטרא השני היה ראש הסנהדרין בא"י בשנת ד"א רפ"ד (524), ואח"כ ריש גלותא בבבלי, אך מפני מעשה שהיה ברח מבבל לא"י ונעשה שם ריש פירסי, וכנראה הנהיג את התלמוד בבלי בישיבתו (ע' דר"ד ח"ד 270). אולם לפי נרעץ (ר"י ח"ג 386) נולד מר זוטרא ביום שנהרג אביו מר זוטרא בן רב הונא, והיה ילד קטן בבואו לא"י וכאשר נדל והיה לאיש נעשה ריש פירסי ומקום משכנו כנראה היה במכריא. על מר זוטרא בן רב הונא ע"ע זוטרא.

מ. ז.

מראדך בלאדן (ונקרא ג"כ בראדך-בלאדן): מלך בבלי אשר שלח ספרים ומנחה אל חזקיהו מלך יהודה בקומו מחליו (מ"ב כ' י"ב-י"ט; ישעיה ל"ט). חזקיהו שמח מאד לקראת מלאכי מראדך בלאדן ויראם את כל אוצרותיו, וכנראה רצה לזכות עמו ברית. הדבר הזה היה רעה בעיני ישעיה הנביא בראותו כי חזקיהו אינו בוסח בה' גם אחרי קומו מחליו בדרך נס. וינבא לו עתירות כי הנה ימים באים ונשא כל אשר בביתך ואשר אצרו אבותיך בבלח וגו' ומבניך אשר יצאו מסך יהיו סריסים בהיכל מלך בבלי (שם). מראדך בלאדן היה עובד לחמה והיה רגיל לאכול בשש שעות וישן עד ט' שעות, ובעת שחזרה החמה בימי חזקיהו חשב כי ישן עד יום המחרת ויהפוך להרוג את עבדיו שלא העירו אותו משנתו, אך הם ספרו לו חנם על אדות חזקיהו שקם מחליו (שה"ש רבה פ"ג). בלאדן אבי מראדך היה ג"כ מלך אך פניו נשתנו לפני כלב והיה מוכרח להושיב את בנו על כסאו, אך בנו כבר לאביו וכתב שמו ושם אביו מראדך-בלאדן ועליו אמרו בן יכבר אב (סנהדרין צ"ו).

מ. ז.

מראה (Mirror, מראות): ראי המשיב נותן תראה בו. מראשית ימות עולם התאו בני אדם, וכיחוד כנות חוה, תאוה להסתכל בשמח מוצק מלוטש אשר קרני האור ישתברו עליו וישבו אחורנית, למען תתוונח עיניך את צלם דמות תבניתך. הנסיון הראשון היה לפי השערה בתכנים האדם בשחור שבעין רעהו, וראה בו צורת קלסתר פניו במרה מצעירה, ע"כ נקרא תפוח העין "אישון בת עין" חיינו איש זעיר ילד בית העין. המין השני מהתראות פנים בזמן מאוחר היה שמח פני מי מנוחות, וע"ז מוסב המשל "במים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם" (משלי כ"ז י"ט). חסין השלישי היה לוח מתכת מוצק מלוטש ומורם למען היות לו ברק, והיה לרוב מנחשת קלל מוצהב ומבורק, הן מראות הצובאות פתח אהל מועד (שמות ל"ח ח'), שממן עשה בצלאל הכיור ואת כנו נחשת לרחצה (ע' ב"ר פ"ע ז'). ומראה מתכת כזה נקרא "ראי מוצק" (איוב ל"ז י"ח). המין הרביעי היו מבלאות מצוחצחות ומבריקות הנללות ונקראו "גליונים" (ישעיה נ' כ"ג) הנשאים בחוץ הבגד, וחשב הנביא את חמראה בין עדי ערדים שהם אך למותר שכן נחשב עוד בימי חכמי התלמוד, ורק אדם חשוב קפיד להביט במראה בעשותו את שערו, ולכן התירו לישראל המסתפר מגוי לראות במראה, וסבור הגוי כיון דקפיד אהכי חשוב הוא ומתיירא להורגו (ע"ז כ"ט. רש"י). ובלאו הכי משמע שאסור לאיש להביט במראה משום לא ילבש גבר שמלת אשה, ובחולל היא רק משום מדת חסידות, אבל בשבת אין רואין במראה של מתכת מפני שאדם עשוי לחשיר בה נימון המדולדל (שהמתכת מגלחת השער). ור"מ מתיר במראה הקבועה בכוחל (שבת קס"ט). בבית רבי השתמשו במראה (ירוש' שבת פ"ז ז'). המין החמישי היותר שלם הוא לוח הנעשה מוכונית ומצופה באבק של כסף, והוא אספקלריא שנוכרת במשנה (כלים פ"ל ב') מראה של זכוכית שהאשה רואה בה את פניה (הרע"ב).

ש. ז.

מראה מקום: ע' ציונים

מראית עין: ע' מביעת עין

מרבי השכלה: ע' רוסיא

מרנאן: שם מקום בפרס (נייבויער 380). רב שמואל בר ביסנא איקלע למרנאן ולא רצה לשתות יין ושכר כי בני ישראל שם לא הקפידו על נסך (ע"ז ל"א:). ואפשר שהיא מרנאסמאנה בחוף פרס, אך דעת פארבינער (האגדנבך ח"ב 1565) שהוא מחוז מרניאנה בין נהר אקסוס ומחוז אריא. בכתב היחידות מפרס העתיקה נזכר המקום מרנו (שפינעל, די אלט-פערזישען קיילשריפטען ח"ד 212).

מ. ז.

ישראל אצל משה שנאמר ותקרב אל כלכם וגו' שלא תאמינו לדבר (תחלים ק"ו). ר' יהושע אומר למח חיו דמין? למלך שוימן לבנו אשה נאח ובת מוכים ועשירה, אל הבן אלך ואראת אותה שלא היה מאמין לאביו. מיד הוקשה חרבר וחרע לאביו, אמר אביו מה אעשה? אם אומר לו איני מראת אותה עכשיו הוא אומר בעורה היא לפיכך לא רצה להראותה, לסוף אל ראה אותה וחרע אם כזבתי לך, ובשביל שלא האמנת בי קונם שאין אתה רואה אותה בביתך אלא לבנך אני נותנת וכו' (במדרש רבת פט"ו ו'). אמר רבי חייה בר אבא, מרגלים לא נתכוונו אלא לברשתה של א"י, כתיב הכא ויחפרו לנו את הארץ, וכתיב התם וחפרה חלבנה (ישעיה כ"ד). כלב פירש מעצת מרגלים וחלך ונשתתח על קברי אבוח בחברון, אמר להן, אבותי! בקשו עלי רחמים שאנצל מעצת מרגלים. יהושע כבר בקש משה עליו רחמים שקראו יהושע—יהושיעך מעצת מרגלים וכו' (ע"ע כלב). אמר רבי חנינא בר פפא, דבר גדול דברו מרגלים באותה שעה, "כי חזק הוא ממנו" אל תקרי ממנו אלא ממנו כביכול אפילו בעה"ב אינו יכול להוציא כליו משם (ערכין מ"ז). רש"י לא נרים אל הקרי כי אין חילוק בקריאה במלת "ממנו" בין מדברים בערם ובין המדבר על יחיד נסתר, אבל בתוס' (שם) אמרו שיש חילוק בין נ' רפה ודנש. והראב"ע בפירושו לשמות על רב ועצום ממנו אומר שהדגש במלה ממנו יוכל לחקרא ממנו או ממנה, הראשון סימן למדברים בערם, והשני ליחיד נסתר. אמר רב משרשיא מרגלים שקרי חוה, בשלמא ונהי בעינינו כחנבים לחיי, אלא וכן חיינו בעיניהם מנא הו' ידעי? וכו'. ותשא כל העדה ויחננו את קולם ויבכו, אמר רבה אמר רבי יוחנן אותו היום ערב תשעה באב היה, אמר הקב"ה הם בכו בכיה של חנם ואני אקבע להם בכיה לדורות וכו' (סוטה ל"ה). וזה מתאים לחשבון הנ"ל.

א.

מרגלית (מרגלית, מרגליתא): אבן יקרה שנמצאת במעי רמש במים, מלשון יוגית *μαργαρίτ*, ובמקרא פנינים (איוב כ"ח י"ט), ונראה שהיה להם מרגליות אדומות, מטה שנאמר אדמו עצם מפנינים (איכה ד' ז') ואפשר שהוא אבן חקוראל. תרגום מפרט (איוב שם) מרגלא יקרא, וגם מרגלית לכנה כמן (יומא ע"ה). ומצינו כמה פעמים בתלמוד ומדרש חשם מרגלית ומרגליות, מרגלית טובה (חגיגה ג'). מרגלית דליה ליה מימי (ירוש' ברכות פ"ט א'), ומרגלית שווח אלף זוזים (ב"מ קמ"ו). העמים חקדמונים האמינו בסגולת המרגלית במשא, כמו היאציאנמו, שמי שנשא אותו חזא במוח שלא יבו בו חצי הברקים שירדו בועף מחשכים שנקראו בלע"ז סאימי, וגם לא ימות במגפה מי שנשאו עליה מפני שמוכך האויר בסביבו ומסיר ממנו הארס הנחנח בו (ע"ע אבנים טובות) מרוב יקר המרגלית אי אפשר לדעת מתירה בשומא ואין לה

מרגלים: תרים החולכים ברגליהם לחפור ולחקור את הארץ, להתקדם איך לכבוש אותה בדרך היותר קל: לחפור ולחפך ולרגל הארץ באו (דחי"א י"ט ג'), האנשים המרגלים (יהושע ו' כ"ב). ומורה גם על לשון רכילות, כמו לא רגל על לשונו (תחלים מ"ג). וירגל בעברך אל אדני המלך (ש"ב י"ט כ"ה). בעת שהיו ישראל במדבר שלח משה אנשים לתור את ארץ כנען, ובחר איש אחד מכל שבט, לראות את הארץ ולהתבונן על העם היושב עליה, החוק הוא אם רפה המעט הוא אם רב, ואם יושבים בערים פרוות או במבצרים, ויאמר להם להביא מפרי הארץ עמהם, והימים ימי בכורי ענבים. ויעלו המרגלים בנגב ארץ כנען ויבואו עד חברון, ויראו שם את הגבורים ילירי הענק, ויברתו משם ומורה של ענבים וישובו מסך ארבעים יום. ויספרו למשה ואהרן ולפני כל העדה כי הארץ היא באמת ארץ זבת חלב ודבש וזה פריה, אפס כי עז העם היושב שם וביניהם ילירי הענק, והערים בצורות וגדולות, וכי עמלק יושב בנגב ועמים אחרים על יד הירדן, על גבול א"י, ויהיה קשה להם לכבוש אותה. בין המרגלים היו גם יהושע בן נון וכלב בן יפונה והם במחו בה' כי יראה נפלאותיו וישיע את ישראל בדרך נס כמו שעשה במצרים. אך המרגלים האחרים אמרו לא נוכל לעלות, כי חזק הוא ממנו, ויוציאו גם דבת הארץ כי היא אוכלת יושביה ושוכני הארץ הם גבורים בני הענק אנשי מדות, ונחי בעינינו כחנבים וכן חיינו בעיניהם. וילזנו העם על משה ועל אהרן על אשר הוציאו אותם ממצרים להמיתם בחרב אויביהם, ואמרו לשוב מצרימה. ובה העלו חרן אף ה' שרצה להכותם בדבר ולכלותם, לולי עמד משה רבנו להתפלל לפני ה' להעביר עונם, ויסלת להם ה'. אמנם על המרגלים יצאה הנזרה שימותו במגפה, זולת יהושע וכלב, וכל דור המדבר מכן עשרים שנה ומעלה ימותו במדבר במשך ארבעים שנה, לעומת ארבעים יום שתרו את הארץ, יום לשנת. ובניהם אשר יקימו אחריהם מה יבואו אל ארץ כנען אשר הבטיח ה' לאבות (במדבר י"ג ויד'). המרגלים נשלחו ביום כ"ט סיון, שנאמר ויהי בשנה השנית בחדש השני בעשרים בחדש נעלה הענק מעל משכן העדות (במדבר י'), ויסעו מהר ה' ררך שלשת ימים, ובאו לקברות התאוח בכ"ג באייר, ושם ישבו שלשים יום שנאמר עד חדש ימים (שם י"א) ואחר סגירת מרים לשבעת ימים באו לחצרות בעשרים ותשעה בסיון, וחזרו לסוף ארבעים יום הוא יום תשעה באב המזומן לפורענות (לקח טוב פ' שלח).

[בתלמוד ומדרש] אע"פ שאמר הקב"ה למשה

"שלח לך" לא היה כן הקב"ה שילכו, למח? שכבר אמר להם הקב"ה שבחח של א"י וכו'. ומחו שלח לך אנשים, אלא ישראל חם בקשו הדברים הללו, שבשעה שהגיעו לירש את התחומין אל, "ראה נתן ה' אלהיך לפניך את הארץ" (דברים א'). באותה שעה נתקברו

דין אונאח (ביט נ"ח): השם מרגלית השאל למשל הנשמה. אונא אובד מרגלית (ירוש' בלמים סוף פ"ט). תוד לשמעת של הלכה, הינן שמעין דא מרגליתא (איכ"ר פ' מוסאתה). מרגלית טובה היתה ביד ואתה מבקשה לאבדה הימני (תניגה ג'). כלומר מעם יקר, וכן אמר ר' יהושע לרבי יוחנן בן ברוקא ולר"א חסמא (ביב קכ"ג) פ"י חדש יפה והגון כמרגלית. בלשון סודית נקראת מרגלית, "מרגליתא", לענין משל: אי לאו דדלאי לך חסמא מי משכחת מרגליתא תותיה (ברכות ל"ג). אם לא הנבהתי החרם לא מצאת תחתיו המרגלית. פ"י מתוך דברי מצאת חידוש אחר. גם יש ספרים שנקראו בשם מרגלית. כמו מרגלית טובה, מרגליות חתורה. מרגליתא מבא, מרגליתא שפירא ועוד.

א.

מרגלית (מרגליות): שם משפחה נכבדה של חכמים ורבנים בפולין ומתחסת לרש"י ולמחרש"א. הראשון שנודע ב"ם הזה היה ר' שמואל מרגליות דיין בפחנא בערך שנת 1550, ואחד מבניו ר' משה מרדכי היה חי בעיר פשעמיסל (מת בשנת ת"כ), והיה לו בנים גדולים בתורה וסחם נסתעפו ענפי המשפחה. ר' אפרים זלמן מרגליות ב"ר מנחם מאניש היה רב בבראדי גליצא, והיה אחד מגדולי התוראה בדורו. אף כי לא שמש בכתר הרבנות. נולד בשנת 1762 ומת פתאום כ"ד אב תקפ"ח (1828). הוא חבר "בית אפרים" ב"ח על יד (לבוב תקס"ט) ובית אפרים ד"ח על ר' ש"ע (שם תקע"ח), "מיב גימין" על סדר שמות הגימין (ואלקווא תקפ"ג), "שערי אפרים" בדיני קריאת התורה (דובנא תקפ"ט), "שם אפרים" באורים עה"ת (ברדיטשוב תקפ"ז), "מטה אפרים" על הרינים והמנהגים מר"ח אלול עד יוה"כ (ואלקווא תקצ"ה), "ורע אפרים" פירוש על הפסיקתא רבתי (לבוב תרי"ג). ועוד איזה ספרים (ע"י פין כנסת ישראל 372).

ב. מ.

מרד: ע' מורד במלכות

מרדכי: משנה למלך אחשורוש. השם מרדכי הוא נדרף עם מרדך או מראדך בלשון בבל, ולדעת קאחום הוא שם פרסי ומורה על אדם קטן, ואולי נקרא בן מרוב ענותנותו. מאחר שראה עצמו בגדולה לא הגים לבו (שמיר פליח). חז"ל פרשו השם מרדכי שהוא תרגום של מר דור (חולין קל"ט). הוא היה בן יאיר בן שמעי בן קיש ממטה בנימין (אסתר ב') מצאצאי בני הגולה אשר חגלה נבוכדנצר עם יכניה מלך יהודה (שם). ונראה שהוא הנזכר בשם מרדכי בלשון בן שובי חגלה עם ורובבל (עזרא ב' ב', נחמיה ד' ז'). מרדכי ישב בשושן תבירה בחצר המלך אחשורוש, והיה אומן את אסתר בת אביהיל דודו אשר נשא המלך לו לאשה. מרדכי הציל את המלך ממות ע"י שגלה הקשר של שני סריסיו להרגו, ובשביל זה היה נכבד

בחצר המלך, אך הוא העיר את חמת השר חמן אשר המלך צוה לכוות לפניו ולחשתחות לו, ולמען נקום את נקמתו רצה חמן לחרוג את כל היהודים וישיג רשיון מהמלך ע"ז. וכאשר ידע מרדכי את הסכנה הזאת לבש שק ואפר ותפלל אל ה' להפך עזת חמן, ויצוה לאסתר המלכה לבוא לפני המלך ולבקש ממנו לבטל הגזירה. בינתיים התייעץ חמן לבקש מהמלך לתלות את מרדכי על העץ, אך בלילה ההוא כאשר נדרה שנת המלך נקרא לפניו ספר הזכרונות כי מרדכי הציל אותו ממות, ויחפץ המלך לעשות לו יקר וגדולה, ובבוא חמן לבית המלך שאל אותו המלך איך לכבד האיש אשר המלך חפץ ביקרו, וחמן חשב בלבו כי הוא האיש, ויאמר לחלביש האיש בלבוש מלכות ולהרכיבו על סוס המלך ואחד השרים יקרא לפניו ברחוב העיר, "ככה יעשה לאיש אשר המלך חפץ ביקרו". אז צוה המלך לחמן לעשות כן למרדכי היהודי. חמאורע הזה היה ראשית מפלת חמן ובאחרונה נתלה על העץ אשר הכין למרדכי. והמלך גדל את מרדכי וישם אותו למשנהו ויתן לו את בית חמן. אחשורוש מלא את בקשת מרדכי ואסתר לכתוב ספרים בכל מדינות מלכותו להרשות את היהודים לעמוד על נפשם, וינקמו מאויביהם ויחזרו בשונאיהם, ולזכר הצלתם ונקמתם נוסדו ימי המורדים (אסתר מ' וי"ד).

[בתלמוד וברש"י] לדעת איזה מחכמי התלמוד מרדכי הוא מלאכי ונקרא שמו מלאכי (כלומר מלכי) אחרי שנעשה משנה למלך (מגילה י': חולין קל"ט). מרדכי היה חסר מגזע יהונתן בן שאול ושמע' בן נרא (תרגום שני לאסתר ב' ה'). חז"ל הרגישו את חסותיה בספר אסתר שפעם יקרא בשם מרדכי איש יהודי ופעם איש ימיני ומפרשים באופנים שונים: א' כי מרדכי היה מצד אביו בן ימיני ומצד אמו יהודי. ב' כי מרדכי היה בן ימיני אך מפני שדוד לא שמע לעצת אבישי להרג את שמעי בן נרא שמצאצאיו נולד מרדכי לכן נקרא על שם שבטו יהודי. ג' אל חקרי יהודי אלא יחיד כי מרדכי היה יחיד בדורו (מגילה י"ב: אסתר רבה פ"ב ה', יעלינעק בית חמרש ח"א 22). מרדכי היה מיושבי לשכת הגזית בסוד חסנהדרין ובהיותו "בלשן" וידע בשבעים לשונות היה יכול להשיב על השאלות הקשות בפסקי חרינים ובעבור זה נקרא גם פתוח (שקלים פ"ה ב', מנחות ס"ד: ס"ה). אך גם הוא לא היה רצוי לרוב אחיו, שמקצת סנהדרין פרשו ממנו (מגילה ט"ז:). ידיעתו הגדולה בלשונות וזות עזרה לו לגלות את מצפוני שני פריסי המלך שדברו ביניהם בלשון תרשיש וחשבו שמרדכי לא יבין לשונם (שם י"ג: תרגום שני ב' כ"ב). כאשר מאן מרדכי להשתחוות להמן שאלו אותו עברי המלך והלא יעקב השתחוה לעשו אשר ממנו יצא חמן, ויען לחם מרדכי כי יעקב עזב זאת בטרם נולד לו בנימן אשר ממנו יצאתי (תרגום שני ג' ג'). כאשר בא חמן למרדכי

קדוש השם עם אשתו וחמשת בניו בעשי' כ"ב מנחם
אב שנת ה'א צ"ח (1298). ר' מרדכי היה אשכנזי
מחבמי אוסמריא והיה מנוע הראב"ן ורבו אפרים
בן נתן, ואשתו מרת זעלדא היתה בתו של רבנו יחיאל
מפארים. ר' מרדכי היה תלמיד מובהק של מהר"ם
מרוטנבורג ונמ' לסד אצל רבנו פרץ בן אליה ואצל
קרובו ר' אפרים, ור' יעקב הלוי מאשפירא ור' אברהם
אחיו של מהר"ם ר"ב, וכלם מכנה בשם רבותיו.

[ספר המרדכי] ספרו המרדכי כולל כל דיני
ההלכות וכל שיטות הגמרא ורש"י ותוספות בסדר
האלפס. בחוץ הספר נאספים תלפזים כמה וכמה
הלכות ומנהגים מהפוסקים הראשונים, גם נמצאים בו
דברים יקרים לתולדות הימים ומסנו ישאנו חוקרי
קדמוניות חומר הרבה. יקרת הספר הזה נודע עוד
בזמן ר' מרדכי והסופרים עשו מסנו העתקות הרבה,
וע"ז נמצא העתקות משונות, ובתרכ"ב כתבי יד על
קטנות וכמעט שני נוסחאות שונות זה מזה, מרדכי
דאושמרייך ומרדכי דרינוס. הרב חיד"א ראת' ס' מרדכי
הגדול בכ"י ונוסף בו על הנמצא בירינו, הלכות א"י
ופ' אלו הלוקין ופ' אלו הן הנשרפים וס' זבחים,
והסר הלכות קטנות. כי הלכות קטנות שנמצא ברומס
אינן מסנו. הוא כתב גם שו"ת שנאבדו ואינם בכ"י.
והרב סליחות ושירים ונודע שירו על תנועות לה"ק
הסתחיל, "משוך חסד עלי עבדך ואלף לבבו בין עדי
יקר ילף". והרב שיר על הלכות שחיטה וסאכלות
אסורות בשם, "הלכות שחיטה ובריקה והלכות איסור
והיתר" (ויניציא 1550).

ביבליוגרפיה: ווייס ד"ר ח"ה 80; מרדכי בן הלל
(אשכנזית), ברעסלוי 1878.

ס. ל. ב.

מרדכי מן מ'שערנאביל: צדיק ורבי לקהל
חסידים. נולד בשנת 1770 ומת בעיר אנטיבקא
הסמוכה לקיוב ביום כ' אייר תקצ"ז (1837). אביו ר'
מנחם נחום מחבר "מאור עינים" היה תלמיד תבוע"ט
ור' רובער סמערניש. אשתו הראשונה היתה
בת ר' אהרן "הגדול" מקארלין, והשנית בת ר' דוד
לייקס תלמיד תבוע"ט, והוליד מהן שמונה בנים. ר'
אהרן שמלא מקום אביו במשערנאביל, ר' משה
מקארטשוב, ר' יעקב ישראל סמערקאס, ר' נחום
מקארוב, ר' אברהם חגיד סמריס ומחבר מגן
אברהם, ר' דוד ממאלנא מחבר מגן דוד וברכת דוד,
ר' יצחק מסקוויה, ר' יוחנן מרחמיסמירוקא. בניחם
ונכדיהם הם אדמו"רים ברוסיה ופולין ונודעים ע"ש
משפחתם "מוערסקי". ויש מהם גם סוחרים ומשכילים.
ר' מרדכי התנהג בהרחבת, תחת אשר אביו שיתח
עני התנהג ברחוקות ויהיה מבטל תענוגי עתיו. באמרו
כי "נשמת ישראל היא למעלה מכל עוה"ז" (מאור עינים
פ' ואתחנן). וזה גרם מעט התרחות בין תפידיו וחסידיו
ר' ישראל מרחין שהיה מחותנו ונכד המלאך והמגיד

לקיים מצות חסד להלבישו בגד מלכות מצא את
מרדכי עמוץ במלכותו מלמד תורה לתלמידיו, ובראותו
את חסן הולך וקרב אליו השב כי תפץ להרגו. והמן
בא וישב אצלם וישאל את התלמידים באיזה ענין היו
עוסקים ויאמרו לו במצות העומר (כי היה אז חג הפסח).
וישאלם כמה היה העומר וכמה שווי, ויאמרו העומר
היה משעורים ומחירו עשרה מעין, ויאמרו להם חסן
עשרה מעין שלכם נצחו את עשרת אלפים ככר כסף
שלי ששקלתי בעד היהודים לאברם. בתחלה לא האמין
מרדכי לדברי חסן וחשב כי מצחק הוא, וכאשר תבטחו
חסן על האמת, אמר לו מרדכי כי זה כמה ימים
שאני לובש שק ואמר ואיננו ראוי ללבוש לבוש מלכות.
וידחץ חסן את בשרו ומשחתו בשמן טוב וינחתו וישם
לפניו את המאכלים אשר שלחה אסתר בעבורו, אולם
אחרי צומו שלשת ימים נחלש מאד, והוכרה חסן לכרוע
ומרדכי עמד על נבו לעלות על הסוס וכו' (ויק"ר פכ"ח
ו'). מרדכי היה שקול בדורו כמשה בדורו, מה מור
ראש לבשמים כך מרדכי ראש לצדיקים בדורו (אסתר
רבה). ע"ע אסתר; חסן; פורים.

ביבליוגרפיה: נוסח המצבה של מרדכי ואסתר
בהשחר ח"א 55.

מ. דן

מרדכי (Mordecai): שם משפחה אמריקאנית
אשר בניה לקחו חלק בצבא ארצות הברית, מהם:
אלפרעד מרדכי בן יעקב מרדכי נולד בעיר ווארינגטון,
צפון קארולינא 3 יאנואר 1804 ומת בפילדלפיה 23
אקט' 1887. הוא נכנס בבית ספר למלחמה בוועסט
פוינט בשנת 1819 וגמר חוק לסודיו בראש חבריו
בשנת 1823, ותעלה לאינליינר, ושנים אחדות היה
פרופסור עוזר במקצוע הזה בוועסט פוינט, והיה עוזר
לחקמת המבצע בסוגריו וקאלהון מחוז וירג'יניא
(28—1825). בשנת 1830 נתעלה בתור קאפיטאן.
בשנת 1840 חלק במלחמות הממשלה לאירופא להתחקות
שם על אוצרות אבק שרפה. הוא הראה גבורותיו
במלחמת ארצות הברית במעסקיטא ונעלה בשנת
1848 למעלה "מאיאר". הוא היה חבר לעד שנשלח
לאירופא לדרוש על תכסימי המלחמה של קרים (1855).
ותוצאות דבריו נדפסו ע"י הקונגרס בוואשינגטון
(1860). בשנת 1861 התפטר ממשמרתו ועסק בתור
אינליינר במסלת הגדול במעסקיטא. בשנת 1867
נתמנה למזכיר בחברת התעלה בפנסילווניא. הוא חיבר
"תמצית חוקי המלחמה" (Digest of Military Laws)
ועוד ספרים במקצוע הצבא והמלחמה ואבק שרפה.
בנו שנקרא על שמו היה ג"כ תלמיד בבית ספר של
הצבא ולקח חלק במלחמת האזרחים ועלה למדרגת
מאיאר בשנת 1893 (J. E. ix. 9).

ב. מ.

מרדכי בן הלל: פוסק, מחבר ה"מרדכי",
נולד בראשית המאה הי"ג, ונתרן בעיר נירנבערג על

ושם נסתר". ולמדו מזה נ"כ שנצטוו ישראל שלש מצוות במרה: דינן (שופטים) שבת וכבוד אב ואם. ר' יהודה למד זאת מרמזים במצוות אלה בדברות אחרונות (פ' ואהבתך) כאשר צדק ח' אלהיך, ולא מצינו חזקן צוה עליהם, ולכן דרשו כאשר צוה במרה. ועם שבע מצוות שכבר נצטוו בני נח היו לישראל במרה עשר מצוות (סנהדרין נ"ו): ברש"י (שמות מ"ז כ"ה) נאמר כי שלש המצוות היו שבת וזה אדומה ודינן, והוא טעות וצ"ל שבת כבוד אב ואם ודינן כמו שנאמר בנמרא. חזון טעות הכעתיק שמצא כתוב בר"ת וכ"א (וכבוד אב) וחשב שהוא ופ"א (ופרה אדומה). וטעה באות כ' שחשב שהוא פ' (תורה תמימה שם).

א.

מרום: (מי מרום): אגם מים בצפון א"י שהיידן עובר בו ויורד דרומה אל ים כנרת, ושם דגים רבים. על יד מי מרום הכריע יהושע בן נון את חיל יבין מלך הצור ובעלי בריתו (יהושע י"א ה'—מ"ו). בימי בית שני נקרא האגם מי סמקא (lacus Samachonites), ובתלמוד בא שמו ימא של סככי (בכורות נ"א). ושמו חיום בר אל חולה, מ"ו מיל לצפון ים כנרת. ומתואר כמו פרי עם העוקץ לצד דרום. ארכו ארבעה מיל ורחבו הקיצון הוא שלש מיל, גובה האגם הוא שבע רגל למעלה ממי ים התיכון, ועסקו מעשר עד מ"ו רגל. לא רחוק מצד דרומית מערבית הוא ארץ מישור ונראה כי שם היתה מערכת המלחמה של יהושע מול יבין מלך הצור. ויש אומרים כי מרום הוא המעין הנדול על יד הכפר מרון (ע"ע).

ב. מ.

מרה: (רבים מרחצאות): בלשון המקרא רחצה (שה"ש ו' ו'), בית שמעון הגוף מתלאה חזקתא, ומרחין אותו במים וטובלין שם, כמו ורהין בשרו במים (במדבר י"ט ז'). רחץ ומהר (מ"ב ה' י"ג), אשת רחצת (שם י"א ב'). בני ישראל נזהר מאד על הנקיון ע"י רחיצה, כי נקיות מביאה ליד פרישות ופרישות ליד מתרה וכו' (ע"ז כ'). אברהם אבינו אמר להאורחים שבאו אליו יקח נא מעט מים ורחצו רגליכם (בראשית י"ח ד'). יעקב אבינו צוה אל ביתו ואת כל אשר עמו חסירו את אלהי הנכר אשר בתוכם וחטתו והחליפו שמלותיכם (שם ל"ח ב'). כי גם הנכרים היו צריכין כיבוס כמו הגוף רחיצה. במעמד הר סיני נצטוו ישראל להתקדש (ברחיצה) ולכבס שמלותם (שמות י"ט י"ד). אהרן ובניו רחצו ידיהם ורגליהם בבואם אל אהל מעד (שם ל"ח). ובכל ענין טומאה היו צריכים רחיצה וכיבוס. היהודים היו הראשונים אשר נצטוו על הנקיות והיו להם מרחצאות זמנים הרבה קודם שהמציאו אותם הרומיים, והם תקנו המרחצאות רק לעונג לעון את הבשר ולצורך עצמן (שבת ל"ג:), ולצורך עבודה זרה לאליל אפרודיטי (ע"ע), והם נזרו על המרחצאות

שגם הוא התנהג בהרחבת. נרפס ממנו ס' "לקומי תורה" (משערנאוויץ 1858). ואיזה "כללים מהרמב"ן" (ר' מרדכי בן נחום) בעבודת ח' בסוף ס' אור צדיקים. ביבליוגרפיה: חורדזקי לוח אחיאסף שנה י"ב 283 והלאה; קליינמאן, מזכרת שם הגדולים ח"א 156; וואלדען שה"ג החודש 99.

ש. מ. נ.

מרדכי בן נימן הזקן: קראי חי בסוף המאה ה"ז ותחלת ה"ח, בעיר קראסנאראסטרסא שנקראה אז בשם כוכזאוו, ולכן מכונה נ"כ "מרדכי הכוכזי". הוא למד אצל יוסף בן שמואל חזן מקאליש ודור בן שלום הזקן. בשנת 1698 חבר ס' "דר מרדכי" תשובות לשאלות החכם הנוצרי יאקוב מרינולאנדר בליידען, אדוני חלוקת הקראים והרבנים. ונחלק ל"ב פרקים על שמות שבטי ישראל ונרפס עם העתקה רומית ע"י פרופ' וואלף (המבורג 1714 ועם רשימת ספרי הקראים ח"ו 1830). וקודם לזה חבר "מאמר מרדכי" באור על ספר המבחר. תל מאמר אחד קצר מבעל המבחר בפרשת נח ע"פ ויתנל בתוך אהלו כתב ספר שלם בשם "דרך ים" וחבר עוד ס' "כללים יפים" על דקדוק וס' "לבוש מלכות" בחלוקת הקראים והרבנים שחקרש לכבוד מלך שווערין. גם חבר פירוש על עשרת העיקרים מס' האדרת בדרך שרת, ואיזה פיוטים שנכנסו בסידור הקראים. ע"ע קראים.

ביבליוגרפיה: גאטלאבער, בקרת לתולדות הקראים 200; יאסמ, געשיכטע דעם יודענמסום אונד זיינע סעקטען ח"ב 871; נייבויער, אוים דער פעטערסבורגער ביבליאטעק 76 והלאה.

ב. מ.

מרה: שם אחת התחניות הראשונות אשר חנו בני ישראל במדבר (שמות מ"ז כ"ג, במדבר ל"ג ח'). ותכונתה היתה על חצי האי סיני ונקראת מרה על שם הבאר אשר מצאו שם ומימיו היו מרים וילגו העם על משה לאמר מה נשתה ויתפלל משה אל ח' ויורהו עץ וישלך אל המים וימתקו. זה אחד מעשרה נסיונות שנסו אבותינו במדבר להקב"ה (ערכין מ"ו). ונחלקו החכמים ר' יהושע אומר זה עץ של ערבה, ר' אליעזר חמודעי אומר זה עץ של זית שאין לך עץ מר יותר מעץ זית (והיה גם בתנ"ך נס או מעין הבלא מפיס הבלא). ר' יהושע בן קרחה אומר זה עץ הררופני (אילן הנדל על המים ופריו סם המות) וכו' ר' נתן אומר זה עץ קחרוס ו"א עקרי תאנה ועקרי רמון וכו' הקב"ה מרפא את המר במר וכו' (מכילתא פ' בשלח). החוקרים החליטו שהוא המעין הנקרא כיום הובארא במרחק מ"ו ורבע שעה ממעין עין מוסה (משה). מי המעין מרים לשתייה. גם מצא מיני צמח שונים שאפשר להמתיק מים מרים. ולכן דייקו חז"ל המאמינים שהיה נס בתוך נס. ור' יהושע אומר כי מרים היו לפי שעה ונמתקו (שם) כרי לנסותם, כמו שנאמר, שם שם לו חק ומשפט

את המרחץ ומכנים בו חמים (ב"ר פס"ג). תרמסור (Thermasarius) הוא רב הגשרות של המרחץ, אולייר הוא השמש המחמם את המרחץ (ירוש' ברכות פ"א ג'). והיו המשרות מוכילים בגדים ואלונמות אחרי הרוחצים לבית המרחץ, ומזה חבטו, "אובילנא מאניה לבי מסותא" (ב"מ מ"א). שהוא חוראת שמש והכנעה חבלן נחשב לאומן בזוי כמו בורסקי, ואמרו על המן שהיה בלן וספר בכפר קורינוס (מגילה מ"ז). המרחץ היה רכוש הקהל ונקרא על שם העיר כמו "מרחץ של בני ברק" (שבת מ'). הקהל מסרו המרחץ לבן בקבלנות והרשו לו לגבות לתוצאותיו מכל הנכנס בו מטבע ידוע דמי מרחץ, והבלן משלם להקהל שכר הקבלנות בכל הודש או בכל שבוע ומזה תהיה הכנסת חרב בערים חסנות ברופ.

[הנהגות מרחץ] הראש הוא מלך האברים נוחנין בו כבוד לספג את ראשו חחלה ולסוך אותו בשמן תחלה (ר"א פ"י), ורוחץ הראש בחמין שהנוף נכזה בהם וכל נפו רוחץ בחמין שאין הנוף נכזה מהם ואח"כ רוחץ נפו בפושרין ואח"כ בצונן ולא ראשו. ואמרו רחץ בחמין ולא שתה מהם דומה לתנור שהסיקוהו מבחוץ ולא חסיקוהו מבפנים, רחץ בחמין ולא נשתמף בצונן דומה לתנור שהכניסוהו לאור ולא הכניסוהו לצונן, רחץ ולא כך דומה למים על גבי חבית (שבת מ"א). משום יקרא דשבחא מצוה לרחוץ כל הנוף בחמין, ובאי אפשר רוחצין הפנים הידים והרגלים בחמין (אבות סי' ר"ס). אפניא דמעלי שבתא הוה אבישי בן צדיה קא חייף רישיה בארבעה גרבי דמיא (סנהדרין ל"ח), ונחת רבי שמואל בר נחמן למיסחי (ב"ר פס"ג). וכך היה מנהגו של רבי יהודה בר אילעאי ע"ש מביאים לו עריבה מלאה חמין ורוחץ פניו ידיו ורגליו (שבת כ"ה:). ויכנס למרחץ פעם אחת בשבוע (רמב"ם הלכות דעות פ"ד), ורוחץ אדם פניו ידיו ורגליו בכל יום בשביל קונו (שבת נ"ז:). הרוחץ רגליו זו על גב זו משבת למדור (הוריות י"ג:). בימי התלמוד היו המינים רגילים לעשות כשוף להפרושים הנכנסים למרחץ, ונאחזו ע"י הכישוף בכיפת המרחץ ולא היו יכולין לצאת משם, אך חכמי ישראל התגברו עליהם וידעו איך להתיר מוסרות הכישוף הזה. כאשר עלו ר"א ור' יהושע ור' ע' לרחץ בדימוסין דטבריא חתיעצו איך לכבול את הכישוף, אמר ר"א לר"י חמי טה דאת עבד, והוה כל מאן דעליל הוה יחיב ליה חד מרתוקת וכל מאן דנפיק הוה יחיב ליה בנתיקה. פ"י כל הנכנס מתם לבית המרחץ היה מכת את המכשף במקכת וכל מי שיצא מן המרחץ מכתו בנרדן והכריתוהו להתידי הכישוף, ולאחרונה מבעוהו במים (ירוש' סנהדרין סוף פ"ז).

[דיני מרחץ] אפשר מפני הבישוף שהיה רגיל בימיהם או מפני הסכנה להכוות בחמין תקנו חז"ל לברך בבניסתו ובציאתו מבית המרחץ, ואמרו הנכנס לבית המרחץ יאמר יר"ח אלתו שתצילני מזה ומכיוצא

של ויהודים שהיו לצורך נקיות (יבמות ס"ג:). וכ"כ היה המרחץ דבר נחוץ עד שאמרו עיר שאין בה מרחץ אין ת"ח רשאי לחזר בתוכה (סנהדרין י"ז:). המסורה (ע"ע) היה לנקיות מטומאה, המרחץ לנקיות הנוף מזהמא, ובפרט בע"ש לכבוד שבת. ובכל זמן מן הזמנים בזמן התורה בזמן התלמוד בזמן ימי הבינים עד הזמן האחרון היה המרחץ והרחיצה נהוגים בישראל ונחשבו לצורך כמו ביה"ב ושאר צרכי הצבור. בעוד אשר עמים אחרים ובפרט עמי אירופא בימי הבינים רובם לא היו משתמשים במרחץ כלל, עד שנמצאו גם מלכים ושרים שלא רחצו כל ימיהם את גופם במים. [בנין בית המרחץ] בית המרחץ היה ביחד עם בית המבילה (יומא י"א). בבית המרחץ היו סנקין הבשר ואח"כ יורדין לבית המבילה שהיא חסוקה. ג' חדרים היו בבית המרחץ: א' חדר פנימי להזיע ולחשתמף בצונן, ב' חדר אמצעי שעומדין שם ערוסים ויורדין לתוכו מן המרחץ, וקודם שיצא לובש חלוק. ג' חדר חיצון שנוטר שם לבישתו ונחים שם אזיה שעה מיגיעת המרחץ, וכן הוא דרך המרחצאות עד היום בארץ הקדם (רש"י שבת י'). ועוד ארבעה בתים היו מחוברים לבית המרחץ: בית הנסרים, בית חיקמין, בית הספסלים ובית הוילאות (ב"ב ס"ז: רש"י). בית הנסרים הוא להלוך עליהם שלא יכו מהאבנים שנתחממו באש, ושלא ימנפו רגליהם בקרקע. בבית חיקמין היו מויעין ומעטפין בבגדים את ראשיהם מפני החום שלא יזיק להם, בבית הספסלים יושבין עליהם והיו נותנין לכל אחד ספל מים לרחוץ בו ולנקות גופו. בית הוילאות הוא מקום שמסתפנין בו באלונמות. חמים הכניסו למרחץ מתוך מנורות או ברכות ע"י סילונים, וחיו פוקקין נקבי המים לאחר גמר הרחיצה (שבת כ"ט:). מנהגם היה לזרוק מים על האבנים החמות כדי להעלות הבל, אף כי התבל הוא רע לשיניים (ירוש' ע"ז פ"ג ד'). אך התבל שנכנס דרך הפה הוציא את הבל היוצא, ור' יהודה אמר פתחו פמייכו ואפיקו הבלא (שבת מ'). את המרחץ חסיקו בעצים שהיו מונחים בבית אוצר העצים סמוך לו (ב"ר ס"ח:). ובתבן דק מעורב בזבל (כלים פ"ז א'). המרחץ נקרא בתלמוד בשמות שונות: בית מרחץ, בית מבילה, בית בניה, בי בני (שבת ל"ג:), בי מסותא (ערוכין כ"ג: ב"מ ו'), אסב מי (ע"ע) הוא כלי גדול לרחוץ בו, אמבטיאות של ברכין (שבת מ'), לומריא של מלך הוא כלי יפה לרחוץ בו הנוף בחמין (איכ"ר פ' טומאתה). נורנה היא עריבה של אבן לרחוץ בה, המא חר בר נש משוני ידיו ורגליו מן נורנה (ירוש' מגילה פ"ג). משיכלא, משיכלתא, ספל לרחוץ בו (מ"ק י"ח:). משיכלא משי כולא משיכלתא משיא כלתא, הוא ספל קטן שרוחצת בו הבלה לבדה (שבת ע"ז:). בלן (קדושין פ"ב. מעילה כ'). הוא בעל המרחץ. קורת הבלנים (זבים פ"ד ב') הוא המקום שעומד שם הבלן ומשניה על הרוחצים. פרכיטא הוא המשטף

מרים. והוא מן המדרש (שה"ש רבה פ' הסתו עבר). מרים נולדה בשנת ב"א שס"א (1399 קמחי"ג) והיתה בת שבע בשנולד משה ומתה באותה השנה שמת אהרן ומשה והיא היתה בת קכ"ו שנה (ב"א תפ"ח = 1272). מרים היתה אשת כלב ואם חור (סוטה י"א). ולדברי יוסיפוס היתה אשת חור. מרים נצבה מרחוק. כאשר שמח אמה את משה אחיה בתיבת נומא בים סוף, לראות אם יקרה לו נס להנצל מגורל פורעה כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו. וכאשר הצילה אותו בת פורעה לבשה עוז לשאל אותה לקרוא אשה מינקת, ותלך ותקרא לאמה. האם והבת היו המילדות העבריות שהצילו את בני ישראל מכליון. מרים היתה פועה (סוטה י"א). ובזכות זה יצא ממנה בצלאל (שמות רבה פמ"ח). ותבאר היה בזכותה (ע"ע בא"ר). כאשר ננאלו ישראל ממצרים יצאה מרים במקחלת נשים משורות שירת הים ותהללה לה' (שמות מ"ז ב'). כי היא היתה לנשי ישראל כמו משה ואהרן לגברים, ולכן אמר הנביא מ"כה בנאולת מצרים, ואשלח לפניך את משה ואהרן ומרים (מ"כה י' ד'). ושלושה פרנסים טובים עמדו לישראל משה אהרן ומרים (תענית ט'). שלשה עדרי צאן, ובנפן שלשה שרינים זה משה אהרן ומרים (ב"ר פ"ע ופ' פ"ח). ואמר לא יפחות בקריאת התורה מ"ז פסוקים כנגד משה ואהרן ומרים (דברים רבה פ"ו). בקחת משה אשה כושית אל ביתו דברה מרים דופי באחיה ונענשה בצרעת ותסגר שבעת ימים מחץ למחנה ונתרפאה ע"י תפלת משה (במדבר י"ב). כבוא העם מדבריה צין וישב בקדש מתח מרים ותקבר שם (שם כ' א'). מרים מתה בנשיקה (מ"ק ל"ח). ונסמכה פרשת מרים לפ' פרה אדומה לומר לך מה פרת אדומה מכפרת אף מיתת הצדיקים מכפרת (שם). ולא שלמה בה מלאך המות ולא רמה ותולעה (ב"ב י"ג).

[מרים ואהרן] הכתוב מיחס את מרים, "אחות אהרן" (שמות מ"ז ב') ולא אחות משה, ויש טעמים רבים ע"ז: הרמב"ן אומר שהוא לכבוד אהרן כי לא נזכר בשירה. ויתכן שדרך הכתוב ליחס אל גדול האחים, וכן ובני כלב אחי ירחמיאל וגו'. רש"י פ' שע"ז רשם הכתוב אחות אהרן לפי שמסר נפשו עליה כשנצטרעה נקראת על שמו. הכלי יקר כתב לפי שהיתה מרים שוה לאהרן בנבואה אבל לא למשה, ונאמר: אם יהיה נביאכם ה' (של אהרן ומרים) וגו' לא כן עברי משה וגו' (במדבר י"ב ו'). מהר"א פירש כי היו מרים ואהרן מנוולים בנעוריהם יחד קודם שנולד משה והיו אחיהם זה לזה ביותר.

ישיב—מ. י. ה.

מרימ'גי (מרים): אשת חמלך הורדוס הגדול, נולדה בערך שנת 57 ומתה בשנת 29 קמחי"ג. היא היתה בת אלכסנדר בן אריסטובולוס ונכדת הורקנוס החשמנאי, ואמה היתה אלכסנדרה בת חמלך הורקנוס השני

בו ואל יארע בי דבר קלקלה ועון ואם יארע בי דבר קלקלה ועון תהא מיתתי כפרה לכל עונותי וכו'. כי נפיק אומר מורה אני לפניך ה' אלהי שהצלחתי מן האור (ברכות ס'). ירוש' ברכות פ"ט). אסור להתרחק בדברי תורה בבית המרחץ (ברכות כ"ד:), ולא יתן לחברו שלום בבית המרחץ (שבת י'). אך לאפרושי מאיסורא מותר להורות שם. במרחץ אין עומדין מפני ת"ח חקנים משום שאין הידור בקימה בבית המרחץ, זה דוקא בבתי נאי אבל בבתי בראי עומדין (קדושין ל"ג). עם הכל נכנס לבית המרחץ חוץ מאביו וחמיו ובעל אחותו ורבו שלמדו חכמה. ר"י אומר אם היה אביו זקן או חולה נכנס ומרחיצו שזה תוא כבודו (פסחים מ"ד). ונהגין היחר במקומות שנהגין לילך במכנסים במרחץ (פ' תולדות אדם פ"ו). בית מרחץ פטור מן חמזתה (יומא י"א).

י. ג.

מרחשון (חשון, במקרא בול): ירח שמיני מניסן לחשבון החדשים ושני מתשרי לחשבון חשנה. ונקרא בול ע"ש יכול ומבול מפני שהגשמים מתחילין בו, ולשון מר כמו כר מדלי היינו מיפות גשמים וחשון ע"ש חשרת מים. השם מרחשון לא נזכר במקרא אך יוסיפוס מזכיר אותו (קדמוניות ס"א פ"ג ב'). מזל חשון הוא עקרב, בחשון יש לעולם ב' ימים ר"ח, כי תשרי שלפניו לעולם ל' יום. חדש חשון פעם חסר ופעם מלא (כ"ט או ל' יום). יום שני של ר"ח חשון שממנו מתחילין למנות ימי חחדש אינו חל כ"א באחד מימי ב' ד' ה' ז'. זכרונות ימי חשון הם: א' בו כלל חבית אשר בנה שלמה (מ"א ר' ל"ח), ובו ניכא זכריה על בנין בית שני (זכריה א' א'). ו' בו עוזרו עיני צדקיהו ושחמו בניו לעיניו (מ"ב כ"ה ז' וירמיה נ"ב י"א), ובו שאלת הגשמים לבני א"י. י' בו נולד גר ומת בן קנ"ה (י"א) בו נולד בנימן ומת בן ק"ט, מ"ו בו ברה ירבעם חג (מ"א י"ב ל"ג), י"ז בו ירד המבול בתחלה (בראשית י' י"א) יום שמזל כיטה עולה ביום ומעינות מתגברים (ר"ה י"א:). כ"ג בו אסתתר סורגא מן עזרה, שהרסו חסורני שבנו היונים סביב העזרה (מגילת תענית פ"ח, כ"ה) אחידת שמרון שורא (לכדו מבצר שמרון). כשעלתה גלות ראשונה באו לים בוסמי וישבו בחוכה והקיפוה חומה ונסמכו לה עיירות רבות מישראל והיו קוראין אותן ערי גברכתא (שם). כ"ז בו תיבת סולתא למיסק על מדבכא, מפני שהצדוקין היו אוכלין מנחת בהמה, גמפל להם ריב"ז והורו לחקריבו על המזבח. בו יבשה הארץ אחרי המבול (בראשית ח' י"ד). בשבת שאחר ר"ח חשון מברכין בה"ב (ע"ע). ע"ע חד"ש.

מ. ה.

מרים: נביאה, בת עמרם ויוכבד מבית לוי. אחות משה ואהרן. השם מרים רומז לדעת האברכנאל על מרי המצריים שמררו את חיי ישראל בעת שנולדה

משפט מות. הורדוס וגם איזה משופטי מרימי לא אבו להוציא את משפטם במהרה, אך שלומית האיצה בהורדוס להמיתם פן יתאספו חיתורים ויצילו מידו. אז נתן הורדוס צו להוביל את מרימי על מקום ההרגה, ובלכתה שמה שפכה עליה גם אלכסנדרא אמה הרפה וגדופים ותאשם אותה. כי נאפה, כי חשבה אלכסנדרא למצוא חן בעיני הורדוס ולא ירע לה. מרימי לא ענתה דבר ומחה שקמה ובנה נפש (29 קמח"נ) בהיותה בבת כ"ח שנה. הספור השני לא נזכר ביוסיפוס (קדמוניות סמ"ז פ"ח'; מלחמות ס"א פכ"ב ה'). בתלמוד יש ספור נפלא אדות חתונת מרימי ומיתתה מבלי הזכרת שמה: הורדוס שהיה עבד החשמונאים נתן עיניו בילדה מבית החשמונאים. ויהי היום וישמע בת קול אומרת: כל עבד אשר ימרוד עתה באדוניו יצליח. ויקם הורדוס ויהרג את כל החשמונאים אדוניו וישאיר רק הילדה ההיא, ובראותה כי חפץ הוא לקחתה לו לאשה עלתה על הגג, ותקרא: כל אשר יאמר כי הוא מגזע החשמונאים עבד הוא יען כי לא נשאר מהם כ"א ילדה אחת והילדה החיא הפילה עצמה לארץ ומתה. הורדוס מרוב אהבתו אותה טמנה ברכש שבע שנים למען יאמרו כי הוא לקחה לו לאשה שהיא מזרע המלכים, ויא שבא עליה אחרי מותה לחשקים את יצרו (סנהדרין נ"ו), ולמעשה כוח קראו חז"ל מעשה הורדוס (סנהדרין ס"ז: ע"י אוצר נחמד ח"ג 1). אחרי מות מרימי התעצב הורדוס על לבו וינהם על מעשיו. ויבנה לזכרה מגדל שקרא "מגדל מרימי" גם בשם "מלכה" (מלחמות ס"א פ"ח' ח' ועוד). אשתו השנית נקראה ג'כ בשם מרימי והיתה יפת תואר בת שמעון בן ביתוס, ובעבודה חרימו הורדוס לכהן גדול, ותלך לו מרימי בן אחר וחוא הורדוס השני (קדמוניות ס"ח פ"ח ד', מלחמות ס"א פכ"ב ד').

מ. דן

מרימר (מורכב משני תוארים מרי-מר): אמורא בבלי מדור החמישי. והיא ראש ישיבה בסודא אחרי מות רב אשי (427) והיה אז איש זקן ומת אחר ארבע שנים למלכותו (431). רב שרירא גאון באגרתו לא חשב את מרימר בין ראשי הישיבה אבל שאר כותבי הדורות חשבוהו ואולי נשמט מן האגרת במ"ס כמו שנשמטו שאר דברים. אך מעט מאמרים נשארו ממנו ורוב רבדיו היו עם תלמידו רבינא האחרון. ולא עם רבינא שהיה תלמיד חבר לר' אשי כאשר חשב ווייס (דור ח"ג 213) בטעות. מרימר לא חירש תלכות ודינים רק הכריע הלכה כמאן, כמו לית תלכתא כוותיה דרבא ביתרת (חולין מ"ז). תלכתא כוותיה דרב והלכתא כוותיה דרב חסדא, תלכתא כוותיה דעולא והלכתא כוותיה דרב אבא בר אחבה (שם קל"ב). הלכתא בסבי דפוטבריתא (פסחים ק"ז:). והיה לו בן ושמו יהודה שהיה גדול בתורה כמו מר בר רב אשי (ברכות מ"ה:). מפי חשמועה נודע שאחר מרימר הוקם על חכם ששמו רב א"ר

(יוסיפוס, קדמוניות ס"ד פ"ב א'; מלחמות ס"א פ"ב ג'). בהיות עוד הורדוס משנה למלך (סמדרד) בא לירושלם כמנצח, ואלכסנדרא אם מרימי בקשה לחזוג את בתה להורדוס למען חציל את בית אבותיה מרעה. הורדוס שמע לה ויארש את מרימי (42 קמח"נ) אך מרוב מרדתו במלחמת החשמונאים לא יכול להוג את חג הנשואין עד חמש שנים כאשר נמלאו לו שלש שנים מיום שנמנה ע"י שלימי דומי למלך, ויחוג את חג החתונה עם מרימי בשמרון (קדמוניות ס"ד פט"ו י"ד), ותלך מרימי להורדוס שלשה בנים ושתי בנות. הבן הצעיר מה ברומא, ושני הבנים הנדולים אלכסנדר ואריסמבולוס חנכו בעיר המלוכה. אחבת הורדוס למרימי היתה עוז כמות, אך כגדול אהבתו אליה בן גדלה שנאתה אליו. כי היא היתה בת מלכים וכתנים גדולים ותבט אל האדומי הזה בשאט נפש. ומלכד זה שנאתהו על כל הרעה אשר עשה לבית אבותיה, על אשר הוריד שיבת הורקנוס אבי אמה בדם שאולה, ועל אשר הכרית מארץ החיים את אריסמבולוס אחיה בימי עלומיו. ותבעיסהו ותשפך עליו עברת אפה. הורדוס לא שם לבו אל נאצות מרימי מרוב אהבתו אותה. אך קיפוס אמו ושלומית אחותו, אשר גם עליהן השליכה מרימי שקצים, כרו שוחה לרגלי מרימי. שתי הנשים האלה מפלו שקר עליה בי בגדה בכעל נעוריה ותמלאנה את לבו קנאה גדולה לאשתו האהובה. ויהי היום בנסעת הורדוס להראות את פני אנטינוס בלודקיא חפסיד את מרימי ביד יוסף בעל שלומית אחותו ויצוהו להמית אותה אם אנטינוס ימית אותו (הורדוס). ויוסף בחפצו להראות למרימי את גודל אהבת הורדוס אליה שלא יבול להפדר ממנה גם אחרי מותו, נלה לה את אשר צוהו הורדוס. הדבר הזה עוד הגדיל שנאת מרימי להורדוס. אח"כ באה שמעיה שוא בי אנמוניא חמית את הורדוס ברומא, ותסת אלכסנדרא את יוסף להחסות תחת צבא דומי. ויהי בשוב הורדוס לביתו ותרגל שלומית במרימי כי זנתה מרימי עם יוסף בעלה. בתתלה לא אבה הורדוס להאמין לה, אך כאשר הבעיסה אותו מרימי על הפקודה שצוה ליוסף להמית אותה, עבד רוח קנאה בלבו ויצו לחרוג את יוסף ולשים את אלכסנדרא אם מרימי בבית האסורים בחשבו כי היא הסכה בכל הרעה, אך לא' שלה ידו במרימי באהבתו אותה. אחרי איזה שנים נסע הורדוס לראות את פני אוגוסטוס קיסר דומי ויפקיד את מרימי ואת אלכסנדרא אמה ביד יוסף שר אוצרותיו וסוהיומו חיתוריו, ויצו גם אותם להמית את מרימי אם יקרה לו אסון. וגם הפעם נודעה לה פקודתו, ובשוב הורדוס לביתו מצא כי מרימי נהפכה לזלזולית, ותלשין שלומית להורדוס כי מרימי תחפון להמית אותו ע"י רעל. וישאל את מרים מרימי אם אמת הדבר, והסרים ספר לו כי לא ראה דבר רע במרימי, אז העמיד הורדוס את מרימי לפני שופטים אשר היו אוהביו, ויחרצו עליה

בר אבין (ע"ע). ויש עוד מרימר קדמון בימי רב הסדרא (ניסין פיה. ע"י סה"ד 275).

י. ב. ל.

מרכבה: ע' מעשה בראשית

מרסיליא (מרסיליא, ברומית Massilla, בצרפתית Marseille); עיר בצרפת הדרומית על תוף ים התיכון. מספר התושבים בערך תצי מיליון ומחם כחמישית אלפים יהודים. ונראה מדברי נרונורי המורשי (Historia Francorum v, 11, vi, 17) כי יהודים רבים נרו במרסיליא במהצית השניה ממאה הששית ועסקו במסחר. בשנת 567 ברחו יהודים רבים מקלאראמונטי (Clermont) ומאלואירניאח (Auvergne) למרסיליא לחסות שם מהלחץ אשר לוחצים אותם ההנמקן אביטוס (Avitus) להמיר את דתם. שנים רבות אח"כ הלכו ההנמנים בדרך אביטוס, אך האפיפיור נרונוריוס בא לעזרת היהודים ויכתב אגרת תוכחה לההנמקן מודרוס ממרסיליא על אשר לחץ את היהודים להמיר דתם בעל כרחם. מהעת החיא, במשך חרבה מאות שנה, לא נודע דבר מיהודי מרסיליא עד שנת 1165 בבוא הנוסע בנימין מסורילא והוא מצא שם שלש מאות משפחות יהודים ולהם שתי קהלות. האחת ישיבה בעיר השפלה והשנית בעיר העליונה וחיו להם שני בתי תפלה ובית הקברות על "הר היהודים" (Mont-juif). במאה הי"ג עשו יהודי מרסיליא מסחרים עם ארצות רחוקות. בכתב האמנה שנתן ההנמקן לעיר מרסיליא בשנת 1219 נזכרו היהודים בתור אזרחים, ומכתב הזכויות שנתן הדוכס מן אנוי (Anjou) לעיר מרסיליא בשנת 1257 נראה כי היה אז ליהודים שיווי זכויות. אך חמש שנים אח"כ (1262) העלה הדוכס הזה מס כבד על היהודים במרסיליא, ויכריח היהודים מבן שבע ולמעלה לשאת את אות חקלקן על בגדיהם והנשים בצעיף מיוחד שכסה את פניהם, וימצא תואנות לענוש אותם בעונש כסף ועונש תפיסה (ע"י שבס יהודה צד 115 דפוס חנובר). עד אשר המל עליהם הדוכס קרלוס הראשון ויתן צו לבל ליד איש לעשות רעה ליהודי מרסיליא (1276). כי לפי חוקי תעיר היה יהודים שיווי זכויות כמו ליתר התושבים, אך לרוב נשארו הזכויות האלה לחוק על הנייר ולא בפועל, ובאמת היו היהודים מוכרחים לשאת הסימן המיוחד על בגדיהם, ונאסר להם להעיר נגד הנוצרים, ולא לעשות מלאכה ביום הראשון, שלא יוכלו לבית המרחץ ב"א ביום הששי, ושלא לאכול בשר בצום הנוצרים, שלא יסעו לאלכסנדריא, ושלא לירד באניה בחבורה יותר מארבעה אנשים. בסוף המאה הי"ג עשה יהודי אתר משחק ביום חפורים, וחשבו הנוצרים כי הוא ילעג לאמונתם, וענש ההנמקן את כל העדה בעבורו (שורת הרשב"א ח"ג סי' שפ"ט). במאה הי"ד היו יהודי מרסיליא בשלום ושלוה תחת חסות ועד האזרחים, אשר לא הרשו לאיש לעות את

חק הזכויות בגוגע ליהודים, והתנגדו גם להגסיך פרובינצא והכוסרים המתעבים שרצו לנתח ביהודים בחפצם נגד חוקי העיר. אז הוטב מצב היהודים כי יכלו לעבוד עבודתם או לשלח ידם במסחר בלי מפרע, ואחרים מהם היו דופאים מומחים. והיהודים מצדם עזרו להעיר בכל אשר יכולו. בשנת 1357 כאשר באה מרסיליא במצור נלחמו גם היהודים עם האויב, ובשנת 1385 עזרו להעיר במשען כסף. אך בסוף המאה חמי נהפך מצבם לרעה. בשנת 1484 עשו בני בלעל מההמקן פרעות ביהודי מרסיליא, ובשנה שלאחריה האשימו את היהודים כי יתנו את כספם בנשך, ויבקשו מהמלך קרלוס השמיני לגרש את היהודים ולקחת את רכושם. המלך לא הרדיב בנפשו עז לבמל פתאום את חק הסבלנות אשר שרר עד כה, אך נתן צו כי היהודים יעזבו את העיר בעצמם. היהודים התאוננו ע"ז לפני ראשי העיר ובטלו הנזרה. בשנת 1492 מצאו רבים מגולי ספרד מקום מנוח במרסיליא, אך שש שנים אח"כ נגזר גירוש על יהודי פרובינצא ובתוכם גם יהודי מרסיליא, ובשנת 1501 יצאה חגורה לפעולה. אולם במאה הי"ז שבו איזה יהודים למרסיליא.

[המצב הרוחני] בימי הביניים ישבו יהודי מרסיליא בגיטו מיוחד, וכבר נזכר לעיל כי היה להם שני בתי כנסיות, אך תעודה לאמינית מזכרת עוד בית כנסת שלישי. בית הכנסת הנוכחי נבנה בשנת 1865. בית הקברות הישן נהרס ובשנת 1793 קנו ר' שלמה די סילווא ור' מרדכי חי דרמון מקום חדש לקברות, ועתה יש ליהודי מרסיליא שני בתי קברות, גם היה להם בית חולים ושני בתי צדקה ואחד נקרא "סרקח" (בלי תפונה הברה ספרדית מושהתה תחת "צדקה"). בשנת 1426 כתב בוניאס סליסם בצואתו לתת בכל ערב יוה"כ לבית צדקה אחד ארבע מרות יין ושני מרות שמן זית. גם היה להם מקוה וביה מטבחים. במאה הי"ב נודעה מרסיליא לתהלה בעבור רכניה הנדולים, ורבי בנימין הנוסע יתאר את העיר הזאת בתואר "עיר נאונים וחכמים" ויהלל את בית המדרש המפואר. בשנת 1194 שלח הרמב"ם אגרתו אדות חכמת האיצימורלוניא אל רבני מרסיליא החכמים והנאונים (אגרות הרמב"ם סי' ו' דפוס אמשטרדם). ואלה הם הרבנים שהיו במרסיליא במאה הי"ב: הראשון הנודע בשם ר' יהודה בן ברנולי תברצלוני (ע"ע), ר' שמעון בן אנמולי, ואחיו ר' יעקב בן אנמולי, ור' לבאר. ראשי הקהל בעיר העליונה היו: יעקב פירפיינו (Prophégne) אברהם והתנו מאיר; ראשי הקהל בעיר השפלה: יצחק ומאיר (מסעות בנימין ח"א 6). ר' יצחק בן אבא מרי, ר' משה בן שמואל סוהר ס' המנהגות. במאה הי"ג היו: ר' משה בן שמואל אבן תבון, ר' יעקב בן מכיר אבן תבון, משה הנשיא אשר תארו ר' אלטריו בשם נדיב ונשיא בעבור דרך מרסיליא. שם טוב בן יצחק הרופא, ר' יוסף ממרציליא אתר ממפרשי התנ"ך,

מחוקק וכותב התורה ע"ס ה'. נולד ו' אדר שנת ב"א שס"ה במצרים, ומת ו' אדר שנת ב"א תפ"ח (1392) — 1272 קס"ה) בהר נבו בערבות מואב ולא ידע איש את קבורתו. משה היה בן עמרם ויוכבד (שמות ו' כ'), ונולד בעת גזרת פרעה להשליך את הבנים הנולדים לישראל לתוך היאור (נילוס). אמו יוכבד הצמינה אותו שלשה חדשים, ולא יכלה עוד הצמינה, ותקח תבת נומא ותחמרה בחמר ובזפת ותשם בה את הילד ותניחנה בסוף על שפת היאור, ואחותו מרים נצבת מרחוק לדעה מה יעשה לו. וחרד בת פרעה להרוץ על היאור ותרא את התבה ותשלח את אמתה ותקחה, ותתנה תתבה והנה נער בוכה, ותחמול עליו ותאמר מילדי העברים זה. ותנש אליה מרים ותאמר האלך וקראתי לך אשה מינקת עבריה? ותאמר בת פרעה לבי! ותביא את אם הילד ובת פרעה נתן לה שכרה להניק אותו. ויגמל משה ותבאנה לבת פרעה ויהי לה לבן, ותקרא שמו "משה" כי מן חמים משיתתו, ע"ש המשיכה מן המים כמו ימשיני ממים רבים (ש"ב כ"ב). יוסיפוס יאמר כי בלשון מצרים "מו" הוא מים, "אויסי" הצלה, כלומר הוא ניצל ממים (נדר אפיון היא סי' ל"א). כאשר נרמז משה ויהי לאיש ונהודע מי הוא, כי הנידה לו אמו מנקתו, יצא אל אחיו לראות בסבלותם, וירא איש מצרי הנוגש מכה איש עברי מאחיו, ויך את המצרי ויממנהו בחול. ויצא ביום השני וירא שני אנשים עברים נצים, ואחד מרים ירו להכות את חברו, ויאמר לרשע למה תכה רעך? ויען האיש בעזות מי שמך לשופט עלינו? תלחצני אתה אומר כאשר חרנת את המצרי. וירא משה ויאמר אכן נודע הדבר! וכנראה הלשין האיש על משה לפני פרעה, ויבקש פרעה להרוג משה ויברת משה לארץ מצרי, ויקח את צפורה בת יתרו כהן מצרי לו לאשה ותלד לו בן שקרא שמו גרשם, כי נר הייתי בארץ נבריה". ויהי משת רועה צאן חותנו, פעם אחת נהג את הצאן במדבר אצל הר חורב, וחנה פתאום נראה אליו ח' בלבת אש מתוך הסנה, ויקרא אליו ויאמר, אנכי אלהי אבותיך אברהם יצחק ויעקב, וראיתי את עני עמי במצרים ושמעתי צעקתם מפני נוגשיו, וארד להצילו ולהעלותו לארץ טובה ורחבה ארץ כנען. ועתה לכה ואשלחך אל פרעה והוצא את עמי ממצרים. משה התנצל לפני ה' כי הוא כבד פה וכבד לשון ואינו כראי לילך בשליחות כזאת, אך ה' הבטיחו כי יהיה עמו וכי אחיו אהרן יהיה לו לפה, "והוריתי אתכם את אשר תעשון". וישב משה למצרים עם אשתו ובניו, ואחר מהם אליעזר לא היה נמול, ויהי בדרך במלון ויפגשו מלאך ה' ויבקש להמיתו, ותקח צפורה צור ותכתרת את ערלת בנה וירף המלאך ממנו. אהרן יצא לקראת משה וכאשר נודע לו השליחות הלכו שניהם ויאספו את זקני ישראל ויאספו אותם לפניו את דברי משה, ויאמן העם בשמעם כי מקד ה' את בני ישראל ויקדו וישתחו לה'. ואחר באו

ר' שלמה נשיא בן יצחק נשיא קאיל (מציד) מחבר תפוסם מי לא יראך מלך הננים. ר' יונתן (תרגומי) ח"ג סי' שפ"ט קרא לו מורנו, ר' אהרן בן אברהם בן יצחק הורדי או החרדי (שם סי' ל"ב, ל"ג), יצחק סמריסליא (דמריסלי). שמואל בן יהודה המרשילי המכונה מילש בונדורש (Meles Bonjudas), נולד במרסיליא בשנת 1294. במאת ה"ד חיו: שלמה בן יוסף דמרשילא אחד ממחננדי אבא מרי, ר' נסים בן משה בן שלמה מחבר ספר חננים (או מעשה נסים או עקרי חרה) באור פילוסופי ע"ה"ת. ר' שם טוב פלקון ור' יוסף בן יוחנן רב במרסיליא. במאה ה"ט: יהודה בן רוד המכונה מאישמרי בונדורש בונדור רב גדול בתורה ורופא מומחא, ר' יעקב בן רוד פרוכניצאלי סמריסליא מחבר שאר ישוב פירוש על ש"ש. במאה הי"ז כבר עזבו יהודי מרסיליא את למוד התורה והתאונן ע"ז ר' שמואל אבוהב (ש"ת סי' שס"א). משנת 1808 והלאה היתה מרסיליא מקום משכן הרב הגליל ומצודתו היתה פרושה על כל רבני צרפת הדרומית.

ביבליוגרפיה: גראם, מאנאסטסריפס 1878 צד 155; *Gallia Judaea* 84—366.

ס. זין

מַרְקוּלִיּוֹס (בקצור "קוליס"): שם אליל מרקור (Mercurius) אשר הקימו אותו הננים על פרשת דרכים ובידו הנמיתה היה מורה הדרך להעוברים שם. בצד הפסל עמד סמל קמן מרקוליס נעשה משתי אבנים זו בצד זו ואחת על גביהן, ר' ישמעאל סבר שחיו עושין מרקוליס קמן בצד מרקוליס גדול, שלש (אבנים) דרמין למרקוליס אסורות, שתיים מותרות (ע"ז נ'). האבנים העבורות באופן זה נקראות אבני מרקוליס או אבני בית קוליס (ב"מ כ"ה:). ומנהגם היה שהעוברים אצל הפסל היו משליכין אבן לכבוד האליל, ולזה כוונת חז"ל במאמרם: הוורק אבן למרקוליס זו היא עבודתה (סנהדרין ס"ז:). ואפילו עשו כן לשום גנאי נחשב כאלו עובר ע"ז (שם ס"ד:). והכמים אסרו אפילו שתי אבנים בצד מרקוליס יען כי נראות כרגלי מרקוליס (ע"ז מ"ט:). האבנים תאלה נאסרו בהנאה, ואפילו השתמשו באבני מרקוליס לרצף בהן רחובות העיר (כמו שעשו בעיר בי ינאי מלכא) פרשו חכמי ישראל מן הדרכים האלה (שם נ'). הוראה מרקוליס אומר בא"א אמה"ה שנתן ארץ אפים לעוברי רצונו (ברכות נ"ז:). ועתה אין מברכים מפני שרואים אותה חמיר (תוס' הרי"ף שם, ש"ע או"ח ס' רכ"ד). וזיקת אבן למרקוליס היתה אח"כ למשל, ואמרו כשם שזרק אבן למרקוליס עובר ע"ז כך כל המכבד רשע כאלו עובר ע"ז (תוספתא ע"ז פ"ז סוף).

ס. זין

מִשָּׁא וּמִתָּן: ע' מסחר

מִשָּׁה (משה רבנו): אבי הנביאים ושליח ה' להוציא את ישראל מארץ מצרים מעבודת לחרות;

משה ואהרן אל פרעה ואמרו לו בשם ה' אלהי ישראל: שלח את עמי ויחזו לי במדבר, אך פרעה לא שמע אל דבריהם ועוד הכביד עליו על ישראל. עד אשר הראה ה' נפלאותיו וגבורותיו ושלח עשר מכות על מצרים, ופרעה הכביד את לבו ולא רצה לשלוח את ישראל עד אשר הביא ה' עליו מכת בכורות, ומשה הזהירו מקורם, ויירו כל עבדך אלה אלי. והשתחו לי לאמר צא אתה וכל העם אשר ברנליך ואח"כ צא" (שם י"א ח'). וכן היה כי פרעה סם בלילה ויקרא למשה ולאהרן ויאמר, "קומו צאו מתוך עמי גם אתם גם בני ישראל ולכו עברו את ה' כדברכם וגו' וברכתם גם אותי" (שם י"ב ל"ב). והיה בעצם היום ויצאו בני ישראל מארץ מצרים על צבאותם. כאשר דרך פרעה וחילו אחרי בני ישראל ושינם חונים על הים צעקו בני ישראל אל ה' ומחם החלו להתמרמר על משה "חמבלי אין קברים במצרים לקחתנו למות במדבר?" ויאמר משה אל העם אל תיראו! התיצבו וראו את ישועת ה' וגו' כי אשר ראייתם את מצרים היום לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם. "ה' ילחם לכם ואתם תחרישון" (שם י"ד י"ג). ובמצות ה' הרים משה את מטהו על הים ויבסעתו ובני ישראל עברו בתוכו בחדבה ופרעה וחילו מבעו בים. אחד התשועה הנרולה הזאת שר משה ובני ישראל שיר לה' "כי נאח נאח" וגו' (שם ט"ו). ויסע משה את בני ישראל מים סוף למדבר שור וילכו שלשת ימים ולא מצאו מים. ובבואם למדח מצאו שם באר אך המים היו מרים לשתות, וילנו העם על משה לאמר, "מה נשתה" ויתפלל משה אל ה' ויורהו עץ לחמתיק המים, ובמדבר סין חתמרמו על משה כי אין להם מה לאכול ואמרו, "מי יתן מותנו ביד ה' בארץ מצרים בשבתנו על סיר חבשר באכלנו לחם לשובע, כי חתצאתם אותנו אל המדבר הזה להמית את כל הקהל הזה ברעב" (שם ט"ז ג'). וימסיר להם ה' מן השמים הכן בבקר והשלו בערב.

[מניית השופטים וקבלת התורה] בחיות בני ישראל במדבר בא תותן משה אליו לבקרו אחרי אשר שמע מנאולת ישראל ע"י משה תתנו. וישמח משה לקראתו ויספר לו את כל הקורות אותם, ויברך יתרו את ה' אשר חציל את עמו מיד מצרים. וירא יתרו איך משה שופט את העם העומרים עליו מן הבקר עד הערב. ויאמר יתרו אליו: לא טוב חדבר אשר אתה עושה, נבול תבול גם אתה גם העם הזה אשר עמך כי כבר מסך חדבר לא תוכל עשהו לבדך. ויעצהו למנות אנשי חיל יראי אלהים שונאי בצע לשרי אלפים שרי מאות שרי חמשים ושרי עשרות והם ישפטו את העם בכל עת, ורק חדבר הנדול והקשה יביאו אל משה. וישמע משה לקול חותנו ויעש כל אשר אמר (שם י"ח). בחורש השלישי (סין) לצאת בני ישראל ממצרים באו מדבר סיני ויחנו נגד הר סיני. ויאמר ה' אל משה חנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך

וגם כך יאמינו לעולם, ומשה קרא לקני ישראל וישם לפניהם את דברי ה', כי חפץ לעשות אותם לעם סגולה ממלכת כהנים וגוי קדוש ולחת לחם תורה ומצוות. ויען כל העם יתרו ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע. ויצו להם משה למהר עצמם ולהיות נכונים ליום השלישי ליום נתינת התורה. וירד משה מעל הר סיני ביום השלישי, וההר עשן כלו כי ירד עליו ה' באש ויהי קול השופר חזק, וידבר ה' את עשרת הדברות (ע"ע) אך רק שני הדברות הראשונות שמעו והשאיר מסרם משה אליהם, ויאמרו אל משה דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו אלהים פן נמות. וישם משה כל המשפטים והדינים לפניהם (שם כ"א). ונחרתו דברי ה' על שני לוחות אבן בעלותו שנית על ההר ויהי שם ארבעים יום וארבעים לילה (שם כ"ד י"ח). וירא העם כי בשש משה מדרת מן ההר ויקהלו על אהרן ויאמרו אליו עשה לנו אלהים אשר ילכו לפנינו כי זה משה האיש לא ידענו מה היה לו. ואהרן נאלץ לסלואת חפצם להשקים את רחם הסואן, ויצא הענל אשר השתחו לו. וידבר ה' אל משה לך רד מן ההר כי סרו בני ישראל מדרך ה' ויעשו להם עגל ועתה הניחה לי וחר אפי בחם ואכלם ואעשה אותך לגוי גדול. ויתפלל משה אל ה' בעד בני ישראל בזכות אבותיהם אשר נשבע להם ה' לחרות זרעם ולהנחילם את ארץ כנען, וירד מן ההר והלחות בידו וכאשר קרב אל המחנה וראח את חענל השליך את הלחות וישברם, ויקח את הענל וישרף אותו באש. ויקרא אליו את כל בני לוי ויאמר להם שימו איש חרבו על ירכו והרנו את כל עובדי הענל, ויהרנו כשלשת אלפים. ויתפלל לה' עוד הפעם לסלות לבני ישראל את עון חענל, ועתה אם חשא הטאתם... ואם אין מחני נא מספרך אשר כתבת" (שם ל"ב) ויפסול משה שני לוחות אחרים כראשונים ועל על הר סיני ויהי שם עוד ארבעים יום וארבעים לילה לחם לא אכל ומים לא שתה ויכתוב על הלחות את עשרת הדברות. ובדרת משה מן ההר היה קרן אור פניו, וייראו העם מנשת אליו וידבר דברי ה' לאהרן ולנשיאים ואח"כ שם על פניו מסוה (שם ל"ד). אח"כ צוה משה את בני ישראל להתנרב על חמשכן ובגדי כהנים, ונעשו ע"י בצלאל ואחליאב, ובחדש הראשון באחר לחדש הקים משה את החמשכן ויחנך אותו ואת אהרן ובניו בתור כהני ה' בשבעת ימי המלואים (שם מ', ויקרא ח').

[מהלכונם] העם היו מתאוננים רע במסעותם במדבר והאספסוף אשר בקרבו הוא חערב רב שיצאו עם בני ישראל ממצרים חתאו תאוה לאכול בשר, ואת המן חשבו ללחם הקלוקל. וישמע משה את העם בוכה למשפחותיו. ויאמר משה אל ה': "למה חרעות לעבדך ולמה לא מצאתי חן בעיניך לשום את משה כל העם הזה עלי. האנכי הריתי את כל העם הזה אם אנכי ילדתיהו, כי תאמר אלי שאהו בחיקך כאשר ישא

מים מן הסלע וחשקית את העדה ואת בעירם. ויקחילו משח ואהרן את הקהל אל פני הסלע ויאמר להם שמעו נא המורים חמן הסלע הזה נוציא לכם מים. וירם משה את ידו ויך את הסלע במטהו פעמים ויצאו מים רבים ותשת העדה ובעירם. ובוה מרו את פי ה' שאמר להם, "ודברתם" אל הסלע ומשה הכהו במטה פעמים, ויאמר ה' אל משח ואל אהרן יען לא האמנתם בי להקדישני לעיני בני ישראל לכן לא תביאו את הקהל הזה אל הארץ אשר נתתי להם. חטת מי מריבה אשר רבו בני ישראל את ה' ויקרש בם (שם כ'). אחרי מות אהרן בחר ה' את נסעו בני ישראל דרך ים סוף במדבר וחקצר נפש העם בדרך. וידבר העם באלהים ובמשה למח העליתנו ממצרים לסות במדבר וגו'. וישלח ה' בעם את הנחשים וימת עם רב מישראל, ויבא העם אל משה ויאמרו חסאנו כי דברנו בה' ובך, חתפלל לה' ויסר מעלינו את הנחש. ויחפול משה בער העם, ונתרפא הנשוכים ע"י חבטה לנחש הנחשת שעשה משה (שם כ"א). בבוא ישראל לערבות מואב, אמר ה' למשה עלה אל חר העברים וראה את הארץ אשר נתתי לבני ישראל, ונאספת אל עמך כאשר נאסף אהרן בחטא מי מריבת קדש. וידבר משה אל ה' לאמר: יפקוד ה' אלהי הרהות לכל בשר איש על העדה אשר יצא לפניו וגו' ולא תחיה עדת ה' כצאן אשר אין להם רועה. ויצוהו ה' לסמוך ידו על יחושע בן נון, "אשר רוח בו" ונתת מהורד עליו (שם כ"ו). וקודם מותו יצא למלחמה לנקום נקמת בני ישראל מן המדינים וינצחם (שם ל"א). ויחלק את הארץ שבבשו ממלחמת סיחון ועוט מעבר לירדן מזרחת, לבני ראובן וגו' וחצי שבט המנשה (שם ל"ב). אח"כ דבר משה לפני בני ישראל דבריו האחרונים ויעבור לפניו כל חקורות אותם במסעותיהם במדבר, כל מצוות ה' ומשפטי שנתן לפניו וחזהיר אותם על המצוות חתלויות בארץ, וזכרות אם ישמרו חקות ה' וקללות אם לא ישמרו אותם, ויאמר עליהם: בן סאה ועשרים שנה אנכי חיוס וגו' וה' אקד אלי לא תעבור את חירדן הזה וגו' יהושע הוא עובר לפניך וגו' חזקו ואמצו—אל תיראו ואל תערצו וגו'. ויכתוב משה את התורה הזאת ויתנה אל כהנים בני לוי וגו' (דברים ל"א). וידבר לפניו את שירת "האזינו", ויברך את שבטי ישראל ויסיים "אשריך ישראל! מי כמוך עם נרשע בה' וגו'. ויעל אל חר נבו ראש הפסגה אשר על פני יריחו וירא את ארץ כנען וימת שם משה עבר ה' בארץ מואב על פי ה' וגו'. בן סאה ועשרים שנה היה במותו לא בתת עינו ולא נס לחו. ויבכו בני ישראל את משה שלשים יום ויחושע בן נון מלא את מקומו (שם ל"ד).

[בתלמוד ומדרש] חז"ל דרשו ותרא אותו כי טוב

הוא (שמות ב') ר"מ אומר טוב שמה ר' יהודה אומר טוביה שמה ר' נחמיה אומר חנון לנביאות, אחרים אומרים נולד כשהוא מחול, וחכ"א בשעת שנולד משה

האומן את היונק על האדמה אשר נשבעת לאבותיו" (במדבר י"א). ויאמר ה' אל משה אספה לי שבעים איש מזקני ישראל אל אהל מועד, וירדתי ודברתי עמך ואצלתי מן הרוח אשר עליך ושמתי עליהם ונשאו אתך במשא העם ולא תשא אתה לבדך. ויהי כנחו עליהם הרוח ויתנבאו ולא יספו, וישארו שני אנשים במחנה אלדד ומידר מחוץ לאהל מועד ותנה גם עליהם הרוח, ויען יחושע בן נון משרת משה ויאמר, "אדוני משה כלאם" ויאמר לו משה המקנא אתה לי ומי יתן כל עם ה' נביאים כי יתן ה' את רוחו עליהם (שם). גם אחותו מרים ואחיו אהרן התלוננו על משה בקחתו אשה כושית אל ביתו, ויאמרו הרק אך במשה דבר ה' הלא גם בנו דבר. אך הכתוב מעיר, "והאיש משה ענו מאד מכל האדם אשר על פני האדמה". ויקרא ה' לאהרן ומרים ויאמר: "שמעו נא דברי! אם יהיה נביאכם ה' במראה אליו אתודע בחלום אדבר בו, לא כן עברי משה בכל ביתי נאמן הוא. פה אל פת אדבר בו ובמראה ולא בחזיון ותמונת ה' יביט, ומדוע לא יראתם לדבר בעברי במשה", ומרים נענשה בצרעת (שם י"ב). אחר שהוציאו חסרגלים את דבת הארץ, וילוו כל העדה על משה ואהרן, ויאמרו למח ה' מביא אותנו אל הארץ הזאת לנפול בחרב נשינו ומפינו יהיו לבו, הלא טוב לנו שוב מצרימה. וגם אז חפץ ה' להמיתם ויאמר: "אכנו בדבר ואורישנו ואעשה אותך לגוי גדול ועצום ממנו", וגם הפעם התפלל משה בעדם (שם י"ד). אח"כ התלה מרידת קרה ועדתו נגד משה ואהרן, ויאמרו אליהם: "רב לכם! כי כל העדה בלם קדושים ובתוכם ה' ומדוע תחנשאו על קהל ה'". כי בקשו הבחונה לעצמם, ומשה התנצל לפניו ויאמר כי הם נעזרים על ה', ואהרן מח הוא כי תלוננו עליו, ואמר על עצמו, "לא חמור אחר מהם נשאתי ולא הרעותי את אחר מהם", ויאמר משה אל קרה ועדתו קחו איש מחתתו והקרבתם קמרת לפני ה' וגם אהרן יקריב קמרה והיה האיש אשר יבחר בו ה' הוא הקדוש. ויאמר משה בזאת תדעון כי ה' שלחני לעשות את כל המעשים האלה כי לא מלבי, כי בריאה יברא ה' ופצתה הארץ את פיה ובלעה אותם חיים שאולה. וככלותו לדבר פתחה הארץ את פיה ותבלע את קרה ובני ביתו וכל רכושם, ואש יצאה מאת ה' ותאכל את עדרו מקריבי הקמרת (שם ט"ז). וילוו כל עדת ישראל ממחרת על משה ועל אהרן לאמר אתם חמתם את עם ה'. ונענשו במגפה עד אשר קם אהרן במחנה הקמרת ויכפר בעדם והמגפה נעצרה (שם י"ז). אחרי מות מרים בקדש פסק חבאר וקא היה מים לעדה לשחות, וירב העם עם משה ויאמרו, "ולו נתנו בנע אחינו לפני ה'... ולמה העליטנו ממצרים להביא אותנו למקום הרע הזה... ומים אין לשחות" (שם כ'). וידבר ה' אל משה לאמר, קח את המטה והקהל את העדה אתה ואהרן אחיך ודברתם אל הסלע לעיניהם ונתן מימיו וחוצאת להם

[תורת משה] ארבע בשעה שעלה משה למצח
אמר מלאכי השרת לפני הקב"ה מה לילד אשה
בינינו? אמר לון לקבל תורה בא. אמרו לפניו חמדה
נחה לך תחקעיר ידיות וכו' ואתה מבקש ליתנה לבני
אדם וכו'. א"ל הקב"ה למשה תחזיר להם תשובה.
אמר לפניו רבש"ע אני מחזירא שמה ישרפני בתבל
שבפיהם. א"ל הקב"ה אחז בכסא כבודי ותחזיר להם
תשובה. אמר לפניו רבש"ע תורה שאתה נותן לי מה
כתוב בה? אנכי ח' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ
מצרים, כלום למצרים ירדתם וכו' מיד כל אחד ואחד
נעשה לו אוהב ומסר לו דבר אחר, ואף מלאך המות
מסר לו דבר אחר שקמרת מכפר ועוצר המנפה (שבת
פ"ח: פ"ט.). בשעה שירד משה מלפני הקב"ה בא
שמן ואמר לפניו רבש"ע תורה חכין היא וכו', א"ל וכו' מה
אני שנתן לי חקב"ה תורה! א"ל חקב"ה למשה: משה
בראי אתה, אמר לפניו רבש"ע חסדה ננחה יש לך
שאתה משתעשע בה בכל יום אני אחזיק טובה לעצמי
א"ל חקב"ה למשה הואיל ומיעמט א"ע חקרא על שמך,
שנאמר וזכרו תורת משה עבדי (שם). איזו עלוב
שבעלובים זה שהוא עלוב כמשה רבנו שנאמר והאיש
משה עניו מאד וכו' (אדר"נ פכ"ג א'). חמשים שערי
בינה נבראו בעולם וכלם ניתנו למשה חסר אחת
שנאמר ותחסרהו מעט מאלהים (תהלים ח'). בקש
קהלת למצוא דברי חפץ, להיות כמשה רבינו יצתה ב"ק
ואמרה לו וכתוב יושר דברי אמת, ולא קם נביא עוד
בישראל כמשה וכו' (ר"ח כ"א.). כיצד סדר משנה?
משה למד מפי הגבורה, נכנס אהרן ושנה לו משה
פרקו. נסתלק אהרן לשמאל משה, ונכנסו בניו ושנה
להם משה, נסתלק אלעזר לימין משה, נסתלקו זקנים
ונכנסו כל העם וכו' נסתלק משה ולמד אהרן וכו'
נמצא ביד כל יחזקאל ר' פנחס (עירובין נ"ד:). כתיב
כאשר צוה ה' את משה עבדו כן צוה משה את יהושע
ונו' (יהושע י"א), וכו' על כל דיבור ודיבור שהיה יהושע
יושב ודורש היה אומר כך אמר משה, אלא יהושע יושב
ודורש והכל יודעין שהתורה של משה היא (שקלים
פ"ב ה', יבמות צ"ז:). ת"ד קטן: היודע לדבר אביו
לומדו תורה, תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב
(דברים ל"ג, סוכה מ"ב.). משה כתב ספרו ופרשת
בלעם וס' איוב ולמ"ד שבימיו היה). יהושע כתב ספרו
ושמונה פסוקים בתורה מן וימת משה וכו'. אך ר"ש
אומר אפשר ס' חסר אות אחת וכו' אלא עד כאן
הקב"ה אומר ומשה אומר ובתב. מכאן ואילך הקב"ה
אומר ומשה כותב ברמז (ב"ב מ"ו.). משה היה אחד
מעשרה ב"א שחברו מזמורי תהלים (שה"ש פ"א). תניא
שלשה דברים הוסיף משה מרעזו והסכים עמו הקב"ה,
הוסיף יום אחד מרעתו (לקדש חזק קודם מתן תורה)
ופירש מן האשה (אחר מתן תורה) ושבר את הלחות
וכו' (שבת פ"ז.). מה שנאמר ומשה עלה אל האלהים
(שמות י"ט) מפרשים למטה מעשרה ספחים כי לדברי

נחמלא תבית כלו אור (סוטה י"ב.). ואשתו היהודיה
(היא יוכבר אם משה) ילדה את ירד אבי גדור (דח"א
ד') ואמרו עשר שמות יש למשה: משה, ירד, חבר,
יקותיאל, אבי גדור, אבי שובו, אבי זנוח, טוביה, שמעיה.
בן נתנאל. ירד זה שירד מן לישראל בימיו, גדור
שגדר פרצותיהן של ישראל, חבר שחיבר לב ישראל
לאביהן שבשמים, שובו שנעשה להם ישראל בסוכה,
או שחיה אבי הנביאים שסבו ברה"ק, יקותיאל שעשה
את חבנים מקוים לאביהם שבשמים, זנוח שהזניח
עונותיהם של ישראל. שמעיה ששמע יה תפלתו, נתנאל
שניתנה לו התורה מיד ליד, "אבי" אב בתורה אב
בחכמה אב בנביאות (מניח י"ג, שמ"ר פ"א). ולמה
השליכה אותו אמו ביאור כדי שיהיו חושבין האצמורולונין
שכבר הושלך למים ולא יתפשו אותו. ומרים עמדה
מרהוק לפי שהיתה נביאה ומתנבאת ואומרת עתירה
אמי שתלך בן שישע את ישראל (שמ"ר פ"א כ"ד).
כיון שהפילו את משה ליאור בטלו הגורה, שהאצמורולונין
אמרו כבר מושלך משיען במים, והם אינם יודעים
שעל מי מריבה הוא לוקח ומעו בזה (שם פ"א כ"ח).
ויגדל הילד ותביאהו לבת פרעה, והיו כולם מחבקים
ומנשקים ומחבבים אותו כי היה ילד יפה מאד, והיה
משה נומל כתרו של פרעה ומשימו על ראשו דרך
שחוק והיו חרמוטי מצרים מחזירים ממנו, מהם אמרו
להורנו ומהם אמרו לשורפו, והיה יתרו יושב ביניהן
ואומר להם הנער הזה אין בו דעת, אלא בחנו אותו.
והביאו לפניו בקערה זהב ונחלת, אם יושיט ידו בזהב
יש בו דעת והרגנו אותו, ואם יושיט ידו לנחלת אין בו
דעת ואין עליו משפט מות. מיד הביאו לפניו ושלח
ידו ליקח הזהב, ובא נכריאל ודחה את ידו וחפש את
הנחלת, והכניס ידו עם הנחלת לחוך פיו ונכזה לשונו
ונעשה כבד פה וכבר לשון (שמ"ר פ"א ל"א). משה
היה בן ליב שנה כשהתחיל לחזות לישראל במצרים
(במ"ר פ"ד), ועשה בפלמין של פרעה מ' שנה, במרין
מ' שנה, ושימר את ישראל מ' שנה (ב"ר פ"ק). כשהיה
מרע"ה רעה צאנו של יתרו במדבר ברח ממנו גדי
ורץ אחריו עד שהגיע לחסות וגזרמנה לו בריכה של
מים ועמד הגדי לשתות, כיון שהגיע משה אצלו, אמר
אני לא הייתי יורע שרץ היית מפני צמא, עיף אתה!
הרכיבו על כתפו והיה מהלך, אמר הקב"ה יש לך
רחמים לנהוג צאנו של ב"י כך, חיך אתה תרעה צאני
ישראל, הוי ומשה היה רועה (שמ"ר פ"ב ב'). משה
רבינו היה נבון עשר אמות ולמדו זאת מחקמתו את
המשכן (ברכות נ"ד:). מחצב של סנפירין ברא לו
הקב"ה למשה בחוך אהלו ומשם העשיר (ויק"ר פל"א),
וי"א שמפסולות של לוחות נעשר משה, כי היה חכם
גבור ועשיר ובעל קומה (שבת צ"ב), והבתור שבנביאים
(ב"ד פ"ז), כל הנביאים נסתכלו באספקלריא שאינה
מאירה מרע"ה נסתכל באספקלריא המאירה (יבמות
מ"ט:).

שמשו של יהושע (שם פניו). חנה התפללה ונתן
לאמתך זרע אנשים. ר' יוחנן אמר זרע ששקול כשני
אנשים ומאן אינון משה ואהרן, שנאמר משה ואהרן
בכתניו ושמאל בקוראי שמו (תהלים צ"ט, ברכות ל"א:).
אמר שמאל לפני הקב"ה שקלתני כמשה ואהרן, מה
משה ואהרן לא במלו מעשה ידיהם בחייהם אף אני
לא יתבטל מעשי ידי בחיי (תענית ח''). ואר"י אמר
שמאל כל האשכולות שעמרו להן לישראל מימות
משה עד שמת יוסף בן יעזר היו למדין תורה כמשה
רבינו וכו' (תמורה ט"ו:). ומימות משה עד רבי לא
מצינו תורה ונדרלה בסקום אחד (נמין ג"ס:). ואמר
בשעה שעלה משה למרום מצאו לחקב"ה שיושב וקושר
כתרים לאותיות אמר לפניו דבש"ע מי מעבך על ידך
וכו' עקיבא בן יוסף (מנחות כ"ט:). וא"ר אלעזר נדול
העושה צדקה בסתר יותר ממשה רבינו. דאילו במשה
כתיב כי יגורתי מפני האף וכו' (דברים ט'). ואילו
בעושה צדקה כתיב מהן בסתר יכפה אף (משלי כ"א,
ב"ב ט').

[פסירת משה] משה קורם מוחו אמר לא אוכל
עוד לצאת ולבא (דברים ל"א), וכתיב לא נס ליחו
ולא כחתה עיניו וכו'. ויעל משה מערכוב מואב אל
הר נבו, ותניא י"ב מעלות היו שם ופסען משה בפסיעה
אחת. אר"ש בר נחמני אמר ר' יוחנן לצאת ולבא
בדברי תורה, מלמד שנסתתמו ממנו שערי תורה (סוטה
י"ג:). וימת שם משה ספרא רבה דישאל וכו' וי"א
לא מת משה אלא עומד ומשמש למעלה (שם). מי
לנו גרול ממשה שלא נתעסק בו אלא המקום שנאמר
ויקבור אותו בניא וכו' (שם ט'). וא"ר חסא ברבי
חנינא מפני מה קבור משה אצל בית פעור כדי לכפר
על מעשה פעור (שם י"ד). ואחרי מות משה מיד פסק
הבאר וענני הכבוד חסן (ב"ר פס"ג). קרוב לסותו
חתחיל משה לברך כל שבט ושבט בפני עצמו, כיון
שראה שקצרה השעה כללן כולן בברכה אחת ואמר
להם לישראל הרבה צערתי אתכם על התורה ועל
המצוות עכשיו מחלו לי. א"ל אדוננו משה רבנו מחול
לנו, א"ל מחול לכם. יצאה ב"ק ואמרה אין לך חיים
בעולם אלא חצי שעה, א"ל בבקשה מכם כשתבנסו
בארץ זכרו אותי ואת עצמותי, ואמרו אוי לבן עמרם
שרץ לפנינו כסוס ונפלו עצמותיו במדבר. באותו שעה
בכו ישראל במרר וא"ל משה רבנו! אם אתה פורש
ממנו מה יחיה עלינו? השיב להם בני כל אותן הימים
היה הקב"ה עמכם, אף עתה הוא יחיה עמכם, שמה
תאמרו כל אותם הנסים והנפלאות שנעשו לכם על
ידי בשבילי נעשו. לא נעשו אלא בשביל הקב"ה וכו'.
אם תבטחו בו באמת הוא יעשה כל רצונכם וכו'.
יצאה ב"ק ואמרה לו למשה אין לך חיים אלא רביעית
שעה, מיד עמד משה וברך כל ישראל וכו' א"ל אשריך
ישראל מי כמוך, וברכן בשלום, ועמד על רגליו ונתן
קולו בבכי ואמר לישראל בשלום אראה אתכם בתחיית

ר' יוסי מעולם לא ירדה שכונת למטה ולא עלו משה
ואליהו למרום, שנאמר השמים שמים לה' והארץ
נתן לבני אדם (תהלים קמ"ו), ומה דכתיב וירד ה'
על הר סיני הוא למעלה מעשרה מפותים (סוכה ה').
[גדלות משה והגבלותיו] אע"פ שהיה משה הנביא
חיותר גדול, בכ"ז היה אנושי בכל האדם ולא ניצל
מחטא במי מריבה, וכל זכויות שעשה משה לא עמרו
לו כשנתרשל מן החילה שנאמר ויפגשוהו ה' ויבקש
לחמיתו וכו' (נדרים ל"א: ל"ב:). ואמר ר"ל כל אדם
שכועס אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו, משה
דכתיב ויקצוף משה על פקודי החיל, וכתיב ואמר
אלעזר הכהן אל אנשי הצבא זאת חוקת התורה אשר
צוה ה' את משה וכו' (במדבר ל"א) מכלל דמשה
אע"פ מניח (פסחים ט"ו:). ומשה בעצמו הורה ולא
ברש לומר לא שמעתי אלא שמעתי ושכחתי, בעת אשר
דרש על שיעיר החמאת והנה שורף ויקצוף על אלעזר
ועל איתמר וכו'. ואחר שהשיב לו אהרן תשובה נצחת
נאמר וישמע משה וייטב בעיניו (ויקרא י"ט, זבחים
ק"א). ודרשו והיה כאשר ידים משה ידיו וגבר ישראל
וכו'. ובי ידיו של משה עושות מלחמה או שוכרות
מלחמה? אלא לומר לך כל זמן שישאל מסתכלין כלפי
מעלה ומשעברין לבן לאביהן שבשמים היו מתגברין
וכו' (משנה ר"ה ב"ט). וכנראה לא ישרה צמורה שנשא
משה בעיני חז"ל, ואמר ר"א לעולם ידבק אדם בטובים
שהרי משה שנשא בת יתרו יצא ממנו יהונתן, שעשה
מעשה מנשה ולא נקרא על שם משה (ב"ב ק"ט:).
ובפרט בין המון העם נמצאו גם אלה שהביטו אחרי
משה לננאי (נדרים ל"ח). וכנראה כוונת חז"ל בזה
להוכיח כי משה היה רק שליח ה' בכל דבר, ולא היה
בו שום כח אלוהות מצד עצמו, רק היה ככל האדם
עלול לשגיאות וגם לחטא, ולכן מעקרי האמונה הוא
להאמין בהורה מן השמים ע"פ ה' ביד משה ולא
בתור תורת משה. אבל מחמת שהתורה נקראת על
שמו התאמצו תמיד מתנגרי היחדות להתנגד אל משה
ולמצוא עליו עלילה ולחזקו שמו לננאי, כמו שמצינו
במנשה המלך שהיה יושב ודורש: וכי לא היה לו למשה
לכתוב אלא ואחות לזמן תמנה וכו' (סנהדרין צ"ט:).
או שמלויים ברביית עושין משה רבינו חכם ותורתו אמת
(לישנא מעליא נקם, בדרך סני נהור), ואומרים אלו
היה יודע משה שיש ריוח בדבר לא היה כותבו (ב"מ
ע"ח:). קונטרסו השך שאל את ריב"ז, כנבוי בסף
אתה מציא מאתים ואחת ככר וכו' ובנתינת כסף
אתה מצא מאה ככר וכו' משה רבכם נגב היה או
קוביוסמוס היה או אינו בקי בחשבונות? וכו' (בבב"ב
ח'). ועל כל המלעיגים האלה אמר רבב"ה תא ואחוי
לך בלתי דקרה וכו' שמע שהיו אומרים משה אמת
ותורתו אמת (ב"ב ע"ד).

[גדולי הדור כמשה] אין דור שאין בו כמשה
(ב"ר פנ"י). עד שלא שקעה שמשו של משה ורחח

אשר חר העברים על התרים הנבחים.
יען כך מבחר הקברים. הקבר איש האלהים.
א.

משה בומריל: בעל מקובל, חי בספרד בסוף המאה הי"ד ותחלת המ"ו, והיה תלמיד ר' יעקב הספרדי ואצלו למד חכמת הקבלה, גם למד חכמת הרפואה הפילוסופי. לדעתו הפילוסופי היא אחת הקבלה וחושב את אריסטו לחכם שעדיף מנביא. ובב"ז האמין בומריל בקמיעות ובצורפי שמות ובעתידות ע"י חלומות. גם האמין כי אליהו נגלה אליו, ונפתרו לו שאלות מן השמים, ולכן כתב אגרת לחרובנים לערוך אליו ספקותיהם והוא יפתרם (אגרתו נדפסה ע"י דוקס בארענמ ל"ט' 1850 עד 825). ובה יתאר את עצמו לרב גדול חסיד וקדוש. הוא היה אחד מהמשתתפים בהוכחות בעיר מורמוסא (1413-14) בין הכמרים והרבנים. בשנת 1409 כתב פירוש לספר יצירה לבקשת הנוצרי מאיסמרי יואן, ושם מתנצל על למדו תורה לנוצרי כי הוא נשען על דברי חז"ל כי גוי הולמד תורה חרי הוא ככ"ג. בפירושו הוא מזכיר בעלי קבלה שקדמיו אבל אינו מזכיר את ספר הזהר, פירושו עם ס' יצירה נדפס ראשונה במנטובה 1562 ובדפוסים אחרים (המגיד 1878 עד 198).

ב. מ.

משה הדרשן: מפרש המקרא ומחבר מדרשים באמצע המאה הי"א בעיר נרבונה. הוא היה נצד ממספחת חכמים ורבנים, ונהג ישיבה עם תלמידים, ואחד מהם היה ר' נתן בעל הערוך. ר' משה הדרשן היה בקי בכל מקצועות ההלכה והאגדה וידע גם שאר חכמות ולשונות נכריות ובפרט לשון ערבית, יען כי נרבונה קרובה לספרד ונקל היה לו ללמוד שפת הערביים והפילוסופיא שלהם. הכינוי "הדרשן" נחננו לו מפני כי הצטיין בדרשותיו באגרות מתקבלות על הלב, וברעיונות מושכלים היה מבאר הכתובים. לפעמים השתמש בדרשותיו במקורים חיצוניים גם מאלה המתנגדים לדעות המקובלות. כן למשל מביא במדרש תרשא כמה דעות מס' היוכלים, ועשה כן לחינו בחשבו שמחבר ס' היוכלים היה ר' פנחס בן מאיר (ע"י עפשטיין מקדמוניות היהודים סבוא למדרש תרשא). ובוראי גם בשאר המקורים המסופקים שהשתמש בהם לא הכיר כי מקורם משחת, ואפשר מן המעם הזה לא נתפשטו ספריו ולא הגיעו אלינו, כי נתערבו בהם דברים המתנגדים לדעות חז"ל אם בשגגה או מה שהוסיפו בהם תלמידים טועים.

[ספריו] רמיה חבר ס' "יסוד" אשר ממנו מביאים הקדמונים וביחוד רש"י. היסוד היה כולל פירושים עדיה תוך מספר ויקרא ועל תחלים משלי ואיוב. גם חבר פירושים על התלמוד שמוכאים עפ"י השמעתה ממנו (ע"י עפשטיין בספרו ד"מ הדרשן מנרבונה עד 11).

המתים לעתיד לבא, וצא מלפניהם בבביה גדולה, ונתנו קולם ובכו במר נפש עד שעלתה בכייתם לשמי מרום. מה עשה משה קרע את חלוקו וחלש את קטנו וכסה את ראשו כאכל וכנסם לאתלו והיה בוכה וסופק בשתי ידיו ואמר אוי לי שלא דרכו רגלי בארץ ישראל וכו'. עד כאן עלתה לו רגע וחצי. נטל את המנלה וכתב עליה שם המפורש וספר ליהושע ולא מלא לכתוב עד שהגיע שעה אשר בה ימות. באותה שעה אמר הקב"ה לגבריאל הבא לי נשמתו של משה, השיב גבריאל לפניו ואמר רבש"ע מי שהוא שקול כנגד ששים רבוא האיד אני יכול לעשות חציפות כזאת, מיד אמר למיכאל לך הבא לי נשמתו של משה, בכה מיכאל ואמר לפניו רבש"ע אני הייתי רבו וזוהו היה תלמידיו אני יכול למול נשמתו. בא סמאל ועמד לפני הקב"ה ואמר רבש"ע כלום משה רבן של ישראל גדול מאדם הראשון שבראה בעולםך בצלמך ובדמותך, כלום הוא גדול מאברהם יצחק ויעקב? הן לי רשות ואמול נשמתו וכו'. מיד יצא סמאל בשמחה גדולה מלפני הקב"ה וחגר את חרבו וכו' וחלך אל משה בחמתו, כיון שנסתכל שהיה יושב וכותב שם המפורש חקוקן של אש יוצאין ספיו והיה דומה למלאך ה' צבאות, היה סמאל נודעוץ וחשכו עיניו מזהר פני משה ולא מצא פתחון פה לדבר לפניו, עד שאמר לו משה רבינו סמאל סמאל! אין שלום אמר ה' לרשעים. מה אתה עושה? א"ל הגיע זמנך להפטר מן העולם, הן לי נשמתך וכו' א"ל איני נוהג לך נשמתו וכו'. עד כאן עלה לו למשה רגע, מיד חזר סמאל לדבר לפני הנבונה, ואמר רבש"ע אם אתה אומר לי צא לניהנם והפוך תחתונה לעליונה ברנע אחר אעשה ולא אאחר לעשות כדברך, אבל לפני בן עמרם איני יכול לעמוד וכו' בבקשה מסך אל תשלחני אצלו וכו' ע"כ עלתה לו חצי רגע, יצאה ב"ק ואמרה לו משה! למה תצער עצמך כי הגיע סוף שעת מיתתך, מיד עמד משה בחפלה וכו' בבקשה מסך אל רחום ותנן אל תמסרני ביד מלאך המות, באותה שעה יצאה ב"ק ואמרה לו כבר קבלתי תפלתך, אני בעצמי מספל כך בקבורתך ויצתה נשמתו בנשיקה, ומלאכי השרת בוכין ואומרים והחכמה מאין תמצא, והשמים בוכין ואומרים אבר חסיד מן הארץ, והארץ בוכה ואומרה וישר באדם אין, וכל סדרי בראשית בוכין ואומרים הצדיק אבר ואין איש שם על לב, ויהושע היה צועק ובוכה והשיעה ה' כי גמר חסיד, וכל ישראל בוכין ואומרים צדקה ה' עשה. והקב"ה מקלם אותו ואומר לא קם נביא עוד בישראל כמשה וכו' (בית המדרש חי' 71; וע"י מדרש רבות מ' ואתחנן ופ' זאת חכמתך והפיוט "אז בקשוב ענו עלה אל תר העברים" בולת לשמחת תורה). הראב"ע חיבר שיר של מות משה רבנו שאומרים בקצת קהלות בשמחת תורה קודם קריאת התפילה, והבית הראשון הוא:

חבר במדבר רבה ואלה הדברים רבה, ומדרש עשרת הדברות (נדפס ע"י חנ"ל בספרו רמ"ה). גם מדרש תרומה ובראשית וכן הנדול נובעים מרמ"ה. במדרש האחרון השתמש הכומר מרטיני ומביאו בספרו Puzgiv fidei וקרא אותו על שם רמ"ה, ונמצא המדרש הזה בב"י. אך כאשר הוא לפנינו איננו מרמ"ה. ונראה שאיזה תלמיד לקח המדרש של רמ"ה והוסיף בו דברים וקראו בשם בראשית רבה רבתי.

ביבליוגרפיה: אברהם עפשטיין, ר"מ הדרשן מברוכה ווין 1891; צונק, ג"מ צד 800 והלאה; המלך שנה ל"א 196; בייגר, פרשנות צד 11, לייפציג 1855.
י. ב. ל.

משה בן יעקב מקוצי: פוסק, אחד מבני התוספות, ומחבר הסמ"ג. חי במאה ה"ג בעיר קוצי (Coucey) בצרפת. אביו היה ר' יעקב מקוצי מבני התוספות, ומצד אמו היה נכד ר' חיים בן הננאל הכהן מפאריס. רבו היה ר' יהודה בן יצחק המכונה סיר לזאן בפאריס ומזכירו הרבה פעמים בספרו סמ"ג. גם מזכיר שם ר' שמשון משאנץ ואת ר' ברוך בן יצחק מחבר ס' התרומה אך לא בתור מוריו (ע"י ס' יחסין 221 הנצאת לונדון). בתוספות לזמא הוא מזכיר את מורו ר' יוסף וכנראה הוא ר' יוסף מקרמש שמזכירו ג"כ. בין תלמידיו היו בן אחיו ר' יצחק ב"ר חיים מחבר ס' פשמים עה"ת. בשנת 1235 נסע ר' משה מקוצי מעיר לעיר בארץ צרפת ובשנת שלאחריה נסע בארץ ספרד ויעורר את העם בדרשותיו לקיום המצוות (סמ"ג מבוא ס' ג'). בספר מצא הרבה יהודים שלקחו להם לנשים מבנות המסחרים הנוצרים, ויוביחם במוסר ודבריו עשו רושם כי נרשו הנשים הנכריות (שם ל"ה ק"ב). הוא היה בעל לשון למורים ודובר צהות ודרשן מפואר. בדרשותיו הוכיח גם על המצוות שבין אדם לחבירו ולאהב את רעהו כנפשו בלי הברל בין יהודי לנכרי (שם ל"ה ס"ד, עשה ז', ע"ד, ועוד). בשנת 1240 היה רמ"מ אחד מארבעה רבנים צרפתים אשר נעדרו להתוכח עם המוסר דונין שהלשין על התלמוד ויוביח להסלק סמ" לואיס את שמוותו של המוסר. בשנת 1250 השלים רמ"מ את ספר מצות גדול (סמ"ג). בו יבאר התרי"ג מצוות אחת לאחת רמ"ה עשין ושס"ה לאין לפי התלמוד והפוסקים. הספר נכתב בלשון צה מאר ובו ימצא הקורא מקור גדול להתפתחות ספרות ההלכה, יען כי הוא מזכיר הרבה מחברנים והספרים מהרורות אשר עברו לפניו. הסמ"ג נדפס בפעם הראשונה קודם לשנת 1488, ובפעם השנית בשונצינו שנת 1488 ע"י ר' נרשון בן משה שונצינו, ואח"כ נדפס חרבה. פעמים, ואיזה רבנים כתבו עליו ביאורים, כמו ר' אליהו מורחי ומחרש"ל (עין רשימת שטיינשניידר עמוד 1796) ועם חידושי "ברית משה" מר' משה חיים ב"ר אברהם אהרן (מתקאמש 1905). חר' יצחק מקורבייל יצא את הספר הזה ויקרא לו ספר מצות קטן (סמ"ק).

הרים מקוצי הוא בעל תוספות ישנים על ספ' יומא וברך נ"א: מזכיר את תוספותיו לספ' פסחים, וכתבו בקצור נמוך בעין הנהגה, נדפסו בפעם הראשונה בספרים שנת 1721, ובתחזאות התלמוד החדשות. גם חבר פירוש על התורה, ומזכיר ר' יהודה ב"ר אליעזר במנחת יהודה בשם "פשמים", ור' יעקב דילשקאש בבאורו אמרי נעם ועוד. אמנם במקום אחד מביא בעל מנחת יהודה פירוש בשם ר"מ מקוצי ואח"כ יאמר כי בסמ"ג יש פירוש לפסוק הזה שהוא התייך מפירוש ר"מ מקוצי, ומהו רצון החידוש בשם הנדלים לזכירתו כי הרים מקוצי בעל פשמים אינו בעל הסמ"ג, אך יוכל להיות כי בעל מנחת יהודה מביא שתי דעות מהרים מקוצי, אחת בפירושו עה"ת לפי הפשט ואחת בסמ"ג לפי ההלכה שבאר באופן אחר בשם מורו ר' יוסף. הרמ"מ חבר ג"כ בקשה (כ"י ברשימת בודלז'ני סי' 551, 1118). ויצו לאומרה בכריעה.

ביבליוגרפיה: ווייס, דו"ר ח"ת 74; מיכל, נור החיים סי' 1115; Gross, Gallia Judaica p 566; מ. דן.

משה בן יצחק: ע' ריאטי משה בן מימון: ע' מימון

משה בן נחמן: (ניחנדי, רמב"ן): תלמוד, מפרש התורה ורופא, נולד בנירנדה, קטלניא בשנת 1194 ומת בא"י ערך שנת 1270 וקבור בחברון סמוך למערת המכפלה. הוא היה נכד ר' יצחק בן ראובן מברצלונה, ושני בשני עם ר' יונה ב"ר אברהם ור' יונה ב"ר יוסף, כי אמו היתה אחות ר' אברהם ור' יוסף אביהם (ש"ת רשב"ש סי' רצ"א). רבו המכתב היה ר' יהודה ב"ר יקר ומכנהו סתם נ"ר או מור נ"ר (חיד' ב"ב ל"ו ע"ב ועוד). גם למד אצל ר' נתן ב"ר מאיר תורה וחכמת הרפואה, ורבו בקבלה היה ר' עזריאל. בשנת 1240 כבר היה מפורסם לגדול בהכמת ופוסק מובהק כנראה מאגרותיו באגרות הרמב"ם, "והיה סיני תוקר הרים וכל דבריו כנחלי אש ועליו סומכים בכל נלילות קטלניא כמשה מפי הנבונה" (ש"ת הריב"ש סי' תמ"ז). ובכל ארץ קשמיליא היו לומדים חידושי תחת התוספות של חכמי צרפת (ע"י יחסין). ר' יצחק קנפנטון מוזיר לדקדק בחידושי כי כל דבריו במשקל ובסדר ואין בו יתר אפילו אות אחת ונותן כללים בלשונו (דרכי התלמוד י' ע"ב דפוס אמשטרדם). ובחכמת הקבלה גדלה ידיעתו כנראה בראש ס' עין חיים לרח"י שכתב שם על ביאור הרמב"ן עה"ת שהוא עמוק מאד, והיה גם חכם בהכמת הסבך וחכמת הרפואה אשר עסק בה. וכתב עליו הרב יעבץ במספחת (דב"ח ע"א), "וחה האיש משה גדול מאד, וזה שורשו קיים עדין בעולם, מתם נמצאים גם היום כמה ת"ח בכרביא, חרל"ב וחרש"ש היו מיצאיו תלמידי ומהרי" ששפורטש וזל קרוב לחרונו היה דוד יא לחרמב"ן וזל.

החיים מסופק אם הוא מהרמב"ן. ח' אגרת הקדש בבזנת היוזג (דומא 1546 תורג.) ו' דרוש הרמב"ן (פראג 1597). ו' ספר הנאולה לנלות קץ הפלאות הסתום שיהיה בשנת ה'א ק"ה (לונדון 1909). ח' ספר הזכות ליישב השנות הראב"ד על הר"ף. נדפס בספר שבעה עינים (ליורנו 1745). ט' פ' על שה"ש (אלטונא 1764). י' ס' תורת האדם הוא הלכות הוליס ובקודם זה: אכלות (קושטא 1519). י"א שער הגמול (נאפולי 1490 תורג.). י"ב ס' מלחמות ח' ללמד זכות על הר"ף להצילו מחשנות בעל המאור. נדפס בגליון האלפסי. י"ג פ' לס' יצירה, נדפס עם פירוש הראב"ד תורג. (מנטובה 1562). י"ד פ' על ס' איוב נדפס בסקראות גדולות. ט"ז ס' המצות, השנות על ס' המצות להרמב"ם ונדפס עמו. ט"ז ויכח הרמב"ן עם פראי פול לפני המלך נדפס בקושטא בס' מלחמת חובה (1710) תורג. ע"י וואנעוויל בהעתקה רומית (נידנבערג 1681). י"ז שו"ת רבות, וטקן בס' התרומות וקצת תוך תשובות הרשב"א. י"ח פיוטים וסליחות (ע' עמורי העבורה צר 234).

ביבליוגרפיה: שלשלת הקבלה דף מ"ג. דפוס קושטא; קורא הדורות דף י"ט. הוצאת קאסעל; ווייס, דרוש ח"ד 12 והלאה; מיכל אור החיים סי' 1125; רפאפירט-הארטשטיין תולדות הרמב"ן, קראקא 1898.

מא"ה

משה: ע' מורדוכיר

משה מקיוב: תלמודי חי במאה ה"ב והיה מן המפורשים מקיוב בשנת 1124 (ע' הכומל ח"ב 407) ובא לאשכנז ולצדפת ולמד אצל רבנו תם (ע' ספר הישר לר"ת סי' תקכ"ב דף כ"ט). ושם נכתב משלם תחת משה. בהיותו ברוסא החליף מכתבים עם ר' שמואל בן עלי ראש ישיבת בבל שססר לר' משה פסקי הנאותים, והוא מסרם לרבני ארצות המערב (ע' מהר"ם טריב הוצאת בלאך סי' תצ"ד). ר' שמואל כתב אליו עוד תשובה שנמצאה ביחסי תנאים ואמוראים שחבר ר' יהודה ב"ר קלנימוס מאשפירא, ואפשר שר' משה זה הוא ר' משה חרוסי שמזכיר מחבר ס' השוהם (ע' עפשטיין במאנאמסשריפט 39 צד 115, שם 40 צד 134).

ר' משה בן יעקב מקיוב, הוא ר' משה מקיוב חשני ונקרא ג"כ משה הגולה: רב ומחבר, נולד מ"ו בסלו שנת ר"ס (1449) בשאדוב ליטא, ואז לא היה עוד חזן התורה נפרץ שם וילך ללמוד תורה בקושטא (1480), ולמד שם חכמת התבונה אצל הקראי אליה בשיעור, ומשם הלך לאדרינופול ואח"כ שב לארץ מולדתו ותקע אהלו בעיר קיוב ושם כתב חשנות על ס' גן עדן לאהרן האחרון. בשנת 1483 נפלה קיוב בידי הטורקים וגם ביתו היה להם לבז ולקחו את רכושו וספריו, ואת שני בניו שבו וימברם בעיר כפא (Theodosia) אשר בקרים (ע' הדינים וגם ישנים

בדאי זרעו לעולם יהיה, כזה לא נודע עוד לשום אדם בגולה". הרמב"ן בא לירושלם ביום ט' אלול שנת כ"ז כמ"ש בסוף פירושו עה"ת, וכ"כ באגרתו לבנו ר' נחמן הנדפס בסוף ספרו תורת האדם (ר' שג"ה) וכתב לו שחלף לחצוב לו קבר בתברן.

[שיטתו] שיטת הרמב"ן באמונות ודעות היא, כי עיקרי האמונה הם שלשה: חב"א ע"י ח' יש מאין, ידיעת ח' ועיניו משוטטות בכל השנחת ח' (דרשת הרמב"ן צד 55). כל היעודים הבאים בתורה הם נסים ובכלם תתנצח מערכת המזלות, אך אין בהם שני וחמורה ממנה העולם, כמו הנסים ע"י משה רע"ה בעשר מכות וקריעת הים ועוד. חב"רות והקללות בפ' בחוקותי ופ' תבוא נסים הם, כי אין מן המבע שיבואו הנשמים בעתם בעברנו אלהים ולא שיהפכו השמים לבחול והארץ כנהושה. הרמב"ן חכה על קץ חנלות וביאת המשיח על שנת ה'א ק"ה (1358). הלך בזה בחשבון התוכן ר' אברהם ב"ר הי"א הנשיא (ע"ע). לדעתו השדים נבראו מרוח ואש והם במלאכי מעלה ירחפו ברוח ושומעים עתידות משרי הכחות השוכנים למעלה. שכן עוה"ב יהיה גם לטף אשר יורכך בעולם הנשמות, כי מדוע יקופת שכר הנוף שהיה לעזר ולהועיל להשגת השלמות. הוא מתנגד לדעת הרמב"ם באמרו כי היה תחיה נפש צדיק בעה שיהיה רצון הבורא, אבל אחר השתלמותה ישוב הנוף לעפרו. ודעת הרמב"ן כי לא ימות עוד אבל היה יחיה לנצח. הוא מאמין בגלגול הנפשות שלש פעמים למען השלם חוקן במצוות ובמעשים. הנהגת ח' בתבל היא ע"י כחות עשרה והם למעלה במדרגה מן המלאכים, והכחות האלה הם עשר ספירות וע"י האצילות וירידת השפע על כל העולמות. הרמב"ן אע"פ שהשיג על הרמב"ם בכמה דעות באמונה והלכות כב"ז היה מצדיק שיטת הפילוסופיא שלו בספר המורה, וחלק על המתנגדים נגדו, ויהי כבירה התיכון לקשר בברית שלום את שתי הכחות שנפרדו ונחלקו לסימינים ומשמאילים בשיטת הרמב"ם בפילוסופיא. הרמב"ן התוכח עם המומר ראימונר פניאפורטי הכומר הדומיניקי צורר היהודים, לפני המלך והשרים בברצלונה, והרמב"ן יצא כמנצח באופן נעלה. המלך וחשדים שמעו דרשתו בשבת בביהכ"נ, ובהפירו מהמלך לשוב לביתו נתן לו המלך ג' מאות כסף משאת כבוד (ע' וכוז הרמב"ן, שמעמין 1860).

[ספריו] הרמב"ן חיבר: א' פירוש עה"ת בדרך הפשט ועל דרך האמת ונדפס במקראות גדולות. נחשב בין הפירושים היותר משובחים. ב' חידושים על התלמוד, ותפרסמו מהם על מסכתות שבת, יבמות, כתובות, קדושין, נטין, נדרים, ב"ב, ע"ז, שבתות, מכות, חולין, נדה. ג' הלכות נדרים והלכות בכורות שכתב לתשלום הלכות הר"ף, והחיד"א ראם בב"י. ד' האמונה והמסתחן קבלת ב"ז פרקים, ובעל אור

(א' ו') הוא משי שקורין בלשון פרסית "מרת". כי כל המינים הנמנים שם, בהם ויש ווד וסחרת" לא היו אבנים כ"א מרבדים ממיני ממות שחיו מונחים על הקרקע כרצפה (כמו תוכו "רצוף" אחבת) כמנהג הפרסיים עד היום לכסות את קרקע הבית במרבדים. במשנה וגמרא נזכרים כמה מיני משי גושקרא, כלך, שהם מיני משי גרוע או פסולת משי (שבת פ"ב א' גמרא ב'): שירא שיראה ושיראין (שם) הוא מין משי טוב, ואמרו המקדש בשראי אין צריך שומא (קדושין ל"ב). ומירש הרמב"ם בגד משי שתאשה מתאוח להם וסמכת דעתה עליהן. ממכסא (ב"ס ק"י): הוא משי מוכחר (ברומית metaxa). מרנא (סומה מ"ח): הוא משי יקר שמבריק בפינו. סיריקן (ברומית serica) הוא משי מצויר ברקסא (יומא ע"ב): וגם בוחב וגקרא סיריקון של זהב (קדושין ל"א). והיו מערבין במשי חומין של צמר או שש מתצה על מתצה, ולכן היה להם אולוסריקן (holosericum, כלומשי) וגם סמיסריקן (Semisericum, חצי משי). יומא דין סמיריקן למחר אולוסריקן (קהלת רבה פ' כל הנחלים). עשיית חמשי מן קורי התולעים היתה ידועה בארץ חינא מימות עולם, ומסורת בידם כי אשת חקיסר הואנג'טי שמלך בחינא 2697 שנה קודם מספר הנהוג היתה מלמדת לנשי חינא איך לגדל את תולעי חמשי ואיך למוות את קוריהן. מן החינים למדו זאת היהודים והיאפאנים. חמשי נודע לבני ארצות המערב ע"י צבאות אלכסנדר שקדקו שהביאו אותו בשוכם מהודו ממלחמותיהם, ומן יון בא חמשי לרומי בימי אנוסמוס קיסר. אריסטו היה הראשון בין הסופרים המערבים שכתב ע"ד תולעי חמשי, ופליני שחי בימי הרבן הבית השני כותב שחיו מביאים מאסיה המזרחית לארצות יון בנדרים עשויים חצים משי וחצים ממות אחרת שזורים יחד, והיונים הפרידו את החומין של משי מן החומין האחרים ועשו להם בנדרים מן משי נקי בלי תערובות. אך כנראה חיה חמשי ידוע גם בא"י בזמן יחזקאל ואפשר שהביאו חמשי מהודו דרך מצרים לא"י. ואין ספק כי חיה ידוע לחכמי המשנה כמבואר לעיל.

ש. מ. פ.

מְשִׁיחַ: איש המטוח בשמן המשחה והוא סימן לכהונה ומשמרת קדש, כמו חכהן המשיח (ויקרא ד' ג'). והמלך המכונה משיח ה' (ש"א כ"ד ו'), או למשיח ישראל ונאלו, למשיחו לכורש (ישעיה מ"א). ונתיחד השם הזה למשיח העתיד לנאל את ישראל מנלות האחרון, משיח בן דוד ומשיח בן יוסף (סוכה נ"ב). ירוש' שם פ"ח. היינו חמשיית הפרטי אשר ינאל ויפדה את שבט יהודה ובנימין שהוא בן דוד חינא מורע בית דוד, ומשיח בן יוסף אשר ינאל עשרת השבטים. בשם משיח השתמשו הנצירים ביונית Χριστός (כריסמוס) וגם כצורתו Messias בביתר החדשה (יונתן א' מ"א ועוד) או Messiah. אך שונה הוא

להרבני ח"ב 14). ור' משה בעצמו ניצל מידים ונאל בגולה וחלך מעיר לעיר לקבץ נדבות למדין בניו השבטים. ויחי בעברו דרך עיר לנאק ומרוקי בקר את הקראים והתוכה עמם ואח"כ שב לעיר מולדתו שאדוב. בשנת 1495 התחיל לכתוב את ספרו "שושן סודות", ובו הלך בדרך הקבלה של הרמב"ן (שם ח"א 8). בשנת 1506 הלך ללידא ושם שכחו המרמרים והובילו אותו לעיר ממלכחם אסכי בקרים, והרבנים והקראים שגרו שם פדוהו. ונשאר באסכי ושם חבר את ספרו "אוצר נחמד" בשנת 1515. ר' משה נבחר לרב בכפה ועלה בידו לעשות שלום בין המפלגות השונות של בני הרבנים ויתקן להם י"ח חסנות ומנהגי התפלות. בסדור תפלות מנהג ק"ק כפא (ע"י קריה נאמנה xii הערה 4) כתב המניה ר' אליעזר ב"ר יששכר לחהנו כי מנהגם הוא "ע"פ המנהג החכם השלם הדין המצוין הנבר הוקם על הרב חכולל כמורה"ר משה הנלה וצוק"ל היתוצא מנלות קיוב, כי עליה יאמרו המושלים לאמר כי מקיוב תצא תורה ואור". הוא השתוקק לעלות לירושלם למות שם אך הפצו לא נחקיים וימת בכפא. ר' משה היה חתן ותלמיד ר' אברהם צרפתי (הברטל ח"ב 39). ספריו חידועים לנו הם: א' חשנות על ס' גן עדן; ב' שני מכתבים שכתב לחקראי יוסף בני (המזכיר חלק ב' 97; ג') ס' שושן סודות יש בו תרנ"ז סימנים כמנין שושן (כ"י נינצבורג ואוקספורד ס' 1556). ומסימן תס"ד מתחיל הפירוש לס' יצירה; ד' סליחה המתחלת "אלהים חי ואל נורא" (צונץ ל"ג 388); ה' ספר בדקדוק (רייפמאן בהכרמל ח"ג 208; ו') אוצר נחמד פירוש על פירוש הראב"ד עה"ת (כ"י במסרבורג). ועוד ספרים הנזכרים בשושן עדות: שערי צדק, יסוד העבור, אוצר ח', ובספרו על הדקדוק נזכרים פירושו עה"ת ועל קהלת (ע"י עפשטיין בהאשכול ח"א 46—150). ע"ע קיוב.

א.

משה בן שמואל: ע' גיקסליא

משוגע: ע' שומה

משוי העכברי: ע' עכברא

משומר: ע' מומר

משורר: ע' שיר

משחית: ע' בל תשחית

מְשִׁי: ארג מקורי תולעת, ואכסך משי ונר ומלבושך שש ומשי ורקסא (יחזקאל מ"ז י"ג—י"ז). בתרגום השבעים "בגד עשוי משער" והכוונה שהחומין היו דקים כשער, נגזרים ובעלי המלונים משערים שבא משרש "משה" דבר שנמשך לחומין דקים ולכן מתרגמים שהוא "ויריע" (Silk באנגלית). ולמלא שלא נזכר, "משי" בספרים אחרים בכתיב, ואפשר שחשם, "סחרת" במגלת אסתר

מפרשה מ' "נחמו נחמו עמי" ואילך בתנו לנאולה העתידה: ודיו מלכים אומניך ונו' (נ"א). ושמתי כדרכי שמשותף ושעריך לאבני אקרה וכל נבולך לאבני הפך (שם נ"ד). וינבא גם על חבלו של משיח: אכן חלינו הוא נשא ומכאובינו סבלם... ח' הפגיע בו את עין כלנו (שם נ"ג). חכוק מתנבא על הנאולה השלמה העתידה באמרו: אז אהפך אל עמים שפה ברורה לקרא כלם בשם ה' לעבדו שכם אחר (נ' מ'). חנביאים ירמיה ויחזקאל חיו בזמן החרבן הראשון. ירמיה מתנבא על חכרת האומה הישראלית ואחרות כל השבטים לעתיד: בעת ההיא יקראו לירושלם כסא ה' ונקוו אליה כל הגוים... בימים ההם ילכו בית יהודה על בית ישראל ויבואו יחדיו מארץ צפון על הארץ אשר הנחלתי את אבותיכם (נ' י"ז—י"ח). והקסמות לדוד צמח צדיק... זה שמי אשר יקראו לו ה' צדיקו (כ"ג ה'—י). ולא יעבדו בו עוד זרים (שם ל' ח') וזכרתי את בית ישראל ואת בית יהודה ברית חדשה ונו' (שם ל"א ל'). יחזקאל הנביא ינבא כי יצמח ה' קרן לבית ישראל (כ"ט כ"א). ורואה את תחית הלאום לעתיד במראת עצמות היבשות אשר יבא בהם רוח מארבע רוחות השמים למשל לבית ישראל: "ונתתי רוחי בככם וחייתם והנחתי אתכם על אדמתכם" (ל"ז י"ד). וגם הוא מתנבא על אחרות אפרים ויהודה כמו שני עצים שהם אחוים ודבוקים ביחד (שם ל"ז י"ט). ועל יום הדין הנורא של העמים שהרעו והציקו לבית ישראל ומלחמת גוג ומגוג (ע"ע). עובדיה מתנבא: ועלו מושעים בהר ציון לשפוט את הר עשו והיות לח' המלוכה (סוף). בספר תהלים יש יעודים רבים למשיח. יש מהם חמיוחסים לדוד המלך בזמנו ומחם למשיח בן דוד באחרית הימים. כי וזעו לעולם יהיה וכסאו כשמש נגדי (פ"ט ל"ז). זכריה נבא על בית חשני וגם על הנאולה העתידה: ובאו עמים רבים וגוים עצומים לבקש את ה' צבאות בירושלם... אשר יחזיקו עשרה אנשים מכל לשונות הגוים והחזיקו בכנף איש יהודי לאמר נלכח עמכם כי שמענו אלהים עמכם (ח' כ"ג). הנה מלכך יבוא לך צדיק ונושע הוא עני ודוכב על חמור (ט' מ'). וינבא גם על יום הדין: והיה יום אחד הוא יודע לה' לא יום ולא לילה והיה לעת ערב יהיה אור (י"ד ז'). ונתתי מופתים בשמים ובארץ... חשמש יהפך לחשך והירח לדם לפני בוא יום הגדול והנורא (יואל ג'). כי הנה היום בא בערב בתנור... ולהם אותם היום חבא וגו'. הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא לפני בוא יום ה' הגדול והנורא (מלאכי ג'). רניאל חזק מחזות לגולי ככל אדוה נאולתם בבית השני, גם ראה הנאולת האחרונה העתידה לבוא לקץ חיימין, עם עניי שמיא כבר אנש את הוא ועד עתים יומיא מסה... ולה יב שולמן ויקר ומלכו וכל עממא אומיא ולשניא לה יפלחן שלמנה שלמן עלם די לא ערדה ומלכותה די לא תתחבל" (ו' י"ג—י"ד). גם תזה את יום הדין כאשר

בתוראתו, בי לדעתם הוא משיח רוחני ולדעת היהדות עיקרו הוא משיח חומרי ומדיני לנאול מעברות לחרות.

[המשיחים בזמן כהן] קשה רבינו היה המשיח הראשון שהיה משיח וגואל ישראל ממצרים ונקרא "מושיען של ישראל" (סוטה י"ב: יג. מנחדרין ק"א:). וחז"ל מרמזים את משה למשיח העתיד, הגואל הראשון עם האחרון (ב"ר פ' פ"ה, רות רבה פ' ליני פח). בימי השופטים משה לחצו עמון ומואב והפלשתים את בני ישראל הקים ה' בכל פעם, "מושיע לבני ישראל" (שופטים ג' מ'—ט"ז). המלך הראשון שאול היה משיח ה' (ש"א כ"ד ו'). ודוד משבט יהודה היה משיח אלהי יעקב (ש"ב כ"ג א'). על המשיח משבט יהודה כבר ניבא יעקב בברכתו, "לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו עד כי יבא שילה ולו יקרת עמים" (בראשית כ"ט י'). כי המשיח העתיד יהיה מבית דוד ולזה כוונה בת שבע באמרה, "והי אדוני המלך דוד לעולם" (מ"א א' ל"א) וזה שנתן דבי לר' חייא סימן בקדוש החדש "דוד מלך ישראל חי וקים" (ר"ה כ"ה). ומשיח בן דוד המאחד את כל ישראל ראה בלעם בחזיונו. באמרו: אראנו ולא עתה... דרך כוכב מיעקב וקם שבט מ"ש רא ל... והיה ירשה שעיר אויביו וישראל עושה חיל (במדבר כ"ד י"ז—י"ט). אמנם אחר שנפרדו עשרת השבטים מיהודה ובנימין, התנבאו חנביאים על משיח בן דוד שיבא לאחרם יחד עוד הפעם: ביום ההוא אקים את סוכת דוד הנופלת ונו' ובניתיא כימי עולם, למען יירשו את שארית אדום וכל חגוים אשר נקרא שמי עליהם (עמוס מ' י"א). אחר ישיבו בני ישראל ובקשו את ה' אלהיהם ואת דוד מלכם... באחרית הימים (הושע נ' ה'). ובכל מקום שנזכר דוד חיינו משיח בן דוד מבית מלכות יהודה. ישעיה נבא על חזקיהו המלך באמרו: כי ילד יולד לנו בן נתן לנו ותהי המשרה על שכמו ויקרא שמו פלא יועץ אל נבחר אבי עד—שר שלום (ישעיה מ' ה'). גם נבא על המשיח העתיד לבא: ויצא חסד מגועו ישי... ונהה עליו רוח ה'... ותריחו ביראת ה' ולא למראה עיניו ישפוטם... והבה ארץ בשבט פי... והיה צדק אזור מתניו... וגר זאב עם כבש... ואריה כבקר יאכל תבן ושעשע יונק על חור פתן... לא ירעו ולא ישחיתו... כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים... ואסף נדתי ישראל ונפוצות יהודה יקבץ מארבע כנפות הארץ ונו' (ישעיה י"א וס"ה, מיכה ד'). מצב מדיני של אושר גשמי ורוחני כזה לא היה בימי יחזקיה ואי אפשר לוטר שחנביא כזו אליו, גם לא היה באחד מן הזמנים בימי מלכות ישראל ויהודה, ומוכרחים אנו לוטר שכוין רק למשיח העתיד לבוא באחרית הימים בעת קבוצ גלויות. וכן נביאותו: ושפט בין חגוים... וכתתו חרבותם לאותם חזיתותיהם למזמרות לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה (שם ב' ד'). וכל נחמות ישעיה

הראשונים. משיח הוא אחד משלש דברים הבאים בהיסח הדעת (שם צ"י). כבר מוכח לנו לישראל שאין אליהו בא (לבשר ביאת המשיח) לא בערבי שבתות ולא בערבי יום מפני המורה וכו' (ערוכין מ"ג:).

[הבלי משיח] קודם ביאת המשיח יהיו "הבלי" משיח כמו הבלי לידה. ע"י מלחמות נוג ומנוג (פסחים ק"ח:). ורק בבבלי לא יהיו הבלי דמשיח (כתובות ק"א:). ואפשר מפני שלא יהיו שם מבני ישראל בעת החייו. א"ל ר"ג לר' יצחק מי שמיע לך אימת אתי בר נפלי? א"ל מאן בר נפלי? א"ל משיח. משיח בר נפלי קריה ליה? א"ל אין. דכתיב "ביום ההוא אקים את סוכת דוד הנפולת". א"ל הכי א"ר יוחנן דוד שבן דוד בא בו ת"ח מתמעמים והשאר עיניהם כלות בינו ואנחה. וצרות רב"ז וגזרות קשות מתחדשות. עד שהראשונה פקודה שניה מסתרת לבא. ת"ר שבע (שבע שנים) שבן דוד בא בו. שנה ראשונה מתקיים מקרא זה המסמתי על עיר אחת ועל עיר אחת לא אמר (עמוס ד'). שניה חצי רעב משתלחים. שלישית רעב גדול ומתים אנשים ונשים ומפ' חסידים ואנשי מעשה ותורה משתכח מלומדיה. ברביעית שובע ואינו שובע. בחמישית שובע גדול ואוכלין ושותין ושמהין ותורה חזרת ללומדיה. בששית קולות. בשביעית מלחמות. במוצאי שביעית בן דוד בא (סנהדרין צ"ז:). אמר מד בששית קולות בשביעית מלחמות שהיא אתחלתא דגאולה ובמוצאי שביעית בן דוד בא (מגילה י"ז:). ויראני ה' ארבעה חרשים (זכריה ב') מאן נינהו? א"ר שמעון חסידא משיח בן דוד ומשיח בן יוסף אליהו וכתן צדק (סוכה נ"ב:). וספרה הארץ משפחות משפחות (זכריה י"ב) מאי עבדתיה? פליגי בה ר' דוסא ורבנן. תד אמר על משיח בן יוסף שנהרג וכו'. ת"ד משיח בן דוד שעתידי להגלות במחרת בימינו אמר לו הקב"ה שאל ממני דבר ואתן לך (תהלים ב'). וביון שראה משיח בן יוסף שנהרג אומר לפני רבש"ע איני מבקש ממך אלא חיים וכו' (סוכה נ"ב:). קודם שלשה ימים שיבא משיח בא אליהו ועומד על הרי ישראל ובוכה ומספיד עליהם ואומר הרי ארץ ישראל עד מתי אתם עומדים בחורב ציה ושממה וכו' ואח"כ אומר להם בא שלום לעולם שנאמר משמיע שלום וכו' ביום היטני בא ועומד על הרי ישראל ואומר טובה באה לעולם שנאמר מבשר טוב. ביום השלישי בא ואמר באה ישועה לעולם שנאמר משמיע ישועה וכו'. באותה השעה מראה הקב"ה את כבודו ומלכותו לכל באי עולם וגואל את ישראל וכו' (פסיקתא רבתי סוף פלידה). ר"א אומר ימות חמישה ארבעים שנה. ר' דוסא אומר ד' מאות שנה וכו' (סנהדרין צ"ט:). בימות חמישה יהיה עת צרה ליעקב וממנו יושע.

[סימני הגאולה] בעקבות משיחא חוצפא יפנא ויוקר יאמר וכו' וחכמות סופרים תסרה וירא חסא ימאסו והאמת תהא נעדרת. נערים מני זקנים וליבנו.

עומד מיכאל. והיתה עת צרה אשר לא נתינת מתינת נ"י. ובעת החייו ימלט עמך כל הנמצא כותב בספר. ודברים משיח אולת עפר יקצו וגו' אשרי המתבת" ונ"י (סוף). ע"ע ק"ץ.

[בתלמוד וסדרש] בין שבעה דברים שנבראו קודם העולם נחשב שמו של משיח (פסחים נ"ד:). והנחמה או הנאולה היא ג"כ אחד משבעה דברים המכוסים מבני אדם (שם:). ורצונם לומר כי בדרכי המבצע הוא מעולם שהחוק כובש את ההלש ויש אדון ועבד. אך בכל העתים נמצא משיח להלץ את העשוק מיד עשוק. אולם זמן הישועה נעלם ממנו וצריך תמיד לקחת עליה. המשיח הוא איש פרמי אשר ישלח ה'. ואשר יגאל את ישראל ויהיה אחד מהם. ולכן דורשים חז"ל הפסוק. כת אמר ה' למשיחו לכורש (ישעיה מ"ה). וכי כורש משיח היה? אלא א"ל הקב"ה למשיח קובל אני לך על כורש. אני אמרתי הוא יבנה ביתי ויקבץ גלותי והוא אמר מי מבם מכל עמו ויעל (מגילה י"ב:). המשיח הוא גואל ופודה משעבוד גלות ואינו גואל ופודה סחטא כאשר חושבים הנוצרים. כי לדעת שמואל אין בין עוה"ז לימות המשיח אלא שעבוד מלכויות בלבד שנאמר כי לא יחדל אביון מקרב הארץ (שבת ס"ג:). ורק בלי זיון יהיו במלים לעתיד לבא שנאמר לא ישא נ"י אל נ"י חרב (שם). ומח שאמר דניאל וארו עם ענני שמיא. מפרשים שיבא המשיח במהרה, אם זכו אחישנה, ואם לא זכו בעתה ויהיה עני רוכב על החמור במתינות (סנהדרין צ"ח:). כי חשו שמא יבא משיח בלא זמניה (ב"מ פ"ה:). וכ"ז כרי להוציא מלב הנוצרים הרעיון של משיחם. עד שאמר ר' הלל אין משיח לישראל שכבר אכלהו בימי חזקיה. אך ר' יוסף חשש פן ימנע התלמידים ואמר שרא ליה מריה לר' הלל (שם:). לדעת חז"ל יתאחרו בזמן חמישה לא רק כל בית ישראל אלא אפילו כל חנונים. וקראו כלם בשם ה'. ואמרו עתידה מצרים שתביא דורון למשיח וכו' אמר הקב"ה למשיח קבל מהם אכסניא עשו לבניי במצרים. מיד יאתיו חשמונים מני מצרים (תהלים ס"ח. פסחים ק"ח:).

[שמו של משיח וזמנו] מה שמו של משיח? דבי ר' שילא אמרי שילא שמו שנאמר עד כי יבוא שילא. דבי ר' ינאי אמרי ינון שמו שנאמר לפני שמש ינון שמו (תהלים ע"ב). דבי ר' חנינא אמרי חנינה שמו וי"א מנחם שמו (סנהדרין צ"ח:). וכל השמות המה נדרשים על שם אומרים. ר"ל שיושע לכל איש. ויש ברית מנחם שילא "ינון חנינה מלך", משיח" (שערי חיים סי' מ"ב). שאל רב"ל לאליהו אימתי אתי משיח? א"ל ויל שיליה לירידה. והיכא יתיב? אפיתחא דקרתא (רוטא). ומאי סיבנית? יתיב ביני עניי סובלי חלאים וכו'. א"ל לאימת אתי מר? א"ל חיום וכו' היום אם בקולי תשמעו (שם). והוא מתאים עם גבואת ישעיה פ' נ"ז. ובהרעיון הזה השחמשו היהודים הנוצרים

וקנים יעמדו מפני קטנים, בן מנחל אב בת כמה באמה כלל בהמות, אויבי איש אנשי ביתו, פני הדור בפני הכלב, הבן אינו מתבייש מאביו, ועל מה יש לנו להשען אלא על אבינו שבשמים (סוטה מ"ט:). אין בן דוד בא עד שיכלו שני בתי אבות ישראל ואלו הן: ראש נולה שבבל ונשיא שבאי (סנהדרין ל"ח). איך ירמיה בר אבא דור שבן דוד בא קמינוריא בתי צירוף אחר צירוף (נזרות על נזרות) בזוי ובזוי, רבזוי (שולל) אשר ישללו סוללים) וכו' (סוף כתובות). איך יצחק אין בן דוד בא עד שתתהפך כל המלכות לדעת צדוקים (סנהדרין צ"ז). עד שירבו המסורות (שם). איך יוחנן אין בן דוד בא אלא ברור שכולו זכאי או כולו חייב (שם צ"ח). אין בן דוד בא עד שיתבקש רג לתולה ולא ימצאו עד שתכלה מלכות הזלה מישראל. עד שיכלו נסי הרוח מישראל, עד שיכלו כל שופטים ושופרים מישראל (שם). איך אסי אין בן דוד בא עד שיכלו כל נשמות שבגוף שנאמר כי רוח מלפני יעמוק (ישעיה נ"ז) נשמות שבאותו חצר ששמו גוף (יבמות ס"ב. רש"י). ולכן אמרו הגרים והמשחקין בתנוקות מעבדין את המשיח, דנסיבי קמנות דלאו בנות אולורי נינחו (נדה י"ג: רש"י) ולא ישתתפו להוריד את הנשמות מאוצר הגוף, והגרים אין להם הנשמות מאוצר הזה כי נולדו בחיותם בגויותם. האמונה בביאת המשיח נרלה בכל הזמנים, ור' ירמיה מפקד אלבשוני חיוורין תפחין (תכריכין לבנים) אלבשוני דגרסי יהבן ססאני ברגלי וחומרא בירי ויהבתי על סימרא, אין אחי משיחא אנא מעתה (ירוש' כלאים פ"ט דף ל"ב ע"ב). ואחד מייג עקרים הוא להאמין בביאת המשיח, ואע"פ שיתחממה עם כל זה אחכה לו בכל יום שיבא. ע"ע עולם הבא.

ביבליוגרפיה: קלוינר, הרעיון המשיחי בישראל, קראקא 1909; השלח ח"י"ב; ווי נאוואק, די צוקונפטס-האפנונג איוראעלס אין דער אסירישען צייט; ווי באלדעג-שפערנער, די מעסיאניש-אפאקאליפטישען האפנונגען דעס יודענפומס; היה, די מעסיאנישען ווייזונגען דעס אויגער-לייט-יודישען פאלקס; שירער געשיכטע ח"ב 29 (הוצאה שלישיה); Drummond, *The Jewish Messiah*, London; J. Greenstone, *The Messiah Idea in Jewish History*, Philadelphia 1908.

א.

משיחי שקר: משיחים כוזבים (Pseudo-Messiah) אשר התעו את בני ישראל בכחש כי הם משיחי ה' לנאול אותם משעבוד הגלות. יש מהם שהיו יודעים שאין בניהם נכונה והתכוונו לחנות את ישראל בער בצע כסף, ויש מהם מבעלי הויה שנאותו בזה השקר והאמינו במעוה כי הם משיחי אמת. ע"כ הסבו רעות רבות וצרות לישראל בזמנים שונים. משיחי השקר החלו להופיע בין היהודים מסוף זמן התשמונאים, מעת שנבחר יד רומי ומדינת ישראל באה בכבנה שחפול ביריחם. אז היו היהודים צריכים לנאול

[משיחים כוזבים שונים] מימי תנאים ואילך היו משיחי שקר רבים, ומהם: א' ישח בן יעקב עבדיה אבו עיסי, אל-אספתאני, כי בא מאספאהן פרס. וחי בזמן הכלף עבר אלמלך י' מארח (685—705), ואחריו תלמידו יונדאן שחשבונו למשיח מפני שסברו כי עברו עליו אלף ושל"ח שנה, מספר דניאל, והיה יונדאן מבונה אלדאעי (הרועה צאן ישראל) וממנו נוסדה הכת יונדאנים (ע"ע. ב') איש מסוריא שריג או סיריני (Serenus) תזכר בחשובת הנאונים שערי צדק בשם "שריע", והיה בזמן הכלף עמר השני (717—720). הכלף הוח הציק וחרע לישראל ורצה להכריחם לקבל עליהם דת מחמד והיהודים היו מצפים למשיח לחשיעם. סיריני תורם לפרוק מעליהם עול מלכות וגם עול התורה

התלמודית. ובסל התפלות הנחונות, יום שני של גלויות. כתובת האשה, דיני מרפות, יין נסך ועוד. סיריני נתפש והובא לפני הכלף יאזיד, ונתנצל לפניו כי עשה זאת דרך שחוק. הכלף מסר את סיריני אל היהודים אשר נשארו תמימים ולא הלכו אחריו ליסורו כרשעתו, ובה התמה חתנועה. רבים מהחמון אשר נמו אחריו בראוהם כי חוליהם שולל שבו אל עמם ויבקשו מתקחלות לקבלם שנית בכלל ישראל. אך לב ראשי חקירות היה נוקף אם נכון לקבלם אחרי שהפירו את חוקי התלמוד בפרהסיא, ואם דינם כמו נכרי שהתגייר וצריכין מביעה או לא. ויפנו בשאלתם אל מר רב נוסראי נאמן ריש מתיבחה בפומבדיתא, ותשובתו היתה: „אנשים כאלה טוב לקרבן מלחמות, ואחרי שילקו אותם מכת מרדות לכפרת עון, ויחזרו בתשובה בודיו ועויבת חמא הם כישראלים נמורים“ (שׁוׁת שׁערי צדק ס' ז'). אבל אלה „שהם פרוצים בעריות בניחם ממורים ואי אפשר לנו לקבל ולחבנםם בקהל, שמא יתערבו בישראל. ישאו נשים וישאו בנותיהן וכו'. על כן אי אפשר לקבל כל עיקר“ (שם). משיחים אחרים היו בזמן נוסעי הצלב במאה ה' וה"ב, אחד בצרפת וחוסת שם (1087), אחד בקורדובה (1117), ואחד בפאס (1127) ונוכרים באגרת תימן להרמב"ם. (נ') אחד מהמשיחים המפורסמים היה דוד אלרואי (ע"ע), נולד בעיר עמדיא בקורדיסטאן בערך שנת 1160, והוציא קול קורא לכל יהודי אסיה כי הוא ציר שליח מאת ה' להוציא את עמו מתחת סבלות המושלים ולהשיב לתחיית את הלאום הישראלי ולהשיבם אל ארץ ישראל. ויקבץ אליו יהודים רבים ממצרים ובגדאד בכלי זיין מתחת למדינתם, ונלחמו עם המושל הפרסי ונהרגו ונמ אלרואי חוסת, אך מאמיניו אמרו כי קם לתחיית ובא לפני השאך והיה „רואה ואינו נראה“. מאמיניו קראו אותו מנחם ויסדו כת של „מנחמים“. היהודים בבגדאד נענשו לשלם עונש כסף רב בעד המדינה. (ד') בשנת 1502 נגלה איש אחד מאשכנז ושמו ר' אשר לעמלין (ע"ע). אשר אמר כי הוא משיח הצדק, והוא ינאל את ישראל ויביאם לאח"ק. ורבים האמינו לדבריו ובתוכם גם חרב ר' זעליג נאנו ונתן התנור המיוחד לאפית מצה שהיה לו, יען כי ר' אשר לעמלין הבטיח לו כי בשנה הבאה יאפו מצה בארץ ישראל. ר' אשר לעמלין מת פתאום ורבים מהמאמינים בו בראותם כי לא נתקיימו דבריו המירו דתם. (ה') דוד הראובני (ע"ע ראובני) התאמר כי הוא אחי המלך באיבאר עיר בארץ ערב וציר שלוח ממנו לאפיפיור ומלכי אירופא לבקשם ליתן בידם כלי זין וכלי תותח לתתם עם הישמעאלים, ואמר כי הוא מצאצאי משה ראובן וכי שם יגדו גם בני משה גר ומנשה והפצו לאחדם עם היהודים מעבר לים סוף ולמרווד בחישמעאלים. האפיפיור קלימנט השביעי קבלו בבגדאד בשנת 1524, ובשנה שלאחריה נתקבל לפני המלך הפורטוגזי, כי הם חשבו

בראשונה שראובני יהיה להם לעזר נגד תנועתם. אך לאחרונה ירא החשמן סילאיא כי יכולע לאמונת הנצחית בארצו, כי לרגל ראובני נתעוררו האנוסים ושבו לדת אבותיהם, וביניהם האנוסי דיוג פירס שהתגייר ונקרא בשם שלמה מולכו (ע"ע) שנשרף אח"כ על קדוש השם. וראובני נתפס בספרד והומת בבית האסורים בסם חמות. המשיח חשק חיות נודע הוא שבתי צבי (ע"ע) שנולד באומיר בשנת 1626 והוא התעה את בני ישראל ורבים מגדולי העם נלכדו ברשתו. וגם אחרי מותו במאסר בעיר דולציניו באלבניא בשנת 1676 נמצאו לו מאמינים אשר יסדו חכת דומני (ע"ע). (ז') יעקב צבי בן שבתי צבי וראש חכת דומני מלא את מקום אביו בתור משיח, וגללו אליו כארבע מאות מאמינים, וכלם המירו דתם בדת מחמד (1687) והוא בעצמו הלך למכה (1690), אך בחזירתו נחלה וימת באלכסנדריא. אחריו מלא מקומו בנו ברכיה או בידוקיא (1695—1740) ונחשב ג"כ למשיח. אחד מבני חכת מינאל (אברהם) קרדחו אמר כי הוא משיח בן יוסף. (ח') מרדכי מוכיה מעיר איזנינשטאדט היה ממעריצי שבתי צבי גם אחרי מותו. והסיבה שנחפץ ש"צ למחמדי עמופה בסוד הקבלה, וכי יקים מקברו אחרי שלש שנים למותו. ודרש על חבלי משיח באירופא בדרך מסעותיו באונגריא מעתה וביהם. אח"כ הביע דעתו כי ש"צ היה משיח בן דוד והוא בעצמו הוא משיח בן יוסף. וכאשר עברו שלש שנים מיום מות ש"צ ולא שב לתחיית להתגלות עוד הפעם, גם אז מצא מרדכי חשוכה למאמיניו כי ש"צ לא היה מסוגל לחיות הנואל מחמת כי היה עשיר, כי המשיח האמתי הוא „עני ורובע על חסור“, וכי הוא בעצמו הוא עתה משיח בן דוד. שמעו חניע עד איטליא והיהודים שם שלחו אחריו לבוא אליהם, וילך לאיטליא בשנת 1680 ונתקבל שם בכבוד מלך, אך בבואו לרומא נלח לאנשי סודו כי גם הוא יחיה מוכרח להתנצר למראית עין כמו ש"צ. ברומא לא התמסמה הרבה, כי אנשי שלומי הודיעו לו כי פסיד האינקוויזיציא שמו עיניהם עליו, ויעזוב את רומא בחשאי ויבא למדינת פולין וימת שם. (ט') יעקב פראנק (ע"ע פראנקים), האחרון ממשיחי ש"צ, נולד בפודוליא בשנת 1726 והיה מיסד כת הפראנקים. לרעתו חיותה נשמת המשיח שכונה ברוד המלך ואליו הנביא, וגם בישו מחמד וש"צ ותלמידיו עד ברכיה ופראנק (הוא בעצמו). הוא כנה את עצמו בשם Santo Senor (אדון קדוש) והתנגד להתלמוד. מאמיניו אמרו כי הוא עושה נפלאות. הממשלה גרשה אותו מפודוליא ותרדוף את מאמיניו. בשנת 1759 שב לפודוליא והתנצר תעמו כאלף מתלמידיו, אך כאשר נודע כי איננו נוצרי בלב ונפש, נשפט כאיש חפשי שאינו מאמין בשום אמונה והושם במאסר. וימת בשנת 1791 ונקבר בעיר אפעני; באך בבית הקברות של הנוצרים. ע"ע אלרואי;

יצחק שבעית קונה משכן הוא רק לענין דהוי במר שומר שכל לחייב בגניבה ואברה (ע' חרם סי' ע"ב ב') מנהג משום שבני הקהל משכנים על חסם ונכנסים לביתו ליטול משכנו ואין בזה משום לא תבא אל ביתו לעבוס עבוסו (משא מלך ח"ב שער ג' משפס ח'). ע"ע אפותיקי; פקדון.

א.

משכיל: ע' השכלה

משכית: ע' אבן

משכיר: ע' שוכר

משכן: מקום מנוחה, וביהוד מקום חשיבה, אהל מועד לארץ העדות, אשר הקים משה במדבר מקרשי עצי שטים מצופים זהב ומחוברים במבעות זהב ובריהים, ועליו אהל יריעות, ונעשה לשאת ממקום למקום במסעי בני ישראל ממצרים לארץ כנען. ונקרא משכן העדות (במדבר א' ג'), משכן אהל מועד (שמות ט' ו') משכן ה' (במדבר ט' ט'), ודרשו חז"ל משכן שלשון משכון: אמר להם לעשות משכן שאם יחסאו יהא הוא מתמשכן על ידיהם (תנחומא פ' נשא סי' י"ד). המשכן נבנה בצורת אהל, מקרשים של עצי שטים ועליהם יריעות אשר כסו אותם מן הצדדים ומלמעלה. וחצר גדול היה סביב המשכן. אורך החצר מאת אמה מצפון לדרום, ורוחב חמשים אמה ממזרח למערב (שמות כ"ז). בכל רוחב חמס אמות היה עמוד עץ שטים תחוב בארץ נחשת, ווי העמודים והשוקיהם כסף. גובה העמודים חמס אמות ועליהם פרושים קלעים משיט משור עשויים כמין קלעי ספינה נקבים נקבים מעשה קליעה ולא מעשה אורג ותרגומו סרדין כתרנים של סכר לפי שהם מנוקבים ככברה (רש"י). נמצא שכל קלע וקלע המשאמה על חמס אמה. בצד מערב החצר שרובנה חמשים היו עשרה עמודים והקלעים מכסים אותם, ולפאת מזרח חמשים אמה, בצד הזה היו רק ששה עמודים שלשה בקרן מזרחית צפונית ושלשה בקרן מזרחית דרומית ובכל קרן חמס עשרת אמה של קלעים ונשארו באמצע עשרים אמה שהוא הפתח, ועליו מסך תכלת וארגמן ותולעת שני ושש משור מעשה רוקם. והיה תלוי על ארבעה עמודים תחובים וחקועים בארבעה אדרים. הקלעים היו אחוים ביתרות נחשת בארץ. כמין נגרי נחשת עשויים ליריעות האהל ולקלעי החצר קשורים במיתרים סביב סביב בשפוליהם כדי שלא תהא הרוח מנביהם (רש"י). והיו תולין חיריעות בוי העמודים והשוקיהם היו לתדק את העמודים אל האדרים. [אהל מועד] המשכן בתוך החצר אדרכו שלשים אמת ורחבו עשר וגובהו עשר אמות. והיה באמצע החצר לצד מערב. כלומר שהיה מקום משלשה רוחות צפון מערב ודרום ברוחב עשרים אמה, ובצד מזרח שהיה חבניהם היה לפניו חמשים על חמשים אמה של החצר. כיצד היה משה מעמיד את המשכן? מיה

אשר לעמלין; בר בוכבי; דומני; יודנא נים; יש; מולכו; פראנקים; ראובני; שבתי צבי.

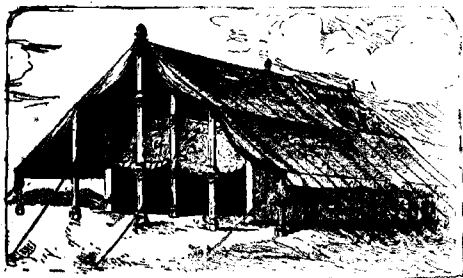
י. ז. ו.

משיכה: ע' כנין

משכון (משכנתא): עבוס, הערבן שנוחן הלוה להמלוה לאחירות החוב. התורה הזהירה את המלוה שאם בא לקחת המשכון לערבן, "משאת מאומת" (חוב של כלום) לא יבא לבית הלוה, אלא יעמוד בחץ והלוה יוציא לו את המשכון. "ואם איש עני הוא לא תשכב בעבוסו השב תשיב לו את העבוס כבוא השמש ושכב בשלמחו וברכך ולך תהיה צדקה לפני ה' אלהיך" (דברים כ"ד י"ג-י"ד). ונאמר: "אם חבול תחבול שלמת דעך עד בא השמש תשיבנו לו כי היא כסותו לברה היא שמתלו לעורו במה ישכב? והיה כי יצעק אלי ושמעתי כי חנן אני" (שמות כ"ב כ"ה-כ"ז). האופן הראשון הוא שהמלוה בעצמו לוקח המשכון, והאופן השני הוא ששליח ב"ד לוקח המשכון (ב"מ ק"ג:). ובשני האופנים הוא שלוקח המשכון אחר ההלואה בשעת הפרעון אם אין לו לשלם. ואם משכנו בשעת ההלואה חקפו במלוה אינו הייב להחזיר לו המשכון מדי יום ביום כי נתן לו מרצונו וסביר וקביל שיהיה המשכון מונח אצל המלוה עד שיפרע לו. "עד בוא השמש תשיבנו לו" זו כסות לילה (שם ק"ד:). וענין השבת המשכון בכל יום הוא כדי שלא יהא החוב משמט בשביעית וגם אין המשכון נעשה ממלסלין אצל בניו לאחר מותו וממלסלי דחמי לא משתעבדי לבע"ה אלא גובה ממנו ואין מחזיר ליורשיו (ב"מ ק"ג: רש"י). ודוקא בעני אבל בעשיר שיש לו כסות אחרת יכול לעכוב המשכון על ידה וכל מי שאין לו אלא כסות אחת נקרא עני ואפילו לבוש אצטלא בת מאה מנה והוא רגיל לשאת אותה מניחים אותה עליו אבל אם אינו רגיל בה מפשימים אותה ממנה ונותנים לו כסות אחרת (ע"י ב"מ ק"ג: וע"י תורת תמימה פ' משפטים). אין לי אלא מלוה מנין לרבות שכר שכיר והקפת הנות ת"ל משאת מאומה (ספרי). א"ר מנין לבעל חוב שקונת משכון שנאמר ולך תהיה צדקה. אם אינו קונה משכון צדקה מנין (ב"מ פ"ב). ואם קונה המשכון חייב באונסין, וזה דוקא כשלוקח בזמן הפרעון ע"י ב"ד, שנמלו לנוביינא ולכן חשוב כשלו. אבל אם לוקח המשכון בשעת ההלואה אינו נמלו כ"א לבטחון עד שישלם לו החוב ואינו מחשבו כשלו, ואם נאנס המשכון ע"י לסטים מזין וכיוצא בו נשבע שנאנס ומשלם בעל המשכון את חובו. וזה דעת הראב"ד, נגד דעת הרמב"ם (שכירות פ"א) והנאונים דאפילו במשכנו לאחר ההלואה ונאנס ישבע שנאנס ומשלם בעל המשכון את חובו. וסבירי להו דמה שאמר ר'

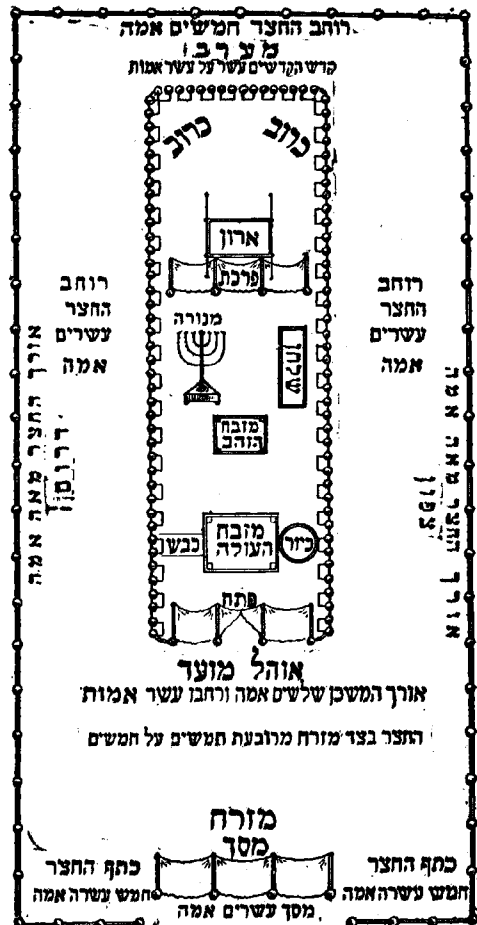
נותן ארבעים אדני כסף בצמון וארבעים בדרום וששה עשר במערב וארבעה במזרח הרי מאה אדנים כבר כסף לאדן (שמות ל"ח כ"ו). באדנים האלה היה נותן הקרשים של עצי שטים (שני אדנים לקרש אחד). עשר אמות אורך הקרש שהוא גבהו של משכן ורוחב הקרש אמה וחצי. לכל קרש היו שתי ידות ונתחברו ונשלבו זה לזה. והיו עשרים קרשים בצד צפון ועשרים בצד דרום (20 פעמים $\frac{1}{2}$ הרי 30 אמה שהוא אורך המשכן). וששה קרשים במערב כל אחד אמה וחצי הרי תשע אמות, ושני קרשים למקצעות המשכן בירכתיים אחד למקצעת צפונית מערבית ואחד למערבית דרומית, ואלו השנים אינם בחלל המשכן אלא חצי אמה בקרן זו וחצי אמה בקרן זו. להשלים עשר אמות רחבו, ואמה

אומר שעבין אמה אחת בין מלמטה ובין מלמעלה (בריי"א דמלאכת המשכן פ"א). בכל קרש היה שתי מבעות של זהב אחת מלמעלה ואחת מלמטה שבהן היה נותן הברחים מצעי שטים, ובאמצע היה הבריה התיכון מבריה מן הקצה אל הקצה. היינו שהבריה העליון והתחתון עשוי משתי חתיכות זה מבריה עד הצי הכותל זה מבריה עד חצי הכותל השני דרך המבעות עד שמגיעין זה לזה. אבל האמצעי ארכו כנגד כל הכותל מן הקצה אל הקצה, ולא היו לו מבעות אלא נכנס בתוך הקרשים שהיו נקובים באמצע ומכוונים זה מול זה. נמצא אורך העליון והתחתון כל אחד מ"ו אמה והם כפולים הרי ארבעה ואורך הבריה התיכון ל"א אמה הרי חמשה בריחים לצד צפוני וחמשה לצד דרומי. וחמשה בריחים שבמערב אורך העליונים והתחתונים שש אמות והתיכון ארכו י"ב כנגד רוחב ה' קרשים (שבת צ"ח: רש"י). האדנים של המשכן היו של כסף, ונבנה אמה. הקרשים מצופים זהב, ומבעות זהב בתיים לברחים, והבריתים מצופים זהב (שמות כ"ו). היריעות לכסות את המשכן מספרם עשר, שש משור ותכלת וארגמן ותולעת שני מצויירים בכרובים נעושה חושב. אורך כל אחת מהיריעות שמונה ועשרים אמה ורוחב

דמות המשכן כאשר הוקם. לפי דעת Ferguson. אך איננו בדיוק לפי פירושו החל המבואר בערך הזה.

ארבע אמות ויחבר חמש יריעות ע"י תפירה. ועוד חמש יריעות בתפירה, ובקציהן היו חמשים לולאות תכלת, ובמחברת השניה חמשים קרסי זהב לקבל הלולאות לענבם ולחברם יחד. וכשהם מחוברים היה רחבם כ"ח אמה וארכם ארבעים. והיה נותן רחבם לרוחב המשכן לבסוי הגג והדפנות פחות אמה מלמטה מכל צד והגיעו עד האדנים. הרי כ"ח אמה. ואורך היריעות ארבעים אמה היה מכסה אורך המשכן ממזרח למערב שלשים אמה ובצד מערב עשר אמות. והיה מביא י"א יריעות מן הנוצה של עזים, אורך כל אחת שלשים אמה, ורוחב ארבע אמות, והיה מחבר חמש יריעות לבד וששה יריעות לבד בלולאות וקרסים של נחשת. ומפני שהיריעות העזים ארכן שלשים אמה היו יורדות עד הקרקע והוא סרה העורף לכסות את האדנים, והיריעה העורפת נכפלה אל מול פני האהל על חמסן שבמזרח כנגד הפתח אמה מזה ואמה מזה, דומה

תבנית המשכן שעשה משה ע"פ מדה נכונה הערה: מרת החצר היא כחצית ממדת המשכן.

מזה ואמה מזה באות כנגד אמות עובי קרשי המשכן הצפון והדרום כדי שיהא המקצוע מבחוץ שוח (רש"י). לדעת ר' נחמיה עבין של הקרשים מלמטה אמה אחת ומלמעלה היו כלין והולכין עד באצבע שנאמר והיו תאמים מלמטה ויחדיו יהיו תמים על ראשו ור' יהודה

(כ"ח). בלעם נשא משלו: כי מראש צורים אראנו (שם כ"ג מ') וישא משלו ויאמר: איתן מושבך ושים בסלע קנך (שם כ"ד כ"א). יוחם רצה להשיב אליו את מלכות אבימלך וידבר לאנשי שבם במשל מעין שיחת רקלים: הלך הלכו העצים למשות עליהם מלך ויאמרו לית מלכה עלינו. ויאמר להם הוית ההדלתי את רשני אשר בי יבברו אלהים ואנשים והלכתי לנו על העצים? ויאמר העצים לתאנה וגו' ויאמרו העצים לנפן וגו' ויאמרו העצים אל האמר לך אתה מלך עלינו. ויאמר האמר אם באמת אתם מושחם אחי למלך עליכם בואו חסו בצלי ואם אין תצא אש מן האמר ותאכל את ארזי הלבנון (שופטים ט' ט"ז) נתן הנביא הובית לדוד על חטא בת שבע במשל. ויאמר לו שני אנשים היו בעיר אחת אחד עשיר ואחד רש וגו' (ש"ב י"ב). יואב שלח את האשה התקועית לדוד המלך לבקש לחשיב את אבשלום ויאמר לה לדבר אליו במשל: אשה אלמנה אני וגו' ולשפחתך שני בנים וינצו שניהם בשדה וגו' (שם י"ד). ולדעת אחד מהכמי חז"ל ספר איוב כלו הוא רק משל והמעשה לא היה ולא נברא (ב"ב ט"ו). נח רבשקה בחפצו להניד לחזקיהו שלא יבטיח על מצרים להושיע לו אמר "הנה במחת לך על משענת הקנה הרצון הזה על מצרים אשר יסמך איש עליו ובא בכפו ונקבה בן פרעה מלך מצרים לכל הבוטחים בו" (מ"ב י"ח כ"א).

[משלים בתנ"ך] כמעט בכל כה"ק נמצא דברי מליצה ערוכים ע"פ משל. ונעדר פה איזה מהם לפי הענינים: ביראת ה' והשנאתו: מצרף לכסף וכור לזהב ובוחן לבות ה' (משלי י"ג נ'); בתיק יומל את הנורל ומח' כל משפטו (שם ט"ז ל"ג); היאמר תומר ליתורו מה תעשה? (ישעיה מ"ח ט'); פוס מוכן למלחמה ולה' הישועה (משלי כ"א ל"א). עם ישראל: הצרי אין בנלעד אם רופא אין שם בי מדוע לא עלתה ארוכת בת עמי? (ירמיה ח' כ"ב). חנוך הבנים: משרש נחש יצא צפע ופריו שרף מעופף (ישעיה י"ד ב"ט). שקר ורשע: מים גנובים ימתקו ולחם סתרים ינעם (משלי ט' י"ז); אבן חן השוחד בעיני בעליו אל כל אשר יפנה ישיביל (שם י"ז ח'); היחתת איש אש בחיקו ובגדיו לא תשרפנה, אם יהלך איש על תנחלים ורגליו לא תכוינת (משלי ו' כ"ז—כ"ח); ביצי צפעוני בקעו וקורי עכביש יארגו, האיכל מביציהם ימות וחזורע תבקע אפעת, קוריהם לא יהיו לבגד ולא יתכסו במעשיהם (ישעיה נ"ח ה'—ו'); כי חנם מזורה הרשת בעיני כל בעל כנף (משלי א' י"ז); לא יצא מעפר און ומארמה לא יצאת עמל (איוב ה' ו'); הוי מושבי עון בחבלי שוא וכעבות הענלה חטאה (ישעיה ה' י"ה); היהפוך כושי עורו ונמר הברבורותיו (ירמיה י"ג כ"ג). חכמה ופתינות: החבמק תעזו לחכם מעשרה שלימים אשר היו בעיר (קהלת ז' י"ט); מים עמוקים עצה בלב איש ואיש תבונה ודלגה (משלי ב' ח'); בצל התבמה בצל הכסף (קהלת ו' י"ב);

לבלה צנועת אשר תכסח פניה בצעף. ושתי האמות העודפות היו פרוחים מאחורי המשכן בצד מערב. מכסה שלישי היה על הגג של עורות אילים מארמים, ולמעלה מהם היתה מכסה רביעית של עורות תחשים. ושתי הכנסות האלה היו רק על הגג באורך שלשים ורוחב עשר אמות. ויש דעה אחרת כי מכסה אחת היא חציה של עורות אילים מארמים וחציה של עורות תחשים (שמות כ"ו).

[בפנים המשכן] בית קדש הקדשים היה במשכן בצד מערב עשר אמות. לרוחב המשכן ועשר אמות באורך. והיה פרבת מכלולת בין קדש הקדשים ובין שאר המשכן. הפרבת היה מתכלת וארנמן ותולעת שני ושש משור מעשה חושב עם ציורים של כרובים. והיתה תלויה על ארבעה עמודי שטים מצופים זהב על ארבעה אדני כסף. בקדש הקדשים לפניו מן הפרבת היה ארון העדות. ושני הכרובים. באמצע המשכן היה השלחן לצד צפון והמנורה לצד דרום ומזבח הזהב. בחלק השלישי לצד הפתח היה מזבח העולה עם הכבש לדרום והבזיר לצפון. מהיכן היתה שכינה מרבית עם משה? ר' נחן אומר מעם מזבח הקטרת (הזהב) שנאמר ונתתה אותו לפני הכפרת אשר על ארון העדות וגו' אע"ר אועד לך שמה (שמות ל' ו') וכו'. תלמידו של ר' ישמעאל אומר מאצל מזבח העולה שנאמר עולת הכיר לדרוהיכם פתח אהל מועד לפני ה' אשר אועד לכם שמה לדבר אליך שם (שם כ"ט מ"ב). ע"ע ארון; בית המקדש; כרובים; מזבח; מנורה; משמרות; פרכת; שלחן.

ביבליוגרפיה: ברייתא דמלאכת המשכן, הוצאת איש-שלום וויין 1908.

א.

משל (משלים): המיון דבר המדובר לדבר אחר שנועד כבר באיכותו ומפורסם לשומעיו, וע"י המשל או הדמיון נקל להבין הנמשל או הנרמז. ולרוב מובא המשל ממעשים בכל יום ומאורעות שכיחות (גלויינים, parable). כמו, ומשול אל בית המרי משל וגו' שפות הסיר שפות וגם יצק בו מים וגו' (יחזקאל כ"ד ג') שתכלית דמיונו הוא, שבית המרי הזה נטמא בגלולי תעבותיו כסיר אשר הלאהת בה. גם יבוא המשל על מאמר מלצי (proverb, דענקשפרוך). כמו ונשאת המשל הזה על מ"ך בכל ואמרת איך שבת נגש שבתה מרהבה (ישעיה י"ד ר'). וכן כל גיב השנור בפי בני אדם, כמו מה להבין את חבר (ירמיה כ"ג כ"ח) שמוכן בו מה לשקר ע"ה האמת. או אל יתהלל החונר כמפתח (מ א ב' י"א) לאמר אל יתפאר ההולך ללחמה במים יצצה. ויש גיב לעני לגן שהוא לחרפה לאשר ידובר בו כמו ואחי להם למשל (ההלים ס"ט י"ב), למשל ולשניה בכל העמים (דה"ב ז' ב'). על כן יאמרו המושלים וגו' כי אש יצאת מחשבון להבה מקרית סיחן אכלה ער מואב בעלי במות ארנן (במדבר כ"א

(ד';) מים קרים על נפש עיפה ושמחה טובה מארץ מרחקים (משלי כ"ח כ"ה); צנים ופחים בדרך עקש שומר נפשו ירחק מהם (משלי כ"ב ח'); תפוחי זהב במשכיות כסף דבר דבר על אופניו (שם כ"ח י"א).

[משלים בתלמוד ומדרשים] בדברי חז"ל נמצאים איזה אלפים משלים בדרך ספור או בלשון מליצית. בדין מתלא מהלך בירושלם, ומרגלא בפומיה דרבנן, ואמרו על ריב"ז שלא הניח מקרא ומשנה וכו' שיחת דקלים משלות כובסין משלות שועלים (בבבא כ"ח). ובירושלמי מצינו גם משלי מוחנים. הני מהניא אמרין (קדושין י"ג ע"א). ר"מ דרש במירקיה תילתא שמעתא ותילתא אנרתא ותילתא מתלי. וא"ר יוחנן שלש מאות משלות שועלים היו לו לר"מ ואנו אין לנו אלא שלש אבות אכלו בוסר ושני תבנים תהנינה (יחזקאל י"ח). מאזני צדק אבני צדק (ויקרא י"ט). צ"ק מצדה נחלץ ויבא רשע תחתיו (משלי י"א). וכפרש רש"י משל הראשון: שרימה השועל את הזאב ליכנס לחצר היהודים בע"ש ולחנק עמהם צרכי סעודה ויאכל עמהם בשבת וכשבא לכנוס חברו (נפלו) עליו במלקות. בא להרוג את השועל, אמר לא הלקוד אלא בשביל אביך שפעם אחת התחיל לסייען בסעודה ואכל את כל נתת טוב. א"ל ובשביל אבא אני לוקה? א"ל הן, האבות אכלו בוסר וגו'. אבל בא עמי ואראך מקום לאכול ולשכב. בא לו על הבאר ועל שפתו מימל עץ וההבל מושכב עליו ובשני ראשי ההבל שני דליים קיטורים (דמו על מאזני צדק). נכנס השועל בדלי העליון והכביר וירד למטה ודלי התחתון עלה. א"ל הזאב למה אתה נכנס לשם, א"ל יש כאן בשר וגבינה לאכול ולשכב. והראה לו דמות הלכנה במים כדמות עניל רומה לגבינה עטולה, א"ל אני האיד ארד? א"ל הכנס אתה בדלי העליון, נכנס והכביר וירד, ודלי שהשועל עליו עלה. אמר לו (הזאב) האיד אני עולה? א"ל צדיק מצדה נחלץ ויבא רשע תחתיו (סנהדרין ל"ח). בין המשלים היפים הם: (א') משל דאחשורוש והמן לשני בני אדם אחד היה לו תל בהך שרהו ואחד היה לו חריץ בתוך שדהו. בעל חריץ אמר מי יתן לי תל זה ברמים (כדי למלאות החריץ). ובעל התל אמר מי יתן לי חריץ זה ברמים. לימים נודונו זה אצל זה א"ל בעל חריץ לבעל התל מכור לי תילך. א"ל מול אותה בחנם וחלואי! כמו כן המן בקש לאבד היהודים בשכר עשרת אלפים ככר בסף ואחשורוש הסכים עמו בהנם (מגילה י"ג). והמשל הזה נאה ויאה לכל המדינות אשר האנטישמיים דוחקים בהן רגלי היהודים. (ב') דובה חיתה עומדת בשוק מקושטת באבנים מכות ומרגליות. אמרו מי שיקפץ עליה ימול מה שעליה, חיה שם פקח אחד אמר להם, אתם מסתכלים במה שעליה ואני מסתכל בשיניה (ב"ר פ' מ"ו). (ג') שועל מצא כרם שהיה מסוג מכל פנותיו וחיה שם נקב אחד צר, ובקש לכנס בו ולא היה יכול. מה עשה? צם שלשה ימים עד שכחש והש בחו ונכנס

אני חכמה שכנתי ערמה ודעת מזימות אמנא (משלי ח' י"ב); החכם עיניו בראשו והבסיל בחשך חולך (קהלת ב' י"ד); פגוש רוב שכול באיש ואל כסיל באולתו (משלי י"ז י"ב); בא החלום ברוב ענין וקול כסיל ברוב דברים (קהלת ח' ב'); בקול הסירים תחת הסיר בן קול הבסיל (שם ד' ו'); בשלג בקיץ וכמטר בקציר בן לא נאות לבסיל בבור (משלי כ"ז א'); שום לסוס ומתן לחמור ושכמ לנו כסילים (שם כ"ג ג'); לץ חיין הומת חשבר וכל שונה בו לא יחכם (שם כ' כ"א). עושר: קורא דגד ולא ילד עושה עושר ולא במשפט בחצי ימיו יעזובנו וכאחריתו יחיה נבל (ירמיה י"ז י"א); הכלבים עזי נפש לא ידעו שבעה (ישעיה נ"ז י"א); רבש מצאת אכול דרך פן תשבענה וחקאותי (משלי ב"ח מ"ו); חניהק פרא עלי דשא אם ינעה שור על בלילו (איוב ו' ח'). מלך ושר: נחם בכפיר ועף מלך וכמל על עשב רצונו (משלי י"ט י"ב); מלך אין לארבה ויצא חרצף כלו (שם ל' ב"ו); ארי נוהם ודוב שוקק מושל רשע על עם רל (שם ב"ח מ"ו); ידע שור קונוהו וחמור אבוס בעליו (ישעיה א' ג'). עצלות: אמר עצל ארי בחוץ וגו' (משלי כ"ב י"ג); בחוסף לשנים ובעשן לעינים בן העצל לשולחו (שם י' כ"ו); לך אל נמלה עצל ראה דרכיה וחכם אשר אין לה קציר שומר ומושל תבין בקיץ לחמה וגו' (שם משלי ו' ו—ח'); תהרו חשש תלרו קש (ישעיה ל"ג י"א). גבורה: הירוע בחל בחל מצפון (ירמיה מ"ז י"ב); אבנים שחקו מים (איוב י"ד י"ט); לבנים נפלו וגוית נכנה, שקמים נודעו ואחרים נהליף (ישעיה מ' מ'). ארבה ושנאה: כחל בכחל יחד ואיש יחד פני רעהו (משלי כ"ב י"ז); כמים הפנים לפנים בן לב האדם לאדם (שם כ"ז י"ט); כי עזה כמות אהבה קשה כשאל קנאה וגו' (שה"ש ח' ו'); כסף סינים מצופה על חרש שפתים דולקים ולב רע (משלי כ"ז ב"ג). נאוו: מצרף לכסף וכור לזהב ואיש לפי מחללו (שם כ"ז כ"א); אל יתהלל חוגר במפתח (ש"א ב' י"א); היתפאר הנרון על התוצב בו אם יתגדל המשוך על מניפו, בהניף שבם את מרימיו וגו' (ישעיה י' מ"ו); נשיאים ודות וגשם אין מתהלל במתה שקר (משלי כ"ה י"ד). ריב ומרון: עיר פרוצה אין חומה איש אשר אין מעצור לרוחו (משלי כ"ח כ"ח); פהם לנחלים ועצים לאש ואיש מרנים לחרחר ריב (שם כ"ז כ"א); באפס עצים תכבה אש, ובאין נרגן ישתוק מדן (שם כ"ז כ'); מחזיק באזני כלב עובר מתעבר על ריב לא לו (שם י"ז); דלף מורד ביום סגריר ואשת מרנים ישתחו (שם כ"ז מ"ו). ענינים שונים: הכל היום יחרוש החורש לזרע יפתה וישרד אדמתו (ישעיה כ"ח כ"ד); מה יהיה עץ הגפן מכל עץ הזמורה אשר היה בעצי היער? היוקח ממנו עץ לעשות למלאכה? אם יקחו ממנו יחד לחלות עליו כל בלי? (יחזקאל מ"ו ב—ג'); כי קצר המצע מהשתרע והמסכה צרה בהתכנס (ישעיה ב"ח ב'); הישאג אריה ביער ומרף אין לו? (עמוס ג')

(ילקוט קהלת ר'); תבן אחת מכנים לעפריים (שיר פ"ט ד'); אין סכן מתחדדת אלא בידך חברתה (ביר פס"ט).

ביבליוגרפיה: מיכאלשטארם, סילון דרבנן פפ"א 1780; גאמבעק, משלי חכמים, ווילנא 1877; דוד כהנא בהאסיף תרמ"ז ח"ג 125; החלוק ח"ג 118; בלאך, אמרי אנשי, ברעסלוי 1884; וויסבערג, משלי קדמונים, ניוסען 1900. רבניצקי וביאליק, ספר האגדה כרך ג' ספר ו' ארעא 1911.

א.

[היינו דאמרי אנשי] כלל גדול הוא באגדה כי דרכם של רבנן וחכמים סופרים ודרשנים לחזק דבריהם או מאמריהם במליצה המורגלת בפי הבריות והשתמשו במה שאמרו העם בלשון, "היינו דאמרי אינשי" או בארמית, "כהרא דברייא אמרין", "כאינש דאמר", בכלל שזה הוא עם, "משל הדיום" או, "מתלא אמר", הן בתוכנו החיצוני הן ברוחו הפנימי, אולם חתנאים והאמוראים הראשונים השתמשו ביותר בלשון, "משל", והאמוראים האחרונים מצאו חפצם בלשון, "היינו דאמרי אינשי" ובפרט אב"י ורבא, ר' אחא בר יעקב, ר' בנימין בר יפת, וביותר מורגל לשון זה בפי ר' פפא, הלשון כאינש דאמר נמצא כבר בפסיקתא דר"ב (הוצאת באבער סי"ג). כאינש דאמר ברונא סברוני סביוני, ובמדרש תהלים מזמור א' אות ב' כאינש דאמר לתבריה עוד זעירא דרא באפך; כאינש דאמר קם פלוני כהנא ולא הות ליה חסמת רגל (שם אות כ"א); כאינש דאמר פלונית נפלה לפלן (שם מזמור ס"ז אות ו'), ושם (אות ס"ז) נמצא גם הלשון היינו דאמרי אינשי בארמית, "והוא דאמרי ברייתא" על סאן קאים עלמא? על ג' עמורים, אית דאמרי אברהם יצחק ויעקב, ואית דאמרי חנניה מישאל ועזריה (עי' מדרש חוה פ"ז פסוק ח'). וכן בקהלת רבה (פ' ויתרון ארץ) דרא דברייא אמרין סב לביש לא חעביד ובישתא לא יממי לך, ומב לביש אין עברת בישא עברת, לפעמים השתמשו חז"ל במליצה היינו דאמרי אינשי כדי לקצר משלים השגורים בפי הבריות או שנאמרו בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, כגון: כאינש דאמר לתבריה עוד זעירא דרא באפך, הוא בקיצור מה שאמר ר' סימן במשל: לאחר שעשה לו חבירו טובה קמנה ואמר לו עשית קמנה סופך לעשות גדולה (עי' הערות באבער כ"ב), או מה שאמרו והיינו דאמרי אינשי מיניה וביה אבא נזיל ביה נרגא (סנהדרין ל"ט:), פי' אבא יער, מעצמו של יער יכנס מתוך הגרון לחיות בית יד ויקצצו בו את היער, והוא משל מפורסם אצל כל מושלי משלים חתחיקים וחחרשים, אצל איסוף ופדרוס תחת לשון *de silvo at rustico*, ואצל ברכיה חנקרן במשלי שועלים שלו ס' מ' הוא משל חרש ברזל וסנה. ואלה הן דוגמאות מהיינו דאמרי אינשי הנמצאים בתלמוד, אב"י אמר: בוצינא טבא מקרא (סוכת נ"ז) בוצינא וקרא הם שני מיני ירקוח. רבינא או רבא אמר כגון זו: טבא דרא פלפלתא ממלי צני

באותו נקב, ואכל ושמן. בקש לצאת ולא יכול כי כרסו נעשה עב מרוב האכילה. חזר וצם שלשה ימים אחרים וחזר למת שהיה כחש ויצא. כשיצא חפך פניו ונסתכל בכרס, אמר כרס כרס! מה טוב אתה ומה טובים הפרות שבתוכך, ברם מה הנאה יש לי ממך? בשם שנכנסתי לתוכך כך יצאתי (קהלת דבה), ר' ארי טרף סרפו ועמד לו עצם בנרגו, אמר כל מי שיבא ויציא העצם אתן לו שכרו, בא קורא מצרי שמקורו (חרסום) ארוד, נתן מקורו לתוך פיו של הארי והוציא העצם, א"ל תן לי שכרי, א"ל הארי, לך והתפאר כי נכנסת לפי הארי ויצאת בשלום ואין לך שכר גדול מזה (ב"ר פס"ד). ה' ארי וחיות ושותף היו הולכים בספינה, והחמור היה חמוכס, אמר להם החמור תנו לי מכס! אמר לו השועל להחמור, כמה עוים פניך! אתה יודע שמלך שבחיות עמנו ואתה שואל מכס? א"ל החמור: מן המלך אני נוסל ולנניו אני מכנים. ויטרוף הארי את החמור ומסרו להשועל לסרר אבריו של שומה זה. יעש השועל כן ובראותו את חלב נמלו ואכלו. כשבא הארי מצא אבריו נחוחים והלב חסר, א"ל להשועל לבו של שומה זה היכן הוא? א"ל אדוני המלך החמור הזה היה חסר לב, שאם היה לו לב לא היה נוסל מכס מן המלך (ילקוט שמות). אזיה מהמשלים האלה נמצא דוגמתו במשלי איסוף היוני או משלי הרומי פדרוס, וכנראה לקחו הם הרבה ממשלי שלמה (עי' בית מדרש ח"ד) ובפרט אח"כ באמצעות היהודים האלכסנדריים. המשלים הם כראי מוצק ואספקלריא המאירה על תבונת העם אשר חיו מורגלים בפייהם. וחז"ל הוציאו מהם מוסר השכל ודרך ישרה.

[סילי דרבנן] בין הניבים היפים ברברי חז"ל שיש בהם משל ומליצה נחשבו: אין אדם דר עם נחש בכפיפה אחת (יבמות ק"ב); אין ארי נוחם מתוך קופה של תבן אלא מתוך קופה של בשר (ברכות ל"ב); אם אין גדיים אין תישים (ירוש' סנהדרין פ"ו); אם בארזים נפלה שלהבת מה יעשו אוזבי קיר? ליתן בחכה הועלה מה יעשו דני רקק? (מו"ק כ"ה:); אסא (הדס) דקאי ביני חלפי (קוצים) אכא שמיה ואסא קרו ליה (סנהדרין מ"ד); אסתרא בלגינא קיש קיש קריא (ב"מ פ"ה:); אריא קמילא קמלת (שה"ש פ"ג); בהרי הוצא לקיא כרבא (ב"ס צ"ב:); בוצין בוצין סקטפיה ידיע (שם מ"ח); בני אדם דומין לעשבי השרה הללו נוצצין והללו נובלים (ערובין נ"ד); דאנר ננא (השוכר גן אחד) אבל צפרין, דאנר נגין (נגים הרבה) צפרין אכלין לה (ויק"ר פ"ג); דנכת ליה חויה חבלא מדחיל ליה (מי שנשכו נחש מפחידו גם חבל הדומה לנחש קה"ר פ"ו); האי תנרא (מחלוקת) דמיא לצנורא דבדקא, כיון דרוח רוח (סנהדרין ז'); הוי זנב לאריות ואל תהי ראש לשועלים (אבות פ"ד); הלך התפל אחר חזלי (תנחומא פ' מקץ); הפת והעכברים מי דרכו לילך אצל מי, הוי אוסר העכברים אצל הפת

למלך" וכו' שזוכרים הרבה בדברי חז"ל. מדבר צינלער בספרו "די קעניגליכע גלייכניסע" (ברלין 1903), וחלק את המשלים המדברים: א' מכבוד וסימני המלך משמותיו והנהגותיו, ממדותיו ומאיקנות שהעמיד לעצמו, ב' מכתו ומנהגותיו ומיתוסו לצבאו ולגיונותיו, ג' מיתוסו לדבר משפט דת ודין, ולעמוד על הביטחון לחיב את הרשע ולזכות את הצדיק, ד' מעשרו ועבדיו, ה' מאותיו המלך, ו' מאנשי ביתו, ז' מביתו וחבילו ופדרסיו, ח' משחק שעשו בבתי הקרקסאות ותמריאות, ט' מרכושם וקנינם, י' מנשיו ובניו ובנותיו. משלים נאלח נמצאו לאלפים בספרותנו אשר המהברים מרמזים את מלך מלכי המלכים למלך ב"ז.

[משל הדיוט] משלים למאות מובאים בדברי חז"ל שקורין משל הדיוט או מילי דעלמא, ולדוגמא: המשל אומר מן שמיא לית את תנייא אלא מן קציא (שמי"ר פ"ו), למתא יקא יקא שקול (שם פ"ט), מתי אלהיא מבעין כמריא (שם), כבר את רופאך עד שלא תצטרך ליה (שם פכ"א), אולת לסרתא הלך בנמוסה (שם פ"ט), אשתרי חד חבל אשתרי תרין תבילין (ויק"ר פ"ד), דעה קנית מה חסרת, דעה חסרת מה קנית (שם פ"א), דאכיל בהרין קירא ילקי בהדי קילא (פ"ח), גור טוב מכלב ביש לא תרבי גור ביש (פ"ט), בתנחומא: אוכל דג מבאיש ולוקח פ' ויחי, במקום שהליסטים מקפה שם הוא נתלה (פ' בשלח), נכנס יין נכנס סוד (שמיני), אמרי ליה לצירעא לא מן דובשך לא מן עוקצך (בלק), נידא בחבורא ומפלגיא לבישא (ראה), במדרש תחלים: לפום וזי רקוד לי (מ"ז ג'), עקרבא רמית לגמלא ושואפה בעקבא (נ"א ב'), קדים קטליה עד לא יקמלך (נ"א א'), ד' לוי אמר מתלא: תרעא דלא פתוח למצוותא הא פתוח לאסייא (קחלת רבה דף נ"ה), נשברה רגל פרתו למותו של אהרן (ספרי במדבר ס' ק"ט), גם בספרי און גליון נמצאו משלים שמקורם בספרות הרבנים, וכמו אסיא אסי חנרתך (ב"ר ע"ב לוקוס ד' כ"ג), והשתמשו גם במשלים שלא נמצאו בתלמוד ומדרשים, אך הורתם ולידתם חיה בקרב מהנינו אשר שמעו ספי הבריות, וכמו אין איש יכול להיות נביא בארץ מולדת, העין היא אור הנוף, אל תשליכו מרגליות לפני חורים, חבריא אין צריך לרופא אלא החולה.

[ספרי משלים] וזאת ספרי התלמוד והמדרשים נמצאו משלים בספר בן סירא, מתלא דסופוס, מוסר השכל מרב חיי נאון, בן משלי מרב שמואל הנגיד, משלי שתעלים מר ברכיה הנקח, משל הקדמוני מר יצחק בן שלמה בן סחולא, תרשיש (ענק) מרמ אבן עזרא, מבחר הפנינים מר ידעית הפניני תבדריש, תסן מדות הנפש לבן גבירל, מוסרי הפילוסופים לחונן יצחק הנצרי הערבי ונעתק לעברית ע"י שלמה אלתריו, כלילא ודימנא (ע"ע), משלי אגור, מר שלום ב"ר יעקב הכהן, משלי יעודה של יליג, משלי לעסינג

קר (שם), אביי אמר: כפין עניא ולא ידע (מגילה ד'), רוחא לכסימא שכיח (שם), ר"נ אמר: איתתא בהדי שותא פילבא (שם י"ד), ואיבא דאמרי שפיל ואויל בר אחי ועיניה מימייפי (שם), ד' בנימין ברי יפת בשם ר"א: תעלא בעידניה סגיד ליה (שם מ"ז), בשם רב פפא: פון מילתא ושרי בשרא לכלבא (נדה ל"א); גיורא עד עשרה דרא לא תבוי ארמאי קמיה (סנהדרין צ"ד); בת דינא במל דינא (שם צ"ה); אנב אורחק לבעל דבבא אישתמע (שם צ"ח); גבירתיח לארמא שפיר ליה איתלי לית נורא בדיוקניה ולא שבעת חוכא מיניה (שם); רהים ונפיל תורא אויל ושרי ליה סוסיא באוריאי (שם צ"ח); תרי אורי יבישא וחד בטיבא אוקרן יבישא לרטיבא (שם ב"ב); חמרא אפילו בחקופת תמו קדירא לה (שבת נ"ג).

[משלי חיות ועופות] משלים מבריות שונות נמצאו בתלמוד ומדרשים למאות, ואלה הם לדוגמא מהמדרשים: משל לצפור שהותח נתונה ביד ציד (ב"ר פ"ט), לשה שבא הזאב ליקח אותו (שמי"ר פ"ה), לאחר שמצא נחש ורצץ את ראשו (שם פ"ז), לחמור שהיה אדם רוכב עליו (שם פ"ב), לרועה שמעביר צאנו (שם פכ"א), לחמורה שרועה ונכויה (ויק"ר פ"ז), משל לזאב שבא לחטוף את האיל (תנחומא וישלח), צפורה שמבקשים ליתן עול בצוארה (שם וישב), לאחר שנשכו ערוד (שם שמות), ב' כלבים שהיו צהובים זה את זה בא הזאב ליטול (שם בלק), החוא גמלא דהוה אויל למסב קרני (שם שמות), יונה שברחה על פני הנץ (שם שופטים), שעל שהיה מהלך על שפת הנהר ומצא דנים (שם כי תצא), המשל של "שועל ורגים" נמצא גם בתלמוד והוא מהודר ביופי ויחיד במינו כי לא נמצא כמוהו אצל הממשלים הקדמונים: שועל שהיה מחלך על שפת הנהר ראה שם דנים רצים ומתחבאים, אמר להם בואו ולכו אצלי ואטמין אתכם בנקיפי הסלעים ואל תתיראו, אמרו לו אתה הוא שאומרים עליך שאחה פקח שבחיות? אין אתה אלא ממש שבחיות? כל חיינו אלא במים ואתה אומר לנו עלו אל היבשה, ומה במקום חיותנו אנו מתיראין במקום מיתתנו עאכ"ו (ברכות ס"א).

[שיחות דקלים] וינשע אסף וקבץ את משלי שיחות האילנות והצמחים (פפלאנצען פאבעל) אין דער וועלט ליטעראטור) וחביא גם מספרי הרבנים, ג' משלים מבי"ר: הברול והאילנות (פ"ה), רעש האילנות (פ"ז), תבן עצים ותבואה (פ' פ"ג), תוכל להוסיף עוד ממ"ד: חיער (פ"ב), הארץ (פ"א), הגנן והאילנות (פ"א), הדם וקוצים (פ"ג), ובתנחומא: ארץ בבית בבית הקבוצות, חמר וארץ פרדס (שלח), עשיר היה לו כרם (שלח), וגם בתלמוד דאמרי אינשי מיניה וביה אבא אויל ביה נרגא (סנהדרין ל"ט); הוא לקוח ממשלי שיחות דקלים.

[משל מלכים] אדות משלי מלכים, חיינו, משל

[מחבר ס' משלי] בס' משלי נזכר שלש פעמים כי הם "משלי שלמה". אשר העתיקו אנשי חזקיה מלך יהודה (כ"ח א'). בברייתא אמרו חזקיה וסיעתו כתבו ישעיה משלי שה"ש וקהלת (כ"ב מ"ז). ומסרת ביד חז"ל כי שלמה המלך כתב שה"ש בנערותו ומשלי בהיותו לאיש וקהלת בזקנותו. על שלמה נאמר וידבר שלשת אלפים משל (מ"א ה' י"ב). שלמה על ידי שאמר דברי תורה כרבים זכה ששרתה עליו רוח"ק ואמר שלשה ספרים (שה"ש רבה פ' חזית איש מהיר). גם שתי הפרשיות האחרונות מיוחסות אליו. ומה שנאמר "דברי אנוך בן יקה" פרשו חז"ל כי הוא שם שאול על שלמה. אנוך שאנו את התורה. יקה שהקיא. "לאיתיאל" שכתוב בתורה ולא ירבה לו נשים ולא יסור לבבו. "ואוכל" אמר שלמה אני ארבה ולא אסור וכו' (ילקוט משלי). "דברי למואל" למח נקרא שלמה למואל? א"ר ישמעאל באותו הלילה שהשלים שלמה מלאכת בית המקדש נשא בתיה בת פרעה והשליך עול מלכות שמים מעליו. כלומר למה לראל? ובאותה שעה עלתה במחשבה לפני הקב"ה להחריב ירושלם (ילקוט שם וע' ב"ר פ"ו). ואפשר ג"כ לומר למואל כמו למו-אל שפירושו כמו "ה' עמו" השם שקראה לו אמו בלשון הבת. ומלת משא לשון נבואה או תוראת מוסר. "אשר יסרתו אמו" א"ר יוחנן משום רשב"י מלמד שכפאתו אמו על העמוד ואמרה לו מה ברי ומח בר במני וגו' אל למלכים, למואל! אל למלכים שותו יין וגו'. א"ר יצחק מנין שחזר שלמה והורה לאמו. דכתיב כי בער אנכי מאיש וגו' (פנהדרין ע:). ששה שמות נקרא שלמה ירדיה קהלת בן יקה אנוך למואל (אדר"ג פל"ט). מכל אלה מוכח שחז"ל תשובו בודאי שם משלי כולל משלי שלמה המלך. ואם גם נאמר שאנשי חזקיה הכניסו בס' משלי עוד איזה משלים אחרים, וכי אנוך בן יקה ולמואל הם שמות פרטים ונתוספו דבריהם לספר הזה. בכ"ז נוכל לקרות הספר משלי שלמה מפני שרוב הדברים יצאו ממנו, כמו שמיחוס ס' תהלים לדוד המלך אע"פ שנמצאו בו מזמורים גם מאנשים אחרים. יהיה איך שיהיה מסרת חז"ל כי ספר משלי מיוחס לשלמה היא חזקה אצלנו. ואי אפשר לסתור אותה כ"א בראיות ברורות שאין עליהן תשובות. ולא "השערות" קלושות וקלומוסות מן האויר של החוקרים המכחישים את יחוס הספר לשלמה. השערות בעלמא שאין להן סמיכה כלל, וכל חכמת החוקרים האלה היא שלא להאמין במסורת אשר מאמינים בה שלומי אמוני ישראל ותו לא מירי. חכם אחד מהם מביא "ראיה" כי ס' משלי נכתב בזמן אנטיגנוס איש סוכו מפני שכתוב בו הרבה פעמים "בני" כרב הלומד לתלמיד. וראשית הלימוד התחיל לרעתו מזמן אנטיגנוס במאה השנייה קמח"נ. ובראיות כאלה בנינים החבמים בעיניהם את סתירת כה"ק. ע"ע בקרת; כתבי הקדש.

א.

של רייכנרואחן ועוד. ונמצאים גם משלים רבים בספרי חכמת הלבבות. בן המלך והנויר. מתברר עמנואל. ובפרט משלי ר' יעקב מדובנא בספריו אהל יעקב וקול יעקב ובפירושו על ההגדה. ע"ע בן ס"ר א.

ביבליוגרפיה: מרמורשטין. הלמוד אונר ניועס מעסטאמענס 1908; משה לעווין. אראמקאישע שפריכווער מער אונר פאלקספריכע פפדים 1896; דעסווער. שפריכ-לעקסיקאן דעס תלמודס אונר מדרש. בודאפעסט 1876. א. משיש

משלי: אחד מספרי הכתובים. בין תהלים ואיוב, ויש בו ל"א פרשיות. ס' משלי או משלי שלמה הוא קובץ של דברי מוסר במשל ומליצה. ובנראת נחלק לנ' חלקים עם הקדמה ותוספת. החלק הראשון מתחיל "משלי שלמה בן דוד מלך ישראל" ושבעת הפסוקים הראשונים הם ההקדמה לבאר תוכן הספר ותכליתו ומסיים "ראת ה' ראשית דעת". כמו בסוף קהלת "סוף דבר הכל נשמע את אלחים ירא". ומדבר ממעלת החכמה והמוסר ומזהיר לפרוש מהחמדה והתאוה ומן העצלות וקלות הרעת. החלק השני מתחיל מ' ייד "משלי שלמה" וכולל משלים ומליצות. החלק השלישי מתחיל "גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיה מלך יהודה". ההוספה היא שתי הפרשיות האחרונות, באהת יש חדות ופתרונים כמו לעזקה שתי בנות=שאל ועצר רחם, ומתחלת דברי אנוך בן יקה. בשניה יש מוסר אם לבנה ותחלת אשת חיל. שיר נפלא במינו, ומתחלת דברי למואל מלך.

[תוכן הספר] ספר משלי כולל למורים ומוסרים נעלים: א' לשמוע לעצת החכמה. ב' לשקוד על דלתות התורה והחכמה. ג' לירא את ה' ר' להשמר ולהזהר ולדעת את תכונתו. ח' שלא לעשות דברי מבלי התבוננות. ו' להפחד מרעה. ז' להסתפק במעט ולגדור עצמו מתאוות נפניות. ח' להשמר מן הנאוף וחזנות. ט' שלא לאבד חן. י' להשתדל לעבודה וליגיע כפים. י"א לשמור מצא שפתיו. י"ב לאחוז במדת הענוה ושפל רוח. י"ג לשמוח בחלקו. י"ד לקבל עליו יסורים ועוני באהבה. ט"ו לאהוב משפטי צדק. ט"ז לאהוב חרע ולגמול חסר. י"ז להתבסס במדת הרחמים והצדקה. י"ח לדרוך שלום ואמת. י"ט לשנוא שפת חלקות. לבלתי דבר אחד בפה ואחר בלב. כ' לנוס מחברת הרשע ולבחור חברת הצדיק. כ"א מוסר מלכים ורחנים לשופטי ארץ. כ"ב מוסר לנשים ודרך הצלחת הבית. כ"ג חנוך חכמים כראוי. כ"ד איך להתנהג עם בניו ואנשי ביתו ועבדיו כ"ה הנהגה הבית. כ"ו הצלחת הצדיק ועמל הרשע. שכר הצדיק ועונש הרשע והשנאת ח' כ"ז חדות. כ"ח לקח חכמה ודעת. רוב המשלים בספר הזה הם קצרים וחיו מורגלים במי האנשים, וגם כעת רבים מהמשלים הם על לשון כל איש מישראל. ואפילו הנשים למדו קצת מהמשלים להשתמש בהם בדבריהם ובספוריהם (חקרמת איצק אייכל לם משלי הוצאת מנדלסון).

הבתן הנדול הקריב פר החמאת ביוחב לכפר בעדו ובעד ביתו (ויקרא ט"ז). ובקץ העתיד יבא אליהו הנביא והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם" (סוף מלאכי). כתיב ויתלדו למשפחותם לבית אבותם (במדבר א'). להורות כי משפחת אב קרויה משפחה משפחת אם אינה קרויה משפחה (יבמות נ"ד): לענין ירושה ושם המיוחד של כל בית אב. ודרשו ולקחתיו אתכם אחד מעיר ושנים ממשפחה (ירמיה ג') אחד מעיר מזכה כל העיר ושנים ממשפחה מזכין כל המשפחה (סנהדרין ק"א). גם חיתת המשפחה מזכה את בניה בבריאות, וא"ר יוחנן אבא (רב) ממשפחת בריאים הוה (תלוי פ"ד). וחית ברא וחזק גם בלי אכילת בשר. בני המשפחה התאחדו תמיד נגד שונאיהם ממשפחות אחרות, ולרוב היו מתנזרות זו בזו. וע"ז אמרו חז"ל כי אדם נברא יחידי מפני המשפחות שלא יתגרז זו בזו, ומה עכשיו שנברא יחידי מתנזרות, נבראו שנים על אכ"ב (שם ל"ח).

[יחוס משפחות] אין הקב"ה משרה שכינתו אלא על משפחות מיוחדות בישראל. שנאמר בעת החיא נאם ה' אחיה לאלהים לכל משפחות ישראל (ירמיה ל"א). לכל ישראל לא נאמר אלא לכל משפחות ישראל (קדושין ע'). ואמרו כל הנזא אשה שאינה חוננת לו פוגם משפחתו (שם). על יחוס מרדכי היו משפחות מתנזרות זו בזו, משפחת יהודה אומרת אנא גרים דמתיליד מרדכי וכו' (מגילה י"ב). ר' יהושע אומר אני מעיר לכם על שתי משפחות גדולות שהיו בירושלם משפחת בית צבועים מבן עכמאי ומשפחת בית קוסאי מבן מקושש שהם בני צרות (יבמות ט"ז). יתבו ועיינו במשפחות, רבי אחי מבית דוד משפטיה בן אבימל ור' חייא אחי משמעי אחי דוד (כתובות ס"ב). בנות ציון המיוחדות היו אומרות לבחורים תנו עיניכם למשפחת, שאין האשה אלא לבנים (תענית ל"א). ע"ע אב ואם; בנים; חתון; יחוס; שבט.

א.

משפטים: ע' דינים; רומיים

משפחה (משפחות): מי פירות או תבואה חמרה נפש שותיו, וכל משקה אשר ישתה (ויקרא י"א ל"ד). בלי משקה המלך (מ"א י' כ"א) חכלים שמהם שותה המלך את שקויו. הממונה על המשפחות נקרא משקה או שר המשקים (butler), משקה מלך מצרים (בראשית ט'). המשקה והאומה חסאו נגר פרעה ונאסרו בבית הסוהר, שר האופים נתחל ושר המשקים שב על משקרו ויתן הכוס על כף פרעה (שם). חמא המשקה היה שנפל זכוב בכוסו ואמרו יש לך אדם שזכוב נופל לתוך כוסו ואינו שותהו (נמין צ'). חשותה יין מווגין שעבר עליהן חלילה והיה בכלי מחכות או בכלי נתר הוא מתחייב בנפשו שיש בתן סכנה (נדה י"ז). אנגורן הוא מין דשלקי, אכסיגורן מין דכולהו שלקי (ברכות ל"ח): דיומין הוא מין של תוחים שחורים (ירוש' שביעית

משפחות: מעמד השומרים את בית ה' בעת העבודה, כמו שנאמר ואעמידה משפחות לכהנים וללויים איש במלאכתו (נחמיה י"ג ל'). ויעמד הכהנים על משפחתם (דחייב ל"ה ב'). כיצד היו חללים משמרין במשכן? בני קהת היו משמרין בדרום והיו ממונים על הארץ השלחן והמנוחה והמזבחות וכלי הקדש והמסך (במדבר נ'). בני גרשון היו משמרין במערב והיו ממונים על כל בלי המשכן והיריעות. בני מררי היו משמרין בצפון וממונים על הקרסים ועל הקרשים והבריחים והעמודים ואדני המשכן. למזרח היו משה ואהרן ובנין וכו' (ברייאתא דמלאכת המשכן פ"ג). משה חיקן להם לישראל שמונה משפחות. ד' מאלעזר וד' מאיתמר (מבניהם). בא שמואל והעמידן על שש עשרה, בא דוד והעמידן על כ"ד (תענית כ"ז). שנאמר חמא יסר דוד ושמואל הרואה באמונתם והם ובניהם וגו' למשפחות (דחייא ט'). ת"ר ארבעה משפחות עלו מן הגולה ואלו הן ידעיה חרים פשחור ואימר, עמדו נביאים שביניהם חלקום והעמידום על עשרים וארבעה, כללום ונתנום בקלפי, בא ידעיה ונטל חלקו וחלק חבריו שש, בא חרים ונטל חלקו וחלק חבריו שש וכן פשחור וכן אימר, וכן חתנו נביאים שביניהם שאפילו יהיריב ראש משמר עולה לא ידחה ידעיה ממקומו, אלא ידעיה עיקר ויהיריב טפל לו. התקינו נביאים הראשונים כ"ד משפחות, על כל משמר ומשמר היה מעמד בירושלם וכו' (שם כ"ז). גם יש בהוראת משמרה חלקת חלילה, כמו משמורת הלילה, כי בעת המלחמה היו אנשי הצבא שומרים את המחנה כל מתלקה בשעות קצובות. ובחשאלה אמרו שלש משפחות הוה הלילה וכו' (ברכות ג'). ע"ע משפחות. ב. מ.

משנה: ע' תלמוד

משנה תורה: ע' דברים

משפחה: צאצאי בית אב אחד, ויש משפחות הרבה או בתי אבות בשבט אחד, ונאמר איש או אשה או משפחה או שבט (דברים כ"ט י"ז). ממשפחתי ומבית אבי (בראשית כ"ד מ'). משפחת בית אבי אמו (שופטים ט' א'). זכה משפחת לנו (ש"א כ' כ"ט) חג בית אבות. העמים הקדמונים נחלקו למשפחות כמו משפחות הכנעני (בראשית י"ח) כל משפחות האדמה (שם ב"ח י"ד). משפחות הארץ (זכריה י"ד י"ז). ולפעמים נקרא הגוי כלו בשם משפחה כמו משפחת הכנעני (שם י"ד י"ח). בני ישראל או בית ישראל נזוהר על מהות המשפחה לענין עריות ושלא להתחתן עם גוי הארץ. ודרשו וישמע משה את העם בוכה למשפחותיו. על עסקי משפחות שנאסרו להן עריות (שבת ק"ל). אברהם אבינו לקח אשה לבנו יצחק מבני משפחתו, ורבקה שלחה את יעקב למדן אדם לקחת לו אשה מבני משפחתו. בבור אב ואם הוא לצורך קיום המשפחה.

הקורא והמתרגם ידברו בקול שווה בקצב אחד כפי האפשר (ברכות מ"ח). המתורגם יעמוד באימה וביראה כמו הקורא (ובאים י"ח בתוס'). שנים לא יתרגמו ולא יקראו בתורה, ובנביאים התיירו (מגילה כ"א). אולם אחר שנשכחה לשון ארמית במלח החקנה, ורק בזמן הנאונים היו נוהגין באיזה מקומות לתרגם התפטרות של פסח ועצרת משום פרסומא ניסא דפסח (תוס' מגילה כ"ד ומור אר"ח סי' קמ"ה). אבל גם בזמן התלמוד היתה חתקנה רק לצורך ע"ה וגשים שלא הבינו לשון עברית, ובמקום שהבינו לא היו צריכין למתורגמן, ואמר רבי הלפתא בן שמואל ל"ש במקום שיש מתורגמן וכו' (מגילה כ"ג ובתוס' שם), ובירושלמי אמרו (מבוא בב"י אר"ח סי' קמ"ה) "דאנן חמי רבנן נפקי לתעניתא וקראו ולא מתרגמין". ובכל אופן אסרו לקרוא להיות המתורגמן או לסיע לו, כדי שלא יאמר תרגום כתוב בתורה (ירוש' שם ופרישה סי' קמ"ה). וכן לא יתרגם גדול לפני קטן (תוספתא סוף מגילה) כי קריאת התורה היא העיקר והתרגום הוא הטפל ורק תקנה לצורך השעה. יש עוד הוראה לשם מתורגמן, העומד לפני החכם הדרוש ומסבר הדברים להעם השומעים, ואחד מהם היה ר' חזקיה המתורגמן שהיה בין עשרה הרוגי מלכות (ע"ע), ור' יהודה בר נחמני (גיטין ס'). גם שם מתורגמן לא מורא (ע"ע). המתורגמן היה סגן ראש הישיבה ואם הרב לא היה בא לפירקא היה הוא ממלא מקומו, ונמצא גם הלכות מתורגמנים (גיטין ס', שבתות פ'). ר' אבהו חקן כי לא יעמידו מתורגמן על הצבור פחות מכן חמשים שנה (תנינא י"ד). בבית דין הגדול לא היו שומעין המענות מפי המתורגמן, ולכן היו הסנהדרין צריכין להיות בקי בכמה לשונות (מכות ו').

צ. ל.

מתושלח: בן חנוך, נולד בשנת תרפ"ז לציריה ומת בשנת אלף תרנ"ז, וימי חייו 969 שנה (בראשית ח' כ"א-כ"ג, ע"י סדר עולם פ"א). מתושלח הוליד את לכך בשנת קפ"ז לימי חייו. מתושלח מת בעשרה ימים לאחר מרחשון שבעה ימים קודם המבול, והם השבעה ימים שהכה ה' (שם ו' י') עד אשר חמו ימי אבולו של מתושלח (סנהדרין ק"ח: ב"ר ע"ג). בעל שלשלת הקבלה מביא דעת ר"א שמת מתושלח י"ד שנים אחרי המבול, ובמי המבול עמד עם אביו בגן עדן ואח"כ שב לעולם, אבל לפי מספר שנותיו וחשבון השנים מת בשנת המבול. מתושלח צדיק נמור היה וכל דבור ודבור שהיה יוצא מפיו היה מושל ר"ל משלים בשבחיו של הקב"ה, והיה שונה תשע מאות סדרי משנה, ובשמת נשמע קול רעש ברקיע כי החיות והמלאכים הספידו אותו, ומעיניהם ידדו דמעות על מקום פטירתו (ילקוט שמעוני ח"א רמז מ"ב בשם מדרש אבכיר). הוא היה אחד מהשבעה שקפלו את העולם כולו, מתושלח ראה אדם ושם ראה את מתושלח (שם ת"י ב"ק ק"ב). והיה

פי' א' ש"כרא דדפנא הוא ש"כר שעושין מפרי אילן שש"כ דפנא (פסחים נ"ו). ויתום (zithum) הוא ש"כר הסדרי משעוין (ברכות ל"ח). ש"כרא בר תליסר מגני (שם ק"ז). הוא ש"כר מסוגן בייג מסננות. ויש כמה מיני יין (ע"ע) והסמך האדומי (שם מ"ב:), ויש מן (ע"ע). משקה חבא לאוכל הרי הוא באוכל לענין ברכה (ש"ע אר"ח סי' ר"א). ודרשו חז"ל, "ממשקה ישראל" (יחזקאל מ"ה ט"ו) מן המתורגל לישראל, שאין מביאין נפכים מן הטבל (פסחים מ"ח).

[משקין לטומאה] שבעה מיני משקין מקבלין טומאה: מים מל שמן יין דבש של רבויים חלב ודם (מכשירין פ"ד ח'). משקין שנפלו על זרעים ופירות מכשירין אותם לקבל טומאה, ודוקא שתחלתו וסופו ברצון כי דרשו כי יותן מים דניחא ליה. אבל חבמים נזרו על משקה היוצא בשעת בצירה שיכשירו הענבים אע"פ דלא ניחא ליה אטו בוצר בקופות מזופות דניחא ליה (טהרות פ"מ א' בפי' הרע"ב). משקין היוצאים מן הפירות אינם מממאים משום משקה אלא היוצא מן היותים ומן הענבים (תרומות פ"א ג'). אבל המשקה היוצאת מן היותים בתוך שלשה ימים אינו חשוב שמן אלא מוחל בעלמא ואינו מכשיר (טהרות שם). משקה העומד להצחצח לא חשיב משקה לענין הכשר ולענין טבל (מעשרות פ"א ח'). משקה ראשון מממא כלים דרבנן משום משקה רוב חבה (שקלים פ"ה ד'). אדות משקין של גוים ודיניהם ע"י ש"ע יו"ד סי' ק"ד. ע"ע אוכל; גלוי; דבש; חלב; יין; ש"כר; שמן.

א.

משכולת: ע' מדות

משתה: ע' סעודה

מת: ע' מיתה

מתא מחסיא: ע' סורא

מתוך: ע' מינו

מתורגמן: המעתיק ומתרגם דברים מלשון ללשון אחרת, והיודע לערוך דבריו בטוב מעם ודעת בשפה יפה ונמלצה (interpreter). תרגום כי המליץ בינותם—ארי מתורגמן הוה ביניהן (בראשית מ"ב), והוא יהיה לך לפת—יהי לך למתורגמן (שמות ד'). בזמן התלמוד היו משתמשים במתורגמן לתרגם את קריאת התורה והפטרה לארמית בפני העם והיה עומד על יד הקורא, ומתרגם בעל פה ולא מתוך הכתב (ירוש' מגילה פ"ד). והיתה החקנה מוכן עורא שהיו קוראים בספר תורה ה' מפורש ושום שכל (נחמיה ח' ח', מגילה נ'). המתרגם לא היה ראוי לתרגם עד שיכלה הפסוק מפי הקורא (סוטה ל"א), והקורא לא יקרא עד שיכלה המתרגם, וחיו קודין ומתרגמין כל פסוק ופסוק בפני עצמו (מגילה כ"ב). ולא יבדיל אחד קולו יותר מחברו דק שניהם

יכלין לכתוב בו (שבת קיד:). בעץ הוא זיב מן ברזל כמו אבצא (זיב פ"ט:). שפודין של ברזל היו היתדות בבעץ (מנחות כ"ח:). ואמרו אין עושין משקלות לא של בעץ ולא של אבר ולא של ניסמין (זיב פ"ט:). ופי' הרשבים ניסמין מיני מתכות מעורבים, ובערוך פ"י מיטאלו. ת"י ברזל ית קסמירא (במדבר ל"א כ"ב) והוא עופרת לבן. גרימאות הם שברי כלי מתכות (שבת קכ"ג:). ניסבא חתיכת כסף או מתכות אחרות (ג"ק כ"ז: ב"ב ל"ב:). לענין עפר לכסוי הדם אסרו שחיתת כלי מתכות וכו' וי"א אף תורניך (תולין פ"ח:). וזו לשון יונית Arsenicon, מתכת, הם מקצתו הם כולו (ש"ע י"ד פ"י צ"ד א'). ארץ ישראל נשתבחה אשר אבניה בחל ומהרריה תחצוב נחשת (דברים ח' ט'). ותי' מדבר צין מור פחולא (במדבר ל"ד ד') והם ציני חר הבחל (סוכה פ"א:). ע"ע אלכמיא; ברזל; זחב; כסף; נחשת.

ב. מ.

מתן תורה: ע' תורה

מתנגדים: ע' חסידות

מתנה: מתנה. תשורה; חובות שיש לו באיזה דבר ומוסרו לאיש אחר. כמו מתנה מנתלתו לאחר מעבדיו (יחזקאל מ"ו י"ז). מתנות לאביונים (אסתר מ' כ"ב). חרומת הקדש לבית ה' ולכהנים, איש כמתנה ידו (דברים מ"ו י"ז). ואמרו תזיל הנותן מתנה לחברו צריך להודיעו שנאמר לדעת כי אני ה' מקדשכם. אל הקב"ה למשה מתנה טובה יש לי בבית נגזר ושבת שמה ואני מבקש ליתנה לישראל, לך והודיעם (שבת י"ז:). התורה ניתנה למשה במתנה (גדרים ל"ח:). ודרשו ממדבר מתנה, אם משים עצמו כמדבר תורה ניתנה לו במתנה (ערוכין נ"ד:). ונאמר שונא מתנות יתיה (משלי מ"ו כ"ז). ואמרו חכמים שמדת חסידות הוא שלא לקבל מתנה אלא לבמות בה' שיתן לו די מחסורו (ש"ע ח"ט ס' רמ"ה). בשמואל הנביא נאמר, כ"י שם ביתו ודרשו כל מקום שהלך ביתו עמו כי לא רצה ליהנות מאחרים. אלישע לא רצה לקבל מתנה מנעמן שר צבא מלך ארם ויקלל את נתניו נערו שקבל מידו המתה מבלי ידיעתו (מ"ב ח'). ר' נתנאי הגדול אמר מימי לא קבלתי מתנות ולכן האריך ימים. ר' אלעזר כי הו' משרדי ליה מתנות מבי נשיאה לא הו' שקיל אמר להן לא ניתא להו דאיתיה דכתיב שונא מתנות יתיה (מגילה כ"ח:). ר' גינל רהוה מהפך בהחיא ארעא אול רב אבא זכנה וכו' ואמר אי בעי במתנה נשקליה כו' רב גידל לא נתית ליה דכתיב שונא מתנות יתיה (קרושין ג"ט:). משרבו מקבלי מתנות נתמעטו הימים ונתקצרו השנים (סוטה מ"ז:). ר' יהושע בן הנגיה אמר לכת קיסר אלחא רידן מיהב יתיב משקל לא שקל (תולין ס'). בשבעה עמסין נאמר לא תחנם, לא תתן להם מתנת חנם (ע"ז כ'). מתנה או דורון

אחר מן שבעה חרותים אשר דוד באמצע והוא מימנו (שח"ש רבה פ' אם חומה). מתושלה קבל בגדי חתונה מאדם תראשון ומסרם לשם בן נח (במ"ד פ"ד). מתושלה חי זמן יותר ארוך מכל אחד מאנשי התבל, ולכן הנילים לומר על אריכות ימים, "חיי מתושלה". מ. זן

מתיבתא: ע' ישיבה

מתיא בן חרש: תנא מדור השלישי של חתנאים. לא נודע לנו מי היו רבותיו, ונראה שהיה תלמידו של ר' ישמעאל ואפשר כי למד ג"כ אצל ר' אלעזר בן עזריה בישיבה (ע' למטה). כאשר נבדו הנזרות והרדיפות בא"י בימי אדרינוס קיסר עזב ר' מתיא עם חכמים אחרים את א"י והלכו לחו"ל, ומסופר בספרי (ראה פיסקא פ') כי בעברם הנבול ולנו עיניהם דמעות והיה קשה להם לעזוב ארץ הקדושה ואמרו שקולה ישיבת א"י כנגד כל המצות. ואף כי נאמר שם שחזרו ובאו למקומם, נראה שר' מתיא לא חזר או אם חזר בפעם ההיא יצא משם שנית אחר כן וקבע מושבו ברומי (סנהדרין ל"ב:). ונהג שם ישיבה עם תלמידים (מעילה י"ז:). אמנם לא נחה דעתו להיות רחוק ממקום התורה ומושב החכמים בא"י, לכן היה אומר, "הוי זנב לאריות ואל תחי ראש לשועלים" (אבות פ"ד י"ד). והורה בזה כי טוב להיות תלמיד בא"י לפני חכמים גדולים מהיות ריש מתיבתא בעיר רומי. אוליהפך כאשר מובא הפתח הזה בירושלמי הוי ראש לשועלים ואל תחי זנב לאריות (סנהדרין פ"ב ח' דף כ"ב ע"ב). ר' מתיא שאל את רבא"ע ברומי על ארבעה תלוקי כפרה שהיה ר' ישמעאל דורש (יומא פ"ו:). אך מהירושלמי נראה ששאל את רבא"ע ביישובו היינו בא"י (סנהדרין פ"א א' דף כ"ז ע"ג). רשב"י ור"א בר יוסי בבואם לרומי מצאו שם את ר' מתיא יושב בישיבה ונשאו ונתנו עמו בהלכה ואגדה (מעילה י"ז: יומא נ"ג:). ור"א בר יוסי למד מר' מתיא ג' דברים ואמרם בשמו (יומא פ"ד:). וכלם נוגעים לענין סכנת נפשות, ומזה יש לשפוט שר' מתיא היה בקי בחכמת הרפואה. ומובאים ממנו עוד איזה מאמרים, אך לא הרבה, והסבה לזה כי היה רחוק מן החכמים ולא הניעו להם רוב מאמריו. בילקום ויתי רמו קס"א מביא מן מדרש אבכיר ספור נס שאירע לר' מתיא. איך שהשמן נתקנא בו ובקש להבשילו וכדי להנצל מיצר הרע סימא ר' מתיא את עיניו והמלאך רפאל רפאהו והבטיחו בשם ה' כי השמן לא ישלום בו.

י. ב. ל.

מתים: ע' שרפת מתים

מתבת: (מתכות): ע"ש שנתוך בכור, כהחוך כסף בתוך כור (יחזקאל כ"ב כ"ב). המתכות (Metals) כולל הכסף והזהב הנהיגה והברזל ברזל (tin) ועופרת (lead) וכלשון תזיל אבר, פתילה של אבר (סנהדרין נ"ב:). והיו

לחיים וקובה וראשית הגז (עי' סוכה נ"ז). על אכילת המתנות צריך הכהן לברך ואינו רשאי למזכר. האידנא קימא לן דאין המתנות נהנות בחול חוץ מפדיון הבן; ע"ע כהן; פדיון הבן.

ס. ל. ב.

מתנות עניים: עי' לסמ, שכתה ופאה

מתעסק: הפך כונה; חסוד במחשבתו ברבר אחר ואינו מחבון גמא שעוסק. המתעסק בחלבים ולא נחבון לאכול ובלע אותם, או המתעסק בעריות (בלי כונה) חייב שכן נהנה. אבל המתעסק כשבת פסוד, מ"מ מלאכת מחשבת אסרה תורה (סנהדרין ס"ב:). כדאמרין נחבון להנביא את החלש וחתך את המחביר פסוד (בפסחים ל"ג). א"ל מתעסק בעלמא אנא (שבת קנ"ז:). המתעסק בתקיעה שופר להתלמד לא יצא ידי חובתו וכן השומע מן המתעסק לא יצא (ר"ח ל"ב. ש"ע או"ח סי' תקפ"ט ח'). העוסקים בקבורת מתים נקראים מתעסקים. ע"ע חברה קדישא; כונה.

ב. מ.

מתקת, יהודה בן שלמה הכהן: חכם

ומחבר, נולד בסודילא בשנת תתקע"ה (1215), והיה מצד אמו נכד דיוא או סיסא ו' שושן. ר' יהודה ו' מחקת היה תלמיד ר' מאיר הלוי אבולעפאי מתנגד להדמב"ם, ובכ"ז הנה ר"י במורת נבוכים אשר השפיע עליו הרבה ללמוד חכמת הפילוסופיא. בעורנו בן י"ח בא בכתובים עם יוהנים פאלרמימאקוס ותיאורורום מאנמיוביא, שני פילוסופים להקיסר פרידריך השני, ובשנת 1247 בא למוסקנא לראות פני הקיסר והפיק רצון ממנו. בהיותו במוסקנא חבר אנציקלופדיא בשפת ערבית ויתרנמהו אח"כ בעברית בשם, "מדרש תחכמת". הספר הזה נחלק לשני חלקים, הראשון כולל חכמת ההגיון והמבע ומה שאהר חמבע ע"פ אריסטו, ומאמר בפירוש איזה פסוקים מבראשית תחלים ומשלי. והשני כולל חכמת החשבון ובו שני מאמרים בפירוש תאותיות ואנרות אשר יבאר באופן פילוסופי. גם חבר ספר משפמי הכוכבים, הכולל ארבעה מאמרים באצטרולוגיא לפי במלמיוס (תלמי); וספר מכלל יופי על חכמת התכונה לפי אלבמרוג.

ביבליוגרפיא: מין כנסת ישראל 418; שטיינשניידר באוצר נחמר ח"ב 284; די אראבישע ליטראטור דער יודען סי' 117; העברעאישע איבערזעצונגען, ע"י מפתח; J. E. VI. 537.

מ. ח.

מתתיהו השמונאי: עי' מכבי

הוא מתנה של הכנעה לאיש נכבד, יעקב אבינו שלח מנחה לעשו (בראשית ל"ב) כי הבין עצמו לדורון לתפלה ולמלחמה. ישראל שלחו דודון לבי קיסר ע"י נחום איש גמזו (תענית כ"א). ואמרו המביא דודון לח"ת כאלו מקריב בבירים (כתובות ק"ה:).

[לדינא] הנותן מתנה לחבירו אין המקבל זוכה בה אלא בקנין כמו במכירה, אבל בדברים בעלמא לא זכה ויכול הנותן לחזור בו. אבל במתנה מועמת אינו חוזר כי יש בו משום מחוסר אמנה. המתנה צריכה להיות נלויה ומפורסמת ומתנה ממירתא במלה (ב"ב מ':). ולכן כותבין בשמר מתנה: "ואמר לנו הנותן שבו בשווקים וברחוקות וכתב לו מתנה נלויה ומפורסמת". אבל אם כתב בשמר מתנה לך והחזק ביה מעכשיו הוה ליה כאלו כתב כתובה בשוקא. ואפילו במתנה ממירתא אם התקן בה המקבל ולא מיחה בו הנותן, אמרינן אנלאי מילתא דלא איכון למתנה ממירתא. מתנה לזמן קצוב בחיי הנותן או כל ימי המקבל הוה מתנה ואוכל הפירות עד אותו הזמן (ב"ב קל"ז:). הנותן מתנה על תנאי, המתנת תלויה בו ואם לא נתקיים התנאי במלה המתנה. כל היכא דאיכא לאסתפקי בלשון המתנה, על המקבל להביא ראיה, שהוא המוציא, כי הנכסים הם בחזקת הבעלים או היורשים. מתנות שכיב מרע אין צריך להקנותה בקנין, שדברי שכיב מרע נכתובים וכמסורים דמי (ב"ק קנ"ז: רמב"ם זכ"ה ומתנה; ש"ע ח"ט סי' דמ"א—רמ"ו). ע"ע מבי"ח; שכיב מרע; ש"מ.

א.

מתנות כהונה: המתנות שנותנים לכהנים חלק

עבודתם בבית ה'. א' חמאת העוף, ב' חמאת כהמה, ג' אשם ודאי, ד' אשם תלוי, ה' זבחי שלמי צבור, ו' לוג שמן של מצודע ז', מותר העומר, ח' שחי הלחם, ט' לחם תפנים, י' שיורי מנחות, י"א עשר מתנות שנמקדש שהיו צריכים כהנים לאכלם. ועוד ארבעה בירושלם: י"א תבכור י"ב תבכורים, י"ג המורם מתורת ושלמים ואיל נזיר, י"ד עורות קדשים. ועוד עשרה בגבולין: ט"ז תרומה, ט"ח תרומת מעשר, י"ז חלה, י"ח פדיון הבן, י"ט פדיון חמור, כ' ראשית הגז, כ"א זרע לחיים וקובה, כ"ב שרת אחזה, כ"ג שרת חרמים, כ"ד גול חגר (ב"ק ק"י: חולין ס"ג: ירוש' חלה פ"ד י"א; רמב"ם בכורים פ"א). מתנות כהונה נותן אותו לכל כחו שירצה, ובלבד שיתיה מחזיק בתורת ה'. ויש מן המתנות כגון שחי הלחם ולחם הפנים שנחלק לכהני משמר של אותו חשבו, ויש מן המתנות שנותנים ג"כ לנקבות כהניות כגון זרע